MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

TOSHKENT · 2026

"SHAXS TARBIYASIGA YO'NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH"

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN

MATERIALLAR TO'PLAMI

12-OKTABR 2026-YIL

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI HUZURIDAGI QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI

“SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMANI MATERIALLAR TO‘PLAMI

2026-yil 12-oktabr

COLLECTION OF MATERIALS OF THE REPUBLIC SCIENTIFIC AND PRACTICAL FORUM ON THE TOPIC “IMPROVING INTERNATIONAL STANDARDS FOR DIGITAL CONTENT FOCUSED ON INDIVIDUAL DEVELOPMENT AND MECHANISMS FOR ITS IMPLEMENTATION IN PRACTICE”

October 12, 2026

Toshkent – 2026

“Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari va amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2026-yil 12-oktabr).

Mazkur ilmiy-amaliy konferensiya O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i asosida o‘tkazildi.

Mas’ul muharrir:
Maxmudov Abdulxalim Xamidovich

X.I.Ibraimov	Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik
R.X.Djurayev	Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik
X.M.Tojiboyeva	Pedagogika fanlari doktori, professor
R.G.Safarova	Pedagogika fanlari doktori, professor
A.X.Maxmudov	Pedagogika fanlari doktori, professor
M.A.Tayirova	“Ota-onalar universiteti” va tarbiyaviy jarayonlarning metodik ta’minoti bo‘lim katta ilmiy xodimi
A.I.Saydaliyev	"Milliy tarbiyaning raqamli pedagogik ta'minoti" ilmiy-tadqiqot bo'limi, katta ilmiy xodim

Texnik muxarrir:
M.I.Xudayberdiyev

Mualliflar maqolalarda keltirilgan fikrlar, ma’lumotlar hamda manbalarning ishonchli va asosli ekanligiga mas’uldirlar.

SO‘ZBOSHI

Hurmatli anjuman ishtirokchilari, aziz olimlar, pedagoglar, ilmiy tadqiqotchilar, soha mutaxassislari hamda mehmonlar!

Avvalo, barchangizni “Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari va amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish” mavzusiga bag‘ishlangan respublika ilmiy-amaliy anjumanida chin qalbimdan qutlayman. Ushbu nufuzli anjumanda mamlakatimizning turli hududlaridan tashrif buyurgan mutaxassislarning ishtiroki bugungi muhokamalarning dolzarbligi va amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Bugungi globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida ta’lim mazmuniga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Xususan, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish, ularning mazmunini zamonaviy pedagogik yondashuvlar va xalqaro standartlarga muvofiq shakllantirish, shuningdek, ularni ta’lim jarayoniga samarali joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli kontentlarning sifat mezonlarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi bugungi anjumanning bosh mavzusi sifatida tanlangani bejiz emas.

Ma’lumki, milliy tarbiya – bu har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniyati, urf-odatlari, qadriyatlari va ma’naviy merosini o‘zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. U yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ma’naviy barkamol, vatanparvar, ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, ularning mazmun-mohiyatini saqlagan holda zamonaviy yoshlar psixologiyasiga moslashtirish, interaktivlik va vizuallik darajasini oshirish, didaktik samaradorligini ta’minlash bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, sun’iy intellekt asosidagi platformalar, interaktiv ta’lim resurslari orqali tarbiyaviy mazmunni yanada samarali, qiziqarli va ta’sirchan shaklda taqdim etish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Bu esa o‘quvchilarning nafaqat bilim olish jarayonini, balki dunyoqarashi, estetik didi va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish jarayonini ham tubdan o‘zgartirmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, raqamli kontent yaratish va uni amaliyotga joriy etish oddiy texnik jarayon emas, balki chuqur ilmiy-pedagogik yondashuvni talab etadi. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan kontentlarni ishlab chiqishda ularning mazmun-mohiyatini saqlash, xalqaro standartlarga mosligi, yoshlarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish, interaktivlik va vizuallik darajasini oshirish, shuningdek, didaktik samaradorlikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Bugungi anjuman ana shu dolzarb masalalarni muhokama qilish, ilg‘or tajribalarni o‘rganish, ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish hamda raqamli kontentlarni

ta’lim-tarbiya amaliyotiga samarali joriy etishning muhim mexanizmlarini aniqlash uchun muhim platforma vazifasini bajaradi. Anjuman doirasida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning nazariy va amaliy jihatlari, ularni yaratish metodologiyasi, xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda mavjud muammolar va ularning yechimlari atroflicha tahlil qilinadi.

Hurmatli ishtirokchilar!

Bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalashda an’anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, raqamli avlod sifatida shakllanayotgan yoshlar uchun ta’lim mazmuni va shakllarini modernizatsiya qilish, ularni qiziqtiradigan, interaktiv va kreativ yondashuvlarni qo‘llash muhimdir. Shu nuqtai nazardan, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni xalqaro standartlar asosida ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga samarali joriy etish orqali ularning ta’sirchanligini oshirish, tarbiyaviy mazmunni yoshlar ongiga chuqur singdirish imkoniyati kengaymoqda. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar yordamida milliy merosimizni saqlash va targ‘ib qilish imkoniyatlari ham sezilarli darajada kengaydi. Elektron kutubxonalar, raqamli arxivlar, onlayn ta’lim platformalari, mobil ilovalar orqali milliy qadriyatlarimizni keng jamoatchilikka yetkazish, ularni zamonaviy raqamli muhitda mazmunan boyitish va global miqyosda targ‘ib qilish mumkin. Bu esa milliy o‘zlikni anglash, madaniy identifikatsiyani mustahkamlash va yosh avlodda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hurmatli anjuman qatnashchilari!

Ishonchimiz komilki, bugungi ilmiy-amaliy anjuman davomida bildiriladigan fikr-mulohazalar, ilgari suriladigan g‘oyalar va takliflar shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni xalqaro standartlarga moslashtirish va ta’lim tizimiga samarali joriy etishda muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Sizlarning faol ishtirokingiz, tajriba almashuvingiz va ilmiy yondashuvlaringiz ushbu yo‘nalishdagi ishlarni yanada rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. Fursatdan foydalanib, ushbu anjumanni tashkil etishda o‘z hissasini qo‘shgan barcha tashkilotchilar, hamkor tashkilotlar va ishtirokchilarga samimiy minnatdorlik bildiraman. Barchangizga mustahkam sog‘liq, ilmiy izlanishlaringizda ulkan muvaffaqiyatlar, ijodiy yutuqlar tilayman. Anjuman ishiga muvaffaqiyat tilagan holda, uning samarali va mazmunli o‘tishiga ishonch bildiraman.

E’tiboringiz uchun rahmat!

Kamalov Azamat Jamalovich
Ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishlarni va chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni muvofiqlashtirish boshqarmasi boshlig‘i

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH MASALALARI

Ibraimov Xolboy Ibragimovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, akademik
https://doi.org/10.5281/zenodo.23506078

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni ishlab chiqish, saralash, ekspertizadan o‘tkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etish va ularning samaradorligini baholashning nazariy-metodologik hamda amaliy masalalari tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli muhitda inson nafaqat axborot iste’molchisi, balki raqamli kontent yaratuvchi, tarqatuvchi va unga baho beruvchi sub’ekt sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois raqamli kontentning mazmuniy sifati bilan bir qatorda uning tarbiyaviy yo‘naltirilganligi, ilmiy asoslanganligi, ishonchliligi, inklyuzivligi, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish, yosh xususiyatlariga mosligi, milliy-madaniy qadriyatlar bilan uyg‘unligi va inson qadr-qimmatini hurmat qilishi muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, raqamli ta’lim, raqamli madaniyat, raqamli savodxonlik, media savodxonlik, axborot savodxonligi, tarbiyaviy kontent, sun’iy intellekt, raqamli xavfsizlik, inklyuzivlik, pedagogik dizayn, xalqaro standartlar, sifat mezonlari, raqamli pedagogika.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы теоретико-методологические и практические вопросы разработки, отбора, экспертной оценки, внедрения в образовательный и воспитательный процесс цифрового контента, ориентированного на воспитание личности, а также оценки его эффективности в условиях цифровой трансформации. В современной цифровой среде человек выступает не только потребителем информации, но и субъектом, создающим, распространяющим и оценивающим цифровой контент. В связи с этим наряду с содержательным качеством цифрового контента важное значение приобретают его воспитательная направленность, научная обоснованность, достоверность, инклюзивность, информационная безопасность, защита персональных данных, соответствие возрастным особенностям, гармоничное сочетание с национальными и культурными ценностями, а также уважение достоинства человека.*

Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, цифровое образование, цифровая культура, цифровая грамотность, медиаграмотность, информационная грамотность, воспитательный контент, искусственный интеллект, цифровая безопасность, инклюзивность, педагогический дизайн, международные стандарты, критерии качества, цифровая педагогика.*

Abstract. *This article analyzes the theoretical, methodological, and practical issues of developing, selecting, expert-reviewing, integrating digital content aimed at personal development into the educational and воспитательный process, as well as assessing its effectiveness in the context of digital transformation. In the modern digital environment, an individual acts not only as a consumer of information but also as a subject who creates, disseminates, and evaluates digital content. Therefore, alongside the substantive quality of digital content, particular importance is attached to its educational and воспитательный orientation, scientific validity, reliability, inclusiveness, information security, protection of personal data, age appropriateness, alignment with national and cultural values, and respect for human dignity.*

Keywords: *digital content, personal development, digital education, digital culture, digital literacy, media literacy, information literacy, educational content, artificial intelligence, digital security, inclusiveness, pedagogical design, international standards, quality criteria, digital pedagogy.*

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib borishi ta’lim va tarbiya jarayonining mazmuni, shakllari, vositalari hamda metodlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, axloqiy qarashlari, ijtimoiy xulq-atvori va kommunikativ madaniyati endi faqat oila, ta’lim muassasasi, mahalla va an’anaviy axborot vositalari ta’sirida emas, balki raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, videokontentlar, elektron ta’lim resurslari, mobil ilovalar, virtual muhitlar va sun’iy intellekt tizimlari ta’sirida ham shakllanmoqda.

Bugungi kunda raqamli muhit shaxsning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Inson ma’lumot olish, bilim egallash, muloqot qilish, o‘z fikrini ifodalash, ijtimoiy munosabatlarga kirishish, kasbiy faoliyat olib borish va hatto o‘z shaxsiy dunyoqarashini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanmoqda. Bu holat raqamli muhitning tarbiyaviy potensialini jiddiy o‘rganishni talab qiladi.

Raqamli muhitning imkoniyatlari juda keng. U insonga jahon axborot resurslaridan foydalanish, turli madaniyatlar bilan tanishish, mustaqil ta’lim olish, ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish, yangi bilimlarni tezkor egallash va ijtimoiy tashabbuslarda ishtirok etish imkonini beradi. Biroq raqamli muhitda muayyan xavflar ham mavjud. Xususan, ishonchsiz axborot, dezinformatsiya, manipulyativ kontent, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligi, raqamli qaramlik, yoshga mos bo‘lmagan kontentlar, algoritmik ta’sir va stereotiplarning tarqalishi shaxs tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘zi emas, balki ulardan qanday maqsadda, qanday mazmunda va qanday pedagogik-axloqiy mezonlar asosida foydalanish masalasi birinchi darajali ahamiyat kasb etadi.

YuNESKOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalarida inson huquqlari va qadr-qimmati, adolat, shaffoflik, inson nazorati va raqamli savodxonlik asosiy tamoyillar sifatida belgilangan. YuNISEF esa bolalar uchun raqamli va sun’iy intellektga asoslangan muhitlarni yaratishda xavfsizlik, maxfiylik, adolat, shaffoflik, hisobdorlik va bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta’minlash zarurligini ta’kidlaydi. OECD yondashuvida ham bolalarning raqamli muhitdagi farovonligini ta’minlash davlat, ta’lim muassasasi, ota-ona, texnologik kompaniyalar va jamiyatning o‘zaro hamkorligini talab qiluvchi kompleks vazifa sifatida qaraladi.

Demak, raqamli kontentni shaxs tarbiyasining muhim vositasi sifatida ko‘rib chiqish bugungi ta’lim siyosati va pedagogik tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontent tushunchasi. Raqamli kontent keng ma’noda elektron shaklda yaratilgan, saqlanadigan, qayta ishlanadigan va tarqatiladigan matn, audio, video, infografika, animatsiya, elektron kitob, multimedia mahsuloti, interaktiv topshiriq, onlayn kurs, mobil ilova, virtual muhit va sun’iy intellekt yordamida yaratiladigan materiallarni qamrab oladi.

Biroq har qanday raqamli ta’limiy materialni avtomatik ravishda tarbiyaviy kontent deb baholab bo‘lmaydi. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentda ta’limiy maqsad bilan bir qatorda muayyan shaxsiy va ijtimoiy sifatlarni shakllantirish maqsadi ham mavjud bo‘lishi kerak.

Bunday sifatlarga mas’uliyat, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, bag‘rikenglik, madaniy muloqot, huquqiy madaniyat, ekologik mas’uliyat, axborotni tanqidiy baholash, raqamli etika, ijtimoiy faollik, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi kompetensiyalar kiradi.

Shu ma’noda raqamli tarbiyaviy kontentning asosiy vazifasi ta’lim oluvchiga tayyor xulq-atvor modelini majburan singdirish emas, balki unda mustaqil fikrlash, axloqiy tanlov qilish, o‘z qarorining oqibatlarini anglash va mas’uliyatli harakat qilish qobiliyatini shakllantirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Raqamli tarbiyaviy kontentning muhim xususiyati shundaki, u shaxsga ta’sir ko‘rsatishda an’anaviy tarbiya vositalaridan farqli ravishda multimediaviylik, interaktivlik, tezkorlik va individuallashtirish imkoniyatlariga ega. Masalan, oddiy matn orqali berilgan axloqiy muammoni raqamli muhitda videossenariy, interaktiv vaziyat, virtual tanlov yoki keys asosida taqdim etish mumkin. Bunda ta’lim oluvchi nafaqat axborotni qabul qiladi, balki qaror qabul qiladi, o‘z pozitsiyasini asoslaydi va natijani tahlil qiladi.

Raqamli tarbiyaviy kontentga qo‘yiladigan xalqaro talablar. Xalqaro tajribani o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, sifatli raqamli kontentni yaratishda bir nechta fundamental mezonlar ustuvor ahamiyatga ega.

Birinchidan, raqamli kontent aniq maqsadga ega bo‘lishi kerak. Kontentning qiziqarli yoki zamonaviy dizaynga ega ekanligi uning tarbiyaviy samaradorligini avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Kontent yaratishdan oldin uning qanday tarbiyaviy natijaga olib kelishi, qaysi shaxsiy sifatni rivojlantirishi, qaysi yosh guruhiga mo‘ljallangani va natija qanday baholanishi aniq belgilanishi lozim.

Ikkinchidan, kontentning ilmiy va axborot ishonchliligi ta’minlanishi zarur. Raqamli muhitda axborot miqdorining keskin ortishi ma’lumotlarning haqqoniyligini tekshirishni muhim vazifaga aylantirdi. Tarbiyaviy kontent ishonchli ilmiy manbalarga asoslanishi, fakt va sub’ektiv fikrni ajratishi, foydalanilgan manbalarni ko‘rsatishi, eskirgan ma’lumotlarni yangilashi va sun’iy intellektdan foydalanilgan hollarda bu haqda ochiq axborot berishi lozim.

Uchinchidan, raqamli kontent inson huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat tamoyiliga asoslanishi kerak. Tarbiyaviy kontent shaxsni kamsitmasligi, muayyan

ijtimoiy guruhlarga nisbatan nafrat yoki adovatni kuchaytirmasligi, stereotiplarni mutlaq haqiqat sifatida taqdim etmasligi zarur.

To‘rtinchidan, kontent yosh va psixologik xususiyatlarga mos bo‘lishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bola, o‘smir, talaba va katta yoshdagi ta’lim oluvchi uchun bir xil kontentdan foydalanish samaradorlikni pasaytiradi. Shu sababli kontentning mazmuni, vizual tili, murakkabligi, interaktivlik darajasi va axloqiy muammolarni taqdim etish usuli yosh xususiyatlariga moslashtirilishi zarur.

Beshinchidan, raqamli kontent inklyuziv bo‘lishi kerak. Imkoniyati cheklangan shaxslar, turli ijtimoiy qatlamlar vakillari, turli til muhitidagi foydalanuvchilar va maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslar uchun kontentdan foydalanish imkoniyati ta’minlanishi lozim.

Xalqaro tajriba va uning ahamiyati. Yevropa Ittifoqi raqamli ta’lim siyosatida yuqori sifatli, inklyuziv va ochiq raqamli ta’lim ekotizimini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Raqamli kontentni tanlash va yaratishda pedagogik maqsadga muvofiqlik, ta’lim natijasi, foydalanuvchi faolligi, inklyuzivlik, huquqiy muvofiqlik, ishonchlilik, xavfsizlik va texnik moslik muhim mezonlar sifatida belgilangan.

OECD yondashuvi raqamli muhitda bolalar va yoshlarning farovonligini ta’minlash uchun faqat ta’lim muassasasining harakati yetarli emasligini ko‘rsatadi. Davlat organlari, ta’lim muassasalari, ota-onalar, raqamli xizmat ko‘rsatuvchilar, jamoat tashkilotlari va yoshlarning o‘zaro hamkorligiga asoslangan ekotizim zarur.

YuNISEFning bolalar va sun’iy intellektga oid yondashuvlari ham raqamli mahsulotlarni bolalar huquqlari nuqtai nazaridan baholash zarurligini ko‘rsatmoqda. Bunda xavfsizlik, maxfiylik, kamsitmaslik, adolat, shaffoflik, hisobdorlik va bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta’minlash kabi tamoyillar asosiy o‘rinni egallaydi.

Mazkur tajribalar O‘zbekiston uchun ham muhim metodologik ahamiyatga ega. Biroq xalqaro modellarni mexanik ravishda ko‘chirish emas, balki ulardagi umuminsoniy prinsiplarni milliy ta’lim-tarbiya tizimi bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Raqamli tarbiyaviy kontentni amaliyotga joriy etish mexanizmi. Raqamli tarbiyaviy kontentni amaliyotga joriy etish tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Bu jarayonni sakkiz bosqich asosida tashkil etish mumkin.

Birinchi bosqich — tarbiyaviy ehtiyojlarni diagnostika qilish. Bunda muayyan yosh va ijtimoiy guruhning tarbiyaviy ehtiyojlari, mavjud muammolari va raqamli xulq-atvori o‘rganiladi. So‘rovnoma, intervyu, kuzatuv, fokus-gruppa, pedagogik diagnostika va boshqa ilmiy usullardan foydalanish mumkin.

Ikkinchi bosqich — aniq tarbiyaviy maqsadni belgilash. Masalan, raqamli muloqot madaniyatini shakllantirish maqsad qilingan bo‘lsa, ta’lim oluvchi

konfliktli vaziyatda hurmatli va mas’uliyatli muloqot qilishning bir nechta konstruktiv usullarini bilishi va amaliyotda qo‘llay olishi kerak.

Uchinchi bosqich — kontent arxitekturasini ishlab chiqish. Raqamli tarbiyaviy kontentni «muammoli vaziyat – axborot – tanlov – qaror – oqibat – refleksiya – xulosa» modeli asosida tashkil etish mumkin.

To‘rtinchi bosqich — kompleks ekspertiza. Kontent nashr etilishidan oldin ilmiy, pedagogik, psixologik, axloqiy va texnik ekspertizadan o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchi bosqich — pilot sinov. Kontentni keng auditoriyaga joriy etishdan oldin cheklangan guruhda sinab ko‘rish, uning tushunarliligi, qabul qilinishi, texnik qulayligi va tarbiyaviy ta’sirini o‘rganish zarur.

Oltinchi bosqich — institutsional joriy etish. Pilot natijalari ijobiy bo‘lgandan keyin kontent ta’lim muassasalarida tizimli qo‘llanilishi mumkin. Buning uchun pedagoglar uchun metodik tavsiyalar, foydalanish reglamentlari, monitoring mexanizmlari va qayta aloqa kanallari ishlab chiqilishi lozim.

Yettinchi bosqich — natijalar monitoringi. Kontent samaradorligi faqat uning qancha marta ko‘rilgani yoki yuklab olingani bilan baholanmasligi kerak. Uning ta’lim oluvchining bilimi, munosabati, qaror qabul qilishi va xulq-atvoriga ta’siri o‘rganilishi lozim.

Sakkizinchi bosqich — kontentni muntazam yangilash. Raqamli muhitda yangi texnologiyalar, yangi xavflar va yangi ijtimoiy muammolar paydo bo‘layotgani uchun kontentning mazmuni ham muntazam yangilanishi zarur.

Raqamli tarbiyaviy kontent sifatini baholash. Raqamli tarbiyaviy kontentning sifatini baholashda integral yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda mazmunning ilmiy ishonchliligi, pedagogik samaradorlik, axloqiy muvofiqlik, raqamli xavfsizlik, inklyuzivlik, foydalanish qulayligi, tarbiyaviy ta’sir va milliy-madaniy moslik kabi ko‘rsatkichlar hisobga olinishi mumkin.

Pedagogning raqamli tarbiyaviy kontentdan foydalanishdagi roli. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga kirib kelishi pedagogning rolini kamaytirmaydi, balki uni sifat jihatidan o‘zgartiradi. An’anaviy ta’limda pedagog asosan bilim manbai sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, raqamli ta’lim muhitida u kontent kuratori, axborot filtri, raqamli etika bo‘yicha maslahatchi, mediasavodxonlik fasilitatori, tarbiyaviy muloqot tashkilotchisi va ta’lim natijalarini tahlil qiluvchi mutaxassisga aylanmoqda. Shuning uchun raqamli tarbiyaviy kontentni joriy etish bilan bir vaqtda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ham ustuvor vazifa bo‘lishi kerak.

Sun’iy intellekt sharoitida raqamli tarbiya. Sun’iy intellektning ta’lim sohasiga jadal kirib kelishi raqamli tarbiyaviy kontent tushunchasiga ham yangi mazmun bermoqda. Endi kontent inson tomonidan, inson va sun’iy intellekt hamkorligida yoki avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yaratilishi mumkin. Bu jarayon yangi

axloqiy va metodologik savollarni yuzaga keltiradi. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan tarbiyaviy kontent qanchalik ishonchli? Unda stereotiplar mavjud emasmi? Algoritm muayyan qarashlarni bir tomonlama targ‘ib qilmaydimi? Kontentdagi ma’lumotlar qaysi manbalarga asoslangan? Foydalanuvchining shaxsiy ma’lumotlari qanday saqlanadi? Bu kabi savollarga javob bermasdan turib, sun’iy intellekt asosidagi tarbiyaviy kontentni keng joriy etish maqsadga muvofiq emas. Shu sababli AI ishtirokida yaratilgan tarbiyaviy kontent uchun inson nazorati, faktlarni tekshirish, algoritmik adolat, ma’lumotlar maxfiyligi, shaffoflik va axloqiy ekspertiza talablarini belgilash zarur.

O‘zbekiston sharoitida raqamli tarbiyaviy kontentni rivojlantirish bo‘yicha takliflar. O‘zbekistonda raqamli tarbiyaviy kontentlarni tizimli rivojlantirish uchun, avvalo, raqamli tarbiyaviy kontent sifatiga qo‘yiladigan milliy talablarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Bu talablarda kontentning maqsadi, yoshga mosligi, pedagogik samaradorligi, ilmiy ishonchliligi, axloqiy xavfsizligi, inklyuzivligi, milliy-madaniy mosligi, texnik sifati va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish mezonlari belgilab qo‘yilishi lozim.

Ikkinchidan, raqamli tarbiyaviy kontentlarning milliy reestrini shakllantirish maqsadga muvofiq. Unda kontent nomi, muallifi, maqsadi, auditoriyasi, ekspertiza natijasi, yaratilgan va yangilangan sanasi, foydalanish sohasi va metodik tavsiyalar haqida ma’lumotlar berilishi mumkin.

Uchinchidan, mustaqil raqamli kontent ekspertizasi tizimini shakllantirish zarur. Ekspertlar tarkibiga pedagoglar bilan bir qatorda psixologlar, sotsiologlar, huquqshunoslar, IT mutaxassislari, tilshunoslar va axloqshunoslarni jalb etish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, pedagoglarning raqamli pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur. Malaka oshirish dasturlariga raqamli tarbiya, mediasavodxonlik, raqamli etika, sun’iy intellektdan foydalanish, axborot xavfsizligi va raqamli kontentni baholash bo‘yicha maxsus modullarni kiritish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, ota-onalarning raqamli pedagogik madaniyatini oshirish zarur. Chunki bola va yoshlarning raqamli muhitdagi xulq-atvoriga oiladagi raqamli madaniyat ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Oltinchidan, ta’lim oluvchilarni raqamli kontentning passiv iste’molchisi emas, balki mas’uliyatli kontent yaratuvchisiga aylantirish lozim. Buning uchun raqamli hikoyalar, podkastlar, ijtimoiy roliklar, infografikalar, elektron loyihalar va raqamli volontyorlik kabi faoliyat turlarini kengaytirish mumkin.

Yettinchidan, raqamli tarbiyaviy kontent samaradorligini milliy monitoring tizimiga kiritish zarur. Bunda «kontent necha marta ko‘rildi?» degan savoldan ko‘ra

«kontent ta’lim oluvchining bilimi, munosabati va xulq-atvorida qanday o‘zgarish hosil qildi?» degan savol ustuvor bo‘lishi kerak.

Xulosa. Raqamli transformatsiya sharoitida shaxs tarbiyasi mazmunan yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Endi tarbiya jarayonini faqat oila, ta’lim muassasasi va pedagog faoliyati bilan cheklash mumkin emas. Raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia vositalari, algoritmlar va sun’iy intellekt tizimlari ham insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, muloqot madaniyati va qaror qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omilga aylanmoqda. Shu sababli raqamli kontentga oddiy texnik mahsulot sifatida emas, balki shaxsni shakllantiruvchi pedagogik, ijtimoiy va madaniy vosita sifatida yondashish zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sifatli raqamli kontent bir vaqtning o‘zida bir nechta talabga javob berishi lozim. U ilmiy ishonchli, pedagogik jihatdan asoslangan, axloqiy nuqtai nazardan mas’uliyatli, inklyuziv, xavfsiz, yoshga mos, milliy-madaniy kontekstni hisobga olgan va muntazam ravishda takomillashtiriladigan bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 295–297-b.
2. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda.* – Toshkent: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. – 7-b.
3. Ibraimov X., Kuronov M., Fozilov J., Zaripov F. *Ota-ona – murabbiy.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 220 b.
4. Ibraimov X. va boshq. *Najot tarbiyada.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 60 b.
5. Ibraimov X. va boshq. *Go‘zal xulq modellari.* – Toshkent: Ilm ziyo zakovat, 2025. – 80 b.
6. Ibraimov X. va boshq. *Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 68 b.

RAQAMLI KONTENTLAR VOSITASIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

R.X.Djurayev
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi “Milliy tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish texnologiyalari” ilmiy tadqiqot bo‘limi mudiri, p.f.d., akademik
https://doi.org/10.5281/zenodo.23506257

Annotatsiya. *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro talab va tamoyillari, ularni ta’lim-tarbiya amaliyotiga joriy etish mexanizmlari hamda ushbu jarayonlarni samarali boshqarish masalalari tahlil qilingan. Raqamli kontentlardan foydalanishda maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, monitoring va natijalarni baholash bosqichlarining o‘zaro aloqadorligi asoslangan. Shuningdek, raqamli-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish, tarbiyaviy kontentlarni sifat ekspertizasidan o‘tkazish va milliy tarbiya tamoyillarini xalqaro yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Maqola doirasida konseptual boshqaruv mexanizmi va uni amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *shaxs tarbiyasi, raqamli kontent, tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish, xalqaro standartlar, raqamli pedagogika, pedagogik monitoring, ta’lim menejmenti, raqamli kompetensiya, tarbiyaviy samaradorlik.*

Аннотация. *В статье анализируются международные требования к цифровому контенту, направленному на воспитание личности, механизмы его внедрения в образовательную практику и вопросы эффективного управления воспитательными процессами. Рассматривается взаимосвязь целеполагания, планирования, организации, координации, мониторинга и оценки результатов. Предлагаются концептуальный механизм управления воспитательными процессами на основе цифрового контента и научно-практические рекомендации по его внедрению.*
Ключевые слова: *воспитание личности, цифровой контент, управление воспитательными процессами, международные стандарты, цифровая педагогика, педагогический мониторинг.*

Abstract. *This article examines international principles for digital content aimed at personal development and upbringing, mechanisms for implementing such content in educational practice, and approaches to effective management of upbringing processes. It explores goal-setting, planning, organization, coordination, monitoring, and evaluation. The article proposes a conceptual management mechanism and practical recommendations for implementation.*
Keywords: *personal development, digital content, management of upbringing processes, international standards, digital pedagogy, educational monitoring.*

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimi oldiga nafaqat bilim berish, balki yosh avlodning ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy, kommunikativ va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Internet platformalari, elektron ta’lim resurslari, videomateriallar va interaktiv mashqlar bolalarning axborot olish usullari hamda ijtimoiy muhit bilan munosabatlariga ta’sir ko‘rsatmoqda.

Raqamli kontentlardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish ularni yaratish va tarqatish bilangina cheklanmaydi. Maqsadlarni belgilash, resurslarni tanlash, mas’ullar faoliyatini muvofiqlashtirish, kontent sifatini nazorat qilish va tarbiyaviy natijalarni baholashni qamrab oluvchi yaxlit boshqaruv tizimini shakllantirish zarur.

UNESCOning 2023-yilgi Global Education Monitoring Report hisobotida raqamli texnologiyalarni ta’limga joriy etishda dolzarblik, teng imkoniyatlar, maqsadga muvofiqlik va barqarorlikka e’tibor qaratilgan [1]. Bu yondashuv tarbiyaviy jarayonlarni boshqarishda ham muhim: raqamli kontent pedagogik munosabatlarni qo‘llab-quvvatlashi, ammo pedagog, ota-ona va tarbiyaviy muhit o‘rnini to‘liq egallamasligi kerak.

Tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish pedagogik faoliyatni aniq maqsadlar asosida tashkil etish, tarbiyaviy vazifalarni rejalashtirish, ishtirokchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, natijalarni nazorat qilish va jarayonni takomillashtirishga qaratilgan uzluksiz faoliyatdir. Bu yondashuv tarbiya jarayonini o‘zaro bog‘langan maqsad, mazmun, metod, vosita, subyekt va natijalardan iborat yaxlit tizim sifatida tashkil etishni nazarda tutadi.

O‘zbek pedagogik tafakkurida tarbiya, axloqiy kamolot va shaxsni rivojlantirish masalalari muhim o‘rin egallaydi. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiya va shaxs kamoloti masalalari yoritilgan [8]. M. Quronovning milliy tarbiyaga oid ishlari tarbiya mazmunini milliy qadriyatlar va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tahlil qilishga yordam beradi [9]. O. Musurmonovaning oila ma’naviyati va tarbiyasiga oid ilmiy ishlari oilaning shaxs rivojlanishidagi o‘rnini asoslash uchun muhim nazariy yo‘nalish hisoblanadi [10].

Zamonaviy tarbiyaviy kontent faqat axborot uzatish vositasi bo‘lib qolmasligi kerak. U bolada muayyan fazilatlarni shakllantirish, xulq-atvorini tahlil qilish, mas’uliyatli qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini baholashga yo‘naltirilishi lozim. UNESCOning o‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari doirasi pedagoglarning raqamli texnologiyalardan foydalanish va ta’limni boshqarish kompetensiyalariga ham e’tibor qaratadi [2].

Maqolada raqamli kontentlarni boshqarish uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi:

Strategik boshqaruv — tarbiyaviy maqsadlar, ustuvor yo‘nalishlar va kutilayotgan natijalarni belgilash.

Tashkiliy-metodik boshqaruv — kontentni yaratish, ekspertizadan o‘tkazish, integratsiya qilish va mas’ullar faoliyatini muvofiqlashtirish.

Natijadorlikni boshqarish — monitoring, tahlil, fikr-mulohaza va takomillashtirish jarayonlarini yo‘lga qo‘yish.

Raqamli kontentlardan samarali foydalanish uchun ularning tarbiyaviy funksiyalarini boshqaruv vazifalari bilan bog‘lash lozim. Bu ta’lim muassasasi

rahbariyati, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar faoliyatini yagona maqsad asosida muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Axborot-tahliliy funksiya. Tarbiyaviy ehtiyojlar, o‘quvchilarning qiziqishlari, mavjud muammolar va kontentlar sifatiga oid ma’lumotlarni to‘plash hamda tahlil qilish.

Rejalashtirish funksiyasi. Tarbiyaviy maqsadlar, kontentdan foydalanish muddatlari, mas’ullar, zarur resurslar va kutilayotgan natijalarni belgilash.

Tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi funksiya. Pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va boshqa hamkorlar faoliyatini muvofiqlashtirish; maktabdagi mavzuni oilaviy suhbat bilan mustahkamlash.

Nazorat va monitoring funksiyasi. Kontentdan foydalanish jarayoni, o‘quvchilarning faolligi, mazmunni tushunishi va tarbiyaviy vaziyatlarga munosabatini kuzatish.

Rivojlantirish va takomillashtirish funksiyasi. Monitoring natijalariga ko‘ra kontent mazmuni, foydalanish metodikasi va boshqaruv tartiblarini qayta ko‘rib chiqish.

Shunday qilib, raqamli kontentlar boshqaruv tizimida tarbiyaviy resurs, metodik vosita, axborot manbai va qayta aloqa mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni amaliyotga joriy etish uchun “Diagnostika – maqsadli rejalashtirish – loyihalash – ekspertiza – joriy etish – monitoring – takomillashtirish” ketma-ketligiga asoslangan boshqaruv mexanizmi taklif etiladi.

1. Diagnostika. Tarbiyaviy ehtiyojlar, mavjud resurslar va muammolarni aniqlash.

2. Maqsadli rejalashtirish. Vazifalar, natijalar, muddatlar va mas’ullarni belgilash.

3. Kontentni loyihalash va ekspertiza. Mazmun, yoshga moslik, xavfsizlik va pedagogik sifatni baholash.

4. Amaliyotga joriy etish. Kontentni pedagogik mashg‘ulotlar va tarbiyaviy faoliyatga integratsiya qilish.

5. Monitoring va baholash. Jarayon, ishtirok va tarbiyaviy natijalarni tahlil qilish.

6. Takomillashtirish. Natijalarga muvofiq kontent va boshqaruv qarorlarini yangilash.

Kontentdan foydalanish faolligining oshishi har doim ham tarbiyaviy natijaning yaxshilanganini anglatmaydi. Shu sababli boshlang‘ich va yakuniy diagnostika, kuzatuv hamda bir nechta ma’lumot manbalarini o‘zaro solishtirish maqsadga muvofiq. Ushbu mezonlar konseptual ko‘rsatkichlar bo‘lib, ularning ishonchliligi tajriba-sinov tadqiqotlarida tekshirilishi zarur.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar

1. Tarbiyaviy raqamli kontentlarni boshqarish bo‘yicha yagona metodik mezonlarni ishlab chiqish. Raqamli materiallarni tanlash, yaratish, ekspertizadan o‘tkazish va baholash uchun umumiy mezonlar tizimini shakllantirish lozim. Unda tarbiyaviy maqsadning aniqligi, mazmunning ilmiy asoslanganligi, yoshga moslik, xavfsizlik, inklyuzivlik va milliy qadriyatlarga muvofiqlik aks etishi kerak.

2. Raqamli kontentlarni tarbiyaviy boshqaruv rejasiga integratsiya qilish. Har bir kontent uchun foydalanish maqsadi, mas’ul pedagog, amalga oshirish muddati, metodik shakl va kutilayotgan natija belgilanib, ular tarbiyaviy ishlar rejasi bilan uyg‘unlashtirilishi tavsiya etiladi.

3. Pedagoglarning raqamli-pedagogik va boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish. Pedagoglar uchun kontentni tanlash, sifatini baholash, mashg‘ulotlarga integratsiya qilish, monitoring ma’lumotlarini tahlil etish va natijalarga asoslangan qarorlar qabul qilish bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

4. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimini joriy etish. Kontent samaradorligini baholashda foydalanuvchilar soni bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning bilimlari, munosabatlari va amaliy ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni ham o‘rganish lozim. Monitoring natijalari bo‘yicha tahliliy ma’lumotnomalar tayyorlanishi kerak.

5. Tajriba-sinov va takomillashtirish tizimini shakllantirish. Yangi materiallarni dastlab cheklangan guruhda sinovdan o‘tkazish, pedagoglar va o‘quvchilarning fikrlarini o‘rganish, xavfsizlik va pedagogik samaradorlikni baholash hamda natijalar asosida kontentni takomillashtirish tavsiya etiladi.

Xulosa. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni xalqaro tavsiyalar asosida takomillashtirish va ularni amaliyotga samarali joriy etish tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish tizimining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Faoliyat samaradorligi faqat zamonaviy texnologiyalar mavjudligiga emas, balki ularni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish, sifatini nazorat qilish, mas’ullar faoliyatini muvofiqlashtirish va natijalarni muntazam baholashga ham bog‘liq.

Maqolada raqamli kontentlardan foydalanishning strategik, tashkiliy-metodik va natijadorlikni boshqarish yo‘nalishlari ajratildi. Diagnostika, rejalashtirish, loyihalash, ekspertiza, joriy etish, monitoring va takomillashtirish bosqichlarini birlashtiruvchi konseptual mexanizm taklif etildi.

Mazkur yondashuv raqamli kontentlarni tarbiyaviy faoliyatga aniq maqsad, mas’uliyat, baholash mezonlari va qayta aloqa asosida integratsiya qilish imkonini beradi. Kelgusida taklif etilgan mexanizmni umumta’lim maktablarida tajriba-sinovdan o‘tkazish va boshqaruv qarorlarining tarbiyaviy natijalarga ta’sirini o‘rganish uning ilmiy-amaliy qiymatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. (Nashr ma’lumotlarini foydalanilgan nusxa bilan tekshirish lozim.)
3. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Nashr yili va nashriyoti foydalanilgan nusxa bo‘yicha aniqlashtiriladi.
4. Mavlonova R.A., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Nashr yili va nashriyoti foydalanilgan nusxa bo‘yicha tekshiriladi.
5. Egamberdiyeva N. Ijtimoiy pedagogika. – Nashr yili va nashriyoti foydalanilgan nusxa bo‘yicha tekshiriladi.
6. Ismoilova Z.Q. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari. – Nashr turi, yili va rekvizitlari aniqlashtiriladi.

RAQAMLI AVLODNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MAKTAB MA’NAVIYAT SEKTORINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK FUNKSIYALARI

Muxammad Quronov
Pedagogika fanlari doktori, professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.23506294

Annotatsiya. *Maqolada raqamli avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligining pedagogik imkoniyatlari, maktab ma’naviyat sektorining boshqaruv va muvofiqlashtiruv funksiyalari tahlil qilinadi. Ota-onalar pedagogik madaniyatini rivojlantirish, mediaxavfsizlik, preventiv tarbiya, “Pedagogik ma’rifat brigadalari” va “TO‘XTA!” texnologiyalarining mazmuni yoritiladi. Ma’naviy-tarbiyaviy faoliyatni monitoring qilish va natijadorlikni baholash bo‘yicha takliflar umumlashtiriladi.*
Kalit so‘zlar: *ma’naviyat sektori, raqamli avlod, alfa avlod, ma’naviy-axloqiy tarbiya, maktab, oila, mahalla, pedagogik madaniyat, mediaxavfsizlik, preventiv pedagogika, pedagogik brigada, monitoring.*
Аннотация. *В статье анализируются педагогические возможности сотрудничества школы, семьи и махалли в духовно-нравственном воспитании цифрового поколения, функции управления и координации сектора школьной духовности. Будут освещены вопросы развития педагогической культуры родителей, медиа-безопасности, превентивного воспитания, технологий «Педагогические бригады» и «TO 'TA!». Будут обобщены предложения по мониторингу духовно-воспитательной деятельности и оценке результативности.*
Ключевые слова: *сектор духовности, цифровое поколение, альфа поколение, духовно-нравственное воспитание, школа, семья, махалля, педагогическая культура, медийная безопасность, превентивная педагогика, педагогическая бригада, мониторинг.*
Abstract. *The article analyzes the pedagogical possibilities of cooperation between schools, families and mahallas in the spiritual and moral education of the digital generation, the functions of managing and coordinating the school spirituality sector. The issues of the development of the pedagogical culture of parents, media security, preventive education, technologies "Pedagogical brigades" and "TO'TA!" Will be covered. Proposals for monitoring spiritual and educational activities and assessing performance will be summarized.*
Key words: *sector of spirituality, digital generation, alpha generation, spiritual and moral education, school, family, mahalla, pedagogical culture, media security, preventive pedagogy, pedagogical team, monitoring.*

Kirish. Globallashuv va raqamli kommunikatsiyalar sharoitida yoshlarning mustaqil fikrlashi, fuqarolik pozitsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifasiga aylandi. “O‘zbekiston–2030” strategiyasi hamda Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi doirasida davlat, jamiyat, mahalla, oila va maktab tarbiyaviy maqsadlarini uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda maktab ma’naviyat sektori tarbiyaviy subyektlar o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etuvchi, muammolarni aniqlovchi va yechimlarni muvofiqlashtiruvchi institut sifatida ko‘riladi.

Tarbiyada uzviylik faqat tadbirlar sonini ko‘paytirish bilan emas, balki o‘quvchiga qo‘yiladigan talablar birligi, pedagog va ota-onalarning izchil muloqoti, oila va mahalladagi tarbiyaviy muhitni bilish bilan ta’minlanadi. Maktab, oila hamda mahalla talablarining nomuvofiqligi o‘quvchida ikkiyoqlama xulq me’yorlari shakllanishiga, kattalar obro‘sining pasayishiga va profilaktik ishlarning samarasizligiga olib kelishi mumkin.

Raqamli avlod tarbiyasining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari

Avlodlar nazariyasida 2010-yildan keyin tug‘ilganlar ko‘pincha alfa avlod sifatida tavsiflanadi. Mazkur tasnif shartli bo‘lsa-da, bolalarning raqamli vositalar bilan erta tanishuvi, axborotni tez qabul qilishi va onlayn muloqotga moyilligi tarbiyaviy metodlarni yangilashni talab qiladi. Internetdan foydalanishni faqat cheklash o‘rniga mediaogohlik, tanqidiy fikrlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash va mas’uliyatli raqamli xulqni o‘rgatish muhimdir.

Raqamli muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlar uchun ijtimoiy tarmoqlar axborot, muloqot va o‘zini namoyon qilish maydonidir. Shu bois oila va maktab o‘rtasidagi suhbatlar smartfondan foydalanish vaqti, axborot ishonchliligini tekshirish, zararli kontentga munosabat, kiberxavfsizlik va real ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash kabi masalalarni qamrab olishi lozim. “Ota-onalar: Siz va farzandingiz uchun foydali web-saytlar” ro‘yxati, mediaxavfsizlik tavsiyalari va ota-onalar uchun onlayn maslahat kanallari mazkur vazifaga xizmat qilishi mumkin.

Manbada o‘smirlar orasida tarqalgan “kvadroberlik” kabi submadaniy ko‘rinishlar ham muhokama qilinadi. Bunday holatlarni baholashda bolalarning ijodiy tasavvuri, tengdoshlar ta’siri va o‘zligini izlash ehtiyojini hisobga olish zarur. Har qanday noodatiy qiziqishni avtomatik ravishda xavf sifatida talqin etish o‘rniga real jarohatlanish, tahqirlash, darsdan chetlashish yoki ijtimoiy ajralish belgilari yuzaga kelganida pedagogik yordam ko‘rsatish maqsadga muvofiq. Ijodiy to‘garaklar, sport va artpedagogik mashg‘ulotlar ijobiy muqobil faoliyat bo‘la oladi.

Oila–maktab–mahalla hamkorligi va ota-onalar pedagogik madaniyati

Maktab ushbu hamkorlikning ilmiy-amaliy markazi, sinf rahbari esa oila bilan bevosita aloqa o‘rnatuvchi muhim subyektdir. O‘quvchining maktabdagi va oiladagi xulqi haqida o‘zaro ma’lumot almashish, ota-onalarga pedagogik maslahat berish, mahalla faollarini tarbiyaviy tadbirlarga jalb etish umumiy maqsadga xizmat qiladi. Bunda oila sha’ni, bolaning shaxsiy daxlsizligi va ma’lumotlarning maxfiyligi hurmat qilinishi zarur.

Milliy pedagogik merosdagi “Bir bolaga yetti qo‘shni ham ota, ham ona” tamoyili jamoaviy mas’uliyat va o‘zaro ko‘makni ifodalaydi. Ayniqsa ko‘p qavatli uylar sharoitida qo‘shnichilik aloqalari zaiflashishi mumkinligi inobatga olinib, bolalar uchun xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi mahalla muhitini yaratish, mahalla va maktab tadbirlarini uyg‘unlashtirish taklif etiladi. Bu tamoyil bolalarni asossiz

kuzatish emas, balki ularning manfaatlarini himoya qilish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarzida amalga oshirilishi lozim.

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tomonidan o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlarning 39 foizi ota-onalar yig‘ilishlari samarasidan qoniqqan, 76 foizi esa yig‘ilish imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayotganini bildirgan. 34 foiz respondent yig‘ilishlar ko‘pincha baholar muhokamasi bilan cheklanishini qayd etgan, 27 foizi esa farzandiga noxolis munosabat haqidagi tasavvur sabab yig‘ilishdan uzoqlashgan. Bu ko‘rsatkichlar turli savollarga javoblarni ifodalashi sababli ularni bitta umumiy taqsimot sifatida talqin qilib bo‘lmaydi.

Shu bois ota-onalar majlislari mazmunini bolaning kitobxonligi, irodasi, emotsional holati, telefon bilan munosabati, tengdoshlar bilan muloqoti, oilaviy qadriyatlar va mediamadaniyat mavzulari bilan boyitish tavsiya etiladi. “Ota-onalar universiteti”, ota-onalar kengashlari, uch avlod uchrashuvlari va mahalla yoshlar yetakchilari ishtirokidagi suhbatlar tarbiyaviy hamkorlikni kuchaytiradi. Hamkorlikning muhim sharti – ota-onalarni faqat tanqid qilish emas, balki ularni amaliy metodlar bilan qurollantirishdir.

Maktab ma’naviyat sektorining boshqaruv funksiyalari

Manbada ma’naviyat sektori ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni muvofiqlashtiruvchi ishchi tuzilma sifatida tavsiflanadi. Uning maktab miqyosidagi vazifalari oila, mahalla, davlat va nodavlat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari hamda maktabdan tashqari ta’lim subyektlarining tarbiyaviy faoliyatini uyg‘unlashtirish; ijtimoiy-ma’naviy muhitni monitoring qilish; xavf omillarini barvaqt aniqlash; profilaktika va ma’rifiy ishlar mazmunini takomillashtirishdan iborat.

Sektor faoliyatining tashkiliy asosi sifatida yillik “pedagogik yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqish, sinflar kesimida mas’ullarni belgilash, murojaat va takliflarni qayd etish, ishlar ijrosini tahlil qilish, maktab jamoasi va hamkor tashkilotlar bilan muhokama o‘tkazish ko‘rsatiladi. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari boshqaruvni muvofiqlashtirishi, sektor kotibi esa hujjatlashtirish va axborot almashish jarayonini yuritishi nazarda tutiladi.

Mazkur mexanizm ma’naviy tarbiyani bir martalik tadbirlar yig‘indisidan maqsad, mas’ul, muddat, resurs va natijaga ega bo‘lgan boshqariladigan jarayonga aylantirishga xizmat qiladi. Rejalashtirishda o‘quvchilarning ehtiyojlari, maktabning hududiy xususiyatlari va oilalarning tarbiyaviy imkoniyatlari inobatga olinishi lozim. Shuningdek, milliy madaniy meros, tarixiy qadamjolar, san’at, adabiyot va sport imkoniyatlaridan foydalanish tarbiya mazmunini boyitadi.

Maqolada 2024-yilgi Surxondaryo tajribasi misolida sektorning turli ta’lim muassasalari, mahallalar va tashkilotlar bilan hamkorlikda tashkil etilishi yoritilgan. Ushbu tajriba ma’naviy-ma’rifiy ishlarni hududiy darajada birlashtirish, ijrochilar mas’uliyatini aniqlashtirish va ilg‘or amaliyotni ommalashtirish imkoniyatini

ko‘rsatadi. Biroq tajribani boshqa hududlarga tatbiq etishda har bir maktabning resurslari va mavjud ehtiyojlarini alohida baholash talab qilinadi.

Innovatsion profilaktik texnologiyalar

“Pedagogik ma’rifat brigadalari” manbada ilgari surilgan ijtimoiy-pedagogik texnologiya bo‘lib, oilalar bilan manzilli ishlashga qaratilgan. Uning mazmuniga ota-onalar bilan suhbatlar, oiladagi tarbiyaviy ehtiyojlarni aniqlash, bolaning qiziqishlarini o‘rganish, pedagogik maslahatlar berish, ijobiy oilaviy tajribani ommalashtirish, zararli ta’sirlarning oldini olish hamda mahalla yettiligi bilan hamkorlik qilish kiradi. Texnologiyani amalga oshirishda ixtiyoriylik, ishonch, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va oilani kamsitmaslik tamoyillari muhim.

“TO‘XTA!” ma’naviy-axloqiy profilaktik texnologiyasi esa o‘smirlarni nizoli vaziyatda impulsiv va qonunga xilof harakatdan tiyilishga o‘rgatishga mo‘ljallangan. Unda hayotiy keys, post, videorolik va muammoli vaziyatlar asosida xatti-harakat oqibatini tahlil qilish, muqobil yechim tanlash va o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini mashq qilish nazarda tutiladi. Texnologiyadan onlayn va oflayn formatlarda foydalanish mumkin. Bunday mashg‘ulotlar jazolashga emas, ongli qaror qabul qilish va profilaktik xulq modellarini shakllantirishga yo‘naltirilishi kerak.

Artpedagogik yondashuv ham o‘quvchilarning ichki dunyosini anglash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhimdir. Tasviriy san’at, teatr, musiqa, animatsiya, qisqa videolar va ijodiy to‘garaklar orqali o‘quvchilar hissiyotini ifodalash, jamoada hamkorlik qilish, turli vaziyatlarga axloqiy baho berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ma’naviyat sektori iqtidorli o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ularning ijodiy ishlari bilan muntazam tanishish vazifasini ham bajarishi mumkin.

Monitoring va natijadorlikni baholash

Maktab ma’naviyat sektori faoliyati samaradorligini baholashda faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni emas, tarbiyaviy muhitdagi real o‘zgarishlar asosiy mezon bo‘lishi kerak. Manbada KPI yondashuvi, o‘nta indikator va ularga tegishli subindikatorlar asosida maktablar ijtimoiy-ma’naviy muhiti dinamikasini kuzatish g‘oyasi ilgari surilgan. Bu yondashuv tarbiyaviy jarayonning boshqaruvga oid ma’lumotlarini tizimlashtirish imkonini beradi.

Baholashda oila–maktab–mahalla hamkorligining muntazamligi, ota-onalar pedagogik madaniyati, o‘quvchilarning dars va to‘garaklarda ishtiroki, mediaxavfsizlik bo‘yicha savodxonlik, nizolarni tinch hal etish, huquqbuzarliklarning profilaktikasi, maktabdagi o‘zaro hurmat va psixologik xavfsizlik kabi yo‘nalishlar hisobga olinishi maqsadga muvofiq. Sektor hisobotlari muammolarni yashirish yoki sun’iy reyting yaratish emas, yordamni to‘g‘ri yo‘naltirish vositasi bo‘lishi lozim.

Monitoring ma’lumotlari asosida har chorakda “pedagogik yo‘l xaritasi”ni qayta ko‘rib chiqish, samarasiz tadbirlarni yangilash, samarali amaliyotni tarqatish va mutaxassislar malakasini oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Ma’lumotlar bilan ishlashda bolaning sha’ni, manfaatlari va shaxsiy hayotini himoyalash zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak raqamli avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi oila, maktab va mahalla maqsadlarining uyg‘unligiga, ota-onalarning pedagogik tayyorgarligiga hamda tarbiyaviy ishlarni ilmiy asosda boshqarishga bog‘liq. Maktab ma’naviyat sektori ana shu subyektlar faoliyatini birlashtirish, muammolarni oldindan aniqlash, profilaktik va ijodiy dasturlarni yo‘lga qo‘yish hamda natijadorlikni baholash uchun tashkiliy imkoniyat yaratadi.

Shuningdek, ma’naviy-axloqiy tarbiyani modernizatsiya qilishning bosh sharti nazoratni kuchaytirish emas, balki tarbiyaviy hamkorlikning sifatini oshirish, o‘quvchining individual ehtiyojini tushunish va raqamli muhitda mas’uliyatli xulqni shakllantirishdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi. Amaliy jihatdan ota-onalar yig‘ilishlarini muammoli va interaktiv mashg‘ulotlarga aylantirish; “Ota-onalar universiteti” faoliyatini mediaxavfsizlik va oila pedagogikasi bilan boyitish; “Pedagogik ma’rifat brigadalari”ni manzilli maslahat xizmati sifatida rivojlantirish; “TO‘XTA!” keyslarini yosh xususiyatiga moslashtirish; san’at, sport va tarixiy-madaniy merosga tayangan tarbiyaviy faoliyatni kengaytirish; ma’naviyat sektori uchun aniq, shaffof va bolalar manfaatini himoya qiluvchi monitoring mezonlarini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasining birinchi majlisidagi nutqi. UzA. 2024-yil 30-noyabr.
2. X.Ibraimov, M.Quronov, O.Musurmonkulov, Sh.Jumanov Raqamli avlod tarbiyasi // Monografiya. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining 2025 yil 21-apreldagi 5-sonli bayonnomasi. Toshkent 2025-yil. 128 bet.
3. O.Hasanov. “So‘nggi vaqtlarda yoshlar o‘rtasida kvadroberlik degan submadaniyat holatlari kuzatilmoqda. Unga ko‘ra, inson o‘zini to‘liq hayvon hisoblab, uning qiyofasini aks ettiruvchi aksessuarlarni kiyish bilan birga o‘sha jonzot kabi harakatlanadi ham”. 2024-yil 13-oktyabr.
4. Psixologiya fanlari doktori(DcS) H.Jabborov bilan o‘tkazilgan suhbatdan. 2023-yil 13-dekabr, Toshkent shahri.
5. Mustafoyev Sh. Artpedagogika asoslari. 2022. Samarqand, SamDU nashri, 80-b.
6. B.Alimov, M.Quronov, T.Arslonov. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “ma’naviyat sektori”ni tashkil qilish. Uslubiy qo‘llanma. RMMM, 2024. 42 b.

КВАЛИМЕТРИЧЕСКИЙ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД ПРИ РАЗРАБОТКЕ КРИТЕРИЕВ И ИНДИКАТОРОВ КАЧЕСТВА ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА, НАПРАВЛЕННОГО НА ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ

А. Махмудов
доктор педагогических наук, профессор, Национальный институт педагогики воспитания имени Кары Ниязи
https://doi.org/10.5281/zenodo.23506395

Аннотация. *В статье рассматривается проблема оценки качества цифрового контента, направленного на воспитание личности, в условиях стремительного развития цифровой образовательной среды и искусственного интеллекта. Обосновывается необходимость перехода от оценки цифрового контента преимущественно как информационно-технологического продукта к его рассмотрению как педагогически проектируемого средства воспитательного воздействия. Предложена методологическая модель комплексной оценки цифрового воспитательного контента.*
Ключевые слова: *цифровой контент, цифровое воспитание, воспитание личности, качество цифрового контента, критерии, индикаторы, цифровая педагогика, цифровая безопасность, ценности, педагогическое проектирование.*
Аннотация. *Мақолада рақамли таълим муҳити ва сунъий интеллект жадал ривожланаётган шароитда шахс тарбиясига йўналтирилган рақамли контент сифатини баҳолаш муаммоси кўриб чиқилади. Рақамли контентни фақат ахборот-технологик маҳсулот сифатида эмас, балки педагогик жиҳатдан лойиҳалаштириладиган тарбиявий таъсир воситаси сифатида баҳолаш зарурлиги асосланади. Рақамли тарбиявий контентни комплекс баҳолашнинг методологик модели таклиф этилган.*
Калит сўзлар: *рақамли контент, рақамли тарбия, шахс тарбияси, рақамли контент сифати, мезонлар, индикаторлар, рақамли педагогика, рақамли хавфсизлик, қадриятлар, педагогик лойиҳалаш.*
Abstract. *The article addresses the problem of assessing the quality of digital content aimed at personal development and upbringing in the context of the rapid expansion of digital educational environments and artificial intelligence. It argues for a shift from viewing digital content primarily as an information and technological product towards understanding it as a pedagogically designed means of educational influence. An developed methodological model for the comprehensive assessment of digital educational content is proposed.*
Keywords: *digital content, digital upbringing, personal development, digital content quality, criteria, indicators, digital pedagogy, digital safety, values, pedagogical design.*

Цифровизация общества и цифровая трансформация образования оказывает существенное влияние не только на способы передачи знаний, но и на формирования личности. Коммуникационной средой, где человек получает информацию, взаимодействует с другими людьми все чаще становятся цифровые ресурсы, образовательные платформы, социальные сети, мультимедийный контент и системы искусственного интеллекта. И можно полагать, что эта среда формирует оценки, ценностные позиции и модели поведения.

В последние годы мы наблюдаем стремительное развитие цифровых контентов, и следовательно их влияние на процессы воспитания. Цифровой контент становится важнейшим инструментом в формирование личностных качеств подрастающего поколения. Можно с уверенностью сказать, что для молодого поколения цифровой контент заменил традиционные средства воспитания (книги, плакаты, образовательные передачи и т.д.). Преимущества цифровых контентов перед традиционными огромно: технологичность, интерактивность, привлекательность, красочность, реализация различных идей, анимационность и др.).

Однако все эти преимущества ещё не свидетельствует о её психолого-педагогической ценности. Цифровой материал может быть технологически совершенным и привлекательным, но при этом не иметь чёткой воспитательной направленности, содержать ценностные противоречия, не учитывать возрастные и психологические особенности личности либо создавать риски для информационной и цифровой безопасности.

Об этих проблемах говорят ученые и педагоги в различных научно-технических конференциях и выступлениях, Так UNESCO в Global Education Monitoring Report 2023 подчёркивает, что решения о применении технологий в образовании должны основываться на их уместности, справедливости, доказательности и устойчивости, а потребности обучающегося должны оставаться в центре цифровой трансформации[1].

В 2026 году UNICEF в обновлённой версии **EdTech for Good Framework 2.0** предлагает системно оценивать цифровые и AI-инструменты по таким характеристикам, как прозрачность, безопасность, педагогическая обоснованность, контекстная уместность, доступность и наличие соответствующих доказательств. При этом подчёркивается возможность адаптации рамки к национальным системам стандартов и оценки[2].

В этих условиях перед психологами и педагогами-исследователями возникает научно-педагогическая проблема: как оценить воспитательную направленность и воспитательный потенциал цифрового контента и какие критерии и индикаторы могут обеспечить такую оценку?

На наш взгляд, решение данной проблемы лежит прежде всего в плоскости содержания и воспитательной направленности цифрового контента, а не только его технологических характеристик. Это обусловливает необходимость перехода от вопроса: *«Насколько качественно создан цифровой контент?»* — к более содержательному вопросу: *«Насколько качественен данный цифровой контент именно как средство воспитания личности?»*

Такой переход требует определить, какие ценности транслирует цифровой контент, какие личностные изменения предполагает, каким образом

стимулирует активность и деятельность пользователя, способствует ли осмыслению и принятию ценностей и насколько безопасным является его использование.

Таким образом, научная проблема исследования заключается в недостаточной систематизации и методологической обоснованности педагогических критериев и индикаторов, позволяющих оценивать цифровой контент именно с позиции его воспитательной направленности, воспитательного потенциала и предполагаемого воздействия на развитие личности[3].

С методологической точки зрения решение данной проблемы опирается на четыре взаимодополняющих подхода: *системный, деятельностный, личностно-ориентированный и ценностно-смысловой* (рис.1).

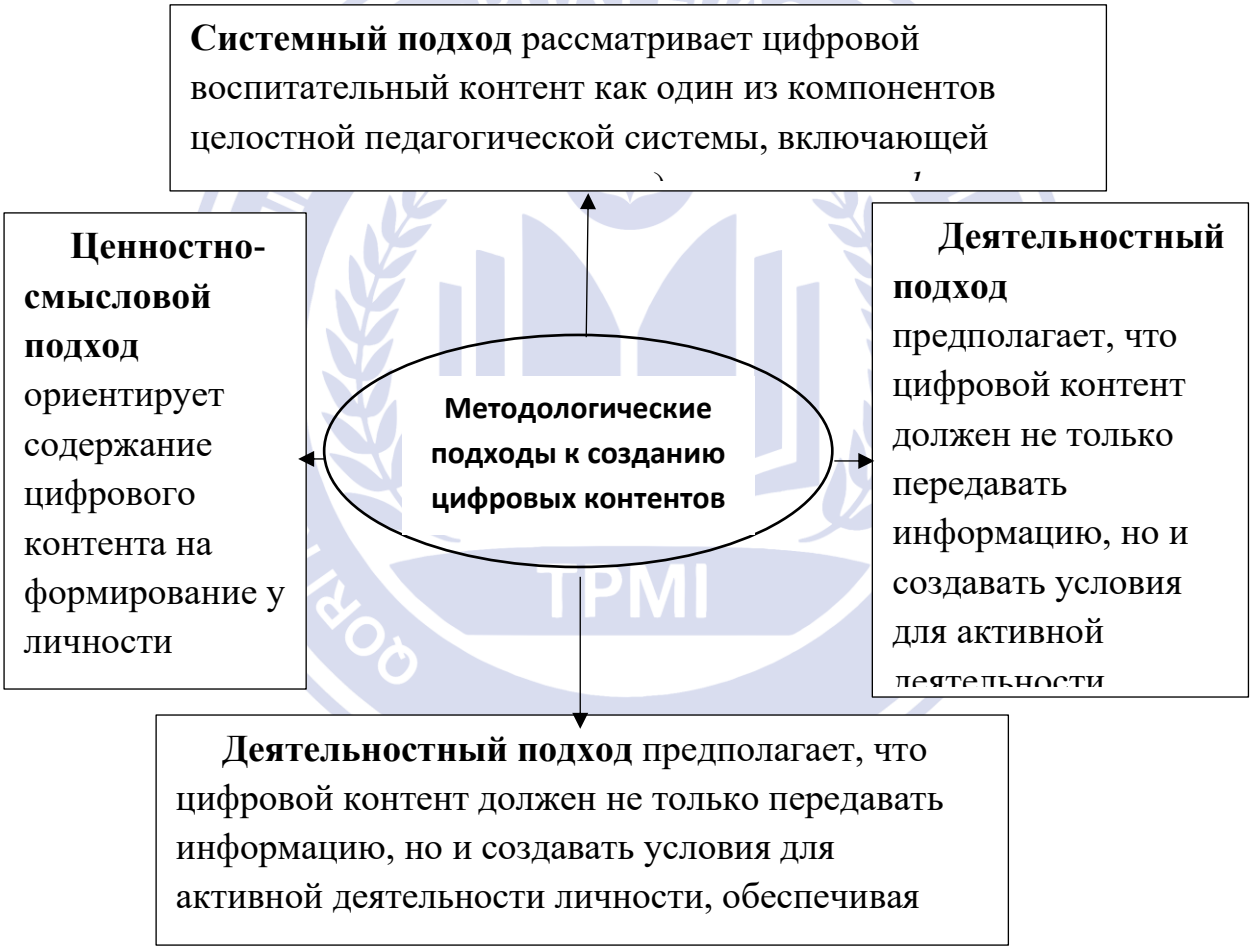

Рис.1. Методологические подходы к созданию цифровых контентов

Таким образом, создание цифрового контента воспитательной направленности должно основываться на взаимодополняющем применении системного, деятельностного, личностно-ориентированного и ценностно-смыслового подходов. В совокупности данные подходы позволяют

рассматривать качество цифрового контента не только с позиции его технологической реализации, но прежде всего как целостного педагогического средства, обладающего определённой воспитательной направленностью и потенциалом воздействия на развитие личностих[4].

На основе указанных методологических положений предлагается рассматривать качество цифрового воспитательного контента через следующие взаимосвязанных критерии и индикаторы(таблица 1).

Представленная система критериев позволяет рассматривать качество цифрового воспитательного контента как многокомпонентную характеристику, объединяющую ценностные, педагогические, личностные, психологические, этические, цифровые, безопасностные и результативные параметры. Ценностный критерий отражает содержание и направленность транслируемых контентом ценностей, их соответствие национальным и общечеловеческим ориентирам и отсутствие внутренних ценностных противоречий. Педагогический критерий характеризует соответствие контента целям воспитания, его педагогическую обоснованность и соответствие возрасту и образовательному контексту. Личностный и психологический критерии позволяют оценить, создаёт ли контент условия для развития самостоятельности, субъектности, рефлексии и выражения собственной позиции, а также учитывает ли эмоциональные и возрастно-психологические особенности личности.

Таблица 1.

Критерии качества цифрового воспитательного контента

№	Критерий	Основные индикаторы
1	**Ценностный**	наличие определённой ценностной ориентации; соответствие национальным и общечеловеческим ценностям; отсутствие ценностных противоречий
2	**Педагогический**	соответствие воспитательной цели; педагогическая обоснованность содержания; соответствие возрасту и образовательному контексту
3	**Личностный**	стимулирование самостоятельного мышления; возможность выражения собственной позиции; развитие субъектности и рефлексии
4	**Психологический**	эмоциональная адекватность; учёт возрастных особенностей; отсутствие потенциально травмирующего воздействия
5	**Этический**	уважение достоинства личности; отсутствие дискриминации; отсутствие манипулятивного воздействия
6	**Цифровой**	доступность; понятность интерфейса; интерактивность; функциональность; удобство использования
7	**Безопасностный**	отсутствие вредного контента; защита персональных данных; информационная безопасность; минимизация цифровых рисков
8	**Результативный**	предполагаемое изменение знаний; ценностно-смысловой позиции; отношения; поведения; способности к рефлексии

Этический критерий направлен на обеспечение уважения достоинства личности, недопущение дискриминации и манипулятивного воздействия. Цифровой и безопасностный критерии характеризуют функциональную доступность и удобство использования контента, а также степень защищённости пользователя от информационных, цифровых и иных потенциальных рисков. Результативный критерий позволяет оценить предполагаемые изменения в знаниях, ценностно-смысловых позициях, отношении, поведении и способности личности к рефлексии. В совокупности данные критерии позволяют перейти от оценки отдельных внешних или технологических характеристик цифрового продукта *к комплексной оценке его качества именно как средства воспитания личности,* что создаёт основу для последующей разработки системы индикаторов и квалиметрической процедуры количественной оценки.

Переход образования в цифровую среду закономерно расширяет роль цифрового контента в воспитании личности. Однако цифровая форма сама по себе не определяет педагогическое качество контента и не гарантирует положительного воспитательного результата. Проведённый методологический анализ позволяет рассматривать цифровой воспитательный контент как педагогически проектируемое средство развития личности, качество которого определяется совокупностью взаимосвязанных характеристик.

В качестве основы комплексной оценки предложены восемь критериев: ценностный, педагогический, личностный, психологический, этический, цифровой, безопасностный и результативный. Для каждого критерия определены основные индикаторы. Особое значение имеет разграничение качества контента, качества взаимодействия личности с контентом и воспитательного результата. Данное разграничение позволяет перейти от технологического понимания цифровизации к педагогически ориентированной модели её оценки.

Перспективным направлением дальнейшего исследования является проведение экспертной валидации предложенных критериев и индикаторов, определение их весовых коэффициентов, разработка уровневой шкалы оценки и экспериментальная проверка взаимосвязи между характеристиками цифрового контента и воспитательными результатами[6].

Список литературы

1. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* Paris: UNESCO.

2. Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research.* Paris: UNESCO.
3. OECD. (2023). *OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem.* Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/c74f03de-en. OECD
4. UNICEF. (2026). *EdTech for Good Framework Version 2.0: Evaluating and designing responsible digital and AI-enabled tools for learning and teaching.* UNICEF Digital Education.
5. Махмудов А.Х. Духовно-нравственное воспитание учащихся как пространство развития системно-деятельностного исследовательского мышления: возможности «образцовой школы родителей». “Namunali ota-onalar maktabining o‘quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi o‘rni: muammo va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2026-yil 20-avgust. 94-99 b.
6. Махмудов А.Х. Системно-проблемный подход как методологическая основа исследовательского процесса. «Образование в XXI веке». Материалы IX Международной научно-практической конференции (г. Москва, 15 мая 2026 года) [Электронный ресурс] //Международный институт профессионального развития педагога; Иркутский государственный университет / Под ред. О. М. Коломиец, М. Г. Голубчиковой,И. И. Капалыгиной, У. К. Кыякбаевой – М.: РИО МИПРП, 2026. С. 208-213.

TARBIYA YO‘NALISHLARIDA TAYYORLANAYOTGAN KONTENTLARNING BADIIY VA ESTETIK XUSUSIYATLARI

Nasimov Xilol To‘lqunovich
O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi,
o‘zbek kinorejissyori, aktyor, ssenarist
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508489

ANNOTATSIYA. *Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimida yaratilayotgan kontentlarning badiiy va estetik xususiyatlari, ularning yosh avlod ma’naviy dunyoqarashi, axloqiy tafakkuri, estetik didi hamda ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida tarbiyaviy kontentning an’anaviy axborot yetkazish vositasidan shaxsning hissiy-intellektual olamiga ta’sir ko‘rsatuvchi ko‘p funksiyali pedagogik resursga aylanayotgani asoslanadi. Maqola yakunida milliy tarbiya mazmunini zamonaviy mediaestetika talablari bilan uyg‘unlashtirish, raqamli muhitda yoshlarning mustaqil fikrlashi va estetik immunitetini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *tarbiya, tarbiyaviy kontent, badiiy-estetik xususiyatlar, raqamli pedagogika, mediaestetika, milliy qadriyatlar, vizual madaniyat, vitagen ta’lim, kreativ tafakkur, estetik did, audiovizual kommunikatsiya, pedagogik dizayn.*

АННОТАТСИЯ. *В данной стате научно-теоретически анализируются художественные и эстетические особенности контента, создаваемого в современной системе образования, их духовное мировоззрение, нравственное мышление, эстетический вкус и педагогические возможности в развитии сотсиокултурных компетенсий молодого поколения. В условиях сифровой трансформатсии воспитателный контент превращается из традитсионного средства передачи информатсии в многофунксионалный педагогический ресурс, влияющий на эмотсионално-интеллектуалный мир человека. В консе стати будут разработаны научно-практические рекомендатсии, направленные на гармонизатсию содержания натсионалного воспитания с требованиями современной медиаестетики, развитие самостоятелного мышления и эстетического иммунитета молодежи в сифровой среде.*

Ключевые слова: *воспитание, воспитателный контент, художественно-эстетические особенности, сифровая педагогика, медиаестетика, натсионалные сенности, визуалная култура, витагенное образование, креативное мышление, эстетический вкус, аудиовизуалная коммуникация, педагогический дизайн.*

ABSTRACT. *This article scientifically and theoretically analyzes the artistic and aesthetic features of the content created in the modern education system, their spiritual worldview, moral thinking, aesthetic taste and pedagogical capabilities in the development of sociocultural competencies of the younger generation. In the context of digital transformation, educational content is turning from a traditional means of transmitting information into a multifunctional pedagogical resource that affects the emotional and intellectual world of a person. At the end of the article, scientific and practical recommendations will be developed aimed at harmonizing the content of national education with the requirements of modern media aesthetics, developing independent thinking and aesthetic immunity of young people in the digital environment.*

Key words: *upbringing, educational content, artistic and aesthetic features, digital pedagogy, media aesthetics, national values, visual culture, vitagenic education, creative thinking, aesthetic taste, audiovisual communication, pedagogical design.*

Kirish. XXI asrning raqamli sivilizatsiya bosqichida ta’lim va tarbiya jarayonlari nafaqat mazmunan, balki axborotni taqdim etish shakllari, kommunikativ mexanizmlari hamda shaxs ongiga ta’sir ko‘rsatish vositalari jihatidan ham tubdan yangilanmoqda. Bugungi yosh avlodning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va estetik tasavvurlari ko‘p jihatdan vizual axborotlar, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, animatsion mahsulotlar va multimedia kontentlari ta’sirida shakllanmoqda. Bunday sharoitda tarbiya jarayonining samaradorligi faqat qanday g‘oya ilgari surilayotganiga emas, balki mazkur g‘oyaning qanday badiiy shaklda, qaysi estetik vositalar orqali va qanday hissiy ta’sirchanlik bilan yetkazilishiga ham bog‘liqdir.

Zamonaviy pedagogik tafakkurda tarbiyaviy kontentni oddiy axborot mahsuloti sifatida emas, balki shaxsning hissiy, intellektual, axloqiy va estetik rivojlanishini ta’minlovchi murakkab madaniy-pedagogik hodisa sifatida o‘rganish zarurati kuchaymoqda. Chunki inson ongiga yo‘naltirilgan har qanday tarbiyaviy g‘oya, avvalo, uning idroki va hissiyotlari orqali qabul qilinadi, keyinchalik esa shaxsiy munosabat, qadriyat va xulq-atvor shakllanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori bilan tasdiqlangan “Tarbiya” fani konsepsiyasida yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ma’naviy barkamolligini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ta’lim mazmunini badiiy-estetik jihatdan boyitish, milliy madaniy merosning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish hamda innovatsion kontentlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

UNESCOning 2023-yildagi “Technology in Education: A Tool on Whose Terms?” global monitoring hisobotida raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘zi ta’lim sifatini kafolatlamasligi, texnologik vositalar pedagogik maqsad va o‘quv natijalariga xizmat qilishi lozimligi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv tarbiyaviy kontentlarning tashqi jozibadorligi bilan ularning mazmuniy, axloqiy va pedagogik qiymati o‘rtasida mutanosiblikni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, tarbiyaviy kontentning estetik mukammalligi uning bezakdorligi yoki texnik jihatdan murakkabligi bilan emas, balki mazmun, badiiy ifoda va tarbiyaviy maqsadning uzviy uyg‘unligi bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi — tarbiya yo‘nalishlarida tayyorlanayotgan kontentlarning badiiy va estetik xususiyatlarini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash, ularning tarbiyaviy ta’sirchanligini belgilovchi omillarni aniqlash hamda sifatli kontent yaratishning konseptual yondashuvlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, aksiologik, madaniyatshunoslik, kompetensiyaviy, vitagen va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Ilmiy tahlilda nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashtirish va kontentning semantik-estetik xususiyatlarini talqin qilish usullaridan foydalaniladi.

Tarbiya yo‘nalishida yaratilayotgan kontentlar shaxsning ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy, fuqarolik, ekologik, huquqiy va estetik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan mazmuniy hamda kommunikativ mahsulotlar majmuasini ifodalaydi. Bunday kontentlar matn, tasvir, video, animatsiya, podkast, infografika, interaktiv topshiriq, virtual ekspozitsiya yoki raqamli hikoya shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Badiiylik kontent mazmunining obrazlar, syujet, metafora, ramz va ifodali tasvir vositalari orqali ochib berilishini anglatsa, estetiklik uning shakliy uyg‘unligi, kompozitsion yaxlitligi, ranglar mutanosibligi, emotsional ta’sirchanligi hamda go‘zallik haqidagi tasavvurlarni boyitish xususiyatini ifodalaydi.

Mazkur ikki tushuncha o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularni aynan bir xil hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiq emas. Badiiylik ko‘proq mazmunning obrazli ifodalanishiga, estetiklik esa mazmun va shaklning uyg‘un idrok etilishiga xizmat qiladi.

Tarbiyaviy kontentning asosiy farqlovchi belgisi shundaki, unda badiiy va estetik vositalar mustaqil maqsad emas, balki pedagogik g‘oyani hayotiy mazmun bilan boyituvchi ta’sir mexanizmi hisoblanadi. Masalan, mehr-oqibat mavzusidagi videorolikda qahramonning xatti-harakati, uning yuz ifodasi, musiqiy fon, tasvir ritmi va yakuniy voqelik birgalikda tomoshabinning hissiy munosabatini shakllantiradi.

Bunda o‘quvchi tayyor axloqiy hukmni qabul qilish bilan cheklanmay, tasvirlangan vaziyatga nisbatan o‘z munosabatini bildirishi, muqobil qarorlarni taqqoslashi va xulosa chiqarishi muhimdir. Demak, sifatli tarbiyaviy kontent faqat hissiy ta’sir uyg‘otishi emas, balki fikrlash, munosabat bildirish va refleksiyani ham rag‘batlantirishi lozim.

Shundan kelib chiqib, tarbiyaviy kontentning badiiy-estetik mohiyatini uchta o‘zaro bog‘liq darajada talqin qilish mumkin: semantik darajada — g‘oya va qadriyatlar tizimi; obrazli-estetik darajada — badiiy ifoda hamda hissiy idrok; pedagogik-refleksiv darajada — shaxsiy munosabat va xulqiy xulosa.

Ushbu darajalarning birortasi e’tibordan chetda qolsa, kontentning tarbiyaviy imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Jumladan, yuqori sifatli grafika bilan yaratilgan, biroq aniq tarbiyaviy g‘oyaga ega bo‘lmagan videomahsulot vizual jihatdan jozibador bo‘lsa-da, pedagogik maqsadga yetarlicha xizmat qilmasligi ehtimoldan xoli emas.

Milliy tarbiya mazmunini raqamli kontentlar orqali ifodalashda xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi, badiiy tafakkuri, urf-odatlari, axloqiy me’yorlari va estetik ideallarini zamonaviy kommunikatsiya shakllari bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifalardan biridir.

Milliylikni tarbiyaviy kontentga singdirish faqat milliy libos, tarixiy obida yoki an’anaviy musiqa tasviridan foydalanish bilan cheklanmasligi kerak. Milliy

qadriyatning haqiqiy pedagogik ifodasi uning zamonaviy hayotdagi mazmuni, insonlararo munosabatlardagi o‘rni va yoshlarning kundalik tajribasi bilan bog‘lanishida namoyon bo‘ladi.

Masalan, kattalarga hurmat mavzusidagi kontentda faqat nasihat mazmunidagi matndan foydalanish o‘rniga, turli avlod vakillari o‘rtasidagi real muloqot, qarashlar tafovuti va o‘zaro tushunishga olib keluvchi hayotiy vaziyatni badiiy tasvirlash mumkin. Bunday yondashuv qadriyatning tashqi ko‘rinishidan uning ichki mohiyatiga o‘tishni ta’minlaydi.

Milliy tarbiya kontentlarini yaratishda madaniy ramzlarning tarixiy va semantik aniqligi alohida ahamiyatga ega. Chunki ramzlardan yuzaki foydalanish madaniy merosni stereotiplashtirishi, murakkab ijtimoiy hodisalarni biryoqlama talqin etishga olib kelishi mumkin.

UNESCOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalarida madaniy xilma-xillikni asrash, madaniy merosdan mas’uliyatli foydalanish hamda texnologiyalarning inson qadri va huquqlariga mos bo‘lishi zarurligi belgilangan. Bu tamoyillar sun’iy intellekt yordamida yaratilayotgan tarbiyaviy tasvirlar, videolar va raqamli hikoyalarga ham bevosita taalluqlidir.

Shunday qilib, milliy tarbiyaviy kontentning zamonaviyligi uning tarixiy-madaniy ildizlaridan uzoqlashishida emas, balki mazkur ildizlarni yangi avlod tushunadigan badiiy va kommunikativ tilga aylantirishida namoyon bo‘ladi.

Raqamli muhitda badiiy-estetik ta’sir bir nechta ifoda vositalarining integratsiyasi asosida yuzaga keladi. Ularning har biri o‘ziga xos pedagogik imkoniyatga ega.

Vizual kompozitsiya tarbiyaviy g‘oyaning idrok etilish tartibini belgilaydi. Tasvir elementlarining joylashuvi, asosiy obyektning ajratilishi, bo‘sh makondan foydalanish va vizual iyerarxiya o‘quvchi e’tiborini mazmunning muhim jihatlariga yo‘naltiradi. Kompozitsiyaning ortiqcha murakkabligi esa diqqatning bo‘linishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ranglar uyg‘unligi kontentning hissiy muhitini shakllantirishda ishtirok etadi. Ranglarning ta’siri madaniy kontekst, individual tajriba va tasvir mazmuniga bog‘liq bo‘lgani sababli ularni qat’iy psixologik formulalar asosida qo‘llash to‘g‘ri emas. Shu bois tarbiyaviy dizaynda rang tanlovi mavzuning mazmuni, yosh xususiyatlari, o‘qish qulayligi va vizual kontrast talablariga muvofiq amalga oshirilishi zarur.

Badiiy obraz va syujet mavhum axloqiy tushunchalarni aniq hayotiy voqealar orqali ochib beradi. Mas’uliyat, halollik, vatanparvarlik, bag‘rikenglik yoki ekologik madaniyat kabi tushunchalar o‘quvchi hayotiga yaqin voqeliklarda aks ettirilganda, ularni tahlil qilish uchun qulay pedagogik vaziyat yuzaga keladi.

Audiovizual uyg‘unlik tasvir, nutq, ovoz va musiqaning mazmuniy birligini ta’minlaydi. Biroq kuchli musiqiy effektlar yoki tezkor montajdan haddan tashqari foydalanish pedagogik g‘oyani ikkinchi darajaga tushirib qo‘yishi mumkin. Shuning

uchun ovoz va tasvirning asosiy vazifasi tomoshabinni shunchaki hayajonga solish emas, balki mazmunni tushunishga yordam berishdan iborat bo‘lishi lozim.

Interaktivlik o‘quvchini kontentning passiv iste’molchisidan faol ishtirokchisiga aylantirish imkonini beradi. Raqamli hikoyada muqobil yakunni tanlash, axloqiy vaziyat yuzasidan qaror qabul qilish, QR-kod orqali qo‘shimcha manbani o‘rganish yoki virtual munozarada qatnashish o‘quvchining shaxsiy pozitsiyasini ifodalashiga sharoit yaratadi.

Bunday vositalarni qo‘llashda asosiy mezon texnologik yangilik emas, balki uning tarbiyaviy maqsadga muvofiqligi bo‘lishi kerak.

Tarbiyaviy kontentning badiiy-estetik ta’sirchanligini oshirishda o‘quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga tayanish muhim pedagogik imkoniyat hisoblanadi. Vitagen yondashuv nuqtayi nazaridan, kontent mazmuni o‘quvchining kundalik kuzatuvlari, oilaviy va ijtimoiy munosabatlari, shaxsiy qarorlari hamda boshdan kechirgan vaziyatlari bilan bog‘langanida, ularni anglash va baholash uchun qulay sharoit yaratiladi.

Masalan, “Raqamli muhitda mas’uliyat” mavzusida tayyorlanadigan animatsion kontentda o‘quvchining ijtimoiy tarmoqda tekshirilmagan xabarni ulashishi, bu xabarning sinfdoshlari orasida tushunmovchilik keltirib chiqarishi va keyinchalik vaziyatga tanqidiy yondashishi tasvirlanishi mumkin.

Ushbu kontentning badiiy jihati voqealar rivoji, qahramonlar xarakteri va dramatik ziddiyat orqali ochilsa, estetik jihati tasvir uslubi, rang, ovoz va kompozitsion yaxlitlikda namoyon bo‘ladi. Tarbiyaviy natija esa o‘quvchining “Men shunday vaziyatda qanday yo‘l tutgan bo‘lardim?” degan savolga javob izlashida ifodalanadi.

Bu misol asosida tarbiyaviy kontentning ta’sir mexanizmini quyidagi konseptual ketma-ketlikda ifodalash mumkin:

Hayotiy vaziyat
O‘quvchiga tanish ijtimoiy muammo
Badiiy-estetik ifoda
Obraz, syujet, vizual va audiovizual vositalar
Hissiy va intellektual idrok
Empatiya, tushunish va tanqidiy tahlil
Refleksiya va qadriyaviy munosabat
Shaxsiy xulosa va muqobil qaror
Kutilayotgan tarbiyaviy natija
Ongli munosabat va mas’uliyatli xulq-atvorga tayyorlik

1-rasm. Tarbiyaviy kontentning badiiy-estetik ta’sir mexanizmi (mualliflik konseptual sxemasi).

Mazkur ketma-ketlik qat’iy eksperimental qonuniyat sifatida emas, balki kontent loyihalashni tushuntiruvchi nazariy model sifatida taklif etilmoqda. Uning

samaradorligini aniqlash uchun o‘quvchilar bilan empirik tadqiqotlar olib borish talab etiladi.

Generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi tarbiyaviy kontent yaratish jarayoniga yangi imkoniyatlar olib kirmoqda. Jumladan, badiiy tasvirlar yaratish, animatsion sahnalarni loyihalash, ovozli hikoyalarni ishlab chiqish, matnlarni vizuallashtirish va individual ehtiyojlarga mos ta’limiy materiallar tayyorlash imkoniyatlari kengaymoqda.

Biroq sun’iy intellekt yordamida tayyorlangan mahsulotning vizual mukammalligi uning pedagogik va axloqiy jihatdan maqbulligini kafolatlamaydi. Avtomatlashtirilgan tasvirlarda tarixiy noaniqliklar, milliy madaniyatga xos bo‘lmagan belgilar, stereotiplar yoki yosh xususiyatlariga nomuvofiq sahnalar uchrashi mumkin.

Shu sababli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishda pedagog, metodist, dizayner va raqamli texnologiyalar mutaxassislarining hamkorligi muhimdir. Sun’iy intellekt ijodiy jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi vosita bo‘lishi, mazmuniy va axloqiy qarorlar esa insonning mas’uliyatli nazoratida qolishi lozim.

Raqamli estetikaning yana bir muhim masalasi — o‘quvchining estetik immunitetini rivojlantirishdir. Ushbu maqolada estetik immunitet tushunchasi shaxsning raqamli muhitdagi yuzaki jozibadorlik, manipulyativ vizual ta’sir va mazmunsiz axborot mahsulotlarini tanqidiy baholash, badiiy-estetik qiymatga ega kontentni ongli ravishda ajrata olish qobiliyatini ifodalovchi ishchi tushuncha sifatida qo‘llanmoqda.

Estetik immunitetning shakllanishi o‘quvchining nafaqat go‘zallikni idrok etishiga, balki kontent ortidagi g‘oya, manfaat, kommunikativ niyat va qadriyaviy mazmunni anglashiga ham bog‘liq.

Shu ma’noda, kelajak tarbiyasining muhim vazifalaridan biri yoshlarni raqamli kontent iste’molchisidan uning mazmunini tanqidiy baholay oladigan, madaniy mas’uliyatga ega va ijodiy fikrlovchi shaxsga aylantirishdan iborat.

Yuqoridagi ilmiy-nazariy tahlillardan kelib chiqib, tarbiya yo‘nalishlarida kontent yaratishning besh komponentli integrativ modeli taklif etiladi.

Birinchi komponent — qadriyaviy-maqsadli loyihalash. Bunda kontentning asosiy tarbiyaviy g‘oyasi, kutilayotgan natijasi, auditoriyaning yosh xususiyatlari va ijtimoiy-madaniy ehtiyojlari aniqlanadi.

Ikkinchi komponent — badiiy-semantik konstruksiyalash. Tarbiyaviy g‘oya syujet, obraz, ramz, metafora va hayotiy vaziyatlar orqali badiiy shaklga keltiriladi. Mazmunning sun’iy nasihatga aylanib qolmasligi, voqealarning tabiiyligi va qahramonlarning ishonarliligi ta’minlanadi.

Uchinchi komponent — estetik-media dizayn. Kontentning vizual tili, ranglar tizimi, tipografik yechimlari, ovoz va tasvir uyg‘unligi, interaktiv elementlari hamda foydalanish qulayligi ishlab chiqiladi.

To‘rtinchi komponent — vitagen-refleksiv integratsiya. Kontent o‘quvchilarning hayotiy tajribasi bilan bog‘lanadi, muammoli vaziyatlar va muhokama savollari orqali mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiriladi.

Beshinchi komponent — ekspertiza va takomillashtirish. Tayyor kontent aksiologik, badiiy, estetik, pedagogik va axborot-etik mezonlar asosida tahlil qilinadi. O‘quvchi va pedagoglarning fikr-mulohazalari hisobga olinib, zarur o‘zgartirishlar kiritiladi.

Modelning o‘ziga xos jihati tarbiyaviy mazmun, badiiy-estetik shakl, hayotiy tajriba va refleksiv faoliyatni yagona pedagogik loyihalash jarayoniga birlashtirishida namoyon bo‘ladi.

Ushbu modeldan “Tarbiya” fani uchun videodarslar, animatsion hikoyalar, raqamli keyslar, ijtimoiy roliklar, virtual ko‘rgazmalar va interaktiv mashg‘ulotlar ishlab chiqishda metodik asos sifatida foydalanish mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadigan bo‘lsak, tarbiya yo‘nalishlarida tayyorlanayotgan kontentlarning badiiy va estetik xususiyatlarini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, zamonaviy tarbiyaviy kontent badiiy obraz, estetik ifoda, qadriyaviy mazmun va pedagogik maqsad uyg‘unligida shakllanadigan ko‘p komponentli madaniy-ta’limiy mahsulotdir. Uning tarbiyaviy imkoniyatlari vizual jozibadorlik bilan bir qatorda mazmunning hayotiyligi, g‘oyaviy aniqligi va o‘quvchini mustaqil fikrlashga undashi bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, milliy qadriyatlarni zamonaviy mediaestetika vositalari orqali ifodalash yoshlarning tarixiy-madaniy merosga munosabatini boyitish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Bunda milliylikni tashqi tasviriy belgilar bilan cheklamasdan, uning ma’naviy-axloqiy mohiyatini zamonaviy hayotiy vaziyatlar orqali ochib berish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, tarbiyaviy kontentlarning badiiy-estetik sifatini baholashda aksiologik mazmun, badiiy ifoda, estetik uyg‘unlik, pedagogik maqsadga muvofiqlik, interaktiv-refleksiv imkoniyat va madaniy-axborot etikasi mezonlaridan kompleks foydalanish taklif etildi.

To‘rtinchidan, vitagen yondashuv asosida yaratilgan kontentlar o‘quvchining shaxsiy tajribasi bilan tarbiyaviy mazmun o‘rtasida mazmunli bog‘liqlikni yuzaga keltirish, hissiy idrokni tanqidiy tahlil va refleksiya bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Beshinchidan, sun’iy intellekt va kreativ raqamli texnologiyalardan foydalanishda insonparvarlik, madaniy xilma-xillik, axborot ishonchliligi, mualliflik mas’uliyati va pedagogik maqsadga muvofiqlik tamoyillariga rioya qilish zarur.

Oltinchidan, tadqiqot doirasida taklif etilgan besh komponentli integrativ model tarbiyaviy kontentlarni yaratish jarayonini qadriyaviy maqsadni belgilashdan

boshlab, badiiy-estetik loyihalash, vitagen-refleksiv integratsiya va sifat ekspertizasigacha bo‘lgan yaxlit metodik tizim sifatida tashkil etishga xizmat qilishi mumkin. Modelning amaliy samaradorligini tasdiqlash esa keyingi tajriba-sinov ishlarini talab etadi.

Umuman olganda, tarbiyaviy kontentning haqiqiy qiymati uning tomoshabinni qanchalik hayratlantirishida emas, balki inson tafakkurida qanday savollar uyg‘otishi, qalbida qanday qadriyaviy munosabatni shakllantirishi va hayotiy qarorlariga qay darajada mazmunli ta’sir ko‘rsatishida namoyon bo‘ladi.

Binobarin, zamonaviy tarbiyaviy kontentning asosiy estetik missiyasi — go‘zallik orqali ezgulikni anglatish, badiiy obraz orqali tafakkurni uyg‘otish va hayotiy tajriba orqali qadriyatni shaxsiy e’tiqodga aylantirish uchun pedagogik sharoit yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. https://lex.uz/uz/docs/-4885018
2. X.Ibraimov, M.Quronov, O.Musurmonkulov, Sh.Jumanov Raqamli avlod tarbiyasi // Monografiya. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining 2025 yil 21-apreldagi 5-sonli bayonnomasi. Toshkent 2025-yil. 128 bet.
3. X.Ibraimov, M.Quronov, O.Musurmonkulov, X.Ochilov. Mahalla milliy tarbiya maskani // Ota-onalar uchun uslubiy-metodik qo‘llanma. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining 2025 yil 31-yanvardagi 1-sonli bayonnomasi. Toshkent 2025-yil. 48 bet.
4. UNESCO. (2023). Technology in Education: Recommendations from the Global Education Monitoring Report. https://gem-report-2023.unesco.org/recommendations/
5. Mayer, R. E. (2021). Multimedia Learning. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd ed. London: Routledge.
7. Jenkins, H., Clinton, K., Purushotma, R., Robison, A. J., & Weigel, M. (2006). Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century. Chicago: MacArthur Foundation.
8. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MAHALLA VA TA’LIM TASHKILOTLARI HAMKORLIGIDA RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI YARATISH VA ULARDAN XAVFSIZ FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Musurmonkulov Oybek Urolovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
Yetakchi ilmiy xodimi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508599

Annotatsiya. *Mazkur tezisda mahalla, oila va ta’lim tashkilotlari hamkorligida raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqish, ekspertizadan o‘tkazish, tarqatish va xavfsiz qo‘llashning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. O‘zbekistonning raqamlashtirish, bola huquqlari va axborot xavfsizligiga oid huquqiy hujjatlari hamda MDH makonida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan hamkorlik yondashuvlari qiyosiy ko‘rib chiqiladi. Mualliflik taklifi sifatida kontentning hayotiy sikliga asoslangan besh bosqichli tashkiliy-pedagogik mexanizm va uning baholash indikatorlari asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *mahalla, ta’lim tashkiloti, raqamli tarbiya, ijtimoiy pedagogika, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli fuqarolik, kontent ekspertizasi, ota-onalar hamkorligi, bolalar huquqlari.*

Аннотация. *В данном тезисе будут проанализированы социально-педагогические основы разработки, экспертизы, распространения и безопасного использования цифрового воспитательного контента совместно с махаллями, семьями и образовательными организациями. Сравнительно рассматриваются правовые акты Узбекистана по вопросам цифровизации, прав ребенка и информационной безопасности, а также подходы к сотрудничеству, которые могут быть применены на пространстве СНГ. В качестве авторского предложения основывается пятиступенчатый организационно-педагогический механизм, основанный на жизненном цикле контента, и его индикаторы оценки.*

Ключевые слова: *махалля, образовательная организация, цифровое воспитание, социальная педагогика, медиаграмотность, информационная безопасность, цифровое гражданство, экспертиза контента, родительское сотрудничество, права детей.*

Abstract. *This thesis will analyze the socio-pedagogical foundations of the development, examination, distribution and safe use of digital educational content together with mahallas, families and educational organizations. The legal acts of Uzbekistan on digitalization, child rights and information security are relatively considered, as well as approaches to cooperation that can be applied in the CIS space. As an author's proposal, a five-stage organizational and pedagogical mechanism based on the content life cycle and its evaluation indicators are based.*

Key words: *mahalla, educational organization, digital education, social pedagogy, media literacy, information security, digital citizenship, content examination, parental cooperation, children's rights.*

Kirish. Raqamli kommunikatsiya o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimi va kundalik qarorlariga bevosita ta’sir etayotgan sharoitda tarbiya jarayonini faqat sinf xonasi bilan cheklash yetarli emas. Qisqa videolar, messenjerlar, tavsiya algoritmlari va sun’iy intellekt vositalari tarbiyaviy axborotning shakli hamda tarqalish tezligini o‘zgartirdi. Shu bois mahalla va ta’lim tashkilotlarining

hamkorligi raqamli muhitda ham izchil, huquqiy va pedagogik jihatdan asoslangan bo‘lishi lozim.

Mahalla hududiy hamjamiyat sifatida avlodlararo muloqot, mahalliy tarix, ijtimoiy mas’uliyat va o‘zaro ko‘mak tajribasini saqlaydi. Ta’lim tashkiloti esa o‘quv maqsadlarini belgilash, yosh xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim natijasini baholash va metodik sifatni nazorat qilish imkoniyatiga ega. Oila bolaning kundalik raqamli odatlarini shakllantiradi. Mazkur uch subektning imkoniyatlari birlashgandagina tarbiyaviy kontent hayotiy tajribaga tayangan, yoshga mos va xavfsiz mahsulotga aylanishi mumkin.

Bugungi kunda olibb borilayotgan tadqiqotlarimizning asl maqsadi — mahalla va ta’lim tashkilotlari hamkorligida raqamli tarbiyaviy kontentni yaratish hamda undan xavfsiz foydalanishning tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslashdir.

Raqamli tarbiyaning normativ-huquqiy va ijtimoiy-pedagogik asoslarini quyidagilarda ko‘rishimiz mumkin. Jumladan,

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning umumiy huquqiy poydevorini belgilaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ–444-son Qonuni esa axborot mahsulotlarini bolalar manfaatlari nuqtayi nazaridan baholash zaruratini ko‘rsatadi. Bu ikki yo‘nalishning kesishmasida kontentning faqat ma’rifiy bo‘lishi emas, balki yoshga muvofiq, xavfsiz va shaxs qadr-qimmatini hurmat qiladigan shaklda yetkazilishi ham muhimdir [1; 2].

2019-yil 2-iyuldagi “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi O‘RQ-547-sonli Qonun kontekstida o‘quvchining fotosurati, ovozi, manzili, telefon raqami va uni aniqlashga imkon beruvchi boshqa ma’lumotlar bilan ishlash alohida ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ta’lim muassasasi yoki mahalla tashabbusi bilan tayyorlangan videoni ommaga chiqarishdan avval ma’lumotni qayta ishlashning qonuniy asosi, zarur roziliklar, maqsadga muvofiqlik va ma’lumotni minimallashtirish tekshirilishi kerak [3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Ommaviy axborot vositalari uchun kontent tayyorlash markazi 2025-yil 29-avgustdagi PQ–263-son qaror asosida tashkil etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi raqamli infratuzilma va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan. 2024-yil 14-oktabrdagi PQ–358-son qaror bilan tasdiqlangan sun’iy intellektni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi yangi texnologiyalardan foydalanishning institutsional asoslarini kengaytiradi. Mazkur hujjatlar tarbiyaviy kontentga avtomatik ravishda

alohida majburiyat yuklaydi, deb talqin qilinmaydi; ular xavfsiz raqamli pedagogik tashabbuslar uchun strategik kontekst yaratadi [4; 5].

Bola manfaatlari ustuvorligi, kamsitmaslik, shaxsiy hayotni hurmat qilish va ishtirok etish huquqi xalqaro bolalar huquqlari yondashuvining muhim mezonlaridir. UNICEF 2026-yilda internetdagi xavfsizlikni davlat, texnologiya kompaniyalari, oilalar va hamjamiyatlarning umumiy mas’uliyati sifatida ta’kidlaydi. Demak, faqat texnik filtrlash bilan cheklanish o‘rniga ishonchli muloqot, tanqidiy fikrlash va yordam so‘rash kanallarini ham shakllantirish zarur [6].

Ijtimoiy pedagogika nuqtayi nazaridan mahalla–maktab hamkorligi uch vazifani bajaradi: profilaktik (xavfni oldindan kamaytirish), rivojlantiruvchi (fuqarolik, axloqiy va kommunikativ kompetensiyalarni mustahkamlash) hamda integrativ (maktabda o‘rganilgan qadriyatni mahalladagi real faoliyatga ko‘chirish). Raqamli kontent ushbu vazifalarni bog‘lovchi vosita bo‘lib, o‘zi mustaqil tarbiya natijasi hisoblanmaydi.

MDH makonidagi yondashuvlar va O‘zbekiston uchun qiyosiy xulosalar.

MDH mamlakatlari uchun umumiy bo‘lgan pedagogik muammolar qatoriga raqamli tengsizlik, ota-onalarning media kompetensiyasidagi tafovut, yoshga mos kontent tanlash va bolalarni zararli kommunikatsiyadan himoyalash kiradi. Qiyosiy tahlilda alohida mamlakatlarning barcha amaliyotlarini yagona “MDH modeli” sifatida tasvirlash metodologik jihatdan to‘g‘ri emas: qonunchilik, maktab boshqaruvi va mahalliy jamoa institutlari farqlanadi.

Qozog‘iston tajribasini tahlil qilishda maktab, ota-ona va mahalliy hamjamiyat o‘rtasidagi raqamli savodxonlik hamkorligi; Rossiya tajribasini tahlil qilishda maktabning raqamli axborot muhiti va bolalar uchun xavfsiz kontentni saralash; boshqa MDH mamlakatlari tajribasida esa pedagog kadrlarning media kompetensiyasi va oilaviy nazorat madaniyati qiyoslash mezonlari sifatida olinishi mumkin. Bu yerda ular tekshirilgan yagona milliy dasturlar natijasi emas, balki qiyosiy tadqiqot uchun analitik yo‘nalishlar sifatida taklif etilmoqda.

O‘zbekistonning o‘ziga xos ustunligi mahalla institutining kundalik ijtimoiy hayotga yaqinligidir. Shu sababli boshqa mamlakatlardan tayyor raqamli platformani ko‘chirib olishdan ko‘ra, umumiy xavfsizlik tamoyillarini mahallaning hududiy resurslari, ota-onalar faolligi va maktabning tarbiyaviy dasturlari bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. UNESCOning 2024-yilgi raqamli davrda global fuqarolik ta’limi bo‘yicha o‘qituvchilar uchun tavsiyalari axloqiy mas’uliyat, dezinformatsiyani tanish va raqamli muloqot madaniyatini rivojlantirishga urg‘u beradi [7].

Qiyosiy tahlildan uch metodik xulosa kelib chiqadi: birinchidan, raqamli xavfsizlik faqat taqiqlar bilan emas, kompetensiya orqali ta’minlanadi; ikkinchidan, kontentning ishonchliligi pedagogik ekspertiza va ochiq manbalar bilan tekshiriladi;

uchinchidan, raqamli tarbiya natijasi ko‘rishlar soni bilan emas, o‘quvchining xulqi, fikrlashi va mas’uliyatli ishtiroki bilan baholanadi.

Raqamli tarbiyaviy kontentni yaratishning hamkorlik mexanizmi

Taklif etilayotgan “Mahalla–ta’lim tashkiloti–oila” mexanizmi besh o‘zaro bog‘langan bosqichdan iborat. Birinchi bosqich — ehtiyoj diagnostikasi: o‘quvchilarning yoshi, mahalladagi dolzarb tarbiyaviy masalalar, raqamli kirish imkoniyati va ota-onalarning ehtiyojlari anonim so‘rov, suhbat hamda pedagogik kuzatuv orqali aniqlanadi. Bunda keraksiz shaxsiy ma’lumotlar yig‘ilmaydi.

Ikkinchi bosqich — birgalikda loyihalash: sinf rahbari yoki tarbiya fani o‘qituvchisi o‘quv maqsadini belgilaydi; mahalla vakillari mahalliy voqea va ijobiy tajribalarni taklif etadi; ota-onalar kontentning tushunarliligi hamda oilaviy qo‘llash imkoniyatini baholaydi. O‘quvchilar ham yoshiga mos tarzda ssenariy, savol yoki ijodiy g‘oya bilan ishtirok etadi.

Uchinchi bosqich — kontent ishlab chiqish va ekspertiza. Qisqa videodars, podkast, infografika, interaktiv keys, QR-kvest yoki mahalliy tarixga oid raqamli hikoya yaratiladi. Material pedagogik aniqlik, faktlarning ishonchliligi, yoshga moslik, mualliflik huquqi, inklyuzivlik va shaxsiy ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha nazorat ro‘yxatidan o‘tkaziladi. Sun’iy intellektdan foydalanilgan bo‘lsa, muhim faktlar inson tomonidan qayta tekshiriladi.

To‘rtinchi bosqich — nazoratli tarqatish va foydalanish. Kontentning ommaviy yoki yopiq guruhda joylashtirilishi xavf darajasiga ko‘ra tanlanadi. Voyaga yetmaganlarning tasviri va identifikatsiya qiluvchi belgilarini keraksiz oshkor etmaslik, izohlarni moderatsiya qilish, shikoyat berish yo‘lini ko‘rsatish, zararli havolalarni cheklash va hisob qaydnomalarini himoyalash amaliy qoidaga aylantiriladi.

Beshinchi bosqich — refleksiya va takomillashtirish. Kontentdan so‘ng muhokama, vaziyatli topshiriq, ota-ona fikri va anonim qayta aloqa asosida tarbiyaviy samara tahlil qilinadi. Xato yoki zararli element aniqlansa, material zudlik bilan ko‘rib chiqiladi, zaruratda olib tashlanadi va qayta tahrirlanadi. Shunday qilib, kontent bir martalik mahsulot emas, muntazam sifat nazoratidan o‘tadigan pedagogik resursga aylanadi.

Raqamli tarbiyaviy kontentlarni yaratish va ulardan Xavfsiz foydalanishning pedagogik va texnologik shartlari

Raqamli tarbiyada xavflar kamida besh toifada namoyon bo‘ladi:

zararli yoki yoshga nomuvofiq axborot;

kiberbulling va haqoratli muloqot;

shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi;

manipulyativ yoki yolg‘on xabarlar;

haddan tashqari ekran vaqti hamda passiv iste’mol.

Har bir xavfga qarshi choralar pedagogik tushuntirish, tashkiliy tartib va texnik himoyani birgalikda qamrab olishi lozim.

Media savodxonlik mashg‘ulotlarida “manba kim?”, “dalil qaerda?”, “boshqa mustaqil manba tasdiqlaydimi?”, “ushbu xabar kimning manfaatiga xizmat qilishi mumkin?” kabi savollar asosiy metodik vosita bo‘ladi. O‘quvchi tayyor hukmni qabul qilmasdan, dalilni solishtirish va mas’uliyatli xulosa chiqarishga o‘rganadi. UNESCO ko‘rsatmalarida ham axborotning ishonchliligini baholash va raqamli fuqarolik mas’uliyati alohida o‘rin tutadi [7].

Ota-onalar bilan hamkorlikda jazolovchi kuzatuv o‘rniga ishonchga asoslangan raqamli kelishuv tavsiya etiladi: qaysi platformalardan foydalanish, nomaqbul xabar kelganda kimga murojaat qilish, shaxsiy suratlarni ulashishdan oldin qanday savollar berish, dam olish va onlayn faoliyat muvozanatini qanday saqlash oldindan kelishib olinadi. UNICEF tavsiyalari ham bolalar bilan sun’iy intellekt, deepfake va tasvir manipulyatsiyasi haqida yoshiga mos ochiq suhbatni muhim deb hisoblaydi [6].

Texnik jihatdan hisoblarni kuchli parollar va imkon bo‘lsa ikki bosqichli tasdiqlash bilan himoyalash, havolalarni tekshirish, ruxsatlarni cheklash, ma’lumotlar saqlanish muddatini belgilash hamda materiallarni o‘chirish tartibini yozma qayd etish lozim. Raqamli kontent ommaga joylashtirilganda mas’ul moderator, murojaat kanali va tezkor tuzatish tartibi bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Inklyuzivlik ham xavfsizlikning tarkibiy qismidir. Eshitishida qiyinchiligi bor o‘quvchilar uchun subtitr, ko‘rishida qiyinchiligi borlar uchun matnli izoh, internet imkoniyati cheklangan oilalar uchun kichik hajmli yoki oflayn muqobil tayyorlanishi lozim. Aks holda raqamli tarbiya mavjud ijtimoiy tafovutni chuqurlashtirishi mumkin.

5. Tashkiliy mas’uliyat va natijadorlik indikatorlari

Hamkorlikni amaliyotga joriy etish uchun ta’lim tashkilotida kichik tahririy-ekspert guruhi shakllantirish mumkin. Uning tarkibida pedagog, psixolog yoki ijtimoiy pedagog, mahalla vakili va ota-onalar vakili ishtirok etadi. Guruh kontent rejasini kelishadi, materialni e’lon qilishdan oldin tekshiradi, murojaatlarni ko‘rib chiqadi va choraklik tahlil o‘tkazadi. Bu tuzilma taklif etilayotgan tashkiliy yechim bo‘lib, barcha muassasalar uchun qonun bilan belgilangan majburiy organ sifatida talqin qilinmaydi.

Natijadorlikni besh mezon asosida baholash tavsiya etiladi. Kognitiv mezon — o‘quvchining axborot xavflari va raqamli odob qoidalarini bilishi; aksiologik mezon — hurmat, mas’uliyat va hamjihatlikka munosabati; amaliy mezon — faktni tekshirish, maxfiylik sozlamalaridan foydalanish va yordam so‘rash ko‘nikmasi; kommunikativ mezon — bahsda odobli muloqot; refleksiv mezon — o‘z raqamli xulqini tahlil qila olishidir.

Mezonlarni o‘lchashda kirish va yakuniy anonim testlar, vaziyatli topshiriqlar, kontent ekspertizasi varaqasi, ota-onalar bilan suhbat va o‘quvchi refleksiyasidan foydalanish mumkin. Ko‘rishlar, layklar va obunachilar soni yordamchi ko‘rsatkich bo‘lishi mumkin, biroq ular tarbiyaviy natijani bevosita isbotlamaydi. Shuningdek, pilot loyiha samaradorligi haqida empirik ma’lumot to‘planmasdan turib foizli yutuqlarni ilmiy natija sifatida e’lon qilish mumkin emas.

Amaliyot uchun dastlab uch oylik sinov davri maqsadga muvofiq: birinchi oy ehtiyojni aniqlash va xavfsizlik protokolini ishlab chiqish; ikkinchi oy kontent yaratish va cheklangan auditoriyada sinash; uchinchi oy fikr-mulohaza yig‘ish, xatolarni tuzatish va baholash. Sinov yakunida maktab va mahalla keyingi davr uchun kontent taqvimi hamda mas’ullarni qayta belgilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, mahalla va ta’lim tashkilotlari hamkorligida raqamli tarbiyaviy kontent yaratish tarbiya jarayonining hududiy, oilaviy va institutsional imkoniyatlarini yagona maqsad atrofida birlashtiradi. Bunda mahalla hayotiy tajriba va jamoaviy qadriyatlarni, ta’lim tashkiloti metodik sifatni, oila esa kundalik qo‘llab-quvvatlash va muloqotni ta’minlaydi.

Taklif etilgan besh bosqichli mexanizm — ehtiyoj diagnostikasi, hamkorlikda loyihalash, ekspertiza, xavfsiz tarqatish va refleksiv takomillashtirish — raqamli mahsulotning butun hayotiy siklini qamrab oladi. Uning samaradorligi kontent miqdori bilan emas, o‘quvchining axborotga tanqidiy munosabati, raqamli mas’uliyati va ijtimoiy faolligi bilan belgilanadi.

Istiqbolda mazkur mexanizmni turli hududlardagi maktab va mahallalarda tajriba-sinovdan o‘tkazish, xavfsizlik protokoli hamda baholash mezonlarini empirik ma’lumotlar asosida takomillashtirish zarur. Shu yo‘l bilan raqamli tarbiya texnologik yangilikdan barqaror ijtimoiy-pedagogik hamkorlik tizimiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son. https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2017-yil 8-sentabr, O‘RQ–444-son. https://lex.uz/docs/-3333797
3. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ–547-son. https://lex.uz/docs/-4396419
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–6079-son Farmoni. 2020-yil 5-oktabr. https://lex.uz/docs/-5030957
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ–358-son qarori. 2024-yil 14-oktabr. https://lex.uz/ru/acts/-7158604
6. O.Musurmonkulov. Jamoat tashkilotlarining ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish texnologiyalari // Monografiya. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining 2026 yil 2-iyul, 5-sonli bayonnoma. 128 bet.

7. UNICEF Uzbekistan. Making online spaces safer and more positive for children and youth. 10 February 2026. https://www.unicef.org/uzbekistan/en/stories/making-online-spaces-safer-and-more-positive-children-and-youth
8. UNESCO. Global citizenship education in a digital age: Teacher guidelines. 2024. https://www.unesco.org/en/articles/global-citizenship-education-digital-age-teacher-guidelines
9. UNICEF. The State of the World’s Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017. https://www.unicef.org/uzbekistan/media/711/file/SOWC%3A%20Children%20in%20a%20Digital%20World.pdf

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI MEDIA RESURSLARINING TALABALARNING AXBOROT SAVODXONLIGI VA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI SAMARADORLIK INDIKATORLARI

Beknazarova Saida Safibullayevna[1], Beknazarova Kamilla Kamoliddinova[2]
[1]Dsc., prof., [2]mustaqil tadqiqotchi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508670

Annotatsiya: *Maqolada raqamli media resurslarining talabalarning axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi samaradorligini baholash masalalari tadqiq etiladi. Raqamli ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar, multimedia kontentlari va sun’iy intellekt asosidagi vositalardan foydalanish sharoitida talabalarning axborotni izlash, tanlash, ishonchliligini tekshirish, tahlil qilish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini baholash zarurati asoslanadi. Tadqiqotda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashni baholash uchun indikatorlar tizimi taklif etilib, manba ishonchliligini aniqlash, axborotni verifikatsiya qilish, taqqoslash, tahlil qilish, dalillash, mustaqil xulosa chiqarish, media savodxonlik va raqamli etikadan foydalanish kabi mezonlar belgilangan.*

Kalitli so‘zlar: *raqamli media, raqamli ta’lim, axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlash, raqamli resurslar, media savodxonlik, sun’iy intellekt, raqamli kompetensiya, indikatorlar, ta’lim samaradorligi.*

Аннотация: *В статье исследуются вопросы оценки эффективности цифровых медиаресурсов в развитии информационной грамотности и критического мышления студентов. Обосновывается необходимость оценки способности студентов искать, отбирать, проверять достоверность, анализировать цифровую информацию и формулировать аргументированные выводы в условиях широкого использования цифровых образовательных платформ, электронных библиотек, мультимедийного контента и инструментов на основе искусственного интеллекта. Предлагается система индикаторов оценки информационной грамотности и критического мышления, включающая определение достоверности источников, верификацию информации, сравнение и анализ данных, аргументацию, самостоятельное формулирование выводов, медиаграмотность и соблюдение цифровой этики.*

Ключевые слова: *цифровые медиа, цифровое образование, информационная грамотность, критическое мышление, цифровые ресурсы, медиаграмотность, искусственный интеллект, цифровая компетентность, индикаторы, эффективность образования.*

Abstract: *This paper examines approaches to evaluating the effectiveness of digital media resources in developing students’ information literacy and critical thinking skills. The study emphasizes the need to assess students’ ability to search for, select, verify, analyze, and critically evaluate digital information, as well as to formulate evidence-based conclusions in the context of widespread use of digital learning platforms, electronic libraries, multimedia content, and artificial intelligence-based tools. A system of indicators for assessing information literacy and critical thinking is proposed, including source credibility assessment, information verification, comparison and analysis of information, argumentation, independent conclusion-making, media literacy, and digital ethics.*

Keywords: *digital media, digital education, information literacy, critical thinking, digital resources, media literacy, artificial intelligence, digital competence, indicators, educational effectiveness.*

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi natijasida talabalarning bilim olish, axborotni izlash, tahlil qilish va undan foydalanish usullari tubdan o‘zgarmoqda. Elektron ta’lim platformalari, raqamli kutubxonalar, multimedia kontentlari, ijtimoiy media, videodarslar, podkastlar va sun’iy intellekt asosidagi vositalar ta’lim oluvchilar uchun katta hajmdagi axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli axborot hajmining ortishi talabalardan faqat axborotni topish emas, balki uning ishonchliligini baholash, turli manbalarni taqqoslash, manipulyativ va noto‘g‘ri ma’lumotlarni aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini talab etmoqda[1].

Shu nuqtai nazardan raqamli media resurslaridan foydalanishning ta’limiy samaradorligini faqat ulardan foydalanish chastotasi yoki sarflangan vaqt orqali baholash yetarli emas. Raqamli resurslarning talabaning axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga real ta’sirini aks ettiruvchi kompleks indikatorlar tizimini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi[2].

Bugungi raqamli muhitda talaba bir vaqtning o‘zida turli xil axborot manbalari bilan ishlaydi. Qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar portallari, videoplatformalar va generativ sun’iy intellekt vositalari katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor olish imkonini beradi. Biroq axborotning mavjudligi uning ishonchliligi va ilmiy qiymatini anglatmaydi[3].

Talabalarning raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishi uchun quyidagi kompetensiyalar muhim: axborotni izlash va tanlash; raqamli manbaning ishonchliligini baholash; muallif va manba kontekstini aniqlash; bir nechta manbalarni taqqoslash; fakt va fikrni farqlash; noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotni aniqlash; dalillarga asoslangan xulosa chiqarish; raqamli kontentni etik va mas’uliyatli qo‘llash. Shuning uchun raqamli media resurslarining ta’lim jarayonidagi samaradorligini baholashda natijaga yo‘naltirilgan indikatorlardan foydalanish dolzarb hisoblanadi[4].

Mavjud ta’lim amaliyotida raqamli resurslardan foydalanish samaradorligi ko‘pincha platformaga kirishlar soni, foydalanish davomiyligi, bajarilgan topshiriqlar yoki o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari orqali baholanadi. Ushbu ko‘rsatkichlar talabaning raqamli resursdan foydalanganligini ko‘rsatishi mumkin, biroq undan foydalanish natijasida axborotni mustaqil tahlil qilish va tanqidiy baholash qobiliyati qay darajada rivojlanganini to‘liq aks ettirmaydi[5].

Tadqiqotda kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va indikatorli baholash yondashuvlaridan foydalanish taklif etiladi. Metodologik jihatdan uchta asosiy komponent ajratiladi: axborot savodxonligi- talabaning raqamli axborotni izlash, tanlash, tekshirish, baholash va undan to‘g‘ri foydalanish qobiliyati; tanqidiy fikrlash- talabaning axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati; raqamli media bilan ishlash

samaradorligi- talabaning turli raqamli media resurslaridan maqsadli, mustaqil, xavfsiz va mas’uliyatli foydalanish darajasi. Baholash uchun diagnostik testlar, amaliy topshiriqlar, keyslar, so‘rovnomalar, kuzatuv va pre-test/post-test metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi[6].

Raqamli media resurslarining samaradorligini baholash uchun quyidagi indikatorlar tizimi taklif etiladi:

Yo‘nalish	**Indikatorlar**
Axborotni izlash	Qidiruv strategiyasining samaradorligi, kalit so‘zlardan foydalanish
Manbani baholash	Manbaning ishonchliligi, muallifligi va dolzarbligini aniqlash
Axborotni tekshirish	Faktlarni bir nechta manbalar orqali verifikatsiya qilish
Tahliliy fikrlash	Axborotning asosiy g‘oyasi va dalillarini aniqlash
Taqqoslash	Qarama-qarshi fikr va manbalarni solishtirish
Dalillash	O‘z fikrini ishonchli dalillar bilan asoslash
Xulosa chiqarish	Mantiqiy va mustaqil xulosa shakllantirish
Media savodxonlik	Manipulyativ, yolg‘on va kontekstidan uzilgan axborotni aniqlash
Raqamli etika	Manbaga havola berish, plagiatga yo‘l qo‘ymaslik
Mustaqillik	O‘qituvchi yordamisiz axborot bilan ishlash

Indikatorlarni 0–4 ballik shkala asosida baholash mumkin: 0 ball – ko‘nikma mavjud emas; 1 ball – boshlang‘ich daraja; 2 ball – qisman shakllangan; 3 ball – yaxshi shakllangan; 4 ball – yuqori darajada shakllangan.

Umumiy samaradorlik indeksi quyidagi ko‘rinishda aniqlanishi mumkin:

ISI = (Σ indikator ballari / maksimal ball) × 100%

Bu yerda **ISI — Information Literacy and Critical Thinking Index**, ya’ni axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashning kompleks indeksi.

Tadqiqotda «Raqamli media/Axborot bilan ishlash/Tahlil/Baholash/Xulosa / Kompetensiya» modeli taklif etiladi. Modelning birinchi bosqichida talaba raqamli media resurslari orqali axborotni izlaydi va qabul qiladi. Ikkinchi bosqichda manbaning muallifi, dolzarbligi va ishonchliligini baholaydi. Uchinchi bosqichda turli manbalardagi ma’lumotlarni tahlil va taqqoslaydi. To‘rtinchi bosqichda dalillar asosida mustaqil xulosa shakllantiradi. Ushbu yondashuvning muhim jihati shundaki, raqamli resursning o‘zi emas, balki undan foydalanish natijasida shakllangan kompetensiya o‘zgarishi asosiy baholash obyekti sifatida olinadi. Amaliy jihatdan tajriba guruhi raqamli media resurslariga asoslangan topshiriqlarni bajaradi, nazorat guruhi esa an’anaviy usulda ta’lim oladi. Tajriba boshlanishidan oldin va yakunida diagnostik test o‘tkazilib, indikatorlarning o‘zgarishi taqqoslanadi.

Taklif etilayotgan indikatorlar tizimi raqamli media resurslaridan foydalanishning miqdoriy emas, balki sifat jihatlarini baholash imkonini beradi. Masalan, talabaning biror elektron platformada ko‘p vaqt o‘tkazishi uning yuqori axborot savodxonligiga ega ekanligini anglatmaydi. Aksincha, qisqa vaqt ichida

ishonchli manbani topish, uni boshqa manbalar bilan tekshirish va asoslangan xulosa chiqarish yuqori kompetensiyani ko‘rsatadi.

Taklif etilayotgan yondashuv asosida quyidagi natijalarni aniqlanadi:

- talabaning axborot qidirish strategiyasi rivojlanishi;
- ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash qobiliyatining oshishi;
- faktcheking ko‘nikmalarining shakllanishi;
- manipulyativ media kontentni aniqlash qobiliyatining rivojlanishi;
- dalillarga asoslangan fikrlashning kuchayishi;
- mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatining yaxshilanishi;
- raqamli axborotdan mas’uliyatli foydalanishning shakllanishi.

Indikatorlar tizimi ta’lim muassasalariga turli raqamli platformalar va media resurslarining real pedagogik samaradorligini taqqoslash imkonini beradi. Raqamli media resurslarining ta’lim jarayonidagi o‘rni ortib borayotgan sharoitda ularning samaradorligini faqat foydalanish chastotasi yoki vaqt ko‘rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. Asosiy e’tibor talabaning axborot bilan ishlash, manbalarni tanqidiy baholash, dalillarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish kompetensiyalaridagi o‘zgarishlarga qaratilishi lozim.

Tadqiqotda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashni baholash uchun o‘nta asosiy indikatorni o‘z ichiga olgan kompleks tizim taklif etildi. Ushbu tizim pre-test/post-test, amaliy topshiriqlar, keyslar va kuzatuv natijalari bilan birgalikda qo‘llanganda raqamli media resurslarining shaxs rivojlanishiga ta’sirini obyektivroq aniqlash imkonini beradi.

Taklif etilayotgan Information Literacy and Critical Thinking Index (ISI) kelgusida oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim resurslarining samaradorligini monitoring qilish, talabalar kompetensiyasini diagnostika qilish va ta’lim kontentini takomillashtirish uchun amaliy vosita sifatida rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.
2. UNESCO. Think Critically, Click Wisely! Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. Paris: UNESCO, 2021.
3. Association of College and Research Libraries. Framework for Information Literacy for Higher Education. Chicago: ACRL, 2016.
4. Facione, P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment, 2015.
5. Buckingham, D. The Media Education Manifesto. Cambridge: Polity Press, 2019.
6. Beknazarova, S., Ishanxadjayeva, Z., Jaumitbaeva, M. Media resources in video information systems/ E3S Web of Conferences, 2023, 401, 03068

TARIXIY VAZIYATLARNI TANQIDIY BAHOLASH YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRUVCHI RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH

Saydaliyev Abbosxon Ibroximxon o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti,
Milliy tarbiyaning raqamli pedagogik ta’minoti ilmiy-tadqiqot bo‘limi katta ilmiy xodimi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508741

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvi asosida o‘quvchilarda axloqiy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Raqamli ta’lim resurslarida tarixiy hujjatlar, muammoli vaziyatlar, interaktiv topshiriqlar va refleksiv savollardan foydalanish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, kontent yaratishda tarixiy ma’lumotlarning ishonchliligi, tarbiyaviy maqsadning aniqligi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirishning ahamiyati asoslangan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, tarixiy vaziyat, tanqidiy baholash, axloqiy sifatlar, tarbiyaviy salohiyat, interaktiv topshiriqlar, tarixiy hujjatlar, mustaqil fikrlash, axloqiy mushohada, raqamli ta’lim.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические возможности создания цифрового контента, направленного на развитие нравственных качеств учащихся на основе критической оценки исторических ситуаций. Анализируется использование исторических документов, проблемных ситуаций, интерактивных заданий и рефлексивных вопросов в цифровых образовательных ресурсах. Обосновывается значение достоверности исторической информации, четкого определения воспитательных целей и стимулирования самостоятельного мышления учащихся при разработке цифрового контента воспитательной направленности.*
Ключевые слова: *цифровой контент, историческая ситуация, критическая оценка, нравственные качества, воспитательный потенциал, интерактивные задания, исторические документы, самостоятельное мышление, нравственное осмысление, цифровое образование.*

Abstract. *This article examines the pedagogical potential of creating digital content aimed at developing students’ moral qualities through the critical evaluation of historical situations. It discusses the use of historical documents, problem-based situations, interactive tasks, and reflective questions in digital educational resources. The article also highlights the importance of historical accuracy, clearly defined educational objectives, and activities that encourage students’ independent thinking and reasoned moral judgments when designing digital content for educational purposes.*
Keywords: *digital content, historical situation, critical evaluation, moral qualities, educational potential, interactive tasks, historical documents, independent thinking, moral reasoning, digital education.*

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal integratsiyalashuvi o‘quvchilar shaxsini shakllantirish, ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvor me’yorlarini rivojlantirishda yangi pedagogik imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan vazifalarni ham yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda raqamli muhit nafaqat axborot olish va bilimlarni o‘zlashtirish vositasi, balki o‘quvchilarning

ijtimoiylashuvi, muloqot madaniyati va axloqiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omilga aylanmoqda. A.X. Maxmudov va A.I. Saydaliev raqamli muhitning bola shaxsiyati, tafakkuri, qadriyatlari va xulq-atvoriga ta’sirini tahlil qilib, raqamli vositalardan maqsadli va mas’uliyatli foydalanish, tanqidiy fikrlash hamda axborotni ongli ravishda tanlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydilar [1, 3–4-b.].

Raqamli texnologiyalarning ta’limdagi imkoniyatlarini baholashda ularning mavjudligi yoki texnik jihatdan takomillashganligi bilangina cheklanib qolish yetarli emas. UNESCOning 2023-yilgi *Global Education Monitoring Report* hisobotida ta’lim texnologiyalarini joriy etish o‘quvchilarning ehtiyojlari, ta’lim maqsadlari, teng imkoniyatlar va samaradorlik dalillariga muvofiq amalga oshirilishi lozimligi qayd etiladi [2]. Bu yondashuv raqamli tarbiyaviy kontentni yaratishda ham muhim metodologik ahamiyatga ega: kontentning qiymati faqat axborotni taqdim etish shakli bilan emas, balki uning o‘quvchining fikrlashi, munosabati va axloqiy xulosalariga qanday ta’sir ko‘rsatishi bilan ham belgilanadi.

Mazkur nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda axloqiy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratishda tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Tarixiy voqealar va vaziyatlar o‘quvchiga insonlarning xatti-harakatlari, qarorlari hamda ularning oqibatlarini muayyan tarixiy sharoit bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Bunday vaziyatlarni raqamli formatda taqdim etish esa o‘quvchini tayyor xulosalarni o‘zlashtirish bilan cheklab qo‘ymasdan, dalillarni o‘rganish, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash, qarorlarning axloqiy jihatlarini baholash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirishi mumkin. Shu jihatdan tarixiy vaziyatlarga asoslangan raqamli kontentlar tarixiy bilimlarni o‘zlashtirish bilan axloqiy mushohada yuritish jarayonini o‘zaro bog‘lash imkoniyatiga ega.

Bunda raqamli kontentning tarbiyaviy samaradorligi uning mazmuni, pedagogik maqsadi va o‘quvchini faol fikrlashga jalb etish darajasiga bog‘liq. UNESCOning ta’lim va tadqiqotda generativ sun’iy intellektdan foydalanishga doir tavsiyalarida ham texnologiyalarni inson manfaatlariga yo‘naltirish, ulardan xavfsiz va axloqiy foydalanish hamda ta’lim jarayonida insonning faol ishtirokini saqlash muhimligi ta’kidlangan [3]. Ushbu tamoyillar raqamli tarbiyaviy materiallarni ishlab chiqishda o‘quvchining mustaqil fikrlashi va shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga e’tibor qaratish zarurligini asoslaydi.

Shundan kelib chiqib, tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash asosida o‘quvchilarning axloqiy sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish masalasi dolzarb pedagogik vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur maqolaning maqsadi tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvining o‘quvchilarda axloqiy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratishdagi pedagogik imkoniyatlarini asoslash hamda bunday

kontentni ishlab chiqishda e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan asosiy jihatlarni yoritishdan iborat.

Raqamli ta’lim muhitida tarbiyaviy mazmunga ega kontentlarni yaratish, avvalo, ta’lim texnologiyalarining imkoniyatlarini aniq pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Raqamli material o‘quvchiga ma’lumot yetkazish bilangina cheklanmasdan, uning fikrlashi, munosabat bildirishi va mustaqil xulosa chiqarishiga xizmat qilishi lozim. A.X. Maxmudov va A.I. Saydalievning «Рақамли дунё ва бола тарбияси» nomli metodik qo‘llanmasida ham raqamli texnologiyalar bolaning shaxsiy rivojlanishi, qadriyatlari va xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatuvchi muhit sifatida talqin qilinadi. Mualliflar raqamli vositalardan xavfsiz, samarali va axloqiy foydalanish, o‘quvchilarda axborotni ongli tanlash hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratadilar [1, 57–58-b.]. Mazkur qarashlar raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishda texnologik shakl va tarbiyaviy mazmun birligini ta’minlash muhimligini ko‘rsatadi.

Tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvi raqamli kontentning tarbiyaviy mazmunini shakllantirish uchun muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Tarixiy jarayonlarda shaxslarning muayyan sharoitda qabul qilgan qarorlari, amalga oshirgan xatti-harakatlari va ularning oqibatlari o‘quvchilar uchun tahlil obyektiga aylanadi. Bunday materiallar orqali o‘quvchi tarixiy voqeani shunchaki eslab qolishdan tashqari, uning sabablarini aniqlash, ishtirokchilarning pozitsiyalarini taqqoslash va qarorlarning axloqiy jihatlarini baholashga yo‘naltiriladi. Masalan, tarixiy manbalar asosida tayyorlangan raqamli topshiriqda o‘quvchiga muayyan vaziyatning shartlari, unda ishtirok etgan shaxslarning maqsadlari va qarorlar natijalari taqdim etilishi mumkin. O‘quvchi ushbu ma’lumotlarni tahlil qilib, qaysi xatti-harakat qanday oqibatlarga olib kelganini asoslaydi hamda o‘z munosabatini dalillar bilan ifodalaydi. Bunda axloqiy xulosa tayyor shaklda berilmaydi, balki tahlil va mushohada jarayonida shakllanishi uchun sharoit yaratiladi.

Mazkur yondashuv asosida yaratiladigan raqamli kontentlar mazmuni va taqdim etilish shakliga ko‘ra turlicha bo‘lishi mumkin. Jumladan, tarixiy hujjatlarning raqamlashtirilgan nusxalari, tarixiy vaziyatni aks ettiruvchi qisqa videolar, interaktiv xaritalar, muammoli savollar, raqamli keyslar va bosqichma-bosqich bajariladigan topshiriqlar o‘quvchilarning tahliliy faoliyatini tashkil etishga xizmat qiladi. A.X. Maxmudov va A.I. Saydaliev raqamli tarbiyaviy faoliyatda interaktiv loyihalar, onlayn kvestlar va boshqa raqamli shakllardan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatib, bunday faoliyat orqali mas’uliyat, jamoaviy ishlash va tashabbuskorlik kabi sifatlarni rivojlantirish mumkinligini qayd etadilar [1, 57–60-b.]. Ushbu fikrlardan kelib chiqib, tarixiy vaziyatlarni tahlil qilishga mo‘ljallangan kontentlarda ham interaktivlikni faqat qiziqarli shakl sifatida emas, balki o‘quvchini

faol fikrlashga jalb etuvchi pedagogik vosita sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Raqamli kontentni yaratishda uning ichki tuzilishi ham alohida ahamiyatga ega. Kontent tarixiy vaziyatning qisqacha bayoni bilan boshlanib, keyingi bosqichlarda dalillar, muammoli savollar, tahliliy topshiriqlar va yakuniy refleksiyani qamrab olishi mumkin. Dastlab o‘quvchi tarixiy vaziyat bilan tanishadi va undagi asosiy muammoni aniqlaydi. Keyin voqea ishtirokchilarining harakatlarini mavjud dalillar asosida o‘rganadi, muqobil qarorlarni taqqoslaydi va ularning ehtimoliy yoki ma’lum oqibatlarini baholaydi. Yakuniy bosqichda esa o‘z xulosasini bayon qilib, tarixiy vaziyatdan kelib chiqadigan axloqiy mazmunni izohlaydi. Bunday ketma-ketlik o‘quvchining fikrini dalillar bilan asoslashiga va axloqiy baholashni shaxsiy munosabat bilangina cheklab qo‘ymasligiga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, topshiriqlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, tarixiy bilim darajasi va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur.

Kontentning tarbiyaviy samaradorligi unda qaysi axloqiy sifatlar rivojlantirilishi ko‘zda tutilganiga ham bog‘liq. Masalan, tarixiy vaziyatni tahlil qilish jarayonida adolat, halollik, mas’uliyat, insonparvarlik, vatanparvarlik yoki boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish kabi sifatlarni muhokama qilish mumkin. Biroq ushbu sifatlarni faqat topshiriq matnida sanab o‘tish yoki o‘quvchidan ularning ta’rifini so‘rash bilan cheklanish yetarli emas. Kontent mazmuni o‘quvchini aynan shu sifatlar namoyon bo‘ladigan vaziyatni tahlil qilishga, shaxsning tanlovini baholashga va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashga yo‘naltirishi lozim. Shunda axloqiy sifatlar mavhum tushuncha sifatida emas, balki muayyan vaziyatda namoyon bo‘ladigan munosabat va xatti-harakatlar orqali o‘rganiladi. Shu jihatdan tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvi raqamli kontentning bilim berish va tarbiyalash vazifalarini o‘zaro bog‘lash imkonini beradi.

Raqamli kontentni ishlab chiqishda xalqaro yondashuvlar bilan uyg‘unlikni ta’minlash ham muhimdir. UNESCOning Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? hisobotida ta’lim texnologiyalaridan foydalanish pedagogik maqsadlar va o‘quvchilar ehtiyojlariga muvofiq tashkil etilishi zarurligi ta’kidlanadi [2]. Ushbu tamoyil tarixiy vaziyatlarga asoslangan kontentni yaratishda ham muhim: texnologiya ta’limiy va tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi, o‘quvchini mazmunni anglash va tahlil qilishdan chalg‘itmasligi kerak. UNESCOning generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotda foydalanishga doir tavsiyalarida esa inson manfaatlari, mas’uliyatli foydalanish va insonning faol ishtirokini ta’minlash masalalariga e’tibor qaratiladi [3]. Demak, raqamli kontent yaratishda sun’iy intellekt yoki boshqa texnologik vositalardan foydalanilgan taqdirda ham tarixiy ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirish, manbalarni ko‘rsatish va o‘quvchining mustaqil fikrlash faoliyatini saqlab qolish zarur.

Shu bilan birga, raqamli tarbiyaviy kontentlarni yaratishda ayrim metodik talablarni hisobga olish lozim. *Birinchidan*, tarixiy voqea va dalillar ishonchli manbalarga asoslanishi, tarixiy sharoit zamonaviy mezonlar bilan soddalashtirib yuborilmasligi kerak. *Ikkinchidan,* topshiriqlar o‘quvchiga faqat bitta tayyor javobni topishni emas, balki dalillarni tahlil qilish va o‘z nuqtayi nazarini asoslashni taklif etishi zarur. *Uchinchidan,* kontentning matni, tasvirlari, audio va videomateriallari o‘zaro mazmunan uyg‘un bo‘lishi, ortiqcha vizual elementlar esa asosiy muammodan chalg‘itmasligi lozim. *To‘rtinchidan,* o‘quvchilarning javoblarini baholashda faqat yakuniy xulosaga emas, balki fikrning dalillanganligi, tarixiy vaziyatni tushunish darajasi, muqobil qarashlarni hisobga olish va axloqiy mulohaza yuritish jarayoniga ham e’tibor qaratish maqsadga muvofiq. Ushbu talablar raqamli vositalarni shunchaki axborot taqdim etish vositasi sifatida emas, balki maqsadli tashkil etilgan pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qo‘llashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvi asosida raqamli kontent yaratish tarixiy bilimlarni o‘zlashtirish, dalillar bilan ishlash va axloqiy mushohada yuritish jarayonlarini birlashtirish imkoniyatiga ega. Bunday kontentning asosiy xususiyati o‘quvchiga tayyor axloqiy xulosani yetkazish emas, balki uni tarixiy vaziyatni mustaqil tahlil qilish, insonlarning xatti-harakatlarini baholash va o‘z pozitsiyasini asoslashga jalb etishdan iborat. Shu sababli kontentni ishlab chiqishda tarixiy mazmunning ishonchliligi, pedagogik maqsadning aniqligi, interaktiv topshiriqlarning mazmuni va o‘quvchining fikrlash faoliyatini qo‘llab-quvvatlash birgalikda hisobga olinishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholash yondashuvi asosida o‘quvchilarning axloqiy sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish ta’lim va tarbiya jarayonini o‘zaro uyg‘unlashtirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Bunday kontentlar tarixiy voqealarni o‘rganish bilan bir qatorda, o‘quvchilarning dalillarni tahlil qilish, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash, insonlarning xatti-harakatlarini baholash va mustaqil xulosa chiqarish faoliyatini tashkil etishga imkon beradi.

Raqamli kontentning tarbiyaviy imkoniyati, avvalo, uning mazmuni va pedagogik maqsadiga bog‘liq. Tarixiy hujjatlar, muammoli vaziyatlar, interaktiv topshiriqlar va refleksiv savollardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarda axloqiy masalalar yuzasidan mustaqil fikr yuritish va o‘z pozitsiyasini dalillar bilan asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bunda raqamli texnologiya mustaqil maqsad sifatida emas, balki o‘quvchining bilish va axloqiy mushohada faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, tarixiy vaziyatlarni tanqidiy baholashga asoslangan raqamli kontentlarni ishlab chiqishda tarixiy ma’lumotlarning ishonchliligi, tarbiyaviy maqsadning aniqligi, topshiriqlarning o‘quvchilar yoshiga mosligi va mustaqil

fikrlashni rag‘batlantirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv raqamli ta’lim resurslarining tarbiyaviy salohiyatini oshirish hamda o‘quvchilarda axloqiy sifatlarni shakllantirish jarayonini mazmunan boyitish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Махмудов А.Х., Сайдалиев А.И. Рақамли дунё ва бола тарбияси [Матн]: методик қўлланма / А.Х. Махмудов, А.И. Сайдалиев. – Тошкент: Bookmany print, 2025. – 100 б.
2. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023. – 526 p. – URL: https://doi.org/10.54676/UZQV8501 (murojaat sanasi: 09.10.2026). UNESCO Digital Library +1
3. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023. – URL: https://doi.org/10.54675/EWZM9535 (murojaat sanasi: 09.10.2026).

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI STANDARTLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-METODOLOGIK ASOSLARI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY MODEL

Karimov Komiljon Abduraximovich
Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti “Inklyuziv ta’lim-tarbiya metodikasi ilmiy-tadqiqot” bo‘limi boshlig‘i
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508859

Annotatsiya: *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni standartlashtirishning pedagogik-metodologik asoslari, zamonaviy raqamli muhitning shaxs kamolotiga ta’siri hamda xalqaro tajribani milliy ta’lim-tarbiya tizimiga moslashtirish mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida tarbiya jarayoni an’anaviy ta’lim makonidan tashqariga chiqib, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, messenjerlar, raqamli o‘yinlar, interaktiv ta’lim resurslari va sun’iy intellekt asosidagi tizimlar bilan bevosita bog‘lanmoqda. Shu sababli raqamli kontentlarning pedagogik, psixologik, axloqiy, madaniy va axborot xavfsizligi talablariga javob berishini ta’minlash dolzarb ilmiy-amaliy muammoga aylanmoqda.*

Maqolada “raqamli tarbiyaviy kontent” tushunchasiga mualliflik yondashuvi ishlab chiqilib, uning mazmuni shaxsning qadriyatlari, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari, tanqidiy fikrlashi, raqamli fuqarolik madaniyati va mas’uliyatli xulq-atvorini rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli pedagogik mahsulot sifatida izohlanadi. UNESCO, OECD, Yevropa Kengashi va UNICEFning raqamli ta’lim, raqamli fuqarolik, sun’iy intellekt va bola huquqlariga oid yondashuvlari metodologik asos sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqot doirasida raqamli tarbiyaviy kontent sifatini baholash uchun mualliflikning “8M” standartlashtirish modeli taklif etiladi. Mazkur model maqsadlilik, mazmuniy validlik, ma’naviy-axloqiy moslik, media-psixologik xavfsizlik, milliy-madaniy moslashuv, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash, maxfiylik va axborot xavfsizligi, monitoring va natijadorlik kabi sakkiz komponentni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, raqamli kontentning hayotiy sikli, uch bosqichli pedagogik ekspertiza, AI yordamida yaratilgan kontent uchun alohida ekspertiza mexanizmi hamda milliy raqamli reyestrni tashkil etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *raqamli tarbiyaviy kontent, raqamli tarbiya, standartlashtirish, pedagogik ekspertiza, raqamli fuqarolik, media savodxonlik, sun’iy intellekt, axborot xavfsizligi, milliy qadriyatlar, raqamli ekotizim, 8M modeli.*

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalari, jumladan, ta’lim va tarbiya tizimining mazmun-mohiyati, tashkiliy shakllari va kommunikativ mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar dastlab ta’lim jarayonining texnik vositasi sifatida qaralgan bo‘lsa, bugungi kunda ular shaxsning axborot olishi, muloqot qilishi, o‘zini namoyon etishi, ijtimoiy tajriba orttirishi va qadriyatlarni o‘zlashtirishining muhim muhitiga aylanmoqda.

Ayniqsa, bolalar va yoshlarning kundalik hayotida internet, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, messenjerlar, mobil ilovalar, raqamli o‘yinlar va sun’iy intellekt

xizmatlarining keng qo‘llanilishi tarbiya jarayonining subyektlari va vositalari haqidagi an’anaviy tasavvurlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Bugungi shaxsning tarbiyaviy tajribasi faqat maktab, oliy ta’lim muassasasi yoki oila bilan chegaralanib qolmaydi. U raqamli makonda ham shakllanadi. Shaxs ko‘rayotgan videolari, o‘qiyotgan postlari, muloqot qilayotgan virtual hamjamiyatlari, foydalanayotgan algoritmik tavsiyalar va sun’iy intellekt bilan olib borayotgan dialoglari orqali muayyan qadriyatlar, xulq-atvor modellari va dunyoqarash elementlarini o‘zlashtiradi.

Shu jihatdan raqamli kontentning tarbiyaviy imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning sifat va xavfsizlik mezonlarini ishlab chiqish hamda raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirish mexanizmlarini yaratish pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Muammoning yana bir muhim jihati shundaki, raqamli kontent ishlab chiqarish texnologik jihatdan juda tezlashmoqda. Generativ sun’iy intellekt vositalari yordamida matn, rasm, audio, video, taqdimot, animatsiya va boshqa turdagi materiallarni qisqa vaqt ichida yaratish imkoniyati paydo bo‘ldi. Biroq kontent yaratish tezligining oshishi uning pedagogik va tarbiyaviy sifatining avtomatik ravishda yuqori bo‘lishini anglatmaydi.

Aksincha, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan materiallarda faktik xatolar, noto‘g‘ri umumlashtirishlar, stereotiplar, madaniy nomuvofiqlik, yoshga mos kelmaydigan mazmun, shaxsiy ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish va boshqa xavflar mavjud bo‘lishi mumkin.

UNESCOning sun’iy intellekt va ta’limga oid yondashuvlarida inson markazli, xavfsiz, etik va yoshga mos foydalanish tamoyillari alohida ta’kidlanadi [1]. Bu esa raqamli tarbiyaviy kontentni texnologik mahsulot sifatida emas, balki inson shaxsiga ta’sir qiluvchi pedagogik hodisa sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi - shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni standartlashtirishning pedagogik-metodologik asoslarini ishlab chiqish, xalqaro tajribani tahlil qilish va O‘zbekiston ta’lim-tarbiya tizimi sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan milliy modelni taklif etishdan iborat.

Raqamli tarbiyaviy kontent tushunchasining pedagogik mohiyati. “Raqamli kontent” tushunchasi keng ma’noga ega bo‘lib, matn, audio, video, grafik tasvir, animatsiya, interaktiv material, virtual muhit, raqamli o‘yin, mobil ilova va sun’iy intellekt yordamida yaratilgan mahsulotlarni qamrab oladi.

Biroq raqamli kontentlarning barchasini tarbiyaviy kontent sifatida baholab bo‘lmaydi. Tarbiyaviy kontentning asosiy belgisi uning shaxs rivojiga maqsadli ta’sir ko‘rsatishidir. Shu nuqtayi nazardan, raqamli tarbiyaviy kontentni quyidagicha ta’riflash mumkin: Raqamli tarbiyaviy kontent - raqamli muhitda shaxsning qadriyatlari, axloqiy qarashlari, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari, tanqidiy fikrlashi, raqamli fuqarolik madaniyati va mas’uliyatli xulq-atvorini rivojlantirishga

yo‘naltirilgan, pedagogik maqsad asosida yaratilgan yoki tanlangan raqamli axborot-pedagogik mahsulotdir.

Mazkur ta’rifdan ko‘rinadiki, raqamli tarbiyaviy kontentning mohiyatini uning texnik shakli emas, balki pedagogik maqsadi va shaxsga ta’sir natijasi belgilaydi.

Masalan, “halollik” mavzusidagi oddiy video axborot berishi mumkin. Ammo o‘quvchini real hayotdagi axloqiy tanlov vaziyatiga olib kiruvchi, turli qarorlarning oqibatlarini ko‘rsatadigan va mustaqil xulosa chiqarishga undaydigan interaktiv kontentning tarbiyaviy salohiyati ancha yuqori bo‘ladi.

Shuning uchun raqamli tarbiyaviy kontentni baholashda quyidagi savollar muhim: Kontent qanday tarbiyaviy maqsadga xizmat qiladi? Qaysi yosh guruhiga mo‘ljallangan? Qanday qadriyat yoki kompetensiyani rivojlantiradi? Foydalanuvchida qanday psixologik va emotsional ta’sir uyg‘otadi? Milliy-madaniy kontekstga qanchalik mos? Axborotning ishonchliligi qanday? Shaxsiy ma’lumotlar qanday himoyalangan? Kontentning real tarbiyaviy natijasi qanday baholanadi?

Demak, raqamli tarbiyaviy kontentni yaratish jarayoni oddiy media mahsulot yaratishdan ko‘ra murakkabroq pedagogik loyihalashni talab qiladi.

Raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirish zarurati. Standartlashtirish tushunchasi ko‘pincha barcha mahsulotlarni bir xil shaklga keltirish sifatida talqin qilinadi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa bunday yondashuv to‘g‘ri emas.

Raqamli tarbiyaviy kontentni standartlashtirish - kontentning ijodiy shaklini cheklash emas, balki uning minimal sifat, xavfsizlik, pedagogik maqsadga muvofiqlik va tarbiyaviy samaradorlik talablarini belgilash jarayonidir.

Raqamli tarbiyaviy kontent standartlashtirilmasa, quyidagi muammolar yuzaga kelishi mumkin: pedagogik maqsadning noaniqligi; faktik jihatdan noto‘g‘ri axborot; yoshga mos kelmaydigan kontent; stereotip va diskriminatsiya; manipulyativ kommunikatsiya; zo‘ravonlikni romantizatsiya qilish; reklama va tarbiyaning aralashib ketishi; shaxsiy ma’lumotlarning himoyalanmasligi; milliy qadriyatlarning noto‘g‘ri talqin qilinishi; AI tomonidan yaratilgan materiallarning nazoratsiz qo‘llanishi.

Shu sababli standartlashtirishning asosiy vazifasi kontentning ijodiyligini cheklash emas, balki sifat kafolatini yaratishdan iborat.

OECD raqamli ta’limni alohida texnologik vositalar yig‘indisi sifatida emas, balki strategiya, pedagogika, boshqaruv, infratuzilma, inson resurslari va monitoringni qamrab oluvchi yaxlit ekotizim sifatida ko‘radi [2].

Bu yondashuv raqamli tarbiyaviy kontentga ham tatbiq etilishi mumkin.

Ya’ni raqamli kontentning sifati faqat uning muallifiga bog‘liq emas. Unda: muallif → ekspert → ta’lim tashkiloti → pedagog → oila → platforma → monitoring tizimi kabi o‘zaro bog‘langan subyektlar ishtirok etadi.

Xalqaro tajriba va metodologik yondashuvlar. Raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirishda xalqaro tajribani o‘rganish muhim metodologik asos hisoblanadi.

UNESCO yondashuvi. UNESCOning generativ sun’iy intellekt va ta’lim bo‘yicha yondashuvida inson markazli yondashuv, ma’lumotlar maxfiyligi, yoshga moslik, etik foydalanish va pedagogik dizayn muhim tamoyillar sifatida ilgari suriladi [1].

Bu tamoyillar raqamli tarbiyaviy kontent uchun quyidagi metodologik xulosani beradi: Texnologiya → inson manfaatiga xizmat qilishi → pedagogik maqsadga mos bo‘lishi → xavfsiz va etik bo‘lishi kerak.

OECD yondashuvi. OECD raqamli ta’limning samaradorligini ta’minlashda ekotizimli boshqaruvga e’tibor qaratadi [2]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, raqamli tarbiyaviy kontent uchun quyidagi tizimni taklif qilish mumkin: Strategiya → standart → ekspertiza → joriy etish → monitoring → takomillashtirish.

Yevropa Kengashi yondashuvi. Yevropa Kengashining Digital Citizenship Education konsepsiyasida raqamli fuqarolik masalalari media va axborot savodxonligi, etika va empatiya, huquq va mas’uliyat, maxfiylik va xavfsizlik, farovonlik kabi yo‘nalishlar bilan bog‘lanadi [3]. Bu yondashuv raqamli tarbiyaning faqat texnik ko‘nikmalar bilan chegaralanmasligini ko‘rsatadi.

UNICEF yondashuvi. UNICEFning bolalar va sun’iy intellektga oid tavsiyalarida bolaning manfaatlari, xavfsizligi, maxfiyligi, kamsitilmasligi, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari muhim o‘rin tutadi [4]. Shundan kelib chiqib, bolalar uchun raqamli tarbiyaviy kontentlarni baholashda “bola manfaatlari ustuvorligi” alohida mezon sifatida belgilanishi zarur.

Raqamli tarbiyaviy kontent sifatining asosiy mezonlari. Raqamli tarbiyaviy kontentning sifatini baholash uchun yagona mezonlar tizimini ishlab chiqish zarur.

1-mezon. Maqsadlilik. Kontentning tarbiyaviy maqsadi aniq belgilangan bo‘lishi kerak.

2-mezon. Mazmuniy validlik. Kontent ilmiy, pedagogik va faktik jihatdan asoslangan bo‘lishi lozim.

3-mezon. Ma’naviy-axloqiy moslik. Kontent inson qadr-qimmati, hurmat, mas’uliyat, adolat, bag‘rikenglik va boshqa ijobiy qadriyatlarni rivojlantirishi kerak.

4-mezon. Psixologik xavfsizlik. Kontent bolaning yosh va psixologik rivojlanish xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur.

5-mezon. Milliy-madaniy moslik. Xalqaro materiallar milliy til, qadriyat va madaniy kontekstga moslashtirilishi kerak.

6-mezon. Media savodxonlik. Kontent foydalanuvchini axborotni tekshirish, manbalarni qiyoslash va tanqidiy fikrlashga o‘rgatishi kerak.

7-mezon. Axborot xavfsizligi. Shaxsiy ma’lumotlar va foydalanuvchi xavfsizligi ta’minlanishi zarur.

8-mezon. Natijadorlik. Kontentning real tarbiyaviy samarasi monitoring orqali baholanishi lozim.

Mualliflik “8M” standartlashtirish modeli. Yuqoridagi nazariy va metodologik tahlillar asosida raqamli tarbiyaviy kontentlarni baholash uchun “8M” modeli taklif etiladi.

№	“8M” komponenti	Mazmuni
1	Maqsadlilik	Tarbiyaviy maqsadning aniqligi
2	Mazmuniy validlik	Ilmiy va pedagogik asoslanganlik
3	Ma’naviy-axloqiy moslik	Qadriyat va axloqiy me’yorlarga moslik
4	Media-psixologik xavfsizlik	Yoshga va psixologik rivojlanishga moslik
5	Milliy-madaniy moslashuv	Milliy til, qadriyat va madaniyatga moslik
6	Media savodxonlik	Tanqidiy fikrlash va axborotni tekshirish
7	Maxfiylik va xavfsizlik	Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish
8	Monitoring va natijadorlik	Natijani baholash va yangilash

Modelni 0–4 ballik shkala orqali baholash mumkin. 27–32 ball - yuqori sifat darajasi; 22–26 ball - joriy etish mumkin; 16–21 ball - takomillashtirish zarur; 0–15 ball - joriy etish tavsiya etilmaydi.

Mazkur shkala mualliflik modeli sifatida taklif qilinib, keyingi empirik tadqiqotlarda ekspertlararo kelishuv va amaliy samaradorlik asosida validatsiya qilinishi lozim.

Raqamli kontentni pedagogik ekspertizadan o‘tkazish. Raqamli tarbiyaviy kontentni standartlashtirishda ekspertiza alohida o‘rin tutadi. Mualliflik konsepsiyasiga ko‘ra ekspertiza uch bosqichda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich - pedagogik ekspertiza. Bu bosqichda: maqsad; mazmun; metodik tuzilma; yoshga moslik; tarbiyaviy natija baholanadi.

Ikkinchi bosqich - psixologik-axloqiy ekspertiza. Bunda: emotsional ta’sir; stereotiplar; manipulyatsiya; kamsitish; zo‘ravonlik; bolaning psixologik xavfsizligi tahlil qilinadi.

Uchinchi bosqich - texnik-huquqiy ekspertiza. Bu bosqichda: maxfiylik; mualliflik huquqi; ma’lumotlarni himoyalash; platforma xavfsizligi; foydalanish shartlari baholanadi.

Ekspertiza yakunida uch xil xulosa berilishi mumkin: Tavsiya etiladi; Takomillashtirish talab etiladi; Tavsiya etilmaydi.

Milliy qadriyatlar va xalqaro standartlar integratsiyasi. Raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirishda eng muhim metodologik masalalardan biri xalqaro tajriba bilan milliy qadriyatlarning uyg‘unligidir.

Xalqaro standartlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish pedagogik jihatdan maqbul emas. Chunki har bir jamiyatning: tarixiy tajribasi; madaniy qadriyatlari; tarbiya an’analari; oilaviy munosabatlari; til va kommunikativ xususiyatlari mavjud.

Shuning uchun quyidagi formula taklif etiladi: Global standart + milliy mazmun + mahalliy pedagogik mexanizm. Masalan, raqamli fuqarolikning universal tamoyillari - mas’uliyat, xavfsizlik, hurmat, tanqidiy fikrlash va huquqiy madaniyat - milliy tarbiya qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin.

Bunda milliy qadriyatlar faqat tarixiy ma’lumot sifatida emas, balki zamonaviy raqamli xulq-atvor bilan bog‘langan holda taqdim etilishi zarur.

Sun’iy intellekt sharoitida raqamli tarbiyaviy content. Sun’iy intellekt raqamli tarbiyaviy kontent yaratish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. AI yordamida: individual tarbiyaviy topshiriqlar; interaktiv hikoyalar; dialoglar; vaziyatli mashqlar; animatsiyalar; testlar; video ssenariylar yaratish mumkin.

Biroq AI yaratgan har qanday kontent avtomatik ravishda pedagogik jihatdan to‘g‘ri hisoblanmasligi kerak.

AI-kontent uchun quyidagi ekspertiza talab etiladi:

Xavf	Nazorat
Faktik xato	Manbalar bilan tekshirish
Stereotip	Psixologik-axloqiy ekspertiza
Yoshga nomoslik	Yosh klassifikatori
Maxfiylik	Ma’lumotlarni minimallashtirish
Mualliflik huquqi	Manba va litsenziya tekshiruvi
Manipulyatsiya	Inson ekspertizasi

Shu munosabat bilan “AI-kontent pasporti” tushunchasini joriy etish taklif qilinadi. Unda: kontent AI yordamida yaratilganligi; foydalanilgan AI turi; inson tomonidan tahrirlanganligi; faktlar tekshirilganligi; ekspertiza sanasi; yosh toifasi; foydalanish cheklovlari ko‘rsatilishi mumkin.

Raqamli tarbiyaviy kontentning hayotiy sikli. Raqamli kontentni bir marta ekspertizadan o‘tkazish yetarli emas. Chunki raqamli muhit doimiy ravishda o‘zgaradi. Shuning uchun quyidagi hayotiy sikl taklif etiladi: Diagnostika → Dizayn → Ekspertiza → Pilot → Joriy etish → Monitoring → Yangilash Diagnostika - ehtiyojni aniqlash.

Dizayn - pedagogik maqsad va kontentni loyihalash. Ekspertiza - 8M modeli bo‘yicha baholash. Pilot - cheklangan auditoriyada sinov. Joriy etish - tasdiqlangan kontentni ta’lim jarayoniga kiritish. Monitoring - natijadorlik va xavfsizlikni kuzatish. Yangilash - kontentni yangi sharoitga moslashtirish. Bu yondashuv standartlashtirishni statik emas, dinamik sifatni boshqarish tizimiga aylantiradi.

Institutsional joriy etish mexanizmi. Raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirish individual pedagog yoki kontent yaratuvchining vazifasi bilan cheklanmasligi kerak. Milliy darajada fanlararo ekspert kengashi yoki maxsus metodik markaz faoliyatini tashkil etish mumkin. Mazkur tuzilmaning asosiy vazifalari: standartlarni ishlab chiqish; ekspertiza mezonlarini yangilash; kontentlarni baholash; ekspertlarni tayyorlash; raqamli kontentlar reyestrini yuritish; monitoring; metodik tavsiyalar ishlab chiqish. Ta’lim tashkilotlari darajasida esa raqamli tarbiya bo‘yicha mas’ul guruh yoki koordinator faoliyatini yo‘lga qo‘yish mumkin.

Milliy raqamli tarbiyaviy kontentlar reyestri. Amaliy jihatdan eng muhim takliflardan biri - Milliy raqamli tarbiyaviy kontentlar reyestrini yaratishdir. Reyestrda quyidagi ma’lumotlar saqlanishi mumkin:

Ko‘rsatkich	Mazmuni
Kontent nomi	Raqamli mahsulot nomi
Muallif	Muallif yoki tashkilot
Yosh toifasi	Masalan, 7–10, 11–14, 15–18
Maqsad	Tarbiyaviy maqsad
8M bahosi	Umumiy ball
Ekspertiza	Sana va xulosa
AI statusi	AI ishlatilgan/ishlatilmagan
Sertifikat	Amal qilish holati
Yangilanish	Keyingi ekspertiza sanasi

Bunday reyestr pedagog uchun ishonchli kontentni topish, ta’lim tashkiloti uchun sifatli resurslarni tanlash va boshqaruv organlari uchun monitoring imkonini yaratadi.

Monitoring va qayta sertifikatlash. Kontentning sifatini faqat ekspert xulosasi bilan belgilash yetarli emas. Uning amaliy natijasi ham baholanishi kerak. Monitoringning uch darajasini ajratish mumkin. Birinchi daraja – foydalanish qamrov; foydalanish chastotasi; davomiylik; topshiriqlarni bajarish.

Ikkinchi daraja - pedagogik natija tanqidiy fikrlash; media savodxonlik; ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar; mas’uliyatli xulq; raqamli fuqarolik kompetensiyasi.

Uchinchi daraja – xavfsizlik shikoyatlar; zararli kontentga yo‘naltirish; maxfiylik buzilishi; kiberxavf.

Shu sababli raqamli tarbiyaviy kontent uchun qayta sertifikatlash mexanizmi joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Taklif etilayotgan milliy model. Tadqiqot natijalariga ko‘ra raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirishning milliy modeli quyidagi besh bosqichdan iborat bo‘lishi mumkin:

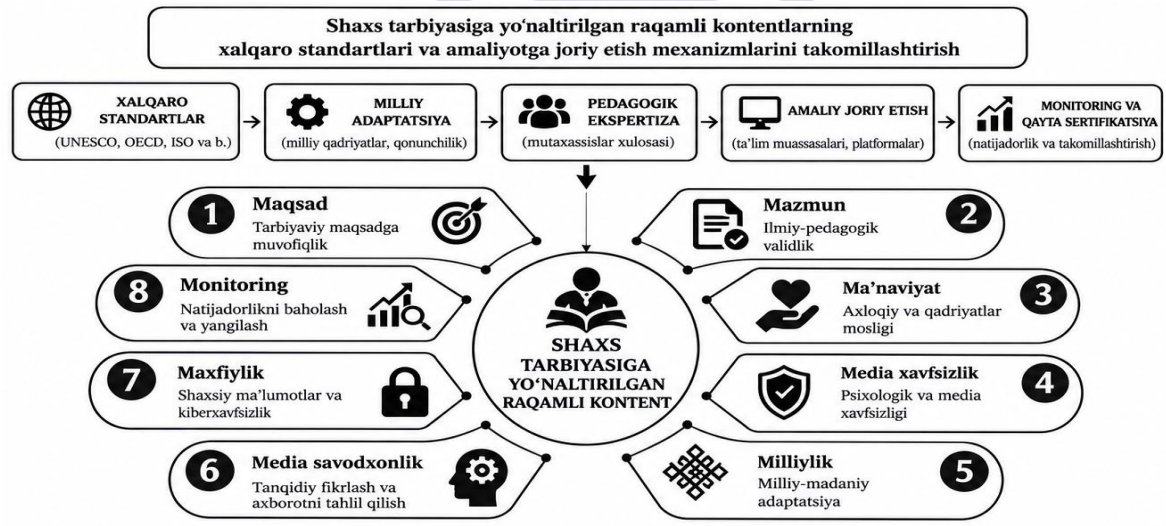
1-bosqich. Xalqaro standartlarni tahlil qilish. UNESCO, OECD, Yevropa Kengashi, UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlarning tegishli yondashuvlari o‘rganiladi.

2-bosqich. Milliy adaptatsiya. Xalqaro tamoyillar milliy qadriyatlar, ta’lim tizimi va pedagogik an’analarga moslashtiriladi.

3-bosqich. 8M ekspertizasi. Kontent sakkiz mezon bo‘yicha baholanadi.

4-bosqich. Pilot va joriy etish. Kontent cheklangan auditoriyada sinovdan o‘tkazilib, keyin keng joriy qilinadi.

5-bosqich. Monitoring va qayta sertifikatlash. Kontentning amaliy natijalari va xavfsizligi muntazam baholanadi.

1-rasm. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni joriy etishning 8M modeli

1-jadval. 8M modeli bo‘yicha raqamli tarbiyaviy kontentlarni baholash mezonlari

№	8M mezoni	Asosiy mazmuni	Baholash indikatori	Kutilayotgan natija
1	**Maqsadlilik**	Tarbiyaviy maqsadga moslik	Maqsad–mazmun uyg‘unligi	Yuqori
2	**Mazmuniy validlik**	Ilmiy va pedagogik asoslanganlik	Ishonchlilik, dolzarblik	Yuqori
3	**Ma’naviy-axloqiy moslik**	Qadriyatlar va axloqiy me’yorlar	Etik ekspertiza	Mos
4	**Media-psixologik xavfsizlik**	Zararli kontentdan himoya	Psixologik xavf darajasi	Xavfsiz
5	**Milliy-madaniy moslashuv**	Milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlik	Madaniy ekspertiza	Mos
6	**Media savodxonlik**	Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	Analitik topshiriqlar	Samarali
7	**Maxfiylik**	Shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash	Kiberxavfsizlik	Himoyalangan
8	**Monitoring**	Natijani o‘lchash va yangilash	Monitoring indikatorlari	Barqaror

***8M modeli** – raqamli tarbiyaviy kontentlarni xalqaro standartlar asosida ishlab chiqish, baholash va amaliyotga joriy etishning innovatsion yondashuvi.*

Ushbu modelni quyidagi formula bilan ifodalash mumkin: Xalqaro standart → Milliy adaptatsiya → Pedagogik ekspertiza → Amaliy joriy etish → Monitoring → Qayta takomillashtirish

Mazkur mexanizmning asosiy afzalligi - standartlashtirish jarayonining yopiq emas, uzluksiz takomillashuvchi tizim sifatida tashkil etilishidir.

Ilmiy yangilik. Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

birinchidan, “raqamli tarbiyaviy kontent” tushunchasi shaxsning qadriyatlari, xulqi, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari va raqamli fuqarolik madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik mahsulot sifatida tizimlashtirildi;

ikkinchidan, raqamli tarbiyaviy kontent sifatini baholashning mualliflik 8M modeli taklif etildi; uchinchidan, xalqaro standartlarni milliy pedagogik muhitga moslashtirishning besh bosqichli mexanizmi ishlab chiqildi; to‘rtinchidan, AI yordamida yaratilgan tarbiyaviy kontent uchun alohida ekspertiza mexanizmi va “AI-kontent pasporti” konsepsiyasi taklif etildi; beshinchidan, raqamli tarbiyaviy kontentning diagnostikadan qayta sertifikatlashgacha bo‘lgan hayotiy sikli ishlab chiqildi.

Amaliy taklif va tavsiyalar. Raqamli tarbiyaviy kontentning milliy pedagogik standartini ishlab chiqish. Ushbu standartda 8M mezonlarini minimal sifat talablari sifatida belgilash. Raqamli kontentlarni pedagogik, psixologik-axloqiy va texnik-huquqiy ekspertizadan o‘tkazuvchi fanlararo ekspert kengashini shakllantirish. Bolalar va o‘smirlar uchun mo‘ljallangan AI-yaratilgan kontentga alohida ekspertiza protokolini joriy etish. Milliy raqamli tarbiyaviy kontentlar reyestrini yaratish. Pedagoglarning media savodxonligi va AI savodxonligini rivojlantirish. Kontentni bir martalik tasdiqlash bilan cheklanmasdan, monitoring va qayta sertifikatlash tizimini joriy etish. Milliy qadriyatlarni global raqamli fuqarolik kompetensiyalari bilan uyg‘unlashtiruvchi metodik bank yaratish. Ota-onalar uchun raqamli tarbiyaviy kontentdan xavfsiz foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Raqamli kontent samaradorligini ko‘rishlar soni bilan emas, real tarbiyaviy natijalar bilan baholash.

Raqamli transformatsiya sharoitida tarbiya jarayonining mazmuni, shakllari va vositalari tubdan o‘zgarayotgan bo‘lsa-da, uning markazida inson shaxsi, uning qadr-qimmati, ma’naviy dunyosi va ijtimoiy mas’uliyati qolmoqda.

Shu sababli raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirishning asosiy maqsadi texnologik taraqqiyotni cheklash emas, balki undan pedagogik, axloqiy, psixologik va xavfsiz foydalanish uchun sifat kafolatlarini yaratishdan iborat.

Xalqaro tajriba tahlili raqamli ta’lim samaradorligi texnologiyaning o‘ziga emas, balki uning pedagogik maqsadga muvofiqligi, boshqaruv mexanizmlari, inson salohiyati, xavfsizlik va monitoring tizimiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

UNESCOning inson markazli AI yondashuvi, OECDning raqamli ta’lim ekotizimi, Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik modeli va UNICEFning bola huquqlariga asoslangan yondashuvi O‘zbekiston uchun ham muhim metodologik asos bo‘la oladi.

Biroq xalqaro tajribani bevosita ko‘chirish emas, balki uni milliy pedagogik qadriyatlar, ta’lim an’analari, madaniy muhit va o‘zbek tilining kommunikativ imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Shu nuqtayi nazardan taklif etilgan 8M modeli raqamli tarbiyaviy kontentlarning pedagogik sifatini baholash uchun konseptual asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Modelning asosiy afzalligi shundaki, unda: maqsad → mazmun → axloq → psixologik xavfsizlik → milliy moslik → media savodxonlik → axborot xavfsizligi → monitoring yagona tizimga birlashtirilgan.

Kelgusida mazkur modelni tajriba-sinovdan o‘tkazish, ekspertlararo baholashning ishonchliligini aniqlash, turli yosh guruhlarida kontent samaradorligini o‘rganish va AI-yaratilgan tarbiyaviy materiallarning pedagogik-psixologik ta’sirini empirik baholash alohida ilmiy tadqiqot yo‘nalishlari sifatida belgilanishi mumkin.

Natijada raqamli tarbiya tizimi faqat “raqamli vositalardan foydalanish” bosqichidan “ilmiy asoslangan, standartlashtirilgan, xavfsiz va natijador raqamli tarbiya ekotizimi” bosqichiga ko‘tarilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent, 2022.
5. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar ma’naviyati. - Toshkent, 2021.
6. Ibraimov X.I. Umumiy pedagogika. - Toshkent, 2023.
7. Xitryuk V.V. Inclusive Education and Social Adaptation. - Minsk, 2019.
8. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. - Moskva, 1991.
9. Bandura A. Social Learning Theory. - New York, 1977.
10. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. - Harvard University Press, 1979.
11. Goleman D. Emotional Intelligence. - New York, 1995.
12. UNESCO. Safe Learning Environment Framework. - Paris, 2023.
13. UNICEF. Violence Prevention in Schools. - New York, 2022.
14. WHO. Global Status Report on Violence Prevention. - Geneva, 2024.
15. OECD. Social and Emotional Skills for Better Lives. - Paris, 2023.
16. Yadov V.A. Social Behavior Regulation Theory. - Moscow, 2013.
17. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. - Toshkent, 2020.
18. Mavlonova R. Tarbiya nazariyasi. - Toshkent, 2021.
19. Musurmonova O. Oila pedagogikasi. - Toshkent, 2022.
20. Ismoilov A. Yoshlar tarbiyasining zamonaviy texnologiyalari. - Toshkent, 2024.

TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIKNI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY STRATEGIYALARI

Abdug‘aniyev Ozod Tursunboy o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti ilmiy kotibi
p.f.f.d., (PhD), professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509005

Annotatsiya. *Maqolada talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishning tarbiyaviy strategiyalari nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Kompetentlilik qadriyatlarga oid bilim va shaxsiy munosabatni axloqiy tanlov, hurmatli hamkorlik, mas’uliyatli faoliyat hamda refleksiv baholashda namoyon etishga imkon beradigan integrativ shaxsiy sifat sifatida talqin etiladi. Ilmiy manbalarni mazmuniy va qiyosiy tahlil qilish asosida qadriyatli mazmunni fanlar bilan bog‘lash, axloqiy tanlovni asoslash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, ijtimoiy-amaliy faoliyat, individual refleksiv rivojlanish, qadriyatli tarbiyaviy muhit va institutsional hamkorlik strategiyalari mualliflik umumlashtirishi sifatida taklif etiladi. Ularning tarbiyaviy mexanizmlari, qo‘llash vositalari va kutiladigan natijalari tizimlashtiriladi. Strategiyalarni oliy ta’limdagi vaziyatli muhokama va ijtimoiy loyiha bilan bog‘lash misollari, shuningdek, kompetentlilikning kuzatiladigan belgilarini baholash ko‘rsatkichlari ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *umuminsoniy qadriyatlar, kompetentlilik, tarbiyaviy strategiya, talaba, inson qadri, axloqiy tanlov, bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat, refleksiya, tarbiyaviy muhit.*

Kirish. Oliy ta’limda umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganishning tarbiyaviy natijasi talabaning ularni muayyan munosabat va faoliyatda qo‘llay olishida namoyon bo‘ladi. Inson qadr-qimmati, adolat yoki bag‘rikenglik haqida to‘g‘ri fikr bildirish bilan guruhdosh fikrini hurmat qilish, hamkorlikda adolatli qaror qabul qilish va zimmasidagi vazifani mas’uliyat bilan bajarish o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida pedagogik ishni talab etadi. Shu bois qadriyatlar haqidagi bilimni o‘quv, kasbiy va ijtimoiy vaziyatlardagi tanlov bilan bog‘laydigan tarbiyaviy strategiyalarni aniqlashtirish dolzarbdir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, 13-moddasida esa inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatining oliy qadriyat ekani belgilangan [1; muqaddima, 13-modda]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasida ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilishi, ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik hamda demokratik xususiyati asosiy prinsiplar sifatida ko‘rsatilgan [2; 4-modda]. Mazkur normalar tarbiyaviy faoliyatda talabaning qadr-qimmati va ongli ishtirokini e’tiborga olish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida nazariy bilimdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’limga bosqichma-bosqich o‘tish vazifasi belgilangan[3;]. Konsepsiyaning tarbiyaviy ishlar bo‘limida

mas’uliyat, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlikparvarlik va turli xalqlar an’analariga hurmatni rivojlantirish vazifalari ham ko‘rsatilgan[3;]. Maqolada ushbu yo‘nalish qadriyatli bilimni amaliy tajriba bilan bog‘lash nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishga xizmat qiladigan tarbiyaviy strategiyalarning mazmuni, mexanizmlari va kutiladigan natijalarini nazariy-metodik jihatdan asoslashdan iborat.

S.H.Schwartz qadriyatlarni turli vaziyatlarda xatti-harakat va baholashga yo‘nalish beradigan, shaxs uchun ahamiyatiga ko‘ra tartiblanadigan maqsadlar sifatida izohlaydi. Uning nazariyasida universalizm barcha insonlar va tabiat farovonligini, ezgulik esa yaqin munosabatdagi kishilar farovonligini qadrlash bilan bog‘lanadi; qadriyatlar o‘rtasida motivatsion muvofiqlik va ziddiyat bo‘lishi mumkin [4; 3-4, 7-9-b.]. Mazkur qoidalar maqolada talabaning shaxsiy manfaat, hamkorlik va umumiy farovonlik o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilishiga doir topshiriqlarni loyihalash uchun nazariy tayanch sifatida olinadi.

D.K.Deardorffning madaniyatlararo kompetentlik modelida hurmat, ochiqlik va qiziquvchanlik kabi munosabatlar bilim hamda ko‘nikmalar bilan bog‘lanib, ichki o‘zgarishlar va muloqotdagi natijalarga yo‘naltiriladi. Baholashda kuzatuv, suhbat va vaziyat tahlili kabi bir necha usuldan foydalanish hamda rivojlanishni vaqt davomida o‘rganish muhimligi ko‘rsatiladi [5; 254-258-b.]. Bu model maqolada qadriyatli munosabatni amaliy muloqot va refleksiya bilan bog‘lash uchun qiyosiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

UNESCOning global fuqarolik ta’limiga doir hujjatida bilishga oid, ijtimoiy-hissiy va xulq-atvorga oid o‘rganish yo‘nalishlari o‘zaro bog‘liq holda tavsiflanadi [6; 22-b.]. OECDning global kompetentlik doirasi muammolarni o‘rganish, boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish, madaniyatlararo muloqot va umumiy farovonlik uchun mas’uliyatli harakatni qamrab oladi [7; 7, 10-11-b.]. Ushbu hujjatlarning tushunchaviy qoidalari oliy ta’limdagi tarbiyaviy vazifalarga moslashtiriladi; OECDning PISA doirasi 15 yoshli o‘quvchilar uchun ishlab chiqilgani sababli u universitet talabalari bo‘yicha bevosita empirik dalil sifatida qo‘llanmaydi.

Yevropa Kengashining demokratik madaniyat kompetensiyalari doirasida qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar, bilim va tanqidiy tushunish bir tizimda ko‘rib chiqiladi [8; 38-b.]. Uning deskriptorlari kompetensiyalarni kuzatiladigan xatti-harakatlarda tavsiflash imkoniyatini ko‘rsatadi [9; 13-16-b.]. Ushbu manbalar tarbiyaviy natijani faqat talabaning o‘zini baholashi orqali emas, uning fikrini asoslash, hamkorlik qilish va vazifani bajarishiga oid dalillar yordamida o‘rganish zaruratini aniqlashtiradi. Maqolada taklif etilayotgan strategiyalar va ko‘rsatkichlar mazkur ilmiy qoidalarning muallif tomonidan umumlashtirilgan metodik talqinidir.

Tadqiqot nazariy-metodik tahlil shaklida bajarildi. Unda mavzuga oid ilmiy manbalarni mazmuniy va qiyosiy tahlil qilish, qadriyat, kompetentlilik hamda tarbiyaviy strategiya tushunchalarini aniqlashtirish va tarbiyaviy faoliyatni modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlilda qadriyatning mazmuni, talabaning munosabati, qarorini asoslash usuli, faoliyatdagi mas’uliyati va qayta aloqa o‘rtasidagi bog‘liqlik asosiy birlik sifatida olindi. Strategiyalar kuzatiladigan natijaga xizmat qiluvchi tarbiyaviy mexanizmlar bo‘yicha tizimlashtirildi. Taklif etilgan tasnif va baholash ko‘rsatkichlari nazariy loyihadir; ularning empirik ishonchliligi va samaradorligi mazkur maqolada o‘lchanmagan.

Umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilik talabaning inson qadr-qimmati, adolat, tenglik, tinchlik, bag‘rikenglik va mas’uliyatga oid bilim hamda munosabatini axloqiy vaziyatni tahlil qilish, qarorini asoslash, hurmatli hamkorlik va mas’uliyatli faoliyatda namoyon etish, shuningdek, oqibatlarni refleksiv baholashda safarbar eta olishiga asoslangan integrativ shaxsiy sifat sifatida talqin etiladi. Ushbu ta’rifda qadriyatni bilish bilan uning muayyan vaziyatda qo‘llanishi o‘rtasidagi aloqadorlik markaziy o‘rin tutadi. Maqola davomida mazkur tushuncha “kompetentlilik” atamasi bilan izchil ifodalanadi.

Tarbiyaviy strategiya talabaning qadriyatli munosabati va mas’uliyatli xatti-harakatini rivojlantirish maqsadida mazmun, takroriy faoliyat, pedagogik muloqot, tarbiyaviy muhit, hamkorlik va qayta aloqani izchil muvofiqlashtiruvchi pedagogik yo‘nalishdir. U semestr davomida murakkablashib boradigan vaziyatlar va topshiriqlarni bog‘lashni nazarda tutadi. Muammoli suhbat, dilemma tahlili va bahs muayyan vazifani bajarishga xizmat qiladigan metodlar, portfolio esa faoliyat dalillarini jamlash vositasidir. Strategiya ushbu metod va vositalarni umumiy tarbiyaviy maqsad hamda davomiy faoliyat bilan birlashtiradi.

Nazariy tahlil natijasida o‘zaro bir-birini to‘ldiradigan yetti tarbiyaviy strategiya taklif etiladi. Ular mavjud yondashuvlarning tayyor tasnifi sifatida emas, mazmun, qaror, faoliyat, shaxsiy rivojlanish va institutsional sharoitning tarbiyaviy vazifalariga ko‘ra mualliflik umumlashtirishi sifatida beriladi. Strategiyalarning har biri maqsad, takrorlanadigan mexanizm, foydalaniladigan vosita va kutiladigan kuzatiluvchi natija orqali tavsiflanadi.

Qadriyatli mazmunni fanlar bilan bog‘lash strategiyasi. Uning maqsadi umuminsoniy qadriyatni o‘quv mazmuni va bo‘lajak kasbiy faoliyatga aloqador mezon sifatida anglatishdir. Pedagog fan mavzusidagi inson manfaatlari, adolat yoki mas’uliyatga oid muammoni ajratadi, talaba esa uni fan bilimlari yordamida tahlil qilib, qaror variantlarini qiyoslaydi. Masalan, bo‘lajak pedagog uchun ta’lim imkoniyatlarini tenglashtirishga doir vaziyat muhokama qilinishi mumkin. Kutiladigan natija talabaning qadriyat mazmunini muayyan kasbiy vazifa bilan dalillar asosida bog‘lay olishidir.

Axloqiy tanlovni asoslash strategiyasi. Mazkur strategiya talabaning qaror sababini, manfaatdor tomonlar ehtiyojini va ehtimoliy oqibatlarni tushuntirishini rivojlantirishga qaratiladi. Turli vaziyatlarda muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish, hurmatli muloqotda dalillarni muhokama qilish va dastlabki qarorni qayta baholash takrorlanadi. Guruh loyihasida individual hissa bilan umumiy natijani adolatli baholash masalasi shunday muhokamaga asos bo‘lishi mumkin. Kutiladigan natija talabaning tanlovini inson qadr-qimmati va mas’uliyat mezonlari bilan asoslashida namoyon bo‘ladi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish strategiyasi. Maqsad milliy-madaniy tajribaning umumiy insoniy mazmunini anglash va turli madaniy ifodalarga hurmatli munosabatni rivojlantirishdan iborat. Mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat va hamjihatlik g‘amxo‘rlik, qadr-qimmat hamda birdamlik bilan bog‘lab tahlil qilinadi. Talaba an’ananing mazmuni va muayyan vaziyatdagi qo‘llanishini ajratadi, boshqa nuqtayi nazarni tinglaydi. Inson qadrini kamsitadigan amaliyotning tanqidiy tahlili ham ushbu ish tarkibiga kiradi. Natija milliy mansublikni saqlagan holda boshqalarning huquqi va madaniy tajribasini hurmat qilish orqali tavsiflanadi.

Ijtimoiy-amaliy faoliyat strategiyasi. Strategiya talabaning qadriyatli qarorini real ijtimoiy vazifada sinab ko‘rishga yo‘naltiriladi. Jamoa ehtiyojini aniqlash, vazifalarni kelishib taqsimlash, ishni bajarish va uning foydasini muhokama qilish asosiy mexanizm hisoblanadi. Volontyorlik, kutubxonadan foydalanishga ko‘maklashish yoki ekologik loyiha ushbu jarayon uchun faoliyat maydoni bo‘lishi mumkin. Ishtirokning o‘zi yetarli ko‘rsatkich deb olinmaydi: talabaning kelishuvga rioya etishi, o‘z hissasini ko‘rsatishi va boshqalarning ehtiyojini hisobga olishi kutiladigan natija sifatida belgilanadi.

Individual refleksiv rivojlanish strategiyasi. Bu strategiyaning maqsadi talabaning o‘z motivi, qarori va faoliyat oqibatini ongli tahlil qilishiga sharoit yaratishdir. Qadriyatlar kundaligi, individual suhbat va rivojlanish rejasi orqali bir necha vaziyatdagi tanlovlar qiyoslanadi. Pedagog “qaysi qaror foydali bo‘ldi?”, “kimning ehtiyoji e’tibordan chetda qoldi?” kabi savollar bilan tahlilni chuqurlashtiradi. Natija talabaning yutuq va qiyinchilikni dalillar bilan izohlashi hamda keyingi vazifada nimani o‘zgartirishni rejalashtirishi orqali kuzatilishi mumkin.

Qadriyatli tarbiyaviy muhitni tashkil etish strategiyasi. Uning maqsadi muloqot, baholash va jamoaviy faoliyat qoidalarini hurmat, adolat va mas’uliyat bilan muvofiqlashtirishdir. Kelishilgan muhokama qoidalari, individual hissani ochiq qayd etish, akademik halollik va nizoni dalillar bilan hal qilish kundalik amaliyotga kiritiladi. Pedagogning munosabati va qarorlari ham talabaning qadriyatli tajribasiga ta’sir qilishi mumkin. Kutiladigan natija talabaning o‘zgacha

fikrni kamsitmasdan muhokama qilishi, kelishilgan me’yorlarga rioya etishi va qaror jarayonida ongli qatnashishidir.

Institutsional hamkorlik strategiyasi. Strategiya universitet, mahalla, madaniyat muassasalari, nodavlat tashkilotlar va ish beruvchilar bilan hamkorlikda davomiy tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga qaratiladi. Umumiy vazifa, ishtirokchilar roli, resurs va qayta aloqa oldindan kelishiladi. Hamkor muassasa talabaning bajargan ishi yuzasidan fikr bildiradi, talaba esa o‘z hissasi va yuzaga kelgan qiyinchilikni izohlaydi. Kutiladigan natija turli ijtimoiy muhitda hurmatli hamkorlik qilish, majburiyatni bajarish va ishning jamoa uchun foydasini asoslashdir.

Strategiyalarning tarbiyaviy vazifalari 1-jadvalda umumlashtirilgan. Jadvaldagi natijalar amalda o‘lchangan samaradorlik ko‘rsatkichlari emas, keyingi pedagogik ishni loyihalash va baholash uchun taklif etilayotgan kuzatiluvchi belgilarni ifodalaydi.

1-jadval.

Kompetentlilikni rivojlantirishning tarbiyaviy strategiyalari

Strategiya	Tarbiyaviy mexanizm	Vosita va faoliyat	Kutiladigan natija
Qadriyatli mazmunni fanlar bilan bog‘lash	Fan mavzusidagi qadriyatli muammoni tahlil qilish	Kasbiy vaziyat, keys, mavzuli topshiriq	Qadriyatni kasbiy qaror bilan asosli bog‘lash
Axloqiy tanlovni asoslash	Muqobil qaror va oqibatlarni qiyoslash	Dilemma, muammoli suhbat, bahs	Qarorni inson qadri va mas’uliyat mezonida asoslash
Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish	Madaniy ifoda va umumiy mazmunni qiyoslash	Badiiy matn, an’ana tahlili, muloqot	O‘z mansubligi va boshqalarga hurmatni bog‘lash
Ijtimoiy-amaliy faoliyat	Ehtiyoj, kelishilgan vazifa va real ishni bog‘lash	Volontyorlik, jamoaviy loyiha	O‘z hissasi va ishning ijtimoiy foydasini ko‘rsatish
Individual refleksiv rivojlanish	Motiv, qaror va oqibatni qayta tahlil qilish	Kundalik, suhbat, individual reja	Qiyinchilikni anglash va keyingi harakatni rejalash
Qadriyatli tarbiyaviy muhit	Kundalik me’yorlarni hurmat va adolatga moslashtirish	Muloqot qoidasi, ochiq mezon, nizoni hal qilish	Kelishuvga rioya etish va hurmatli muhokama
Institutsional hamkorlik	Ijtimoiy hamkorlarning vazifa va qayta aloqasini bog‘lash	Hamkor muassasa bilan davomiy loyiha	Majburiyatni bajarish va hamkorlik natijasini izohlash

Strategiyalarni birlashtirish uchun “anglash - qadrlash - tanlash - faoliyat - refleksiya” sikli taklif etiladi. Anglashda vaziyat va undagi qadriyatli muammo tushuntiriladi; qadrlashda uning talaba hamda boshqalar uchun ahamiyati

muhokama qilinadi; tanlashda muqobil qaror asoslanadi; faoliyatda kelishilgan vazifa bajariladi; refleksiyada natija va keyingi o‘zgarishlar aniqlashtiriladi. Bosqichlar har doim bir xil tartibda yakunlanishi shart emas: faoliyatdagi yangi muammo dastlabki qarorni qayta ko‘rib chiqishni talab qilishi mumkin. Sikl mazmunni tushunish, shaxsiy munosabat va harakat o‘rtasidagi aloqani tashkil etishga xizmat qiluvchi metodik yechimdir.

Birinchi qo‘llash misoli sifatida guruh loyihasida ishtirokchilar hissasi turlicha bo‘lgan vaziyatni muhokama qilish taklif etiladi. Talabalar umumiy baho, individual hissa va o‘zaro yordamga oid qarorlarni qiyoslaydi; har bir yechimning ishtirokchilarga ta’sirini tushuntiradi. Pedagog ish hajmidagi farq bilan bajarish imkoniyatidagi farqni ham ko‘rib chiqishga undaydi. Yakunda vazifalar va individual hissani qayd etish tartibi kelishiladi. Refleksiv izohda talaba tanlovini qaysi dalilga tayangani va muhokamada uning fikri qanday o‘zgarganini bayon qiladi.

Ikkinchi misol sifatida universitet kutubxonasidan foydalanishga oid tushunarli yo‘riqnoma tayyorlash loyihasi taklif etiladi. Talabalar foydalanuvchilar ehtiyojini aniqlash, vazifalarni taqsimlash va materialni kutubxona vakillari bilan muhokama qilishni rejalashtiradi. Bajarilgan ish faqat tayyor mahsulot bo‘yicha emas, ma’lumotning tushunarliligi, foydalanuvchi fikrining hisobga olinishi va kelishilgan vazifaning bajarilishi orqali baholanadi. Yakuniy muhokamada kimning ehtiyoji e’tiborga olingani, talabaning hissasi va keyingi takomillashtirish imkoniyati izohlanadi. Har ikki misol empirik tajriba natijasi emas, strategiyalarni qo‘llash uchun metodik vaziyatdir.

Kompetentlilikni baholashda kognitiv, qadriyatli munosabat, axloqiy-amaliy va refleksiv komponentlar ajratiladi. Talabaning fikri, asoslangan qarori va bajarilgan vazifaga doir dalillarni birgalikda o‘rganish tavsiya etiladi. Taklif etilayotgan ko‘rsatkichlar va vositalar 2-jadvalda keltirilgan. Ularni amaliyotga tatbiq etishdan oldin vazifa shartlari, yordam turi va baholovchilar uchun umumiy tavsiflarni aniqlashtirish zarur; ko‘rsatkichlar tayyor standartlashtirilgan o‘lchov sifatida taqdim etilmaydi.

2-jadval.

Kompetentlilikni baholash uchun taklif etilayotgan ko‘rsatkichlar

Komponent	Kuzatiladigan belgi	Baholash vositasi
Kognitiv	Qadriyat mazmunini tushuntirish va vaziyatdagi muammoni aniqlash	Vaziyatli savol, tushuntirish, keys tahlili
Qadriyatli munosabat	O‘z munosabatini dalillash va boshqa nuqtayi nazarni hurmatli ifodalash	Suhbat, muhokama kuzatuvi, refleksiv yozuv
Axloqiy-amaliy	Qaror oqibatini hisobga olish va kelishilgan vazifani mas’uliyat bilan bajarish	Faoliyat kuzatuvi, loyiha mahsuloti, individual hissa qaydi
Refleksiv	O‘z hissasi va qiyinchilikni tahlil qilib, keyingi harakatni rejalashtirish	Portfolio izohi, kundalik, yakuniy suhbat

Baholash talabaning shaxsiy e’tiqodini tashqi ko‘rsatmaga mosligi bo‘yicha tekshirishga aylanmasligi lozim. Muqobil fikrning mavjudligi bilan kamsituvchi muloqot yoki mas’uliyatsiz harakat farqlanadi. Kuzatuv uchun fikrning dalillanganligi, boshqalarning qadr-qimmatiga hurmat va bajarilgan ish mezon sifatida olinadi. Faoliyatda qatnashishga imkon bo‘lmagani natijaning pastligi deb talqin qilinmaydi. Boshlang‘ich va keyingi vaziyatlarni qiyoslashda topshiriq murakkabligi hamda ko‘makning farqi hisobga olinishi kerak. Shu tariqa qayta aloqa talabaning keyingi rivojlanish vazifasini aniqlashtirishga yo‘naltiriladi.

Taklif etilgan strategiyalarni qo‘llashning chegaralari ham mavjud. Qadriyatlar ustuvorligi to‘g‘risidagi nazariya talabaning kompetentlilik darajasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lchamaydi; madaniyatlararo kompetentlik modeli esa mazkur mualliflik tasnifining samaradorligini tasdiqlamaydi [4; 5]. Tarbiyaviy muhit, talabalar tajribasi va loyiha imkoniyatlari natijaga ta’sir qilishi mumkin. Keyingi empirik izlanishda bir xil ko‘rsatkichlar bo‘yicha boshlang‘ich va yakuniy natijalar, qo‘llangan strategiyalar va faoliyat sharoitlari qayd etilishi, baholovchilar xulosalarining muvofiqligi tekshirilishi lozim.

Xulosa shuki, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishning tarbiyaviy mazmuni qadriyatni anglash, qarorni asoslash va mas’uliyatli faoliyatda namoyon etish o‘rtasidagi bog‘liqlik orqali ochiladi. Maqolada taklif etilgan yetti strategiya mazmun, axloqiy tanlov, amaliy ish, individual refleksiya hamda institutsional sharoitning bir-birini to‘ldiruvchi vazifalarini belgilaydi. Ularning mualliflik jihati alohida metodlarni sanashda emas, tarbiyaviy maqsadni davomiy faoliyat va kuzatiladigan natijaga muvofiqlashtirishda ifodalanadi. Oliy ta’lim amaliyotida fan mavzusiga mos qadriyatli vaziyatlar, adolatli qarorni muhokama qilish, jamoaga foydali loyiha va individual refleksiyani bog‘lash tavsiya etiladi. Baholashda talabaning tushuntirishi, qaror dalili, hamkorlikdagi hissasi va keyingi harakat rejasi birgalikda o‘rganilishi maqsadga muvofiq. Nazariy-metodik yechimlarning samaradorligi esa alohida tajriba-sinov orqali tekshirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). - 2023-yil 30-apreldagi referendumda qabul qilingan. - URL: https://lex.uz/docs/-6445145
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - URL: https://lex.uz/docs/-5013007
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. - URL: https://lex.uz/docs/-4545884
4. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. - 2012. - Vol. 2, No. 1. - Article 11. - URL: https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116

5. Deardorff D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. - 2006. - Vol. 10, No. 3. - P. 241-266. - URL: https://doi.org/10.1177/1028315306287002
6. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. - Paris: UNESCO, 2015. - URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/gcedtopicsandlearningobjectives_01.pdf
7. OECD. Preparing Our Youth for an Inclusive and Sustainable World: The OECD PISA Global Competence Framework. - Paris: OECD, 2018. - URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/global-competence/Handbook-PISA-2018-Global-Competence.pdf
8. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, Concepts and Model. - Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. - URL: https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c
9. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 2: Descriptors of Competences for Democratic Culture. - Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. - URL: https://rm.coe.int/prems-008418-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-2-8573-co/16807bc66d

SUNIY INTELLEKT ASOSIDA INKLYUZIV TA’LIMGA MO‘LJALLANGAN RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH TEXNOLOGIYASI

Umaraliyeva Muxayo Abdugaparovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo‘lim mudiri, p.f.b.f.d.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509068

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalari asosida inklyuziv ta’lim muhitiga mo‘ljallangan raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishning pedagogik, metodik va texnologik asoslari yoritilgan. Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, idrok etish xususiyatlari va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy mazmundagi raqamli resurslarni yaratish masalalari tahlil qilingan. Sun’iy intellekt yordamida matnli, vizual, audio va interaktiv kontentlarni ishlab chiqish, ularni moslashtirish hamda ta’lim jarayoniga integratsiyalash texnologiyasi taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, inklyuziv ta’lim, raqamli tarbiyaviy kontent, raqamli pedagogika, individual yondashuv, adaptiv ta’lim, maxsus ta’lim ehtiyojlari, axloqiy tarbiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, pedagogik texnologiya.*

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga integratsiyalash, ta’lim oluvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va barcha o‘quvchilar uchun teng ta’limiy sharoitlarni yaratish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning jismoniy, intellektual, sensor, kommunikativ va ijtimoiy-emotsional xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta’lim faqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning umumiy ta’lim muassasalarida tahsil olishini ta’minlash bilan cheklanmaydi. U har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va jamoadagi teng huquqli ishtirokchi sifatida rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhitni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu jihatdan, tarbiyaviy jarayonni individuallashtirish, o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamjihatlik, mas’uliyat va ijtimoiy faollik kabi fazilatlarni rivojlantirish dolzarb masaladir.

Raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt yordamida tarbiyaviy mazmundagi hikoyalar, vaziyatli topshiriqlar, animatsiyalar, audio materiallar, interaktiv mashqlar, virtual suhbatlar va individual tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Bunday resurslar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, til imkoniyatlari, axborotni qabul qilish usullari hamda individual ta’lim ehtiyojlariga muvofiq moslashtirilishi mumkin.

Biroq sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning o‘zi ta’limning inklyuzivligini ta’minlamaydi. Buning uchun raqamli kontentning pedagogik maqsadga muvofiqligi, mazmuniy ishonchliligi, texnik qulayligi, psixologik xavfsizligi va axloqiy talablarga mosligi ta’minlanishi lozim. Shu sababli sun’iy intellekt asosida inklyuziv ta’limga mo‘ljallangan raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishning yaxlit texnologiyasini yaratish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir.

An’anaviy tarbiyaviy materiallardan farqli ravishda, raqamli kontent axborotni turli shakllarda taqdim etish, o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash va materialni individual ehtiyojlarga muvofiq moslashtirish imkonini beradi. Masalan, mehr-oqibat mavzusidagi tarbiyaviy hikoya bir vaqtning o‘zida sodda matn, ovozli bayon, tasvirlar ketma-ketligi va interaktiv vaziyatlar shaklida tayyorlanishi mumkin.

Inklyuziv ta’limda bunday yondashuvning ahamiyati shundaki, barcha o‘quvchilar axborotni bir xil usulda qabul qilmaydi. Ayrim o‘quvchilar uchun yirik shriftli va sodda tuzilgan matnlar qulay bo‘lsa, boshqalari uchun audioyozuvlar, subtitrli videolar, vizual ketma-ketliklar yoki muqobil kommunikatsiya vositalari samaraliroq bo‘lishi mumkin. Shu bois raqamli tarbiyaviy kontentning samaradorligi faqat uning mazmuniga emas, balki mazmunni taqdim etish usuli va o‘quvchining undan foydalanish imkoniyatlariga ham bog‘liq.

Universal dizayn tamoyillariga asoslangan ta’lim yondashuvi mazmunni turli usullarda taqdim etish, o‘quvchilarning bilim va munosabatlarini turlicha ifodalashiga imkon yaratish hamda o‘quv jarayonida ishtirok etish motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv raqamli tarbiyaviy kontentlarni loyihalashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Inklyuziv tarbiyaviy kontent quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim:

1. Mazmuniy inklyuzivlik. Kontentda turli imkoniyatlarga ega insonlar hurmat bilan tasvirlanishi, kamsituvchi iboralar va stereotiplardan foydalanilmasligi zarur.
2. Texnik qulaylik. Material klaviatura yordamida boshqarilishi, ekran o‘qish dasturlari bilan imkon qadar mos ishlashi, videolarda subtitrlar, tasvirlarda muqobil matnlar mavjud bo‘lishi kerak.
3. Individual moslashuvchanlik. Matnning murakkabligi, topshiriq hajmi, axborot tezligi va taqdim etish shakli o‘quvchining ehtiyojlariga qarab o‘zgartirilishi lozim.
4. Tarbiyaviy yo‘naltirilganlik. Kontent aniq pedagogik maqsadga, masalan, hamkorlik, o‘zaro yordam, bag‘rikenglik yoki raqamli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.
5. Psixologik xavfsizlik. Material o‘quvchini kamsitmasligi, qo‘rqitmasligi, ortiqcha hissiy zo‘riqishga olib kelmasligi va uning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilishi zarur.

Inklyuziv ta’limga mo‘ljallangan raqamli tarbiyaviy kontent oddiy elektron material emas, balki mazmun, shakl, foydalanish qulayligi va tarbiyaviy maqsadlar o‘zaro uyg‘unlashtirilgan pedagogik resurs hisoblanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari matn yaratish, tasvirlarni generatsiya qilish, nutqni matnga aylantirish, matnni ovozli shaklda taqdim etish, axborotni soddalashtirish va interaktiv topshiriqlar tayyorlash kabi vazifalarni bajarishda qo‘llanilishi mumkin. Mazkur imkoniyatlar inklyuziv ta’lim uchun zarur bo‘lgan turli formatdagi tarbiyaviy resurslarni ishlab chiqish jarayonini yengillashtiradi.

Inklyuziv ta’limga mo‘ljallangan raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqish texnologiyasi o‘zaro bog‘langan pedagogik, metodik va texnik harakatlar majmuasidan iborat. Ushbu texnologiyada tarbiyaviy maqsadni belgilashdan boshlab, kontentni ishlab chiqish, moslashtirish, tekshirish, ta’lim jarayoniga joriy etish va natijalarni baholashgacha bo‘lgan jarayonlar yaxlit tizimda tashkil etiladi.

Taklif etilayotgan texnologiya yetti bosqichni qamrab oladi.

1-bosqich. Maqsadni belgilash va tarbiyaviy mazmunni tanlash. Dastlab kontent orqali shakllantirilishi ko‘zda tutilgan tarbiyaviy sifatlar aniqlanadi. Ular o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, ta’lim dasturi va sinf jamoasining ehtiyojlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Masalan, quyidagi yo‘nalishlar tanlanishi mumkin:

mehr-oqibat va o‘zaro yordam;

bag‘rikenglik va farqlarni hurmat qilish;

hamkorlik va jamoada ishlash;

mas’uliyat va mustaqil qaror qabul qilish;

nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish;

shaxsiy chegaralar va xavfsiz xulq-atvor;

raqamli muhitda odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

Mazkur bosqichda tarbiyaviy maqsad kuzatish mumkin bo‘lgan natijalar bilan bog‘lanadi. Masalan, “o‘quvchilarda bag‘rikenglikni shakllantirish” umumiy maqsadi “o‘quvchi turli imkoniyatlarga ega tengdoshiga hurmat bilan munosabat bildiradi va hamkorlik vaziyatida yordam taklif qiladi” kabi aniq natijalar orqali ifodalanishi mumkin.

2-bosqich. O‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash. Ikkinchi bosqichda kontentdan foydalanuvchi o‘quvchilarning individual xususiyatlari o‘rganiladi. Bunda tibbiy tashxisning o‘zi asosiy mezon sifatida olinmasdan, o‘quvchining ta’lim jarayonida qanday yordamga muhtojligi va axborotni qaysi shaklda qulayroq qabul qilishi aniqlanadi.

Ehtiyojlarni aniqlash quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

axborotni idrok etish va tushunish;

o‘qish va matn bilan ishlash;

eshitish va ko‘rish imkoniyatlari;

muloqot qilish va fikrni ifodalash;

diqqatni jamlash va topshiriqni bajarish;

hissiy xavfsizlik va ijtimoiy hamkorlik.

Pedagog, psixolog, maxsus pedagog, logoped va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik ushbu bosqichning muhim shartidir. O‘quvchi haqidagi shaxsiy ma’lumotlarni sun’iy intellekt tizimlariga kiritishda maxfiylik va ma’lumotlarni himoya qilish talablari hisobga olinishi kerak.

3-bosqich. Kontentning pedagogik ssenariysini loyihalash. Bu bosqichda mavzu, tarbiyaviy maqsad, mazmun, faoliyat turi, taqdim etish formati va kutilayotgan natija belgilanadi. Kontent o‘quvchini faqat tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki faol fikrlovchi va qaror qabul qiluvchi ishtirokchi sifatida jalb etishi lozim.

4-bosqich. Sun’iy intellekt yordamida kontent yaratish. Ushbu bosqichda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib, oldindan ishlab chiqilgan pedagogik ssenariy asosida turli formatdagi materiallar yaratiladi.

Kontent yaratish jarayoni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin:

Pedagogik topshiriq → sun’iy intellektga aniq ko‘rsatma berish → dastlabki kontentni yaratish → muqobil formatlarni ishlab chiqish → pedagogik tahrir.

Sun’iy intellektga beriladigan ko‘rsatmada mavzu, maqsadli yosh guruhi, tarbiyaviy maqsad, til darajasi, kontent formati, inklyuzivlik talablari va kutilayotgan natijalar aniq ifodalanishi lozim.

5-bosqich. Kontentni individual ehtiyojlarga moslashtirish. Yaratilgan materiallar o‘quvchilarning foydalanish imkoniyatlariga muvofiq bir necha variantda tayyorlanadi. Bunda kontentning asosiy tarbiyaviy maqsadi saqlanadi, biroq mazmunni o‘zlashtirishga yordam beradigan taqdimot shakllari o‘zgartiriladi.

6-bosqich. Pedagogik ekspertiza va xavfsizlik nazorati. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontent pedagogik foydalanishga topshirilishidan oldin mazmuniy, metodik, texnik va axloqiy ekspertizadan o‘tkaziladi.

Pedagogik ekspertizada quyidagi savollarga javob izlanadi:

Kontent belgilangan tarbiyaviy maqsadga mos keladimi?

Mazmun yosh xususiyatlari va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga muvofiqmi?

Materialda noto‘g‘ri ma’lumot, stereotip yoki kamsituvchi ifoda mavjud emasmi?

Tasvir, audio va matn bir-birini mazmunan to‘ldiradimi?

Kontentdan yordamchi texnologiyalar orqali foydalanish mumkinmi?

O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari va raqamli xavfsizligi himoyalanganmi?

Topshiriqlar mustaqil fikrlash va ijobiy ijtimoiy munosabatlarni rag‘batlantiradimi?

Zarur hollarda maxsus pedagog, psixolog, logoped va axborot texnologiyalari mutaxassisi ekspertizaga jalb etiladi. Sun’iy intellektning o‘zi kontent sifatini yakuniy tasdiqlovchi vosita bo‘la olmaydi. Yakuniy pedagogik qaror mas’ul mutaxassis tomonidan qabul qilinishi lozim.

7-bosqich. Ta’lim jarayoniga joriy etish va natijalarni baholash. Yakuniy bosqichda kontent dars, sinfdan tashqari tarbiyaviy mashg‘ulot, individual rivojlantiruvchi faoliyat yoki ota-onalar bilan hamkorlik jarayoniga kiritiladi.

Joriy etish jarayonida kontent o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi, sinf jamoasining xususiyatlari va dars maqsadiga mos holda qo‘llaniladi. Pedagog kontentni jamoaviy muhokama, juftlikda ishlash, rolli o‘yin yoki individual faoliyat shaklida taklif etishi mumkin. Masalan, mehr-oqibat mavzusidagi raqamli hikoya avval umumiy ko‘rib chiqiladi, so‘ngra o‘quvchilar interaktiv vaziyatlarda qahramonning o‘rnida qaror qabul qiladi, o‘z fikrini so‘z, tasvir yoki belgilar orqali bildiradi. Bu ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining o‘z imkoniyatiga mos shaklda ishtirok etishini ta’minlaydi.

Natijalarni baholash tarbiyaviy jarayonning o‘ziga xosligini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Tarbiyaviy sifatlarni test yoki ball orqali o‘lchash qiyin bo‘lgani uchun baholashda kuzatuvga asoslangan, sifat jihatdan tavsiflovchi yondashuv qo‘llaniladi. Baholash quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi mumkin:

o‘quvchining faoliyatdagi ishtiroki va qiziqishi;

tengdoshlari bilan muloqot va hamkorlik xususiyati;

vaziyatli topshiriqlarda qaror qabul qilish usuli;

o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va boshqalarning his-tuyg‘ulariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

kontentdan foydalanishda qiyinchiliklar va yordamga bo‘lgan ehtiyoj.

Baholashda o‘quvchilar bir-biri bilan solishtirilmaydi, aksincha, har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanish dinamikasi e’tiborga olinadi. Shu bois portfolio, pedagogik kuzatuv varaqlari, o‘z-o‘zini baholash kartalari va ota-onalar bilan suhbat natijalari asosiy vositalar hisoblanadi. Olingan natijalar kontentni takomillashtirish, mazmun va taqdim etish shaklini qayta ko‘rib chiqish uchun asos bo‘ladi. Shu tariqa texnologiya yopiq sikl sifatida ishlaydi: natijalar tahlili yangi ehtiyojlarni aniqlaydi va jarayon 1-bosqichga qaytadi.

Xulosa qilib aytganda sun’iy intellekt asosida inklyuziv ta’lim uchun raqamli tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqish texnologiyasini amaliyotga joriy etish pedagogik jarayonning moslashuvchanligini oshirish, o‘quvchilarning ta’limiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olish hamda tarbiyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur texnologiyaning amaliy samaradorligini aniqlash esa tajriba-sinov ishlari, mezonlar asosida monitoring va natijalarni ilmiy tahlil qilish orqali amalga oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bender E.M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? Proceedings of FAccT, 2021, pp. 610–623.
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. va boshq. Umumiy pedagogika. — Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. — 528 b.
3. Maxkamov B.Sh., Zaynidinov X.N., Nurmurodov J.N. Sun’iy intellekt asoslari. — Toshkent: Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2024. — 264 b.
4. Fayziyeva M. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt. — Toshkent: Lesson Press, 2023. — 198 b.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNI MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Qoraxonova Lobarxon Musaxonovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti “Mahalla-oila-maktab hamkorligi” ilmiy tadqiqot bo‘limi mudiri, p.f.d. (DSc)., k.i.x.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509138

Annotatsiya. *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro talab va tamoyillari hamda ularni mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida ta’lim-tarbiya amaliyotiga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning bolalar ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga ta’siri, ota-onalar va pedagoglarning raqamli tarbiya bo‘yicha kompetensiyalarini rivojlantirish, mahallaning tarbiyaviy resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli kontentlarni ishlab chiqish, ekspertizadan o‘tkazish, pedagogik jarayonga integratsiya qilish va natijadorligini baholashga qaratilgan hamkorlik modeli hamda ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, mahalla–oila–maktab hamkorligi, milliy tarbiya, raqamli pedagogika, xalqaro standartlar, ota-onalar kompetensiyasi, raqamli xavfsizlik, ma’naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik mexanizm.*

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yosh avlodni ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas’uliyatli va axborot muhitida ongli harakat qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bugungi kunda raqamli platformalar, elektron ta’lim resurslari, videomateriallar, interaktiv topshiriqlar va multimedia mahsulotlari bolalar hamda o‘smirlarning axborot olish, muloqot qilish va dunyoqarashini shakllantirish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

UNESCOning 2023-yilgi Global ta’lim monitoringi hisobotida ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning ehtiyojlari, ta’lim sifati, teng imkoniyatlar va texnologiyaning maqsadga muvofiqligi asosida baholanishi lozimligi ta’kidlangan. Bu yondashuv raqamli vositalarni shunchaki joriy etish emas, balki ularning pedagogik samaradorligini asoslash zarurligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli kontentlarni shaxs tarbiyasiga yo‘naltirishda ularning mazmuni, sifati, yosh xususiyatlariga muvofiqligi va tarbiyaviy ta’sirini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda tarbiya jarayonining an’anaviy subyektlari – oila, ta’lim muassasasi va mahalla faoliyatini raqamli muhit bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Demak, raqamli kontentlarning xalqaro talablarini milliy tarbiya tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish va ularni mahalla-oila-maktab hamkorligi asosida amaliyotga joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhimdir.

1. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning nazariy-pedagogik asoslari

Raqamli kontent – muayyan maqsadga yo‘naltirilgan, elektron shaklda taqdim etiladigan va axborot uzatish, ta’lim berish yoki shaxs rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladigan materiallar majmuasidir. Tarbiyaviy raqamli kontentlarga videodarslar, elektron qo‘llanmalar, interaktiv mashqlar, audiohikoyalar, animatsiyalar, virtual munozaralar, raqamli o‘yinlar va ota-onalar uchun metodik tavsiyalar kiradi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlar quyidagi pedagogik vazifalarni bajarishi mumkin:

bolalarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish;

milliy urf-odatlar va madaniy merosga hurmatni rivojlantirish;

mustaqil fikrlash va mas’uliyatli qaror qabul qilishga ko‘maklashish;

o‘z huquq va majburiyatlarini anglashga yordam berish;

muloqot madaniyati va ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish;

axborotni tanqidiy baholash va raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini shakllantirish;

oila, maktab va mahalla bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Biroq raqamli kontentning mavjudligi o‘z-o‘zidan ijobiy tarbiyaviy natijani kafolatlamaydi. Uning samaradorligi mazmunning ishonchliligi, pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchining yosh xususiyatlariga mosligi va real tarbiyaviy faoliyat bilan bog‘langaniga bog‘liq. Texnologiya insonlar o‘rtasidagi pedagogik munosabatlarni almashtirishga emas, balki ta’lim va rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi kerak.

O‘zbek pedagogik tafakkurida ham tarbiya jarayonining ijtimoiy muhit, oila va milliy qadriyatlar bilan bog‘liqligiga alohida e’tibor berilgan. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiya va inson kamoloti masalalari yoritilgan. M. Quronovning milliy tarbiyaga oid ilmiy ishlari, O. Musurmonovaning oila ma’naviyatiga doir tadqiqotlari oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini tahlil qilishda nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu yondashuvlar raqamli kontentlar mazmunini milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish uchun muhim metodologik yo‘nalishlarni belgilaydi.

2. Mahalla-oila-maktab hamkorligida raqamli kontentlardan foydalanish imkoniyatlari

Mahalla-oila-maktab hamkorligi bolani tarbiyalashda turli ijtimoiy institutlarning maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatini anglatadi. Raqamli muhitning ushbu tizimga qo‘shilishi axborot almashinuvi, metodik ko‘mak, tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirish va ota-onalar bilan muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ota-onalar uchun ishlab chiqilgan raqamli kontentlar farzand bilan samarali muloqot qilish, yosh xususiyatlarini tushunish, ijobiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash va internetdan xavfsiz foydalanish qoidalarini o‘rgatishga xizmat qilishi mumkin. Qisqa videoroliklar, elektron tavsiyalar, oilaviy muhokama savollari va amaliy vaziyatlar orqali ota-onalarning pedagogik bilimlarini boyitish mumkin.

Ta’lim muassasalarida raqamli kontentlardan sinf soatlari, tarbiyaviy mashg‘ulotlar, loyiha ishlari, munozaralar va ota-onalar yig‘ilishlarida foydalanish mumkin. Bunda kontent o‘quvchining faqat axborotni qabul qilishi bilan cheklanmasdan, uni tahlil qilish, munosabat bildirish va amaliy xulosa chiqarishiga yo‘naltirilishi zarur.

Mahalla o‘z hududidagi ijtimoiy tajriba, milliy an’analar, mahalla faollari va turli kasb egalari bilan bog‘liq tarbiyaviy resurslarga ega. Ushbu resurslarni raqamli formatda namoyish etish, mahalladagi ibratli tajribalar haqida videomateriallar tayyorlash, yoshlar ishtirokida ijtimoiy loyihalarni yoritish orqali bolalarda jamoaga daxldorlik, mas’uliyat va fuqarolik faolligini rivojlantirish mumkin.

Shu tariqa, raqamli kontent mahalla, oila va maktabning alohida-alohida faoliyat yuritishini emas, balki ularning umumiy tarbiyaviy maqsadlar yo‘lida hamkorligini ta’minlovchi vositaga aylanishi lozim.

3. Raqamli kontentlarning xalqaro talablari va milliy tarbiya tamoyillari

Raqamli kontentlar uchun yagona xalqaro standart mavjud deb qarash to‘g‘ri emas. Turli xalqaro tashkilotlar raqamli ta’lim, bolalar huquqlari, ma’lumotlarni himoya qilish, inklyuzivlik va xavfsiz raqamli muhit bo‘yicha tegishli tamoyil va tavsiyalarni ishlab chiqqan. Ularni milliy sharoitga moslashtirishda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin.

Mezon	**Mazmuni**	**Hamkorlikdagi qo‘llanilishi**
Pedagogik maqsadga muvofiqlik	Aniq tarbiyaviy maqsad va kutilayotgan natija	Maktab maqsadni belgilaydi, ota-onalar fikr bildiradi
Yoshga moslik	Bola yoshi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish	Pedagog va psixolog kontentni baholaydi
Axborot ishonchliligi	Tekshirilgan va ilmiy asoslangan ma’lumotlardan foydalanish	Mutaxassislar kontentni ekspertizadan o‘tkazadi
Raqamli xavfsizlik	Shaxsiy ma’lumotlar, maxfiylik va xavfsiz foydalanishni ta’minlash	Oila va maktab xavfsiz foydalanish qoidalarini tushuntiradi
Inklyuzivlik	Turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bolalar uchun qulaylik	Kontent bir necha formatda taqdim etiladi
Madaniy moslik	Milliy qadriyatlar va mahalliy ijtimoiy muhitni hisobga olish	Mahalla va ota-onalar mazmunni boyitishda qatnashadi
Samaradorlik	Tarbiyaviy natijalarni baholash va takomillashtirish	Uchala institut monitoring natijalarini muhokama qiladi

Xalqaro tajribani joriy etishda uning mazmunini milliy tarbiya an’analari bilan uyg‘unlashtirish muhim. Bunda milliy qadriyatlar faqat tarixiy ma’lumot yoki bayramlar tasviri bilan cheklanmasligi, balki o‘zaro hurmat, halollik, mas’uliyat, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, jamoaga daxldorlik va mehnatsevarlik kabi xulqiy ko‘nikmalar bilan bog‘lanishi kerak.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar

1. Milliy tarbiyaviy raqamli kontentlar bankini shakllantirish. O‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglar uchun mo‘ljallangan videomateriallar, elektron qo‘llanmalar, interaktiv topshiriqlar, oilaviy muhokama savollari va mahalliy tarbiyaviy tajribalarni aks ettiruvchi resurslarni yagona tizimga jamlash tavsiya etiladi. Kontentlar yosh xususiyatlari, tarbiyaviy maqsad va foydalanish sharoitlari bo‘yicha tasniflanishi lozim.

2. Raqamli kontentlarni xalqaro tavsiyalar asosida ekspertizadan o‘tkazish mexanizmini joriy etish. Kontentning pedagogik maqsadga muvofiqligi, axborot ishonchliligi, yoshga mosligi, inklyuzivligi, madaniy maqbulligi va raqamli xavfsizligi bo‘yicha mezonlar ishlab chiqilishi zarur. Ekspertiza jarayoniga pedagoglar, psixologlar, IT mutaxassislari va ota-onalar vakillarini jalb etish maqsadga muvofiq.

3. “Mahalla-oila-maktab-raqamli muhit” hamkorlik mexanizmini takomillashtirish. Ta’lim muassasasi tomonidan raqamli tarbiyaviy tadbirlar rejasi ishlab chiqilib, ota-onalar va mahalla faollari bilan hamkorlikda amalga oshirilishi kerak. Bunda oilaviy suhbatlar, mahalladagi ibratli tajribalar, milliy qadriyatlar va ijtimoiy mas’uliyatga oid raqamli loyihalardan foydalanish tavsiya etiladi.

4. Ota-onalar va pedagoglarning raqamli-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish. Raqamli xavfsizlik, bolalar bilan sog‘lom muloqot, media savodxonlik, kiberbullingning oldini olish va tarbiyaviy kontentlarni tanlashga bag‘ishlangan qisqa onlayn kurslar hamda amaliy seminarlarni tashkil etish lozim. Bu ota-onalarning raqamli muhitdagi tarbiyaviy rolini kuchaytiradi.

5. Raqamli kontentlarning samaradorligini dalillarga asoslangan monitoring orqali baholash. Kontent joriy etilishidan oldin va keyin tarbiyaviy ko‘rsatkichlarni o‘rganish, foydalanuvchilarning fikrlarini yig‘ish va natijalarga muvofiq materiallarni takomillashtirish tizimini yaratish zarur. Bunda shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, bolalarning manfaatlari va baholashning xolisligi ta’minlanishi kerak.

Xulosa. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro talablar asosida ishlab chiqilishi va amaliyotga samarali joriy etilishi zamonaviy tarbiya tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishidir. Raqamli texnologiyalar tarbiyaviy faoliyatning imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin, biroq ularning samaradorligi mazmunning sifati, pedagogik maqsadga muvofiqligi va insonlar o‘rtasidagi tarbiyaviy munosabatlarni qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liq.

Mahalla-oila-maktab hamkorligi raqamli tarbiyani milliy qadriyatlar va mahalliy ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Bunda oila bolaga kundalik tarbiyaviy ko‘mak beruvchi, maktab pedagogik jarayonni tashkil etuvchi, mahalla esa jamoaviy tajriba va ijtimoiy faollikni qo‘llab-quvvatlovchi subyekt sifatida qatnashadi. Raqamli muhit esa ushbu subyektlar faoliyatini bog‘lovchi va metodik resurslar bilan ta’minlovchi vosita vazifasini bajaradi.

Maqolada taklif etilgan ehtiyojlarni aniqlash, kontentni loyihalash, ekspertiza, amaliyotga joriy etish va monitoring bosqichlarini birlashtiruvchi mexanizm hamkorlikning izchilligini ta’minlashga xizmat qilishi mumkin. Mazkur yondashuvni tajriba-sinovdan o‘tkazish, aniq baholash mezonlari bilan tekshirish va natijalari asosida takomillashtirish kelgusidagi tadqiqotlarning muhim vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. (Foydalanilgan nashr ma’lumotlari tekshirilsin.)
2. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. (Nashr ma’lumotlarini katalog bo‘yicha tekshirish tavsiya etiladi.)
3. Musurmonova O. Oila jamiyat tayanchi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. (Nashr ma’lumotlarini foydalanilgan nusxa bilan solishtiring.)
4. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent. (Nashr yili va nashriyotini foydalanilgan nusxa bo‘yicha aniqlashtirish lozim.)
5. Mavlonova R.A., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. (Bibliografik ma’lumotlar tekshirilsin.)
6. Inomova M. Oilada bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi. – Toshkent. (Aniq nom, nashriyot va yil foydalanilgan nusxa bo‘yicha tekshirilsin.)
7. Egamberdiyeva N. Ijtimoiy pedagogika. – Toshkent. (Nashriyot va nashr yili foydalanilgan nusxa bo‘yicha tekshirilsin.)
8. Ismoilova Z.Q. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari. – Toshkent, 2006. (Dissertatsiya avtoreferati; bibliografik ma’lumotlar tekshirilsin.)
9. Qodirov A., Quronov M., Musurmonova O. va boshq. Fazilatli avlod: uzluksiz ma’naviy tarbiya trilogiyasi. 3-qism. 7–18 yoshli bolalarni ma’naviy tarbiyalash bo‘yicha qo‘llanma. – Toshkent: Muharrir, 2019. (Nashr ma’lumotlarini tekshiring.)

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509205

Annotatsiya. *Maqolada raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari va pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan topshiriqlarni loyihalash, fanlararo integratsiyani ta’minlash hamda refleksiv faoliyatni tashkil etishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Bo‘lajak pedagoglarning raqamli-didaktik, kommunikativ, loyihalash va refleksiv-baholash kompetensiyalarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar aniqlashtirilgan. Kasbiy tayyorgarlikni raqamli ta’lim muhiti bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslanib, ularni amalga oshirishning metodik yo‘nalishlari taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim muhiti, bo‘lajak pedagog, kasbiy kompetensiya, pedagogik shart-sharoit, raqamli didaktika, fanlararo integratsiya, kasbiy tayyorgarlik, refleksiv faoliyat, pedagogik loyihalash, raqamli texnologiyalar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретико-методические основы и педагогические условия развития профессиональных компетенций будущих педагогов в цифровой образовательной среде. Раскрываются научно-педагогические возможности целенаправленного использования цифровых технологий, проектирования профессионально ориентированных заданий, обеспечения междисциплинарной интеграции и организации рефлексивной деятельности в процессе подготовки педагогических кадров. Уточняются факторы, влияющие на развитие цифровых дидактических, коммуникативных, проектировочных и рефлексивно-оценочных компетенций будущих педагогов. Обосновываются педагогические условия интеграции профессиональной подготовки с цифровой образовательной средой и предлагаются методические направления их реализации.*

Ключевые слова: *цифровая образовательная среда, будущий педагог, профессиональная компетентность, педагогические условия, цифровая дидактика, междисциплинарная интеграция, профессиональная подготовка, рефлексивная деятельность, педагогическое проектирование, цифровые технологии.*

Abstract. *This article examines the theoretical and methodological foundations and pedagogical conditions for developing the professional competencies of prospective teachers in digital learning environments. It explores the educational potential of purposeful digital technology integration, the design of professionally oriented learning tasks, interdisciplinary collaboration, and reflective practices in teacher education. Particular attention is given to the development of digital pedagogical, communicative, instructional design, and reflective assessment competencies. The study identifies key pedagogical conditions for integrating professional teacher preparation with digital learning environments and proposes methodological approaches to their implementation.*

Keywords: *digital learning environment, prospective teachers, professional competencies, pedagogical conditions, digital pedagogy, interdisciplinary integration, teacher education, reflective practice, instructional design, digital technologies.*

Zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga keng joriy etilishi o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni murakkablashtirib, uning nafaqat fan mazmunini chuqur bilishi, balki raqamli resurslarni pedagogik maqsadlarga muvofiq tanlashi, ta’limiy kontent yaratishi, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va ta’lim natijalarini raqamli vositalar yordamida baholay olishini ham talab qilmoqda. Bunday sharoitda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish oliy pedagogik ta’limning ustuvor vazifalaridan biriga aylanmoqda. Raqamli ta’lim muhiti pedagogik faoliyatni tashkil etishning texnologik maydoni bo‘lish bilan birga, kasbiy bilim, amaliy ko‘nikma va pedagogik qadriyatlarni o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi rivojlantiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Uning imkoniyatlari elektron ta’lim platformalari, interaktiv o‘quv resurslari, virtual hamkorlik vositalari, raqamli baholash tizimlari va sun’iy intellektga asoslangan ta’lim texnologiyalari orqali kengayib bormoqda. Biroq ushbu vositalarning mavjudligi bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari o‘z-o‘zidan rivojlanishini anglatmaydi. Raqamli muhitning pedagogik samaradorligi uning ta’lim maqsadlari bilan uyg‘unligi, kasbiy faoliyatga yo‘naltirilganligi va talabalarning mustaqil amaliy tajribasini shakllantirish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish ko‘pincha texnik amallarni bajarish, elektron materiallar tayyorlash yoki masofaviy platformalarda ishlash ko‘nikmalarini egallash bilan chegaralanib qolishi mumkin. Holbuki, zamonaviy pedagogik kompetensiya texnologiyalardan foydalanish malakasidan kengroq mazmunga ega bo‘lib, raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish, ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga moslashtirish, o‘quvchilarning faolligini boshqarish hamda pedagogik faoliyat natijalarini tanqidiy baholashni ham qamrab oladi. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini raqamli muhit imkoniyatlari bilan integratsiyalash uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlarni ilmiy jihatdan asoslash zarurati yuzaga keladi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ICT Competency Framework for Teachers konsepsiyasida pedagoglarning raqamli kompetensiyalari ta’lim siyosatini anglash, o‘quv dasturlari va baholash, pedagogika, raqamli ko‘nikmalar, ta’limni tashkil etish hamda kasbiy rivojlanish bilan bog‘liq yo‘nalishlarda talqin etilgan[1]. Mazkur yondashuv pedagoglarning raqamli tayyorgarligini alohida texnologik ko‘nikmalar majmui sifatida emas, balki kasbiy faoliyatning turli tarkibiy qismlari bilan bog‘liq yaxlit kompetensiyalar tizimi sifatida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, pedagogik shart-sharoitlarni tizimlashtirish va metodik yondashuvlarni modellashtirish usullaridan foydalanildi. Bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish, kasbiy-amaliy topshiriqlarni bajarish, pedagogik hamkorlik va refleksiv faoliyatni tashkil etish jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘rganildi.

P.Mishra va M.J.Koehler tomonidan ishlab chiqilgan texnologik, pedagogik va predmetga oid bilimlar integratsiyasi modeli – TPACK – raqamli texnologiyalarni o‘qitish jarayoniga samarali joriy etish uchun pedagogik bilim, fan mazmuni va texnologik imkoniyatlarning o‘zaro uyg‘unligi zarurligini asoslaydi[2]. Ushbu nazariy qarash bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli vositalarni alohida o‘rganish emas, balki ularni aniq pedagogik vazifalarni bajarish bilan bog‘lash muhimligini ko‘rsatadi. Yevropa Komissiyasining DigCompEdu konsepsiyasida pedagoglarning raqamli kompetensiyalari kasbiy hamkorlik, raqamli resurslar, o‘qitish va o‘rganish, baholash, o‘quvchilar imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish kabi yo‘nalishlar asosida tizimlashtirilgan[3]. Mazkur konseptual asos pedagog kadrlarni tayyorlashda raqamli kompetensiyalarni kasbiy faoliyatning barcha bosqichlariga integratsiya qilish imkoniyatlarini aniqlash uchun metodologik ahamiyatga ega.

Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab pedagogik jarayon bo‘lib, uning samaradorligi ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, texnologik resurslar va talabalarning amaliy faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bilan belgilanadi. Kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishi raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish darajasidagina emas, balki ulardan pedagogik vazifalarni hal etishda ongli, maqsadli va ijodiy foydalanish imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish raqamli ta’lim muhitining didaktik imkoniyatlarini pedagogik faoliyat mazmuni bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Fanlararo integratsiyaning pedagogik ahamiyati talabalarning muayyan ta’limiy muammoni turli fanlar nuqtayi nazaridan tahlil qilishida namoyon bo‘ladi. Masalan, raqamli tarbiyaviy kontent ishlab chiqishda pedagogik maqsadni belgilash, o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, axborotni vizual taqdim etish va kontentning tarbiyaviy ta’sirini baholash bir-biri bilan bog‘liq faoliyat turlaridir. Mazkur vazifalarni bajarishda fanlararo hamkorlik talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirib, pedagogik muammolarga kompleks yondashish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli ta’lim muhitida fanlararo hamkorlikni tashkil etish uchun integrativ loyihalar, muammoli vaziyatlar, raqamli o‘quv mahsulotlarini birgalikda ishlab chiqish va ekspert muhokamalaridan foydalanish mumkin. Bunda talabalarning o‘zaro fikr almashishi, turli metodik yechimlarni qiyoslashi va ishlab

chiqilgan mahsulotni pedagogik talablar asosida takomillashtirishi kasbiy kommunikativ kompetensiyalar rivojlanishiga yordam beradi. Ayniqsa, pedagogik va texnologik yo‘nalishdagi bilimlarni birlashtiruvchi loyiha topshiriqlari raqamli resurslardan foydalanishning amaliy ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Refleksiv faoliyatni rivojlantirishda talabalarning raqamli ta’lim mahsulotlarini yaratish jarayonigina emas, balki ularning pedagogik samaradorligini tahlil qilishi ham muhimdir. Masalan, bo‘lajak pedagog tomonidan tayyorlangan elektron dars ishlanmasi yoki interaktiv mashq uning texnik sifati bilan birga, didaktik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchi faolligini ta’minlash imkoniyati va baholash mexanizmlari asosida tahlil qilinishi mumkin. Bunday tahlil talabada o‘z kasbiy faoliyatiga tanqidiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Raqamli ta’lim muhitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Pedagogik shart-sharoitlar	Amalga oshirish mexanizmlari	Rivojlantiriladigan kompetensiyalar
Kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan raqamli ta’lim mazmuni	Raqamli kontent loyihalash, kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish	Raqamli-didaktik, pedagogik loyihalash
Fanlararo integratsiyaga asoslangan hamkorlik muhiti	Integrativ loyihalar, guruhli faoliyat, muammoli topshiriqlar, ekspert muhokamasi	Kommunikativ, integrativ-metodik, hamkorlik
Refleksiv-amaliy faoliyat va raqamli baholash	Elektron portfolio, o‘zini baholash, o‘zaro ekspertiza, refleksiv tahlil	Refleksiv-baholash, kasbiy o‘zini rivojlantirish

Jadvalda ifodalangan pedagogik shart-sharoitlar bir-biridan ajratilgan mustaqil jarayonlar sifatida emas, balki bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantiruvchi yaxlit tizimning tarkibiy qismlari sifatida qaraladi. Kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan raqamli ta’lim mazmuni talabalarning amaliy faoliyatini belgilasa, fanlararo hamkorlik ushbu faoliyatning ilmiy-metodik asoslanganligini kuchaytiradi. Refleksiv-amaliy faoliyat esa egallangan bilim va ko‘nikmalarni baholash hamda ularni takomillashtirishga xizmat qiladi. Raqamli ta’lim muhitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligini aniqlash uchun raqamli-didaktik, loyihalash-amaliy, kommunikativ-integrativ va refleksiv-baholash ko‘rsatkichlarini hisobga olish maqsadga muvofiq. Raqamli ta’lim muhitida pedagogik shart-sharoitlarni samarali amalga oshirish professor-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, raqamli infratuzilmaning mavjudligi va ta’lim dasturlarining integrativ mazmuni bilan ham bog‘liq. Raqamli vositalarni ta’lim jarayoniga joriy etish alohida texnologik yangilik sifatida emas, balki pedagogik faoliyatni sifat jihatidan takomillashtirish vositasi sifatida qaralishi lozim. Shu sababli oliy

pedagogik ta’limda raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularning kasbiy kompetensiyalar rivojlanishiga ta’sirini muntazam baholab borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim mazmuni, pedagogik faoliyat, fanlararo hamkorlik va refleksiv baholash jarayonlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalarni texnik jihatdan o‘zlashtirish bilan cheklanmasdan, ulardan pedagogik maqsadlarga muvofiq foydalanish, ta’limiy muammolarni hal qilish va metodik qarorlarni asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirish ustuvor ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. – Paris: UNESCO, 2018. – 62 p.
2. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, No. 6. – P. 1017–1054.
3. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR FOSTERING STUDENTS’ RESPECT FOR NATIONAL VALUES THROUGH DIGITAL CONTENT

Xoshimov Lutfullo Xabibullo o‘g‘li
Doctoral student, National Institute of Education and Pedagogy named after Qori Niyazi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509337

Annotatsiya. *Maqolada o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini tarbiyalash metodikasini raqamli kontent bilan boyitish masalasi ko‘rib chiqiladi. Hurmat tuyg‘usi ma’lumot berish bilan emas, o‘quvchining shaxsiy kechinmasi va amaliy ishtiroki orqali shakllanadi, degan g‘oyadan kelib chiqib, to‘rt komponentli metodik model taklif etiladi. Raqamli kontentni tanlash xalqaro hujjatlarga (UNESCO, Yevropa Kengashi, DigComp 2.2) tayanadi, tuyg‘uning shakllanishi esa affektiv sohaning besh bosqichi asosida rejalashtiriladi. Kontent tanlash mezonlari, dars namunasi va baholash ko‘rsatkichlari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *milliy qadriyatlar, hurmat tuyg‘usi, tarbiya metodikasi, raqamli kontent, affektiv soha, media va axborot savodxonligi, raqamli kompetensiya.*

Аннотация. *В статье рассматривается совершенствование методики воспитания у учащихся уважения к национальным ценностям с использованием цифрового контента. Исходя из того, что уважение формируется не через сообщение сведений, а через личное переживание и практическое участие ученика, предлагается четырёхкомпонентная методическая модель. Отбор цифрового контента опирается на международные документы (ЮНЕСКО, Совет Европы, DigComp 2.2), а формирование чувства планируется по пяти уровням аффективной сферы. Приводятся критерии отбора контента, образец урока и показатели оценки результатов.*

Ключевые слова: *национальные ценности, чувство уважения, методика воспитания, цифровой контент, аффективная сфера, медиаинформационная грамотность, цифровая компетенция.*

Abstract. *Knowing about a national value and respecting it are not the same thing. This article proposes an improved methodology for fostering students’ respect for national values in which digital content serves as a deliberate tool of upbringing. Drawing on Uzbek policy documents, affective domain theory and international frameworks (the Council of Europe RFCDC, DigComp 2.2 and UNESCO’s media and information literacy curriculum), it presents a four-component model, five stages in the development of respect, six criteria for selecting digital content, a sample lesson for grades 6–7 and a three-level assessment scheme covering knowing, feeling and acting. Empirical testing of the model is planned for the next stage of the research.*

Keywords: *national values; respect; values education; digital content; affective domain; media and information literacy; digital competence.*

1. Introduction. Picture an ordinary school day. In class, the teacher talks about Navruz, the spring New Year celebrated across Central Asia on 21 March, and the students write down how it is traditionally marked. During the break, some of the same students send each other a short video that turns those traditions into a joke. The knowledge was delivered; the attitude did not change. Knowing about a value, in other words, does not yet mean respecting it.

Respect is an attitude and a feeling. It shows in how a person accepts a value inwardly, takes care of it and, when necessary, stands up for it, and it cannot be produced by explanation alone. At the same time, much of students’ time now passes in digital spaces, where their ideas about language, history, family and tradition are shaped as often by a social media feed as by a lesson. A methodology of upbringing therefore needs to treat digital content as a tool rather than as a rival.

Uzbek education policy points in the same direction. The Concept of Continuous Spiritual Education requires national and universal values to be taught gradually and in line with students’ age [1]; Resolution PQ-5040 calls for a stronger culture of internet use and for age-appropriate online resources [2]; and Decree PF-6108 sets the broader priorities for education and upbringing [3].

The aim of this article is to propose a practical model for enriching the methodology of fostering students’ respect for national values with digital content and to align it with international frameworks. The tasks are to identify the stages through which respect develops, to formulate criteria for selecting digital content and to define indicators for assessing outcomes.

2. Literature review. In Uzbek pedagogy, national upbringing has become a distinct field. M. Quronov treats it as an integrated system [4], and Q. Nazarov analyses values within axiology, the philosophy of values [5]. These works answer the question of *what* should be fostered; *how* to foster it in a digital environment remains largely open.

Research on attitudes rests on the theory of the affective domain. D. Krathwohl, B. Bloom and B. Masia distinguished five levels: receiving, responding, valuing, organisation and characterisation by a value [6]. This allows respect to be planned as a gradual process rather than a one-off result. T. Lickona argued that schools can and should teach respect and responsibility as core values [7].

Several international frameworks are directly relevant. In the Council of Europe model of competences for democratic culture, respect is one of six attitudes and valuing cultural diversity one of three values [8]. DigComp 2.2 describes five areas of digital competence, including digital content creation and safety [9]. UNESCO’s media and information literacy curriculum teaches learners to evaluate information critically and to recognise misinformation and hate speech [10]. The OECD Learning Compass 2030 treats attitudes and values as outcomes of education [11], and M. Ribble counts digital etiquette among the nine elements of digital citizenship [12]. In the sources reviewed, however, values education and digital competence are usually studied separately. This article brings them together in one model.

3. Methodology. The study combined theoretical analysis of policy documents and literature, comparative analysis of international frameworks and pedagogical modelling. The lesson designs target grades 5–9 of Uzbek general secondary schools

(ages 11–15). Four approaches guide the methodology: axiological (values are both the aim and the content of upbringing), activity-based (students create content as well as consume it), student-centred (age, interests and family background are taken into account) and competence-based (outcomes are assessed as a unity of knowledge, skills and attitudes). The model is theoretically grounded; its empirical testing is planned for the next phase of the research.

4. Results.

4.1. The proposed model

The methodology consists of four components (Figure 1). The goal component defines the intended outcome: the student knows the value, feels it and acts in line with it. The content component sets out which values are addressed, the technology component defines the types of digital content and how they are selected, and the diagnostic component measures outcomes and informs adjustments. The novelty lies in the technology component: digital content is chosen against explicit criteria, and students also create it themselves.

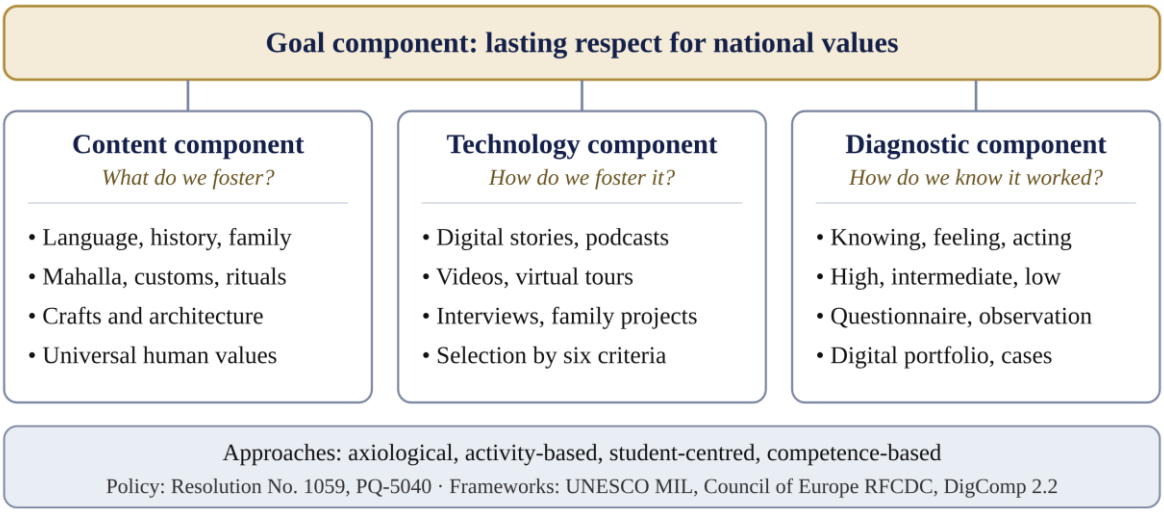

Figure 1. The improved methodological model

4.2. Stages in the development of respect

Following the affective domain [6], the five stages of respect are linked to specific lesson steps (Figure 2). Digital content is something to watch only at the first stage; at the later stages, students analyse it, create their own and share it with others.

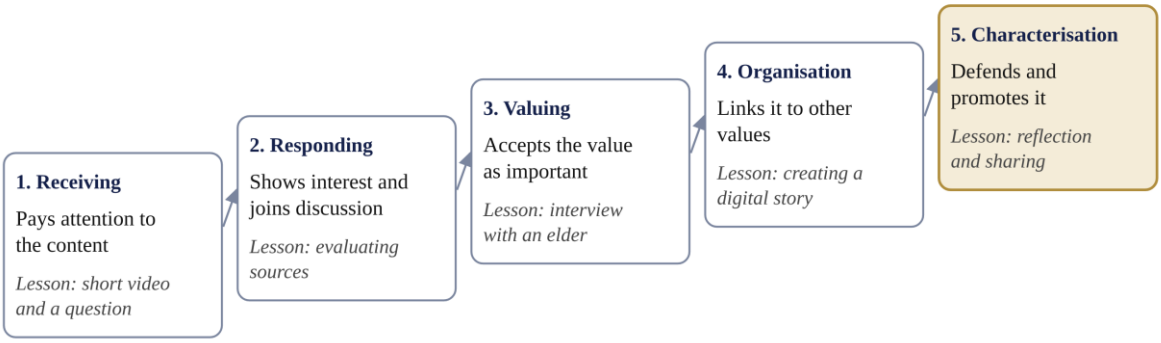

Figure 2. Stages in the development of respect and the corresponding lesson steps

4.3. Criteria for selecting digital content

Material that presents a value inaccurately or in a demeaning way can have the opposite effect, so teachers should check content against six criteria before using it (Table 1).

Table 1. Criteria for selecting digital content

Criterion	Basis	Question for the teacher
Accuracy	UNESCO MIL curriculum [10]	Is the source clear, and are the facts checked?
Age appropriateness	Concept of Continuous Spiritual Education [1]	Does it suit the students’ age and understanding?
Respect and tolerance	Council of Europe RFCDC [8]	Is the value shown without belittling other peoples?
Encouraging activity	DigComp 2.2 [9]	Do students also create something themselves?
Safety and etiquette	DigComp 2.2 [9]; Ribble [12]	Are privacy, copyright and respectful commenting observed?
National authenticity	Resolution PQ-5040 [2]	Is the tradition genuine rather than a stereotype?

The criteria are applied in the sample project *“My Mahalla’s Heritage”* for grades 6–7 (two lessons plus homework; the mahalla is the traditional neighbourhood community in Uzbekistan): (1) a 2–3-minute video about a local craftsperson and the question “Why has this craft survived for a hundred years?”; (2) groups evaluate two online materials against Table 1; (3) each student interviews an older family or mahalla member, with consent; (4) the student turns the interview into a 1–2-minute digital story with its sources; (5) classmates view the stories and comment respectfully; (6) each student completes the sentence “After this project, I see … differently.”

4.4. Assessing outcomes

A test alone cannot measure respect, since a student may know the right answer and still not act on it. Outcomes are therefore assessed against three criteria at three levels (Table 2).

Table 2. Criteria and levels for assessing respect for national values

Criterion	High	Intermediate	Low
Knowing	Explains the meaning and present-day importance of the value in own words	Knows the facts but cannot fully explain their importance	Has fragmented, superficial ideas
Feeling	Responds warmly to the value and objects to mockery	Positive, but depends on the situation	Indifferent or joins in the mockery
Acting	Creates and shares content about the value on own initiative	Acts when asked	Shows no initiative

Evidence comes from a short questionnaire, the teacher’s observation log, a digital portfolio and situational tasks, for example asking how the student would reply to an online comment that ridicules a national tradition.

5. Discussion. The model brings values education and digital competence into a single framework: digital content is selected against explicit criteria and, at the higher stages, produced by the students, in line with the content creation area of DigComp 2.2 [9] and UNESCO’s critical approach to information [10]. The three assessment criteria echo Lickona’s view of character as moral knowing, moral feeling and moral action [7], and the “respect and tolerance” criterion follows the Council of Europe model, where respect for one’s own values sits alongside valuing cultural diversity [8].

The study has limitations. The model and the criteria have not yet been tested empirically or validated by experts, and their use depends on teachers’ digital skills, school internet access and careful handling of consent when students record interviews. The next stage will be a pedagogical experiment with experimental and control groups in grades 5–9.

6. Conclusion. Respect is an affective phenomenon that develops in five stages, so upbringing should be planned as a staged process. Digital content is a means, not a goal: its value depends on selection, and the six proposed criteria are consistent with international frameworks. We expect attitudes to become more stable when students create content themselves, a hypothesis to be tested experimentally. Assessing knowing, feeling and acting separately gives a truer picture of a student’s attitude than a single test score. In practice, we recommend building an age-graded collection of vetted digital content, using digital storytelling in the school subject “Tarbiya” (Upbringing) and in form periods, adding a media and information literacy module to in-service teacher training, and involving parents and the mahalla through interviews and family projects.

References

1. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. Resolution No. 1059 of 31 December 2019 “On approval of the Concept of Continuous Spiritual Education and measures for its implementation” [in Uzbek]. https://lex.uz/uz/docs/4676839
2. President of the Republic of Uzbekistan. Resolution No. PQ-5040 of 26 March 2021 “On measures to fundamentally improve the system of spiritual and educational work” [in Uzbek]. https://lex.uz/docs/-5344692
3. President of the Republic of Uzbekistan. Decree No. PF-6108 of 6 November 2020 “On measures to develop education, upbringing and science in the new period of development of Uzbekistan” [in Uzbek].
4. Quronov M. *Milliy tarbiya* [National upbringing]. – Tashkent: Ma’naviyat, 2007.
5. Nazarov Q. *Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya)* [Philosophy of values (axiology)]. – Tashkent, 2004.
6. Krathwohl D.R., Bloom B.S., Masia B.B. *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook II: Affective Domain*. – New York: David McKay, 1964.
7. Lickona T. *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. – New York: Bantam Books, 1991.
8. Council of Europe. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, concepts and model*. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018.
9. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens*. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – EUR 31006 EN. https://doi.org/10.2760/115376
10. Grizzle A., Wilson C., Tuazon R. et al. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely!* – Paris: UNESCO, 2021.
11. OECD. *OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030*. – Paris: OECD, 2019.
12. Ribble M. *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know*. 3rd ed. – Eugene, OR: ISTE, 2015.

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA TA’LIM JARAYONIGA JORIY ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

X.M.Tojiboyeva
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti director o‘rinbosari, pedagogika fanlari doktori, professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509401

Annotatsiya. *Maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish, tanlash va ta’lim jarayoniga joriy etishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Xalqaro standartlar (YUNESKO MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE, YUNISEF tavsiyalari) milliy tarbiya mazmuni nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganilgan. Pedagogik, psixologik va axborot texnologiyalari talablarini uyg‘unlashtiruvchi uch komponentli model, to‘rt bosqichli integratsiya mexanizmi, raqamli resurslarning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash indikatorlari hamda axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash yo‘nalishlari asoslangan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli tarbiyaviy kontent, shaxs tarbiyasi, xalqaro standartlar, integratsiya mexanizmi, ta’sir indikatorlari, mediamadaniyat, axborot xavfsizligi.*
Аннотация. *В статье анализируются теоретико-методологические основы создания, отбора и внедрения в образовательный процесс цифрового контента, направленного на воспитание личности. Международные стандарты (ЮНЕСКО MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE, рекомендации ЮНИСЕФ) рассмотрены сквозь призму содержания национального воспитания. Обоснованы трёхкомпонентная модель, согласующая педагогические, психологические и информационно-технологические требования, четырёхэтапный механизм интеграции, индикаторы оценки влияния цифровых ресурсов на развитие личности, а также направления обеспечения информационной безопасности и медиакультуры.*
Ключевые слова: *цифровой воспитательный контент, воспитание личности, международные стандарты, механизм интеграции, индикаторы влияния, медиакультура, информационная безопасность.*
Abstract. *The article analyses the theoretical and methodological foundations for creating, selecting and implementing digital content aimed at personality upbringing in the educational process. International frameworks (UNESCO MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE Standards, UNICEF guidance) are compared from the perspective of national upbringing content. The article substantiates a three-component model aligning pedagogical, psychological and information-technology requirements, a four-stage integration mechanism, indicators for assessing the impact of digital resources on personality development, and directions for ensuring information security and media culture.*
Keywords: *digital upbringing content, personality upbringing, international standards, integration mechanism, impact indicators, media culture, information security.*

XXI asrda shaxsning shakllanish muhiti tubdan o‘zgardi. Bugungi o‘quvchi-yoshlar axborotning katta qismini kitob va ustoz suhbatidan emas, ekran orqali — video platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va kompyuter o‘yinlaridan oladi. M. Prenski bu avlodni «raqamli tubjoylar» deb atab, ularning axborotni qabul qilish va qayta ishlash usuli oldingi avlodlardan sifat jihatidan farq qilishini ta’kidlaydi [8]. Bunday sharoitda tarbiya faqat oila, maktab va mahalla doirasida

kechmaydi: raqamli muhit ham yosh avlod ongiga qadriyatlar, xulq namunalari va muloqot me’yorlarini singdiruvchi kuchli omilga aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasida bu masala davlat siyosati darajasida ko‘tarilgan. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun [1], 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [2] va «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasi [3] ta’limni raqamlashtirish bilan birga yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi [4] esa tarbiyaning barcha bosqichlarida zamonaviy axborot vositalaridan oqilona foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Umumta’lim maktablarida «Tarbiya» fanining joriy etilishi bu vazifalarni amalga oshirishning muhim pedagogik mexanizmi bo‘ldi.

Shu bilan birga, amaliyot bir qator ziddiyatlarni ko‘rsatmoqda. Birinchidan, Internetdagi kontentning katta qismi ko‘ngilochar yoki tijoriy xarakterda bo‘lib, aniq tarbiyaviy maqsadga ega emas, ayrim hollarda esa milliy qadriyatlarga zid xulq namunalarini targ‘ib qiladi. Ikkinchidan, pedagoglar raqamli materialni ko‘pincha darsga «qo‘shimcha ko‘rgazma» sifatida, uning tarbiyaviy salohiyatini baholamasdan kiritadi. Uchinchidan, xalqaro raqamli kompetensiya standartlari milliy tarbiya mazmunini nazarda tutmaydi va ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish kutilgan natijani bermaydi. To‘rtinchidan, raqamli resurslarning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash mezonlari ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot maqsadi — shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish va ta’lim jarayoniga joriy etishning metodologik asoslarini aniqlash, ularning ta’sirini baholash va axborot xavfsizligini ta’minlash yo‘nalishlarini asoslash.

Mavzuning nazariy asoslari uch yo‘nalishdagi tadqiqotlarga tayanadi.

Tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslari. L.S. Vigotskiy tarbiyani shaxsning ijtimoiy muhit bilan faol o‘zaro ta’siri jarayoni sifatida talqin qilib, muhitning tashkil etilishi tarbiyaviy natijani belgilashini asoslagan [5]. Bu g‘oya raqamli muhitga ham bevosita tatbiq etiladi: raqamli kontent o‘quvchi uchun yangi ijtimoiy muhit vazifasini bajaradi. A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi xulq-atvorning katta qismi kuzatilgan namunalarga taqlid orqali shakllanishini ko‘rsatadi [6]; demak, video qahramon, bloger yoki o‘yin personaji xatti-harakati yosh tomoshabin uchun xulq modeli bo‘lib xizmat qiladi. E. Erikson esa o‘smirlik davrini shaxsiy identiklik shakllanadigan hal qiluvchi bosqich sifatida tavsiflagan [15]; bugungi kunda bu izlanishning katta qismi raqamli makonda kechayotgani uning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Multimediali ta’lim nazariyasi. R. Mayer axborot so‘z va tasvir orqali birgalikda berilganda yaxshiroq o‘zlashtirilishini, biroq ortiqcha elementlar kognitiv yuklamani oshirib, o‘rganishga xalal berishini isbotlagan [7]. Bu xulosa tarbiyaviy

kontent yaratishda muhim: ortiqcha effektlar va tez almashinuvchi kadrlar tarbiyaviy g‘oyani soya ostida qoldiradi.

Raqamli kompetensiya va mediasavodxonlik standartlari. YUNESKOning Media va axborot savodxonligi (MIL) baholash tizimi [9] shaxsning axborotga kirish, uni tanqidiy baholash va mas’uliyat bilan yaratish ko‘nikmalarini belgilaydi. Yevropa Ittifoqining DigCompEdu ramkasi [10] pedagogning raqamli resurslarni tanlash, yaratish va boshqarish kompetensiyasini, DigComp 2.2 [11] esa fuqarolarning raqamli kompetensiyasini, jumladan, xavfsizlik va raqamli farovonlik sohalarini tavsiflaydi. ISTE talabalar standartlari [12] o‘quvchini «raqamli fuqaro» sifatida tarbiyalashni nazarda tutadi, YUNISEFning tavsiyalari [13] esa bolalar va yoshlarga mo‘ljallangan raqamli yechimlarda ularning manfaati va xavfsizligini ustuvor tamoyil sifatida belgilaydi. R. Xobbs raqamli va media savodxonlikni ta’limga integratsiya qilishning amaliy rejasini taklif etgan [14], S. Livingston va hammualliflar esa yoshlarning onlayn xavflarga duch kelishi va ularni yengish ko‘nikmalarini keng ko‘lamda tadqiq etgan [16].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xalqaro standartlar raqamli resursning texnik sifati, xavfsizligi va foydalanuvchining raqamli kompetensiyasiga katta e’tibor qaratadi, biroq tarbiyaviy mazmun — qaysi qadriyatlar va xulq me’yorlari shakllantirilishi — masalasini milliy ta’lim tizimlariga qoldiradi. O‘zbek pedagogikasida milliy tarbiya va ma’naviy-axloqiy tarbiya bo‘yicha salmoqli tadqiqotlar mavjud, lekin ularning raqamli kontent bilan bog‘liq jihatlari hali yetarli tizimlashtirilmagan. Aynan shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Soha yuzasidan yondashuvlarni asosan, 4 guruhga ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.Jumladan, *tizimli-tuzilmaviy yondashuv* raqamli tarbiyaviy kontentni alohida vosita sifatida emas, balki tarbiya tizimining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi. Kontentning samarasi uning o‘zi bilan emas, maqsad, mazmun, metod, pedagog faoliyati va oila ta’siri bilan qanday bog‘langaniga qarab belgilanadi. Raqamli resurs tizimdan uzilib qolsa, u tarbiya vositasidan ko‘ngilochar mashg‘ulotga aylanadi.

Aksiologik yondashuv tarbiyaning markaziga qadriyatlarni qo‘yadi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir raqamli kontent o‘zida muayyan qadriyat — Vatanga sadoqat, kattalarga hurmat, mehr-oqibat, halollik, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik — tashuvchisi bo‘lishi kerak. Qadriyat esa quruq nasihat shaklida emas, qahramonning hayotiy tanlovi va uning oqibati orqali yetkaziladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchini tarbiyaning passiv obyekti emas, faol subyekti sifatida ko‘radi. Bu raqamli kontentning tomoshabin uchun emas, ishtirokchi uchun yaratilishini taqozo etadi: o‘quvchi o‘ylashi, tanlashi, o‘z fikrini aytishi va qarorini asoslashi lozim. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g‘oyasi [5] shu o‘rinda muhim: kontent o‘quvchi mustaqil hal qila oladigan

vaziyatdan bir oz murakkabroq bo‘lishi, pedagog va tengdoshlar bilan muhokama esa unga bu murakkablikni yengishga yordam berishi kerak.

Kompetensiyaviy yondashuv tarbiya natijasini bilim bilan emas, amaliy ko‘nikma va barqaror xulq bilan o‘lchaydi. Axloqiy qoidani bilish hali tarbiyalanganlik emas; u o‘quvchi bu qoidani oilada, maktabda, jamoat joyida va raqamli muloqotda o‘z ixtiyori bilan qo‘llaganda tasdiqlanadi.

Xalqaro standartlarni tahlil qilish ularning har biridan tarbiyaviy jarayon uchun muayyan tamoyil olish mumkinligini ko‘rsatadi. YUNESKOning MIL tizimi [9] axborotni tanqidiy baholashni markazga qo‘yadi; tarbiya nuqtayi nazaridan bu o‘quvchining ko‘rgan vaziyatni tahlil qilib, xatti-harakatni axloqiy jihatdan baholay olishida namoyon bo‘ladi. Biroq baholash mezoni nima ekanini standart belgilamaydi — bu mezonni milliy va umuminsoniy qadriyatlar beradi. DigCompEdu ramkasi [10] pedagogdan resursni pedagogik maqsad asosida tanlash va moslashtirishni talab qiladi; milliy kontekstda bu maqsad tarbiya dasturi mavzusi va muayyan qadriyat bilan bog‘lanadi. DigComp 2.2 [11] raqamli xavfsizlik va farovonlikka e’tibor qaratadi; bu talablarni oilaviy tarbiya va ota-ona nazorati an’analari bilan uyg‘unlashtirish ularning ta’sirini kuchaytiradi. ISTE standartlaridagi «raqamli fuqarolik» g‘oyasi [12] milliy muloqot odobining raqamli muhitdagi shaklini o‘rgatishga yo‘l ochadi. YUNISEF tavsiyalari [13] esa yoshlarga ona tilida, tanish ijtimoiy-madaniy muhit va milliy qahramonlar orqali murojaat qiluvchi kontentning afzalligini bilvosita asoslaydi.

Umumlashtirib aytganda, xalqaro standartlar raqamli resursning «qanday» bo‘lishi kerakligini — sifati, xavfsizligi, yoshga mosligi va interaktivligini — belgilaydi, «nimani» tarbiyalash esa milliy tarbiya mazmuni orqali aniqlanadi. Bu ikki qatlamni birlashtirmasdan turib, raqamli kontent yo texnik jihatdan mukammal, lekin tarbiyaviy jihatdan bo‘sh, yoki mazmunan to‘g‘ri, lekin o‘quvchi uchun qiziqarsiz bo‘lib qoladi.

Uch komponentli metodologik model. Yuqoridagi xulosaga tayanib, tarbiyaviy raqamli kontentni uch komponentning uyg‘unligida yaratish va baholash taklif etiladi.

Pedagogik komponent kontentning aniq tarbiyaviy maqsadga ega bo‘lishini talab qiladi. Har bir resurs tarbiya dasturining muayyan mavzusi va konkret qadriyat yoki xulq me’yori bilan bog‘lanadi. Kontentda ijobiy namuna aniq ko‘rsatiladi, salbiy xulq esa oqibati bilan birga beriladi, chunki tarbiyaviy xulosa mavhum qoidadan emas, hayotiy vaziyatdan chiqarilganda chuqurroq o‘zlashtiriladi.

Psixologik komponent o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga oladi va kontentni yosh bosqichlariga qarab tabaqalashtirishni talab qiladi. Kichik maktab yoshida ko‘rgazmali-obrazli tafakkur ustun bo‘lgani sababli qisqa, syujetli va emotsional jihatdan yorqin kontent samarali bo‘ladi. O‘smirlik davrida esa, Eriksonning xulosalariga [15] ko‘ra, shaxsiy identiklik va mustaqillikka intilish

birinchi o‘ringa chiqadi; bu yoshda to‘g‘ridan-to‘g‘ri nasihat qarshilik uyg‘otadi, muammoli vaziyat, munozara va o‘quvchining o‘zi kontent yaratishi esa ko‘proq samara beradi. Katta maktab yoshida kontent kasbiy va fuqarolik tanlovi, ijtimoiy mas’uliyat masalalariga yo‘naltirilishi lozim. Barcha bosqichlarda Banduraning taqlid haqidagi xulosalari [6] amal qiladi: qahramon o‘quvchiga yaqin, hurmat qilinadigan yoki havas qilinadigan bo‘lishi kerak. Mayerning kognitiv yuklama haqidagi tavsiyalari [7] esa bitta kontentda bitta asosiy g‘oya berish va ortiqcha effektlardan voz kechish zarurligini asoslaydi.

Axborot-texnologik komponent kontentning interaktivligi, xavfsizligi va foydalanishga qulayligini ta’minlaydi. Interaktivlik bu yerda texnik bezak emas, balki pedagogik talabdir: o‘quvchi syujet davomida qaror qabul qilganda, u qadriyatni tashqaridan qabul qilmaydi, balki uni o‘z tanlovi orqali ichki tajribaga aylantiradi. Xavfsizlik talabi kontentning reklamasiz bo‘lishi, shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha yig‘masligi va foydalanuvchini nomaqbul resurslarga yo‘naltirmasligini, qulaylik esa uning turli qurilmalarda va Internet sifati past hududlarda ham ishlay olishini nazarda tutadi.

Uch komponent bir-biridan ajralgan holda samara bermaydi. Pedagogik maqsadi aniq, lekin yosh xususiyatlariga mos kelmaydigan kontent e’tiborni tortmaydi; psixologik jihatdan jozibali, lekin tarbiyaviy maqsadsiz kontent ko‘ngilochar mahsulotga aylanadi; texnologik jihatdan mukammal, lekin mazmunan bo‘sh resurs esa ekran vaqtini behuda oshiradi. Shu bois kontentni tanlashda pedagog uchala komponentni birgalikda baholashi lozim.

Axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash. Raqamli muhitdagi xavflarni S. Livingston va hammualliflar uch guruhga ajratadi: kontent bilan bog‘liq xavflar (zo‘ravonlik, nomaqbul yoki yolg‘on axborot), muloqot bilan bog‘liq xavflar (notanish shaxslar bilan aloqa, manipulyatsiya) va xulq bilan bog‘liq xavflar (kiberbulling, o‘zi haqidagi ma’lumotni nazoratsiz tarqatish) [16]. Bu xavflarga qarshi faqat taqiqlash orqali kurashish yetarli emas, chunki taqiq raqamli muhitdan butunlay ajratib bo‘lmaydigan yoshlarni xavflarni yengish tajribasidan mahrum qiladi. Samarali yo‘l — himoya choralarini mediamadaniyatni shakllantirish bilan uyg‘unlashtirishdir. Himoya darajasida tarbiyaviy resurslar uchun xavfsizlik talablari belgilanishi, ta’lim platformalari reklamadan va shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha yig‘ishdan xoli bo‘lishi kerak. Mediamadaniyat darajasida esa o‘quvchilarda axborot manbasini tekshirish, manipulyatsiyani tanish, raqamli muloqot odobiga rioya qilish va xavfli vaziyatda kattalardan yordam so‘rash ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu ikki daraja o‘zaro to‘ldirilganda raqamli muhit tahdid manbaidan tarbiya makoniga aylanadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, birinchidan, raqamli kontent o‘z-o‘zidan tarbiyaviy samara bermaydi. Uning samarasi pedagogik maqsadga bo‘ysundirilishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilishi va ta’lim

jarayonida aniq o‘rin egallashiga bog‘liq. Ikkinchidan, xalqaro standartlar raqamli resursning sifati va xavfsizligiga oid umumiy talablarni belgilaydi, tarbiyaviy mazmun esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida aniqlanishi lozim. Taklif etilgan uch komponentli model ushbu ikki qatlamni uyg‘unlashtiradi. Uchinchidan, To‘rtinchidan, axborot xavfsizligi faqat taqiqlar bilan emas, himoya choralari va mediamadaniyatni shakllantirishning uyg‘unligi bilan ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991.
6. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
7. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
8. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. — 2001. — Vol. 9, No. 5. — P. 1–6.
9. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies. — Paris: UNESCO, 2013.
10. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
11. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
12. ISTE Standards for Students. — International Society for Technology in Education, 2016.
13. UNICEF. Policy Guidance on AI for Children. — New York: UNICEF, 2021.
14. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. — Washington, DC: The Aspen Institute, 2010.
15. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton, 1968.
16. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. — London: EU Kids Online, 2011.

RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA O‘Z-O‘ZINI ANGLASH JARAYONLARI

Shukurullo Mardonov
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti b/b., p.f.d., professor
Umar Shukurullaev
145-umumta’lim maktabi o‘quvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509470

Annotatsiya: *maqolada shaxs o‘zining zamon va makonda, tabiiy va ijtimoiy sohadagi o‘z o‘rnini ongli ravishda aniqlashi va baholashi, fe’l-atvor uslubi va faoliyat yo‘nalishini tanlashda shaxsiy tajriba va doimiy o‘zgarib turuvchi sharoitlarga asoslanishini asoslashga harakat qilingan.*

Tayanch so‘z va iboralar: o‘z-o‘zni anglash, “Men-g‘oya”, “Men-obraz”, “Men-tushuncha”, Men-tizim”, “Men-konsepsiya”, shaxsiy refleksiya.

Аннотатsiя: в статье речь идет о том, что в процессе самосознании личностью самого себя в пространстве и времени, сознательном определении и оценивание своего места в естественной и социалной сфере, а также обусловленности поведения и направления деятельнсти от личного опыта и меняющгося условий.

Ключевые слова *и выражаения: познание самого себа, “Я-идея”, “Я-образ”, “Я-понятие”, “Я-концепция”, собственная рефлексия.*

Abstract: *This article examines the process of self-awareness through which individuals consciously identify and evaluate their place in time and space, as well as in natural and social environments. Particular attention is paid to the role of personal experience and constantly changing circumstances in shaping individuals’ behavioral patterns and determining the direction of their activities. The article also seeks to substantiate the significance of self-awareness and personal reflection in the process of self-identification and personal development.*

Keywords: *self-awareness, self-concept, “I-idea”, “self-image”, “self-perception”, “self-system”, “self-concept theory”, personal reflection.*

Inson jamiyat qadriyatlarini o‘zlashtirishiga qarab, o‘z qadriyatlar tizimini, qadriyatli yo‘nalish olish ierarxiyasi tizimini tuzadi.

U o‘zini umuminsoniy qadriyatlarining tashuvchisi sifatida anglay boshlaydi, o‘z hayotidagi nimanidir ko‘proq, nimanidir kamroq e’zozlay boshlaydi. Uning o‘z-o‘zini anglashining samaradorligi uning olamga-yu o‘ziga, boshqa kishilarga qadriyatli munosabati bilan belgilanadi.

Qadriyatning qayta shakllantiruvchi funksisi uning yaratuvchilik kuchida va shu aososda yangi shaxsiy konstruksiyalari: “Men” obrazi”, “kelajak obrazi”da ko‘rinadi.

Maqsadga yo‘nalish olish qobiliyatining paydo bo‘lishi – maqsadni qo‘ya bilish qobiliyati va hayot istiqbolining paydo bo‘lishi yo‘nalish olishning yangi, yanada yuqoriroq fazasiga ko‘tarilishini shartlaydi – shaxs ongida ichki va tashqi rejalarni birlashtiradi.

Bunday holat shaxsning shunga tayyorligini, ya’ni o‘zining zamon va makonda, tabiiy va ijtimoiy sohadagi o‘z o‘rnini ongli ravishda aniqlashi va baholashi, fe’l-atvor uslubi va faoliyat yo‘nalishini tanlashda shaxsiy tajribaga va doimiy o‘zgarib turuvchi sharoitlarga asoslanishini taqozo qiladi.

Ong rivojlanishining ushbu bosqichida o‘z-o‘zini anglash jarayoni sodir bo‘ladi. Ong rivojlanishining ushbu darajasida o‘zini shaxs sifatida anglash ehtiyoji tug‘uladi. Bu o‘z navbatida o‘zini namayon qilish, o‘zini amalga oshirish va o‘zini o‘zi tarbiyalashga intilishini ta’minlaydi.

Bu holatni belgilashda adabiyotlarda turli atamalar ishlatiladi: “Men-g‘oya”, “Men-obraz”, “Men-tushuncha”, Men-tizim”, “Men-konsepsiya”.

Ayrim mualliflar ularni sinonimlar sifatida qo‘llashadi, boshqalari esa ularning umumlashuvi va barqarorligi ierarxiyasini o‘rnatishga harakt qilishadi: “Men-obraz”i – vaziyatdan holi nimanidir anglatadi; “Men-tushuncha”si – o‘z-o‘zini anglash barqaror strukturasi sifatida fikrlanadi; “Men-konsepsiya” – o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini baholash, o‘zi haqidagi barqaror tasavvurlar tizimi sifatida qaraladi.

Qator mualliflar atamalar muammosini tartibga solishga harakt qilsalar (M.I. Lisina, V.F. Safin, V.V. Stalin), ko‘pchilik tadqiotchilar bu atamalarni noaniq, mujmal ma’nolarda qo‘llaydilar.

Atamalar “o‘z-o‘zini anglash”, “refleksiya”, “o‘zi haqida tasavvur” o‘zi haqidagi bilimlar, o‘zini o‘zi anglashning kognitiv jihatlarini yoritishda ishlatadilar. Birinchi va ikkinchi tushunchalar o‘zini o‘zi (izlash) anglash jarayonini ifodlaydi, oxirigisi esa – ushbu izlanishning natijasi sifatida qo‘llaniladi.

Yo‘nalish olish jarayonida yetakchi rolni o‘z-o‘zini anglash o‘ynaydi – o‘zining sifatlarini anglab yetish va ularni baholash, o‘zining real va xohishidagi “Men”ni tasavvur qilish, hayot-faoliyatining turli jabhalarida urinishlar (intilishlar) darajasi: introspeksiya (o‘z-o‘zini kuzatish), refleksiya (o‘z ruhiy holatini o‘ylash), o‘zini boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarini baholash.

Shaxsning o‘zini o‘zi anglashida refleksiyaning roli muhimdir. Shaxsiy refleksiya – inson tomonidan o‘zining affektiv-ehtiyoj sohasining tadqiq qilinishi va uning faqat muloqot jarayonida, asosan konfliktli vaziyatlarda, vujudga kelishini ta’kidlash kerak.

Shaxsiy refleksiyani amalga oshirib, inson o‘zini muloqot sub’ekti sifatida tadqiq qiladi, o‘zi to‘g‘risida yangi bilimlarga ega bo‘ladi.

Shaxsiy refleksiyaning xarakterli jihati – inson tomonidan o‘z ichki olami va fe’l-atvori, o‘zgalar bilan konflikt jarayonida tadqiq qilinadi va bu o‘zining kamchiliklarini to‘g‘rilab olishga, rivojlanishning navbatdagi bosqichiga o‘tishiga turtki bo‘ladi (N.G. Alekseev, A.3. Zak, V.K. Zareskiy, I.N. Semenov, S.Yu. Stepanov).

“Men-konsepsiya”si nisbatan barqaror, ma’lum darajada anglab yetilgan, kechinmali, qaytrilmas individning o‘zi to‘g‘risidagi tasavvurlar tizimi bo‘lib, shu asosda u o‘zga kishilar bilan o‘z muomalasini o‘rnatadi.

“Men-konsepsiya” – o‘zini o‘zi turli sharoit va vaziyatlarda anglashi va baholashi natijasi, shuningdek, o‘zga kishilarning u to‘g‘risidagi fikrlari hamda o‘z fikrlarining o‘zga fikrlar bilan taqqoslanishidir.

“Men-real”ning (individ shu momentda o‘zini qanday deb biladi) hamda “Men-real”ning (individ o‘zini qanday bo‘lishini xohlaydi) farqi va o‘zaro nisbatiga K. Rojers e’tiborini qaratadi.

Uning ta’kidlashicha, agarda kutush darajasi va talab qilish darajasi tushunchalari individning maqsadli strukturasini tashkil qilsa, uning ortida o‘zi to‘g‘risidagi ma’lum tasavvurlar tursa, unda ideal va real “Men” tushunchalari shu tasavvurlarga tegishli bo‘ladi.

Ushbu tasavvurlarning analogi bo‘lib, motivasion sohasidagi iste’molchisi muvoffaqiyat motivi tushunchasi hisoblanadi. Oxirigisi, D. Myurrey talqinida, o‘zida “yuqori standartga erishish tendensiyasi”ni mujassamlaydi.

“Men-obraz”i va “Men-ideal” bir-biri bilan aloqador hamda dialektik o‘zaro ta’siri (Bolduin) natijasida rivojlanadi.

“Men-ideal” kelajakda insonning o‘z qadr-qimmatini sezish ichki mezoni bo‘lib xizmat qiladi (o‘zini baholash asosi).

Insonning rivojlanish jarayonida unda atrof-olam to‘g‘risida tasavvur shakllanadi. Bu tasavvurni olam obrazi, deb atash mumkin va u ierarxik yaxlitlik sanaladi hamda u kichik strukturalardan tashkil topgan bo‘ladi.

“Uni shuningdek, shaxs umid va farazlari tizimi sifatida tavsiflash mumkin: bu obrazda shaxs ishonadigan narsa ifodalanadi” (M.L. Rauste fon Vrixt). Inson olam obrazi asosida atrof borliq hamda o‘zi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tanlaydi va talqin qiladi, o‘z faoliyatini tashkil qiladi.

Men-konsepsiyasini shallanishida shaxs o‘zini o‘zi baholashi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘z-o‘zini baholash Men-konsepsiya komponenti sifatida – bu insonning o‘ziga nisbatan refleksiv munosabati bo‘lib, unda uning “Men”i bir vaqtda sub’ekt va ob’ekt shaklida o‘zini o‘zi tahlil qilishdir (nafaqat rasional-aqliy, balki hissiy shaklda).

O‘ziga nisbatan bunday munosabat usullari turlicha bo‘ladi, axloqiy ongda ular shunday tushunchlar vositasida ifodalanadi: uyat, o‘zidan g‘ururlanish, obro‘-e’tibor, shaxiy muvaffaqiyat, vijdon, bular o‘z strukturasida insonning prgressiv qobiliyatini hukumlarda qayd qiladi (O.G. Drobniskiy).

Psixologiyada o‘z-o‘zini baholash mexanizmlari aniqlangan. Ular quyidagilar:

-“o‘zining va o‘zgalarning shaxsiy sifatlarini qiyoslash;

-bilimlar asosida o‘zining bahosini chiqarish;

-hayotiy kechinmalarning ma’noviy integrasiyasi”.

O‘z-o‘zini baholashni shakllantirish muloqot bilan shartlangan.

Barcha funksiyalar, ularning munosabatlari negizida ijtimoiy munosabatlar, insonlarning real munosabatlari yotadi (L.S. Vыgotskiy).

O‘z-o‘zini baholash evolyusiyasida shaxs mustaqilligining o‘sishi yotadi. Bola-o‘quvchining o‘zini va o‘z fe’l-atvorini baholashi, qaida sifatida, uning ota-onalari va tarbiyachilarining bahosiga hamohang, o‘ziday aks etgan, takrorlangan bo‘ladi.

Bolaning o‘zini o‘zi baholashi, o‘zini o‘zi tavsiflashi uning guruhiy aloqadorligi bilan bog‘liq. Shaxs rivojlanishi bilan uning fe’l-atvori tashqi boshqaruvi ichki boshqaruvga o‘rnini bo‘shatib beradi.

Avvaliga bola boshqa kishilar bahosiga yo‘nalish olgan bo‘lsa, keyinchalik yoshi bo‘yicha asosiy rolni o‘z-o‘zini baholash egallaydi.

Ye.I. Savonko eksperimental tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, o‘z-o‘zini baholashga yo‘nalish olish III sinfdan IX sinfga qarab o‘sib boradi, “tashqi” baholashga yo‘nalish olish esa kamayib boradi [141,145 b.].

“Men” obrazi, shuningdek, olam obrazining shakllanishi ham umumiy shaklda D. Mid, R. Berns, J. Piaje tadqiqot ishlarida ochib berilgan.

J. Piaje ko‘rsatishicha, o‘zro ta’sir natijasida “individ – muhit” tizimida tutashgan akkomodasiya (moslashish) va assimilyatsiya (o‘xshab ketish) jarayonlarida tushunchalar mazmuni o‘zgarib ketadi. Qachonki qayta aloqa mexanizmi bo‘yicha faoliyatda olingan ma’lumot, kutilgan natijaga mos baholansa, u olam obraziga o‘xshab ketadi va umuman o‘zgarmaydi.

Psixologik tadqiotlarning ko‘rsatishicha, “Men-obraz”i nisbatan sekin o‘zgaradi, chunki o‘zi katta “assimilyativ kuch”ga ega. Bu shuning bilan shartlanganki, “Men-obraz”i bilan bog‘liq bo‘lgan kutilayotgan natija himoyasizlik hissini uyg‘otadi, natijada, insonning yangi ma’lumotlani qabul qilish imkoniyatlari qisqaradi.

“Men” obrazini yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi tizim sifatida tushunish amerika psixologi M. Rozenbergga bir necha muxtor o‘lchamlarga ajratish imkonini beradi, ulardan empirik psixologik tadqiotlarda turli odamlarning o‘zini anglash drajasini qiyoslashda foydalaniladi.

Bu tadqiqotlar pedagogika fani uchun juda muhim, chunki unda shaxsdagi turli sharoitlarda rivijlanuvchi o‘zgarishlarni qayd qilish imkoni bor.

Birinchidan, bu kognitiv murakkablik va differensiallik bo‘lib, ular shaxs tomonidan anglangan o‘z shaxsiy sifatlari soni va xarakteri: shaxs o‘z sifatlarini qanchalar ko‘p angalsa va bu sifatlar murakkab va umumlashgan bo‘lsa, uning o‘zini anglash darajasi shunchalar yuqori bo‘ladi.

Ikkinchidan, bu “Men-obraz”ining aniqlik, ravshanlik darajasi, uning individ uchun sub’ektiv mohiyatliligi hisoblanadi.

Bir kishi o‘zi to‘g‘risida ko‘p o‘ylaydi, o‘z xulqini tahlil qiladi, o‘zini maqsadga yo‘naltirib, shakllantirishga harakat qiladi, boshqasida esa refleksiya rivojlanmagan, u xohish va vaziyat mantiqi bilan ish tutadi.

Refleksiya ob’ekti ham turlicha bo‘lishi mumkin: kimdir o‘zining tashqi ko‘rinishi bilan tashvishlangan bo‘lsa, boshqasi – aqliy qobiliyati bilan, uchinchisi esa – o‘zining axolqi bilan.

Uchinchidan, bu “Men-obraz”ining ichki yaxlitlik va ketma-ketlik darajasidir.

Modomiki inson o‘zini turli nuqtai nazardan ko‘rar ekan, uning o‘z-o‘zini anglashi hamisha chalqashli bo‘ladi. Jumladan, “Men-ideal” hech qachon “real” bilan mos kelmaydi va bu qarama-qarshilik o‘z-o‘zini tarbiyalashda harakatga keltiruvchi kuch sanaladi. Ammo o‘z-o‘zini anglash qarama-qarshiligi xarakteri turlicha bo‘lishi mumkin.

“Men-obraz”i hamisha o‘zida ma’lum komponentlarni (o‘z jismi to‘g‘risidagi tasavvuri, o‘z psixologik xususiyatlari, axloqiy sifatlari) mujassalasada, ularning konkret mazmuni va mohiyati ijtimoiy va psixologik sharoit va holatlar ta’sirida almashinib turadi.

Bundan tashqari, inson nafaqat “biladi”, “ochadi”, balki o‘zini faol shakllantirib boradi. O‘zining qandaydir qobiliyatlarini anglab yetish ham uning o‘z-o‘ziga baho va intilishlarini o‘zgartirib yuboradi, qobiliyatlar esa nafaqat o‘zini ko‘rsatadi, balqi faoliyat jarayonida shakllanib boradi.

Inson o‘zini qadriyatlarning universal tashuvchisi sifatida ontogenezning boshlang‘ich bosqichida umumiy ijobiy “baholash - o‘z-o‘zini baholash”da anglaydi, qachonki bu uning “men-yaxshi”sida ifodalangan bo‘lsa.

Albatta, yosh o‘tishi bilan olamni ko‘rish gorizontlari ham o‘zgaradi, hayot makoni kengayadi hamda hayot-faoliyati masshtablari ham o‘zgaradi, ammo umumiy mohiyat o‘zgarishsiz qoladi va o‘z-o‘zini anglash ijobiy vektori tomon intilaveradi.

Adabiyotlar

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. - М.: Мысл,1988. -253 с.

2. Архангелский Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. - М., 1987. - С. 64.

3. Афанасева И.Г. Социалистические ценности и ценностные ориентации личности. - М.: Изд-во МГУ, 1986. - 59 с.

4. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология. –М.: УРАО, 2003. -208 с.

5. Блюмкин В.А. Мир моралных ценностей. - М.: Знание, 1981. -64 с.

6. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6-ти т. М., Т. 3., 1983. - 368 с. Т. 4., 1984. - 432 с. Т. 6., 1984. - 400 с.

7. Дробницкий О. Проблемы нравственности. - М.: Наука, 1977. - 334 с.

8. Казакина М.Г. Ценностные ориентации школников и их формирование в коллективе. - Л., 1989. - 85 с.

9. Казакина М.Г. Жизненные цели как компонент направленности личности школников //Проблемы единства обучения и воспитания. - Л., 1978.

10. Кон И.С. Открытие "Я". - М.: Политиздат, 1984. - 367 с.

11. Мардонов Ш.К. Педагогик аксиологияга кириш. Дарслик. - Тошкент:Зебо принт, 2023. -267 б.

12. Сластенин В.А, Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика. - М.:Владас, 2003. -256 с.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ГОТОВНОСТЬ К САМОРАЗВИТИЮ: МЕЖДУНАРОДНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА ДЛЯ ОСОЗНАННОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Алейникова Ольга Валентиновна
Международный институт профессионального развития педагога, г. Москва, Россия
Заведующий лабораторией «Методология и инновационные образовательные технологии развития личностного потенциала человека»
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509551

Аннотация. *В статье рассматривается проблема развития личности в условиях тотальной цифровизации, когда интернет-пространство становится полноценной средой социализации. Опираясь на конструкт «цифровая социализация» (Г.У. Солдатова, А.Е. Войскунский) и классические отечественные концепции развития личности (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, А.В. Петровский, А.Г. Асмолов), автор показывает, что цифровые платформы выступают новой референтной группой, а потребность в персонализации может подменяться зависимостью от алгоритмической валидации.*

Ключевой тезис: если осознанная саморегуляция — это механизм, позволяющий человеку оставаться субъектом в цифровой среде, то личностный потенциал — ресурс, который данный механизм приводит в действие. Через понятие «развиваемость» (А.К. Маркова) и компетентностно-деятельностный подход (О.М. Коломиец) обосновывается, что потенциал формируется в целенаправленной активности, а осознанное использование технологий становится деятельностью, развивающей личность.

Отдельное внимание уделено угрозам «экономики внимания» и феномену «когнитивной скупости», подменяющим внутренние волевые усилия алгоритмическими подсказками. В качестве ответа обосновывается необходимость международной стандартизации цифрового контента для личностного развития и создания единого консорциума под эгидой профильных педагогических и психологических институтов.

Ключевые слова: *цифровая социализация, развитие личности, личностный потенциал, осознанная саморегуляция, развиваемость, цифровой контент, человеческий капитал.*

В современном мире юношеский период развития человека проходит в стремительно развивающемся цифровом мире, где интернет пространство играет важную роль в повседневной жизни. Цифровой контент предоставляет беспрецедентные возможности для обучения, доступа к новой информации и общения со сверстниками. В эпоху тотальной цифровизации контент для личностного развития (образование, ментальное и эмоциональное здоровье, развитие навыков и многое другое) стал важнейшим элементом непрерывного образования. На сегодняшний день цифровая среда из инструментария трансформировалась в виртуальное пространство, в котором происходит формирование личности. Интернет стал полноценным пространством

взросления и социализации. Конструкт «цифровая социализация» был введен Г.У. Солдатовой и А.Е. Войскунским. По их определению «цифровые технологии встраиваются в когнитивную и социальную систему человека… и видоизменяют ее»[1]. Если раньше в основном обсуждалось влияние неприемлемого контента и чрезмерное использование цифровых медиа, то теперь речь идет о влиянии алгоритмических систем на когнитивное развитие, эмоциональное состояние и, что особенно важно, на процесс построения самоидентичности и развитие потенциала личности. Цифровой контент формирует идентичность молодежи, предоставляя иное восприятие мира. Таким образом актуальность международного регулирования цифрового контента обусловлена тем, цифровая среда стала ключевым фактором формирования и развития личности.

Развитие личности рассматривалось в отечественной науке посредством нескольких базовых концепций. Основоположником многих идей выступил Л.С. Выготский[2]. В основе его культурно-исторической теории развития личности – «социальная ситуация развития». Развитие личности происходит через присвоение культурных знаков и орудий в процессе общения со взрослыми, в зоне ближайшего развития. Идеи А.Н. Леонтьева касательно развития личности базируются на теории деятельности. Личность есть продукт иерархии деятельностей, в которых она участвует. И движет ее «личностный смысл» и «мотив». С.Л. Рубинштейн считал источником развития личности субъектную позицию в жизни. Человек развивается, разрешая противоречия между внешним и внутренним, социальным и индивидуальным. Ключевое понятие его концепции — субъект жизни, активный строитель собственной жизни. Б.Г. Ананьев выделил «индивидуальность», как высший уровень развития человека. Это неповторимое сочетание всех свойств индивида (как биологического существа), личности (как продукт социализации) и субъекта деятельности (труда и познания). В.Н. Мясищев полагал, что личность определяет активная, сознательная и избирательная система отношений человека к миру и окружающей действительности. А.В. Петровский предложил теорию, где основой развития выступает потребности личности в персонализации (быть значимым для других). Движущей силой служит противоречие между потребностью в персонализации и объективной заинтересованностью группы принимать лишь те проявления индивидуальности, которые соответствуют ее

[1] Солдатова, Г.У., & Войскунский, А.Е. (2021). Социально-когнитивная концепция цифровой социализации: новая экосистема и социальная эволюция психики. Психология. Журнал Высшей школы экономики.
[2] Психология личности. Том 2. Отечественная психология / Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Г. Асмолов и др. — Самара: Бахрах-М, 2013. — 544 с.

ценностям и задачам. Он выделил три фазы развития личности в группе: адаптация (усвоение норм и правил, овладение средствами деятельности); индивидуализация (выделение своей индивидуальности); интеграция (полноценная общность с группой и вклад личности в развитие группы). Согласно концепции развития личности А.Г. Асмолова, человек развивается в совместной предметной деятельности (учении, игре, труде и общении) возникают те «кирпичики», из которых строится личность. Развитие есть процесс социализации, в котором человек присваивает общественный опыт. Движущие силы развития — это противоречия, стремления к сохранению (адаптация) и стремления к изменению (активная неадаптивность).

Концепции, о которых шла речь, закладывают фундамент для понимания того, как человек может (или не может) управлять собой в условиях цифрового мира. Цифровые платформы теперь выступают основной «референтной группой», а «лайк» - форма социального одобрения. Проблема возникает, когда потребность в персонализации становится настолько сильной, что человек попадает в зависимость от внешней валидации (лайков, подписчиков), и его саморегуляция подменяется погоней за одобрением алгоритмов. Отвлекающие факторы, алгоритмические ленты и циклы мгновенного удовлетворения позволяют увидеть классические психологические проблемы: построение иерархии мотивов (Леонтьев), разрешение противоречий (Рубинштейн), опосредование поведения (Выготский). Осознанная саморегуляция позволяет использовать преимущества цифровой среды и развиваться как личность в условиях перманентной цифровой стимуляции.

Если осознанная саморегуляция — это механизм, позволяющий человеку оставаться субъектом в цифровой среде, то личностный потенциал — это тот ресурс, который данный механизм приводит в действие и одновременно развивает. В цифровой среде это различие становится принципиальным. Можно владеть отдельными приёмами саморегуляции (таймеры, блокировщики, цифровые детоксы), но без опоры на личностный потенциал эти приёмы остаются внешними, хрупкими и легко разрушаются при столкновении с алгоритмически выверенной стимуляцией. Личностный потенциал превращает набор техник в устойчивую способность. Мы понимаем личностный потенциал как развиваемость. Понятие развиваемость было введено автором психологической концепции профессионализма А.К. Марковой[3]. Развиваемость – это, по сути, тот самый внутренний потенциал, который и составляет основу способности человека к саморазвитию. Маркова,

[3] Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.

говоря о саморазвиваемости, отмечала, что ее высокий уровень проявляется в инициативе, самостоятельной постановке целей, рефлексии и внутренней устойчивости. Личностный потенциал укоренён в ценностях и смыслах — это не набор техник, а духовно-нравственная основа. В цифровой среде, где алгоритмы целенаправленно воздействуют на импульсивные реакции, именно ценностная опора становится тем «якорем», который позволяет сохранять субъектность. Развитие потенциала — это деятельность. Компетентностно-деятельностный подход показывает: потенциал не «раскрывается» сам, он формируется в целенаправленной активности. Применительно к цифровой среде это означает: осознанное использование технологий (а не пассивное потребление) становится деятельностью, развивающей личность. Международный институт профессионального развития педагога, руководителем которого является доктор педагогических наук О.М. Коломиец, проводит междисциплинарные исследования в области всех уровней образования, которые образуют непрерывную систему образования человека в течении всей его жизни. Ведутся разработки психолого-педагогических технологий развития личностного потенциала. Самотрансценденция[4] как критерий зрелости. В контексте цифровой среды, которая поощряет замыкание в персонализированном «пузыре» и погоню за валидацией, способность выйти за пределы собственного «Я» к ценностям и служению — это именно тот личностный потенциал, который противостоит алгоритмической фрагментации личности

В эпоху тотальной цифровизации контент для личностного развития (образование, ментальное здоровье, развитие навыков и многое другое) стал важнейшим элементом непрерывного образования. Однако главный вызов заключается в том, что цифровизация может как активизировать эту готовность к развитию, так и полностью ее подавить, превратив пользователя в пассивного потребителя алгоритмических подсказок. Алгоритмы определяют видимость информации. Рекомендательные системы структурируют информационный контент и формирует картину мира, в котором растет человек. Именно поэтому международная стандартизация этой сферы сегодня жизненно необходима. Взрывной рост рынка личностного развития породил острую проблему: отсутствие единых международных критериев качества, безопасности и главное методологической обоснованности контента.

[4] О. М. Коломиец, О. В. Алейникова, В. В. Бенджеллун Самоценность и трансцендентность как высшая точка развития личностного потенциала обучающегося в течение всей жизни // МНКО. 2024. №1 (104).

Большинство современных цифровых продуктов построены по законам экономики внимания[5], которая истощает человека. Основная идея экономики внимания — конвертировать внимание в прямой или косвенный доход. Выделиться, вынудить аудиторию реагировать на послание и удерживать интерес как можно дольше. Используются дофаминовые петли, агрессивные уведомления и готовые шаблоны[6]. Вместо того чтобы развивать автономию пользователя, контент часто формирует зависимость. Человек потребляет огромное количество информации, но его реальная готовность действовать и меняться в физическом мире стремится к нулю. Мы сталкиваемся с феноменом «когнитивной скупости», когда цифровой инструмент подменяет собой внутренние волевые усилия человека. Когнитивная скупость — это склонность человеческого мозга экономить умственные ресурсы и выбирать более простые, быстрые и привычные способы мышления вместо глубокого анализа.

На сегодняшний день практически не оценивается влияние глобального контента на ментальное и эмоциональное состояние. На международном уровне нет единого понятийного аппарата. Кроме того, искусственный интеллект (ИИ) генерирует персонализированный контент за секунды. Поэтому необходимы правила и алгоритмы для самого ИИ, которые будут автоматически формировать развитие человека. Рекомендательные системы ИИ не должны предлагать контент, который манипулирует уязвимостями человека (например, его тревожностью или неуверенностью в себе), ради увеличения экранного времени. Алгоритм должен подталкивать к автономии. Контент для развития личности должен разрабатываться совместно с сертифицированными экспертами (педагогами, психологами и методологами). Стандарты должны требовать от разработчиков подтверждения: развивает ли их курс человека или вводит в иллюзию компетентности? Назрела необходимость создания единого международного консорциума под эгидой профильных педагогических и психологических институтов. Специализированные институты могут тестировать новые подходы к развитию личности на ограниченных выборках пользователей, под контролем независимых этических комитетов.

Контент, прошедший международную сертификацию соответствия критериям развития личностного потенциала, должен получать приоритетный

[5] Loewenstein, George, and Zachary Wojtowicz. 2025. "The Economics of Attention." Journal of Economic Literature 63 (3): 1038–89.
DOI: 10.1257/jel.20241665

[6] Masri-Zada T, Martirosyan S, Abdou A, Barbar R, Kades S, Makki H, Haley G, Agrawal DK. The Impact of Social Media & Technology on Child and Adolescent Mental Health. J Psychiatry Psychiatr Disord. 2025;9(2):111-130. Epub 2025 Apr 16. PMID: 40520349; PMCID: PMC12165459.

доступ к государственным образовательным заказам и корпоративным обучающим программам. Совершенствование международных стандартов в этой сфере — это не вопрос цензуры или жестких ограничений. Это вопрос безопасности человеческого капитала. Если мы оставим рынок цифрового контента для саморазвития хаотичным, мы рискуем получить поколение людей с высоким уровнем информированности, но с атрофированной волей и полным отсутствием подлинной готовности к развитию. Наша общая задача — пересобрать механизмы регулирования так, чтобы цифровой контент стал научно обоснованным инструментом, помогающим человеку активизировать его личностный потенциал и осознанную готовность менять себя и мир вокруг.

Список литературы

1. Коломиец, О.М. Самоценность и трансцендентность как высшая точка развития личностного потенциала обучающегося в течение всей жизни / О.М. Коломиец, О.В. Алейникова, В.В. Бенджеллун // Мир науки. Культура. Образование. — 2024. — № 1 (104). — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/samotsennost-i-transtsendentnost-kak-vysshaya-tochka-razvitiya-lichnostnogo-potentsiala-obuchayuschegosya-v-techenie-vsey-zhizni (дата обращения: 01.10.2026).
2. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. — М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. — 308 с.
3. Психология личности. Том 2. Отечественная психология / Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Г. Асмолов [и др.]. — Самара : Бахрах-М, 2013. — 544 с.
4. Солдатова, Г.У. Социально-когнитивная концепция цифровой социализации: новая экосистема и социальная эволюция психики / Г.У. Солдатова, А.Е. Войскунский // Психология. Журнал Высшей школы экономики. — 2021. — Т. 18, № 3. — С. 431–450.
5. Loewenstein, G. The Economics of Attention / G. Loewenstein, Z. Wojtowicz // Journal of Economic Literature. — 2025. — Vol. 63, No. 3. — P. 1038–1089. — DOI: 10.1257/jel.20241665.
6. Masri-Zada, T. The Impact of Social Media & Technology on Child and Adolescent Mental Health / T. Masri-Zada, S. Martirosyan, A. Abdou [et al.] // Journal of Psychiatry and Psychiatric Disorders. — 2025. — Vol. 9, No. 2. — P. 111–130. — PMID: 40520349; PMCID: PMC12165459.

IJTIMOIY TARMOQLARDAGI TURLI MAVZUDAGI KONTENTLARNING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK VA AXLOQIY TA’SIRINI BAHOLASHDAGI MUAMMOLAR

Usmanova Z.B
Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509626

Annotatsiya. *Bugungi raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy tarmoqlar insonlarning axborot olish, muloqot qilish, ta’lim olish, o‘z fikrini ifoda etish va ijtimoiy munosabatlarga kirishish jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar va o‘smirlarning kundalik hayotida ijtimoiy tarmoqlar muhim axborot-kommunikatsiya muhiti sifatida namoyon bo‘lib, ularning dunyoqarashi, qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy faolligiga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan turli mazmundagi kontentlarning shaxs kamolotiga ta’sirini pedagogik, psixologik va axloqiy jihatdan baholash dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlardagi kontent tushunchasi keng ma’noga ega bo‘lib, unga ta’limiy, ilmiy, madaniy, ko‘ngilochar, siyosiy, ijtimoiy, reklama, blogerlik, shaxsiy va boshqa turdagi materiallar kiradi. Ularning har biri foydalanuvchiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin.*

Muammoning murakkabligi shundaki, bir xil kontent turli yoshdagi, turli hayotiy tajriba va psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan shaxslarga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ijtimoiy tarmoq kontentini faqat uning mazmuniga ko‘ra emas, balki uni qabul qiluvchining yoshi, ehtiyojlari, qiziqishlari, emotsional holati, mediasavodxonligi va ijtimoiy muhiti bilan bog‘liq holda baholashni talab etiladi.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy tarmoqlar, ijtimoiy media, kontent, pedagogik ta’sir, psixologik ta’sir, axloqiy ta’sir, yoshlar, o‘smirlar, mediasavodxonlik, raqamli muhit, shaxs rivojlanishi, axloqiy qadriyatlar.*

Abstract. *In today’s digital society, social media is becoming an integral part of the processes of obtaining information, communicating, learning, expressing opinions, and engaging in social interactions. In particular, social media serves as an important information and communication environment in the daily lives of young people and adolescents, exerting a certain influence on their worldview, values, behavior, and social engagement. From this perspective, assessing the impact of various types of content disseminated through social media on personal development from pedagogical, psychological, and ethical perspectives is one of the pressing scientific and pedagogical issues.*

The concept of social media content is broad and encompasses educational, scientific, cultural, entertainment, political, social, advertising, blogging, personal, and other types of materials. Each of these may affect users in different ways.

The complexity of the problem lies in the fact that the same content may have different effects on individuals of different ages and with varying levels of life experience and psychological characteristics. Therefore, social media content should not be assessed solely on the basis of its content; rather, its evaluation should take into account the age, needs, interests, emotional state, media literacy, and social environment of the recipient.

Keywords: *social media, social networks, content, pedagogical impact, psychological impact, ethical impact, youth, adolescents, media literacy, digital environment, personal development, moral values.*

Аннотация. *В современном цифровом обществе социальные сети становятся неотъемлемой частью процессов получения информации, общения, обучения, выражения собственного мнения и осуществления социальных взаимодействий. В частности,*

социальные сети выступают важной информационно-коммуникационной средой в повседневной жизни молодежи и подростков, оказывая определенное влияние на их мировоззрение, ценности, поведение и социальную активность. С этой точки зрения оценка воздействия различных видов контента, распространяемого в социальных сетях, на развитие личности с педагогической, психологической и нравственной позиций является одной из актуальных научно-педагогических проблем. Понятие контента социальных сетей имеет широкое значение и включает образовательные, научные, культурные, развлекательные, политические, социальные, рекламные, блогерские, личные и другие виды материалов. Каждый из них может оказывать различное воздействие на пользователей.

Сложность данной проблемы заключается в том, что один и тот же контент может по-разному воздействовать на лиц разного возраста, имеющих различный жизненный опыт и психологические особенности. Поэтому социальный контент следует оценивать не только исходя из его содержания, но и с учетом возраста, потребностей, интересов, эмоционального состояния, уровня медиаграмотности и социальной среды его воспринимающего.

Ключевые слова: *социальные сети, социальные медиа, контент, педагогическое воздействие, психологическое воздействие, нравственное воздействие, молодежь, подростки, медиаграмотность, цифровая среда, развитие личности, нравственные ценности.*

Bugungi raqamli axborot muhitida ijtimoiy tarmoqlar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki shaxsning ijtimoiy tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy-pedagogik muhit sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko‘lamining ortishi ularda shakllanayotgan bilim, qarash, e’tiqod va munosabatlarga raqamli kontentlarning ta’sirini ilmiy jihatdan o‘rganishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan turli mavzudagi kontentlarning shaxs rivojiga ta’sirini aniqlash va baholash zamonaviy pedagogikaning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Shu o‘rinda ijtimoiy tarmoqlarning pedagogik imkoniyatlari, avvalo, ta’lim jarayonini axborot va multimedia resurslari bilan boyitish, mustaqil ta’lim olish imkoniyatini kengaytirish, o‘quvchilarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash va ularning ijodiy faolligini rag‘batlantirish bilan belgilanadi. Video darslar, elektron kitoblar, ilmiy-ommabop materiallar, infografikalar, interaktiv topshiriqlar va tajriba almashishga mo‘ljallangan platformalar o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq ijtimoiy tarmoqlardagi barcha kontentlarni ta’limiy nuqtai nazardan ijobiy baholab bo‘lmaydi albatta. Muhim muammolardan biri - kontentning pedagogik sifatini aniqlash mezonlarining etarlicha tizimlashmaganligidir. Ayrim materiallar tashqi ko‘rinish, qiziqarli sarlavha yoki ommabop shaklga ega bo‘lsa-da, ilmiylik, ishonchlilik, mantiqiylik va yosh xususiyatlariga moslik talablariga javob bermasligi mumkin.

Avvalo kontentlarni pedagogik baholashda quyidagi xususiyatlariga e’tibor qaratish zarur:

mazmunning ilmiy asoslanganligi;

axborotning ishonchliligi va xolisligi;
o‘quvchining yosh va individual xususiyatlariga muvofiqligi;
ta’limiy maqsadlarga mosligi;
tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkoniyati;
ijodkorlik va izlanishga rag‘batlantirishi;
milliy va umuminsoniy qadriyatlarni aks ettirishi;
manipulyativ yoki soxta axborot elementlarining mavjud emasligi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoq kontentining qisqa va tez qabul qilinadigan shaklda taqdim etilishi ba’zan chuqur tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish jarayonini cheklashi mumkin. Ayniqsa, qisqa videolar va emotsional mazmundagi postlarga ortiqcha murojaat qilish o‘smir yoshdagi o‘quvchini murakkab masalalarni tizimli o‘rganishdan ko‘ra, tezkor va yuzaki axborotni qabul qilishga odatlantirishi ehtimoli mavjud.

Demak, ijtimoiy tarmoqlarning pedagogik ta’sirini baholashda kontentning faqat foydali yoki zararli ekanini belgilash emas, balki uning ta’limiy maqsadga muvofiqligi, shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojiga qo‘shayotgan hissasini kompleks tahlil qilish talab etiladi.

Shu o‘rinda pedagogik imkoniyatlari bilan birga bir qancha psixologik ta’sirlarini ham aytib o‘tishimiz maqsadga muvofiqdar. Ijtimoiy tarmoq kontentining psixologik ta’siri uni qabul qiluvchining hissiy holati, motivatsiyasi, o‘zini baholashi, ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvorida namoyon bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsning o‘zini anglashi va atrofdagilar tomonidan qabul qilinishiga bo‘lgan ehtiyoj kuchli bo‘lgani sababli ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlar unga nisbatan ta’sirchanroq kechishi mumkin.

Psixologik ta’sirni baholashdagi asosiy muammolardan biri –bu kontentning ta’siri har doim ham bevosita va darhol namoyon bo‘lmasligidir. Ayrim kontentlar qisqa muddatda kuchli emotsional reaksiya uyg‘otsa, boshqalari shaxsning qarashlari va xulq-atvoriga uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardagi kontentlarning psixologik ta’siri quyidagi holatlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

emotsional ta’sir. Qo‘rquv, xavotir, g‘azab, hayajon yoki aksincha, quvonch va ijobiy kayfiyatni shakllantirishi mumkin;
o‘zini boshqalar bilan taqqoslash;
ideallashtirilgan hayot tarzi, tashqi ko‘rinish yoki muvaffaqiyatlarni namoyish etuvchi kontent shaxsda o‘zidan qoniqmaslik holatini yuzaga keltirishi mumkin;
e’tibor va tasdiqqa ehtiyojning kuchayishi. Layk, izoh va obunachilar soni shaxsiy qadr-qimmatni baholash mezoniga aylanishi xavfi mavjud;
qaramlik elementlarining shakllanishi. Ijtimoiy tarmoqdan uzoqlashishda qiyinchilik, doimiy ravishda xabarlar va yangiliklarni tekshirish, vaqtni nazorat qila olmaslik psixologik muammolarni kuchaytirishi mumkin;

xulq-atvorga ta’sir. Kontentda namoyish etilgan xatti-harakatlarni taqlid qilish, ayniqsa, o‘smirlar orasida kuzatilishi mumkin.

Shu sababli psixologik baholashda kontentning mazmuni bilan bir qatorda uning emotsional intensivligi, takroriyligi, qabul qilish davomiyligi va auditoriyaning psixologik xususiyatlari ham hisobga olinishi lozim albatta.

Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlarda axloqiy mazmundagi ta’sir alohida ahamiyatga ega. Chunki shaxsning axloqiy qarashlari, qadriyatlari, boshqalarga munosabati va jamiyatdagi xulq-atvor me’yorlari raqamli muhitda ham shakllanadi. Axloqiy baholash jarayonida kontentning inson qadr-qimmatiga munosabati, shaxsiy daxlsizlikni hurmat qilishi, zo‘ravonlikni targ‘ib etmasligi, kamsitish va haqoratdan xoli bo‘lishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga mosligi kabi mezonlar muhim hisoblanadi.

Biroq ijtimoiy tarmoqlarda kontent yaratish va tarqatish imkoniyatining osonligi axloqiy nazorat masalasini murakkablashtirmoqda. Ayrim foydalanuvchilar tomonidan shaxsiy hayotga oid ma’lumotlarni tarqatish, haqoratli izohlar qoldirish, kiberbulling, yolg‘on axborot tarqatish, nafrat va adovatni kuchaytiruvchi materiallar joylashtirish kabi holatlar uchraydi.

Bunday holatlar shaxsning axloqiy pozitsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi bilan birga, virtual muhitdagi xulq-atvor me’yorlarining buzilishiga ham sabab bo‘ladi. Shuning uchun ijtimoiy tarmoq kontentini axloqiy nuqtai nazardan baholashda quyidagi mezonlar muhim o‘rin tutadi:

inson sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish;
adolat va bag‘rikenglik tamoyillariga rioya etish;
zo‘ravonlik va tajovuzkorlikni targ‘ib qilmaslik;
shaxsiy hayot daxlsizligini ta’minlash;
axborot tarqatishda mas’uliyatli munosabatni shakllantirish;
milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiqlik;
boshqa shaxslarni kamsitish va haqorat qilishga yo‘l qo‘ymaslik.

Ijtimoiy tarmoq kontentining pedagogik, psixologik va axloqiy ta’sirini alohida-alohida o‘rganish muayyan natijalar bersa-da, zamonaviy raqamli muhitning murakkab xususiyati ularni o‘zaro bog‘liq holda tadqiq etishni talab qiladi. Masalan, muayyan video pedagogik jihatdan foydali ma’lumot berishi mumkin, biroq uning taqdim etish uslubi psixologik jihatdan salbiy emotsional ta’sir uyg‘otishi yoki axloqiy jihatdan bahsli g‘oyalarni ilgari surishi mumkin. Aksincha, ijtimoiy mazmundagi emotsional kontent o‘smir yoshdagi o‘quvchilarni faol fuqarolik pozitsiyasiga undashi va ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytirishi ham mumkin. Shu nuqtai nazardan, kontent ta’sirini kompleks baholash modelida uch asosiy komponentni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblayman:

pedagogik mezonlar → bu bilim, tafakkur, mustaqil ta’lim va ijodiy faollikka ta’sir;

psixologik mezonlar → bu emotsional holat, motivatsiya, o‘zini baholash, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarga ta’sir;

axloqiy mezonlar → bu qadriyatlar, mas’uliyat, hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy me’yorlarga ta’sir.

Bunday yondashuv kontentni faqat «ijobiy» yoki «salbiy» deb baholashdan voz kechib, uning ta’sirini mazmun – auditoriya – qabul qilish sharoiti – ta’sir mexanizmi – natija tizimi asosida o‘rganish imkonini beradi.

Shunday ekan ijtimoiy tarmoqlardagi turli mazmundagi kontentlarning ta’sirini baholash jarayonida qator metodologik va amaliy muammolar mavjud. Bularga:

Birinchidan, kontent hajmining juda kattaligi ularni to‘liq monitoring qilish imkoniyatini cheklaydi.

Ikkinchidan, axborotning tez yangilanishi natijasida muayyan kontentning ta’sirini uzoq muddatli kuzatish murakkablashadi.

Uchinchidan, foydalanuvchilarning individual-psixologik xususiyatlari ta’sir natijalarining bir xil bo‘lmasligiga olib keladi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy tarmoq algoritmlari foydalanuvchining qiziqishlariga mos materiallarni qayta-qayta taqdim etishi natijasida ayrim kontentlar ta’siri kuchayishi mumkin.

Beshinchidan, kontentning ishonchliligi va haqqoniyligini aniqlash hamisha oson emas. Ayniqsa, soxta axborot, manipulyativ sarlavhalar va kontekstdan uzilgan ma’lumotlar foydalanuvchida noto‘g‘ri tasavvur hosil qilishi mumkin.

Oltinchidan, ta’sirni baholashning yagona universal mezonlari mavjud emas. Turli yosh, ijtimoiy guruh va ta’lim darajasiga mansub foydalanuvchilarda bir xil kontent turlicha natija berishi mumkin.

Shu sababli ijtimoiy tarmoq kontentining ta’sirini baholashda kontent tahlili, pedagogik kuzatuv, psixologik diagnostika, so‘rovnoma, intervyu, ekspert bahosi va raqamli xulq-atvor ko‘rsatkichlaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’sirini kamaytirishning eng samarali yo‘llaridan biri – o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda media va axborot savodxonligini shakllantirishdir. Bunda ularga axborotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, manbasini tekshirish, dalil va fikrni farqlash, manipulyativ usullarni aniqlash hamda axborotni mas’uliyat bilan tarqatish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Pedagoglar tomonidan ijtimoiy tarmoqlardagi kontentlarni ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish ham muhim. Bunda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarga muayyan kontentni mustaqil tahlil qilish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash, axloqiy bahosini berish va o‘z munosabatini asoslashga qaratilgan topshiriqlar berish mumkin.

Shuningdek, ota-ona, pedagog va o‘quvchi o‘rtasida raqamli muhitdan foydalanish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Nazoratning haddan tashqari kuchaytirilishi o‘rniga, ongli va mas’uliyatli

foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlardagi turli mavzudagi kontentlar o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning ta’limiy, psixologik va axloqiy rivojlanishiga bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatuvchi ko‘p qirrali ijtimoiy-pedagogik omil hisoblanadi. Ularning ta’siri mazmunning xususiyati, foydalanuvchining yoshi va individual-psixologik holati, axborotni qabul qilish davomiyligi, raqamli muhit va ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog‘liq. Ijtimoiy tarmoq kontentlarini baholashdagi asosiy muammo uning ta’sirini bir tomonlama – faqat foydali yoki zararli sifatida belgilash bilan cheklanishdir. Aslida esa bir kontent turli auditoriya uchun turlicha pedagogik, psixologik va axloqiy natija keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois kontent ta’sirini kompleks va mezonlarga asoslangan yondashuv asosida baholash zarur.

Ijtimoiy tarmoq kontentlarining pedagogik ta’sirini baholashda uning ilmiyligi, ta’limiy qimmati, tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkoniyati; psixologik ta’sirini baholashda emotsional holat, motivatsiya, o‘zini baholash va xulq-atvorga ta’siri; axloqiy ta’sirini baholashda esa qadriyatlar, mas’uliyat, hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy me’yorlarga muvofiqligi asosiy mezonlar sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birga, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda mediasavodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va raqamli etika ko‘nikmalarini shakllantirish ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’sirini kamaytirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Bu jarayonda ta’lim muassasasi, oila va raqamli muhit o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlash, pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish hamda ijtimoiy tarmoq kontentini baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, ijtimoiy tarmoqlardan ta’lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanish ularni cheklash yoki inkor etish emas, balki kontentlarni ongli tanlash, uni tanqidiy tahlil qilish va pedagogik, psixologik hamda axloqiy jihatdan baholay oladigan raqamli kompetent yosh avlodni shakllantirish bilan bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
2. Vohidova N.R. “Milliy qadriyatlar mediakontentida shakl va mazmun masalasi”. Экономика и социум № 10(136) 1-2025.
3. Abdujalilova Sh.A. “Abdurauf Fitratning oila va bola tarbiyasiga oid qarashlari”. Ilmiy-ommabop risola.-T.: “Yozuvchi”. 2002.-70 b.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR DIALEKTIKASI: O‘ZBEK FALSAFIY TAFAKKURI VA ERKIN YUSUPOV QARASHLARI MISOLIDA

Saydullayev Nurmuhammad Ziyodulla o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mitasi xodimi, Respublika ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar institutining mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509753

Annotatsiya. *Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro bog‘liqligi o‘zbek falsafiy tafakkuri doirasida tahlil qilinadi. Qadriyatlarning inson, jamiyat, axloq va ma’naviy kamolot bilan bog‘liq jihatlari E. Yusupov, Q. Nazarov va boshqa o‘zbek faylasuflarining qarashlari asosida yoritiladi. Milliy qadriyatlarning umuminsoniy mazmun kasb etishi hamda ularning jamiyat taraqqiyoti va inson kamolotidagi o‘rni ochib beriladi.*
Kalit so‘zlar: *milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, qadriyatlar falsafasi, o‘zbek falsafiy tafakkuri, Erkin Yusupov, axloq, ma’naviy kamolot, inson va jamiyat.*
Аннотация. *В статье анализируется взаимосвязь национальных и общечеловеческих ценностей в рамках узбекской философской мысли. На основе взглядов Э. Юсупова, К. Назарова и других узбекских философов рассматривается связь ценностей с человеком, обществом, нравственностью и духовным совершенствованием. Раскрывается процесс приобретения национальными ценностями общечеловеческого содержания, а также их значение в развитии общества и совершенствовании личности.*
Ключевые слова: *национальные ценности, общечеловеческие ценности, философия ценностей, узбекская философская мысль, Эркин Юсупов, нравственность, духовное совершенствование, человек и общество.*
Abstract. *The article analyzes the relationship between national and universal values within Uzbek philosophical thought. Drawing on the views of Erkin Yusupov, Qiyomiddin Nazarov, and other Uzbek philosophers, it examines the connection of values with the human being, society, morality, and spiritual development. Particular attention is given to how national values acquire universal significance and to their role in social development and human perfection.*
Keywords: *national values, universal values, philosophy of values, Uzbek philosophical thought, Erkin Yusupov, morality, spiritual development, human and society.*

KIRISH. Qadriyatlar inson va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Inson o‘z hayoti davomida yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, erkinlik, burch, mas’uliyat, inson qadr-qimmati kabi tushunchalarga munosabat bildiradi. Ana shu munosabat orqali uning hayotiy qarashlari va ma’naviy mezonlari shakllanadi. Shu sababli qadriyat masalasi falsafada insonning hayot mazmuni, jamiyatdagi o‘rni va boshqalar bilan munosabatini tushunishga xizmat qiladigan muhim mavzulardan biridir.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabat bu masalaning alohida jihatini tashkil etadi. Milliy qadriyatlar muayyan xalqning tarixi, hayot tarzi, dunyoqarashi va ma’naviy tajribasi bilan bog‘liq holda shakllanadi. Umuminsoniy qadriyatlar esa turli xalqlar hayotida uchraydigan va inson uchun umumiy

ahamiyatga ega bo‘lgan ezgulik, adolat, tinchlik, erkinlik, insonparvarlik kabi mezonlarni ifodalaydi. Biroq ularni bir-biridan ajratilgan ikki alohida tizim sifatida tushunish to‘g‘ri emas. Umuminsoniy mazmun ko‘pincha milliy hayot va madaniyat orqali namoyon bo‘ladi, milliy qadriyatlar esa insoniy ahamiyat kasb etishi orqali kengroq mazmunga ega bo‘ladi.

Bu masalaga Qiyomiddin Nazarov ham alohida e’tibor qaratadi. Faylasufning fikricha, “milliylik va umuminsoniylik bir butun madaniyatning ikki tomoni, bir-birini taqozo etuvchi jihatlardir”[7]. Ushbu qarash milliylik bilan umuminsoniylik o‘rtasidagi munosabatni qarama-qarshilik sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liqlik sifatida tushunishga imkon beradi. Milliylik xalqning o‘ziga xosligini saqlasa, umuminsoniylik uni boshqa xalqlar va butun insoniyatga xos umumiy qadriyatlar bilan bog‘laydi.

Akademik Jondor Tulenov ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro ta’siriga katta ahamiyat bergan. U: “Milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir-biri bilan bevosita bog‘liq. Ularning har ikkalasi bir-biriga ta’sir etadi, biri ikkinchisini to‘ldiradi, mazmunan boyitadi”, deb yozadi[8]. Bu fikr qadriyatlarning rivoji yopiq jarayon emasligini ko‘rsatadi. Har bir xalq o‘z qadriyatlarini saqlagan holda boshqa xalqlarning ma’naviy tajribasidan ham bahramand bo‘ladi. Shu tariqa milliy qadriyatlar o‘z mazmunini boyitadi, umuminsoniy qadriyatlar esa turli milliy shakllarda namoyon bo‘ladi.

O‘zbek falsafiy tafakkurida ushbu masala mustaqillik davrida yanada keng o‘rganila boshladi. Qadriyat, inson qadr-qimmati, axloqiy kamolot, milliy o‘zlik va jamiyatning ma’naviy rivoji masalalari Q. Nazarov, J. Tulenov, X. Shayxova, E. Yusupov va boshqa faylasuflarning tadqiqotlarida muhim o‘rin egalladi. Ularning qarashlari qadriyatlarni faqat tarixdan meros qolgan hodisa sifatida emas, balki inson va jamiyat bilan birga rivojlanib boradigan ma’naviy mezon sifatida tushunishga imkon beradi.

ASOSIY QISM. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar inson hayotida muhim ro‘l o‘ynab kelmoqda. Inson avvalo muayyan xalq, til va madaniyat muhitida voyaga yetadi. Shu muhit orqali uning dunyoqarashi va hayotiy mezonlari shakllanadi. Biroq inson uchun muhim bo‘lgan adolat, erkinlik, tinchlik, yaxshilik va inson qadrini hurmat qilish kabi tushunchalar bir millat doirasi bilan cheklanmaydi. Ular umumiy insoniy mazmunga ega. O‘zbek falsafasida bu masalaga alohida e’tibor qaratilgan. Qiyomiddin Nazarov milliy qadriyatlarni insonni umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘lovchi muhim bo‘g‘in sifatida ko‘radi[9]. Uning qarashlariga ko‘ra, inson umuminsoniy qadriyatlarni mavhum holda emas, o‘zi mansub bo‘lgan xalqning tili, tarixi, madaniyati va ma’naviy merosi orqali anglaydi. Shu sababli

[7] Nazarov Q. (2018) Falsafa asoslari. b - 159.
[8] Tulenov J. (1993) Hayot falsafasi. b – 151 https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/118-falsafa
[9] Nazarov Q. (2004) Qadriyatlar falsafasi. . b – 85

milliy qadriyatlar faqat o‘tmishdan qolgan meros emas. Ular insonning bugungi hayoti va jamiyatdagi o‘rniga ham ta’sir qiladi.

Nazarov umuminsoniy qadriyatlarni ham alohida bir xalq yoki guruhga tegishli hodisa sifatida tushuntirmaydi. Ularning asosida insoniyatning umumiy hayoti turadi. Erkinlik, tinchlik va baxt-saodat kabi qadriyatlar turli xalqlar uchun birdek ahamiyatga ega. Shu bilan birga, har bir xalq bu qadriyatlarni o‘z tarixiy tajribasi va madaniyati asosida ifoda etadi. Demak, umuminsoniylik milliy o‘ziga xoslikni yo‘qotmaydi. Aksincha, uning mazmunini kengaytiradi.

Jondor Tulenov ham milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikka e’tibor qaratgan. U bu ikki turdagi qadriyatlarning bir-biriga ta’sir qilishi va bir-birini boyitishini ta’kidlaydi[10]. Bu fikrning muhim tomoni shundaki, milliy qadriyat o‘zgarmas hodisa sifatida qaralmaydi. Jamiyat rivojlanishi davomida uning ayrim jihatlari yangilanadi. Boshqa xalqlarning tajribasi ham bu jarayonga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq bunday o‘zgarish milliy o‘zlikdan voz kechishni anglatmaydi. Abdurahim Erkayevning ma’naviyat haqidagi tadqiqotlarida ham inson, jamiyat va qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik muhim o‘rin egallaydi. Uning yondashuvida ma’naviyat insonning bilimlari bilangina belgilanmaydi. Unda axloq, e’tiqod, ijtimoiy tajriba va insonning o‘z xatti-harakatiga bergan bahosi ham muhimdir[11]. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlar insonning o‘z xalqiga mansubligini anglashiga yordam beradi. Umuminsoniy qadriyatlar esa uning boshqa insonlar va xalqlarga munosabatini kengaytiradi.

Bu qarashlardan milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasida doimiy aloqa mavjudligi ko‘rinadi. Milliy qadriyat insonning o‘zligini saqlashiga xizmat qiladi. Umuminsoniy qadriyat esa uni kengroq insoniy mezonlar bilan bog‘laydi. Ulardan birini ikkinchisidan ustun qo‘yish masalaning mazmunini toraytiradi. Muhimi, ularning inson hayotida qanday uyg‘unlashishini tushunishdir.

O‘zbek falsafiy tafakkuridagi ana shu yo‘nalish Erkin Yusupov qarashlarida ham davom ettiriladi. Uning asarlarida milliylik, axloq, inson kamoloti va ma’naviy qadriyatlar bir-biri bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shu sababli keyingi bosqichda Erkin Yusupovning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabatini alohida tahlil qilish zarur.

Erkin Yusupov qarashlarida qadriyat inson va jamiyat hayotidan ajralgan tushuncha emas. Qadriyatning mazmuni insonning ehtiyoji, maqsadi va hayotga munosabati bilan ochiladi. Shu bois inson hayoti, erkinligi, tinchligi, qadr-qimmati va ma’naviy kamoloti alohida ahamiyat kasb etadi. Olim qadriyatlarni jamiyat taraqqiyoti bilan birga o‘zgarib va boyib boradigan hodisa sifatida tushuntiradi.

[10] Tulenov J. (1993) Hayot falsafasi. b – 100-155 https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/118-falsafa
[11] Erkayev A. (2018) Ma’naviyatshunoslik.b – 24-34

Yusupov umuminsoniy qadriyatlarning mazmuniga alohida e’tibor beradi. U: “Umuminsoniy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining muayyan davrida yashayotgan kishilar uchun umumiy bo‘lgan qadriyatlar tizimini hosil qiladi, boshqa qadriyatlar bilan uzluksiz aloqada, zaruriy bog‘lanishda namoyon bo‘ladi”, deb ta’kidlaydi[12]. Bu fikrda muhim bir jihat mavjud. Umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan alohida yashamaydi. Ular bir-biri bilan bog‘lanadi va inson hayotida birgalikda namoyon bo‘ladi.

Bu yondashuv milliy qadriyatlarning mazmunini ham kengroq tushunishga imkon beradi. Milliy qadriyat xalqning tarixi, tili, urf-odati va hayot tajribasi bilan bog‘liq. Lekin uning ahamiyati faqat shu xalq doirasida qolib ketmaydi. Insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, halollik va tinchlik kabi fazilatlar milliy muhitda shakllansa-da, mazmunan barcha insonlar uchun qadrli bo‘lishi mumkin. Demak, milliy qadriyatning umuminsoniy ahamiyati undagi insoniy mazmun bilan belgilanadi.

Erkin Yusupov qadriyatlar masalasini insonning axloqiy kamoloti bilan ham bog‘laydi. Uning fikricha: “Umuman, axloq ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud bo‘lgan insonlarning o‘z-o‘zini idora qilish shakllari va me’yori, o‘zaro muloqot va munosabatlarda ularga xos bo‘lgan ma’naviy kamolot darajasining namoyon bo‘lishidir”[13]. Bu yerda axloq insonning faqat shaxsiy fazilati sifatida qaralmaydi. U insonning boshqalarga munosabati, o‘z xatti-harakatini boshqara olishi va jamiyat oldidagi mas’uliyati orqali namoyon bo‘ladi.

Shu jihatdan Yusupov qarashlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik axloq orqali ham ko‘rinadi. Halollik, adolat, vijdon, insonparvarlik yoki mehr-oqibat har bir xalq hayotida o‘ziga xos shaklda namoyon bo‘lishi mumkin. Lekin ularning asosiy mazmuni insonni yaxshilikka undashdan iborat. Bu esa ularni umumiy insoniy qadriyatlar darajasiga olib chiqadi.

Yusupovning qarashlaridan yana bir muhim xulosa kelib chiqadi. Milliylikni saqlash umuminsoniy qadriyatlardan uzoqlashishni anglatmaydi. Xuddi shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish milliy o‘zlikdan voz kechish degani emas. Aksincha, milliy qadriyatlar insonparvar mazmun bilan boyiganda ularning jamiyat hayotidagi o‘rni mustahkamlanadi. Umuminsoniy qadriyatlar esa milliy hayotda aniq shakl va mazmun kasb etadi. Erkin Yusupov qarashlarida inson qadri milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bog‘lab turuvchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Insonning ma’naviy va axloqiy kamoloti jamiyatning rivojidan ajralmaydi. Shu sababli qadriyatlarning ahamiyatini ham ularning inson hayotiga, jamiyatdagi munosabatlarga va ma’naviy muhitga qanday ta’sir ko‘rsatishi orqali baholash mumkin.

[12] Yusupov E. (1994) Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi ahamiyati. b - 53
[13] Yusupov E. (1998) Inson kamolotining ma’naviy asoslari. b - 116

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tayyor va o‘zgarmas holda mavjud bo‘lmaydi. Ular insonning kundalik hayoti, tarbiyasi va jamiyatdagi munosabatlari orqali mazmun kasb etadi. Shu sababli qadriyatni faqat tarixdan qolgan meros sifatida tushunish yetarli emas. Uning hayotiyligi bugungi avlod tomonidan qanday anglanishi va amalda qanday namoyon bo‘lishiga ham bog‘liq. Inson qadriyatlarni avvalo o‘zi yashayotgan muhit orqali o‘zlashtiradi. Oila, ta’lim, til va milliy madaniyat uning dunyoqarashiga ta’sir qiladi. Biroq shaxs ulg‘aygan sari bu qarashlarni shunchaki takrorlamaydi. Ularni o‘z tajribasi orqali baholaydi, ayrimlarini mustahkamlaydi, ayrimlariga yangicha mazmun beradi. A. Choriyevning shaxs doimiy shakllanish va takomillashish jarayonida bo‘ladi, degan qarashi ham shu holatni tushuntirishga yordam beradi[14]. Demak, shaxs rivojlangan sari uning qadriyatlarga munosabati ham rivojlanadi.

Bu jarayonda ta’limning o‘rni alohida. Bilim insonni faqat kasb egasi qilib qo‘ymaydi. U insonning o‘z hayoti, jamiyat va boshqalarga bo‘lgan munosabatini ham o‘zgartiradi. X. Shayxova bilim va kasbni chuqur egallash masalasini inson kamoloti bilan bog‘laydi[15]. Bunda muhim jihat bilimning o‘zi emas, undan qanday maqsadda foydalanilishidir. Bilim jamiyatga foyda keltirsa, inson qadrini oshirsa va yaxshilikka xizmat qilsa, u qadriyat darajasiga ko‘tariladi.

Milliy qadriyatlarning umuminsoniy mazmuni ham aynan insoniy munosabatlarda ochiladi. Masalan, kattaga hurmat, oilaga sadoqat, mehmondo‘stlik yoki Vatanga muhabbat milliy hayotda o‘ziga xos shaklda namoyon bo‘ladi. Lekin ularning mazmunida hurmat, mas’uliyat, mehr va sadoqat kabi barcha insonlar uchun tushunarli bo‘lgan mezonlar mavjud. Shu sababli milliy qadriyatning ahamiyati faqat uning qadimiyligida emas, balki inson hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatishida ham namoyon bo‘ladi. Axloq bu bog‘liqlikni amalda ko‘rsatib beradigan asosiy sohalardan biridir. Inson adolat, yaxshilik yoki halollik haqida gapirishi mumkin. Ammo qadriyat uning xatti-harakatida namoyon bo‘lmasa, bu tushunchalar amaliy mazmun kasb etmaydi. Abdulla Sherning axloqiy qadriyatlarni inson xulqi va odamlar o‘rtasidagi munosabatlar bilan bog‘lashi shu jihatdan muhimdir[16]. Yaxshilik, adolat va insonparvarlik milliy muhitda shakllansa ham, ularning mazmuni ma’lum bir millat chegarasidan chiqib ketadi.

Qadriyatlarning yana bir muhim xususiyati - vorislik va yangilanishning birgalikda kechishidir. Har bir avlod oldingi avloddan ma’lum qadriyatlarni qabul qiladi. Shu bilan birga, ularni yangi sharoitga moslab qayta anglaydi. Shuning uchun milliy qadriyatlarni saqlash ularni o‘zgartirmasdan takrorlash degani emas. Asosiy mazmunni saqlagan holda zamon talablariga mos shakllarni topish ham qadriyatlarning davomiyligini ta’minlaydi.

[14] Choriyev A. (2002) Inson falsafasi. II. Mustaqil shaxs. b - 105.
[15] Shayxova X.O. (2009) Ma’naviyat – kamolot ko‘zgusi.b - 115.
[16] Sher A. (2010) Axloqshunoslik. b - 328

Professor M. Qahhorovaning ma’naviy yetuklikni insonning hayotni mazmunli yashashi bilan bog‘lashida ham shu fikrga yaqin yondashuv ko‘rinadi[17]. Qadriyat inson hayotiga yo‘nalish bera olganidagina kuchga ega bo‘ladi. Aks holda u faqat tarixiy xotira yoki nazariy tushuncha bo‘lib qoladi.

Shu nuqtai nazardan, milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni doimiy harakatdagi jarayon sifatida tushunish mumkin. Milliy qadriyatlar insonni o‘z tarixi va madaniyati bilan bog‘laydi. Umuminsoniy qadriyatlar esa uning qarashlarini kengaytirib, boshqa insonlar bilan umumiy ma’naviy mezonlarni shakllantiradi. Ularning o‘zaro ta’siri natijasida qadriyatlar saqlanadi, yangilanadi va yangi avlod hayotida davom etadi.

Erkin Yusupov qarashlarida qadriyat masalasi avvalo inson bilan bog‘lanadi. Qadriyat insonning hayotga munosabatida, tanlovida, xulqida va boshqalar bilan aloqasida namoyon bo‘ladi. Uni faqat nazariy tushuncha sifatida qabul qilish yetarli emas. Inson qadriyatni o‘z hayotida his qilishi va unga amal qilishi kerak. Yusupov insonning ma’naviy kamolotiga ham aynan shu nuqtadan yondashadi. Milliy qadriyatlar insonning o‘z xalqiga mansubligini anglashiga yordam beradi. Til, tarixiy xotira, urf-odat, oila va tarbiya shaxs dunyoqarashining shakllanishida katta o‘rin tutadi. Inson bolalikdan ana shu muhit ta’sirida yaxshilik va yomonlik, hurmat, mas’uliyat, vijdon va burch haqidagi dastlabki qarashlarini egallaydi. Bu qadriyatlar vaqt o‘tishi bilan uning shaxsiy hayot tajribasi orqali yanada boyiydi.

Milliy qadriyatning ahamiyatini faqat uning uzoq tarixga ega ekanligi bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Qadriyat bugungi inson hayotida o‘z o‘rniga ega bo‘lsa, uning mazmuni saqlanadi. Ota-onaga hurmat, oilaga sadoqat, mehr-oqibat, halollik yoki Vatanga mas’uliyat kabi qadriyatlar bunga misol bo‘la oladi. Ularning ifodalanish shakli davrga qarab o‘zgarishi mumkin. Asosiy mazmun esa insonlar o‘rtasidagi hurmat va mas’uliyatga tayanadi. Jamiyatdagi o‘zgarishlar qadriyatlarga ham ta’sir ko‘rsatadi. Har bir yangi avlod oldingi avlod yaratgan ma’naviy merosni qabul qiladi. Lekin uni aynan takrorlamaydi. Hayot sharoiti, bilim darajasi va ehtiyojlar o‘zgargani sari qadriyatlarga munosabat ham yangilanadi. Bu holat milliy qadriyatlarning yo‘qolishini anglatmaydi. Aksincha, ularning hayot bilan birga yashashiga imkon beradi.

Yusupov qarashlarida milliylik va umuminsoniylik o‘rtasida tabiiy aloqa mavjud. Milliy muhitda shakllangan ko‘plab fazilatlar boshqa xalqlar uchun ham tushunarli bo‘lgan mazmunga ega. Adolat, vijdon, insonparvarlik, tinchlik, yaxshilik va o‘zgalarga yordam berish shular jumlasidandir. Har bir xalq bu fazilatlarni o‘z tarixi va madaniyati asosida namoyon qiladi. Ularning mohiyatida esa insonning insonga bo‘lgan munosabati turadi. Axloq bu munosabatning kundalik hayotdagi

[17] Qahhorova M.(2008) Ma’naviy ideal. b – 8 https://unilibrary.uz/literature/655486

ko‘rinishidir. Inson adolatni qadrlashi mumkin, lekin boshqalarga nisbatan adolatsiz bo‘lsa, bu qadriyat uning hayotida to‘liq namoyon bo‘lmaydi. Halollik ham faqat yaxshi sifat sifatida e’tirof etilishi bilan cheklanmaydi. U insonning mehnatida, so‘zida va munosabatlarida sezilishi kerak. Yusupovning axloq haqidagi qarashlarida aynan mana shu amaliy tomon kuchli.

Insonning ma’naviy kamoloti ham shunday jarayon bilan shakllanadi. Ko‘p bilimga ega bo‘lishning o‘zi yetarli emas. Bilimning qanday maqsadga xizmat qilishi ham muhim. Bilim mas’uliyat, vijdon va yaxshilik bilan uyg‘unlashsa, inson hayotiga ijobiy ta’sir qiladi. Aks holda bilimning o‘zi insonni ma’naviy jihatdan yetuk qilib qo‘ymaydi. Yusupov insonni jamiyatdan ajratib ko‘rmaydi. Oila, mahalla, mehnat muhiti va jamiyatdagi munosabatlar uning qarashlari hamda xulqiga ta’sir qiladi. Inson ham o‘z navbatida ana shu muhitga ta’sir ko‘rsatadi. Uning halolligi, mas’uliyati, boshqalarga munosabati va mehnati jamiyatdagi umumiy muhitning shakllanishida qatnashadi. Qadriyatlar shaxsiy hayot bilan ijtimoiy hayotni bog‘lab turadigan vositaga aylanadi.

Milliy o‘zlik masalasida ham shunday yondashuvni ko‘rish mumkin. Milliy o‘zlik faqat o‘z tarixini bilish yoki urf-odatlarga amal qilish bilan chegaralanmaydi. Inson o‘z xalqining madaniyati va ma’naviy merosini tushunishi, uning mazmunini anglay olishi kerak. Boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan qarash ham bunga zid emas. O‘zligini anglagan inson boshqa madaniyatni inkor etishga ehtiyoj sezmaydi.

Bugungi ochiq dunyoda bu masala yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Turli madaniyatlar bir-biriga yaqinlashmoqda. Axborot, ta’lim va muloqot imkoniyatlari kengaydi. Bunday sharoitda milliy qadriyatlarni saqlash ularni tashqi ta’sirdan butunlay ajratib qo‘yish orqali amalga oshmaydi. Qaysi qadriyat inson hayoti uchun foydali ekanini, nimani saqlash va nimani yangicha talqin qilish kerakligini anglash muhim. Erkin Yusupov qarashlarida inson qadrini ulug‘lash asosiy mezonlardan biri bo‘lib qoladi. Insonni kamsitadigan, uning erkinligi va qadr-qimmatiga zarar yetkazadigan qarashni faqat “milliy” degan nom bilan oqlab bo‘lmaydi. Milliy qadriyat insonni yuksaltirishi, jamiyatdagi sog‘lom munosabatlarni mustahkamlashi va yaxshilikka xizmat qilishi kerak. Ana shunda uning umuminsoniy mazmuni ham ochiladi.

Milliy qadriyatlar insonning tarixiy xotirasini va o‘zligini saqlaydi. Umuminsoniy qadriyatlar esa uning boshqa insonlarga munosabatini kengaytiradi. Ular bir-birini inkor qilmaydi. Birining kuchi ikkinchisining mavjudligiga zarar yetkazmaydi. Aksincha, insonparvar mazmun bilan boyigan milliy qadriyat jamiyat hayotida yanada mustahkam o‘rin egallaydi. Erkin Yusupovning bu boradagi qarashlari qadriyatlarning asl kuchi inson hayotida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Milliylik insonning o‘zligini anglashiga xizmat qilsa, umuminsoniylik uning boshqalarga nisbatan mas’uliyatini oshiradi. Axloq va ma’naviy kamolot esa bu ikki

yo‘nalishni birlashtiradi. Shu birlik insonning o‘z tarixiga sodiq qolishi, yangilikni anglay olishi va boshqa insonlarning qadrini hurmat qilishi uchun mustahkam asos yaratadi.

XULOSA. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar inson hayotida bir-birini to‘ldiradi. Milliy qadriyatlar xalqning tarixi, tili, madaniyati va hayot tajribasini saqlaydi. Umuminsoniy qadriyatlar esa inson qadr-qimmati, adolat, tinchlik, erkinlik, halollik va mehr-oqibat kabi barcha uchun muhim mezonlarni ifodalaydi. Ularning uyg‘unligi milliy o‘zlikni saqlash bilan birga, boshqa xalqlar va madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish imkonini beradi.

O‘zbek falsafiy tafakkurida qadriyat insonning ma’naviy kamoloti va jamiyatdagi hayoti bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Qadriyatlarning avloddan-avlodga o‘tishi ularning aynan bir shaklda takrorlanishini anglatmaydi. Har bir davr mavjud merosni o‘z hayot sharoiti va ehtiyojlari asosida qayta anglaydi. Shu jarayonda qadriyatning shakli o‘zgarishi mumkin, lekin insonni yaxshilikka, mas’uliyatga va ezgulikka undaydigan mazmuni saqlanib qoladi.

Erkin Yusupov qarashlarida inson qadri milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bog‘lovchi muhim mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Axloq va ma’naviy kamolot insonning qadriyatlarga munosabatini amaliy hayotga olib kiradi. Halollik, adolat, vijdon yoki insonparvarlik faqat e’tirof etiladigan tushunchalar bo‘lib qolmasligi kerak. Ular insonning xulqi, tanlovi va boshqalarga munosabatida o‘z ifodasini topgandagina haqiqiy mazmun kasb etadi.

Milliy qadriyatlarni asrash ularni zamondan ajratib qo‘yishni talab qilmaydi. Ularni bugungi hayot bilan bog‘lash, inson manfaatlariga xizmat qiladigan jihatlarini rivojlantirish va yosh avlodga tushunarli mazmunda yetkazish muhimdir. Erkin Yusupovning falsafiy qarashlari milliylikni umuminsoniylikka qarshi qo‘ymasdan, ikkalasini inson kamoloti asosida birlashtirish imkonini beradi. Bunday yondashuv milliy o‘zlikni saqlash, ma’naviy merosni davom ettirish va inson qadrini yuksaltirish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nazarov Q. (2018) Falsafa asoslari. b - 159.
2. Tulenov J. (1993) Hayot falsafasi. b – 151 https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/118-falsafa
3. Nazarov Q. (2004) Qadriyatlar falsafasi. . b – 85
4. Tulenov J. (1993) Hayot falsafasi. b – 100-155 https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/118-falsafa
5. Erkayev A. (2018) Ma’naviyatshunoslik.b – 24-34
6. Yusupov E. (1994) Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi ahamiyati. b - 53
7. Yusupov E. (1998) Inson kamolotining ma’naviy asoslari. b - 116
8. Choriyev A. (2002) Inson falsafasi. II. Mustaqil shaxs. b - 105.
9. Shayxova X.O. (2009) Ma’naviyat – kamolot ko‘zgusi.b - 115.
10. Sher A. (2010) Axloqshunoslik. b - 328
11. Qahhorova M.(2008) Ma’naviy ideal. b – 8 https://unilibrary.uz/literature/655486

O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISH JARAYONIDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Qo‘ziyev Ravshanbek Bakhtiyarovich
Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509791

Annotatsiya. *Maqolada o‘quvchilarning ma’naviy madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari va axborot vositalari bilan o‘zaro munosabatlarining asosiy muammolari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o‘quvchi-yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda keng imkoniyatlari aytib o‘tilgan.*
Kalit so‘zlar. *Ma’naviy madaniyat, axborotlar bilan ishlash madaniyati, axborot havfsizligi, informatsion-kommunikativ kompleks, internet tarmog‘i, o‘quvchi-yoshlarimizning ma’naviy madaniyatini shakllantirish.*
Аннотация. *В статье рассматриваются возможности формирования духовной культуры учащихся и основные проблемы их взаимодействия со средствами массовой информации. Также отмечены широкие возможности современных информационно-коммуникационных технологий в формировании духовной культуры учащейся молодежи.*
Ключевые слова. *Формирование духовной культуры, культуры работы с информацией, информационной безопасности, информационно-коммуникационного комплекса, сети Интернет, духовной культуры учащейся молодежи.*
Abstract. *The article discusses the possibilities of forming the spiritual culture of students and the main problems of their interaction with the media. It is also noted that modern information and communication technologies have broad opportunities in the formation of the spiritual culture of students.*
Key words. *Formation of spiritual culture, culture of working with information, information security, information and communication complex, the Internet, spiritual culture of our student youth.*

Yoshlar O‘zbekiston kelajagi, uning tarixi va madaniyatini yaratuvchi qudratli kuchdir. Shu bois yoshlarimiz ongiga odob-axloq, etika-estetika, milliy madaniyat va milliy qadriyat tushunchalarini singdirish muhim vazifalar sirasiga kiradi. Bu vazifani o‘quvchining ongida salbiy fikrlar va begona tushunchalar uyg‘onmasdan avval, o‘z vaqtida bajarish kerak. Chunki u ham ijobiy, ham salbiy xarakterdagi manbalar bilan qurshab olingan zamonaviy davrda yashaydi va rivojlanadi. Ularga ta’sir qiladigan birlamchi vosita, bu shubhasiz, axborot kommunikatsiya vositalaridir.

Axborotlashuv sharoitida axborot havfsizligini ta’minllashdagi muhim omil – inson omilidir. Chunki bugun “axborot” tushunchasi inson taafakkuriga turli ko‘rinishda ta’sir etib, uning hayoti va taqdirini muayyan bir tomonga – salbiy yoki ijobiy tarafga burib oladigan kuchli vositaga aylandi. Bu esa, o‘z navbatida, har bir shaxsdan kuchli sezgirlikni talab etmoqda. Sababi yoshlar katta avlodga nisbatan zamonaviy dunyo sivilizatsiyasi imkoniyatlaridan jumladan, zamonaviy ommaviy axborot vositalaridan ko‘proq baxramand bo‘lishmoqda. Ammo shuni ham e’tirof

etish zarurki, bunday sharoitda yoshlar ongini faqat o‘rab – chirmab, uni o‘qima, buni ko‘rma deb bir tomonlama tarbiya berib, ularning atrofini temir devor bilan o‘rab quya olmaymiz. Chunki bu zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad – muddaomizga ham to‘g‘ri kelmaydi. Sababi biz yurtimizda ochiq va erkin demokratik jamiyat qurish vazifasini o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yganmiz.

Zero, mamlakatimizda ochiq demokratik jamiyat shakillanayotgan ekan bu yo‘nalishda o‘ziga xos qiyinchiliklarga duch kelishimizni anglashimiz darkor. Taniqli davlat arbobi Maxatma Gandi ta’kidlaganidek –“Yaxshi havo kirgizish niyatida xonaning derazasi ochiladi, lekin afsuski yaxshi havo bilan birga chang – to‘zon ham kirishi mumkin...”. Bu esa, o‘ta xushyorlikni talab qiladi.

Shuning uchun ham kishilarda ayniqsa, o‘sib kelayotgan yoshlarda axborot olish madaniyatini shakillantirish asosiy vazifalardan biri xisoblanadi. Shunday ekan, axborot makonini globallashuvi sharoitida mediata’limining o‘rni nihoyatda muhim bo‘lib, ijtimoiy-siyosiy ahamiyat kasb etadi.

Aytish o‘rinliki, bugungi kunda ommaviy axborot vositalari o‘quvchining dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil bo‘lmoqda.

Zamonaviy axborot manbalari orqali o‘quvchilar saviyasini kengaytirish, ularning aql-zakovotini oshirish – shak-shubhasiz XXI asrning afzalligi sanaladi. Ammo butun olamga ommaviy axborot vositalari, xususan, internet orqali shaxs ma’naviyatini vayron qiluvchi turli targ‘ibot vositalari juda tez tarqalmoqda. Natijada yoshlar o‘rtasida axloqsizlik tamoyillari kuchayib, yosh avlodning psixologik sog‘ligiga xavf tug‘dirmoqda.

Hozirgi yoshlar ulkan axborot erkinligiga ega, shuningdek, ularda axborot hujumi juda yuqori. O‘quvchilarning axborot vositalari bilan o‘zaro munosabatlarining asosiy muammolari: axborot noaniqligi, axborotning orta boshlashi, axborot xavfsizligining mavjud emasligidir. Shuning uchun yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish har qachongidan ham jiddiy va dolzarb bo‘lib turibdi.

Axborot madaniyati shaxs va axborotning o‘zaro munosabatlarining murakkab jarayonini xarakterlaydi. Ushbu tushunchalar ko‘lami tarkibida bir qancha komponentlar ajratiladi: axborot qidiruvini olib borish, o‘quvchilar va o‘smirlarning dars jarayoni, bo‘sh vaqti yoki boshqa faoliyatida paydo bo‘ladigan, xilma-xil masalalarni hal qilish maqsadida ularning ijodiy foydalanishlarigacha topilgan axborot manbalarini tahlil qilish va tanqidiy baholashdir.

Axborot savodxonligi, axborot xavfsizligi va axborot dunyoqarashi axborot madaniyatining asosi hisoblanadi. Axborot xavfsizligi nafaqat qonun chiqaruvchi aktlarga, balki o‘quvchilar undan olingan axborotlarni qanchalik to‘g‘ri qabul qila olishiga bog‘liq. Shuningdek, ular axborotlarni tahlil qila oladimi, tanqidiy fikrlashga egami, kabi savollarning javobiga ham bog‘liq. Yoshlar axborotlarning

haqqoniyligini baholay oladimi, ular o‘zlaridagi bilim bilan axborotni o‘zaro qiyoslay oladimi?

Ushbu muammolarni hal qilish vositalaridan biri – turli axborot resurslaridan foydalanish jarayonida o‘sib kelayotgan yosh avlodga to‘g‘ri yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiya berishdir. Boshlang‘ich qoidalarni tanlashga o‘rgatish va ijobiy axborotlardan foydalanishdir.

O‘quvchilarga keng doiradagi manbalardan foydalanishga yo‘naltirish natijasida ularni faktlarni fikrlardan farqlashga, himoyalanishga o‘rgatish mumkin. So‘nggi paytlarda internet orqali ta’qib etish yoki ilmiy tilda aytadigan bo‘lsak, grifing holatlari ko‘p kuzatilmoqda. Bu kabi tarmoq bezoriligining eng birinchi qurbonlari aynan yoshlar, xususan, o‘smirlar hisoblanadi. Sababi bu yoshda bolalar tabiatan ochiq bo‘ladi hamda dunyoga faqat ijobiy nuqtai nazar bilan qaraydi. Ular o‘zlari erishgan yutuqlari bilan o‘rtoqlashishni, o‘z fikrlarini birovlarga bayon etishni, g‘oyalari bilan bo‘lishishni xohlaydi. O‘smirlar o‘ta ishonuvchan, kompyuter o‘yinlariga qobiliyatli, buyruqlarni osonlikcha bajaradigan bo‘lishib, atrofidagilar bilan ko‘proq muloqotda bo‘lib yangidan-yangi fikr g‘oyalarni o‘rtaga tashlaydi va ularni amalda qo‘llashga intilishadi. Biroq bu borada ularga xayotiy tajriba yetishmaydi. Shuning uchun ham ular saytlarda qidiruvni amalga oshirayotganda axborotni qabul qilishda yoki elektron pochta manzilidan foydalanayotganda kattalar yordamiga muhtoj. Chunki bir qarashda beozor ko‘ringan ijtimoiy tarmoq orqali kechadigan suhbatlar tafakkuri endi shakllanayotgan o‘quvchilarni oxir-oqibat jinoyatgacha yetaklab borayotgani xayotiy haqiqat.

XX asr oxiri va XXI asr boshlariga kelib, dunyoda global informatsion maydonning yaratilishiga sabab bo‘lgan inqilob sodir bo‘ldi. Natijada informatsion-kommunikativ kompleks dunyo xo‘jaligi yalpi mahsulotining anchagina foizini ta’minlovchi asosiy tarkibiy qismga aylandi. Internet tarmog‘i imkoniyatlari kengayib borayotgan hozirgi davrda o‘quvchi-yoshlarimizning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda ko‘makchi kompyuterli tizim imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur.

Ko‘makchi kompyuterli tizim o‘quvchilarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda quyidagi imkoniyatlarga ega:

1) ijodiy ta’limiy muhit yaratiladi;

2) o‘quvchi sifatli va ishonchli axborot materiallari bilan ta’minlanadi;

3) tarbiyaviy ishlar jarayonida ham axborot texnologiya-laridan keng foydalanish imkoniyati yaratiladi;

4) o‘quvchilarning mustaqil o‘qib-o‘rganishlari uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi.

O‘quvchi-yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishga doir ko‘makchi kompyuterli tizim uchun quyidagi ko‘rinishdagi ma’lumotlar bazalari yaratilishi maqsadga muvofiq:

1) ma’naviy madaniyatga tajribani o‘zlashtirish;

2) ma’naviy ongni shakllantirish; 3) ma’naviy faoliyatga doir; 4) yuksak ma’naviy jasorat namunalari;

5) ma’naviy qadriyatlarni interiorizatsiyalashga oid.

Yuqorida qayd etilgan ma’lumotlar bazasi orqali axborotli boshqaruv bloki tuziladi va uning tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

1) axboriy ta’minot (axborotlar banki, ma’lumotlar bazasi);

2) multimediali materiallar (videoroliklar, slayd-shoular).

Ko‘makchi kompyuterli tizimning eng asosiy xususiyatlaridan biri o‘quvchi-yoshlarga ma’naviy madaniyat bilan bog‘liq ma’lumotlarni uzatishdan tortib, ular tomonidan mazkur axborotlarning qanchalik o‘zlashtirilishini aniqlashgacha imkon beradi.

Tadqiqotchi Sh. Kamolovaning fikricha, ko‘makchi kompyuterli tizimning quyidagi olti bosqichdan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiqdir:

1) boshlang‘ich;
2) asoslovchi;
3) shakllantiruvchi;
4) tasdiqlovchi;
5) yakunlovchi;
6) natijaviy.

Bunday algoritmik ketma-ketlik o‘quvchi-yoshlarning ma’lumotlarni bilimlarni tarkib toptirish andozasi idrok etish, anglash, bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko‘nikma va malakalar hosil qilish asosida o‘zlashtirishlariga imkon beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadallik bilan rivojlanayotgan ayni paytda o‘quvchi-yoshlarda ma’naviy madaniyatni shakllantirishda virtual ekskursiya muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Virtual ekskursiya xilma-xil axborot manbalaridan foydalangan holda o‘quvchilarda ma’naviy madaniyatni shakllantirish jarayonida ularning o‘zaro birgalikdagi harakatga tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik vositani o‘zida aks ettiradi.

An'anaviy ekskursiyalardan farqli ravishda virtual ekskursiyalar axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, maxsus jihozlangan o‘quv xonalarida o‘tkaziladi. Virtual ekskursiyani tashkil etishga doir mashg‘ulot bir nechta bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqichda o‘quvchilar bilan hamkorlikda ularning qiziqishlarini hisobga olgan holda, ekskursiyaning maqsadi aniqlanadi va ob'ektlari belgilab olinadi.

Ikkinchi bosqichda o‘quvchilar internet tarmog‘i orqali yuksak ma’naviy jasorat ko‘rsatgan shaxslar to‘g‘risidagi axborotlarni izlashadi, ularni o‘rganib, tahlil etish asosida mazkur mavzuda tayyorlanadigan ma’ruzaning rejasini tuzishadi. So‘ngra ko‘rgazmali materiallar asosida taqdimot yaratishadi. O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘lingan holda har biri o‘zi tayyorlagan ma’ruzaga tuzatish va o‘zgartirishlar kiritish maqsadida sinov tariqasidagi taqdimotlarni o‘tkazishadi. So‘ngra taklif etilgan o‘quvchi-ekskursantlar bilan birga virtual ekskursiyani amalga oshirishadi. Ekskursiyaga jalb etilgan o‘quvchilar tomonidan berilgan savollarga javob berishadi.

Yakuniy bosqichda guruh murabbiyi tomonidan taqdim etilgan mezonlar asosida o‘quvchilarning taqdimotlari muhokama etiladi va baholanadi.

Umuman olganda, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o‘quvchi-yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda keng imkoniyatlarga ega bo‘lib, shaxs rivojining motivatsion, kognitiv, faoliyatli va qadriyatli sohalarini uzviy ravishda o‘z ichiga qamrab olishi bilan alohida ahamiyatga egadir.

Xulosa qilib shuni aytadigan bo‘lsak, jamiyatdagi har bir ijtimoiy kuch yoki aholi qatlamlari o‘z manfaat va maqsad-intilishlarini ifoda etuvchi g‘oyalar tizimini yaratgach, boshqa guruhlarni ham o‘z g‘oyalari ta’siriga tortishga harakat qiladi. G‘oyalar adolatli va haqqoniy bo‘lib, ko‘pchilikning talab-ehtiyojlariga mos kelsa, bu sohadagi tarbiya vositalari ta’sirchan, tarbiyachilar esa faol va fidoyi bo‘lsa, ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

Aslida shaxs tarbiyasining muhim yo‘nalishi – bu g‘oyaviy tarbiyadir. Bu inson ongi va tushunchalari tizimida hayot haqidagi falsafiy, siyosiy, huquqiy, diniy, estetik, axloqiy, badiiy, kasbiy qarashlarni maqsadli shakllantirish jarayonidir. Har qanday tarbiya jarayoni oxir-oqibat o‘z maqsad va mohiyatiga ko‘ra g‘oyaviy tarbiyadir. Chunki oilani olamizmi, maktabgacha ta’lim muassasasi, mahalla, maktab, kollej, litsey, universitet yoki akademiyani olamizmi – hammasida beriladigan ta’lim-tarbiya jarayonlari o‘quvchi-talaba va tinglovchilar dunyoqarashini kengaytirish, ularning ongini ilmiy asoslangan bilimlar bilan boyitish hamda jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun kerak bo‘lgan sifatlarni kamol toptirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bu ishlar bolaning dunyo haqidagi, olamning rivojlanish qonuniyatlari, insoniy munosabatlar borasidagi o‘ziga xosliklar, axloq tamoyillari, go‘zallik haqidagi tushunchalarini kengaytirishga xizmat qiladi. Bu tom ma’noda mafkuraviy tarbiyaning asosiy poydevoridir.

Hozirgi vaqtda g‘oyaviy kurash va mafkuraviy tahdidlar o‘sib bormoqda. Bu holatda milliy mafkuraviy xavfsizlikka qarshi tazyiqning avj olishi nafaqat yuzaga kelayotgan tahdidlarni anglash, balki ularning oldini olish uchun amaliy faoliyatlarni kuchaytirishni ham taqozo etadi. Bu borada, ayniqsa mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Paxrutdinov Sh.I. Barqaror taraqqiyot va rahbar mas'uliyati. – T.: Akademiya 2011
2. Umarova N.T. Globallashuv sharoitida axborot xurujlariga qarshi kurash. Akademiya. – T.: 2005
3. Eshbekov T. Mafkura maydonida axborot psixologik xavfsizlik. O‘zMU, T., 2011
4. Paxturdinov Sh.I. Taraqqiyotda muhim yo‘nalish. “Jamiyat” gazetasi 8fevral 2013
5. Inoyatov U., Xodjaev B. Umumta'limiy kompetensiyalarni loyihalashtirishning konseptual asoslari. –T.: Xalq ta'limi jurnali. 2016. №2. 15-b.
6. Karimov B. Globallashuv sharoitidagi mafkuraviy tahdidlar xavfining ortib borishida internet tarmog‘ining o‘rni. – T., 2013.
7. Karimov I. Noosfera: Geosiyosat va mafkura. – T.: Fan, 2007. 162-163-b.
8. Kuchukbaev F.M., Abduazimova D.F., Djuraev R.X., Divanova M.S., Inoyatova M.E. “O‘quvchi shaxsiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi internet saytlari va teleko‘rsatuvlarning ularda salbiy his-tuyg‘ularni vujudga keltirishning oldini olish bo‘yicha profilaktik korreksion dastur”. – Toshkent, 2016.

INFORMATIKA DARSLARIDA RAQAMLI AXLOQ ASOSIDA O‘QUVCHILARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ahmadova Kamola Ahmad qizi, Turabova Lobar Xusen qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktorantlari
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509826

Annotatsiya: *Mazkur tezisda informatika darslarida o‘quvchilarni raqamli axloq asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini takomillashtirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Xalqaro standartlar (YUNESKO, OECD) tahlili asosida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn muloqot odobi, mualliflik huquqi, zararli kontentdan himoyalanish va raqamli iz kabi besh yo‘nalishni o‘z ichiga olgan integratsion metodika taklif etiladi. Metodika 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fani mavzulari bilan bog‘langan holda ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli axloq, ma’naviy-axloqiy tarbiya, informatika darsi, raqamli kontent, mediasavodxonlik, raqamli fuqarolik, metodika.*
Аннотация: *В данных тезисах рассматривается вопрос совершенствования методики нравственно-этического воспитания учащихся на уроках информатики на основе цифровой этики. На основе анализа международных стандартов (ЮНЕСКО, ОЭСР) предлагается интеграционная методика, включающая пять направлений: защита личных данных, этика онлайн-общения, авторское право, защита от вредного контента и цифровой след. Методика разработана с привязкой к темам предмета «Информатика и информационные технологии» для 5 класса.*
Ключевые слова: *цифровая этика, нравственно-этическое воспитание, урок информатики, цифровой контент, медиаграмотность, цифровое гражданство, методика.*
Abstract: *This thesis addresses the improvement of the methodology for the moral and ethical education of students in informatics lessons on the basis of digital ethics. Drawing on an analysis of international standards (UNESCO, OECD), an integrative methodology is proposed comprising five directions: protection of personal data, online communication etiquette, copyright and intellectual property, protection from harmful content, and digital footprint and responsibility. The methodology is designed to align with the topics of the 5th-grade “Informatics and Information Technologies” curriculum.*
Keywords: *digital ethics, moral and ethical education, informatics lesson, digital content, media literacy, digital citizenship, methodology.*

Zamonaviy raqamli davrda bolalar va o‘smirlarning katta qismi vaqtini internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalarda o‘tkazmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, ta’lim imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, nazoratsiz va sifatsiz raqamli kontentning yoshlar ongi, qadriyatlar tizimi va xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatish xavfini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda raqamli makonda shaxsni tarbiyalash masalasiga davlat siyosati darajasida alohida e’tibor qaratilmoqda — jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-183-sonli “Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori buning yorqin dalilidir.

Shu bilan birga, umumta’lim maktablarida bevosita raqamli texnologiyalar bilan ishlashni o‘rgatuvchi fan — informatika va axborot texnologiyalari — bu borada alohida salohiyatga ega. Afsuski, amaliyotda informatika darslari asosan texnik ko‘nikmalarni (dastur bilan ishlash, algoritmlash, kod yozish) shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarda raqamli axloq, mas’uliyat va mediasavodxonlik kabi ma’naviy-axloqiy fazilatlarni tizimli tarzda shakllantirish masalasi ikkinchi darajali bo‘lib qolmoqda. Mazkur tezisda informatika darslari jarayonida o‘quvchilarni raqamli axloq asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini takomillashtirish masalasi ko‘rib chiqiladi.

Xalqaro tajribada raqamli fuqarolik (digital citizenship) va raqamli savodxonlik (digital literacy) tushunchalari keng tadqiq etilgan. YUNESKO va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarda raqamli kompetensiya nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki axborot xavfsizligi, mualliflik huquqiga hurmat, onlayn muloqot odobi va tanqidiy fikrlash kabi axloqiy-ijtimoiy komponentlarni ham o‘z ichiga olishi ta’kidlanadi. Xususan, OECD tomonidan ishlab chiqilayotgan PISA 2025 “Raqamli dunyoda o‘rganish” (Learning in the Digital World) baholash yo‘nalishi o‘quvchilarning nafaqat raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmasini, balki ularning raqamli muhitdagi mas’uliyatli xulq-atvorini ham baholashga qaratilgani diqqatga sazovordir.

Mahalliy pedagogika fanida ham so‘nggi yillarda raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi masalalari faol o‘rganilmoqda. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning aksariyati raqamli madaniyatni umumiy tarzda, alohida fan sifatida emas, balki keng ma’noda tahlil qiladi; informatika darslarining o‘quv dasturi doirasida, mavzuma-mavzu asosida raqamli axloq elementlarini integratsiya qilishning aniq metodikasi hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Aynan shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot doirasida informatika darslarida raqamli axloqni singdirishning quyidagi besh asosiy yo‘nalishi (moduli) ishlab chiqildi: birinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish odobi — o‘quvchilarga shaxsiy va boshqa insonlarning ma’lumotlarini (parol, manzil, surat va h.k.) himoya qilish zarurati va usullarini o‘rgatish; ikkinchidan, onlayn muloqot odobi (netiket) — ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda hurmatli, mas’uliyatli muloqot qoidalari; uchinchidan, mualliflik huquqi va intellektual mulkka hurmat — boshqalarning matni, rasmi, dasturiy mahsulotidan foydalanishda axloqiy-huquqiy me’yorlarga rioya qilish; to‘rtinchidan, zararli va noto‘g‘ri kontentdan himoyalanish — shubhali, yolg‘on (dezinformatsiya) va zararli kontentni aniqlash hamda undan saqlanish ko‘nikmalari; beshinchidan, raqamli iz va mas’uliyat — internetda qoldirilgan har qanday harakatning izi (raqamli iz) qolishi va buning uzoq muddatli oqibatlari haqida tushuncha shakllantirish.

Har bir modul 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fani o‘quv dasturidagi mos mavzular bilan bog‘langan holda taqdim etiladi — masalan, “Internet va qidiruv tizimlari” mavzusi o‘rganilayotganda zararli kontentdan himoyalanish va axborotning ishonchliligini tekshirish masalalari, “Matnlar bilan ishlash” mavzusida esa mualliflik huquqiga hurmat masalasi integratsiya qilinadi. Bunday yondashuv alohida “axloq darsi” kiritish o‘rniga, mavjud dars mazmuni ichida tabiiy tarzda tarbiyaviy komponentni kuchaytirishga imkon beradi.

Metodik jihatdan, har bir modul doirasida quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi: muammoli vaziyatlarni tahlil qilish (case-study), rolli o‘yinlar, kichik guruhlarda munozara, hamda real hayotiy vaziyatlarga asoslangan amaliy topshiriqlar. Bu usullar o‘quvchida nafaqat nazariy bilim, balki amaliy xulq-atvor ko‘nikmalarini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Taklif etilgan metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida umumta’lim maktablari 5-sinf o‘quvchilari ishtirokida tajriba-sinov ishlari o‘tkazilishi rejalashtirilgan. Tajriba va nazorat guruhlari tanlanib, dastlabki va yakuniy so‘rovnomalar, kuzatuv kartalari hamda o‘quvchilarning amaliy vaziyatlarga munosabatini baholovchi topshiriqlar orqali metodikaning ta’sirchanligi miqdoriy va sifat jihatdan baholanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli kontentning shaxs tarbiyasiga ta’sirini ijobiy yo‘nalishga burish — nafaqat davlat siyosati, balki aniq pedagogik metodikalar darajasida ham izchil ishni talab qiladi. Informatika darslari, o‘zining tabiati bilan, raqamli axloqni singdirish uchun eng qulay va tabiiy maydon hisoblanadi. Mazkur tezisda taklif etilgan besh yo‘nalishli integratsion metodika xalqaro standartlar (YUNESKO, OECD yondashuvlari)ni milliy o‘quv dasturi sharoitiga moslashtirgan holda, o‘quvchilarda raqamli axloq va mas’uliyat hissini tizimli tarzda shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida mazkur metodikaning amaliy samaradorligi tajriba-sinov natijalari asosida chuqur tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2003-yil 11-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-183-son qarori. – 2025-yil 15-may.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2018. – 176 b.
4. Jo‘rayev R.H. Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. – 198 b.
5. UNESCO. Digital Kids Asia-Pacific: Insights into Children’s Digital Citizenship. – Bangkok: UNESCO Publishing, 2019.
6. OECD. PISA 2025 Learning in the Digital World: Assessment Framework. – Paris: OECD Publishing, 2025.
7. International Society for Technology in Education (ISTE). ISTE Standards for Students. – Washington: ISTE, 2016.

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БИЛИМГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ МИЛЛИЙ ҒУРУР ТУЙҒУЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ СИНГДИРИШ (2022-2025 ЙИЛЛЛАР ДАВОМИДА ЎТКАЗИЛГАН ФАН ОЛИМПИАДАЛАРИНИНГ НАТИЖАЛАРИ МИСОЛИДА)

Фазилов Джамолиддин Камолитдинович
Қори Ниёзий номида Тарбия педагогикаси миллий институти мустақил тадқиқотчиси, педагогика фанлари номзоди, катта илмий ходим
Низамова Фариза Джамолиддиновна
Қори Ниёзий номида Тарбия педагогикаси миллий институти мустақил тадқиқотчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509871

Аннотатция: Мазкур мақолада Республикамиз умумий ўрта таълим муассасаларида иқтидорли ўқувчиларни танлаш, уларни иқтидорини рўёбга чиқариш учун давлатимиз томонидан кўрсатилаётган ғамхўрлик. Фанлар кесимида ўқувчиларни халқаро ва нуфузли олимпиадаларга тайёрлаш, уларга шароит яратиш. Ўқувчилар ва уларнинг раҳбарларини рағбатлантириш масалалари борасида сўз юритилади. Шу билан биргаликда ўқувчилар онгида миллий қадриятларни шакллантириш орқали ўзининг ватанидан ғурурланиш ҳиссини уйғотиш, унинг ривожи учун ўз ҳиссасини қўшиш каби мавзулар ёритилади.
Таянч сўзлар: *Олимпиада, фан олимпиадалари, иқтидорли ёшлар, илм-фан, таълим-тарбия, интеллектуал салоҳият, миллий ғурур, Халқаро фан олимпиадалари.*
Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы государственной поддержки одарённых учащихся в общеобразовательных учреждениях Республики Узбекистан, их отбора и создания условий для реализации их интеллектуального потенциала. Освещаются вопросы подготовки учащихся по отдельным предметам к международным и престижным олимпиадам, создания необходимых условий для их участия, а также поощрения учащихся и их наставников. Наряду с этим рассматриваются вопросы формирования у учащихся национальных ценностей, воспитания чувства гордости за свою Родину и стремления внести свой вклад в её дальнейшее развитие.*
Ключевые слова: *олимпиада, предметные олимпиады, одарённая молодёжь, наука, образование и воспитание, интеллектуальный потенциал, национальная гордость, международные предметные олимпиады.*

Кундалик ҳаётимизнинг барча соҳаларида шиддат билан ривожланиб бораётган бир қатор давлатлар, имкон қадар ўзининг дунё ҳамжамиятидаги мавқеини сақлаб қолиши асосида уларнинг ёшлар таълим-тарбиясига қаратилган эътибори, илм-фан янгиликларини амалиётга татбиқ этиш туфайли эканлигини замоннинг ўзи кўрсатиб турибти.

Ҳар бир давлатнинг тараққий этиши, иқтисодиётининг барқарор ўсиши ва ундаги ривожланишнинг бошқа давлатлар томонидан тан олиниши, албатта, ушбу давлатнинг узоқни кўзлаб ёшларга берган таълим-тарбияси, уларни интеллектуал ривожи учун сарфланган сармоя, ишлаб чиқариш ва илф-

фанни уйғунлигини тўғри йўналтирилганлиги, келажак авлод учун сарфланган сармояси ва энг муҳими илк боғча ёшидан бошлаб фарзандлари онгида миллий ғурур тушунчаларини шакллантириш, сингдириш сиёсати орқали эришилган десак муболаға бўлмайди.

Мазкур мақолада, Ўзбекистонда мактаб ўқувчиларининг интеллектуал ривожланиши қай даражада илдамланиб бораётганлиги рақамларга асосланган ҳолда халқаро фан олимпиадалари мисолида кўриб чиқилади.

Республикамиз мустақиллика эришган илк йилларда умумтаълим мактаб ўқувчилари турли давлатларда ўтказилган халқаро фан олимпиадаларида иштирок этиб, аҳён-аҳён бир йил давомида битта бронза ёки бирорта кумуш медалига сазовар бўлиб қайтишган. Ўзбекистонлик ўқувчилар учун халқаро фан олимпиадасида Олтин медал олиш, бир неча йиллар давомида азалий орзуга айланиб қолган эди. Ҳар сафар олимпиадада иштирок этган ўқувчилар биринчидан ўзини тенгдошлари орасида билими етарли эмаслиги ва халқаро олимпиада ўтказиш талаблари ва қоидаларини билмаганлигидан кайфияти бузилса, иккинчидан олимпиададан қайтиб келишда уларга бўлган эътибор ҳаминқадар бўлганини гувоҳи бўлганмиз.

Мазкур масалада 2019-2025 йиллар давомида мамлакатимизда илм-фан соҳасини ривожлантириш, таълим тизимига эътибор қаратиш, республикамиз ўқувчиларини нуфузли халқаро фан олимпиадаларига муносиб иштирокини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3-майдаги “Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4306-сон қарори қабул қилиниб, ушбу қарор асосида Халқ таълими вазирлиги тузилмасида “Фан олимпиадалари бўйича иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш департаменти” ташкил этилди ва унинг асосий вазифаси этиб қуйидагилар:

Иқтидорли ўқувчи ёшларни аниқлаш, улар фаолиятини илмий ва услубий жиҳатдан таъминлаб бориш, соҳада илғор тажрибаларни оммалаштириш ва улар асосида таълим муассасалари учун тавсия ва қўлланмалар ишлаб чиқиш;

Умумий ўрта таълим мактаблари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари ўртасида маҳаллий ва халқаро, шу жумладан нодавлат фан олимпиадаларини ташкил этиш, уларнинг халқаро олимпиадалардаги иштирокини таъминлаш;

Юқори малакали мутахассисларни жалб қилган ҳолда олимпиадалар учун доимий янги назорат материалларини ишлаб чиқиш;

Халқаро олимпиадалар иштирокчиларини юқори малакали мутахассислар, шу жумладан олимлар, профессор-ўқитувчилар, хорижлик мутахассисларни жалб қилган ҳолда тайёрлаш, инглиз тили ва рус тили

фанларидан мулоқот қилиш кўникмаларини шакллантириш мақсадида махсус курслар ташкил этиш;

Олимпиадаларда юқори натижаларни қайд этган иқтидорли ўқувчиларнинг келгусидаги фаолиятини мониторинг қилиб бориш ва қўллаб-қувватлаш чораларини кўриш белгиланганлиги ушбу йўналидгаи ишларни янги босқичга олиб чиқишга асос бўлди.

Албатта, мазкур Департамент ташкил этилиши муносабати билан 2020-2024 йиллар давомида ўқувчиларни халқаро фан олимпиадаларига иштирокини таъминлаш ва уларни қўллаб-қувватлаш, ушбу ўқувчиларни тайёрлаган педагог ходимлар ва таълим муассаслари раҳбарларини моддий рағбатлантириш, бир қатор фанларни ўқитишга ихтисослаштирилган таълим муассасалари тармоғини кенгайтиришга йўналтирилган Фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Айниқса, қисқа муддатда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 7-майдаги “Математика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий-тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4708-сон, 2020-йил 12-августдаги “Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4805-сон, 2020-йил 6-октабрдаги “Ахборот технологиялари соҳасида таълим тизимини янада такомиллаштириш, илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни ИТ-индустрия билан интегратсия қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4851-сон, 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 5032-сон қарорларининг қабул қилиниши мазкур йўналишда мисли кўрилмаган даражада бурилиш ясашга дастурил амал сифатида асос бўлди.

Ушбу қарорларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш, шунингдек, фанлар бўйича малакали мутахассислардан иборат ижодий гуруҳ ва олимпиада топшириқлари базасини тузиш юзасидан ижодий жамоа шакллантириш, олимпиада жараёнларига координатор ҳамда ёрдамчи тренер сифатида жалб қилиш масалаларида алоҳида эътибор берилиб, бунинг натижасида эса ёшларимиз турли халқаро беллашувларда юксак марраларни қўлга киритаётгани барчамизни мамнун этмоқда.

Бир тарихга назар ташлайдиган бўлсак ўқувчиларимиз 2010-2016 йиллар давомида халқаро фан олимпиадаларида бор йўғи 73 та медални қўлга киритган бўлсалар, сўнгги олти йилда 627 та, 2025 йилнинг ўзида эса 278 та медалга сазовор бўлиши ҳам мазкур соҳада олиб борилаётган эътиборнинг самарасидир.

Мазкур ислоҳотларнинг давоми сифатида Фан олимпиадаларининг нуфузини ошириш ва халқаро стандартлар асосида ишларни ташкил этиш

мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024-йил 30-сентабрдаги “Иқтидорли ёшлар билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-346-сон қарорига асосан мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги тасарруфида “Фан олимпиадалари маркази” ташкил этилди.

Мазкур қарор асосида нуфузли халқаро олимпиадалар, халқаро олимпиадалар ва минтақавий халқаро олимпиадалар ғолиблари, уларнинг ўқитувчилари ва терма жамоа раҳбарларига пул мукофоти миқдори ҳамда халқаро олимпиадалар рўйхати тасдиқланди.

Бугунги кунда мазкур марказ томонидан нафақат ҳудудларда ўтказилган фан олимпиадаларининг ғолибларини саралаш ва уларни халқаро олимпиадаларга тайёрлаш, балки нуфузли халқаро олимпиадалар (Математика, физика, кимё, биология ва информатика) га тайёрлайдиган ўқитувчилар ўртасида ҳам фанлар кесимида олимпиадалари ўтказилиб уларнинг ғолиблари ўқувчиларни саралаш босқичига тайёрлаш учун жалб этилмоқда.

Ўқувчилар саралаш босқичидан ўтгандан кейин уларни халқаро фан олимпиадаларига тайёрлаш жараёни ҳам ҳозирги кунда марказ томонидан ташкил этилган бўлиб, унда Республикамиз ва хорижий Олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, етакчи олимлар, тажрибали ўқитувчилар ҳамда болаларни руҳий томондан тайёрлаш мақсадида амалиётчи психологлар жалб этиб борилмоқда.

Мана шу ўринда бир муҳим нарса мени диққатимни тортганини ва бу нарсага ҳаммадан ҳам кўпроқ эътибор қаратиш кераклигини амалда гувоҳи бўлдим.

Ҳар сафар болаларни халқаро олимпиадаларга кузатиш жараёнида улар билан амалиётчи психологлар суҳбат ўтказиб, ўқувчиларни руҳан тайёрлашади. Иштирокчиларга ҳар бир олинган медалларни замирида ватанимиз обрў-эътибори, ўқитувчининг меҳнати, ота-оналарнинг эътибори ва ота-боболаримизнинг дуоси, бизга қолдирган интеллектуал мероси ётишини такрор ва такрор эслатиб боришади. Шу билан биргаликда ҳар сафар халқаро фан олимпиадаларида ғолибликни қўлга киритган ўқувчиларимиз эълон қилиниб, ватанимиз байроғи кўтарилганда қалбимизда ғурур ва ифтихор ҳиссиёти пайдо бўлиши, бу эса ўзбек фарзандлари нималарга қодир эканликларини дунёдаги тенгдошларига кўрсатиш улар билан бир хилда рақобатга киришига куч бағишлашини эслатиб ўтишади.

Хотима ўрнида халқаро фан олимпиадаларида ўқувчиларимизни муносиб иштироки ва йилдан-йилга ғолиб ўқувчиларимиз сонининг ортиб бориши замирида муҳтарам юртбошимизнинг ёшларимизни ўз иқтидорини тўла намоён этиши, интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришида уларга

кўрсатилаётган эътибор ва яратилаётган шарт-шароитлар, ёшларимизда ўз ватанидан ғурурланиш ҳиссиёти шаклланганлиги десам айни ҳақиқатни айтган бўламан.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 3-майдаги ПҚ-4306-сон қарори. Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024-йил 30-сентябрдаги ПҚ-346-сон қарори. Иқтидорли ёшлар билан ишлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI KONTENTLAR VOSITASIDA O‘SMIR QIZLARDA O‘ZIGA BO‘LGAN ISHONCHNI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO STANDARTLARI VA PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Choriyeva D.I.
Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509907

Annotatsiya. *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari va ularni ta’lim-tarbiya amaliyotiga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish kontekstida tahlil etilgan. Raqamli ta’lim muhitining o‘smirlarning shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga ta’siri, xususan, qizlarda o‘z-o‘zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy faollik, kommunikativ kompetentlik va ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajribada raqamli kontentlarga qo‘yiladigan pedagogik, psixologik, axloqiy, inklyuziv va xavfsizlik talablari umumlashtirilib, o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarning konseptual modeli taklif etilgan. Maqolada raqamli kontentlarni yaratish, ekspertizadan o‘tkazish, pedagogik jarayonga integratsiya qilish, monitoring va baholash bosqichlarini qamrab oluvchi mexanizm ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, o‘smir qizlar, o‘ziga bo‘lgan ishonch, raqamli ta’lim, media savodxonlik, raqamli xavfsizlik, ijtimoiy-emotsional kompetensiya, “Men” konsepsiyasi, pedagogik mexanizm.*

Аннотация. *В данной статье вопрос международных стандартов цифрового контента, ориентированного на воспитание личности, и совершенствования механизмов его внедрения в образовательную и воспитательную практику рассматривается в контексте развития уверенности в себе у девочек-подростков. Раскрывается влияние цифровой образовательной среды на личностное, социальное и духовное развитие подростков, в частности возможности формирования у девочек самосознания, самостоятельности в принятии решений, социальной активности, коммуникативной компетентности и позитивной «Я-концепции». Обобщены педагогические, психологические, этические, инклюзивные требования и требования безопасности, предъявляемые к цифровому контенту в международной практике, а также предложена концептуальная модель цифрового контента, способствующего развитию уверенности в себе у девочек-подростков. В статье разработан механизм, охватывающий этапы создания цифрового контента, проведения экспертизы, интеграции в педагогический процесс, мониторинга и оценки.*

Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, девочки-подростки, уверенность в себе, цифровое образование, медиаграмотность, цифровая безопасность, социально-эмоциональная компетентность, «Я-концепция», педагогический механизм.*

Kirish. Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviy raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Raqamli platformalar, videokontentlar, interaktiv topshiriqlar, elektron ta’lim resurslari, ijtimoiy-emotsional rivojlanishga yo‘naltirilgan multimedia mahsulotlari o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, ularning shaxsiy va

ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsning o‘zini anglashi, o‘z imkoniyatlarini baholashi, tengdoshlari bilan munosabatlari, tashqi ko‘rinishi, ijtimoiy mavqei va kelajakdagi hayotiy maqsadlariga munosabati faol shakllanadi. Mazkur jarayonda o‘ziga bo‘lgan ishonch muhim psixologik-pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi. O‘ziga ishongan o‘smir qiz o‘z fikrini erkin ifodalash, mustaqil qaror qabul qilish, muvaffaqiyatsizliklardan keyin qayta harakat qilish, o‘z huquq va imkoniyatlarini anglash hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishga ko‘proq intiladi.

Shu nuqtayi nazardan, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni ishlab chiqishda ularning faqat axborot beruvchi emas, balki tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va motivatsion funksiyalarini ham ta’minlash muhimdir.

Raqamli kontent va o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchning o‘zaro bog‘liqligi

O‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish murakkab va ko‘p omilli pedagogik jarayon hisoblanadi. Uning shakllanishiga oila muhiti, maktab, tengdoshlar guruhi, mahalla, ommaviy axborot vositalari va raqamli axborot muhiti bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli muhitning o‘ziga xosligi shundaki, o‘smir kundalik hayotining katta qismini internet, ijtimoiy tarmoqlar, video platformalar va turli raqamli xizmatlar bilan bog‘laydi. Shu sababli raqamli kontent o‘smirning o‘zini qanday baholashi va jamiyatdagi o‘rnini qanday tasavvur qilishiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ijobiy pedagogik mazmunga ega raqamli kontentlar orqali:

o‘smir qizlarning o‘z kuchli jihatlarini anglashiga;

o‘z fikrini erkin va asosli ifodalashiga;

mustaqil qaror qabul qilishiga;

muvaffaqiyatsizlikka konstruktiv munosabatda bo‘lishiga;

ijtimoiy tashabbus ko‘rsatishiga;

muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishiga;

o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga;

media va raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini egallashiga;

salbiy ijtimoiy taqqoslashning oldini olishga pedagogik sharoit yaratish mumkin.

Demak, raqamli kontentni o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish vositasi sifatida loyihalashtirishda uning mazmuni, pedagogik dizayni, psixologik ta’siri va foydalanish mexanizmlari o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari

Xalqaro amaliyotda bolalar va o‘smirlar uchun mo‘ljallangan raqamli kontentlarning sifatini baholashda bir nechta muhim mezonlar ustuvor hisoblanadi.

Birinchidan, **pedagogik maqsadga muvofiqlik** tamoyili. Raqamli kontent aniq pedagogik maqsadga ega bo‘lishi va o‘quvchining yosh hamda individual xususiyatlariga mos kelishi kerak.

Ikkinchidan, **psixologik xavfsizlik**. Kontent o‘smirning o‘ziga bo‘lgan hurmatini pasaytiruvchi, uni boshqa shaxslar bilan salbiy taqqoslashga undovchi yoki stereotiplarni kuchaytiruvchi mazmundan xoli bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, **inklyuzivlik va teng imkoniyat**. Raqamli materiallar turli ijtimoiy, madaniy va individual xususiyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun tushunarli va foydalanish imkoniyati mavjud bo‘lgan shaklda ishlab chiqilishi zarur.

To‘rtinchidan, **raqamli xavfsizlik va maxfiylik**. O‘smirlarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, kiberbulling, manipulyativ kontent va zararli axborotlardan himoyalanish mexanizmlari raqamli tarbiyaning muhim komponentidir.

Beshinchidan, **madaniy va milliy kontekstga moslik**. Xalqaro standartlarni mahalliy ta’lim-tarbiya tizimiga mexanik tarzda ko‘chirish emas, balki ularni milliy qadriyatlar, oilaviy tarbiya an’analari, mahalla instituti va jamiyatning ma’naviy-axloqiy ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

O‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontent modeli

O‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentni quyidagi tarkibiy model asosida tashkil etish mumkin:

1. O‘zini anglash bloki.

Mazkur blokda o‘smir qizning o‘z qobiliyatlari, qiziqishlari, kuchli jihatlari va hayotiy maqsadlarini aniqlashga qaratilgan interaktiv testlar, savolnomalar, refleksiv topshiriqlar va videomateriallardan foydalaniladi.

2. Ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirish bloki.

Bu bosqichda o‘smirga o‘z shaxsiyatini ijobiy qabul qilish, o‘zining individual xususiyatlarini qadrlash va boshqalarning fikriga haddan tashqari bog‘lanib qolmaslik ko‘nikmalari shakllantiriladi.

3. Mustaqil qaror qabul qilish bloki.

Raqamli pedagogik vaziyatlar, keyslar va interaktiv ssenariylar orqali o‘smir qizlarga turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish imkoniyati beriladi.

Masalan: “Sinfdagi tengdoshlaringiz sizni o‘zingiz istamagan faoliyatga jalb qilmoqda. Bunday vaziyatda qanday yo‘l tutasiz?”

Bunday vaziyatlar o‘smirning fikrini himoya qilish, “yo‘q” deya olish va mustaqil tanlov qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.

4. Muloqot va ijtimoiy faollik bloki.

Video-dialoglar, rolli o‘yinlar, virtual munozaralar va jamoaviy raqamli loyihalar orqali o‘smir qizlarning kommunikativ faolligi rivojlantiriladi.

5. Media savodxonlik va raqamli xavfsizlik bloki.

O‘smir qizlarga ijtimoiy tarmoqlardagi idealizatsiyalangan obrazlar, manipulyativ axborot, kiberbulling, soxta axborot va ijtimoiy taqqoslashning psixologik ta’siri tushuntiriladi.

6. Motivatsion-rivojlantiruvchi blok.

Turli sohalarda muvaffaqiyatga erishgan ayollar va qizlarning hayotiy tajribalariga bag‘ishlangan videolar, podkastlar va intervyular orqali o‘smirlarning kelajakdagi maqsadlari va o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchi mustahkamlanadi.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar

1. **O‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus raqamli kontentlar bankini yaratish** maqsadga muvofiq. Unda o‘zini anglash, ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish, muloqot, liderlik, kasbiy yo‘nalish va hayotiy maqsadlarni belgilashga qaratilgan interaktiv topshiriqlar, videodarslar, pedagogik vaziyatlar, testlar va refleksiv mashqlar jamlanishi lozim.

2. **Raqamli kontentlarni ishlab chiqishda xalqaro standartlar bilan milliy tarbiya qadriyatlarini uyg‘unlashtirish** zarur. Bunda kontent mazmuni o‘smir qizlarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos, gender stereotiplaridan xoli, inklyuziv, madaniy jihatdan maqbul hamda O‘zbekistonning milliy-ma’naviy qadriyatlari bilan uyg‘un bo‘lishi kerak.

3. **Raqamli kontentlardan foydalanishda “oila–ta’lim muassasasi–mahalla–raqamli muhit” hamkorlik mexanizmini joriy etish** tavsiya etiladi. Bunda ota-onalar uchun raqamli qo‘llanmalar, pedagoglar uchun metodik tavsiyalar, mahalla mutaxassislari uchun tarbiyaviy materiallar ishlab chiqilib, o‘smir qizning real va virtual muhitdagi tarbiyasining uzviyligi ta’minlanishi lozim.

4. **O‘smir qizlarning raqamli xavfsizlik va media savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishni raqamli tarbiyaning majburiy tarkibiy qismiga aylantirish** lozim. Xususan, kiberbulling, salbiy ijtimoiy taqqoslash, manipulyativ kontent, soxta axborot va ijtimoiy tarmoqlardagi idealizatsiyalangan obrazlarning o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan bahosiga salbiy ta’sirining oldini olishga qaratilgan amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

5. **Raqamli kontentlarning o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish samaradorligini muntazam monitoring qilish va diagnostika asosida takomillashtirish** tavsiya etiladi. Bunda o‘zini anglash, o‘zini qadrlash, mustaqil qaror qabul qilish, kommunikativ faollik, ijtimoiy tashabbus va psixologik barqarorlik kabi mezonlar asosida boshlang‘ich, oraliq va yakuniy diagnostika o‘tkazilishi hamda natijalarga muvofiq raqamli kontent mazmuni yangilanib borilishi zarur.

Xulosa. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari va ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish

zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ayniqsa, o‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish nuqtayi nazaridan raqamli kontentlarning imkoniyatlaridan tizimli foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli kontent faqat axborot uzatuvchi vosita sifatida emas, balki **o‘zini anglash, o‘zini qadrlash, mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi pedagogik vosita** sifatida loyihalashtirilishi lozim.

Bunda kontentning xalqaro talablar asosida psixologik xavfsiz, inklyuziv, yosh xususiyatlariga mos, madaniy jihatdan maqbul va raqamli xavfsizlik talablariga javob berishi muhimdir.

O‘smir qizlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishga qaratilgan raqamli kontentlarni yaratish va joriy etishning **“Diagnostika – loyihalash – ekspertiza-sinov – integratsiya – monitoring – takomillashtirish”** mexanizmi mazkur jarayonning izchilligi va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, “Oila – ta’lim muassasasi – mahalla – raqamli muhit” hamkorlik modeli orqali raqamli tarbiya mazmunini milliy qadriyatlar, oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Bu esa o‘smir qizlarda barqaror ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirish, o‘z imkoniyatlariga ishonchni kuchaytirish va jamiyatdagi faol pozitsiyasini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. Mavlonova R.A., To‘rayeva O., Holiqberdiev K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001
3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O. va boshq. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018
4. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent, 1999
5. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar. – Toshkent, 2006.
6. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH (OG‘IR NUTQ NUQSONLI BOLALAR BILAN LOGOPEDIK KORREKSION ISHLASH MISOLIDA)

Achilova Sevara Djasirkulovna
"Maxsus pedagogika" kafedra p.f.f.d (PhD), dotsent.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
+998999945496 achilovasevara85@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509925

Annotatsiya. *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari hamda ularni og'ir nutq nuqsonlari (dizartriya, duduqlanish, rinolaliya, alaliya va afaziya) bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik korreksion ishga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Og'ir nutq nuqsonlari nafaqat nutqning talaffuz, temp-ritm, ovoz va rezonans kabi tashqi jihatlariga, balki til tizimi, muloqot, bilish jarayonlari, shaxslararo munosabatlar va ta'lim faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi; shu sababli raqamli kontent faqat mashq vositasi emas, balki shaxsning kommunikativ, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi tarbiyaviy muhit unsuri sifatida qaralishi lozim. Maqolada kontentning qulaylik (accessibility), universal dizayn, bolalar huquqlari va ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha xalqaro talablari tahlil qilinib, ularni nutq buzilishining turi va mexanizmiga moslashtirish, kompleks diagnostika, individual korreksion dastur, bosqichma-bosqich ta'sir, fanlararo hamkorlik va monitoring asosida amaliyotga joriy etish mexanizmlari asoslab berilgan. Zamonaviy yondashuvda raqamli kontent nutq nuqsonini faqat talaffuzdagi kamchilik sifatida emas, balki shaxsning kommunikativ va ijtimoiy faoliyatiga ta'sir qiluvchi murakkab holat sifatida baholashga xizmat qilishi zarurligi ta'kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *shaxs tarbiyasi, raqamli kontent, xalqaro standartlar, qulaylik (accessibility), universal dizayn, og'ir nutq nuqsonlari, dizartriya, duduqlanish, rinolaliya, alaliya, afaziya, logopedik korreksiya, kommunikativ kompetensiya, individual korreksion dastur.*

Аннотация. *В статье рассматриваются международные стандарты цифрового контента, направленного на воспитание личности, и пути совершенствования механизмов его внедрения в логопедическую коррекционную работу с детьми, имеющими тяжелые нарушения речи (дизартрия, заикание, ринолалия, алалия, афазия). Тяжелые нарушения речи влияют не только на внешние аспекты речи — произношение, темп-ритм, голос и резонанс, но и на языковую систему, общение, познавательные процессы, межличностные отношения и образовательную деятельность. Поэтому цифровой контент следует рассматривать не только как средство тренировки, но и как элемент воспитывающей среды, поддерживающей коммуникативное, социальное и нравственное развитие личности. Проанализированы международные требования к доступности, универсальному дизайну, правам ребенка и защите данных; обоснованы механизмы их внедрения с учетом вида и механизма речевого нарушения на основе комплексной диагностики, индивидуальной коррекционной программы, поэтапного воздействия, междисциплинарного сотрудничества и мониторинга. Подчеркивается необходимость оценки дефекта речи не только как дефекта произношения, но и как сложного состояния, влияющего на коммуникативную и социальную деятельность личности.*

Ключевые слова: *воспитание личности, цифровой контент, международные стандарты, доступность, универсальный дизайн, тяжелые речевые нарушения,*

дизартрия, заикание, ринолалия, алалия, афазия, логопедическая коррекция, коммуникативная компетенция, индивидуальная коррекционная программа.

Abstract. *This article examines international standards for digital content aimed at personality development and upbringing, and ways to improve the mechanisms for implementing them in speech therapy correctional work with children who have severe speech disorders (dysarthria, stuttering, rhinolalia, alalia, and aphasia). Severe speech defects affect not only external aspects of speech such as pronunciation, tempo-rhythm, voice, and resonance, but also the language system, communication, cognitive processes, interpersonal relationships, and educational activities. Digital content should therefore be viewed not merely as a training tool but as an element of an educational environment that supports a child's communicative, social, and moral development. The article analyzes international requirements for accessibility, universal design, children's rights, and data protection, and substantiates implementation mechanisms adapted to the type and mechanism of the speech disorder, based on comprehensive diagnostics, an individual correctional program, step-by-step intervention, interdisciplinary cooperation, and monitoring. It is emphasized that a speech impediment should be evaluated not merely as a defect in pronunciation, but as a complex condition affecting an individual's communicative and social functioning.*

Keywords: *personality upbringing, digital content, international standards, accessibility, universal design, severe speech defects, dysarthria, stuttering, rhinolalia, alalia, aphasia, speech therapy correction, communicative competence, individual correctional program.*

Insonning ijtimoiy hayoti, ta'lim olishi va shaxslararo munosabatlarida nutq muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Nutqning shakllanishidagi buzilishlar bolaning atrofdagilar bilan muloqoti, bilimlarni o'zlashtirishi, o'z fikrini ifodalashi va ijtimoiy muhitga moslashuviga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli og'ir nutq nuqsonlarini erta aniqlash, ularning tuzilishi va mexanizmlarini chuqur o'rganish hamda samarali korreksion-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish logopediyaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy bola uchun raqamli muhit o‘qish, o'ynash va muloqot qilishning ajralmas qismiga aylangan. Bu muhitdagi kontent bolaning bilimi bilan birga qadriyatlariga, o'zini baholashiga, tengdoshlari bilan munosabatiga ham ta'sir qiladi, ya'ni shaxs tarbiyasining omili bo'lib xizmat qiladi. Og'ir nutq nuqsonli bolalar uchun bu ta'sir ikki tomonlama: to'g'ri loyihalangan kontent ularning muloqotga bo'lgan ishtiyoqini oshirishi, ta'limda faol ishtirok etishini ta'minlashi mumkin; qulay bo'lmagan, tezlikka yoki "xatosiz talaffuz"ga asoslangan kontent esa xavotir, muloqotdan qochish va o'ziga ishonchsizlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bois raqamli kontent uchun xalqaro standartlarni bilish va ularni nutq buzilishining o'ziga xosligiga moslab amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir.

Og'ir nutq nuqsonlari tushunchasi logopediyada nutq faoliyatining bir yoki bir nechta komponentlari jiddiy darajada buzilgan holatlarni ifodalash uchun qo'llanadi. Bunday holatlarda buzilish faqat alohida tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish bilan cheklanmaydi. Nutqning motor, fonetik-fonematik, leksik-grammatik, semantik, prosodik yoki kommunikativ komponentlari turlicha darajada zararlanishi mumkin.

Bu holat raqamli kontent tanlash va loyihalashda ham turli komponentlarga mo'ljallangan, bir-birini to'ldiruvchi yondashuvlarni talab etadi. Og'ir nutq nuqsonlarini o'rganishda ularning kelib chiqish mexanizmiga alohida e'tibor qaratish zarur. Masalan, dizartriyada asosiy muammo nutq harakatlarini ta'minlovchi nerv-mushak tizimidagi buzilishlar bilan bog'liq bo'lsa, alaliyada nutqning shakllanishi va til tizimini o'zlashtirish jarayoni jiddiy darajada izdan chiqadi. Rinolaliyada nutqning ovoz va rezonans xususiyatlari, duduqlanishda nutq ravonligi, afaziyada esa avval shakllangan til funksiyalarining yo'qolishi yoki buzilishi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlarini tahlil qilish hamda og'ir nutq nuqsonlarining asosiy turlari — dizartriya, duduqlanish, rinolaliya, alaliya va afaziyaning xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni logopedik korreksion amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini logopediya, maxsus pedagogika, neyropsixologiya, nutq faoliyati psixologiyasi hamda ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash sohasida shakllangan ilmiy yondashuvlar tashkil etadi.

Maqolani tayyorlash jarayonida nazariy tahlil, ilmiy-metodik adabiyotlarni va xalqaro me'yoriy hujjatlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Nutq nuqsonlarining xususiyatlarini tahlil qilishda ularning etiologiyasi, patogenezi, klinik-pedagogik belgilari, nutq tizimining qaysi komponenti ko'proq zararlanishi va korreksion ta'sir yo'nalishlari mezon sifatida olindi; raqamli kontentni baholashda esa qulaylik, pedagogik maqsadga muvofiqlik, tarbiyaviy yo'nalganlik, xavfsizlik va natijalarni monitoring qilish imkoniyati mezon sifatida qo'llandi.

1. Shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan raqamli kontent va uning xalqaro standartlari

Shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan raqamli kontent deganda bolaning bilim olishi bilan bir qatorda uning kommunikativ madaniyati, ijtimoiy faolligi, o'ziga ishonchi, hamkorlik va hurmat kabi qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi raqamli o'quv va o'yin materiallari (interaktiv mashqlar, vizual jadvallar, audio-video resurslar, muloqotni qo'llab-quvvatlovchi ilovalar, ta'lim platformalari) tushuniladi. Og'ir nutq nuqsonli bola uchun bunday kontent korreksion maqsad bilan birga tarbiyaviy maqsadni ham amalga oshirishi: muloqotga undashi, muvaffaqiyat tajribasini berishi va bolaning shaxs sifatida qadrlanishini ta'minlashi lozim.

O'zbekistonda bu yo'nalish "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi va ta'lim sohasini raqamlashtirishga qaratilgan me'yoriy hujjatlar bilan bog'lanadi. Biroq nutq nuqsonli bolalar uchun mo'ljallangan raqamli kontentga nisbatan alohida, nutq buzilishining turi va mexanizmini hisobga oluvchi mezonlar tizimi yetarlicha

shakllanmagan. Bu xalqaro umumiy standartlarni logopediya xususiyatlariga moslashtirish zaruratini ko'rsatadi.

2. Raqamli kontentni nutq nuqsonining turi va mexanizmiga moslashtirish

Logopedik diagnostikada nutqning birgina komponentini tekshirish yetarli emas. Diagnostik jarayonda artikulyatsion apparat, nutqiy nafas, ovoz, fonematik idrok, tovush talaffuzi, lug'at boyligi, grammatik tuzilish, bog'langan nutq, nutq tempi va ritmi, kommunikativ faollik kabi ko'rsatkichlar kompleks baholanishi lozim. G.A. Volkovaning 2024 yilgi metodik qo'llanmasida ham bolalarda nutq buzilishlarini differensial diagnostika qilishda dizartriya, alaliya va duduqlanish kabi holatlarni maxsus tekshirish sxemalariga e'tibor qaratilgan. Aynan shu diagnostik natijalar raqamli kontentni tanlash va sozlash uchun asos bo'ladi.

2.1. Dizartriya og'ir nutq nuqsoni sifatida

Dizartriya — nutqning talaffuz tomoni buzilishi bo'lib, uning asosida nutq apparati harakatlarini ta'minlovchi nerv tizimi mexanizmlarining zararlanishi yoki yetarlicha ishlamasligi yotadi. Dizartriyada nafas olish, ovoz hosil qilish, artikulyatsiya, rezonans va prosodika o'zaro bog'liq holda buzilishi mumkin. Zamonaviy klinik-logopedik yondashuvlarda dizartriya nutq harakatlarining kuchi, tezligi, aniqligi, koordinatsiyasi va mushak tonusidagi o'zgarishlar bilan bog'liq neyrogen nutq buzilishi sifatida tavsiflanadi.

Dizartriyaning asosiy belgilariga quyidagilarni kiritish mumkin: tovushlarning noaniq yoki buzib talaffuz qilinishi; artikulyatsion harakatlarning cheklanganligi; nutqiy nafasning buzilishi; ovoz kuchining o'zgarishi; nutq tempi va ritmining buzilishi; intonatsiya va prosodikaning kam ifodalanishi; nutqning tushunarliligi pasayishi. Ayrim holatlarda dizartriyaga nutqdan tashqari motor buzilishlar ham hamroh bo'lishi mumkin. Shu sababli dizartriyani korreksiyalashda faqat tovushlarni qo'yish bilan cheklanib qolish samarali natija bermaydi. Nutqiy nafas, artikulyatsion motorika, ovoz, prosodika va fonematik jarayonlarni ham kompleks rivojlantirish talab etiladi. Logopedik ish shartli ravishda bir nechta yo'nalishda tashkil etiladi: artikulyatsion motorikani rivojlantirish, nutqiy nafasni shakllantirish, ovoz ustida ishlash, tovushlarni aniqlashtirish va avtomatlashtirish, prosodik komponentlarni rivojlantirish hamda bog'langan nutqni takomillashtirish.

Raqamli kontent bo'yicha talablar. Motor qiyinchiliklar mavjudligi sababli interfeys katta tugmalar, sodda boshqaruv, vaqt bo'yicha cheklovsiz bajarish imkoniyati kabi qulaylik talablariga javob berishi kerak. Artikulyatsion mashqlar uchun video-namunalar, nafas va ovoz kuchi bo'yicha vizual teskari aloqa (masalan, ovoz balandligi yoki davomiyligini ko'rsatuvchi indikatorlar), bosqichma-bosqich murakkablashuvchi o'yin topshiriqlari qo'llanishi mumkin. Tarbiyaviy jihatdan bunday kontent bolaga qiyinchilikni yengishda sabr-toqat va o'z yutuqlarini ko'ra olish tajribasini beradi.

2.2. Duduqlanish va uning murakkab xususiyatlari

Duduqlanish nutqning ravonligi va ritmi buzilishi bilan namoyon bo'ladigan nutq nuqsoni bo'lib, nutq jarayonida tovush, bo'g'in yoki so'zlarning takrorlanishi, tovushlarning cho'zilishi yoki nutq oqimida to'xtalishlar kuzatilishi mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ICD-11 klinik tavsiflarida rivojlanishga bog'liq nutq ravonligi buzilishi odatda erta bolalik davrida boshlanishi, nutqdagi uzilishlar esa bolaning o'zida nutq qiyinchiligi haqidagi xavotirni kuchaytirishi mumkinligi ko'rsatilgan. Duduqlanishning murakkabligi shundaki, u faqat nutqning motor tomoni bilan cheklanmaydi. Bolada nutq vaziyatiga nisbatan xavotir, muloqotdan qochish, jamoa oldida gapirishdan qo'rqish, o'z nutqiga ortiqcha e'tibor qaratish kabi psixologik reaksiyalar paydo bo'lishi mumkin. Shuning uchun duduqlanishda logopedik korreksiya kompleks xarakterga ega bo'lishi lozim. Nutq tempi va ritmini me'yorlashtirish, nutqiy nafasni muvofiqlashtirish, nutqdagi ortiqcha taranglikni kamaytirish, kommunikativ faollikni qo'llab-quvvatlash muhim vazifalar hisoblanadi. V.I. Seliverstovning duduqlanishga bag'ishlangan ishlarida ham logopedik ta'sirning psixologo-pedagogik jihatlari, duduqlanishning namoyon bo'lish xususiyatlari, uning oldini olish va bartaraf etish masalalari tizimlashtirilgan.

Raqamli kontent bo'yicha talablar. Duduqlanishda xalqaro standartlarning umumiy talablari alohida ehtiyotkorlik bilan qo'llanadi: kontent vaqt bosimini yaratmasligi, bolaning ravonligini "ball" va "xato" ko'rinishida jazolamasligi, nutqni tezlashtirishga undamasligi lozim. Muloqotga zo'riqmasdan qo'shilish imkonini beruvchi, yozma yoki tanlov asosidagi javob variantlari bilan to'ldirilgan, bosqichma-bosqich ommaviy gapirishga tayyorlovchi kontent samarali bo'lishi mumkin. Tarbiyaviy ahamiyati: xavotirni kamaytirish, o'zini qabul qilish va nutqiy vaziyatda erkin ishtirok etish tajribasini shakllantirish.

2.3. Rinolaliyaning nutq tizimidagi o'rni

Rinolaliya — nutqning tovush hosil qilish va rezonans xususiyatlari buzilishi bilan bog'liq nutq nuqsonidir. Unda og'iz va burun bo'shliqlarida havo oqimining normal taqsimlanishi buzilishi natijasida ovozning nosovoy tus olishi, tovushlar talaffuzining o'zgarishi va nutqning tushunarliligi pasayishi mumkin. Rinolaliya ko'pincha artikulyatsion apparatning anatomik-fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, tanglay va yuqori lab sohasidagi tug'ma nuqsonlar nutq shakllanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rinolaliyada korreksion ishni tashkil etishda logoped nafaqat tovush talaffuziga, balki nutqiy nafas, ovoz, rezonans va artikulyatsion harakatlarga ham e'tibor qaratishi kerak. Ayrim holatlarda tibbiy mutaxassislar bilan hamkorlik qilish zarurati yuzaga keladi. L.S. Volkova tahriridagi logopediya bo'yicha o'quv manbalarida rinolaliya, dizartriya va alaliya alohida nutq buzilishlari sifatida o'rganilib, ularning differensial belgilariga e'tibor qaratilgan.

Rinolaliyada korreksion jarayon quyidagi yo'nalishlarni qamrab olishi mumkin:

nutqiy nafasni shakllantirish;

artikulyatsion harakatlarni faollashtirish;
ovoz va rezonansni me'yorlashtirish;
buzilgan tovushlarni shakllantirish;
tovushlarni bo'g'in, so'z va gaplarda avtomatlashtirish;
bog'langan nutqni rivojlantirish.

Raqamli kontent bo'yicha talablar. Nafas yo'nalishi, ovoz va talaffuzni ko'rsatuvchi vizual va audio namunalar, mashqlarni tibbiy mutaxassislar tavsiyasiga muvofiq sozlash imkoniyati, ovoz yozuvlarini saqlashda ma'lumotlar maxfiyligi talablariga rioya qilish zarur. Rinolaliyali bolalar tashqi ko'rinish va ovoz tufayli tengdoshlar e'tiboridan xijolat bo'lishi mumkinligini hisobga olib, kontent bolaning qadr-qimmatini himoya qiluvchi, masxara va solishtirishdan xoli bo'lishi shart.

2.4. Alaliya — nutqning tizimli shakllanishidagi murakkab buzilish

Alaliya bolaning eshitishi saqlangan holda nutqning shakllanishi va rivojlanishida jiddiy buzilishlar bilan tavsiflanadi. Alaliyada nutqning barcha tizimiy komponentlari turli darajada zararlanishi mumkin. Alaliyaning murakkabligi uning faqat talaffuz buzilishi emasligida namoyon bo'ladi. Bolada so'z boyligi, grammatik qurilish, fonematik jarayonlar, so'zlarning ma'nosini o'zlashtirish va bog'langan nutqni shakllantirishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Alaliyani diagnostika qilishda bolaning eshitish holati, umumiy psixomotor rivojlanishi, nutqni tushunish darajasi, ekspressiv nutqi, lug'at zaxirasi, grammatik tuzilishi va kommunikativ ehtiyojlari kompleks ravishda o'rganilishi lozim. Logopedik korreksiya jarayonida nutqni bosqichma-bosqich shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Dastlab kommunikativ ehtiyojni faollashtirish, so'z va predmet o'rtasidagi aloqani mustahkamlash, sodda nutqiy birliklarni shakllantirish, keyinchalik grammatik munosabatlar va bog'langan nutqni rivojlantirishga o'tish maqsadga muvofiq. G.A. Volkovaning differensial diagnostikaga bag'ishlangan zamonaviy metodik ishida ham alaliyani boshqa nutq buzilishlaridan ajratish va nutqning turli komponentlarini kompleks tekshirish muhimligiga e'tibor berilgan.

Raqamli kontent bo'yicha talablar. Alaliyada raqamli kontent so'z va predmet, harakat va tasvir o'rtasidagi aloqani mustahkamlovchi multimodal (rasm, tovush, animatsiya) ko'rinishda bo'lishi, lug'at va grammatik tuzilmalar bosqichma-bosqich, UDL tamoyiliga ko'ra bir mazmunni bir necha shaklda taqdim etishi lozim. Kommunikativ ehtiyojni faollashtirish uchun bolaning kundalik hayoti va qiziqishlariga yaqin, o'zaro muloqotni (ota-ona, tengdosh bilan) rag'batlantiruvchi vaziyatli o'yinlar tarbiyaviy jihatdan ham samarali hisoblanadi.

2.5. Afaziya — shakllangan nutqning buzilishi

Afaziya alaliyadan prinsipial jihatdan farq qiladi. Alaliyada nutqning bolalik davrida shakllanishi jiddiy darajada buzilsa, afaziyada avval shakllangan nutq funksiyalari miyadagi organik zararlanish natijasida buziladi yoki qisman yo'qoladi. Afaziyada og'zaki nutqni tushunish va ifodalash, o'qish va yozishning turli

komponentlari zararlanishi mumkin. Amerikaning Speech-Language-Hearing Association ma'lumotlariga ko'ra, afaziya orttirilgan neyrogen til buzilishi bo'lib, ko'pincha miyaning chap yarim sharidagi zararlanishlar bilan bog'liq bo'ladi; unda og'zaki va yozma nutqni ifodalash, og'zaki va yozma nutqni tushunish kabi sohalar turli darajada zararlanishi mumkin. Afaziyaning asosiy sabablari qatoriga insult, bosh miya jarohati va ayrim neyrodegenerativ jarayonlar kirishi mumkin. Korreksion ishda afaziyaning turi va og'irlik darajasi, zararlangan nutq funksiyalari hamda saqlangan imkoniyatlar hisobga olinadi. Afaziyada logopedik reabilitatsiyaning maqsadi faqat alohida so'zlarni qayta tiklash emas, balki shaxsning funksional muloqot imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. Shu sababli zamonaviy yondashuvda korreksion maqsadlar individual ehtiyojlarga muvofiq belgilanadi.

Raqamli kontent bo'yicha talablar. Afaziyada kontent saqlangan imkoniyatlarga tayanishi, o'qish, yozish va og'zaki nutqni alohida sozlash imkonini berishi, shuningdek muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya (AAC) vositalari — piktogrammalar, tasvirli lug'atlar, ovoz chiqarib o'qish funksiyalari bilan uyg'unlashishi lozim. Mazmun shaxsning o'z hayoti, oilasi va ijtimoiy rollariga tegishli bo'lsa, funksional muloqot va shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usi mustahkamlanadi.

3. Differensial diagnostika va individual yondashuv — kontentni joriy etishning asosi

Og'ir nutq nuqsonlarini korreksiyalashda eng muhim masalalardan biri — differensial diagnostika va individual yondashuvni ta'minlashdir. Bir qarashda o'xshash ko'ringan nutqiy belgilar turli mexanizmlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, dizartriya va rinolaliyada tovush talaffuzi buzilishi kuzatilishi mumkin, ammo ularning patogenetik mexanizmlari bir xil emas. Xuddi shuningdek, alaliya va afaziyada til funksiyalari buzilishi kuzatilsa-da, ular nutqning shakllanish bosqichi va buzilish mexanizmi bilan farq qiladi.

Dizartriyada nutq apparati harakatlarining neyromotor buzilishi ustuvor bo'lsa, afaziyada asosiy muammo til tizimining miyadagi neyron tarmoqlari faoliyati buzilishi bilan bog'liq. Duduqlanishda esa nutqning mazmuni saqlangan bo'lsa-da, uning ravonligi va ritmi buziladi. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda nutqni mexanik ravishda tezlashtirish yoki ularni doimo xatosiz gapirishga majburlash emas, balki nutqiy vaziyatda erkin va samarali ishtirok etish imkoniyatini kengaytirish muhimdir. Bu qoida raqamli kontentga ham to'liq tegishli: bir xil ilova yoki platforma barcha nutq buzilishlari uchun bir xil samarali bo'lmaydi. Bir xil ko'rinishdagi "talaffuzni baholovchi" funksiya dizartriyada motor imkoniyatlarga mos kelmasligi, duduqlanishda esa xavotirni oshirishi mumkin. Shuning uchun kontent tanlash differensial diagnostika xulosasiga tayanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak logopedlarni tayyorlash jarayonida faqat nazariy bilimlarni berish

bilan cheklanib qolmasdan, ularda quyidagi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim:

og'ir nutq nuqsonlarini differensial diagnostika qilish;

nutq buzilishining mexanizm va simptomlarini aniqlash;

individual korreksion dastur tuzish;

logopedik ta'sir usullarini nutq nuqsoniga moslashtirish;

zamonaviy diagnostik va raqamli vositalardan foydalanish hamda ularning xalqaro standartlarga muvofiqligini baholash;

ota-ona va pedagoglar bilan hamkorlik qilish;

zarur hollarda nevrolog, psixolog, otorinolaringolog, jarroh va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash;

korreksion jarayon natijalarini monitoring qilish.

Og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan shaxs bilan ishlashda logopedning vazifasi faqat "to'g'ri talaffuz"ni shakllantirishdan iborat emas. Asosiy maqsad shaxsning funksional nutqiy va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirish, uning ta'lim va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishini ta'minlashdan iborat bo'lishi lozim. Raqamli kontent ham aynan shu maqsadga: shaxsni rivojlantirish va tarbiyalashga xizmat qilganda o'zini oqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. БоксисР.М.О сущности и лечении заикания у детей дошкольного возраста. //лечение душевнобольных. – М., 1940. 279-290- стр
2. Achilova S.J. Logopediya // darslik. Chirchiq 2025 yil, 139-143 bet.
3. Achilova S.J. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida og'ir nutq nuqsonli bolalar bilan ishlashda logopedik shoxobchaning o'rni. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ijtimoiyemotsional ta'lim metodikalarini joriy etish: muammolar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami 2025-yil 16-sentabr. 481-483 bet.
4. Achilova S.J. Factors And Principles Of Preparing Future Speech Therapists To Work With Children With Severe Speech Impairments. 6th INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS. 386-390 bet. 2025.
5. Achilova Sevara Djasirkulovna. MECHANISMS OF CREATING A PROFESSIONAL INFORMATION ENVIRONMENT IN PREPARING FUTURE LOGICAL THERAPISTS TO WORK WITH CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS. Modern American Journal of Social Sciences and Humanities, ISSN (E): 3067-8153, Volume 01, Issue 07, October, 2025.

MAKTAB DIREKTORLARINING MEDIA KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH - SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARDAN SAMARALI FOYDALANISH OMILI SIFATIDA

Xidirova Maftuna Ilhom qizi
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi
+998996119228 mxidirova581@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509941

Annotatsiya. *Maqolada zamonaviy raqamli muhitda maktab direktorlarining media kompetentligini rivojlantirishning pedagogik va boshqaruv ahamiyati yoritiladi. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni tanlash, tahlil qilish, baholash va maktab amaliyotiga joriy etishda direktorning media kompetentligining o‘rni asoslanadi. Shuningdek, xalqaro yondashuvlar asosida maktab rahbarlarining media kompetentligini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari va amaliy mexanizmlari taklif etiladi.*
Kalit so‘zlar: *media savodxonlik, media kompetentlik, maktab direktori, raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, raqamli ta’lim muhiti, axborot xavfsizligi, maktab boshqaruvi, raqamli kompetensiya.*
Аннотация. *В статье подчеркивается педагогическая и управленческая важность развития медиакомпетентности директоров школ в современной цифровой среде. Обосновывается роль медиакомпетентности директора в отборе, анализе, оценке и внедрении цифрового контента, направленного на личностное развитие в школьной практике. Также предлагаются основные направления и практические механизмы развития медиакомпетентности руководителей школ на основе международных подходов.*
Ключевые слова: *медиаграмотность, медиакомпетентность, директор школы, цифровой контент, личностное развитие, цифровая образовательная среда, информационная безопасность, управление школой, цифровая компетентность.*
Abstract. *The article highlights the pedagogical and managerial importance of developing media competence of school principals in a modern digital environment. The role of the principal's media competence in the selection, analysis, evaluation and implementation of digital content aimed at personal development in school practice is substantiated. Also, the main directions and practical mechanisms for developing media competence of school leaders based on international approaches are proposed.*
Keywords: *media literacy, media competence, school principal, digital content, personal development, digital educational environment, information security, school management, digital competence.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni, shakllari va boshqaruv mexanizmlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlarning axborot hamda media makonida faol ishtirok etishi shaxs tarbiyasida raqamli kontentning o‘rnini tobora kuchaytirmoqda. Shu sababli maktabning ta’lim-tarbiyaviy muhitida foydalaniladigan raqamli kontentlarning mazmuni, ishonchliligi, tarbiyaviy

yo‘nalganligi va xavfsizligini ta’minlash zamonaviy maktab boshqaruvining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda.

O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishning huquqiy asoslari axborotlashtirish, raqamli transformatsiya va bolalar uchun xavfsiz hamda mazmunli raqamli muhitni shakllantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z aksini topgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrdagi 560-II-son “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni axborot resurslari va axborot tizimlaridan foydalanishning huquqiy asoslarini belgilaydi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-maydagi PQ-162-son qarori bilan raqamli xizmatlarni rivojlantirish va soha hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Bolalar uchun milliy va tarbiyaviy mazmunga ega raqamli kontentlarni rivojlantirish masalalari esa 2025-yil 15-maydagi PQ-183-son qarorda alohida e’tirof etilgan.

Mazkur huquqiy asoslar zamonaviy maktab boshqaruvida raqamli kontentdan foydalanishni faqat texnologik jarayon emas, balki ta’lim, tarbiya, axborot xavfsizligi va shaxs rivoji bilan bog‘liq kompleks jarayon sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. Bunda maktab direktori raqamli kontentlarni tanlash va baholash, pedagoglar hamda o‘quvchilarning media madaniyatini rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta’minlash va maktabning xavfsiz raqamli muhitini shakllantirishda muhim boshqaruv subyekti sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, maktab direktorlarining media kompetentligini rivojlantirish shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlardan samarali, maqsadli va xavfsiz foydalanishni ta’minlovchi muhim pedagogik-boshqaruv omili hisoblanadi.Raqamli transformatsiya sharoitida maktab rahbarining kasbiy faoliyati an’anaviy ma’muriy-boshqaruv vazifalari bilan cheklanib qolmay, axborot va media makonini boshqarish, raqamli resurslarning pedagogik qiymatini baholash, ta’lim-tarbiya jarayonida raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishni tashkil etish hamda o‘quvchilarning xavfsiz raqamli muhitini ta’minlash kabi yangi vazifalar bilan boyib bormoqda. Shu sababli maktab direktorining media kompetentligi zamonaviy ta’lim boshqaruvining muhim kasbiy kompetensiyalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Media kompetentlik tushunchasi media savodxonlik tushunchasiga yaqin bo‘lsa-da, ular aynan bir xil mazmunni anglatmaydi. Media savodxonlik, avvalo, shaxsning axborot va media xabarlarini izlash, tushunish, tahlil qilish, baholash va ulardan mas’uliyatli foydalanish qobiliyatini ifodalasa, media kompetentlik ushbu bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarni real kasbiy faoliyatda qo‘llash imkoniyatini anglatadi. Demak, maktab direktori uchun media kompetentlik nafaqat media mahsulotini iste’mol qilish, balki uni tanlash, ekspertizadan o‘tkazish, yaratish, boshqarish, tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirish va uning ta’sirini baholash qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

UNESCOning Media and Information Literacy yondashuvida media va axborot savodxonligi turli platformalar va axborot manbalaridan kelayotgan kontent bilan tanqidiy va mas’uliyatli ishlashga imkon beruvchi kompetensiyalar majmuasi sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvda axborotni izlash, tahlil qilish, baholash, yaratish va tarqatish bilan bir qatorda axborotning ijtimoiy, madaniy va fuqarolik hayotidagi ta’sirini anglashga ham e’tibor qaratiladi.

Mazkur yondashuv maktab direktori faoliyatiga tatbiq etilganda media kompetentlikning mazmuni yanada kengayadi. Chunki direktor maktabdagi axborot oqimlarining oddiy iste’molchisi emas, balki pedagoglar, o‘quvchilar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun raqamli axborot muhitini tashkil etuvchi boshqaruv subyekti hisoblanadi. Shu jihatdan direktorning media kompetentligi maktabda foydalaniladigan raqamli kontentning sifati, ishonchliligi, tarbiyaviy yo‘nalganligi va xavfsizligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yevropa Ittifoqining DigComp raqamli kompetensiyalar modeli ham mazkur masalani tizimli tushuntirish imkonini beradi. DigComp 2.2 raqamli kompetentlikni besh asosiy yo‘nalishda ko‘rib chiqadi: axborot va ma’lumotlar savodxonligi; kommunikatsiya va hamkorlik; raqamli kontent yaratish; xavfsizlik; muammolarni hal qilish. Mazkur yo‘nalishlar maktab direktori faoliyatiga moslashtirilganda media kompetentlikning mazmunini aniqlash uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, DigCompEdu doirasida ta’lim jarayonida axborot va media savodxonligi, raqamli kommunikatsiya, raqamli kontent yaratish, mas’uliyatli va xavfsiz foydalanish hamda raqamli muammolarni hal qilish alohida kompetensiya yo‘nalishlari sifatida belgilanadi. Bu yondashuv maktab rahbarining media kompetentligini faqat texnik ko‘nikmalar bilan cheklamasdan, pedagogik va tarbiyaviy maqsadlar bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Shu asosda maktab direktorining media kompetentligini axborot, media, raqamli texnologiyalar, kommunikatsiya, pedagogika va boshqaruv kompetensiyalarining integratsiyasiga asoslangan kasbiy sifat sifatida ta’riflash mumkin. Uning asosiy mazmuni direktorning raqamli axborotni izlash, saralash, ishonchliligini tekshirish, mazmunini tanqidiy tahlil qilish, tarbiyaviy qiymatini baholash, xavfsiz va etik tarzda foydalanish hamda ushbu jarayonlarni maktab miqyosida boshqarish qobiliyatlarida namoyon bo‘ladi.

Raqamli kontentning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati uning mavjudligi yoki texnologik jihatdan zamonaviyligi bilan emas, balki o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi bilan belgilanadi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, elektron ta’lim resurslari, mobil ilovalar, podkastlar, infografikalar, virtual muhitlar va sun’iy intellekt asosidagi vositalar bolalar va yoshlarning kundalik axborot muhitining muhim qismiga aylanmoqda. Bunday

sharoitda raqamli kontentni pedagogik va tarbiyaviy nuqtayi nazardan baholash maktab boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bu jarayonda maktab direktorining vazifasi barcha raqamli kontentlarni bevosita o‘zi yaratish yoki nazorat qilishdan iborat emas. Uning asosiy vazifasi maktabda raqamli kontent bilan ishlashning aniq mezonlari, ichki tartiblari va mas’uliyat mexanizmlarini shakllantirishdan iborat. Direktor pedagoglar uchun raqamli resurslarni tanlash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishni tashkil etishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lmagan yoki xavfli kontentlardan foydalanishning oldini olishi, pedagoglarning media savodxonligini rivojlantirishi va ota-onalar bilan raqamli xavfsizlik masalalarida hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi lozim.

Maktab direktorlarining media kompetentligini rivojlantirish tizimli va uzluksiz jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. Bunda, avvalo, direktorning axborotni izlash va baholash, media xabarlarini tahlil qilish, raqamli kommunikatsiya, kiberxavfsizlik, raqamli kontentdan foydalanish hamda uning tarbiyaviy mazmunini baholash bo‘yicha mavjud kompetensiya darajasi diagnostika qilinadi. Aniqlangan ehtiyojlar asosida direktorning individual rivojlanish yo‘nalishlari belgilanib, axborot manbalarini tanqidiy baholash, feyk va dezinformatsiyani aniqlash, CRAAP va SIFT kabi axborotni tekshirish yondashuvlaridan foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, ijtimoiy tarmoqlarda maktab imijini boshqarish hamda sun’iy intellekt vositalaridan mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha amaliy treninglar tashkil etiladi. Keyingi jarayonda direktor va pedagoglar tomonidan maktabda foydalanilayotgan raqamli kontentlar manbasi, mazmuni, tarbiyaviy qiymati, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi, xavfsizligi, etik jihatlari va pedagogik maqsadga muvofiqligi nuqtayi nazaridan ekspertizadan o‘tkaziladi. Olingan bilim va ko‘nikmalarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida “Xavfsiz raqamli maktab”, “Media savodxon o‘quvchi”, “Raqamli etik maktab”, “Ota-onalar uchun media savodxonlik” kabi maktabning muayyan tarbiyaviy yoki boshqaruv ehtiyojlariga yo‘naltirilgan raqamli loyihalarni amalga oshirish mumkin. Mazkur faoliyatning samaradorligi pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalarning fikrlari, raqamli kontentlardan foydalanish sifati, maktabning raqamli kommunikatsiyasi hamda tarbiyaviy tadbirlarning natijadorligini monitoring qilish orqali baholanadi. Yakuniy refleksiya asosida mavjud muammolar va rivojlanish ehtiyojlari aniqlanib, keyingi kasbiy rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi. Shu tariqa maktab direktorining media kompetentligini rivojlantirish bir martalik trening yoki alohida tadbir sifatida emas, balki diagnostika, individual rivojlanish, amaliy o‘qitish, raqamli kontent ekspertizasi, loyiha faoliyati, monitoring va refleksiyani o‘z ichiga olgan uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmi sifatida tashkil etiladi.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim va ijtimoiy hayotga chuqur kirib borishi sharoitida shaxs tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatuvchi axborot va media kontentlarining hajmi hamda xilma-xilligi tobora ortib bormoqda. Maktab direktorlarining media kompetentligini rivojlantirish shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlardan samarali foydalanishning muhim omili hisoblanadi. Umuman olganda, zamonaviy maktab direktorini faqat ma’muriy boshqaruvchi sifatida emas, balki maktabning xavfsiz, mas’uliyatli va tarbiyaviy yo‘nalishga ega raqamli muhitini shakllantiruvchi media-lider sifatida tayyorlash zarur. Buning uchun rahbarlarning malakasini oshirish dasturlariga media savodxonlik, raqamli kontent ekspertizasi, axborot xavfsizligi, raqamli etika, sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish va raqamli kommunikatsiya bo‘yicha amaliy modullarni tizimli ravishda kiritish tavsiya etiladi. Natijada raqamli texnologiyalardan foydalanishning asosiy maqsadi texnologiyaning o‘zidan foydalanish emas, balki undan bilimli, tanqidiy ikrlaydigan, axborot xavfsizligiga rioya qiladigan, raqamli etikani anglaydigan, ijtimoiy mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxsni tarbiyalash vositasi sifatida foydalanishga yo‘naltiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Axborotlashtirish to‘g‘risida. 2003-yil 11-dekabr, 560-II-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2023-yil 24-may, PQ-162-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2025-yil 15-may, PQ-183-son.
4. Toshboyev B.E., Normatov S.A. **Media savodxonlik va axborot madaniyati**. - Jizzax: Ilm Nuri Print, 2024. - 172 b.
5. Xidirova M. Malaka oshirish jarayonida maktab direktorlarining mediakompetentligini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmi –Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, T.: 2026.
6. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
7. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C.-K. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. - Paris: UNESCO, 2011. - 192 p.

MILLIY TARBIYA JARAYONINI BOSHQARISH MEXANIZMLARI VA UNI RAQAMLI MUHITDA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

F.X.Ibragimova
TDIU, p.f.d (DSc) dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509969

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida milliy tarbiya jarayonini tashkil etish, raqamli tarbiya mazmuni, uning pedagogik imkoniyatlari hamda ta’lim-tarbiya tizimini boshqarish mexanizmlari tahlil qilingan. Raqamli muhitda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni zamonaviy vositalar orqali yetkazish, o‘quvchilarda raqamli madaniyat, axborot xavfsizligi, media savodxonlik va raqamli mas’uliyatni shakllantirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, oila, ta’lim tashkiloti va mahalla hamkorligining ahamiyati ochib berilgan. Maqolada maqsadli boshqaruv, funksional taqsimot, diagnostika, monitoring va korreksiya mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi asoslab berilgan. Milliy qadriyatlarni zamonaviy kompetensiyalar bilan uyg‘unlashtirish va sifatli raqamli kontent yaratish bo‘yicha metodik yondashuvlar hamda tavsiyalar ilgari surilgan. Hamda amaliyotga joriy etish uchun ilmiy asoslangan asosiy ustuvor yo‘nalishlar belgilangan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli tarbiya, milliy tarbiya, raqamli kontent, raqamli madaniyat, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, pedagogik boshqaruv, milliy qadriyatlar, raqamli mas’uliyat, raqamli pedagogika.*

Аннотация. *В данной статье анализируются вопросы организации процесса национального воспитания в условиях цифровой трансформации, содержание цифрового воспитания, его педагогические возможности и механизмы управления системой образования и воспитания. Особое внимание уделено передаче национальных и общечеловеческих ценностей современными цифровыми средствами, формированию у учащихся цифровой культуры, информационной безопасности, медиаграмотности и цифровой ответственности. Раскрыта значимость сотрудничества семьи, образовательной организации и махалли. Обоснована взаимосвязь механизмов целевого управления, функционального распределения, диагностики, мониторинга и коррекции. Предложены методические подходы к интеграции национальных ценностей с современными компетенциями, созданию качественного цифрового контента и его целенаправленному использованию в воспитательной деятельности. Также определены приоритетные направления практического внедрения цифровых технологий в систему национального воспитания.*

Ключевые слова: *цифровое воспитание, национальное воспитание, цифровой контент, цифровая культура, медиаграмотность, информационная безопасность, педагогическое управление, национальные ценности, цифровая ответственность, цифровая педагогика.*

Abstract. *This article analyzes the organization of national upbringing under digital transformation, the content of digital upbringing, its pedagogical potential, and management mechanisms within the education and upbringing system. Particular attention is paid to communicating national and universal human values through modern digital tools, while developing students’ digital culture, information security, media literacy, and digital responsibility. The importance of cooperation among the family, educational organization, and mahalla is highlighted. The study substantiates the interrelation of goal-based management, functional distribution, diagnostics, monitoring, and correction mechanisms. It proposes methodological approaches for integrating national values with modern competencies and creating quality content for practical implementation in national upbringing.*

Keywords: *digital upbringing, national upbringing, digital content, digital culture, media literacy, information security, pedagogical management, national values, digital responsibility, digital pedagogy.*

Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida yosh avlodning ijtimoiylashuvi va dunyoqarashi shakllanishida raqamli axborot muhiti muhim omillardan biriga aylanmoqda. Shu sababli milliy tarbiya jarayonlarini tashkil etishda raqamli tarbiya imkoniyatlaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish zarurati ortib bormoqda. Raqamli tarbiya deganda o‘quvchilarning raqamli muhitdan xavfsiz, mas’uliyatli, madaniyatli va maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni raqamli vositalar orqali anglashiga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat tushuniladi.

Raqamli tarbiyaning muhim jihati shundaki, u an’anaviy tarbiya mazmunini zamonaviy kommunikatsiya vositalari bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Milliy qadriyatlar, tarixiy meros, buyuk ajdodlar faoliyati, milliy urf-odat va an’analar haqidagi elektron materiallar, videoroliklar, podkastlar, virtual ko‘rgazmalar va interaktiv ta’lim resurslari o‘quvchilarning mazkur mazmunni qiziqish bilan o‘zlashtirishiga xizmat qilishi mumkin. Bunda raqamli texnologiya tarbiyaning maqsadi emas, balki uning mazmunini samarali yetkazish va o‘quvchi faoliyatini tashkil etish vositasi sifatida qaraladi.

Milliy tarbiya jarayonida raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, yolg‘on va ishonchsiz ma’lumotlarni ajrata olish, mualliflik huquqiga rioya qilish, onlayn muloqot madaniyatini shakllantirish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi raqamli mas’uliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu jihatdan raqamli tarbiya faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish emas, balki o‘quvchining raqamli muhitdagi axloqiy xulq-atvorini tartibga soluvchi muhim pedagogik yo‘nalish hisoblanadi.

Raqamli tarbiyani institutsional jihatdan tashkil etishda oila, ta’lim tashkiloti va mahalla hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ta’lim tashkiloti o‘quvchilarga raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi bo‘yicha pedagogik yo‘nalish bersa, oila bolaning raqamli muhitdan foydalanish odatlarini kuzatish va qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etadi. Mahalla va jamoatchilik institutlari esa yoshlarning foydali raqamli tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi raqamli loyihalarni amalga oshirish uchun ijtimoiy muhit yaratishi mumkin.

Shu asosda milliy tarbiya tizimida “**raqamli tarbiya – raqamli madaniyat – raqamli mas’uliyat – milliy qadriyat**” uzviyligi ta’minlanishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv yoshlarning zamonaviy axborot muhitida faol va ongli ishtirok etishi, milliy o‘zligini saqlagan holda zamonaviy raqamli kompetensiyalarni egallashi hamda jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashiga pedagogik sharoit yaratadi.

Milliy tarbiya jarayonining samaradorligi, avvalo, uni qanday tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirishga bevosita bog'liq. Tarbiyaviy faoliyatni maqsad, vazifa, subyekt va kutilayotgan natijalarga ega yaxlit tizim sifatida boshqarish uchun maqsadni belgilash, rejalashtirish, tashkil etish, monitoring va takomillashtirishning o'zaro bog'langan mexanizmlari zarur.

Boshqaruvning dastlabki bosqichi – maqsadli boshqaruv bo'lib, unda tarbiyaviy faoliyatning aniq maqsadi (vatanparvarlik, mas'uliyat, mehnatsevarlik yoki milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish kabi) belgilanadi. Muhimi, maqsad umumiy shior emas, balki kuzatish va baholash mumkin bo'lgan natijalar bilan bog'lanishi lozim. Funksional taqsimot bosqichida esa tarbiyaviy jarayon subyektlarining vazifalari "kim, nima qiladi, qachon, kim bilan hamkorlikda va qanday natijaga erishadi" savollariga aniq javob beruvchi mexanizm asosida belgilanadi – aks holda mas'uliyatning bir-biriga yuklanishi yoki ayrim yo'nalishlarning e'tibordan chetda qolishi mumkin.

Boshqaruv tizimining muhim bo'g'ini — diagnostik mexanizm bo'lib, u tarbiyaviy jarayonning boshlang'ich holatini suhbat, kuzatuv, so'rovnoma va pedagogik tahlil orqali aniqlashga xizmat qiladi. Bunda diagnostikaning maqsadi o'quvchini "baholash" emas, balki uning tarbiyaviy ehtiyojlarini aniqlash va tegishli pedagogik yondashuvni belgilashdan iboratligini alohida ta'kidlash lozim. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarni faqat tarixiy urf-odat sifatida targ'ib qilish ularning imkoniyatlarini toraytiradi – qadriyat zamonaviy kompetensiyalar (tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, raqamli madaniyat, liderlik) bilan uyg'unlashgandagina yoshlar uchun amaliy mazmun kasb etadi, ya'ni milliy tarbiyaning zamonaviy modeli "qadriyatni bilish"dan "qadriyat asosida faoliyat yuritish"ga o'tishni ta'minlashi kerak.

Bugungi yoshlar hayotida raqamli muhitning o'rni beqiyos bo'lgani bois, milliy tarbiyani ham raqamli makondan alohida tasavvur qilib bo'lmaydi. Elektron ta'lim resurslari, qisqa videodarslar, podkastlar va ijtimoiy tarmoqlardagi ma'rifiy kontentdan maqsadli foydalanish tarbiyaviy jarayonning ta'sirchanligini oshirishi mumkin, biroq raqamli texnologiya tarbiyaning maqsadi emas, balki vositasi ekanini unutmaslik kerak – uning samaradorligi mazmunning yosh xususiyatlariga va milliy qadriyatlar mohiyatiga mosligi bilan belgilanadi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, "diagnostika — monitoring — korreksiya" mexanizmini tarbiyaviy faoliyatning doimiy va uzluksiz qismiga aylantirish; ikkinchidan, boshqaruvda har bir subyektning funksional vakolatlarini va kutilayotgan natijalarini aniq belgilash; uchinchidan, milliy tarbiya uchun yosh xususiyatlariga mos sifatli raqamli kontent (elektron qo'llanma, interaktiv topshiriq, qisqa videomateriallar) yaratish tizimini rivojlantirish. Xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, milliy tarbiyaning samaradorligi aynan boshqaruv

mexanizmlarining aniqligi, izchilligi va zamonaviy raqamli imkoniyatlar bilan uyg'un tashkil etilishiga bog'liqdir.

Bugungi yoshlarning hayotida raqamli muhit muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli milliy tarbiyani raqamli makondan alohida tasavvur qilish qiyin.

Elektron ta’lim resurslari, videomateriallar, podkastlar, virtual muzeylar, elektron kutubxonalar va ijtimoiy tarmoqlardagi ma’rifiy kontentdan maqsadli foydalanish tarbiyaviy jarayonning ta’sirchanligini oshirishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiya tarbiyaning maqsadi emas, vositasi ekanini unutmaslik kerak. Uning samaradorligi mazmunning pedagogik maqsadga, yosh xususiyatlariga va milliy qadriyatlar mazmuniga mosligi bilan belgilanadi.

Shu jihatdan milliy tarbiya uchun sifatli raqamli kontent yaratish va undan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.:”O‘zbekiston” – 2017 y. 295 – 297 b.
2. Sh. Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkonyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. 7 b.
3. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
4. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
5. X.Ibraimov va boshqalar. Go‘zal hulq modellari. – Toshkent.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti. -2025 y. 80-b.
X.Ibraimov va boshqalar. Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.

RAQAMLI TA’LIM KONTENTINI YARATISHDA XALQARO STANDARTLAR VA UNIVERSAL DIZAYN TAMOYILLARINI QO‘LLASH

D.Xojimetova
Jizzax DPU, f.f.n, dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509995

Annotatsiya. *Maqolada alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar uchun raqamli ta'lim kontentini yaratishning xalqaro-huquqiy va texnik asoslari yoritilgan. Universal dizayn tamoyillariga asoslangan inklyuziv raqamli kontent yaratishning to'rt bosqichli texnologiyasi taklif etilib, ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.*
Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta'lim, raqamli kontent, qulaylik, alohida ta'lim ehtiyojlari, assistiv texnologiyalar.*
Аннотация. *В статье освещены международно-правовые и технические основы создания цифрового образовательного контента для учащихся с особыми образовательными потребностями. Предложена четырёхэтапная технология создания инклюзивного цифрового контента на основе принципов универсального дизайна.*
Ключевые слова: *инклюзивное образование, цифровой контент, доступность, универсальный дизайн обучения, особые образовательные потребности.*

Raqamli texnologiyalar ta'limni hammaga ochiq qilish uchun katta imkoniyat yaratdi. Ekrandagi matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar, avtomatik subtitrlar, shrift va rangni o'zgartirish imkoniyatlari ko'rish, eshitish yoki o'qishda qiynaladigan bolalar uchun ilgari yopiq bo'lgan eshiklarni ochdi. Biroq bu imkoniyatlar o'z-o'zidan amalga oshmaydi. Agar videodarsda subtitr bo'lmasa, rasm matnli tavsifsiz joylashtirilsa yoki interaktiv topshiriq faqat sichqoncha bilan boshqarilsa, raqamli kontent inklyuziv ta'limga ko'mak emas, balki yangi to'siqqa aylanadi.

Amaliyotda ko'plab o'qituvchilar "qulaylik" masalasini faqat maxsus maktablarga tegishli deb hisoblaydi. Holbuki, oddiy sinfda ham diqqatni jamlashda qiynaladigan, o'zbek tilini endigina o'rganayotgan yoki vaqtincha ko'rish qobiliyati pasaygan o'quvchilar bor. Ular uchun tuzilmasi aniq, bir necha shaklda taqdim etilgan material o'zlashtirishni sezilarli osonlashtiradi.

O'zbekiston 2021-yilda BMTning Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qildi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Bu hujjatlar inklyuziv ta'limni davlat siyosati darajasiga ko'tardi. Endi navbat ushbu talablarni raqamli kontent yaratishning aniq texnologiyasiga aylantirishga keldi.

Maqolaning maqsadi - inklyuziv raqamli ta'lim kontentini yaratishga oid xalqaro standartlarni tahlil qilish va universal dizayn tamoyillariga asoslangan amaliy texnologiyani ishlab chiqishdan iborat.

Inklyuziv raqamli kontentga oid xalqaro talablar uch darajada shakllangan: huquqiy, texnik va pedagogik. Har bir daraja o'z savoliga javob beradi: nima uchun, qanday va nimaga erishish uchun.

Huquqiy daraja. BMTning 2006-yilda qabul qilingan Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining 9-moddasi axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan teng foydalanishni, 24-moddasi esa barcha darajalarda inklyuziv ta'limni kafolatlaydi. 2013-yilgi Marrakesh shartnomasi ko'rish imkoniyati cheklangan shaxslar uchun nashrlarning qulay formatdagi nusxalarini yaratish va almashishni yengillashtirdi. YuNESKOning 2019-yilgi Ochiq ta'lim resurslari bo'yicha tavsiyasi esa resurslar barcha o'quvchilar, shu jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay bo'lishini alohida ta'kidlaydi.

Texnik daraja. Bu darajada asosiy hujjat - W3C tashkilotining WCAG 2.2 yo'riqnomasi. U to'rt tamoyilga tayanadi va har bir talabni uch darajaga (A, AA, AAA) ajratadi. Xalqaro amaliyotda ta'lim resurslari uchun AA darajasi minimal talab sifatida qabul qilingan.

Pedagogik daraja. Texnik qulaylik o'quvchining kontentga "kira olishini" ta'minlaydi, ammo uni o'zlashtirishini kafolatlamaydi. Bu bo'shliqni CAST tashkiloti ishlab chiqqan Ta'limda universal dizayn (Universal Design for Learning, UDL) yo'riqnomalari to'ldiradi. UDL miya faoliyatiga oid tadqiqotlarga tayanib, uch tamoyilni ilgari suradi: jalb qilishning ko'p usullari (o'quvchini nima qiziqtiradi), taqdim etishning ko'p usullari (u axborotni qanday qabul qiladi) va harakat hamda ifodalashning ko'p usullari (u bilganini qanday namoyon etadi).

Bizningcha, inklyuziv raqamli kontentning sifati aynan shu uch darajaning uyg'unligida namoyon bo'ladi. WCAG talablariga to'liq javob beradigan, lekin barcha o'quvchiga bir xil topshiriq beradigan resurs texnik jihatdan qulay, pedagogik jihatdan esa inklyuziv emas.

Tahlil natijalariga tayanib, inklyuziv raqamli ta'lim kontentini yaratishning to'rt bosqichli texnologiyasi taklif etiladi. Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, qulaylik tayyor resursga keyin "qo'shiladigan" qo'shimcha emas, balki loyihalashning birinchi kunidanoq hisobga olinadigan talabdir. Keyinchalik moslashtirish har doim qimmatroq va sifatsizroq bo'ladi.

1. O‘quvchilar xilma-xilligini tahlil qilish. Resurs kim uchun yaratilayotganini aniqlashda "o'rtacha o'quvchi" tushunchasidan voz kechiladi. O'qituvchi sinfdagi o'quvchilarning axborotni qabul qilish usullari, til darajasi, diqqat xususiyatlari va texnik imkoniyatlarini (smartfon, kompyuter, internet tezligi) inobatga oladi. Bu bosqich natijasida o'quv maqsadi bilan birga, unga erishishdagi ehtimoliy to'siqlar ro'yxati tuziladi.

2. Ko'p shaklli loyihalash. UDL tamoyillari asosida har bir asosiy tushuncha kamida ikki shaklda — matn va vizual, yoki matn va audio shaklida — beriladi. Topshiriqlar bir nechta murakkablik darajasida tuziladi, o'quvchiga esa javobni

yozma, og'zaki yoki rasm shaklida taqdim etish imkoniyati qoldiriladi. Masalan, tabiiy fanlar darsida o'simlik qismlarini o'rganishda o'quvchi rasmdagi qismlarni belgilashi, ularni og'zaki tushuntirishi yoki qisqa matn yozishi mumkin.

3. Texnik qulaylikni ta'minlash. Bu bosqichda WCAG 2.2 ning AA darajasidagi talablari bajariladi: videolarga subtitr va zarur bo'lganda audiotavsif qo'shiladi, rasmlar mazmunli matnli tavsif bilan ta'minlanadi, matn va fon kontrasti kamida 4,5:1 nisbatda saqlanadi, barcha interaktiv elementlar klaviatura orqali boshqariladi. Sarlavhalar va ro'yxatlar matn muharriri vositalari orqali to'g'ri belgilanadi, chunki ekran o'qish dasturlari aynan shu tuzilmaga tayanadi.

4. Foydalanuvchilar ishtirokida sinovdan o'tkazish. Tayyor resurs avtomatlashtirilgan tekshirish vositalari yordamida dastlabki tekshiruvdan o'tadi. Ammo hal qiluvchi bosqich — real foydalanuvchilar, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar va ularning ota-onalari ishtirokidagi sinov. Avtomatik vosita rasmda tavsif borligini aniqlaydi, lekin u tavsifning mazmunli yoki mazmunsizligini baholay olmaydi.

Texnologiyani amaliyotda qo'llash shuni ko'rsatadiki, inklyuziv tamoyillar asosida yaratilgan resurs nafaqat alohida ehtiyojli o'quvchilarga, balki butun sinfga foyda keltiradi. Subtitrlar shovqinli muhitda video ko'rayotgan o'quvchiga, aniq tuzilma esa materialni takrorlayotgan har bir bolaga yordam beradi. Pedagogikada buni "pandus samarasi" deb atash odat tusiga kirgan: dastlab nogironlar aravachasi uchun qurilgan pandusdan keyinchalik bolalar aravachasi bilan yuruvchilar ham, yuk tashuvchilar ham foydalanadi. Shu bilan birga, texnologiyani joriy etishda bir qator to'siqlar ham mavjud: o'zbek tili uchun sifatli nutq sintezatori va avtomatik subtitr vositalarining hali yetarli rivojlanmagani, o'qituvchilarning qulaylik talablari haqidagi bilimlari cheklanganligi, resurs yaratishga ajratiladigan vaqtning ko'payishi. Bu to'siqlarni bartaraf etish tizimli yondashuvni talab qiladi.

Xulosa va ilmiy-amaliy tavsiyalar:

Tadqiqot inklyuziv raqamli ta'lim kontenti huquqiy, texnik va pedagogik talablarning uyg'unligida shakllanishini ko'rsatdi. BMT konvensiyasi va milliy qonunchilik bu ishning zaruratini belgilaydi, Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Milliy qulaylik talablarini belgilash. Davlat buyurtmasi asosida yaratiladigan barcha raqamli ta'lim resurslari, elektron darsliklar va ta'lim platformalari uchun WCAG 2.2 ning AA darajasiga muvofiqlikni majburiy talab sifatida me'yoriy hujjatlarda mustahkamlash. Bunda talablarni o'zbek tilidagi qisqa amaliy qo'llanma shaklida o'qituvchilarga yetkazish muhim.

2. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash mazmunini yangilash. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga "Ta'limda universal dizayn va inklyuziv raqamli kontent" kursini kiritish. Kurs doirasida talabalar o'zlari yaratgan resursni

alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar ishtirokida sinovdan o'tkazishi va uni takomillashtirishi kerak.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan texnologiya asosida yaratilgan resurslarning boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ta'sirini tajriba-sinov orqali o'rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 295–297-b.
2. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda.* – Toshkent: O‘qituvchi MU MChJ, 2021. – 7-b.
3. Ibraimov X., Kuronov M., Fozilov J., Zaripov F. *Ota-ona – murabbiy.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 220 b.
4. Ibraimov X. va boshq. *Najot tarbiyada.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 60 b.
5. Ibraimov X. va boshq. *Go‘zal xulq modellari.* – Toshkent: Ilm ziyo zakovat, 2025. – 80 b.
6. Ibraimov X. va boshq. *Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari.* – Toshkent: G‘afur G‘ulomnomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 68 b.

O‘ZBEK XALQINING TARIXIY-MADANIY MEROSI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Boqiyev Farxod Esanovich
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi PhD., dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510014

Annotatsiya. *Maqolada umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning konseptual asoslari o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi bilan uyg‘unlikda tahlil qilinadi. Vatanparvarlik faqat hissiy sadoqat yoki harbiy tayyorgarlik bilan cheklanmay, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, huquqiy mas’uliyat, tinchliksevarlik va jamoat manfaatiga xizmat qilishni birlashtiruvchi integrativ shaxsiy sifat sifatida talqin etiladi. Nazariy tahlil, qiyosiy-tarixiy yondashuv, kontent-tahlil va konseptual modellashtirish asosida tarixiy-madaniy mazmunni anglash, qadriyatni shaxsiy munosabat bilan bog‘lash, uni fuqarolik xatti-harakatida namoyon etish hamda natijani refleksiv baholash ketma-ketligi taklif etilgan. Xalq og‘zaki ijodi, mumtoz adabiyot, tarixiy siymolar merosi, urf-odat va mahalliy tarix materiallarining tarbiyaviy imkoniyatlari ochib berilgan. Natijada vatanparvarlik tarbiyasining kognitiv-tarixiy, aksiologik-emotsional, fuqarolik-mas’uliyatli va faoliyat-refleksiv tarkibiy qismlari aniqlashtirilgan.*

Kalit so‘zlar: *vatanparvarlik tarbiyasi, tarixiy-madaniy meros, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, fuqarolik mas’uliyati, qadriyat, umumiy o‘rta ta’lim, refleksiya.*

Аннотация. *В статье анализируются концептуальные основы патриотического воспитания учащихся общеобразовательной школы во взаимосвязи с историко-культурным наследием узбекского народа. Патриотизм рассматривается как интегративное качество личности, объединяющее историческую память, национальную идентичность, правовую ответственность, миролюбие и готовность служить общественному благу. На основе теоретического анализа, сравнительно-исторического подхода, контент-анализа и концептуального моделирования предложена последовательность: осмысление историко-культурного содержания, соотнесение ценности с личным отношением, ее проявление в гражданском поступке и рефлексивная оценка результата. Раскрыт воспитательный потенциал фольклора, классической литературы, наследия исторических личностей, традиций и материалов краеведения. Уточнены когнитивно-исторический, аксиологически-эмоциональный, гражданско-ответственный и деятельностно-рефлексивный компоненты патриотического воспитания.*

Ключевые слова: *патриотическое воспитание, историко-культурное наследие, национальная идентичность, историческая память, гражданская ответственность, ценность, общее среднее образование, рефлексия.*

Abstract. *The article examines the conceptual foundations of patriotic education in general secondary schools in relation to the historical and cultural heritage of the Uzbek people. Patriotism is interpreted as an integrative personal quality combining historical memory, national identity, legal responsibility, commitment to peace and readiness to serve the public good. Drawing on theoretical analysis, a comparative-historical approach, content analysis and conceptual modelling, the study proposes a sequence that links understanding historical and cultural content, connecting a value with personal meaning, demonstrating it through civic action, and reflecting on the outcome. The educational potential of folklore, classical literature, historical figures, traditions and local history materials is identified. The analysis specifies four interrelated components of patriotic education: cognitive-historical, axiological-emotional, civic-responsibility and activity-reflective. The proposed framework can guide the selection of content,*

learning activities and observable outcomes without reducing patriotic education to formal events or declarative slogans.

Keywords: *patriotic education, historical and cultural heritage, national identity, historical memory, civic responsibility, value, general secondary education, reflection.*

KIRISH. Globallashuv, raqamli axborot oqimlarining tezlashuvi va ijtimoiy identifikatsiya shakllarining o‘zgarishi sharoitida o‘quvchining Vatan, jamiyat va fuqarolik burchi haqidagi tasavvurlarini ilmiy-pedagogik asosda rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur vazifa yoshlarni tayyor shiorlarni takrorlashga emas, balki tarixiy voqea va madaniy hodisalarni dalil asosida tushunish, milliy manfaat bilan umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi uyg‘unlikni ko‘ra bilish hamda kundalik hayotda mas’uliyatli qaror qabul qilishga yo‘naltiradi. Shu sababli vatanparvarlik tarbiyasi umumiy o‘rta ta’limning alohida tadbiri emas, balki ta’lim mazmuni, maktab muhiti, oila va mahalla hamkorligini bog‘lovchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, boy tarixiy tajriba hamda buyuk ajdodlarning ilmiy, madaniy va ma’naviy merosiga tayanish davlat va jamiyat taraqqiyotining muhim negizi sifatida belgilangan [1]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’limning insonparvar va demokratik xususiyatini, uzluksizligi hamda dunyoviyligini mustahkamlaydi [2]. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda yoshlarning ma’naviy, intellektual va jismoniy rivoji uchun sharoit yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rsatilgan [3]. Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son qarori bilan tasdiqlangan Konsepsiyada esa tarix, azaliy qadriyatlar, tinchlik va osoyishtalikni asrashga doir bilim hamda hayotiy ko‘nikmalarni ilk yoshdan shakllantirish vazifasi qo‘yilgan [4]. Ushbu me’yoriy asoslar vatanparvarlik tarbiyasini tarixiy xotira, huquqiy ong va ijtimoiy mas’uliyat birligida tadqiq etishni talab qiladi.

Muammoning dolzarbligi uch holat bilan izohlanadi. Birinchidan, yoshlar ko‘p manbali axborot muhitida tarixiy hodisalarning turli, ba’zan bir-biriga zid talqinlariga duch kelmoqda; bu holat manbani tekshirish va xulosani dalillash ko‘nikmasini tarbiyaviy natijaning tarkibiga kiritishni taqozo etadi. Ikkinchidan, vatanparvarlikning faqat tantanali tadbir yoki harbiy jasorat bilan tenglashtirilishi uning bunyodkor mehnat, qonunga hurmat, madaniy merosni asrash, tabiatga ehtiyotkorlik va mahalla farovonligiga hissa qo‘shish kabi kundalik ko‘rinishlarini chetda qoldiradi. Uchinchidan, tarixiy-madaniy merosdan foydalanish mazmun tanlash bilan yakunlanmasdan, o‘quvchining shaxsiy munosabati va amaliy xatti-harakatiga olib keladigan didaktik mexanizm bilan ta’minlanishi kerak.

Maqolaning maqsadi - o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi asosida umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarida vatanparvarlikni rivojlantirishning tushunchaviy

mazmuni, tarkibiy qismlari, tamoyillari va pedagogik ketma-ketligini aniqlashtirish. Tadqiqot obyekti umumiy o‘rta ta’limdagi vatanparvarlik tarbiyasi jarayoni, predmeti esa tarixiy-madaniy meros mazmunini o‘quvchining qadriyatli munosabati va fuqarolik xatti-harakatiga aylantirish mexanizmidir.

Tadqiqot nazariy xarakterga ega. Unda normativ-huquqiy hujjatlar, milliy pedagogik meros, xalq og‘zaki ijodi namunalari hamda zamonaviy xarakter va fuqarolik ta’limiga oid manbalar mazmuni tahlil qilindi. Nazariy tahlil vatanparvarlik tushunchasining tarkibiy belgilarini ajratishga; qiyosiy-tarixiy yondashuv tarixiy merosdagi g‘oyalarni bugungi ta’lim vazifalari bilan bog‘lashga; kontent-tahlil manbalardagi takrorlanuvchi qadriyatlar va xulqiy me’yorlarni guruhlashga; konseptual modellashtirish esa mazmun, jarayon va kutiladigan natijalar o‘rtasidagi bog‘lanishni ifodalashga xizmat qildi. Umumlashtirish usuli asosida pedagogik tamoyillar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Metodologik tayanch sifatida aksiologik, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va madaniyatshunoslik yondashuvlari uyg‘unlashtirildi. Aksiologik yondashuv meros materialini faqat tarixiy ma’lumot emas, balki tanlov va baholash mezoni bo‘lgan qadriyat sifatida ko‘rishga imkon beradi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchining yosh, tajriba va hissiy qabul xususiyatlarini hisobga oladi. Faoliyatli yondashuv e’tiqodning ijtimoiy foydali ish, mas’uliyatli qaror va hamkorlikda namoyon bo‘lishini ko‘zda tutadi. Madaniyatshunoslik yondashuvi esa doston, tarixiy manba, me’moriy obida, marosim, maqol va oilaviy xotira kabi madaniy matnlarni o‘quvchi hayotiy tajribasi bilan muloqotga kiritadi.

Tadqiqot chegarasi ham aniqlashtirildi: maqolada empirik tajriba-sinov natijalari yoki statistik samaradorlik ko‘rsatkichlari keltirilmaydi. Taklif etilayotgan tuzilma nazariy model bo‘lib, uning diagnostik vositalari va amaliy samaradorligi alohida tajriba-sinov tadqiqotida tekshirilishi zarur. Bunday chegaralash nazariy xulosalarni tajriba natijasi sifatida ko‘rsatishdan saqlaydi va keyingi tadqiqot uchun tekshiriladigan mezonlarni belgilaydi.

Milliy pedagogik tafakkurda tarbiya jamiyat kelajagi bilan bevosita bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari axloqiy fazilatlarni ongli ravishda shakllantirish, ilm va tarbiyaning birligini ta’minlash g‘oyalarini ilgari suradi [6]. Asarda tarbiya shaxsiy kamolot doirasidan chiqarilib, xalqning ma’rifiy yuksalishi bilan bog‘lanadi. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida adolat, saxovat, vafo, el manfaatiga xizmat qilish va yomon xulq oqibatlari hayotiy kuzatishlar orqali yoritilgan [7]. Bu manbalar zamonaviy darsda tayyor xulosa sifatida emas, balki axloqiy vaziyatni tahlil qilish, qahramon qarorini baholash va o‘z nuqtayi nazarini dalillash uchun pedagogik material bo‘la oladi.

“Alpomish” dostoni xalqning o‘zligi, oila va yurt birligi, va’daga sadoqat, mardlik hamda sinov oldidagi matonatni badiiy obrazlar orqali aks ettiradi [8].

Dostonning tarbiyaviy imkoniyati qahramonlik voqeasini shunchaki qayta hikoya qilishda emas, qahramonning maqsadi, tanlovi, javobgarligi va uning jamoa hayotiga ta’sirini muhokama qilishda namoyon bo‘ladi. Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, jadid ma’rifatparvarlari va istiqlol fidoyilari haqidagi tarixiy materiallar ham aniq manba, davr sharoiti va sabab-oqibat aloqalari asosida o‘rganilgandagina tarixiy xotirani shakllantiradi. Prezidentning 2026-yil 28-avgustdagi tarixiy xotira va ajdodlar jasoratiga bag‘ishlangan chiqishida ham fidoyi ajdodlar xotirasini e’zozlash, tinch hayot va milliy istiqlol qadrini anglash hamda yoshlarni milliy g‘urur asosida tarbiyalash o‘zaro bog‘liq vazifalar sifatida qayd etilgan [12].

Zamonaviy xorijiy yondashuvlarda xarakter tarbiyasi bilish, his qilish va axloqiy harakatning birligi bilan tavsiflanadi. T. Lickona hurmat va mas’uliyatni maktabdagi axloqiy muhit, o‘qituvchi namunasi, sinf hamjamiyati va amaliy qarorlar orqali rivojlantirish zarurligini asoslaydi [10]. J. Banks fuqarolik ta’limi madaniy xilma-xillikni inkor qilmasdan, o‘quvchining o‘z guruhiy mansubligi va umumiy fuqarolik maydoni o‘rtasida muvozanat yaratishi lozimligini ta’kidlaydi [11]. UNESCOning global fuqarolik ta’limi bo‘yicha tavsiyalari kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulqiy sohalarni bog‘lab, o‘quvchini adolatli va tinch jamiyat qurilishida faol ishtirok etishga yo‘naltiradi [9]. Mazkur qarashlar milliy vatanparvarlikni boshqa xalqlarga qarama-qarshi qo‘yish emas, o‘z yurtiga mas’uliyat, inson qadriga hurmat va tinch hamkorlik bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlil qilingan manbalarda umumiy jihat mavjud: qadriyat haqidagi bilim o‘z-o‘zidan barqaror xulqni yuzaga keltirmaydi. Bilim shaxsiy ma’no kasb etishi, hissiy munosabat bilan mustahkamlanishi, amaliy vaziyatda sinalishi va refleksiya orqali anglanishi kerak. Demak, tarixiy-madaniy merosdan foydalanishning ilmiy muammosi “qaysi asar yoki qahramonni o‘rganish” savolidan kengroq bo‘lib, “mazkur mazmunni o‘quvchining ongli va mas’uliyatli xatti-harakatiga qanday aylantirish mumkin” degan savolni ham qamrab oladi.

Tahlil natijasida vatanparvarlik tushunchasiga quyidagi pedagogik ta’rif taklif etiladi: vatanparvarlik - shaxsning Vatan tarixi va madaniyatini dalil asosida bilishi, uning buguni va kelajagiga daxldorlikni his etishi, konstitutsiyaviy qadriyatlar hamda jamoat manfaatini hurmat qilishi, tinchlik va millatlararo totuvlikni qadrlashi, yurt ravnaqi uchun ijtimoiy foydali faoliyatda mas’uliyat bilan ishtirok etishida namoyon bo‘ladigan integrativ sifatdir. Ta’rifda besh muhim belgi birlashadi: bilim, mansublik hissi, huquqiy-axloqiy mezon, tinchliksevarlik va amaliy ishtirok. Shu tariqa vatanparvarlik hissiy chaqiriqdan xulqiy mas’uliyat darajasiga ko‘tariladi.

Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi o‘quvchini tarixiy meros bilan faxrlanishga o‘rgatish bilangina cheklanmaydi. Maqsad - merosga tanqidiy-hurmatli munosabatni shakllantirish: o‘quvchi manbani farqlaydi, voqeani davr sharoitida

tushuntiradi, qahramon faoliyatining ijobiy va murakkab tomonlarini muhokama qiladi, tarixiy saboqni hozirgi fuqarolik vazifasi bilan bog‘laydi. Bunda “tanqidiy” so‘zi qadriyatni inkor etishni emas, asossiz romantizatsiya, soxta ma’lumot va biryoqlama xulosadan saqlanishni anglatadi. “Hurmatli” munosabat esa o‘tmish merosini bugungi manfaatga mos ravishda soddalashtirmasdan, uning tarixiy qadrini tan olishni nazarda tutadi.

Konseptual asos to‘rtta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismdan iborat. Kognitiv-tarixiy tarkib o‘quvchining yurt tarixi, davlat ramzlari, madaniy yodgorliklar, tarixiy shaxslar va mahalliy meros haqidagi ishonchli bilimini qamrab oladi. Aksiologik-emotsional tarkib mansublik, minnatdorlik, g‘urur, hamdardlik va merosga ehtiyotkor munosabatni ifodalaydi. Fuqarolik-mas’uliyatli tarkib huquq va burch muvozanati, qonunga hurmat, jamoa manfaatini hisobga olish, tinchlik va totuvlikni asrash mezonlarini birlashtiradi. Faoliyat-refleksiv tarkib esa qadriyatni real ishda namoyon etish, bajarilgan faoliyat oqibatini tahlil qilish va keyingi xatti-harakatni tuzatish qobiliyatini anglatadi.

1-jadval. Vatanparvarlik tarbiyasining konseptual tarkibi

Tarkibiy qism	Mazmun manbasi	Pedagogik faoliyat	Kuzatiladigan natija
Kognitiv-tarixiy	Tarixiy hujjat, doston, adabiy asar, muzey va mahalliy tarix materiallari	Manbalarni qiyoslash, vaqt chizig‘i, sabab–oqibat tahlili	Fakt va talqinni farqlaydi, xulosasini dalillaydi
Aksiologik-emotsional	Ajdodlar tajribasi, oilaviy xotira, san’at va xalq an’analari	Hikoya, munozara, empatiya xaritasi, qadriyatli savollar	Merosga daxldorlik va hurmatni asosli ifodalaydi
Fuqarolik-mas’uliyatli	Konstitutsiyaviy qadriyatlar, huquq va burch, tinchlik va totuvlik	Muammoli vaziyat, axloqiy tanlov, sinf kelishuvi	Qarorda jamoat manfaatini va qonuniy mezonni hisobga oladi
Faoliyat-refleksiv	Mahalla, maktab, tabiat va madaniy merosni asrash amaliyoti	Ijtimoiy loyiha, ekskursiya, ko‘ngillilik, refleksiv kundalik	Qadriyatni foydali ishda namoyon etadi va natijani baholaydi

Mazkur tarkibni jarayonga aylantirish uchun “tarixiy-madaniy mazmunni anglash → qadriyatni shaxsiy munosabat bilan bog‘lash → fuqarolik xatti-harakatida namoyon etish → natijani refleksiv baholash” ketma-ketligi taklif qilinadi. Birinchi bosqichda o‘quvchi ishonchli matn, artefakt, tasvir yoki og‘zaki tarix namunasi bilan ishlaydi; asosiy voqea, tushuncha va sabablarni aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda “Bu tanlov kimga va nima uchun muhim bo‘lgan?”, “Men shu vaziyatda qaysi mezonga tayanardim?” kabi savollar orqali tarixiy mazmun shaxsiy ma’no bilan bog‘lanadi. Uchinchi bosqichda o‘zlashtirilgan qadriyat sinf, maktab yoki mahalla miqyosidagi foydali faoliyatda namoyon bo‘ladi. To‘rtinchi bosqichda o‘quvchi natija, qiyinchilik, hamkorlik va o‘zgarishni baholaydi.

Masalan, “Alpomish” dostonini o‘rganishda birinchi bosqich voqealar zanjiri va qahramonlar tanlovini matnga tayangan holda aniqlashdan iborat. Ikkinchi

bosqichda sadoqat, va’da, oila va yurt manfaatining o‘zaro munosabati muammoli savollar yordamida muhokama qilinadi. Uchinchi bosqichda o‘quvchilar mahalladagi baxshichilik an’anasi, folklor ijrochilari yoki oilada saqlanayotgan og‘zaki xotiralar haqidagi kichik loyiha yaratishi mumkin. Yakunda ular qaysi manbaga tayangani, mazkur merosni asrash uchun nima qilgani va hamkorlik jarayonida qanday mas’uliyat olganini refleksiv yozuvda ifodalaydi. Bunda badiiy qahramonning har bir xatti-harakatini mutlaq ideal sifatida taqdim etish emas, qadriyat va oqibat o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘rsatish muhim.

Tarixiy shaxslar hayotini yoritishda ham voqeani qahramonlashtirish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Jaloliddin Manguberdi yoki Temur Malik faoliyatiga doir darsda o‘quvchilar turli tarixiy manbalarning yaratilgan vaqti, muallifi va maqsadini aniqlaydi; qarorlarni davrning siyosiy sharoiti bilan bog‘laydi; jasorat, rahbarlik va javobgarlik tushunchalariga dalillar orqali baho beradi. Amir Temur davri materiallarida davlat boshqaruvi, bunyodkorlik, tartib va ilm ahliga e’tibor masalalari tarixiy kontekstda muhokama qilinadi. Jadidlar merosi esa vatanparvarlikning ma’rifat, maktab, matbuot va jamiyatni isloh qilish bilan bog‘liq bunyodkor shaklini ko‘rsatadi. Shunday yondashuv tarixiy xotirani afsona va soxta iqtiboslardan himoya qiladi.

Urf-odat va marosimlar tarbiyaviy manba sifatida tanlanganda ularning shakli emas, ijtimoiy ma’nosi ochib berilishi lozim. Hashar hamjihatlik va umumiy makonga mas’uliyatni, mehmondo‘stlik inson sha’niga hurmatni, Navro‘z yangilanish va tabiat bilan uyg‘unlikni, mahalla tajribasi o‘zaro ko‘mak va jamoatchilik ishtirokini ifodalaydi. O‘quvchi bu qadriyatlarni zamonaviy vaziyatlarda - maktab hududini obodonlashtirish, tarixiy obidani asrash bo‘yicha axborot materiali tayyorlash, keksalarning xotiralarini yozib olish, ekologik tashabbus yoki kitobxonlik loyihasida qo‘llasa, meros “o‘tmish haqidagi ma’lumot”dan “bugungi mas’uliyat mezoni”ga aylanadi.

Konseptual asos quyidagi tamoyillarga tayanadi. Tarixiy ishonchlilik tamoyili manba va iqtiboslarni tekshirishni, fakt bilan talqinni farqlashni talab qiladi. Uzviylik tamoyili dars va darsdan tashqari faoliyat, maktab, oila, mahalla hamda madaniy muassasalar hamkorligini bir maqsadga yo‘naltiradi. Yoshga muvofiqlik tamoyili boshlang‘ich sinflarda yaqin muhit va sodda axloqiy vaziyatlardan, yuqori sinflarda esa murakkab tarixiy qarorlar va fuqarolik muammolaridan foydalanishni nazarda tutadi. Dialoglilik tamoyili o‘quvchiga savol berish, dalil keltirish va asosli boshqa fikrni tinglash imkonini yaratadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi tamoyili Vatanga muhabbatni inson qadr-qimmati, tinchlik, adolat va boshqa xalqlarga hurmat bilan bog‘laydi. Faoliyat va refleksiya birligi tamoyili esa tadbir sonini emas, o‘quvchining ongli ishtiroki va xulqidagi o‘zgarishni mezon qiladi.

Pedagogik baholash ham mazkur mantiqqa mos bo‘lishi kerak. Kognitiv natija test yoki qayta hikoya bilan cheklanmay, manbani sharhlash, dalil va xulosani ajratish orqali aniqlanadi. Qadriyatli munosabat o‘quvchining yozma pozitsiyasi, muhokamadagi asoslari va boshqalarga munosabatida ko‘rinadi. Fuqarolik mas’uliyati muammoli vaziyatdagi tanlov, guruh vazifasini bajarish va kelishuvga rioya qilish orqali kuzatiladi. Faoliyat-refleksiv natija loyiha mahsuli, jarayon kundaligi, o‘zaro baholash va qisqa refleksiv esse bilan qayd etiladi. Bir martalik “to‘g‘ri javob”dan ko‘ra, turli vaziyatlarda takror namoyon bo‘ladigan xatti-harakat barqarorroq ko‘rsatkich hisoblanadi.

Maktab amaliyotida konsepsiyani joriy etish uchun fanlararo rejalashtirish maqsadga muvofiq. Tarix fani voqea va sabablarni, adabiyot badiiy obraz va axloqiy tanlovni, tarbiya fani huquqiy-axloqiy mezonlarni, geografiya va biologiya ona yurt tabiati hamda ekologik mas’uliyatni, informatika esa raqamli manba bilan ishlash va media savodxonlikni ta’minlaydi. Bitta mavzu atrofida mazkur fanlarning vazifalari kelishilsa, takroriy targ‘ibot o‘rniga ko‘p qirrali anglash yuzaga keladi. Muzey, kutubxona, mahalla faollari, san’atkorlar va ota-onalar bilan hamkorlik o‘quvchini real madaniy muhitga olib kiradi.

Shu bilan birga, uchta xavfni hisobga olish zarur. Birinchi xavf - deklarativlik: ko‘p sonli tadbir, lekin o‘quvchining mustaqil fikri va faoliyati kam. Ikkinchi xavf - tarixiy soddalashtirish: murakkab voqealarni faqat oq-qora baholash, tekshirilmagan iqtibos va internet ma’lumotlaridan foydalanish. Uchinchi xavf - vatanparvarlikni boshqalarga qarama-qarshi qo‘yish: bunday yondashuv tinchliksevarlik va millatlararo totuvlikka zid. Ushbu xavflarni kamaytirish uchun har bir tarbiyaviy faoliyatda ishonchli manba, muammoli savol, o‘quvchi tanlovi, amaliy vazifa va refleksiya bo‘lishi lozim.

O‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi umumiy o‘rta ta’limda vatanparvarlikni rivojlantirish uchun boy mazmuniy manbadir, biroq uning tarbiyaviy ta’siri meros namunasini namoyish qilishning o‘zi bilan ta’minlanmaydi. Natija tarixiy bilim, hissiy-qadriyatli munosabat, fuqarolik mas’uliyati va amaliy faoliyat o‘zaro bog‘langanda yuzaga keladi. Shu asosda vatanparvarlik tarixiy xotira va milliy o‘zlikka tayanuvchi, huquqiy hamda umuminsoniy mezonlar bilan boshqariluvchi, ijtimoiy foydali xatti-harakatda namoyon bo‘luvchi integrativ shaxsiy sifat sifatida aniqlashtirildi.

Nazariy tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, darslik va tarbiyaviy dasturlarda meros materiallari ishonchli manba hamda muammoli savollar bilan berilishi; ikkinchidan, “anglash - shaxsiy munosabat - fuqarolik xatti-harakati - refleksiya” ketma-ketligi har bir mavzuning didaktik ssenariysiga kiritilishi; uchinchidan, dars va darsdan tashqari faoliyat oila, mahalla, muzey va kutubxona hamkorligi bilan uzviy tashkil etilishi; to‘rtinchidan, baholashda deklarativ fikr emas, dalillash, mas’uliyatli tanlov, hamkorlik va amaliy hissa mezon

qilib olinishi; beshinchidan, milliy g‘urur tinchlik, inson qadr-qimmati va boshqa madaniyatlarga hurmat bilan uyg‘un yoritilishi zarur.

Taklif etilgan konseptual tuzilma keyingi tajriba-sinov ishlarida sinf bosqichlari bo‘yicha indikatorlar, topshiriqlar banki va diagnostik mezonlarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Empirik tekshiruvda o‘quvchilarning tarixiy dalillash sifati, qadriyatli pozitsiyasi, ijtimoiy loyiha ishtiroki va refleksiv baholashidagi o‘zgarishlarni birgalikda o‘lchash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. URL: https://lex.uz/uz/acts/-6445145
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr. URL: https://lex.uz/docs/-5013007
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ–406-son, 2016-yil 14-sentabr. URL: https://lex.uz/docs/-3026246
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 267-son qarori. 2023-yil 29-iyun. URL: https://lex.uz/uz/acts/-6518238
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To‘ldirilgan ikkinchi nashr. - Toshkent: O‘zbekiston, 2022. - 416 b.
6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: Zabarjad Media, 2023. - 128 b.
7. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. - 172 b.
8. Alpomish: o‘zbek xalq qahramonlik dostoni / aytuvchi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li; nashrga tayyorlovchilar H. Zarif, T. Mirzayev. - Toshkent: Sharq, 2010. - 400 b.
9. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. - Paris: UNESCO, 2015. - 74 p. DOI: 10.54675/DRHC3544.
10. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. - New York: Bantam, 1991. - 478 p.
11. Banks J.A. Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age // Educational Researcher. - 2008. - Vol. 37, No. 3. - P. 129–139. DOI: 10.3102/0013189X08317501.
12. Fidoyi ajdodlarimiz jasorati - hamisha ibrat namunasi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. 2026-yil 28-avgust. URL: https://president.uz/oz/lists/view/9540

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING UMUMINSONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Xulkaroy Atayeva Murod qizi
Innovatsion rivojlanish agentligi mutaxassisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510030

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umuminsoniy sifatlarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning o‘quvchilar dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlariga ta’siri, ta’lim jarayonida raqamli resurslardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mehr-oqibat, halollik, adolat, mas’uliyat, bag‘rikenglik va hamdardlik kabi sifatlarni shakllantirishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, maktab va oila hamkorligining ahamiyati ochib berilgan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, raqamli muhit, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, umuminsoniy sifatlar, axloqiy tarbiya, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, raqamli resurslar, ma’naviy tarbiya, oila va maktab hamkorligi.*
Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические аспекты развития общечеловеческих качеств у учащихся начальных классов в условиях цифровой образовательной среды. Анализируется влияние цифровых технологий на мировоззрение, нравственные представления и социальные отношения учащихся, а также возможности использования цифровых ресурсов в воспитательных целях. Особое внимание уделяется значению личностно ориентированного подхода, сотрудничества школы и семьи в формировании таких качеств, как доброта, честность, справедливость, ответственность, толерантность и сопереживание.*
Ключевые слова: *цифровое образование, цифровая среда, учащиеся начальных классов, общечеловеческие качества, нравственное воспитание, личностно ориентированный подход, цифровые ресурсы, духовно-нравственное воспитание, сотрудничество семьи и школы.*
Abstract. *This article examines the pedagogical aspects of developing universal human qualities among primary school pupils in a digital learning environment. It analyzes the influence of digital technologies on pupils’ worldviews, moral attitudes, and social relationships, as well as the possibilities of using digital resources for educational and character-building purposes. Particular attention is paid to the importance of a learner-centered approach and school-family cooperation in fostering such qualities as kindness, honesty, justice, responsibility, tolerance, and empathy.*
Keywords: *digital education, digital environment, primary school pupils, universal human qualities, moral education, learner-centered approach, digital resources, character education, school-family cooperation.*

Kirish. Zamonaviy dunyo shiddat bilan o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar jamiyatning deyarli barcha jabhalariga chuqur kirib borib, insonlarning axborot olish, muloqot qilish, bilim egallash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish usullarini o‘zgartirmoqda. Ta’lim tizimi ham ushbu jarayondan chetda qolmay, raqamli vositalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida rivojlanmoqda. Raqamli ta’lim vositalari o‘quvchilarning

bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quv materiallarini turli shakllarda taqdim etish va ta’lim jarayonini individuallashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq ta’limni raqamlashtirish jarayonida o‘quvchilarning axloqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va umuminsoniy sifatlarini shakllantirish masalasi ham alohida e’tibor talab etadi.

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o‘quvchilarda atrofdagilarga munosabat, xulq-atvor me’yorlarini anglash, yaxshilik va yomonlikni farqlash, jamoada o‘zini tutish hamda o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni his qilish kabi xususiyatlar rivojlana boshlaydi. Shu sababli ta’limni raqamlashtirish sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umuminsoniy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Ijtimoiy hayot va ta’lim jarayonining raqamlashtirilishi bolalarning axborot bilan ishlash imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularning axloqiy tarbiyasiga ham muayyan talablar qo‘ymoqda. Raqamli muhitda o‘quvchilar turli mazmundagi axborotlarga duch keladilar, virtual muloqotda ishtirok etadilar va o‘z qarashlarini shakllantiradilar. Bunday sharoitda ayrim axborotlarning mazmunini to‘g‘ri baholash, muloqot madaniyatiga rioya qilish va boshqalarning fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu ko‘nikmalarni shakllantirishda pedagogik yo‘naltirish va kattalarning shaxsiy namunasiga ehtiyoj yuqori bo‘ladi.

Shuni ta’kidlash joizki, umuminsoniy sifatlar insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, jamiyatda o‘zaro hurmat, tenglik, adolat va hamjihatlikni qaror toptirishga xizmat qiladi. Ular mehribonlik, halollik, mas’uliyat, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik, hamdardlik va boshqalarga yordam berishga tayyorlik kabi fazilatlarda namoyon bo‘ladi. Mazkur sifatlarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantirish faqat nazariy tushunchalarni o‘rgatish bilan cheklanmay, ularni kundalik xulq-atvor va amaliy faoliyatda namoyon etishga yo‘naltirilishi lozim.

Pedagogika sohasida umuminsoniy sifatlarni shakllantirish an’analari insoniyatning tarixiy va madaniy tajribasi bilan uzviy bog‘liq. Zamonaviy ta’limda esa bu jarayon shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilib, bolaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yaxshilik, adolat, mehr-oqibat va o‘zaro hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Olimlar F. Strodtbeck va C. Kluckhohn qadriyatlar yo‘nalishlarini inson tafakkuri va faoliyatini tartibga soluvchi, o‘zaro bog‘langan tamoyillar tizimi sifatida izohlaganlar. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, umuminsoniy sifatlarni shakllantirish jarayonida bolalarning turli vaziyatlarga munosabatini, qaror qabul

qilishini va boshqalar bilan hamkorlik qilishini hisobga olish muhimdir. Umuminsoniy qadriyatlar insonlarning millati, madaniyati va boshqa farqlaridan qat’i nazar, o‘zaro hurmat va hamkorlik asosida yashashiga xizmat qiluvchi umumiy axloqiy mezonlarni o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining vazifasi o‘quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda, ularda mehribonlik, rahmdillik, mehnatsevarlik, halollik va o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyat hissini shakllantirishdan ham iborat. Bunday maqsadga faqat tushuntirish yoki nasihat qilish orqali erishib bo‘lmaydi. O‘quvchining hissiy tajribasi, atrofdagilar bilan munosabati, amaliy faoliyati va shaxsiy kuzatuvlari ham muhim ahamiyatga ega. Bola muayyan fazilatning zarurligini anglab, uni kundalik hayotida qo‘llay boshlaganidagina tarbiyaviy ta’sir barqaror natija berishi mumkin.

Inson jamiyatda yashar ekan, uning taraqqiyoti va farovonligi yo‘lida faol ishtirok etishi, boshqalarning huquq va manfaatlarini hurmat qilishi zarur. Umuminsoniy sifatlarning muhim jihati shundaki, ular muayyan millat yoki diniy e’tiqod doirasidagina cheklanmaydi, balki insonlar o‘rtasidagi hamkorlik, adolat va o‘zaro hurmatning umumiy asosini tashkil etadi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mazkur sifatlarni shakllantirish bilim berish bilan birga, ularni amaliy xulq-atvor va shaxsiy e’tiqod darajasiga olib chiqishni ham taqozo etadi.

Raqamli ta’lim muhitida umuminsoniy sifatlarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari

Umuminsoniy sifatlarni shakllantirishda har bir o‘quvchining individual dunyoqarashi, voqelikni idrok etishi va turli hodisalarga munosabatini hisobga olish zarur. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axloqiy tushunchalarni o‘zlashtirish jarayonida ko‘pincha aniq vaziyatlar, hayotiy misollar va kattalarning xatti-harakatlariga tayanadilar. Shu sababli pedagog oldidagi muhim vazifalardan biri — o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, ularda ijobiy munosabat va axloqiy xulq-atvorni rivojlantirishga xizmat qiladigan ma’naviy-intellektual muhitni yaratishdir.

Ta’limni raqamlashtirish ushbu vazifani amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Elektron ta’lim resurslari, qisqa videomateriallar, interaktiv topshiriqlar, raqamli hikoyalar va virtual ko‘rgazmalar orqali o‘quvchilarga umuminsoniy qadriyatlarning mazmunini tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazish mumkin. Masalan, mehr-oqibat mavzusidagi videohikoya, adolat va halollikka oid vaziyatli topshiriq yoki hamkorlikni talab qiladigan interaktiv mashq o‘quvchilarning muayyan axloqiy vaziyatni anglashiga va unga munosabat bildirishiga yordam beradi.

Bunda raqamli vositalar tarbiyaning mustaqil maqsadi emas, balki pedagogik mazmunni samarali yetkazish vositasi sifatida qaralishi lozim. Ularning samaradorligi, avvalo, materialning mazmuni, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi, tarbiyaviy maqsadning aniqligi va o‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tashkil

etilishiga bog‘liq. Raqamli materialdan foydalanish jarayonida o‘quvchilarga faqat tayyor ma’lumotni ko‘rsatish bilan cheklanmasdan, uni muhokama qilish, xulosa chiqarish va o‘z munosabatini ifodalash imkoniyatini ham berish zarur.

Raqamli muhitda umuminsoniy sifatlarni shakllantirish o‘quvchilarda axborotga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Jumladan, boshqalarning fikrini hurmat qilish, onlayn muloqotda odob me’yorlariga rioya etish, ishonchsiz axborotni farqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va mualliflik huquqini hurmat qilish kabi ko‘nikmalar tarbiyaviy jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jihatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish bilan birga, ularning mas’uliyatli va ongli xulq-atvorini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta’lim sharoitida oila va maktab hamkorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga raqamli vositalardan maqsadli va xavfsiz foydalanish bo‘yicha pedagogik yo‘nalish bersa, ota-onalar uy sharoitida bolalarning raqamli faoliyatini kuzatish va qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etadilar. Oila va maktabning tarbiyaviy talablari o‘zaro uyg‘un bo‘lganda, o‘quvchilarda shakllantirilayotgan ijobiy xulq-atvor ko‘nikmalarini kundalik hayotda mustahkamlash imkoniyati ortadi.

Shu asosda boshlang‘ich ta’limda “umuminsoniy qadriyat — raqamli madaniyat — axloqiy xulq-atvor — ijtimoiy mas’uliyat” uzviyligini ta’minlash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv o‘quvchilarning zamonaviy axborot muhitida ongli ishtirok etishi, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va o‘z xatti-harakatlari oqibatini anglashiga yordam beradi.

Umuminsoniy sifatlarni shakllantirish jarayonini tashkil etish va boshqarish

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy jarayonning samaradorligi uni qanday tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirishga bevosita bog‘liq. Tarbiyaviy faoliyatni aniq maqsad, vazifa, ishtirokchilar va kutilayotgan natijalarga ega yaxlit tizim sifatida tashkil etish uchun maqsadni belgilash, rejalashtirish, faoliyatni tashkil etish, monitoring va takomillashtirish mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligini ta’minlash lozim.

Boshqaruvning dastlabki bosqichi maqsadni belgilashdan iborat. Ushbu bosqichda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik, mas’uliyat, mehnatsevarlik, halollik va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan aniq maqsadlar belgilanadi. Muhimi, maqsadlar umumiy ifodalar bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarning kundalik faoliyatida kuzatish mumkin bo‘lgan natijalar bilan bog‘lanishi kerak. Masalan, o‘quvchining jamoaviy topshiriqlarda ishtirok etishi, boshqalarga yordam berishi va o‘z vazifalariga mas’uliyat bilan yondashishi tarbiyaviy natijalarni kuzatish imkonini beradi.

Funksional taqsimot bosqichida tarbiyaviy jarayon ishtirokchilarining vazifalari aniq belgilanadi. O‘qituvchi, ota-ona va ta’lim tashkilotining boshqa mas’ul subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik “kim, nima qiladi, qachon, kim bilan hamkorlikda va qanday natijaga erishadi?” degan savollarga javob berishi lozim. Aks holda, mas’uliyatning bir-biriga yuklanishi yoki ayrim tarbiyaviy yo‘nalishlarning e’tibordan chetda qolishi mumkin.

Boshqaruv tizimining muhim bo‘g‘ini diagnostik mexanizm hisoblanadi. U suhbat, kuzatuv, so‘rovnoma va pedagogik tahlil orqali o‘quvchilarning tarbiyaviy ehtiyojlarini aniqlashga xizmat qiladi. Bunda diagnostikaning maqsadi bolaga baho berish yoki uni boshqalar bilan taqqoslash emas, balki uning individual xususiyatlarini tushunish va tegishli pedagogik yondashuvni belgilashdan iborat. Olingan ma’lumotlar asosida tarbiyaviy mashg‘ulotlar mazmuni, raqamli resurslarni tanlash va individual yordam shakllari belgilanadi.

Umuminsoniy qadriyatlarni faqat tarixiy urf-odatlar yoki nazariy tushunchalar sifatida o‘rgatish ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Ular tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, raqamli madaniyat, hamkorlik va mas’uliyat kabi zamonaviy kompetensiyalar bilan uyg‘unlashgandagina boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun amaliy mazmun kasb etadi. Shu jihatdan tarbiyaviy jarayon o‘quvchining qadriyatlar haqida bilim olishidan ularni kundalik faoliyatida qo‘llashga o‘tishini ta’minlashi zarur.

Psixologik va pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy rivojlanishida hissiy tajriba, shaxsiy namuna va ijtimoiy munosabatlar muhim o‘rin tutadi. Ayrim vaziyatlarda bolalarda o‘z hissiyotlarini boshqarish, boshqalarning holatini tushunish yoki kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal qilishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarda o‘qituvchi o‘quvchi bilan individual suhbat o‘tkazishi, uning ichki kechinmalarini tushunishga harakat qilishi hamda mehr-oqibat, hamdardlik va adolatga asoslangan munosabatni shakllantirishi lozim.

San’at, adabiyot va madaniyat namunalaridan foydalanish ham umuminsoniy sifatlarni rivojlantirishning muhim vositasidir. Badiiy hikoyalar, ertaklar, videomateriallar va boshqa ijodiy mahsulotlar orqali o‘quvchilar ezgulik va yovuzlik, adolat va adolatsizlik, mehribonlik va befarqlik o‘rtasidagi farqlarni anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ayniqsa, raqamli vositalar yordamida taqdim etilgan bunday materiallarni savol-javob, guruhli muhokama va hayotiy vaziyatlar tahlili bilan birlashtirish tarbiyaviy ta’sirni kuchaytirishi mumkin.

Kichik maktab yoshi qadriyatlar yo‘nalishlari shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchilarning atrof-muhitni anglash, o‘z xatti-harakatlarini baholash va boshqalar bilan munosabatlarini tartibga solishga xizmat qiluvchi intellektual hamda hissiy mexanizmlari rivojlanadi. Shu sababli o‘qituvchi

bolalarni umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirishda ularning hayotiy tajribasi, yosh xususiyatlari va individual rivojlanish darajasini hisobga olishi zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari turli axborot manbalari va ijtimoiy ta’sirlar mavjud bo‘lgan muhitda shakllanadi. Bir tomondan, ularga oilada va ta’lim muassasasida singdirilayotgan qadriyatlar mavjud bo‘lsa, ikkinchi tomondan, raqamli muhit orqali turli qarashlar va xulq-atvor namunalari taqdim etiladi. Shu sababli pedagogning vazifasi o‘quvchilarga axborotni shunchaki yetkazish emas, balki uni tushunish, tahlil qilish va axloqiy mezonlar asosida baholashga ko‘maklashishdan iborat.

Maktab va oila hamkorligida olib boriladigan pedagogik faoliyatning barcha shakllari umuminsoniy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Bunda o‘quvchilarni jamoaviy faoliyatga jalb qilish, o‘zaro yordam va hamkorlikni rag‘batlantirish, mas’uliyatli xulq-atvor namunalarini ko‘rsatish hamda raqamli resurslardan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish muhim ahamiyatga ega. Tarbiyaviy jarayonda mazkur yondashuvlarning izchil qo‘llanilishi o‘quvchilarda qadriyatlarni anglash bilan bir qatorda, ularni amaliy faoliyatda namoyon etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ta’limni raqamlashtirish sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida umuminsoniy sifatlarni shakllantirish uzluksiz va maqsadli pedagogik yondashuvni talab etadi. Raqamli texnologiyalar ushbu jarayonni boyitish, tarbiyaviy mazmunni turli shakllarda taqdim etish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash imkonini beradi. Biroq raqamli vositalarning o‘zi tarbiyaviy natijani kafolatlamaydi. Natija, avvalo, kontentning pedagogik maqsadga muvofiqligi, yosh xususiyatlariga mosligi, o‘qituvchining metodik yondashuvi hamda oila va maktab hamkorligining izchilligiga bog‘liq.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’limda umuminsoniy sifatlarni rivojlantirish uchun diagnostika, monitoring va pedagogik tuzatish mexanizmlarini muntazam qo‘llash, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining vazifalarini aniq belgilash hamda yosh xususiyatlariga mos sifatli raqamli kontentlardan foydalanish muhimdir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni zamonaviy raqamli madaniyat bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning nafaqat axloqiy bilimlarini, balki mas’uliyatli xulq-atvori, ijtimoiy faolligi va boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijada ta’limni raqamlashtirish jarayoni bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma’naviy-axloqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhitni yaratishga yo‘naltirilishi lozim. Umuminsoniy sifatlarni shakllantirishda raqamli texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va maktab-oila hamkorligining o‘zaro uyg‘unligi tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дубинина Н.Н. Духовно-нравственное развитие и воспитание гражданина // Педагогика. – 2012. – № 5. – С. 122-124.
2. Лебедева Н. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М.: Ключ-С, 1999. – 191 с.
3. Камбарова К.У. Общечеловеческие ценности: понятие и сущность // Молодой ученый. Интернет журнал. – 2016. – № 11 (115). – URL: https://moluch.ru/archive/115/30384/(дата обращения: 16.11.2020).
4. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет: учебное пособие. – М.: УРАО – 1999. – 175 с.
5. Махмудов А. Х. Компетентностный подход к подготовке магистров технических специальностей (методологические и дидактические аспекты). Монография // Т.:«Fan va texnologiya. – 2012.
6. Махмудов А.Х., Фефелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва // Современное образование (Узбекистан). 2019. №6 (79).

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA ULARNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI

Ibodullayeva Dildora Shukrulla qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi,
Yangi Asr universiteti Maxsus pedagogika kafedrasi
o‘qituvchisi ibodullayevadildor7555@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510054

Annotatsiya *Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari davrida shaxs tarbiyasini shakllantirish jarayonida raqamli kontentlarni yaratish yangi bosqichni boshlab berdi. Maqolada AI vositalarining pedagogik samaradorligi tahlil qilinib, ularning talabalarda ma’lumotni izlash, qayta ishlash va tahlil qilish, shuningdek, raqamli kompetentlikni rivojlantirishga ko‘rsatadigan ta’siri yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi global mehnat bozori talablariga mos ravishda raqamli kontentlarni rivojlantirish zarurati bilan izohlanadi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli savodxonlik, sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, raqamli kontent,pedagogik samaradorlik.*
Аннотация: *В эпоху технологий искусственного интеллекта (ИИ) создание цифрового контента в процессе формирования личности вступило в новый этап развития. В статье анализируется педагогическая эффективность инструментов ИИ, а также освещается их влияние на развитие у студентов навыков поиска, обработки и анализа информации, а также цифровой компетентности. Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования личностно-ориентированного цифрового контента в соответствии с требованиями глобального рынка труда и современной системы образования.*
Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровой контент, воспитание личности, цифровая компетентность, образовательные технологии, педагогическая эффективность, цифровая грамотность.*
Abstract: *In the era of Artificial Intelligence (AI) technologies, creating digital content for personality development has initiated a new phase in the educational domain. This article analyzes the pedagogical effectiveness of AI tools and highlights their impact on developing students' skills in searching, processing, and analyzing data, as well as fostering digital competence. The relevance of the study stems from the necessity to enhance personality-oriented digital content in alignment with the demands of the global labor market and the modern educational system.*
Keywords: *artificial intelligence, digital content, personality development, digital competence, educational technology, pedagogical effectiveness, digital literacy.*

Kirish. Sun’iy intellekt davrida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish — ta’lim tizimidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Kontentlar shunchaki ma’lumot bermasdan, shaxsni mustaqil fikrlashga, hissiy intellektni va raqamli madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi zarur. Pedagogik samaradorlikka faqat texnologiya va an’anaviy pedagogikani (oila, maktab muhitini) uyg‘unlashtirgan holdagina erishish mumkin. So‘nggi yillarda “raqamli kompetentlik” tushunchasi global miqyosda eng muhim pedagogik, kasbiy va ijtimoiy ko‘nikmalardan biri sifatida tan olinmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida

ham u eng muhim pedagogik, kasbiy va ijtimoiy ko‘nikmalardan biri sifatida tan olinmoqda. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotning jadal rivoji, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son1 Farmonining bosqichma-bosqich amalga oshirilishi [2], shuningdek, pandemiyadan so‘ng masofaviy ta’limning kengayishi ushbu kompetentlikni har bir talaba uchun hayotiy zarurat darajasiga olib chiqdi.

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqmoqda. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda AI bo‘yicha izchil qadamlar tashlanmoqda: 2021-yilda Prezident farmoni bilan “Sun’iy intellektni rivoj lantirish bo‘yicha 2021–2030-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya” tasdiqlandi, 2022-yilda esa Toshkent shahrida Sun’iy intellekt bo‘yicha markaz faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Bu markazlar ilmiytadqiqot ishlari bilan bir qatorda ta’lim tizimiga AI integratsiyasini yo‘lga qo‘yish, oliy o‘quv yurtlari bilan hamkorlikda amaliy loyihalarni joriy etish bilan shug‘ullanmoqda.Biroq, bu jarayon bir qator dolzarb muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Talabalar ma’lumotlarining maxfiyligini ta’minlash, algoritmik qarorlarning shaffofligi, o‘qituvchilarning AI texnologiyalaridan samarali foydalanishga tayyorgarlik darajasi hamda AI vositalarini didaktik jarayonga uyg‘unlashtirish masalalari alohida ilmiy yondashuvni talab etadi. Shu bois, O‘zbekistonda AI integratsiyasi nafaqat texnologik, balki pedagogik, psixologik, ijtimoiy va huquqiy jihatdan ham puxta rejalashtirilishi zarur. Bugungi kunda raqamli ta’lim muhiti sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan shaxs tarbiyasiga yo‘naltilirilgan raqamli kontentlarni yaratish-bilim olish, tahlil qilish va ijodiy faoliyat yuritish imkoniyatlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu nuqtai nazardan, talabalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish nafaqat zamon talabi, balki uzluksiz ta’lim tizimining strategik vazifasiga aylanmoqda.

Sun’iy intellektning pedagogik imkoniyatlari juda keng: u o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, individual o‘quv rejalari tuzish, interaktiv mashg‘ulotlar yaratish, avtomatik baholash tizimlarini joriy etish va o‘quvchilarni samarali rag‘batlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalari pedagoglar uchun darslarni rejalashtirish, o‘quv jarayonini monitoring qilish va strategik qarorlar qabul qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. un’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonida individual yondashuvni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Adaptiv o‘quv tizimlari va intellektual yordamchi dasturlar o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, darslarni ularning qobiliyatlariga moslashtiradi. Shu orqali har bir o‘quvchi o‘z sur’atida bilim egallashi va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Sun’iy intellekt texnologiyalari shuningdek, pedagoglarga darslarni rejalashtirish, interaktiv mashg‘ulotlar yaratish va o‘quv jarayonini monitoring qilish imkoniyatini beradi.

Masalan, intellektual testlar va avtomatik baholash tizimlari o‘quvchilarning bilimini tez va aniq baholashga yordam beradi, pedagoglarga esa individual tavsiyalar berish imkoniyatini yaratadi.

Asosiy qism. Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning qobiliyatlariga mos o‘quv materiallarini tanlash, bilim darajasini baholash va o‘zlashtirish jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyati mavjud. Bu esa o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirib, ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Oliy ta’lim sohasida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash shaxs tarbiyasiga yo‘nalatirilgan raqamli kontentlarni yaratishda pedagogic samaradorligini optimallashtiradi. U o‘qituvchiga o‘quvchilarning individual qiyinchiliklarini aniqlash, ularni kuzatib borish va moslashtirilgan o‘qish rejalari tuzish imkonini beradi. Shu yo‘sinda, ta’lim jarayonining shaxsiylashtirilgan modeli shakllanadi. Sun’iy intellekt davrida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan pedagogik samaradorligini oshirish uchun quyidagi yondashuvlar muhim hisoblanadi:

–Interaktiv metodlar: virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va o‘quv o‘yinlari orqali o‘quvchilarning faol ishtiroki ta’minlanadi.

–Loyihaviy faoliyat: o‘quvchilarning mustaqil ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

–Adaptiv o‘quv tizimlari: har bir o‘quvchining bilim darajasiga moslashtirilgan darslar bilan ta’minlaydi.

–Avtomatik baholash va tahlil: o‘quvchilarning bilimini tez va aniq baholash, individual tavsiyalar berish imkonini yaratadi

Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish va raqamli kontentlarni yaratish uchun ta’lim muassasalari quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

platformalarni tanlash va texnik infratuzilmani yaratish;

pedagoglarni Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tayyorlash;

o‘quvchilarga interaktiv va adaptiv resurslardan foydalanish bo‘yicha treninglar o‘tkazish;

ta’lim jarayonini monitoring qilish va samaradorlikni baholash tizimini joriy etish.

So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi. O‘quvchilarning motivatsiyasi oshadi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi va interaktivlik darajasi yuqorilanadi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun darslarni rejalashtirish,

monitoring qilish va baholash imkoniyatlari kengayadi, bu esa ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy ta’limda talabalarning raqamli salohiyatini aniqlash, rivojlantirish va baholash uchun ishlab chiqilgan mezon va talablar xalqaro hamda milliy tadqiqotlarda o‘z aksini topgan. Jumladan, Jukova N.A. tomonidanilgari surilgan yondashuvda raqamli savodxonlikni shakllantirish bazaviy kompetensiyalar tizimi orqali amalga oshirilishi, bunda axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash va tanqidiy baholash ko‘nikmalari asosiy o‘rin tutishi ta’kidlanadi. Ushbu kompetensiyalar sun’iy intellekt vositalari bilan uyg‘unlashgan holda yanada takomillashadi, chunki AI texnologiyalari katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, muhim axborotni ajratib olish va individual tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Douglas A.J. Belshaw tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya esa raqamli savodxonlikni sakkizta o‘zaro bog‘liq elementlar tizimi sifatida talqin etadi. Mazkur modelning har bir komponenti – madaniy, kognitiv, konstruktiv, kommunikativ, ishonchlilik, ijodiylik, tanqidiylik va fuqarolik – sun’iy intellekt bilan boyitilgan raqamli muhitda yangi mazmun kasb etadi . Masalan, AI asosidagi platformalar talabalarning kognitiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, murakkab axborotlarni tushunish va tahlil qilishni osonlashtiradi, shu bilan birga, kreativ vositalar orqali yangi kontent yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq, bu jarayonda tanqidiy va fuqarolik kompetensiyalarining ahamiyati yanada ortadi, chunki AI tomonidan yaratilgan axborotning ishonchliligi va etik jihatlarini baholash muhim vazifaga aylanadi. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim tizimiga kirib kelishi talabalarning raqamli savodxonligini rivojlantirishda yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirmoqda. Avvalo, empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonlari hali to‘liq kompetensiyaviy yondashuvga o‘tmagan. Xususan, 98 ta dars tahliliga asoslangan tadqiqotda SI darslarining asosiy qismi konseptual (50 %) va qisman eksperimental (31,63 %) shaklda tashkil etilgani, yuqori darajali kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish esa atigi 35,71 % holatda kuzatilgani aniqlangan. Shuningdek, mazkur tadqiqotda SI etikasi juda kam (5,1 %) yoritilgani aniqlangan.Boshqa nazariy yo‘nalishdagi tadqiqotlar esa SI ni ta’lim paradigmasini o‘zgartiruvchi omil sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, SI ta’limni individuallashtirish, moslashuvchanlikni oshirish va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Xulosa Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bugungi sun’iy intellekt davrida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish pedagogik samaradorlikni oshirishda muhim omil sifatida e’tirof qilinmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitining samaradorligi ko‘p jihatdan

metodologik yondashuv va o‘qituvchilarning raqamli kompetentligiga bog‘liqligini ko‘rsatdi. AI vositalarining ta’lim jarayonida keng qo‘llanilishi bilan bog‘liq holda ma’lumotlar xavfsizligi, akademik halollik va pedagogik nazorat kabi muammolarni hal etish zarurati yuzaga chiqadi. Shu sababli, kelgusida raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim platformalarini takomillashtirishda nafaqat texnologik, balki didaktik va etik jihatlarni ham kompleks yondashuv asosida rivojlantirish muhim hisoblanadi. Sun’iy intellekt ta’limning yangi bosqichini boshlab berdi. U o‘qitish jarayonini shaxsiylashtirish, ta’lim sifatini oshirish va pedagogik faoliyatni yengillashtirish orqali raqamli jamiyat uchun zamonaviy kadrlar tayyorlashga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston uchun bu yo‘nalishda xalqaro tajribani chuqur o‘rganish, milliy sharoitga mos model yaratish va uni bosqichma-bosqich amaliyotga tatbiq etish strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hwang, g. J., & chen, c. W. (2022). A systematic review of artificial intelligence applications in ducation. Computers & education, 146, 101-116.
2. Mirzo Ulug‘bek. (2016). Ta’lim va ilm-fan: innovatsiya va yuksalish. Toshkent: akademiya nashriyoti.
3. Middinov M.N. Sun’iy intellekt va uning imkoniyatlari. SAI, 2022. A 2.
4.Otaqulov O.X., Pulatova G.A., Pulatov G‘.G. Sun’iy intellekt va uning insoniyat faoliyatida tutgan o‘rni o‘o‘ Scientific progress, 2021. – B. 8
5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.10.2025-yildagi PQ-320-son qarori. “Sun’iy intellekt texnologiyalariga asos langan loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. https://lex.uz/uz/docs/-7804375
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). Raqamli ta’lim konsepsiyasi. Toshkent
7. Sharpe, R., Beetham, H. (2010). “Understanding students’ uses of technology for learning: towards creative appropriation”. In R. Sharpe, H. Beetham, S. de Freitas (eds.), Rethinking Learning for a Digital Age: How Learners are Shaping Their Own Experience. Routledge: London, pp. 85–99.
8. Сухомлин В. А., Зубарева Е. В., Якушин А. В. (2017). Методологические аспекты концепции цифровых навыков // Современные информационные технологии и ИТ-образование. 13(2), С. 146–152.
9. Shermanova, F. (2024). Innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak it bo‘yicha mutaxassislar kasbiy kompetentligini rivojlantirish // Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований. Т. 4, No 12 (Special Issue), С. 72–74.

РОЛЬ ПЕДАГОГОВ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сайфуллаева Исмигуль Кадыровна, Дехконова Муборак Гиёсиддиновна
Докторант Национальный институт педагогики воспитания Кори Ниёзи
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510076

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты инклюзивного образования и подготовки педагогических кадров к профессиональной деятельности в условиях инклюзии. Раскрывается содержание понятия «особые образовательные потребности» и обосновывается необходимость создания адаптивной образовательной среды, обеспечивающей равный доступ обучающихся с ограниченными возможностями здоровья к качественному образованию и их полноценному участию в жизни общества.*

Abstract: *The article examines the theoretical and practical aspects of inclusive education and the training of teaching staff for professional practice in an inclusive setting. It defines the concept of "special educational needs" and substantiates the necessity of creating an adaptive educational environment that ensures equal access to quality education for students with disabilities and facilitates their full participation in the life of society.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, инклюзия, особые образовательные потребности, обучающиеся с ограниченными возможностями здоровья, специальная педагогика, дефектолог, учитель-логопед, профессиональная подготовка.*

Keywords: *inclusive education, inclusion, special educational needs, students with disabilities, special education, special education teacher, speech-language pathologist, professional training.*

Современная система образования развитого демократического сообщества призвана соответствовать индивидуальным образователетельным потребностям личности, в том числе потребности в полноценном и разнообразном личностном становлении и развитии – с учетом индивидуальных склонностей, интересов мотивов и способностей (личностная успешность); потребности в органичном вхождении личности в социальное окружение и плодотворном участии в жизни общества (социальная успешность); потребности в развитости у личности универсальных трудовых и практических умений, готовности к выбору профессии (профессиональная успешность).

Создание в школах возможностей для удовлетворения этих индивидуальных образовательных потребностей становится основой построения многих систем обучения во всем мире. Вместе с тем, существуют группы детей, чьи образовательные потребности не только индивидуальны, но и обладают особыми чертами.

Особые образовательные потребности возникают у детей тогда, когда в процессе их обучения возникают трудности несоответствия возможностей детей общепринятым социальным ожиданиям, школьнообразовательным

нормативам успешности, установленным в обществе нормам поведения и общения. Включение детей с особыми образовательными потребностями (детей с инвалидностью, детей с ограниченными возможностями здоровья – ОВЗ, детей с особенностями развития) в образовательный процесс в школах общего типа по месту жительства – это сравнительно новый подход для российского образования. Такой подход терминологически связан с процессом, который называется инклюзия в образовании, и, соответственно, образование в русле этого подхода – инклюзивное образование.

Инклюзивный подход в образовании стал утверждаться в связи с тем, что в современном обществе на смену «медицинской» модели, которая определяет инвалидность как нарушение здоровья и ограничивает поддержку людям с инвалидностью социальной защитой больных и неспособных, приходит «социальная» модель, которая утверждает:

• причина инвалидности находится не в самом заболевании как таковом;

• причина инвалидности – это существующие в обществе физические («архитектурные») и организационные («отношенческие») барьеры, стереотипы и предрассудки.

Изучение различных модулей расширяет представления слушателей о моделях и технологиях психологопедагогического сопровождения лиц с ограниченными возможностями здоровья (с нарушениями слуха, зрения, интеллекта, опорно-двигательного аппарата, речи, расстройствами аутистического спектра).

Теоретическая подготовка будущих дефектологов по проблемам специальной педагогики касается целей и задач коррекционного обучения, закономерностей нарушенного развития, психолого-педагогического изучения и диагностики нарушений, своеобразия психического развития, обучения и воспитания лиц с ОВЗ, основывается на единстве теории и методологии инклюзивного образования. Слушатели анализируют отечественный и зарубежный опыт организации инклюзивного образования. Семинарские занятия формируют представления будущих дефектологов о нормативно-правовых основах инклюзивного образования, моделях и технологиях психолого-педагогического сопровождения лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования.

В результате освоения профессиональной программы слушатели должны знать современные концепции инклюзивного образования, необходимые условия организации инклюзивного образования в разных образовательных организациях, уметь реализовывать вариативные коррекционно-образовательные программы обучения, воспитания и развития личности ребенка. Применение механизма сетевого взаимодействия на территориальном уровне

способствует разумному использованию большинства ресурсов образовательных учреждений в адекватности предоставления детяминвалидам равного доступа к качественному образованию в общеобразовательных и других образовательных организациях с учетом особенностей их психофизического развития. Отработка практических умений и навыков по созданию специальных условий и технологий адаптационных образовательных программ для ребенка с ОВЗ осуществляется на основе принципов разноуровневого обучения, учета индивидуальных особенностей развития. Педагоги-дефектологи обучаются умению выбирать формы образовательной интеграции в процессе организации инклюзивного образования детей с ОВЗ в зависимости от степени выраженности недостатков физического и (или) психического развития, организовывать взаимодействие различных участников образовательного процесса в инклюзивной практике, составлять адаптированные основные образовательные программы (АООП) с учетом особых образовательных потребностей, особенностей психофизического развития и возможностей обучающихся. В работе со слушателями хорошо зарекомендовали себя современные информационные технологии, помогающие создать единое информационное пространство по организации инклюзии в детских садах, школах и учреждениях дополнительного образования. Началась работа по сбору информации о том, какие существуют барьеры для перехода к инклюзивным формам обучения в образовательных организациях, как методически правильно подготовиться к открытию, комплектованию и функционированию инклюзивных групп и классов.

Использование медиасредств позволяет каждому слушателю попробовать свои силы в разработке пакета документации по динамике развития ребенка с ОВЗ в образовательном учреждения, осуществляющем инклюзивное обучение. Разумеется, в общем потоке проведения профессиональной переподготовки на базе вузов имеются как положительные моменты, так и отдельные недостатки. Перспективность начатой работы видится в организации гибкой и адаптивной образовательной среды на основе рационального проектирования моделей высшего профессионального и инклюзивного образования, то есть моделей, востребованных обществом и действующих по принципу «здесь и сейчас». Для этого необходимо осмысление и разработка нормативных документов, проведение всестороннего обследования, а затем постепенное включение детей с ОВЗ в массовую школу, т. е. организационные условия для инклюзии. Кроме того, важны педагогические условия обучения. Перечислим их: адаптивная образовательная среда, психолого-медико-педагогическое сопровождение семей с ОВЗ, становление инклюзивной культуры у всех субъектов инклюзии.

Н. П. Артюшенко считает, что рассматриваемый нами ключевой термин применяется для характеристики содержания обучения и специфики условий, необходимых для детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательных учреждениях. Отличается от стандартных трактовок понимание инклюзивного образования А.Отрощенко как «постепенного, детального и очень бережного процесса включения ребенка в общую образовательную среду», где понимаются индивидуальные особенности и грамотно активизируются сильные стороны ребенка. Акцентируется внимание на одном из принципиально важных моментов, что инклюзия – «не все в одной яме», а «перекроенное и перешитое педагогическое сознание. Сознание, которое даже мысли не допускает, что причина неуспешности педагогической практики может быть в ребенке». Анализ использования терминов «инклюзия» и «инклюзивное образование» в специальной литературе позволяет резюмировать, что в большинстве случаев эти два определения понимаются авторами как равнозначные, взаимозаменяемые, употребляются в научных текстах как синонимы.

К коррекционно-развивающим можно отнести:

1. Развитие потенциальных возможностей детей с ОВЗ в совместной деятельности с ровесниками с нормативным развитием.
2. Коррекция нарушенных процессов и функций, недостатков эмоционального и личностного развития через освоение общеобразовательных и адаптированных программ.

Индивидуально-личностные задачи инклюзии:

Формирование у всех участников образовательного процесса адекватного отношения к проблемам лиц с ОВЗ. А. И. Сергеева. Инклюзивно ориентированная подготовка учителей-логопедов в вузе Научно-педагогическое обозрение. Охрана и укрепление физического, нервно-психического здоровья детей. Результатом инклюзивного образования является успешная социализация обучающихся. Т. В. Тимохина вводит новый термин «инклюзивно ориентированное образование» – образование, направленное на совместное обучение и воспитание детей с нормальным развитием и различными отклонениями на уровне всей образовательной системы: дошкольной, школьной, послешкольной.

При реализации инклюзивно ориентированного образования предполагается совместное нахождение в одном помещении (группе дошкольного учреждения, школьном классе, аудитории вуза, учреждении дополнительного образования) полное время или частично, обучаясь по индивидуальному плану под руководством подготовленного педагога. Главным действующим лицом всего образовательного процесса в инклюзивно ориентированном образовании является ребенок с особыми адаптивными

потребностями. Значимым фактором готовности к реализации инклюзивного образования является профессиональная готовность, предполагающая формирование необходимых компетентностей участников образовательного процесса в инклюзивной среде.

Теоретический анализ научной литературы выявил, что большинство исследователей, актуализируя проблему подготовки педагогических кадров к работе в условиях инклюзии, рассматривают дефициты подготовки педагога или учителя как такового, а не педагога дефектолога или учителя логопеда. Особо отметим, что в проекте Профстандарта педагога, учитывая необходимость работы в образовательных организациях с детьми, имеющими проблемы в развитии и ограниченные возможности, планируется охарактеризовать в Профстандарте специальность дефектолога. Эта проблема является дискуссионной в педагогическом сообществе в настоящее время. Тем не менее можно проследить развитие представлений о готовности педагога к реализации задач инклюзивного образования, которое привело к появлению термина «инклюзивная компетентность».

Инклюзивно ориентированная подготовка – это подготовка педагогов к осознанной реализации разноплановых задач инклюзивно ориентированного образования, результатом которой является развитая инклюзивная компетенция, которая определяется как интегративное личностное образование, способность организованно и самостоятельно осуществлять профессиональные функции, самооценивать результаты своей деятельности в процессе инклюзивного обучения, учитывая особенности включения лиц с ОВЗ с разными образовательными потребностями в среду общеобразовательного учреждения, создавая условия для развития и саморазвития обучающихся. По нашему видению, все вышесказанное свидетельствует о том, что термин «инклюзивно ориентированная» подготовка обусловлен становлением инклюзивно ориентированного образования, изменением вызовов социума к профессиональной подготовке учителейлогопедов, появлением нового ее формата, включающим формирование инклюзивной компетентности, что подводит к необходимости использования новых образовательных методов и технологий, в том числе актуализации рефлексивных технологий обучения. Как организаторов и разработчиков нас очень интересовала результативность повышения квалификации в достаточно сложном и для многих педагогов новом аспекте инклюзивного образования. Типовая проверка объѐма усвоенных знаний в стиле тестирования, фиксирующая в большей степени прирост когнитивного компонента, вряд ли способствовала объективной оценке сформированных компетенции слушателей. В этой связи слушателям было предложено самостоятельно оценить результативность повышения квалификации

посредством выделения новых компетенций и видов готовности к практической деятельности в условиях инклюзии.

Литература:

1. З. А. Федосеева, ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПЕДАГОГОВ СПО В СФЕРЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ,
“Качество профессионального образования и рынок трудовых ресурсов” 68-73 ср.
2. Н. С. Ванюкова, Н. В. Московенко, ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ, Воспитание и социализация личности, 68-72
3. А. И. Сергеева, ИНКЛЮЗИВНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ-ЛОГОПЕДОВ В ВУЗЕ, Томский государственный педагогический университет, Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review. 2017. 2 (16) 70-78
4. Денисова Рутения Робертовна, ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕПОДГОТОВКИ В АСПЕКТЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, “АНИ: педагогика и психология. 2016. Т. 5. № 4(17)” 111-114.
5. И. М. Яковлева, С. В. Яковлев, ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ ШКОЛЬНИКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ, Москва, Россия. Специальное образование. 2021. № 2, 170-182.
6. Рябова Наталья Владимировна, “Подготовка педагогов для инклюзивного образования”, “Из жизни вуза” 119-124.
7. И. А. Макарова, “Научные сообщения” 18-25
8. Годовникова Л.В. Репринцева Г.А., ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ОВЗ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, Проблема подготовки педагогов к работе с детьми с ОВЗ в современных условиях развития образования Научный результат. Педагогика и психология образования. Том 3, №2: 9-15.

RAQAMLI KONTENTNI SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRISH: INTERAKTIV QAYTA ALOQA PLATFORMALARI ASOSIDA XALQARO STANDARTLARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMI

Yo‘ldashev Axrorjon Egamnazar o‘g‘li
Qo‘qon universiteti, Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000–0002–8752–5381 E–mail: boss.axrorjon92@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510101

Annotatsiya. *Maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentga qo‘yiladigan xalqaro talablar (DigComp 2.2, DigCompEdu, YuNESKO, Yevropa Kengashi va WCAG 2.1 hujjatlari) tahlil qilinib, ularni bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash amaliyotiga joriy etishning interaktiv qayta aloqa platformalariga asoslangan to‘rt bosqichli mexanizmi asoslab berilgan. Mexanizm kontentni loyihalash, yaratish, qayta aloqa orqali takomillashtirish va sifatini baholash bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Maqolada mexanizmni Qo‘qon universiteti sharoitida sinovdan o‘tkazish tajribasi hamda uni samarali amalga oshirishning pedagogik shartlari yoritilgan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, xalqaro standartlar, interaktiv qayta aloqa, raqamli madaniyat, bo‘lajak pedagog.*
Аннотация. *В статье проанализированы международные требования к цифровому контенту, ориентированному на воспитание личности (DigComp 2.2, DigCompEdu, документы ЮНЕСКО, Совета Европы и WCAG 2.1), и обоснован четырёхэтапный механизм их внедрения в практику подготовки будущих педагогов на основе платформ интерактивной обратной связи. Механизм включает проектирование контента, его создание, совершенствование на основе обратной связи и оценку качества. Описан опыт апробации механизма в условиях Кокандского университета и раскрыты педагогические условия его эффективной реализации.*
Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, международные стандарты, интерактивная обратная связь, цифровая культура, будущий педагог.*
Abstract. *The article analyses international requirements for digital content aimed at personal upbringing (DigComp 2.2, DigCompEdu, UNESCO, Council of Europe and WCAG 2.1) and substantiates a four-stage mechanism for implementing them in the training of future teachers through interactive feedback platforms. The mechanism covers content design, development, improvement through feedback, and quality assessment. The paper describes the pilot testing of the mechanism at Kokand University and the pedagogical conditions for its effective implementation.*
Keywords: *digital content, personal upbringing, international standards, interactive feedback, digital culture, future teacher.*

Kirish. Ta’limning raqamlashuvi o‘quv jarayonini yangi imkoniyatlar bilan boyitibgina qolmay, shaxs tarbiyasi sohasida ham yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Raqamli kontent bugungi kunda talaba va o‘quvchilar uchun asosiy axborot manbalaridan biriga aylangani sababli uning mazmuni, sifati va tarbiyaviy yo‘nalishi shaxs shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. “Raqamli O‘zbekiston –

2030” strategiyasi ta’lim sohasini raqamlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan [1], “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun esa ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlarini mustahkamlagan [2].

Raqamli savodxonlik tushunchasi P.Gilster tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan [3] va keyinchalik uning texnik, kognitiv hamda ijtimoiy-emotsional o‘lchovlari ajratilgan [4]. Bugungi kunda bu tushuncha raqamli kompetensiya va raqamli madaniyat kabi kengroq tushunchalar bilan to‘ldirilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro standartlar ko‘proq kompetensiyalarni tavsiflaydi, ularni muayyan o‘quv jarayoniga joriy etish yo‘llari esa yetarlicha ochilmagan. Tadqiqotning maqsadi shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentga qo‘yiladigan xalqaro talablarni aniqlash va ularni bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash amaliyotiga interaktiv qayta aloqa platformalari orqali joriy etish mexanizmini asoslashdan iborat.

Material va usullar. Tadqiqotda me’yoriy hujjatlar va xalqaro doiraviy tizimlarni qiyosiy tahlil qilish, pedagogik modellashtirish, pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun Yevropa Komissiyasining fuqarolar uchun raqamli kompetensiya doirasi DigComp 2.2 [5], pedagoglar uchun DigCompEdu [6], YuNESKOning o‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari doirasi [7], Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik ta’limi qo‘llanmasi [8] hamda veb-kontentning qulayligi bo‘yicha WCAG 2.1 tavsiyalari [9] tanlandi.

Tajriba-sinov Qo‘qon universitetining Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrasida maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim hamda xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishlari talabalari bilan o‘tkazildi. Talabalar QR-kod bilan boyitilgan o‘quv qo‘llanma va dars ishlanmalarini yaratdi, Google Sites va Wix vositalarida shaxsiy-ta’limiy veb-saytlar tayyorladi. Mualliflik “Yulduzlar” raqamli platformasi bo‘lajak pedagoglar uchun kontent almashish va qayta aloqa olish muhiti sifatida qo‘llandi.

Natijalar va muhokama. Xalqaro hujjatlar tahlili shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentga qo‘yiladigan talablarni beshta guruhga ajratish imkonini berdi: tarbiyaviy maqsadga yo‘nalganlik; kompetensiyaviy muvofiqlik [5; 6]; interaktivlik va qayta aloqa [10; 11]; xavfsizlik va axloqiy-huquqiy mas’uliyat [8]; qulaylik va inklyuzivlik [9]. 1-jadvalda har bir talab platformadagi aniq mexanizm bilan bog‘langan.

1-jadval. Xalqaro talablarni platformada amalga oshirish

Xalqaro talab	Platformada amalga oshirish mexanizmi	Kutiladigan natija
DigComp 2.2 [5]	Talaba kontentni mustaqil yaratadi, ulashadi va xavfsizlik qoidalariga rioya qiladi	Kontent yaratish va xavfsizlik kompetensiyalari
DigCompEdu [6]	Tezkor so‘rovnoma, test va izohlar orqali qayta aloqa olinadi va keyingi qadam rejalashtiriladi	Baholash va qayta aloqadan foydalanish ko‘nikmasi

Yevropa Kengashi [8]	Mualliflik huquqi, shaxsiy ma’lumotlar va muloqot odobi bo‘yicha rubrika	Axloqiy-huquqiy mas’uliyat
WCAG 2.1 [9]	Matn va rasmlar, rang kontrasti, QR-kodga muqobil havola bo‘yicha tekshiruv ro‘yxati	Barcha uchun qulay kontent

Manba: muallif tahlili.

Talablarni amaliyotga joriy etish uchun to‘rt bosqichli mexanizm ishlab chiqildi. Birinchi bosqich – loyihalash: kontentning tarbiyaviy maqsadi (masalan, mas’uliyat, hurmat, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar), mo‘ljallangan auditoriyasi va standartlarga muvofiqligi belgilanadi. Ikkinchi bosqich – yaratish: talaba kontentni multimedia ta’limi tamoyillariga, ya’ni matn va tasvirni ortiqcha yuklamasdan uyg‘unlashtirish qoidalariga amal qilgan holda tayyorlaydi [12]. Uchinchi bosqich – qayta aloqa: tezkor so‘rovnoma, izohlar va hamkasblar baholashi orqali kontent muallifi uch savolga javob oladi: qayerga intilyapman, hozir qayerdaman, keyingi qadam qanday bo‘lishi kerak [10]. To‘rtinchi bosqich – baholash va takomillashtirish: kontent rubrika bo‘yicha tekshiriladi, olingan natijalar asosida u qayta ishlanadi. Shakllantiruvchi baholash o‘quv natijalarini yaxshilashi aniqlangani [11] bu bosqichning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Tajriba-sinov jarayonida mexanizmning samarali ishlashi uchun bir qator pedagogik shartlar ajratildi: birinchidan, kontent loyihasida tarbiyaviy maqsad aniq yozib qo‘yilishi; ikkinchidan, qayta aloqa kanallarining uzluksiz ishlashi va izohlarning aniq, amaliy bo‘lishi; uchinchidan, rubrikaning talabalarga oldindan ma’lum qilinishi; to‘rtinchidan, mualliflik huquqi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalarida talabalarning xabardorligi; beshinchidan, kontent sifatining kafedra darajasida muntazam monitoringi. Bu shartlar raqamli madaniyatning axborot-kognitiv, texnologik, kommunikativ va axloqiy-huquqiy jihatlarini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki talaba kontent iste’molchisidan uning mas’uliyatli muallifiga aylanadi.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, xalqaro standartlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish yetarli emas: ularni o‘zbek tili, milliy qadriyatlar va mahalliy o‘quv dasturlari kontekstiga moslashtirish zarur. Shu bois mexanizmdagi rubrika va tekshiruv ro‘yxatlari milliy tarbiya mazmuni bilan to‘ldirildi. Tajriba-sinov natijalarining statistik tahlili davom etmoqda va alohida nashrlarda e’lon qilinadi.

Xulosa. Birinchidan, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontent kompetensiyaviy muvofiqlik, interaktivlik, xavfsizlik va qulaylik talablariga javob berishi lozim. Ikkinchidan, xalqaro standartlarni amaliyotga joriy etishda interaktiv qayta aloqa platformalari loyihalash, yaratish, qayta aloqa va baholash bosqichlarini yagona jarayonga birlashtiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Uchinchidan, taklif etilgan mexanizm bo‘lajak pedagoglarning raqamli madaniyatini rivojlantirish bilan

birga, ularni sifatli va tarbiyaviy ahamiyatga ega kontent mualliflari sifatida tayyorlash imkonini beradi. Kelgusida mexanizmni boshqa ta’lim yo‘nalishlarida sinash va natijalarini miqdoriy jihatdan taqqoslash rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni. Toshkent, 2020-yil 5-oktabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
3. Gilster P. Digital Literacy. New York: Wiley, 1997. 313 p.
4. Ng W. Can we teach digital natives digital literacy? // Computers & Education. 2012. Vol. 59, No. 3. P. 1065–1078. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.04.016
5. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. https://doi.org/10.2760/115376
6. Redecker C., Punie Y. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. https://doi.org/10.2760/159770
7. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. Paris: UNESCO, 2018.
8. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2019.
9. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1. W3C Recommendation, 2018. https://www.w3.org/TR/WCAG21/
10. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. 2007. Vol. 77, No. 1. P. 81–112. https://doi.org/10.3102/003465430298487
11. Black P., Wiliam D. Assessment and classroom learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. 1998. Vol. 5, No. 1. P. 7–74. https://doi.org/10.1080/0969595980050102
12. Mayer R. E. Multimedia Learning. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TARBIYAVIY KONTENTLARNI YARATISH MUAMMOLARI

Tayirova Muhabbat Ataxanovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagoikasi milliy instituti
katta ilmiy xodimi, p.f.b.f.d.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510164

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari asosida tarbiyaviy kontentni yaratish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik, texnik, axloqiy va huquqiy muammolar, shuningdek, bunday kontentni standartlashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tarbiyaviy kontentning o‘ziga xos xususiyatlari ta’lim kontentidan farqlanadi: u bilim berish bilan cheklanmay, shaxsning qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishga qaratiladi. Shu sababli generativ modellar tomonidan yaratiladigan matn, tasvir, audio va video materiallarning ishonchliligi, madaniy mosligi, yoshga muvofiqligi va qadriyatlar tizimiga mosligini baholash murakkab vazifaga aylanadi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, tarbiyaviy kontent, generativ modellar, standartlashtirish, axloqiy me'yorlar, algoritmik tarafkashlik, raqamli pedagogika, sifat nazorati.*

Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim va tarbiya tizimi tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. So‘nggi yillarda katta til modellari, diffuzion tasvir generatorlari va ovozli sintez tizimlari kabi generativ sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchi, tarbiyachi va kontent ishlab chiquvchilarning kundalik faoliyatiga kirib keldi. Endilikda dars ishlanmasi, tarbiyaviy soat ssenariysi, ertak, multfilm, interaktiv o‘yin yoki ma’naviy-axloqiy mavzudagi taqdimotni bir necha daqiqada tayyorlash mumkin. Ammo bu imkoniyat yangi savollarni keltirib chiqaradi: avtomatik yaratilgan kontent tarbiyaviy maqsadga qanchalik xizmat qiladi, uning mazmuni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga qanchalik mos keladi, sifatini kim va qanday mezonlar bilan baholaydi?

Pedagogik adabiyotlarda “ta’limiy kontent” va “tarbiyaviy kontent” atamalari ko‘pincha yaqin ma’noda ishlatiladi, biroq ular o‘rtasida muhim farq mavjud. Ta’limiy kontent asosan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning natijasini nisbatan aniq mezonlar (test, topshiriq, amaliy vazifa) orqali o‘lchash mumkin. Tarbiyaviy kontent esa shaxsning axloqiy sifatlari, qadriyatlari, muomala madaniyati, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ekologik ongi va boshqa ijtimoiy xislatlarini shakllantirishga qaratilgan. Uning ta’siri uzoq muddatda, ko‘pincha bilvosita namoyon bo‘ladi, shu sababli samaradorligini o‘lchash ancha murakkab.

Shunga ko‘ra, tarbiyaviy kontentni quyidagi belgilar bilan ta’riflash mumkin: qadriyatlarga yo‘naltirilganlik; yoshga va psixologik rivojlanish bosqichiga muvofiqlik; madaniy-milliy kontekstga moslik; hissiy ta’sirchanlik; ijtimoiy

mas'uliyat; hamda pedagogik nazorat va ekspertiza imkoniyati. Bu belgilar kontentni yaratish va baholash jarayonida alohida e'tibor talab qiladi.

Tarbiyaviy kontentni SI yordamida yaratish bir necha pedagogik nazariyalar bilan bog‘liq. Konstruktivizm (J. Piaje, L. Vygotskiy) nuqtayi nazaridan bilim va qadriyatlar o‘quvchining faol ishtirokida, ijtimoiy muhitda shakllanadi. Bu yerda SI kontenti o‘quvchining “yaqin rivojlanish zonasi”ga mos moslashuvchan materiallar taqdim etishi mumkin. Ijtimoiy-kognitiv nazariya (A. Bandura) esa kuzatish va namuna orqali o‘rganishni ta’kidlaydi; bu holda SI yaratgan qahramonlar, hikoyalar va ssenariylar xulq-atvor namunasi sifatida ta’sir ko‘rsatadi va ularning sifati alohida ahamiyat kasb etadi. Multimedia orqali o‘rganish nazariyasi (R. Mayer) esa matn, tasvir va ovozni uyg‘un qo‘llash o‘zlashtirishni yaxshilashini ko‘rsatadi; generativ vositalar bu uyg‘unlikni tezda ta’minlashi mumkin, ammo mazmuniy to‘g‘rilikni kafolatlamaydi.

B. Blum taksonomiyasi tarbiyaviy maqsadlarni kognitiv, affektiv va psixomotor sohalarga ajratadi. Tarbiyaviy kontent birinchi navbatda affektiv sohaga — munosabat, qadriyat va qiziqishlarni shakllantirishga taalluqli. SI tizimlari kognitiv sohada nisbatan yaxshi natija beradi, affektiv sohada esa insoniy tajriba, hissiy sezgirlik va kontekstni tushunish zarur bo‘lgani uchun uning imkoniyatlari cheklangan. Bu holat “inson nazoratidagi SI” tamoyilini pedagogik asos sifatida ilgari suradi.

Amaliyotda SI yordamida yaratiladigan tarbiyaviy kontentni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: matnli kontent (hikoya, ertak, ma’naviyat soati ssenariysi, esse, tarbiyaviy suhbat rejasi); vizual kontent (illyustratsiya, plakat, infografika, animatsiya); audio va video kontent (ovozli hikoya, multfilm, ijtimoiy rolik); interaktiv kontent (virtual suhbatdosh, rolli o‘yin, simulyatsiya); hamda moslashuvchan kontent (o‘quvchining yoshi, qiziqishi va xulq-atvor ko‘rsatkichlariga qarab individuallashtirilgan tavsiyalar). Har bir tur o‘ziga xos xavflarga ega: masalan, interaktiv suhbatdosh bolada hissiy bog‘liqlik hosil qilishi, vizual kontent esa stereotiplarni mustahkamlashi mumkin.

SI asosida tarbiyaviy kontentni yaratish odatda quyidagi bosqichlardan iborat: pedagogik maqsad va auditoriyani belgilash; so‘rov (prompt) ishlab chiqish; modeldan dastlabki variant olish; inson tomonidan tahrir va tekshirish; ekspertiza; sinov (pilot) qo‘llash; hamda yakuniy joylashtirish. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, aksariyat hollarda ikkinchi va uchinchi bosqichlar ko‘proq e'tibor oladi, to‘rtinchi va beshinchi bosqichlar esa rasman yoki umuman amalga oshirilmaydi. Bu esa sifat nazoratidagi bo‘shliqni yuzaga keltiradi.

Prompt muhandisligi alohida diqqatga loyiq. So‘rovning aniqligi, auditoriya yoshi, madaniy kontekst, qadriyatlarga oid cheklovlar va kerakli format to‘g‘ri ko‘rsatilmasa, natija umumiy va yuzaki bo‘lib qoladi. Shu bois pedagoglar uchun

“pedagogik prompt” tuzish ko‘nikmasi yangi kasbiy kompetensiya sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Biroq bu kompetensiya hali ommaviy ravishda shakllantirilmagan.

Sun’iy intellekt asosida tarbiyaviy kontent yaratishdagi asosiy muammolar quyidagilar.

Pedagogik muammolar:

–**pedagogik maqsadga muvofiqlik**. SI yaratgan kontent ko‘pincha umumiy nasihat shaklida bo‘lib, o‘quvchining real hayotiy vaziyatlariga, yosh psixologiyasiga va sinf muhitiga moslashmaydi. Tarbiya ko‘p jihatdan dialog, namuna va shaxsiy munosabatga tayanadi; mexanik ravishda yaratilgan va "to‘g‘ri so‘zlar"ga boy matn esa o‘quvchida samimiy ta’sir uyg‘otmasligi mumkin.

–**o‘qituvchining rolini zaiflashtirish xavfi**. Agar tarbiyachi kontentni mustaqil o‘ylab topish va tahlil qilish o‘rniga uni tayyor holda qabul qilishga odatlansa, pedagogik ijodkorlik va kasbiy mas'uliyat susayishi mumkin. Selwyn kabi tadqiqotchilar texnologiya o‘qituvchini almashtirish emas, uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash vositasi bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi.

– **yoshga mosliq**. Bir mavzuni 7 yoshli bola va 15 yoshli o‘smirga turlicha yetkazish zarur. SI tizimlari yosh mezonlarini ko‘rsatma orqali qabul qilsa-da, til murakkabligi, hissiy yuklama va mavzuning nozikligini har doim to‘g‘ri muvozanatlay olmaydi.

– **samaradorlikni o‘lchash**. Tarbiyaviy kontentning natijasi uzoq muddatda namoyon bo‘lgani uchun uning ta’sirini baholashning ishonchli ko‘rsatkichlari (indikatorlari) yetishmaydi. Natijada kontent miqdori oshsa-da, sifati va ta’siri haqida ilmiy asoslangan xulosa chiqarish qiyinlashadi.

Texnik muammolar:

– gallyutsinatsiya va faktik noaniqlik. Model tarixiy shaxs, sana, diniy yoki ma’naviy manba, maqol yoki hikmatli so‘zlarni to‘qib chiqarishi mumkin.

– **natijaning barqaror emasligi**: bir xil so‘rovga turli vaqtda turlicha javob olinishi kontentning takrorlanuvchanligini va standartlashtirilishini murakkablashtiradi.

– **modellarning shaffof emasligi:** ko‘p tijorat modellarining o‘qitish ma’lumotlari va ichki ishlash mexanizmi ochiq emas, shu sababli xatoning sababini aniqlash qiyin.

– **versiyalar o‘zgaruvchanligi:** model yangilanganda avval tasdiqlangan kontent xususiyatlari o‘zgarishi mumkin.

Axloqiy va madaniy muammolar

Algoritmik tarafkashlik tarbiyaviy kontentning eng nozik muammolaridan biridir. Ma’lumotlardagi gender, etnik, ijtimoiy yoki madaniy stereotiplar modelning chiqishida takrorlanishi mumkin. Masalan, kasblar, oila rollari yoki “ideal shaxs” obrazi bir tomonlama tasvirlanishi o‘quvchida noto‘g‘ri tasavvur shakllantiradi. Shuningdek, **madaniy mosliq** masalasi bor: global ma’lumotlarda o‘qitilgan model

milliy urf-odat, oila qadriyatlari, diniy-ma’rifiy meros va ijtimoiy me'yorlarni yetarli darajada hisobga olmasligi yoki ularni yuzaki talqin qilishi mumkin.

Shu bilan birga, **qadriyatlar plyuralizmi** muammosi mavjud: qaysi qadriyatlar kontentga asos bo‘lishini kim belgilaydi? Davlat, jamiyat, oila va maktab nuqtayi nazarlari ba’zan turlicha bo‘lishi mumkin. SI tizimi bu muvozanatni mustaqil hal qila olmaydi, shuning uchun qadriyatlar doirasi oldindan va ochiq belgilanishi lozim.

Yana bir axloqiy jihat **bolalar xavfsizligi va maxfiyligi**. Moslashuvchan tarbiyaviy tizimlar bolaning xulq-atvori va qiziqishlari haqida ma’lumot yig‘adi. Bu ma’lumotlarning to‘plash, saqlash va uchinchi tomonga berish tartibi aniq tartibga solinmasa, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tamoyillari buzilishi mumkin. Shuningdek, bola va sun’iy suhbatdosh o‘rtasida hissiy bog‘liqlik, haddan tashqari ishonch yoki qaramlik xavfi ham e'tiborga olinishi kerak.

Huquqiy muammolar

Muallif huquqi masalasi hali to‘liq hal etilmagan. SI yaratgan kontentning muallifi kim – foydalanuvchi, dasturiy ta’minot ishlab chiqaruvchisi yoki hech kim? Model o‘qitilgan ma’lumotlardagi himoyalangan asarlar bilan bog‘liq nizolar ham mavjud. Tarbiyaviy kontent ommaviy tarqatilganda mualliflik huquqi, o‘xshashlik va plagiat xavfi qo‘shimcha mas'uliyat keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, kontent uchun javobgarlik masalasi ham ochiq: noto‘g‘ri yoki zararli material tarqalsa, mas’uliyat ishlab chiquvchi, tarqatuvchi yoki tarbiyachi zimmasiga yuklanadimi?

Xulosa qilib aytganda sun’iy intellekt asosida tarbiyaviy kontent yaratish ta’lim va tarbiya jarayonini boyitish, o‘qituvchi vaqtini tejash va materiallarni individuallashtirish uchun keng imkoniyat ochadi. Biroq bu imkoniyat bir qator murakkab muammolar bilan birga keladi: faktik noaniqlik va gallyutsinatsiya, algoritmik tarafkashlik, madaniy nomuvofiqlik, o‘zbek tilidagi resurslar yetishmasligi, bolalar ma’lumotlarining xavfsizligi, muallif huquqi va javobgarlik masalalari. Umuman olganda, SI tarbiyaviy kontent yaratishda inson nazorati ostida, shaffof va mas'uliyatli qo‘llanilgandagina ijobiy natija beradi. Standartlashtirish bu jarayonda cheklov emas, balki ishonch, sifat va xavfsizlikni ta’minlovchi asos sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bender E.M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? Proceedings of FAccT, 2021, pp. 610–623.
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. va boshq. Umumiy pedagogika. — Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. — 528 b.
3. Maxkamov B.Sh., Zaynidinov X.N., Nurmurodov J.N. Sun’iy intellekt asoslari. — Toshkent: Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2024. — 264 b.
4. Fayziyeva M. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt. — Toshkent: Lesson Press, 2023. — 198 b.

RAQAMLI KONTENT TA’SIRINI SEL ASOSIDA BAHOLASH VA KIBERBULLINGNING OLDINI OLISH

Xakimova B.M.
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti katta ilmiy xodimi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510218

Annotatsiya. *Maqolada raqamli kontentning ta’lim oluvchilarga pedagogik, psixologik va axloqiy ta’sirini baholash muammolari ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Kiberbullingni aniqlashda muloqot konteksti, takroriylik va foydalanuvchilarning munosabatlarini hisobga olish zarurati asoslanadi. Kontent ekspertizasi, vaziyatli topshiriqlar va refleksiyani birlashtiruvchi metodik yondashuv taklif etiladi. Baholashda o‘quv faolligi bilan birga hissiy xavfsizlik, empatiya va mas’uliyatli qaror qabul qilishni kuzatish muhimligi ko‘rsatiladi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, ijtimoiy-emotsional ta’lim, SEL, kiberbulling, empatiya, axborot etikasi, hissiy xavfsizlik, mas’uliyatli qaror qabul qilish.*

Raqamli ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlardagi materiallar bilim olish bilan birga shaxslararo munosabatlar shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli kontent sifatini uning ilmiy to‘g‘riligi, dizayni yoki ko‘rishlar soni bilan cheklab baholash yetarli emas. O‘quv topshirig‘i bilimni mustahkamlashi, biroq uning atrofidagi izohlar ayrim ishtirokchilarni kamsitishi mumkin. Bunday vaziyatda materialning pedagogik foydasi va muloqot muhitining xavfsizligi alohida tekshirilishi lozim. Mazkur maqolaning maqsadi SEL imkoniyatlariga tayangan holda raqamli kontent ta’sirini baholash mezonlarini aniqlashtirish va internetdagi bullingning oldini olishga doir metodik yechimlarni taklif etishdir. Ish nazariy tahlilga asoslanadi, unda yangi empirik tajriba natijalari keltirilmaydi.

Baholashdagi asosiy muammo kontentning tashqi jozibadorligi bilan tarbiyaviy qiymatini tenglashtirishdir. Ko‘p izoh qoldirilgani konstruktiv muloqotni, uzoq tomosha qilingani esa chuqur tushunishni o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Ikkinchi muammo bir xil materialning yosh, tajriba va guruhdagi mavqega ko‘ra turlicha qabul qilinishidir. Uchinchi muammo qisqa kuzatuv asosida barqaror psixologik ta’sir haqida xulosa chiqarish bilan bog‘liq. Shuning uchun baholovchi kontent xususiyatlari, undan foydalanish sharoiti va kuzatilgan xulqiy belgilarni ajratishi, taxminni sababiy bog‘lanish sifatida talqin qilmasligi kerak.

Internetdagi bulling yoki kiberbulling ushbu muammolarni keskinlashtiradi. UNICEF uni raqamli texnologiyalar orqali shaxsni qo‘rqitish, g‘azablantirish yoki uyaltirishga qaratilgan takroriy xatti-harakat sifatida tavsiflaydi [1]. Masxaralovchi tasvir tarqatish, haqoratli xabar yuborish va guruhda nishonga olish shunday holatlar jumlasidandir. Biroq har qanday tanqidni bulling deb baholash ham to‘g‘ri emas. Tahlilda xatti-harakatning yo‘nalishi, takrorlanishi, ishtirokchilar o‘rtasidagi kuch

nomutanosibligi va jabrlangan shaxsning vaziyatdan chiqish imkoniyati tekshiriladi. Bir marta joylangan materialning qayta tarqatilishi ham zararli ta’sirni davom ettirishi mumkin. Demak, alohida so‘z yoki xabarni umumiy muloqotdan uzib baholash yetarli emas.

SEL raqamli muhitda hissiy holatni anglash va xulqni boshqarish uchun pedagogik asos beradi. CASEL o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlar o‘rnatish hamda mas’uliyatli qaror qabul qilishni o‘zaro bog‘liq kompetensiyalar sifatida belgilaydi [2]. Ushbu yo‘nalishlarni kontent tahliliga tatbiq etish o‘quvchidan xabar mazmunini tushunish bilan birga uning boshqa insonga ta’sirini ham o‘ylashni talab qiladi. B. M. Xakimovaning O‘zbekiston ta’limidagi o‘zgarishlarga bag‘ishlangan ishida SELni milliy ta’lim sharoitiga moslashtirish va pedagoglarni tayyorlash masalalari yoritilgan [3]. Bu yondashuv raqamli muloqot me’yorlarini ham mahalliy til va kundalik vaziyatlar asosida o‘rgatish zaruratini kuchaytiradi.

Kontentning pedagogik ta’sirini baholashda o‘quv maqsadiga muvofiqlik, dalillarning ishonchliligi va mustaqil fikrlashga undashi mezon sifatida olinishi mumkin. Psixologik yo‘nalishda ishtirokchining o‘z fikrini tahqirlanishdan qo‘rqmasdan bildira olishi, bezovtalik belgilari va yordam so‘rash imkoniyati kuzatiladi. Axloqiy yo‘nalish esa inson qadr-qimmatini hurmat qilish, shaxsiy ma’lumotlarni roziliksiz tarqatmaslik va kamsituvchi stereotiplarning mavjudligini tekshirishni qamrab oladi. Mazkur mezonlar ushbu maqolada metodik taklif sifatida ilgari suriladi. Ularning ishonchliligini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda ekspertlar baholari va ta’lim oluvchilarning javoblarini qiyoslash zarur.

Baholash jarayonida qisqa anonim so‘rov, pedagogik kuzatuv va vaziyatli topshiriq natijalarini birgalikda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Masalan, guruh chatida talabaning xatosi ustidan kuluvchi tasvir tarqalgan vaziyat taklif qilinadi. Ishtirokchi vaziyatni izohlaydi, zarar ko‘rayotgan insonning ehtimoliy hissiyotlarini tavsiflaydi va xavfsiz harakat variantini asoslaydi. Baholovchi faqat “yaxshi” javobni tanlashni emas, tanlov sababini ham tahlil qiladi. Xakimovaning mas’uliyatli qaror qabul qilishga oid ishida SELning o‘smirlardagi ushbu kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari muhokama etilgan [4]. Ushbu nazariy bog‘liqlikni raqamli vaziyatlarga tatbiq etish mumkin, biroq o‘smirlarga oid xulosalarni talabalar guruhiga bevosita umumlashtirish alohida tekshiruvni talab qiladi.

Amaliy mashg‘ulotda avval shaxsni aniqlashga imkon bermaydigan namunaviy kontent tahlil qilinadi. Keyin ishtirokchilar shoshilinch javob berishdan oldin hissiy holatini anglash, xabarni tekshirish va ehtimoliy oqibatlarni o‘ylashni mashq qiladi. Jabrlangan shaxsni qo‘llab-quvvatlash, zararli materialni qayta tarqatmaslik, dalillarni saqlash hamda mas’ul pedagog yoki platformaga xabar berish xavfsiz javob variantlari sifatida muhokama etiladi [1]. Mashg‘ulot yakunida

refleksiya orqali qarorning boshqalarga ta’siri izohlanadi. Haqiqiy jabrlanuvchini sinf oldida voqeani qayta aytishga majburlashdan saqlanish, yordam so‘rash uchun maxfiy kanal yaratish zarur. SEL mashg‘ulotlari ta’lim muassasasining himoya va murojaatlarni ko‘rib chiqish tartiblari bilan uyg‘unlashishi kerak.

Baholashning axloqiy chegaralari ham muhimdir. Pedagog o‘quvchining ruxsatsiz shaxsiy yozishmalarini yig‘ishi yoki hissiy javobiga qarab unga salbiy yorliq qo‘yishi mumkin emas. Tadqiqot uchun zarur eng kam ma’lumot olinishi, shaxsni tanituvchi belgilar olib tashlanishi va natijalar umumlashtirilishi lozim. Avtomatik filtrlar yordamchi vosita bo‘lsa-da, kinoya, aralash tilli yozishmalar va guruh tarixini har doim to‘liq talqin qilmasligi mumkin. Shu bois shubhali holat inson tomonidan kontekst asosida ko‘rib chiqilishi kerak. UNESCO ham bullingga qarshi ishda xavfsiz ta’lim muhiti va ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratadi [5].

Xulosa qilib aytganda, raqamli kontentning ta’sirini baholash mazmun, muloqot va foydalanish sharoitini birgalikda tahlil qilishni talab etadi. SEL asosidagi yondashuv baholashni bilim natijalari bilan cheklamasdan, empatiya, hissiy o‘zini boshqarish va qaror oqibatlarini tushuntirish bilan boyitadi. Kiberbulling profilaktikasida esa bu yondashuv xavfsiz murojaat kanallari va pedagogik qo‘llab-quvvatlash bilan birga qo‘llanishi zarur. Taklif etilgan mezonlarni turli yosh guruhlarida sinash, baholovchilar kelishuvini tekshirish hamda vaqt davomida kuzatish ularning amaliy qiymatini aniqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNICEF. Cyberbullying: What is it and how to stop it. https://www.unicef.org/stories/how-to-stop-cyberbullying (murojaat: 09.10.2026).
2. CASEL. What Is SEL? https://casel.org/what-is-sel/ (murojaat: 09.10.2026).
3. Khakimova B. M. (2025). Transformation of Educational System of Uzbekistan: SEL Methodology. European International Journal of Pedagogics, 5(04), 38–40. https://doi.org/10.55640/eijp-05-04-09
4. Khakimova B. M. (2026). Social and Emotional Learning as a Mechanism for Developing Responsible Decision-Making in Adolescents. International Journal of Artificial Intelligence, 6(03), 527–530. https://doi.org/10.5281/zenodo.19076036
5. UNESCO. What you need to know about school violence and bullying. https://www.unesco.org/en/articles/what-you-need-know-about-school-violence-and-bullying (murojaat: 09.10.2026).

JADIDLAR MEROSI ASOSIDA UMUMTA’LIM MUASSASALARI RAHBARLARINI TAYYORLASH: KADRLAR, KOMPETENSIYALAR VA FANLARARO HAMKORLIK MUAMMOLARI

Yusupov Ma’mur Ma’rufovich
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510372

Annotatsiya. *Maqolada “Jadidlar merosi asosida umumta’lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish” mavzusidagi dissertatsiya tadqiqoti natijalari asosida rahbar kadrlarni tayyorlashdagi uch muammo tayyorgarlikning amaliyotdan uzilishi, boshqaruv kompetensiyasining tor ma’muriy-texnik talqini va fanlararo hamkorlikning sustligi tahlil qilinadi. Jadidchilik harakatining yetti tamoyili (ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, zamonaviy ta’lim, axloqiy-tarbiyaviy, ijtimoiy hamkorlik, madaniy taraqqiyot, teng imkoniyat) “tamoyil, boshqaruv funksiyasi, kompetensiya komponenti pedagogik shart-sharoit” mantiqiy zanjiri orqali zamonaviy ta’lim menejmenti bilan bog‘lanadi. Rahbar boshqaruv kompetensiyasining milliy-ma’naviy liderlik komponenti bilan boyitilgan yetti komponentli tuzilmasi, uni rivojlantirishning yetti pedagogik shart-sharoiti, ichki va tashqi omillari hamda besh bosqichli strukturaviy-funksional modeli asoslanadi; fanlararo hamkorlik jadidshunoslik, ta’lim menejmenti va boshqaruv amaliyoti sintezi sifatida talqin etiladi.*

Kalit so‘zlar: *jadidlar merosi, kadrlar tayyorlash, boshqaruv kompetensiyasi, fanlararo hamkorlik, umumta’lim muassasasi rahbari, pedagogik shart-sharoit, strukturaviy-funksional model, milliy-ma’naviy liderlik.*

Аннотация. *В статье на основе результатов диссертационного исследования «Развитие управленческой компетенции руководителей общеобразовательных учреждений на основе наследия джадидов» анализируются три проблемы подготовки руководящих кадров: оторванность подготовки от практики, узкое административно-техническое понимание управленческой компетенции и слабость междисциплинарного взаимодействия. Семь принципов джадидского движения связываются с современным образовательным менеджментом через логическую цепочку «принцип, функция управления, компонент компетенции, педагогическое условие». Обоснованы семикомпонентная структура управленческой компетенции руководителя, дополненная компонентом национально-духовного лидерства, семь педагогических условий её развития, внутренние и внешние факторы, а также пятиэтапная структурно-функциональная модель; междисциплинарное взаимодействие трактуется как синтез джадидоведения, образовательного менеджмента и управленческой практики.*

Ключевые слова: *подготовка кадров, управленческая компетенция, междисциплинарное взаимодействие, наследие джадидов, руководитель общеобразовательного учреждения, повышение квалификации, андрагогический подход.*

Abstract. *Based on the findings of the dissertation research “Developing the managerial competence of general secondary school leaders on the basis of the Jadid heritage”, the article examines three problems in training school leaders: the gap between training and practice, a narrow administrative-technical view of managerial competence, and weak interdisciplinary cooperation. Seven principles of the Jadid movement are linked to modern educational management through the logical chain “principle, management function, competence component, pedagogical condition”. The article substantiates a seven-component structure of a school leader’s managerial competence enriched with a national-spiritual leadership component, seven pedagogical conditions and the internal and external factors of its development, and a five-stage*

structural-functional model; interdisciplinary cooperation is interpreted as a synthesis of Jadid studies, educational management and management practice.

Keywords: *staff training, managerial competence, interdisciplinary cooperation, Jadid heritage, school leader, in-service training, andragogical approach.*

Kirish Ta’lim sifatini oshirishning hal qiluvchi bo‘g‘ini maktab rahbari, shu bois rahbar kadrlarni tayyorlash va ularning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish bugungi ta’lim siyosatining markaziy masalalaridan biriga aylandi. Xalqaro tadqiqotlar buni empirik jihatdan tasdiqlaydi: P.Hallinger va R.Heck maktab rahbariyati faoliyati o‘quvchilar natijalariga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan [1], B.Creemers va G.Reezigt ma’lumotlariga ko‘ra rahbariyat o‘quvchilar natijalaridagi tafovutning 3–5 foizini izohlaydi, bu esa maktab darajasidagi barcha omillar ta’sirining taxminan to‘rtdan biriga teng [2]. T.Waters, R.Marzano va B.McNulty meta-tahlilida rahbarlikning 21 ta mas’uliyat yo‘nalishi ajratilgan va rahbarlik sifatining oshishi o‘quvchilar yutuqlarining sezilarli o‘sishi bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan [3].

O‘zbekistonda ham bu masala davlat siyosati darajasida qo‘yilgan. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (PF-60) inson kapitalini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi, PQ-3160 (2017) va PQ-4574 (2020) qarorlarida esa jadidlar merosini o‘rganish va undan ta’lim-tarbiyada foydalanish vazifasi qo‘yilgan [4]. Biroq amaliyotda rahbar kadrlarni tayyorlash uch muammo bilan to‘qnash kelmoqda:

1. Kadrlar tayyorlash va amaliyot o‘rtasidagi uzilish. Malaka oshirish ko‘pincha bir martalik, ma’ruzaga asoslangan tadbir sifatida o‘tkaziladi va rahbarning real boshqaruv vaziyatlariga yetarlicha bog‘lanmaydi.

2. Kompetensiyani tor talqin qilish. Boshqaruv kompetensiyasi ko‘proq ma’muriy-texnik malakalar (hujjat yuritish, hisobot, nazorat) bilan cheklanib, uning qadriyatli, kommunikativ va refleksiv o‘lchamlari chetda qolmoqda.

3. Fanlararo hamkorlikning sustligi. Rahbar tayyorlash pedagogika, ta’lim menejmenti, psixologiya, tarix va madaniyatshunoslik yutuqlarini birlashtirishni talab qiladi, ammo bu sohalar o‘rtasidagi aloqa tizimli emas.

Maqola “Jadidlar merosi asosida umumta’lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish” mavzusidagi dissertatsiya tadqiqoti doirasida tayyorlangan. Uning maqsadi tadqiqotda ishlab chiqilgan nazariy konstruksiyalar (jadid maorifi tamoyillari, kompetensiya tuzilmasi, pedagogik shart-sharoitlar, omillar va rivojlantirish modeli) yuqoridagi uch muammoni hal etishga qanday xizmat qilishini ko‘rsatish. Jadidlar tanlanganining sababi shundaki, ular XX asr boshlarida aynan shu muammolar malakali kadrlar yetishmasligi, eskirgan ta’lim mazmuni va jamiyatning ta’limdan uzoqligi bilan to‘qnash kelgan va ularni tizimli hal etishga harakat qilgan. Ular zamonaviy menejment atamalarini qo‘llamagan

bo‘lsa-da, amalda strategik rejalashtirish, kadrlar siyosati, standartlashtirish, resurslarni jalb qilish va jamoatchilik bilan kommunikatsiya funksiyalarini bajarganlar.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Kompetensiya nazariyasi. “Kompetensiya” tushunchasini ilmiy muomalaga D.McClelland kiritgan: u 1973-yilgi maqolasida kasbiy muvaffaqiyatni intellekt testlari emas, real faoliyatda namoyon bo‘ladigan kompetensiyalar belgilashini asoslagan [5]. R.Boyatzis samarali menejerning kompetensiya modelini [6], L. va S.Spenserlar esa kompetensiyaning “aysberg” modelini ko‘rinadigan (bilim, ko‘nikma) va yashirin (motiv, qadriyat, o‘zlik tasavvuri) qatlamlarini taklif etgan [7]. Post-sovet pedagogikasida I.Zimnyaya va A.Xutorskoy “kompetensiya” (me’yoriy-maqsadli talab) va “kompetentlik” (shaxsda namoyon bo‘lgan, faoliyatda isbotlangan holat) tushunchalarini farqlagan [8; 9]. Bu farqlash rahbar kompetensiyasini diagnostika qilish va rivojlantirishning metodologik asosi hisoblanadi.

Ta’lim liderligi nazariyasi. Xalqaro tajribada maktab rahbari sof ma’muriy ijrochi emas, o‘qitish-o‘rganish sifatiga mas’ul pedagogik lider sifatida talqin qilinadi. AQShdagi PSEL-2015 standarti rahbar faoliyatini o‘n yo‘nalishda missiya va qadriyatlar, axloq, o‘quv dasturi, jamoa madaniyati, kasbiy salohiyat, oila va jamoatchilik bilan hamkorlik va boshqalarda belgilaydi [10]. OECD tadqiqotlari (B.Pont, D.Nusche, H.Moorman, 2008) va TALIS natijalari rahbarlarning kasbiy rivojlanishi ish jarayoniga singdirilgan, hamkorlikka asoslangan va uzluksiz bo‘lganda samaraliroq ekanini ko‘rsatadi [11]. Instruksional (Hallinger), transformatsion (Leithwood, Bass) va taqsimlangan liderlik modellari, M.Fullanning ta’lim o‘zgarishlarini boshqarish nazariyasi ham shu yo‘nalishni qo‘llab-quvvatlaydi [12].

Kattalar ta’limi. M.Knowlesning andragogika nazariyasiga ko‘ra kattalar mustaqil, tajribaga tayangan, amaliy va muammoga yo‘naltirilgan o‘qishni afzal ko‘radi [13]. Maktab direktorlari katta kasbiy tajribaga ega kattalar bo‘lgani uchun ularni tayyorlashda ma’ruza emas, keys, trening va tengdoshlararo o‘rganish (peer-learning) ustuvor bo‘lishi lozim.

Jadidshunoslik. A.Xolid jadidchilikni islom madaniy merosini saqlagan holda zamonaviy taraqqiyot bilan muloqotga kirishgan intellektual-ijtimoiy harakat sifatida ta’riflaydi [14], B.Qosimov uni milliy uyg‘onishning yaxlit harakati deb baholaydi [15]. U.Dolimov jadid maktablarining tashkiliy tajribasini [16], I.Axrorov yangi usul maktablarida o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslarini, jumladan fanlararo bog‘lanishlarni o‘rgangan [17].

Jadid maorifi tamoyillari. Tadqiqotda jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik-ijtimoiy konsepsiyalari tizimlashtirilib, yetti yetakchi tamoyil ajratildi: (1) ma’rifatparvarlik jamiyatni yangilashning birlamchi omili ilm-ma’rifat ekanligi;

(2) milliy uyg‘onish va o‘zlikni anglash ta’limning til, tarixiy xotira va milliy merosni asrash bilan bog‘liqligi; (3) zamonaviy (dunyoviy) ta’lim arifmetika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik, ona tili va chet tillarini tizimli o‘qitish; (4) axloqiy-tarbiyaviy tamoyil ta’limni komil inson tarbiyasi vositasi sifatida talqin etish; (5) ijtimoiy faollik va hamkorlik maktab, muallim, ota-ona, mahalla va jamoatchilik hamkorligi; (6) madaniy taraqqiyot matbuot, teatr, bosmaxona va kutubxonalar orqali ma’rifat tarqatish; (7) ayollar savodxonligi va ta’limda teng imkoniyat. Bu tamoyillar “ma’rifat, milliy ong, zamonaviy ta’lim, komil inson, jamiyat bilan hamkorlik, madaniy muhit, teng imkoniyat” formulasi sifatida rahbar boshqaruv kompetensiyasining qadriyatli o‘zagini tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili bir bo‘shliqni ko‘rsatadi: xalqaro liderlik modellari universal kompetensiyalarga qaratilgan, jadidshunoslik tadqiqotlari esa ko‘proq tarixiy-pedagogik xususiyatga ega. Jadid tajribasini zamonaviy rahbar kadrlarni tayyorlash va fanlararo hamkorlik muammolari bilan bog‘lab tahlil qilgan tadqiqotlar kam. Dissertatsiya tadqiqoti va ushbu maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan: jadid merosi mazmuniy-qadriyatli asos, PSEL va OECD standartlari esa uni zamonaviy rahbar kompetensiyalari tilida tizimlashtirishning metodologik asosi sifatida olinadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot yetti o‘zaro to‘ldiruvchi metodologik yondashuvga tayanadi: tizimli (kompetensiya va uni rivojlantirish jarayonini yaxlit tizim sifatida ko‘rish), kompetensiyaviy (natijani o‘lchanadigan kompetensiyalar orqali belgilash), shaxsga yo‘naltirilgan (rahbarning individual tajribasi va ehtiyojlarini hisobga olish), aksiologik (jadid qadriyatlarini boshqaruvning ma’naviy-axloqiy asosi sifatida olish), madaniy-tarixiy (jadid g‘oyalarini o‘z kontekstida o‘rganib, bugungi sharoitda qayta talqin qilish), faoliyatga yo‘naltirilgan (kompetensiyani real boshqaruv vaziyatlarida rivojlantirish) va andragogik (rahbarlarni katta yoshli ta’lim oluvchi sifatida ko‘rish). Izlanish ikki bosqichda olib borildi.

Birinchi bosqichda nazariy tahlil o‘tkazildi: jadid ma’rifatparvarlarining asarlari (M.Behbudiyning “Ehtiyoji millat”, “Padarkush”; A.Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq”; A.Fitratning “Hind sayyohi bayonoti”, “Oila”), “Sadoi Turkiston”, “Oyina”, “Maorif va o‘qitg‘uvchi” kabi jadid matbuoti materiallari, arxiv hujjatlari hamda kompetensiya va ta’lim liderligiga oid xalqaro adabiyotlar qiyosiy-tarixiy va kontent-tahlil metodlari bilan o‘rganildi. Jadid amaliyotidagi har bir kadr tayyorlash va boshqaruv holati zamonaviy menejment funksiyasi va kompetensiya komponenti bilan solishtirildi.

Ikkinchi bosqichda aniqlovchi tajriba-sinov ishlari olib borildi: umumta’lim muassasalari rahbarlari o‘rtasida so‘rovnoma va suhbatlar o‘tkazildi, maktab hujjatlari tahlil qilindi. Bu bosqich nazariy jihatdan belgilangan muammolarni real

amaliyot ehtiyojlari bilan solishtirish va aniqlashtirish imkonini berdi. Natijalar kvalimetrik va statistik (foizlik, taqqoslovchi) tahlil asosida qayta ishlandi.

Natijalar va tahlil

1. Kadrlar tayyorlash: jadid tajribasi va bugungi muammo

Jadidlar kadrlar muammosini millat taraqqiyotining asosiy to‘sig‘i deb bilgan va uni ehtiyojni aniqlashdan boshlagan. M.Behbudiy “Ehtiyoji millat” maqolasida o‘lkada o‘z shifokori, muhandisi, buxgalteri yo‘qligini qayd etib, muhandis, shifokor, huquqshunos, muallim, texnik va zamonaviy savdogarlarni tayyorlashni milliy zarurat sifatida ko‘rsatadi [18]. Bu bugungi tilda kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni rejalashtirishdir.

Ehtiyoj aniqlangach, uni qondirish mexanizmlari yaratilgan. Toshkentda 1909-yilda tashkil etilgan “Ko‘mak” jamiyati Nizomida o‘rta va oliy o‘quv yurtlaridagi o‘quvchilarga stipendiya ta’sis etish ko‘zda tutilgan [19]. Buxorodagi “Tarbiyai atfol” jamiyati qobiliyatli yoshlarni Orenburg, Qozon, Istanbul va Qohiraga o‘qishga yuborgan, 1922-yilda esa Turkiston va Buxorodan 70 dan ortiq yosh Germaniyaga o‘qishga jo‘natilgan [20]. 1927-yilda Samarqandda yangi alifbo rahbarlarini tayyorlash uchun bir yarim oylik, 30 kishilik markaziy kurs ochilgan; unda faqat yangi alifbo, til, imlo va sarf o‘qitilgan [21]. Bu kurs tarkibida zamonaviy maqsadli malaka oshirish dasturining barcha elementlari bor: aniq muammo (alifbo hali ommaviy tus olmagan), aniq maqsad, belgilangan muddat, tinglovchilar soni va tor yo‘naltirilgan mazmun.

Aniqlovchi tajriba bugungi rahbar kadrlarni tayyorlashdagi asosiy cheklovlarni ko‘rsatdi: rahbarlarning jadid pedagogik-boshqaruv merosidan yetarlicha xabardor emasligi, tarixiy-pedagogik manbalarga murojaat malakasining pastligi, metodik ta’minotning cheklanganligi, ayrim hollarda rasmiy-yuzaki yondashuvning saqlanib qolayotgani, shuningdek vaqt resursining tanqisligi. Jadid tajribasi bilan solishtirilganda farq aniq ko‘rinadi: jadidlar kadrlarni muayyan muammoni hal etish uchun tayyorlagan, bugungi malaka oshirish esa ko‘pincha umumiy mavzular bo‘yicha va rahbarning maktabidagi aniq muammodan ajralgan holda o‘tkaziladi.

2. Boshqaruv kompetensiyasi: tor talqindan integrativ tuzilmaga

Tahlil asosida umumta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetensiyasi quyidagicha ta’riflandi: bu rahbarning ta’lim tashkilotini samarali boshqarish, jamoani rivojlantirish, strategik va operativ qarorlar qabul qilish, resurslardan oqilona foydalanish, pedagogik jarayon sifatini ta’minlash hamda zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini tatbiq etish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, tajriba, shaxsiy sifat va qadriyatlar majmuasi. Ta’rifning muhim jihati u kompetensiyaning faoliyatli o‘lchami bilan birga qadriyatli o‘lchamini ham qamrab oladi.

Shu ta’rifga muvofiq kompetensiya tuzilmasi yetti komponentdan iborat deb belgilandi (1-jadval): Boshqaruv kompetensiyasi, motivatsion-qadriyatli, kognitiv,

operatsion-faoliyatli, kommunikativ, milliy-ma’naviy liderlik, shaxsiy-refleksiv, natijaviy komponentlar. Ulardan oltitasi universal xususiyatga ega va PSEL hamda OECD talablariga mos keladi; milliy-ma’naviy liderlik esa jadidlar merosi bilan boyitilgan maxsus komponentdir. Tadqiqotda u oltita element orqali aniqlashtiriladi: milliy-ma’naviy liderlik salohiyati, ma’rifatparvarlikka tayangan qaror qabul qilish, ta’lim mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitish, tarbiyaviy-axloqiy boshqaruv madaniyati, maktab-oila-mahalla hamkorligini tashkil etish va pedagog kadrlarni kasbiy-ma’naviy rivojlantirish.

1-jadval. Rahbar boshqaruv kompetensiyasining komponentlari va jadid merosidagi asoslari

Komponent	**Asosiy indikatorlar**	**Jadid merosidagi tarixiy asos**
Motivatsion-qadriyatli	Ta’lim sifatiga intilish, mas’uliyat, tashabbuskorlik, kasbiy rivojlanish ehtiyoji	Ma’rifatparvarlik; Avloniyning tarbiyani “hayot-mamot masalasi” deb bilishi
Kognitiv (gnostik)	Ta’lim menejmenti, qonunchilik, pedagogika, psixologiya, jadid pedagogik merosi bo‘yicha bilimlar	Behbudiy va Munavvar qorining darsliklari va o‘quv rejalari
Operatsion-faoliyatli	Rejalashtirish, qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash, monitoring, kadrlar bilan ishlash	Munavvar qorining 16 bandli muallimlar yo‘riqnomasi; 30 kishilik markaziy kurs
Kommunikativ	Jamoa, ota-ona va mahalla bilan muloqot, nizolarni hal qilish	Ota-onalar va ulamolar ishtirokidagi ochiq imtihonlar; jadid matbuoti va teatri
Milliy-ma’naviy liderlik (maxsus)	Ma’rifatparvarlikka tayangan qarorlar, ta’lim mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitish, tarbiyaviy-axloqiy boshqaruv madaniyati	Behbudiyning diniy va dunyoviy ilmlarni uyg‘unlashtirish g‘oyasi; Fitratning “fikr tarbiyasi”
Shaxsiy-refleksiv	O‘z-o‘zini baholash, tanqidiy fikrlash, emotsional barqarorlik, moslashuvchanlik	Behbudiyning yangi maktablar dasturlaridagi kamchiliklarni tanqidiy qayd etishi
Natijaviy	Ta’lim sifati va o‘quvchilar natijalarining yaxshilanishi, jamoada ijobiy muhit, rivojlanish strategiyasining amalga oshishi	Usuli savtiya bilan savodni besh yil o‘rniga olti oyda chiqarish natijasi

Kompetensiyaning rivojlanganlik darajasi har bir komponent bo‘yicha uch darajada baholanadi: past (reproduktiv) merosdan foydalanish rasmiy-yuzaki, qarorlar an’anaviy-ma’muriy; o‘rta (produktiv) g‘oyalarni namuna asosida qo‘llaydi, ayrim qarorlarni meros bilan asoslaydi; yuqori (ijodiy-tizimli) merosni mustaqil tahlil qilib, boshqaruv strategiyasiga tizimli integratsiya qiladi.

3. Fanlararo hamkorlik: ikki darajadagi muammo

Fanlararo hamkorlik muammosi ikki darajada namoyon bo‘ladi.

Maktab darajasida o‘quv fanlari o‘rtasidagi aloqaning sustligi. Jadid maktablarida bu masala ongli ravishda hal etilgan: I.Axrorov tadqiqotiga ko‘ra yangi usul maktablarida o‘rganilgan materialni boshqa bilimlar bilan bog‘lash va amaliyotda qo‘llash imkoniyati berilgan, matematika, geografiya, tarix va adabiyot bir-biriga bog‘lab o‘qitilgan [17]. Darsliklar ham fanlararo xususiyatga ega bo‘lgan: ular diniy manbalar, xalq og‘zaki ijodi (ertak, maqol, topishmoq), milliy urf-odatlar va jahon pedagogikasi asarlari tarjimalarini birlashtirgan. Bugungi maktab rahbari uchun bundan kelib chiqadigan vazifa — fan metodbirlashmalari o‘rtasidagi gorizontal hamkorlikni tashkil etish, integratsiyalashgan darslar va loyihalarni rag‘batlantirish.

Rahbar tayyorlash darajasida rahbarni tayyorlovchi fanlar va mutaxassislar o‘rtasidagi aloqaning yo‘qligi. Rahbar tayyorlash mazmuni uch sohaning sintezini talab qiladi: tarixiy-pedagogik meros (jadidshunoslik), zamonaviy ta’lim menejmenti nazariyasi va boshqaruv amaliyoti. Hozir bu sohalar alohida o‘qitiladi: tarixchi jadidlar haqida, menejer boshqaruv funksiyalari haqida, psixolog jamoa iqlimi haqida gapiradi, ammo ularni bitta boshqaruv vaziyatida birlashtiradigan mexanizm yo‘q. Natijada rahbar jadid merosini “tarixiy ma’lumot” sifatida qabul qiladi va uni boshqaruv qaroriga aylantira olmaydi.

Jadidlar o‘z davrida bu muammoni institutsional yo‘l bilan hal etgan: maktab, matbuot, bosmaxona, kutubxona, teatr va xayriya jamiyatlarini yagona ma’rifiy tizimga bog‘lagan. Masalan, Behbudiyning “Padarkush” dramasidan tushgan daromad yangi usul maktablarini qo‘llab-quvvatlashga sarflangan, Ibratning “Matbaai Is’hoqiyya” bosmaxonasi maktab uchun darslik va lug‘atlar chop etgan. Bu turli soha vakillari adiblar, noshirlar, muallimlar, savdogarlar — bir maqsad atrofida hamkorlik qilgan modeldir.

4. Tamoyildan pedagogik shart-sharoitgacha: mantiqiy zanjir

Tadqiqotning markaziy xulosasi jadid maorifi tamoyillari rahbar tayyorlash amaliyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chmaydi, balki to‘rt bo‘g‘inli zanjir orqali o‘tadi: har bir tamoyil muayyan boshqaruv funksiyasida namoyon bo‘ladi, u kompetensiyaning tegishli komponentini shakllantiradi, bu jarayon esa aniq pedagogik shart-sharoit bilan ta’minlanadi (2-jadval). Aynan shu zanjir uch muammoni bir-biriga bog‘laydi: tamoyil va funksiya fanlararo (tarix va menejment) bog‘lanish, komponent kompetensiya mazmuni, shart-sharoit esa kadrlar tayyorlash amaliyotidir.

2-jadval. Jadid maorifi tamoyillaridan pedagogik shart-sharoitlargacha

Tamoyil	Boshqaruv funksiyasi	Kompetensiya komponenti	Pedagogik shart-sharoit
Ma’rifatparvarlik	Strategik rejalashtirish	Motivatsion-qadriyatli	Motivatsion muhit
Milliy uyg‘onish va o‘zlikni anglash	Ta’lim mazmunini milliy qadriyat bilan boyitish	Milliy-ma’naviy liderlik	Mazmuniy-kognitiv
Zamonaviy (dunyoviy) ta’lim	Standartlashtirish va sifat nazorati	Kognitiv, operatsion-faoliyatli	Metodik-didaktik
Axloqiy-tarbiyaviy	Tarbiyaviy-axloqiy yetakchilik	Shaxsiy-refleksiv	Diagnostik-refleksiv
Ijtimoiy faollik va hamkorlik	Resurslarni boshqarish, davlat-jamoatchilik sherikligi	Kommunikativ	Ijtimoiy-faoliyatli (hamkorlikdagi muhit)
Madaniy taraqqiyot	Jamoatchilik bilan kommunikatsiya va ta’lim brendingi	Kommunikativ	Normativ-tashkiliy va resurs
Ayollar savodxonligi va teng imkoniyat	Kadrlar siyosati, ta’limga qamrovni kengaytirish	Motivatsion-qadriyatli, natijaviy	Inklyuziv va teng imkoniyatli muhit

5. Kompetensiya rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar

Aniqlovchi tajriba omillarni ikki guruhga ajratish imkonini berdi. *Ichki (subyektiv) omillar*: rahbarning ma’rifatparvarlik va milliy qadriyatlarga yo‘nalgan motivatsiyasi; jadid pedagogik-boshqaruv merosi bo‘yicha bilim darajasi va manbalar bilan ishlash malakasi; liderlik salohiyati va shaxsiy-axloqiy fazilatlari; refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorlik; kasbiy tajriba va innovatsiyalarga ochiqlik. *Tashqi (obyektiv) omillar*: normativ-huquqiy baza (“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, PF-60, PF-5712); malaka oshirish tizimining holati; metodik ta’minot va jadidshunoslik manbalariga erkin kirish; hududning madaniy-tarixiy muhiti; maktab-oila-mahalla qo‘llab-quvvatlashi; raqamli muhit.

Rahbarlarning ko‘pchiligi uchun eng ta’sirli ichki omil ma’rifatparvarlik motivatsiyasi va jadid merosiga qiziqish, eng ta’sirli tashqi omil metodik ta’minot va manbalar bazasiga erkin kirish bo‘lib chiqdi. Omillar ta’siri kontekstga bog‘liq: jadidlar faoliyat yuritgan hududlarda madaniy-tarixiy omil kuchliroq, qishloq maktablarida esa metodik ta’minot omili muhimroq. Ichki va tashqi omillar dialektik bog‘liq: kuchli motivatsiyali rahbar metodik qo‘llab-quvvatlashsiz salohiyatini ro‘yobga chiqara olmaydi, qulay tashqi muhit esa ichki motivatsiya past bo‘lsa natija bermaydi. Bu xulosa kadrlar tayyorlashda faqat kurs tashkil etish yetarli emasligini, motivatsiya va metodik muhit bir vaqtda yaratilishi kerakligini ko‘rsatadi.

Muhokama va amaliy takliflar

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, uch muammo bir-biridan alohida emas: kadrlar tayyorlash amaliyotdan uzilgani uchun kompetensiya tor talqin qilinadi, kompetensiya tor talqin qilingani uchun esa uni rivojlantirishda turli fanlarning

hamkorligiga ehtiyoj sezilmaydi. Shu bois ularni birgalikda hal etish lozim. Jadid tajribasi va zamonaviy nazariyaga tayangan holda quyidagi yo‘nalishlar taklif etiladi.

Rivojlantirish modeli. Dissertatsiyada “maqsad, yondashuv, tamoyil, bosqich, metod/texnologiya, natija” mantiqiga asoslangan strukturaviy-funksional model ishlab chiqildi. Model yetti tamoyilga (tarixiylik va vorisiylik, ilm-ma’rifatga tayanish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, amaliy yo‘naltirilganlik, uzluksizlik va izchillik, refleksivlik, innovatsionlik) tayanadi va besh bosqichdan iborat:

1. Maqsadli-motivatsion – rahbarda jadid merosini o‘rganish va qo‘llashga ehtiyoj shakllantiriladi; ijtimoiy buyurtma boshqaruvni ma’muriy ijrochilikdan qadriyatga tayangan strategik darajaga ko‘tarish.

2. Mazmuniy-kognitiv – yetti o‘quv-metodik modul: jadid pedagogik-boshqaruv merosi asoslari; milliy-ma’naviy liderlik; ma’rifatparvarlikka tayangan strategik rejalashtirish va qaror qabul qilish; tarbiyaviy-axloqiy boshqaruv madaniyati; ta’lim mazmunini milliy qadriyatlar bilan boyitish; maktab-oila-mahalla hamkorligi; pedagog kadrlarni kasbiy-ma’naviy rivojlantirish.

3. Texnologik-jarayonli – seminar-trening, keys, professional hamjamiyat (PLC), peer-learning, mentoring, jadidshunoslik klublari, kasbiy portfolio va refleksiya vositalari.

4. Diagnostik-baholash – kompetensiya komponentlari bo‘yicha past, o‘rta va yuqori darajalarda rubrika, chek-list, monitoring kartasi, so‘rovnoma va kuzatuv orqali baholash.

5. Natijaviy-korreksion – natijalarni monitoring qilish, kamchiliklarni bartaraf etish va individual rivojlanish dasturini takomillashtirish; bu bosqichdan diagnostik-baholash bosqichiga teskari aloqa yo‘naltiriladi.

Pedagogik shart-sharoitlar. Model samaradorligi yetti pedagogik shart-sharoit bilan ta’minlanadi va ularning har biri aniqlangan muammolardan biriga javob beradi:

Pedagogik shart-sharoit	**Mazmuni**	**Hal etiladigan muammo**
Mazmuniy-kognitiv	Malaka oshirishga jadidshunoslik modullarini kiritish	Rahbarlarning jadid merosidan yetarli xabardor emasligi
Motivatsion-qadriyatli	Ma’rifatparvarlik namunalariga tayangan ma’naviy rag‘bat muhiti	Rasmiy-yuzaki yondashuv
Metodik-didaktik	Tarixiy g‘oyani boshqaruv vaziyatiga moslashtiruvchi keys va topshiriqlar	Kadrlar tayyorlashning amaliyotdan uzilishi
Ijtimoiy-faoliyatli	Hamkorlikdagi ta’lim muhiti, tajriba almashinuvi	Fanlararo va institutsional hamkorlikning sustligi
Diagnostik-refleksiv	Uzluksiz diagnostika, monitoring va refleksiya tizimi	Rivojlantirishning bir martalik xususiyati

Pedagogik shart-sharoit	Mazmuni	Hal etiladigan muammo
Normativ-tashkiliy va resurs	Me’yoriy, tashkiliy va metodik qo‘llab-quvvatlash	Metodik ta’minot va vaqt resursining cheklanganligi
Inklyuziv va teng imkoniyatli muhit	Teng imkoniyat tamoyilini boshqaruvga singdirish	Ta’limga qamrov va adolat masalalari

Model va shart-sharoitlar quyidagi amaliy yo‘nalishlarda ro‘yobga chiqariladi.

1. Muammoga asoslangan maqsadli malaka oshirish. Samarqanddagi 30 kishilik kurs tajribasidan kelib chiqib, rahbarlar uchun malaka oshirish umumiy mavzular emas, maktabdagi aniq boshqaruv muammosi (masalan, pedagoglarning yangilikka qarshiligi, ota-onalar ishtirokining sustligi, cheklangan resurs sharoitida sifatni oshirish) atrofida tashkil etiladi. Har bir modul nazariy (jadid g‘oyasi va zamonaviy nazariya), amaliy (keys, topshiriq) va refleksiv (o‘z amaliyotini tahlil qilish) qismlardan iborat bo‘ladi. Malaka oshirish tizimiga “Behbudiyning ta’lim sifati va o‘quv dasturini standartlashtirishga oid qarashlari”, “Munavvar qori va usul-i jadid maktabining tashkiliy tajribasi”, “Avloniyning tarbiyaviy-axloqiy boshqaruvga oid g‘oyalari” kabi jadidshunoslik modullarini kiritish tavsiya etiladi.

2. Kompetensiyani yaxlit rivojlantiruvchi faol metodlar. Kattalar ta’limi tamoyillariga muvofiq, rahbarlar bilan ishlashda quyidagi metodlar qo‘llaniladi:

keyslar – masalan, “Yangi usul maktabi” keysida rahbar jadidlarning yangi usul maktablarini joriy etish tajribasiga tayanib, pedagoglar qarshiligini kamaytirish va uch bosqichli innovatsiya rejasini tuzish strategiyasini ishlab chiqadi;

muammoli topshiriqlar – masalan, “Ta’lim sifati uchun kim mas’ul?” topshirig‘ida “rahbar – o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona” mas’uliyat modeli yaratiladi;

munozaralar – “Qattiqqo‘l rahbar yoki demokratik rahbar?” mavzusida optimal boshqaruv uslubi asoslanadi;

loyihalar – “Ma’rifat maskani” loyihasida maktab, oila, mahalla hamkorlik dasturi ishlab chiqiladi;

refleksiv mashg‘ulotlar – “Mening boshqaruv qarorim” va “Mening rahbarlik manifestim” topshiriqlari rahbarning o‘z faoliyatini tanqidiy baholashini ta’minlaydi.

3. Fanlararo hamkorlik mexanizmlari. Rahbar tayyorlashda fanlararo hamkorlik uch darajada yo‘lga qo‘yiladi:

mazmun darajasida – har bir modul tarixiy-pedagogik g‘oya, menejment nazariyasi va boshqaruv amaliyotini bitta vaziyatda birlashtiradi; masalan, Behbudiyning tarqoq dasturlar haqidagi xavotiri davlat ta’lim standarti va sifat menejmenti bilan, Avloniyning oila-maktab hamkorligiga oid qarashlari zamonaviy maktab-oila-mahalla modeli bilan birga tahlil qilinadi;

o‘qituvchilar darajasida – mashg‘ulotlarni tarixchi (jadidshunos), ta’lim menejmenti mutaxassisi, psixolog va amaliyotchi direktor birgalikda olib boradi; murabbiy ma’ruzachi emas, fasilitator vazifasini bajaradi;

institutsional darajada – pedagogik mahorat instituti, universitetlarning tarix va filologiya fakultetlari, hududiy muzeylar va maktablar o‘rtasida hamkorlik shartnomalari tuziladi; hududiy kontekstdan foydalaniladi (Samarqandda Behbudiy, Farg‘ona vodiysida Ibrat va Hamza, Toshkentda Munavvar qori merosi).

4. Uzluksiz rivojlanish va professional hamjamiyat. OECD va TALIS xulosalariga mos ravishda, kompetensiya bir martalik kurs natijasida emas, uzluksiz jarayonda shakllanadi. Shu bois rahbarlar uchun professional o‘quv hamjamiyatlari (PLC), mentorlik, jadidshunoslik klublari va elektron kasbiy portfolio tashkil etiladi. Rivojlantirish “diagnostika, rivojlantirish, baholash, takomillashtirish” sikli bo‘yicha takrorlanadi.

Cheklovlar. Jadid tajribasini bugungi sharoitga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish mumkin emas: jadidlar mustamlaka sharoitida, davlat yordamisiz va ko‘pincha ma’muriyat qarshiligida ishlagan (masalan, 1909-yilgi “Farmoyish” yangi maktablar ochishni keskin cheklagan). Bugungi rahbar esa davlat ta’lim tizimi doirasida ishlaydi. Shu bois jadid merosi tayyor retsept sifatida emas, qadriyatli asos va boshqaruv tafakkurining tarixiy namunasi sifatida qo‘llanadi.

Xulosa. Birinchidan, rahbar kadrlarni tayyorlash, kompetensiyalar va fanlararo hamkorlik muammolari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni alohida emas, yagona tizim sifatida hal etish talab etiladi.

Ikkinchidan, jadid ma’rifatparvarlari kadrlar tayyorlashni ehtiyojni aniqlashdan boshlagan va uni aniq mexanizmlar stipendiyalar, xorijda o‘qitish, qisqa muddatli maqsadli kurslar, muallimlar uchun yo‘riqnomalar orqali amalga oshirgan. Bu tajriba bugungi malaka oshirishni muammoga asoslangan va natijaga yo‘naltirilgan shaklda qayta qurish uchun tarixiy asos bo‘ladi.

Uchinchidan, umumta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetensiyasi yetti komponentdan motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ, milliy-ma’naviy liderlik, shaxsiy-refleksiv va natijaviy iborat integrativ tuzilma sifatida asoslandi. Jadid maorifining yetti tamoyili “tamoyil, boshqaruv funksiyasi, kompetensiya komponenti, pedagogik shart-sharoit” zanjiri orqali bu tuzilma bilan bog‘landi. Milliy-ma’naviy liderlik komponenti xalqaro liderlik modellarini (instruksional, transformatsion, taqsimlangan) milliy-pedagogik mazmun bilan to‘ldiradi.

To‘rtinchidan, kompetensiyani rivojlantirish besh bosqichli strukturaviy-funksional model (maqsadli-motivatsion, mazmuniy-kognitiv, texnologik-jarayonli, diagnostik-baholash, natijaviy-korreksion) va yetti pedagogik shart-sharoit orqali amalga oshiriladi. Eng ta’sirli omillar rahbarning ma’rifatparvarlik motivatsiyasi va metodik ta’minot bir vaqtda kuchaytirilishi lozim.

Beshinchidan, fanlararo hamkorlik maktab darajasida (o‘quv fanlari integratsiyasi) va rahbar tayyorlash darajasida (jadidshunoslik, ta’lim menejmenti,

psixologiya va amaliyot sintezi) yo‘lga qo‘yilishi lozim. Buning uchun mazmun, o‘qituvchilar va muassasalar darajasidagi hamkorlik mexanizmlari taklif etildi.

Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan yondashuv samaradorligini shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish va kompetensiya komponentlari bo‘yicha o‘sish dinamikasini miqdoriy baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hallinger P., Heck R.H. Exploring the principal’s contribution to school effectiveness: 1980–1995 // School Effectiveness and School Improvement. – 1998. – Vol. 9(2). – P. 157–191.
2. Creemers B.P.M., Reezigt G.J. School level conditions affecting the effectiveness of instruction // School Effectiveness and School Improvement. – 1996. – Vol. 7(3). – P. 197–228.
3. Waters T., Marzano R.J., McNulty B. Balanced leadership: What 30 years of research tells us about the effect of leadership on student achievement. – Aurora: McREL, 2003.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi PQ-3160-son, 2020-yil 27-yanvardagi PQ-4574-son qarorlari; 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
5. McClelland D.C. Testing for competence rather than for “intelligence” // American Psychologist. – 1973. – Vol. 28(1). – P. 1–14.
6. Boyatzis R.E. The competent manager: A model for effective performance. – New York: Wiley, 1982.
7. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at work: Models for superior performance. – New York: Wiley, 1993.
8. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
9. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. – М.: Эйдос, 2013. – 73 с.
10. National Policy Board for Educational Administration. Professional Standards for Educational Leaders 2015. – Reston, VA, 2015.
11. Pont B., Nusche D., Moorman H. Improving school leadership. Vol. 1: Policy and practice. – Paris: OECD, 2008.
12. Fullan M. The new meaning of educational change. – New York: Teachers College Press, 2007.
13. Knowles M.S. The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy. – New York: Cambridge, 1980.
14. Khalid A. The politics of Muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
15. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.
16. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. – Toshkent: Universitet, 2006. – 112 b.
17. Axrorov I.D. Jadid ma’rifatparvarlarining yangi usul maktablarida o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslari: Ped. fan. bo‘yicha fals. doktori (PhD) dis. avtoref. – Buxoro, 2024.
18. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 344 b.
19. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, 461-fond, 1-ro‘yxat, 116-ish, 69–70-varaqlar.
20. Jadidlar. Munavvar qori Abdurashidxonov. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
21. Rahmon o‘g‘li. Yangi alifbo kurslari // Qizil O‘zbekiston. – 1927-yil 8-sentabr.
22. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.

IJTIMOIYLASHUV DAVRIDA O‘QUVCHI YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA RAQAMLI KONTENTLARNING O‘RNI VA ROLI

Qulmatov Norqobil Eshmamatovich
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali, katta o‘qituvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510416

Annotatsiya.*Ushbu maqolada jamiyatning axborotlashuvi va jadal ijtimoiylashuv sharoitida o‘quvchi-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda raqamli kontentlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari hamda zamonaviy ta’lim tizimida mediavositalar, mediakontent va raqamli resurslarning tarbiyaviy ta’sir imkoniyatlari yoritib berilgan.*
Kalit so‘zlar: *ijtimoiylashuv,o‘quvchi yoshlar, vatanparvarlik tarbiyasi, raqamli kontent, mediata’lim, interaktiv vositalar, pedagogik texnologiyalar.*
Annotatsiya. *V dannoy state osveщayutsya nauchno-metodicheskie osnovы ispolzovaniya sifrovogo kontenta v vospitanii uchaщixsya v duxe patriotizma v usloviyax informatizatsii obuщestva i intensivnoy sotsializatsii, a takje vozmojnosti obrazovatelnogo vliyaniya sredstv massovoy informatsii, mediakontenta i sifrovыx resursov v sovremennoy sisteme obrazovaniya.*
Klyuchevыe slova: sotsializatsiya, studencheskaya molodej, patrioticheskoe vospitanie, sifrovoy kontent, mediaobrazovanie, interaktivnыe instrumentы, pedagogicheskie texnologii.
Annotation. *In this article, the scientific-methodical basis of using digital content in educating students in the spirit of patriotism in the conditions of informationalization of society and intensive socialization, as well as the possibilities of educational influence of media, media content and digital resources in the modern education system are highlighted.*
Key words: *socialization, student youth, patriotic education, digital content, media education, interactive tools, pedagogical technologies.*

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot jamiyatida yosh avlodni ijtimoiylashtirish jarayoni bevosita raqamli muhit ta’sirida kechmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek: «Biz yoshlarimizning ongi va qalbi uchun kurashda yutqazmasligimiz kerak. Buning uchun yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini keng joriy etish, yoshlarda mediamadaniyat va mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim vazifadir». Bugungi zamonaviy o‘quvchi-yoshlarimiz “axborot avlodi” (Z va Alpha avlod) vakillari bo‘lib, ularning dunyoqarashi va hayotga bo‘lgan qiziqishlari, kelajakda kim bo‘lsam ekan degan orzu-havaslari ko‘p jihatdan mediamakon orqali shakllanadi. Shu sababli, vatanparvarlik tarbiyasini an’anaviy targ‘ibot usullaridan zamonaviy, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan shakllarga ko‘chirish davlatimiz siyosatining bosh maqsadiga, ta’lim sohasida esa barcha ijtimoiy gumanitar fanlar tizimi doirasida, jumladan pedagogika fanining dolzarb masalasiga aylandi.

Asosiy qism: Ijtimoiylashuv va vatanparvarlik tarbiyasining nazariy-metodologik asoslari. Ijtimoiylashuv - bu insonning jamiyatda qabul qilingan qoidalar, qadriyatlar va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishi bilan bog‘liq uzluksiz

jarayondir. Bu jarayon bolalikdan boshlanib, butun hayot davomida davom etadi. Agar an’anaviy davrda bu jarayon asosan oila, maktab va bevosita muloqot orqali kechgan bo‘lsa, bugungi kunda raqamli muhit ijtimoiylashuvning asosiy “agenti”ga aylanmoqda. Zamonaviy sharoitda ijtimoiylashuv faqat oila, maktab va maxalla ta’siri bilan cheklanib qolmay, balki raqamli muhit (internet va raqamli texnologiyalar orqali shakillangan virtual olam), ommaviy madaniyat (ko‘pchillikga bir vaqtda yetib boradigan madaniyat) va global axborot oqimlari (dunyo bo‘ylab internet, televidenie, radio, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa kommunikatsiya vositalari orqali juda katta miqdordagi axborotning tez va uzluksiz tarqalishi) orqali ham amalga oshadi. Vatanparvarlik -insonning o‘z Vataniga, tug‘ilib o‘sgan yurtiga bo‘lgan mehri, sadoqati va uni himoya qilishga, rivojlantirishga bo‘lgan ichki e’tiqodi va xatti-harakatidir. Bu shunchaki hissiyot yoki balandparvoz gaplar emas, balki aniq amaliy ishlarda namoyon bo‘ladigan ijtimoiy va axloqiy qadriyatdir. Vatanparvarlik quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo‘ladi: Yurt tinchligi va xavfsizligini himoya qilishda, qonunlarga rioya etish va jamiyat farovonligiga hissa qo‘shishda, o‘z xalqining tarixi, tili, madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlarini bilishda, ularni hurmat qilish va asrab-avaylashda. O‘z sohasida (o‘qish, fan, sport, harbiy xizmat, tadbirkorlik) halol va vijdonan mehnat qilib, mamlakat nomini dunyoga tanitishda. O‘z yurtini sevish bilan birga, boshqa millat va xalqlarning madaniyati va mustaqilligini hurmat qilishda (soxta va ashaddiy millatchilikdan farqli ravishda). Yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish mazkur jarayonning markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi. Pedagog olim B.T.Ziyomuhammadovning ta’kidlashicha: “Vatanparvarlik tarbiyasi faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmaydi; u yoshlarning hissiy-emotsional sohasiga ta’sir ko‘rsatish, ularda milliy go‘zallik va faxr tuyg‘ularini uyg‘otish orqali amalga oshiriladi”.Vatanparvarlik tarbiyasida raqamli kontentning ta’sir imkoniyatlari raqamli kontent (videoroliklar, 3D virtual muzeylar, audio/podkastlar, interaktiv xaritalar va hujjatli-grafik animatsiyalar) ko‘rgazmalilik, ta’sirchanlik va tezkorlik xususiyati bilan ajralib turadi. Psixolog va pedagog olimlar tomonidan aniqlanishicha, vizual va interaktiv axborotni qabul qilish ko‘rsatkichi oddiy og‘zaki axborotga nisbatan 3-4 baravar yuqori. Xorijiy tadqiqotchi D. Bakkingem (David Buckingham) mediata’lim bo‘yicha shunday yozadi: «Zamonaviy yoshlar axborotni passiv qabul qiluvchilar emas, balki uni faol qayta ishlovchi va vizual timsollar orqali anglovchi vizual iste’molchilardir. Pedagogika ularning tilida-raqamli media tilida gaplashishi shart». Shu ma’noda, o‘quvchilarda vatanparvarlikni shakllantirishda quyidagi raqamli kontent turlari yuqori samara beradi: 1. 3D virtual ekskursiyalar va muzeylar: Vatanimizning boy tarixiy va madaniy merosini (masalan, Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlari, Tarixiy xotira muzeylari) sinfxonadan chiqmasdan o‘rganish imkonini beradi. Hujjatli va animatsion mediamateriallar: Buyuk ajdodlar (Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur,

Jaloliddin Manguberdi va b.) hayoti hamda Vatan himoyachilarining jasorati haqidagi qisqa va taassurotli videoroliklar. 2. Interaktiv ta’lim platformalari va geymifikatsiya (“zerikarli yoki murakkab jarayonni o‘yin elementlari orqali qiziqarli va ishtiyoqli mashg‘ulotga aylantirish”usuli): Tarix, jug‘rofiya va milliy g‘oya fanlari bo‘yicha testlar, onlayn-kvest (internet va raqamli platformalar yordamida bilim, mantiq va zukkolikni sinovdan o‘tkazuvchi masofaviy logik o‘yin)lar hamda viktorinalar. 3. Ilmiy-metodik tavsiyalar va raqamli kontentni amaliyotga tatbiq etish. Raqamli kontent vatanparvarlik tarbiyasida kutilgan natijani berishi uchun u pedagogik jihatdan to‘g‘ri tizimlashtirilgan va maqsadli yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentni dars va darsdan tashqari jarayonlarga tatbiq etishda quyidagi metodik bosqichlarga amal qilish tavsiya etiladi: Motivatsion-hissiy bosqich: Dars boshida 2-3 daqiqalik ta’sirchan raqamli rolik yoki vizualizatsiya orqali o‘quvchilarda faxr va qiziqish tuyg‘usini uyg‘otish. Axborot-analtik bosqich: Manbalar, elektron hujjatlar va virtual ko‘rgazmalar bilan mustaqil va jamoaviy ishlash, axborotni tanqidiy tahlil qilish. Refleksiv-amaliy bosqich: Olingan xulosalar asosida o‘quvchilarning o‘zlariga ham kichik raqamli loyihalar (taqdimotlar, infografikalar, video-esselar) tayyorlatish. Pedagogika fanlari doktori, professor N.A. Muslimov ta’kidlaganidek: “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish pedagogik jarayonning maqsadiga aylanib qolmasligi kerak. U faqat pedagogik maqsadlarga erishishning, jumladan, barkamol shaxsni tarbiyalashning samarali vositasi bo‘lib xizmat qilishi lozim”. Yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida raqamli kontentdan unumli foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish tizimli, bosqichma-bosqich va ko‘p tomonlama yondashuvni talab etadi. Bu jarayonni ham institutsional (pedagogik, huquqiy), ham amaliy (texnologik, metodik) darajada takomillashtirish mumkin. 1.Pedagogik va metodik mexanizmlarni takomillashtirish. Interaktiv va muammoli ta’lim texnologiyalarini joriy etish: Raqamli kontentni passiv o‘zlashtirishdan aktiv muhokamaga o‘tish. Masalan, dars va to‘garaklarda "Case-study" (vaziyatli tahlil) hamda "Debat" usullaridan foydalanib, tarmoqdagi muayyan ijtimoiy yoki ekologik muammoga bag‘ishlangan video/maqolalarni birgalikda tahlil qilish. Mediasavodxonlikni fanlararo integratsiya qilish: Mediasavodxonlik va raqamli gigiena elementlarini alohida fan sifatida emas, balki mavjud ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar (tarix, tarbiya, informatika, jamiyatshunoslik) tarkibiga kiritish. Loyihaga asoslangan ta’lim (Project-Based Learning): Yoshlarni raqamli kontentning shunchaki iste’molchisi emas, balki foydali kontent yaratuvchisi (kreator)ga aylantirish. Ijtimoiy muammolarga bag‘ishlangan qisqa videoroliklar, ma’rifiy infografikalar yoki podkastlar yaratish bo‘yicha tanlov va jamoaviy loyihalar tashkil etish. 2. Ijtimoiy va psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari. Raqamli muhitda shaxsiy mas’uliyat va "Netiket" madaniyatini shakllantirish: Tarmoqda muloqot odobi, boshqalarning fikrini hurmat qilish, kiberbulling (onlayn

tahqirlash) va trollingga qarshi murosasiz munosabatni shakllantiruvchi treninglar o‘tkazish. Real va virtual ijtimoiylashuv muvozanatini ta’minlash: "Raqamli detoks" (Digital Detox) vaqtlarini belgilash ko‘nikmasini singdirish; raqamli kontent orqali olingan bilim va ko‘nikmalarni offlayn tadbirlarda jamoatchilik ishlari, volontyorlik, ilmiy to‘garaklar) amalda qo‘llashga yo‘naltirish. 3. Tashkiliy-texnologik va infratuzilmaviy mexanizmlar. Milliy ta’limiy va ma’rifiy kontent platformalarini (foydalanuvchilarning bilim darajasini oshirish, ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini kengaytirish, ilmiy va madaniy savodxonligini yuksaltirishga qaratilgan raqamli manbalar (veb-saytlar, mobil ilovalar, media-portallar va ijtimoiy tarmoq kanallari majmui) rivojlantirish: Bunday platformalarning asosiy maqsadi - shunchaki ko‘ngilochar yoki axborot berish emas, balki insonga ta’limiy va tarbiyaviy qiymat (intellektual yuklama) ulashishdan iborat. Yoshlarning yosh xususiyatlariga va xalqaro standartlarga mos keluvchi, xavfsiz va jozibador milliy elektron resurslar, virtual muzeylar, onlayn laboratoriyalar va interaktiv platformalar tarmog‘ini kengaytirish. Axborot filtratsiyasi (bu ulkan axborot oqimidan foydalanuvchilar uchun zarur, foydali va ishonchli ma’lumotlarni ajratib olish hamda keraksiz, xaqqoniy bo‘lmagan yoki zararli (spam, kiberxavflar, feyk) kontentni to‘sish jarayonidir. Bugungi axborot xuruji davrida ushbu jarayon ham texnik usullar (algoritmlar va filtrlar), ham insonning intellektual qobiliyati (tanqidiy fikrlash) orqali amalga oshiriladi) va xavfsiz muhit yaratish: Bugungi kunda axborot filtratsiyasining asosiy darajalari quyidagicha ko‘rinishlarga ega. Texnik va dasturiy filtratsiya: Bunda Spam-filtrlar: Elektron pochtalarda keraksiz reklama va firibgarlik xatlarini avtomatik ravishda alohida jildga ajratadi. Qidiruv va ijtimoiy tarmoq algoritmlari: Foydalanuvchining qiziqishlariga mos keladigan kontentni ko‘rsatadi (masalan, *Personalized Filtering*). Ota-ona nazorati (Parental Control): Yosh bolalarni yoshiga mos kelmaydigan yoki nojo‘ya saytlardan himoyalaydi. Kiberxavfsizlik va tarmoq ekranlari (Firewall): Tarmoqqa kirayotgan ma’lumotlar paketini tahlil qilib, zararli dastur hamda kiberxatarlarni to‘sadi. Intellektual va shaxsiy filtratsiya (Axborot gigiyenasi): Bunda faktcheking (fact-checking): Ma’lumotning manbasini, muallifini va mantiqiy asosga ega ekanligini tekshirish. Tanqidiy fikrlash: Olingan xabarlarga ko‘r-ko‘rona ishonmasdan, ularning ortidagi maqsad va manipulyatsiya ehtimolini baholash. Raqamli gigiyena: Ijtimoiy tarmoqlardagi keraksiz, chalg‘ituvchi yoki salbiy axborot manbalaridan (kanallar va sahifalardan) voz kechish. Axborot filtratsiyasining ahamiyati uning afzalligida – bunda vaqt tejaladi – ya’ni keraksiz "axborot shovqini" (*information noise*) ichida chalg‘imay, faqat muhim bilimlarga e’tibor qaratishga yordam beradi. Ikkinchi afzalligi ruhshunoslik va ruhiy salomatlik – bunda salbiy va vahimali xabarlar (*doomscrolling*) bosimidan inson psixikasini asraydi. Uchunchi afzalligi kiberxavfsizlik – bunda shaxsiy ma’lumotlar, parollar va moliyaviy resurslarni firibgarlardan himoya qiladi. To‘rtinchi afzalligi to‘g‘ri qaror qabul qiladi - ya’ni

chalg‘ituvchi va yolg‘on ma’lumotlarga emas, faqat tekshirilgan va xolis faktlarga tayanib xulosa chiqarish imkonini beradi. Ta’lim muassasalarida va oilalarda yoshlarni destruktiv, zo‘ravonlik va axloqsizlikni targ‘ib qiluvchi kontentlardan himoya qiluvchi smart-filtrlash va ota-ona nazorati (Parental Control) tizimlaridan unumli foydalanishni ommalashtirish. 4. Institutlararo hamkorlik (Oila-Maktab/OTM-Jamiyat). Oila va ota-onalar. Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish, farzandlari bilan raqamli kontentni birgalikda ko‘rish va muhokama qilish madaniyatini shakllantirish. Pedagog va murabbiylar.O‘qituvchilarning zamonaviy raqamli media vositalaridan va pedagogik dasturiy majmualardan foydalanish malakasini muntazam oshirib borish. OAV va Media ijodkorlar. Yoshlar auditoriyasi uchun mo‘ljallangan sifatli, tarbiyaviy va ilmiy-ommabop mediakontent hajmini va jozibadorligini oshirish. Ushbu mexanizmlarning kompleks ravishda amalga oshirilishi yoshlarning raqamli dunyoda o‘zini anglashi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak: Ijtimoiylashuv davrida o‘quvchi-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda raqamli kontentlardan foydalanish - davr talabi va ta’lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir. Mantiqan mukammal, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitilgan hamda vizual jozibador raqamli resurslarni yaratish yoshlarning milliy o‘zlikni anglashi va Vatanga sadoqat ruhida kamol topishida muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining · P Q - 1 8 3-sonli “Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 2025 yil 15 may
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. Ziyomuhammadov B.T. Pedagogika: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: “Turon-Iqbol”, 2006.
4. Muslimov N.A. va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Metodik qo‘llanma. – Toshkent: “Sano-standart”, 2015.
5. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity Press, 2003.

МЕТОДИКА ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО КОНТЕНТА НА ОСНОВЕ СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО И ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДОВ

Комилова Муяссар Мавжудовна
доктор философии по педагогическим наукам (PhD), и.о.доцента кафедры «Языки» Perfect-University, Email: muyassarkomilova02@gmail.com
Email: komilova.m@perfectuniversity.uz https://orcid.org/0009-0004-8696-0308
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510452

Аннотация. *В статье представлена методика проектирования интерактивного военно-патриотического контента на основе системно-деятельностного и личностно ориентированного подходов.* ***Обоснована эффективность применения игровых технологий (геймификации, квестов, ролевых игр), интегрированных бинарных уроков и информационных часов*** *для развития мотивации, инициативности и творческого потенциала учащихся. Автором предложены модели целевых тренингов и ролевых игр (Role-play), а также раскрыта важность использования электронных образовательных ресурсов при дифференцированном подходе. Внедрение данных положений в учебно-воспитательный процесс демонстрирует положительные результаты: у учащихся формируются гражданская позиция, патриотизм и ответственное отношение к военной службе, развиваются навыки самостоятельного мышления и коллективного взаимодействия. В заключении подчеркивается значимость индивидуального подхода преподавателя к мотивации и вовлечению учеников.*
Ключевые слова: *комплексная модель, целевые тренинги, ролевые игры образовательная модель, геймификация, учебно-воспитательный процесс, интерактивные занятия, игровые методы, патриотическое воспитание, гражданская позиция, самостоятельное мышление, коллективное взаимодействие, индивидуальный подход.*

Annotatsiya. *Maqolada tizimli-faoliyatli va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida interaktiv harbiy-vatanparvarlik kontentini loyihalash metodikasi taqdim etilgan. O‘quvchilarning motivatsiyasi, tashabbuskorligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalari (geymifikatsiya, kvestlar, rolli o‘yinlar), integratsiyalashgan binar darslar va axborot soatlarining samaradorligi asoslab berilgan. Muallif tomonidan maqsadli treninglar va rolli o‘yinlar (Role-play) modellari taklif etilgan, shuningdek, tabaqalashtirilgan yondashuvda elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning muhimligi ochib berilgan. Ushbu qoidalarning o‘quv-tarbiya jarayoniga joriy etilishi natijasida o‘quvchilarda fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik va harbiy xizmatga mas’uliyatli munosabat shakllanayotgani, shuningdek, ularning mustaqil fikrlash hamda jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanayotgani ko‘rsatib o‘tilgan. Xulosada o‘quvchilarni rag‘batlantirish va jarayonga jalb qilishda o‘qituvchining individual yondashuvi muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlangan.*
Kalit so‘zlar: *kompleks model, maqsadli treninglar, rolli o‘yinlar, ta’lim modeli, geymifikatsiya, o‘quv-tarbiya jarayoni, interaktiv mashg‘ulotlar, o‘yin metodlari, vatanparvarlik tarbiyasi, fuqarolik pozitsiyasi, mustaqil fikrlash, jamoaviy hamkorlik, individual yondashuv.*

Abstract. *The article presents a methodology for designing interactive military-patriotic content based on system-activity and student-centered approaches. The efficiency of applying game technologies (gamification, quests, role-playing games), integrated binary lessons, and information hours to develop students' motivation, initiative, and creative potential is substantiated. The author proposes models for targeted training and role-plays, and highlights the*

importance of using electronic educational resources within a differentiated approach to teaching. The implementation of these provisions in the educational process demonstrates positive results: students develop a civic stance, patriotism, and a responsible attitude toward military service, as well as enhance their skills in independent thinking and collective interaction. In conclusion, the significance of a teacher's individual approach to motivating and engaging students is emphasized.

Keywords: *comprehensive model, targeted training, role-plays, educational model, gamification, educational process, interactive sessions, game methods, patriotic education, civic stance, independent thinking, collective interaction, individual approach.*

В условиях стремительного изменения социокультурной среды и ценностных ориентиров молодежи традиционные, репродуктивные формы передачи социального опыта и морально-этических норм утрачивают свою эффективность. Возникает острая потребность в качественном обновлении воспитательного контента, который должен быть не просто информативным, но и обладать высокой силой педагогического воздействия, стимулировать рефлексию и вовлекать обучающихся в активную социально значимую деятельность.

Необходимость совершенствования методики разработки такого контента продиктована рядом ключевых факторов:

Дефицит научно обоснованных инструментариев: На практике создание воспитательных материалов часто носит стихийный, интуитивный или сугубо эмпирический характер, из-за чего контент оказывается дидактически слабым, поверхностным и не достигает долгосрочных воспитательных целей.

Потеря методологического базиса: Наблюдается опасный разрыв между теоретическими достижениями педагогики и реальной практикой проектирования воспитательных материалов, что приводит к формализму и снижению результативности педагогического процесса.

Запрос на технологизацию: Современному образованию необходима четкая, воспроизводимая и системная методика, позволяющая педагогам целенаправленно конструировать контент с прогнозируемым воспитательным эффектом.

Именно опора на *фундаментальные педагогические подходы* выступает главным условием решения этих проблем. Совершенствование методики на их основе позволяет обеспечить строгую синергию формы и содержания, сделать процесс разработки контента научно выверенным, а сам воспитательный процесс – гибким, индивидуализированным и измеримым.

Таким образом, актуальность темы статьи определяется *объективным противоречием* между высокими требованиями общества и государства к качеству и ценностному наполнению воспитательного процесса и недостаточной разработанностью конкретных методических систем,

позволяющих создавать эффективный воспитательный контент на прочной научно-педагогической основе.

Военно-патриотическое воспитание – это духовно-нравственный процесс, направленный на формирование у граждан преданности Родине. Данный процесс играет важную роль в пробуждении у молодёжи чувства ответственности за защиту Отечества. Осознание военной службы как священного долга связано не только с получением знаний, но и с формированием внутреннего убеждения и ценностных ориентиров. В этой связи дилеммы типа “Почему военная служба – священный долг?” или “Защита Родины – это гордость или обязанность?” способствуют формированию нравственной позиции у молодого поколения.

Священность военной службы обусловлена рядом духовных, социальных и нравственных факторов:

- долг перед Родиной – военная служба является высшим проявлением долга человека перед своей Родиной, народом и государством, символизируя благодарность за предоставленные Родиной свободу, мир и возможности;

- духовно-нравственная ответственность – участие в военной службе способствует нравственному и духовному возвышению личности, воспитывает мужество, чувство ответственности, патриотизм и гуманизм. Военная служба призвана побуждать человека защищать общенациональные ценности, стоящие выше личных интересов;

- преданность историческому и культурному наследию – военная служба выражает уважение к героизму наших предков. Сохранение Родины, доставшейся от предков, и передача её будущим поколениям в мире и безопасности является священным долгом каждого человека;

- гражданская ответственность – военная служба символизирует осознание гражданином своей ответственности перед государством и обществом. Обеспечение безопасности страны является одним из важнейших гражданских обязательств;

- средство формирования личности – военная служба воспитывает и развивает личность в физическом, психическом и нравственном аспектах. В процессе службы у человека формируются такие важные качества, как дисциплинированность, терпение, солидарность и способность к коллективной работе;

- национальная гордость – участие в обеспечении мира в стране, благополучия нации и независимости государства пробуждает чувство национальной гордости и укрепляет самосознание личности.

Анализ нравственных проблем способствует формированию у обучающегося рефлексивного мышления. Такой подход базируется на теоретических основах интерактивных и интегративных методик. В

современной педагогике игровые технологии (геймификация, квесты, ролевые игры), а также интегрированные бинарные уроки “История + Воспитание”, связанные с патриотизмом, “Информационные часы” способствуют развитию мотивации, инициативности и творческого мышления. Через данные методы формируются личный опыт и эмоциональные впечатления, активизируется участие в воспитательном процессе, развивается коммуникативность и критическое мышление. В связи с этим применение интерактивных методов в военно-патриотическом воспитании является теоретически обоснованным.

Данный подход реализуется в образовательном процессе через работу в малых группах, обсуждение моральных дилемм и участие в ролевых играх. Например, дебаты на тему “Почему военная служба считается священным долгом?” побуждают учащихся к осмыслению выбора. Игровые квесты моделируют приближённые к реальности ситуации, где участники принимают решения в ролях военнослужащего, гражданского или руководителя. На тренингах обсуждаются ключевые ценности: ответственность, выбор, уважение. Эти формы работы развивают командное взаимодействие, аргументацию и коммуникацию. Преподаватель выступает в роли тренера, направляя дискуссии. Такой подход способствует формированию личностного отношения к Родине и делает воспитательный процесс более глубоким и осознанным.

В этом контексте могут быть использованы следующие модели моделирования:

1.Моделирования целевых тренингов – основной задачей является развитие у учащихся военных лицеев чувств преданности Родине, ответственности и гордости. Модель включает три этапа:

вводный этап – преподаватель знакомит учащихся с моральной дилеммой, сопровождая вводной видеопрезентацией или рассказом;

обсуждение проблемы – учащиеся в группах предлагают решения дилеммы, обосновывают их и выносят на обсуждение;

этап рефлексии – учащиеся оценивают свои решения с точки зрения нравственных критериев. Формируется итоговое понимание военной службы как священного долга и защиты Родины как предмета гордости.

2. Игровая образовательная модель (геймификация) – направлена на углубление понимания значимости военной службы с помощью увлекательных и мотивирующих методов:

постановка цели – создаётся система набора баллов за принятие морально значимых решений, связанных с военной деятельностью;

преодоление трудностей – каждое моральное решение оформляется как “миссия”, в которой учитываются нравственные принципы;

мотивация – демонстрируются “достижения”, основанные на ценностях гордости, преданности военному долгу и ответственности, а также отслеживается прогресс учащихся на пути к цели.

3. Моделирование ролевых игр (Role-play) способствует глубокому пониманию учащимися моральных ситуаций, связанных с военной службой:

распределение ролей и сценариев – учащимся предоставляются различные роли, связанные с военной службой (офицер, солдат, член семьи). Каждый сценарий содержит конкретную моральную дилемму;

практические действия и принятие решений – учащиеся в рамках своих ролей находят решения проблемных ситуаций, в то время как другие выступают в качестве наблюдателей;

анализ и рефлексия – после каждой ролевой ситуации участники и наблюдатели дают моральную оценку происходящему. Обсуждение проводится через призму личных чувств, акцентируя внимание на военной службе как предмете гордости и священном долге.

Данная комплексная модель обеспечивает системное и эффективное внедрение моральных дилемм в процесс формирования чувств патриотизма и отношения к военной службе посредством методически выверенных подходов.

“Защита Родины” – это одновременно и обязанность, и гордость. Несмотря на то, что исполнение этой обязанности является юридическим и социальным долгом человека, с нравственной точки зрения выполнение её с честью отражает высокий уровень преданности национальным и моральным ценностям. Подход к долгу защиты Родины с позиции гармоничного единства этих аспектов способствует повышению значимости военной службы и более глубокому осознанию её общенационального значения.

Участие в дебатных клубах и добровольческих (волонтёрских) движениях типа “Моя Родина – моя гордость” предполагает активное обсуждение актуальных патриотических тем и практическую социально значимую деятельность, направленную на поддержку и развитие гражданской позиции. Для учеников военных лицеев в процессе изучения русского языка – это особенно важно, поскольку сочетает развитие речевых и коммуникативных навыков с формированием личной ответственности, патриотического самосознания и готовности к службе Отечеству, что отличает этот опыт от обычных школьных занятий и делает обучение более осмысленным и мотивирующим.

Оценка эффективности развития патриотического воспитания учащихся военных лицеев на основе дифференцированного подхода имеет важное значение, поскольку позволяет объективно отслеживать результаты воспитательной работы, определять уровень сформированности ключевых

нравственно-этических качеств и своевременно вносить коррективы в педагогическую деятельность. Такой подход обеспечивает индивидуальный подход к каждому учащемуся, делает процесс воспитания управляемым и целенаправленным, а также способствует формированию устойчивой гражданской позиции, что особенно значимо в системе военного образования.

Внедрение вышеуказанных положений в учебно-воспитательный процесс дало ряд положительных результатов. Во-первых, у учащихся активизировалось чувство преданности Родине. У них сформировалось нравственное и ответственное отношение к военной службе. Во-вторых, усилились способности к самостоятельному мышлению и выражению личной позиции при решении моральных проблем. В-третьих, значительно возросла личная активность и инициативность учащихся. У них развились навыки коллективного взаимодействия, активного общения, выражения и защиты своей точки зрения.

Педагогические наблюдения показали, что интерактивные занятия вызывают у учащихся сильные эмоциональные отклики и повышают их вовлеченность. Игровые методы способствуют лучшему усвоению знаний и ценностей, а также повышают эффективность обучения. У учеников укрепляется нравственная и гражданская позиция. Для успешной работы преподавателю важно учитывать уровень подготовки и индивидуальные особенности учеников, подбирать подходящие методы и мотивировать их к самостоятельному развитию.

Использование электронных ресурсов при дифференцированном подходе к обучению предоставляет дополнительные возможности для самостоятельной учебной деятельности [1]. Это позволяет ученикам постепенно расширять и углублять свои знания и навыки, а также развивать языковую культуру [4].

Дифференциация языкового материала при преподавании русского языка даёт положительные результаты [2], так как она помогает ученикам с низким уровнем знаний получить дополнительную практику, а сильным ученикам – работать с более сложными материалами [3].

Еще одной особенностью системы военного образования является то, что учащиеся подросткового возраста живут вне семейного окружения. Период адаптации в военно-академический лицей проходит у них по-разному. Это влияет на их психологическое состояние. Поэтому педагоги обязаны следить за состоянием каждого ученика и тщательно проанализировать каждое изменение.

Использованная литература

1. Марченков В.И. Совершенствование образовательного процесса в ввузах Вооруженных Сил Российской Федерации: дис... канд. пед. наук. – Москва, 2002. – 222 с.
2. Комилова М.М. Методологические аспекты дифференцированного подхода к обучению русского языка как иностранного в военных академических лицеях // Проблемы современной науки и образования. – 2021. – №6 (163). –С. 82–86.
3. Вальцева Ю.В. Здоровьесберегающие технологии на уроках иностранного языка. Основные педагогические предпосылки развития самостоятельности учащихся в процессе обучения иностранному языку // Проблемы современной науки и образования. – 2012. – №12. – С. 99–102.
4. Комилова М.М. Дифференцированный подход к обучению русскому языку как иностранному // Проблемы науки. – 2021. – №5 (64). – С.58–59.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

TA’LIMDA RAQAMLI KONTENTLARNI BAHOLASHDA EKLEKTIK YONDASHUV

Sobirova Moxira Rasulovna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510482

Annotatsiya: *Raqamli texnologiyalar ta’lim sohasini jadal o‘zgartirib borayotgan bir paytda, o‘qitish va o‘rganish jarayoniga raqamli kontentlarni tatbiq etish zaruratga aylandi. Mazkur maqolada raqamli kontentlarning pedagogik, psixologik va axloqiy ta’siri haqida so‘z yuritiladi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, raqamli resurs, ilmiylik, moslik, eklektik yondashuv, pedagogik, psixologik, axloqiy, ijodiy, integrativ component*
Аннотация: *В то время как цифровые технологии стремительно трансформируют сферу образования, внедрение цифрового контента в процесс преподавания и обучения стало необходимостью. В данной статье рассматривается педагогическое, психологическое и нравственное влияние цифрового контента.*
Ключевые слова: *цифровой контент, цифровой ресурс, научность, соответствие, эклектический подход, педагогический, психологический, нравственный, творческий, интегративный компонент*
Abstract: *As digital technologies rapidly transform the field of education, integrating digital content into the teaching and learning process has become a necessity. This article discusses information on the pedagogical, psychological, and ethical impacts of digital content.*
Keywords: *digital content, digital resource, scientific validity, relevance, eclectic approach, pedagogical, psychological, ethical, creative, integrative component*

Bugungi shiddatli dunyoda raqamli kontentlar mahsuldorlikni oshiradigan, o‘rganishni yengillashtiradigan va aloqadorlikni kuchaytiradigan muhim vositalarga aylandi. Raqamli asrda yashar ekanmiz, raqamli kontentlar tushunchasiga tez-tez duch kelamiz. Xo‘sh, raqamli kontentlar nima? Sodda qilib aytganda, raqamli kontentlar raqamli shaklda mavjud bo‘lgan hamda ta’limdan tortib turli sohalarda qo‘llanadigan har qanday material va vositalardir.

Raqamli kontentlar ta’lim texnologiyalari vositasida taqdim etiladigan har qanday o‘quv materiallari (elektron kitoblar, videoroliklar, onlayn ta’lim materiallari, interaktiv modullar yoki moslashuvchan o‘quv jarayonini ta’minlovchi raqamli resurslar)ni o‘z ichiga oladi. Bunday kontentlar ta’lim jarayoni ishtirokchilariga ma’lumotlarni takrorlash, ko‘nikmalarni amalda mustahkamlash va qulay tezlikda o‘rganish imkonini beradi.

Shuning uchun raqamli kontent turlarini aniqlab olgach, ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda raqamli ta’lim resurslarni tanlashda (muayyan ta’limiy vazifalarga bog‘liq) quyidagi mezonlarga amal qilish talab etiladi:

Ilmiylik – tanlanayotgan manbalarning ilmiy jihatdan asoslanganligiga hamda ishonchliligiga e’tibor qaratish lozim[18];

Moslik – raqamli ta’lim resurslarni tanlashda DTS, o‘quv dasturi, ta’lim mazmuni va kutilayotgan o‘quv natijalariga mosligi muhim ahamiyat kasb etadi. Kontent mazmuni ta’lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi, ehtiyojlari va zamonaviy fan-texnika yutuqlarini hisobga olish zarur[19];

Ta’limiy ahamiyati – raqamli ta’lim resurslarning o‘quv jarayonida belgilangan didaktik maqsadlarga erishishga xizmat qilishi, ta’lim oluvchilarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy ko‘nikma va kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon yaratishi orqali namoyon bo‘ladi. Talabalarni faollashtirish, mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlashi hamda o‘quv natijalarini samarali shakllantirishga yordam berishi lozim[20];

Interaktivlik – ta’lim oluvchilarning o‘quv faoliyatiga faol ishtirok etishi, o‘zaro muloqot va hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda qayta aloqani ta’minlashni nazarda tutadi;

Ko‘rgazmalilik – raqamli resurslardagi matn, audio, video va animatsiya elementlarining didaktik maqsadga mos bo‘lishi, axborotni idrok etishni yengillashtirishi hamda ortiqcha kognitiv yuklamani yuzaga keltirmasligi zarur[21];

Inklyuzivlik – raqamli ta’lim resurslari barcha foydalanuvchilarga, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojiga ega shaxslar uchun ham qulay va foydalanish talabalariga javob berishi lozim[22];

Mualliflik huquqiga rioya qilinishi – raqamli ta’lim resurslarni yaratishda hamda ulardan foydalanishda mualliflik huquqi, litsenziyalash talablari hamda shartlariga rioya qilinishi zarur[23];

Raqamli ta’lim resurslarni tanlash mezonlari talabaning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda yangi g‘oyalarni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Biroq mazkur mezonlarning har birini alohida qo‘llash talaba faoliyatiga ta’sirini to‘liq baholash imkonini bermaydi. Chunki, raqamli kontentlarning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda shaxs xulq-atvoriga, dunyoqarashiga,

[18]UNESCO ICT Competency Framework for Teachers 2018 Published in 2018 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France. P 17 – 25

[19] Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, P 20

[20] Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017

[21] Mayer, Richard & Fiorella, Logan. (2022). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning (3rd ed.). 10.1017/9781108894333.

[22] UNESCO Recommendation on Open Educational Resources (OER) Supporting universal access to information through quality open learning materials. Published in 2022 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352Paris 07 SP, France. P 13

[23] UNESCO Recommendation on Open Educational Resources (OER) Supporting universal access to information through quality open learning materials. Published in 2022 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352Paris 07 SP, France. P 12

motivatsiyasiga hamda ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi tomonlari ham mavjud. Bu esa o‘z navbatida talabaning haddan tashqari ko‘p ma’lumotni qabul qilishiga, ishonchsiz axborotning tarqalishiga, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligi va boshqa shunga o‘xshagan muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga raqamli kontentlardan me’yoridan ortiq va noto‘g‘ri foydalanish oqibatida talabaning nafaqat ta’lim olishiga, balki uning ijodiy qobiliyatiga, mustaqil fikrlashi va yangi g‘oyalarni yaratish imkoniyatlariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. shu sababli raqamli kontentlarning ta’sirini bir tomonlama baholash yetarli emas. Shu sababli raqamli kontentlarning talaba faoliyatiga ta’sirini kompleks ravishda inobatga olish zarur. Bu easa raqamli kontentlarni baholashda turli mezon va yondashuvlarni uyg‘unlashtirish, ya’ni eklektik yondashuvdan foydalanish zaruratini yuzaga keltiradi. Demak, “Eklektika” atamasi yunoncha “eclekticos” so‘zidan olingan bo‘lib, tanlab olish, saralash yoki tanlash degan ma’nolarini anglatadi. Quyida raqamli kontentlarni baholashning eklektik modeli berilgan (1-jadval).

1-jadval

Eklektik yondashuv komponentlari	**Asosiy mezonlari**	**Baholash mezonlari**	**Natija**
Pedagogik	Ta’lim maqsadiga mosligi; ilmiyligi;interaktivlik; qayta (teskari) aloqaning mavjudligi; individuallashtirish	Tanlangan kontent ta’lim maqsadiga mos keladimi? Ilmiy va ishonchlimi? Talabaning faolligini oshiradimi?	Ta’limiy samaradorlik
Psixologik	Kognitiv barqarorlik; motivatsiya; emotsional ta’sir; axborotni eslab qolish; yosh xususiyatlariga mosligi	Tanlangan kontent talabaning bilish jarayonlariga va psixik emotsional holatiga qanday ta’sir qiladi? talaba rag‘batini oshiradimi? Kognitiv yuklamani me’yoridan oshirmaydimi?	Ruhiy barqarorlik va qulaylik
Axloqiy	Axborot xavfsizligi; shaxsiy daxlsizlik; mualliflik huquqi; akademik hallolik; qadriyatlarni hurmat qilish;	Tanlangan kontent axloqiy me’yorlarga to‘liq javob beradimi? Mualliflik huquqi tanlanganmi? Zararli axborotlar mavjud emasmi?	Xavfsizlik va mas’uliyat
Axborot, media	Axborotning ishonchliligi; manbani tekshirish ko‘nikmasi; media savodxonlik; raqamli xavfsizlik; tanqidiy fikrlash	Axborot manbasi ishonchlimi? Talaba manbani tekshirish qobiliyatiga egami? Olingan ma’lumotlar natijasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mumkinmi?	Raqamli savodxonlik
Ijodiy	Shaxsiy yondashuvning mavjudligi; topshiriqlarni	Tanlangan kontent talaba faoliyatiga qanday ta’sir	Ijodiy fikrlash hamda

	ijodiy bajara olishi; yangi g‘oyalarni shakllantira olishi; tadqiqotchilik	ko‘rsatadi? Uning faoliyatiga to‘siq qo‘ymaydimi? Talaba motivatsiyasini oshiradimi?	muammolarga noodatiy yondashish
Integrativ	Barcha mezonlarning o‘zaro uyg‘unligi; mosligi; kompleks baholash	Tanlangan kontent yuqoridagi barcha talablarga to‘liq javob beradimi?	Raqamli kontentnining komplekssifati

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli kontentlarning ta’lim jarayonidagi ta’sirini baholash murakkab va muhim masalalardan biri sanaladi. Chunki, bir tomondan raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoni imkoniyatlarini kengaytirsa, boshqa tomondan uning pedagogik, psixologik, axloqiy, ijodiy va boshqa shu kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Shu boisdan raqamli kontentlarni faqat bitta mezon asosida baholash orqali haqiqiy natijani olib bo‘lmaydi. Bu esa raqamli kontentlarni baholashda eklektik yondashuvdan foydalanishning ahamiyatini oshiradi.

Umuman olganda, bugungi kunda ta’lim raqamli kontentlar bilan uzviy bog‘liq. Zamonaviy mehnat bozori ish jarayoniga faol kirisha oladigan, tanqidiy va ijodiy fikrlash orqali nostandart masalalarni hal qila oladigan yuqori malakali mutaxasssislarni talab qiladi. Bu esa ta’lim jarayonida turli raqamli ta’lim kontentlaridan foydalanish zaruratini keltirib chiqaradi. Raqamli jamiyatning shakllanishi munosabati bilan raqamli ta’lim kontentlari ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanadi va mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni yetishtirishga yordam beradi. Raqamli kontentlar an’anaviy vositalarga nisbatan qo‘shimcha afzalliklarga ega bo‘lib, ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim olish jarayoni ahamiyatini oshiradi hamda o‘quv materiallarining ommabopligini kengaytiradi, shuningdek, o‘qituvchi va ta’lim oluvchining ijodiy faolligini rag‘batlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son
2. Mayer, Richard & Fiorella, Logan. (2022). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning (3rd ed.). 10.1017/9781108894333.
3. Sobirova M.R. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini takomillashtirishda raqamli sinflarning ahamiyati// Inter Education & Global Study. – 2026. – T. 4, № 2. – C. 326 – 331.
3. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, P 20
4. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers 2018 Published in 2018 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France. P 17 – 25
5. UNESCO Recommendation on Open Educational Resources (OER) Supporting universal access to information through quality open learning materials. Published in 2022 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352Paris 07 SP, France. P 13

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KITOBXONLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA XIZMAT QILUVCHI RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA JORIY ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI.

Umirova Marxabo Abdimannobovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
2-kurs tayanch doktoranti
Pochta manzil: umirovamarxabo245@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510507

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarni yaratish va ta’lim jarayoniga joriy etishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqish, interaktiv elektron kitoblar, audiokitoblar, animatsion hikoyalar hamda didaktik topshiriqlardan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada raqamli kontentlar vositasida o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, mustaqil fikrlash, o‘qilgan asar mazmunini izohlash va kitobxonlikka bo‘lgan qiziqishini oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, kitobxonlik kompetensiyasi, raqamli kontentelektron kitoblar, audiokitoblar, interaktiv ta’lim, o‘qish savodxonligi, matnni tushunish, kitobxonlik madaniyati, pedagogik shart-sharoitlar, raqamli pedagogikaraqamli ta’lim muhiti, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, ta’limiy kontent, pedagogik mexanizmlar.*

Аннотация. *В данной статье научно и теоретически рассматриваются педагогические условия создания и внедрения цифрового контента в образовательный процесс, направленный на развитие навыков чтения у учащихся начальной школы. Также анализируются возможности разработки цифровых образовательных ресурсов, соответствующих возрасту и индивидуальным особенностям учащихся, эффективного использования интерактивных электронных книг, аудиокниг, анимационных рассказов и дидактических заданий. Статья основана на педагогических подходах, направленных на повышение у учащихся понимания текста, аналитических способностей, самостоятельного мышления, интерпретации содержания прочитанного произведения и интереса к чтению посредством цифрового контента.*

Ключевые слова: *начальное образование, навыки чтения, цифровой контент, электронные книги, аудиокниги, интерактивное образование, грамотность чтения, понимание текста, культура чтения, педагогические условия, цифровая педагогика, цифровая среда обучения, информационно-коммуникационные технологии, личностно-ориентированное образование, образовательный контент, педагогические механизмы.*

Abstract. *This article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical conditions for creating and integrating digital content into the educational process to foster reading competencies among primary school students. It also examines the development of digital educational resources tailored to students' age and individual characteristics, as well as the potential for effectively utilizing interactive e-books, audiobooks, animated stories, and didactic tasks. Furthermore, the article outlines pedagogical approaches aimed at enhancing students' text comprehension, analytical skills, independent thinking, and ability to interpret the content of literary works, while also fostering a greater interest in reading through the use of digital content.*

Keywords: *primary education, reading competence, digital content, electronic books, audiobooks, interactive education, reading literacy, text comprehension, reading culture, pedagogical conditions, digital pedagogy, digital educational environment, information and communication technologies, learner-centered education, educational content, pedagogical mechanisms.*

KIRISH: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish o‘qish texnikasini egallash bilangina cheklanmaydi. U matn mazmunini anglash, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni farqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, o‘qilgan asar yuzasidan xulosa chiqarish hamda mutolaaga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish kabi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalarni qamrab oladi. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, vizual va audio materiallar bilan boyitilgan, mustaqil o‘qish va fikrlashga undaydigan raqamli kontentlardan foydalanish samarali pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ta’lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va raqamli ta’lim muhitini rivojlantirishning muhim huquqiy asosini yaratdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF–134-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish milliy dasturi maktab ta’limini raqamlashtirish, yangi avlod darsliklarini yaratish va o‘qish savodxonligini rivojlantirish vazifalarini belgilab berdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI: Sh.Sharipovning ilmiy tadqiqotlarida pedagogik ijodkorlik, shaxsning rivojlanishi va ta’lim jarayonida ijodiy faollikni shakllantirishga oid ilmiy qarashlari ham mazkur mavzu doirasida metodologik ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar asosida raqamli kitobxonlik kontentlarini o‘quvchilarni tayyor ma’lumotni qabul qilish bilangina cheklamaydigan, balki mustaqil fikrlash, matn mazmunini ijodiy talqin qilish, savollar tuzish va o‘z munosabatini ifodalashga undaydigan tarzda ishlab chiqish mumkin. a’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masalalari o‘zbekistonlik olimlar R. Ishmuhamedov, U. Begimqulov va B. Xodjayevlarning ilmiy-metodik ishlarida ham yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va ta’lim natijalarini takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Ushbu ilmiy yondashuvlar raqamli kitobxonlik kontentlarini yaratishda ta’lim maqsadlarini belgilash, o‘quv materiallarini tizimli tashkil etish, interfaol topshiriqlardan foydalanish hamda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholash kabi pedagogik shartlarni hisobga olishga yordam beradi.

TATQIQOT METODOLOGIYASI: Mazkur tadqiqot metodologiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarni yaratish va ta’lim jarayoniga joriy etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, nazariy jihatdan asoslash hamda metodik tavsiyalar ishlab chiqishga yo‘naltirildi. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va tizimli yondashuvlar tashkil etadi. Ushbu yondashuvlar kitobxonlik kompetensiyalarini o‘quvchining matnni o‘qish va tushunish, mazmunini tahlil qilish, mustaqil fikrlash, xulosa chiqarish hamda mutolaaga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirish bilan bog‘liq yaxlit ta’limiy natija sifatida o‘rganish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tahlil qilindi. Nazariy tahlil orqali kitobxonlik kompetensiyasining mazmuni, tarkibiy qismlari, raqamli ta’lim resurslarining didaktik imkoniyatlari hamda ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etishning o‘ziga xos jihatlari o‘rganildi. Shuningdek, raqamli kontentlarni yaratishda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘quv materiallarining mazmuniy izchilligini ta’minlash va ularni o‘quv dasturlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligiga e’tibor qaratildi.

Raqamli kontent turi	Pedagogik imkoniyatlari	Rivojlantiriladigan kompetensiyalar
Elektron kitoblar	Mustaqil mutolaa qilish va matn bilan ishlash imkonini yaratish	Matnni tushunish, asosiy fikrni aniqlash
Audiokitoblar	Matnni tinglash orqali mazmunni anglash va ifodali o‘qishga qiziqishni oshirish	Tinglab tushunish, lug‘at boyligini oshirish
Interaktiv hikoyalar	Voqealar ketma-ketligini aniqlash va qahramonlar faoliyatini baholash	Tahlil qilish, mantiqiy fikrlash
Animatsion materiallar	Matn mazmunini tasvirlar orqali tushunishni qo‘llab-quvvatlash	Mazmunni anglash, voqealarni izohlash
Interaktiv test va topshiriqlar	Bilimlarni mustahkamlash va o‘zlashtirishni tekshirish	Tahlil qilish, xulosa chiqarish
Raqamli kutubxonalar	Turli janrdagi asarlarni tanlash va mustaqil o‘qishni rag‘batlantirish	Mustaqil mutolaa, axborot izlash
Elektron kitobxonlik kundaligi	O‘qilgan asarlar va taassurotlarni qayd etish	Fikr bildirish, o‘z faoliyatini baholash

TAHLIL VA NATIJALAR: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarni yaratish va

joriy etish masalasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan qiziqishini oshirish, matnni ongli tushunish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda raqamli ta’lim vositalaridan maqsadli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Elektron kitoblar, audiokitoblar, interaktiv hikoyalar, animatsion materiallar va raqamli topshiriqlar o‘quvchilarga o‘quv mazmunini turli shakllarda o‘zlashtirish imkonini beradi. Biroq ushbu vositalarning ta’limiy samaradorligi ularning mavjudligi bilan emas, balki pedagogik maqsadga muvofiqligi, mazmunining sifati va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot mavzusiga oid ilmiy-pedagogik manbalar tahlili asosida kitobxonlik kompetensiyasi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir nechta tarkibiy qismlarni qamrab olishi aniqlandi. Bular o‘qish texnikasi, matn mazmunini tushunish, axborotni tahlil qilish, mustaqil fikrlash, o‘qilgan asar yuzasidan munosabat bildirish va mutolaa faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishdan iborat. Mazkur tarkibiy qismlarning izchil rivojlantirilishi o‘quvchilarning nafaqat o‘qish savodxonligini, balki boshqa fanlarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq bilish faoliyatini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Raqamli kontentlarning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish natijasida ularning bir necha muhim xususiyatlari ajratib ko‘rsatildi. Birinchidan, vizual va audio materiallar matn mazmunini tushunishni yengillashtirishi mumkin. Masalan, ertakning ovozli shakli, voqealar ketma-ketligini aks ettiruvchi rasmlar va qahramonlar faoliyatiga oid interaktiv topshiriqlar kichik yoshdagi o‘quvchilarning matn bilan faol ishlashiga yordam beradi. Ikkinchidan, interaktiv savollar va topshiriqlar o‘quvchini o‘qilgan material yuzasidan fikrlashga, muhim ma’lumotlarni ajratishga va xulosa chiqarishga undaydi. Uchinchidan, elektron kitoblar va raqamli kutubxonalar o‘quvchilarning mustaqil mutolaa qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, raqamli kontentlarni yaratishda ayrim pedagogik talablarni hisobga olish zarurligi aniqlandi. Jumladan, matnlarning hajmi va murakkabligi o‘quvchilarning yoshiga mos bo‘lishi, topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi, tasvir va ovozli elementlar o‘quv maqsadiga xizmat qilishi hamda kontentlardan foydalanish jarayonida o‘quvchilarning faol fikrlashi ta’minlanishi lozim. Ortiqcha animatsiyalar, chalg‘ituvchi tasvirlar va mazmun bilan bog‘liq bo‘lmagan ovozli effektlar esa o‘quvchining diqqatini asosiy vazifadan chetlashtirishi mumkin. Shu sababli raqamli kontentlarni loyihalashda estetik jozibadorlik bilan bir qatorda didaktik maqsad va mazmuniy aniqlikka ustuvor ahamiyat berish zarur.

Tahlil natijalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarni yaratish va joriy etishning quyidagi pedagogik shart-sharoitlari belgilandi:

Birinchi shart — raqamli kontentlarning yosh va individual xususiyatlarga mosligi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan materiallar sodda, tushunarli, mazmunan izchil va qiziqarli bo‘lishi lozim. Bunda o‘quvchilarning o‘qish tezligi, lug‘at boyligi, bilish imkoniyatlari va qiziqishlari hisobga olinishi kerak.

Ikkinchi shart — kontentlarning kompetensiyaviy yo‘naltirilganligi. Raqamli materiallar faqat matnni namoyish etish yoki tinglash bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchilarda matnni tushunish, tahlil qilish, taqqoslash, savollarga javob berish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Shu maqsadda o‘qishdan oldingi, o‘qish jarayonidagi va o‘qishdan keyingi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Uchinchi shart — raqamli va an’anaviy ta’lim vositalarining uyg‘unligi. Elektron kitoblar va interaktiv materiallardan foydalanish bosma kitoblarni mutolaa qilish, ifodali o‘qish, matnni jamoaviy muhokama qilish va o‘qituvchi bilan suhbatlashish faoliyatini to‘ldirishi lozim. Bunday yondashuv raqamli vositalardan maqsadli foydalanish bilan birga an’anaviy kitobxonlik madaniyatini ham rivojlantirishga yordam beradi.

To‘rtinchi shart — o‘qituvchining metodik va raqamli kompetensiyasini rivojlantirish. O‘qituvchi raqamli kontentni dars maqsadlariga muvofiq tanlashi, undan foydalanish usullarini belgilashi va o‘quvchilarning faoliyatini yo‘naltirishi zarur. Shuningdek, o‘quvchilarning matnni tushunish darajasini aniqlash va individual yordam ko‘rsatish imkoniyatlari ham ta’minlanishi kerak.

Beshinchi shart — oila va ta’lim muassasasi hamkorligini yo‘lga qo‘yish. Ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda kitob o‘qishi, o‘qilgan asarlar yuzasidan suhbatlashishi va mustaqil mutolaani rag‘batlantirishi kitobxonlik odatlarining shakllanishiga ko‘maklashadi. Raqamli kitobxonlik loyihalarini oilaviy mutolaa bilan uyg‘unlashtirish ushbu jarayonning uzluksizligini ta’minlashga xizmat qilishi mumkin.

Mazkur shart-sharoitlarni amaliyotga tatbiq etishda raqamli kontentlardan foydalanish natijalarini baholash mezonlarini belgilash ham muhimdir. Bunda o‘quvchining matn mazmunini qayta bayon qila olishi, asosiy fikrni aniqlashi, qahramonlar xatti-harakatlarini izohlashi, matn yuzasidan savollarga javob berishi va mustaqil fikr bildirish darajasi asosiy ko‘rsatkichlar sifatida qaralishi mumkin. Mutolaaga qiziqish, mustaqil o‘qish tashabbusi va kitobxonlik faoliyatidagi ishtirok ham qo‘shimcha mezonlar sifatida hisobga olinadi. Umuman olganda, amalga oshirilgan nazariy tahlil boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli kontentlarning pedagogik imkoniyatlari keng ekanini ko‘rsatadi. Biroq mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun raqamli materiallarni ilmiy-metodik talablar asosida yaratish, ularni ta’lim

jarayoniga maqsadli integratsiyalash, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish va o‘quvchilarning natijalarini muntazam baholab borish talab etiladi.

Shunday qilib, tahlil natijalariga ko‘ra, raqamli kontentlarni yaratish va joriy etishning samarali modeli o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uchta asosiy yo‘nalishni qamrab olishi lozim: sifatli va yoshga mos kontent ishlab chiqish, uni pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish hamda kitobxonlik kompetensiyalarining rivojlanish darajasini tegishli mezonlar asosida baholash. Ushbu yo‘nalishlarning uyg‘unligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ongli mutolaa, mustaqil fikrlash va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR: O‘tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, mazkur jarayonda raqamli kontentlardan maqsadli foydalanish katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Elektron kitoblar, audiokitoblar, interaktiv hikoyalar, animatsion materiallar va raqamli topshiriqlar o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan qiziqishini oshirish, matn mazmunini anglash, axborotni tahlil qilish hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq ushbu vositalarning samaradorligi ularning pedagogik maqsadga muvofiqligi, mazmuniy sifati va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilishiga bog‘liq. huningdek, raqamli kontentlarni ta’lim jarayoniga samarali joriy etish o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etish bilan chambarchas bog‘liq. Raqamli vositalarni an’anaviy kitob mutolaasi, ifodali o‘qish va matn yuzasidan suhbatlar bilan uyg‘unlashtirish kitobxonlik faoliyatining mazmunini boyitishga imkon beradi. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli kontentlarni yaratish va joriy etish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Yosh xususiyatlariga mos raqamli kontentlarni yaratish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ularning yoshiga, o‘qish darajasiga va qiziqishlariga mos elektron kitoblar, audiokitoblar, interaktiv hikoyalar hamda multimedia materiallarini ishlab chiqish lozim.

2. Kompetensiyaviy yondashuvni ta’minlash. Raqamli kontentlar tarkibiga matnni tushunish, asosiy fikrni aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, voqealar ketma-ketligini tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni kiritish zarur.

3. Raqamli va an’anaviy mutolaani uyg‘unlashtirish. Elektron resurslardan foydalanishni bosma kitoblarni o‘qish, sinfda kitobxonlik muhokamalarini tashkil etish va mustaqil mutolaa bilan birgalikda olib borish tavsiya etiladi.

4. O‘qituvchilarning raqamli-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish. Pedagoglar uchun raqamli kontentlarni tanlash, yaratish, dars jarayoniga integratsiyalash va ularning ta’limiy samaradorligini baholashga qaratilgan metodik seminarlar hamda amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

5. Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish. Ota-onalarni bolalarning mutolaa faoliyatiga jalb qilish, oilaviy kitobxonlikni rag‘batlantirish va raqamli kitobxonlik loyihalarini tashkil etish orqali o‘quvchilarda muntazam o‘qish odatini shakllantirish mumkin.

6. Kitobxonlik kompetensiyalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish. O‘quvchilarning matnni tushunish, axborotni tahlil qilish, mustaqil fikr bildirish va mutolaaga qiziqish darajasini aniqlash uchun diagnostik topshiriqlar, kuzatuv mezonlari va baholash vositalarini ishlab chiqish zarur.

7. Raqamli kontentlarning samaradorligini tajriba-sinov asosida tekshirish. Ishlab chiqilgan materiallarni ta’lim jarayonida sinovdan o‘tkazish, o‘quvchilarning natijalarini tegishli mezonlar asosida baholash va olingan ma’lumotlar asosida kontentlarni takomillashtirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining (2020) 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. Toshkent. https://lex.uz/docs/-5030957
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining (2022) 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni.
3. Umirova, M. A. Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitobxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari // *Maktabgacha va maktab ta’limi* jurnali. 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23030468.
4. Dahl-Leonard, K., Hall, C., Peacott, D. A Meta-Analysis of Technology-Delivered Literacy Instruction for Elementary Students // *Educational Technology Research and Development*. 2024. Vol. 72. P. 1507–1538. https://doi.org/10.1007/s11423-024-10354-0.
5. Al-Nawaiseh, S. J. J. The Effectiveness of Mobile-AI Applications in Enhancing English Reading Skills: An Experimental Study Among Jordanian Primary School Students // *Frontiers in Education*. — 2026. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1718822.
6. Hendratno, Istiq’faroh, N., Yasin, F. N., Wibowo, A. H., Ghofur, A. Students’ Comprehensions Ability on a Digital Storybook: A Quasi Experiment Research with Fry Readability Analysis // *International Journal of Language Education*. 2025. Vol. 9, No. 1. https://doi.org/10.26858/ijole.v1i1.71710.
7. Eshmurodova, D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik savodxonligini rivojlantirish kompetentsiyasi // *Maktabgacha va maktab ta’limi*.2025.3-jild,5-son.B.14–18. https://doi.org/10.5281/zenodo.15585198.
8. Xoldarova, I. V. Boshlang‘ich ta’limda kitobxonlik madaniyati // *Fergana Methodical School*. 2025. № 2. B. 103–107.
9. Pratama, A., Mahendra, Y. Pengaruh Penggunaan Teknologi Digital terhadap Kemampuan Membaca Anak di Sekolah Dasar: A Systematic Literature Review // *Pendas: Jurnal Ilmiah Pendidikan Dasar*. 2025. https://doi.org/10.23969/jp.v10i04.35319.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM O‘QUVCHILARINING AXBOROTNI SARALASH KO‘NIKMALARINI DIAGNOSTIKA QILISH MEZONLARI VA DARAJALARI

Rajabov Azizjon Xusanovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi (13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi)
E-mail: rajabovazizjon89@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510528

Annotatsiya. *Maqolada umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarining axborotni saralash ko‘nikmalarini diagnostika qilishning mezonli-darajali yondashuvi nazariy va metodik jihatdan asoslangan. Axborotni saralash faqat ma’lumotni topish yoki tushunish bilan cheklanmaydigan, manbaning ishonchliligini baholash, dalillarni tekshirish va qiyoslash, asoslangan tanlovni amalga oshirish hamda o‘z axborot faoliyatini refleksiv nazorat qilishni qamrab oluvchi murakkab faoliyat sifatida talqin qilingan.*
Kalit so‘zlar: *axborotni saralash, pedagogik diagnostika, mezon, ko‘rsatkich, shakllanganlik darajasi, axborot savodxonligi, refleksiya, autentik baholash.*
Аннотация. *В статье теоретически и методически обоснован критериально-уровневый подход к диагностике навыков фильтрации информации у учащихся общеобразовательных школ. Фильтрация информации рассматривается как сложная деятельность, не ограничивающаяся только поиском или пониманием информации, а включающая оценку достоверности источников, проверку и сопоставление доказательств, осуществление обоснованного выбора, а также рефлексивный контроль собственной информационной деятельности.*
Ключевые слова: *фильтрация информации, педагогическая диагностика, критерий, показатель, уровень сформированности, информационная грамотность, рефлексия, аутентичное оценивание.*
Abstract. *The article provides a theoretical and methodological justification for a criterion- and level-based approach to diagnosing information-filtering skills among general secondary school students. Information filtering is interpreted as a complex activity that extends beyond merely finding or understanding information and encompasses evaluating the credibility of sources, verifying and comparing evidence, making reasoned choices, and reflectively monitoring one’s own information-related activities.*
Key words: *information filtering, pedagogical diagnostics, criterion, indicator, proficiency level, information literacy, reflection, authentic assessment.*

Raqamli axborot muhitining kengayishi o‘quvchilar faoliyatida axborotni topish muammosini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Hozirgi sharoitda asosiy murakkablik zarur ma’lumotning mavjud emasligida emas, balki ko‘p sonli, turli sifat va ishonchlilik darajasiga ega manbalar orasidan pedagogik yoki hayotiy vazifa uchun zarur bo‘lgan axborotni asosli ravishda ajratib olishdadir. Shu sababli o‘quvchining axborot bilan ishlash kompetentligini faqat qidiruv natijasi yoki o‘zlashtirilgan nazariy bilim hajmi orqali baholash axborotni saralash faoliyatining haqiqiy holatini to‘liq aks ettirmaydi.

UNESCOning media va axborot savodxonligi konsepsiyasida axborot va media manbalarini tanqidiy baholash, axborotdan mas’uliyatli foydalanish hamda axborot xabarlarini yaratish va tarqatishda ongli qaror qabul qilish muhim kompetensiyalar sifatida qaraladi. ISTE standartlarida esa o‘quvchining raqamli resurslarni tanqidiy saralashi, manbalarning aniqligi, xolisligi va dolzarbligini baholashi hamda turli resurslardan olingan axborot asosida bilim yaratishi alohida talab sifatida belgilangan. Ushbu yondashuvlar axborot savodxonligini texnologik operatsiyalar yig‘indisidan yuqoriroq darajada — tanqidiy va refleksiv faoliyat sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

PISA doirasidagi zamonaviy o‘qish savodxonligi yondashuvi ham mazkur masalani tasdiqlaydi. Raqamli matnlar bilan ishlash o‘quvchidan faqat matn mazmunini tushunishni emas, turli manbalardan olingan ma’lumotlarni qiyoslash, fakt va fikrni farqlash, manbaning ishonchliligini baholash hamda ziddiyatli axborot sharoitida asoslangan xulosa chiqarishni talab qiladi. Shunday ekan, axborotni saralash ko‘nikmasining diagnostikasi reproduktiv bilimni aniqlashdan faoliyat usulini baholashga tomon o‘zgarishi lozim.

Bu yerda muhim metodologik muammo yuzaga keladi: axborotni saralash ko‘nikmasining shakllanganligini aynan qaysi belgilar orqali aniqlash mumkin? Masalan, o‘quvchi soxta xabarni to‘g‘ri aniqlagan bo‘lsa, uning axborotni saralash ko‘nikmasi shakllangan deb hisoblash mumkinmi? Agar ushbu javob tasodifiy taxmin asosida berilgan bo‘lsa, natijaning o‘zi kompetensiyaning mavjudligini tasdiqlamaydi. Aksincha, o‘quvchi yakuniy xulosada xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa-da, manbani aniqlash, birlamchi dalilni izlash, bir nechta mustaqil manbani qiyoslash va o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqish kabi to‘g‘ri faoliyat usullarini qo‘llagan bo‘lishi mumkin. Bunday holatda faqat yakuniy javobni baholash uning haqiqiy kompetensiyasini pasaytirib ko‘rsatadi. Shu sababli axborotni saralash diagnostikasida natija diagnostikasi va faoliyat diagnostikasi o‘rtasidagi farq prinsipial ahamiyat kasb etadi. Birinchisi o‘quvchi nimaga erishganini ko‘rsatsa, ikkinchisi ushbu natijaga qanday erishganini ochib beradi. Axborotni saralash murakkab kompetensiya sifatida aynan ikkinchi yondashuvni talab qiladi.

Tadqiqotda mazkur muammoni hal qilish uchun diagnostikaning ikki o‘zaro bog‘langan o‘lchovi ajratildi. Birinchi o‘lchov ko‘nikmaning tarkibiy mazmunini, ikkinchisi esa uning shakllanganlik sifatini tavsiflaydi. Tarkibiy o‘lchov kognitiv-protsessual, qadriyatli-motivatsion, refleksiv-faoliyatli va shaxsni rivojlantiruvchi mezonlar orqali, rivojlanish o‘lchovi esa boshlang‘ich, asosiy, anglangan, faoliyatli va ijodiy darajalar orqali ifodalanadi. Mazkur ikki o‘lchovning kesishishi o‘quvchining axborotni saralash ko‘nikmasini bitta umumiy ball bilan emas, uning axborot faoliyatining ichki tuzilishi orqali tavsiflash imkonini beradi.

Kognitiv-protsessual mezon axborotni saralashning bilim va operatsion asosini qamrab oladi. Bunda o‘quvchining manbani aniqlash, mualliflikni tekshirish,

axborotning e’lon qilingan vaqtiga e’tibor berish, birlamchi va ikkilamchi manbalarni farqlash, dalillarni boshqa manbalar bilan qiyoslash va axborotning ishonchliligiga oid xulosa chiqarish qobiliyati baholanadi. Mazkur mezonning o‘ziga xosligi shundaki, bilim faoliyatdan ajratib baholanmaydi. O‘quvchi “ishonchli manba” tushunchasini to‘g‘ri ta’riflagani bilan, real axborot vaziyatida ishonchli va shubhali manbani farqlay olmasa, mazkur komponentning yuqori darajada shakllanganligi haqida xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Shuning uchun diagnostik topshiriq o‘quvchini tayyor ta’rifni takrorlashga emas, tanlov vaziyatiga olib kirishi kerak. Masalan, bir hodisa haqidagi uchta turli manba taqdim etilib, “qaysi biri ishonchli?” deb so‘rashning o‘zi ham yetarli emas. O‘quvchi tanlagan manbaning muallifini, sanasini, maqsadini, dalillar bazasini va boshqa mustaqil manbalar bilan mosligini ko‘rsatishi talab etilgandagina diagnostika uning axborotni saralash faoliyatini ochib beradi.

Qadriyatli-motivatsion mezon axborotning ishonchliligi va undan mas’uliyatli foydalanishga o‘quvchining ichki munosabatini tavsiflaydi. Axborotni tekshirish algoritmini bilish bilan uni real vaziyatda qo‘llashga tayyorlik bir xil hodisa emas. O‘quvchi tekshirish zarurligini bilgan holda, tezkorlik, shaxsiy qarash yoki emotsional ta’sir sababli bu talabni e’tiborsiz qoldirishi mumkin. Shu bois diagnostika “biladimi?” savolidan tashqari “ushbu bilim uning axborot tanloviga ta’sir qiladimi?” savoliga ham javob berishi kerak.

Refleksiv-faoliyatli mezon o‘quvchining axborot faoliyatini mustaqil rejalashtirishi, jarayon davomida nazorat qilishi va natijani o‘z mezonlari asosida qayta baholay olishini aks ettiradi. Mazkur mezonda mustaqillik alohida diagnostik ahamiyatga ega. Agar o‘quvchi faqat o‘qituvchi tomonidan berilgan ketma-ket ko‘rsatmalarni bajarib to‘g‘ri natijaga erishsa, uning algoritmni bajarish qobiliyati namoyon bo‘ladi, biroq mustaqil axborot strategiyasini tanlash kompetensiyasi to‘liq tasdiqlanmaydi.

Refleksiv diagnostika o‘quvchidan faqat “nima qildingiz?” deb so‘rash bilan cheklanmaydi. “Nima sababdan aynan shu tekshirish usulini tanladingiz?”, “Qaysi dalil siz uchun hal qiluvchi bo‘ldi?”, “Qaysi bosqichda dastlabki qaroringizni o‘zgartirdingiz?” kabi savollar uning faoliyat usulini qay darajada anglashini ko‘rsatadi. Shu jihatdan xato ham diagnostik qiymatga ega: xatoni aniqlash, uning sababini tushuntirish va keyingi harakatni o‘zgartirish qobiliyati refleksiv rivojlanishning ko‘rsatkichidir.

Shaxsni rivojlantiruvchi mezon o‘zlashtirilgan axborot faoliyati usulining barqarorligi va yangi vaziyatlarga ko‘chirilishini ifodalaydi. O‘quvchining faqat mashq qilingan formatdagi topshiriqni bajarishi hali umumlashgan kompetensiyani anglatmaydi. Ko‘nikma boshqa mazmun, boshqa fan, yangi raqamli platforma yoki notanish axborot vaziyatida ham qo‘llanilgandagina uning shaxsiy faoliyat usuliga aylanganligi haqida asosli xulosa chiqarish mumkin. Demak, to‘rtta mezonning har

biri alohida diagnostik vazifani bajarsa-da, ularni bir-biridan uzilgan holda baholash maqsadga muvofiq emas. Kognitiv-protsessual mezon “qanday tekshiradi?”, qadriyatli-motivatsion mezon “nima uchun tekshiradi?”, refleksiv-faoliyatli mezon “o‘z faoliyatini qanday boshqaradi?”, shaxsni rivojlantiruvchi mezon esa “egallagan faoliyat usulini yangi vaziyatga ko‘chira oladimi?” degan savollarga javob beradi.

Mazkur mezonlar diagnostikaning “nimani o‘lchash kerak?” degan savoliga javob beradi. Biroq pedagogik diagnostika uchun buning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi faoliyatidagi sifat tafovutlarini aniqlash uchun ko‘nikmaning shakllanganlik darajalarini ham belgilash zarur. Tadqiqotda boshlang‘ich, asosiy, anglangan, faoliyatli va ijodiy darajalar ajratilgan. Ushbu darajalarni oddiy besh pog‘onali baholash shkalasi sifatida tushunish noto‘g‘ri bo‘ladi. Ular orasidagi asosiy farq o‘quvchi biladigan mezonlar sonida emas, tashqi pedagogik yordamga bog‘liqlikning kamayishi, harakatning anglanganligi, mustaqil strategiya tanlash va egallangan usulni yangi vaziyatga ko‘chirish imkoniyatining ortib borishida namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich darajada axborot faoliyati tashqi ko‘rsatmaga kuchli bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchi ayrim yaqqol belgilarni aniqlashi mumkin, biroq manbaning ishonchliligini tizimli mezonlar asosida mustaqil baholamaydi. Tanlov ko‘pincha axborotning tashqi jozibadorligi, qidiruv natijasidagi o‘rni yoki shaxsiy qarashga mosligi asosida amalga oshadi.

Asosiy darajada o‘quvchi tekshirishning bazaviy operatsiyalarini egallaydi. Manba muallifi, sana yoki axborot maqsadiga e’tibor qaratadi, sodda faktlarni tekshiradi va yaqqol biryoqlamalikni aniqlashi mumkin. Biroq faoliyat hali tipik vaziyatlar va o‘zlashtirilgan namunalarga bog‘liq.

Anglangan darajada o‘quvchi bajarayotgan operatsiyaning maqsadini tushuntira boshlaydi. Manbani tekshirish o‘qituvchi qo‘ygan tashqi talabdan axborotning sifatini aniqlash uchun zarur bo‘lgan anglangan harakatga aylanadi. O‘quvchi bir nechta manbani qiyoslaydi, tanlov mezonlarini izohlaydi va yangi dalil paydo bo‘lganda dastlabki xulosasini qayta ko‘rib chiqishi mumkin.

Faoliyatli darajada o‘quvchi axborotni saralash strategiyasini mustaqil tashkil etadi. Topshiriqda tekshirishning barcha qadamlari berilmagan holatda ham tegishli usullarni tanlaydi, bir nechta manbani o‘zaro qiyoslaydi, dalilning kelib chiqishini tekshiradi va qarorini asoslaydi. Bu darajada diagnostikaning asosiy ko‘rsatkichi tayyor algoritmni bajarish emas, zarur algoritmni vaziyatga mos ravishda mustaqil tanlay olishdir.

Ijodiy darajada esa axborotni saralash faoliyati yangi va nostandart vaziyatlarga ko‘chiriladi. O‘quvchi bir nechta tekshirish strategiyasini birlashtirishi, axborotning yashirin maqsadi va manfaatlarini tahlil qilishi, birlamchi manbalarni mustaqil izlab topishi hamda murakkab va qarama-qarshi dalillar sharoitida asoslangan xulosa ishlab chiqishi mumkin.

Shunday qilib, darajalar o‘rtasidagi rivojlanish mantiqi quyidagi ketma-ketlikda namoyon bo‘ladi: tashqi ko‘rsatmaga bog‘liq harakat → bazaviy mezonlarni qo‘llash → faoliyat maqsadini anglash → mustaqil strategiya asosida harakat qilish → faoliyat usulini yangi vaziyatga ijodiy ko‘chirish.

Mazkur ketma-ketlik axborotni saralash ko‘nikmasining rivojlanishini faqat miqdoriy emas, avvalo sifat jihatidan baholash zarurligini ko‘rsatadi. Masalan, o‘quvchining tekshirish mezonlari sonini ko‘proq bilishi miqdoriy o‘sishni ifodalasa, o‘qituvchi ko‘rsatgan mezonni qo‘llashdan muayyan vaziyat uchun zarur mezon va tekshirish usulini mustaqil tanlashga o‘tishi faoliyat tuzilmasidagi sifat o‘zgarishini anglatadi. Shu sababli diagnostik topshiriqlar turli darajadagi faoliyatni namoyon qilish imkonini berishi kerak. Barcha topshiriqlarda aniq tekshirish algoritmining berilishi faoliyatli va ijodiy darajalarni aniqlashni qiyinlashtirsa, faqat murakkab ochiq topshiriqlardan foydalanish bazaviy operatsiyalarning shakllanganligini baholash imkoniyatini cheklaydi. Demak, diagnostik material o‘qituvchi yordamida bajariladigan operatsiyalardan mustaqil strategiya tanlash va uni yangi vaziyatda qo‘llashgacha bo‘lgan faoliyatni qamrab olishi zarur.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan kompleks rubrikada ushbu rivojlanish manba ishonchliligini baholash va dalillarni tekshirish faoliyati orqali konkretlashtirilgan. Dastlab o‘quvchi sayt muallifi va maqsadini o‘qituvchi yordamida aniqlasa, keyingi bosqichlarda muallif, sana va maqsadni mustaqil tekshiradi, bir nechta manbani belgilangan mezonlar asosida qiyoslaydi hamda eng ishonchli manbani dalillar bilan asoslaydi. Yuqori darajada esa manbaning yashirin manfaatlari uning xolisligiga qanday ta’sir qilishini tahlil qila oladi. Dalillarni tekshirishda ham oddiy faktni tayyor vosita yordamida tekshirishdan birlamchi manbalarni mustaqil topish va ular asosida xulosa chiqarishgacha bo‘lgan rivojlanish kuzatiladi.

Bundan kelib chiqadiki, diagnostik topshiriqning murakkabligi axborot hajmi bilan emas, o‘quvchiga beriladigan pedagogik tayanchning miqdori hamda undan talab qilinadigan mustaqil qaror darajasi bilan belgilanadi. Shu bois baholashni faqat “to‘g‘ri–noto‘g‘ri” tamoyiliga qurish yetarli emas. Bir xil to‘g‘ri xulosaga kelgan ikki o‘quvchidan biri birlamchi manbalarni topib, dalillarni qiyoslash orqali, ikkinchisi esa tasodifiy tanlov orqali natijaga erishgan bo‘lishi mumkin. Yakuniy javobga asoslangan baholashda bu farq ko‘rinmaydi, faoliyat diagnostikasida esa u o‘quvchilarning kompetensiyaviy darajasini farqlovchi muhim belgi hisoblanadi. Shuning uchun diagnostik baholashda **manba tanlashning asoslanganligi, tekshirish harakatlarining izchilligi, dalillarni qiyoslash sifati, xulosaning dalillanganligi va refleksiya darajasi** hisobga olinishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv o‘quvchining faqat erishgan natijasini emas, ushbu natijaga olib kelgan axborot faoliyatini ham baholash imkonini beradi.

Tadqiqotning aniqlovchi bosqichida mazkur mezonli-darajali diagnostika tizimi tajriba guruhidagi 58 nafar va nazorat guruhidagi 57 nafar o‘quvchida

qo‘llanildi. Jumladan, tajriba guruhida kognitiv-protsessual mezon bo‘yicha o‘quvchilarning 22,4 foizi boshlang‘ich, 25,9 foizi asosiy, 25,9 foizi anglangan, 22,4 foizi faoliyatli va 3,4 foizi ijodiy darajada qayd etildi. Ushbu natijalar o‘quvchilarning axborotni saralash ko‘nikmalari bir xil darajada shakllanmaganini hamda diagnostikani alohida komponentlar kesimida olib borish zarurligini ko‘rsatdi.

Taklif etilgan yondashuvda o‘quvchining holati bitta umumiy test balli bilan emas, to‘rtta mazmuniy mezon va beshta rivojlanish darajasining o‘zaro bog‘liqligi asosida aniqlanadi. Bu esa o‘quvchining qaysi komponentida rivojlanish ehtiyoji mavjudligini ko‘rsatib, diagnostik natijani individual kompetensiyaviy profil sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Bunday diagnostik profil keyingi pedagogik ta’sir yo‘nalishini ham aniqlashtiradi. Kognitiv-protsessual komponentdagi bo‘shliq tekshirish va qiyoslash operatsiyalarini rivojlantirishni, qadriyatli-motivatsion komponentdagi muammo axborot mas’uliyati va raqamli etikaga oid vaziyatlar bilan ishlashni, refleksiv-faoliyatli komponentdagi past ko‘rsatkich mustaqil rejalashtirish va o‘zini-o‘zi nazorat qilishni, shaxsni rivojlantiruvchi komponentdagi cheklanish esa egallangan usullarni yangi fan va axborot vaziyatlariga ko‘chirishga yo‘naltirilgan faoliyatni kuchaytirishni talab etadi.

Demak, diagnostikaning vazifasi o‘quvchiga shunchaki muayyan “daraja”ni biriktirish emas, balki uning axborot faoliyatidagi mavjud rivojlanish holatini aniqlash va keyingi pedagogik ta’sir yo‘nalishini belgilashdan iborat.

Axborotni saralash ko‘nikmalarini diagnostika qilishda o‘quvchining yakuniy javobidan tashqari, manbani tekshirish, dalillarni qiyoslash, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash jarayonlari ham hisobga olinishi lozim. Taklif etilgan mezonli-darajali yondashuv ko‘nikmaning shakllanganlik holatini kompleks aniqlash, o‘quvchining individual diagnostik profilini belgilash hamda keyingi pedagogik ta’sir yo‘nalishlarini asoslash imkonini beradi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C.K. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. – Paris: UNESCO, 2011.
2. International Society for Technology in Education (ISTE). *ISTE Standards for Students*. – ISTE.
3. OECD. *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. – Paris: OECD Publishing.
4. Association of College and Research Libraries. *Framework for Information Literacy for Higher Education*. – Chicago: ACRL.
5. Buckingham D. Media Education Goes Digital: An Introduction // *Learning, Media and Technology*. – 2007. – Vol. 32, No. 2. – P. 111–119.
6. Coiro J. *Exploring Changes to Reading Comprehension on the Internet: Paradoxes and Possibilities for Diverse Adolescent Readers*. – 2007.
7. Hobbs R. Building Citizenship Skills through Media Literacy Education // *The Public Voice in a Democracy at Risk*. – Westport: Praeger, 1998. – P. 57–76.

МЕТОДИКА РАЗРАБОТКИ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ КАРТ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Землина Юлия Вячеславовна
ura-la@mail.ru, доктор философии по педагогическим наукам, учитель высшей категории, школа №51 города Ташкент
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510547

Аннотация. *В статье рассмотрены вопросы цифрового содержания гражданского воспитания учащихся, предложен вариант разработки диагностических карт для определения уровня сформированности гражданского потенциала.*
Ключевые слова: *цифровой подход, чувственные компетенции, нравственность, воспитание, гражданственность.*
Annotation. *The article examines the issues of digital content for civic education of students and proposes a variant of developing diagnostic cards for determining the level of development of civic potential.*
Key words: *digital approach, sensory competencies, morality, education, citizenship.*
Annotatsiya. *Maqolada o’quvchilarning fuqarolik tarbiyasi uchun raqamli kontent masalalari ko'rib chiqiladi va fuqarolik salohiyatining rivojlanish darajasini aniqlash uchun diagnostika xaritalarini ishlab chiqish varianti taklif etiladi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli yondashuv, hissiy kompetensiyalar, axloq, tarbiya, fuqarolik.*

Воспитание чувств патриотизма и гражданственности у молодого поколения сегодня считается одной из приоритетных задач в образовательном процессе. «Идея формирования государства с великим будущим под силу лишь сильному молодому поколению, воспитанному в духе высоких нравственных качеств и глубокого патриотизма. В достижении этой исторической цели лежит внутренний источник высокого морального духа - национальная идея» - отмечает в своём произведении «Стратегия нового Узбекистана» Ш.Мирзиёев [1].

Школьное образование, как один из наиболее действенных механизмов, направлено на реализацию поставленных задач в силу своего интегративно-диалектического содержания. Этот процесс проявляется в основной цели школы – совмещение духовных, физических и образовательных аспектов и представление их содержимого в качестве цельного объекта изучения. Именно поэтому воспитание гражданских качеств учащихся необходимо начинать с диагностики сформированности компонентов гражданственности непосредственно с начальных классов. Этот вопрос особо изучается учёными разных стран, поскольку измерение чувственных компетенций носит весьма относительный характер в силу своих природных особенностей [2,3,4].

Между тем, определение уровня развитости гражданственности личности возможно и необходимо: исследования в этой области показали, что разработка методики диагностирования гражданских компонентов будет наиболее верной при соблюдении некоторых условий [5,6,7,8]. Разберём

подробно алгоритм составления диагностических карт гражданского воспитания учащихся.

Разработка карт предполагает определение основных компонентов гражданственности. Для разного исторического времени, а также в силу политико-экономических условий эти элементы будут варьироваться, среди них будут меняться приоритетные и менее значимые компоненты, некоторые из них будут сменять предыдущие. Выбор компонентов зависит от базовых коннекторов, которыми принято считать основания – источники, на базе которых данные компоненты засчитываются в качестве доминирующих. На сегодняшний день в комплекс таких нравственных категорий гражданственности ученика начальной школы Узбекистана входят следующие компоненты:

любовь к Родине, патриотизм;

информационная деятельность, способность к саморазвитию;

гуманность;

коллективизм, коллаборативность, партнёрство;

бережное отношение к природе.

Каждую из категорий примем за компетенцию, требующую определённых условий для её формирования (длительность и наблюдение). Длительность подразумевает отказ от единовременного вмешательства в процесс образования полноценного понимания, осмысления, а также проявления действенных признаков характерных особенностей развития данных компетенций. Наблюдение основано на принципах длительности, непрерывности, коллаборативности участников (процесс формирования чувственных компетенций предполагает обязательное сравнительное исследование через большой промежуток времени (не менее одного года); непрерывность основывается на поэтапном прогрессировании содержания исследовательского материала через аксиологический подход; коллаборативность подразумевает комплексный подход к системному изучению состояния гражданского воспитания подопечных (одновременное требование наблюдения со стороны независимых экспертов).

Второй этап диагностики основывается на придаче каждой нравственной категории гражданственности весомого значения, а также определение эталона для полноценного сравнения результатов. В этот этап входит и выбор средств измерения категорий. В нашем случае каждая из выбранных категорий разбивается на десять элементов относительно выполняемых ею функций при организации гражданского обеспечения. Предложенные функциональные особенности базируются на таксономии Блума, соответственно, имеют более или менее выраженные параметры в составе гражданских компетенций. Наиболее значимыми считаются инициативно-креативные категории. К ним

же относятся и деятельностные функции. Менее существенные, но выполняющие роль базовых – мотивационно-ценностные и когнитивные компоненты. Поскольку относительно таксономии функции различаются своей значимостью, вес каждой категории также варьируется и в предложенных для подсчёта формулах.

Диагностика не предполагает этап внедрения средств повышения потенциала гражданской активности, однако, в качестве анализа может пользоваться обоснованными заключениями относительно выбора этих средств. Следующий этап – определение наблюдателей за диагностикой компетенции активной гражданственности. В качестве наблюдателей нами выбраны: классный руководитель, психолог школы. В период анализа также проводится и самодиагностика.

В трёх вариантах анализ проводится с учётом одних и тех же объектов, но с разных ракурсов. Пример такого сравнения дан в таблице 1.

В таблице примера задания из диагностической карты для классного руководителя представлен вариант работы, за которой необходимо вести наблюдение длительного характера. Только классный руководитель может определить, какой уровень владения информацией у ученика относительно исторических вопросов, политических и культурных аспектов в начальной школе (в старших классах подход к этому виду диагностической карты может меняться в сторону замены наблюдателя на учителя общественных наук).

Ключевые показатели	**Вопрос, направленный на объективную оценку параметра**	**Степень весовой значимости**	**результат**
P1	Активность ученика в вопросах, связанных с историей, достижениями страны, великими людьми прошлого и современности	«высокий» - владеет достаточно информацией	0,06 – 0,08
		«средний» - имеет поверхностные знания, не всегда активен в этих вопросах	0,04 – 0,05
		«ниже среднего» - не всегда проявляет интереса к вопросам данного типа	0,02-0,03
		«низкий» - чаще не проявляет интерес к вопросам данного типа	0 – 0,01

Таблица 1.

Пример задания из диагностической карты для классного руководителя.

Аналогично рассматривается этот же вопрос в диагностической карте наблюдателя – психолога: в ней акцент делается на способности рассуждать и синтезировать знакомый материал:

Галочками отмечены верные данные, крестиками отмечены неверные данные, связанные с фактами нашей страны. Всё ли, по-твоему, верно отмечено в предложениях?

Амир Темур – великий предок Узбекистана. **X**

Александр Македонский – великий предок Узбекистана. **V**

В Узбекистане 12 областей. **V**

Сборная по боксу Узбекистана – лидер Олимпийских Игр. **V**

В Гимне Узбекистана в припеве долины называют золотом. **X**

Психологические тесты представляют знакомый материал для наблюдателей: используя знакомые методики, психолог может анализировать ситуацию с психологическим состоянием ребёнка и одновременно по клише измерять уровень сформированности тех или иных компетенций. В личной диагностической карте задания направлены на индивидуальное отношение учащегося к проблеме: В чём, по-твоему, твоя страна не похожа на остальные страны? В каждой карте есть расшифровка количества и качества выполненного задания и описание процесса присвоения весового значения.

Заключительный этап диагностики представляет собой суммирование результатов всех наблюдателей и нахождение среднего значения каждого параметра в отдельности, а затем и всех составляющих критериев. Разбиение одного и того же элемента для разных наблюдателей сделано с целью объективного анализа уровня сформированности гражданских компетенций, а также получения целостной картины относительно гражданского потенциала учащегося.

В целом, данная методика актуальна и своевременна, поскольку цифровизация современных сфер жизнедеятельности человека не обходит стороной и систему образования, в которой одной из значимых составляющих является воспитательный аспект. Придание цифрового обличия гражданскому содержанию не подразумевает отказ от духовной составляющей, а лишь дополняет его инновационными решениями

Литература

1. Ш.Мирзиёев. Стратегия нового Узбекистана. – Ташкент., 2021. – с 7.
2. Putman E. Teaching about patriotism: an assessment of teacher attitudes and classroom practices: Diss. DsS. - New York. - 1998. – 216 p.
3. Brown K. Measuring Defense Support to Civil Authorities Proficiency within the National Capital Region: Diss. DsS. – Washington. - 2017. – 209p.
4. Mavroudhis V.G. Understanding One Institutions' Process in Preparing Civil Engineering Students to Be Globally Competent; Diss. DsS. – Boston. – 2017. – 311p.
5. Klodnicki J. T. The association between life satisfaction and patriotism in military spouses: Diss. DsS. – Minnesota. – 2015. – 210p.
6. Mavroudhis V.G. Understanding One Institutions' Process in Preparing Civil Engineering Students to Be Globally Competent: Diss. DsS. – Minnesota. – 2017. – Boston. - 302 p.

7. Moezabadi D.M. Enhancing Competence in Civil Engineering: Assessment of International Research Experience: Diss. DsS. – Arizona. - 2024. – 212 p.
8. Oshea K. Education for democratic citizenship: policies and regulatory framesworks; Monography// Counsil of Europe Publishing. – Strasbourg. - 2001. — 59 p.
9. Gibson C. The Civic Mission of schools//A Report of Carnegie Corporatuion of New York. – Circle. – NY. - 2003. — 41 p.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

6–7 YOSHLI BOLALAR BILISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Qodirova Nargiza Raxmatillo qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510574

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab ta’limiga tayyorlash jarayonida 6–7 yoshli bolalarda bilish kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari, xususan shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentning o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Bilish kompetensiyasi idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, tasavvur hamda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini birlashtiruvchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich ta’limga o‘tish davrining psixologik-pedagogik xususiyatlari tahlil qilinib, kompetensiyaviy, faoliyatli va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida didaktik o‘yinlar, elementar kuzatish va tajriba, loyiha faoliyati, STEAM yondashuvi hamda raqamli ta’lim vositalarining rivojlantiruvchi salohiyati yoritilgan.*
Kalit so‘zlar: *maktab ta’limiga tayyorlash, bilish kompetensiyasi, 6–7 yoshli bolalar, didaktik imkoniyatlar, didaktik o‘yin, kompetensiyaviy yondashuv, bilish faoliyati, STEAM, refleksiya.*

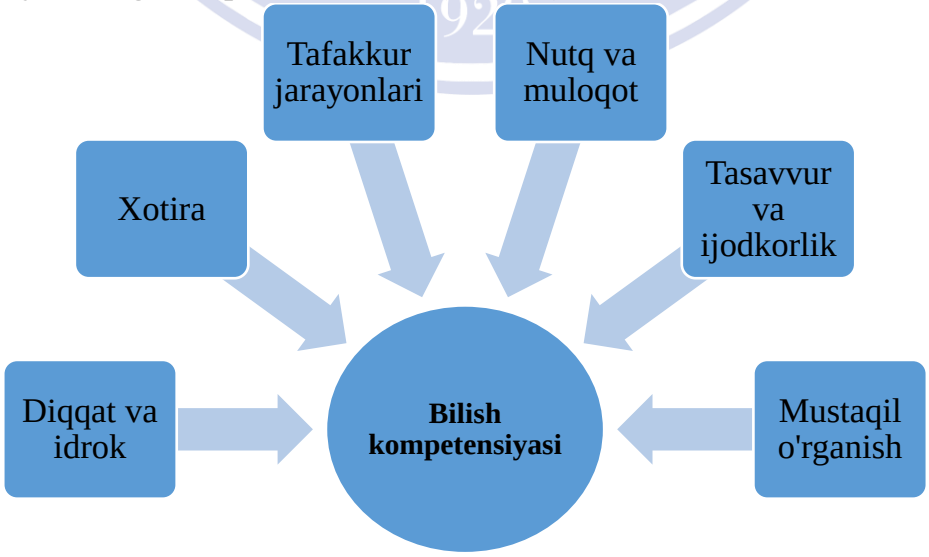
Аннотация. *В статье научно-теоретически обоснованы дидактические возможности развития познавательной компетентности у детей 6–7 лет в процессе подготовки к школьному обучению, в частности, роль цифрового контента, ориентированного на воспитание личности. Когнитивная компетентность трактуется как интегративное качество, объединяющее восприятие, внимание, память, мышление, речь, воображение и навыки самостоятельного обучения. Проанализированы психолого-педагогические особенности переходного периода от дошкольного к начальному образованию, освещены развивающий потенциал дидактических игр, элементарных наблюдений и экспериментов, проектной деятельности, подхода STEAM и цифровых образовательных инструментов на основе компетентностного, деятельностного и личностно-ориентированного подходов.*
Ключевые слова: *подготовка к школе, познавательная компетенция, дети 6–7 лет, дидактические возможности, дидактическая игра, компетентностный подход, познавательная деятельность, STEAM, рефлексия.*

Abstract. *This article scientifically and theoretically substantiates the didactic possibilities of developing cognitive competence in 6–7-year-old children in the process of preparing for school education, in particular, the role of digital content focused on personal development. Cognitive competence is interpreted as an integrative quality that combines perception, attention, memory, thinking, speech, imagination, and independent learning skills. The psychological and pedagogical features of the transition period from preschool to primary education are analyzed, and didactic games, elementary observation and experience, project activities, the STEAM approach and the developing potential of digital educational tools are highlighted on the basis of competency, activity and personality-oriented approaches.*
Keywords: *school readiness, cognitive competence, children aged 6–7, didactic potential, didactic game, competence-based approach, cognitive activity, STEAM, reflection.*

Bolaning maktabga o‘tish davri uning butun ta’lim yo‘li uchun poydevor hisoblanadi. Shu bois 6–7 yoshli bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash tizimida

ularning bilish faoliyatini va unga asoslangan bilish kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri sanaladi. Bugungi bolalar ta’lim muhitida raqamli texnologiyalar bilan erta yoshdan tanishadi. Shu sababli raqamli kontent bolaning bilish faolligini oshiruvchi vosita bo‘lishi bilan birga, uning shaxs sifatida shakllanishiga, qadriyatlarni o‘zlashtirishiga va xulq-atvor madaniyatiga ham ta’sir etadi. Bu esa raqamli kontentni faqat ko‘ngilochar yoki o‘rgatuvchi vosita sifatida emas, balki shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan didaktik resurs sifatida ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasidagi me’yoriy hujjatlar, jumladan “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturi bolaning har tomonlama rivojlanishini, uning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi va mustaqilligini ta’minlashni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. Bilish kompetensiyasi bolaning atrofdagi olamni anglash, axborotni qabul qilish va qayta ishlash, savol berish, muammoni aniqlash hamda uni hal etish usullarini egallashga tayyorligini ifodalaydi. Bu kompetensiya bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlarning uyg‘unligiga tayanadi. Amaliyotda esa ko‘pincha maktabga tayyorgarlik faqat o‘qish, yozish va sanash malakalarini oldindan o‘rgatish bilan cheklanadi. Bu bolaning bilish faolligini rivojlantirishga yetarli darajada xizmat qilmaydi. Mazkur ziddiyat bilish kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini tizimli o‘rganish zarurligini belgilaydi.

6-7 yoshda bolaning yetakchi faoliyati o‘yindan o‘quv faoliyatiga o‘ta boshlaydi. Bu davrda ixtiyoriy diqqat va xotira shakllanadi, ko‘rgazmali-obrazli tafakkur bilan bir qatorda mantiqiy tafakkur unsurlari paydo bo‘ladi, bolaning nutqi izchillik kasb etadi, “nima uchun?”, “qanday qilib?” kabi savollar ko‘payadi. Ilmiy manbalar tahlili bilish kompetensiyasini bir necha o‘zaro bog‘liq komponentlar yig‘indisi sifatida qarash maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalar uchun idrok va diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari, nutq va muloqot, tasavvur va ijodkorlik, mustaqil o‘rganish kabilar bilish kompetensiyasining komponentlaridir. (1-rasm)

1-rasm. 6–7 yoshli bolalarda bilish kompetensiyasining tarkibiy qismlari.

6–7 yoshli bolalarda bilish kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi didaktik vositalar yuqori samaraga ega.

Didaktik o‘yinlar – o‘yin shaklidagi o‘quv topshiriqlari bolaning ichki motivatsiyasini saqlagan holda diqqat, xotira va mantiqiy fikrlashni mashq qildiradi.

Kuzatish va elementar tajribalar – bola predmetlarning xossalarini bevosita sinab ko‘rish orqali taxmin qilish va uni tekshirish ko‘nikmasini egallaydi.

Loyiha faoliyati – qisqa muddatli mini-loyihalar bolada maqsad qo‘yish, hamkorlikda ishlash va natijani taqdim etish tajribasini shakllantiradi.

Hikoya, suhbat va dialog – savol-javob va izohlash orqali nutq va mantiqiy bog‘lanishlarni tushunish rivojlanadi.

STEAM yondashuvi va konstruktorlar – qurish va modellashtirish fazoviy tasavvur, muammo yechish va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Raqamli vositalar – yosh xususiyatlariga mos, vaqti me’yorlangan interaktiv o‘yinlar va animatsiyalar o‘quv mazmunini ko‘rgazmali yetkazadi. Ular bevosita muloqot va amaliy faoliyatni almashtirmasligi, faqat to‘ldirishi kerak.

2-rasm. Bilish kompetensiyasini shakllantirish bosqichlari.

Bilish kompetensiyasini shakllantirishning samaradorligi quyidagi pedagogik shartlarga bog‘liq:

o‘quv mazmunini bolaning shaxsiy tajribasi va qiziqishlari bilan bog‘lash;

pedagog rolini “axborot beruvchi”dan “yo‘naltiruvchi va hamkor”ga o‘zgartirish;

topshiriqlarni soddadan murakkablik darajasi doirasida bosqichma-bosqich tizimlashtirish;

rivojlantiruvchi predmet-fazoviy muhitni (tajriba burchagi, konstruktorlar, didaktik materiallar) yaratish;

oila bilan hamkorlikda bolaning bilish faolligini qo‘llab-quvvatlash.

Bilish kompetensiyasining shakllanganlik darajasini baholash uchun idrok, tushunish, tahlil, xulosa hamda ijodiy darajalardan iborat ierarxik tuzilma tayyorlash tavsiya etiladi. Har bir daraja murakkabligi ortib borishi bilan ajralib turadi, ularga mos ko‘rsatkichlar va diagnostik topshiriqlar keltiriladi. Baholash bolani boshqalar bilan taqqoslashga emas, uning shaxsiy o‘sish dinamikasini kuzatishga asoslanishi,

kuzatuv, portfolio va o‘yin shaklidagi diagnostik topshiriqlar uyg‘unligida olib borilishi lozim. Bu bolada muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish hissini yuzaga keltirmaydi, aksincha o‘rganishga ijobiy munosabatni saqlab qoladi.

6–7 yoshli bolalarda bilish kompetensiyasini rivojlantirish maktab ta’limiga tayyorlashning markaziy yo‘nalishi ekanini ko‘rsatdi. Bu kompetensiya idrok, xotira, tafakkur, nutq, tasavvur va mustaqil o‘rganish komponentlarining birligidan iborat bo‘lib, uni shakllantirishda didaktik o‘yinlar, kuzatish va tajriba, loyiha faoliyati, hikoya va suhbat, STEAM yondashuvi hamda raqamli vositalar muhim didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Taklif etilgan besh bosqichli jarayon (motivatsiya – muammoli vaziyat – izlanish – amaliy faoliyat – refleksiya) va daraja mezonlari pedagogga bolaning bilish kompetensiyasi rivojlanishini rejalashtirish va baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595.
2. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturining/uchunchi nashr/ Toshkent – 2026.
3. Hasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent — «ILM ZIYO» — 2011, 83-bet.
4. Nishanova Z.T, Alimova G.K, Turg‘unboyeva A.G‘, Asranboeva M.X. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. Darslik, Toshkent – 2017. 21-bet.
5. Xayitboyeva N., Rahimova U. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasining xususiyatlari va talablari. XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta’lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar. http://universalpublishings.com. 62-bet. 2023-yil.
6. Livingstone S., Stoilova M., Nandagiri R. *Children’s data and privacy online: Growing up in a digital age*. London: LSE, 2019.

MAKTABGACHA TA’LIMDA TARBIYAVIY RAQAMLI KONTENTLAR SIFATINI OSHIRISH: “RAQAMLI METODIK YORDAMCHI” PLATFORMASINI JORIY ETISH MODELI

Kudratova Dilafro‘z To‘lqin qizi
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Kattalar ta’limi” yo‘nalishi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510599

Annotatsiya. *Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga kirib kelishi maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini tashkil etish, pedagoglarni metodik qo‘llab-quvvatlash va oilalar bilan hamkorlik qilishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Biroq raqamli resurslarning ko‘payishi ularning tarbiyaviy sifati, yosh xususiyatlariga mosligi va xavfsizligi avtomatik ravishda ta’minlanishini anglatmaydi. Mazkur maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni xalqaro tamoyillar asosida baholash hamda O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga moslashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot hujjatlar tahlili, qiyosiy tahlil va konseptual modellashtirish usullariga asoslangan. UNESCO, UNICEF va Xalqaro elektraloqa ittifoqining raqamli ta’lim platformalariga oid yondashuvlari hamda O‘zbekistonning tegishli normativ-huquqiy hujjatlari tahlil uchun asos qilib olindi. Natijada “Raqamli metodik yordamchi” platformasining konseptual modeli, raqamli kontentlarni ekspertizadan o‘tkazish mezonlari va amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etish mexanizmi taklif etildi. Model milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, pedagoglarning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, bolalar xavfsizligini ta’minlash va kontent sifatini muntazam takomillashtirishga yo‘naltirilgan. Tadqiqot xulosalari taklif etilgan modelni tajriba-sinovdan o‘tkazish va milliy metodik tavsiyalarni ishlab chiqish uchun nazariy-amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *shaxs tarbiyasi, raqamli kontent, maktabgacha ta’lim, raqamli pedagogika, xalqaro standartlar, metodik platforma, milliy qadriyatlar, bolalar xavfsizligi, pedagogik ekspertiza, raqamli kompetensiya.*

1. Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar insonning axborot olish, muloqot qilish va bilimlarni o‘zlashtirish usullarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Bu jarayon maktabgacha ta’limga ham ta’sir ko‘rsatib, bolalar uchun mo‘ljallangan elektron hikoyalar, audio materiallar, animatsiyalar, interaktiv o‘yinlar va pedagoglar uchun metodik resurslarning kengayishiga olib kelmoqda. Endilikda muhim masala faqat raqamli materiallarni yaratish emas, balki ularning bolaning rivojlanishi va shaxs sifatida shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini hisobga olishdir.

Maktabgacha yosh davrida bola atrofidagi insonlar bilan munosabatlar orqali hurmat, mehr-oqibat, hamkorlik, mas’uliyat va adolat kabi tushunchalarni anglay boshlaydi. Bu fazilatlar bolaga tayyor ta’riflarni yodlatish orqali emas, balki kundalik hayotiy vaziyatlar, o‘yin, hikoya, kuzatish va kattalar bilan muloqot jarayonida singdiriladi. Shu sababli tarbiyaviy mazmundagi raqamli kontent ham bolaning faol ishtirokini rag‘batlantirishi, uni mustaqil fikrlashga undashi va real hayotdagi ijobiy xulq-atvor bilan bog‘lanishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasining huquqiy asoslari, jumladan, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-son Qonun hamda “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonun bilan belgilangan. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti ham ta’lim jarayonini tashkil etish uchun muhim milliy asoslardan biridir. Shu jihatdan raqamli kontentlarni ishlab chiqish amaldagi ta’lim talablari, bolaning manfaatlari va pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Xalqaro miqyosda ham raqamli ta’lim vositalarining sifatini baholashga e’tibor kuchaymoqda. UNESCO, UNICEF va Xalqaro elektraloqa ittifoqi 2026-yilda taqdim etgan Charter for Public Digital Learning Platforms hujjatida raqamli ta’lim platformalarining inklyuzivligi, pedagogik asoslanganligi, ishonchliligi va jamoat manfaatlariga xizmat qilishi muhim tamoyillar sifatida belgilangan. Xartiyada raqamli platformalar an’anaviy ta’limning o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki uning imkoniyatlarini to‘ldiruvchi tizim sifatida talqin etiladi (UNESCO, UNICEF, & ITU, 2026).

Ushbu xalqaro yondashuvlar O‘zbekiston uchun muhim metodik yo‘nalishlarni belgilab beradi. Biroq ularni milliy amaliyotga tatbiq etishda o‘zbek tilining xususiyatlari, milliy tarbiyaviy qadriyatlar, oilaviy muhit, bolalarning yosh xususiyatlari va hududlar o‘rtasidagi texnik imkoniyatlar tafovutini hisobga olish zarur.

Muammoning mohiyati shundaki, raqamli kontentlarni yaratish va tarqatish uchun texnik imkoniyatlar mavjud bo‘lishi mumkin, ammo ularni yagona pedagogik mezonlar asosida tanlash, ekspertizadan o‘tkazish, amaliyotga tatbiq etish va muntazam takomillashtirish mexanizmlari alohida yondashuvni talab qiladi. Mazkur ehtiyojni hisobga olib, maqolada “Raqamli metodik yordamchi” platformasini ishlab chiqish konsepsiyasi taklif etiladi.

Tadqiqotning maqsadi — shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro sifat tamoyillarini tahlil qilish, ularni O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimiga moslashtirish va amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari xalqaro va milliy hujjatlarni o‘rganish, raqamli kontentlarni baholash mezonlarini aniqlash, platformaning konseptual modelini ishlab chiqish hamda uni joriy etish va monitoring qilish bosqichlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati xalqaro tamoyillar, milliy tarbiyaviy mazmun, kontent ekspertizasi va natijalarni monitoring qilishni yagona metodik model doirasida birlashtirish taklifida namoyon bo‘ladi.

2. Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot konseptual-metodik xarakterga ega bo‘lib, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlilning birinchi bosqichida O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimining huquqiy asoslari va xalqaro tashkilotlarning raqamli ta’lim platformalariga oid tavsiyalari o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda ushbu hujjatlarda aks etgan tamoyillar raqamli kontentlarning tarbiyaviy maqsadlari bilan bog‘landi. Uchinchi bosqichda kontentlarni ishlab chiqish, ekspertizadan o‘tkazish va ta’lim amaliyotiga joriy etish uchun konseptual model shakllantirildi.

Tahlil uchun quyidagi manbalar tanlandi:

O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni;

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni;

maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartiga oid normativ hujjatlar;

UNESCO, UNICEF va ITUning Charter for Public Digital Learning Platforms hujjati;

Manbalarni qiyosiy o‘rganishda beshta asosiy yo‘nalishga e’tibor qaratildi: pedagogik maqsadga muvofiqlik, tarbiyaviy va madaniy mazmun, bolalar xavfsizligi, inklyuzivlik hamda amaliy natijalarni baholash imkoniyati.

Shu asosda raqamli kontentlarni baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi:

1. Yoshga moslik: kontentning bolaning yosh va rivojlanish xususiyatlariga muvofiqligi.

2. Tarbiyaviy qiymat: materialning hurmat, hamkorlik, mehr-oqibat va mas’uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi.

3. Milliy va madaniy moslik: mazmunning o‘zbek tili, milliy madaniyat va mahalliy hayotiy vaziyatlarga mosligi.

4. Psixologik xavfsizlik: qo‘rqitish, kamsitish yoki bolaning hissiy holatiga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan mazmundan himoyalanganlik.

5. Inklyuzivlik: turli ehtiyojlarga ega bolalarning kontentdan foydalanish imkoniyati.

6. Metodik qulaylik: pedagog uchun aniq maqsad, foydalanish tartibi va amaliy mashg‘ulot tavsiyalarining mavjudligi.

7. Texnik qulaylik: turli qurilmalarda ishlash, sodda navigatsiya va cheklangan internet sharoitida foydalanish imkoniyati.

8. Huquqiy muvofiqlik: mualliflik huquqi, shaxsga doir ma’lumotlar va bolalar xavfsizligiga oid talablarning hisobga olinishi.

Ushbu mezonlar maqola doirasida taklif etilgan metodik yondashuv hisoblanadi; ular O‘zbekistonda tasdiqlangan mustaqil milliy standart sifatida talqin etilmaydi.

Tadqiqotda real foydalanuvchilar ishtirokidagi tajriba-sinov, so‘rovnoma yoki statistik eksperiment o‘tkazilmagan. Shu sababli maqoladagi natijalar konseptual

tahlil va model ishlab chiqish natijalarini ifodalaydi. Platformaning amaliy samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim.

3. Natijalar

3.1. Raqamli kontent sifatini belgilovchi asosiy talablar

O‘rganilgan hujjatlar raqamli ta’lim vositasining sifatini faqat uning texnik imkoniyatlari bilan baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Platforma qanday maqsadga xizmat qilishi, uning mazmuni kim tomonidan ishlab chiqilishi, foydalanuvchi uchun qanchalik qulayligi va ta’lim jarayoniga qanday integratsiya qilinishi ham muhimdir.

UNESCO, UNICEF va ITUning 2026-yilgi Xartiyasi ommaviy raqamli ta’lim platformalarini inklyuziv, pedagogik jihatdan asoslangan, ochiq, ishonchli va jamoat manfaatlariga yo‘naltirilgan tizim sifatida rivojlantirishni tavsiya qiladi. UNICEFning EdTech for Good Framework 2.0 modeli esa texnologiyaning maqsadi, ishlab chiquvchining mas’uliyati, xavfsizligi va ta’limiy foydasini dalillar asosida baholashga yordam beradi (UNESCO et al., 2026; UNICEF, 2026).

Ushbu tamoyillarni maktabgacha ta’limga moslashtirish quyidagi yondashuvni talab qiladi.

Birinchidan, raqamli kontent bolaning rivojlanishiga xizmat qiladigan aniq pedagogik maqsadga ega bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, materialning tarbiyaviy mazmuni real hayotdagi faoliyat bilan bog‘lanishi lozim. Uchinchidan, bolalar uchun xavfsiz muhit, pedagogning nazorati va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablariga rioya etilishi zarur. To‘rtinchidan, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati hudud, qurilma yoki oilaning iqtisodiy holatiga qarab asossiz cheklanib qolmasligi kerak.

Shu jihatdan xalqaro tavsiyalarni milliy sharoitga moslashtirish tayyor texnologik yechimni ko‘chirishdan ko‘ra, uning asosiy tamoyillarini mahalliy ehtiyojlarga mos metodik mexanizmlarga aylantirishni anglatadi.

3.2. “Raqamli metodik yordamchi” platformasining konseptual modeli

Tadqiqot doirasida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni bir joyga jamlash, ularning sifatini tekshirish va pedagogik amaliyotda foydalanishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan “Raqamli metodik yordamchi” platformasi modeli taklif etildi.

Platformaning asosiy vazifasi tarbiyachiga tayyor materialni taqdim etishdangina iborat emas. U pedagogning mashg‘ulotni rejalashtirishiga, tarbiyaviy maqsadni aniq belgilashiga, mos kontentni tanlashiga va faoliyat natijalarini tahlil qilishiga yordam berishi kerak.

Model quyidagi o‘zaro bog‘langan modullarni o‘z ichiga oladi.

Milliy tarbiyaviy kontentlar kutubxonasi. Ushbu bo‘limda yosh guruhlari va tarbiyaviy yo‘nalishlar bo‘yicha tasniflangan hikoyalar, ertaklar, audio materiallar, animatsiyalar va interaktiv topshiriqlar joylashtiriladi. Mazmun halollik, hurmat,

mehr-oqibat, tabiatga ehtiyotkor munosabat, hamkorlik va mas’uliyat kabi fazilatlarni qamrab olishi mumkin.

Metodik rejalashtirish moduli. Har bir materialga uning maqsadi, tavsiya etilgan yosh guruhi, foydalanish tartibi, muhokama uchun savollar va amaliy mashg‘ulotlar bo‘yicha ko‘rsatmalar biriktiriladi. Masalan, o‘zaro yordam haqidagi hikoyadan so‘ng bolalarga kundalik hayotda boshqalarga qanday yordam berish mumkinligini muhokama qilish taklif etiladi. Shu orqali raqamli material real faoliyat bilan bog‘lanadi.

Ota-onalar uchun metodik yordam. Ushbu modul oilada bola bilan birgalikda kitob o‘qish, hissiyotlar haqida suhbatlashish, odob-axloqiy vaziyatlarni muhokama qilish va foydali odatlarni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalarni taqdim etadi. Bu yondashuv bog‘cha va oiladagi tarbiyaviy ishlarning uzviyligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Inklyuziv kontent moduli. Materiallarning turli ehtiyojlarga ega bolalar uchun qulay shakllari, jumladan, audio tavsiflar, sodda matnlar va moslashtirilgan navigatsiya vositalari ko‘zda tutiladi. Zarur hollarda pedagog materialni bolaning individual ehtiyojiga moslashtiradi.

Ekspertiza va sifat nazorati moduli. Kontent nashr etilishidan oldin pedagogik, psixologik, lingvistik, madaniy va texnik mezonlar asosida tekshiriladi. Mualliflik huquqi, manbalarning ishonchliligi va xavfsizlik talablari ham hisobga olinadi.

Monitoring va qayta aloqa moduli. Pedagoglar va ota-onalarning fikrlari asosida materiallarning qulayligi va amaliy ahamiyati baholanadi. Bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini ortiqcha yig‘ish yoki ularning hissiy holatini avtomatik tarzda baholash ushbu modulning vazifasi bo‘lmasligi kerak.

3.3. Kontentni ekspertizadan o‘tkazish mexanizmi

Platforma sifatini ta’minlashning asosiy sharti — raqamli materiallarni nashr etishdan oldin tekshirish va ularni foydalanish davomida takomillashtirib borishdir.

Shu maqsadda uch bosqichli ekspertiza mexanizmi taklif etiladi.

Birinchi bosqichda materialning muallifligi, manbalari, texnik sifati va belgilangan pedagogik maqsadi tekshiriladi. Ikkinchi bosqichda mazmun pedagog, bolalar psixologi va til mutaxassisi tomonidan baholanadi; zarur hollarda inklyuziv ta’lim bo‘yicha ekspert jalb qilinadi. Uchinchi bosqichda material amaliyotda sinab ko‘rilib, pedagoglarning fikrlari asosida kamchiliklar aniqlanadi va tuzatiladi.

Kontentni baholashda quyidagi savollar asosiy mezon sifatida qo‘llanishi mumkin:

Material bolaning yoshiga va rivojlanish xususiyatlariga mosmi?

Tarbiyaviy maqsad aniq va mazmun bilan bog‘langanmi?

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar bolaning huquqlari va individual farqlariga hurmat bilan yoritilganmi?

Material bolalarda qo‘rquv, kamsitish yoki zararli xulq-atvorni rag‘batlantirmaydimi?

Pedagog undan amaliy mashg‘ulotda foydalanishi uchun yetarli ko‘rsatmalarga egami?

Kontent texnik jihatdan qulay va huquqiy talablarga mosmi?

Bunda xavfsizlik, yoshga moslik va huquqiy muvofiqlik majburiy talablar sifatida qaralishi lozim. Materialning boshqa jihatlardagi yuqori bahosi ushbu yo‘nalishlardagi jiddiy kamchiliklarni oqlay olmaydi.

3.4. Platformani amaliyotga joriy etish modeli

Platformani birdaniga barcha ta’lim tashkilotlarida joriy etish o‘rniga, ehtiyojlarni o‘rganishdan boshlab, sinov va takomillashtirish orqali kengaytirish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqichda pedagoglar, metodistlar va ota-onalarning ehtiyojlari, mavjud raqamli resurslar hamda texnik imkoniyatlar o‘rganiladi. Ikkinchi bosqichda milliy metodik mezonlar, kontentni tekshirish tartibi va mas’ul tomonlarning vazifalari belgilanadi. Uchinchi bosqichda platformaning dastlabki versiyasi ishlab chiqilib, asosiy modullar ishga tushiriladi.

To‘rtinchi bosqichda platforma turli hududlardagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tajriba-sinovdan o‘tkaziladi. Bunda foydalanish qulayligi, pedagogik maqsadga muvofiqlik, xavfsizlik va texnik barqarorlik baholanadi. Beshinchi bosqichda olingan fikrlar asosida kamchiliklar bartaraf etilib, samarali yechimlarni kengaytirish imkoniyati ko‘rib chiqiladi.

Yakuniy bosqichda platformani boshqarish, kontentlarni muntazam yangilash, texnik yordam ko‘rsatish va moliyalashtirishning barqaror mexanizmi shakllantiriladi.

Joriy etish jarayonida davlat ta’lim organlari va ilmiy muassasalar metodik talablarni ishlab chiqish va sifat nazoratini tashkil etishda, pedagoglar esa kontentni amaliyotda qo‘llash va fikr-mulohaza bildirishda ishtirok etishi mumkin. Ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish esa tarbiyaviy mazmunning oilaviy muhit bilan bog‘lanishiga yordam beradi.

3.5. Samaradorlikni baholash ko‘rsatkichlari

Platformaning samaradorligini faqat foydalanuvchilar soni yoki yuklab olingan materiallar miqdori bilan baholash to‘liq tasavvur bermaydi. Shuning uchun texnik, metodik va pedagogik ko‘rsatkichlarni birgalikda o‘rganish taklif etiladi.

Baholash yo‘nalishi	Tavsiya etiladigan ko‘rsatkich
Foydalanish imkoniyati	Platformadan muntazam foydalanuvchi pedagoglar ulushi
Kontent sifati	Ekspertizadan muvaffaqiyatli o‘tgan materiallar ulushi
Metodik qulaylik	Pedagoglarning foydalanish bo‘yicha fikr-mulohazalari

Baholash yo‘nalishi	Tavsiya etiladigan ko‘rsatkich
Amaliy qo‘llanish	Kontentning mashg‘ulotlarda foydalanish darajasi
Inklyuzivlik	Turli ehtiyojlarga moslashtirilgan materiallar mavjudligi
Xavfsizlik	Aniqlangan va bartaraf etilgan xavfsizlik muammolari
Barqarorlik	Kontentlarning yangilanishi va texnik uzilishlar holati

Ushbu ko‘rsatkichlar taklif etilayotgan baholash tizimining dastlabki shakli bo‘lib, aniq maqsadli qiymatlar platformaning boshlang‘ich holati o‘rganilgandan keyin belgilanadi. Bolalar rivojlanishidagi o‘zgarishlar ham baholansa, yoshga mos pedagogik kuzatuv usullari qo‘llanishi va natijalar boshqa omillar ta’sirini hisobga olgan holda talqin qilinishi lozim.

4. Muhokama. Tadqiqotda taklif etilgan model raqamli kontentlarni alohida elektron materiallar to‘plami sifatida emas, balki tarbiyaviy jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi metodik tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Uning asosiy xususiyati kontentni ishlab chiqish, ekspertizadan o‘tkazish, amaliyotda qo‘llash va natijalarni monitoring qilish jarayonlarini bir-biri bilan bog‘lashdan iborat.

Birinchi muhim masala milliy qadriyatlar va xalqaro sifat tamoyillarining uyg‘unligidir. Xalqaro yondashuvlar xavfsizlik, inklyuzivlik, shaffoflik va pedagogik asoslanganlik kabi umumiy mezonlarni taklif etadi. Milliy sharoitda esa ushbu mezonlar o‘zbek tilining xususiyatlari, mahalliy hayotiy vaziyatlar va tarbiyaviy an’analar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Masalan, mehr-oqibat yoki mas’uliyat haqidagi kontent bolaga faqat nasihat berish bilan cheklanmasligi, kundalik vaziyatlar orqali fikrlash va amaliy harakat qilish imkonini yaratishi lozim.

Ikkinchi masala pedagogning raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi o‘rnidir. Raqamli platforma tarbiyachining o‘rnini bosmasligi, balki uning metodik imkoniyatlarini kengaytirishi va tarbiyachiga amaliy yordam berishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jonli muloqot, harakat, o‘yin va real muhit bilan o‘zaro ta’sir muhim bo‘lib qoladi. Shu sababli raqamli materiallardan foydalanish bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydigan, pedagog boshqaradigan mashg‘ulotlar bilan birlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi masala raqamli tenglik bilan bog‘liq. Platforma faqat yuqori tezlikdagi internet yoki qimmat qurilmalarda ishlasa, undan foydalanish imkoniyati turli hududlarda bir xil bo‘lmasligi mumkin. Materiallarning mobil qurilmalarga mosligi, kichik hajmli formatlarda taqdim etilishi va zarur hollarda internetga ulanmasdan foydalanish imkoniyati ushbu to‘siqlarni kamaytirishga yordam beradi. Agar bitta qurilmada faqat shu platforma joylansa bu qurulmaga boshqa dasturlarni o‘rnatish cheklanishi lozim. Bu pedagoglar uchun ham samarali ham sifatli foydalanish imkonini beradi.

To‘rtinchi masala bolalar xavfsizligi va ma’lumotlar maxfiyligidir. Platformada shaxsiy ma’lumotlarni minimal darajada yig‘ish, zararli havolalar va nomaqbul materiallarning oldini olish, kontentni muntazam tekshirish hamda foydalanish shartlarini aniq belgilash zarur. Agar kelajakda sun’iy intellekt funksiyalari joriy etilsa, yaratilgan materiallar pedagog tomonidan tekshirilishi va bolaning manfaatlariga zid keladigan avtomatik qarorlar qabul qilinishiga yo‘l qo‘yilmasligi lozim.

Beshinchi masala taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini tasdiqlashdir. Hozirgi tadqiqot konseptual tahlilga asoslanganligi sababli platformaning bolalar tarbiyasiga ta’siri haqida xulosa chiqarish mumkin emas. Keyingi bosqichda turli hududlardagi ta’lim tashkilotlarida tajriba-sinov o‘tkazish, pedagoglar bilan suhbatlar tashkil etish va kontentlardan foydalanish natijalarini kuzatish zarur. Bunday tadqiqotlar platformaning pedagogik qiymati, texnik qulayligi va amaliy joriy etish imkoniyatlarini baholashga yordam beradi. Yani bu kuzatuvlar asosida yakuniy xulosaga kelish osonlashadi.

Shunday qilib, taklif etilgan modelning ahamiyati tayyor va samaradorligi isbotlangan mahsulotni taqdim etishida emas, balki shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni ishlab chiqish va boshqarish uchun izchil metodik asos yaratishga qaratilganidadir.

5. Xulosa. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni ishlab chiqish maktabgacha ta’limda texnologik yangiliklarni joriy etish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon bolaning yosh xususiyatlarini, tarbiyaviy maqsadlarni, milliy qadriyatlarni, xavfsizlik talablarini va pedagogning kasbiy ehtiyojlarini va imkoniyatlarini birgalikda hisobga olishni talab qiladi.

Tadqiqot doirasida xalqaro raqamli ta’lim tamoyillari va O‘zbekistonning maktabgacha ta’limga oid huquqiy asoslari tahlil qilindi. Ushbu tahlil natijasida raqamli kontentlarni baholash mezonlari, “Raqamli metodik yordamchi” platformasining konseptual modeli va uni amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etish mexanizmi taklif qilindi.

Platformaning asosiy vazifasi tarbiyachilar va ota-onalarga ishonchli, metodik jihatdan asoslangan va milliy sharoitga mos resurslardan foydalanish imkonini yaratishdan iborat. Bunda kontentning sifati, xavfsizligi va pedagogik ahamiyati va qiymati uni ishlab chiqish bosqichidanoq hisobga olinishi lozim.

Amaliyotga joriy etish uchun, birinchi navbatda, milliy metodik mezonlarni ishlab chiqish, ekspertiza tizimini tashkil etish, platformaning dastlabki versiyasini yaratish va uni turli sharoitdagi ta’lim tashkilotlarida sinovdan o‘tkazish tavsiya etiladi. Tajriba-sinov natijalari asosida modelning kamchiliklarni bartaraf etish , uni yanada takomillashtirish va keyinchalik kengaytirish mumkin.

Maqolaning asosiy xulosasi shundan iboratki, raqamli texnologiyalarning ta’limdagi qiymati ularning zamonaviyligi bilan emas, balki bolaning rivojlanishiga

qanday xizmat qilishi bilan belgilanadi. Shu bois “Raqamli metodik yordamchi” platformasini rivojlantirishda texnologik imkoniyatlar va tarbiyaviy maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, pedagogning yetakchi rolini qo‘llab-quvvatlash hamda bolalar manfaatlarini ustuvor qo‘yish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2019). Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida: O‘RQ-595-son Qonun. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida, 802-son qaror. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/
4. UNESCO, UNICEF, & International Telecommunication Union. (2026). Charter for Public Digital Learning Platforms. UNESCO. https://www.unesco.org/en/digital-education/learning-platforms-gateway/charter
5. UNICEF. (2026). EdTech for Good Framework 2.0. UNICEF Digital Education. https://www.unicef.org/digitaleducation/edtech-for-good
6. UNESCO. (2018). UNESCO ICT Competency Framework for Teachers (Version 3). UNESCO. https://www.unesco.org/en/digital-competencies-skills/ict-cft
7. O‘zbekiston Respublikasi. (2019). Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida: O‘RQ-547-son Qonun. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/

INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA RAQAMLI KONTENTNING O‘QUVCHILAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA’SIRINI BAHOLASH

Gulyamova Aziza Otabek qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti katta ilmiy xodimi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510618

Annotatsiya. *Maqolada inklyuziv ta’lim muhitida raqamli kontentning alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar psixologik rivojlanishiga ta’siri hamda uni baholashning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilingan. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish jarayonida o‘quvchilarning bilish faolligi, emotsional barqarorligi, o‘quv motivatsiyasi, o‘ziga ishonchi va ijtimoiy moslashuviga ta’sir etuvchi omillar yoritilgan. Inklyuziv ta’lim sharoitida raqamli kontentning psixologik samaradorligini aniqlashga to‘sqinlik qiluvchi metodik muammolar o‘rganilib, individual rivojlanish xususiyatlariga mos baholash mezonlari taklif etilgan. Raqamli resurslarning psixologik ta’sirini aniqlashda kompleks diagnostika, individual yondashuv va psixologik-pedagogik monitoringning ahamiyati asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, raqamli kontent, psixologik rivojlanish, alohida ta’lim ehtiyojlari, emotsional barqarorlik, o‘quv motivatsiyasi, bilish faolligi, ijtimoiy moslashuv, psixologik diagnostika, baholash mezonlari.*

Аннотация. *В статье рассматриваются научно-методические основы оценки влияния цифрового контента на психологическое развитие обучающихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования. Анализируются факторы, влияющие на познавательную активность, эмоциональную устойчивость, учебную мотивацию, уверенность в себе и социальную адаптацию учащихся при использовании цифровых образовательных ресурсов. Выявляются методические проблемы оценки психологической эффективности цифрового контента и предлагаются критерии, учитывающие индивидуальные особенности развития обучающихся. Обосновывается значение комплексной диагностики, индивидуального подхода и психолого-педагогического мониторинга.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, цифровой контент, психологическое развитие, особые образовательные потребности, эмоциональная устойчивость, учебная мотивация, познавательная активность, социальная адаптация, психологическая диагностика, критерии оценки.*

Abstract. *This article examines the scientific and methodological foundations for assessing the impact of digital content on the psychological development of students with special educational needs in inclusive educational settings. Particular attention is given to factors influencing cognitive engagement, emotional stability, learning motivation, self-confidence, and social adaptation when digital educational resources are used. The study identifies methodological challenges associated with evaluating the psychological effectiveness of digital content and proposes assessment criteria that take into account learners’ individual developmental characteristics. The importance of comprehensive psychological assessment, individualized approaches, and continuous psychological and pedagogical monitoring is substantiated.*

Keywords: *inclusive education, digital content, psychological development, special educational needs, emotional stability, learning motivation, cognitive engagement, social adaptation, psychological assessment, evaluation criteria.*

Ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalasi o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga oluvchi yangi psixologik-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish bilan uzviy bog‘liq. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga kirib kelishi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quv materiallarini individual xususiyatlarga moslashtirish hamda ularning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun qulay sharoit yaratmoqda. Biroq raqamli kontentning ta’limiy imkoniyatlari kengayib borayotgan bir paytda uning o‘quvchilar psixologik rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’sirini aniqlash, baholash va ilmiy asoslash masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Inklyuziv ta’lim muhitida raqamli kontentning psixologik ahamiyati o‘quvchilarning axborotni qabul qilish va qayta ishlash imkoniyatlari, hissiy kechinmalari, o‘quv faoliyatiga munosabati hamda ijtimoiy muloqotga kirishish xususiyatlari bilan belgilanadi. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning psixologik rivojlanishi bir xil sur’atda kechmasligi, ularning bilish jarayonlari va emotsional reaksiyalari individual xususiyatlarga ega bo‘lishi raqamli resurslardan foydalanishda differensial yondashuvni talab qiladi. Shu sababli raqamli kontentning samaradorligini faqat o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yoki topshiriqlarni bajarish tezligi orqali baholash o‘quvchi shaxsida sodir bo‘layotgan psixologik o‘zgarishlarni to‘liq aks ettirmaydi.

Xalqaro ilmiy yondashuvlarda inklyuziv ta’limning asosiy vazifalaridan biri barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun teng imkoniyatlarni yaratish bilan izohlanadi. UNESCOning Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All hisobotida inklyuzivlik ta’lim tizimining barcha tarkibiy qismlarini qamrab olishi, o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olish esa sifatli ta’limning muhim sharti ekanligi ta’kidlangan[1]. Ushbu yondashuv raqamli kontentni o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlariga muvofiq ishlab chiqish va uning ta’sirini individual rivojlanish ko‘rsatkichlari asosida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Raqamli kontentning psixologik ta’sirini o‘rganishda o‘quvchining texnologik vositalar bilan o‘zaro munosabati, axborotni idrok etish imkoniyatlari, topshiriqlarni bajarish jarayonidagi hissiy holati va o‘z faoliyati natijalariga munosabati muhim o‘rin tutadi. Ayrim raqamli resurslar o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytirishi, murakkab bilimlarni o‘zlashtirishni yengillashtirishi va mustaqil faoliyatga intilishini rag‘batlantirishi mumkin. Boshqa holatlarda esa axborotning haddan tashqari ko‘pligi, murakkab interfeys, tezkor javob berish talabi yoki individual imkoniyatlarga moslashtirilmagan topshiriqlar psixologik zo‘riqish va o‘quv motivatsiyasining pasayishiga sabab bo‘lishi ehtimoli mavjud.

Raqamli kontentning psixologik ta’sirini o‘rganishda tizimli, differensial va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlarning o‘zaro aloqadorligiga e’tibor qaratildi. Ushbu yondashuvlar raqamli resurslarni o‘quvchining psixologik rivojlanishiga

ta’sir ko‘rsatuvchi mustaqil omil sifatida emas, balki pedagogik muhit, individual imkoniyatlar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq vosita sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, psixologik ko‘rsatkichlarni tizimlashtirish va baholash mezonlarini modellashtirish tadqiqotning asosiy usullari sifatida belgilandi. Raqamli kontentning o‘quvchilar rivojlanishiga ta’siri bilish jarayonlari, emotsional holat, motivatsion faollik va ijtimoiy moslashuv o‘rtasidagi bog‘liqlik nuqtayi nazaridan o‘rganildi. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida psixik funksiyalarning shakllanishi ijtimoiy munosabatlar va madaniy vositalar bilan bog‘liq holda talqin etiladi[2]. Mazkur nazariy qarash raqamli kontentni o‘quvchi faoliyatini tashkil etuvchi vositalardan biri sifatida tushunishga imkon beradi. Bunda texnologik resursning rivojlantiruvchi ahamiyati uning o‘zida emas, balki o‘quvchining ushbu vosita orqali amalga oshiradigan faoliyati, pedagogik yordamning xususiyati va o‘zlashtirilayotgan tajribaning mazmunida namoyon bo‘ladi. R.M.Ryan va E.L.Decining o‘zini o‘zi belgilash nazariyasida shaxsning motivatsion rivojlanishi avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlarining qondirilishi bilan izohlanadi[3]. Inklyuziv ta’limda raqamli kontentning psixologik ta’sirini baholashda ushbu nazariyaning ahamiyati shundaki, o‘quvchi raqamli topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi, faoliyatini mustaqil boshqarishi va boshqalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Inklyuziv ta’lim muhitida raqamli kontentning psixologik ta’siri o‘quvchilarning bilish faoliyati, emotsional kechinmalari, motivatsion munosabati va ijtimoiy xulq-atvorida kuzatiladigan o‘zgarishlar orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonning murakkabligi raqamli resurslardan foydalanish natijasida yuzaga keladigan psixologik holatlarning o‘quvchilarda turlicha ifodalanishi bilan bog‘liq. Bir xil raqamli topshiriq ayrim o‘quvchilar uchun qiziqarli va rag‘batlantiruvchi bo‘lsa, boshqalar uchun ortiqcha zo‘riqish yoki tushunmovchilik manbayiga aylanishi mumkin. Shuning uchun raqamli kontentning psixologik samaradorligini aniqlashda o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini asosiy metodik shart sifatida qabul qilish zarur. Bilish faolligi raqamli kontentning psixologik ta’sirini baholashda muhim ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning diqqatni jamlash, axborotni idrok etish, eslab qolish va mantiqiy qayta ishlash imkoniyatlari individual xususiyatlarga ega.

Raqamli kontentning emotsional rivojlanishga ta’siri inklyuziv ta’limda alohida ahamiyatga ega. O‘quvchining raqamli muhitda o‘zini qulay his etishi, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini anglashi va xatolarni tuzatish jarayoniga ijobiy munosabat bildirishi psixologik barqarorlikning muhim belgilaridir. Moslashtirilgan raqamli topshiriqlar o‘quvchining individual sur’atda ishlashiga imkon berib, ayrim vaziyatlarda muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish hissini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, doimiy vaqt cheklovlari, murakkab navigatsiya va

avtomatlashtirilgan salbiy baholash xabarlari psixologik noqulaylikni kuchaytirishi ehtimoldan xoli emas. Emotsional barqarorlikni baholashda o‘quvchining topshiriqni bajarish davomida namoyon etadigan hissiy reaksiyalari, qiyinchiliklarga munosabati, yordam so‘rashga tayyorligi va faoliyatni davom ettirish istagi kuzatilishi mumkin. Biroq ayrim tashqi xatti-harakatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri muayyan emotsional holat belgisi sifatida baholash to‘g‘ri emas. Masalan, o‘quvchining kamgapligi yoki topshiriqni bajarish uchun ko‘proq vaqt sarflashi har doim ham xavotir, qiziqishning pastligi yoki psixologik noqulaylikni anglatmaydi. Baholash jarayonida individual xususiyatlar, pedagogik sharoit va o‘quvchining o‘z fikrini bildirish imkoniyatlari birgalikda hisobga olinishi zarur. Raqamli kontentning o‘quvchilar psixologik rivojlanishiga ta’sirini baholash uchun quyidagi mezonlar tizimi taklif etiladi.

Inklyuziv ta’limda raqamli kontentning psixologik ta’sirini baholash mezonlari

Baholash mezonlari	Asosiy ko‘rsatkichlar	Diagnostika usullari
Kognitiv-faollik	Diqqatni jamlash, axborotni idrok etish, mustaqil fikrlash, topshiriqqa jalb etilish	Pedagogik kuzatish, moslashtirilgan topshiriqlar
Emotsional-barqarorlik	Psixologik qulaylik, hissiy reaksiyalar, qiyinchiliklarga munosabat, o‘ziga ishonch	Kuzatish, suhbat, moslashtirilgan psixologik so‘rovnoma
Motivatsion-rivojlanish	O‘quv faoliyatiga qiziqish, tashabbuskorlik, mustaqil faoliyatga intilish	Motivatsion so‘rovnoma, faoliyat mahsullarini tahlil qilish
Ijtimoiy-moslashuv	Muloqotga kirishish, hamkorlik, o‘z fikrini ifodalash, guruh faoliyatida ishtirok etish	Ijtimoiy kuzatish, vaziyatli topshiriqlar, ekspert baholash

Taklif etilgan mezonlar raqamli kontentning psixologik ta’sirini o‘zaro bog‘liq rivojlanish ko‘rsatkichlari orqali baholashga yo‘naltirilgan. Kognitiv-faollik mezoni o‘quvchining raqamli topshiriqlarni bajarish jarayonidagi bilish faoliyatini aniqlashga xizmat qilsa, emotsional-barqarorlik mezoni raqamli muhitda yuzaga keladigan hissiy holatlarni tahlil qilish imkonini beradi. Motivatsion-rivojlanish mezoni o‘quvchining ta’lim faoliyatiga munosabati va mustaqil ishlashga intilishini, ijtimoiy-moslashuv mezoni esa raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan kommunikativ faoliyatdagi ishtirokini baholashga qaratiladi. Mezonlarni amaliyotda qo‘llashda o‘quvchining boshlang‘ich rivojlanish holatini aniqlash, raqamli kontentdan foydalanish jarayonini muntazam kuzatish va keyingi o‘zgarishlarni qiyosiy tahlil qilish muhimdir. Turli manbalardan olingan ma’lumotlarni qiyoslash baholash xulosalarining asoslanganligini oshirishga yordam beradi. UNESCOning 2023-yildagi texnologiyalarning ta’limga ta’siriga bag‘ishlangan hisobotida raqamli vositalardan foydalanishning samaradorligi ularning mavjudligi bilan emas, balki ta’limiy ehtiyojlarga muvofiqligi, foydalanish sharoitlari va pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unligi asosida baholanishi zarurligi qayd etilgan[4]. Mazkur yondashuv inklyuziv ta’limda raqamli kontentning

psixologik ta’sirini o‘rganishda ham dolzarb bo‘lib, texnologik imkoniyatlarni o‘quvchining individual rivojlanish ehtiyojlari bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Raqamli kontentdan foydalanishda psixologik xavfsizlik masalasi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘quvchining shaxsiy ma’lumotlarini himoyalash, diagnostika natijalarining maxfiyligini ta’minlash, raqamli muhitda kamsitish holatlarining oldini olish va individual imkoniyatlarni noto‘g‘ri talqin qilishga yo‘l qo‘ymaslik baholash jarayonining muhim talablaridir. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan raqamli tizimlar tomonidan shakllantiriladigan tavsiyalarni mutaxassis xulosasisiz yakuniy psixologik baho sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq emas.

Inklyuziv ta’lim muhitida raqamli kontentning o‘quvchilar psixologik rivojlanishiga ta’sirini baholash individual rivojlanish xususiyatlari, ta’limiy ehtiyojlar va pedagogik sharoitlarni hisobga oluvchi kompleks yondashuvni talab etadi. Raqamli resurslarning psixologik samaradorligi o‘quvchilarning bilish faolligi, emotsional barqarorligi, o‘quv motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvida kuzatiladigan o‘zgarishlar orqali aniqlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68–78.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA YARATILGAN RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Raximbayeva Feruza Rustamjon Qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510639

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning sun’iy intellekt yordamida yaratilgan raqamli tarbiyaviy kontent bilan ishlash kompetensiyasini qadriyatli yondashuv asosida rivojlantirish masalasi tahlil qilinadi. Generativ sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari bilan bir qatorda, u yaratgan materiallarning ishonchliligi, axloqiy maqbulligi va tarbiyaviy maqsadga muvofiqligini baholash zarurati asoslanadi. Taklif etilgan modelning o‘ziga xos jihati texnologik savodxonlikni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik mas’uliyat hamda tanqidiy tahlil bilan uzviy bog‘lashdan iborat. Shuningdek, raqamli tarbiyaviy kontentni yaratish, tekshirish, baholash va takomillashtirishga doir amaliy mexanizm ishlab chiqiladi.*
Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, raqamli tarbiyaviy kontent, qadriyatli yondashuv, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik kompetensiya, raqamli etika, akademik halollik.*
Аннотация. *В статье рассматривается развитие компетентности будущих учителей в работе с цифровым воспитательным контентом, созданным с помощью искусственного интеллекта, на основе ценностного подхода. Наряду с образовательными возможностями генеративного искусственного интеллекта обосновывается необходимость оценки достоверности, этической приемлемости и воспитательной направленности создаваемых материалов. На основе рекомендаций ЮНЕСКО и рамочной модели компетенций учителей в области искусственного интеллекта предлагается концептуальная модель, объединяющая когнитивный, операциональный, аксиологический и рефлексивный компоненты. Особое внимание уделяется интеграции технологической грамотности с национальными и общечеловеческими ценностями, педагогической ответственностью и критическим анализом. Разработан практический механизм создания, проверки, оценки и совершенствования цифрового воспитательного контента.*
Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровой воспитательный контент, ценностный подход, будущий учитель, педагогическая компетентность, цифровая этика, академическая честность.*
Abstract. *This article examines how pre-service teachers’ competence in working with AI-generated digital educational content can be developed through a value-based approach. Alongside the educational opportunities offered by generative artificial intelligence, the article highlights the need to evaluate the reliability, ethical acceptability, and educational relevance of AI-generated materials. Drawing on UNESCO guidance and its AI competency framework for teachers, a conceptual model integrating cognitive, operational, axiological, and reflective components is proposed. The model connects technological literacy with national and universal values, pedagogical responsibility, and critical evaluation. A practical process for creating, verifying, assessing, and improving digital educational content is also outlined.*
Keywords: *artificial intelligence, digital educational content, value-based approach, pre-service teachers, teacher competence, digital ethics, academic integrity.*

Generativ sun’iy intellektning rivojlanishi pedagogik faoliyatning mazmuni va usullariga sezilarli o‘zgarishlar olib kirmoqda. Bugungi kunda o‘qituvchi undan dars

ishlanmalari, taqdimotlar, videorolik ssenariylari, interaktiv topshiriqlar va tarbiyaviy materiallar tayyorlashda foydalanishi mumkin. Biroq materialni tez yaratish imkoniyati uning ilmiy jihatdan ishonchli, pedagogik maqsadga muvofiq yoki axloqiy jihatdan maqbul ekanini anglatmaydi.

Ayniqsa, shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori va qadriyatlar tizimi shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadigan raqamli tarbiyaviy kontentga nisbatan alohida mas’uliyat talab etiladi. Sun’iy intellekt yaratgan matn yoki tasvirlarda noto‘g‘ri ma’lumotlar, stereotiplar, madaniy jihatdan nomuvofiq talqinlar va biryoqlama qarashlar uchrashi mumkin. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchi nafaqat texnologiyadan foydalanishni, balki uning natijalarini tanqidiy tahlil qilishni va pedagogik jihatdan asoslangan qarorlar qabul qilishni ham o‘rganishi lozim.

UNESCOning generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotda foydalanish bo‘yicha tavsiyalarida inson manfaatlarini ustuvor qo‘yish, ma’lumotlar maxfiyligini himoya qilish va texnologiyalardan xavfsiz hamda mazmunli foydalanish zarurligi ta’kidlanadi [1]. UNESCOning 2024-yilda e’lon qilingan o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari doirasi esa inson markazli tafakkur, SI etikasi, texnologik bilimlar, SI pedagogikasi va kasbiy rivojlanishni o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar sifatida belgilaydi [2].

Mazkur yondashuvlar muhim bir masalani kun tartibiga qo‘yadi: bo‘lajak o‘qituvchini sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishga o‘rgatish bilan birga, ulardan qanday maqsadda, qanday qadriyatlar asosida va qanday mas’uliyat bilan foydalanish kerakligini ham shakllantirish zarur.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning sun’iy intellekt yordamida yaratilgan raqamli tarbiyaviy kontent bilan ishlash kompetensiyasini qadriyatli yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash hamda uni ta’lim amaliyotida amalga oshirish mexanizmini taklif etishdan iborat.

Tadqiqotning nazariy asosini ilmiy adabiyotlar va xalqaro tavsiyalar tahlili tashkil etadi. Qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish va konseptual modellashtirish usullari yordamida kompetensiyaning tarkibiy qismlari hamda kontentni baholash bosqichlari ishlab chiqildi.

1. Raqamli tarbiyaviy kontentga qadriyatli yondashuvning zarurati

Raqamli tarbiyaviy kontent deganda shaxsning axloqiy, ijtimoiy, fuqarolik va madaniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan elektron materiallar tushuniladi. Bunday materiallar matn, tasvir, video, animatsiya, interaktiv topshiriq yoki sun’iy intellekt yordamida yaratilgan boshqa shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Ularning tarbiyaviy qiymati faqat mazmunning qiziqarli yoki texnologik jihatdan jozibador ekanligi bilan belgilanmaydi. Muhimi, kontent o‘quvchining yosh xususiyatlariga mos kelishi, asoslangan ma’lumotlarga tayanishi, mustaqil fikrlashni

qo‘llab-quvvatlashi va inson sha’ni hamda huquqlariga hurmatni shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

Long va Magerko sun’iy intellekt savodxonligini texnologiya bilan samarali muloqot qilish va uning natijalarini tanqidiy baholash uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar majmuasi sifatida ko‘rib chiqadilar [3]. Bu yondashuv o‘qituvchi uchun muhim xulosani beradi: SI yaratgan materialni qabul qilish emas, uning qanday ishlashini tushunish, imkoniyatlari va cheklovlarini hisobga olish ham kasbiy kompetensiyaning bir qismidir.

Biroq texnologik savodxonlikning o‘zi tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun yetarli emas. O‘qituvchi materialning pedagogik jihatdan foydali ekanini baholash bilan birga, uning qanday qadriyatlarni ifodalayotgani, kimlarning manfaatlarini aks ettirayotgani va o‘quvchiga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ham ko‘rib chiqishi kerak.

Jobin, Ienca va Vayena sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha xalqaro tavsiyalarni tahlil qilib, shaffoflik, adolat, zarar yetkazmaslik, mas’uliyat va maxfiylik kabi tamoyillar turli hujjatlarda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatgan [4]. Ushbu tamoyillar raqamli tarbiyaviy kontentni baholashda ham metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Qadriyatli yondashuvning mohiyati texnologiyadan foydalanishni cheklashda emas, balki undan inson manfaatlariga mos va mas’uliyatli foydalanish mezonlarini belgilashdadir. Shu nuqtayi nazardan, quyidagi mezonlar muhim hisoblanadi:

Insonparvarlik: kontent inson sha’ni, huquqlari va psixologik farovonligini hurmat qilishi.

Adolat va xolislik: turli guruhlarga nisbatan kamsituvchi munosabat va asossiz stereotiplardan qochish.

Ishonchlilik: faktlar, misollar va manbalarni tekshirish.

Mas’uliyat: materialdan foydalanish oqibatlarini hisobga olish va yakuniy qaror uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olish.

Akademik halollik: SI hissasini belgilangan talablar asosida ochiq ko‘rsatish va manbalarni to‘g‘ri rasmiylashtirish.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi: milliy madaniy meros, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va inson qadr-qimmatini izchil aks ettirish.

Shunday qilib, qadriyatli yondashuv raqamli tarbiyaviy kontentni yaratish, tanlash va qo‘llashning barcha bosqichlarida ishtirok etishi kerak.

2. Raqamli tarbiyaviy kontentni baholashning konseptual modeli

Yuqoridagi nazariy qarashlardan kelib chiqib, maqolada sun’iy intellekt yordamida yaratilgan raqamli tarbiyaviy kontent bilan ishlashning olti bosqichli mexanizmi taklif etiladi.

Birinchi bosqich — tarbiyaviy maqsadni aniqlash. O‘qituvchi kontent orqali qanday fazilat, munosabat yoki ijtimoiy ko‘nikmani rivojlantirishni

ko‘zlayotganini belgilaydi. Masalan, mas’uliyat, halollik, o‘zaro hurmat yoki raqamli madaniyat.

Ikkinchi bosqich — kontentni yaratish yoki tanlash. Sun’iy intellekt vositasi yordamida dastlabki material tayyorlanadi yoki mavjud resurslardan foydalaniladi. Bunda auditoriyaning yoshi, ehtiyojlari va pedagogik vazifa hisobga olinadi.

Uchinchi bosqich — axborot ishonchliligini tekshirish. Materialdagi faktlar, sanalar, misollar va havolalar ishonchli manbalar bilan taqqoslanadi. Tasdiqlanmagan ma’lumotlar aniqlashtiriladi yoki chiqarib tashlanadi.

To‘rtinchi bosqich — axloqiy va pedagogik baholash. Kontentning inson sha’ni, adolat, maxfiylik, yoshga moslik va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga muvofiqligi ko‘rib chiqiladi. Kamsituvchi tasvirlar, stereotiplar va manipulyativ mazmun alohida tekshiriladi.

Beshinchi bosqich — pedagogik moslashtirish. O‘qituvchi materialni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, ta’limiy ehtiyojlari va mahalliy madaniy kontekstga moslashtiradi. Zarur hollarda misollar, til va topshiriqlar qayta ishlab chiqiladi.

Oltinchi bosqich — refleksiya va takomillashtirish. Kontentning maqsadga muvofiqligi tahlil qilinadi, aniqlangan kamchiliklar tuzatiladi va kelgusi foydalanish uchun xulosalar chiqariladi.

Mazkur modelning o‘ziga xosligi qadriyatlarni jarayonning oxirida tekshiriladigan qo‘shimcha talab sifatida emas, balki barcha bosqichlarga singdirilgan mezon sifatida ko‘rishdan iborat. Bunda sun’iy intellekt yordamchi vosita bo‘lib qoladi, yakuniy pedagogik qaror va uning uchun mas’uliyat esa o‘qituvchiga tegishli bo‘ladi.

4. Modelni pedagogik amaliyotga tatbiq etish

Taklif etilayotgan modelni bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida amaliy topshiriqlar orqali o‘zlashtirish mumkin. Buning uchun talabalarga aniq tarbiyaviy vaziyatlar taqdim etilib, sun’iy intellekt yordamida material yaratish va uni belgilangan mezonlar asosida tahlil qilish topshiriladi.

Masalan, “Raqamli muhitda akademik halollik” mavzusida videorolik ssenariysini yaratish vazifasi berilishi mumkin. Talaba avval tarbiyaviy maqsadni belgilaydi, so‘ng SI yordamida dastlabki ssenariyni tayyorlaydi. Keyin undagi faktlar va misollarni tekshiradi, mazmunning yoshga mosligi va axloqiy maqbulligini baholaydi hamda zarur o‘zgartirishlarni kiritadi.

Baholash jarayonida quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Ma’lumotlarning ishonchliligi va tekshirilganligi.

Tarbiyaviy maqsadga muvofiqlik.

Yosh xususiyatlariga moslik.

Insonparvarlik va adolat tamoyillariga rioya qilish.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmunli aks ettirilishi.

Akademik halollik va manbalardan to‘g‘ri foydalanish.

Talabaning o‘z qarorlarini asoslay olishi.

Topshiriq yakunida talaba qisqa refleksiv izoh yozadi. Unda SI qanday vazifalarni bajargani, qaysi ma’lumotlar tekshirilgani, qanday tahrirlar kiritilgani va materialni tanlashda qaysi qadriyatlar hisobga olingani tushuntiriladi.

Bunday faoliyat talabalarga texnologik vositalardan foydalanish bilan birga, natijalarni mustaqil baholash va pedagogik qarorlarini asoslashni ham o‘rgatadi. Shu bilan birga, taklif etilgan modelning samaradorligi alohida pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda sun’iy intellekt yordamida raqamli tarbiyaviy kontent yaratish pedagogik faoliyat uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Biroq bu imkoniyatlardan samarali foydalanish texnologik ko‘nikmalarning o‘zi bilan cheklanmaydi. Kontentning ishonchliligi, axloqiy maqbulligi, yoshga mosligi va tarbiyaviy maqsadga muvofiqligi o‘qituvchining kasbiy mas’uliyati bilan bevosita bog‘liq.

Tahlil asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning SI bilan ishlash kompetensiyasini kognitiv, operatsion, aksiologik va refleksiv komponentlar birligi sifatida rivojlantirishga qaratilgan konseptual model taklif etildi. Modelning asosiy tamoyili texnologik savodxonlikni qadriyatli qaror qabul qilish, tanqidiy tahlil va pedagogik mas’uliyat bilan uyg‘unlashtirishdan iborat.

Shuningdek, raqamli tarbiyaviy kontentni yaratish yoki tanlash, axborotni tekshirish, axloqiy-pedagogik baholash, moslashtirish va refleksiv takomillashtirishni qamrab oluvchi olti bosqichli mexanizm ishlab chiqildi. Uni pedagogik oliy ta’lim muassasalarida amaliy topshiriqlar va mezonli baholash orqali qo‘llash mumkin.

Maqolaning nazariy hissasi SI bilan ishlash kompetensiyasining qadriyatli tarkibiy qismini raqamli tarbiyaviy kontentni baholash jarayoni bilan bog‘lashga qaratilgan. Keyingi tadqiqotlarda modelning samaradorligini empirik tekshirish, kompetensiya darajalarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish va uni turli ta’lim sharoitlarida sinovdan o‘tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Miao, F., Holmes, W. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO, 2023. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

2. Miao, F., Cukurova, M. *AI Competency Framework for Teachers*. Paris: UNESCO, 2024. https://doi.org/10.54675/ZJTE2084

3. Long, D., Magerko, B. What Is AI Literacy? Competencies and Design Considerations. In: *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 2020. P. 1–16. https://doi.org/10.1145/3313831.3376727

4. Jobin, A., Ienca, M., Vayena, E. The Global Landscape of AI Ethics Guidelines. *Nature Machine Intelligence*. 2019. Vol. 1. P. 389–399. https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2

5. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris: UNESCO, 2021. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТИЛЯ ХОДЖИ НАСИР АД-ДИНА ТУСИ И МЫСЛИТЕЛЕЙ ЕГО ЭПОХИ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА, НАПРАВЛЕННОГО НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Холматова Мусабехон
преподаватель Худжандского государственного университета имени академика Бабаджана Гафурова, Таджикистан
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510701

Аннотация. *В статье рассмотрены особенности научного и философского стиля Ходжи Насир ад-Дина Туси (1201-1274) в сопоставлении с языковой и риторической манерой его ближайших предшественников и современников – Фахр ад-Дина Рази, Мухаммада Шахрастани, Садр ад-Дина Конави, Джалал ад-Дина Руми, Саади Ширази, Ата-Малика Джувайни и Шамс-и Кайса Рази. На материале арабо- и персоязычных трудов Туси («Шарх аль-Ишарат», «Таджрид аль-иътикад», «Ахлаки Насири», «Асас аль-иктибас», «Аусаф аль-ашраф», «Мийар аль-ашъар») выявлены ведущие черты его стиля: терминологическая точность, лаконизм, демонстративная логика изложения, сознательное разграничение функций арабского и персидского языков, а также гибкость регистра в зависимости от жанра. Показано, что стиль Туси представляет собой особый тип научного дискурса, противостоящий как диалектическому «сомнению» (ташкик) Фахр ад-Дина Рази, так и символико-образной речи суфийской традиции и орнаментальной прозе придворной историографии.*

Ключевые слова: *Насир ад-Дин Туси, научный стиль, арабская философская проза, персидская научная проза, Фахр ад-Дин Рази, суфийский дискурс, терминология, комментарий (шарх), сравнительная стилистика.*

Abstract. *The article examines the scientific and philosophical style of Khwaja Nasir al-Din al-Tusi (1201-1274) in comparison with the linguistic and rhetorical manner of his immediate predecessors and contemporaries: Fakhr al-Din al-Razi, Muhammad al-Shahrastani, Sadr al-Din al-Qunawi, Jalal al-Din Rumi, Sa'di of Shiraz, 'Ata-Malik Juwayni and Shams-i Qays al-Razi. Drawing on al-Tusi's Arabic and Persian works (Sharh al-Isharat, Tajrid al-i'tiqad, Akhlaq-i Nasiri, Asas al-iqtibas, Awsaf al-ashraf, Mi'yar al-ash'ar), the study identifies the defining features of his style: terminological precision, concision, demonstrative argumentation, a deliberate division of functions between Arabic and Persian, and the adaptation of register to genre. It argues that al-Tusi's style constitutes a distinct type of scientific discourse, set apart from al-Razi's dialectical method of doubt (tashkik), from the symbolic language of Sufism, and from the ornate prose of court historiography.*

Key words: *Nasir al-Din al-Tusi, scientific style, Arabic philosophical prose, Persian scientific prose, Fakhr al-Din al-Razi, Sufi discourse, terminology, commentary (sharh), comparative stylistics.*

Сравнительный анализ философско-литературного стиля Ходжи Насир ад-Дина Туси и мыслителей его эпохи (таких как Джалаладдин Руми, Саади Ширази и Ибн аль-Араби) представляет собой мощный фундамент для создания современного цифрового контента, направленного на развитие личности (self-development). Научное, системное мышление Туси в сочетании с поэтичностью и метафоричностью его современников позволяет создавать

сбалансированные цифровые продукты: от мобильных приложений до интерактивных курсов. На наш взгляд, наиболее оптимальным из них является детальный сравнительный анализ их стилей и концепция их трансформации в digital-форматы. По мнению Туси, личность сильна тогда, когда ее разум контролирует животные страсти, а привычки систематизированы. Применение данной идеи на практике доказывает, что цифровое воплощение в виде приложения-трекеров привычек и геймификации позволяет разработать интерактивные модули, основанные на «практической философии» Туси. Его четыре главные добродетели: мудрость, мужество, целомудрие и справедливость можно изучать сегодня посредством применения Mind-maps (интеллект-карт): инфографики, визуализирующей структуру «Ахлаг-и Насири» для современного менеджмента (управление собой → управление семьей → лидерство в команде).

По идее Руми личность развивается через рефлексию, эмпатию и принятие теневых сторон души. В качестве цифрового воплощения можно использовать иммерсивный сторителлинг (подкасты и аудиокниги): интеграция притч из «Гулистана» Саади или «Маснави» Руми в современные психологические подкасты. При этом каждая притча может быть рассмотрена посредством применения кейс-метода, то есть разбора определённой проблемы или приложения для медитации (mindfulness), при этом интерактивные сессии дыхания и созерцания используются суфийские метафоры о поиске внутреннего «Я» в качестве фонового текста.

Идеальный цифровой контент для развития личности должен объединять структурность Туси и глубину Руми. В качестве примера концепта образовательной платформы или приложения можно использовать интерфейс «Путь ученого и поэта» с планированием, логическими задачами, контролем фокуса, развитием критического мышления, эмпатии, рефлексии, дневника благодарности, арт-терапии. Кроме того, можно использовать микрообучение (microlearning) с короткими видеороликами (Reels/Shorts/TikTok), где сложные этические дилеммы Туси объясняются простым языком за 60 секунд с использованием 2D/3D анимации. Далее интересен Сократовский диалог с чат-ботом, обученным на трактатах Туси, который не дает прямых ответов, а помогает студенту деконструировать его проблему (например, прокрастинацию или конфликт на работе) с точки зрения средневековой рациональной этики.

Внедрение цифрового контента на основе этой эпохи решает главную проблему современного EdTech: избыток «сухой» мотивации при отсутствии системы. Стиль Насир ад-Дина Туси дает цифровому продукту жесткий каркас, методологию и логику (архитектуру развития), а стиль мыслителей его эпохи – эмоциональное вовлечение, эстетику и человечность, необходимые

для глубокой трансформации личности в XXI веке. Значит, внедрение цифрового контента, направленного на развитие личности и изучение исторических событий позволяет обогатить содержание образования в современных условиях. Для этого необходимо глубоко изучить историю и деятельность великих учёных Востока. XIII век занимает особое место в интеллектуальной истории мусульманского Востока. В этот период завершается формирование поставиценновской философской традиции, складывается зрелая персоязычная научная проза, а монгольское завоевание радикально меняет культурную карту региона. Ключевой фи-1274 гг.) – философ, богослов, логик, математик и астроном, основатель Марагинской обсерватории, писавший на арабском и персидском языках [9; 12-13]. Научное наследие Туси подробно изучено в историко-философском и историко-научном аспектах [6; 10; 13]. Значительно меньше внимания уделялось его стилю как самостоятельному предмету филологического анализа, в особенности в сопоставлении с манерой письма его современников. Между тем именно сравнительный подход позволяет понять, какие черты стиля Туси обусловлены жанром и традицией, а какие отражают его индивидуальную авторскую позицию. В этом состоит актуальность исследования.

Цель статьи – выявить характерные черты стиля Насир ад-Дина Туси и определить его место среди стилевых моделей интеллектуальной прозы XII-XIII вв. Для достижения цели поставлены следующие задачи: 1) охарактеризовать основные стилевые признаки арабо- и персоязычных сочинений Туси; 2) сопоставить их с полемической манерой Фахр ад-Дина Рази и Мухаммада Шахрастани; 3) сопоставить научный стиль Туси с языком суфийской традиции (Садр ад-Дин Конави, Ибн Араби, Джалал ад-Дин Руми); 4) сравнить его с художественной и историографической прозой эпохи (Саади, Ата-Малик Джувайни, Шамс-и Кайс Рази). Понятие «эпоха» в статье используется в широком смысле. Фахр ад-Дин Рази (ум. 1210) и тем более Шахрастани (ум. 1153) хронологически предшествуют Туси, однако принадлежат к тому же интеллектуальному контексту: Туси вёл с их сочинениями прямую полемику. Остальные авторы – его непосредственные современники. Методы исследования: сравнительно-исторический, сравнительно-стилистический, терминологический и лингвотекстологический анализ, а также элементы жанрового анализа. Материалом послужили сочинения Туси на арабском языке («Шарх аль-Ишарат», «Таджрид аль-иътикад», «Масари’ аль-мусари’») и на персидском языке («Ахлак-и Насири», «Асас аль-иктибас», «Аусаф аль-ашраф», «Мийар аль-ашъар»), а также тексты сопоставляемых авторов.

Терминологическая точность и лаконизм. Ведущий принцип арабоязычной прозы Туси – максимальная смысловая насыщенность при

минимуме словесных средств, что соответствует классическому риторическому идеалу *иджаз* (краткость). Наиболее наглядно это проявляется в трактате по каламу «Таджрид аль-иътикад», само название которого (*таджрид* – «очищение, абстрагирование») указывает на метод изложения. Текст настолько сжат, что в последующие века он стал базовым *матном*, породившим целую комментаторскую традицию, начиная с «Кашф аль-мурад» его ученика Алламе Хилли и до так называемого «нового комментария» Али Кушчи (XV в.) [9]. Сама необходимость многослойного толкования свидетельствует о предельной плотности авторского изложения.

Аподиктическая логика изложения. Туси строит текст как последовательность определений, разграничений и доказательств, что отражает влияние авиценновской логики [10]. В персоязычном логическом трактате «Асас аль-иктибас» эта же методика применяется к рассмотрению всех частей «Органона», включая риторику и поэтику: поэзия определяется через понятие *тахаййул* (воздействие на воображение), то есть даже художественная речь описывается языком логики.

Функциональное двуязычие. Туси сознательно распределяет функции арабского и персидского языков. На арабском языке написаны труды, адресованные международному сообществу учёных: комментарий к «Ишарат» Ибн Сины, «Таджрид аль-иътикад», редакции (*тахрир*) греческих математических сочинений и астрономическая «Тазкира» [13]. На персидском языке – сочинения по этике, логике, просодии и духовному совершенствованию, ориентированные на персоязычного читателя из правящей и образованной среды [1; 4]. Тем самым, Туси внёс заметный вклад в формирование персидско-таджикского научного языка. Соотношение термина и синтаксиса в персидской прозе. В персоязычных трудах Туси арабская терминология сохраняется как устойчивый понятийный аппарат, но встраивается в естественный персидский синтаксис. В отличие от своего старшего современника Баба Афзала Кашани, стремившегося к последовательной замене арабских терминов исконно персидскими эквивалентами, Туси избирает прагматический путь, обеспечивающий сопоставимость персидского текста с арабоязычной научной литературой. Жанровая гибкость регистра. В «Ахлак-и Насири» (1235) сосуществуют два регистра: украшенное вступление, следующее нормам посвятительной прозы, и основная часть, изложенная строгим трактатным языком [5; 17]. Сам труд опирается на «Тахзиб аль-ахлак» Ибн Мискавейха, но Туси дополняет его разделами о домоводстве и государственном управлении, построенными по той же систематической схеме [17]. Таким образом, орнаментальность у Туси – это дань этикету жанра, а не способ передачи знания. Наиболее показательным для характеристики стиля Туси является сопоставление с Фахр

ад-Дином Рази (1149-1210), поскольку оба мыслителя комментировали один и тот же текст – «Аль-Ишарат ва-т-танбихат» Ибн Сины. Комментарий Туси, завершённый в 1246 года, сознательно построен как ответ на критику Рази [2]. Известна характерная оценка Туси, согласно которой комментарий Рази скорее является «опровержением» (*джарх*), чем «толкованием» (*шарх*). Эта игра слов точно обозначает различие двух стилевых установок. Стиль Рази, получившего в традиции прозвище «имам сомневающихся» (*имам аль-мушаккикин*), основан на методе *ташкик* – последовательном выдвижении возражений к каждому тезису. Для него характерны исчерпывающее перечисление альтернатив, развёрнутая диалектика и склонность к обстоятельности, особенно заметная в обширном кораническом толковании «Мафатих аль-гайб» и в «Аль-Мабахис аль-машрикиййа» [16]. Туси противопоставляет этому метод *тахкик*: он приводит возражение в сжатой форме, указывает на логическую ошибку или неверно понятый термин и восстанавливает исходный смысл ибнсиновского текста. Если Рази расширяет проблемное поле, то Туси его сужает и упорядочивает. Та же установка проявляется в «Талхис аль-Мухассал» – критическом изложении богословского свода Рази «Аль-Мухассал». Само слово *талхис* в заглавии отражает стилевой принцип автора. Иной тип полемики представлен в ответе Туси на «Китаб аль-мусара’а» («Книга борьбы») Мухаммада Шахрастани – трактате «Масари’ аль-мусари’» («Повержение борца»). Уже в названии, построенном на однокоренной игре слов (*джинас*), видно владение Туси средствами арабской риторики [11]. Однако сама аргументация, как это характерно для жанра опровержения (*радд*), строится по традиционной формуле «он сказал… я говорю…» (*кала… акулу…*), то есть риторический приём ограничен заглавием, а разбор ведётся в логическом регистре. Итак, в полемике стиль Туси отличается от стиля Рази по трём параметрам: краткость вместо исчерпывающей полноты, синтез вместо наращивания сомнений, и восстановление системы вместо её деконструкции. При этом следует подчеркнуть, что метод Рази не сводится к разрушительной критике: современные исследователи видят в нём продуктивный инструмент философского поиска [16]. Различие между двумя мыслителями – это различие познавательных стратегий, а не степени научной ценности. Уникальным материалом для сравнения служит переписка Туси с Садр ад-Дином Конави (ум. 1274), учеником и главным интерпретатором Ибн Араби [15]. В этих письмах два мыслителя обсуждают одни и те же проблемы метафизики, прежде всего вопрос о бытии (*вуджуд*), что позволяет наблюдать стилевое различие при единстве предмета. Конави опирается на знание, полученное путём духовного созерцания (*кашф*), и на видение ограниченности рационального доказательства; Туси отвечает на языке

демонстративной философии, строго разграничивая понятия. При этом тон переписки остаётся подчёркнуто уважительным, что свидетельствует о сложившейся культуре интеллектуального диалога. Стиль Ибн Араби (1165-1240) строится по иным принципам. Для него характерны символический язык, намёк (*ишара*), этимологическая игра с корнями арабских слов и парадокс, при котором одно и то же понятие предстаёт в разных смысловых аспектах [8]. Если для Туси термин идеально однозначен, то для Ибн Араби многозначность слова – не недостаток, а способ передать многомерность реальности. Джалал ад-Дин Руми (1207-1273) – младший современник Туси – излагает метафизические и этические идеи через притчу, аллегорию и ассоциативное развертывание повествования в «Маснави»; даже его прозаические беседы «Фихи ма фихи» сохраняют следы устной речи [14]. Логика его текста – логика образа и духовного опыта, а не силлогизма. Принципиально важно, что и сам Туси обращался к суфийской тематике. В персоязычном трактате «Аусаф аль-ашраф» («Качества благородных») стояния духовного пути описаны в форме стройной классификации: текст делится на разделы и главы, каждая из которых открывается коранического аятом и содержит краткое определение стояния. Аналогичная систематичность присуща и духовной автобиографии «Сайр ва сулук» [6]. Следовательно, стиль Туси не зависит от предмета речи: даже мистический опыт он переводит в форму упорядоченного знания. Персоязычная проза XIII века развивалась в двух основных направлениях: простой (*мурсал*) и украшенной (*масну’*) [1; 4]. Сопоставление с ведущими представителями обоих направлений позволяет точнее определить место Туси в литературном процессе эпохи.

Ата-Малик Джувайни (1226-1283), с которым Туси был связан службой при дворе Хулагу, в «Тарих-и джахангушай» («История завоевателя мира») следует нормам украшенной прозы. Для него характерны пространные периоды, рифмованная проза (*садж’*), гипербола, насыщенность арабскими цитатами и стихотворными вставками [7]. Для Джувайни украшение – самостоятельная ценность и признак авторского мастерства; для Туси, как показано выше, – лишь этикетная рамка научного изложения.

Саади Ширази (ум. ок. 1291-1292) в «Гулистане» (1258) создаёт образец изящной рифмованной прозы, чередующейся со стихами. При внешней простоте его стиль основан на афоризме и притче [1; 4]. Примечательно, что «Гулистан» и «Ахлак-и Насири» обращены к одной проблематике – нравственному воспитанию и социальной этике. Однако Саади убеждает примером и образом, а Туси – определением и классификацией. Это два взаимодополняющих пути педагогического воздействия на читателя.

Шамс-и Кайс Рази – автор трактата по персидской просодии и поэтике «Аль-Му’джам фи ма’айир аш’ар аль’-аджам» – естественный объект сравнения с «Мийар аль-ашъар» Туси. Оба труда посвящены теории стиха, но решают её по-разному. Шамс-и Кайс опирается на обильный иллюстративный материал и нормативную оценку поэтической практики. Туси же стремится к обобщающему, по сути математическому описанию метра и логическому определению самой поэзии

Проведённый сравнительный анализ позволяет сделать следующие выводы. Стиль Насир ад-Дина Туси представляет собой целостную модель научного дискурса. Её основу составляют терминологическая точность, лаконизм (*иджаз*) и аподиктическая логика изложения. В отличие от диалектического метода Фахр ад-Дина Рази (*ташкик*), Туси реализует стратегию установления истины (*тахкик*): он не расширяет, а упорядочивает проблемное поле. В сопоставлении с суфийской традицией (Конави, Ибн Араби, Руми) стиль Туси остаётся рационально-систематическим даже в изложении мистической тематики, как свидетельствует «Аусаф аль-ашраф». По отношению к художественной и историографической прозе (Саади, Джувайни, Шамс-и Кайс) Туси принадлежит к направлению простой научной прозы; орнаментальные средства у него играют вспомогательную, этикетную роль. Функциональное двуязычие Туси стало важным фактором формирования персидско-таджикского научного языка, что определяет актуальность его наследия для современной терминологической работы.

Перспективы дальнейшего исследования связаны с корпусным анализом терминологии арабо- и персоязычных трудов Туси и с изучением влияния его стиля на научную прозу последующих веков.

Литература

1. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы // Избранные труды. – М.: Изд-во восточной литературы, 1960.
2. Ибн Сина. Аль-Ишарат ва-т-танбихат ма’а шарх Насир ад-Дин ат-Туси / Под ред. С.Дунйа. – Каир: Дар аль-ма’ариф, 1957-1960.
3. Мударриси Разави М.Т. Ахвал ва асар-и Хваджа Насир ад-Дин Туси. – Тегеран, 1334/1955.
4. Рипка Я. История персидской и таджикской литературы / Пер. с чеш. – М.: Прогресс, 1970.
5. Туси Н. Ахлак-и Насири / Под ред. М. Минови, А. Хайдари. – Тегеран: Харазми, 1356/1977.
6. Badakhchani S.J. (ed., tr.) Contemplation and Action: the spiritual autobiography of a Muslim Scholar. Naṣīr al-Dīn Ṭūsī. – London: I.B. Tauris; The Institute of Ismaili Studies, 1998.
7. Boyle J.A. (tr.) The history of the world-conqueror by ‘Ala-ad-Din’ Ata-Malik Juvaini. – Manchester: Manchester University Press, 1958.
8. Chittick W.C. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabi’s Metaphysics of Imagination. – Albany: SUNY Press, 1989.

9. Daiber H., Ragep F.J. al-Ṭūsī, Naṣīr al-Dīn // Encyclopaedia of Islam. 2nd ed. Vol. X. – Leiden: Brill, 2000.
10. Gutas D. Avicenna and the Aristotelian Tradition. – Leiden: Brill, 1988.
11. Madelung W., Mayer T. Struggling with the philosopher: a refutation of avicenna’s metaphysics. – London: I.B.Tauris; the institute of Ismaili studies, 2001.
12. Nasr S.H. al-Ṭūsī, Muḥammad ibn Muḥammad ibn al-Ḥasan // Dictionary of Scientific Biography. Vol. XIII. – New York: Charles Scribner’s Sons, 1976.
13. Ragep F.J. Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's Memoir on Astronomy (al-Tadhkira fī ‘ilm al-hay’a). 2 vols. – New York: Springer, 1993.
14. Schimmel A. The triumphal sun: a study of the works of Jalaloddin Rumi. – London: East-West Publications, 1978.
15. Schubert G. (ed.) Al-Murāsalāt bayna Ṣadr al-Dīn al-Qūnawī wa-Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī. – Beirut; Stuttgart: Franz Steiner, 1995.
16. Shihadeh A. The teleological ethics of Fakhr al-Dīn al-Rāzī. – Leiden: Brill, 2006.
17. Wickens G.M. (tr.) The Nasirean ethics by Naṣīr ad-Dīn Ṭūsī. – London: George Allen & Unwin, 1964.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA STEAM YONDASHUVINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Atenov Jandarbek Dayrabay o‘g‘li
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510712

Annotatsiya. *Maqolada STEAM ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Fanlararo integratsiya, loyihaviy faoliyat, muammoli vaziyatlarni hal etish va refleksiv baholashning bo‘lajak pedagoglar kasbiy tayyorgarligidagi o‘rni tahlil qilingan.*
Kalit so‘zlar: *STEAM ta’limi, bo‘lajak pedagog, metodik tayyorgarlik, fanlararo integratsiya, loyihaviy faoliyat, kasbiy kompetentlik, refleksiya, baholash mezonlari.*
Аннотация. *В статье рассматривается совершенствование механизмов развития методической подготовки будущих педагогов на основе STEAM-образовательных технологий. Анализируется роль междисциплинарной интеграции, проектной деятельности, решения проблемных ситуаций и рефлексивного оценивания в профессиональной подготовке будущих педагогов.*
Ключевые слова: *STEAM-образование, будущий педагог, методическая подготовка, междисциплинарная интеграция, проектная деятельность, профессиональная компетентность, рефлексия, критерии оценивания.*
Abstract. *This article examines ways to improve the mechanisms for developing pre-service teachers’ methodological preparedness through STEAM educational technologies. It analyses the role of interdisciplinary integration, project-based learning, problem-solving and reflective assessment in teacher education.*
Keywords: *STEAM education, pre-service teachers, methodological preparedness, interdisciplinary integration, project-based learning, professional competence, reflection, assessment criteria.*

Bugungi pedagogik ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri — nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lay oladigan, fanlararo aloqalarni ta’minlaydigan va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qodir pedagoglarni tayyorlashdir. Bunday tayyorgarlik faqat fan mazmunini bilish bilan cheklanmaydi. Bo‘lajak pedagog ta’limiy vaziyatni tahlil qilishi, o‘quv topshiriqlarini loyihalashi, turli fanlarga oid bilimlarni uyg‘unlashtirishi va natijalarni tegishli mezonlar asosida baholashi lozim. STEAM — Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics — yondashuvi mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun didaktik imkoniyat yaratadi. Uning asosida ilmiy bilimlar, texnologik vositalar, muhandislik yechimlari, san’at va matematik tafakkur o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanadi. Bunda ta’lim mazmuni alohida fanlar doirasidan chiqib, real hayotiy muammolarni hal etishga yo‘naltiriladi. O‘zbekistonda STEAM ta’limini joriy etish jarayonini o‘rgangan mualliflar ushbu yondashuvning imkoniyatlari bilan birga, uni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish va pedagoglarni tayyorlash masalalarini ham muhokama qilganlar. Xususan, O‘zbekiston ta’lim

tizimida STEAM islohotining o‘qituvchilar qarashlariga ta’sirini o‘rgangan tadqiqotda o‘qituvchilar va pedagogika sohasi vakillarining fikrlari tahlil qilingan [1].

Wiegand va Borromeo Ferri bo‘lajak matematika o‘qituvchilarining STEAM hamda barqaror rivojlanish ta’limidagi kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda matematik modellashtirish imkoniyatlarini tahlil qilganlar. Ularning yondashuvi bo‘lajak pedagogga tayyor metodik ko‘rsatmalarni o‘zlashtirish bilan cheklanmasdan, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechimlarni asoslash imkonini beradigan topshiriqlar zarurligini ko‘rsatadi[2]. Berisha va Vula esa bo‘lajak pedagoglarni integratsiyalashgan STEM ta’limiga tayyorlashda hamkorlikka asoslangan tadqiqot amaliyotini o‘rganganlar [3]. Ushbu tadqiqotlar asosida metodik tayyorgarlikni rivojlantirishda hamkorlik, amaliy loyihalash va o‘z faoliyatini tahlil qilishga alohida e’tibor qaratish mumkin.

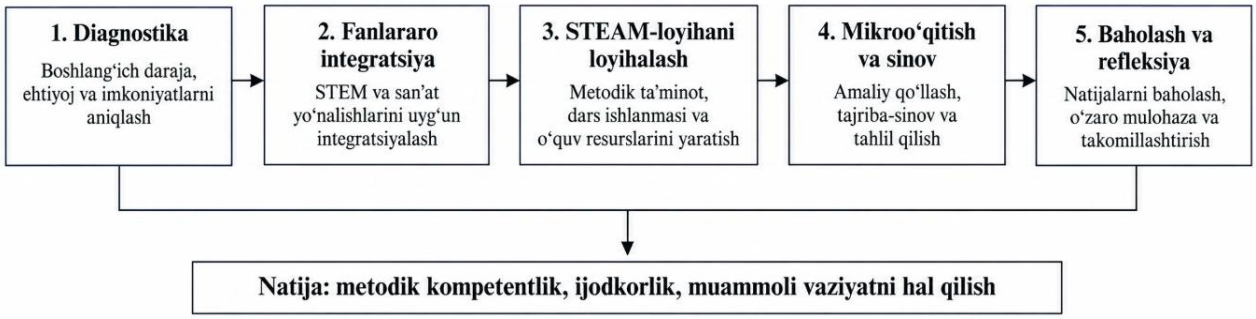
STEAM asosida metodik tayyorgarlikni rivojlantirishda asosiy e’tibor bo‘lajak pedagogning tayyor bilimlarni takrorlashidan ko‘ra, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishiga qaratilishi lozim. Buning uchun ta’lim jarayonini o‘zaro bog‘langan bosqichlar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda talabaning boshlang‘ich tayyorgarligi aniqlanadi. Bunda uning fanlararo aloqalarni tushunishi, darsni rejalashtirishi, muammoli topshiriqlar tuzishi va baholash mezonlarini belgilay olishi o‘rganiladi. Ikkinchi bosqichda integratsiyalashgan mazmun ishlab chiqiladi. Masalan, “Suvni tejash” mavzusidagi loyiha doirasida tabiiy fanlar orqali suvning xususiyatlari o‘rganiladi, matematikada suv sarfi hisoblanadi, texnologiya va muhandislik elementlari orqali tejash qurilmasi loyihalanadi, san’at vositasida esa loyiha taqdimoti tayyorlanadi. Uchinchi bosqichda bo‘lajak pedagoglar loyiha asosida dars ishlanmasi, amaliy topshiriq, ko‘rgazmali material va baholash mezonlarini ishlab chiqadilar. Yakuniy bosqichda esa talaba o‘z faoliyatini tahlil qiladi, aniqlangan kamchiliklarni qayd etadi va metodik yechimlarini qayta ko‘rib chiqadi (1-jadvalga qarang).

STEAM asosida metodik tayyorgarlikni rivojlantirish mexanizmining tarkibiy qismlari

Tarkibiy qism	Amalga oshiriladigan faoliyat	Baholash mezoni
Diagnostik	Boshlang‘ich tayyorgarlikni aniqlash	Mavjud bilim va ko‘nikmalar
Integrativ	Fanlararo mazmunni birlashtirish	Fanlararo aloqalarning izchilligi
Loyihaviy	STEAM topshiriqlari va dars ishlanmasini yaratish	Amaliy yechim va ijodkorlik
Amaliy-sinov	Mikroo‘qitish va topshiriqni sinash	Darsni tashkil etish mahorati
Refleksiv-baholash	Natijalarni tahlil qilish va qayta ishlash	O‘z faoliyatini baholash va takomillashtirish

Jadvalda keltirilgan mexanizmning o‘ziga xos jihati shundaki, har bir bosqich keyingi bosqich uchun asos yaratadi. Masalan, diagnostika natijalariga ko‘ra aniqlangan metodik kamchiliklar loyiha topshiriqlarini tanlashda hisobga olinadi. Mikroo‘qitish davomida kuzatilgan muammolar esa yakuniy refleksiya orqali qayta ishlanadi (1-rasm).

STEAM asosida metodik tayyorgarlikni rivojlantirish mexanizmi

STEAM ta’lim texnologiyalari bo‘lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish uchun fanlararo integratsiya, loyihaviy faoliyat, amaliy sinov va refleksiyani birlashtiruvchi imkoniyat yaratadi. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun STEAM topshiriqlari o‘quv maqsadlariga mos tuzilishi, baholash mezonlari oldindan belgilanishi va talabaga o‘z faoliyatini takomillashtirish imkoniyati berilishi lozim. Tahlil asosida metodik tayyorgarlikni rivojlantirishning besh bosqichli mexanizmi taklif qilindi: diagnostika, integratsiya, loyihalash, amaliy sinov hamda baholash-refleksiya. Mazkur mexanizmni pedagogik oliy ta’lim amaliyotida qo‘llashda uning natijalarini muntazam o‘lchash va haqiqiy tajriba ma’lumotlari bilan tekshirish muhimdir. Shundagina taklif etilayotgan yondashuvning samaradorligi haqida asoslangan ilmiy xulosa chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdug‘afforova, A., Qudratova, Sh. STEAM ta’lim texnologiyasini boshlang‘ich ta’limda qo‘llashning me’yoriy-uslubiy asoslari // *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. 2026. Jild 4, son 2. https://doi.org/10.5281/zenodo.18646484
2. Abdukarimova, E. STEAM ta’limining O‘zbekistondagi rivojlanish istiqbollari // *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. https://doi.org/10.5281/zenodo.18029326
3. Berisha, F., Vula, E. Introduction of Integrated STEM Education to Pre-service Teachers Through Collaborative Action Research Practices // *International Journal of Science and Mathematics Education*. 2024. Vol. 22. P. 1127–1150. https://doi.org/10.1007/s10763-023-10417-3
4. Kelley, T. R., Knowles, J. G. A Conceptual Framework for Integrated STEM Education // *International Journal of STEM Education*. 2016. Vol. 3. Article 11. https://doi.org/10.1186/s40594-016-0046-z
5. Kim, H., Bolger, M. Examining the Impact of STEAM Education Reform on Teachers’ Perceptions about STEAM in Uzbekistan // *Asia-Pacific Science Education*. 2021. Vol. 7, No. 1. P. 34–63. https://doi.org/10.1163/23641177-bja10025

6. Margot, K. C., Kettler, T. Teachers’ Perception of STEM Integration and Education: A Systematic Literature Review // *International Journal of STEM Education*. 2019. Vol. 6. Article 2. https://doi.org/10.1186/s40594-018-0151-2
7. Perignat, E., Katz-Buonincontro, J. STEAM in Practice and Research: An Integrative Literature Review // *Thinking Skills and Creativity*. 2019. Vol. 31. P. 31–43. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.10.002
8. Quigley, C. F., Herro, D. “Finding the Joy in the Unknown”: Implementation of STEAM Teaching Practices in Middle School Science and Math Classrooms // *Journal of Science Education and Technology*. 2016. Vol. 25. P. 410–426. https://doi.org/10.1007/s10956-016-9602-z
9. Wiegand, S., Borromeo Ferri, R. Promoting Pre-service Teachers’ Professionalism in STEAM Education and Education for Sustainable Development Through Mathematical Modelling Activities // *ZDM – Mathematics Education*. 2023. Vol. 55. P. 1269–1282. https://doi.org/10.1007/s11858-023-01500-8

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Xalimov Muhammad Raximberdiyevich
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar bo‘limi boshlig‘i”, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.
Qo‘ldosheva Dilorom Abduxamidovna
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Boshlang‘ich ta’lim” bo‘limi yetakchi mutaxassisi
Xodiyeva Gulhayo Hasan qizi
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Boshlang‘ich ta’lim” bo‘limi yetakchi mutaxassisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510731

Annotatsiya. *Maqolada raqamli ta’lim muhitining o‘qituvchi kasbiy faoliyatiga ta’siri, raqamli kompetensiyalarning mazmuni hamda pedagogik faoliyatda texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari yoritilgan. O‘qituvchining raqamli resurslarni tanlash, ta’lim mazmuniga moslashtirish, o‘quv jarayonini tashkil etish va kasbiy rivojlanishini davom ettirish bilan bog‘liq masalalar ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim muhiti, o‘qituvchi kasbiy faoliyati, raqamli kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, texnologik-pedagogik bilimlar, kasbiy rivojlanish, sun’iy intellekt, raqamli mas’uliyat.*
Аннотация. *В статье рассматривается влияние цифровой образовательной среды на профессиональную деятельность учителя, раскрывается содержание цифровых компетенций и теоретические основы использования технологий в педагогической деятельности. На основе научных источников анализируются вопросы, связанные с отбором цифровых образовательных ресурсов, их адаптацией к содержанию обучения, организацией образовательного процесса и непрерывным профессиональным развитием учителя.*
Ключевые слова: *цифровая образовательная среда, профессиональная деятельность учителя, цифровая компетентность, педагогические технологии, технологические и педагогические знания, профессиональное развитие, искусственный интеллект, цифровая ответственность.*
Abstract. *This article examines the influence of the digital learning environment on teachers’ professional practice and discusses the theoretical foundations of digital competence and educational technology integration. Drawing on academic literature, it considers teachers’ selection of digital resources, alignment of technology with instructional objectives, organization of learning activities, and continuous professional development.*
Keywords: *digital learning environment, teachers’ professional practice, digital competence, educational technology, technological pedagogical content knowledge, professional development, artificial intelligence, digital responsibility.*

Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi o‘qituvchining kasbiy faoliyati mazmuni va tashkil etilishiga yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Elektron ta’lim resurslari, raqamli platformalar, videomateriallar, interaktiv

topshiriqlar va sun’iy intellektga asoslangan vositalar o‘qituvchiga ta’lim mazmunini turli shakllarda taqdim etish, o‘quv materiallarini moslashtirish va kasbiy bilimlarini boyitish imkonini beradi. Biroq ushbu vositalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatining oshishini anglatmaydi, balki ularning samarasi o‘qituvchining pedagogik maqsadlarni belgilashi, mazmunni tanlashi va texnologiyani o‘quv jarayoniga qanday integratsiya qilishiga bog‘liq. Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi faqat tayyor materiallardan foydalanuvchi emas, balki ularni tanqidiy baholovchi, ta’lim ehtiyojlariga moslashtiruvchi va o‘quv faoliyatini loyihalovchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli uning kasbiy tayyorgarligini faqat texnik vositalardan foydalanish ko‘nikmalari bilan cheklash mumkin emas. Raqamli kompetensiya pedagogik qarorlar qabul qilish, axborotning ishonchliligini tekshirish, o‘quvchilar bilan raqamli muloqotni tashkil etish va kasbiy mas’uliyatni saqlashni ham qamrab oladi, xususan, UNESCOning 2023-yilgi Global education monitoring hisobotida ta’lim texnologiyalarining samarasi ularning ta’lim maqsadlariga muvofiqligi va muayyan sharoitda qo‘llanishiga bog‘liqligi ta’kidlanib, unga ko‘ra raqamli texnologiyalarning ta’limga qo‘shimcha qiymati to‘g‘risidagi ishonchli dalillar barcha holatlarda yetarli emasligi ham qayd etilgan. Statistik hisob-kitoblar OECDning 2025-yilda e’lon qilingan TALIS 2024 natijalariga asoslanadi. Ushbu ma’lumotlar xalqaro so‘rov natijalari bo‘lib, O‘zbekiston o‘qituvchilarining holatini bevosita ifodalamaydi. O‘qituvchi kasbiy faoliyati ta’lim maqsadlarini belgilash, mazmunni tanlash, o‘qitish usullarini qo‘llash, o‘quvchilar faoliyatini kuzatish va natijalarni baholashni o‘z ichiga oladi. Raqamli ta’lim muhitida ushbu faoliyatlarning ko‘plab jihatlari elektron resurslar va raqamli aloqa vositalari bilan bog‘lanadi. Biroq faoliyatning asosiy maqsadi o‘zgarmaydi: o‘quvchining bilim olishi, fikrlashi va rivojlanishiga sharoit yaratish. Mishra va Koehler texnologiyani o‘qitish jarayoniga mazmunli integratsiya qilish uchun texnologik bilim, pedagogik bilim va fan mazmuniga oid bilimlar o‘zaro uyg‘unlashishi zarurligini asoslagan. Ularning texnologik-pedagogik-mazmuniy bilimlar modeli texnologiyani o‘zlashtirishning o‘zi yetarli emasligini, uni muayyan fan mazmuni va o‘qitish maqsadiga mos ravishda qo‘llash lozimligini ko‘rsatadi [1;2].

Raqamli kompetensiya – o‘qituvchining texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha umumiy ko‘nikmalarini hamda ularni kasbiy vazifalarga moslashtirish qobiliyatini qamrab oladi. Redecker tomonidan ishlab chiqilgan DigCompEdu doirasi pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini kasbiy hamkorlik, raqamli resurslardan foydalanish, o‘qitish va o‘rganish, baholash, o‘quvchilar imkoniyatlarini kengaytirish hamda o‘quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish kabi yo‘nalishlarda ko‘rib chiqadi [3].

O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi nazariy bilimni amaliyot bilan bog‘lashni talab qilib, yangi raqamli platformani o‘rganish uning funksiyalarini bilish bilan

cheklanmasligi kerak. O‘qituvchi ushbu platforma qaysi ta’lim vazifasini bajarishini, o‘quvchi faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatishini va natijalarni qanday baholash mumkinligini ham aniqlashi zarur. Raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga o‘quv materiallarini turli shakllarda taqdim etish, topshiriqlarni o‘quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish va qayta aloqa berish imkonini yaratadi. Biroq bunday imkoniyatlar ta’limiy maqsadlar bilan muvofiqlashtirilmasa, texnologiyadan foydalanish ortiqcha murakkablikni yuzaga keltirishi mumkin. Pedagogik jihatdan raqamli resursning qiymati uning dars maqsadiga mosligi, mazmunining ilmiy to‘g‘riligi, o‘quvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi va o‘zlashtirish natijalarini aniqlashga yordam berishi bilan belgilanadi hamda o‘qituvchi resurs tanlashda uning tashqi ko‘rinishidan tashqari, qanday bilim yoki ko‘nikmani rivojlantirishini ham hisobga olishi lozim. Psixologik jihatdan raqamli muhit o‘qituvchining ish yuklamasi, texnologiyaga ishonchi, kasbiy motivatsiyasi va yangi vositalarni o‘zlashtirishga munosabati bilan bog‘liq. Yangi texnologiyani joriy etish qo‘shimcha vaqt va o‘rganishni talab qilishi mumkin. O‘qituvchi materialning to‘g‘riligini tekshirishi, o‘quv maqsadiga mosligini baholashi va yakuniy pedagogik qaror uchun mas’uliyatni o‘z zimmasida saqlashi kerak. UNESCOning generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotlarda foydalanish bo‘yicha qo‘llanmasi inson manfaatlariga yo‘naltirilgan yondashuv, ma’lumotlar maxfiyligi va yoshga mos foydalanish muhimligini ta’kidlaydi [5].

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini tushunishda xalqaro statistik ma’lumotlar muhim manba hisoblanadi. OECDning 2025-yilda e’lon qilingan TALIS 2024 hisobotida raqamli resurslar, texnologik ko‘nikmalar va sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha kasbiy o‘rganish ehtiyojlari haqida ma’lumotlar keltirilgan(1-jadvalga qarang) [6].

1-jadval

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy faoliyati (OECD va TALIS hisoboti bo‘yicha)

Ko‘rsatkich	Foiz	Mazmuni
Raqamli resurs va vositalarni pedagogik jihatdan integratsiya qilish bo‘yicha kasbiy o‘rganishda qatnashganlar	67%	Texnologiyani o‘qitish jarayoniga moslashtirish
Raqamli resurs va vositalardan foydalanishning texnik jihatlari bo‘yicha kasbiy o‘rganishda qatnashganlar	62%	Raqamli vositalardan texnik foydalanish
Sun’iy intellektdan o‘qitish va o‘rganishda foydalanish bo‘yicha yuqori kasbiy o‘rganish ehtiyojini bildirganlar	29%	Sun’iy intellekt kompetensiyasini rivojlantirish ehtiyoji

Raqamli resurslarni pedagogik integratsiya qilish bo‘yicha kasbiy o‘rganishda qatnashganlar (67%) va raqamli vositalardan foydalanishning texnik jihatlari bo‘yicha qatnashganlar (62%) o‘rtasidagi farq quyidagicha hisoblanadi:

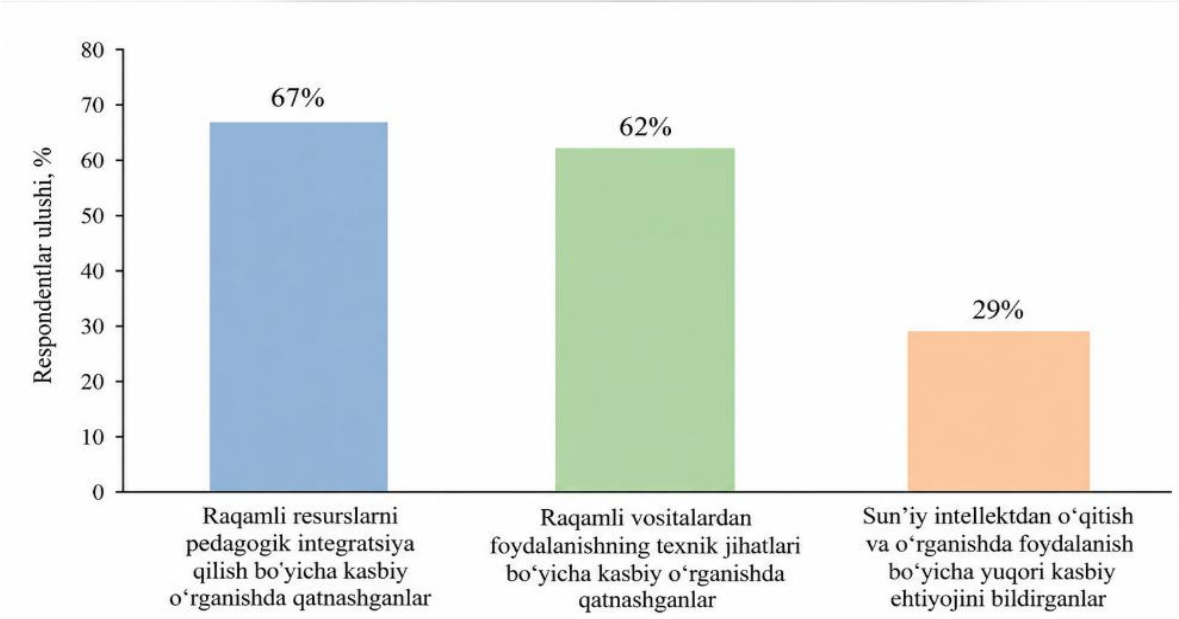
$$\Delta P = P_1 - P_2$$
$$\Delta P = 67\% - 62\% = 5\%$$

Demak, ko‘rsatkichlar orasidagi farq 5 foizni tashkil etadi. Birinchi ko‘rsatkichning ikkinchi ko‘rsatkichga nisbatan farqi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$D = \frac{67 - 62}{62} \times 100\% \approx 8{,}06\%$$

Demak, pedagogik integratsiya bo‘yicha kasbiy o‘rganish ko‘rsatkichi texnik jihatlar bo‘yicha kasbiy o‘rganish ko‘rsatkichidan nisbatan 8,06% yuqori. OECD hisobotida o‘qituvchilarning 29 foizi sun’iy intellektdan foydalanish ko‘nikmalari bo‘yicha yuqori darajadagi kasbiy o‘rganish ehtiyojini bildirgan (1-rasm). Bu ko‘rsatkichni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$P_{\{AI\}} = 29\%$$

1-rasm. O‘qituvchilarning raqamli resurslar va sun’iy intellektdan foydalanish bo’yicha kasbiy o‘rganish ehtiyoji

Nazariy manbalar va xalqaro statistik ma’lumotlarni umumlashtirish raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi kasbiy faoliyatini faqat texnologik tayyorgarlik orqali izohlash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Mishra va Koehlerning TPACK modeli texnologiya, pedagogika va fan mazmuni o‘rtasidagi aloqani asoslaydi; DigCompEdu doirasi esa o‘qituvchining raqamli faoliyatini kasbiy hamkorlik, resurslardan foydalanish, o‘qitish va baholash kabi bir nechta yo‘nalishda ko‘rib chiqadi. OECD ma’lumotlari raqamli resurslarni pedagogik jihatdan integratsiya qilish va texnik ko‘nikmalarni rivojlantirishga doir kasbiy o‘rganish ko‘rsatkichlari o‘rtasida farq mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mazkur farqni barcha ta’lim tizimlariga bir xil tatbiq etish yoki O‘zbekiston sharoitiga bevosita ko‘chirish

mumkin emas. Mahalliy sharoitda o‘qituvchilarning raqamli resurslardan foydalanishi, kasbiy ehtiyojlari va mavjud infratuzilmani alohida o‘rganish zarur. Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy faoliyati texnologik vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi. U pedagogik bilim, fan mazmunini tushunish, raqamli kompetensiya, kasbiy mas’uliyat va uzluksiz rivojlanishning o‘zaro aloqasiga tayanadi. Nazariy manbalar tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon berdi [9;10;11]:

Birinchidan, raqamli texnologiyalarning ta’limiy qiymati ularning yangiligi yoki texnik imkoniyatlari bilan emas, balki o‘quv maqsadlariga muvofiqligi va pedagogik faoliyatga integratsiya qilinishi bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda raqamli resurslarni tanlash, mazmunini baholash, o‘quv jarayoniga moslashtirish va natijalarni tahlil qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Uchinchidan, raqamli muhitda kasbiy mas’uliyat mualliflik huquqi, axborot ishonchliligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash va sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish tamoyillari bilan bog‘liq.

To‘rtinchidan, OECDning TALIS 2024 ma’lumotlari asosida amalga oshirilgan tavsifiy hisob-kitoblar pedagogik integratsiya bo‘yicha kasbiy o‘rganish ko‘rsatkichi texnik yo‘nalishdagi ko‘rsatkichdan 5 foiz punktga yuqori ekanini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt bo‘yicha yuqori kasbiy o‘rganish ehtiyojini bildirganlar ulushi 29 foizni tashkil etgan. Ushbu natijalar xalqaro ma’lumotlar doirasida talqin qilinishi va mahalliy sharoit uchun alohida tadqiqotlar bilan to‘ldirilishi kerak. Kelgusida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda nazariy bilimlarni amaliy vazifalar bilan bog‘lash, kasbiy tajriba almashishni qo‘llab-quvvatlash va raqamli vositalardan foydalanishning axloqiy mezonlarini o‘rgatishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu masalalarni chuqurroq o‘rganish uchun o‘qituvchilarning ehtiyojlari, raqamli resurslardan foydalanish tajribasi va kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga doir empirik tadqiqotlar o‘tkazish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bakhramova, A. Modern Requirements for a Teacher’s Pedagogical Skills in the Context of Digital Transformation in Education // *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. 2026. Vol. 4, No. 1. https://doi.org/10.5281/zenodo.18352383

2. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // *Teachers College Record*. 2006. Vol. 108, No. 6. P. 1017–1054. https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x

3. Miao, F., Holmes, W. *Guidance for Generative AI in Education and Research.* Paris: UNESCO, 2023. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

4. Narkabilova, G. P. Developing Digital Culture and Competencies in Future Educators Within Uzbekistan’s Transforming Educational System // *European International Journal of Pedagogics*. 2025. Vol. 5, No. 3. P. 67–71. https://doi.org/10.55640/eijp-05-03-18

5. OECD. *OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem.* Paris: OECD Publishing, 2023. https://doi.org/10.1787/c74f03de-en
5. OECD. *Results from TALIS 2024: The State of Teaching.* Paris: OECD Publishing, 2025. https://doi.org/10.1787/90df6235-en
6. Redecker, C. *European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu.* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. https://doi.org/10.2760/159770
7. Ruzmetova, S. Uzbek Teachers’ Digital Competence in Remote English Language Teaching for Non-Linguistic Majors // *The Lingua Spectrum*. 2025. Vol. 7, No. 1. P. 181–188. https://lingvospektr.uz/index.php/lngsp/article/view/991
8. Shaxodjayev, M. A. Factors of Development of Professional Competence of Teachers of Professional Educational Institutions in the Field of Digital Pedagogy // *American Journal of Pedagogical and Educational Research*. 2023. Vol. 16. P. 205–208. https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/1288
9. Sobirova, S. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning raqamli-didaktik ta’minoti // *Yosh olimlar*. 2026. Jild 4, son 71. B. 109–113. https://www.in-academy.uz/index.php/YO/article/view/58436
11. Turdaliyev, S. M. The Need to Develop the Digital Competence of Future Teachers // *Qo‘qon davlat universiteti konferensiyalari*. 2026. Vol. 1, No. 1. https://journals-kokandsu.uz/index.php/konf/article/view/2853

BO‘LAJAK “TARBIYA” FANI O‘QITUVCHILARINI RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTNI GEYMIFIKATSIYA ASOSIDA LOYIHALASHGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI

Xaydarova Nilufar Voxid qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510762

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak “Tarbiya” fani o‘qituvchilarini raqamli tarbiyaviy kontentni geymifikatsiya asosida loyihalashga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari yoritiladi. Qadriyatga yo‘naltirish, faol ishtirok, missiya, monitoring, rag‘batlantirish va refleksiv tahlilning o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi. Uchta oliy ta’lim muassasasidagi 407 nafar talaba ishtirokidagi tajriba-sinov natijalari umumlashtiriladi. Kontentni loyihalash va baholashga doir metodik tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *geymifikatsiya, Tarbiya fani, raqamli tarbiyaviy kontent, pedagogik mexanizm, qadriyat, missiya, monitoring, refleksiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические механизмы подготовки будущих учителей предмета «Воспитание» к проектированию цифрового воспитательного контента на основе геймификации. Обоснована взаимосвязь ценностной ориентации, активного участия, миссии, мониторинга, поощрения и рефлексивного анализа. Обобщены результаты педагогического эксперимента с участием 407 студентов трёх вузов. Предложены методические рекомендации по проектированию и оценке контента.*

Ключевые слова: *геймификация, предмет «Воспитание», цифровой воспитательный контент, педагогический механизм, ценность, миссия, мониторинг, рефлексия.*

Abstract. *The article examines pedagogical mechanisms for preparing prospective teachers of the Tarbiya (Upbringing) subject to design gamified digital educational content. It explains the interconnection of value orientation, active participation, missions, monitoring, encouragement, and reflective analysis. Findings from a pedagogical experiment involving 407 students at three higher education institutions are summarized. Methodological recommendations for content design and evaluation are proposed.*

Keywords: *gamification, Tarbiya subject, digital educational content, pedagogical mechanism, values, mission, monitoring, reflection.*

Kirish. “Tarbiya” darsidagi raqamli topshiriq o‘quvchini o‘ylashga undashi, uning kundalik hayotiga yaqin vaziyatni muhokamaga olib kirishi kerak. Halollik yoki mas’uliyat haqidagi ta’rifni bilish bilan shu qadriyatga mos qaror qabul qilish orasida farq bor. Masalan, o‘quvchi topilgan buyumni egasiga qaytarish kerakligini aytishi mumkin, ammo egasi noma’lum bo‘lganda qanday yo‘l tutishini asoslash unga murakkabroq tuyuladi. Bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlashda ana shu farqni hisobga olish zarur: u tushunchani tushuntirishni ham, o‘quvchini tanlov va mulohazaga olib keladigan vaziyatni yaratishni ham o‘rganadi.

Mazkur yondashuvning me’yoriy asosi tarbiya mazmuni va raqamli resurslarga qo‘yiladigan talablar bilan bog‘liq. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasida

fazilatlarni yosh xususiyatlariga mos, izchil shakllantirishga e’tibor qaratilgan [4]. Bu maqsad raqamli topshiriqni ham bolaning tushunishi va amaliy tajribasiga mos qurishni talab qiladi. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarorida “Tarbiya” fanini joriy etish hamda unga oid darsliklar, multimedia ilovalari va o‘quv-metodik majmualarni tayyorlash ko‘zda tutilgan [5]. Demak, o‘qituvchining tayyorgarligi fan mazmunini bilish bilan birga, shu mazmunni raqamli shaklda pedagogik jihatdan to‘g‘ri ifodalashni ham qamrab oladi.

Prezidentning 2025-yil 15-maydagi PQ-183-son qarori bolalar uchun milliy kontent yaratish va uni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Hujjatda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, o‘zlikni anglash hamda xavfsiz axborot muhitiga e’tibor berilgan [6]. Mazkur vazifalar nuqtayi nazaridan, geymifikatsiyalangan kontentning tarbiyaviy mazmuni va bolaning unga munosabati birgalikda ko‘rib chiqilishi lozim. Bu hujjatlar geymifikatsiyaning o‘zini majburiy usul sifatida belgilamaydi; ular taklif etilayotgan yondashuvning mazmuniy va tashkiliy asosini tushuntiradi.

Geymifikatsiya o‘yin dizayni elementlarini o‘yindan tashqari kontekstda qo‘llash sifatida ta’riflanadi [1]. Mazkur yondashuvdan tarbiyaviy maqsadda foydalanishda missiya, tanlov, bosqichli topshiriq va qayta aloqa mazmun bilan uyg‘unlashtiriladi. Raqamli tarbiyaviy kontent bu maqolada qadriyatga oid pedagogik vaziyat, topshiriq, tanlov va refleksiyani raqamli vosita orqali taqdim etuvchi resurs sifatida qaraladi. Tadqiqot muammosi bo‘lajak o‘qituvchining raqamli vositadan foydalanish ko‘nikmasini tarbiyaviy faoliyatni loyihalash tayyorgarligi bilan bog‘lashdan iborat.

Mahalliy pedagogik adabiyotlar ushbu masalani qadriyatlar tarbiyasi bilan bog‘lashga yordam beradi. O. Musurmonovaning “Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi” hamda M. Quronovning “Milliy tarbiya” asarlari tadqiqotning nazariy tayanchlari sifatida olindi [7; 8]. Ushbu yo‘nalishdan kelib chiqib, raqamli vaziyatlarda oilaga hurmat, rostgo‘ylik, hamjihatlik va mas’uliyat kabi mazmunlarni o‘quvchining kundalik munosabatlari bilan bog‘lash taklif etiladi. Milliy mazmun topshiriqdagi nom yoki tasvirda emas, unda muhokama qilinadigan qaror va munosabatlarda ifodalanishi kerak.

Maqolada bo‘lajak “Tarbiya” fani o‘qituvchilarini raqamli tarbiyaviy kontentni loyihalashga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor qadriyatga yo‘naltirish, faol ishtirok, missiya, monitoring, rag‘batlantirish va refleksiv tahlilning bitta mashg‘ulot doirasida qanday bog‘lanishiga qaratildi. Raqamli vosita tanlash shu pedagogik vazifalardan kelib chiqishi lozim.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbat, anketa, diagnostik baholash va pedagogik tajriba-sinov metodlari qo‘llanildi. Tajriba-sinovga Andijon davlat pedagogika instituti, Navoiy davlat universiteti va Guliston davlat pedagogika institutining “Boshlang‘ich ta’lim”

yo‘nalishidagi 407 nafar talabasi jalb etildi. Nazorat guruhida 203 nafar, tajriba guruhida 204 nafar talaba qatnashdi. Guruhlar mavjud akademik guruhlar asosida shakllantirildi; tasodifiy taqsimlash amalga oshirilmagan.

Tayyorgarlik motivatsion-qadriy, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-tahliliy mezonlar bo‘yicha baholandi. Umumiy diagnostikada past, o‘rta va yuqori darajalar ajratildi. Tajriba guruhida qadriyatga yo‘naltirilgan integrativ model asosida missiyalar, vaziyatli-rolli topshiriqlar, mini-loyihalar, monitoring va refleksiv muhokamalar tashkil etildi. Nazorat guruhida mashg‘ulotlar an’anaviy tartibda olib borildi. Darajalar taqsimotini qiyoslashda Pearson χ^2 mezoni, bog‘lanish kuchini baholashda Cramer V ko‘rsatkichi qo‘llanildi.

Pedagogik mexanizmlar va ularning amaliy ifodasi. Qadriyatga yo‘naltirish mexanizmi kontentning tarbiyaviy maqsadini belgilaydi. Bo‘lajak o‘qituvchi avval rivojlantiriladigan qadriyatni aniqlaydi, so‘ng uni hayotiy vaziyat va tanlov bilan bog‘laydi. Masalan, halollik mavzusidagi raqamli topshiriqda topilgan buyumni egasiga qaytarish bo‘yicha bir necha yechim berilishi mumkin. Talaba to‘g‘ri javobni belgilash bilan birga, har bir qarorning boshqa kishiga ta’sirini tushuntirishni ham loyihalashtiradi.

Faol ishtirok mexanizmi ta’lim oluvchining tanlov qilish va hamkorlikda ishlash imkoniyatini ta’minlaydi. Kontentda rol tanlash, muqobil yechimni asoslash va umumiy qarorni shakllantirish vazifalari bo‘lishi lozim. Mustaqil tanlov, kompetentlik hissi va boshqalar bilan bog‘liqlik ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashning muhim shartlari sifatida talqin etiladi [2]. Shu sababli raqamli topshiriqni bajarish tezligidan tashqari ishtirokning mazmuni ham hisobga olinadi.

Missiya mexanizmi tarbiyaviy maqsadni bajariladigan vazifaga aylantiradi. Uning tuzilishida muammo, ishtirokchi roli, bajarish bosqichlari va kutiladigan mahsulot aniqlashtiriladi. Bo‘lajak o‘qituvchiga “Mas’uliyat kvesti”ni yaratish topshirilganda, u vaziyatni tanlaydi, qaror variantlarini ishlab chiqadi, ularning oqibatlarini ifodalaydi va yakuniy muhokama savollarini tuzadi. Natijada talaba kontent iste’molchisi sifatidagi tajribasini pedagogik loyihalash faoliyatiga ko‘chiradi.

Monitoring mexanizmi topshiriq davomida rivojlanish dinamikasini kuzatish va qayta aloqa berishga xizmat qiladi. Raqamli javoblar, kuzatuv varaqalari va yaratilgan kontent tahlili orqali talabaning vaziyatni tushunishi, maqsadga mos topshiriq tuzishi va baholash mezonlarini belgilashi aniqlanadi. Xato aniqlanganda keyingi topshiriq yoki tushuntirish moslashtiriladi. Shu tariqa monitoring yakuniy ball qo‘yishdan tashqari o‘rganishni boshqarish vazifasini bajaradi.

Rag‘batlantirish mexanizmi erishilgan pedagogik yutuqni mazmunli e’tirof etishga qaratiladi. Ball, nishon yoki daraja qaysi sifatli harakat uchun berilgani tushuntirilishi kerak. Hamkoriga yordam berish, qarorini dalillash yoki loyihani qayta ishlash kabi harakatlarni e’tirof etish tarbiyaviy maqsad bilan bog‘lanadi.

Ommaviy reytingdan foydalanishda ishtirokchilarning qadr-qimmati va psixologik xavfsizligini saqlash talab etiladi.

Refleksiv tahlil mexanizmi qaror, natija va takomillashtirish yo‘lini anglashga xizmat qiladi. Talaba “Qaysi qadriyatni rivojlantirishni ko‘zladim?”, “Topshiriq bu maqsadga qanday xizmat qildi?”, “Qaysi elementni o‘zgartirish kerak?” savollariga javob beradi. Mazmunli geymifikatsiyada shaxsiy ma’no, tanlov va refleksiyaga e’tibor berilishi [3] ushbu mexanizmning nazariy tayanchidir. Refleksiya natijasida raqamli resursning pedagogik mazmuni qayta ishlanadi.

jadval.

Geymifikatsiyalangan kontentni loyihalashda pedagogik mexanizmlarning amaliy ifodasi

Mexanizm	Kontentdagi ifodasi	Bo‘lajak o‘qituvchining ko‘nikmasi
Qadriyatga yo‘naltirish	Vaziyatni halollik, hurmat yoki mas’uliyat bilan bog‘lash	Tarbiyaviy maqsadni aniq belgilash
Faol ishtirok	Rol tanlash, qarorni guruhda asoslash	Hamkorlik faoliyatini tashkil etish
Missiya	Muammo, bosqich va yakuniy mahsulotni belgilash	Maqsadga mos ssenariy tuzish
Monitoring	Javob va loyihani mezonlar asosida kuzatish	Qayta aloqa berish, vazifani moslashtirish
Rag‘batlantirish	Dalillangan qaror va yordamni e’tirof etish	Rag‘batni tarbiyaviy maqsadga bog‘lash
Refleksiv tahlil	Qaror oqibatini muhokama qilish, loyihani qayta ishlash	O‘z pedagogik yechimini baholash

Mexanizmlarni qo‘llash nazariy tayyorlov, amaliy loyihalash hamda monitoring va refleksiya bosqichlarida tashkil etiladi. Nazariy bosqichda geymifikatsiyaning mohiyati va tarbiyaviy maqsadlar tahlil qilinadi. Amaliy bosqichda talabalar raqamli ssenariy yaratadi va mikrodarsda sinaydi. Yakunda tengdoshlar fikri, kuzatuv natijalari va o‘zini baholash asosida mahsulot takomillashtiriladi. Kahoot!, Quizizz, Wordwall yoki PowerPoint kabi vositalar muayyan pedagogik vazifaga mos tanlanadi.

Jadvaldagi bog‘lanishni “Topilgan buyum” missiyasi misolida tushuntirish mumkin. Talabaga boshlang‘ich sinf uchun uchta tanlovdan iborat raqamli vaziyat yaratish tavsiya etiladi: buyumni o‘zida olib qolish, egasini izlash yoki o‘qituvchiga topshirish. Har bir variantdan keyin uning oqibatini ochadigan savol beriladi. Guruh a’zolari o‘quvchi, o‘qituvchi va kuzatuvchi rollarida ssenariyni sinab ko‘rishi mumkin. Muhokamada tanlangan javobdan tashqari uni asoslash, boshqalarning fikrini tinglash va qarorni qayta ko‘rib chiqish ham e’tiborga olinadi. Bu misol metodik namuna bo‘lib, tajribada aynan shu ko‘rinishda qo‘llangan topshiriq sifatida taqdim etilmaydi.

Bo‘lajak o‘qituvchining xulosasi ham shu jarayonda shakllanadi: qaysi savol o‘quvchini o‘ylantirdi, qaysi izoh haddan tashqari tayyor javob bo‘lib qoldi, qaysi variantni yoshga moslashtirish kerak? Ssenariyni shunday tahlil qilish orqali raqamli vositani ishlatish ko‘nikmasi metodik fikrlash bilan bog‘lanadi. Dars uchun sifatli kontent tayyorlash ko‘pincha birinchi variantni yaratishdan ko‘ra, uning savollarini qayta ishlash va pedagogik maqsadini aniqlashtirishni talab qiladi.

Natijalar va muhokama. Boshlang‘ich diagnostikada yuqori daraja tajriba guruhida 43 nafar (21,1%), nazorat guruhida 41 nafar (20,2%) talabada qayd etildi. Yakuniy diagnostikada bu ko‘rsatkich tajriba guruhida 76 nafar (37,2%), nazorat guruhida 50 nafar (24,6%) talabani tashkil etdi. Tajriba guruhida yuqori daraja ulushi 16,1 foiz punktga, nazorat guruhida 4,4 foiz punktga oshdi. Past daraja ulushi tajriba guruhida 33,8% dan 16,7% ga, nazorat guruhida 34,0% dan 28,6% ga kamaydi.

Tajriba-sinov ma’lumotlariga berilgan statistik ishlovga ko‘ra, boshlang‘ich taqsimot bo‘yicha $\chi^2=0,051$, df=2, p=0,975; yakuniy taqsimot bo‘yicha $\chi^2=11,629$, df=2, p=0,003 bo‘lgan. Yakuniy Cramer V=0,169 ko‘rsatkichi guruh bilan tayyorgarlik darajasi orasidagi bog‘lanish kuchining kichikligini bildiradi. Natijalar integrativ model qo‘llangan guruhda tayyorgarlik darajalari ijobiyroq o‘zgarganini ko‘rsatadi.

Ushbu natijalar umumiy geymifikatsion-pedagogik tayyorgarlikka tegishli. Raqamli kontent sifatining mustaqil o‘lchovi yoki o‘quvchilarning axloqiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatkichi sifatida ularni talqin qilish mumkin emas. Tajribada oltita mexanizm birgalikda qo‘llanganligi sababli har birining alohida sababiy hissasi aniqlanmagan. Mavjud akademik guruhlardan foydalanilganligi ham natijalarni umumlashtirishda hisobga olinishi kerak.

Kontent loyihasini baholashda uning maqsadi va topshirig‘i orasidagi moslik birinchi o‘rinda turadi. O‘quvchi nimani tanlaydi, tanlovini qanday tushuntiradi va qanday qayta aloqa oladi — bu savollarning javobi ssenariyda ko‘rinishi kerak. Yoshga mos til, ortiqcha murakkab bo‘lmagan navigatsiya va shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash ham hisobga olinadi. Internetdan foydalanish imkoniyati cheklanganda shu vaziyatni kartochka yoki guruhli muhokama orqali bajarish varianti tayyorlanadi. Mazkur mezonlar metodik tavsiya sifatida taklif qilinmoqda; ularning har biri bo‘yicha alohida empirik baholash keyingi izlanish vazifasidir.

Xulosa. Bo‘lajak “Tarbiya” fani o‘qituvchilarini raqamli tarbiyaviy kontent yaratishga tayyorlash pedagogik maqsad, vaziyat, faoliyat va baholashning izchil bog‘lanishini talab qiladi. Qadriyatga yo‘naltirish kontent mazmunini belgilaydi; faol ishtirok va missiya uni amaliy faoliyatga aylantiradi; monitoring, rag‘batlantirish va refleksiya esa faoliyatni kuzatish va takomillashtirishni ta’minlaydi. Tajriba-sinov natijalari mazkur mexanizmlar integratsiyasi qo‘llangan guruhda umumiy tayyorgarlikning ijobiy dinamikasini ko‘rsatdi.

Pedagog kadrlar tayyorlashda talabalarga mualliflik raqamli missiyalarini yaratish, mikrodarsda sinash va mezonlar asosida qayta ishlash vazifalarini berish maqsadga muvofiq. Keyingi tadqiqotlarda yaratilgan kontent sifatini alohida baholash hamda uni maktab amaliyotida qo‘llash natijalarini o‘rganish ushbu yondashuvning imkoniyatlarini aniqroq belgilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-183-son “Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://lex.uz/docs/-7528758.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://lex.uz/docs/-4676839.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida «Tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://lex.uz/docs/-4885018.
4. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
5. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
6. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From Game Design Elements to Gamefulness: Defining “Gamification” // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – New York: ACM, 2011. – P. 9–15. DOI: 10.1145/2181037.2181040.
7. Nicholson S. A RECIPE for Meaningful Gamification // Gamification in Education and Business / Eds. T. Reiners, L.C. Wood. – Cham: Springer, 2015. – P. 1–20. DOI: 10.1007/978-3-319-10208-5_1.
8. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68–78. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68.

IJTIMOIY TARMOQLARDAGI “OSON DAROMAD” KONTENTINING O‘QUVCHILARNING MEHNAT VA KASBGA MUNOSABATIGA TA’SIRI: PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TAHLIL

Mutallibjonov Ma’rufjon Mutallibjon o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0007-0312-3187, e-mail: marufjonmutallibjonov@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510788

Annotatsiya. *Maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi “oson daromad” kontentining 5–6-sinf o‘quvchilarining mehnat va kasbga munosabatiga ta’siri psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro tadqiqotlar, rasmiy statistika va me’yoriy hujjatlarni qiyosiy o‘rganish asosida bunday kontentning besh turi ajratilib, ularning ta’sir mexanizmlari ijtimoiy ta’lim, parasotsial munosabat, ijtimoiy taqqoslash va kasbiy intilishlar rivojlanishi nazariyalari orqali izohlangan. O‘quvchilarning kasbiy-ma’naviy tasavvurlarini himoya qilishga qaratilgan to‘rt bosqichli pedagogik yondashuv va baholash mezonlari taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *“oson daromad” kontenti, kasbiy-ma’naviy tasavvurlar, mehnatga munosabat, media savodxonlik, parasotsial munosabat, 5–6-sinf o‘quvchilari.*
Аннотация. *В статье с психолого-педагогической точки зрения анализируется влияние контента о «лёгком заработке» в социальных сетях на отношение учащихся 5–6 классов к труду и профессии. На основе сравнительного изучения международных исследований, официальной статистики и нормативных документов выделены пять типов такого контента, а механизмы их воздействия объяснены через теории социального научения, парасоциальных отношений, социального сравнения и развития профессиональных устремлений. Предложены четырёхэтапный педагогический подход к защите профессионально-нравственных представлений учащихся и критерии оценки.*
Ключевые слова: *контент о «лёгком заработке», профессионально-нравственные представления, отношение к труду, медиаграмотность, парасоциальные отношения, учащиеся 5–6 классов.*
Abstract. *The article offers a psychological and pedagogical analysis of how “easy money” content on social media affects 5th–6th grade students’ attitudes toward work and professions. Drawing on a comparative review of international studies, official statistics and regulatory documents, it identifies five types of such content and explains their mechanisms of influence through theories of social learning, parasocial relationships, social comparison and the development of occupational aspirations. A four-stage pedagogical approach to safeguarding students’ professional-moral notions is proposed, together with assessment criteria.*
Keywords: *“easy money” content, professional-moral notions, attitudes toward work, media literacy, parasocial relationships, 5th–6th grade students.*

KIRISH. Kasbiy-ma’naviy tasavvurlar — mehnatning qadri, halol daromad, kasbiy mas’uliyat va kasb egasiga hurmat haqidagi qarashlar — kichik o‘smirlik davrida faol shakllanadi va bugun bu jarayon ko‘p jihatdan ijtimoiy tarmoqlarda kechmoqda. DataReportal ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil oxirida O‘zbekistonda internetdan aholining 89 foizi foydalangan, aholining median yoshi 27 yosh, taxminan 36 foizi esa 18 yoshgacha bo‘lganlardir [1].

Tarmoqlardagi kontent orasida mehnatsiz yoki kam mehnat bilan tez boyish g‘oyasini targ‘ib qiluvchi materiallar alohida o‘rin tutadi. Masalan, 2024-yilda Telegramdagi Hamster Kombat “tapalka” o‘yinining o‘yinchilari dasturchilar ma’lumotiga ko‘ra 150 mln dan oshgan, O‘zbekiston esa unga qiziqish ayniqsa yuqori bo‘lgan davlatlar qatorida qayd etilgan va rasmiylar fuqarolarni ehtiyotkorlikka chaqirgan [2]. Bolalarning kasbiy orzulari ham o‘zgarmoqda: The Harris Poll tomonidan AQSh, Buyuk Britaniya va Xitoyda 8–12 yoshli 3000 nafar bola o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovda ularning 29 foizi YouTuber, 11 foizi kosmonavt bo‘lishni tanlagan [3]. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, 41 davlatda 15 yoshli o‘g‘il bolalarning 47, qizlarning 53 foizi eng ommabop 10 ta kasbdan birini kutadi va bu ulush 2000-yildan beri oshgan, ya’ni kasbiy tasavvurlar torayib bormoqda [4].

O‘zbekistonda “Tarbiya” fanining bosqichma-bosqich joriy etilishi [5] kasbiy-ma’naviy tarbiya uchun muhim imkoniyat yaratdi, biroq “oson daromad” kontentiga qarshi pedagogik vositalar hali yetarli ishlab chiqilmagan. Maqolaning maqsadi — bunday kontentning 5–6-sinf o‘quvchilarining mehnat va kasbga munosabatiga ta’sir mexanizmlarini ochib berish va unga qarshi pedagogik yondashuvni asoslash.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va tipologik umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Xalqaro so‘rovlar va empirik tadqiqotlar natijalari [3; 4; 6], rasmiy statistika [1] hamda bolalarni zararli axborotdan himoya qilishga oid me’yoriy hujjatlar [7; 8] qiyosiy o‘rganildi. Ilmiy manbalar va ommaviy axborot vositalari materiallarini umumlashtirish asosida “oson daromad” kontentining tipologiyasi tuzildi, har bir tur esa ijtimoiy ta’lim [9], parasotsial munosabat [10], ijtimoiy taqqoslash [11], kasbiy intilishlarning cheklanishi va murosasi [12] hamda psixososial rivojlanish [13] nazariyalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR. Tahlil natijasida “oson daromad” kontentining besh turi ajratildi va har biri uchun asosiy psixologik ta’sir mexanizmi aniqlandi (1-jadval).

1-jadval

“Oson daromad” kontentining turlari va ta’sir mexanizmlari

Kontent turi	Asosiy mazmuni	Ta’sir mexanizmi
1. Hashamatli turmush namoyishi	Qimmat buyumlar, sayohatlar; daromad manbai yashirin	Ijtimoiy taqqoslash, nisbiy mahrumlik hissi [11]
2. “Tez boyish” sxemalari	“Tapalka” o‘yinlar, referal tizimlar, kriptoaktiv va’dalari	Mukofotlangan modelga taqlid [9]
3. Omad va tasodif o‘yinlari	Stavkalar, “omadli” yutuqlar, sovg‘ali konkurslar	Mehnat va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikning uzilishi
4. “Eng oson kasb — bloger” narrativi	Kontent yaratish mashaqqatsiz faoliyat sifatida ko‘rsatiladi	Parasotsial munosabat, kasb obrazining buzilishi [10; 12]

Kontent turi	Asosiy mazmuni	Ta’sir mexanizmi
5. Mehnatni kamsituvchi kontent	Oddiy kasb egalarini masxaralash	Kasb nufuzi haqidagi baholashning buzilishi [12]

Bu mexanizmlar yosh xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq. E. Erikson bo‘yicha 6–12 yoshlar “mehnatsevarlik yoki o‘zini past baholash” bosqichiga to‘g‘ri keladi: bola aynan shu davrda mehnat orqali muvaffaqiyatga erishish tajribasini to‘playdi [13]. L. Gotfredson nazariyasiga ko‘ra esa 9–13 yoshlarda bola kasblarni ularning ijtimoiy nufuzi nuqtayi nazaridan baholay boshlaydi [12]. Demak, 5–6-sinf o‘quvchisi (10–12 yosh) “mehnatsiz muvaffaqiyat” va “kasb nufuzi — daromad miqdori” degan g‘oyalarga ayniqsa ta’sirchan. A. Bandura ko‘rsatganidek, bola mukofotlangan xulq namunasini kuzatib, uni o‘zlashtiradi [9]; “tez boyigan” bloger yoki tengdosh aynan shunday model vazifasini bajaradi.

Empirik tadqiqotlar ham bu xulosani tasdiqlaydi. AQShda 10–19 yoshli 500 nafar o‘smir ishtirokidagi so‘rovda influenserning ishonchliligi va jozibadorligi u bilan parasotsial munosabat bilan, bu munosabat esa materialistik qarashlar va xarid niyati bilan bog‘liq ekani aniqlangan; ota-onalarning faol vositachiligi materializm bilan teskari bog‘langan [6]. Influenser marketingi bo‘yicha sharhda ham reklamani tanib olish ko‘nikmasi hali shakllanmagan bolalarning bunday kontentga zaifligi qayd etilgan [14].

Huquqiy jihatdan O‘RQ-444-son Qonun va Vazirlar Mahkamasining 848-son qaroriga ko‘ra bolalarda qimor o‘yinlarida ishtirok etish istagini uyg‘otadigan axborot “18+” toifasiga kiritilgan va bolalar o‘rtasida tarqatilishi taqiqlangan [7; 8]. Biroq “tapalka” o‘yinlari, referal sxemalar va hashamat namoyishi bu ta’rifga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushmaydi, shu bois o‘quvchini pedagogik vositalar bilan ham himoya qilish zarur. Shu maqsadda to‘rt bosqichli yondashuv ishlab chiqildi:

1) tanib olish — o‘quvchilar real kontent namunalaridan “oson daromad” belgilarini (natija ko‘rsatilib, mehnatning yashirilishi, shoshiltirish, “hamma qilyapti” da’vati) aniqlaydi;

2) tahlil — “Bu pul qayerdan kelyapti? Kim yutadi, kim yutqazadi?” savollari orqali kontent ortidagi iqtisodiy mexanizm ochiladi;

3) real kasb bilan uchrashuv — kasb egalari, jumladan, tajribali kontent yaratuvchilar bilan suhbatda har qanday daromad ortidagi mehnat ko‘rsatiladi;

4) loyiha — o‘quvchilar “Mening orzuimdagi kasb ortidagi mehnat” mavzusida qisqa video yoki plakat tayyorlaydi.

Yondashuvni “Tarbiya” fanining 5-sinfdagi “Men va mening kelajagim” hamda 6-sinfdagi “Bilim ol, kasb-hunar tanla” mavzulari doirasida qo‘llash mumkin. Natijalar uch mezon bo‘yicha baholanadi: kognitiv (kontentdagi manipulyatsiya belgilarini aniqlay olish), emotsional-qadriyatli (halol mehnat va kasb egasiga hurmat) va xulq-atvor (tarmoqdagi “oson daromad” takliflariga

munosabat). Buning uchun vaziyatli topshiriqlar, tugallanmagan gaplar va qisqa so‘rovnomalar qo‘llaniladi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar “oson daromad” kontentining xavfi moliyaviy firibgarlik bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi: u bolaning mehnat va natija o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlik haqidagi tasavvurini yemiradi. YouTuber kasbining bolalar orasida ommabopligi [3] o‘z-o‘zidan salbiy hodisa emas, chunki kontent yaratish ham kasb; muammo uning mashaqqatsiz faoliyat sifatida idrok etilishida. Shu sababli taqiqlovchi yondashuv yetarli emas: C. Lu va H.K. Kim tadqiqotida cheklovchi vositachilik xarid niyati bilan musbat bog‘langan, faol muhokama esa materializmni pasaytirgan [6]. Demak, maktab va oilaning vazifasi kontentni yashirish emas, uni birgalikda tahlil qilishdir.

Bu g‘oya milliy pedagogik merosga ham mos keladi: A. Avloniy g‘ayrat, sabr va qanoatni insonni kamolotga yetaklovchi yaxshi xulqlar qatorida ko‘rsatgan [15]. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, yondashuv samaradorligi 5–6-sinf o‘quvchilari bilan tajriba-sinov ishlarida tekshiriladi.

XULOSA. 1. Ijtimoiy tarmoqlardagi “oson daromad” kontenti hashamat namoyishi, tez boyish sxemalari, omad o‘yinlari, “oson kasb” narrativi va mehnatni kamsitish shaklida namoyon bo‘ladi.

2. 10–12 yoshli o‘quvchilar mehnatsevarlik shakllanadigan va kasblar ijtimoiy nufuz bo‘yicha baholana boshlaydigan davrda bo‘lgani uchun bunday kontentga ayniqsa ta’sirchan.

3. Huquqiy cheklovlar bu kontentning faqat bir qismini qamraydi; asosiy himoya vositasi — “tanib olish – tahlil – real kasb bilan uchrashuv – loyiha” yondashuvi va ota-onalarning faol vositachiligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. DataReportal (Kepios). Digital 2026: Uzbekistan [Elektron resurs]. — URL: https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan (murojaat sanasi: 11.10.2026).
2. Antoniuk D. Hamster Kombat is dangerous, agree officials in Russia, Ukraine and beyond // The Record. — 19.06.2024. — URL: https://therecord.media/hamster-kombat-clicker-game-concerns-russia-uzbekistan-ukraine
3. LEGO Group kicks off global program to inspire the next generation of space explorers as NASA celebrates 50 years of moon landing [Elektron resurs] // LEGO.com. — 16.07.2019.
4. Mann A., Denis V., Schleicher A. et al. Dream Jobs? Teenagers’ Career Aspirations and the Future of Work. — Paris: OECD, 2020.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 422-son qarori // lex.uz/docs/-4885018
6. Lou C., Kim H.K. Fancying the New Rich and Famous? Explicating the Roles of Influencer Content, Credibility, and Parental Mediation in Adolescents’ Parasocial Relationship, Materialism, and Purchase Intentions // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10. — Art. 2567. — DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02567.

7. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-444-son Qonuni // lex.uz/docs/-3333797
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 22-oktabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 848-son qarori // lex.uz/docs/-4013413
9. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
10. Horton D., Wohl R.R. Mass Communication and Para-Social Interaction: Observations on Intimacy at a Distance // Psychiatry. — 1956. — Vol. 19, № 3. — P. 215–229.
11. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes // Human Relations. — 1954. — Vol. 7, № 2. — P. 117–140.
12. Gottfredson L.S. Circumscription and Compromise: A Developmental Theory of Occupational Aspirations // Journal of Counseling Psychology. — 1981. — Vol. 28, № 6. — P. 545–579.
13. Erikson E.H. Childhood and Society. — New York: W.W. Norton, 1950.
14. De Veirman M., Hudders L., Nelson M.R. What Is Influencer Marketing and How Does It Target Children? A Review and Direction for Future Research // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10. — Art. 2685. — DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02685.
15. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent, 1992 (1-nashri: 1913).

10–11-SINF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK-YOSH XUSUSIYATLARI VA HARBIY-VATANPARVARLIK MAZMUNIDAGI RAQAMLI KONTENTNI IDROK ETISHI

Dilfuza Urinbayeva
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510845

Annotatsiya. *Maqolada 10–11-sinf o‘quvchilarining psixologik-yosh xususiyatlari harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Rivojlanish psixologiyasi, ishontirish psixologiyasi, onlayn axborotni baholashga oid empirik tadqiqotlar va me’yoriy hujjatlar asosida idrokni belgilovchi beshta yosh omili ajratilib, har biri uchun pedagogik xulosalar chiqarilgan. Idrokning kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulq-atvor komponentlari hamda kontentni yosh xususiyatlariga moslashtirish mezonlari taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *ilk o‘spirinlik, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, raqamli kontent, idrok, identiklik, media savodxonlik.*
Аннотация. *В статье анализируется, как психолого-возрастные особенности учащихся 10–11 классов влияют на восприятие ими цифрового контента военно-патриотической направленности. На основе психологии развития, психологии убеждения, эмпирических исследований оценки онлайн-информации и нормативных документов выделены пять возрастных факторов восприятия и для каждого сформулированы педагогические выводы. Предложены когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий компоненты восприятия, а также критерии адаптации контента к возрастным особенностям.*
Ключевые слова: *ранняя юность, военно-патриотическое воспитание, цифровой контент, восприятие, идентичность, медиаграмотность.*
Abstract. *The article analyzes how the psychological and age-related characteristics of 10th–11th grade students shape their perception of military-patriotic digital content. Drawing on developmental psychology, persuasion research, empirical studies of how young people evaluate online information, and regulatory documents, it identifies five age-related factors of perception and formulates pedagogical implications for each. Cognitive, emotional-evaluative and behavioral components of perception are described, and criteria for adapting content to students’ age characteristics are proposed.*
Keywords: *late adolescence, military-patriotic education, digital content, perception, identity, media literacy.*

KIRISH. 10–11-sinf o‘quvchilari (15–17 yosh) harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining asosiy obyektlaridan biridir. PQ-150-son qaror bilan maktablarda aynan shu sinf o‘quvchilaridan iborat “Vatan tayanchi” otryadlari tuzilgan [1], Vazirlar Mahkamasining 267-son qarori bilan tasdiqlangan Konsepsiyada esa 11–17 yoshlar alohida bosqich sifatida ajratilib, tadbirlarni ushbu toifadagi yoshlarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘tkazish talab etilgan [2].

2025-yil oxirida O‘zbekistonda internetdan aholining 89 foizi foydalangan [3], yuqori sinf o‘quvchisi esa harbiy tarix, armiya hayoti va harbiy kasblar haqidagi axborotni maktabdan tashqari raqamli manbalar — qisqa videolar, blogerlar

sahifalari, kompyuter o‘yinlari orqali ham oladi. Bir xil kontent turli o‘quvchi ongida turlicha iz qoldiradi va bu ko‘p jihatdan idrok etuvchining yosh xususiyatlariga bog‘liq. O‘zbek psixologiyasida ilk o‘spirinlik dunyoqarash va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash davri sifatida tavsiflanadi [4], biroq bu xususiyatlarning harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishga ta’siri yetarlicha o‘rganilmagan. Maqolaning maqsadi — ana shu ta’sirni aniqlash va undan kelib chiqadigan pedagogik xulosalarni asoslash.

TADQIQOT METODLARI. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va tizimlashtirish metodlari qo‘llanildi. Rivojlanish psixologiyasi (E. Erikson [5], L. Steynberg [6; 7]), ishontirish psixologiyasi (R. Petti va J. Kasiopponing axborotni qayta ishlash chuqurligi modeli [8]) hamda o‘smirlarning onlayn axborotni baholashiga oid empirik tadqiqotlar [9; 10; 11] natijalari umumlashtirildi. Raqamli kontentga qo‘yiladigan yosh talablari O‘RQ-444-son Qonun va Vazirlar Mahkamasining 848-son qarori [12; 13] asosida tahlil qilindi. Natijada yosh xususiyati, uning idrokda namoyon bo‘lishi va pedagogik xulosani bog‘lovchi tahliliy matritsa tuzildi.

NATIJALAR. Tahlil natijasida harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishni belgilovchi beshta psixologik-yosh omili ajratildi (1-jadval).

1-jadval

Raqamli kontentni idrok etishning psixologik-yosh omillari

Yosh xususiyati	Idrokda namoyon bo‘lishi	Pedagogik xulosa
1. Identiklikni izlash, sadoqatga ehtiyoj [5]	Qahramonlik hikoyalariga kuchli javob, timsollar bilan o‘zini tenglashtirish	Milliy qahramonlar timsoli, qadriyat tanlovini muhokama qilish
2. Mukofotga sezgirlik, tengdoshlar ta’siri [6; 7]	Layk va trendlar orqali baholash, xavfli taqlid	Otryadda ijobiy tengdosh normalari, kontentni birga yaratish
3. Emotsional idrokning ustunligi [8]	Musiqa, montaj va tasvir dalildan kuchliroq ta’sir qiladi	“Hissiyot – fakt – qadriyat” tahlil zanjiri
4. Tanqidiy baholashning notekisligi [9; 10]	Soxta yoki kontekstidan uzilgan videolarga ishonish	Manba va kontekstni tekshirish mashqlari
5. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash [4]	Harbiy kasb haqidagi romantik yoki salbiy stereotiplar	Harbiy kasbni real ko‘rsatuvchi uchrashuvlar

Birinchi omil — identiklik izlanishi. E. Erikson o‘spirinlikning markaziy vazifasini shaxsiy identiklikni shakllantirish deb bilgan va bu davrning yetakchi fazilati sifatida sadoqatni ko‘rsatgan [5]. Vatanga sadoqat g‘oyasi o‘smirning ichki ehtiyojiga javob beradi, biroq xuddi shu ehtiyoj buzg‘unchi guruhlarning “qahramonlik” niqobidagi targ‘ibotiga ham zaiflik yaratadi; Konsepsiyada Internetdagi buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi immunitetni shakllantirish alohida vazifa etib belgilangani [2] shu bilan izohlanadi.

Ikkinchi omil — ijtimoiy-emotsional mukofotga sezgirlik. L. Steynberg ko‘rsatganidek, o‘smirlikda mukofotga sezgir tizim kognitiv nazorat tizimidan oldinroq yetiladi [6]; tajribada tengdoshlar ishtirokida o‘smirlarning tavakkalchiligi sezilarli ortgan, kattalarda esa bunday ta’sir kuzatilmagan [7]. Raqamli muhitda bu harbiy mavzudagi “challenge”lar va zo‘ravonlikni “qiziqarli” ko‘rsatuvchi kontentga moyillikda namoyon bo‘lishi mumkin.

Uchinchi omil — emotsional idrokning ustunligi. Axborotni qayta ishlash chuqurligi modeliga ko‘ra, xabarni chuqur tahlil qilishga motivatsiya yoki imkoniyat yetishmaganda inson periferik belgilar — manbaning jozibadorligi, musiqa, tasvir asosida fikr shakllantiradi [8]. Qisqa formatdagi harbiy videolar aynan shunday belgilarga quriladi. 10–19 yoshli o‘smirlar ishtirokidagi tadqiqotda influenserning jozibadorligi va ishonchliligi u bilan parasotsial munosabatni kuchaytirishi aniqlangan [11]; bu mexanizm harbiy mavzudagi blogerlarga ham taalluqli bo‘lishi ehtimoli yuqori.

To‘rtinchi omil — tanqidiy baholash ko‘nikmalarining notekisligi. PISA-2018 natijalariga ko‘ra, OECD mamlakatlarida 15 yoshlilarning atigi 8,7 foizi fakt va fikrni yashirin belgilar asosida farqlay oladigan eng yuqori o‘qish darajalariga erishgan [10]. AQShda 3446 nafar yuqori sinf o‘quvchisi ishtirokidagi tadqiqotda ularning 52 foizi aslida Rossiyada suratga olingan videoni AQSh saylovidagi firibgarlikning “kuchli dalili” deb baholagan [9]. Qurolli to‘qnashuvlar haqidagi axborotda ham kontekstidan uzilgan videolar uchrashi sababli bu natija bevosita ahamiyatli.

Beshinchi omil — kasbiy o‘zini o‘zi belgilash. Bu yoshda harbiy kasb real tanlov obyektiga aylanadi: “Vatan tayanchi” harakati tavsiyanomasiga ega bitiruvchilarga oliy harbiy ta’lim muassasalariga kirishda to‘plagan ballining 5 foizi miqdorida qo‘shimcha ball beriladi [1]. Shu sababli raqamli kontentdagi harbiy xizmat obrazi — romantiklashtirilgan yoki salbiy — kasb tanlash qaroriga bevosita ta’sir qilishi mumkin.

Me’yoriy jihatdan 16+ toifasidagi axborot mahsulotida hayotdan mahrum etish yoki jarohat yetkazish jarayoni naturalistik ko‘rsatilmagan va qurbonlarga hamdardlik yoki zo‘ravonlikni qoralash ifodalangan bo‘lishi kerak [12; 13]. Bu talab tarbiyaviy maqsadga ham mos: urush mavzusidagi kontent jasorat bilan birga urushning insoniy bahosini anglashni ham shakllantirishi lozim.

Shu asosda idrokning uch komponenti ajratildi: kognitiv (manba va faktni tekshirish, voqeani tarixiy kontekstga joylashtirish), emotsional-qadriyatli (qahramonlikka hurmat bilan birga zo‘ravonlikni romantiklashtirmaslik) va xulq-atvor (kontentni ulashish, izohlash va yaratishdagi mas’uliyat). Kontentni tanlash uchun to‘rt mezon taklif etiladi: yosh toifasiga muvofiqlik, manbaning ishonchliligi, emotsional va axboriy qismning muvozanati hamda faol munosabatga undash imkoniyati.

MUHOKAMA. Natijalar yuqori sinf o‘quvchisini harbiy-vatanparvarlik kontentining passiv qabul qiluvchisi sifatida ko‘rish yetarli emasligini ko‘rsatadi: bir xil video identiklik izlayotgan, tengdoshlar fikriga sezgir va tanqidiy ko‘nikmalari hali shakllanayotgan o‘smir ongida turlicha talqin qilinadi. S. Fedorova va hammualliflari talabalarning fuqarolik-vatanparvarlik tarbiyasida raqamli vositalar samaradorligini ko‘rsatgan [14], biroq maktab yoshidagi o‘smirlar uchun bu vositalar yuqoridagi yosh omillariga moslashtirilishi zarur. Hissiyotni rad etish emas, uni tahlil bilan muvozanatlash muhim, chunki tanqidiy tahlilsiz hissiyot manipulyatsiyaga yo‘l ochadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega; ajratilgan omillarning nisbiy ta’siri 10–11-sinf o‘quvchilari ishtirokidagi empirik tadqiqotda — so‘rovnoma va kontent idrokiga oid vaziyatli topshiriqlar orqali tekshirilishi lozim.

XULOSA. 1. 10–11-sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishi beshta omil — identiklik izlanishi, mukofotga sezgirlik, emotsional idrokning ustunligi, tanqidiy baholashning notekisligi va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bilan belgilanadi.

2. Bu omillar tarbiya uchun ham imkoniyat (sadoqatga ehtiyoj, harbiy kasbga qiziqish), ham xavf (manipulyatsiya, xavfli taqlid, soxta axborot) manbai hisoblanadi.

3. Kontent bilan ishlashda yosh toifasi, manba ishonchliligi, emotsional va axboriy muvozanat hamda faol munosabatga undash mezonlariga tayanib, idrokning uchala komponentini birgalikda rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-martdagi “Vatan tayanchi” bolalar va o‘smirlar harbiy-vatanparvarlik harakati faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-150-son qarori // lex.uz/docs/-5887204
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 267-son qarori // lex.uz/docs/-6518238
3. DataReportal (Kepios). Digital 2026: Uzbekistan [Elektron resurs]. — URL: https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan (murojaat sanasi: 11.10.2026).
4. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: NIF MSH, 2020.
5. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton, 1968.
6. Steinberg L. A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking // Developmental Review. — 2008. — Vol. 28, № 1. — P. 78–106.
7. Gardner M., Steinberg L. Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Making in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study // Developmental Psychology. — 2005. — Vol. 41, № 4. — P. 625–635.
8. Petty R.E., Cacioppo J.T. The Elaboration Likelihood Model of Persuasion // Advances in Experimental Social Psychology. — 1986. — Vol. 19. — P. 123–205.
9. Breakstone J., Smith M., Wineburg S., Rapaport A., Carle J., Garland M., Saavedra A. Students’ Civic Online Reasoning: A National Portrait // Educational Researcher. — 2021. — Vol. 50, № 8. — P. 505–515.

10. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. — Paris: OECD Publishing, 2019.
11. Lou C., Kim H.K. Fancying the New Rich and Famous? Explicating the Roles of Influencer Content, Credibility, and Parental Mediation in Adolescents’ Parasocial Relationship, Materialism, and Purchase Intentions // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10. — Art. 2567. — DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02567.
12. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-444-son Qonuni // lex.uz/docs/-3333797
13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 22-oktabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 848-son qarori // lex.uz/docs/-4013413
14. Fedorova S., Ivanova D., Balysheva K. Digital technologies in civic and patriotic education of students // E3S Web of Conferences. — 2021. — Vol. 273. — Art. 12054. — DOI: 10.1051/e3sconf/202127312054.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI KONTENT VA SUN’IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN MATERIALLARNING AXLOQIY TA’SIRINI BAHOLASH: NOXOLISLIK, DEZINFORMATSIYA VA QADRIYATLAR XAVFI

Turdaliyev Kamronbek Ilhomjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat texnika universiteti
Axborot tizimlari va texnologiyalari kaferdasi assistenti
Isoqjonov Shohjaxon Bahodirjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat texnika universitet talabasi
Tolibjonova Shohista Ulug‘bek qizi
Farg‘ona davlat texnika universitet talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510879

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli kontent hamda sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida yaratilayotgan matn, tasvir, audio va videomateriallarning axloqiy ta’siri, ularning jamiyatdagi axborot almashinuvi, ijtimoiy ishonch va qadriyatlar tizimiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt tizimlarida mavjud ma’lumotlar va algoritmik qarorlar bilan bog‘liq noxolislik, sintetik kontent orqali dezinformatsiyaning tarqalishi, shaxsiy identifikatsiyani soxtalashtirish hamda madaniy va ma’naviy qadriyatlarning buzilishi asosiy tadqiqot yo‘nalishlari sifatida o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, raqamli kontent, generativ sun’iy intellekt, axloqiy xavf, algoritmik noxolislik, dezinformatsiya, deepfake, axborot ishonchliligi, madaniy qadriyatlar, raqamli savodxonlik.*

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida axborotni yaratish, qayta ishlash va tarqatish mexanizmlari tubdan o‘zgarmoqda. Xususan, generativ sun’iy intellekt tizimlarining matn, tasvir, ovoz, video va dasturiy kodlarni inson ishtirokisiz yoki minimal ishtirokida ishlab chiqarish imkoniyatlari kengayib, raqamli kontentning hajmi, shakli va undan foydalanish ko‘lamini sezilarli darajada oshirmoqda. Ushbu texnologiyalar ta’lim, ilm-fan, jurnalistika, davlat boshqaruvi, biznes va ijodiy faoliyat uchun yangi imkoniyatlarni yaratishi bilan birga, axborotning haqqoniyligi, mualliflik mas’uliyati, ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini himoya qilish bilan bog‘liq murakkab axloqiy muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan kontent tashqi ko‘rinishi, til uslubi va mazmuniy tuzilishi jihatidan inson tomonidan tayyorlangan materiallardan deyarli farq qilmasligi mumkin. Natijada foydalanuvchi axborotning manbasini, yaratilish usulini va uning haqiqiylik darajasini mustaqil aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Xalqaro sun’iy intellekt xavfsizligi hisobotida umumiy maqsadli sun’iy intellekt tizimlari orqali soxta matn, tasvir va videolarni katta hajmda yaratish, ularni jamoatchilik fikriga ta’sir ko‘rsatish maqsadida qo‘llash imkoniyatlari qayd etilgan. Shu bilan birga, bunday kontentning

jamiyatga umumiy ta’siri va uzoq muddatli oqibatlarini baholashda ilmiy noaniqliklar mavjudligi ham ta’kidlangan [1].

Sun’iy intellektning axloqiy ta’sirini faqat noto‘g‘ri axborot ishlab chiqarish bilan cheklash mumkin emas. Muammo algoritmlarning muayyan ijtimoiy guruhlar, tillar va madaniy qarashlarni qay darajada ifodalashi, foydalanuvchining mustaqil fikrlashiga ta’siri, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi hamda texnologik tizimlar oldidagi javobgarlikning taqsimlanishi bilan ham uzviy bog‘liq. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan generativ sun’iy intellektdan ta’lim va ilmiy tadqiqotlarda foydalanish bo‘yicha tavsiyalarda ham inson manfaatlari, ma’lumotlar maxfiyligi, tenglik, madaniy xilma-xillik va insonning mustaqil faoliyat yuritish imkoniyatlarini himoya qilishga alohida e’tibor qaratilgan [2].

Tadqiqotda tizimli tahlil, ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish, konseptual umumlashtirish va xavflarni tasniflash usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun UNESCOning generativ sun’iy intellekt bo‘yicha tavsiyalari, NISTning generativ sun’iy intellekt xavflarini boshqarishga oid metodologik hujjati hamda 2025-yilgi Xalqaro sun’iy intellekt xavfsizligi hisobotida keltirilgan ilmiy xulosalar asos qilib olindi [1–3]. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonunchiligida belgilangan shaffoflik talablarining mazkur muammo bilan bog‘liq jihatlari o‘rganildi [4].

Tadqiqot doirasida axloqiy xavflar to‘rtta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda ko‘rib chiqildi: algoritmik noxolislik va kamsitish, dezinformatsiya va sintetik kontentning ishonchliligi, madaniy-ma’naviy qadriyatlarning ifodalanishi hamda mas’uliyat va shaffoflik. Ushbu yo‘nalishlar texnologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari bilan cheklanmay, uning amaliy qo‘llanish muhiti, foydalanuvchilarning axborot savodxonligi va institutsional nazorat mexanizmlari bilan birgalikda tahlil qilindi.

Sun’iy intellekt tizimlarining axloqiy jihatdan baholanishida algoritmik noxolislik markaziy o‘rin tutadi. Mazkur hodisa tizim natijalarining ayrim ijtimoiy guruhlar, tillar, madaniyatlar yoki qarashlarga nisbatan muntazam ravishda nomutanosib bo‘lishini anglatadi. Noxolislikning kelib chiqishi ko‘pincha o‘quv ma’lumotlarining tarkibi, ma’lumotlarni tanlash mezonlari, belgilash jarayonidagi insoniy qarashlar, model arxitekturasi va tizimdan foydalanish sharoitlari bilan bog‘liq. Agar modelni o‘qitishda ayrim hududlar yoki ijtimoiy guruhlar haqidagi ma’lumotlar yetarli bo‘lmasa, u ushbu guruhlarga tegishli savollarga yuzaki, noto‘liq yoki stereotiplarga asoslangan javoblar berishi mumkin.

2025-yilgi Xalqaro sun’iy intellekt xavfsizligi hisobotida umumiy maqsadli sun’iy intellekt tizimlari irq, jins, yosh, nogironlik, madaniyat va siyosiy qarashlar bilan bog‘liq noxolisliklarni aks ettirishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Bunday holatlar resurslarni taqsimlashda tengsizlik, stereotiplarning mustahkamlanishi va ayrim guruhlar nuqtayi nazarining e’tibordan chetda qolishiga olib kelishi ehtimoli mavjud

[1]. Shu sababli algoritmik noxolislikni faqat dasturiy xato sifatida emas, balki ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar bilan bog‘liq muammo sifatida baholash lozim.

Sun’iy intellekt, dezinformatsiya va sintetik kontent ishonchliligi

Generativ sun’iy intellektning rivojlanishi axborot yaratish xarajatlarini kamaytirib, kontentni qisqa vaqt ichida katta auditoriyaga yetkazish imkoniyatini kengaytirdi. Ushbu imkoniyatlardan ta’limiy materiallar, ilmiy izohlar, tarjimalar va axborot xizmatlarini rivojlantirishda samarali foydalanish mumkin. Biroq xuddi shu texnologik imkoniyatlar yolg‘on xabarlar, soxta hujjatlar, qalbakilashtirilgan audioyozuvlar va real voqealarga o‘xshash videolarni ishlab chiqarish uchun ham qo‘llanishi mumkin. Ayniqsa, muayyan shaxsning ovozi yoki qiyofasini taqlid qiluvchi deepfake materiallar axborotning haqiqiyligini tekshirish jarayonini murakkablashtiradi.

Dezinformatsiya tushunchasini oddiy xato ma’lumotdan farqlash muhim. Noto‘g‘ri ma’lumot har doim ham ataylab tarqatilmaydi, dezinformatsiya esa odatda odamlarni chalg‘itish yoki muayyan maqsadga erishish uchun bila turib tarqatiladigan yolg‘on axborotni anglatadi. Sun’iy intellekt ikkala holatda ham vositachi bo‘lishi mumkin: u tasodifan noto‘g‘ri ma’lumot yaratishi yoki ataylab chalg‘ituvchi material tayyorlash uchun ishlatilishi mumkin. Shuning uchun kontentni baholashda uning noto‘g‘riligini aniqlash bilan birga, manbasi, yaratilish sharoiti, tarqatilish usuli va ehtimoliy zararini ham hisobga olish zarur.

Raqamli kontentning axloqiy ta’sirini baholash modeli. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida raqamli kontentning axloqiy xavflarini baholash uchun o‘zaro bog‘langan to‘rtta yo‘nalishni qamrab oluvchi konseptual model taklif etiladi. Ushbu model xalqaro tavsiyalar va xavflarni boshqarish yondashuvlarining mazkur maqola doirasida amalga oshirilgan mualliflik umumlashtirishidir; u hali empirik tekshiruvdan o‘tgan universal standart sifatida talqin qilinmasligi kerak.

Birinchi yo‘nalish — haqqoniylik va kelib chiqish shaffofligi. Bunda kontentdagi faktlarning ishonchli manbalar bilan tasdiqlanishi, yaratilish usuli, mualliflik va tahrirlash tarixi hamda sun’iy intellektdan foydalanilganligi haqidagi ma’lumotlarning ochiqligi tekshiriladi. Ikkinchi yo‘nalish — xolislik va inklyuzivlik. Unda turli ijtimoiy guruhlar, tillar va madaniyatlar tasviridagi nomutanosiblik, stereotiplar hamda kamsituvchi mazmun ehtimoli baholanadi. Uchinchi yo‘nalish — qadriyatlar va ijtimoiy zarar. Bu bosqichda materialning inson sha’ni, madaniy xilma-xillik, shaxsiy hayot daxlsizligi va ijtimoiy ishonchga ehtimoliy ta’siri ko‘rib chiqiladi. To‘rtinchi yo‘nalish — javobgarlik va inson nazorati. Unda kontent uchun mas’ul tomonlarning aniqligi, inson tomonidan tekshirilganligi, xatolarni tuzatish va zararli materialga munosabat bildirish mexanizmlari baholanadi.

Raqamli kontent va sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan materiallarning axloqiy ta’sirini baholash zamonaviy axborot jamiyatining muhim ilmiy-amaliy

muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, algoritmik noxolislik, dezinformatsiya va qadriyatlar bilan bog‘liq xavflar alohida hodisalar bo‘lishiga qaramay, ular o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, kontentning ishonchliligi, ijtimoiy adolat va insonning axborotga nisbatan mustaqil munosabatiga birgalikda ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois sun’iy intellektning axloqiy xavfsizligini faqat texnik himoya vositalari yoki avtomatik aniqlash algoritmlari orqali ta’minlash yetarli emas.

Tadqiqot asosida raqamli kontentni baholashda haqqoniylik va kelib chiqish shaffofligi, xolislik va inklyuzivlik, qadriyatlar va ijtimoiy zarar, javobgarlik va inson nazoratini qamrab oluvchi to‘rt yo‘nalishli konseptual model taklif etildi. Ushbu yondashuv sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida xavflarni tizimli aniqlash, ularning ehtimoliy oqibatlarini baholash va tegishli himoya choralarini belgilash uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Amaliy jihatdan ta’lim va ilmiy muassasalarda sun’iy intellekt yaratgan materiallarni tekshirish tartibini joriy etish, raqamli va media savodxonlikni rivojlantirish, kontentning kelib chiqishini imkon qadar ochiq ko‘rsatish, algoritmlarni muntazam auditdan o‘tkazish va inson nazoratini saqlab qolish tavsiya etiladi. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi raqamli muhitda lingvistik aniqlik, mahalliy madaniy kontekst va ishonchli manbalardan foydalanish masalalarini alohida o‘rganish muhimdir. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan modelni real kontent namunalari asosida sinovdan o‘tkazish, baholash mezonlarining ishonchliligini aniqlash va turli xavf omillari o‘rtasidagi bog‘liqlikni empirik ma’lumotlar yordamida tekshirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International AI Safety Report. *International AI Safety Report 2025*. 2025. URL: https://internationalaisafetyreport.org/publication/international-ai-safety-report-2025
2. Miao, F., Holmes, W. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. UNESCO, Paris, 2023. DOI: https://doi.org/10.54675/EWZM9535
3. Autio, C., Schwartz, R., Dunietz, J., Jain, S., Stanley, M., Tabassi, E., Hall, P. *Artificial Intelligence Risk Management Framework: Generative Artificial Intelligence Profile*. NIST AI 600-1, 2024. DOI: https://doi.org/10.6028/NIST.AI.600-1
4. European Parliament and Council of the European Union. *Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act)*. Official Journal of the European Union, 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj
5. Chandra, B., Dunietz, J., Roberts, K., Lee, Y., Fontana, P., Awad, G. *Reducing Risks Posed by Synthetic Content: An Overview of Technical Approaches to Digital Content Transparency*. NIST AI 100-4, 2024. URL: https://www.nist.gov/publications/reducing-risks-posed-synthetic-content-overview-technical-approaches-digital-content
6. European Commission. *Guidelines on Transparency Obligations for Providers and Deployers of Certain AI Systems*. 2026. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/guidelines-ai-transparency-obligations

МЕХАНИЗМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ВОСПИТАННИКОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Маджитова Ситора Собит кизи
Докторант Национального института педагогики и воспитания имени Кары Ниязи
https://doi.org/10.5281/zenodo.23526787

Аннотация. *Maqolada alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan tarbiyalanuvchilarda ijtimoiy intellektni rivojlantirishga bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash mexanizmlari nazariy-pedagogik jihatdan yoritilgan. Ijtimoiy intellektning mazmuni, uning maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko‘nikmalari, hissiy holatlarni anglash va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Ilmiy adabiyotlar asosida bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish zarurligi asoslangan. Individual yondashuv, inklyuziv pedagogik muhit, amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik refleksiyaning ahamiyati ochib berilgan. Maqola yakunida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy xulosalar va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy intellekt, bo‘lajak tarbiyachi, alohida ta’lim ehtiyojlari, maktabgacha ta’lim, inklyuziv ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik mexanizm, ijtimoiy moslashuv.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретико-педагогические механизмы подготовки будущих воспитателей к развитию социального интеллекта у воспитанников с особыми образовательными потребностями. Раскрывается значение социального интеллекта для социальной адаптации детей дошкольного возраста, формирования коммуникативных навыков, понимания эмоциональных состояний и взаимодействия со сверстниками. На основе анализа научной литературы обосновывается необходимость комплексного развития мотивационно-ценностного, когнитивного, операционно-деятельностного и рефлексивного компонентов профессиональной готовности будущих воспитателей. Особое внимание уделяется индивидуальному подходу, созданию инклюзивной образовательной среды, практико-ориентированной подготовке и педагогической рефлексии. Сформулированы научно-практические выводы и рекомендации по совершенствованию профессиональной подготовки.*

Ключевые слова: *социальный интеллект, будущий воспитатель, особые образовательные потребности, дошкольное образование, инклюзивное образование, профессиональная подготовка, педагогический механизм, социальная адаптация.*

Abstract. *The article examines the theoretical and pedagogical mechanisms for preparing prospective preschool educators to foster social intelligence in children with special educational needs. It discusses the importance of social intelligence for preschool children's social adaptation, communication skills, recognition of emotional states, and interaction with peers. Based on an analysis of relevant scholarly literature, the article argues for the integrated development of four components of professional readiness: motivational-value, cognitive, operational-activity, and reflective. Particular attention is paid to individualized educational approaches, inclusive learning environments, practice-oriented teacher education, and pedagogical reflection. The article concludes with research-informed recommendations for improving the professional preparation of future preschool educators.*

Keywords: *social intelligence, prospective preschool educators, special educational needs, preschool education, inclusive education, professional preparation, pedagogical mechanisms, social adaptation.*

Введение. Современное дошкольное образование ориентировано не только на усвоение детьми знаний и умений, но и на развитие личности, коммуникативных способностей, эмоциональной отзывчивости и готовности к взаимодействию с окружающими. Особое значение эти задачи приобретают в работе с воспитанниками с особыми образовательными потребностями, для которых участие в совместной деятельности, установление контактов и понимание социальных ситуаций могут требовать специально организованной педагогической поддержки.

В этих условиях актуализируется проблема подготовки будущих воспитателей, способных создавать условия для полноценного социального развития каждого ребёнка. Профессиональная деятельность воспитателя предполагает умение распознавать индивидуальные потребности воспитанников, учитывать особенности их речевого и познавательного развития, предупреждать коммуникативные трудности и организовывать взаимодействие детей в группе.

Социальный интеллект в данной работе рассматривается как совокупность способностей понимать социальные ситуации, распознавать эмоциональные состояния других людей, интерпретировать их поведение и выбирать адекватные способы взаимодействия. В дошкольном возрасте эти способности проявляются в умении вступать в контакт, учитывать чувства сверстника, соблюдать правила совместной игры, разрешать простые конфликтные ситуации и обращаться за помощью.

При этом социальный интеллект нельзя отождествлять только с общительностью или количеством социальных контактов. Ребёнок может стремиться к взаимодействию, но испытывать затруднения при понимании эмоций, намерений и правил общения. Поэтому педагогическая поддержка должна быть направлена не просто на увеличение количества контактов, а на повышение их качества и доступности для конкретного воспитанника.

Цель статьи — теоретически обосновать основные механизмы подготовки будущих воспитателей к развитию социального интеллекта у воспитанников с особыми образовательными потребностями и определить педагогические условия повышения эффективности данной подготовки.

Обзор научной литературы. Проблема социального интеллекта имеет междисциплинарный характер и рассматривается на пересечении психологии, педагогики, социальной психологии и специального образования. Одним из первых научное понятие социального интеллекта выделил Э. Торндайк,

связывавший его с пониманием других людей и способностью разумно действовать в межличностных отношениях [1]. Данный подход позволяет рассматривать социальный интеллект не как изолированное качество личности, а как способность, проявляющуюся в реальных социальных ситуациях.

В культурно-исторической концепции Л. С. Выготского развитие высших психических функций рассматривается в связи с социальным взаимодействием и участием ребёнка в совместной деятельности [2]. Применительно к дошкольному образованию это означает, что понимание социальных отношений развивается через общение, игру, сотрудничество и педагогическое сопровождение.

Исследования инклюзивного образования подчёркивают значение взаимодействия педагогов и детей, организации групповой деятельности и обеспечения участия воспитанников с особыми образовательными потребностями в общей образовательной среде. В систематическом обзоре Дж. Рикса и соавторов рассматриваются педагогические подходы, способствующие включению детей с особыми образовательными потребностями в занятия общеобразовательных классов [3].

Исследование Л. Тристани и Р. Бассетт-Гантер посвящено подготовке педагогов к инклюзивному образованию и подчёркивает значение профессиональной подготовки для формирования соответствующих компетенций [4]. Положительное отношение к инклюзии должно подкрепляться знаниями, практическими умениями и способностью анализировать результаты собственной деятельности.

В систематическом обзоре С. Хассани и С. Шваб анализируются вмешательства, направленные на развитие социально-эмоциональных навыков у обучающихся с особыми образовательными потребностями [5]. Эти подходы позволяют обосновать необходимость целенаправленной работы над распознаванием эмоций, саморегуляцией и социальным взаимодействием с учётом индивидуальных особенностей детей.

В докладе ЮНЕСКО по глобальному мониторингу образования за 2020 год подчёркивается необходимость устранения барьеров, препятствующих участию обучающихся в образовательном процессе, и адаптации образовательной системы к разнообразию потребностей [6]. В Узбекистане правовые основы образования, включая положения, относящиеся к инклюзивному образованию, закреплены, в частности, в Законе «Об образовании» от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637 [7].

Анализ источников позволяет выделить взаимосвязанные направления исследования: теоретическое осмысление социального интеллекта; изучение механизмов социального развития ребёнка; совершенствование подготовки

педагогов к инклюзивной практике; разработка и оценка средств развития социальных и эмоциональных навыков. Сохраняет актуальность задача целостного проектирования подготовки будущих воспитателей, связывающей теоретические знания с практическими действиями, диагностикой индивидуальных потребностей и рефлексивной оценкой результатов.

Материалы и методы исследования. Статья носит теоретико-аналитический характер. Использованы анализ и обобщение научно-педагогической и психологической литературы, сравнительный анализ исследовательских подходов, систематизация педагогических условий и моделирование структуры профессиональной готовности будущего воспитателя. Методологическую основу составляют положения о социальном характере развития ребёнка, индивидуализации образовательного процесса, системном подходе к профессиональной подготовке и принципах инклюзивного образования.

Предлагаемая структура профессиональной готовности является теоретической моделью для дальнейшего уточнения и эмпирической проверки в ходе опытно-экспериментальной работы. Она не представляет собой описание уже полученных экспериментальных результатов.

Основная часть

1. Сущность подготовки будущих воспитателей к развитию социального интеллекта

Подготовка будущего воспитателя к развитию социального интеллекта у воспитанников с особыми образовательными потребностями представляет собой целенаправленный педагогический процесс, обеспечивающий формирование профессиональной мотивации, теоретических знаний, практических умений и способности оценивать результаты собственной деятельности.

Специфика подготовки обусловлена неоднородностью группы детей с особыми образовательными потребностями. Их образовательные возможности, особенности общения, темп усвоения социального опыта и потребность в поддержке различаются. Следовательно, педагогические средства должны подбираться с учётом конкретных потребностей ребёнка, а не только на основании общей категории особых образовательных потребностей.

Особого внимания требуют воспитанники с нарушениями речевого развития. Речевые трудности могут затруднять выражение чувств, понимание сложных инструкций, участие в коллективной игре и разрешение конфликтов. Однако сами по себе они не свидетельствуют об отсутствии социального интереса или способности к эмоциональному взаимодействию. Воспитателю необходимо использовать доступные способы коммуникации, наглядные

опоры, жесты и визуальные последовательности, согласованные с рекомендациями специалистов.

2. Структурные компоненты профессиональной готовности будущего воспитателя

Мотивационно-ценностный компонент отражает принятие принципов инклюзивного образования, уважение к индивидуальности ребёнка, готовность к сотрудничеству с семьёй и специалистами. Его формирование предполагает развитие эмпатии, ответственности и установки на признание возможностей каждого воспитанника.

Когнитивный компонент включает знания о сущности социального интеллекта, закономерностях социально-эмоционального развития дошкольников, особенностях общения детей с особыми образовательными потребностями, а также о методах педагогического наблюдения и оценки динамики развития.

Операционно-деятельностный компонент характеризует способность применять знания на практике. Он предполагает умение организовывать совместные игры, моделировать социальные ситуации, обучать распознаванию эмоций, поддерживать диалог, создавать условия для сотрудничества детей и использовать доступные способы коммуникации.

Рефлексивно-коррекционный компонент связан со способностью анализировать собственные педагогические действия, оценивать реакцию детей, выявлять барьеры взаимодействия и корректировать применяемые методы. Рефлексия позволяет выбирать средства в зависимости от результатов наблюдения.

Названные компоненты следует рассматривать в единстве. Знания без практического применения не обеспечивают полноценной готовности, а положительное отношение к ребёнку без понимания способов педагогической поддержки может оказаться недостаточным для решения профессиональных задач.

3. Педагогические механизмы формирования профессиональной готовности

Первый механизм — интеграция теоретической и практической подготовки. Изучение социального интеллекта должно сопровождаться разбором конкретных педагогических ситуаций. Будущим воспитателям можно предложить определить причины затруднений ребёнка при включении в игру, выбрать доступный способ коммуникации и разработать последовательность педагогической поддержки.

Второй механизм — практико-ориентированное обучение. Анализ кейсов, ролевые игры, моделирование конфликтных ситуаций, наблюдение за взаимодействием детей и последующее обсуждение решений помогают

формировать не только знания, но и готовность действовать в нестандартных обстоятельствах.

Третий механизм — развитие диагностической культуры будущего воспитателя. Наблюдение должно быть направлено на выявление сильных сторон ребёнка, способов выражения эмоций, особенностей участия в игре и потребности в помощи. Диагностика не должна сводиться к навешиванию ярлыков или сравнению детей; её задача — определить необходимую поддержку и отслеживать индивидуальную динамику.

Четвёртый механизм — организация инклюзивного взаимодействия. Совместные игры, парные задания, рассказы по картинкам, обсуждение эмоций персонажей и упражнения на поиск решений позволяют формировать опыт взаимопомощи и уважительного общения.

Пятый механизм — педагогическая рефлексия и межпрофессиональное сотрудничество. Анализ занятий и обсуждение трудных случаев с преподавателями, психологами и специалистами по речевому развитию помогают будущему воспитателю осознавать границы собственной компетенции и своевременно обращаться за поддержкой.

4. Педагогические условия реализации предложенных механизмов

включение содержания о социальном интеллекте и инклюзивной педагогике в профессиональную подготовку будущих воспитателей;

сочетание лекционных занятий с практическими заданиями и моделированием реальных ситуаций;

использование дифференцированных методов обучения с учётом особенностей детей;

организация взаимодействия педагогов с семьями воспитанников и профильными специалистами;

применение диагностических критериев для оценки изменений профессиональной готовности;

обеспечение регулярной рефлексии и корректировки педагогических действий.

Для оценки профессиональной готовности целесообразно использовать критерии, соответствующие четырём компонентам. Показателями мотивационно-ценностного компонента могут быть принятие принципов инклюзии и готовность к индивидуальному сопровождению; когнитивного — полнота и системность знаний; операционно-деятельностного — умение выбирать и применять педагогические методы; рефлексивно-коррекционного — способность анализировать результаты и изменять способы работы.

В опытно-экспериментальной работе эти критерии необходимо операционализировать: определить наблюдаемые показатели, подобрать диагностические задания, установить правила оценивания и обосновать

границы уровней готовности. До получения фактических данных уровни и результаты исследования не следует представлять как экспериментально подтверждённые.

Выводы

Проведённый теоретический анализ позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, развитие социального интеллекта у воспитанников с особыми образовательными потребностями является важным направлением дошкольного образования, поскольку связано с формированием коммуникативных навыков, пониманием эмоций, участием в совместной деятельности и социальной адаптацией ребёнка.

Во-вторых, подготовка будущих воспитателей должна строиться как целостный процесс, объединяющий мотивационно-ценностный, когнитивный, операционно-деятельностный и рефлексивно-коррекционный компоненты.

В-третьих, к значимым педагогическим механизмам относятся интеграция теории и практики, практико-ориентированное обучение, развитие диагностической культуры, организация инклюзивного взаимодействия и формирование навыков педагогической рефлексии.

В-четвёртых, при работе с детьми с нарушениями речевого развития необходимо обеспечивать доступность коммуникации, использовать индивидуально подобранные средства поддержки и учитывать рекомендации профильных специалистов.

В-пятых, дальнейшее исследование должно быть направлено на разработку и экспериментальную проверку модели подготовки будущих воспитателей, определение диагностических критериев и показателей профессиональной готовности, а также оценку динамики результатов на констатирующем и контрольном этапах опытно-экспериментальной работы.

Таким образом, совершенствование механизмов подготовки будущих воспитателей требует перехода от преимущественно теоретического изучения инклюзивного образования к систематическому формированию практических компетенций, обеспечивающих индивидуально ориентированную поддержку социального развития каждого ребёнка.

Список использованной литературы

1. Thorndike E. L. Intelligence and Its Uses // Harper’s Magazine. — 1920. — Vol. 140. — P. 227–235.
2. Выготский Л. С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: в 6 т. — Т. 5. — М.: Педагогика, 1983.
3. Rix J., Hall K., Nind M., Sheehy K., Wearmouth J. What pedagogical approaches can effectively include children with special educational needs in mainstream classrooms? A

systematic literature review // Support for Learning. — 2009. — Vol. 24, No. 2. — P. 86–94. — DOI: 10.1111/j.1467-9604.2009.01404.x.
4. Tristani L., Bassett-Gunter R. Making the grade: teacher training for inclusive education: A systematic review // Journal of Research in Special Educational Needs. — 2020. — Vol. 20, No. 3. — P. 246–264.
5. Hassani S. H., Schwab S. Social-Emotional Learning Interventions for Students With Special Educational Needs: A Systematic Literature Review // Frontiers in Education. — 2021. — Vol. 6. — Article 808566. — DOI: 10.3389/feduc.2021.808566.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. — Paris: UNESCO, 2020.
7. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637.

OILA-MAKTAB HAMKORLIGIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIY MAS’ULIYATINI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Amirova Maxfirat Muzaffar qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510915

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishda oila va maktab hamkorligiga tayangan raqamli kontentlarning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli hikoyalar, vaziyatli topshiriqlar, qisqa videolar va ota-onalar bilan birgalikda bajariladigan interaktiv faoliyatlar bolalarda mas’uliyat, o‘zaro hurmat, hamdardlik va jamoaga daxldorlik tuyg‘ularini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Kontentni ishlab chiqishda milliy-madaniy qadriyatlarni yosh xususiyatlariga mos talqin qilish, bolalar xavfsizligi, inklyuzivlik va ota-onalar bilan muntazam qayta aloqa tamoyillariga e’tibor qaratiladi. Maqolada raqamli materiallarni tanlash, qo‘llash va natijalarini baholash bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *oila-maktab hamkorligi, boshlang‘ich ta’lim, ijtimoiy mas’uliyat, raqamli kontent, milliy-madaniy qadriyatlar, ota-onalar ishtiroki, raqamli fuqarolik.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические возможности цифрового контента, направленного на развитие социальной ответственности младших школьников в условиях сотрудничества семьи и школы. Цифровые истории, ситуационные задания, короткие видеоматериалы и интерактивные задания для совместного выполнения детьми и родителями анализируются как средства формирования ответственности, взаимного уважения, эмпатии и чувства принадлежности к коллективу. Особое внимание уделяется возрастной уместности национально-культурных ценностей, безопасности детей, инклюзивности и регулярной обратной связи с родителями. Предлагаются практические рекомендации по отбору, использованию и оценке образовательного цифрового контента.*

Ключевые слова: *сотрудничество семьи и школы, начальное образование, социальная ответственность, цифровой контент, национально-культурные ценности, участие родителей, цифровое гражданство.*

Abstract. *This article examines the educational potential of digital content designed to develop social responsibility among primary school pupils through family–school partnership. Digital stories, scenario-based tasks, short videos, and interactive activities completed by children together with their parents are considered as tools for fostering responsibility, mutual respect, empathy, and a sense of belonging. Particular attention is given to presenting national and cultural values in age-appropriate ways, child safety, inclusion, and regular communication with parents. The article offers practical recommendations for selecting, using, and evaluating educational digital content.*

Keywords: *family–school partnership, primary education, social responsibility, digital content, national and cultural values, parental involvement, digital citizenship.*

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim davrida bola o‘z xatti-harakatining boshqalarga ta’sirini anglashni, umumiy qoidalarga rioya qilishni va jamoa manfaatini hisobga olishni o‘rganadi. Bu ko‘nikmalar faqat sinfdagi tushuntirishlar bilan emas, balki kundalik hayotdagi namuna, muloqot va amaliy vaziyatlar orqali mustahkamlanadi.

Shu sababli oila va maktabning tarbiyaviy maqsadlari bir-birini to‘ldirishi muhim. Raqamli vositalar esa ushbu hamkorlikni davomli, ko‘rgazmali va bolaga tushunarli shaklda tashkil etishga yordam berishi mumkin.

Biroq raqamli kontentning mavjudligi o‘z-o‘zidan tarbiyaviy natijani kafolatlamaydi. Uning mazmuni, bolaning yoshiga mosligi, vazifalarning faol ishtirokni rag‘batlantirishi va kattalar bilan muhokama qilish imkoniyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun kontentni faqat axborot yetkazuvchi material sifatida emas, balki o‘quvchini fikrlashga, tanlov qilishga va o‘z tanlovi oqibatini anglashga undaydigan pedagogik muhit sifatida loyihalash zarur.

Raqamli kontent va ijtimoiy mas’uliyatning pedagogik bog‘liqligi

Ijtimoiy mas’uliyatni boshlang‘ich sinf o‘quvchisida shakllantirish, avvalo, oddiy va kuzatish mumkin bo‘lgan xatti-harakatlardan boshlanadi: va’dasida turish, sinf jihozlarini asrash, tengdoshiga yordam berish, navbatga rioya qilish, umumiy ishda o‘z vazifasini bajarish va xato qilganda uni tan olish. Raqamli hikoya yoki qisqa animatsiya shu kabi vaziyatlarni xavfsiz tarzda ko‘rsatib, o‘quvchiga turli qarorlarning oqibatlarini solishtirish imkonini beradi.

Masalan, interaktiv hikoyada qahramon sinfdoshining tushirib yuborgan buyumlarini ko‘rib qoladi. O‘quvchidan qahramon qanday yo‘l tutishi mumkinligi, har bir tanlov kimga qanday ta’sir qilishi va qaysi qaror mas’uliyatli ekanini izohlash so‘raladi. Muhimi, topshiriq bitta javobni yodlatish bilan cheklanmaydi; bola o‘z fikrini asoslaydi, boshqalarning nuqtayi nazarini tinglaydi va tanlovining oqibatini muhokama qiladi. Shu tariqa raqamli material axloqiy mulohaza yuritish uchun vositaga aylanadi.

Milliy-madaniy qadriyatlarni kontentga singdirish

Milliy-madaniy qadriyatlar raqamli kontentda faqat bayramlar yoki tarixiy ma’lumotlar tasviri bilan cheklanmasligi lozim. Mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, qo‘ni-qo‘shniga ko‘mak, halollik va jamoa oldidagi burch kabi tushunchalar bolalarning kundalik tajribasiga bog‘langan vaziyatlar orqali ochib berilishi maqsadga muvofiq. Bunda qadriyatlar quruq nasihat tarzida emas, qahramonning qarori, suhbat, hamkorlikdagi topshiriq va muammoli vaziyatlar orqali yoritiladi.

Kontentni yaratishda milliy qadriyatlar umuminsoniy tamoyillar — inson qadr-qimmati, tenglik, mehr-oqibat va boshqalarning fikriga hurmat bilan uyg‘un talqin qilinishi kerak. Shuningdek, turli oilalarning sharoiti va tajribasi turlicha ekanini hisobga olish, hech bir bolani oilaviy imkoniyatlari sababli chetda qoldirmaslik zarur. Raqamli topshiriqning muqobil, internet talab qilmaydigan shakli ham bo‘lishi hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Oila-maktab hamkorligini tashkil etish mexanizmlari

Raqamli kontentning samarasi oila va maktab o‘rtasidagi aniq kelishuvlarga bog‘liq. Birinchidan, o‘qituvchi haftalik tarbiyaviy maqsadni belgilab, unga mos

qisqa materialni tavsiya qilishi mumkin. Ikkinchidan, ota-ona bola bilan materialni ko‘rib yoki o‘qib, ochiq savollar asosida suhbatlashadi: «Qahramonning o‘rnida bo‘lsang, nima qilarding?», «Bu qaror boshqalarga qanday ta’sir qiladi?» Uchinchidan, bola oilada yoki sinfda bajarilgan kichik amaliy vazifa haqida fikr bildiradi. To‘rtinchidan, o‘qituvchi ota-onalardan qisqa qayta aloqa olib, keyingi materiallarni ehtiyojga qarab moslashtiradi.

Hamkorlikni baholashda faqat videoni ko‘rishlar soni yoki platformaga kirish ko‘rsatkichlari bilan cheklanib qolmaslik kerak. Buning o‘rniga, o‘quvchining guruh ishida ishtiroki, topshiriqni oxiriga yetkazishi, boshqalarga yordam berishi, o‘z xatti-harakatini izohlashi va mas’uliyatli qarorlarni tanlashi kabi kuzatiladigan belgilar hisobga olinishi mumkin. Bunday kuzatuvlar jazolash yoki bolalarni o‘zaro taqqoslash uchun emas, tarbiyaviy yondashuvni yaxshilash uchun xizmat qilishi lozim.

Kontent sifatiga qo‘yiladigan talablar

Raqamli materiallar qisqa, tushunarli, yoshga mos va faol ishtirokni rag‘batlantiradigan bo‘lishi zarur. Ularda aniq tarbiyaviy maqsad, hayotiy vaziyat, fikrlashga undovchi savollar va oilada yoki maktabda bajarish mumkin bo‘lgan amaliy topshiriq bo‘lishi tavsiya etiladi. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, reklama va nomaqbul havolalardan xoli muhit, subtitr yoki matnli muqobil kabi qulayliklar ham kontent sifatining muhim mezonlaridir.

Xalqaro yondashuvlarda raqamli fuqarolik mas’uliyatli xulq, tanqidiy fikrlash va boshqalarga hurmat bilan bog‘lanadi. OECD materiallarida maktab, oila va hamjamiyat hamkorligi bolalarning raqamli farovonligi hamda ta’limini qo‘llab-quvvatlash omili sifatida ko‘rsatiladi. UNESCO esa o‘quvchilarning huquq va mas’uliyatni anglashiga yordam beruvchi ta’limiy resurslar va faol pedagogik usullarning ahamiyatini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuvlarni milliy ta’lim sharoitiga moslashtirishda xalqaro g‘oyalarni aynan ko‘chirish эмас, balki mahalliy tarbiyaviy tajriba bilan uyg‘unlashtirish muhim.

Xulosa. Oila-maktab hamkorligida ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli kontent oddiy elektron material emas, balki bola, ota-ona va pedagogni yagona tarbiyaviy maqsad atrofida birlashtiruvchi vosita bo‘lishi mumkin. Buning uchun kontent hayotiy vaziyatlarga asoslanishi, milliy-madaniy qadriyatlarni bolaga yaqin misollar orqali ochib berishi va mustaqil fikrlashni rag‘batlantirishi zarur. Amaliy jihatdan haftalik raqamli hikoyalar, oilaviy muhokama savollari, kichik ijtimoiy vazifalar va muntazam qayta aloqa tizimini sinab ko‘rish mumkin. Keyingi tadqiqotlarda ushbu yondashuvning samaradorligini kuzatuv, ota-onalar fikri va o‘quvchilar faoliyatidagi o‘zgarishlar asosida empirik tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. School Partnerships Addressing Child Well-being and Digital Technology. OECD Education Policy Perspectives, No. 114. Paris: OECD Publishing, 2025. https://doi.org/10.1787/3c946a99-en
2. OECD. Empowering an Active and Ethical (Digital) Generation. In: Educating 21st Century Children. Paris: OECD Publishing, 2019. https://www.oecd.org/en/publications/educating-21st-century-children_b7f33425-en.html
3. UNESCO. Global Citizenship Education: A Handbook for Parents, Community and Learners in Asia-Pacific. UNESCO Bangkok, 2023. https://www.unesco.org/en/articles/global-citizenship-education-handbook-parents-community-and-learners-asia-pacific
4. Council of Europe. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg: Council of Europe, 2019.
5. Tadlaoui-Brahmi A., Çuko K., Alvarez L. Digital citizenship in primary education: A systematic literature review describing how it is implemented. Social Sciences & Humanities Open. 2022; 6(1): 100348. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100348
6. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun. 2020-yil 23-sentabr.

ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБУЧЕНИИ АВИАЦИОННЫМ ДИСЦИПЛИНАМ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Умаров Фарход Умирович
Ташкентский государственный транспортный университет, доцент кафедры «Авиационный инжиниринг», доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510957

Annotatsiya. *Maqolada texnika oliy ta’lim muassasasi talabalarining tanqidiy fikrlashini aviatsiya yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishda generativ sun’iy intellektdan foydalangan holda rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ko‘rib chiqiladi. Generativ sun’iy intellekt tayyor javob manbai sifatida emas, balki tekshiriladigan, taqqoslanadigan va tanqidiy baholanadigan obyekt sifatida qaraladi. Tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari, sun’iy intellekt bilan ishlashga asoslangan o‘quv-kasbiy topshiriqlar majmuasi taklif etiladi hamda tajriba-sinov ishlari natijalari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *tanqidiy fikrlash, generativ sun’iy intellekt, ChatGPT, aviatsiya mutaxassislari, pedagogik shart-sharoitlar, raqamli kontent, akademik halollik.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические условия развития критического мышления студентов технического вуза при использовании генеративного искусственного интеллекта в обучении дисциплинам авиационного профиля. Генеративный ИИ рассматривается не как источник готовых ответов, а как объект проверки, сравнения и критической оценки. Предложены критерии оценки критического мышления и комплекс учебно-профессиональных заданий с использованием ИИ, проанализированы результаты опытно-экспериментальной работы.*

Ключевые слова: *критическое мышление, генеративный искусственный интеллект, ChatGPT, авиационные специалисты, педагогические условия, цифровой контент, академическая честность.*

Abstract. *The article discusses the pedagogical conditions for developing critical thinking of technical university students when generative artificial intelligence is used in teaching aviation disciplines. Generative AI is treated not as a source of ready-made answers but as an object to be verified, compared and critically evaluated. The article proposes criteria for assessing critical thinking and a set of professionally oriented learning tasks involving AI, and analyses the results of a pedagogical experiment.*

Keywords: *critical thinking, generative artificial intelligence, ChatGPT, aviation specialists, pedagogical conditions, digital content, academic integrity.*

Введение. Генеративный искусственный интеллект за очень короткое время стал частью повседневной учёбы. С помощью ChatGPT и похожих систем студенты разбираются в непонятной теме, готовят отчёты, ищут решение задачи. Запретить такие инструменты уже невозможно, а делать вид, что их нет, бессмысленно. Гораздо важнее понять другое: что происходит с мышлением студента, который за несколько секунд получает готовый и грамотно написанный ответ.

Опасения здесь не надуманные. М. Герлих обнаружил обратную связь между частотой использования ИИ-инструментов и уровнем критического мышления, причём объяснялась она привычкой перекладывать умственную работу на машину [6]. К тому же языковые модели склонны к так называемым «галлюцинациям»: они уверенно выдают правдоподобные, но неверные утверждения [9]. ЮНЕСКО в своих рекомендациях прямо говорит, что ИИ в образовании должен расширять возможности человека, а не подменять его [11].

Для будущих авиационных специалистов эта проблема особенно остра. В авиации непроверенное решение оборачивается не плохой оценкой, а риском для безопасности полётов. Специалист, привыкший верить гладко сформулированному тексту, переносит эту привычку и в работу с эксплуатационной документацией, и в решения при техническом обслуживании. Поэтому вопрос о том, чем станет созданный ИИ цифровой контент в учебном процессе (источником готовых ответов или материалом для проверки и спора), касается не только обучения, но и воспитания личности: её самостоятельности, ответственности и профессиональной честности. Это напрямую связано с задачами, которые ставит Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030» [1].

Цель статьи - обосновать педагогические условия развития критического мышления студентов технического вуза при использовании генеративного ИИ в обучении дисциплинам авиационного профиля и показать результаты их опытно-экспериментальной проверки.

Методы исследования. В работе использованы теоретический анализ педагогической и психологической литературы, педагогическое моделирование и педагогический эксперимент, который проводился в три этапа: констатирующий, формирующий и контрольный. Уровень критического мышления оценивался по шести критериям на основе выполненных студентами заданий. Эффективность педагогических условий определялась с помощью коэффициента сравнительной эффективности, который показывает соотношение итоговых показателей экспериментальной и контрольной групп.

Результаты и обсуждение

Критическое мышление будущего инженера. Определений критического мышления в литературе много. П. Фасионе по итогам экспертного дельфийского исследования описывает его как целенаправленное и саморегулируемое суждение, которое включает интерпретацию, анализ, оценку и вывод [5]. Р. Эннис делает акцент на разумном рефлексивном мышлении, помогающем решить, чему верить и что делать [4]. Д. Халперн связывает критическое мышление с такими когнитивными умениями, которые

повышают вероятность желаемого результата [2]. К. Дуайер с соавторами предлагают рассматривать критическое мышление как целостный процесс, в котором анализ, оценка и вывод объединяются рефлексивным суждением [3]. Для студента технического вуза, работающего с генеративным ИИ, мы выделили шесть критериев (табл. 1).

Таблица 1

Критерии критического мышления студентов при работе с генеративным ИИ

Критерий	Содержание
Аналитический	Умение разложить ответ ИИ на отдельные утверждения, отделить факты от предположений
Доказательный	Умение подтвердить каждое утверждение нормативным документом, руководством или учебником
Оценочный	Умение определить достоверность и полноту ответа, найти в нём ошибку
Аргументационный	Умение обосновать техническое решение и отстоять его в споре
Рефлексивный	Умение оценить собственный ход рассуждений и реальный вклад ИИ в решение
Этический	Честное указание на использование ИИ и ответственность за итоговое решение

Генеративный ИИ: инструмент и риск одновременно. Э. Каснеци с соавторами показывают обе стороны языковых моделей в образовании. С одной стороны, это индивидуальные объяснения, помощь в работе с текстом, генерация учебных задач. С другой - чрезмерная зависимость, ошибки в ответах, угроза академической честности [10]. Обзор О. Заваки-Рихтера и коллег показал, что в исследованиях ИИ в высшем образовании мало педагогического осмысления: роль преподавателя и условия обучения остаются в тени [12]. Мы исходим из того, что результат зависит не от самого инструмента, а от роли, которую ему отводят в учебной ситуации. Если ИИ выдаёт ответ, а студент его переписывает, мышление отключается. Если же ответ ИИ становится материалом, который нужно проверить и оспорить, тот же инструмент начинает работать на развитие студента.

Модель и педагогические условия. Разработанная модель включает целевой, содержательный, технологический и оценочно-результативный компоненты (рис. 1). Её главная идея - сменить роль ИИ с «оракула», который знает правильный ответ, на объект проверки. Эффективность модели обеспечивается следующими педагогическими условиями: во-первых, генеративный ИИ используется в обучении как объект критического анализа, а не как источник готового решения; во-вторых, содержание авиационных

дисциплин дополняется учебно-профессиональными заданиями, в которых работа с ИИ связана с реальными профессиональными ситуациями и нормативными документами; в-третьих, применяются критериальное оценивание и регулярная рефлексия, чтобы студент видел, как меняется его собственное мышление; в-четвёртых, вводятся прозрачные правила использования ИИ в учебной работе, основанные на академической честности.

Рис. 1. Модель развития критического мышления студентов при использовании генеративного ИИ

Комплекс заданий. Все задания построены по одному циклу: ответ ИИ не принимается сразу, а проходит через разбор, проверку и рефлексию (рис. 2). Комплекс включает задания пяти типов. В задании «Проверь ответ ИИ» студент задаёт модели профессиональный вопрос и сверяет ответ с первоисточником. Например, он спрашивает, чем инцидент отличается от серьёзного инцидента, а затем сравнивает ответ с определениями Приложения 13 к Чикагской конвенции [7]. Ответ модели почти всегда звучит убедительно, но может смешивать признаки или упускать главное условие, и найти такую неточность самому намного полезнее, чем прочитать готовое определение. В задании «Сравни решения» студент получает два-три варианта решения технической задачи, один из которых предложен ИИ, выбирает лучший и обосновывает выбор. В задании «ИИ-оппонент» студент защищает своё решение, например оценку риска по матрице из Руководства ИКАО по управлению безопасностью полётов [8], а модель намеренно выдвигает возражения. «Карта доказательств» требует указать для каждого утверждения источник и степень его надёжности. Наконец, «рефлексивный лист» завершает работу: студент записывает, что он взял у ИИ, что проверил,

что отверг и почему.

Рис. 2. Цикл работы студента с ответом генеративного ИИ

Опытно-экспериментальная работа. В эксперименте участвовали 45 студентов направления «Техническая эксплуатация воздушных судов», которые были распределены на экспериментальную и контрольную группы. В экспериментальной группе обучение строилось на основе предложенной модели и комплекса заданий, в контрольной велось по традиционной методике. По итогам контрольного этапа коэффициент сравнительной эффективности составил $K_{эфф}$ = 1,14, то есть итоговые показатели экспериментальной группы оказались примерно на 14 % выше, чем в контрольной. Это говорит о положительной динамике критического мышления студентов экспериментальной группы.

Вместе с тем мы рассматриваем эти результаты как предварительные. Эксперимент проводился в одном вузе на ограниченной выборке, и для окончательного вывода о достоверности различий их нужно проверить статистическими критериями на более широкой выборке.

Заключение. Влияние генеративного ИИ на мышление студента определяется не самой технологией, а тем, какое место она занимает в учебной ситуации. Ключевое педагогическое условие состоит в том, чтобы ответ ИИ стал объектом проверки, сравнения и спора. Предложенные критерии и комплекс заданий дают преподавателю авиационных дисциплин практический инструмент и могут быть перенесены в другие инженерные направления. Не менее важен воспитательный результат: студент учится не доверять слепо даже очень убедительному цифровому контенту, отвечать за своё решение и честно говорить о том, где ему помогала машина. Для будущего авиационного специалиста эти качества так же необходимы, как и профессиональные знания. Дальнейшая работа связана с расширением выборки и подготовкой методических рекомендаций для преподавателей.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по её эффективной реализации» от 5 октября 2020 г. № УП-6079.
2. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
3. Dwyer C.P., Hogan M.J., Stewart I. An integrated critical thinking framework for the 21st century // Thinking Skills and Creativity. – 2014. – Vol. 12. – P. 43–52.
4. Ennis R.H. Critical thinking: A streamlined conception // Teaching Philosophy. – 1991. – Vol. 14, No. 1. – P. 5–24.
5. Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. – Millbrae: The California Academic Press, 1990. – 112 p.
6. Gerlich M. AI Tools in Society: Impacts on Cognitive Offloading and the Future of Critical Thinking // Societies. – 2025. – Vol. 15, No. 1. – Art. 6.
7. ICAO. Annex 13 to the Convention on International Civil Aviation: Aircraft Accident and Incident Investigation. – 12th ed. – Montreal: ICAO, 2020.
8. ICAO. Safety Management Manual (Doc 9859). – 4th ed. – Montreal: ICAO, 2018.
9. Ji Z., Lee N., Frieske R. et al. Survey of Hallucination in Natural Language Generation // ACM Computing Surveys. – 2023. – Vol. 55, No. 12. – Art. 248.
10. Kasneci E., Seßler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. – 2023. – Vol. 103. – Art. 102274.
11. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. – Paris: UNESCO, 2023.
12. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2019. – Vol. 16. – Art. 39.

INNOVATSION RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Shodiyeva Ra’noxon Abdumajid qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510987

Annotatsiya. *Maqolada innovatsion raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchining deontologik pozitsiyasi kasbiy me’yor, shaxsiy e’tiqod va axloqiy qaror birligi sifatida tahlil qilinadi. Manbalar qiyosiy tahlili asosida normativ-aksiologik ichkilashtirish, etik dilemma orqali qaror qabul qilish, raqamli kasbiy transfer va refleksiv regulyatsiya mexanizmlari taklif etiladi. Ularni kelgusida empirik tekshirishga doir dastlabki ko‘rsatkichlar aniqlashtiriladi.*
Kalit so‘zlar: *deontologik pozitsiya, pedagogik burch, kasbiy etika, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli ta’lim, etik dilemma, kasbiy refleksiya.*
Аннотация. *Исследована деонтологическая позиция будущего учителя как единство профессиональных норм, личных убеждений и этически обоснованных решений в цифровой образовательной среде. На основе сравнительного анализа источников предложены механизмы нормативно-аксиологической интериоризации, разрешения этических дилемм, переноса этических установок в цифровую практику и рефлексивной саморегуляции. Намечены показатели последующей эмпирической проверки.*
Ключевые слова: *деонтологическая позиция, педагогический долг, профессиональная этика, будущий учитель, цифровое образование, этическая дилемма, профессиональная рефлексия.*
Abstract. *This theoretical study defines pre-service teachers’ deontological position as the unity of professional norms, personal convictions and ethically justified decisions in digital education. Comparative source analysis informs four proposed mechanisms: normative-axiological internalisation, ethical dilemma resolution, transfer to digital professional practice and reflective self-regulation. Preliminary indicators are identified for subsequent empirical validation.*
Keywords: *deontological position, professional duty, teacher ethics, pre-service teacher, digital education, ethical dilemma, professional reflection.*

Kirish. Pedagogik faoliyatning raqamli platformalar, masofaviy muloqot vositalari, avtomatlashtirilgan baholash va generativ sun’iy intellekt bilan kengayishi o‘qituvchining kasbiy qarorlariga yangicha axloqiy talablar qo‘ymoqda. O‘quvchi haqidagi ma’lumotlarni qayta ishlash, o‘quv materialining ishonchliligini tekshirish, algoritmik tavsiyalarga munosabat bildirish hamda raqamli muloqotda shaxs qadr-qimmatini saqlash texnik savodxonlikning o‘zi bilan hal etilmaydi. Bunday vaziyatlarda pedagogning tanlovi kasbiy burch va mas’uliyatni anglashiga, axloqiy mezonlarni ustuvor deb bilishiga va ularni mustaqil qo‘llay olishiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasining «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi Qonuni 7-moddasida ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda innovatsion ta’lim usullaridan foydalanish pedagogning majburiyatlari sifatida belgilangan.

Qonunning 8-moddasida pedagogik etika qoidalarini bilish va ularga rioya etish kasbiy majburiyatlarni bajarish sifatining mezoni sifatida qayd etiladi [1]. Me’yorning mavjudligi va unga rioya etish zarurati aniq bo‘lsa-da, uni kasbiy tanlovning ichki asosiga aylantirish pedagogik tayyorgarlikning alohida tadqiqot predmetidir.

A.A. Vaxobov bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisining deontologik tayyorgarligini pedagogik burch, adolat, hurmat va mas’uliyat bilan bog‘lab, malaka talablaridagi axloqiy-kasbiy vazifalarga e’tibor qaratadi [2, 60-61-b.]. L. Campbell kasbiy standartlarni faqat tashqi nazorat vositasi emas, balki o‘qituvchining mas’uliyatli mustaqil harakatini rag‘batlantiruvchi me’yoriy asos sifatida talqin etadi [3]. Ushbu yondashuvlar asosida tadqiqot muammosi quyidagicha qo‘yiladi: innovatsion ta’limdagi turli va ba’zan ziddiyatli talablar sharoitida bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-axloqiy qarori barqaror shaxsiy pozitsiyaga qanday aylanadi?

Tadqiqot metodologiyasi va tushunchaviy asos. Tadqiqot me’yoriy-huquqiy hujjatlar va ilmiy nashrlarning mazmuniy tahlili, qiyosiy-konseptual umumlashtirish hamda tarkibiy-funksional modellashtirishga asoslandi. Tahlil birligi sifatida kasbiy me’yor, axloqiy tanlov, pedagogik harakat va refleksiv baholash o‘rtasidagi munosabatlar tanlandi. Maqoladagi mexanizmlar muallif tomonidan ishlab chiqilgan nazariy taklif hisoblanadi; ularning samaradorligi haqida tajriba-sinov o‘tkazilgani yoki statistik ustunlik aniqlangani da’vo qilinmaydi.

Deontologik tayyorgarlik kasbiy burchni bajarishga hozirlik darajasini, deontologik kompetensiya esa me’yoriy bilim va ularga muvofiq harakat qila olish imkoniyatini tavsiflaydi. Deontologik pozitsiya mazkur bilim va imkoniyatlarning shaxsiy e’tiqod hamda mustaqil kasbiy tanlovdagi barqaror ifodasidir. Uni o‘qituvchining pedagogik munosabat va qarorlarida burch, adolat, zarar yetkazmaslik, hurmat va javobgarlikni ustuvor mezon sifatida saqlashga yo‘naltirilgan ongli kasbiy-axloqiy tutumi deb aniqlashtirish mumkin. Mazkur ta’rifda «pozitsiya» faqat deklarativ munosabatni emas, me’yor bilan muayyan vaziyat talablari to‘qnashganda qaror uchun mas’uliyatni zimmasiga olishni ham qamrab oladi.

Kasbiy amaliyotda etik tanlov murakkabligini Lindqvist, Thornberg va Colnerudning 22 nafar talaba-o‘qituvchi bilan suhbatlar asosidagi tadqiqoti ko‘rsatadi: nizoli holatlar o‘quvchilarni himoya qilishga intilish bilan amaliyotdagi real harakat imkoniyatlari o‘rtasida yuzaga keladi [4]. Tezcan va Guvencning o‘rta maktab o‘qituvchilari ishtirokidagi tadqiqotida esa o‘quvchini himoya qilish, baholashdagi adolat, hamkasblar manfaatlari va ota-onalar aralashuvi bilan bog‘liq etik dilemmalar ajratilgan [5]. Bu natijalar kasbiy etikani me’yorlarni yodlash bilan cheklamasdan, muqobil qarorlarni asoslash tajribasini shakllantirish zaruratiga dalil bo‘ladi.

Raqamli pedagogik kompetensiyalarga bag‘ishlangan DigCompEdu doirasi o‘qituvchining raqamli resurslardan foydalanishi, o‘qitish, baholash va ta’lim oluvchilar imkoniyatlarini kengaytirishiga oid yo‘nalishlarni birlashtiradi [6]. UNESCOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyasi inson huquqlari, adolat, shaffoflik va inson nazoratini ta’kidlaydi [7]; Miao va Holmes raqamli vositalarni ta’limda qo‘llashda ma’lumotlar maxfiyligi hamda inson markazli pedagogik nazorat zarurligini asoslaydi [8]. Bu manbalar innovatsion texnologiyalardan foydalanish pedagogik qarorlarning axloqiy javobgarligini avtomatik tarzda bekor qilmasligini ko‘rsatadi.

Natijalar va muhokama. Manbalar qiyosiy tahlili asosida deontologik pozitsiya rivojlanishining to‘rtta o‘zaro bog‘liq mexanizmi taklif qilinadi. Bu yerda mexanizm muayyan metod yoki tashkiliy shartning nomi emas, balki tashqi kasbiy talabning talaba ongida qayta ishlanib, asoslangan qaror va barqaror xulqiy tutumga aylanishini ta’minlovchi ichki funksional jarayondir.

Birinchi – normativ-aksiologik ichkilashtirish mexanizmi. Uning mazmuni kasbiy burch va axloqiy majburiyat haqidagi tashqi talabni talabaning shaxsiy mezoniga aylantirishdan iborat. Mazkur jarayon me’yor mazmunini tushunish, uning o‘quvchi manfaatlariga ta’sirini qadriy jihatdan baholash va tanlovda unga sodiq qolish sababini asoslash orqali kechadi. Masalan, ta’lim oluvchining sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish talabini bilish bilan cheklanmay, baholashda kamsituvchi izohdan ongli ravishda voz kechish uchun uning kasbiy ahamiyatini qabul qilish zarur. Natijada «qoidaga bo‘ysunish» motivi «pedagogik burchni ongli bajarish» motiviga yaqinlashadi.

Ikkinchi – etik dilemmalarda kasbiy qarorni asoslash mexanizmi. Bu mexanizmda talaba vaziyat ishtirokchilari manfaatlari va o‘zaro zid talablarni farqlaydi; qaror variantlarini qonuniylik, adolat, zarar yetkazmaslik va pedagogik maqsadga muvofiqlik mezonlari bo‘yicha solishtiradi; tanlovini dalillaydi hamda uning oqibatlariga mas’uliyat bilan yondashadi. Muammoli vaziyat tahlili, ssenariy va simulyatsiya ushbu mexanizmni faollashtiruvchi metodlardir, lekin uning o‘zi emas. Shunday ajratish sababli metodlarning xilma-xilligi emas, balki etik mulohazaning qaror qabul qilishga ko‘chishi ilmiy tahlil markaziga chiqadi.

Uchinchi – raqamli kasbiy faoliyatga deontologik transfer mexanizmi. Uning vazifasi an’anaviy pedagogik munosabatlarda o‘zlashtirilgan burch va mas’uliyat mezonlarini elektron jurnal, masofaviy mashg‘ulot, raqamli baholash va sun’iy intellektdan foydalanish vaziyatlariga ko‘chirishdir. Masalan, o‘qituvchi algoritm tayyorlagan xulosani tekshirmasdan o‘quvchiga nisbatan yakuniy hukm sifatida qo‘llamasligi, raqamli kontentning aniqligi va yoshga mosligini baholashi, shaxsga doir ma’lumotlarni himoyalashi lozim. O‘zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni raqamli ishlov berishning huquqiy chegaralarini belgilaydi [9]. UNESCOning o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari

doirasida inson markazli yondashuv va SI etikasi alohida yo‘nalishlar sifatida ajratilishi ushbu transferni kasbiy tayyorgarlikda hisobga olish zaruratini kuchaytiradi [10].

To‘rtinchi – refleksiv o‘zini tartibga solish va korreksiyalash mexanizmi. Pedagogik tanlovning deontologik barqarorligi harakatdan keyingi tahlilsiz ta’minlanmaydi. Talaba avval qabul qilgan qarori bilan uning oqibatlarini solishtiradi, e’tibordan chetda qolgan manfaat va ehtimoliy zararlarni aniqlaydi, keyingi o‘xshash vaziyat uchun shaxsiy qaror mezonlarini aniqlashtiradi. Refleksiv kundalik, mentor bilan kasbiy muhokama va dalillarga asoslangan qayta aloqa mazkur jarayonning pedagogik vositalari sifatida qo‘llanishi mumkin. Refleksiya faqat o‘z harakatidan qoniqish darajasini bildirish emas, burchga muvofiqlikni baholash va noto‘g‘ri tanlovni tuzatishga tayyorlikni ham nazarda tutadi.

Mexanizmlarning funksional ketma-ketligi normani shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilish → ziddiyatli vaziyatda asosli tanlov → tanlovni raqamli kasbiy amaliyotga tatbiq etish → oqibatlarga ko‘ra refleksiv tuzatish yo‘nalishida ifodalanadi. Bu chiziqli, bir martalik bosqichlar majmui emas: real kasbiy amaliyotdagi muvaffaqiyatsizlik yoki yangi texnologik xavf talabaning me’yor haqidagi dastlabki tasavvurini qayta ko‘rib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin. Fu va Wengning 40 ta empirik tadqiqotni umumlashtirgan sharhida mas’uliyatli sun’iy intellektning adolat, maxfiylik, inson avtonomiyasi, shaffoflik va zarar yetkazmaslikka oid xususiyatlari aniqlangani [11] taklif etilgan mexanizmlarni raqamli vaziyatlar mazmuni bilan bog‘lash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Nazariy taklifni kelgusida tajribada tekshirish uchun deontologik pozitsiyani to‘rtta kuzatiladigan belgi orqali baholash maqsadga muvofiq: me’yoriy-aksiologik asoslanganlik – talabaning etik qoida mohiyatini kasbiy vazifa bilan izohlashi; qaroriy mustaqillik – axloqiy dilemmada muqobil yechimlarni dalillab tanlashi; raqamli-etik izchillik – ma’lumot, kontent va avtomatlashtirilgan baholash bilan ishlaganda belgilangan axloqiy mezonlarni saqlashi; refleksiv javobgarlik – o‘z qarorining ehtimoliy zararini tan olib, tuzatish choralarini belgilashi. Bular tayyor, validatsiyadan o‘tgan diagnostik shkala emas; keyingi empirik bosqichda vaziyatli topshiriqlar, kuzatish protokollari va ekspert bahosi asosida tekshirilishi lozim bo‘lgan dastlabki indikatorlardir.

Xulosa. Innovatsion ta’lim sharoitida deontologik pozitsiyani rivojlantirish pedagogik etika me’yorlarini o‘rgatish bilangina yakunlanmaydi. Uning mazmunini talabaning kasbiy burchni shaxsiy me’yor sifatida qabul qilishi, qarorini axloqiy jihatdan asoslay olishi, me’yorni raqamli muhitda izchil qo‘llashi va o‘z harakatini refleksiv ravishda tuzatishi belgilaydi. Taklif etilgan to‘rt mexanizm ayni shu jarayonning turli funksiyalarini ifodalaydi. Ularni pedagogika ta’lim yo‘nalishlarida vaziyatli tahlil, simulyatsiya va kasbiy amaliyot bilan bog‘lab qo‘llash nazariy

jihatdan asosli yo‘nalish hisoblanadi; amaliy samaradorlikka doir xulosa chiqarish esa alohida tajriba-sinov va diagnostik validatsiyani talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O‘RQ-901-son. – URL: https://lex.uz/docs/-6786401
2. Vaxobov A.A. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisining deontologik tayyorgarligi va uni rivojlantirish omillari // Fan va jamiyat. – 2024. – № 4-2. – B. 60-62. – URL: https://journal.ndpi.uz/ss/article/view/2024-4-2-029
3. Campbell L. Teacher regulation and agency through the lens of Durkheim’s professional ethics // Ethics and Education. – 2022. – Vol. 17, No. 1. – P. 30-43. – DOI: 10.1080/17449642.2021.2013634.
4. Lindqvist H., Thornberg R., Colnerud G. Ethical dilemmas at work placements in teacher education // Teaching Education. – 2021. – Vol. 32, No. 4. – P. 403-419. – DOI: 10.1080/10476210.2020.1779210.
5. Tezcan G., Güvenç H. Ortaokul Öğretmenlerinin Mesleki Etik İkilemleri // Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. – 2020. – Vol. 49. – P. 439-460. – DOI: 10.9779/pauefd.588753.
6. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / Ed. Y. Punie. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – DOI: 10.2760/159770.
7. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2022 (adopted 23 November 2021). – URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence
8. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023. – 44 p. – DOI: 10.54675/EWZM9535.
9. O‘zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. – URL: https://lex.uz/docs/-4396419
10. Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2024. – DOI: 10.54675/ZJTE2084.
11. Fu Y., Weng Z. Navigating the ethical terrain of AI in education: A systematic review on framing responsible human-centered AI practices // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2024. – Vol. 7. – Art. 100306. – DOI: 10.1016/j.caeai.2024.100306.

KO‘P TILDA MULOQOTNI ERTA RIVOJLANTIRISH VA MEROS TILNI SAQLASH INTEGRATSIYASI: MULTIMEDIA VA MILLIY MADANIYAT

Xudayberdiyeva Xolida Baxtiyor qizi
xolidaxudayberdiyeva28@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23511009

Annotatsiya. *Raqamli media vositalarining bolalar kundalik hayotiga keng kirib kelishi ko‘p tillilikni rivojlantirish va oilaviy meros tilni saqlash masalasini dolzarb qilmoqda. Chet tilidagi videolar, audio materiallar, elektron kitoblar va interaktiv ilovalar bolaga yangi til birliklari bilan birga turli madaniy tajribalarni ham taqdim etadi. Biroq multimedia ta’sirini faqat ekran oldida o‘tkazilgan vaqt bilan baholash yetarli emas: kontentning xilma-xilligi, sifati, bolaning yoshi hamda oiladagi jonli muloqot muhim omillardir. Maqolada ko‘p tillilik, multimedia vositalari va milliy-madaniy identitet o‘rtasidagi munosabat xalqaro tadqiqotlar, xususan, Singapurdagi ingliz–mandarin tillarida so‘zlashuvchi maktabgacha yoshdagi bolalar bo‘yicha tadqiqot misolida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *ko‘p tillilik, multimedia, meros til, milliy identitet, madaniy meros, erta bolalik, oilaviy muloqot.*

Abstract. *The growing presence of digital media in children’s everyday lives has made the relationship between multilingual development and heritage-language maintenance increasingly important. Foreign-language videos, audio materials, e-books and interactive applications expose children not only to linguistic forms but also to cultural practices and perspectives. However, media influence cannot be evaluated solely by the amount of screen time; content diversity and quality, children’s age, and face-to-face interaction within the family also matter. This paper discusses the relationship between multilingualism, multimedia resources and cultural identity through a focused review of relevant international research, particularly a study of English–Mandarin bilingual preschoolers in Singapore.*

Keywords: *multilingualism, multimedia, heritage language, cultural identity, cultural heritage, early childhood, family interaction.*

Аннотация. *Распространение цифровых медиа в повседневной жизни детей делает особенно актуальным вопрос о взаимосвязи развития многоязычия и сохранения родного наследуемого языка. Видеоматериалы на иностранных языках, аудиоресурсы, электронные книги и интерактивные приложения знакомят детей не только с языковыми единицами, но и с культурными практиками разных народов. При этом влияние медиа нельзя оценивать исключительно по продолжительности экранного времени: важны разнообразие и качество контента, возраст ребёнка и живое общение в семье. В статье рассматривается связь многоязычия, мультимедийных ресурсов и культурной идентичности на основе анализа международных исследований, в частности исследования англо-мандаринских дошкольников в Сингапуре.*

Ключевые слова: *многоязычие, мультимедиа, наследуемый язык, культурная идентичность, культурное наследие, раннее детство, семейное общение.*

Bugungi kunda bolalarni tarbiyalash va ularning til rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash jarayoni raqamli media muhitidan ajralmas holga kelmoqda. Ota-onalar farzandlarining bir nechta tilda muloqot qila olishini istab, xorijiy tillardagi videolar, qo‘shiqlar, elektron kitoblar va ta’limiy ilovalardan foydalanmoqda. Bunday

materiallar yangi so‘zlar va iboralarni kontekstda eshitish, voqealarni tasvirlar orqali tushunish hamda boshqa madaniyatlar bilan tanishish imkonini berishi mumkin. Shu bilan birga, bolaning oilaviy meros tilida muloqot qilish imkoniyatlari kamayib qolsa, tilni kundalik hayotda faol qo‘llash uchun zarur sharoitlar cheklanishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli masala xorijiy til va milliy tilni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yishda emas, balki ularning rivojlanishi uchun muvozanatli muhit yaratishdadir. Meros til deganda bola oilasi, ajdodlari yoki madaniy hamjamiyati bilan bog‘liq bo‘lgan va avlodlar o‘rtasidagi aloqani saqlashda muhim o‘rin tutadigan til tushuniladi. Ushbu maqolada “milliy identitet” tushunchasi bolaning o‘z madaniy kelib chiqishini anglash, oilaviy til va urf-odatlarga munosabat bildirish hamda boshqa madaniyatlarni hurmat qilish bilan bog‘liq holda qo‘llanadi.

Maqolaning maqsadi – ko‘p tillilikni erta rivojlantirishda multimedia resurslarining o‘rnini va oilaviy meros tilni saqlash bilan bog‘liq jihatlarini xalqaro tadqiqotlar asosida muhokama qilish hamda ota-onalar uchun amaliy yondashuvlarni taklif etish.

Maqola tavsifiy-tahliliy adabiyotlar sharhi sifatida tayyorlandi. Asosiy e’tibor Sun va Yin (2020) tomonidan Singapurdagi ikki tilli maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotga, Park (2024) tomonidan meros til va identitet munosabati haqida olib borilgan sifat tadqiqotiga hamda Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining besh yoshgacha bo‘lgan bolalar ekran vaqti bo‘yicha tavsiyalariga qaratildi. Ushbu maqolada yangi empirik ma’lumotlar yig‘ilmagan; shuning uchun xulosalar muallif tomonidan o‘tkazilgan tajriba natijalari sifatida emas, mavjud manbalar tahlilidan kelib chiqadigan mulohazalar sifatida talqin qilinishi lozim.

Multimedia resurslari – video, audio, elektron kitob, raqamli o‘yin va ilovalar – tilni turli kontekstlarda eshitish va ko‘rish imkonini beradi. Masalan, kundalik hayot, do‘stlik, ovqatlanish odobi, xarid qilish yoki oilaviy munosabatlarni aks ettiruvchi materiallar til birliklarini vaziyat bilan bog‘lab o‘rganishga yordam berishi mumkin. Biroq bolaning videoni tomosha qilishi o‘z-o‘zidan faol muloqot ko‘nikmasi shakllanganini anglatmaydi. Ko‘rgan yoki eshitgan material haqida kattalar bilan suhbatlashish, savollarga javob berish va yangi so‘zlarni real vaziyatda ishlatish muhim.

Sun va Yin (2020) Singapurdagi 202 nafar ingliz–mandarin tillarida so‘zlashuvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning multimedia tajribasini ota-onalar so‘rovnomalari va standartlashtirilgan til testlari orqali o‘rgangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, multimedia manbalarining xilma-xilligi mandarin tilini saqlash va rivojlantirish bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarda muhimroq bo‘lgan; manbalar soni bolalarning umumiy mandarin tili ko‘nikmalari bilan ijobiy bog‘langan. Bu natija multimedia qancha uzoq ishlatilishidan ko‘ra, qanday turdagi va qanchalik mazmunli manbalardan foydalanilayotgani ham ahamiyatga ega bo‘lishi

mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalarini barcha yosh guruhlari va barcha til muhitlariga avtomatik tarzda umumlashtirib bo‘lmaydi.

Singapur misoli ko‘p tillilik va meros tilni saqlash masalasini tushunishda ahamiyatlidir. Sun va Yin (2020) ta’kidlaganidek, ingliz tili ta’lim va turli etnik guruhlar o‘rtasidagi muloqotda keng qo‘llanadi, mandarin, malay va tamil tillari esa etnik-madaniy merosni uzatishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli ayrim oilalarda bolalar ingliz tilini kundalik muhitda ko‘proq eshitishi, meros tilidagi materiallar va muloqot esa nisbatan kamroq bo‘lishi mumkin.

Bu yerda “sotsiolingvistik muhit” atamasi jamiyatda qaysi tillar qaysi vaziyatlarda ishlatilishi, ta’lim tili, oiladagi til tanlovi va tillarning ijtimoiy mavqeini anglatadi. Demak, Singapur misoli shunchaki ko‘p til mavjudligini emas, balki tillar o‘rtasida foydalanish imkoniyati teng bo‘lmasligi mumkinligini ko‘rsatadi. Multimedia meros tilidagi kontentga qo‘shimcha kirish imkonini berishi mumkin, biroq u ota-ona va bola o‘rtasidagi bevosita suhbatning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi.

Sun va Yin (2020) tadqiqotida til o‘rganish natijalariga faqat multimedia emas, balki oiladagi odatiy til tajribasi va boshqa omillar ham ta’sir qilishi hisobga olingan. Shuning uchun maqoladagi asosiy xulosa “multimedia milliy identitetni bevosita shakllantiradi” degan qat’iy da’vo emas; aksincha, to‘g‘ri tanlangan media oiladagi til amaliyotlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin, degan ehtiyotkor talqindir.

Meros til faqat so‘z boyligi va grammatikani o‘zlashtirish vositasi emas. U oilaviy hikoyalar, maqollar, qo‘shiqlar, urf-odatlar va avlodlar tajribasini uzatish bilan ham bog‘liq. Park (2024) ikki nafar koreys-amerikalik ikki tilli o‘smir misolida meros tilini yaxshi bilish meros madaniyatini tushunish, o‘zini anglash va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Tadqiqot kichik ishtirokchilar guruhiga asoslangan bo‘lsa-da, til va identitet o‘rtasidagi munosabatni oilaviy hamda ijtimoiy muhit bilan birga ko‘rib chiqish zarurligini ta’kidlaydi.

Bolalar xorijiy til kontenti orqali boshqa xalqlarning kundalik hayoti va madaniy ifodalarini ko‘rishi mumkin. Shu bilan birga, milliy til va madaniyatga oid hikoyalar, multfilmlar, xalq ertaklari, qo‘shiqlar va oila a’zolari bilan suhbatlar ham muntazam davom etishi lozim. Bu yondashuv boshqa madaniyatlarni o‘rganish va o‘z madaniy merosini qadrlashni bir-biriga zid jarayonlar sifatida emas, o‘zaro to‘ldiruvchi tajribalar sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Ota-onalar va tarbiyachilar uchun quyidagi yondashuvlar maqolada ko‘rib chiqilgan manbalardan kelib chiqadigan amaliy tavsiyalar sifatida taklif etiladi:

Kontentni maqsadga muvofiq tanlash: bolaning yoshiga mos, til jihatdan tushunarli va mazmunan boy videolar, audio hikoyalar hamda elektron kitoblardan foydalanish.

Manbalarni xilma-xil qilish: faqat qisqa videolar bilan cheklanmay, qo‘shiqlar, hikoyalar, interaktiv kitoblar va kattalar bilan birgalikdagi mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish.

Ko‘rishdan keyin suhbatlashish: “Nima bo‘ldi?”, “Qahramon nima qildi?”, “Bizning oilamizda bu qanday?” kabi savollar orqali kontentni faol muloqotga aylantirish.

Meros tilini kundalik hayotda qo‘llash: ovqatlanish, o‘yin, sayr, oilaviy suhbat va ertak o‘qish vaqtida bolaga shu tilda gapirish imkonini berish.

Madaniy materiallarni uyg‘unlashtirish: xorijiy kontent bilan bir qatorda mahalliy ertaklar, qo‘shiqlar, milliy bayramlar va urf-odatlarni aks ettiruvchi materiallarni ham taklif qilish.

Ekran vaqtini bolaning yoshiga mos boshqarish: Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti 1 yoshli bolalar uchun o‘tirib ekran tomosha qilishni tavsiya etmaydi; 2 yoshli hamda 3–4 yoshli bolalarda ekran vaqtini kuniga bir soatdan oshirmaslik, kamroq bo‘lishini ma’qul ko‘radi. Jonli o‘yin, uyqu va kattalar bilan muloqot ustuvor bo‘lishi kerak.

Xulosa. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, erta yoshdagi ko‘p tilli rivojlanishda multimedia foydali qo‘shimcha manba bo‘lishi mumkin, ammo uning ta’siri kontentning xilma-xilligi va sifati, bolaning yoshi hamda oiladagi til tajribasi bilan bog‘liq. Sun va Yin (2020) tadqiqotida multimedia manbalarining xilma-xilligi Singapurdagi ikki tilli bolalarning mandarin tilini saqlash bilan bog‘liq natijalarda muhim omil sifatida namoyon bo‘lgan. Park (2024) esa meros tilni bilish va madaniy identitet o‘rtasidagi aloqaga e’tibor qaratadi.

Shu asosda ota-onalarga xorijiy tillardagi media resurslarini taqiqlash yoki ulardan cheksiz foydalanish o‘rniga, yoshga mos va mazmunli materiallarni tanlash, ularni jonli suhbat bilan to‘ldirish hamda meros tilini oilaviy hayotda faol qo‘llash tavsiya etiladi. Milliy identitetni saqlash faqat media tanloviga bog‘liq emas; u kundalik til amaliyoti, oilaviy munosabatlar va madaniy tajribaning davomiyligi bilan ham chambarchas bog‘liq. Kelgusidagi tadqiqotlarda O‘zbekiston oilalarida media turlari, ota-onalarning til tanlovi va bolalarning meros tilidan foydalanishi o‘rtasidagi munosabatni empirik ma’lumotlar asosida o‘rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Park, M. Y. (2024). Heritage Language Use and Identity Construction: A Study of Two Korean-American Bilingual Adolescents. Sustainable Multilingualism, 24(1), 1–22. https://doi.org/10.2478/sm-2024-0001
2. Sun, H., & Yin, B. (2020). Multimedia Input and Bilingual Children’s Language Learning. Frontiers in Psychology, 11, Article 2023. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02023
3. World Health Organization. (2019). Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age. Geneva: World Health Organization. https://www.who.int/publications/i/item/9789241550536

MILLIY KONTENTLAR VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SOG‘LOM DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI VA UNI TANLASH PRINSIPLARI

Olimjonova Nozimaxon Dilshod qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
nozimaxonolimjonova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23511048

Annotatsiya. *Maqolada milliy kontentlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sog‘lom dunyoqarashini rivojlantirish mazmuni va uni tanlash prinsiplari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Sog‘lom dunyoqarashning kognitiv, qadriyatli-emotsional va xulqiy-faoliyatli komponentlari yoritilib, milliy kontentlarni tanlashning yoshga moslik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, ishonchlilik, hayot bilan bog‘liqlik, tizimlilik, rivojlantiruvchanlik, inklyuzivlik va pedagogik maqsadga muvofiqlik prinsiplari asoslanadi. Shuningdek, milliy kontentlarni raqamli shaklda taqdim etish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.*
Kalit so’zlar: *milliy kontent, sog‘lom dunyoqarash, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, milliy qadriyatlar, tanlash prinsiplari, raqamli ta’lim, tarbiyaviy mazmun.*
Аннотация. *В статье теоретически анализируются содержание развития здорового мировоззрения учащихся начальных классов посредством национального контента и принципы его отбора. Рассматриваются когнитивный, ценностно-эмоциональный и поведенческо-деятельностный компоненты здорового мировоззрения. Обосновываются принципы возрастной адекватности, единства национальных и общечеловеческих ценностей, достоверности, связи с жизнью, системности, развивающей направленности, инклюзивности и педагогической целесообразности. Также рассматриваются возможности представления национального контента в цифровой форме.*
Ключевые слова: *национальный контент, здоровое мировоззрение, учащиеся начальных классов, национальные ценности, принципы отбора, цифровое обучение, воспитательное содержание.*
Annotation. *This article theoretically examines the content and selection principles of national content aimed at developing a healthy worldview among primary school pupils. It discusses the cognitive, value-emotional, and behavioural-activity components of a healthy worldview. The principles of age appropriateness, integration of national and universal values, reliability, relevance to everyday life, systematic progression, developmental orientation, inclusion, and pedagogical relevance are outlined. The article also explores opportunities for presenting national content in digital formats.*
Key words: *national content, healthy worldview, primary school pupils, national values, selection principles, digital learning, educational content.*

Globallashuv va raqamli axborot muhitining kengayishi sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirish ta’lim va tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi bola axborotni faqat oila, maktab va bevosita ijtimoiy muhitdan emas, balki turli raqamli platformalar, videolar, animatsiyalar, o‘yinlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ham qabul qiladi. Bunday sharoitda taqdim etilayotgan axborotning mazmuni,

ishonchliligi va tarbiyaviy yo‘nalishi bolaning voqelikni anglashiga, qadriyatlarga munosabatiga va xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Dunyoqarash insonning borliq, jamiyat, boshqa odamlar va o‘zining hayotdagi o‘rni haqidagi qarashlari, bilimlari, e’tiqodlari va qadriyatli munosabatlari tizimini ifodalaydi. Boshlang‘ich sinf yoshida dunyoqarash hali shakllanish jarayonida bo‘lib, bolaning kundalik tajribasi, oilaviy tarbiyasi, maktabdagi faoliyati, tengdoshlari bilan muloqoti hamda turli axborot manbalari ta’sirida rivojlanadi.

Sog‘lom dunyoqarash - shaxsning borliq, jamiyat, inson va o‘ziga nisbatan ilmiy asoslangan bilimlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar hamda ijobiy e’tiqodlarga tayangan holda ongli munosabat va mas’uliyatli xatti-harakatlarini namoyon etishiga asos bo‘luvchi qarashlar tizimi.

Sog‘lom dunyoqarashni faqat ma’lum tushunchalarni bilish yoki milliy qadriyatlarni yoddan aytish bilan tenglashtirish mumkin emas. Bola rostgo‘ylikning ma’nosini tushunishi, rostgo‘ylikni qadrlashi va qiyin vaziyatda ham haqiqatni aytishga intilishi kerak. Demak, dunyoqarashning rivojlanishida bilim, munosabat va faoliyat o‘zaro bog‘liq.

Shu asosda sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirish mazmunini uchta o‘zaro bog‘langan tarkibiy komponentlar misolida yoritishimiz mumkin:

Birinchisi - kognitiv komponent. U bolaning milliy meros, jamiyat, insoniy munosabatlar, tabiat va axloqiy tushunchalar haqidagi yoshiga mos bilimlarini qamrab oladi. Masalan, o‘quvchi xalq ertagidagi qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilishi, voqealar sababini aniqlashi va ularning oqibatlarini tushuntirishi mumkin.

Ikkinchisi - qadriyatli-emotsional komponent. Ushbu tarkibiy komponent bolaning mehr-oqibat, adolat, halollik, mas’uliyat, kattalarga hurmat, boshqalarning huquq va his-tuyg‘ularini e’tirof etish kabi qadriyatlarga munosabatini qamrab oladi. Bunda asosiy e’tibor qadriyat nomini bilishga emas, uning mazmunini his qilish va anglashga qaratiladi.

Uchinchisi - xulqiy-faoliyatli komponent. Bu bolaning o‘zlashtirgan bilim va qadriyatlarini kundalik hayotdagi xatti-harakatlarida namoyon etishi bilan bog‘liq. Masalan, sinfdoshiga yordam berish, umumiy qoidalarga rioya qilish, kelishmovchilikni tinch yo‘l bilan hal etish yoki tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish.

Mazkur uch komponent bir-biridan uzilgan holda emas, balki yaxlit pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim. Kognitiv bilim qadriyatli munosabatni anglashga zamin yaratadi; qadriyatli munosabat esa amaliy tanlov va xatti-harakatlar uchun ichki asos bo‘lishi mumkin. Biroq bu bog‘liqlik har bir vaziyatda avtomatik ravishda yuzaga kelmaydi, shu sababli tarbiyaviy mazmun muhokama, amaliy faoliyat va pedagogik kuzatish bilan boyitilishi kerak.Milliy kontentlar ana shu jarayonda madaniy jihatdan tanish obrazlar, hayotiy vaziyatlar va tarixiy tajribalar orqali bola uchun ma’noli tarbiyaviy muhit yaratishga yordam beradi.

Milliy kontent tushunchasi xalq og‘zaki ijodi, maqol va matallar, ertaklar, tarixiy shaxslar faoliyati, madaniy meros, milliy urf-odatlar, oilaviy va mahalla hayoti, milliy san’at hamda qadriyatlarni ifodalovchi boshqa tarbiyaviy materiallarni qamrab oladi. Bunday materiallar og‘zaki hikoya, bosma matn, tasvir, audioyozuv, animatsiya, raqamli hikoya yoki interaktiv topshiriq shaklida taqdim etilishi mumkin. Bunda muhim farq mavjud: milliy kontent mazmunni anglatadi, raqamli shakl esa uni taqdim etish vositasidir. Masalan, xalq ertagining kitobdan o‘qilishi ham, audio shaklda tinglanishi ham, animatsiya ko‘rinishida namoyish etilishi ham milliy kontentning turli taqdimot shakllaridir. Texnologik shaklning o‘zi materialning tarbiyaviy sifatini kafolatlamaydi; natija kontentning mazmuni, bolaning faol ishtiroki va pedagogik tashkil etilishiga bog‘liq.

Pedagogik mazmunni tanlash prinsiplari ta’lim-tarbiya jarayonida foydalaniladigan materiallarning maqsadga muvofiqligini belgilovchi asosiy qoidalardir. Mazkur maqola doirasida ular milliy kontentning tarbiyaviy mohiyati, bolaning yosh xususiyatlari va sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirish maqsadi o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan prinsiplar tayyor xalqaro standartlar ro‘yxati emas. Ular milliy kontentning pedagogik vazifasi va o‘rganilgan xalqaro manbalarni qiyosiy tahlil qilish asosida shakllantirilgan nazariy yondashuvdir.

*Yoshga va individual xususiyatlarga moslik prinsipi.*Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mavhum tushunchalarni anglashda ko‘pincha aniq obrazlar, hayotiy misollar, hikoyalar va amaliy faoliyatga tayanadi. Shu sababli tanlanadigan kontentning tili, hajmi, mazmuniy murakkabligi, tasvirlari va muhokama savollari bolaning yoshiga mos bo‘lishi lozim. Masalan, adolat tushunchasini faqat nazariy ta’rif orqali tushuntirish o‘rniga, ertak qahramonlari o‘rtasidagi kelishmovchilikni ko‘rsatuvchi hikoya tanlanishi mumkin. O‘quvchi qahramonlarning harakatlarini taqqoslaydi, ularning oqibatlarini izohlaydi va o‘z fikrini bildiradi. Yoshga moslik materialni haddan tashqari soddalashtirish degani emas. Aksincha, mazmun bolaga tushunarli bo‘lishi bilan birga, uni fikrlashga, savol berishga va xulosa chiqarishga undashi kerak. Raqamli hikoyalashga oid zamonaviy tadqiqotlarda ham kontent va o‘zaro ta’sir shakllarini bolalarning rivojlanish xususiyatlariga moslashtirish muhimligi ko‘rib chiqiladi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi prinsipi. Milliy kontentlar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, tili, san’ati va ma’naviy merosini aks ettiradi. Biroq ularning tarbiyaviy ahamiyati faqat milliy mansublik bilan belgilanmaydi. Kontent mazmuni inson qadr-qimmati, adolat, mehr-oqibat, tinchlik, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan hamohang bo‘lishi lozim. Masalan, xalq ertagidagi kattalarga hurmat g‘oyasi bolaga boshqalarning fikrini tinglash, ularning tajribasini qadrlash va ayni paytda o‘z fikrini odob bilan ifodalash

imkonini berishi mumkin. Shu tariqa, milliy qadriyatlar zamonaviy ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘lanadi.

UNESCOning madaniyat va san’at ta’limiga oid 2025-yilgi tavsiyalari madaniy xilma-xillikka hurmat, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni ta’lim bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv milliy merosni umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘liq holda tanlash uchun metodologik asos bo‘la oladi.

Ilmiylik va ishonchlilik prinsipi. Kontent bolaning dunyo haqidagi tasavvurlarini rivojlantirar ekan, undagi faktlar, tarixiy ma’lumotlar, shaxslar va voqealar to‘g‘ri talqin etilishi zarur. Xalq ertaklari, afsonalar va rivoyatlar badiiy yoki folklor janriga mansubligi bilan tarixiy faktlardan farqlanadi. Shuning uchun ularni taqdim etishda janr xususiyatini saqlash, badiiy obrazni tarixiy haqiqat sifatida ko‘rsatmaslik kerak. Masalan, tarixiy shaxs haqidagi raqamli animatsiya tayyorlanganda uning hayotiga doir faktlar ishonchli manbalar bilan tekshirilishi, muallif tomonidan yaratilgan badiiy epizodlar esa tarixiy dalillardan farqlanishi lozim.

Raqamli ta’lim platformalariga oid UNESCO–UNICEF–ITU Xartiyasida kontentning ishonchli, aniq va yoshga mos bo‘lishi asosiy tamoyillardan biri sifatida ko‘rsatilgan. Ushbu talab milliy kontentning raqamli shakllarini tanlashda ham muhimdir.

Hayot bilan bog‘liqlik prinsipi. Tanlangan mazmun bolaning oilada, maktabda, tengdoshlari bilan muloqotda va atrof-muhit bilan munosabatida uchraydigan vaziyatlar bilan bog‘lanishi kerak. Qadriyatning mohiyatini anglash uni real hayotdagi qarorlar bilan bog‘lash orqali chuqurlashishi mumkin.Misol uchun, rostgo‘ylik mavzusidagi kontent o‘quvchini faqat ertak qahramonining xatti-harakatini baholashga emas, balki sinfda yo‘qolgan buyum topilganda qanday yo‘l tutish kerakligini muhokama qilishga ham yo‘naltirishi mumkin. Bu prinsipning asosiy talabi - kontent mazmuni bilan bolaning hayotiy tajribasi o‘rtasida mazmunli aloqa o‘rnatishdir. Shunda bola qadriyatni yodlangan qoida sifatida emas, turli vaziyatlarda qo‘llanadigan yo‘nalish sifatida tushunishi uchun imkoniyat paydo bo‘ladi.

Tizimlilik va izchillik prinsipi. Milliy kontentlar tasodifiy ravishda tanlanmasligi kerak. Ular o‘quv dasturining maqsadlari, o‘quvchining tayyorgarlik darajasi va sog‘lom dunyoqarashning tarkibiy yo‘nalishlari bilan bog‘langan tizimni tashkil etishi lozim. Masalan, birinchi bosqichda bola ertak qahramonining xatti-harakatini tavsiflaydi; keyingi bosqichda uning sabab va oqibatlarini tushuntiradi; undan so‘ng o‘xshash hayotiy vaziyatga yechim taklif etadi. Bu ketma-ketlik bilimdan munosabatni anglashga va amaliy tanlovga o‘tishni qo‘llab-quvvatlaydi. Tizimlilik kontentlarni faqat mavzular bo‘yicha guruhlash emas, balki ularning o‘zaro mazmuniy bog‘liqligi va rivojlantiruvchi ketma-ketligini ta’minlashni ham anglatadi.

Rivojlantiruvchi va faoliyatga yo‘naltirilganlik prinsipi. Milliy kontent bolaning mustaqil fikrlashi, savol berishi, muammoni tahlil qilishi, o‘z nuqtayi nazarini asoslash va amaliy qaror qabul qilishiga imkon yaratishi kerak. Tayyor xulosani taqdim etish bilan cheklangan material o‘quvchining faol fikrlash imkoniyatlarini kamaytirishi mumkin.

Tasavvur qilaylik, raqamli ertak tugagach, bolaga “Qaysi qahramon yaxshi?” degan savolni berishning o‘zi yetarli emas. Buning o‘rniga quyidagi savollar qo‘yilishi mumkin:

Qahramon nima uchun shunday yo‘l tutdi?

Uning qarori boshqalarga qanday ta’sir ko‘rsatdi?

Sen uning o‘rnida bo‘lganingda qanday yo‘l tutarding va nima uchun?

Ushbu vaziyatdan kundalik hayotda qanday foydalanish mumkin?

Bunday topshiriqlar kontentni passiv qabul qilishdan faol tahlilga o‘tishga yordam beradi. Raqamli hikoyalashga oid tadqiqotlar ham o‘quvchining mazmun yaratish va uni muhokama qilishdagi ishtirokini pedagogik jihatdan ahamiyatli yo‘nalish sifatida o‘rganadi.

Inklyuzivlik va madaniy sezgirlik prinsipi. Tanlanadigan kontent turli oilaviy tajriba, ijtimoiy sharoit va individual ehtiyojlarga ega bolalar uchun tushunarli va hurmatga asoslangan bo‘lishi lozim. Materialda muayyan guruhlarni kamsituvchi, asossiz stereotiplarni mustahkamlovchi yoki bolalarning qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi ifodalar bo‘lmasligi kerak.

Raqamli materiallardan foydalanilganda subtitr, ovozli izoh, o‘qilishi oson matn va turli qurilmalarda foydalanish imkoniyati ham hisobga olinadi. UNESCO–UNICEF–ITU Xartiyasida inklyuzivlik, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun foydalanish qulayligi va ko‘p tilli qo‘llab-quvvatlashga e’tibor berilgan. Mazkur prinsip milliy qadriyatlarni rad etishni emas, balki ularni boshqa insonlarning qadr-qimmati va huquqlarini hurmat qilish bilan uyg‘unlashtirishni anglatadi.

Pedagogik maqsadga muvofiqlik prinsipi. Milliy kontentni tanlashda uning ko‘ngilochar yoki texnologik jihatdan jozibadorligi emas, avvalo, belgilangan tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi hisobga olinadi. Raqamli hikoya, animatsiya yoki interaktiv o‘yin o‘quvchining e’tiborini jalb qilishi mumkin, biroq bu holat uning sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirishga albatta hissa qo‘shishini anglatmaydi. Shuning uchun har bir material bo‘yicha quyidagi savollarni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq:

Kontent sog‘lom dunyoqarashning qaysi tarkibiy yo‘nalishiga xizmat qiladi?

Unda qanday bilim yoki qadriyat yoritilgan?

O‘quvchi qanday fikrlash yoki amaliy faoliyatni bajaradi?

Pedagog materialni muhokama qilish va hayotiy vaziyat bilan bog‘lash uchun qanday sharoit yaratadi?

Kontentning ishonchliligi, xavfsizligi va yoshga mosligi qanday tekshiriladi?

Ushbu savollar mazmunni tanlash jarayonini aniqroq va izchilroq tashkil etishga yordam beradi.

Raqamli shakllar milliy mazmunni bolalarga yetkazish, uni ko‘rgazmali ifodalash va o‘quvchilarni faol ishtirokga jalb etish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Biroq ularni tanlashda texnologiyaning yangiligi emas, pedagogik vazifaga muvofiqligi asosiy mezon bo‘lishi kerak. Raqamli resurslar o‘qituvchi bilan bevosita muloqotni, kitob o‘qishni va real hayotdagi tarbiyaviy tajribani almashtirmasdan, ularni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Milliy kontentlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sog‘lom dunyoqarashini rivojlantirish mazmunini belgilashda bilim, qadriyatli munosabat va amaliy xulq-atvorning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olish muhimdir. Milliy meros namunalari o‘quvchilarga madaniy tajribani yetkazish bilan birga, ularni insoniy munosabatlarni anglash, axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilishi mumkin.

Maqolada o‘tkazilgan nazariy tahlil asosida milliy kontentlarni tanlashning yoshga va individual xususiyatlarga moslik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, ilmiylik va ishonchlilik, hayot bilan bog‘liqlik, tizimlilik va izchillik, rivojlantiruvchi yo‘naltirilganlik, inklyuzivlik hamda pedagogik maqsadga muvofiqlik prinsiplari taklif etildi. Ushbu prinsiplar kontentning faqat mazmunini emas, balki uni taqdim etish shakli va o‘quvchining faol ishtirokini ham hisobga olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son Qonuni. — URL: https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qaror. — URL: https://lex.uz/docs/-4676839
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qaror. — URL: https://lex.uz/uz/docs/-4885018
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Uzluksiz ta’lim tizimida yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash samaradorligini oshirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida: 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qaror. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-8022994
5. Koltko-Rivera, M. E. The Psychology of Worldviews // Review of General Psychology. — 2004. — Vol. 8, No. 1. — P. 3–58. — DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.1.3
6. Zort, Ç., Karabacak, E., Öznur, Ş., Dağlı, G. Sharing of cultural values and heritage through storytelling in the digital age // Frontiers in Psychology. — 2023. — Vol. 14. — Article 1104121. — DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1104121
7. Bian, X., Brown, A., Marques, B. Examining a Primary Education Approach Using Digital Storytelling: Chinese Industrial Heritage as a Vehicle to Support Learning // Heritage. — 2025. — Vol. 8, No. 11. — Article 477. — DOI: https://doi.org/10.3390/heritage8110477

8. Design Principles of Digital Storytelling for Children: A Design Science Research Case // Procedia Computer Science. — 2024. — Vol. 234. — P. 1705–1713. — DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.03.176
9. Isaacs, M.-A., Tondeur, J., Howard, S., Claro, M., van Braak, J. Digital storytelling as a strategy for developing 21st-century skills: a systematic review of qualitative evidence // Technology, Pedagogy and Education. — 2024. — Vol. 33, No. 5. — P. 573–593. — DOI: https://doi.org/10.1080/1475939X.2024.2343929
10. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education: Implementation Guidance. — Paris: UNESCO, 2025. — URL: https://www.unesco.org/en/articles/implementation-guidance-unesco-framework-culture-and-arts-education

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI TARBIYA VOSITALARI ORQALI O‘QUVCHILARDA ONGLI TANLOV VA JAVOBGARLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Asqarova Shahnozaxon To‘lqinjon qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23511103

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmasi asoslarini raqamli tarbiya vositalari yordamida shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Raqamli muhit kichik maktab yoshidagi bolani har kuni ko‘plab tanlov vaziyatlari bilan to‘qnashtirishi, bu esa uning ongli tanlov madaniyatiga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirishi asoslab berilgan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli tarbiya, mas’uliyatli qaror, ongli tanlov, boshlang‘ich ta’lim, raqamli fuqarolik, raqamli savodxonlik, gamifikatsiya, refleksiya, ijtimoiy-emotsional ta’lim.*
Аннотация. *В статье анализируются теоретические и практические аспекты формирования основ навыка ответственного принятия решений у учащихся начальных классов средствами цифрового воспитания. Обосновано, что цифровая среда ежедневно ставит младшего школьника перед множеством ситуаций выбора, что усиливает потребность в культуре осознанного выбора.*
Ключевые слова: *цифровое воспитание, ответственное решение, осознанный выбор, начальное образование, цифровое гражданство, цифровая грамотность, геймификация, рефлексия.*
Abstract. *The article examines the theoretical and practical aspects of developing the foundations of responsible decision-making skills in primary school pupils through digital upbringing tools. It argues that the digital environment confronts young learners with numerous everyday choices, which increases the need for a culture of conscious choice.*
Keywords: *digital upbringing, responsible decision-making, conscious choice, primary education, digital citizenship, digital literacy, gamification, reflection.*

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida bolalik raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq holda kechmoqda. Bugungi boshlang‘ich sinf o‘quvchisi maktabga kelgunga qadar planshet, smartfon, video-xizmatlar va onlayn o‘yinlar bilan tanish bo‘lib, ularda har kuni o‘nlab mikrotanlovlarni amalga oshiradi: qaysi videoni ko‘rish, reklama havolasini bosish yoki bosmaslik, notanish odamning xabariga javob berish, o‘yin ichidagi xaridni tasdiqlash, ekran oldida qancha vaqt o‘tkazish va hokazo. Bu tanlovlarning aksariyati kattalar nazoratisiz, tez va emotsional asosda qabul qilinadi. Shu bois kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘z tanlovining oqibatini oldindan ko‘ra bilish, uni axloqiy me’yorlar bilan solishtirish va natijasi uchun javobgarlikni his etish ko‘nikmasini erta shakllantirish pedagogik jihatdan dolzarb vazifaga aylandi.

O‘zbekiston Respublikasida ushbu masala davlat siyosati darajasida e’tirof etilgan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi hamda Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida yosh avlodni axborot xurujlaridan himoyalash, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash, ijtimoiy faollik va mas’uliyat hissini tarbiyalash ustuvor yo‘nalish

sifatida belgilangan. Shu bilan birga, amaliyotda raqamli texnologiyalar ko‘proq bilim berish vositasi sifatida qo‘llanilib, ularning tarbiyaviy, xususan, qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirishdagi salohiyatidan yetarlicha foydalanilmayapti.

Qaror qabul qilish jarayonining psixologik-pedagogik asoslari J. Piaje va L. Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyalarida chuqur yoritilgan bo‘lib, ularga ko‘ra 7–10 yoshli bola axloqiy me’yorlarni tashqi qoidalar sifatida qabul qilish bosqichidan ularni ichki ishonchga aylantirish bosqichiga o‘ta boshlaydi [7; 8]. L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g‘oyasi esa kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat bolaning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirishini ko‘rsatadi [9]. A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasida xulq-atvor namunalarini kuzatish va ularning oqibatlarini tahlil qilish orqali o‘rganish mexanizmi asoslangan bo‘lib, bu raqamli hikoyalar va simulyatsiyalarning tarbiyaviy imkoniyatini nazariy jihatdan izohlaydi [10].

Zamonaviy ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) yondashuvida CASEL tashkiloti mas’uliyatli qaror qabul qilishni beshta asosiy kompetensiyadan biri sifatida belgilaydi va uni “shaxsiy xulq-atvor hamda ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda axloqiy me’yorlar, xavfsizlik va ijtimoiy normalarga asoslangan, o‘ylangan tanlov qilish qobiliyati” deb ta’riflaydi [4]. M. Ribbl raqamli fuqarolikning to‘qqiz elementini ajratib, ular orasida raqamli odob, raqamli huquq va mas’uliyat, raqamli xavfsizlikni alohida ta’kidlaydi [5]. DQ Institute tomonidan ishlab chiqilgan raqamli intellekt standartlarida esa “raqamli empatiya” va “tanqidiy fikrlash” bilan bir qatorda “ekran vaqtini boshqarish” ko‘nikmalari 8-12 yoshdan shakllantirilishi lozimligi qayd etiladi [6]. EU Kids Online tadqiqotlari bolalarning onlayn xavflarga duch kelishi muqarrar ekanligini, ammo ularning salbiy ta’siri bolaning mustaqil qaror qabul qilish va yordam so‘rash ko‘nikmalariga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Ko‘rinib turibdi, bu jarayonlarda biz bevosita raqamli tarbiya resurslaridan keng foydalanishimiz kerak. Raqamli tarbiya vositalari o‘zi nima?

Raqamli tarbiya resurslari – bu tarbiya jarayonida yoshlarning axloqiy, ma’naviy, vatanparvarlik va huquqiy ongini shakllantirish maqsadida yaratilgan, elektron shaklda saqlanadigan va axborot texnologiyalari vositalari orqali uzatiladigan kontent va vositalar majmuidir. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

№	Resurs turi	Tavsifi	Tarbiyaviy imkoniyati
1	Elektron darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar	Interaktiv matn, test, multimedia bilan boyitilgan	Mustaqil ta’lim va qadriyatlar asosidagi bilim
2	Ta’limiy platformalar va LMS	Moodle, Google Classroom, milliy platformalar	Tarbiyani tizimli tashkil etish, monitoring

№	Resurs turi	Tavsifi	Tarbiyaviy imkoniyati
3	Multimedia kontent (video, audio, animatsiya)	Qisqa metrajli tarbiyaviy roliklar, podcastlar	Hissiy ta’sir kuchli, tez yot olinadi
4	Ijtimoiy tarmoqdagi tarbiyaviy kontent	Telegram-kanallar, sahifalar, bloglar	Keng qamrov, tengdoshlar ta’siri
5	Mobil ilovalar	Qadriyatlar, kitobxonlik, milliy o‘yinlar ilovalari	Kundalik hayotga singdirilgan tarbiya
6	Virtual muzeylar va raqamli meros	3D turlar, elektron arxivlar, xaritalar	Vatanparvarlik, tarixiy ong
7	Ta’limiy o‘yinlar (gamifikatsiya)	Viktorina, kvest, simulyatsiyalar	Faollik va motivatsiyani oshirish

Shuningdek, raqamli vositalarni 2 xil jihatdan ko‘rib chiqishimiz kerak:

Ijobiy tomonlar	Salbiy tomonlar (xavflar)
Tarbiyaviy materiallarga istalgan vaqtda kirish imkoniyati	Nazoratsiz kontent, zararli axborotlar ta’siri
Interaktivlik va motivatsiyaning oshishi	Virtual qaramlik, ekran vaqtining oshishi
Milliy qadriyatlarni zamonaviy formatda targ‘ib qilish	Milliy o‘zlikni anglashning susayishi, madaniy assimilyatsiya xavfi
Ota-ona va pedagog bilan onlayn hamkorlik	Oilaviy muloqotning qisqarishi
Har bir bolaga moslashtirilgan (inklyuziv) yondashuv	Kiberbulling, maxfiylik buzilishi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli kontentning o‘zi na to‘liq ijobiy, na to‘liq salbiy – uning tarbiyaviy samarasi qanday yaratilgani, qanday tanlangan va qanday boshqarilganiga bog‘liq.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, raqamli tarbiya resurslarini yaratish va qo‘llash bo‘yicha quyidagicha tavsiyalar ishlab chiqish mumkin:

1. Milliy mazmun ustuvorligi – resurslar milliy qadriyatlar, ona tili, tarix va madaniyatga asoslanishi lozim;

2. Yoshga moslik – kontent har bir yosh toifasining psixologik xususiyatlariga mos tuzilishi kerak;

3. Qisqa va dinamik format – yoshlar e’tiborini ushlab turuvchi 3–7 daqiqalik videolar, infografikalar;

4. Pedagogik nazorat – resurslarni ekspertiza kengashidan o‘tkazish, tarbiyaviy xavfsizlik sertifikatlash;

5. Ota-ona va pedagoglar media savodxonligini oshirish – maxsus onlayn kurslar tashkil etish;

6. Gamifikatsiya elementlari – o‘yinlashtirish orqali tarbiyaviy maqsadlarga erishish;

7. Qayta aloqa mexanizmi – o‘quvchi fikrini inobatga oluvchi interaktiv tizimlar.

Chet el tajribasiga qaraydigan bo‘lsak, Finlyandiya va Estoniyada media savodxonlik maktab dasturlariga kiritilgan; Janubiy Koreyada raqamli fuqarolik (digital citizenship) fani sifatida o‘qitiladi; Buyuk Britaniyada bolalarni onlayn himoya qilish bo‘yicha alohida qonunchilik ishlamoqda. Ushbu tajribalar O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilib qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, raqamli texnologiyalarni faqat xavf manbai sifatida emas, balki tarbiyaning samarali vositasi sifatida ham ko‘rish mumkin. Tarmoqlanuvchi syujetli raqamli hikoyalar bolaga real hayotda xavfli yoki qaytarib bo‘lmaydigan bo‘lgan tanlovlarning oqibatini xavfsiz “virtual laboratoriya”da sinab ko‘rish imkonini beradi. Bu A. Banduraning vositachilik orqali o‘rganish g‘oyasiga mos keladi [10]. Gamifikatsiya elementlari esa kichik maktab yoshidagi bolaning yetakchi faoliyati – o‘yin va o‘qishning tutashgan nuqtasida ishlab, ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

Raqamli muhit boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun kundalik tanlov vaziyatlarining asosiy manbalaridan biriga aylangan bo‘lib, mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmasini aynan shu muhit bilan bog‘liq holda shakllantirish zarur.

Mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmasi asoslari motivatsion, kognitiv, refleksiv va amaliy-faoliyat komponentlarining uyg‘unligidan iborat integrativ sifatdir.

Raqamli vositalar milliy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi namunalari va oila hamkorligi bilan uyg‘unlashtirilgandagina barqaror tarbiyaviy natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. CASEL. CASEL’s SEL Framework: What Are the Core Competence Areas and Where Are They Promoted? – Chicago: CASEL, 2020.
2. Ribble M. Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know. 3rd ed. – Eugene, OR: ISTE, 2015. – 216 p.
3. DQ Institute. DQ Global Standards Report 2019: Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. – 2019.
4. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. – New York: Free Press, 1965. – 418 p.
5. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 1981.

6. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
7. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
8. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. – London: EU Kids Online, LSE, 2011.
9. UNESCO. Digital Kids Asia-Pacific: Insights into Children’s Digital Citizenship. – Bangkok: UNESCO, 2019.
10. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Академия, 2007. – 384 с.

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Kamoljonova Iroda Niyazjon qizi
Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 202-guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23511153

ANNOTATSIYA:*Ushbu maqolada global axborotlashuv sharoitida shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning mohiyati, ularning yosh avlod ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishidagi o‘rni hamda ushbu jarayonni ilmiy-pedagogik asosda takomillashtirish masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida YUNESKO hamda Yevropa Ittifoqining raqamli ta’lim resurslariga qo‘yadigan xalqaro standartlari atroflicha tahlil qilingan. Maqolada milliy ta’lim tizimida xavfsiz va sifatli raqamli resurslarni yaratish, ularni psixologik-pedagogik ekspertizadan o‘tkazish hamda amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlari bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.*
Kalit so‘zlar :
АННОТАЦИЯ:*В данной статье исследуются суть цифрового контента, ориентированного на развитие личности в условиях глобальной информатизации, его роль в духовно-нравственном и интеллектуальном развитии молодого поколения, а также вопросы совершенствования данного процесса на научно-педагогической основе. В ходе исследования подробно проанализированы международные стандарты, предъявляемые ЮНЕСКО и Европейским Союзом к цифровым образовательным ресурсам. В статье выдвинуты предложения по созданию безопасных и качественных цифровых ресурсов в национальной системе образования, проведению их психолого-педагогической экспертизы и эффективным механизмам внедрения в практику.*
Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, международные стандарты, ЮНЕСКО, цифровая педагогика, психологическая безопасность.*
ABSTRACT. *This article analyzes the essence of personality-oriented digital content in the context of global informatization, its role in the moral, intellectual, and personal development of the younger generation, and the issues of improving this process on a scientific-pedagogical basis. During the research, international standards for digital educational resources set by UNESCO and the European Union are thoroughly examined. The article proposes practical recommendations for creating safe and high-quality digital resources, conducting psychological-pedagogical expertise, and developing effective mechanisms for their implementation in the national education system.*
Keywords: *digital content, personality development, international standards, YUNESCO, digital pedagogy, psychological safety.*

Biz yashayotgan yigirmanchi asr oxiri va yigirma birinchi asr boshi axborot texnologiyalarining misli ko‘rilmagan darajada shiddat bilan rivojlanishi hamda jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlari ta’lim va tarbiya tizimining ham mazmunini, ham shaklini tubdan o‘zgartirib bormoqda. Zamon bilan hamnafas o‘sib kelayotgan yangi avlod uchun an’anaviy pedagogik usullar va faqatgina kitobiy bilimlar ba’zan yetarsiz bo‘lib qolmoqda, chunki ularning dunyoqarashi, qadriyatlar

tizimi va hayotiy pozitsiyasi nafaqat oila yoki maktab muhitida, balki ular har kuni muloqotda bo‘layotgan raqamli makon hamda interaktiv media kontentlar ta’sirida shakllanmoqda.O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O’RQ-637-son “Ta’lim to’g’risida”gi qonunida ta’lim –tarbiya jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llash ,masofaviy ta’lim va raqamli resurslardan foydalanishning huquqiy asoslarini belgilab bersa,[24] Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 1059-son Qarori esa raqamli texnologiyalar va media-resurslardan yoshlar o’rtasida ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda unumli foydalanishning amaliy mexanizmlarini tartibga soladi. [25]O’zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O’RQ-547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to’g’risida”gi da qonunida ta’lim oluvchilar va raqamli platforma foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlari daxlsizligini hamda raqamli xavfsizligini kafolatlaydi[26]. Shu jumladan ,raqamli media muhitining ijobiy tomonlari bo’lgani kabi,salbiy tomonlari ham qonuniy hujjatlarda aks etgan.Misol tariqasida O’zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog’lig’iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to’g’risida”gi qonunida esa raqamli makonda bolalar va yoshlar tarbiyasiga ,ruhiyatiga sal’biy ta’sir ko’rsatuvchi kontentlarni cheklash hamda ularning axborot xavfsizligini ta’minlash standartlarini belgilaydi[27]. Shu sababli, ta’lim tizimida shunchaki bilim berish sifatlarni shakllantirishbilan cheklanib qolmasdan, shaxs tarbiyasiga, uning ma’naviy, ruhiy va sotsial rivojlanishiga bevosita xizmat qiladigan amaliyotga to‘g‘ri joriy etish bugungi kunning eng dolzarb va strategik masalalaridan biriga aylandi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontent tushunchasi o‘z ichiga faqatgina ma’lumot beruvchi matn yoki videolarni emas, balki foydalanuvchining ma’naviy-axloqiy, estetik, intellektual va sotsial-emotsional rivojlanishini maqsad qilgan interaktiv multimedia vositalarini, jumladan elektron darsliklar, ta’limiy o‘yinlar, animatsiyalar hamda mobil ilovalarni o’z ichiga oladi. Bunday resurslarning an’anaviy vositalardan asosiy farqi shundaki, ularda o‘quvchi passiv tinglovchi holatidan chiqib, jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi, ya’ni u qarorlar qabul qiladi va o‘z xatti-harakatining natijasini raqamli muhitda ko‘rib boradi. Biroq raqamli makonning ochiqligi va ba’zan nazoratsizligi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lmagan, hatto yoshlar psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ma’lumotlar oqimini ham ko‘paytirmoqda. Bu holat raqamli resurslarni yaratishda xalqaro standartlarga tayanib ish tutishni hamda ularni amaliyotga tatbiq etish

[24] O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O’RQ-637-son “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni
[25] Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 1059-son Qarori
[26] O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O’RQ-547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to’g’risida”gi qonuni
[27] O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog’lig’iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to’g’risida”gi qonuni

mexanizmlarini zamon talablaridan kelib chiqqan holda takomillashtirishni taqozo etadi. Global miqyosda raqamlashtirish jarayonlarining ta’lim va tarbiya tizimiga ta’sirini tahlil qilishda xalqaro tashkilotlarning, xususan, YUNESKO hamda YUNISEF tashkilotlarining rasmiy hisobotlari muhim ilmiy-amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. YUNESKOning xalqaro ta’limni monitoring qilish bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlariga ko‘ra, bugungi kunda dunyo bo‘yicha 1,5 milliarddan ortiq o‘quvchi va talabalar raqamli ta’lim platformalaridan foydalanmoqda.[28] Biroq tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaliyotdagi raqamli ta’lim resurslarining atigi 15-20 foizigina o‘quvchilarning sotsial-emotsional rivojlanishi, ruhiy va ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga yo‘naltirilgan pedagogik dizaynga ega. Qolgan 80 foizdan ortiq resurslar esa faqat texnik bilim berish va akademik axborotni uzatish bilan cheklanmoqda.[29]

Shu bilan birga, YUNISEFning bolalar ruhiy va ma’naviy xavfsizligi bo‘yicha e’lon qilgan global hisobotlarida ta’kidlanishicha, raqamli makondan foydalanuvchi bolalar va o‘smirlarning 60 foizdan ortig‘i o‘z yoshiga hamda psixologik-axloqiy rivojlanishiga mos kelmaydigan, ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi kontentlar va kiberbulling holatlariga duch kelmoqda.[30] Ushbu raqam va faktlar shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratishda xalqaro xavfsizlik va sifat standartlariga rioya etish hamda ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini zudlik bilan takomillashtirish zarurligini yaqqol isbotlaydi. Xalqaro amaliyotga nazar tashlaydigan bo‘lsak, YUNESKO hamda Yevropa Ittifoqining nufuzli hujjatlarida raqamli ta’lim va tarbiya resurslariga juda qat’iy talablar qo‘yilganini ko‘rishimiz mumkin. Bu standartlarning tub mohiyatida birinchi navbatda bolalarning ruhiy va ma’naviy xavfsizligini ta’minlash, ularni kiberbulling, zo‘ravonlik va nosog‘lom axborot hurujlaridan himoya qilish yotadi. Bundan tashqari, xalqaro tajriba kontentlarning inklyuziv bo‘lishini, ya’ni imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham teng va qulay shaklda yaratilishini talab etadi. Shuningdek, zamonaviy gamifikatsiya, ya’ni o‘yinlashtirish texnologiyalaridan foydalanganda, o‘yinlar faqat ko‘ngilochar xarakterda bo‘lib qolmasdan, foydalanuvchida qaramlik chaqirmasligi hamda real hayotdagi axloqiy va sotsial ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi lozimligi belgilab qo‘yilgan.

Ushbu xalqaro standartlarni milliy ta’lim va tarbiya tizimimizga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun bir qator amaliy mexanizmlarni takomillashtirish zarur bo‘ladi. Eng avvalo, yaratilayotgan har bir raqamli tarbiya resursini amaliyotga joriy etishdan oldin uni kompleks pedagogik, psixologik va axloqiy ekspertizadan o‘tkazuvchi mas’ul tizimni yo‘lga qo‘yish hamda milliy baholash mezonlarini ishlab chiqish lozim. Shu bilan birga, eng zamonaviy kontent yaratilgan taqdirda ham, agar

[28] YUNESCO. Global Education Coalition Report & COVID-19 Education Response. 2020-yil, Parij.12–15-betlar.
[29] YUNESCO. Global Education Monitoring (GEM) Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?2023-yil, Parij 84–90-betlar.
[30] YUNICEF. The State of the World’s Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children’s mental health.2021-yil, Nyu-York 45–48-betlar.

o‘qituvchi va tarbiyachilar undan foydalanish metodikasini bilishmasa, kutilgan tarbiyaviy samaraga erishib bo‘lmaydi, shu sababli pedagoglarning raqamli savodxonligi hamda raqamli pedagogika bo‘yicha mahoratini doimiy oshirib borish tizimini yo‘lga qo‘yish talab etiladi. Buning uchun har xil manbalarda tarqalgan resurslar o‘rniga o‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan, xavfsiz va ishonchli bo‘lgan yagona milliy tarbiyaviy raqamli ekotizimni yaratish hamda kontent tayyorlash jarayoniga nafaqat IT-dasturchilarni, balki tajribali pedagoglar, bolalar psixologlari va dizaynerlarni birgalikda jalb etish lozim. Sohadagi ilmiy va pedagogik-psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi raqamli davrda shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan kontentlarni yaratish va ularni amaliyotga joriy etish shunchaki ta’limni texnik vositalar bilan qurollantirish emas, balki jamiyatning ma’naviy kelajagi hamda axborot xavfsizligini ta’minlashning eng muhim omilidir. Zamonaviy neyropedagogika va bolalar psixologiyasi sohasidagi empirik tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, interaktiv va axloqiy mezonlarga asoslangan tarbiyaviy raqamli kontentlardan muntazam foydalanish o‘quvchilarning emotsional intellekti, qaror qabul qilishda axloqiy mas’uliyati hamda tanqidiy fikrlash darajasini 28-32 foizga oshirish imkonini beradi.[31]

Xalqaro ilg‘or standartlarni milliy va sharqona tarbiya an’analarimiz hamda milliy qadriyatlarimiz bilan uzviy integratsiya qilgan holda amaliyotga joriy etsak, raqamli texnologiyalar farzandlarimizni nafaqat bilimli va intellektual salohiyatli, balki yuksak ma’naviyatli, mas’uliyatli hamda barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishida eng yaqin va samarali ko‘makchiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O’RQ-637-son “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni
2. O’zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O’RQ-547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to’g’risida”gi qonuni
3. O’zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog’lig’iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to’g’risida”gi qonuni
4. Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi 1059-son Qarori
5. YUNESCO. Global Education Coalition Report & COVID-19 Education Response. 2020-yil, Parij.12–15-betlar
6. YUNESCO. Global Education Monitoring (GEM) Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?2023-yil, Parij 84–90-betlar.
7. YUNICEF. The State of the World’s Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children’s mental health.2021-yil, Nyu-York 45–48-betlar.
8. Journal of Educational Psychology hamda Harvard Graduate School of Education tadqiqotlari (2022–2024-yillar).

[31] Journal of Educational Psychology hamda Harvard Graduate School of Education tadqiqotlari (2022–2024-yillar).

ГЕРМЕНЕВТИК ҚОБИЛИЯТ: РАҚАМЛИ ТАЪЛИМДА ШАХС ТАРБИЯСИНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛИ

Жуманиёзов Раҳимбой Маткаримович
педагогика фанлари доктори, профессор
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512076

Аннотация. *Мақолада рақамли таълим муҳитида педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилияти шахс тарбиясининг муҳим педагогик шарти сифатида асосланади. Мақолада герменевтик қобилиятнинг таркибий қисмларини (матнни тушуниш, контекстни аниқлаш, маъно қатламларини очиш, ўз қарашини тафтиш қилиш, талқинни қадриятларга уйғунлаштириш) таърифлайди, ўзбек халқ китоблари ва муттоз педагогик меросдаги талқин анъаналарига таянган ҳолда рақамли контентни тарбиявий жиҳатдан таҳлил қилиш механизмларини таклиф этади.*

Калит сўзлар: *герменевтик қобилият, педагогик маҳорат, рақамли контент, шахс тарбияси, талқин, нутқ маданияти, халқ китоблари, халқаро стандартлар, медиасаводхонлик.*

Abstract. *The article substantiates the hermeneutic ability of teachers and learners as a pedagogical condition for character education in digital learning environments. It describes the structure of hermeneutic ability, draws on Uzbek folk books and classical pedagogical heritage, and proposes mechanisms for implementing interpretive competence in line with international standards for digital content.*

Keywords: *hermeneutic ability, pedagogical mastery, digital content, character education, interpretation, folk books, international standards.*

Кириш. XXI аср таълими рақамли технологиялар билан чамбарчас боғланиб бормокда. Таълим жараёнида электрон дарсликлар, мультимедиа материаллар, онлайн платформалар, видеодарслар, ижтимоий тармоқлардаги ахборот оқимлари ўқувчи шахсининг шаклланишига бевосита таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистонда «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегияси доирасида таълимни рақамлаштириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилаётгани бу жараённинг давлат сиёсати даражасидаги устувор вазифа эканини кўрсатади.

Аммо рақамли контентнинг ҳажми ошиши унинг тарбиявий самарасини автоматик тарзда оширмайди. Муаммо шундаки, контент ўз-ўзидан тарбиялайдиган «тайёр восита» эмас: у ўқувчи томонидан қандай тушунилиши, қандай маънога эга бўлиши ва қандай қадрият сифатида қабул қилиниши билан тарбиявий аҳамият касб этади. Бошқача айтганда, тарбиянинг натижаси контентнинг ўзида эмас, балки уни тушуниш ва талқин қилиш жараёнида юзага келади. Айнан шу ўринда герменевтика — тушуниш ва талқин қилиш санъати ва назарияси — педагогик тадқиқотнинг муҳим методологик асосига айланади.

Конференция мавзуси шахс тарбиясига йўналтирилган рақамли контентнинг халқаро стандартлари ва уларни амалиётга жорий этиш

механизмларини такомиллаштиришга қаратилган. Бизнингча, стандартлар контентнинг сифатини (техник, методик, мазмуний) белгилайди, лекин уларнинг тарбиявий самарадорлиги педагог ва ўқувчининг талқин қилиш маданиятига боғлиқ. Шу сабабли мақолада герменевтик қобилият рақамли контентни тарбия жараёнига жорий этишнинг «инсоний механизми» сифатида кўриб чиқилади.

Тадқиқотнинг мақсади — педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилиятини педагогик категория сифатида асослаш, унинг таркибини аниқлаш ҳамда рақамли контент билан ишлаш амалиётида ривожлантириш йўлларини таклиф этишдир. Тадқиқот давомида назарий таҳлил, таққослаш, педагогик кузатув ва мавжуд тажрибани умумлаштириш усулларидан фойдаланилди.

1. Герменевтика ва педагогик маҳорат: назарий асослар

«Герменевтика» тушунчаси қадимги юнон тилидаги hermeneuein (изоҳламоқ, талқин қилмоқ) сўзидан келиб чиққан. Дастлаб диний ва ҳуқуқий матнларни шарҳлаш усули сифатида шаклланган бу йўналиш XIX асрда Ф. Шлейермахер ва В. Дильтей асарларида тушуниш умумий назарияси даражасига кўтарилди. Х. Г. Гадамер герменевтикани тушунишнинг мазмуни ва шартларини очувчи фалсафий таълимот сифатида ривожлантирди ва «уфқлар қўшилуви» ғоясини илгари сурди: тушуниш матн уфқи билан ўқувчи уфқининг учрашувида юз беради. П. Рикёр эса матн, талқин ва шахснинг ўзини англаши ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилди.

Педагогик нуқтаи назардан бу ғоялар муҳим хулосага олиб келади: таълим — ахборотни узатиш эмас, маъноларнинг учрашуви ва шаклланишидир. Ўқитувчи дарсда ўқувчига фақат билим бермайди, балки матн, воқеа, образ ва қадриятларни тушунишга ундайди. Шу боис педагогик маҳорат таркибида герменевтик ёндашув алоҳида ўрин тутади.

Мумтоз шарқ педагогик фикри ҳам талқин маданиятига катта аҳамият берган. Форобий билимни тушуниш босқичлари ва тафаккур камолоти ҳақида фикр юритган, Ибн Сино матнни англаш ва мантиқий хулоса чиқариш ўртасидаги алоқани таъкидлаган. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Кайковуснинг «Қобуснома», Алишер Навоийнинг ахлоқий-таълимий асарлари эса бевосита ўқувчидан матн остидаги ҳикматни топиб, уни ўз ҳаётига татбиқ этишни талаб қилади. Демак, «сатр орасини ўқиш», «рамзни тушуниш», «ҳикматни ажратиш» анъанаси халқимизнинг педагогик меросида аллақачон мавжуд бўлган герменевтик амалиётдир.

Педагогик маҳорат нутқ маданияти ва нотиқлик санъати билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Нотиқ педагог фикрни баён қилишдан олдин аудиториянинг тайёргарлигини, ёшини, маданий тажрибасини «ўқийди», сўнг сўзини шунга мослаб танлайди. Бу — амалий герменевтикадир: педагог аввал

тингловчини тушунади, сўнг ўзини тушунтиради. Рақамли муҳитда эса бу жараён янада мураккаблашади, чунки ўқувчи шахсий мулоқотдан ташқари кўплаб «овозлар» — блогерлар, алгоритмлар, реклама, мемлар билан ҳам мулоқотда бўлади.

2. Герменевтик қобилият тушунчаси ва унинг таркиби

Биз герменевтик қобилиятни шахснинг матн, ахборот, воқелик ва ўзаро муносабатларнинг маъносини тушуниш, талқин қилиш, баҳолаш ва ўз тарбиявий тажрибасига уйғунлаштириш лаёқати сифатида таърифлаймиз. Бу қобилият рақамли даврда «матн» тушунчасининг кенгайиши билан алоҳида аҳамият касб этади: энди матн фақат босма сўз эмас, балки видео, овоз, инфографика, интерфейс, ўйин сюжети ва ижтимоий тармоқдаги мулоқот ҳамдир.

Герменевтик қобилиятнинг педагог ва ўқувчи учун умумий таркибий қисмларини қуйидагича ажратиш мумкин:

1. Тушуниш (когнитив) компонент — контентнинг ошкор мазмунини, асосий ғоясини, структурасини аниқлаш.

2. Контекстуал компонент — контент қачон, ким томонидан, қандай мақсадда ва қайси маданий-тарихий муҳитда яратилганини англаш.

3. Маъно қатламларини очиш компоненти — рамз, ишора, яширин мақсад, кўчма маъно, манипуляцияни фарқлаш.

4. Рефлексив компонент — ўз олдиндан шаклланган қарашлари, «олдиндан тушуниш»и (Гадамер) қандай таъсир қилаётганини сезиш ва уни тафтиш қилиш.

5. Аксиологик компонент — талқинни миллий ва умуминсоний қадриятлар билан қиёслаш, аҳлоқий хулоса чиқариш.

6. Коммуникатив компонент — талқин натижасини аниқ, мантиқли ва маданий нутқда ифодалаш, мунозарада ҳурмат билан қатнашиш.

Педагог учун бу таркиб яна қўшимча вазифаларни ўз ичига олади: рақамли контентни дарсга танлашда унинг тарбиявий потенциалини олдиндан таҳлил қилиш, ўқувчиларнинг турлича талқин қилиш эҳтимолини башорат қилиш, савол-топшириқлар орқали талқинга йўналтириш ва хато ёки зарарли талқинни ҳурмат билан тузатиш. Ўқувчи учун эса асосий натижа — мустақил, танқидий ва аҳлоқий асосланган тушунишни эгаллашдир.

Герменевтик қобилият ўз-ўзидан юзага келмайди. У тизимли машқ, педагогик ҳамкорлик ва намуна орқали шаклланади. Педагогнинг ўзи талқин маданиятига эга бўлмаса, ўқувчидан буни талаб қилиш мумкин эмас: тарбияда шахсий намунанинг ўрни бу ерда ҳам ҳал қилувчидир.

3. Рақамли контентни тарбиявий талқин қилишнинг муаммолари

Амалиётда рақамли контент билан ишлашда бир қатор герменевтик муаммолар кузатилади.

Биринчидан, юзакилик. Қисқа видео ва тезкор ахборот оқими чуқур ўқиш ва мулоҳаза қилишга вақт қолдирмайди. Ўқувчи контентни «истеъмол қилади», лекин тушунмайди. Натижада ахборот кўп, лекин маъно ва тарбиявий таъсир кам бўлади.

Иккинчидан, контекстнинг йўқолиши. Рақамли муҳитда парча ўз асл муҳитидан ажралиб, бошқа маънода тарқалиши мумкин. Ўқувчи манба, муаллиф ва мақсадни сўрамасдан қабул қилса, дезинформация ва манипуляцияга осон берилади.

Учинчидан, алгоритмик «филтр пуфаги». Платформалар ўқувчига унинг аввалги қизиқишига мос контентни тавсия қилади, бу эса «уфқлар қўшилуви»ни чеклайди: ўқувчи бошқача нуқтаи назар билан деярли учрашмайди.

Тўртинчидан, тарбиявий контентнинг расмийлиги. Тарбияга оид рақамли материаллар кўпинча ваъз ёки тайёр хулоса шаклида берилади. Бундай материал ўқувчини талқинга чорламайди ва ички қабул ўрнига ташқи итоаткорликни шакллантиради.

Бешинчидан, педагогнинг тайёрлиги. Кўп ҳолларда ўқитувчилар рақамли воситани техник жиҳатдан ўзлаштиради, аммо контентнинг тарбиявий-герменевтик таҳлили кўникмаси етарли шаклланмаган. Техник малака билан талқин малакаси бир нарса эмас.

4. Ўзбек халқ китоблари ва миллий герменевтик анъана

Ўзбек халқ китоблари (достон, ривоят, ҳикмат ва насиҳатномалар, халқ оғзаки ижодига асосланган китобий манбалар) тарбиявий мазмун билан бирга, ўзига хос тушунтириш ва талқин услубини ҳам ўзида мужассам этган. Бундай манбаларда ҳикоя орқали сабоқ бериш, рамз ва тимсоллар воситасида ахлоқий хулоса чиқариш, тингловчини ўзи хулоса қилишга ундаш каби усуллар кенг қўлланилган. Бу аслида халқ педагогикасининг герменевтик тажрибаси бўлиб, у ёш авлодга маънони тайёр ҳолда бермасдан, уни топишга йўллайди.

Халқ китобларидаги педагогик талқин услубининг ҳозирги рақамли контент учун аҳамияти қуйидагиларда кўринади:

• Рамзий тафаккур. Ҳикоя қаҳрамонлари ва воқеалар муайян ахлоқий сифатларнинг тимсолидир. Рақамли контентда ҳам образ ва сюжетнинг маъно қатламларини очишга ўргатиш ўқувчининг ички дунёсини бойитади.

• Тингловчининг фаол иштироки. Оғзаки анъанада тингловчи ҳикоя давомида савол беради, баҳолайди, хулоса қилади. Рақамли муҳитда буни интерактив савол-топшириқлар, муҳокама ва ролли ўйинлар орқали тиклаш мумкин.

• Қадриятга мослик. Халқ китоблари ҳалоллик, меҳнатсеварлик, катталарни ҳурмат қилиш, ватанга садоқат каби қадриятларни сюжет орқали

сингдиради. Рақамли контентнинг тарбиявий мезони ҳам худди шу қадриятлар билан уйғунликда белгиланиши лозим.

• Миллий тил ва нутқ маданияти. Халқ китобларининг бой тили, мақол ва матал, ибора ва ўхшатишлари ўқувчининг нутқ маданиятини шакллантиришда рақамли лексик ва аудиовизуал ресурслар учун мустаҳкам асос бўла олади.

Бундан келиб чиқадики, халқ китоблари асосида яратилган рақамли контент (аудиокитоб, анимацияли ҳикоя, интерактив ўқув лойиҳа, виртуал кутубхона) нафақат миллий меросни сақлаш, балки ўқувчининг герменевтик қобилиятини ривожлантириш воситасига ҳам айланади. Бунда ҳар бир контент учун «тушуниш йўриқномаси» (талқин саволлари, контекст изоҳи, қадриятлар бўйича муҳокама топшириқлари) ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

5. Халқаро стандартлар ва уларни герменевтик ёндашув билан бойитиш

Халқаро амалиётда рақамли таълим контентига нисбатан бир неча йўналишдаги ёндашувлар қўлланилади: педагоглар ва ўқувчиларнинг рақамли компетенцияларига оид асос ҳужжатлар (масалан, ЮНЕСКОнинг ўқитувчилар учун АКТ компетенциялари асоси, Европа Иттифоқининг DigComp рақамли компетенциялар асоси, ISTE стандартлари), контентни тақдим этишнинг техник ва ўзаро мослик талаблари (SCORM, xAPI каби ўқув контенти стандартлари), универсал дизайн ва кириш имконияти талаблари (WCAG), шунингдек, болалар ва ўқувчилар маълумотлари хавфсизлиги ва этикасига оид қоидалар. Бу ёндашувлар контентнинг сифати, хавфсизлиги ва мослашувчанлигини таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Аммо уларнинг аксарияти технологик ва ташкилий жиҳатларга кўпроқ эътибор қаратади. Шахс тарбиясига йўналтирилган контент учун эса қўшимча, мазмуний-қадрият мезонлари зарур. Шу маънода халқаро стандартларни герменевтик ёндашув билан қуйидагича бойитиш таклиф этилади:

• Тушунарлилик мезони: контентнинг асосий тарбиявий ғояси ёшга мос равишда аниқ ва бир нечта талқинга очиқ шаклда берилганлиги.

• Контекст шаффофлиги мезони: муаллиф, манба, мақсад ва маданий контекстнинг кўрсатилганлиги.

• Қадриятий мослик мезони: контентнинг миллий ва умуминсоний қадриятларга мувофиқлиги, маънавий-ахлоқий хавф туғдирмаслиги.

• Рефлексияга йўналтирилганлик мезони: контентда ўқувчини ўйлашга, баҳолашга ва ўз фикрини асослашга ундовчи элементларнинг мавжудлиги.

• Педагогик кузатув мезони: тарбиявий таъсирни нафақат билим тести, балки суҳбат, портфолио, хулқ-атвор кузатуви орқали ҳам баҳолаш имконияти.

Эътироф этиш керакки, юқорида келтирилган халқаро ҳужжатларнинг аниқ таркиби ва таҳрирлари вақт ўтиши билан янгиланиб туради. Шу сабабли

уларни миллий амалиётга жорий этишда расмий манбалардаги жорий версияларга таяниш лозим.

6. Герменевтик қобилиятни амалиётга жорий этиш механизмлари

Тадқиқот натижаларига таяниб, педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилиятини рақамли таълим амалиётига жорий этишнинг қуйидаги механизмларини таклиф этамиз.

1. Меъёрий-услубий механизм. Рақамли контентга қўйиладиган миллий талаблар ва экспертиза мезонларига юқорида келтирилган тушунарлилик, контекст шаффофлиги, қадриятий мослик ва рефлексия мезонларини киритиш. Ҳар бир тарбиявий рақамли контент учун қисқа «педагогик паспорт» (мақсад, мўлжалланган ёш, асосий қадриятлар, талқин саволлари) тайёрлаш.

2. Кадрлар тайёрлаш механизми. Педагогларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш дастурларига «рақамли контентнинг герменевтик таҳлили», «тарбиявий матнни талқин қилиш методикаси», «нутқ маданияти ва нотиқлик санъати» мавзуларини киритиш. Амалий машғулотларда педагоглар бир хил рақамли контентни турли нуқтаи назарлардан таҳлил қилиш, талқин хатоларини аниқлаш, тарбиявий суҳбат сценарийсини тузиш кўникмаларини эгаллайдилар.

3. Методик механизм. Дарс жараёнида "тўрт босқичли талқин" моделидан фойдаланиш: (1) контентни кузатиш ва мазмунини айтиб бериш; (2) контекст ва муаллиф мақсадини аниқлаш; (3) маъно қатламлари ва қадриятларни муҳокама қилиш; (4) ўз ҳаётий тажрибасига боғлаб хулоса чиқариш. Бу модел кичик гуруҳ мунозараси, «Сократик суҳбат», ролли ўйин ва эссе каби усуллар билан бирга қўлланилади.

4. Мазмуний-миллий механизм. Халқ китоблари, ҳикмат ва мумтоз педагогик меросга асосланган рақамли ресурслар (аудиокитоб, интерактив ҳикоялар, электрон кутубхона) яратиш. Ресурсларга талқин топшириқлари ва қадриятлар бўйича савол-жавоблар қўшиш.

5. Мониторинг ва баҳолаш механизми. Ўқувчининг герменевтик қобилиятини аниқлаш учун мезонлар ва кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқиш: матнни тўғри тушуниш даражаси, контекстни аниқлай олиши, манипуляцияни фарқлаши, ўз фикрини асослаб айта олиши, қадриятларга муносабати. Баҳолашда тест билан бирга суҳбат, кузатув ва портфолио усулларидан фойдаланиш.

6. Оила ва жамоатчилик билан ҳамкорлик механизми. Рақамли тарбия фақат мактаб доирасида чекланмайди. Ота-оналар ва маҳалла билан ҳамкорликда болаларнинг рақамли контент истеъмолини биргаликда муҳокама қилиш, оилавий «рақамли суҳбат» анъанасини шакллантириш тарбиянинг узлуксизлигини таъминлайди.

Мазкур механизмларни босқичма-босқич жорий этиш мақсадга мувофиқ: аввал тажриба-синов майдонларида апробация қилиш, натижаларни таҳлил қилиш, кейин кенг амалиётга татбиқ этиш.

Хулоса. Тадқиқот шуни кўрсатадики, рақамли таълим муҳитида шахс тарбиясининг самарадорлиги контентнинг сифати билан бирга, уни тушуниш ва талқин қилиш маданиятига ҳам боғлиқ. Педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилияти тушуниш, контекстни аниқлаш, маъно қатламларини очиш, рефлексия, қадриятий баҳолаш ва коммуникатив ифода компонентларини ўз ичига олган яхлит педагогик ҳодиса сифатида қаралиши лозим.

Халқаро стандартлар рақамли контентнинг техник, методик ва хавфсизлик жиҳатларини таъминлашда зарур асос бўлиб хизмат қилади, аммо шахс тарбиясига йўналтирилган контент учун уларни тушунарлилик, контекст шаффофлиги, қадриятий мослик ва рефлексия мезонлари билан тўлдириш мақсадга мувофиқ. Ўзбек халқ китоблари ва мумтоз педагогик мерос эса герменевтик қобилиятни ривожлантиришнинг бой миллий манбаи сифатида рақамли контент яратишда муҳим ўрин тутади.

Таклиф этилган механизмлар (меъёрий-услубий, кадрлар тайёрлаш, методик, мазмуний-миллий, мониторинг ва ҳамкорлик) амалиётга жорий этилганда ўқитувчиларнинг касбий маҳорати ошади, ўқувчиларда танқидий фикрлаш, маданий онг ва маънавий-ахлоқий масъулият шаклланади. Бу эса рақамли таълим муҳитида "тарбия ва технология" уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. — Москва: Прогресс, 1988.
2. Дильтей В. Возникновение герменевтики // Собрание сочинений. — Москва: Дом интеллектуальной книги, 2001.
3. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. — Москва: Медиум, 1995.
4. Шлейермахер Ф. Герменевтика. — Санкт-Петербург: Европейский дом, 2004.
5. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 2019.
6. Кайковус. Қобуснома. — Тошкент: Ўқитувчи, 2006.
7. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Мукаммал асарлар тўплами. — Тошкент: Фан.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги фармони, 2023 йил.
9. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. — Paris: UNESCO (жорий таҳрир).
10. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the EU, 2022.
11. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2. — W3C, 2023.
12. Р. Жуманиёзов, Герменевтик ёндашув асосида ўқитувчиларнинг нутқ маданияти ва маънавий тарбиясини ривожлантириш. "Ilm-Ziyo-Zakovat" нашриёти, Т., 2025 й. 216 б.

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Niyazbekova Maftuna Akrom qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512243

Annotatsiya. *Maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish, baholash va ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etishning xalqaro yondashuvlari tahlil qilinadi. Raqamli materiallarning mazmuniy sifati, yoshga mosligi, xavfsizligi, inklyuzivligi, axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishdagi imkoniyatlari hamda pedagogik samaradorligini baholash masalalariga e’tibor qaratiladi. UNESCO, UNICEF va Yevropa Ittifoqi doirasida shakllangan tamoyillar asosida milliy amaliyot uchun tashkiliy-pedagogik mexanizmlar taklif etiladi. Shuningdek, kontentni ekspertizadan o‘tkazish, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligini yo‘lga qo‘yish, natijalarni monitoring qilish hamda muntazam takomillashtirib borish yo‘llari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Shaxs tarbiyasi, raqamli kontent, xalqaro standartlar, raqamli pedagogika, media savodxonlik, axloqiy qadriyatlar, raqamli xavfsizlik, inklyuziv ta’lim, monitoring, pedagogik samaradorlik.*

Kirish. Raqamli texnologiyalar ta’lim va tarbiya jarayonining mazmuni, shakli hamda ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlarni sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Video, animatsiya, elektron hikoya, interaktiv topshiriq, ta’limiy o‘yin, podkast va virtual muhitlar bolalarning axborotni qabul qilishi hamda mustaqil o‘rganishiga yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, raqamli muhitda uchraydigan ishonchsiz ma’lumotlar, zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi materiallar, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq xatarlar tarbiyaviy kontent sifatiga alohida talablar qo‘yadi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontent oddiy axborot uzatish vositasi emas. U o‘quvchida halollik, mas’uliyat, hurmat, hamkorlik, bag‘rikenglik, mehnatsevarlik va fuqarolik pozitsiyasi kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Bunday kontentning samarasi faqat texnik jozibadorlik bilan emas, balki uning pedagogik maqsadi, mazmuniy aniqligi, yosh xususiyatlariga mosligi va kundalik hayotda qo‘llashga undashi bilan belgilanadi.

Maqolaning maqsadi — shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarga doir xalqaro tamoyillarni tahlil qilish hamda ularni ta’lim amaliyotiga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish. Mazkur maqsad kontent sifatini belgilovchi mezonlarni aniqlash, uni ishlab chiqish va ekspertizadan o‘tkazish bosqichlarini yoritish, shuningdek, pedagog, ota-ona va ta’lim tashkiloti hamkorligining ahamiyatini asoslashni nazarda tutadi.

Tarbiyaviy raqamli kontent — muayyan pedagogik maqsad asosida ishlab chiqilgan, raqamli qurilmalar orqali taqdim etiladigan va shaxsning bilimlari, munosabati, qadriyatlari hamda xulq-atvor ko‘nikmalarini rivojlantirishga

qaratilgan materialdir. Uning tarkibiga elektron dars va hikoyalar, vaziyatli videolar, interaktiv mashqlar, raqamli ko‘rgazmalar, o‘yinlar, virtual muzeylar, muhokama forumlari va boshqa formatlar kiradi.

Mazkur kontentlar bir nechta vazifani bajaradi. Birinchidan, ular axloqiy tushunchalarni sodda va hayotiy vaziyatlar orqali ochib beradi. Masalan, halollik mavzusidagi interaktiv hikoyada o‘quvchi topib olingan buyum egasini izlash yoki o‘z xatosini tan olish kabi vaziyatlar yuzasidan qaror qabul qiladi. Ikkinchidan, raqamli materiallar o‘quvchini fikrlash, tanlov oqibatlarini tahlil qilish va o‘z xatti-harakatiga baho berishga undaydi. Uchinchidan, ular sinfdagi tarbiyaviy suhbatni davom ettirish, oilada muhokama qilish va o‘rganilgan fazilatni amaliyotda mustahkamlash uchun asos yaratadi.

Biroq raqamli kontentning mavjudligi o‘z-o‘zidan tarbiyaviy natijani kafolatlamaydi. Mazmun yuzaki, stereotiplarga asoslangan yoki bolani passiv tomoshabinga aylantiradigan bo‘lsa, uning ta’siri cheklangan bo‘lishi mumkin. Shu sababli kontent o‘quvchini faol ishtirok etishga, dalillarni solishtirishga, turli nuqtayi nazarlarni tinglashga va xulosani mustaqil shakllantirishga yo‘naltirishi lozim.

Raqamli tarbiya kontentini ishlab chiqishda yagona xalqaro hujjat barcha talablarni to‘liq belgilab bermaydi. Amaliyotda bir-birini to‘ldiruvchi xalqaro tavsiyalar, bolalar huquqlariga oid tamoyillar, raqamli kompetensiya ramkalari va ta’lim sifati mezonlaridan foydalaniladi. UNESCOning ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga oid yondashuvlari texnologiyani maqsad emas, ta’lim sifati va teng imkoniyatlarni yaxshilash vositasi sifatida ko‘rishga undaydi. UNESCOning media va axborot savodxonligi bo‘yicha ishlari esa axborotni izlash, tekshirish, tahlil qilish va mas’uliyat bilan ulashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga urg‘u beradi.

UNICEFning bolalar huquqlari va raqamli muhitga oid yondashuvlarida bolaning manfaatlarini ustuvor qo‘yish, himoyalangan ishtirokini ta’minlash, maxfiylikni saqlash va zararli ta’sirlarning oldini olish muhim hisoblanadi. Bunday yondashuvga ko‘ra, tarbiyaviy kontent bolani qo‘rqitish, kamsitish yoki manipulyatsiya qilishga emas, uning qadr-qimmati va mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi zarur.

Yevropa Ittifoqining DigComp raqamli kompetensiyalar ramkasi axborot va ma’lumotlar bilan ishlash, muloqot va hamkorlik, raqamli kontent yaratish, xavfsizlik hamda muammolarni hal etish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. DigComp bevosita tarbiyaviy kontent standarti bo‘lmasa-da, undan o‘quvchilarning raqamli mas’uliyati va xavfsiz xulqini rivojlantirishda foydalanish mumkin. Shuningdek, inklyuziv dizayn va foydalanish qulayligiga oid xalqaro amaliyotlar kontentni turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bolalar uchun moslashtirishga yordam beradi.

Ushbu yondashuvlarni umumlashtirganda, sifatli tarbiyaviy raqamli kontent quyidagi mezonlarga javob berishi lozim: pedagogik maqsadning aniqligi; ilmiy va faktik ishonchlilik; yoshga va rivojlanish darajasiga moslik; madaniy sezgirlik va kamsitmaslik; shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish; kiberxavfsizlik; foydalanish qulayligi va inklyuzivlik; faol ishtirok va mulohazani rag‘batlantirish; o‘quv natijalarini baholash imkoniyati. Bu mezonlar alohida-alohida emas, o‘zaro bog‘liq tizim sifatida qo‘llanishi kerak.

Birinchi mexanizm — ehtiyoj va maqsadni aniqlash. Kontent ishlab chiqishdan oldin qaysi tarbiyaviy sifat rivojlantirilishi, o‘quvchilarning yoshi, mavjud bilimlari, oilaviy va madaniy konteksti aniqlanishi zarur. Maqsad “halollikni rivojlantirish” kabi umumiy ifoda bilan cheklanmay, kuzatiladigan harakatlar bilan bog‘lanishi mumkin: o‘quvchi vaziyatda rostgo‘y yechimni tanlaydi, qarorining sababini tushuntiradi yoki boshqa kishining nuqtayi nazarini inobatga oladi.

Ikkinchi mexanizm — kontentni loyihalash va ishlab chiqish. Pedagog, psixolog, metodist, dizayner hamda zarur hollarda axborot xavfsizligi mutaxassisi hamkorlikda ishlashi maqsadga muvofiq. Har bir material uchun maqsadli auditoriya, kutilayotgan natija, mazmun, interaktiv faoliyat, foydalanish muddati va baholash usuli belgilanishi kerak. Tarbiyaviy vaziyatlar o‘quvchining hayotiga yaqin bo‘lishi, lekin uning shaxsiy tajribasini oshkor etishga majburlamasligi lozim.

Uchinchi mexanizm — ko‘p bosqichli ekspertiza. Kontent avval pedagogik va metodik, keyin til va mazmun, so‘ng xavfsizlik hamda texnik qulaylik nuqtayi nazaridan tekshiriladi. Ekspertlar noto‘g‘ri ma’lumot, stereotip, kamsituvchi ifoda, yoshga mos bo‘lmagan tasvirlar, reklama yoki shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha yig‘ish holatlarini aniqlashi kerak. Materialdan foydalanishdan avval kichik guruhda sinovdan o‘tkazish, o‘quvchilar va pedagoglardan fikr olish foydali.

To‘rtinchi mexanizm — o‘qituvchining metodik tayyorgarligi. Raqamli materialni darsga joylashtirishning o‘zi yetarli emas. O‘qituvchi kontentdan oldin muammoli savol berishi, undan foydalanish jarayonida o‘quvchilar fikrini tinglashi, yakunda esa olingan xulosalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashi kerak. Masalan, videoni ko‘rishdan so‘ng “Qahramon qanday tanlov qildi?”, “Boshqa qanday yo‘l tutish mumkin edi?” va “Bu vaziyatda o‘zingiz qanday yo‘l tutardingiz?” kabi savollar muhokamani chuqurlashtiradi.

Beshinchi mexanizm — oila va ta’lim tashkiloti hamkorligi. Tarbiyaviy kontentning ta’siri maktabdagi mashg‘ulot bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Ota-onalarga materialning maqsadi, bolalar bilan muhokama qilish uchun savollar va uyda bajariladigan qisqa amaliy topshiriqlar taqdim etilishi mumkin. Bunda ota-onaga ortiqcha yuk yuklamaslik, oilalarning texnik imkoniyatlari turlicha ekanini hisobga olish zarur.

Oltinchi mexanizm — muntazam monitoring va takomillashtirish. Samaradorlik faqat kontentni necha kishi ko‘rgani yoki qancha vaqt ishlatgani bilan

o‘lchanmasligi kerak. O‘quvchining tushunchani izohlashi, vaziyatli topshiriqlardagi qarori, hamkorlikdagi xulqi va o‘z fikrini asoslash qobiliyati kabi ko‘rsatkichlar ham tahlil qilinishi lozim. Kuzatuv, suhbat, refleksiya kundaligi, vaziyatli topshiriqlar va o‘qituvchi bahosi birgalikda qo‘llansa, natijalar haqida kengroq tasavvur hosil bo‘ladi. Bunda bolalarni bir-biri bilan qat’iy taqqoslash yoki axloqiy xulqiga ko‘ra tamg‘alashdan qochish zarur.

Milliy amaliyotda takomillashtirish yo‘nalishlari

O‘zbekiston ta’lim tizimida tarbiyaviy raqamli kontentlarni samarali joriy etish uchun avvalo umumiy sifat mezonlari va ekspertiza tartibini ishlab chiqish muhim. Mazkur mezonlar ta’lim bosqichlari va fanlar xususiyatini hisobga olgan holda moslashtirilishi, kontent yaratuvchilar uchun ochiq metodik tavsiyalar bilan to‘ldirilishi lozim. Har bir materialga uning maqsadi, yosh toifasi, foydalanish bo‘yicha tavsiyalar, mualliflik ma’lumoti va maxfiylik shartlari haqida aniq ma’lumot ilova qilinishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, tarbiyaviy kontentlarni yagona elektron katalogda to‘plash va ularni mezonlar asosida saralash mumkin. Katalogda mavzu, yosh, tarbiyaviy yo‘nalish, format, til, foydalanish sharoiti va inklyuziv imkoniyatlar bo‘yicha qidiruv mavjud bo‘lishi foydalanuvchiga qulaylik yaratadi. Katalogga kiritishdan oldin materiallar ekspertizadan o‘tkazilishi, keyinchalik esa foydalanuvchi fikrlari va yangilanish sanasi qayd etilishi kerak.

Uchinchidan, pedagoglar uchun qisqa amaliy kurslar tashkil etish lozim. Kurslar raqamli vositadan foydalanish bilan cheklanmasdan, axloqiy muammolarni muhokama qilish, media savodxonlik, bolalar xavfsizligi, inklyuziv dizayn, mualliflik huquqi va o‘quv natijalarini baholash masalalarini qamrab olishi kerak. To‘rtinchidan, kontent ishlab chiqish jarayoniga o‘quvchilar, ota-onalar va mahalliy hamjamiyat vakillarining fikrini jalb qilish zarur. Bu materiallarning hayotiyligi va madaniy mosligini oshiradi.

Beshinchidan, raqamli tengsizlikni kamaytirish choralariga e’tibor qaratish kerak. Interneti sust yoki qurilmasi cheklangan oilalar uchun kontentning yengil, oflayn foydalaniladigan yoki bosma shakllari ham ishlab chiqilishi mumkin. Video va audio materiallarga subtitr, matnli tavsif va moslashtirilgan interfeys qo‘shish turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilar uchun imkoniyatlarni kengaytiradi. Shu tariqa raqamli kontent barcha o‘quvchilar uchun qo‘shimcha to‘siq emas, ta’lim-tarbiyadagi teng imkoniyatlarni kuchaytiruvchi vositaga aylanadi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning samaradorligi texnologik yangilik yoki vizual jozibadorlik bilangina belgilanmaydi. Uning asosiy qiymati o‘quvchida ijobiy qadriyatlar, mas’uliyatli raqamli xulq, mustaqil fikrlash va kundalik hayotda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishidadir. UNESCO, UNICEF va DigComp doirasidagi yondashuvlardan kelib chiqib, kontentni ishlab chiqishda bolalar huquqlari, xavfsizlik, media savodxonlik,

inklyuzivlik, mazmuniy ishonchlilik va pedagogik maqsad uyg‘unligini ta’minlash zarur.

Amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish ehtiyojni aniqlash, maqsadli loyihalash, ko‘p bosqichli ekspertiza, pedagoglarni tayyorlash, oila bilan hamkorlik va muntazam monitoringni yagona tizimga birlashtirishni talab etadi. Milliy darajada sifat mezonlari va ochiq elektron katalogni shakllantirish, pedagoglar uchun metodik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda raqamli tengsizlikni hisobga olish muhim yo‘nalishlardir. Taklif etilgan mexanizmlar izchil amalga oshirilsa, raqamli muhit tarbiyaviy ishlarning o‘rnini bosuvchi emas, balki ularni boyituvchi, shaxs kamolotini qo‘llab-quvvatlovchi vositaga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. Paris: UNESCO, 2018.
2. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.
3. UNICEF. The State of the World’s Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017.
4. Council of the European Union. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. 2018/C 189/01. Official Journal of the European Union, 2018.
5. Vuorikari, R., Kluzer, S., Punie, Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
6. United Nations. Convention on the Rights of the Child. New York: United Nations, 1989.

OILA VA MAKTAB HAMKORLIGIDA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA: O‘QUVCHI SHAXSI TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN TAKOMILLASHGAN PEDAGOGIK MODEL

Raxmatova Ozoda Burxon qizi
Tashkent International University of Education, “Pedagogika nazariyasi va tarixi” mutaxassisligi magistranti
Ilmiy rahbar:
Umarov Farxod Umirovich
Tashkent International University of Education, p.f.f.d. (PhD), dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512283

Annotatsiya. *Maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida oila va maktab hamkorligini takomillashtirish masalasi raqamli kommunikatsiyaning imkoniyatlari va xavflari nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi. Maktab ota-onaga yuboradigan raqamli xabar o‘quvchi tarbiyasiga yo‘naltirilgan pedagogik kontent sifatida talqin qilinadi va unga qo‘yiladigan talablar aniqlashtiriladi. Olti komponentli takomillashgan pedagogik model hamda 160 nafar o‘quvchi, 160 nafar ota-ona va 16 nafar pedagog ishtirokida o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari tahlil qilinadi: tajriba guruhida integrallashgan hamkorlik indeksi 54,83 balldan 69,71 ballgacha oshdi.*
Kalit so‘zlar: *oila va maktab hamkorligi, raqamli kommunikatsiya, pedagogik sheriklik, shaxs tarbiyasi, ikki tomonlama qayta aloqa, pedagogik model, oila–maktab–mahalla.*
Аннотация. *В статье рассматривается совершенствование взаимодействия семьи и школы в учреждениях общего среднего образования с точки зрения возможностей и рисков цифровой коммуникации. Цифровое сообщение школы родителям трактуется как педагогический контент, направленный на воспитание учащегося, и уточняются требования к нему. Анализируются шестикомпонентная педагогическая модель и результаты опытно-экспериментальной работы с участием 160 учащихся, 160 родителей и 16 педагогов: в экспериментальной группе интегральный индекс сотрудничества вырос с 54,83 до 69,71 балла.*
Ключевые слова: *взаимодействие семьи и школы, цифровая коммуникация, педагогическое партнёрство, воспитание личности, двусторонняя обратная связь, педагогическая модель, семья–школа–махалля.*
Abstract. *The article examines how family-school cooperation in general secondary schools can be improved, taking into account both the opportunities and the risks of digital communication. A school’s digital message to parents is treated as pedagogical content aimed at the student’s upbringing, and requirements for such content are specified. The article analyses a six-component pedagogical model and the results of an experiment involving 160 students, 160 parents and 16 teachers: in the experimental group the integrated cooperation index rose from 54.83 to 69.71 points.*
Keywords: *family-school cooperation, digital communication, pedagogical partnership, personal upbringing, two-way feedback, pedagogical model, family–school–mahalla.*

Kirish. Bolaning qanday inson bo‘lib ulg‘ayishi faqat sinfxonada hal bo‘lmaydi. O‘qishga munosabat, xulq-atvor madaniyati, mas’uliyat hissi oila va maktabning birgalikdagi ta’sirida shakllanadi. Agar bu ikki muhit bolaga turlicha talab qo‘ysa yoki bir-biridan uzilib qolsa, tarbiyaning izchilligi yo‘qoladi. U. Bronfenbrennerning ekologik nazariyasi ham bola rivojlanishini o‘zaro bog‘langan

muhitlar tizimida ko‘radi [6]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda esa ota-onalarning farzand ta’limi va tarbiyasidagi mas’uliyati alohida belgilangan [1].

Bugun oila va maktab o‘rtasidagi aloqaning katta qismi raqamli kanallarga ko‘chdi: elektron kundalik, sinf guruhlari, messenjerdagi xabarlar. Bir qarashda bu hamkorlikni osonlashtiradi. Biroq raqamli kanalning mavjudligi o‘z-o‘zidan sheriklikni kafolatlamaydi. Guruhga yuborilgan xabarlar faqat buyruq va ogohlantirishlardan iborat bo‘lsa, ota-ona esa savol berish, fikr bildirish imkoniga ega bo‘lmasa, platforma hamkorlikni emas, bir tomonlama boshqaruvni kuchaytiradi. B.H. See va hammualliflar 29 ta tadqiqotni qamrab olgan tizimli sharhida maktab va ota-ona o‘rtasidagi raqamli aloqa ikki tomonlama, individual ehtiyojga moslashtirilgan va ijobiy bo‘lgandagina istiqbolli natija berishini ko‘rsatadi [12]. UNESCO uchun tayyorlangan tahliliy materialda ham texnologiyaning o‘zidan ko‘ra undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilishi muhimligi ta’kidlanadi [11].

Shu ma’noda maktabning ota-onaga yuborgan har bir raqamli xabari o‘quvchi tarbiyasiga bevosita ta’sir qiluvchi pedagogik kontentdir. Uning mazmuni va ohangi ota-onaning farzandiga qanday munosabatda bo‘lishini ham belgilaydi.

Maqolaning maqsadi – oila va maktab hamkorligining takomillashgan pedagogik modelida raqamli kommunikatsiyaning o‘rnini va unga qo‘yiladigan pedagogik talablarni aniqlash hamda modelning tajriba-sinov natijalarini ko‘rsatishdir.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili, qiyosiy va konseptual tahlil, pedagogik modellashtirish, shuningdek, kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, ekspert baholash va pedagogik tajriba-sinov metodlari qo‘llanildi. Asosiy diagnostik vosita to‘rtta mezon bo‘yicha 20 bandli ota-onalar so‘rovnomasi (1–5 Likert shkalasi) bo‘ldi. Uning ichki mosligi boshlang‘ich o‘lchovda $\alpha = 0{,}874$, yakuniy o‘lchovda $\alpha = 0{,}926$ ni tashkil etdi. Natijalar Welch t-testi, Cohen d ta’sir kattaligi va natijadorlik koeffitsiyenti K_{nat} yordamida tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

Hamkorlikning nazariy asoslari. J.L. Epstein maktab, oila va hamjamiyat sherikligini oltita yo‘nalishdan iborat tizim sifatida ko‘radi [7]. K.V. Hoover-Dempsey va H.M. Sandler ota-onaning ishtiroki uning o‘z rolini anglashi va farzandiga yordam bera olishiga ishonchi bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan [9]. J. Goodall va C. Montgomery esa ota-onaning maktab tadbirida qatnashishidan farzandning o‘qishini mazmunli qo‘llab-quvvatlashga o‘tish zarurligini asoslaydi [8]. Zamonaviy sharhlar ota-onalar ishtiroki va o‘quvchi natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik murakkab va ko‘p omilli ekanini ko‘rsatadi [4, 5], G. Hornby va I. Blackwell esa ishtirokka to‘sqinlik qiluvchi omillarni tizimlashtirgan [10]. Milliy

tadqiqotlarda oila va maktab hamkorligini modellashtirish [2] hamda maktab, oila va mahalla integratsiyasi [3] masalalari yoritilgan.

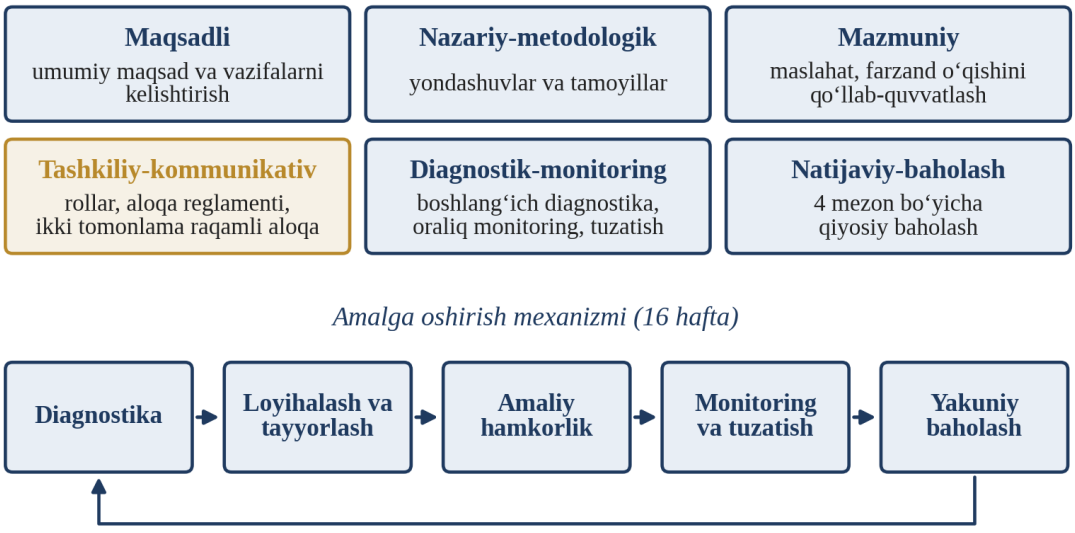
Raqamli xabar – tarbiyaviy kontent. Dissertatsiya tahlili asosida maktab va oila o‘rtasidagi raqamli xabarga qo‘yiladigan pedagogik talablar aniqlashtirildi (1-jadval). Ular raqamli kommunikatsiyaning asosiy xavflariga javob beradi: axborot ortiqchaligi, bir tomonlama guruh xabarlari, maxfiylik va vaqt chegaralarining buzilishi hamda oilalar o‘rtasidagi raqamli tafovut.

1-jadval

Raqamli pedagogik xabarga qo‘yiladigan talablar

Talab	Mazmuni
Maqsadga muvofiqlik	Xabar aniq pedagogik vazifaga xizmat qiladi, buyruq va ogohlantirishlar oqimiga aylanmaydi
Ikki tomonlamalik	Ota-ona savol berishi va fikr bildirishi mumkin, javob berish tartibi oldindan kelishiladi
Ehtiyojga moslashtirish	Umumiy guruh xabaridan oilaning ehtiyojiga mos individual muloqotga o‘tiladi
Axborot muvozanati	Muammo bilan birga bolaning yutuqlari haqida ham xabar beriladi
Maxfiylik va odob	Bolaning shaxsiy masalalari umumiy guruhda muhokama qilinmaydi, xabar vaqti chegaralanadi
Teng imkoniyat	Raqamli imkoniyati cheklangan oilalar uchun telefon yoki yuzma-yuz muloqot saqlanadi

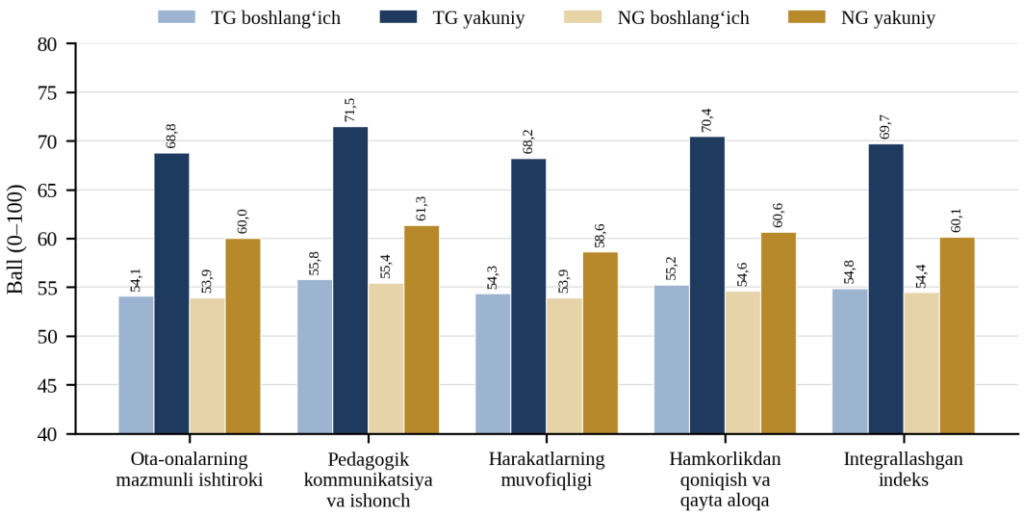
Takomillashgan pedagogik model. Model maqsadli, nazariy-metodologik, mazmuniy, tashkiliy-kommunikativ, diagnostik-monitoring va natijaviy-baholash komponentlarini yagona tizimga birlashtiradi (1-rasm). Raqamli kommunikatsiya tashkiliy-kommunikativ komponentga kiritilgan. U alohida maqsad emas, balki individual maslahat, kelishilgan harakat va qayta aloqaga xizmat qiluvchi kanal sifatida qaraladi. Modelning “takomillashgan” xususiyati bir tomonlama axborotdan ikki tomonlama kommunikatsiyaga, tadbirga qatnashishdan farzand ta’limiga mazmunli jalb etilganlikka, muammo yuzaga kelgandagi reaktiv aloqadan muntazam va proaktiv muloqotga o‘tishda namoyon bo‘ladi.

1-rasm. Oila va maktab hamkorligining takomillashgan pedagogik modeli

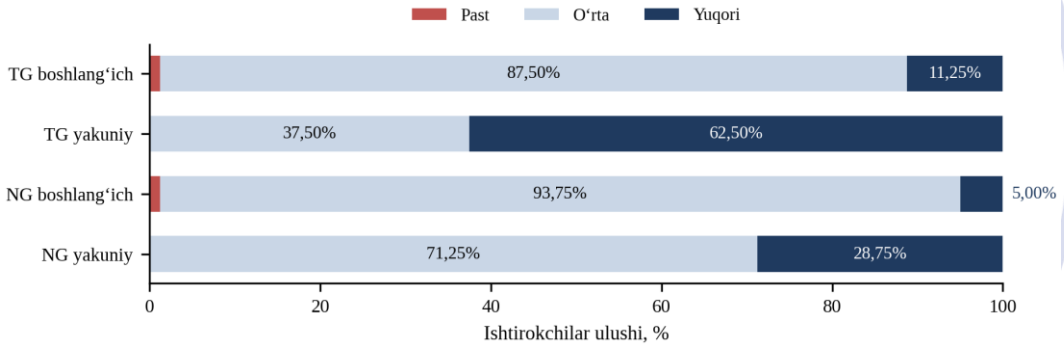
Model 16 haftalik dastur asosida amalga oshirildi. Dastur pedagoglar uchun treninglar, ota-onalar uchun uchta seminar, ikki sikl individual maslahat, oila-maktab mikrorejasi, oltita qayta aloqa sikli, raqamli va yuzma-yuz aloqa protokolini sinash hamda ikkita oila–maktab–mahalla tadbirini o‘z ichiga oldi. Rejalashtirilgan 177 ta faoliyat birligidan 161 tasi bajarildi, ya’ni dasturning bajarilish darajasi 90,96 foizni tashkil etdi.

Tajriba-sinov natijalari. Tajriba-sinov to‘rtta umumiy o‘rta ta’lim maktabining 7-sinflarida o‘tkazildi. Unda 160 nafar o‘quvchi (80 nafari tajriba, 80 nafari nazorat guruhida), ularning 160 nafar ota-onasi va 16 nafar pedagog ishtirok etdi. Boshlang‘ich bosqichda guruhlar o‘rtasida statistik farq bo‘lmadi ($t = 0,28$; $p = 0,783$). Tajriba guruhida integrallashgan indeks 54,83 balldan 69,71 ballgacha, nazorat guruhida esa 54,43 balldan 60,12 ballgacha oshdi (2-rasm). Dinamikalar farqi 9,18 ballni tashkil etdi (95% ishonch oralig‘i 6,58–11,77; Welch $t = 6,99$; $p < 0,001$), Cohen $d = 1,10$ esa katta ta’sirni bildiradi. To‘rtta mezonning barchasida tajriba guruhining o‘sishi yuqori bo‘ldi ($d = 0,92–1,03$). Eng katta o‘sish “pedagogik kommunikatsiya va ishonch” mezonida kuzatildi: tajriba guruhida +15,72 ball, nazorat guruhida +5,94 ball.

2-rasm. Tajriba (TG) va nazorat (NG) guruhlarining mezonlar bo‘yicha boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlari

Natijadorlik koeffitsiyenti K_{nat} = 1,1508 bo‘lib, oldindan belgilangan 1,15 chegaradan yuqori chiqdi. Sifat jihatidan ham sezilarli siljish yuz berdi: yuqori darajadagi ishtirokchilar ulushi tajriba guruhida 11,25 foizdan 62,50 foizgacha, nazorat guruhida esa 5,00 foizdan 28,75 foizgacha oshdi (3-rasm).

3-rasm. Hamkorlik darajalarining taqsimoti

Natijalarni talqin qilishda ayrim cheklovlarni ham hisobga olish lozim. Tanlanma to‘rtta maktab bilan chegaralangan, diagnostika asosan ota-onalarning o‘z-o‘zini baholashiga tayanadi, tajriba esa 16 hafta davom etgan. Shu sababli natijalarning uzoq muddatli barqarorligi qo‘shimcha tadqiqotni talab etadi.

Xulosa. Raqamli vosita hamkorlikning o‘zi emas. Uning pedagogik qiymati xabarning mazmuni, ikki tomonlamaligi, oila ehtiyojiga moslashtirilganligi, maxfiylik va teng imkoniyatlarning hisobga olinishi bilan belgilanadi. Maktab ota-onaga yuboradigan raqamli xabarni tarbiyaviy kontent sifatida ko‘rish va unga aniq talablar qo‘yish hamkorlikni rasmiy aloqadan pedagogik sheriklik darajasiga olib chiqishning muhim shartidir. Tajriba-sinov natijalari takomillashgan modelning samaradorligini tasdiqladi, eng katta o‘sish esa aynan kommunikatsiya va ishonch mezonida kuzatildi. Taklif etilgan model, talablar va mezonlardan maktablarda ota-onalar bilan ishlash rejasini tuzish, raqamli kommunikatsiya madaniyatini belgilash va oila–maktab–mahalla hamkorligini tizimli tashkil etishda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son. – URL: https://lex.uz/docs/-5013007.
2. Mamatova Z.A. Boshlang‘ich ta’lim sharoitida oila va maktab hamkorligining o‘zaro ta’sirini modellashtirish // Наука и инновация. – 2024. – T. 2, № 28. – C. 116–119.
3. Umarova D.A., Ahmadova R. Maktab, oila va mahallaning o‘zaro integratsiyasi // Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – Jild 45, № 3. – B. 116–120.
4. Barger M.M., Kim E.M., Kuncel N.R., Pomerantz E.M. The Relation between Parents’ Involvement in Children’s Schooling and Children’s Adjustment: A Meta-Analysis // Psychological Bulletin. – 2019. – Vol. 145, No. 9. – P. 855–890.
5. Boonk L., Gijselaers H.J.M., Ritzen H., Brand-Gruwel S. A Review of the Relationship between Parental Involvement Indicators and Academic Achievement // Educational Research Review. – 2018. – Vol. 24. – P. 10–30.
6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
7. Epstein J.L. School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share // Phi Delta Kappan. – 1995. – Vol. 76, No. 9. – P. 701–712.
8. Goodall J., Montgomery C. Parental Involvement to Parental Engagement: A Continuum // Educational Review. – 2014. – Vol. 66, No. 4. – P. 399–410.
9. Hoover-Dempsey K.V., Sandler H.M. Why Do Parents Become Involved in Their Children’s Education? // Review of Educational Research. – 1997. – Vol. 67, No. 1. – P. 3–42.
10. Hornby G., Blackwell I. Barriers to Parental Involvement in Education: An Update // Educational Review. – 2018. – Vol. 70, No. 1. – P. 109–119.
11. Nicolai S., Rui T., Zubairi A., Seluget C., Kamninga T. EdTech and Parental Engagement: Background Paper Prepared for the Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2023.
12. See B.H., Gorard S., El-Soufi N., Lu B., Siddiqui N., Dong L. A Systematic Review of the Impact of Technology-Mediated Parental Engagement on Student Outcomes // Educational Research and Evaluation. – 2020. – Vol. 26, No. 3–4. – P. 150–181.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA SHAXS TARBIYASI: MEDIA SAVODXONLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Abduraxmanov Rustam Maxmudovich
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakultetining ta’lim va tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512329

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida shaxs tarbiyasini tashkil etish, media savodxonlikni rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalari yoritiladi. Raqamli kontentning o‘quvchi va talabalarning dunyoqarashi, xulq-atvori, muloqot madaniyati hamda tanqidiy fikrlashiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim muassasasi, pedagog va ota-onalar hamkorligida raqamli resurslardan maqsadli foydalanish, soxta axborotni aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etishga doir metodik tavsiyalar taklif etiladi. Maqolada raqamli vositalar tarbiyaning o‘rnini bosuvchi emas, balki pedagogik maqsadga muvofiq boshqarilishi lozim bo‘lgan yordamchi vosita ekanligi asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, raqamli tarbiya, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash, raqamli kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, axloqiy qadriyatlar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы воспитания личности в цифровой образовательной среде, развития медиаграмотности и обеспечения информационной безопасности. Анализируется влияние цифрового контента на мировоззрение, поведение, культуру общения и критическое мышление учащихся и студентов. Предлагаются методические рекомендации по целенаправленному использованию цифровых ресурсов, выявлению недостоверной информации, защите персональных данных и продвижению национальных и общечеловеческих ценностей при сотрудничестве образовательных учреждений, педагогов и родителей. Обосновывается положение о том, что цифровые инструменты не заменяют воспитание, а должны применяться как вспомогательные средства в соответствии с педагогическими целями.*

Ключевые слова: *цифровое образование, цифровое воспитание, медиаграмотность, информационная безопасность, критическое мышление, цифровая компетентность, педагогические технологии, нравственные ценности.*

Abstract. *This article explores personal development and education in digital learning environments, with particular attention to media literacy and information safety. It discusses how digital content can influence learners’ worldviews, behaviour, communication culture and critical thinking. Practical recommendations are provided for the purposeful use of digital resources, identifying misinformation, protecting personal data, and promoting national and universal values through cooperation among educational institutions, teachers and parents. The article argues that digital tools should not replace education and upbringing; instead, they should be used as supportive resources guided by clear pedagogical objectives.*

Keywords: *digital education, digital upbringing, media literacy, information safety, critical thinking, digital competence, educational technologies, moral values.*

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar inson hayotining deyarli barcha sohalariga, jumladan, ta’lim va tarbiya jarayoniga ham chuqur kirib bormoqda. Elektron darsliklar, ta’lim platformalari, videodarslar, ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy

intellektga asoslangan vositalar bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda tarqaladigan noto‘g‘ri ma’lumotlar, zararli kontent, kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi va internetdan me’yoridan ortiq foydalanish kabi muammolar ham dolzarblashmoqda.

Ta’limning vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. U mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli qaror qabul qiladigan, boshqalarning huquqini hurmat qiladigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalashni ham nazarda tutadi. Shuning uchun raqamli muhitda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda axloqiy mezonlar, media savodxonlik va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish muhimdir.

Maqolaning maqsadi — raqamli ta’lim muhitida shaxs tarbiyasining asosiy yo‘nalishlarini tahlil qilish hamda pedagoglar, ota-onalar va ta’lim tashkilotlari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Maqolada nazariy tahlil va mavjud xalqaro tavsiyalarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Raqamli ta’lim muhiti va tarbiyaning o‘zaro bog‘liqligi

Raqamli ta’lim muhiti — bu o‘quv jarayonida elektron qurilmalar, dasturiy platformalar, raqamli materiallar va onlayn muloqot vositalaridan foydalanish orqali shakllanadigan axborot-pedagogik makondir. Mazkur muhit ta’lim oluvchiga ma’lumotni turli shakllarda qabul qilish, mustaqil izlanish, topshiriqlarni bajarish va o‘z natijalarini baholash imkonini beradi. Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori sifatli ta’lim yoki samarali tarbiyani kafolatlamaydi. Natija undan qanday maqsadda va qanday metodika asosida foydalanilishiga bog‘liq.

Raqamli resurslar tarbiyaviy imkoniyatlarga ham ega. Masalan, tarixiy hujjatlar, virtual muzeylar, ma’rifiy videolar va interaktiv loyihalar yoshlarning tarixiy xotirasi, fuqarolik mas’uliyati va madaniy merosga hurmatini oshirishi mumkin. Guruhli onlayn loyihalar esa hamkorlik, vazifalarni taqsimlash, fikr almashish va o‘zaro hurmat ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday natijaga erishish uchun pedagog kontentni oldindan tanlashi, topshiriq maqsadini tushuntirishi va muhokamani yo‘naltirishi lozim.

Bundan tashqari, raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish mas’uliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Elektron platformalarda vazifalarni rejalashtirish, bajarilgan ishlarni kuzatish va o‘z natijalarini tahlil qilish imkoniyati mavjud. Biroq bu jarayonda o‘quvchini faqat texnik natijaga yo‘naltirish yetarli emas: u vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, topshiriqni halol bajarish va zarur paytda yordam so‘rashni ham o‘rganishi lozim. Shu tariqa raqamli faoliyat o‘zini boshqarish, intizom va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli muhitda tarbiyaviy ishlar uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishni qamrab olishi maqsadga muvofiq: mazmunli va ishonchli kontentdan foydalanish; onlayn muloqotda axloqiy qoidalarga rioya qilish; shaxsiy ma’lumot va raqamli obro‘ni

himoya qilish. Ushbu yo‘nalishlar birgalikda olib borilgandagina texnologiyadan foydalanish madaniyati shakllanadi.

2. Media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Media savodxonlik — axborotni topish, uning manbasini aniqlash, mazmunini tahlil qilish, ishonchliligini baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish qobiliyatidir. Raqamli makonda xabarlar juda tez tarqaladi, biroq ularning barchasi ham tekshirilgan yoki xolis bo‘lavermaydi. Sarlavhaning hissiyotga ta’sir qilishi, noma’lum manbaga tayanish, eski suratni yangi voqea sifatida ko‘rsatish yoki reklama maqsadini yashirish foydalanuvchini noto‘g‘ri xulosaga olib kelishi mumkin.

Media savodxonlikni rivojlantirishda o‘quvchiga tayyor javobni berishdan ko‘ra, savol berish va tekshirish usullarini o‘rgatish samaraliroqdir. Masalan, biror xabarni ko‘rganda quyidagi savollar qo‘yilishi mumkin: xabarni kim e’lon qilgan; dalillar keltirilganmi; voqea qachon sodir bo‘lgan; boshqa ishonchli manbalar ham shu ma’lumotni tasdiqlaydimi; matn o‘quvchini muayyan fikrga undash uchun hissiyotlardan foydalanmayaptimi? Bu savollar axborotni shoshilinch ulashish o‘rniga uni tekshirish odatini shakllantiradi.

Darslarda amaliy mashqlar tashkil etish mumkin. O‘quvchilarga bir mavzudagi ikki xil xabar berilib, ularning manbalari, dalillari, sarlavhalari va ifoda uslubi taqqoslanadi. Keyin ishonchli ma’lumotni ajratish mezonlari birgalikda ishlab chiqiladi. Yana bir mashq — surat yoki videoning asl manbasini aniqlash, e’lon qilingan sanani tekshirish va xabar mazmunini bir nechta manba bilan solishtirish. Bunday topshiriqlar tanqidiy fikrlashni kundalik amaliyot bilan bog‘laydi.

Media savodxonlikni rivojlantirishda axborotning mazmuni bilan birga uning qanday shaklda taqdim etilishiga ham e’tibor berish zarur. Ranglar, tasvirlar, sarlavhalar va hissiy iboralar auditoriyaning munosabatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchilar reklama, yangilik, shaxsiy fikr va ilmiy ma’lumot o‘rtasidagi farqni anglab borishi kerak. Buning uchun kundalik hayotdan olingan misollarni tahlil qilish, dalil va fikrni ajratish, xulosaning qaysi ma’lumotga asoslanganini tushuntirish kabi topshiriqlar foydali hisoblanadi.

UNESCO media va axborot savodxonligini axborotga tanqidiy yondashish, raqamli muhitda xavfsiz harakat qilish va ishonchli axborot ekotizimini rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim kompetensiyalar majmui sifatida ko‘radi [1; 2]. Shu sababli media savodxonlik alohida bir dars doirasida emas, balki turli fanlar va tarbiyaviy mashg‘ulotlarga izchil integratsiya qilinishi kerak.

3. Axborot xavfsizligi va mas’uliyatli raqamli xulq

Axborot xavfsizligi raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlarni, akkauntlarni, qurilmalarni va foydalanuvchining raqamli obro‘sini himoya qilishni anglatadi. Yoshlar ko‘pincha ism-familiya, telefon raqami, manzil, joylashuv, parol yoki shaxsiy suratlarni internetda tarqatish oqibatlarini yetarlicha baholamasligi mumkin.

Shu bois ularga qaysi ma’lumotlarni ommaga ochiq joylashtirish mumkinligi, maxfiylik sozlamalaridan qanday foydalanish va shubhali havolalarni qanday aniqlash tushuntirilishi zarur.

Amaliy jihatdan kuchli va takrorlanmaydigan parollardan foydalanish, imkon bo‘lsa ikki bosqichli tasdiqlashni yoqish, noma’lum fayllarni yuklab olmaslik, shubhali havolalarni ochmaslik hamda qurilmalarni muntazam yangilash muhim qoidalardir. O‘quvchilarga begona shaxslar yuborgan kod yoki parolni hech kimga bermaslik kerakligi alohida uqtirilishi lozim. Agar kiberbulling, tahdid yoki shaxsiy ma’lumotni noqonuniy tarqatish holati yuz bersa, jabrlanuvchini ayblamasdan, dalillarni saqlash va ishonchli kattalar yoki mas’ul mutaxassisga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Raqamli xulq madaniyati xavfsizlik qoidalari bilangina cheklanmaydi. Onlayn muloqotda hurmat bilan yozish, haqorat va kamsitishdan tiyilish, boshqa shaxsning suratini yoki ishini ruxsatsiz tarqatmaslik, mualliflik huquqini tan olish ham muhim. Internetdagi izohlar va ulashilgan materiallar insonning raqamli obro‘siga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun yoshlar har bir xabarni yuborishdan oldin uning boshqalarga qanday ta’sir qilishini o‘ylashga o‘rgatilishi kerak.

Raqamli muhitda empatiya va hissiy savodxonlikni rivojlantirish ham muhimdir. Yuzma-yuz muloqotda inson suhbatdoshining ovozi va mimikasini kuzatishi mumkin, onlayn yozishmada esa bu belgilar ko‘pincha mavjud bo‘lmaydi. Shu sababli oddiy jumla ham noto‘g‘ri talqin qilinishi, kelishmovchilik esa tezda kuchayishi mumkin. O‘quvchilarga fikrni xotirjam ifodalash, boshqa nuqtayi nazarni tinglash, nizoni haqorat va tahdidsiz hal etish usullarini o‘rgatish raqamli muhitdagi sog‘lom munosabatlarni mustahkamlaydi.

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish ham mas’uliyatni talab etadi. Bunday tizimlar foydali g‘oyalar va tushuntirishlar berishi mumkin, biroq ularning javoblari doimo to‘g‘ri bo‘lavermaydi. O‘quvchi sun’iy intellekt bergan ma’lumotni tekshirishi, undan foydalanganini zarur holatda ko‘rsatishi va topshiriqni o‘z fikri bilan boyitishi lozim. Bu yondashuv texnologiyani ko‘r-ko‘rona qabul qilishdan saqlaydi hamda akademik halollikni mustahkamlaydi.

4. Raqamli tarbiyada pedagog, oila va ta’lim muassasasining hamkorligi

Raqamli tarbiya samarali bo‘lishi uchun pedagog, ota-ona va ta’lim muassasasi bir-birini to‘ldiruvchi vazifalarni bajarishi kerak. Pedagog o‘quv maqsadiga mos kontentni tanlaydi, raqamli vositalardan foydalanish qoidalarini belgilaydi va o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Ota-onalar esa uy sharoitida muvozanatli ekran vaqti, yoshga mos kontent va ochiq muloqot uchun sharoit yaratadi. Ta’lim muassasasi umumiy qoidalar, maslahat va zarur texnik ko‘makni ta’minlashi lozim.

Ota-onalar bilan ishlashda faqat taqiqlashga asoslangan yondashuvdan ko‘ra, tushuntirish va hamkorlikka tayangan usul samaraliroq. Bolaga nima uchun ayrim

saytlar yoki ilovalar xavfli bo‘lishi mumkinligini tushuntirish, internetda uchragan shubhali holatlarni kattalar bilan muhokama qilishga undash muhim. Ota-onalar ham o‘zlari raqamli qurilmalardan foydalanishda namuna ko‘rsatishi, suhbat paytida telefonni chetga qo‘yishi va bolaning fikrini tinglashi kerak.

Ta’lim muassasalarida “media savodxonlik haftaligi”, axborot xavfsizligi bo‘yicha treninglar, raqamli odob mavzusidagi munozaralar va oilaviy seminarlar tashkil etish mumkin. O‘quvchilar kichik guruhlarda foydali raqamli mahsulot yaratishi, masalan, soxta xabarni aniqlash bo‘yicha infografika, internet odobi haqidagi qisqa video yoki shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash qoidalari aks etgan eslatma tayyorlashi mumkin. Bu faoliyatlar bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi.

Hamkorlikning yana bir muhim jihati — muammoli vaziyatlar yuzaga kelganda aniq harakat tartibining mavjudligidir. Ta’lim muassasasi kiberbulling, shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi yoki nomaqbul kontent bilan bog‘liq holatlarda kimga murojaat qilish mumkinligini o‘quvchilarga oldindan tushuntirishi kerak. Murojaat qilgan o‘quvchining shaxsiy hayotini hurmat qilish, vaziyatni xolis o‘rganish va zarur yordamni ko‘rsatish ishonchli muhitni yaratadi. Bunday tartiblar faqat muammo yuz bergandan keyin emas, muntazam ravishda tushuntirib borilganda samarali bo‘ladi.

Raqamli resurslarni tanlashda yosh xususiyatlari, til, madaniy muhit, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ehtiyojlari va internetga kirish imkoniyatlari hisobga olinishi lozim. Har bir o‘quvchi bir xil texnik sharoitga ega bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli raqamli topshiriqlar bilan bir qatorda muqobil usullar ham taklif etilishi, ta’lim resurslari imkon qadar tushunarli va inklyuziv bo‘lishi kerak.

5. Samaradorlikni baholash va amaliy tavsiyalar

Raqamli tarbiya natijalarini faqat o‘quvchining qurilmadan foydalana olishi yoki topshiriqni tez bajarishi bilan baholab bo‘lmaydi. Baholashda axborot manbasini tekshirish, dalillarni solishtirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn muloqotda hurmat saqlash va raqamli kontentga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratish kerak. Buning uchun kuzatish, vaziyatli topshiriqlar, o‘z-o‘zini baholash varaqalari va loyiha natijalaridan foydalanish mumkin.

Masalan, o‘quvchiga shubhali xabar berilib, undan xabarni ulashishdan oldin qanday tekshiruvlarni amalga oshirishini izohlash so‘raladi. Boshqa vaziyatda esa guruhli chatdagi haqoratli izohga qanday munosabat bildirish yoki ruxsatsiz tarqatilgan surat yuzasidan kimga murojaat qilish mumkinligi muhokama qilinadi. Javoblarda faqat to‘g‘ri variant emas, balki qarorning sababi ham baholanadi. Bu usul o‘quvchining ongli tanlov qilish qobiliyatini ko‘rsatadi.

Tahlil asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, media savodxonlik va axborot xavfsizligini tarbiyaviy ishlar rejasiga muntazam kiritish; ikkinchidan, pedagoglarning raqamli va metodik kompetensiyalarini oshirish;

uchinchidan, o‘quvchilar bilan real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashqlar o‘tkazish; to‘rtinchidan, ota-onalar bilan doimiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish; beshinchidan, raqamli vositalardan foydalanishda yoshga moslik, maxfiylik, mualliflik huquqi va inklyuzivlik tamoyillariga rioya qilish.

Amaliy ishlarning natijadorligini oshirish uchun ta’lim muassasalari o‘z faoliyatini davriy ravishda tahlil qilib borishi ham maqsadga muvofiq. O‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasida qisqa so‘rovnomalar o‘tkazish, treninglardan keyingi bilim va ko‘nikmalarni solishtirish, pedagoglarning kuzatuvlarini umumlashtirish orqali qaysi yo‘nalishlarda qo‘shimcha yordam kerakligi aniqlanadi. Bunda baholash jazolash yoki nazoratni kuchaytirish vositasi emas, balki ta’limiy yordamni yaxshilash mexanizmi sifatida qo‘llanishi kerak.

Shuningdek, raqamli ta’limning samaradorligini oshirish uchun har bir vositaning aniq pedagogik vazifasi belgilanishi lozim. Agar maqsad muloqot ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘lsa, guruhli loyiha yoki muhokama tashkil etish mumkin; axborotni tahlil qilish maqsad qilinganida esa turli manbalarni solishtirishga asoslangan topshiriqlar tanlanadi. Texnologiyadan faqat zamonaviy ko‘rinish uchun foydalanish o‘rniga, uning o‘quvchi rivojiga qo‘shadigan hissasi baholanishi kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti shaxs tarbiyasi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, biroq u bilan birga axborot, axloq va xavfsizlikka doir mas’uliyatni ham kuchaytiradi. Raqamli resurslarning tarbiyaviy salohiyati ulardan maqsadli, tanqidiy va qadriyatlarga tayangan holda foydalanilgandagina namoyon bo‘ladi. Media savodxonlik yoshlarni ma’lumotni tekshirishga, mustaqil xulosa chiqarishga va manipulyativ kontentdan ehtiyot bo‘lishga o‘rgatadi; axborot xavfsizligi esa shaxsiy ma’lumotlar va raqamli obro‘ni himoya qilishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda pedagog, oila va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Raqamli vositalar insoniy muloqot, tarbiyaviy namuna va pedagogik rahbarlikni almashtirmasligi, balki ularni qo‘llab-quvvatlashi lozim. Shu bois ta’lim tizimida media savodxonlik, raqamli odob, axborot xavfsizligi va akademik halollikni uzviy rivojlantirish kelajak avlodning mas’uliyatli, faol va raqamli muhitda mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs bo‘lib kamol topishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Media and Information Literacy. — https://www.unesco.org/en/media-information-literacy (murojaat sanasi: 12.10.2026).
2. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Second Edition of the UNESCO Model Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. — UNESCO, 2022. — https://iite.unesco.org/publications/media-and-information-literate-citizens-think-critically-click-wisely/

3. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. Digital Citizenship Education. — https://iite.unesco.org/theme/digital-citizenship-education/
4. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2003-yil 11-dekabr, 560-II-son.
5. Xushboqov I. U. Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun media savodxonlikni oshirishning pedagogik asoslari // Fan va jamiyat. — 2026. — https://journal.ndpi.uz/ss/uz_Latn/article/view/2026-2-3-009.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MULTIMEDIAVIY ERTAKLARNING BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKTIGA TA'SIRINI BAHOLASH STANDARTLARI

Qosimova Muattarxon Shokirjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512386

Annotatsiya.*Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholash uchun ilmiy asoslangan standartlar tizimi taklif etiladi. Emotsional intellekt tushunchasining nazariy asoslari, ertakning emotsional rivojlantiruvchi imkoniyatlari va multimediaviy ta’lim nazariyasi tahlil qilinadi. Baholashning to’rt yo’nalishi (his-tuyg’ularni anglash, tushunish, boshqarish va empatiya), baholash mezonlari, usullari hamda multimediaviy kontentga qo’yiladigan sifat talablari asoslab beriladi. Natijalar maktabgacha va boshlang’ich ta’lim muassasalarida raqamli ertak resurslarini tanlash va ularning samaradorligini o’lchashda qo’llanishi mumkin.*
Kalit so‘zlar: *multimediaviy ertak, emotsional intellekt, raqamli transformatsiya, baholash standartlari, empatiya, maktabgacha ta’lim, boshlang’ich ta’lim.*
Аннотация.*В статье предлагается система научно обоснованных стандартов оценки влияния мультимедийных сказок на эмоциональный интеллект детей в условиях цифровой трансформации. Рассматриваются теоретические основы эмоционального интеллекта, развивающий потенциал сказки и теория мультимедийного обучения. Обосновываются четыре направления оценки (осознание, понимание, регуляция эмоций и эмпатия), критерии, методы и требования к качеству мультимедийного контента.*
Ключевые слова: *мультимедийная сказка, эмоциональный интеллект, цифровая трансформация, стандарты оценки, эмпатия, дошкольное образование, начальное образование.*
Abstract. *The article proposes a system of research-based standards for assessing the impact of multimedia fairy tales on children’s emotional intelligence in the context of digital transformation. It examines the theoretical foundations of emotional intelligence, the developmental potential of fairy tales and the theory of multimedia learning. Four assessment domains (awareness, understanding and regulation of emotions, and empathy), criteria, methods and quality requirements for multimedia content are substantiated.*
Keywords: *multimedia fairy tale, emotional intelligence, digital transformation, assessment standards, empathy, preschool education, primary education.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda. O’zbekistonda bu jarayon Raqamli O’zbekiston 2030 strategiyasi doirasida davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Bolalar uchun yaratilgan animatsion ertaklar, interaktiv elektron kitoblar, audio va video ertaklar, mobil ilovalar ta’lim amaliyotining odatiy qismiga aylanmoqda. Ammo bunday resurslarning soni ortib borayotgan bir paytda ularning bolaning shaxsiy rivojlanishiga, xususan emotsional sohasiga qanday ta’sir ko’rsatishini baholash bo’yicha yagona va ilmiy asoslangan standartlar yetarlicha shakllanmagan. Muammoning dolzarbligi shundaki, ertak azaldan bolani his-tuyg’ularni tanish, ularni nomlash va ijtimoiy muloqotga tayyorlash vositasi bo’lib kelgan. Raqamli muhitda esa ertak ovoz, tasvir, harakat va

interaktivlik bilan boyiydi. Bu imkoniyat bir tomondan bolaning qiziqishi va tushunishini kuchaytirishi, ikkinchi tomondan diqqatni chalg’itib, hikoyaning ma’no qatlamini yuzakilashtirishi mumkin. Shu sababli multimediaviy ertakning ta’sirini taxminga emas, aniq mezonlarga asoslanib baholash zarur. Tadqiqotning maqsadi multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholashning nazariy-metodik standartlarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: emotsional intellekt tushunchasining mazmunini aniqlash, ertakning emotsional rivojlantiruvchi imkoniyatlarini ko’rsatish, multimediaviy kontentning ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish, baholash yo’nalishlari, mezonlari va usullarini tizimlashtirish. Emotsional intellekt tushunchasi ilmiy muomalaga Piter Saloveyy va Jon Mayer tomonidan kiritilgan. Ular uni o’z va boshqalarning his-tuyg’ularini kuzatish, ularni farqlash va olingan ma’lumotdan fikrlash hamda xatti-harakatni yo’naltirishda foydalanish qobiliyati sifatida ta’riflaydilar. Keyinchalik bu qobiliyat to’rt tarkibiy qismga ajratildi: his-tuyg’ularni idrok etish, ulardan fikrlashda foydalanish, ularni tushunish va boshqarish. Daniel Goleman esa tushunchani keng jamoatchilikka tanishtirib, o’zini anglash, o’zini boshqarish, ijtimoiy sezgirlik va munosabatlarni boshqarishni ajratib ko’rsatgan. Bolalarda emotsional kompetentlik masalasi Kerolin Saarni tomonidan chuqur o’rganilgan. Uning fikricha, emotsional kompetentlik his-tuyg’ularni anglash, ularni ifodalash, boshqalarning his-tuyg’ulariga javob berish va o’z emotsional holatini tartibga solishdan iborat bo’lib, bola bu ko’nikmalarni ijtimoiy muhitda shakllantiradi [5]. Susanna Denxem maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional rivojlanishning asosiy yo’nalishlarini yoritgan [6]. Bu qarashlar baholashni yosh xususiyatlariga moslab olib borish zarurligini ko’rsatadi.

Ertakning emotsional ahamiyati borasida Bruno Bettelxaym ertak bolaga ichki qo’rquv va ziddiyatlarni ramziy shaklda anglash imkonini beradi, deb hisoblagan. Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuviga ko’ra, bolaning psixik rivoji madaniy vositalar va kattalar bilan hamkorlik orqali amalga oshadi [8]. Ertak shunday madaniy vositalardan biri bo’lib, unda his-tuyg’ular qahramonlar va vaziyatlar orqali ochiq nomlanadi va bola uchun xavfsiz tajriba maydoniga aylanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o’rganish nazariyasi esa bolaning namuna kuzatish orqali xulq shakllarini o’zlashtirishini asoslaydi. Bu nazariya qahramonlarning emotsional xatti-harakati bolaga namuna bo’lib xizmat qilishini tushuntiradi. Multimediaviy muhitning o’ziga xosligi Richard Mayerning multimediaviy o’rganishning kognitiv nazariyasida tahlil qilingan. Nazariyaga ko’ra, odam axborotni tasviriy va so’zli kanallar orqali alohida qayta ishlaydi, har bir kanalning sig’imi cheklangan, shuning uchun ortiqcha va tartibsiz ta’sirlar o’rganishga to’sqinlik qiladi. Bundan chiqadigan xulosa shuki, multimediaviy ertakning emotsional ta’siri undagi tasvir, ovoz va matnning o’zaro uyg’unligiga bog’liq bo’ladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, tizimli yondashuv va

modellashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo’lib, taklif etilayotgan standartlar keyingi empirik sinovdan o’tkazilishi lozim bo’lgan ishchi model sifatida taqdim etiladi. Baholash standartlarini ishlab chiqishda quyidagi uch tamoyilga tayanish maqsadga muvofiq. Birinchisi, yoshga moslik tamoyili: mezonlar va vazifalar bolaning rivojlanish bosqichiga mos bo’lishi shart. Ikkinchisi, ko’p manbalilik tamoyili: natija bitta usulga emas, bola o’zi, tarbiyachi yoki o’qituvchi va ota-ona kabi bir necha manbadan olingan ma’lumotlarga asoslanishi kerak. Uchinchisi, ta’sirni kontentdan ajratib baholash tamoyili: bolaning emotsional rivojlanishidagi o’zgarish ertakning o’zi, kattalar ishtiroki yoki boshqa omillar bilan bog’liqligini farqlash uchun nazorat sharoitlari yoki solishtirma guruhlardan foydalaniladi.

Emotsional intellektni baholashning birinchi yo’nalishi his-tuyg’ularni anglash va nomlashdir. Bu yerda bolaning qahramon yuzidagi ifoda, ovoz ohangi va vaziyatdan kelib chiqib quvonch, qayg’u, qo’rquv, g’azab kabi asosiy holatlarni to’g’ri aniqlashi, ularni so’z bilan atay olishi o’lchanadi. Ikkinchi yo’nalish his-tuyg’ularning sabablarini tushunishdir: bola qahramon nega xafa bo’lganini yoki nega xursand ekanini voqealar zanjiri asosida tushuntira oladimi, shu aniqlanadi. Uchinchi yo’nalish emotsional o’zini boshqarish bo’lib, bolaning ertakdagi qiyin vaziyatlarga munosabati, o’z his-tuyg’ularini maqbul shaklda ifodalash usullarini tanlashi baholanadi. To’rtinchi yo’nalish empatiya va ijtimoiy xulq bo’lib, bolaning qahramonga hamdardligi, yordam berish tayyorligi va tengdoshlariga munosabati kuzatiladi. Har bir yo’nalish uchun uch darajali mezon tizimini qo’llash mumkin. Boshlang’ich darajada bola faqat eng sodda his-tuyg’ularni kattalar yordamida ajratadi. O’rta darajada mustaqil nomlaydi va oddiy sabab-oqibat bog’lanishini ko’rsatadi. Yuqori darajada esa his-tuyg’ularni turli vaziyatlarda aniqlaydi, aralash his-tuyg’ularni farqlaydi, o’z tajribasi bilan bog’laydi va konstruktiv yechim taklif etadi. Bu darajalar tadqiqotchi tomonidan aniq xatti-harakat ko’rsatkichlari bilan to’ldirilishi va kichik guruhda dastlabki sinovdan o’tkazilishi kerak.

Baholash usullari sifatida quyidagilarni tavsiya etish mumkin. Tizimli kuzatuv ertak ko’rish va muhokama jarayonida bolaning reaksiyalarini oldindan tuzilgan jadval asosida qayd etishni ta’minlaydi. Ertak asosidagi suhbat va vaziyatli savollar bolaning tushunish va sabab-oqibat bog’lash qobiliyatini ochib beradi. Tasvirli shkalalar, masalan his-tuyg’ularni ifodalovchi yuzchalar to’plami, kichik yoshdagi bolalar uchun og’zaki murakkab javoblardan qulayroqdir. Ota-ona va tarbiyachi so’rovnomalari bolaning kundalik hayotdagi emotsional xulqini ko’rsatadi. Rasm chizish va qayta hikoyalash topshiriqlari bolaning ichki tasavvurlarini yoritadi. Ta’sirdan oldingi va keyingi natijalarni solishtiruvchi pedagogik tajriba eng ishonchli xulosa beradi. Xalqaro amaliyotda bolalar emotsional intellektini o’lchash uchun standartlashtirilgan asboblar ham mavjud, jumladan Bar-On emotsional kvotient so’rovnomasining yoshlar uchun varianti. Ularni mahalliy tilga va madaniy

muhitga moslashtirish alohida ilmiy ish talab qiladi. Multimediaviy ertakning o’ziga qo’yiladigan sifat standartlari baholashning ajralmas qismidir, chunki kontent sifati natijaga bevosita ta’sir qiladi. Birinchi talab mazmun va ma’naviy-axloqiy yaroqlilikka tegishli: ertak milliy qadriyatlarga mos, zo’ravonlik va qo’rqitishdan xoli bo’lishi, his-tuyg’ularni ochiq va to’g’ri talqin etishi lozim. Ikkinchi talab dizayn va ta’sir uyg’unligiga tegishli: Mayer nazariyasiga muvofiq tasvir, ovoz va matn bir-birini to’ldirishi, keraksiz bezaklar va ortiqcha animatsiyalar bolaning diqqatini chalg’itmasligi kerak [10]. Uchinchi talab interaktivlikka tegishli: interaktiv elementlar hikoyaning emotsional mazmuniga xizmat qilishi, bolani o’yin-kulgi uchun emas, qahramon holatini o’ylashga yo’naltirishi zarur. To’rtinchi talab tilga tegishli: ertak ona tilining boyligi va me’yorlarini saqlashi, nutq tempi bola yoshiga mos bo’lishi kerak. Beshinchi talab kattalar ishtirokiga tegishli: ertak bola bilan kattalar o’rtasida muhokama uchun savollar va topshiriqlar taklif qilsa, uning emotsional ta’siri kuchayadi, bu

Vygotskiyning hamkorlikdagi rivojlanish g’oyasi bilan mos keladi [8]. Oltinchi talab ekran vaqti va xavfsizligiga tegishli: ko’rish davomiyligi yoshga mos cheklanishi, ilovalar reklama va shaxsiy ma’lumotlarni to’plashdan xoli bo’lishi shart. Raqamli transformatsiya baholash imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Ilovalar bolaning ertakdagi harakatlarini, javob berish vaqtini va tanlovlarini qayd etishi mumkin. Biroq bunday ma’lumotlar bolaning emotsional holati haqida to’g’ridan-to’g’ri xulosa chiqarishga yetarli emas va pedagogik kuzatuv bilan birga tahlil qilinishi kerak. Shuningdek, bolalar ma’lumotlarini yig’ish va saqlashda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish qoidalariga qat’iy amal qilish va ota-onaning roziligini olish zarur. Multimediaviy ertakning o’zi emotsional intellektni rivojlantirishni kafolatlamaydi. Natija ertak sifati, bolaning yoshi, kattalar ishtiroki va foydalanish davomiyligi kabi omillar majmuasiga bog’liq. Shuning uchun baholash faqat bolaning ertakni yoqtirishini emas, uning emotsional ko’nikmalaridagi o’zgarishni o’lchashga yo’naltirilishda. Tadqiqot natijasida multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholashning standartlar tizimi asoslandi. Tizim to’rt yo’nalishni (his-tuyg’ularni anglash, ularning sabablarini tushunish, o’zini boshqarish, empatiya), uch darajali mezonni, ko’p manbali baholash usullarini va kontentga qo’yiladigan oltita sifat talabini o’z ichiga oladi. Taklif etilgan standartlar maktabgacha va boshlang’ich ta’lim muassasalarida raqamli ertak resurslarini tanlash, ularning samaradorligini o’lchash hamda keyingi empirik tadqiqotlarni rejalashtirishda foydalanilishi mumkin. Kelgusida modelni mahalliy namunada sinovdan o’tkazish, o’lchov asboblarini o’zbek tiliga moslashtirish va ishonchlilik ko’rsatkichlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan Raqamli O’zbekiston 2030 strategiyasi.
2. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 1990, vol. 9, no. 3, pp. 185-211.
3. Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence? In: Salovey P., Sluyter D. (eds.) Emotional Development and Emotional Intelligence: Educational Implications. New York: Basic Books, 1997, pp. 3-31.
4. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
5. Saarni C. The Development of Emotional Competence. New York: Guilford Press, 1999.
6. Denham S.A. Emotional Development in Young Children. New York: Guilford Press, 1998.
7. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. New York: Knopf, 1976.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
10. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2009.
11. Bar-On R., Parker J.D.A. (eds.) The Emotional Quotient Inventory: Youth Version (EQ-i:YV). Toronto: Multi-Health Systems, 2000.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КИБЕР-ЭТИКАСИ ВА РАҚАМЛИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ТАРБИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИНГ РОЛИ

п.ф.н., доц. С.Р. Абдалова
Ўзбекистон Миллий университети
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512410

Ушбу мақолада замонавий таълим тизимида ўқувчиларнинг рақамли маданиятини шакллантириш, кибер-этика нормаларини сингдириш ва рақамли хавфсизликни таъминлашда интеграциялашган тарбиявий ресурсларнинг ўрни ва аҳамияти ёритилган. Бугунги кунда ахборот хуружи ва носоғлом контентдан ўқувчи-ёшларни ҳимоя қилишда анъанавий педагогик усуллар билан бир қаторда рақамли платформалар, интерактив кейслар ҳамда таълим ресурсларини узвий интеграция қилишнинг муҳимлиги асосланган.
Калит сўзлар: *кибер-этика, рақамли хавфсизлик, интеграциялашган тарбиявий ресурслар, рақамли маданият, медиасаводхонлик, рақамли таълим муҳити, кибер-таҳдидлар, тарбиявий механизмлар.*

В данной статье рассматриваются роль и значение интегрированных воспитательных ресурсов в формировании цифровой культуры, привитии норм киберэтики и обеспечении цифровой безопасности учащихся в современной системе образования. Обоснована необходимость комплексного внедрения цифровых платформ, интерактивных кейсов и образовательных ресурсов наряду с традиционными педагогическими методами для защиты учащихся от информационных угроз и деструктивного контента.
Ключевые слова: *киберэтика, цифровая безопасность, интегрированные воспитательные ресурсы, цифровая культура, медиаграмотность, цифровая образовательная среда, киберугрозы, воспитательные механизмы.*

This paper explores the role and significance of integrated educational and upbringing resources in shaping students' digital culture, instilling cyberethics norms, and ensuring digital safety within the modern education system. It substantiates the necessity of seamlessly integrating digital platforms, interactive case studies, and learning resources alongside traditional pedagogical methods to protect young learners from information threats and harmful online content.
Keywords: *cyberethics, digital safety, integrated educational resources, digital culture, media literacy, digital learning environment, cyber threats, educational mechanisms.*

Бугунги шиддат билан ривожланаётган глобал ахборот жамиятида рақамли технологиялар таълим ва тарбия тизимининг ажралмас қисмига айланди. Рақамлаштириш жараёни ўқувчиларга кенг билим олиш, дунёқарашини кенгайтириш ва мулоқот қилиш имкониятларини яратиш билан бир қаторда, бир қатор кибер-таҳдидлар ва кибер-буллинг, носоғлом контент ҳамда ахборот хуружлари каби салбий омилларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Ушбу шароитда ўқувчи-ёшларнинг кибер-этикаси (рақамли мулоқот маданияти, интернет ахлоқи ва масъулияти) ҳамда рақамли хавфсизлигини таъминлаш педагогик фаолиятнинг энг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Тарбиявий ишларни анъанавий чеклаш ёки ман этиш усуллари

билан чеклаш кутилган натижани бермайди. Бунинг учун рақамли ва анъанавий тарбия ресурсларини таълим жараёнига тизимли ҳамда мутаносиб равишда интеграция қилиш зарурдир. Ушбу тезисда интеграциялашган тарбиявий ресурсларнинг ўқувчиларда кибер-этика ва рақамли хавфсизлик кўникмаларини шакллантиришдаги ўрни ҳамда педагогик механизми атрофлича ёритилган.

Интеграциялашган тарбиявий ресурсларнинг мазмуни ва тузилмаси.

Интеграциялашган тарбиявий ресурслар - бу анъанавий педагогик методикалар ва замонавий рақамли контентнинг (интерактив видеороликлар, виртуал кейслар, геймификацияланган топшириқлар ва таълим платформалари) яхлит ва мақсадли уйғунлигидир. Ушбу ресурслар ўқувчиларда нафақат билим, балки кибер-маконда хавфсиз ва масъулиятли хулқ-атвор кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Ушбу ресурсларнинг асосий мақсади - ўқувчиларда шунчаки назарий тушунчаларни эмас, балки ахборот маконида масъулиятли хулқ-атвор, критик фикрлаш ва рақамли маданиятни шакллантиришдан иборат.

Интеграциялашган тарбиявий ресурсларнинг асосий таркибий қисмлари.

1. Медиа ва мультимедиа контентлари. Мотивацион ва ахлоқий мавзудаги видеороликлар, виртуал экскурсиялар (музейлар ва тарихий қадамжолар); Интерактив инфографикалар, аудио-ҳикоялар ва подкастлар.

2. Интерактив ва геймификацияланган кейслар. Кибер-этика, интернет хавфсизлиги ва тармоқдаги мулоқот маданиятига оид симуляцион ўйинлар;Топшириқлар банки, рақамли квестлар ва ролли педагогик ситуацион кейслар.

3. Электрон ва платформавий манбалар. Мактаб ва таълим тизимлари платформаларидаги (LMS) тарбиявий модуллар; Ота-оналар ва ўқувчилар учун рақамли гигиена ва медиасаводхонлик бўйича рақамли қўлланмалар.

Педагогик афзалликлари ва аҳамияти.

Кўргазмалилик ва қизиқарлилик: ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига мос ҳолда тарбиявий маълумотларни қабул қилиш ва ўзлаштириш даражасини оширади.

Ахборот хуружларидан ҳимоя: ўқувчида сохта (фейк) маълумотларни ажратиш ва ахборот гигиенасига риоя қилиш кўникмасини шакллантиради.

Узвийлик ва узлуксизлик: дарс жараёни (информатика, тарбия, адабиёт, биология ва фан асослари), синфдан ташқари тадбирлар ва оилавий тарбия ўртасидаги алоқадорликни таъминлайди.

Рақамли изларни мониторинг қилиш: интерактив ресурслар орқали ўқувчиларнинг фаоллиги, қизиқишлари ва хулқ-атвори динамикасини (learning analytics) таҳлил қилиш имконини беради.

Таълим жараёнига сингдириш босқичлари:

Босқич	Фаолият мазмуни
1. Саралаш ва экспертиза	Ресурснинг ёш хусусияти, психологик ва педагогик хавфсизлигини текшириш.
2. Дидактик интеграция	Тарбиявий соатлар, маънавият дақиқалари ва фан дарсларига ресурсни мантиқий улаш.
3. Интерактив муҳокама	Контентни шунчаки томоша қилмай, кейс-стади ва дебатлар орқали хулоса чиқариш.
4. Баҳолаш ва қайта алоқа	Ўқувчиларнинг рақамли маданияти ва хавфсизлик кўникмаларининг ўзгаришини кузатиш.

Интеграциялашган ресурслар орқали кибер-этика ва хавфсизликни шакллантириш йўналишлари:

медиасаводхонлик ва критик фикрлаш: интерактив тарбиявий кейслар ва мультимедиа манбалари орқали ўқувчиларга фейк хабарларни чин маълумотлардан ажратиш, ахборот гигиенасига риоя қилиш ҳамда носоғлом контентни тушуниб етган ҳолда рад этиш ўргатилади;

рақамли мулоқот маданияти (кибер-этика): онлайн ҳамжамиятларда ўзини тутиш, ўзгаларнинг шахсий дахлсизлигини ҳурмат қилиш, кибер-буллингга йўл қўймаслик ва тармоқда масъулиятли мулоқот олиб бориш бўйича амалий топшириқлар тарбиявий соатлар мазмунига сингдирилади;

рақамли из ва шахсий маълумотлар ҳимояси: ўқувчиларнинг рақамли таълим изларини мониторинг қилиш ва таҳлил қилиш орқали уларга шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ва кибер-хавфсизлик қоидалари амалда тушунтирилади.

Таълим жараёнига интеграция қилишнинг педагогик механизми: интеграция механизми бир нечта босқичларни ўз ичига олади:

босқичма-босқич ёндашув: тарбиявий ресурсларни фанлараро (онформатика, тарбия, адабиёт, биология ва фан асослари) синфдан ва мактабдан ташқари тадбирлар билан узвий боғлаш;

интерактив ва геймификацияланган шакллар: симуляция, ролли ўйинлар ва рақамли квестлардан фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг қизиқишини ошириш;

уч томонлама ҳамкорлик (мактаб - ўқувчи - оила): интеграциялашган ресурслардан ота-оналар ҳам уйда рақамли хавфсизлик ва тарбияни таъминлашда фойдаланишлари учун шароит яратиш.

Демак, интеграциялашган тарбиявий ресурслардан тизимли фойдаланиш ўқувчида шунчаки чеклаш ва тақиқларга асосланган хавфсизлик эмас, балки ички масъулият, юқори рақамли маданият ва кибер-этика нормаларига асосланган ўз-ўзини ҳимоя қилиш кўникмасини ривожлантиради.

Тадқиқот шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг кибер-этикаси ва рақамли хавфсизлигини таъминлаш жараёнида интеграциялашган тарбиявий ресурслардан фойдаланиш анъанавий чеклаш усулларига нисбатан юқори педагогик самарадорлик беради. Рақамли контент, интерактив кейслар ва геймификация элементларининг таълим-тарбия жараёнига тизимли сингдирилиши ўқувчиларда шунчаки назарий билимларни эмас, балки ахборот хуружларига нисбатан критик фикрлаш, кибер-маконда масъулиятли хулқ-атвор ва ўз-ўзини ҳимоя қилиш кўникмаларини шакллантиради.

Амалий механизми тўғри йўлга қўйилган интеграциялашган тарбиявий ресурслар мактаб, ўқувчи ва оила ўртасидаги узвий ҳамкорликни таъминлаб, хавфсиз ҳамда баркамол рақамли таълим муҳитини барпо этишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдалова, С. Р. Таълим жараёнида рақамли таълим излари ва педагогик аналитикадан фойдаланишнинг методик асослари. Ташкент: Муаллиф. 2025.
2. Ахмедова, М. К.. Умумий ўрта таълим мактабларида рақамли тарбия ва кибер-этика кўникмаларини шакллантириш муаммолари. Педагогика ва психологияда инновациялар, 7(2), 2024. -С. 45-52.
3. Раҳимова, Д. А. Замонавий ахборот муҳитида ўқувчиларнинг медиасаводхонлиги ва рақамли хавфсизлигини таъминлаш педагогик муаммо сифатида (Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). Тошкент. 2023.
4. Livingstone, S. The Quantum of Risks? Age-related vulnerability to online risks: A rapid evidence review. UNICEF Office of Research – Innocenti. 2021.
5. Ribble, M. Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know (3rd ed.). International Society for Technology in Education (ISTE). 2015.

TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE SPECIAL EDUCATION TEACHERS TO DEVELOP STUDENTS’ PERCEPTUAL SKILLS IN INCLUSIVE EDUCATION

Zulfiya Abdurakhmanovna Karimova
Independent Researcher, Chirchik State Pedagogical University
Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology, Alfraganus University
orcid: 0009-0008-8370-8771 karimova.z@afu.uz
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512482

Abstract. *This paper explores the development of students’ perceptual skills in inclusive education and technologies for preparing future special education teachers. It focuses on individual learner needs, sensory perception, adapted materials, digital technologies, practical training, and reflective analysis.*

Keywords: *inclusive education, perceptual skills, special education teachers, professional training, sensory perception, digital technologies.*

Annotatsiya. *Maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning perseptiv ko‘nikmalarini rivojlantirish va bo‘lajak maxsus pedagoglarni tayyorlash texnologiyalari yoritilgan. Shuningdek, individual yondashuv, moslashtirilgan o‘quv materiallari va raqamli texnologiyalarning ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, perseptiv ko‘nikmalar, maxsus pedagog, kasbiy tayyorgarlik, sensor idrok, raqamli texnologiyalar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются технологии развития перцептивных навыков учащихся в условиях инклюзивного образования и подготовки будущих специальных педагогов. Раскрывается значение индивидуального подхода, адаптированных учебных материалов и цифровых технологий.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, перцептивные навыки, специальный педагог, профессиональная подготовка, сенсорное восприятие, цифровые технологии.*

Introduction. In contemporary education, promoting inclusive education, ensuring equal learning opportunities, and addressing the individual needs of all learners are among the key pedagogical priorities. Inclusive education aims not only to ensure learners’ participation in educational activities but also to support the development of their cognitive abilities, independent functioning, and social interaction.

Perceptual skills play an important role in students’ cognitive development. These skills involve perceiving objects and phenomena in the surrounding environment through the senses, distinguishing their characteristics, comparing and analysing information, and drawing appropriate conclusions. They are essential for learning academic content, developing spatial orientation, engaging in verbal communication, and participating in everyday activities.

The development of perceptual skills among learners with special educational needs should be organized in accordance with their individual developmental characteristics and abilities. Therefore, preparing future special education teachers

to use effective methods, technologies, and resources for developing perceptual skills represents an important pedagogical challenge.

Main Body. The development of perceptual skills is closely associated with students’ learning activities, cognitive processes, and interactions with their environment. Perception involves distinguishing sensory information, identifying relevant features, and connecting new information with previous experience. To facilitate this process effectively, teachers need to consider learners’ sensory abilities, perceptual characteristics, and individual educational needs.

In inclusive education, the development of perceptual skills should not be limited to isolated exercises. It is advisable to integrate these activities into academic tasks, communication, collaborative learning, and everyday situations. Such an approach can help learners apply their knowledge and skills in different contexts.

The preparation of future special education teachers for this work can be organized around the following pedagogical technologies.

1. Diagnostic and analytical technology. This technology focuses on identifying the characteristics of students’ perceptual skills through pedagogical observation, specialized tasks, and the analysis of learning outcomes. Future teachers learn to identify learners’ strengths, areas requiring support, and individual educational needs. Assessment should focus on monitoring each learner’s progress rather than comparing learners with one another.

2. Sensory-developmental technology. This approach involves exercises designed to help learners distinguish the shape, size, texture, sound, and other characteristics of objects. Object models, tactile materials, audio resources, and other adapted teaching materials can be incorporated into educational activities. Tasks should be selected according to learners’ ages, individual abilities, and special educational needs.

3. Interactive and digital technologies. Digital learning resources, interactive exercises, audio materials, and adapted multimedia tools can enrich the process of developing perceptual skills. However, the selection of technologies should be guided by their educational relevance and accessibility for all learners. For example, audio descriptions, enlarged images, or tactile materials may support learners who experience difficulties perceiving visual information.

4. Individualized learning design technology. This approach involves setting learning objectives, selecting tasks, determining appropriate forms of support, and evaluating outcomes in accordance with each learner’s educational needs and developmental characteristics. Task complexity, completion time, the format of instructions, and the level of assistance should be adjusted to learners’ abilities.

5. Collaborative pedagogical technology. Group activities, pair work, problem-solving tasks, and communication-based exercises help connect perceptual skills with social interaction. In such learning environments, teachers should encourage

the active participation of every learner, provide appropriate accommodations, and promote mutual support.

Integrating theoretical knowledge with practical experience is essential when preparing future special education teachers to apply these technologies. Case studies, pedagogical scenario modelling, microteaching, practical projects, and reflective analysis can be used for this purpose.

For example, student teachers may be asked to design a set of exercises aimed at developing perceptual skills in learners with different educational needs. They identify the learning objectives, select appropriate teaching materials, adapt the tasks, and establish criteria for evaluating the expected outcomes. Such activities can contribute to the development of methodological thinking, decision-making in challenging situations, and the ability to design pedagogical solutions that respond to individual learning needs.

Interdisciplinary integration should also be emphasized in teacher preparation. Connecting knowledge from special education, psychology, neuropsychology, didactics, and information technology can support a more comprehensive understanding of perceptual development. Professional competence involves not only knowing various teaching methods but also selecting them appropriately for specific situations, analysing outcomes, and modifying pedagogical approaches when necessary.

An important condition for effective teacher preparation is the integration of theoretical instruction, practical activities, and reflective learning. Future teachers should be encouraged to analyse educational situations, justify their choice of teaching methods, and evaluate the accessibility of learning materials. This approach can help them develop a flexible professional perspective and respond appropriately to the diverse needs of learners in inclusive classrooms.

Conclusion. In conclusion, developing students’ perceptual skills in inclusive education is an important professional responsibility of future special education teachers. The effectiveness of this process depends on considering individual learner characteristics, using adapted teaching materials, and selecting appropriate pedagogical technologies.

Integrating diagnostic and analytical, sensory-developmental, interactive, individualized learning design, and collaborative technologies into teacher preparation can provide a methodological foundation for developing future teachers’ practical competencies. Case studies, pedagogical scenario modelling, practical projects, and reflective analysis play an important role in this process.

Therefore, higher education institutions should improve the preparation of future special education teachers for developing perceptual skills, strengthen the practical component of teacher education, and expand methodological resources that address individual educational needs.

Particular attention should be given to developing teachers’ abilities to select accessible teaching materials, design individualized learning activities, and create supportive educational environments in which every learner can participate meaningfully.

References

1. Vygotsky, L. S. (1983). Fundamentals of Defectology. Moscow: Pedagogika. (In Russian).
2. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
3. UNESCO. (2017). A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO.
4. Inkluziv maktab sharoitida kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy-perseptiv tajribani shakllantirish. (2025). «Maktabgacha Va Maktab ta’limi» Jurnali, 3(12). https://doi.org/10.5281/zenodo.17962491
5. Karimova, Z. A. (2025). Технологии формирования готовности к развитию перцептивных навыков. Filologiya va pedagogika, (12), 129–131. https://tilvaadabiyot.uz/f/15-son_filologiya_va_pedagogika_2025.pdf
6. Karimova Zulfiya Abdurakhmanovna. (2026). Technologies For Preparing Future Special Educators To Develop Students’ Perceptual Skills In Inclusive Education. International Journal of Pedagogics, 6(05), 326–331. https://doi.org/10.37547/ijp/Volume06Issue05-74
7. Karimova Zulfiya Abdurakhmanovna. (2026). Technologies For Preparing Future Special Educators To Develop Students’ Perceptual Skills In Inclusive Education. Oscar Journal of IJP, 6(05), 326–331

SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI TA’LIM RESURSLARINI TANLASH VA TIZIMLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Matayev Elyor Dilmonovich
DXX “Temurbeklar maktabi” HAL o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512527

Annotatsiya: *Maqolada o‘quvchilarda vatanparvarlikni tarbiyalashga xizmat qiladigan raqamli ta’lim resurslarini tanlash va tartibga solish yo‘llari ko‘rsatilgan. Oltita tanlov tamoyili va resurslarni amaliyotda qo‘llash uchun pedagogik model taklif etilgan. Raqamli tarbiyaviy kontent tasodifan emas, ilmiy tamoyillar asosida tanlanishi kerak.*
Kalit so‘zlar: *vatanparvarlik tarbiyasi, raqamli ta’lim resurslari, fanlararo integratsiya, pedagogik model, mazmun modullari, metodologik tamoyillar.*
Аннотация: *В статье показано, как отбирать и упорядочивать цифровые образовательные ресурсы для воспитания патриотизма у учащихся. Предложены шесть принципов отбора и педагогическая модель применения ресурсов на практике. Цифровой воспитательный контент нужно выбирать не случайно, а на основе научных принципов.*
Ключевые слова: *патриотическое воспитание, цифровые образовательные ресурсы, межпредметная интеграция, педагогическая модель, содержательные модули, методологические принципы.*
Abstract: *The article shows how to select and organize digital educational resources for developing patriotism in students. It proposes six selection principles and a pedagogical model for applying the resources in practice. Digital educational content should be chosen on scientific principles, not at random.*
Keywords: *patriotic upbringing, digital educational resources, interdisciplinary integration, pedagogical model, content modules, methodological principles.*

Raqamli makonning tez sur’atlar bilan kengayishi yosh avlodning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda, shu bois ta’lim-tarbiya jarayonini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi PQ-4375-son qarori [1] bilan harbiy-akademik ta’lim muassasalarida o‘smirlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yagona davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan bo‘lsa, 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son farmon bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ta’lim sohasida raqamli vositalardan foydalanishni rivojlantirish vazifasini belgilaydi [2], [3].

Shu bilan birga, amaliyotda vatanparvarlik tarbiyasiga oid raqamli materiallar ko‘pincha bir-biridan ajralgan holda, yagona mazmuniy mantiqqa ega bo‘lmagan tarzda tanlanadi: o‘qituvchi o‘zi uchrab qolgan videoroliklar, taqdimotlar yoki veb-saytlardan foydalanadi, biroq bu materiallarning qaysi tamoyillar asosida tanlanishi va qaysi pedagogik tizim doirasida qo‘llanilishi ilmiy jihatdan asoslanmay qoladi. Natijada raqamli vositalarning tarbiyaviy salohiyati to‘liq ro‘yobga chiqmaydi. Ushbu holatlar mazkur maqolaning predmetini — shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan

raqamli ta’lim resurslarini tanlash va tizimlashtirishning metodologik asoslarini — belgilaydi.

Maqolaning maqsadi — vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli ta’lim resurslarini tanlashning ilmiy tamoyillarini asoslash hamda ularni amaliyotga joriy etishning integrativ pedagogik modelini tavsiflashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, me’yoriy hujjatlar va o‘quv dasturlarining kontent-tahlili, shuningdek pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Raqamli tarbiyaviy kontent mazmunini tanlash tamoyillari. Ta’lim mazmunini tanlash va tuzishda V.V.Krayevskiy va I.Ya.Lerner rahbarligida ishlab chiqilgan nazariyaga tayanish maqsadga muvofiqdir. Ushbu nazariyaga ko‘ra, ta’lim mazmuni jamiyat to‘plagan ijtimoiy tajribaning to‘rt elementini — tabiat, jamiyat va inson faoliyati haqidagi bilimlarni, faoliyat usullari tajribasini, ijodiy faoliyat tajribasini hamda dunyoga emotsional-qadriyatli munosabat tajribasini — o‘z ichiga oladi [4]. Bu nazariya vatanparvarlik fazilatining kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulqiy-faoliyat komponentlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muvofiqlashadi: bilimlar elementi kognitiv komponentga, emotsional-qadriyatli munosabat tajribasi mos komponentga, faoliyat usullari va ijodiy tajriba esa xulqiy-faoliyat komponentiga asos bo‘ladi.

Mazmunni tuzishning ikkinchi nazariy asosi fanlararo aloqadorlik nazariyasidir. V.N.Maksimova fanlararo aloqalarni o‘quv fanlari mazmuni, o‘qitish usullari va ta’limni tashkil etish shakllari darajasida namoyon bo‘ladigan didaktik shart sifatida tavsiflaydi [5]. Fanlararo integratsiyaning amaliy modellari orasida R.Fogarti taklif etgan “to‘r” (webbed) va “ip” (threaded) modellari alohida ahamiyatga ega: birinchisida turli fanlar umumiy mavzu atrofida birlashtiriladi, ikkinchisida esa muayyan ko‘nikma yoki qadriyat barcha fanlar orqali izchil o‘tkaziladi [6]. Raqamli resurslarni tanlashda esa YUNESKOning ochiq ta’lim resurslari bo‘yicha tavsiyasiga tayanish zarur — bu hujjat resurslardan erkin foydalanish, ularni moslashtirish va qayta tarqatish huquqini belgilaydi [7].

Yuqoridagi nazariy asoslar hamda amaldagi o‘quv dasturlari va raqamli resurslar bazasining tahlili natijasida mazmunni tanlashning oltita tamoyili aniqlandi (1-rasm).

1-rasm. Raqamli tarbiyaviy kontent mazmunini tanlashning metodologik tamoyillari

Keltirilgan tamoyillar bir-biridan alohida emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi tizim sifatida amal qiladi: masalan, ilmiylik tamoyili raqamli resursning mazmuniy ishonchliligini, raqamli ochiqlik tamoyili esa uning amaliy foydalanuvchanligini ta’minlaydi. Tamoyillarning birgalikda qo‘llanilishi raqamli resurslarni tasodifiy to‘plamdan maqsadli tizimga aylantiradi.

2. Raqamli resurslarni amaliyotga joriy etishning integrativ pedagogik modeli. Mazmunning o‘zi natijani kafolatlamaydi — uni amalga oshiradigan pedagogik mexanizm zarur. V.A.Shtoffning ta’rifiga ko‘ra, model tadqiqotchi tomonidan fikran tasavvur qilinadigan yoki moddiy shaklda yaratiladigan obyekt bo‘lib, u asl obyektning o‘rnini bosib, u haqida yangi bilim beradi. A.N.Daxin pedagogik modelni real ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy tarkibiy qismlari va ular orasidagi aloqalarni soddalashtirilgan shaklda aks ettiruvchi tizim sifatida belgilaydi [8], V.P.Bespalko esa har qanday pedagogik tizimni o‘zaro bog‘liq elementlar majmui sifatida ko‘rib, uning tarkibini aniqlashning umumiy yondashuvini taklif etadi.

Model beshta o‘zaro bog‘liq yondashuvga tayangan holda loyihalandi. Tizimli yondashuv (L.fon Bertalanfi) modelning yaxlitligini, faoliyatli yondashuv (A.N.Leontyev) o‘quvchining faol ishtirokini, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (I.S.Yakimanskaya) uning subyektiv tajribasini hisobga olishni, aksiologik yondashuv (V.A.Slastyonin, G.I.Chijakova) qadriyatlarning markaziyligini, fanlararo-integrativ yondashuv esa yuqorida ko‘rsatilgan mazmuniy tamoyillarning

amalga oshishini ta’minlaydi. Bu yondashuvlar asosida model olti o‘zaro bog‘liq blokdan iborat qilib loyihalandi (2-rasm).

2-rasm. Vatanparvarlik fazilatini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishning integrativ pedagogik modeli (tarkibiy bloklar ketma-ketligi)

Ijtimoiy buyurtma jamiyat va davlatning ta’lim muassasalari oldiga qo‘ygan talablarini aks ettiradi va modelning boshlang‘ich nuqtasini tashkil etadi. Maqsadli blok bosh maqsadni — o‘quvchilarda vatanparvarlik fazilatini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishni — diagnostik tarzda belgilaydi. Metodologik-nazariy blok yuqorida ko‘rsatilgan yondashuvlar va ulardan kelib chiquvchi tamoyillarni o‘z ichiga oladi, jumladan raqamli-pedagogik muvofiqlik tamoyili alohida ahamiyatga ega: A.Kirkvud va L.Prays ta’limda texnologiyadan foydalanishga oid tadqiqotlarni tahlil qilib, ko‘p hollarda texnologiyaning o‘zi emas, balki uning pedagogik maqsadga qanchalik mos tanlanganligi natijani belgilashini ko‘rsatgan [9].

Mazmuniy blok birinchi bo‘limda asoslangan tamoyillar asosida tanlangan fanlararo mazmunni qamraydi. Jarayonli (texnologik) blok esa bu mazmunni amalga oshirish bosqichlarini belgilaydi: raqamli faollikning bosqichma-bosqich oshib borishi M.Chi va R.Uaylining ICAP nazariyasiga asoslanadi — bu nazariyaga ko‘ra o‘quvchining bilim faolligi passiv kuzatishdan faol, konstruktiv va interaktiv ishtirokka qarab o‘sib boradi va har bosqichda faollik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, o‘rganish natijasi shunchalik chuqur bo‘ladi [10]. Diagnostik-natijaviy blok esa erishilgan natijalarni aniqlab, teskari aloqa orqali jarayonli blokka tuzatishlar kiritish imkonini beradi — bu D.Kolbning tajriba orqali o‘rganish nazariyasidagi refleksiya bosqichiga mos keladi.

3. Modelning samarali amal qilish shart-sharoitlari. N.Ippolitova va N.Sterxova pedagogik shart-sharoitlarni pedagogik tizim samaradorligini

ta’minlovchi obyektiv va subyektiv omillar majmui sifatida tavsiflaydi. Ishlab chiqilgan modelning amalda ishlashi beshta shartga bog‘liq: fanlararo muvofiqlashtirish mexanizmining mavjudligi, pedagoglarning raqamli-metodik tayyorgarligi, raqamli ta’limiy muhitning yaratilganligi, o‘quvchi subyektligining ta’minlanishi va vatanparvarlik fazilati rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish. Bu shartlar o‘zaro bog‘liq: masalan, raqamli muhit mavjud bo‘lsa-yu, pedagoglar undan foydalanishga tayyor bo‘lmasa, jihozlar o‘z vazifasini bajarmay qoladi. Shu bois shart-sharoitlarni alohida-alohida emas, balki yaxlit tizim sifatida ta’minlash lozim.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentning samaradorligi, birinchi navbatda, uning qanday tamoyillar asosida tanlanganiga bog‘liq. Ta’lim mazmunining to‘rt elementli nazariyasi va fanlararo integratsiya nazariyasiga tayangan holda ishlab chiqilgan oltita tamoyil — ilmiylik, tarixiy vorislik, kasbiy yo‘nalganlik, komponentlar muvozanati, fanlararo uzviylik va raqamli ochiqlik — raqamli resurslarni tasodifiy tanlashdan ilmiy asoslangan tizimli yondashuvga o‘tish imkonini beradi. Besh yondashuv va olti blokdan iborat integrativ pedagogik model esa bu mazmunni amaliyotga joriy etishning aniq mexanizmini taqdim etadi.

Taklif etilgan tamoyillar va model harbiy-akademik ta’lim muassasalari doirasida ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, ularning metodologik asosi — mazmunni to‘rt elementli nazariya bo‘yicha tuzish, fanlararo integratsiyalash va raqamli faollikni bosqichma-bosqich oshirish — umumta’lim tizimining boshqa bosqichlarida ham shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni loyihalashda qo‘llanilishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, raqamli tarbiyaviy kontentlarning xalqaro standartlarini milliy ta’lim tizimi sharoitida moslashtirish bo‘yicha keyingi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi “O‘smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4375-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “«Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/5031048
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/5013007
4. Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – 352 с.
5. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1988.

6. Fogarty R. Ten Ways to Integrate Curriculum // Educational Leadership. – 1991. – Vol. 49, No. 2. – P. 61–65.
7. UNESCO. Recommendation on Open Educational Resources (OER). – Paris: UNESCO, 2019.
8. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность // Педагогика. – 2003. – № 4.
9. Kirkwood A., Price L. Technology-Enhanced Learning and Teaching in Higher Education: What is ‘Enhanced’ and How do We Know? A Critical Literature Review // Learning, Media and Technology. – 2014. – Vol. 39, No. 1. – P. 6–36.
10. Chi M.T.H., Wylie R. The ICAP Framework: Linking Cognitive Engagement to Active Learning Outcomes // Educational Psychologist. – 2014. – Vol. 49, No. 4. – P. 219–243.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI RAQAMLI FORMATDA RIVOJLANTIRISH

Matyakubova Nuriya Azimbayevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512612

Annotatsiya: *Jahon miqyosida ta’lim sohasini modernizatsiya qilish, o‘qitish va baholashning yangi metodik ta’minotini zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga mos holda takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida xalqaro baholash bo‘yicha tashkil qilingan (IEA - International Association for the Evaluation of Educational Achievement, PIRLS - International Reading Literacy Study) dunyo ta’limining samaradorligini ta’minlashni tatqiq qilib kelinmoqda”. Ko‘plab raqamli matnlar qog‘ozdagi matnning raqamli formatga aylantirilgan shakliga qaraganda murakkarroq bo‘ladi. Qog‘ozga asoslanmagan raqamli matnlarni o‘qishdagi qiyinchiliklar ularning qo‘shimcha xususiyatlari (ya’ni, ularni qog‘oz matnlaridan farqlovchi xususiyatlar) bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu xususiyatlarning eng muhimlari — skroll qilish, multimedia vositalaridan foydalanish, gipermurojaatlar (hyperlinks), matnning turi va murakkabligi hamda qo‘shimcha chalg‘ituvchi elementlar bo‘lishidir.*

Kalit so‘zlar: *IEA, PIRLS, raqamli matnlar, multimedia vositalar, gipermurojaatlar.*

Аннотация: *В мировом масштабе особое внимание уделяется модернизации сферы образования и совершенствованию методологической базы преподавания и оценивания в соответствии с современными тенденциями развития. Международные программы оценки, разработанные в развитых странах — такие как IEA (Международная ассоциация по оценке учебных достижений) и PIRLS (Международное исследование качества чтения и понимания текста), — активно изучают способы обеспечения эффективности образования на глобальном уровне. Многие цифровые тексты представляют собой нечто большее, чем просто электронные копии печатных материалов. Трудности при чтении цифровых текстов, изначально не имеющих бумажного аналога, могут быть обусловлены их уникальными характеристиками — особенностями, отличающими их от печатных текстов. К числу ключевых характеристик относятся прокрутка (скроллинг), использование мультимедийных средств, гиперссылки, тип и сложность текста, а также наличие дополнительных отвлекающих элементов.*

Ключевые слова: *IEA, PIRLS, цифровые тексты, мультимедийные средства, гиперссылки.*

Abstract: *Globally, special attention is being paid to modernizing the education sector and refining the methodological framework for teaching and assessment in alignment with contemporary development trends. International assessment programs established in developed nations—such as the IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) and PIRLS (International Reading Literacy Study)—are actively researching ways to ensure the effectiveness of global education. Many digital texts are more complex than mere digital conversions of paper-based texts. Difficulties in reading digital texts that do not originate from paper formats may stem from their unique characteristics—features that distinguish them from print texts. Key among these characteristics are scrolling, the use of multimedia tools, hyperlinks, text type and complexity, and the presence of additional distracting elements.*

Keywords: *IEA, PIRLS, digital texts, multimedia tools, hyperlinks.*

Dunyo ta’lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida innovatsion ta’lim muhitini yaratish, integratsion munosabatlarni rivojlantirish ta’lim amaliyotiga PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA va EGRA kabi jahon ta’lim standartlarini joriy qilish bo‘yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar sifatida e’tirof etilayotgan shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, evristik, ekmeologik texnologiyalarini ta’lim amaliyotiga samarali tadbiq qilish, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, matn bilan ishlash, undan foydalanish va munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlari talablari mazmunini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamiz miqyosida ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qaror toptirishga qaratilgan “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan yo‘nalishida maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish masalalariga katta ahamiyat qaratilgan”

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashning pedagogik texnologiyalarini baholashda teng imkoniyat, ob’ektivlik, raqobatdoshlik, baholashga yo‘naltirilgan modul-reytingli nazorat texnologiyalarining ahamiyati ortib borayotganligi, an’anaviy baholash tizimlari doirasida yangi, alternativ hamda autentik shakllarini joriy etishning didaktik jihatlari takomillashtirish zarurati zamon talabiga aylanib qolmoqda.

Alternativ – (frans. alternative; lot. alter - ikkitadan biri) – 1) mumkin bo‘lgan ikki yoki bir necha qaror, tutilgan yo‘l, kerakli variantlar va boshqadan birini tanlash zarurati. 2) Mantiqda – ikki yoki undan ortiq, mazmunan bir-birini inkor etuvchi imkoniyatlardan birini zaruran tanlash (alternativ hukm).

Autentik – (yunoncha autenticos- asl, haqiqiy) – biror narsaning asl nusxasiga mos kelishini, haqiqiyligini tasdiqlashni anglatadi.

Quyida biz raqamli matnlarning turli shakllarini farqlaymiz. Avvalo, **giperhavolalarsiz oddiy, chiziqli raqamli matnlar** mavjud. Bu — ekrandan o‘qiladigan, ammo boshqa jihatdan qog‘oz matnlarga juda o‘xshash matnlardir. Keyin esa, **ichiga gipermurojaatlar joylashtirilgan raqamli matnlar** (chiziqli va chiziqsiz) — ya’ni **gipermatnlar** mavjud. Quyida esa biz ushbu matnlarning asosiy xususiyatlarini tavsiflaymiz.

Oddiy chiziqli raqamli matnlar turli xil raqamli qurilmalardan, masalan, noutbuk, ish stoli kompyuteri, planshet, elektron kitob o‘qiydigan qurilma (e-reader) yoki smartfondan o‘qilishi mumkin. Bu qurilmalar ekran hajmi bilan farqlanadi, ekran qanchalik katta bo‘lsa, bir vaqtning o‘zida ko‘proq matn ko‘rsatiladi. Aksariyat raqamli qurilmalarning ekrani yorqinligini sozlash imkoniyatiga ega (yoki avtomatik ravishda sozlanadi). Ayniqsa, elektron kitob o‘qiydigan qurilmalar

ko‘pincha orqa yoritgichsiz bo‘lib, e-ink texnologiyasidan foydalanadi. Bunday elektron qog‘ozdan o‘qish qog‘ozdagi matnni o‘qishga ancha o‘xshashdir. Elektron qurilmalar ham turlicha ishlatiladi; masalan, noutbuklar va kompyuterlar sichqoncha (yoki sensorli panel) bilan boshqariladi, planshetlar, e-o‘quvchilar va smartfonlar esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekranda barmoqlar bilan boshqariladi.

Ekran o‘lchami va qurilma turi kerakli skroll qilish va bosish miqdorini belgilaydi. Uzunroq raqamli matnlarda, ayniqsa kichik ekranda o‘qilayotgan bo‘lsa, matnni o‘qish paytida skroll qilish talab etiladi. Bu holat o‘quvchining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ayniqsa ishchi xotira sig‘imi past bo‘lgan o‘quvchilarda. Bu holatning bir necha mumkin bo‘lgan izohlari mavjud. Sanchez va Wiley (2009) fikriga ko‘ra, ishchi xotirasi past bo‘lgan o‘quvchilar skroll qilayotganda chalkashib ketishi yoki matndagi o‘z o‘rnini yo‘qotishi mumkin.

Skroll qilish orqali o‘qish (bosish o‘rniga) o‘quvchidan bir vaqtning o‘zida matnning yuzaki tasvirini yodda saqlashni va shu bilan birga tushunish jarayonlarida ishtirok etishni talab qiladi. Bu esa o‘quvchi uchun kognitiv yuklamaning ortishiga olib keladi. Nihoyat, sahifa ajratmalari (page break) ning yo‘qligi ishchi xotira sig‘imi past bo‘lgan o‘quvchilarda ma’lumotni mustahkamlash yoki integratsiya qilish jarayonlarini muntazam faollashtira olmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, raqamli matnga mazmunli sahifalarga ajratilgan (sahifalangan) dizayn qo‘shish o‘quvchilarga matnni tushunishda yordam berishi mumkin.

Gipertekstlar: chiziqli, ierarxik va tarmoqli

Gipertekstlar — bu giperhavolalarni o‘z ichiga olgan raqamli matnlar bo‘lib, ular o‘quvchini yangi ma’lumotga ega bo‘lgan matnga olib boradi (gipertekstlarning har xil turlari bo‘yicha tushuntirish uchun 1.2-qutichaga, giperhavolalarning turlari bo‘yicha umumiy ko‘rinish uchun esa 1.3-qutichaga qarang). Eng oddiy shaklida gipertekstlar, masalan, murakkab so‘zning ta’rifini ko‘rsatadigan pop-up shaklidagi giperhavolalarga ega bo‘lgan chiziqli matnlar bo‘lishi mumkin. Bunday imkoniyatlar aslida raqamli matnni tushunishni yaxshilashi mumkin (Clinton-Lisell va boshq., 2023).

Matnning boshqa qismlariga yoki boshqa matnga olib boruvchi giperhavolalarni o‘z ichiga olgan matnlarni tushunish uchun o‘quvchi ushbu qismlar orasida xulosalar chiqarishi kerak bo‘ladi. Buni amalga oshirish uchun, chiziqli matnni o‘qishga nisbatan ko‘proq oldingi bilimlar talab etilishi mumkin. Kamroq oldingi bilimga ega o‘quvchilar — bu holat bolalarda tez-tez uchraydi — uchun, giperhavolali matnlarni o‘qish odatdagidan murakkabroq bo‘ladi.

Hozircha bolalarda gipertekstlarni tushunish bo‘yicha ko‘p tadqiqotlar o‘tkazilmagan. Tadqiqotchilar universitet talabalari giperhavolalardan matn tuzilmasini yaxshiroq tushunishga yordam beruvchi signal sifatida foydalanganliklarini aniqlaganlar. Bu ayniqsa kuchsizroq o‘quvchilar uchun foydali bo‘lib chiqqan. Shuningdek, o‘rta maktab o‘quvchilari namunasi ustida olib borilgan

tadqiqotda, Blom va boshq. (2018) tarmoqli gipertekstlar ayniqsa past so‘z boyligiga ega bo‘lgan kuchsiz o‘quvchilar uchun murakkab bo‘lganini ko‘rsatgan.

Gipertekstlarning turlari:

Gipertekstlar — bu raqamli matnlar bo‘lib, ular giperhavolalarni o‘z ichiga oladi — o‘quvchi bu havolalarni bosish orqali gipertekstning boshqa qismiga o‘ta oladi. Gipertekstlarning uch turi mavjud:

Chiziqli (Linear): Chiziqli matnlar qog‘ozdagi matnlarga eng yaqin tur hisoblanadi: har bir sahifada keyingi sahifaga olib boruvchi bitta giperhavola bo‘ladi.

Ierarxik (Hierarchical): Ierarxik gipertekstlar chiziqli emas va

Multimedia vositalari mavjud bo‘lgan gipertekstlar

Raqamli matnlarni o‘qiyotganda, o‘quvchilar nafaqat matnning o‘ziga duch keladilar, balki bir qator multimedia qo‘shimchalariga ham duch kelishadi, masalan: rasmlar, videolar yoki audio materiallar. Ushbu multimedia vositalaridan foydalanilgan gipertekstlar **gipermedia** deb ataladi.

Multimediya o‘rganishning kognitiv nazariyasi bizning ishchi xotiramiz vizual va eshitish ma’lumotlarini qayta ishlay olishini, ammo uning sig‘imi cheklanganligini ta’kidlaydi. Bu nazariyaning asosi shundan iboratki, ma’lumot miyaga **vizual kanal** va **eshitish kanali** orqali kiradi. Ishchi xotira ushbu ma’lumotni qayta ishlaydi va keyinchalik u **uzoq muddatli xotira**ga saqlanadi.

Ishchi xotira hajmi bir to‘siq (bottleneck) bo‘lib xizmat qiladi: ishchi xotiraning haddan tashqari yuklanishi o‘rganish samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun bu nazariya **rasmlar bilan birga berilgan eshitiladigan ma’lumotlar** (audio) orqali o‘rganish samaraliroq bo‘lishini ta’kidlaydi, chunki yozma matn bilan rasm birgalikda taqdim etilsa, bu ishchi xotirani haddan ortiq yuklaydi.

Bu nazariya ko‘p marta ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan. Biroq, ushbu tadqiqotlarning aksariyatida matn **avtomatlashtirilgan PowerPoint** tarzida taqdim etilgan. Bu esa o‘quvchida **vaqt bosimi**ni yuzaga keltiradi va matn ustidan **kamroq nazorat** imkonini beradi.

Bundan tashqari, bilimlar **o‘rganish darhol tugaganidan so‘ng** baholangan bo‘lib, maktab sharoitida esa o‘qituvchi bolaning o‘qigan narsasini **eslab qolishini** xohlaydi.

Baholash bosqichi

Hujjat topilgach, **baholash** bosqichi boshlanadi. O‘quvchilar quyidagilarni aniqlay olishlari kerak:

manba ishonchli yoki yo‘qligi,

veb-saytdagi ma’lumotlar ishonchliligi,

ma’lumotlar o‘quv maqsadiga mos keladimi.

Matn dastlab foydali ko‘rinishi mumkin, ammo **butun hujjat tanqidiy ko‘rib chiqilgach, u kamroq mos yoki ishonchsiz bo‘lib chiqishi mumkin**.

Raqamli dunyoda bunday ko‘nikmalar 40 yil avvalgidan ko‘ra ko‘proq zarur. O‘shanda o‘quvchi shunchaki kutubxonaga borib, bir nechta kitob yoki gazetalarga nazar solgan bo‘lardi. Hozirgi raqamli sharoitda esa, **raqamli o‘quvchilar ko‘pincha yetarli bo‘lmagan bilimlariga tayanib baho berishadi** . O‘quvchilar matnning ishonchliligi haqida qarorni ko‘p hollarda atigi bir necha soniya ichida qabul qilishadi — bu qarorlar matn dizaynining professionalligi yoki “ichki sezgi” asosida beriladi, mazmunga tanqidiy yondashmasdan.

Shuning uchun o‘quvchilarga matnlarni ko‘z yugurtirib o‘qish va baholashni o‘rgatish uchun maxsus ko‘rsatmalar kerak.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, xalqaro baholash sinovlariga tayyorlashda, xususan PIRLS xalqaro baholash sinovlarida o‘quvchilarni tanqidiy baholay olishi, bilim va ko‘nikmalarini namoyon qila olishida raqamli formatda ishlashi texnologiyasini yanada takomillashtirish zarurligi yaqqol isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF–79-son Farmonlari
3.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T., 2017. – 56 b.
4. Mullis, I.V.S., von Davier, M., Foy, P., Fishbien, B., Reynolds, K.A., & Wry, E. (2023). PIRLS 2021 O‘qish savodxonligi bo‘yicha xalqaro natijalar. Boston kolleji, TIMSS va PIRLS xalqaro tadqiqot markazi. https://doi.org/10.6017/lse.tpisc.tr22103.kb5342
5. Matyakubova N.A. Assesment of answers to questions in the international PIRLS study on reading literacy assessment of primary class students. International journal of pedagogics, (IJP) Journal Impact Factor DOI-10.37547 JP Volume 04 Issue 10- 2024; 136-142 b.

KOMPYUTER TARMOQLARI FANINI O‘QITISHDA XALQARO SERTIFIKATLASH DASTURLARIGA ASOSLANGAN RAQAMLI KONTENT ORQALI TALABALARNING KASBIY-SHAXSIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Djumanov Jamoljon Xudaykulovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti t.f.d., professori
Irmuxamedova Navruza Abdullajonovna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti katta o‘qituvchi (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512655

Annotatsiya. *Maqolada Kompyuter tarmoqlari fanini o‘qitishda xalqaro sertifikatlash dasturlari (Cisco Networking Academy CCNA, CompTIA Network+) va ACM/IEEE CE2016 o‘quv dasturi tavsiyalariga asoslangan raqamli kontentning tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Raqamli kontent turlari va ular orqali shakllanadigan kasbiy-shaxsiy sifatlar (masuliyat, aniqlik, jamoada ishlash, mustaqil o‘qish, kasbiy halollik) o‘rtasidagi bog’liqlik aniqlandi. Kontentni o‘quv jarayoniga joriy etishning aralash ta’limga asoslangan besh komponentli modeli va uning samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari taklif etildi.*

Kalit so‘zlar: *Kompyuter tarmoqlari, raqamli kontent, Cisco Networking Academy, CompTIA Network+, CE2016, Packet Tracer, kasbiy-shaxsiy sifatlar, aralash ta’lim.*

Аннотация. *В статье анализируются воспитательные возможности цифрового контента, основанного на международных программах сертификации (Cisco Networking Academy CCNA, CompTIA Network+) и рекомендациях учебной программы ACM/IEEE CE2016, при преподавании дисциплины «Компьютерные сети». Установлена связь между видами цифрового контента и формируемыми профессионально-личностными качествами (ответственность, точность, командная работа, самообучение, профессиональная честность). Предложена пятикомпонентная модель внедрения контента на основе смешанного обучения и показатели оценки её эффективности.*

Ключевые слова: *компьютерные сети, цифровой контент, Cisco Networking Academy, CompTIA Network+, CE2016, Packet Tracer, профессионально-личностные качества, смешанное обучение.*

Abstract. *The article analyses the educational potential of digital content based on international certification programmes (Cisco Networking Academy CCNA, CompTIA Network+) and the ACM/IEEE CE2016 curriculum guidelines in teaching Computer Networks. The relationship between types of digital content and the professional and personal qualities they develop (responsibility, accuracy, teamwork, self-directed learning, professional integrity) is identified. A five-component blended-learning model for introducing such content into the teaching process is proposed, together with indicators for evaluating its effectiveness.*

Keywords: *computer networks, digital content, Cisco Networking Academy, CompTIA Network+, CE2016, Packet Tracer, professional and personal qualities, blended learning.*

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi tarmoq muhandislariga bo‘lgan talabni oshirmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi [1] va Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [2] oliy ta’lim dasturlarini xalqaro

standartlarga moslashtirish va kadrlar tayyorlash sifatini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Ish beruvchilar tarmoq mutaxassisidan nafaqat texnik bilim, balki kasbiy-shaxsiy sifatlarni ham kutadi. Masalan, tarmoq sozlamalaridagi bitta xato butun tashkilot faoliyatini to'xtatishi mumkin. Shu sababli mas'uliyat, aniqlik, hujjatlashtirish madaniyati va jamoada ishlash ko‘nikmalari tarmoq muhandisi uchun texnik bilim kabi muhimdir.

Kompyuter tarmoqlari fanini o‘qitishda Cisco Networking Academy [3], CompTIA Network+ [4] kabi xalqaro sertifikatlash dasturlarining raqamli kontenti (interaktiv kurslar, Packet Tracer simulyatori, onlayn testlar) keng qo‘llanilmoqda. Biroq bu kontent odatda faqat texnik bilim berish vositasi sifatida ko‘riladi. Uning tarbiyaviy salohiyati, ya’ni talabaning shaxsiy sifatlarini shakllantirish imkoniyati yetarlicha o‘rganilmagan.

Tadqiqot maqsadi – xalqaro sertifikatlash dasturlariga asoslangan raqamli kontentning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash va uni Kompyuter tarmoqlari fanini o‘qitishga joriy etish mexanizmini ishlab chiqish.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, hujjatlar tahlili, pedagogik modellashtirish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi Qiyosiy tahlil uchun uchta xalqaro manba tanlandi: Cisco Networking Academy CCNA o‘quv dasturi [3], CompTIA Network+ sertifikati imtihon maqsadlari [4] va ACM/IEEE CE2016 kompyuter injiniringi o‘quv dasturi tavsiyalari [5]. Har bir manbadan tarmoq kompetensiyalari, ta'lim shakllari va kasbiy-shaxsiy sifatlarga oid talablar ajratib olindi.

Tarbiyaviy salohiyatni aniqlashda D. Kolbning tajribaviy ta’lim nazariyasi [6] asos qilib olindi. Unga ko'ra, shaxsiy sifatlar bevosita tajriba, uni tahlil qilish va yangi vaziyatda qo‘llash orqali shakllanadi. Shu nuqtai nazardan har bir kontent turi talabaga qanday tajriba berishi va qaysi sifatni rivojlantirishi baholandi.

1.Xalqaro dasturlarning qiyosiy tahlili. Tahlil qilingan uchta manba bir-birini to‘ldiradi: CE2016 universitet darajasidagi bilim sohalarini belgilaydi, CCNA va Network+ esa ularni amaliy ko‘nikma va o‘lchanadigan natijalarga aylantiradi (1-jadval).

1-jadval. Kompyuter tarmoqlari faniga oid xalqaro dasturlar

Dastur	Ishlab chiquvchi	Tuzilishi	Kasbiy-shaxsiy sifatlarga oid jihatlar
CCNA [3]	Cisco Networking Academy	3 kurs: tarmoqlarga kirish; kommutatsiya, marshrutlash va simsiz tarmoqlar; korporativ tarmoqlar, xavfsizlik va avtomatlashtirish	Packet Tracer laboratoriyalari, muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, guruh topshiriqlari

CompTIA Network+ [4]	CompTIA	5 soha: tarmoq asoslari, tarmoqni joriy etish, tarmoq operatsiyalari, xavfsizlik, muammolarni bartaraf etish	Hujjatlashtirish, o'zgarishlarni boshqarish tartibi, muammoni hal qilish metodologiyasi
CE2016 [5]	ACM, IEEE Computer Society	Bilim sohalari, jumladan "Kompyuter tarmoqlari" (CE-NWK)	Kasbiy amaliyot, axloq, jamoada ishlash va umrbod ta'lim ko'nikmalari

Uchala manbada ham muammolarni bartaraf etish (troubleshooting) markaziy o‘rin tutadi. Bu jarayon talabadan sabr, tizimli fikrlash, aniqlik va o‘z xatosini tan olishni talab qiladi. Demak, sertifikatlash kontentining asosiy tarbiyaviy salohiyati aynan shu amaliy jarayonda yashirin.

2. Kontent turlari va kasbiy-shaxsiy sifatlar. Tahlil asosida raqamli kontentning besh turi va ular orqali shakllanadigan sifatlar aniqlandi (2-jadval).

2-jadval. Raqamli kontent turlari va shakllanadigan kasbiy-shaxsiy sifatlar

Kontent turi	**Fan mavzusiga misol**	**Shakllanadigan sifat**	**Tarbiyaviy mexanizm**
Simulyatsion laboratoriya (Packet Tracer)	VLAN va marshrutlashni sozlash	Aniqlik, mas'uliyat	Xato sozlama natijasini darhol ko'rish va uni mustaqil tuzatish
Muammoni bartaraf etish topshirig'i	Ishlamayotgan tarmoqdagi nosozlikni topish	Sabr, tizimli fikrlash	Gipoteza qo'yish, tekshirish, natijani qayd etish
Guruhli loyiha (virtual tarmoq)	Kichik korxona tarmog'ini loyihalash	Jamoada ishlash, kommunikatsiya	Vazifalarni taqsimlash, o'zaro kelishuv, umumiy natija uchun javobgarlik
Hujjatlashtirish topshirig'i	Tarmoq topologiyasi va IP-rejasini tuzish	Tartiblilik, kasbiy madaniyat	Boshqa mutaxassis tushunadigan aniq hujjat tayyorlash
Onlayn mustaqil o'qish va test	Modul yakunidagi nazorat testlari	Mustaqillik, halollik	O'z sur'atida o'qish, testni halol topshirish, natijani tahlil qilish

Jadvaldan ko'rinadiki, kontentning tarbiyaviy ta’siri uning turiga bog’liq. Masalan, Packet Tracer laboratoriyasi aniqlikni rivojlantirsa, guruhli loyiha jamoada ishlashni shakllantiradi. Shuning uchun o‘qituvchi kontentni faqat mavzuga emas, balki rivojlantirilishi kerak bo'lgan sifatga qarab ham tanlashi lozim.

3. Kontentni joriy etish modeli. Kontentni o‘quv jarayoniga joriy etish uchun aralash ta’limga asoslangan besh komponentli model taklif etildi:

1. *Maqsadli komponent* – har bir mavzu uchun texnik natija bilan birga shakllantiriladigan kasbiy-shaxsiy sifat ham belgilanadi (2-jadval asosida).

2. *Mazmuniy komponent* – xalqaro dastur kontenti fanning ishchi o‘quv dasturiga moslashtiriladi, o‘zbek tiliga tarjima qilinadi va milliy amaliyotdan olingan misollar bilan boyitiladi.

3. *Texnologik komponent* – auditoriyadan oldin talaba nazariy materialni onlayn o'rganadi, auditoriyada esa simulyatorda amaliy va guruhli ish bajaradi ("teskari sinf" usuli).

4. *Refleksiv komponent* – har bir laboratoriya ishidan so‘ng talaba qisqa tahlil yozadi: qanday xato qildi, uni qanday topdi, keyingi safar nimani boshqacha qiladi.

5. *Baholash komponenti* – texnik natija bilan birga hujjat sifati, guruhdagi hissa va refleksiya ham baholanadi.

Modelning o‘ziga xosligi refleksiv komponentdadir. Tajribaviy ta'lim nazariyasiga ko'ra [7,8,9], tajribani tahlil qilmasdan uni shaxsiy sifatga aylantirib bo'lmaydi. Shu sababli laboratoriya ishi faqat "ishladi – ishlamadi" bilan yakunlanmasligi, balki talabaning o'z harakatini baholashi bilan tugashi kerak.

4. Samaradorlikni baholash ko'rsatkichlari. Modelning samaradorligini aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar taklif etiladi:

1. Bilim ko‘rsatkichi – xalqaro dastur modul testlari natijalari.

2. Ko‘nikma ko‘rsatkichi – Packet Tracer amaliy baholash topshiriqlarini mustaqil bajarish darajasi.

3. Shaxsiy sifatlar ko‘rsatkichi – o‘qituvchi kuzatuvi, guruh a’zolarining o‘zaro baholashi va talabaning o ‘z-o‘zini baholashi asosidagi so‘rovnoma.

4. Refleksiya sifati – laboratoriya tahlillarida xato sababini to‘g’ri aniqlash va xulosa chiqarish darajasi.

Ko‘rsatkichlar tajriba va nazorat guruhlarida semestr boshida va oxirida o‘lchanib, natijalar statistik usullar yordamida taqqoslanadi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Cisco Networking Academy, CompTIA Network+ va ACM/IEEE CE2016 dasturlari texnik kompetensiya bilan birga kasbiy-shaxsiy sifatlarni ham talab qiladi. Ularning raqamli kontenti muhim, ammo yetarlicha foydalanilmayotgan tarbiyaviy salohiyatga ega.

2. Raqamli kontentning har bir turi muayyan sifatni rivojlantiradi: simulyatsion laboratoriya – aniqlik va mas'uliyatni, muammoni bartaraf etish – sabr va tizimli fikrlashni, guruhli loyiha – jamoada ishlashni, hujjatlashtirish – kasbiy madaniyatni, mustaqil o'qish – mustaqillik va halollikni.

3. Taklif etilgan besh komponentli model (maqsadli, mazmuniy, texnologik, refleksiv, baholash) xalqaro kontentni milliy o'quv jarayoniga tarbiyaviy maqsadlar bilan birga joriy etish imkonini beradi.

4. Model samaradorligini bilim, ko'nikma, shaxsiy sifatlar va refleksiya sifati ko'rsatkichlari orqali baholash mumkin.

Keyingi bosqichda taklif etilgan model TATUda Kompyuter tarmoqlari fani bo'yicha tajriba-sinov ishlari orqali sinovdan o'tkaziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
3. Cisco Networking Academy. CCNA: Introduction to Networks; Switching, Routing, and Wireless Essentials; Enterprise Networking, Security, and Automation. – Cisco Systems. – URL: https://www.netacad.com
4. CompTIA Network+ Certification Exam Objectives (N10-009). – CompTIA, 2024.
5. Joint Task Group on Computer Engineering Curricula. Computer Engineering Curricula 2016 (CE2016): Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Computer Engineering. – ACM, IEEE Computer Society, 2016.
6. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
7. Tanenbaum A. S., Feamster N., Wetherall D. J. Computer Networks. 6th ed. – Pearson, 2021.
8. Kurose J. F., Ross K. W. Computer Networking: A Top-Down Approach. 8th ed. – Pearson, 2021.
9. K.A.Abdurashidova, S.R.Botirov, N.A.Irmuxamedova “kompyuter tarmoqlari” o’quv qo‘llanma -2021.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЁЖИ

Ахунова Умида Ойбековна
базовый докторант Национального института педагогики воспитания имени Кори Ниёзи
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512704

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты цифровизации музыкального образования в контексте формирования культурной идентичности и духовных ценностей молодёжи. Раскрывается воспитательный потенциал цифровых музыкальных ресурсов, интерактивных образовательных платформ, мультимедийных технологий и виртуальных музыкальных коллекций. Особое внимание уделяется сохранению национального музыкального наследия Узбекистана, развитию эстетического вкуса, уважения к культурным традициям и формированию духовно-нравственных ориентиров молодого поколения.*

Ключевые слова: *цифровизация образования, музыкальное образование, культурная идентичность, духовные ценности, молодёжь, цифровой контент, национальное музыкальное наследие, эстетическое воспитание, музыкальная культура, информационные технологии.*

Annotatsiya: *Maqolada musiqiy ta’limni raqamlashtirishning yoshlarning madaniy o‘zligini anglash va ma’naviy qadriyatlarini shakllantirishdagi nazariy hamda amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Raqamli musiqiy resurslar, interaktiv ta’lim platformalari, multimedia texnologiyalari va virtual musiqiy to‘plamlarning tarbiyaviy imkoniyatlari ochib beriladi. O‘zbekistonning milliy musiqiy merosini saqlash, yosh avlodda estetik didni rivojlantirish, madaniy an’analarga hurmat va ma’naviy-axloqiy qarashlarni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.*

Kalit so‘zlar: *ta’limni raqamlashtirish, musiqiy ta’lim, madaniy o‘zlik, ma’naviy qadriyatlar, yoshlar, raqamli kontent, milliy musiqiy meros, estetik tarbiya, musiqiy madaniyat, axborot texnologiyalari.*

Современный этап развития общества характеризуется активным внедрением цифровых технологий во все сферы общественной жизни, включая образование, культуру и искусство. Цифровизация образовательного пространства создаёт новые возможности для распространения знаний, организации самостоятельной учебной деятельности и формирования культурных компетенций молодёжи. В этих условиях особую актуальность приобретает цифровая трансформация музыкального образования, поскольку музыка является не только видом искусства, но и важным средством духовно-нравственного и эстетического воспитания личности.

Музыкальное искусство отражает исторический опыт народа, его мировоззрение, нравственные представления и культурные традиции. Знакомство с национальной и мировой музыкальной культурой способствует развитию эмоциональной восприимчивости, художественного мышления,

уважения к культурному многообразию и осознанию собственной культурной принадлежности. В Узбекистане музыкальное наследие занимает значительное место в системе национальных духовных ценностей. Традиции Шашмакома, народные песни, искусство бахши, классические музыкальные произведения и исполнительские школы представляют собой важную часть культурной памяти народа. Сохранение и передача этого наследия молодому поколению требуют использования современных образовательных подходов, позволяющих объединить традиционные формы музыкального воспитания с цифровыми технологиями.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования содержания музыкального образования в условиях цифровизации, разработки эффективных механизмов использования цифрового контента и определения его роли в формировании культурной идентичности и духовных ценностей молодёжи.

1. Теоретические основы цифровизации музыкального образования

Цифровизация музыкального образования представляет собой процесс интеграции информационно-коммуникационных технологий, цифровых образовательных ресурсов и интерактивных методов обучения в систему музыкального обучения и воспитания. В отличие от традиционных форм организации образовательного процесса, цифровая среда обеспечивает более широкий доступ к музыкальным произведениям, образовательным материалам и профессиональным исполнительским практикам. Обучающиеся получают возможность знакомиться с различными музыкальными жанрами, анализировать произведения, изучать историю их создания и самостоятельно создавать музыкальный контент.

К основным средствам цифровизации музыкального образования относятся электронные библиотеки музыкальных произведений, образовательные платформы, цифровые архивы, виртуальные концертные залы, мультимедийные учебники, приложения для изучения музыкальной грамоты и программные средства для создания музыки. Использование данных инструментов способствует расширению образовательных возможностей и позволяет учитывать индивидуальные интересы и способности обучающихся. Например, цифровые приложения могут применяться для развития слуха, совершенствования чувства ритма, изучения музыкальной теории и освоения основ композиции.

Вместе с тем цифровизация музыкального образования не должна ограничиваться техническим обновлением образовательного процесса. Её важнейшей задачей является создание содержательной образовательной среды, способствующей интеллектуальному, эмоциональному, эстетическому и духовному развитию личности.

В этой связи цифровые технологии необходимо рассматривать не как самостоятельную цель образования, а как средство достижения образовательных и воспитательных результатов.

2. Роль музыкального образования в формировании культурной идентичности молодёжи

Культурная идентичность представляет собой осознание человеком своей принадлежности к определённой культурной общности, понимание её исторических корней, традиций, языка, ценностей и художественного наследия. накомство молодёжи с национальной музыкой позволяет не только расширить знания об истории и культуре своей страны, но и сформировать эмоциональную связь с культурным наследием предшествующих поколений. Цифровые технологии открывают дополнительные возможности для реализации этой задачи. Благодаря электронным архивам, видеозаписям выступлений, интерактивным картам и мультимедийным материалам обучающиеся могут знакомиться с музыкальными традициями различных регионов, особенностями национальных инструментов и творчеством выдающихся исполнителей. Особое значение имеет цифровое представление узбекского музыкального наследия. Например, при изучении искусства Шашмакома можно использовать аудиозаписи профессиональных исполнителей, видеоматериалы о традициях исполнения, комментарии специалистов и интерактивные задания, раскрывающие исторические и культурные особенности произведений. Подобная организация образовательного процесса способствует более глубокому пониманию национального искусства и осознанию его значения в современной культурной жизни.

При этом формирование культурной идентичности не должно сопровождаться противопоставлением национальных традиций другим культурам. Напротив, знакомство с музыкальным наследием собственного народа в сочетании с изучением мировой музыкальной культуры создаёт условия для развития культурного диалога, толерантности и взаимного уважения. Таким образом, цифровизация музыкального образования способствует одновременно сохранению национальной культурной самобытности и расширению представлений молодёжи о мировом культурном пространстве.

3. Цифровые музыкальные ресурсы как средство формирования духовных ценностей

Духовные ценности личности формируются под влиянием семьи, образовательной среды, культурных традиций, социального взаимодействия и индивидуального жизненного опыта. В данном процессе музыкальное искусство обладает значительным воспитательным потенциалом.

Музыкальные произведения способны вызывать эмоциональный отклик, развивать способность к сопереживанию, формировать эстетические представления и побуждать человека к осмыслению нравственных вопросов. В образовательной практике музыка может использоваться для воспитания уважения к старшему поколению, любви к родной стране, гуманизма, ответственности, взаимопомощи и бережного отношения к культурному наследию. Однако достижение подобных результатов требует не только прослушивания произведений, но и их педагогически организованного обсуждения и осмысления.

Цифровые музыкальные ресурсы расширяют возможности такой работы. Преподаватель может организовать виртуальное знакомство с творчеством композиторов, предложить сравнительный анализ музыкальных произведений, использовать видеоматериалы о народных традициях и организовать коллективное обсуждение их культурного значения.

Цифровизация музыкального образования представляет собой важное направление совершенствования современной образовательной среды. Она создаёт дополнительные возможности для формирования культурной идентичности, развития эстетического вкуса и приобщения молодёжи к духовным ценностям национальной и мировой музыкальной культуры.

Проведённый теоретический анализ позволяет сделать вывод о том, что воспитательный потенциал цифровых музыкальных ресурсов определяется не только технологическими возможностями, но и качеством содержания, педагогической обоснованностью и соответствием культурным потребностям обучающихся. Для Узбекистана особое значение имеет интеграция национального музыкального наследия в цифровое образовательное пространство. Использование электронных архивов, мультимедийных материалов и интерактивных платформ способствует расширению доступа молодёжи к традиционной музыке и созданию условий для передачи культурных ценностей следующим поколениям. Основными направлениями совершенствования цифрового музыкального образования являются разработка качественных образовательных ресурсов, повышение цифровой компетентности педагогов, внедрение интерактивных методов обучения и создание системы оценки образовательных результатов. Перспективы дальнейших исследований связаны с практической проверкой эффективности цифровых музыкально-образовательных ресурсов, изучением их влияния на культурную осведомлённость молодёжи и разработкой критериев оценки воспитательных результатов.

Список литературы

1. Беккерман Т. Е. Педагогика искусства в контексте развития цифрового общества // Актуальные проблемы образования и науки в эпоху цифровизации экономики и пути

ее решения : сборник научных трудов Международной научно-практической конференции. — М., 2020. — С. 95–101.
2. Бурдачева О. А., Олевская О. Б. Проблемы цифровизации в музыкально-педагогическом образовании // Развитие личности в условиях цифровой трансформации : материалы V Международной научно-практической конференции. — Челябинск, 2020. — С. 92–94.
3. Zayniddinov B. B. Musiqa ta’limida raqamli platformalar orqali milliy qadriyatlarni targ‘ib etish masalalari [Вопросы продвижения национальных ценностей посредством цифровых платформ в музыкальном образовании] // Science and Education. — 2026. — Т. 7, № 2. — С. 141–151.
4. Cook, N. Music and the Mind. — Oxford University Press, 1998.
5. www.ziyonet.uz

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

YUQORI SINF O‘QUVCHILARIGA MO`LJALLANGAN TARBIYAVIY KONTENTLARINING METODOLOGIK MUAMMOLARI

Sherzod Jumanov
Oriental universiteti Samarqand kampusi “Uzluksiz ta`lim metodikasi” kafedrasi v.b. dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512763

Annotatsiya: *mazkur maqolada umumta`lim maktabi yuqori sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan tarbiyaviy kontentlarning metodologik muammolari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitida tarbiyaviy kontentlarning mazmuni, shakli va taqdim etish usullariga qo‘yiladigan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Maqolada tarbiyaviy kontent tushunchasining mohiyati, uning pedagogik-psixologik asoslari, yuqori sinf o‘quvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlari, shuningdek, metodologik yondashuvlardagi ziddiyatlar va kamchiliklar tizimli ravishda yoritiladi. Tadqiqot natijasida tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqish va qo‘llashda metodologik izchillikni ta’minlash, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish, media-savodxonlikni oshirish hamda milliy-ma’naviy qadriyatlarga tayanish zarurati asoslanadi.*

Tayanch so‘z va iboralar: tarbiyaviy kontent, muammo, yuqori sinf o‘quvchilari, kompetensiyaviy yondashuv, media-savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik texnologiya, ma’naviy tarbiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tizimli yondashuv, psixofiziologik xususiyat, tarbiyaviy ta’sir.

Аннотация: *в данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируются методологические проблемы образовательного контента для старшеклассников. В современной информационно-коммуникационной среде требования к содержанию, форме и методам представления образовательного контента становятся все более сложными. В статье систематически рассматривается сущность понятия образовательного контента, его педагогические и психологические основы, возрастные и психофизиологические характеристики старшеклассников, а также противоречия и недостатки методологических подходов. Результаты исследования обосновывают необходимость обеспечения методологической согласованности в разработке и применении образовательного контента, усиления компетентностного подхода, повышения медиаграмотности и опоры на национальные и духовные ценности.*

Ключевые слова *и фразы: образовательный контент, проблема, старшеклассники, компетентностный подход, медиаграмотность, информационно-коммуникационные технологии, педагогические технологии, духовное воспитание, личностно-ориентированное образование, системный подход, психофизиологические характеристики, образовательное воздействие.*

Abstract: *this article presents a scientific-theoretical analysis of the methodological issues surrounding educational content designed for high school students. In the modern information and communication environment, the requirements regarding the content, form, and delivery methods of educational materials are becoming increasingly complex. The article systematically examines the essence of the concept of educational content, its pedagogical and psychological foundations, the age-related and psychophysiological characteristics of high school students, as well as contradictions and shortcomings in methodological approaches. The study substantiates the necessity of ensuring methodological consistency, strengthening the competency-based approach, enhancing media literacy, and grounding content in national spiritual values during the development and implementation of educational materials.*

Keywords *and phrases: educational content, problem, high school students, competency-based approach, media literacy, information and communication technologies, pedagogical technology, spiritual education, learner-centered education, systems approach, psychophysiological characteristic, educational impact.*

Bugungi kunda jamiyat hayotining barcha jabhalarida kechayotgan globallashuv va axborotlashtirish jarayonlari ta’lim-tarbiya tizimiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari — ya’ni 9–11-sinf o‘quvchilari — o‘zlarining psixofiziologik rivojlanishi, dunyoqarashining shakllanishi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishi va kasbiy o‘zini anglashi jihatidan alohida e’tibor talab qiladigan muhim toifa hisoblanadi. Ushbu bosqichda ularga qaratilgan tarbiyaviy kontentlarning mazmuni, shakli, metodologik asoslari va taqdim etish mexanizmlari o‘zaro uyg‘un bo‘lishi lozim. Biroq amaliyotda bu borada bir qator metodologik muammolarga duch kelinmoqda.

Tarbiyaviy kontent deganda biz nafaqat darslik va qo‘llanmalar, balki multimedia materiallari, video-roliklar, interaktiv topshiriqlar, ijtimoiy tarmoqlardagi tarbiyaviy postlar, onlayn kurslar, treninglar va boshqa shakldagi ta’sir vositalarini ham tushunamiz. Ularning metodologik jihatdan to‘g‘ri ishlab chiqilmasligi tarbiyaviy ta’sir samaradorligini pasaytiradi, ba’zan esa salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli yuqori sinf o‘quvchilariga mo`ljallangan tarbiyaviy kontentlarning mazmuni, shakli, tayyorlanishi va taqdim etilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy kontent — bu shaxsning ma’naviy-axloqiy, intellektual, estetik, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan, ma’lum pedagogik maqsad va vazifalarga ega bo‘lgan mazmuniy-ta’limiy materiallar majmuasidir. Uning metodologik asosini umumiy didaktika, tarbiya nazariyasi, yosh psixologiyasi va sotsiologiya fanlari tashkil etadi. Tarbiyaviy kontentning samaradorligi uning ilmiy asoslanganligi, tizimliligi, izchilligi, yoshga mosligi va amaliy yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi.

Metodologik jihatdan umumta`lim maktabi yuqori sinf o`quvchilariga mo`ljallangan tarbiyaviy kontent uch bosqichda ko‘rib chiqiladi: birinchidan, maqsad va vazifalarni aniqlash; ikkinchidan, mazmunni tanlash va tizimlashtirish; uchinchidan, taqdim etish shakllari va usullarini tanlash. Bu bosqichlar bajarilishining har birida muayyan muammolar yuzaga keladi.

Yuqori sinf o‘quvchilari o‘smirlik va ilk o‘spirinlik davrini boshdan kechiradilar. Bu davrda mantiqiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini anglash, qadriyatlarni qayta baholash jarayonlari faollashadi. Ular endi tayyor axborotni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni tanqidiy tahlil qiluvchi, o‘z pozitsiyasini shakllantiruvchi subyektga aylanadilar[1].

Shu bois mutaxassis – pedagoglar tayyorlayotgan tarbiyaviy kontentlar:

o‘quvchining mustaqil fikrlashini rag‘batlantirishi;
muammoli vaziyatlar va munozaralarga asoslanishi;
real hayotiy misollar bilan boyitilishi;
hissiy-emotsional ta’sir kuchiga ega bo‘lishi;
o‘quvchining shaxsiy tajribasiga tayanilishi kabi talablarga mos bo`lishi lozim.

Aks holda, ya’ni faqat ma’ruza, nasihat yoki buyruq ohangidagi kontentlar o‘quvchilarda ichki qarshilik, loqaydlik yoki istehzo tuyg‘ularini paydo qiladi va bu esa kutilayotgan tarbiyaviy ta’sirning nolga tenglashishiga olib keladi.

Umumta`lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilariga mo`ljallangan tarbiyaviy kontentlarning metodologik muammolarini quyidagilarga ajratish mumkin:

— maqsad va vazifalarning noaniqligi. Ko‘plab tarbiyaviy kontentlar aniq pedagogik maqsadsiz yaratiladi. Natijada ular nima uchun, kimga va qanday natija uchun mo‘ljallanganligi noaniq bo‘lib qoladi. Maqsadning noaniqligi mazmunning tarqoqligiga, baholash mezonlarining yo‘qligiga olib keladi.

— tayyorlangan kontent mazmunining o`quvchi yoshiga mos emasligi. Ba’zi kontentlar o‘quvchining yosh xususiyatlariga to`g`ri kelmaydi: ular juda soddalashtirilgan yoki aksincha, haddan tashqari murakkab bo‘ladi. Bu holat o‘quvchining kontentga bo‘lgan qiziqishini susaytiradi.

— metodik xilma-xillikning yetishmasligi. Tarbiyaviy kontentlar ko‘pincha bir xil shaklda - matn yoki ma’ruza ko‘rinishida taqdim etiladi. Interaktiv metodlar, o‘yin texnologiyalari, loyiha ishlari, debatlar, keys-stadi kabilardan yetarli darajada foydalanilmaydi.

— mutaxassis-pedagog media-savodxonligining pastligi. Zamonaviy o‘quvchilar axborotni asosan internet va ijtimoiy tarmoqlardan oladilar. Biroq tarbiyaviy kontentlarning ko‘pchiligi media formatga moslashtirilmagan, vizual jihatdan jozibador emas, qisqa va ta’sirchan shaklda taqdim etilmaydi.

— milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligining buzilishi. Ba’zi kontentlarda milliy qadriyatlar ikkinchi darajali bo‘lib qoladi yoki aksincha, faqat milliy chegaralarga qarab qoladi. Bu esa o‘quvchining keng dunyoqarashini shakllantirishga to‘sqinlik qiladi.

— baholash va qayta aloqa tizimining yo‘qligi. Uzatilgan kontentning tarbiyaviy ta’sirini o‘lchash, o‘quvchining fikr-mulohazasini olish, natijalarni tahlil qilish mexanizmlari yetarli emas[2].

Ushbu muammolarning yuzaga kelishida bir qancha omillar sabab bo`ladi:

tarbiyaviy kontent yaratuvchilarning pedagogik-psixologik bilimlarining yetarli emasligi;

kontentni ishlab chiqishda ilmiy tadqiqotlarga emas, balki intuitiv yondashuvlarga tayanish;

zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarining yetarli emasligi;

tarbiya jarayonini monitoring qilish va baholash tizimining takomillashmaganligi;

o‘quvchi shaxsini o‘rganishga qaratilgan diagnostik tadqiqotlarning yetishmasligi;

o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikning yo`lga qo`yilmaganligi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yondashuvlarni taklif etish mumkin:

Tizimli yondashuv: tarbiyaviy kontent yaxlit tizim sifatida ishlab chiqilmog`i lozim: maqsad — mazmun — metod — vosita — natija — baholash zanjiri uzluksiz bo‘lishi kerak.

Kompetensiyaviy yondashuv: kontent nafaqat bilim berishi, balki o‘quvchida hayotiy ko‘nikmalar, ijtimoiy kompetensiyalar, emotsional intellektni shakllantirishga qaratilishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv: har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlari hisobga olinishi zarur.

Faoliyatli yondashuv: o‘quvchi kontentni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi, ijodkor va tahlilchi bo‘lishi kerak.

Media-pedagogik yondashuv: tarbiyaviy kontentlar zamonaviy media formatlariga moslashtirilishi, vizual, audio va interaktiv elementlar bilan boyitilishi lozim.

Qadriyatga yo‘naltirilgan yondashuv: kontent milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligiga asoslanishi, o‘quvchida ma’naviy immunitetni shakllantirishi kerak.

Refleksiv yondashuv: o‘quvchining o‘z fikr-mulohazalarini bildirishi, o‘zini baholashi va kontentga munosabat bildirishi uchun sharoit yaratilishi zarur.

Bizning fikrimizcha, tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishda quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

har bir kontent uchun aniq pedagogik maqsad va kutilayotgan natijani belgilash;

kontentni yaratishdan oldin o‘quvchilar o‘rtasida diagnostik so‘rov o‘tkazish;

turli formatlardagi (matn, video, audio, infografika, interaktiv test) materiallardan keng foydalanish;

kontentni sinf, maktab, mahalla va oila bilan bog‘liq real hayotiy vaziyatlar bilan boyitish;

o‘quvchilarni kontent yaratish jarayoniga jalb qilish;

kontentning ta’sirini muntazam monitoring qilish va baholash;

o‘qituvchilarni media-savodxonlik va raqamli pedagogika bo‘yicha ko`nikmalarini tizimli oshirib borish.

Yuqori sinf o‘quvchilari tarbiyaviy kontentlarining metodologik muammolari — bu zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimining dolzarb va murakkab masalalaridan biridir. Ushbu muammolar maqsadning noaniqligi, mazmunning yoshga mos emasligi, metodik xilma-xillikning yetishmasligi, media-savodxonlikning pastligi, qadriyatlar uyg‘unligining buzilishi va baholash tizimining yo‘qligi kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi[3].

Ularni bartaraf etish uchun tarbiyaviy kontentlarni ishlab chiqishda tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli, media-pedagogik, qadriyatga yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlarni uyg‘un qo‘llash zarur. Shundagina tarbiyaviy kontentlar yuqori sinf o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi, ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini mustahkamlaydi va faol ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

Zero, tarbiya — kelajakni qurish demakdir. Yuqori sinf o‘quvchilariga qaratilgan har bir tarbiyaviy kontent ularning qalbida iz qoldiradigan, fikrlashiga turtki beradigan va hayotda o`z yo‘lini to‘g‘ri tanlashga yordam beradigan bo‘lishi lozim. Bu esa metodologik jihatdan puxta o‘ylangan, ilmiy asoslangan va amaliyotga yo‘naltirilgan kontentlarni yaratishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ibraimov X., Quronov M., Musurmonkulov O., Sh.Jumanov. Raqamli avlod tarbiyasi. Monografiya. – T.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti-matbaa ijodiy uyi, 2025. –107 b.
2. Livingstone, S., Helsper, E. Risks and opportunities of social media for youth: Digital literacy approaches. Computers in Human Behavior, 2007.
3. Jumanov Sh.S. Raqamli avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari. Fan va ta’lim integratsiyasi. Samarqand pedagogika institutining ilmiy jurnali. -Samarqand. 2025_3(2). 146-153-b.

RAQAMLI KONTENT VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING ESTETIK DIDINI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Il’yasova Dilshoda Akmal qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512791

Annotatsiya: *Mazkur maqolada raqamli kontent vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining estetik didini tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Raqamli texnologiyalar, multimedia materiallari, elektron kitoblar va animatsiyalardan foydalanishning o‘quvchilarda estetik idrok, badiiy tafakkur hamda go‘zallikni anglash qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, estetik did, estetik tarbiya, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, multimedia, estetik idrok, badiiy tafakkur, raqamli ta’lim.*
Аннотация: *в статье рассматриваются педагогические возможности воспитания эстетического вкуса учащихся начальных классов средствами цифрового контента. Анализируется значение использования цифровых технологий, мультимедийных материалов, электронных книг и анимации в развитии эстетического восприятия, художественного мышления и способности понимать красоту у учащихся.*
Ключевые слова: *цифровой контент, эстетический вкус, эстетическое воспитание, учащиеся начальных классов, мультимедиа, эстетическое восприятие, художественное мышление, цифровое образование.*
Abstract: *this article explores the pedagogical potential of using digital content to foster aesthetic taste in primary school pupils. It analyzes the importance of digital technologies, multimedia materials, electronic books, and animations in developing pupils’ aesthetic perception, artistic thinking, and ability to appreciate beauty.*
Keywords: *digital content, aesthetic taste, aesthetic education, primary school pupils, multimedia, aesthetic perception, artistic thinking, digital education.*

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim mazmunini boyitish, o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish hamda ularning individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitdan samarali foydalanish yosh avlodning ma’naviy-axloqiy va estetik tarbiyasini takomillashtirishni ham taqozo etadi.

Estetik tarbiya shaxsning go‘zallikni his etishi, anglab yetishi, baholashi va unga nisbatan ongli munosabat bildirishini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Boshlang‘ich sinf davri o‘quvchilarning atrof-muhitni idrok etishi, badiiy obrazlarni tushunishi, ranglar uyg‘unligi, shakl, tovush va tasvirlarga munosabatining shakllanishida muhim bosqich sanaladi. Shu sababli mazkur davrda estetik tarbiyani samarali tashkil etish kelgusida o‘quvchilarning ma’naviy dunyosi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

An’anaviy ta’lim vositalari bilan bir qatorda raqamli kontentdan foydalanish estetik tarbiya jarayonini yanada mazmunli va ko‘rgazmali tashkil etish imkonini

beradi. Elektron kitoblar, animatsiyalar, ta’limiy videolar, raqamli rasmlar va interaktiv materiallar orqali o‘quvchilar san’at, tabiat, adabiyot hamda milliy madaniyat namunalarini turli shakllarda o‘rganishlari mumkin. Raqamli kontentning estetik tarbiyadagi imkoniyatlari, avvalo, uning axborotni vizual, audio va interaktiv shakllarda taqdim etish xususiyati bilan belgilanadi. Masalan, animatsion hikoyalar orqali adabiy obrazlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, elektron kitoblar yordamida badiiy tasvirlarni kuzatish hamda raqamli san’at namunalari orqali ranglar uyg‘unligini o‘rganish mumkin.

Shu bilan birga, raqamli kontentning mavjudligi o‘z-o‘zidan estetik didning rivojlanishini kafolatlamaydi. Uning samaradorligi tanlangan materiallarning mazmuni, pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va o‘qituvchining metodik yondashuviga bog‘liq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida estetik tarbiyani shakllantirish murakkab va ko‘p qirrali pedagogik-psixologik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Mazkur yosh davrida bolalar borliqni asosan hissiy-obrazli tarzda qabul qiladi, bu esa estetik ta’sirlarning samaradorligini oshiradi. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida idrok, tasavvur va hissiyot faol rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Ular ranglar, tovushlar, shakllar va obrazlarga nisbatan yuqori sezgirlikka ega. Aynan shu sezgirlik estetik tarbiya uchun qulay zamin yaratadi. Estetik faoliyatlar —rasm chizish, musiqa tinglash, badiiy matnlarni o‘qish – o‘quvchilarning nafaqat tasavvurini, balki ijodiy fikrlashini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu faoliyatlar diqqatni jamlash, kuzatuvchanlik va emotsional barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bolalar dunyosiga kirib borish mumkin bo‘lgan eng samarali vositalardan biri bu ularning yoshiga mos keladigan adabiyotdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun, qalbini hayrat va rang-barang tuyg‘ular bilan to‘ldiradigan bolalar adabiyoti nafaqat bilim manbai, balki ularning hissiy va estetik dunyosini rivojlantirishda juda muhim ahamiyatga ega. Bu yoshdagi bolalar hali butunlay qaror topmagan estetik didni his qilib, go‘zallikni qadrlashga o‘rganadilar. Shu bois, bolalar adabiyoti orqali estetik didni tarbiyalash jarayoni nafaqat ularning badiiy dunyoqarashini kengaytiradi, balki hissiy yetuklikka ham ko‘maklashadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, bolalarning estetik didi ularning hissiy intellektining bir qismi bo‘lib, uning shakllanishi bolalar adabiyoti orqali amalga oshadi (Vygotskiy, 1978). Chunki adabiy matnlar orqali bolalar o‘zlarida yangi hislarni kashf etadilar, bu esa ularning ichki dunyosini boyitadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ayniqsa, o‘zgacha dunyoqarashni qabul qilishga tayyor, ular uchun estetik didning shakllanishi ijodiy fikrlash va tasavvurni rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Hikoyalar va ertaklar bolalarda empatiya, tafakkur va hissiyotlarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Estetik didni shakllantirish jarayoni muntazam, izchil va o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Bunda bolalar adabiyoti namunalarini tanlash, ularni o‘quvchilarning yoshiga mos ravishda tahlil qilish, interfaol va ijodiy topshiriqlardan foydalanish muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi. Kontentlar o‘quv-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan ma’lumot va bilim beradigan manbalar mazmuni, ya’ni darslik, badiiy kitob, matn, audio va videomatnlar majmuida ifodalanadi. Ko‘rish orqali qabul qilinadigan, vizual shakldagi kontent turiga surat, rasm, slayd, diagramma, rasmli jadval kiradi. Eshitish orqali qabul qilinadigan, audiokontent – qo‘shiq, audio adabiyotlar, ovozli dars mashg‘ulotlarini o‘z ichiga oladi. Milliy kontentlarning ahamiyati shundaki, ular shaxsning har tomonlama kamol topishida beqiyos pedagogik manba vazifasini bajaradi. Milliy ertaklar, hikoyalar, maqollar, doston va rivoyatlar o‘quvchilarda quyidagi rivojlanish yo‘nalishlarini ta’minlaydi:

kognitiv rivojlanish – so‘z boyligini kengaytiradi, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish qobiliyatini mustahkamlaydi;

ijtimoiy-kommunikativ rivojlanish – guruhiy bahs-munozaralarda qatnashish, o‘z fikrini asosli ifodalash malakasini kuchaytiradi;

axloqiy-ma’naviy rivojlanish – milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik va mehr-oqibat tuyg‘usini mustahkamlaydi;

ijodiy rivojlanish – ertak va hikoyalar asosida yangi g‘oyalar ishlab chiqish, tasavvurni kengaytirish imkonini beradi.

O‘quv jarayonida amaliyotga qo‘llaniladigan ma’lumot va bilim beradigan manba mazmuni darslik, badiiy kitob, matn, audio va videomatnlar majmui kontent deb ataladi. Axborot beruvchi badiiy va ilmiy asar mutolaasi kitobxonlik deyiladi. Kitob mutolaasi orqali og‘zaki va yozma nutqning ravonligi, savodxonlik darajasini oshirish, diqqat va xotirani yaxshilash, asar sujeti va qahramonlar xatti-harakatidan xulosa chiqarish, emotsional-hissiy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Kitobxonlik ko‘nikmasini rivojlantirish vizual tafakkurni shakllantirish imkonini berib, o‘quvchi mutolaa orqali yangi bilim, axborotni tahlil qilish, xulosa chiqarish malakasini egallaydi. Mutolaa mashg‘ulotlarini o‘quvchining yoshiga mos tarzda tashkil etishni talab etadi. Matnlarning janr va turlarini farqlay olish, asar muallifi, mavzusi va qahramonlari haqida bilimga ega bo‘lish, milliy qahramonlar obrazidagi badiiy asarlar va xalq og‘zaki ijodi namunalari asosida o‘qish tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Badiiy asar matnini silence – ovoz chiqarmasdan, shuningdek, baland ovozda o‘qish, matnning asosiy ma’nosini tushunish, matn yuzasidan tuzilgan savollarga javob berish, matnni savol va rasmlarga asoslanib qayta hikoya qilish ong ostida aznaliz va sintez jarayonini faollashtiradi. Mavzu va matnning asosiy g‘oyasini aniqlash, muallif, asar mavzusi

va qahramonlari haqida ma’lumotga ega bo‘lish, o‘qigan matniga o‘z munosabatini bildira olish imkoniyatini vujudga keladi.

Jamiyatga yangi kirib kelgan “kontent” atamasi lotin tilidan kirib kelgan bo‘lib jamlash, to‘plash, umumlashtirish ma’nosini bildiradi. Dars mashg‘ulotlariga qo‘llash mumkin bo‘lgan resurslar jamlanmasi ham mazkur atama bilan qo‘llaniladi. Pedagogik nuqtayi nazaridan “kontent” o‘quvchilarga havola etiladigan bilim va ko‘nikma majmuiga nisbatan qo‘llaniladi. Texnologiyalar vositasidagi ta’limda elektron ta’lim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. AKT vositalari, e-booklar va platformadagi o‘quv materiallarini o‘z tarkibiga oladi.

Dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan kontent quyidagi tartibda tasniflanadi: Ko‘z bilan ko‘rish orqali qabul qilinadigan – vizual shakldagi kontent qismlariga surat, rasm, slayd, diagramma, rasmli jadval kiradi. Eshitish orqali qabul qilinadigan, ovozli kontent: qo‘shiq, audio adabiyotlar, ovozli dars mashg‘ulotlari (til o‘rgatish mashg‘ulotlari). Videokontent – film, kinojurnallar, multfilm, vediodars mashg‘ulotlari. Interfol kontent so‘rovnoma, viktorina tarzidagi kontentlarni o‘z ichiga oladi. Estetik did inson psixikasining mukammal, yanada nozik va murakkab qismidir, u shaxsning san’at asarlarini, tabiatdagi go‘zallikni, atrof-muhitdagi jozibadorliklarni anglash va qadriga yetish qobiliyatidir. Estetik did insonning hissiyotlar, tasavvurlar va tafakkurining sintezidan hosil bo‘lib, go‘zallikni idrok etish darajasini belgilaydi. Psixolog olimlar bu tushunchani shaxsning ijodiy tafakkurining, hissiy sezgirligining va madaniy savodxonligining birligi sifatida ko‘rishadi.

Raqamli kontentdan samarali foydalanish uchun bir qator pedagogik shartlarga rioya qilish muhim. Avvalo, kontent o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va ta’lim maqsadlariga mos bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, raqamli materiallar o‘qituvchining tushuntirishi, savol-javob, suhbat, mustaqil kuzatish va ijodiy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Uchinchidan, o‘quvchilarni raqamli materiallarni shunchaki tomosha qilish bilan cheklamasdan, ularni tahlil qilish, taqqoslash va estetik baholashga yo‘naltirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms?* Paris: UNESCO, 2023.
2. Dewey, J. *Art as Experience.* New York: Minton, Balch & Company, 1934.
3. Eisner, E. W. *The Arts and the Creation of Mind.* New Haven: Yale University Press, 2002.
4. Mayer, R. E. *Multimedia Learning.* 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
5. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

INKLYUZIV TA’LIMDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY SUBYEKTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH

Turg‘unboyeva Nasiba Rustam qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512834

Annotatsiya. *Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy subyektligini rivojlantirishda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslanib, mahalliy va xorijiy ilmiy tadqiqotlar tahlili asosida raqamli resurslarning bolalarda mustaqil tanlov qilish, ijodiy tashabbus ko‘rsatish, o‘z g‘oyalarini ifodalash va faoliyat jarayonida mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan.*
Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, makatabgacha yoshdagi bolalar, ijodiy subyektligini rivojlantirish, raqamli ta’lim resurslari.*
Аннотация. *В данной статье теоретически обоснованы педагогические возможности использования цифровых образовательных ресурсов в развитии творческой субъектности детей дошкольного возраста в условиях инклюзивного образования. На основе анализа отечественных и зарубежных научных исследований раскрыта роль цифровых ресурсов в развитии у детей навыков самостоятельного выбора, проявления творческой инициативы, выражения собственных идей и принятия самостоятельных решений в процессе деятельности.*
Ключевые слова: *инклюзивное образование, дети дошкольного возраста, развитие творческой субъектности, цифровые образовательные ресурсы.*
Abstract. *This article theoretically substantiates the pedagogical potential of using digital educational resources to develop the creative agency of preschool-aged children in inclusive education. Based on an analysis of local and international scientific research, it highlights the role of digital resources in developing children’s skills in making independent choices, demonstrating creative initiative, expressing their own ideas, and making independent decisions during activities.*
Keywords: *inclusive education, preschool-aged children, development of creative agency, digital educational resources.*

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inklyuziv maktabgacha ta’lim sharoitida bolalarning teng ishtirokini ta’minlash, mustaqil fikrlashi, tashabbus ko‘rsatishi va ijodiy faoliyatga jalb etilishi uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarorida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim tarbiya tizimini takomillashtirish, inklyuziv ta’limni rivojlantirish, hamda ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va elektron ta’lim resurslarini joriy etish bilan bog‘liq vazifalar belgilangan.[1].

Maktabgacha yosh shaxsning ijtimoiy-psixologik asoslari shakllanadigan eng sezgir davr hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada tashbbus, mustaqil tanlov qilish, o‘z faoliyatini yo‘naltirish va noyob natija yaratish kabi sifatlarni o‘z ichiga olgan ijodiy subyektlik rivojlana boshlaydi. Inklyuziv guruhlarda esa bu jarayon alohida e’tibor talab qiladi, chunki alohida ta’lim ehtiyojiga ega bola ko‘pincha faol ishtirokchi emas, balki yordam oluvchi sifatida qaraladi.

Raqamli ta’lim resurslari (interaktiv o‘yinlar, multimedia, ta’limiy ilovalar) esa topshiriqni bolaning idrok xususiyatlari va tezligiga moslashtirish, axborotni ko‘rish, eshitish va harakat orqali qabul qilishni ta’minlash hamda bolaga tanlov erkinligini berish imkonini yaratadi.

Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarning aksariyati raqamli vositalarning bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishdagi samaradorligiga qaratilgan. Ularning maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy subyektlikni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari esa ilmiy jihatdan yetarli yoritilmagan. Amaliyotda raqamli vositalar ko‘pincha ko‘rgazmali material sifatida qo‘llanilib, ularning didaktik salohiyatidan to‘liq foydalanilmayapti. Tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasi hamda inklyuziv guruhlar uchun maxsus metodik tavsiyalar yetishmasligi ham muammoni kuchaytirmoqda. Bu esa mavzuning dolzarbligini va uni ilmiy-pedagogik jihatdan o‘rganish zarurligini belgilaydi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy subyektligini rivojlantirishda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va ularni amaliyotda qo‘llash yo‘llarini asoslashdan iborat.

Maktabgacha yosh davri bolaning atrif-muhitni faol o‘rganish, yangi g’oyalarni ilgari surishi, turli faoliyat turlarini sinab ko‘rishi va oz qiziqishlarini namoyon etishi bilan tavsiflanadi. Shu nuqtai nazardan, bolalarning ijodiy subyektivligini rivojlantirish ularni tayyor topshiriqlarni bajaruvchi ishtirokchi sifatida taklif etishga qodir shaxs sifatida qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Inklyuziv ta’limda bu jarayon har bir bolaning individual xususiyatlari va inkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Inklyuziv maktabgacha ta’limda bolalarning ijodiy subyektligini rivojlantirish raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning pedagogik maqsadini to‘g‘ri belgilashni talab qiladi. Bunda asosiy vazifa bolani raqamli qurilma bilan band qilish emas, balki uning mustaqil tanlov qilishi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi, o‘z faoliyatini boshqarishi va ijodiy natijaga erishishida raqamli vositalardan foydalanishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, raqamli resurslarning samarasi ularning texnik imkoniyatlaridan tashqari, pedagog tomonidan qanday maqsadda tanlanishi va bolaga qanday faoliyat imkoniyatlari yaratilishiga ham bog‘liq.

P. Xayriddinovaning “Raqamli ta’lim muhiti va uning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga ta’siri” maqolasida raqamli ta’lim muhitining bolalarning kognitiv

rivojlanishi, ijodkorligi, fantaziyasi va ta’limga qiziqishi bilan bog‘liq jihatlari yoritilgan. Raqamli ta’lim muhitini bolalarning ijodiy rivojlanishi bilan bog‘liq holda o‘rganish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Biroq ijodiy subyektlik faqat ijodkorlik yoki fantaziyaning rivojlanishi bilan cheklanmaydi.[5].U bolaning mustaqil tanlov qilishi, faoliyatni boshlashi, o‘z qarorlarini amalga oshirishi va natijaga ta’sir ko‘rsatishida ham namoyon bo‘ladi.

K. Fielding va K. Murcia tomonidan 2026-yilda kichik yoshdagi bolalar raqamli texnologiyalardan foydalanganda ularning ijodiy faolligini qanday namoyon bo‘lishini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, pedagog ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan faoliyatni puxta tashkil etganda bolalar o‘z g‘oyalarini ifodalash va mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Aksincha, texnologiyaning imkoniyatlari yoki topshiriq doirasi haddan tashqari cheklanganida ijodiy faollik ham cheklanishi mumkin.[2].Raqamli topshiriqlarni bolaga tayyor yechimni takrorlatish asosida emas, balki mustaqil tanlov, tajriba va ijodiy izlanishga imkon beradigan tarzda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

K.-S. Tang va hammualliflar tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli kodlash qurilmalari yordamida ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotda bolalarning ijodiy faoliyati nutqiy ifodalar, raqamli qurilmalarni boshqarish va atrofdagi jismoniy makonni anglash orqali namoyon bo‘lishi aniqlangan [4]. Ushbu natijalar raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishda bolalarning faqat yakuniy faoliyat natijasini emas, balki mustaqil izlanishi, turli usullarni sinab ko‘rishi va o‘z g‘oyalarini ifodalash hamda zarurligini ko‘rsatadi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida bu masala yanada muhim, chunki bolalarning topshiriqni bajarish usullari, muloqot imkoniyatlari va faoliyat sur’atlari bir-biridan farq qilishi mumkin. D. G‘ulomovaning “Maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv ta’limni tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalar” maqolasida raqamli ta’lim vositalari, interaktiv metodlar, differensial yondashuv va kooperativ o‘qitishning inklyuziv muhitdagi o‘rni yoritilgan.[3].Ushbu yondashuvlardan kelib chiqib, raqamli resurslarni tanlashda bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni turli usullarda bajarish imkonini yaratish va bolalar o‘rtasidagi hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash lozim.

Z. X. Xusnuddinovaning ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishga bag‘ishlangan ishida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun texnologik vositalardan foydalanish masalalari va individual yondashuv zarurati ko‘rib chiqilgan.[6].Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy subyektligini o‘rganishga qaratilmagan bo‘lsa-da, raqamli resurslarni bolaning imkoniyatlariga moslashtirish masalasini yoritishi bilan ahamiyatlidir.

Mavzuga oid tadqiqotlar tahlili inklyuziv maktabgacha ta’lim amaliyotida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan bir nechta muammoni ko‘rsatadi. Birinchidan,

raqamli resurslardan foydalanishda bolaning mustaqil tanlovi va tashabbusidan ko‘ra, topshiriqni to‘g‘ri bajarish natijasiga ustuvorlik berilishi mumkin. Ikkinchidan, barcha bolalarga bir xil topshiriq va foydalanish usulini taklif etish ayrim bolalarning faol ishtirokini cheklashi ehtimoli mavjud. Uchinchidan, raqamli mashg‘ulotlar bolalarning bevosita muloqoti, amaliy o‘yini va ijodiy faoliyati bilan yetarlicha uyg‘unlashtirilmasa, ularning mustaqil harakat qilish imkoniyatlari kamayishi mumkin. Ushbu holatlar mazkur mavzu doirasida e’tiborga olinishi zarur bo‘lgan pedagogik muammolar bo‘lib, ularning tarqalish darajasi alohida empirik tadqiqot orqali aniqlanishi lozim.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, raqamli resurslardan foydalanish maqsadini bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirish bilan bog‘lash zarur. Masalan, raqamli rasm chizish dasturida bola rang va shakllarni mustaqil tanlashi, elektron hikoya yaratishda voqealar ketma-ketligini belgilashi, interaktiv konstruktor orqali esa o‘z loyihasini ishlab chiqishi mumkin. Bunday topshiriqlarda yagona tayyor natijani talab qilish o‘rniga, bolaga bir necha yechimni sinab ko‘rish, o‘z tanlovini ifodalash va faoliyatini o‘zgartirish imkoniyati beriladi.

Raqamli resurslarni moslashtirishda bolaning individual ehtiyojlari ham hisobga olinishi kerak. Masalan, og‘zaki nutq orqali fikr bildirishda qiynaladigan bola o‘z g‘oyasini rasm, belgi yoki audioyozuv yordamida ifodalashi mumkin. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun esa foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi maxsus sozlamalar va moslashtirilgan vositalar tanlanishi lozim. Bunda tarbiyachi zarur yordamni ko‘rsatishi, biroq bolaning o‘rniga tanlov qilmasligi va uning mustaqil urinishlarini cheklamasligi muhim.

Yuqoridagi tahlil asosida inklyuziv maktabgacha ta’limda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Resurslarni individual ehtiyojlarga mos tanlash. Raqamli vositaning qulayligi, bolaning yoshi, qiziqishi va rivojlanish xususiyatlari hisobga olinishi lozim.

Mustaqil tanlovni rag‘batlantirish. Bolaga topshiriqni bajarish usuli, tasvir, rang, shakl yoki ijodiy yechimni tanlash imkoniyati berilishi kerak.

Ijodiy topshiriqlarni ko‘paytirish. Raqamli faoliyat tayyor javobni takrorlashdan ko‘ra, yangi g‘oya yaratish, tajriba o‘tkazish va muammoni turli yo‘llar bilan hal qilishga yo‘naltirilishi zarur.

Raqamli va amaliy faoliyatni uyg‘unlashtirish. Elektron hikoya, rasm yoki konstruktor bilan ishlash bevosita o‘yin, muloqot va qo‘l mehnati bilan davom ettirilishi maqsadga muvofiq.

Ijodiy subyektlikni jarayon asosida baholash. Bolaning mustaqil tashabbusi, tanlov qilishi, g‘oyasini ifodalashi va faoliyatdagi ishtiroki kuzatib borilishi lozim.

Shunday qilib, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish inklyuziv maktabgacha ta’limda bolalarning ijodiy subyektligini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Buning uchun raqamli vositalar bolaning individual ehtiyojlariga mos tanlanishi, mustaqil qaror qabul qilishini rag‘batlantirishi va amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. Taklif etilgan tavsiyalarni maktabgacha ta’lim amaliyotiga joriy etish hamda ularning samaradorligini kuzatish kelgusida mazkur yo‘nalish bo‘yicha tajriba-sinov tadqiqotlarini tashkil etish uchun asos bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv maktabgacha ta’limda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish bolalarning ijodiy subyektligini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu imkoniyatlar bolalarning mustaqil tanlov qilishi, o‘z g‘oyalarini ifodalashi, ijodiy yechimlarni izlab topishi va ta’lim-tarbiya jarayonida faol ishtirok etishida namoyon bo‘ladi. Buning uchun raqamli resurslarni bolalarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos tanlash, ijodiy tashabbusni rag‘batlantirish hamda raqamli mashg‘ulotlarni amaliy o‘yin va bevosita muloqot bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Shuningdek, tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, inklyuziv guruhlar uchun moslashtirilgan topshiriqlarni ishlab chiqish va bolalarning ijodiy faoliyatini jarayon asosida baholashga e’tibor qaratish lozim. Demak, raqamli ta’lim resurslaridan maqsadli va individual yondashuv asosida foydalanish har bir bolaning ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishi uchun sharoit yaratadi. Kelgusida ushbu yondashuvlarning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali o‘rganish mavzuning amaliy ahamiyatini yanada aniqlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori. *Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. – URL: https://www.lex.uz/uz/acts/-5044711
2. Fielding, K., Murcia, K. Making choices and having a go: facilitating young children’s creative agency with digital technologies *The Australian Educational Researcher*.- 2026.- Vol. 53. – Article 47.
3. G‘ulomova, D. Maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv ta’limni tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalar // *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. – 2026. – Vol. 4.
4. Tang, K.-S., Murcia, K.Brown, J.Cross, E. Mennell, S.Seitz, J. Phillips, S.Sabatino, D. Exploring the multimodal affordances of digital coding devices in fostering creative thinking in early childhood education *Thinking Skills and Creativity*.2024. Vol. 53. Article 101602.
5. Xayriddinova, P. Raqamli ta’lim muhiti va uning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga ta’siri *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. 2026. Vol. 4.
6. Xusnuddinova, Z. X. Inklyuziv ta’lim sharoitida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari va zamonaviy yondashuv. 2024.-B. 304–309.

RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI STANDARTLASHTIRISH SHAROITIDA O‘QUVCHILARDA TARIXIY VOQELIKNI OB’EKTIV BAHOLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.

Rustamov Ramziddin Abdullayevich
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi.
Email: rustamovramziddin857@gmail.com ORCID: 0009-0002-7446-1734
https://doi.org/10.5281/zenodo.23521583

Annotatsiya: *Ushbu maqolada raqamli tarbiyaviy kontentlar standartlashtirilayotgan sharoitda o‘quvchilarda tarixiy voqelikni xolis baholash malakasini shakllantirish masalasi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda media savodxonlik, tanqidiy tafakkur va tarixiy tafakkur yondashuvlari asosida bosqichma-bosqich metodik tizim taklif etilgan. Shuningdek, baholash mezonlari, darajalar va amaliyotga tatbiq etish shartlari ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, standartlashtirish, tarixiy voqelik, ob’ektiv baholash, tanqidiy tafakkur, media madaniyat, metodika, tarix ta’limi.*
Аннотация: *В статье рассмотрены вопросы формирования у учащихся навыка объективной оценки исторической действительности в условиях стандартизации цифрового воспитательного контента. На основе медиаграмотности, критического мышления и исторического мышления предложена поэтапная методическая система. Также разработаны критерии оценивания, уровни и условия практического внедрения.*
Ключевые слова: *цифровой контент, стандартизация, историческая действительность, объективная оценка, критическое мышление, медиакультура, методика, историческое образование.*
Abstract: *The article considers the development of students’ skills for objective assessment of historical reality under the standardization of digital educational content. Based on media literacy, critical thinking, and historical thinking approaches, a stage-by-stage methodological system is proposed. Assessment criteria, levels, and conditions for practical implementation are also developed.*
Keywords: *digital content, standardization, historical reality, objective assessment, critical thinking, media culture, methodology, history education.*

KIRISH.

Bugungi kunda tarixga oid ma’lumotlar darslik va ilmiy nashrlar bilan cheklanmaydi. Ijtimoiy tarmoqlar, videohostinglar, messenjerlar, elektron arxivlar va virtual muzeylar o‘quvchi uchun qo‘shimcha bilim manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu imkoniyat bilan birga, tarixiy voqelikni bir tomonlama ko‘rsatish, hissiy ta’sir o‘tkazish, ayrim faktlarni tushirib qoldirish yoki sun’iy talqin qilish holatlari ham uchraydi. Shu sababli raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirish jarayonida o‘quvchilarda tarixiy voqelikni ob’ektiv baholash ko‘nikmasini rivojlantirish dolzarb vazifaga aylangan.

Mazkur ishning maqsadi — raqamli kontentlarga qo‘yiladigan xalqaro va milliy talablarga tayangan holda, o‘quvchilarda tarixiy voqelikni xolis baholash malakasini oshirishning amaliy metodikasini ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

1. Tayanch tushunchalar va metodologik asos.

Raqamli tarbiyaviy kontent — ta’lim-tarbiya maqsadiga xizmat qiluvchi, elektron shaklda yaratilgan, pedagogik, psixologik va axloqiy jihatdan tekshirilgan mazmun majmuidir. Bunday kontentlar ishonchlilik, manbaning oshkoraligi, yoshga moslik, madaniy xilma-xillikka hurmat, axborot xavfsizligi, manipulyativ unsurlarning yo‘qligi kabi talablarga javob berishi kerak.

Tarixiy voqelikni ob’ektiv baholash ko‘nikmasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

fakt va talqin o‘rtasidagi farqni ajratish;

manbaning kelib chiqishi, muallifi, maqsadi va tarixiy sharoitini aniqlash;

bir voqeaning turli manbalarda qanday yoritilishini qiyoslash;

sabab, jarayon va natija o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tahlil qilish;

hissiy bosim, stereotip va mafkuraviy ta’sirni payqash;

dalillarga tayanib xulosa chiqarish va o‘z pozitsiyasini asoslash.

Bu jarayonda UNESCOning media va axborot savodxonligi bo‘yicha tavsiyalari, Yevropa Ittifoqining DigComp kompetensiyalar modeli, shuningdek, S. Wineburg, P. Seixas, T. Morton, B. VanSledright kabi olimlarning tarixiy tafakkur bo‘yicha ishlanmalari metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

2. Metodik tizim bosqichlari.

Taklif etilayotgan metodika besh bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich — diagnostik-motivatsion. O‘quvchilarning mavjud tanqidiy qarash darajasi aniqlanadi. Bunda “Faktmi yoki talqinmi?”, “Manba kimga xizmat qiladi?” kabi qisqa topshiriqlardan foydalaniladi.

Ikkinchi bosqich — manbashunoslik. O‘quvchilar raqamli tarixiy manbani tekshirish tartibini o‘zlashtiradilar. “Manba pasporti” asosida muallif, sana, joy, maqsad va auditoriya aniqlanadi.

Uchinchi bosqich — tanqidiy tahlil. Video, infografika, mem, Telegram post yoki virtual ekskursiya materiallari tahlil qilinadi. O‘quvchilar matndagi bir tomonlamalik, hissiy chaqiriq va mafkuraviy belgilarni ajratadilar.

To‘rtinchi bosqich — qiyosiy-loyihaviy. Guruhlarda bir tarixiy voqeaning turli manbalardagi talqinlari qiyoslanadi. So‘ngra muqobil taqdimot, qisqa videorolik yoki interaktiv xarita loyihasi tayyorlanadi.

Beshinchi bosqich — refleksiv-baholash. O‘quvchilar o‘z xulosalarini dalillar bilan asoslaydilar, o‘z-o‘zini baholash va guruh bahosi orqali natijalar tahlil qilinadi.

Mashg‘ulotlarda “Manba pasporti”, “Fakt va talqin jadvali”, “Multiperspektiv qiyoslash”, “Raqamli kontent auditi”, “Keys-stadi”, “Loyiha metodi” va “Refleksiv kundalik” kabi vositalardan foydalanish mumkin.

3. Baholash mezonlari va darajalar

Quyidagi jadvalda o‘quvchilarning tarixiy voqelikni ob’ektiv baholash ko‘nikmasini baholash mezonlari keltirilgan.

Mezon	Past daraja	O‘rta daraja	Yuqori daraja
Faktologik aniqlik	Ayrim faktlarni sanaydi	Faktlarni to‘g‘ri ajratadi	Fakt va talqinni mustaqil farqlaydi
Manba ishonchliligi	Manbani yuzaki baholaydi	Muallif va maqsadni qisman tahlil qiladi	Manbani to‘liq tekshiradi va asoslaydi
Tarixiy kontekst	Voqeani bugungi nuqtai nazardan baholaydi	Kontekstni qisman hisobga oladi	Voqeani o‘z davri sharoitida tushunadi
Multiperspektivlik	Bitta qarashni takrorlaydi	Ikki nuqtai nazarni qiyoslaydi	Uch va undan ortiq qarashni tahlil qiladi
Dalillar asosida xulosa	Xulosani dalilsiz beradi	Ayrim dalillarga tayanadi	Har bir fikrni ishonchli dalil bilan asoslaydi
Hissiy-mafkuraviy ta’sir	Ta’sirni sezmaydi	Ba’zi manipulyativ unsurlarni topadi	Hissiy va mafkuraviy bosimni aniq ajratadi
Axloqiy-refleksiv pozitsiya	Fikr bildirmaydi	Pozitsiyasini qisman ifodalaydi	Axloqiy baho beradi va refleksiya qiladi
Media va axborot xavfsizligi	Kontentni tekshirmasdan qabul qiladi	Xavfsizlik qoidalarini qisman biladi	Kontentni xavfsizlik nuqtai nazaridan audit qiladi

Har bir mezon bo‘yicha past, o‘rta va yuqori darajalar aniq indikatorlar orqali o‘lchanadi. Bu o‘qituvchiga o‘quvchining qaysi bosqichda ekanini aniqlash va individual yondashuv tanlash imkonini beradi.

4. Amaliyotga joriy etish shartlari.

Metodikani muvaffaqiyatli qo‘llash uchun quyidagilar zarur:

o‘qituvchilarni raqamli pedagogika va media savodxonlik bo‘yicha muntazam o‘qitish;

milliy va xalqaro standartlarni uyg‘unlashtirish;

xavfsiz ta’limiy platformalarni yaratish va rivojlantirish;

ota-onalar hamda jamoatchilikni raqamli tarbiya jarayoniga jalb qilish;

tarix, informatika, psixologiya va media ta’lim yo‘nalishlari o‘rtasida fanlararo hamkorlikni kuchaytirish;

monitoring va diagnostika tizimini yo‘lga qo‘yish.

5. Kutilayotgan natijalar.

Metodika joriy etilganda o‘quvchilarda tarixiy ma’lumotni mustaqil tekshirish, turli qarashlarni qiyoslash, manipulyativ ta’sirni ajratish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu raqamli muhitda tarbiya samaradorligini oshiradi, yoshlarning axborot xavfsizligini mustahkamlaydi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat asosida tarixiy ongni shakllantiradi.

XULOSA. Raqamli tarbiyaviy kontentlarni standartlashtirish sharoitida o‘quvchilarda tarixiy voqelikni ob’ektiv baholash ko‘nikmasini rivojlantirish metodikasi tarix ta’limining amaliy samaradorligini oshiradi. Taklif etilgan bosqichlar, baholash mezonlari va indikatorlar o‘qituvchiga tizimli ishlash imkonini beradi. Metodikani amaliyotga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda tanqidiy tafakkur, media madaniyat va axborot xavfsizligi ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 176 b.
2. Jo‘rayev R.H. Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 198 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. Axborotlashtirish to‘g‘risida. – 2003-yil 11-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – 2023-yil 24-may.
5. PQ-232. Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to‘g‘risida. – 2024-yil 21-iyun.
6. PQ-183. Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida. – 2025-yil 15-may.
7. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: UNESCO, 2021.
8. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts. – Philadelphia: Temple University Press, 2001.
9. Seixas P., Morton T. The Big Six Historical Thinking Concepts. – Toronto: Nelson, 2013.
10. VanSledright B. Assessing Historical Thinking and Understanding. – New York: Routledge, 2014.

RAQAMLI KONTENTNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA’SIRINI BAHOLASH MUAMMOLARI VA IMOM AL-BUXORIY MEROSI ASOSIDA TARBIYAVIY TRANSFORMATSIYA MEXANIZMLARI.

Normuxamedov Zarif Normo‘minovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi.
Email: zarifomad@gmail.com https://orcid.org/0009-0000-0804-7573
https://doi.org/10.5281/zenodo.23521641

Annotatsiya: *Mazkur maqolada raqamli kontentning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholashdagi pedagogik, psixologik va axloqiy muammolar tahlil qilinadi. Imom al-Buxoriy hadislaridagi tarbiyaviy g‘oyalarni raqamli davr pedagogikasi kontekstida qayta talqin etish va ular asosida tarbiyaviy transformatsiyaning kompleks mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Natijalar raqamli muhitda “klipcha fikrlash”, raqamli qaramlik, axloqiy eroziya va kiberbulling kabi tahdidlarni ochib beradi hamda hadislardagi niyat va mas’uliyat, rostg‘oylik, odob-axloq, vaqt qadri kabi g‘oyalarning zamonaviy raqamli gigiyena, fakt-cheking va kiber-etika tamoyillariga aksio-pedagogik jihatdan mos kelishini asoslaydi.*
Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, shaxs tarbiyasi, Imom al-Buxoriy, hadis, aksio-pedagogika, raqamli gigiyena, kiber-etika, transformatsiya mexanizmlari.*
Аннотация: *В данной статье анализируются педагогические, психологические и нравственные проблемы оценки влияния цифрового контента на развитие личности. Направлено на переосмысление воспитательных идей хадисов Имама аль-Бухари в контексте педагогики цифровой эпохи и разработку на их основе комплексных механизмов воспитательной трансформации. Результаты выявляют такие угрозы цифровой среды, как «клиповое мышление», цифровая зависимость, нравственная эрозия и кибербуллинг, а также обосновывают аксиолого-педагогическое соответствие идей хадисов о намерении и ответственности, правдивости, благонравии и ценности времени современным принципам цифровой гигиены, фактчекинга и киберэтики.*
Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, Имам аль-Бухари, хадис, аксиопедагогика, цифровая гигиена, киберэтика, механизмы трансформации.*
Abstract: *This article analyses the pedagogical, psychological and ethical challenges in assessing the impact of digital content on personality development. Aims to reinterpret the educational ideas of Imam al-Bukhari’s hadiths in the context of digital-era pedagogy and to develop comprehensive mechanisms of educational transformation based on them. The results reveal threats such as “clip thinking,” digital addiction, moral erosion and cyberbullying, and substantiate the axio-pedagogical correspondence of hadith ideas such as intention and responsibility, truthfulness, good manners and the value of time to modern principles of digital hygiene, fact-checking and cyber-ethics.*
Keywords: *digital content, personality education, Imam al-Bukhari, hadith, axio-pedagogics, digital hygiene, cyber-ethics, transformation mechanisms.*

KIRISH. Raqamlashtirish davrida axborot iste’moli shiddat bilan o‘zgarib, shaxsning ma’naviy-axloqiy qiyofasiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Kontent tez va cheksiz kelishi natijasida dopamin “sikli” odatga aylanib, kiberbulling, onlayn masxara va tahqirlash holatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, raqamli muhit

o‘quvchilarda “kognitiv dangasalik” va “klipcha fikrlash” kabi destruktiv tendensiyalarni keltirib chiqarmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, raqamli tarbiyaviy kontentlarning xalqaro standartlarini ishlab chiqish va ularni milliy-ma’naviy meros bilan uyg‘unlashtirish bugungi kunning eng muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Ilmiy gipoteza sifatida Imom al-Buxoriy hadislaridagi tarbiyaviy g‘oyalar raqamli davr pedagogikasi tamoyillari bilan aksio-pedagogik jihatdan uyg‘un bo‘lib, ular asosida shaxsning raqamli muhitdagi ma’naviy xavfsizligini ta’minlovchi samarali transformatsiya mexanizmlarini yaratish mumkin, degan faraz ilgari suriladi.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli kontent ta’sirini baholashdagi muammolarni tahlil qilish va Imom al-Buxoriy merosi asosida tarbiyaviy transformatsiyaning kompleks mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Vazifalar: raqamli kontent ta’sirining pedagogik, psixologik va axloqiy muammolarini aniqlash; Imom al-Buxoriy hadislaridagi tarbiyaviy g‘oyalarni aksio-pedagogik tahlil qilish; hadis saboqlarini zamonaviy ta’lim tizimiga transformatsiyalash mexanizmlarini ishlab chiqish.

METODOLOGIYA. Tadqiqot sifatli-nazariy dizaynda olib borildi. Asosiy usullar sifatida ilmiy adabiyotlar tahlili, aksio-pedagogik tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil va sintez usullaridan foydalanildi.

Manbalar sifatida Imom al-Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” va “Al-Jome as-Sahih” asarlari, shuningdek, zamonaviy pedagogika, psixologiya, raqamli media va axborot xavfsizligi bo‘yicha ilmiy ishlar, xalqaro hisobotlar (xususan, WHO ma’lumotlari) o‘rganildi.

Raqamli kontent ta’sirini baholash mezonlari sifatida kognitiv, emotsional va axloqiy indikatorlar belgilandi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, u asosan nazariy tahlilga tayanadi; empirik sinov va keng ko‘lamli so‘rovlar keyingi tadqiqotlar predmeti bo‘lishi mumkin.

NATIJALAR. 1. Raqamli kontent ta’sirini baholashdagi muammolar.

Pedagogik aspektda axborot xuruji o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Kognitiv offloading natijasida “klipcha fikrlash”, diqqatning parchalanishi va kognitiv dangasalik kuzatiladi. Psixologik aspektda raqamli qaramlik, “diqqat tanazzuli”, suitsidal va agressiv trendlar, kiber-xavotirlik, raqamli amneziya va “raqamli demensiya” xavfi ortadi. Axloqiy-ma’naviy aspektda raqamli anonimlik ortidagi axloqiy eroziya, kiberbulling, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning qadrsizlanishi namoyon bo‘ladi.

2. Imom al-Buxoriy hadislaridagi tarbiyaviy g‘oyalarning aksio-pedagogik tahlili. Hadislardagi asosiy tarbiyaviy g‘oyalar zamonaviy raqamli pedagogika tamoyillari bilan quyidagicha bog‘lanadi:

Niyat va mas’uliyat — raqamli gigiyena va kontent yaratuvchining mas’uliyati.

Rostg‘oylik va halollik — fakt-cheking madaniyati va soxta axborotga qarshi immunitet.

Odob va muomala madaniyati — kiber-etika, adovatli nutqqa barham berish.

Vaqt qadri — ekran vaqtini boshqarish va raqamli balansni ta’minlash.

3. Transformatsiya mexanizmlari.

Texnologik mexanizm: hadislar bazasiga asoslangan sun’iy intellekt va ilovalar yaratish. Didaktik mexanizm: “Tarbiya” va “Informatika” fanlararo integratsiyasini kuchaytirish. Sotsio-psixologik mexanizm: oila va maktab hamkorligida raqamli monitoring metodikalarini joriy etish.

MUHOKAMA. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli kontentning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash bir tomonlama emas, balki pedagogik, psixologik va axloqiy omillarni uyg‘un hisobga olishni talab qiladi. Imom al-Buxoriy merosidagi tarbiyaviy g‘oyalar raqamli davrda o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, aksincha, ular zamonaviy raqamli kompetensiyalar — medianutq, fakt-cheking, kiber-etika, raqamli gigiyena — bilan uyg‘unlashadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, aksio-pedagogik yondashuv raqamli tarbiya standartlarini milliy-ma’naviy asosda boyitadi. Amaliy ahamiyati esa hadis saboqlarini interaktiv ilovalar, fanlararo darslar va oila-maktab hamkorligi orqali ta’lim jarayoniga singdirish imkoniyati bilan belgilanadi. Cheklovlar sifatida empirik tekshiruvning yo‘qligi va madaniy kontekstning torligi ko‘rsatilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda eksperimental sinov, indikatorlar tizimini ishlab chiqish va xalqaro qiyosiy tahlillarni o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA. Raqamli kontentning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u kompleks yondashuvni talab qiladi. Imom al-Buxoriy hadislaridagi niyat va mas’uliyat, rostg‘oylik, odob-axloq va vaqt qadri kabi g‘oyalar zamonaviy raqamli pedagogika tamoyillari bilan chuqur uyg‘unlikka ega. Ushbu g‘oyalarni texnologik, didaktik va sotsio-psixologik mexanizmlar orqali ta’lim tizimiga transformatsiyalash yoshlarning raqamli muhitdagi ma’naviy xavfsizligini ta’minlash, ularda tanqidiy fikrlash va axloqiy immunitetni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2018. – 176 b.
2. Jo‘rayev R.H. Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. – 198 b.
3. Al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. – Bayrut: Dor al-Kutub al-Ilmiyya, 2005.
4. Rahmatullayev Sh. Hadis va hikmatlar. – T.: “Movarounnahr”, 2016. – 320 b.
5. WHO. Global status report on preventing violence against children. – Geneva: World Health Organization, 2020.
6. Risko E.F., Gilbert S.J. Cognitive offloading // Trends in Cognitive Sciences. – 2016. – Vol. 20, No. 9. – P. 676–688.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР (PR) ФАОЛИЯТИНИНГ ТАРИХИЙ ШАКЛЛАНИШИ ВА БУГУНГИ РАҚАМЛИ МУҲИТДАГИ РИВОЖЛАНИШИ: ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛ

Бабашев Фархад Айтмуратович
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Педагогик таълим” кафедраси мудири. Педагогика фанлари номзоди, доцент
https://doi.org/10.5281/zenodo.23521694

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta’lim menejmentining zamonaviy tashkiliy-kommunikativ mexanizmi hisoblangan jamoatchilik bilan aloqalar (PR) faoliyatining vujudga kelishi, tarixiy genezisi va institutsionallashuv bosqichlari tizimli tahlil qilingan. Antik davr ritorikasidan boshlab, Sharq va G‘arb mutafakkirlarining boshqaruv kommunikatsiyasiga oid qarashlari, shuningdek, Markaziy Osiyo va O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida matbuot xizmatlarining shakllanish qonuniyatlari tadqiq etilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim menejmenti, PR-texnologiyalar, genezis, institutsionallashuv, ichki kommunikatsiya, jozibadorlik, qayta aloqa, Integral Kommunikativ Indeks (ICI).*

Аннотация: *В статье представлен системный анализ возникновения, исторического генезиса и этапов институционализации связей с общественностью (PR), рассматриваемых как современный организационно-коммуникативный механизм в управлении образованием. Рассматривается эволюция взглядов мыслителей Востока и Запада на управленческую коммуникацию — начиная с античной риторики, — а также закономерности формирования пресс-служб в системах высшего образования Центральной Азии и Узбекистана.*

Ключевые слова: *управление образованием, PR-технологии, генезис, институционализация, внутренняя коммуникация, привлекательность, обратная связь, Интегральный коммуникативный индекс (ICI).*

Abstract: *This article presents a systems analysis of the emergence, historical genesis, and institutionalization stages of public relations (PR), viewed as a modern organizational-communicative mechanism in education management. It examines the evolution of Eastern and Western perspectives on managerial communication—starting with ancient rhetoric—as well as the patterns governing the establishment of press services within the higher education systems of Central Asia and Uzbekistan.*

Keywords: *education management, PR technologies, genesis, institutionalization, internal communication, attractiveness, feedback, Integral Communicative Index (ICI).*

Жаҳон таълим маконида олий таълим ташкилотлари ўртасида рақобатнинг кучайиши, глобал ва миллий рейтинглар (QS, Times Higher Education) тизимининг жорий этилиши таълим сифати билан бир қаторда, ташкилотнинг очиқлиги ва коммуникацион фаоллигини ҳам бошқарувнинг устувор стратегик ресурсига айлантирмоқда. Олий таълим ташкилотини (ОТТ) ёпиқ маъмурий тизимдан шаффоф, жамоатчилик билан конструктив диалог олиб борувчи очиқ ижтимоий тизимга трансформация қилиш

зарурлиги таълим менежменти фани олдига мутлақо янги вазифаларни қўймоқда.

Президент Шавкат Мирзиёев раислигида олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишлаб ўтказилган видеоселектор йиғилишларида ОТТлар бошқарув аппарати ва ректорлар олдига жамоатчилик ҳамда ОАВ билан эркин мулоқотни йўлга қўйиш, аҳолининг таълим сифатидан қониқиш даражасини тизимли мониторинг қилиш вазифаси қатъий белгилаб берилган. Бироқ анъанавий бошқарув тизимида ҳанузгача фақат ахборот узатишга асосланган вертикал (монолог) модели устувор бўлиб қолмоқда. Истеъмолчилар (талабалар, ходимлар, иш берувчилар) билан горизонтал мулоқот ва қайта алоқанинг (feedback) йўлга қўйилмагани соҳа жозибадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу сабабли, таълим менежменти тизимида PR-технологиялар ва матбуот котиблари фаолиятини шунчаки техник восита эмас, балки стратегик бошқарув механизми сифатида тадқиқ этиш, унинг тарихий генезиси ва ривожланиш босқичларини назарий англаш ўта долзарб аҳамият касб этади.

PR-технологиялари тарихи инсонлар орасидаги мулоқот, уларни маълум мақсад ва ғояларга ишонтириш санъати сифатида инсоният тамаддуни каби қадимий илдизларга эга. Антик даврда, хусусан, Рим империяси даврида жамоатчилик билан ишлаш ва уларнинг фикрини шакллантириш давлат бошқарувининг муҳим қуроли ҳисобланган. Машҳур нотиқ Марк Фабий Квинтилиан ўз даврида ёшлар тарбиясида ва иқтидорли тингловчиларни саралашда мунтазам очиқ мунозаралар ва мусобақалардан фойдаланган. Бу жараёнда муваффақият қозонганларнинг эътироф этилиши ички мотивацияни оширувчи кучли коммуникатив таъсир воситаси бўлган.

Рим империяси ҳукмдорлари таълим ва тиббиёт ходимларининг ижтимоий нуфузини ошириш мақсадида илк бор тизимли мафкуравий сиёсатдан фойдаланганлар. Император Константин Августнинг эрамиздан аввалги 333 йилда қабул қилинган «Шифокорлар ва ўқитувчилар учун имтиёзлар ҳақида»ги Фармони жамиятда ушбу касб эгаларининг ижобий образини (имижини) яратишда тарихий аҳамиятга эга бўлди. Фармонда устоз-мураббийлар барча солиқлардан ва ҳарбий мажбуриятлардан озод этилиши, уларни ҳақорат қилганлар қаттиқ жазоланиши ҳамда давлат хазинасидан юқори иш ҳақи берилиши белгиланган. Бу тадбирлар жамиятда таълим тизимига нисбатан юксак ишонч ва жозибадорликни шакллантиришнинг дастлабки давлат даражасидаги лойиҳалари (PR-кампаниялари) сифатида баҳоланади.

Ўрта асрлар Шарқ давлатчилиги ва бошқарув маданиятида жамоатчилик билан ишлаш, фуқаролар мурожаатларини тинглаш ва уларнинг фикри асосида адолатли муҳит яратиш масаласига алоҳида ёндашилган. Улуғ вазир

Абу Али Ҳасан ибн Али Тусий Низомулмулкнинг «Сиёсатнома» асарида давлат раҳбари ва фуқаролар ўртасидаги диалог маданияти баён этилади. Асарнинг «Подшоҳнинг мазлумларни қабул қилиши» фаслида ҳукмдор ҳафтада икки кун оддий раиятнинг арз-додини бевосита ўзи эшитиши зарурлиги таъкидланади. Агар «подшоҳ додхоҳларни қабул қилиб, золимларни жазолайди» деган ахборот (пресс-хабар) мамлакат бўйлаб тарқалса, жамиятда барқарорлик ва ҳукуматга нисбатан юксак ишонч (репутацион капитал) шаклланиши кўрсатиб ўтилган.

Буюк соҳибқирон Амир Темур салтанатида эса ахборот алмашинуви, элчилар билан мулоқот ва ташқи дунёда давлатнинг қудратли имижини яратиш (PR) олий даражага кўтарилган. Самарқандда барпо этилган «Гулбоғ» каби муҳташам қасрлар, элчилар шарафига берилган дабдабали тўй-тантаналар хорижий давлатларда салтанат ҳақида ҳайбат ва ҳурмат уйғотишга қаратилган эди. Италиялик сайёҳ Белтрамус де Минянелли 1416 йилдаги хотираларида Амир Темур элчиларини «араб, юнон, ибрий тилларини мукаммал билувчи, геометрия ва астрономиядан машҳур бўлган, кўркам ва улуғвор зотлар» сифатида тасвирлайди. Бу эса Соҳибқирон давлатида ташқи ПР-сиёсати қатъий тизим ва юқори маданият асосида ташкил этилганини исботлайди.

Жамоатчилик билан алоқалар соҳасини ижтимоий институт ва мустақил фан сифатида шаклланиши Ғарб, хусусан, АҚШ тарихи билан узвий боғлиқ. 1807 йилда Томас Жефферсон VII Конгрессга Мурожаатида илк бор «public relations» (жамоатчилик билан алоқалар) атамасини расмий муомалага киритди. XX асрнинг бошларида Зигмунд Фрейднинг жияни бўлган Эдвард Бернейз (1891–1995) соҳанинг назарий ва илмий асосларини яратиб, тарихда «PR отаси» номини олди. Унинг 1928 йилда чоп этилган «Тарғибот (Propaganda)» номли китоби соҳанинг оммавий онгни бошқаришдаги имкониятларини илмий асослаб берди. Скотт Катлип ПР фаолиятининг институционаллашувини Ғарб тарихи контекстида 6 та асосий босқичга бўлиб ўрганади (1-расм).

1. Бошланғич давр (XVIII асрнинг иккинчи ярми)
▼
2. Паблисити (оммалаштириш) даври (1810-1900)
▼
3.“Лой қароқчилари” (Кризисли давр) (1900-1920)
▼
4. Профессионал ва илмий фан сифатида (1920-1940)
▼
5. Урушдан кейинги ривожланиш даври (1945-1965)

▼

6. Глобал ахборот ва рақапли PR даври

1-расм. С. Катлип бўйича PR фаолияти ривожланишининг тарихий босқичлари.

1970 йиллардан бошлаб PR технологиялари АҚШ ва Европа университетларининг мажбурий таълим дастурларига киритилди ва тизимли равишда олий таълим менежментининг ажралмас элементига айланди.

Республикамизда давлат ва хўжалик бошқаруви органларида, хусусан, олий таълим тизимида жамоатчилик билан алоқаларни институционаллаштириш мустақиллик йилларида, асосан XXИ аср бошларида амалга оширила бошланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли ва 2019 йил 27 июндаги ПҚ-4366-сонли қарорлари олий таълим тизимида ахборот хизматлари ва матбуот котиблари фаолиятини йўлга қўйишда ҳуқуқий бурилиш ясади. Ушбу ҳужжатлар билан ҳар бир давлат ОТТларида бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан молиялаштириладиган «Матбуот котиби» лавозими жорий этилди.

Бироқ, 2023 йилда республиканинг тўртта йирик минтақавий олий таълим ташкилотларида (ҚҚДУ, Қўқон ДПУ, СаМИСИ ва Денов ТПИ) 400 нафар ходим ва 1000 нафар талаба иштирокида ўтказилган сўровномалар тизимда жиддий ташкилий ва коммуникатив номутаносибликлар мавжудлигини кўрсатди. Таҳлиллар асосида анъанавий (ҳозирги) ва истиқболли (тавсия этилаётган) PR-фаолиятнинг қиёсий тавсифи ишлаб чиқилди (1-жадвал).

1-жадвал. Анъанавий ва истиқболли PR-фаолиятнинг қиёсий таҳлиллари

Таққослаш мезонлари	Анъанавий (мавжуд) PR-фаолият	Истиқболли (биз таклиф этаётган) PR-фаолият
Асосий мақсад	Фақат ОТМнинг ютуқларини бир томонлама веб-сайт ва ОАВ орқали кўз-кўз қилиш (мақтаниш модели).	Таълим сифати, оқув-услубий ва илмий натижаларни қайта алоқа (feedback) асосида шаффоф кўрсатиш.
Коммуникация шакли	Вертикал (Монолог): юқоридан пастга буйруқ ва ҳисобот узатиш тизими.	Горизонтал (Диалог): талаба ва ўқитувчи фикрини қарорларга интеграция қилиш.
Устувор методла	Қуруқ тарғибот, мажбурий тадбирлар ва кампаниявозлик.	Интерактив таҳлил, сўровномалар, рақамли инқирозга қарши менежмент.
Баҳолаш мезони	Ўтказилган тадбирлар сони ва сайтга қўйилган расмлар миқдори.	Интеграл Коммуникатив Индекс (ICI), аудиториянинг ишонч ва қониқиш даражаси.

Эмпирик тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, талабаларнинг 51,0 фоизи уларнинг талаб ва таклифлари раҳбарият томонидан эътиборга олинмаслигини (қайта алоқа йўқлигини) билдирган, ходимларнинг 60 фоизи эса ОТМнинг бугунги рейтинги ва ички бошқарув тизимидан қониқмаслигини таъкидлаган. Бу муаммоларни бартараф этиш учун таълим менежментига мажмуавий математик модель – **Интеграл Коммуникатив Индекс (ICI)** тизимини киритиш асослаб берилди.

Динамика шуни кўрсатадики, таълим менежментида очиқлик ва қайта алоқа тизимининг тўғри йўлга қўйилиши умумий ижтимоий муҳит кўрсаткичини 625 дан 680 га, деканат бошқарув маданиятига бўлган ишончни эса 350 дан 510 гача статистик аҳамиятли даражада оширган.

Олиб борилган тарихий-назарий ва эмпирик тадқиқотлар асосида **қуйидаги хулосаларга келинди:**

PR-технологиялар таълим менежментида шунчаки реклама воситаси эмас, балки ОТМнинг ички барқарорлиги ва ташқи рақобатбардошлигини таъминловчи мажмуавий бошқарув механизмидир.

Олий таълим муассасасининг ижобий имижи биринчи навбатда унинг ички соғлом муҳитига, таълим сифатига ва раҳбариятнинг (ректор ва деканларнинг) мулоқот этикасига бевосита боғлиқ.

Замонавий таълим ташкилотларида PR – фаолият самарадорлигини ошириш учун ХЕМИС ва расмий рақамли платформаларни бир томонлама маъмурий назорат қуролидан ички аудиториянинг фикрини тингловчи интерактив қайта алоқа майдонига айлантириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйзати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармони // lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 июндаги «Оммавий ахборот воситалари мустақиллигини таъминлаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4366-сон қарори // lex.uz.
3. Бернейс Э. Пропаганда / Эдвард Бернейс; Пер. с англ. И. Ющенко. – М.: Hippo Publishing, 2010. – 176 с.
4. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов. – Киев: РЕФЛ-бум, 2005. – 640 с.
5. Шишкина М.А. Паблик рилейшнз в системе социального управления. – СПб., 1999. – 444 с.
6. Колесниченко Олеся. PR по-азиатски. Честно о коммуникациях в Центральной Азии. – СПб.: Питер, 2022. – 192 с.

O‘QUVCHILARNING O‘ZLIGINI ANGLASH VA O‘Z-O‘ZINI TARBIYALASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISH MEXANIZMLARI

Fayzullayev Farrux Maxsud o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagiTarbiya pedagogikasi milliy instituti
tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23521733

Annotatsiya.*Maqolada o‘quvchilarning o‘zligini anglashi va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini tashkil etishda raqamli kontentlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. O‘z-o‘zini tarbiyalashning o‘zini diagnostika qilish, maqsad qo‘yish, rejalashtirish, amaliy faoliyat, monitoring, refleksiya va korreksiyadan iborat siklik mexanizmi tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik shakl, metod va vositalarning o‘zaro integratsiyasi, elektron portfolio, refleksiv kundalik, raqamli rivojlanish xaritasi hamda mezonli qayta aloqadan foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan. Raqamli kontentlarni ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etishda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, psixologik xavfsizlik va mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati asoslangan.*
Kalit so‘zlar: *o‘zlikni anglash, o‘z-o‘zini tarbiyalash, raqamli kontent, pedagogik mexanizm, refleksiya, elektron portfolio, raqamli monitoring, o‘zini boshqarish.*
Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические возможности использования цифрового контента в организации деятельности учащихся по осознанию собственной личности и самовоспитанию. Анализируется циклический механизм самовоспитания, включающий самодиагностику, постановку целей, планирование, практическую деятельность, мониторинг, рефлексию и коррекцию. Особое внимание уделяется интеграции педагогических форм, методов и средств, использованию электронного портфолио, рефлексивного дневника и цифровой карты личностного развития. Обосновывается необходимость соблюдения возрастных и индивидуальных особенностей учащихся, защиты персональных данных и обеспечения психологической безопасности при внедрении цифрового контента в образовательный процесс.*
Ключевые слова: *самосознание, самовоспитание, цифровой контент, педагогический механизм, рефлексия, электронное портфолио, цифровой мониторинг, саморегуляция.*
Abstract.*The article explores the pedagogical potential of digital content in supporting pupils’ self-awareness and self-education. It examines the cyclical mechanism of self-education, including self-diagnosis, goal setting, planning, practical action, monitoring, reflection, and correction. Particular attention is paid to the integration of pedagogical forms, methods, and tools, as well as the use of electronic portfolios, reflective journals, and digital personal development maps. The article also highlights the importance of adapting digital content to pupils’ age and individual characteristics, protecting personal data, ensuring psychological safety, and fostering independent self-regulation.*
Keywords: *self-awareness, self-education, digital content, pedagogical mechanism, reflection, electronic portfolio, digital monitoring, self-regulation.*

Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni rivojlantirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, mas’uliyatli qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini ongli boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan

hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi, raqamli muhitning o‘quvchilar hayotiga faol kirib kelishi tarbiyaviy jarayonni tashkil etish usullarini ham takomillashtirishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni ishlab chiqish va ularni ta’lim amaliyotiga samarali joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Raqamli kontentlardan foydalanishning pedagogik qiymati faqat axborotni elektron shaklda taqdim etish bilan belgilanmaydi. Uning asosiy vazifasi o‘quvchiga o‘z imkoniyatlari va ehtiyojlarini anglash, shaxsiy maqsadlarini belgilash, xatti-harakatlarini kuzatish hamda erishilgan natijalarni tahlil qilish imkoniyatini yaratishdan iborat. Bunday yondashuv raqamli vositalarni tarbiyaviy faoliyatning maqsadi emas, balki o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik resurs sifatida ko‘rishni taqozo etadi. O‘zlikni anglash va o‘z-o‘zini tarbiyalashning pedagogik mexanizmi

O‘zlikni anglash o‘quvchining o‘z «Men»i, qobiliyatlari, ehtiyojlari, qadriyatlari, xulq motivlari va istiqboldagi maqsadlari haqida yaxlit tasavvur hosil qilish jarayonidir. O‘z-o‘zini tarbiyalash esa shaxsning ijobiy sifatlarini rivojlantirish, salbiy odatlarini cheklash va rejalashtirilgan shaxsiy o‘zgarishlarga erishish maqsadida amalga oshiradigan ongli, muntazam va refleksiv faoliyatini anglatadi. Ushbu jarayonlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘zini anglash shaxsiy rivojlanish ehtiyojini aniqlashga, o‘z-o‘zini tarbiyalash esa anglangan ehtiyojni amaliy xatti-harakatga aylantirishga xizmat qiladi.

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv yondashuvi shaxs xulqi, ichki omillar va muhitning o‘zaro ta’sirini tushuntiradi. B. Zimmerman tomonidan asoslangan o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish yondashuvi esa maqsadni belgilash, faoliyatni amalga oshirish va refleksiya bosqichlarining ahamiyatini ko‘rsatadi. Mazkur qarashlarni tarbiyaviy jarayonga tatbiq etish o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini bir martalik tadbir emas, balki muntazam ravishda takrorlanadigan va natijalar asosida takomillashtiriladigan jarayon sifatida tashkil etish zarurligini anglatadi. O‘quvchilarning o‘zligini anglashi va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini tashkil etishning siklik mexanizmi quyidagi bosqichlarni qamrab oladi: o‘zini diagnostika qilish, shaxsiy maqsad qo‘yish, harakat rejasini tuzish, amaliy faoliyat va o‘zini nazorat qilish, refleksiya va o‘zini baholash, korreksiya. Dastlab o‘quvchi o‘zining kuchli tomonlari, qiyinchiliklari, odatlari va rivojlanish ehtiyojlarini aniqlaydi. Keyin aniq va erishish mumkin bo‘lgan maqsadni belgilab, unga erishish yo‘llarini rejalashtiradi. Faoliyat davomida o‘z xatti-harakatlarini kuzatadi, yakunda natijalarni tahlil qiladi va zarur hollarda maqsad yoki strategiyasiga tuzatish kiritadi. Mazkur mexanizmda refleksiya alohida o‘rin tutadi. Chunki o‘quvchi sodir bo‘lgan voqeani shunchaki eslab qolish bilan cheklanmasdan, uning sabablarini, o‘z hissiyotlari va qarorlarining ta’sirini anglaydi. Natijada olingan tajriba keyingi faoliyatni tashkil etish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamli kontentlarni pedagogik faoliyatga integratsiyalash

O‘quvchilarning o‘zligini anglash va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini samarali tashkil etishda pedagogik shakl, metod va vositalarning funksional bog‘liqligi muhim hisoblanadi. Pedagogik shakl faoliyatning tashkiliy ko‘rinishini, metod belgilangan maqsadga erishish yo‘lini, vosita esa ushbu metodni amalga oshirishga xizmat qiluvchi moddiy, axborotiy yoki raqamli resursni ifodalaydi. Shuning uchun raqamli kontentni tanlashda uning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra, qanday pedagogik vazifani bajarishi va o‘quvchining qaysi ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qilishiga e’tibor qaratish zarur. O‘zlikni anglash va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini individual, juftlik, kichik guruh, jamoaviy, sinfdan tashqari, oila bilan hamkorlik hamda raqamli shakllarda tashkil etish mumkin. Individual shaklda o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlari, maqsadlari va rivojlanish dinamikasi bilan ishlash imkoniyati yaratiladi. Juftlik va guruh shakllari o‘zaro fikr almashish, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash va hamkorlikda qaror qabul qilishga yordam beradi. Sinfdan tashqari faoliyat esa o‘quvchiga o‘z sifatlarini real hayotiy vaziyatlarda sinab ko‘rish imkonini beradi. Raqamli shakllardan foydalanish mazkur faoliyatni muntazam tashkil etish va qayd etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, elektron portfolio o‘quvchining maqsadlari, bajarilgan ishlari, kuzatuv natijalari va refleksiv xulosalarini jamlashga xizmat qiladi. Raqamli rivojlanish xaritasi belgilangan maqsadlar bo‘yicha amalga oshirilgan harakatlarni kuzatishga, elektron kalendar va eslatmalar esa rejalashtirilgan vazifalarni o‘z vaqtida bajarishga ko‘maklashadi. Audio-refleksiya o‘z fikrlari va kechinmalarini yozma shaklda ifodalashda qiynaladigan o‘quvchilar uchun muqobil imkoniyat yaratishi mumkin. Raqamli kontentlarni ishlab chiqishda o‘zini diagnostika qilish, maqsad qo‘yish, o‘zini kuzatish, refleksiv suhbat, axloqiy dilemma va keys tahlili, loyiha, portfolio hamda tengdoshlarning qayta aloqasi kabi metodlardan foydalanish mumkin. Ushbu metodlarning har biri o‘ziga xos pedagogik vazifani bajaradi. Masalan, o‘zini diagnostika qilish o‘quvchining boshlang‘ich holatini aniqlashga, maqsad qo‘yish rivojlanish yo‘nalishini belgilashga, refleksiv suhbat esa tajriba sabablarini tahlil qilishga yordam beradi. Raqamli vositalar ushbu metodlarning amalga oshirilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Refleksiv kundalikda o‘quvchi muayyan vaziyat, unda yuzaga kelgan hissiyot, amalga oshirilgan harakat va erishilgan natijani qayd etishi mumkin. Chek-list va odatlar trekeri kundalik faoliyatning muntazamligini kuzatishga yordam beradi. Biroq ularni faqat belgi qo‘yish yoki topshiriqni bajarilgan deb qayd etish bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Har bir qayddan keyin qisqa tahlil va keyingi qadamni belgilash o‘quvchining refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli kontentlarni joriy etishning pedagogik shartlari:

Raqamli kontentlardan foydalanishning samaradorligi ularning mavjudligi bilan emas, balki pedagogik maqsadga muvofiq tashkil etilishi bilan belgilanadi.

Birinchi navbatda, kontent o‘quvchining yoshi, individual xususiyatlari, ehtiyojlari va mustaqillik darajasiga mos bo‘lishi lozim. Topshiriqlarning murakkabligi bosqichma-bosqich oshirilib, o‘quvchiga o‘z maqsadini tanlash va faoliyat usulini belgilash imkoniyati berilishi zarur.

Ikkinchi muhim shart-psixologik xavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishdir. O‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida o‘quvchi o‘z xatolari, hissiyotlari va qiyinchiliklari haqida qaydlar yuritishi mumkin. Bunday ma’lumotlar o‘quvchining roziligisiz ommaga taqdim etilmasligi, boshqa o‘quvchilar bilan reyting yoki taqqoslash vositasiga aylantirilmasligi kerak. Elektron portfolio va raqamli kundalikning tarbiyaviy qiymati o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini ko‘rsatishidadir, uni boshqalar bilan musobaqalashtirishda emas.

Uchinchi shart - shakl, metod va vositalarning integratsiyasidir. Raqamli platforma yoki mobil ilovaning o‘zi tarbiyaviy metod o‘rnini bosa olmaydi. Masalan, individual shaklda refleksiv kundalik orqali o‘zini kuzatish metodi, kichik guruhda raqamli keys yordamida axloqiy dilemma tahlili, oila bilan hamkorlikda esa haftalik reja asosida monitoring tashkil etilishi mumkin. Bunda raqamli vosita pedagogik maqsadga xizmat qilishi, o‘quvchining mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilishini cheklamasligi lozim.

To‘rtinchi shart - muntazamlik va qayta aloqani ta’minlash. Bir martalik raqamli mashg‘ulot o‘quvchida barqaror o‘zini boshqarish ko‘nikmasini shakllantirish uchun yetarli emas. Qisqa kundalik refleksiya, haftalik maqsadlarni ko‘rib chiqish va davriy portfolio tahlili tarbiyaviy faoliyatning uzviyligini ta’minlaydi. Pedagogning qayta aloqasi o‘quvchining shaxsiga baho berishdan ko‘ra, kuzatilgan harakat, erishilgan natija va keyingi rivojlanish qadamiga qaratilishi zarur.

Shuningdek, oila va maktab hamkorligi o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatining kundalik hayotda davom etishiga yordam beradi. Ota-onalar o‘quvchining shaxsiy kundaligini nazorat qilish yoki har bir harakatini tekshirish bilan cheklanmasdan, uning maqsad qo‘yishi, reja tuzishi va natijalarini tahlil qilishi uchun qulay sharoit yaratishi lozim. Maktab, oila va boshqa tarbiyaviy muhitlar o‘rtasida bolaning sha’ni, mustaqilligi, xavfsizligi va mas’uliyatiga doir umumiy yondashuvning mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Raqamli kontentlarni baholashda ham kompleks yondashuv zarur. O‘quvchining o‘zini baholashi pedagog kuzatuvi, faoliyat mahsulotlari, vaziyatli topshiriqlar va portfolio materiallari bilan birgalikda tahlil qilinishi mumkin. Bunda baholashning asosiy mezoni o‘quvchining boshqa tengdoshlariga nisbatan mavqei emas, balki o‘zining boshlang‘ich holatiga nisbatan rivojlanishidir. Ushbu yondashuv o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini real anglashiga, xatolaridan xulosa chiqarishiga va shaxsiy rivojlanish strategiyasini takomillashtirishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan

raqamli kontentlarni amaliyotga joriy etish o‘zaro bog‘langan pedagogik vazifalarni hal qilishni talab etadi.

Xulosa. O‘quvchilarning o‘zligini anglashi va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini tashkil etishda raqamli kontentlardan foydalanish pedagogik jarayonning izchilligi, muntazamligi va individuallashuvini ta’minlash imkoniyatiga ega. Biroq raqamli vositalarning samaradorligi ularning yangiligi yoki texnologik murakkabligi bilan emas, balki o‘quvchining shaxsiy rivojlanish ehtiyojlariga qanchalik mosligi va aniq pedagogik vazifalarni bajarishi bilan belgilanadi. O‘zini diagnostika qilish, maqsad qo‘yish, rejalashtirish, amaliy faoliyat, monitoring, refleksiya va korreksiyani birlashtiruvchi siklik mexanizm raqamli kontentlarni ishlab chiqish va joriy etish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu mexanizmni pedagogik shakl, metod va vositalar integratsiyasi orqali amalga oshirish o‘quvchining o‘z faoliyatini kuzatish, natijalarini tahlil qilish va zarur tuzatishlar kiritish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Raqamli kontentlarni amaliyotga joriy etishda yosh va individual xususiyatlarga moslik, psixologik xavfsizlik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, muntazam qayta aloqa hamda maktab-oila hamkorligiga alohida e’tibor qaratish lozim. Natijada raqamli pedagogik vositalar tashqi nazoratni kuchaytiruvchi vosita bo‘lib qolmasdan, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, mas’uliyatli tanlov qilishi va o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini ongli boshqarishiga xizmat qiladigan resursga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
2. Mavlonova R., To‘rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. - Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
3. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.
4. Hattie, J., Timperley, H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. - 2007. - Vol. 77, No. 1. - P. 81–112.

РАЗВИТИЕ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО ШАХМАТНОГО КОНТЕНТА

Камилова Аида Бахтияровна
учитель русского языка, НОУ "NOVA SCHOOL" г. Ташкента
https://doi.org/10.5281/zenodo.23521788

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические возможности цифрового шахматного контента в развитии нравственно-волевых качеств младших школьников. Обосновывается потенциал цифровых шахмат как средства формирования ответственности, честности, дисциплинированности, терпения, настойчивости, самоконтроля и уважительного отношения к сопернику. Раскрываются педагогические условия воспитательного использования шахматных цифровых ресурсов, включая целенаправленный отбор контента, организацию рефлексивной деятельности и перенос усвоенных нравственных норм в повседневное поведение учащихся. Предлагается структурная модель педагогической работы, объединяющая цифровые шахматные задания, нравственные ситуации, волевые упражнения и рефлексивную оценку. Особое внимание уделяется необходимости педагогического сопровождения цифровой игровой деятельности, поскольку использование шахматных платформ само по себе не гарантирует формирования нравственных качеств.*

Ключевые слова: *младшие школьники, нравственно-волевые качества, цифровой шахматный контент, цифровая педагогика, шахматное образование, самоконтроль, ответственность, нравственное воспитание.*

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy-irodaviy fazilatlarini rivojlantirishda raqamli shaxmat kontentining pedagogik imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Raqamli shaxmatning mas’uliyat, halollik, intizomlilik, sabr-toqat, qat’iyatlilik, o‘z-o‘zini nazorat qilish va raqibga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni shakllantirish vositasi sifatidagi salohiyati asoslab berilgan. Shaxmat raqamli resurslaridan tarbiyaviy foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari, jumladan, mazmunni maqsadli tanlash, refleksiv faoliyatni tashkil etish va o‘zlashtirilgan axloqiy me’yorlarni o‘quvchilarning kundalik xulq-atvoriga o‘tkazish ochib berilgan. Raqamli shaxmat topshiriqlari, axloqiy vaziyatlar, iroda mashqlari va refleksiv baholashni birlashtirgan pedagogik ishning tarkibiy modeli taklif etiladi. Raqamli o‘yin faoliyatini pedagogik qo‘llab-quvvatlash zarurligiga alohida e’tibor qaratilmoqda, chunki shaxmat platformalaridan foydalanishning o‘zi axloqiy fazilatlarni shakllantirishni kafolatlamaydi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, axloqiy-irodaviy sifatlar, raqamli shaxmat kontenti, raqamli pedagogika, shaxmat ta’limi, o‘z-o‘zini nazorat qilish, mas’uliyat, axloqiy tarbiya*

Abstract. *The article examines the pedagogical possibilities of digital chess content in developing the moral and volitional qualities of primary school students. The potential of digital chess as a means of fostering responsibility, honesty, discipline, patience, persistence, self-control, and a respectful attitude toward the opponent is substantiated. The pedagogical conditions for the educational use of chess digital resources are revealed, including the purposeful selection of content, the organization of reflexive activity, and the transfer of acquired moral norms into the daily behavior of students. A structural model of pedagogical work is proposed, combining digital chess tasks, moral situations, volitional exercises, and reflexive assessment. Particular attention is paid to the necessity of pedagogical support for digital game activities, as the use of chess platforms alone does not guarantee the formation of moral qualities.*

Keywords: *primary school students, moral and volitional qualities, digital chess content, digital pedagogy, chess education, self-control, responsibility, moral education*

В условиях цифровой трансформации образования особую актуальность приобретает поиск педагогических средств, обеспечивающих единство интеллектуального развития и нравственного воспитания младших школьников. Современная начальная школа призвана не только формировать у учащихся знания и учебные умения, но и развивать ответственность, дисциплинированность, самостоятельность, настойчивость, способность контролировать собственные эмоции и уважительно взаимодействовать с окружающими.

Одним из перспективных направлений решения данной задачи является использование цифрового шахматного контента в образовательном процессе. Шахматы представляют собой интеллектуально-практическую деятельность, требующую соблюдения правил, обдумывания решений, прогнозирования последствий собственных действий и принятия ответственности за результат. Цифровые шахматные ресурсы расширяют возможности организации такой деятельности благодаря интерактивным заданиям, моделированию игровых ситуаций, пошаговому анализу решений и получению обратной связи.

Вместе с тем необходимо учитывать, что интеллектуальная сложность шахматной игры не означает автоматического развития нравственных качеств. Положительный воспитательный эффект зависит от содержания заданий, педагогической организации деятельности, характера взаимодействия детей и последующего осмысления ими собственного поведения[1].

В педагогическом понимании нравственно-волевые качества представляют собой взаимосвязанные характеристики личности, проявляющиеся в осознанном выборе поведения, соблюдении нравственных норм, преодолении трудностей и регулировании собственных действий.

К нравственным качествам младшего школьника можно отнести честность, справедливость, ответственность, уважение к другим участникам деятельности и готовность соблюдать общие правила. Волевые качества проявляются в настойчивости, терпении, выдержке, целеустремлённости, самодисциплине и способности контролировать импульсивные реакции[2].

Шахматная деятельность создаёт ситуации, в которых данные качества могут проявляться в конкретных поступках. Например, соблюдение правил игры связано с дисциплинированностью и справедливостью; обдумывание хода — с выдержкой и самоконтролем; анализ проигранной партии — с ответственностью, критическим отношением к собственным ошибкам и готовностью совершенствовать свои действия[3].

Исследования образовательного потенциала шахмат подтверждают необходимость дифференцированного подхода к оценке их результатов. Метаанализ G. Sala и F. Gobet[4] выявил умеренный общий эффект шахматного обучения в отношении отдельных академических и когнитивных показателей, одновременно обозначив ограничения существующих исследований. В исследовании A. Yakushina, E. Chichinina и A. Dolgikh[5] были обнаружены различия по отдельным показателям исполнительных функций у детей, посещавших шахматные занятия. При этом авторы изучали преимущественно когнитивные характеристики, а не весь комплекс нравственно-волевых качеств.

Следовательно, актуальной педагогической задачей становится не просто включение шахматных приложений в обучение, а разработка целенаправленного подхода к использованию цифрового шахматного контента в воспитательных целях.

Под цифровым шахматным контентом в данной статье понимаются электронные шахматные задачи, интерактивные упражнения, игровые позиции, обучающие видеоматериалы, цифровые партии и задания для анализа игровых решений.

Их воспитательный потенциал раскрывается через несколько взаимосвязанных направлений[6].

Первое направление — формирование нравственной ответственности. В цифровой шахматной задаче каждый ход имеет определённые последствия. Педагог может предложить ученику объяснить свой выбор, определить возможные последствия решения и оценить собственную ответственность за результат. Важно переносить данное понимание в повседневную жизнь: выполнение учебных обязанностей, соблюдение договорённостей и признание допущенных ошибок.

Второе направление — развитие самоконтроля и выдержки. Интерактивные задания, требующие предварительного анализа позиции, помогают организовать деятельность по принципу «остановись — подумай — выбери — проверь». Такой алгоритм позволяет упражнять способность не торопиться с ответом, учитывать альтернативы и контролировать импульсивные действия.

Третье направление — воспитание честности и уважения. Цифровые шахматные партии могут сопровождаться обсуждением ситуаций соблюдения правил, корректного поведения при выигрыше и проигрыше, уважительного отношения к сопернику. Особое значение имеет педагогическая рефлексия, направленная на понимание того, что достойное поведение определяется не только результатом игры, но и способом его достижения.

Четвёртое направление — развитие настойчивости и целеустремлённости. Задания с постепенно возрастающей сложностью создают условия для проявления терпения, повторных попыток и анализа ошибок. При этом педагог должен оценивать не только правильность ответа, но и самостоятельность поиска решения, готовность исправлять ошибки и способность доводить начатое дело до конца.

Пятое направление — формирование дисциплинированности. Работа с цифровым шахматным контентом предполагает соблюдение правил, последовательности действий и временных ограничений. Педагогически целесообразно дополнять эти требования правилами цифровой культуры: использовать устройство по назначению, соблюдать регламент занятия и корректно взаимодействовать с другими участниками.

Педагогическая модель развития нравственно-волевых качеств

Для систематизации воспитательной работы предлагается модель, включающая четыре взаимосвязанных компонента.

Целевой компонент — развитие нравственной ответственности, честности, дисциплинированности, самоконтроля, терпения и настойчивости.

Содержательный компонент — цифровые шахматные задачи, интерактивные игровые ситуации, обучающие материалы и задания на анализ поведения участников игры.

Процессуально-технологический компонент — последовательность педагогических действий: постановка задачи, самостоятельный выбор хода, анализ последствий, обсуждение нравственного аспекта ситуации и перенос полученного опыта в повседневную деятельность.

Оценочно-рефлексивный компонент — наблюдение за поведением учащихся, анализ конкретных поступков, самооценка и обсуждение индивидуального прогресса.

Практическая реализация модели может осуществляться по следующему алгоритму:

Цифровая шахматная ситуация → самостоятельное решение → анализ последствий → нравственная рефлексия → применение правила в повседневной жизни.

Например, после решения шахматной задачи учащемуся предлагается ответить на вопросы: «Почему ты выбрал этот ход?», «Что ты сделал, когда решение оказалось неверным?», «Как следует вести себя после проигрыша?», «Почему важно соблюдать правила, даже если никто не контролирует твои действия?».

Подобные вопросы позволяют связать игровой опыт с осмыслением нравственных норм и способов саморегуляции.

Эффективность предложенного подхода предполагает соблюдение ряда педагогических условий: соответствие содержания возрастным особенностям детей; постепенное усложнение заданий; сочетание индивидуальной и парной работы; поддерживающая обратная связь; ограничение экранного времени; обеспечение доступности цифровых ресурсов; систематическое обсуждение поведения учащихся.

При оценке результатов целесообразно использовать наблюдение, анализ учебных ситуаций и доступные детям формы самооценки. Критериями могут выступать соблюдение правил, признание ошибок, способность спокойно реагировать на неудачу, завершение начатого задания, уважительное отношение к сопернику и готовность анализировать собственные действия. При этом единичный поступок не должен рассматриваться как достаточное основание для вывода об устойчивом качестве личности[7].

Предложенный подход позволяет рассматривать цифровой шахматный контент не только как средство интеллектуального обучения, но и как ресурс целенаправленной воспитательной деятельности. Его педагогическая ценность заключается в возможности моделировать ситуации выбора, наблюдать за действиями ребёнка, обсуждать последствия решений и организовывать постепенное освоение способов саморегуляции.

Вместе с тем перенос качеств, проявляемых во время шахматной игры, в другие жизненные ситуации требует специальной педагогической организации. Ребёнок может соблюдать правила шахматной партии, но не всегда применять аналогичные нормы в отношениях со сверстниками. Поэтому цифровые задания необходимо дополнять обсуждением реальных школьных ситуаций, совместной деятельностью и рефлексивными упражнениями.

Следует также учитывать, что чрезмерная ориентация на скорость, рейтинг и победу может усиливать тревожность или формировать преимущественно соревновательную мотивацию. Воспитательная направленность предполагает акцент на качестве решения, уважении к другим, самостоятельности, усилиях и способности учиться на ошибках.

Ограничением настоящей статьи является её теоретико-концептуальный характер. Предложенная модель требует последующей эмпирической проверки в условиях начальной школы с использованием диагностических критериев, наблюдений и сопоставления результатов до и после педагогического воздействия.

Цифровой шахматный контент обладает педагогическим потенциалом для развития нравственно-волевых качеств младших школьников. В процессе его целенаправленного использования могут создаваться условия для

воспитания ответственности, честности, дисциплинированности, уважения к сопернику, терпения, настойчивости и самоконтроля.

Основным условием реализации данного потенциала является интеграция цифровой игровой деятельности с нравственной рефлексией и практическим применением усвоенных норм поведения. Предложенная модель объединяет целевой, содержательный, процессуально-технологический и оценочно-рефлексивный компоненты и может использоваться при разработке занятий по шахматному образованию в начальной школе.

Список литературы

1. Адоль В.А., Антипина Е.А., Строгова Н.Е. Взгляд на воспитание обучающихся поколения Z в условиях цифровой среды учреждения среднего профессионального образования // Педагогика. 2022. №8. С. 71-79
2.Махмудов А.Х., Фефелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва // Современное образование (Узбекистан). 2019. №6 (79). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-puti-pedagogicheskogo-proryva
3.Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71
4.Sala, G., & Gobet, F. (2016). Do the benefits of chess instruction transfer to academic and cognitive skills? A meta-analysis. *Educational Research Review, 18*, 46–57. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2016.02.002
5.Yakushina, A., Chichinina, E., & Dolgikh, A. (2025). Chess classes and executive function skills in 5–6 years old children: Evidence from cross-sectional study. *Frontiers in Psychology, 16*, 1564963. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1564963
6.Ye, Y. (2025). Research on the application of chess teaching in the intellectual development of young children: Analysis of educational models and strategies. *Frontiers in Psychology, 16*, 1592247. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1592247
7.Baig, M., Rostan, C., & Saurina, C. (2025). Effect of a chess training program on the development of the executive functions in primary school. *Revista de Psicología y Educación, 31*(2), 83–90. https://doi.org/10.5093/psed2025a10

«TARBIYA» FANI DARSLARIDA RAQAMLI MILLIY KONTENTLARDAN FOYDALANISH ORQALI 7–9-SINF O‘QUVCHILARIDA KIBERAXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ibragimova Saodat Ozod qizi
Tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522025

Annotatsiya. *Maqolada «Tarbiya» fani darslarida raqamli milliy kontentlardan foydalanish orqali 7–9-sinf o‘quvchilarida kiberaxloqiy madaniyatni shakllantirishning didaktik imkoniyatlari nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli milliy kontentning vazifasi o‘quvchiga tanish madaniy mazmunni onlayn muloqot, axborot ishonchliligi, shaxsiy daxlsizlik va mas’uliyatli qaror bilan bog‘lash orqali izohlanadi. Muammoli vaziyatni ko‘rgazmali ifodalash, muqobil tanlovlarni qiyoslash, manbalarni tekshirish, xavfsiz muhitda xatti-harakatni mashq qilish va qayta aloqa olish imkoniyatlari aniqlashtiriladi. Kontentni saralash mezonlari, kiberaxloqiy madaniyatning oltita komponenti va sinflar bo‘yicha murakkablashadigan didaktik topshiriqlar mualliflik taklifi sifatida tizimlashtiriladi. O‘quvchining muammoni aniqlashi, qarorini asoslashi, mas’uliyatli harakatni bajarishi hamda natijani tahlil qilishi baholash ko‘rsatkichlari sifatida tavsiya etiladi. Ish nazariy xarakterga ega bo‘lib, taklif etilgan yechimlarning samaradorligini keyingi tajriba-sinovda tekshirish zarurati belgilanadi.*

Kalit so‘zlar: *«Tarbiya» fani, raqamli milliy kontent, kiberaxloqiy madaniyat, didaktik imkoniyat, 7-9-sinf o‘quvchilari, axloqiy tanlov, media va axborot savodxonligi, onlayn muloqot, shaxsiy daxlsizlik, manbani tekshirish, refleksiya.*

Sinf chatidagi izoh, tengdosh suratini ulashish yoki tarixiy voqea haqidagi xabarni tarqatish o‘quvchidan axloqiy qaror talab qiladigan raqamli vaziyatlardir. Bunday vaziyatda qurilmadan foydalanishni bilish bilan boshqa insonning qadr-qimmatini hurmat qilish, axborotni tekshirish va oqibatni hisobga olish o‘rtasida alohida bog‘liqlik mavjud. «Tarbiya» darsida raqamli milliy kontent ushbu bog‘liqlikni o‘quvchiga tanish til, maktab hayoti va madaniy tajriba orqali ochishga xizmat qilishi mumkin. Uning didaktik imkoniyati videoni namoyish etish bilan cheklanmaydi: material muammoli savol, qaror va amaliy topshiriq bilan birlashtirilishi zarur.

Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasida fazilatlarni yoshga mos ravishda bosqichma-bosqich rivojlantirish nazarda tutilgan [1; 1-ilova, 6-, 37–41-bandlar]. «Tarbiya» fani konsepsiyasida media madaniyatini fan mazmuniga kiritish, o‘quv materiallarini yosh va psixofiziologik xususiyatlarga moslashtirish, tushunarli hamda ishonchli shaklda taqdim etish belgilangan [2; 3-ilova, 5-, 16–18-bandlar]. Mazkur qoidalar raqamli vaziyatlarni tarbiyaviy mazmun va o‘quvchining amaliy faoliyati bilan bog‘lash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bolalar uchun milliy kontent yaratishni qo‘llab-quvvatlashga oid PQ-183-son qaror tarbiyaviy va ma’rifiy mahsulotlarni ishlab chiqish hamda ommalashtirishga

yo‘naltirilgan [4; 1-band]. Biroq materialning milliy mavzuga oidligi uning dars uchun avtomatik ravishda maqbul ekanini anglatmaydi. O‘qituvchi kontentning manbasi, yoshga mosligi va undan keyingi topshiriqni baholashi kerak. Tadqiqotning maqsadi «Tarbiya» darslarida raqamli milliy kontentning kiberaxloqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladigan didaktik vazifalari, qo‘llash shartlari va kuzatiladigan natijalarini nazariy-metodik jihatdan aniqlashtirishdan iborat.

M.Quronov milliy-madaniy tajriba, ijtimoiy munosabatlar va insoniy fazilatlarning tarbiyadagi o‘rni yoritilgan [5; 3–4-b.]. Maqolada ushbu fikrlar raqamli hikoya mazmunini tanlash uchun nazariy tayanch sifatida olinadi: halollik, mehr-oqibat va hurmat sinf chatidagi munosabat, manbani ko‘rsatish yoki boshqa inson haqidagi axborotni ulashish vaziyati bilan bog‘lanadi. Milliy mazmunning kiberaxloqiy vazifaga bunday moslashtirilishi muallifning metodik talqinidir.

J.H.Moor kompyuter etikasini texnologiyaning ijtimoiy ta’sirini tahlil qilish va undan axloqiy foydalanishga doir asoslangan me’yorlarni ishlab chiqish bilan bog‘laydi [6; 266–268-b.]. Mazkur qarash raqamli vaziyatlarda qoida, inson manfaatlari va qaror oqibatini birgalikda ko‘rib chiqishga imkon beradi. O‘zbekiston Respublikasining «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonuni esa kiberxavfsizlik sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi [3; 1-, 3-moddalar]. Ushbu maqolada texnik himoya bilan birga raqamli muloqotning axloqiy mazmuni tahlil qilinadi; shaxsiy ma’lumot va rozilikka oid topshiriqlar o‘quvchining mas’uliyatli tanlovini o‘rganishga yo‘naltiriladi.

R.E.Mayerning multimediali ta’lim nazariyasi o‘quv maqsadiga aloqador so‘z va tasvirlarni tanlash, muhim belgilarni ajratish hamda materialni boshqariladigan qismlarga bo‘lishga e’tibor qaratadi [7; 6-, 7-, 11-boblar]. Bu qoidalar kiberaxloqiy vaziyatni tushunarli namoyish etish uchun didaktik asosdir. Masalan, animatsiya muhim tanlov oldida to‘xtatilsa, o‘quvchi qahramon qarorini taxmin qiladi va muqobil yechimni izohlaydi. Ushbu qo‘llash usuli multimediali ta’lim prinsiplarining maqola mavzusiga moslashtirilgan talqinidir; ko‘rgazmalilikning o‘zi axloqiy xulq barqarorlashganini isbotlamaydi.

T.Harrison va G.Polizzi o‘smirlarning onlayn axloqiy qarorlarni asoslashida qoida, oqibat va fazilatlarning o‘rnini o‘rgangan [8; 3291-b.]. Mualliflar raqamli fuqarolik ta’limida halollik, mehr-shafqat va boshqa fazilatlarni qoida hamda oqibatlar tahlili bilan birga muhokama qilishni tavsiya etadi; tadqiqotning tanlanma va o‘zini baholash usuli bilan bog‘liq chegaralarini ham qayd etadi [8; 3293–3294-b.]. Ushbu natija boshqa ta’lim muhitida olinganligi sababli 7–9-sinflardagi «Tarbiya» darslari uchun bevosita samaradorlik dalili sifatida olinmaydi.

Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik ta’limi qo‘llanmasida etika va empatiya, huquq va mas’uliyat, maxfiylik hamda xavfsizlik o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar sifatida tavsiflanadi [9; 58, 62–63, 100, 104, 110–111-b.]. UNESCOning media va axborot savodxonligi dasturi axborot manbalarini tanqidiy

baholash va raqamli muhitda maxfiylikni anglashga doir o‘quv faoliyatini taklif etadi [10; 127, 162, 233–234-b.]. Ushbu manbalar maqoladagi kontent–topshiriq–natija bog‘liqligini asoslashda qo‘llanadi; sinflar kesimidagi topshiriqlar esa muallif tomonidan taklif etiladi.

Tadqiqot nazariy-metodik tahlil shaklida bajarildi. Normativ hujjatlar va ilmiy manbalarni mazmuniy hamda qiyosiy tahlil qilish, asosiy tushunchalarni aniqlashtirish va o‘quv vaziyatlarini didaktik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil birligi sifatida raqamli materialning mazmuni, o‘quvchi bajaradigan topshiriq, qarorni asoslash talabi va kuzatiladigan natija o‘rtasidagi bog‘liqlik olindi. Materiallar kiberaxloqiy muammoni ifodalash, madaniy mazmun bilan bog‘lash, faol tanlovni tashkil etish va baholashga xizmat qilish imkoniyatlari bo‘yicha umumlashtirildi. Taklif etilgan matritsa hamda topshiriqlar tajriba-sinovda tekshirilmagan nazariy-metodik yechimlardir.

Kiberaxloqiy madaniyat o‘quvchining raqamli muhitdagi muammoni axloqiy jihatdan anglash, inson qadr-qimmati va daxlsizligini hurmat qilish, axborotni tekshirish, qarorini asoslash hamda o‘z harakati oqibatini baholashga tayyorligi va buni faoliyatda namoyon etishi sifatida talqin qilinadi. Ushbu tushuncha maqolada axloqiy bilim, qadriyatli munosabat, muloqot va mas’uliyatli amaliy harakatning birligi orqali ochiladi.

Raqamli milliy kontent deganda milliy til, tarixiy-madaniy tajriba va O‘zbekiston jamiyatiga xos vaziyatlarni raqamli shaklda ifodalovchi materiallar tushuniladi. Dars uchun tanlanadigan qismi aniq o‘quv maqsadiga mos, ishonchli va yoshga muvofiq bo‘lishi kerak. Milliy mavzuning raqamli shaklga ko‘chirilishi bilan uning didaktik vazifasi bir xil emas: vazifa o‘quvchi material asosida nimani tahlil qilishi, qanday tanlovni asoslashi va qaysi harakatni bajarishi orqali belgilanadi.

Didaktik imkoniyat raqamli materialning ma’lum pedagogik sharoitda o‘quv mazmunini anglash va undan vaziyatda foydalanishga xizmat qila olish xususiyatidir. Shu ma’noda imkoniyat kontent, topshiriq va qayta aloqa uyg‘unligida yuzaga chiqadi. Nazariy tahlil asosida quyidagi oltita vazifa ajratildi.

Muammoli vaziyatni ko‘rgazmali ochish. Qisqa video, raqamli hikoya yoki modellashtirilgan chat xabarni yuborishdan oldingi tanlovni ko‘rsatadi. O‘qituvchi kamsituvchi izoh, rozilik yoki axborot manbasi bilan bog‘liq muhim nuqtada namoyishni to‘xtatadi. O‘quvchi kimning manfaati ta’sir ostida qolayotganini va qaror qanday oqibatga olib kelishi mumkinligini aniqlaydi. Natija materialni qayta hikoya qilishdan ko‘ra, undagi axloqiy muammoni tushuntirish orqali kuzatiladi.

Milliy mazmunni raqamli munosabat bilan bog‘lash. Maktab, oila yoki mahalla hayotiga oid hikoya halollik, mehr va hurmatni raqamli vaziyatga tatbiq etishga asos bo‘ladi. Masalan, yordam ko‘rsatish haqidagi lavha bilan tengdoshni onlayn masxaralashga guvoh bo‘lgan o‘quvchining mas’uliyati qiyoslanadi. Milliy-

madaniy tanishlik mavzuni tushunishga yordam berishi mumkin, ammo o‘quvchi qarorini inson qadr-qimmati va vaziyat dalillari bilan izohlashi talab etiladi.

Muqobil qarorlarni qiyoslash. Interaktiv keysda ulashish, tekshirish, muallifdan so‘rash yoki xabarni yubormaslik kabi variantlar beriladi. O‘quvchi tanlov sababini yozadi, so‘ng muqobil qarorning manfaatdor shaxslarga ta’sirini tahlil qiladi. Qayta aloqa bir variantning nomini topish bilan cheklanmay, asoslangan va asossiz dalilni farqlashga yordam beradi. Bu topshiriq mustaqil axloqiy mulohazani mashq qilishga yo‘naltiriladi.

Axborot ishonchliligini tekshirish. Milliy tarix yoki madaniy meros haqidagi raqamli materialning muallifi, manbasi va tasvir konteksti tahlil qilinadi. O‘quvchi materialdagi da’voni boshqa ishonchli manba bilan qiyoslaydi, tekshirilgan fakt bilan hali tasdiqlanmagan fikrni ajratadi. Milliy mavzu yoki ishonarli tasvir haqqoniylik kafolati sifatida olinmaydi. Kuzatiladigan natija xulosani manba bilan asoslash va tasdiqlanmagan xabarni tarqatishdan oldin tekshirish rejasini tuzishdir.

Mas’uliyatli harakatni xavfsiz mashq qilish. Shartli ismlar va o‘qituvchi tuzgan chat namunasi yordamida hurmatli javob yozish, kamsituvchi izohni tahrirlash, ulashishdan oldin ruxsat so‘rash yoki yordamga murojaat qilish mashq qilinadi. Buning uchun o‘quvchining haqiqiy yozishmalari, paroli va shaxsiy akkaunti talab etilmaydi. Simulyatsiya xatoni muhokama qilish hamda qarorni qayta ko‘rib chiqishga sharoit yaratadi. Natija o‘quvchining vaziyatga mos harakatni bajarishi va uning sababini tushuntirishi bilan belgilanadi.

Natija yuzasidan qayta aloqa olish. Topshiriqdan keyin o‘quvchi dastlabki va qayta ko‘rib chiqilgan qarorini qiyoslaydi. O‘qituvchi axloqiy muammoning aniqligi, manba dalili, muloqot ohangi va bajarilgan harakat yuzasidan izoh beradi. Elektron yoki qog‘oz portfolio bir necha vaziyatdagi ishlarni jamlashga xizmat qiladi. Shunday qayta aloqa o‘quvchining keyingi topshiriqda qaysi jihatni yaxshilashi kerakligini aniqlashtiradi.

Ushbu imkoniyatlarni amalga oshirish uchun kontentning manbasi va mualliflik sharti, o‘quv maqsadiga aloqadorligi, yoshga mosligi, axloqiy muammoning aniqligi hamda texnik foydalanish sharoiti tekshiriladi. Keraksiz effektlar va mazmunga aloqasiz musiqa qisqartiriladi, muhim belgilar ajratiladi, material o‘quvchining o‘zlashtirish sur’atiga mos qismlarga bo‘linadi [7; 6-, 7-, 11-boblar]. Matnli muqobil, subtitr yoki bosma kartochka tayyorlash turli o‘quv imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. O‘qituvchi har bir material uchun muammoli savol, bajariladigan vazifa va natijani kuzatish usulini oldindan belgilaydi.

Kiberaxloqiy madaniyat mazmuni kognitiv-huquqiy, aksiologik-motivatsion, kommunikativ-axloqiy, xulqiy-xavfsizlik, milliy-madaniy va refleksiv-baholash komponentlari orqali tizimlashtirildi. Mazkur oltita komponent mualliflik ishchi tuzilmasi bo‘lib, ularning kontent va topshiriq bilan aloqasi 1-jadvalda ifodalangan.

1-jadval.

Kiberaxloqiy madaniyatning mazmuniy-didaktik matritsasi

Komponent	**Ustuvor mazmun**	**Raqamli milliy kontent namunasi**	**Topshiriq va kuzatiladigan natija**
Kognitiv-huquqiy	Shaxsiy daxlsizlik, raqamli iz, mualliflik va axborot tarqatish mas’uliyati	O‘zbek tilidagi vaziyatli animatsiya, izohli infografika	Muammoni aniqlash va qoida bilan qaror oqibatini bog‘lash
Aksiologik-motivatsion	Halollik, inson qadri, mehr, adolat va mas’uliyat	Maktab yoki mahalla hayotiga oid raqamli hikoya	Qahramon tanlovini qadriyat va dalil bilan asoslash
Kommunikativ-axloqiy	Hurmatli nutq, rozilik, bag‘rikenglik, nizoni hal qilish	Shartli sinf chati yoki izohlar maydoni	Kamsituvchi izohni hurmatli javobga aylantirish
Xulqiy-xavfsizlik	Zararli havolani tekshirish, maxfiylik, yordamga murojaat qilish	O‘zbek tilidagi xavfsizlik simulyatsiyasi	Xavfli vaziyatda xavfsiz harakatni tanlash va bajarish
Milliy-madaniy	Tarix, shaxs va merosni ishonchli hamda hurmat bilan ifodalash	Manbasi ko‘rsatilgan muzey materiali, arxiv tasviri	Da’voni tekshirish va manbali raqamli hikoya yaratish
Refleksiv-baholash	Qaror, raqamli iz va harakat oqibatini tahlil qilish	Refleksiv kartochka, elektron yoki qog‘oz portfolio	Dastlabki qarorni qayta ko‘rib chiqish va keyingi harakatni rejalash

Matritsani qo‘llashda yoshga mos murakkablashtirish oddiy muloqot vaziyatidan muqobil manfaatlar va axborot tarqatish mas’uliyatini tahlil qilishga o‘tish orqali taklif etiladi. 7-sinfda rozilik va hurmatli muloqot, 8-sinfda tengdoshlar bosimi hamda kiberbullingga guvohning tanlovi, 9-sinfda manbali mahsulot yaratish va tekshirilmagan axborotni tarqatish oqibatlari ustuvor qilinishi mumkin. Bu taqsimot rasmiy fan dasturining majburiy mavzulari sifatida emas, o‘qituvchiga tavsiya etilayotgan didaktik izchillik sifatida beriladi. Topshiriq darajasi sinfdagi o‘quvchilarning tayyorgarligi va amaldagi dars mavzusiga moslashtiriladi.

Sinflar kesimidagi metodik misollar 2-jadvalda keltirilgan. Ularning umumiy belgisi o‘quvchining kontentni tomosha qilishdan keyin qaror qabul qilishi, uni dalillashi va kichik amaliy mahsulot yaratishidir.

2-jadval.

7–9-sinflar uchun taklif etilayotgan didaktik topshiriqlar

Sinf	**Kontent va vaziyat**	**O‘quv topshirig‘i**	**Kuzatiladigan natija**
7	Maktab tadbiridagi suratni guruhga yuborish haqidagi animatsiya	Qaysi ma’lumot ulashilishini aniqlash; rozilik so‘rash xabarini yozish	Daxlsizlik muammosini anglash va hurmatli murojaat tuzish
8	Shartli sinf chatida tengdoshni masxaralashga oid raqamli hikoya	Guvohning variantlarini qiyoslash; tarqatmaslik, qo‘llab-quvvatlash va yordam so‘rashni asoslash	Guruh bosimi sharoitida qarorni asoslash va zararli izohni tahrirlash

9	Mahalliy tarixiy obida haqidagi manbali va manbasiz materiallar	Da’volarni qiyoslash; ishonchli manbaga tayangan qisqa raqamli hikoya yaratish	Tasdiqlanmagan fikrni ajratish, manbani ko‘rsatish va nashr qarorini tushuntirish

Darsni tashkil etishda o‘qituvchi avval muammoni ifodalovchi qisqa materialni taqdim etadi, so‘ng o‘quvchining dastlabki qarorini aniqlaydi. Muhokamada qarorning kimga ta’sir qilishi, qaysi ma’lumot tekshirilishi va qanday muqobil harakat borligi so‘raladi. Keyingi amaliy vazifada o‘quvchi javob yozadi, xabarni tahrirlaydi yoki manba izohi tayyorlaydi. Yakuniy refleksiya uning dastlabki fikrini o‘zgartirgan dalilni ochib beradi. O‘quv vaqtiga qarab vazifa darsda yoki davomiy kichik loyiha doirasida bajarilishi mumkin.

Masalan, 8-sinf uchun shartli chat keysida bir o‘quvchining noto‘g‘ri javobini masxaralovchi tasvir tarqatilgani ko‘rsatiladi. Topshiriq boshqa shaxsga zarar yetkazmaydigan javobni tanlash va uning sababini tushuntirishdan iborat bo‘ladi. O‘quvchi guvoh sifatida tasvirni qayta ulashmaslik, tengdoshini qo‘llab-quvvatlash hamda ishonchli kattaga murojaat qilish variantlarini vaziyatga mos qiyoslaydi. Pedagog sinfning haqiqiy mojarosini ommaga namoyish etmaydi; keys shartli personajlar asosida tuziladi. Baholash muhokamada ko‘pchilik fikriga qo‘shilish bilan emas, zarar oqibatini anglash va mas’uliyatli qarorni dalillash bilan bog‘lanadi.

Baholash uchun to‘rtta kuzatiladigan ko‘rsatkich tavsiya etiladi: axloqiy muammoni aniqlash; qarorni dalil va qadriyat bilan asoslash; vaziyatga mos mas’uliyatli harakatni bajarish; o‘z qarori hamda natijasini tahlil qilish. Manba bilan ishlashga oid topshiriqlarda dalilning ishonchliligi, muloqot topshiriqlarida esa hurmatli ifoda alohida qayd etiladi. Bir topshiriq natijasi o‘quvchining barcha real raqamli xulqiga umumlashtirilmaydi. Turli vaziyatlardagi kuzatuv, bajarilgan ish va refleksiv izoh birgalikda o‘rganilishi maqsadga muvofiq.

Mazkur ko‘rsatkichlar bo‘yicha yuqori daraja muammoni mustaqil aniqlash, tanlovni izchil asoslash, mos harakatni bajarish hamda o‘z qarori va natijasini mustaqil tahlil qilish orqali tavsiflanishi mumkin. O‘rta darajada ushbu vazifalar ayrim yo‘naltiruvchi savollar va qisman ko‘mak bilan bajariladi; quyi darajada ularni bajarish uchun muntazam yordam talab etiladi. Bu tavsiflar metodik taklif bo‘lib, standartlashtirilgan shkala hisoblanmaydi. Amaliy tekshiruvda topshiriq murakkabligi, ko‘mak turi va baholovchilar mezoni birxillashtirilishi zarur.

«Tarbiya» darslarida raqamli milliy kontentning didaktik imkoniyati tanish madaniy mazmunni axloqiy muammo, asoslangan qaror va mas’uliyatli harakat bilan bog‘lashda namoyon bo‘ladi. Muammoli vaziyatni ko‘rgazmali ochish, muqobil tanlovni qiyoslash, manbani tekshirish, xavfsiz simulyatsiya va qayta aloqa ushbu imkoniyatni o‘quv faoliyatiga aylantiradigan asosiy vazifalar sifatida

aniqlashtirildi. Kontentning manbasi, yoshga mosligi va didaktik tuzilishi uning milliy mavzuga aloqadorligi bilan birgalikda baholanishi kerak.

Taklif etilgan oltita komponentli matritsa hamda sinflar bo‘yicha murakkablashadigan topshiriqlar kiberaxloqiy bilimni vaziyatda qo‘llashga yo‘naltirilgan. O‘qituvchiga har bir kontent uchun aniq savol, bajariladigan harakat va kuzatiladigan ko‘rsatkichni belgilash, natijani esa bir nechta ish asosida baholash tavsiya etiladi. Nazariy-metodik yechimlarning samaradorligi va ularning real raqamli xulqqa ko‘chishi keyingi pedagogik tajriba-sinovda tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son «Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-4676839
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son «Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-4885018
3. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-apreldagi O‘RQ-764-son «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/-5960604
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-183-son «Bolalar uchun mo‘ljallangan milliy kontentlar yaratish va ularni ommalashtirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-7528758
5. Quronov M., Daminov I., Bozorov O., Akramova Sh. Milliy tarbiya va yoshlar. – Toshkent: Kamalak, 2016. – 112 b. – URL: Elektron nusxa (parcha)
6. Moor J. H. What Is Computer Ethics? // Metaphilosophy. – 1985. – Vol. 16, No. 4. – P. 266–275. – URL: https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00173.x
7. Mayer R. E. Multimedia Learning. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 450 p. – URL: https://doi.org/10.1017/9781316941355
8.Harrison T., Polizzi G. (In)civility and Adolescents’ Moral Decision Making Online: Drawing on Moral Theory to Advance Digital Citizenship Education // Education and Information Technologies. – 2022. – Vol. 27. – P. 3277–3297. – URL: https://doi.org/10.1007/s10639-021-10710-0
9. Richardson J., Milovidov E. Digital Citizenship Education Handbook: Being Online, Well-being Online, Rights Online. – 2022 ed. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2022. – 136 p. – URL: https://rm.coe.int/1680ab222c
10. Grizzle A., Wilson C., Gordon D. (eds.). Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators & Learners. – 2nd ed. – Paris: UNESCO, 2021. – 403 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377068

RAQAMLI RIVOJLANISH MUHITIDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Xushvaktov Babur Muxitdinovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522110

Annotatsiya.
Kalit so‘zlar: *harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, tashkiliy shakl, tarbiya metodi, didaktik vosita, tarixiy xotira, fuqarolik mas’uliyati, refleksiya.*
Аннотация. *В статье теоретически анализируются формы, методы и средства военно-патриотического воспитания учащихся общеобразовательных школ. Форма определяется как организация участников, времени и места, метод — как способ педагогической деятельности, средство — как её дидактическая опора. Предлагается связывать урок, тематическую встречу, музейное занятие и проектное занятие с анализом источников, диалогом, проектированием и рефлексией. Две таблицы раскрывают эти сочетания и критерии наблюдения за индивидуальными действиями. Уточняется содержание уважения к миру, исторической памяти, закону и общественно полезной деятельности. Предложения учитывают возрастные особенности, доступность заданий и равные возможности участия; их эмпирическая эффективность не проверялась.*
Ключевые слова: *военно-патриотическое воспитание, организационная форма, метод воспитания, дидактическое средство, историческая память, гражданская ответственность, рефлексия.*

Kirish. Umumta’lim maktabida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi Vatan tinchligi va xavfsizligini qadrlash, tarixiy xotiraga hurmat, burchni anglash hamda qonun doirasida jamiyat manfaatiga xizmat qilish bilan bog‘liq. Bu mazmun o‘quvchining yoshiga mos bilim, asoslangan munosabat va mas’uliyatli harakatda ifodalanishi kerak. Tadbir nomi yoki ishtirokchilar soni uning pedagogik vazifasini yetarlicha ochib bermaydi. O‘quvchi nimani o‘rganishi, qanday qaror qabul qilishi va qaysi ishni bajarishi oldindan aniqlashtiriladi.

Mavzuning tarixiy normativ kontekstiga 2022-yilda qabul qilingan PF-60-son Farmon kiradi [1]. Milliy tarbiya [2] va oila ma’naviyati [3] mavzulari ushbu masalaning milliy hamda oilaviy tarbiya bilan aloqadorligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi dars va darsdan tashqari faoliyatdagi shakl, metod hamda vositalarni vazifasiga ko‘ra farqlash va ularni individual o‘quv harakati bilan bog‘lashdir. Muallif taklifi tarixiy manbani anglashdan jamiyatga foydali ishni rejalashtirish va bajarishga o‘tishni nazarda tutadi.

Mavzuga oid amaldagi normativ tayanch sifatida Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son qarori bilan tasdiqlangan Konsepsiya olinadi. Uning 14-bandida tarbiyalash usullari, 15-bandida tashkiliy shakllar, 16-bandida yosh bosqichlari yoritilgan [6; 1-ilova, 14–16-bandlar]. Hujjat tinchlikni asrash va

fuqarolik burchini anglashni tarbiyaviy mazmun bilan bog‘laydi [6; 1-ilova, 4, 7-bandlar]. Mazkur normativ yo‘nalishlar maqoladagi metodik taklifning kontekstini belgilaydi; taklifning samaradorligi uchun empirik dalil vazifasini bajarmaydi.

Tadqiqot yondashuvi va tushunchalar

Maqola ilmiy manbalar tahlili, tushunchalarni qiyoslash va pedagogik vaziyatlarni modellashtirishga asoslangan nazariy ishdir. Tajriba guruhlari, respondentlar yoki statistik natijalar keltirilmaydi. Tahlilda uch savol qo‘llanadi: faoliyat kimlar bilan, qachon va qayerda tashkil etiladi; maqsadga qanday pedagogik harakatlar orqali erishish ko‘zda tutiladi; bu harakatlarga qaysi materiallar tayanch bo‘ladi? Jadvallardagi uyg‘unliklar ushbu savollarga javob beradigan mualliflik taklifidir.

Tarbiya shakli ishtirokchilar tarkibi, vaqt va joy bilan belgilanadigan tashkiliy tuzilishdir. Metod o‘qituvchi va o‘quvchining mazmunni o‘rganish, muhokama qilish, rejalashtirish yoki baholash harakatlari yo‘lini ifodalaydi. Vosita metodni qo‘llashga xizmat qiluvchi manba, savol, reja yoki qayd materialidir. Masalan, loyiha mashg‘uloti guruhning kelishilgan vaqtda ishlash shakli; loyihalash esa muammoni aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash metodi; topshiriq rejasi shu metodning vositasidir.

Bir shaklda bir necha metod qo‘llanishi, bitta vosita esa turli shakllarda ishlatilishi mumkin. Shuning uchun uch tushuncha parallel nomlar ro‘yxati sifatida berilmaydi. Ularning bog‘lanishi tarbiyaviy maqsad, bajariladigan topshiriq va kutiladigan individual dalil orqali asoslanadi. O‘quvchining tinchlik haqidagi fikri bilan tarixiy hujjatni tahlil qilishi yoki kelishilgan vazifani bajarishi alohida qayd etiladi. Shu farq umumiy munosabatni muayyan harakat bilan aralashtirmaslikka xizmat qiladi.

Normativ hujjatdagi faoliyat turlari dasturiy vazifalarni qamrab oladi. Ushbu maqoladagi shakl, metod va vosita farqi esa mashg‘ulotni topshiriq darajasida loyihalash uchun qo‘llanadigan ishchi pedagogik talqindir. Masalan, savol-javob uchun tashkil etilgan uchrashuv shakl bo‘lsa, shu uchrashuv ichidagi dalilni aniqlashtiruvchi muloqot metod sifatida ko‘riladi. Savollar yozilgan kartochka vosita vazifasini bajaradi. Normativ yo‘nalishlarga tayangan holda topshiriqning tashkiliy va didaktik jihatlari shu tarzda alohida aniqlashtiriladi.

Hamkorlikning ilmiy tayanchlari

Epstein maktab, oila va jamoa hamkorligida o‘quvchini markaziy ishtirokchi sifatida ko‘radi; muloqot, uyda o‘rganish, qaror qabul qilish va jamoa bilan hamkorlikni turli yo‘nalishlarda tavsiflaydi [4]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, maktab topshiriqni pedagogik jihatdan tayyorlashi, oila mavjud xotira yoki materialni taqdim etishi, muzey esa tarixiy manbaning kelib chiqishini tushuntirishi mumkin. Mazkur vazifalar taqsimoti mahalliy sharoitga moslashtiriladigan muallif talqinidir.

Celio va hammualliflarning jamoaga foydali faoliyatni o‘rganish bilan birlashtiruvchi dasturlar haqidagi meta-tahlilida o‘quv mazmuni bilan bog‘lanish, o‘quvchi fikri, jamoa ishtiroki va refleksiyaga oid tavsiyalar muhokama qilingan [5; 173-b.]. Ushbu dalil tarbiyaviy loyiha mazmuni va bajarilgan ishni birgalikda ko‘rib chiqishga tayanch bo‘ladi. U O‘zbekiston maktablaridagi harbiy-vatanparvarlik loyihasining samaradorligini yoki alohida metodning sababiy ta’sirini tasdiqlamaydi. Mahalliy qo‘llash sharoiti mustaqil tekshirilishi kerak.

Dars shaklida sinf o‘quvchilari belgilangan jadval asosida sinfxonada ishlaydi. Tarix yoki “Tarbiya” darsida Vatan himoyasi, tinch hayotning qadri va fuqarolik burchi tegishli o‘quv mazmuni doirasida muhokama qilinadi. Pedagog qisqa tarixiy manbani taqdim etib, fakt, muallif talqini va o‘quvchining munosabatini farqlashni so‘raydi. Yakuniy dalil har bir o‘quvchining manbaga tayangan izohi bo‘ladi; guruhning umumiy javobi individual tushunishni to‘liq ko‘rsatmaydi.

Mavzuli uchrashuvda sinf va taklif etilgan mutaxassis oldindan kelishilgan vaqtda maktabda muloqot qiladi. Harbiy xizmatchi bilan suhbatda xizmatga vijdonan munosabat, kasbiy bilim, intizom, qonunga rioya qilish va tinchlikni asrash mas’uliyati yoritilishi mumkin. Pedagog savollarni maqsadga muvofiq tayyorlaydi, o‘quvchi esa javobdagi muayyan misolni o‘zining maktabdagi vazifasi bilan bog‘laydi. Shaxsiy namuna suhbat mazmuni va keyingi tahlil orqali tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Muzey darsi maktab pedagogi va muzey mutaxassisi hamkorligida, oldindan belgilangan vaqtda muzeyda tashkil etiladi. O‘quvchi eksponat nomi, yaratilgan davri va kelib chiqishini o‘rganadi, uning qanday ma’lumot bera olishini izohlaydi. Loyiha mashg‘ulotida esa kichik guruh maktab yoki hamkor muassasada umumiy mahsulot ustida ishlaydi. Masalan, tinchlik va tarixiy xotiraga bag‘ishlangan axborot varag‘ini tayyorlashda har bir ishtirokchining manba tekshirish, matn yozish yoki qayta ko‘rib chiqish vazifasi belgilanadi.

1-jadval.

Shakl, metod va vositalarni individual o‘quv harakati bilan bog‘lash

Shakl va tashkil etish	Metod	Vosita	Individual harakat
Dars: sinf; jadval vaqti; sinfxona	Manba tahlili; refleksiya	Manbalar jildi; savol kartochkasi	Faktni talqindan ajratadi; tinchlik qadri haqida dalilli izoh beradi
Mavzuli uchrashuv: sinf va mutaxassis; kelishilgan vaqt; maktab	Muloqot; vaziyat tahlili	Savol kartochkasi; suhbat qaydi	Savol beradi; xizmatdagi mas’uliyatni misol bilan tushuntiradi
Muzey darsi: guruh va muzey mutaxassisi; tashrif vaqti; muzey	Manba tahlili; muloqot	Eksponat ma’lumoti; kuzatuv varag‘i	Manbaning kelib chiqishi va dalil imkoniyatini izohlaydi

Loyiha mashg‘uloti: kichik guruh; kelishilgan vaqt; maktab	Loyihalash; refleksiya	Topshiriq rejasi; portfolio	O‘z vazifasini bajaradi; jamiyatga foydasi va tuzatishni asoslaydi

Birinchi jadval rejalashtirishdagi metodik uyg‘unlikni ko‘rsatadi. Shaklni tanlashda o‘quvchi yoshi, manbaning murakkabligi, mavjud vaqt va hamkorning imkoniyati hisobga olinadi. Muzeyga borish imkoni bo‘lmasa, manba nusxalari bilan maktabdagi mashg‘ulot tashkil etilishi mumkin; bu holda shakl va topshiriq shunga muvofiq qayta belgilanadi. Faoliyatning pedagogik qiymati topshiriq mazmuni va o‘quvchining bajaradigan ishiga bog‘lanadi.

Manba tahlilida o‘quvchi hujjat, surat, eksponat tavsifi yoki suhbat qaydining muallifi, davri va mazmunini aniqlaydi. Keyin qaysi fikr bevosita manbaga tayanganini, qaysi xulosa qo‘shimcha dalil talab qilishini belgilaydi. Masalan, tarixiy surat kishilarning kiyimi yoki tadbir joyi haqida ma’lumot berishi mumkin, lekin ularning ichki niyatini to‘liq ko‘rsatmaydi. Tarixiy xotiraga hurmat ma’lumotni tekshirish va noma’lum jihatni ochiq ko‘rsatishda namoyon bo‘ladi.

Muloqot metodida savol, javob va aniqlashtirish tarbiyaviy vazifaga yo‘naltiriladi. O‘quvchi “Xizmatdagi mas’uliyat qanday kundalik harakatda ko‘rinadi?” yoki “Qonunga rioya qilish jamoa ishonchiga qanday aloqador?” kabi savollar beradi. Pedagog javobni tayyor shior bilan almashtirmay, uning mazmunini misol orqali aniqlashtirishga ko‘maklashadi. Turli fikrlar hurmat bilan tinglanadi; mutaxassisning fikri tarixiy fakt haqidagi da’vo bo‘lsa, tegishli manba bilan tekshirish zarurati saqlanadi.

Loyihalash metodida o‘quvchilar mahalliy ehtiyojni aniqlash, maqsad belgilash, vazifalarni taqsimlash, material tanlash va muddatni kelishish bosqichlarida qatnashadi. Tarixiy joy haqidagi qisqa ma’lumotni tushunarli taqdim etish yoki xotira burchagidagi materiallarni tartiblash shu yo‘nalishdagi topshiriq bo‘lishi mumkin. Reja kimga foyda keltirishi va qaysi mahsulot bilan yakunlanishini ko‘rsatadi. Har bir o‘quvchi o‘z vazifasini tushuntiradi; guruh sardorining bayonoti barcha ishtirokchilarning qarori o‘rnini bosmaydi.

Tahlil qilinadigan vaziyatda harbiy-vatanparvarlik mazmuni aniq ko‘rinishi zarur. Harbiy xizmatdagi va’daga sodiqlik misoli mas’uliyat va intizomni, tarixiy xotirani saqlash misoli merosga hurmatni, tinchlik haqidagi manba esa xavfsiz hayotning ijtimoiy qadrini muhokama qilishga asos bo‘ladi. O‘quvchidan tanlangan qadriyatning oila, maktab yoki mahalla hayotidagi ifodasini ko‘rsatish so‘raladi. Misolning tarixiy sharoiti bilan bugungi kundalik vazifa farqlanadi; o‘tmishdagi voqeadan hozirgi harakatga o‘tish izohlanadi.

Refleksiya bajarilgan harakatni maqsad va dalil bilan qiyoslashga xizmat qiladi. “Qaysi ma’lumotni tekshirdim?”, “Mening vazifam umumiy ishga qanday

hissa qo‘shdi?” va “Qaysi joyni tuzatish kerak?” savollari qo‘llanishi mumkin. O‘quvchi natijani qisqa og‘zaki izoh yoki yozma qayd orqali tushuntiradi. Pedagog umumiy maqtovdan tashqari bajarilgan ish va zarur tuzatish haqida aniq qayta aloqa beradi. Refleksiv javobning uzunligi qadriyatning ichki qabul qilinganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi.

Manbalar jildi tekshirilgan matn, surat yoki eksponat ma’lumotini kelib chiqishi bilan birga jamlaydi. Savol kartochkasi tahlil va muloqot yo‘nalishini eslatadi. Topshiriq rejasida vazifa, mas’ul ishtirokchi, muddat va zarur ko‘mak ko‘rsatiladi. Kuzatuv varag‘i muayyan harakatni qayd etishga, portfolio esa manba tahlili, tayyorlangan mahsulot va tuzatishlarni birlashtirishga xizmat qiladi. Bu vositalar o‘quvchining o‘rniga xulosa chiqarmaydi; mustaqil ishni bajarish uchun tayanch beradi.

Vosita mazmuni o‘quvchilarning tayyorgarligiga moslashtiriladi. Boshlang‘ich sinfda qisqa matn, sodda savol va aniq kundalik vazifa; yuqori sinflarda bir necha manbani qiyoslash hamda muqobil qarorni asoslash taklif etilishi mumkin. Og‘zaki javob, yozma izoh yoki materialni tartiblash orqali mazmunan teng ishtirok yo‘llari taqdim etiladi. Oilaviy arxiv yoki shaxsiy qurilmaning mavjudligi topshiriqning sharti qilib qo‘yilmaydi; maktab zarur materialni beradi. Portfolio uchun faqat vazifaga tegishli ma’lumot olinadi.

Rejalashtirishda pedagog vosita va topshiriqning mosligini uch jihatdan ko‘rib chiqishi mumkin: material maqsadni tushunishga yordam beradimi; har bir o‘quvchi bajaradigan harakat belgilanganmi; natijani ko‘rsatadigan dalil olish mumkinmi? Masalan, videoni ko‘rishdan keyin tinch hayotni asrashga oid fikrni manba bilan izohlash topshiriladi. Faqat tomoshani tashkil etish individual tahlilni kuzatish uchun yetarli sharoit bermaydi. Shuning uchun vosita tanlovi keyingi savol va topshiriq bilan birga rejalashtiriladi.

Amaliy model sifatida “Mahallamiz tarixiy xotirasi va tinch hayot qadri” mavzusidagi loyiha taklif etiladi. Darsda o‘quvchilar tarixiy manbani tahlil qiladi, mavzuli uchrashuvda xizmat va fuqarolik burchi haqida savol beradi, muzey darsida manbaning kelib chiqishini tekshiradi. Loyiha mashg‘ulotida olingan ma’lumotdan maktab axborot burchagi uchun izohli varaq tayyorlanadi. Har bir bosqichga aniq vazifa beriladi; zarur hamkor yoki manba mavjud bo‘lmasa, reja shu imkoniyatga moslashtiriladi.

Bir o‘quvchi surat haqidagi ma’lumotni tekshiradi, boshqasi matndagi fakt va talqinni ajratadi, uchinchisi foydalanilgan manbalar ro‘yxatini tartiblaydi. Har bir ishtirokchi ishini qisqa izoh bilan taqdim etib, pedagogning qayta aloqasi asosida tuzatish kiritadi. Umumiy mahsulotda manba ko‘rsatilishi va tinch hayotning jamoa manfaatiga aloqasi tushuntirilishi ko‘zda tutiladi. Mazkur misol nazariy rejalashtirish modeli bo‘lib, amalda o‘tkazilgan tajriba yoki erishilgan natija haqidagi hisobot emas.

Kuzatishda tadbirning tashkil etilishi bilan o‘quvchining harakati farqlanadi. Qatnashuvchilar soni qamrovni, mahsulotlar soni esa bajarilgan umumiy ish hajmini tavsiflaydi. Tarbiyaviy mazmunni aniqlashtirish uchun manbaga tayangan javob, asoslangan qaror, individual vazifaning bajarilishi va tuzatish qaydi kerak. Ikkinchi jadvaldagi mezonlar muayyan topshiriqni tavsiflashga mo‘ljallangan. Ular shaxsning vatanparvarlik darajasini to‘liq o‘lchovchi standartlashtirilgan diagnostika vositasi hisoblanmaydi.

2-jadval.

Harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi o‘quv harakatini kuzatish mezonlari

Mezon	**Individual dalil**	**Talqin chegarasi**
Tarixiy manbani anglash	Kelib chiqishni ko‘rsatadi; fakt va talqinni ajratadi	Yodlangan sana mustaqil tahlilni bildirmaydi
Tinchlik va burchni asoslash	Qadriyatni muayyan vaziyat va jamiyat manfaati bilan izohlaydi	Tantanali ibora ichki munosabatni tasdiqlamaydi
Mas’uliyatli vazifani bajarish	Kelishilgan ishni tugatadi; to‘siq haqida xabar beradi	Guruh mahsuloti individual hissani to‘liq ko‘rsatmaydi
Hamkorlikda harakat qilish	Sherik fikrini tinglaydi; o‘z vazifasini kelishadi	Ko‘p gapirish hamkorlikning yagona belgisi emas
Refleksiya va tuzatish	Dalil asosida kamchilikni ko‘rsatadi; ishini qayta ko‘radi	Bir javob barqaror xulq haqida xulosa bermaydi

Pedagog dalilni topshiriq, vaqt va ko‘mak hajmi bilan birga qayd etadi. Harakatni kuzatish imkoniyati bo‘lmasa, bu holat past natija deb belgilanmaydi. O‘quvchining takroriy ishlaridagi o‘zgarish muhokama qilinadi, ammo oilalar yoki bolalar ommaviy toifalarga ajratilmaydi. Kelgusidagi empirik tekshiruvda mezonlarning tushunarliligi, turli kuzatuvchilar qaydlarining mosligi va topshiriqlarning bajarish imkoniyati o‘rganilishi kerak. Sababiy samaradorlik xulosasi uchun taqqoslash sharoiti hamda boshqa ta’sirlar hisobga olinishi zarur.

Xulosa, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini rejalashtirishda shakl ishtirokchilar, vaqt va joyni tartibga soladi, metod o‘quv harakatining yo‘lini belgilaydi, vosita esa unga mazmuniy tayanch beradi. Dars, mavzuli uchrashuv, muzey darsi va loyiha mashg‘ulotining tahlil, muloqot, loyihalash hamda refleksiya bilan bog‘lanishi ikki jadvalda ifodalandi. Ushbu taklifda tinchlikni qadrlash, tarixiy xotiraga hurmat, burch va jamiyat manfaatiga xizmat qilish har bir o‘quvchining aniq vazifasi orqali yoritiladi.

Amaliyot uchun manbani tekshirish, qadriyatni misol bilan asoslash, vazifani bajarish va ishni tuzatish dalillarini birgalikda kuzatish tavsiya etiladi. Faoliyat mazmuni o‘quvchi yoshiga, mavjud resurs va ko‘makka moslashtiriladi. Maqolada taklif etilgan uyg‘unlik tayyor diagnostik model yoki samaradorligi isbotlangan texnologiya sifatida taqdim etilmaydi. Uning mahalliy pedagogik qiymatini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda qo‘llash sifati, individual harakatning davomiyligi va mezonlarning ishonchliligi tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/-5841063
2. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – URL: https://library.dtpi.uz/uz/adabiyot/milliy-tarbiya
3. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999. – URL: https://akbt.tkti.uz/uz/books/6617
4. Epstein J. L. School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share // Phi Delta Kappan. – 2010. – Vol. 92, No. 3. – P. 81–96. – DOI: 10.1177/003172171009200326
5. Celio C. I., Durlak J., Dymnicki A. A Meta-Analysis of the Impact of Service-Learning on Students // Journal of Experiential Education. – 2011. – Vol. 34, No. 2. – P. 164–181. – DOI: 10.1177/105382591103400205
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 1-ilova: 2023–2027-yillarda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish konsepsiyasi. – URL: https://lex.uz/docs/-6518238

DINIY BAG‘RIKENGLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI: RAQAMLASHUV MUHITIDAGI TAHLILLAR

Qodirjonov Kamoliddin Kaxramonovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522180

Annotatsiya. *Maqolada diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari nazariy tahlil qilinadi. Ilmiy va normativ manbalarni qiyoslash asosida mazmunni saralash, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, teng hamkorlikni tashkil etish, axborot manbalarini tekshirish, topshiriqlarni moslashtirish va rivojlantiruvchi baholashning vazifalari aniqlashtiriladi. Kompetensiyalarning to‘rt komponenti kuzatiladigan harakatlar va baholash dalillari bilan bog‘lanadi. Jadval, qayta aloqali model va o‘quv vaziyati orqali bilimni hurmatli muloqot hamda asosli qarorga tatbiq etish yo‘llari ko‘rsatiladi. Takliflar dunyoviy ta’lim, vijdon erkinligi va kamsitmaslik shartlarini hisobga oladi; ularning samaradorligi empirik sinovdan o‘tkazilmagan.*
Kalit so‘zlar: *diniy bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik, kompetensiya, didaktik imkoniyat, muammoli ta’lim, madaniyatlararo muloqot, teng hamkorlik, axborot tahlili, rivojlantiruvchi baholash.*

Kirish. Diniy va etnomadaniy xilma-xillik sharoitida ta’lim oluvchining huquqiy tenglik, o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatni amalda qo‘llay olishi muhimdir. Bag‘rikenglik haqidagi ta’rifni bilish bilan kelishmovchilikda sherik fikrini tinglash yoki tekshirilmagan xabarga asosli munosabat bildirish turli o‘quv vazifalarini talab qiladi. Shu sababli kompetensiyalarni rivojlantirish mazmun, topshiriq, muloqot sharoiti va baholashni o‘zaro muvofiqlashtirish orqali tashkil etiladi. Maqolada didaktik imkoniyat ta’lim mazmuni va faoliyatini loyihalash orqali muayyan kompetensiyani mashq qilish uchun yaratiladigan imkon sifatida talqin etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” rezolyutsiyasi tashabbusini ilgari surib: “Bu hujjatning asosiy maqsadi – barchaning ta’lim olish huquqini ta’minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko‘maklashishdan iborat”, deb ta’kidlagan [1]. BMT Bosh Assambleyasining 2018-yil 12-dekabrdagi A/RES/73/128-son rezolyutsiyasi ta’lim orqali o‘zaro tushunish, bag‘rikenglik va kamsitmaslikni qo‘llab-quvvatlaydi [2; 4(a)-band]. Ushbu fikrlarning pedagogik talqini ma’rifiy axborotni tushunish va uni munosabatlar amaliyoti bilan bog‘lash zaruratini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasidagi dunyoviy davlat tamoyili, 19-moddasidagi fuqarolarning tengligi va 35-moddasidagi vijdon erkinligi ta’limiy mazmunni tanlash uchun huquqiy asosdir [3; 1, 19, 35-moddalar]. UNESCOning Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi xilma-xillik va erkinliklarga

hurmatni ta’lim bilan bog‘laydi, inson huquqlari buzilishini bag‘rikenglik bilan oqlashga yo‘l qo‘ymaydi [4; 1, 4-moddalar]. Maqolaning maqsadi diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik imkoniyatlarni aniqlashtirish hamda ularni o‘quv vazifalari va baholash dalillari bilan bog‘lashdan iborat.

Tadqiqot maqsadli tanlangan ilmiy nashrlar va rasmiy hujjatlarning mazmuniy tahlili, konseptual qiyoslash hamda didaktik loyihalashga asoslandi. Manbalar kompetensiya, guruhlararo hamkorlik, ko‘pmadaniyatli ta’lim, dinlar haqidagi ta’limiy mazmun va baholashga bevosita aloqadorligi bo‘yicha tanlandi. Normativ talab, empirik tadqiqot natijasi va muallifning amaliy taklifi farqlandi. Mazkur ish barcha nashrlarni qamrab oluvchi tizimli sharh emas. Birlamchi so‘rov yoki tajriba-sinov o‘tkazilmagan; taklif etilayotgan jadvallar va model mahalliy samaradorlik dalili sifatida taqdim etilmaydi.

Tahlilda o‘quv maqsadi, mazmun, bajariladigan harakat, pedagogik ko‘mak va baholash dalili o‘rtasidagi moslik o‘rganildi. Diniy bag‘rikenglikka oid vaziyatlarda e’tiqod va vijdon erkinligi, millatlararo totuvlikka oid vaziyatlarda esa til, etnik mansublik va teng hamkorlik mazmuni ajratildi. Ilmiy modelning boshqa ta’lim bosqichida yaratilgani uning mahalliy topshiriqqa bevosita ko‘chirilishini anglatmaydi. Takliflarni qo‘llashda yosh, til, oldingi muloqot tajribasi va muassasa muhiti hisobga olinishi zarur.

Diniy bag‘rikenglik kompetensiyasi shaxsning diniy va nodiniy qarashlar xilma-xilligini tushunishi, vijdon erkinligini hurmat qilishi, e’tiqodga doir axborotni baholashi va kamsitishsiz muloqot qila olishi sifatida aniqlashtirildi. Millatlararo totuvlik kompetensiyasi esa etnomadaniy farqlarni hisobga olib hamkorlik qilish, stereotiplarni tanish va umumiy vazifani adolatli kelishuv orqali bajarish qobiliyati sifatida talqin etildi. Bular maqolaning ishchi ta’riflaridir. Jamiyatdagi totuvlik holati bilan alohida shaxsning vaziyatda namoyon etadigan kompetensiyasi bir xil tahlil darajasi emas.

Ikki kompetensiya inson qadr-qimmati va huquqiy tenglik asosida bog‘lanadi, lekin ularning predmet mazmuni saqlanadi. Din va millatni aynanlashtirish, shaxsning e’tiqodini uning tili yoki tashqi ko‘rinishidan aniqlash didaktik vazifaga aylantirilmaydi. Kompetensiyalarni o‘quv faoliyatida ifodalash uchun kognitiv-tahliliy, qadriy-motivatsion, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv-baholovchi komponentlar ajratildi. Ushbu mualliflik guruhlashida ichki munosabat bir martalik javobdan kelib chiqib baholanmaydi; uni turli vaziyatlardagi asoslangan tanlovlar orqali ehtiyotkorlik bilan o‘rganish taklif etiladi.

1-jadval.

Kompetensiyalarning komponentlari, ko‘rsatkichlari va baholash dalillari

Komponent	Kuzatiladigan ko‘rsatkich	Rivojlantirish usuli	Baholash dalili
Kognitiv-tahliliy	E’tiqod va etnik mansublikni farqlaydi; fakt va stereotipni ajratadi; manbani tekshiradi	Manba tahlili; tushunchalarni qiyoslash	Vaziyatli topshiriq va manbaga asoslangan individual izoh
Qadriy-motivatsion	Teng ishtirokni qo‘llaydi; tanlovini qadr-qimmat va huquqlar bilan asoslaydi	Axloqiy dilemma; muqobillarni muhokama qilish	Asoslangan tanlov; turli vaziyatlardagi takroriy kuzatuv
Kommunikativ-faoliyatli	Sherik fikrini aniq bayon qiladi; rollarni kelishadi; kamsitishsiz e’tiroz bildiradi	Dialog; rolli mashq; hamkorlik loyihasi	Individual harakat qaydi; guruhdagi vazifa va sherik fikri
Refleksiv-baholovchi	O‘z taxminini tan oladi; yangi dalilga ko‘ra qarorini qayta ko‘radi	Refleksiv qayd; vaziyatni qayta tahlil qilish	Dastlabki va yakuniy izoh; keyingi harakatni asoslash

D. K. Deardorff modelida munosabatlar, bilim va ko‘nikmalar ichki o‘zgarish hamda madaniyatlararo vaziyatdagi tashqi harakat bilan bog‘lanadi [6; 254–257-b.]. Mazkur ish oliy ta’lim kontekstidagi konseptual asos bo‘lib, maqoladagi to‘rt komponentli guruhlashning aynan manbasi yoki o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan intervensiya dalili emas. Uning didaktik talqini bilimni tushuntirish bilan birga tinglash, vaziyatni talqin qilish va o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqish uchun alohida topshiriq berish zaruratidan iborat.

Mazmunni tanlash va kontekstga moslashtirish. Dars materialida diniy va etnomadaniy tafovutlarni aniq farqlaydigan tushunchalar, huquqiy normalar va bir necha nuqtayi nazar berilishi taklif etiladi. J. A. Banks ko‘pmadaniyatli ta’limning besh yo‘nalishini, jumladan, mazmun integratsiyasi, bilimning yaratilishini anglash, salbiy oldindan qarashlarni kamaytirish va ta’limdagi tenglikni ajratadi [7; 25, 27-b.]. Bundan chiqariladigan amaliy tavsiya o‘quv materialini faqat madaniy faktlar bilan boyitish emas, unda kimning nuqtayi nazari aks etgani va qanday umumlashtirish mavjudligini ham tahlil qildirishdir.

Muammoli vaziyat va dalilli dialog. Vaziyat bir necha yechimga ega bo‘lganda ta’lim oluvchi tanlovini huquq, dalil va oqibatlar bilan asoslaydi. R. Jackson hurmatli muhokama, xavfsiz muloqot muhiti va pedagogning yo‘naltiruvchi vazifasini yoritadi [8; 47–48, 57-b.]. Shunga ko‘ra, muhokamada shaxsni tahqirlash to‘xtatiladi, qarash va uning dalili esa tekshiriladi. Sherik fikrini qayta bayon qilish, aniqlashtiruvchi savol berish va e’tirozni dalil bilan bildirish alohida mashq qilinadi. Ishtirokchidan shaxsiy e’tiqodini ochiqlashni talab qilmaydigan shartli vaziyatlar qo‘llanishi mumkin.

Teng ishtirokdagi hamkorlik. Guruh ishida umumiy maqsad, o‘zaro bog‘liq vazifalar va har bir ishtirokchiga tushunarli rol belgilanadi. Pettigrew va Tropp meta-

tahlilida guruhlararo kontakt salbiy oldindan qarashlarning kamayishi bilan bog‘langan; vaziyatdagi teng maqom, umumiy maqsad, hamkorlik va institutsional qo‘llab-quvvatlash qulay shartlar sifatida ko‘rilgan [5; 751–752, 766-b.]. Bu shartlar har bir uchrashuv samarasini kafolatlamaydi. Mazkur maqolada ularni rollarni almashish, so‘zga chiqish imkonini teng taqsimlash va individual hissani qayd etish orqali qo‘llash taklif etiladi.

Axborot va stereotiplarni tahlil qilish. O‘quv topshirig‘ida xabarning muallifi, sanasi, asl konteksti va mustaqil tasdig‘i tekshiriladi. Bir kishining harakatidan butun diniy yoki etnik guruh haqida xulosa chiqarilgan holatlar alohida tahlil qilinadi. Jackson diniy tasvirlarning mediada ifodalanishini baholashga e’tibor qaratadi [8; 64–65-b.]. UNESCOning 2023-yilgi tavsiyasida raqamli hamda media-axborot savodxonligi belgilangan [10; 29-band]. Amaliy mashqda tashqi ko‘rinishi ishonchli xabar bilan dalili tekshirilgan xabar farqlanadi; internet bo‘lmasa, qog‘oz manba to‘plami taqdim etiladi.

Topshiriq va pedagogik ko‘makni farqlash. Muloqot tajribasi yoki til tayyorgarligi turlicha bo‘lgan ishtirokchilar uchun mazmunan teng yozma va og‘zaki javob imkoniyatlari yaratiladi. Dastlab tayanch savollar, so‘ng mustaqil izoh va yangi vaziyatga tatbiq etish taklif qilinishi mumkin. Ko‘mak hajmi kuzatuvda qayd etiladi. Kam gapirishning o‘zi bag‘rikenglik yetishmasligini ko‘rsatmaydi; ishtirokchi vazifani bajarish uchun qanday imkoniyat olgani ham hisobga olinadi. UNESCO tavsiyasi yosh va kontekstga mos faol hamda hamkorlikdagi o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi [10; 28-band].

Rivojlantiruvchi baholash va qayta aloqa. Baholash keyingi topshiriq va kerakli ko‘makni aniqlashga xizmat qiladi. Yevropa Kengashi deskriptorlari turli vaziyatlarda rejalashtirilgan kuzatuv, yozma qayd va dastlabki taassurotdan ehtiyotkorlik bilan foydalanishni nazarda tutadi [9; 13–14-b.]. Ushbu tamoyil asosida o‘qituvchi aniq harakatni qayd etib, unga tegishli maslahat beradi. Masalan, tushunchalarni to‘g‘ri izohlagan, ammo sherigining so‘zini bo‘lgan ishtirokchi uchun tinglash va navbatga rioya qilish mashqi tanlanadi. Baholash e’tiqodning mazmuni yoki pedagog fikriga qo‘shilishga bog‘lanmaydi.

Aniqlashtirilgan imkoniyatlar 2-jadvalda o‘quv faoliyati va olinadigan individual dalil bilan bog‘landi. Jadval didaktik vositani natija bilan tenglashtirmaydi: savol kartochkasi muhokamani qo‘llab-quvvatlaydi, ta’lim oluvchining asoslangan javobi esa kuzatuv dalili bo‘ladi. Bir mashg‘ulotda bir necha imkoniyat qo‘llanishi mumkin; ularning alohida samarasi ushbu nazariy ishda o‘lchanmagan.

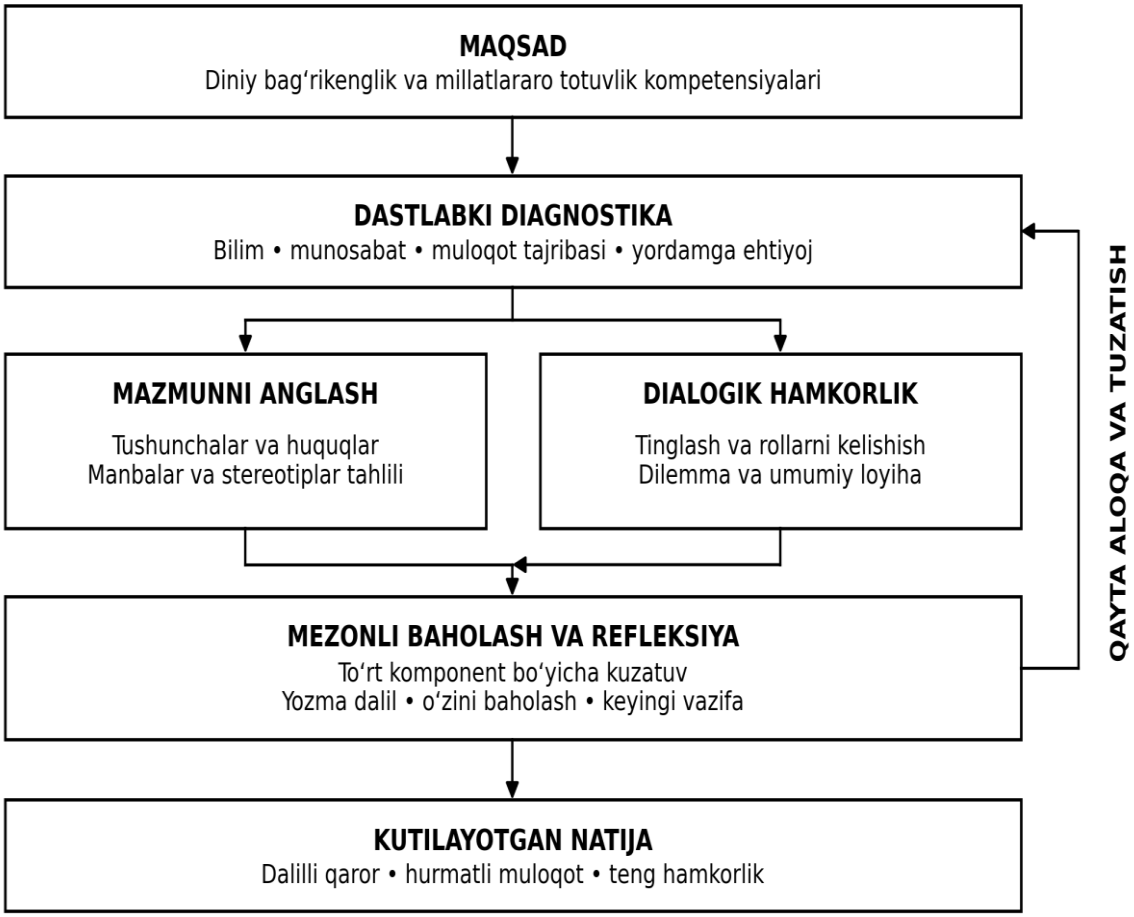
2-jadval.

Didaktik imkoniyatlar va ularning o‘quv faoliyatidagi ifodasi

Didaktik imkoniyat	O‘quv faoliyati	Metod va vosita	Individual dalil
Mazmunni saralash	E’tiqod, etnik mansublik va huquqiy tenglikni farqlash	Tushunchalarni qiyoslash; hujjat va manba parchasi	Farqlarni vaziyat misolida izohlash
Muammoli dialog	Muqobil qarorni dalil va oqibat bilan asoslash	Vaziyat tahlili; savol va qaror kartochkasi	Tanlov sababi; sherik fikriga asosli javob
Teng hamkorlik	Umumiy vazifani kelishilgan rollarda bajarish	Hamkorlikdagi topshiriq; rol va reja varag‘i	O‘z hissasi va kelishuvni tushuntirish
Axborotni tekshirish	Manba ishonchliligi va stereotipni aniqlash	Manba tahlili; tekshiruv varag‘i	Tasdiq, taxmin va umumlashtirishni ajratish
Ko‘makni moslashtirish	Bir xil maqsadga turli tayanch bilan erishish	Tayanch savol; yozma yoki og‘zaki topshiriq	Bajarilgan harakat va zarur yordam qaydi
Qayta aloqa	O‘z dalili va muloqotini qayta ko‘rib chiqish	Refleksiya; kuzatuv va individual izoh	Tuzatilgan qaror va keyingi qadam

Mazmunni anglash bilan dialogik hamkorlikni bog‘laydigan model 1-rasmda ifodalangan. Dastlabki diagnostika o‘quv topshirig‘i uchun zarur bilim, muloqot tajribasi va yordam ehtiyojini aniqlashtiradi. Mazmuniy hamda amaliy yo‘nalishlar mezonli baholashda birlashadi; qayta aloqa keyingi faoliyatni o‘zgartirishga xizmat qiladi. Chizmadagi kutilayotgan natija amalda o‘lchangan o‘sishni emas, tekshirilishi lozim bo‘lgan pedagogik maqsadni bildiradi.

O‘qituvchi dastlab individual javob, keyin juftlik va guruh muhokamasini tashkil etishi mumkin. Guruhdagi dalil tekshiruvchi, muhokama yurituvchi va taqdimotchi rollari almashadi. Yakunda har bir ishtirokchi manbani qanday tekshirgani, chetlatish oqibatini qanday baholagani va sherik fikridan nimani anglaganini yozadi. Guruh mahsuloti individual izoh bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi. O‘qituvchining qayta aloqasi javobning huquqiy asosi, dalil sifati va muloqot harakatiga qaratiladi. Mazkur mashg‘ulot amalga oshirilgan tajriba hisoboti sifatida berilmaydi.

1-rasm. Diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik kompetensiyalarini rivojlantirishning taklif etilayotgan pedagogik modeli

Didaktik imkoniyatlarni amalda bog‘lash uchun “Umumiy loyiha guruhidagi kelishmovchilik” o‘quv vaziyati taklif etiladi. Unda boshqa tilda so‘zlashuvchi tengdoshni taqdimotdan chetlatish taklifi va bir e’tiqod haqidagi tekshirilmagan xabar muhokama qilinadi. Vaziyat aniq diniy yoki etnik guruhga salbiy sifat yuklamaydigan shartli shaklda beriladi. Ishtirokchilar teng ishtirok masalasi bilan axborot ishonchliligini ajratib, har biri uchun dalil va muqobil yechim topadi. Topshiriqning maqsadi shaxsiy mansublikni aniqlash emas, qaror va uning asosini o‘rganishdir.

Komponentlar bo‘yicha ko‘mak bilan maqbul javob topish, tanish vaziyatda mustaqil bajarish va turli vaziyatlarda dalilli hamda hurmatli harakat ko‘rsatish tavsiflari qo‘llanishi mumkin. Ular muallifning ishchi tavsiflari bo‘lib, tasdiqlangan milliy norma yoki xalqaro deskriptorlarning aynan tarjimasi emas. Bir komponentdagi muvaffaqiyat boshqasidagi qiyinchilikni yashirmasligi kerak. Dastlabki va yakuniy topshiriqlarning murakkabligi yaqin bo‘lishi, yordam hajmi va ishtirok imkoniyati qayd etilishi tavsiya etiladi. Bir javobdan barqaror kompetensiya haqida xulosa chiqarilmaydi.

Dunyoviy ta’limda dinlar haqidagi bilimni o‘rganish muayyan e’tiqodni singdirishdan farqlanadi. Maqoladagi baholash shaxsning e’tiqod qilish yoki qilmaslik huquqini hisobga oladigan pedagogik talqinga asoslanadi. Oila va mahalla bilan hamkorlik esa hurmatli muloqot hamda ma’rifiy resurslarni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Mashg‘ulot mazmuni muassasaning kundalik munosabatlari bilan mos bo‘lishi kerak: tenglikni muhokama qilish bilan birga, fikr bildirish, tilga oid ko‘mak va murojaatga javob olish imkoniyatlari yaratiladi.

Ishning cheklovlari manbalarning maqsadli tanlangani, nazariyalar turli kontekstlarda yaratilgani va takliflarning empirik tekshirilmaganligidan iborat. Keyingi tadqiqotda topshiriqlar mazmuniy ekspertizadan o‘tkazilib, yosh va tilga mosligi pilotda tekshirilishi lozim. Baholovchilar bir xil ishlarni mustaqil tahlil qilib, mezon talqinini muvofiqlashtiradi. Taqqoslash sharoiti va keyingi kuzatuv o‘zgarishning mashg‘ulot bilan bog‘liqligi hamda saqlanishini o‘rganishga yordam beradi. Ishtirokchilar soni va statistik usul kelgusi tadqiqotning o‘lchovlari asosida tanlanishi kerak.

Xulosa, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari ta’lim mazmuni, faoliyat sharoiti va baholashni muvofiqlashtirishda namoyon bo‘ladi. Mazmunni saralash, muammoli dialog, teng hamkorlik, axborotni tekshirish va moslashtirilgan ko‘mak ta’lim oluvchining tushunchalarni asosli qaror hamda hurmatli muloqotga tatbiq etishi uchun imkon yaratadi. To‘rt komponent bo‘yicha aniq harakatni kuzatish qayta aloqani keyingi o‘quv vazifasi bilan bog‘laydi.

Amaliyotga vaziyatli topshiriqlar, rollari almashadigan hamkorlik faoliyati, manba to‘plami va individual refleksiv qaydlarni maqsadga mos qo‘llash tavsiya etiladi. Baholashda e’tiqod yoki etnik mansublik haqidagi hukm o‘rniga muayyan vaziyatdagi dalil, tanlov va muloqot harakati tahlil qilinadi. Jadvallar va qayta aloqali model ushbu faoliyatni rejalashtirish uchun nazariy-metodik tayanchdir. Ularning mahalliy sharoitdagi samaradorligi alohida empirik tadqiqotda tekshirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutq. – 19 sentabr 2017 yil; rasmiy saytda e’lon qilingan sana: 20.09.2017. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/1063
2. United Nations General Assembly. Enlightenment and Religious Tolerance: Resolution A/RES/73/128. – Adopted 12 December 2018. – URL: https://digitallibrary.un.org/record/1657069
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Yangi tahrir, 30 aprel 2023 yil. – URL: https://lex.uz/docs/-6445145
4. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris, 16 November 1995. – URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-tolerance

5. Pettigrew T. F., Tropp L. R. A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory // Journal of Personality and Social Psychology. – 2006. – Vol. 90, No. 5. – P. 751–783. – DOI: 10.1037/0022-3514.90.5.751
6. Deardorff D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266. – DOI: 10.1177/1028315306287002
7. Banks J. A. Multicultural Education: Development, Dimensions, and Challenges // Phi Delta Kappan. – 1993. – Vol. 75, No. 1. – P. 22–28. – URL: https://stg.education.uw.edu/sites/default/files/20405019.pdf
8. Jackson R. Signposts: Policy and Practice for Teaching about Religions and Non-Religious World Views in Intercultural Education. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2014. – 128 p. – URL: https://theewc.org/content/uploads/2020/02/00Signposts-Web-16X24_web-PDF-TEXT-FINAL.pdf
9. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 2: Descriptors of Competences for Democratic Culture. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. – URL: https://rm.coe.int/prems-008418-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-2-8573-co/16807bc66d
10. UNESCO. Recommendation on Education for Peace and Human Rights, International Understanding, Cooperation, Fundamental Freedoms, Global Citizenship and Sustainable Development. – Paris, 20 November 2023. – URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-education-peace-and-human-rights-international-understanding-cooperation-fundamental

OILA-MAKTAB-MAHALLA HAMKORLIGIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHNING RAQAMLI MUHITD SHAROITIDAGI IJTIMOIY-PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Uzakov Arslon Avazovich
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522263

Annotatsiya. *Maqolada oila, maktab va mahalla hamkorligining o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga oid imkoniyatlari nazariy tahlil qilinadi. Ilmiy va huquqiy manbalarni qiyoslash orqali turli muhitlarda talablarning muvofiqligi, o‘quvchining mazmunli ishtiroki, jamoa resurslaridan foydalanish, inklyuziv ishtirok hamda ishonchli ko‘mak va qayta aloqa tizimlashtiriladi. Imkoniyat, uni amalga oshirish sharti, taxminiy mexanizm va kuzatiladigan harakat farqlanadi. Ikki jadvalda ushbu bog‘lanishlar hamda mas’uliyatni kuzatishning besh mezoni beriladi. Amaliy misol individual hissa, maxfiylik va teng imkoniyatni hisobga oladi. Takliflar nazariy umumlashtirishga asoslangan; ularning mahalliy samaradorligi empirik tekshiruvni talab etadi.*
Kalit so‘zlar: *ijtimoiy mas’uliyat, oila-maktab-mahalla hamkorligi, ijtimoiy-pedagogik imkoniyat, o‘quvchi ishtiroki, inklyuzivlik, jamoa resurslari, qayta aloqa.*
Аннотация. *В статье теоретически анализируются возможности сотрудничества семьи, школы и махалли для развития социальной ответственности учащихся. Сопоставление научных и нормативных источников позволяет систематизировать согласованность требований в разных средах, содержательное участие ребёнка, доступ к ресурсам сообщества, инклюзивное участие, доверительную поддержку и обратную связь. Различаются возможность, условие её реализации, предполагаемый механизм и наблюдаемое действие. Две таблицы раскрывают эти связи и пять критериев наблюдения за ответственностью. Практический пример учитывает индивидуальный вклад, конфиденциальность и равные возможности. Предложения основаны на теоретическом обобщении; их эффективность в местных условиях требует эмпирической проверки.*
Ключевые слова: *социальная ответственность, сотрудничество семьи, школы и махалли, социально-педагогическая возможность, участие учащихся, инклюзивность, ресурсы сообщества, обратная связь.*
Abstract. *The article theoretically examines opportunities for family, school and mahalla cooperation to develop students’ social responsibility. Comparing research and legal sources, it identifies coherent expectations across settings, meaningful student participation, access to community resources, inclusive participation, and trusted support and feedback. Opportunities are distinguished from implementation conditions, proposed mechanisms and observable actions. Two tables present these relationships and five criteria for observing responsibility. An illustrative activity addresses individual contributions, confidentiality and equitable access. The proposals derive from theoretical synthesis; their effectiveness in local settings requires empirical investigation.*
Keywords: *social responsibility, family-school-mahalla cooperation, social-pedagogical opportunity, student participation, inclusion, community resources, feedback.*

Kirish. Ijtimoiy mas’uliyat o‘quvchining qarori boshqalarga qanday ta’sir qilishini anglashi, kelishilgan vazifani bajarishi, umumiy manfaatni hisobga olishi va xatosini tuzatishga tayyorligida namoyon bo‘ladi. Oila kundalik munosabatlar

tajribasini, maktab tizimli o‘rganishni, mahalla esa jamoa hayotidagi ehtiyoj va aloqalarni taqdim etadi. Ushbu muhitlarni bog‘lash o‘quvchiga bir vaziyatda anglagan mas’uliyatini boshqa sharoitda ham qo‘llash imkonini yaratishi mumkin. Buning uchun hamkorlik mazmuni o‘quvchining bajaradigan amali bilan bog‘lanishi zarur.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 51-moddasi ota-ona va boshqa qonuniy vakillarning bolaning o‘qishi, tarbiyalanishi hamda rivojlanishi uchun mas’uliyatini belgilaydi. Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va ta’lim tashkilotlari ularga tarbiya, sog‘liqni muhofaza qilish va individual qobiliyatlarni rivojlantirishda ko‘maklashadi [1; 51-modda]. Mazkur huquqiy asos hamkorlarning o‘zaro ko‘magini tashkil etishga xizmat qiladi. Tarbiyaviy imkoniyatning ro‘yobga chiqishi esa vazifalar, o‘quvchi ishtiroki va yordamning mazmunan muvofiqlashtirilishiga bog‘liq.

Maqolaning maqsadi oila-maktab-mahalla hamkorligida ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini ajratish, ularning amalga oshish shartlari va kuzatilishi mumkin bo‘lgan harakatlarini asoslashdir. Muammo hamkorlar talabining uzilishi, o‘quvchi fikrining cheklangan ta’siri va oilalar resursidagi farqlar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Muhokama umumiy o‘rta ta’limga taalluqli bo‘lib, amaliy misol o‘smirlik bosqichidagi o‘quvchilar uchun taklif etiladi. Vazifaning murakkabligi yosh va individual tayyorgarlikka moslashtiriladi.

Tadqiqot ilmiy tushunchalarni qiyoslash va pedagogik vaziyatlarni modellashtirishga asoslangan nazariy tahlildir. Manbalar ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik, motivatsiya va bolalar ishtirokini tushuntirish imkoniyatiga ko‘ra maqsadli tanlandi. Konseptual ishlar, xizmat orqali o‘rganish meta-tahlili va rasmiy hujjatlar qiyoslandi. Tahlil tizimli sharh yoki mahalliy tajriba-sinov sifatida taqdim etilmaydi. Manbadagi umumlashtirishlar bilan muallif takliflari ajratildi; yangi so‘rov, kuzatuv yoki statistik natija olinmadi.

Ijtimoiy-pedagogik imkoniyat hamkorlikda foydalanish mumkin bo‘lgan resurs, munosabat yoki tajribani anglatadi. Shart ushbu imkoniyatdan foydalanishga zarur tashkiliy va axloqiy talabdir. Mexanizm resurs bilan o‘quvchi harakati o‘rtasidagi taxminiy pedagogik bog‘lanishni tushuntiradi. Kuzatiladigan harakat esa aniq vaziyatda qayd etilishi mumkin bo‘lgan javob, tanlov yoki bajarilgan amaldir. Masalan, kutubxonaning mavjudligi resurs; teng foydalanish tartibi shart; jamoa ehtiyojini anglash orqali shaxsiy vazifa ma’nosini tushunish mexanizm; kitobni kelishilgan vaqtda qaytarish kuzatiladigan harakat bo‘ladi.

Wray-Lake va Syvertsen ijtimoiy mas’uliyatning rivojlanishini g‘amxo‘rlik, adolat, demokratik munosabatlar hamda bolalik va o‘smirlikdagi ijtimoiy tajriba bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi [2]. Bu yondashuv o‘quvchining boshqa kishilar ehtiyojini anglashiga e’tibor qaratadi. Epstein ota-onalikni qo‘llab-quvvatlash,

muloqot, ko‘ngillilik, uyda o‘rganish, qaror qabul qilish va jamoa bilan hamkorlikni farqlaydi [3; 82, 85-b.]. Maqolada ushbu qarashlar hamkorlarning turli resurslarini o‘quvchi uchun mazmunli faoliyatga bog‘lash tayanchi sifatida talqin qilinadi.

Ryan va Deci avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlikni asosiy psixologik ehtiyojlar sifatida tushuntiradi; qadriyat va talablarni ichki qabul qilishda ijtimoiy muhitning o‘rnini tahlil qiladi [4; 68, 73-74-b.]. Pedagogik talqinda o‘quvchi vazifaning sababini tushunishi, bajarishga yetarli ko‘mak olishi va tanlovda qatnashishi muhimdir. UNESCO bilish, ijtimoiy-hissiy va xulqiy yo‘nalishlarni o‘zaro bog‘laydi [6; 22-b.]. Shu asosda hamkorlik imkoniyatlari bilimni tushuntirish, munosabatni muhokama qilish va kundalik amalni bajarish bilan birga ko‘rib chiqiladi.

Hamkorlik imkoniyatlari va ularning amalga oshishi. Birinchi imkoniyat turli muhitlardagi tarbiyaviy talablarni muvofiqlashtirishdir. Oila, maktab va mahalla umumiy buyumdan foydalanish, kelishuvga rioya qilish va to‘siq haqida xabar berishga oid tushunarli me’yorlarni kelishishi mumkin. Mexanizm o‘quvchining bir xil maqsadni turli vaziyatlarda anglab, mos amalni tanlashiga tayanadi. Zarur shart talablarning yoshga mosligi va hamkorlar tomonidan izchil tushuntirilishidir. Muvofiqlik barcha muhitdagi vazifani aynan takrorlashni talab qilmaydi: uyda, darsda va jamoada amal turlicha bo‘lsa ham, uning sababi tushunarli bo‘lishi kerak.

Ikkinchi imkoniyat o‘quvchining tashabbusi va mazmunli mas’uliyat olishidir. Lundy fikr bildirish maydoni, fikrni ifodalashga ko‘mak, uni tinglash va qarorda hisobga olishni o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida ko‘rsatadi [7; 933-b.]. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaning 12-moddasi ham bolaga taalluqli masalalarda uning fikriga tegishli e’tibor berilishini belgilaydi [8; 12-modda]. Hamkorlikda o‘quvchi muammoni belgilash va vazifani tanlashda qatnashishi taklif etiladi. Xavfsiz tanlov doirasi, tushunarli axborot va qarorga asosli javob ushbu imkoniyatning shartlaridir.

Uchinchi imkoniyat jamoa resurslari va ehtiyojlarini o‘quv mazmuniga bog‘lashdir. Kutubxona, mahalliy tajriba yoki umumiy foydalanishdagi makon o‘quvchiga kimning ehtiyoji mavjudligini ko‘rish va cheklangan, bajarish mumkin bo‘lgan hissa qo‘shish uchun resurs bo‘la oladi. UNESCO jamoa ishtiroki, loyiha, hamkorlik va hayotiy topshiriqlarni ta’lim maqsadlariga mos tashkil etishni tavsiya qiladi [6; 52-54-b.]. Mexanizm jamoa ehtiyojini tushunish bilan o‘z vazifasining foydasini izohlashni bog‘laydi. Shartlar resursga kirish, vakolatlarni kelishish va faoliyatning o‘qish hamda dam olishga mosligidir.

Celio va hammualliflar xizmat orqali o‘rganishga oid meta-tahlilda o‘ziga munosabat, maktab va o‘rganishga munosabat, fuqarolik ishtiroki, ijtimoiy ko‘nikma va akademik natijalarda ijobiy o‘rtacha farqlarni qayd etgan [5; 172-b.]. Tadqiqotlarning katta qismi yuqori sinf va kollej bosqichiga taalluqli. Natijalar muayyan mahalladagi hamkorlikning samarasini yoki alohida faoliyatning sababiy

ta’sirini oldindan belgilamaydi. Mazkur maqolada jamoaga foydali vazifa mas’uliyatni mashq qilish imkoniyati sifatida taklif etiladi; uning amaliy qiymati mahalliy sharoitda tekshirilishi lozim.

To‘rtinchi imkoniyat turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun mazmunli ishtirok yo‘llarini kengaytirishdir. Oilalarning vaqti, transporti va moddiy resursi turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sabab bir maqsadga xizmat qiladigan yozma, og‘zaki yoki sinf ichida bajariladigan muqobil vazifalar rejalashtiriladi. Mexanizm bajarish shakli bilan mas’uliyatli tanlovni alohida ko‘rib, har bir o‘quvchining hissasini aniqlashtirishga tayanadi. Zarur shart vazifaning tushunarliligi, kerakli ko‘mak va qimmat material talab qilmaslikdir. Yig‘ilishga kelolmagan ota-onaning farzandi hamkorlik imkoniyatidan chetda qolmasligi kerak.

Beshinchi imkoniyat ishonchli ko‘mak va qayta aloqa orqali xatoni tuzatishni o‘rganishdir. O‘quvchi qiyinchilikni yashirish o‘rniga kimga murojaat qilishini va yordam olgach qaysi amalni davom ettirishini bilishi kerak. Mexanizm to‘siqni tushuntirish, yechimni kelishish va qayta bajarishning bog‘lanishiga tayanadi. Hamkorlar vazifasi, murojaat yo‘li va maxfiylik uning shartlaridir. Qonunning 28-moddasi shaxsga doir ma’lumotlarni qonuniy asos bo‘lmagan holda oshkor etish va tarqatishni cheklaydi [9; 28-modda]. Konvensiyaning 16-moddasi bolaning shaxsiy hayotini himoya qiladi [8; 16-modda].

1-jadval.

Hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari va taklif etilayotgan bog‘lanishlar

Imkoniyat	**Taxminiy mexanizm**	**Zarur shart**	**Kuzatiladigan harakat**
Talablar muvofiqligi	Me’yor ma’nosini turli muhitda barqaror anglash	Yoshga mos, tushunarli kelishuv	Harakat sababini boshqa vaziyatda ham izohlash
Mazmunli mas’uliyat olish	Tanlov oqibatini anglab, majburiyatni ichki qabul qilish	Axborot, tinglash va asosli javob	Vazifani tanlab, majburiyatini tushuntirish
Jamoa resurslari va foydasi	Faoliyatning jamoa uchun ma’nosini anglash	Resursga kirish, kelishilgan vakolat	Vazifasining kimga foyda berishini ko‘rsatish
Inklyuziv ishtirok	Bajarish mumkin bo‘lgan vazifada o‘z hissasining ahamiyatini anglash	Teng muqobil vazifa va zarur ko‘mak	Mos vazifani bajarib, o‘z hissasini izohlash
Ishonchli ko‘mak va qayta aloqa	Xavfsiz qayta aloqa orqali tuzatish rejasini anglab qabul qilish	Xavfsiz aloqa, aniq mas’ul, maxfiylik	To‘siqni bildirib, tuzatish qadamini bajarish

Jadval imkoniyat mavjudligi bilan uning amalga oshishini ajratadi. Masalan, kutubxona borligi barcha o‘quvchining undan foydalana olishini bildirmaydi; ish vaqti yoki topshiriq shakli bunga to‘sqinlik qilishi mumkin. Hamkorlar dastlab foydalanish sharoitini aniqlashtirib, o‘quvchi fikri asosida mos vazifani kelishadi. Faoliyat tugagach, qaysi taklif qabul qilingani, qaysisi amalga oshmagani va buning sababi tushuntiriladi. Lundy fikrning qarorga ta’siri haqida bolaga javob berish zaruratini ta’kidlaydi [7; 938-939-b.].

Imkoniyatlardan foydalanishning amaliy misoli. Umumiy foydalanishdagi kitoblarni asrash faoliyati amaliy misol sifatida taklif etiladi. Maktab o‘quvchilar bilan foydalanish tartibini o‘rganadi; mahalla mos kutubxona yoki mutaxassis bilan aloqa o‘rnatishga ko‘maklashadi; oila bolaning vazifani rejalashini qo‘llab-quvvatlaydi. O‘quvchilar eslatma tayyorlash, foydalanish qoidalarini tushuntirish yoki qaytarish tartibiga taklif kiritish variantlarini qiyoslaydi. Har kim bajarishi mumkin bo‘lgan vazifani tanlab, muddat va zarur yordamni kelishadi. Tanlov muhokamasida foydalanuvchilar ehtiyoji, qulaylik va mavjud resurs hisobga olinadi.

Kutubxonaga borish imkoniyati bo‘lmagan o‘quvchi sinfda eslatma matnini tekshirishi yoki qoidalarni tushuntirishga tayyorlanishi mumkin. Qaydlarda vazifa va tuzatish aks ettirilib, o‘quvchi hamda foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlari ochiq tarqatilmaydi. Ota-ona bolaning ishini uning o‘rniga bajarmay, rejaning bajarilishini muhokama qiladi. Yakunda guruh mahsuloti bilan birga individual hissa, to‘siq va tuzatish qayd etiladi. Kitob yig‘ish miqdori oilaning moddiy imkoniyatini aks ettirishi mumkinligi sababli mas’uliyat mezoni sifatida olinmaydi. Ushbu misolda hamkorlarning resursi o‘quvchining tanlovi va kuzatiladigan amali bilan bog‘lanadi; faoliyatning natijasi oldindan kafolatlanmaydi.

Mas’uliyatli harakatni kuzatish va talqin qilish. Kuzatishda tashkiliy qamrov, guruh mahsuloti va individual harakat ajratiladi. Ishtirokchilar soni hamkorlik qamrovini ko‘rsatadi, biroq har bir bolaning mas’uliyatini ochib bermaydi. O‘quvchi qaror oqibatini izohlashi, vazifani bajarishi yoki to‘siqni bildirishi, sherigini tinglashi, xatoni tuzatishi va hissasini misol bilan baholashi bo‘yicha dalillar yig‘ilishi taklif etiladi. Besh mezon barcha imkoniyatlar kesimida qo‘llanishi mumkin. Quyidagi mezonlar vaziyatli javob, individual qayd va takroriy kuzatuvni birlashtirish uchun mo‘ljallangan; ular bolaning shaxsiga doimiy baho qo‘yish vositasi emas.

2-jadval.

Ijtimoiy mas’uliyatni kuzatish mezonlari va talqin chegaralari

Mezon	**Topshiriq va individual dalil**	**Talqin chegarasi**
Qaror oqibatini anglash	Muqobillar ta’sirini qiyoslash; kimga qanday ta’sir qilishini izohlash	Asosli javob kundalik xulqning to‘liq dalili emas

Majburiyatni bajarish	Kelishilgan vazifa; bajarish qaydi yoki to‘siqni o‘z vaqtida bildirish	Resurs yetishmasligi mas’uliyatsizlikka tenglashtirilmaydi
Tinglash va adolatli bo‘lishish	Vazifani kelishib, adolatli taqsimlash; sherik fikrini tushuntirish va asosli javob berish	Ko‘p gapirish hamkorlikning yagona ko‘rsatkichi emas
Xatoni tan olish va tuzatish	Ishni qayta ko‘rish; xato, tuzatish taklifi va bajarilgan qadam	Yordam hajmi va vazifaning murakkabligi hisobga olinadi
O‘z hissasini baholash	Natijani maqsadga qiyoslash; shaxsiy hissa va keyingi qadamga aniq misol	O‘zini baholash boshqa dalillar bilan tekshiriladi

Qaydlar ko‘mak bilan bajarish, odatdagi vaziyatda mustaqil bajarish va yangi vaziyatda asoslab qo‘llash tavsiflari orqali tartiblanishi mumkin. Bular muallifning ishchi tavsiflari bo‘lib, standartlashtirilgan shkala emas. Kuzatish bo‘lmagan holat quyi natija deb belgilanmaydi. Ota-ona fikri kontekstni tushuntiradi; yakuniy talqin bir manbaga tayanmaydi. Boshlang‘ich va keyingi topshiriqlarda murakkablik, berilgan ko‘mak hamda bajarish imkoniyati hisobga olinadi. Individual qaydlar faqat tegishli qonuniy asos va vakolat doirasida ishlatiladi; ommaviy reyting tuzilmaydi.

Keyingi tadqiqotda topshiriqlarning tushunarliligi, kuzatuvchilar talqinining mosligi va turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun bajarish imkoniyati tekshirilishi zarur. Oila vaqti, mahalla resursi, pedagog yuklamasi va o‘quvchining avvalgi tajribasi natijaga ta’sir etuvchi kontekst sifatida qayd qilinadi. Boshlang‘ich va yakuniy farqning o‘zi hamkorlikning sababiy samaradorligini isbotlamaydi. Taqqoslash sharoiti va faoliyatning qanday amalga oshirilgani o‘rganilganda qaysi imkoniyat qaysi vaziyatda foydali bo‘lishi aniqlashtirilishi mumkin.

Xulosa, oila-maktab-mahalla hamkorligining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari tarbiyaviy talablar muvofiqligi, o‘quvchining mazmunli mas’uliyat olishi, jamoa resurslari, inklyuziv ishtirok va ishonchli ko‘makda namoyon bo‘ladi. Ulardan foydalanish uchun yoshga mos vazifa, tushunarli kelishuv, teng muqobil va asosli qayta aloqa talab etiladi. Taklif etilgan bog‘lanishlar resurs mavjudligini shaxsiy rivojlanish natijasiga tenglashtirmay, o‘quvchining qarori va bajaradigan amalini kuzatishga yo‘naltiradi. Besh mezon individual hissani izohlashga yordam beradi; ushbu yondashuvning mahalliy amaliy qiymati keyingi empirik tekshiruvda baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - URL: https://lex.uz/docs/-5013007

2. Wray-Lake L., Syvertsen A. K. The Developmental Roots of Social Responsibility in Childhood and Adolescence // New Directions for Child and Adolescent Development. - 2011. - Vol. 2011, No. 134. - P. 11-25. - DOI: 10.1002/cd.308
3. Epstein J. L. School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share // Phi Delta Kappan. - 2010. - Vol. 92, No. 3. - P. 81-96. - DOI: 10.1177/003172171009200326
4. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // American Psychologist. - 2000. - Vol. 55, No. 1. - P. 68-78. - DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68
5. Celio C. I., Durlak J., Dymnicki A. A Meta-Analysis of the Impact of Service-Learning on Students // Journal of Experiential Education. - 2011. - Vol. 34, No. 2. - P. 164-181. - DOI: 10.1177/105382591103400205
6. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. - Paris: UNESCO, 2015. - DOI: 10.54675/DRHC3544
7. Lundy L. “Voice” Is Not Enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child // British Educational Research Journal. - 2007. - Vol. 33, No. 6. - P. 927-942. - DOI: 10.1080/01411920701657033
8. United Nations. Convention on the Rights of the Child. - 20 November 1989. - Articles 12, 16. - URL: https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text
9. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ-547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. - URL: https://lex.uz/docs/-4396419

RAQAMLI MUHIT RIVOJLANISH FONIDA IJTIMOIY-EMOTSIONAL TA’LIM ORQALI HUQUQBUZARLIKLARNI BARVAQT PROFILAKTIKA QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Boltayev Faxriddin Azamatovich
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522421

Annotatsiya. *Maqolada ijtimoiy-emotsional ta’lim orqali huquqbuzarliklarni barvaqt profilaktika qilishning pedagogik-psixologik omillari nazariy tahlil qilinadi. Hissiy boshqaruv, ijtimoiy vaziyatni talqin qilish, empatiya va mas’uliyatli tanlov, tengdoshlar munosabati, maktabga mansublik, pedagog tayyorgarligi hamda oila–maktab hamkorligi o‘zaro bog‘liq omillar sifatida tizimlashtiriladi. Omil, taxminiy mexanizm, pedagogik faoliyat va kuzatiladigan natija farqlanadi. Ilmiy dalillarni qiyoslash orqali kompetensiyaga, maktabdagi xulqqa va huquqiy holatlarga oid natijalarni alohida o‘rganish zarurati asoslanadi. Ikki matritsada omillarni pedagogik ish bilan bog‘lash hamda natijalarni talqin qilish chegaralari ko‘rsatiladi.*
Kalit so‘zlar: *ijtimoiy-emotsional ta’lim, barvaqt profilaktika, pedagogik-psixologik omil, hissiy boshqaruv, empatiya, tengdoshlar bosimi, maktabga mansublik, pedagog tayyorgarligi, oila–maktab hamkorligi.*

Аннотация. *В статье теоретически анализируются педагогические и психологические факторы ранней профилактики правонарушений средствами социально-эмоционального обучения. Систематизируются эмоциональная саморегуляция, интерпретация социальных ситуаций, эмпатия и ответственный выбор, отношения со сверстниками, принадлежность к школе, подготовка педагогов и взаимодействие семьи и школы. Разграничиваются фактор, предполагаемый механизм, педагогическая деятельность и наблюдаемый результат. Сопоставление исследований обосновывает раздельное изучение компетенций, школьного поведения и правовых исходов. Две матрицы связывают факторы с педагогической работой и обозначают границы интерпретации результатов.*
Ключевые слова: *социально-эмоциональное обучение, ранняя профилактика, педагогические и психологические факторы, саморегуляция, эмпатия, давление сверстников, принадлежность к школе, подготовка педагогов, взаимодействие семьи и школы.*

Abstract. *This article examines pedagogical and psychological factors in early prevention of offending through social and emotional learning. Seven interconnected factors are discussed: emotional regulation, interpretation of social situations, empathy and responsible choice, peer relations, school belonging, teacher preparation, and family–school cooperation. Factors, proposed mechanisms, educational activities, and observable outcomes are distinguished. Research evidence is compared across competencies, school behaviour, and legal outcomes. Two matrices connect factors with educational practice and clarify the limits of outcome interpretation.*
Keywords: *social and emotional learning, early prevention, pedagogical and psychological factors, emotional regulation, empathy, peer pressure, school belonging, teacher preparation, family–school cooperation.*

Barvaqt pedagogik profilaktika o‘quvchining nizoli vaziyatni tushunishi, zarar yetkazmaydigan qarorni tanlashi va zarur yordamdan foydalanishiga sharoit yaratish bilan bog‘liq. Qoidani bilish bilan g‘azab, tengdoshlar bosimi yoki kamsitilish hissi

paytida unga amal qilish bir xil vazifa emas. Ijtimoiy-emotsional ta’lim ushbu bog‘liqlikni ko‘nikma mashqi va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar orqali rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Uning amaliy qiymatini anglash uchun o‘quvchining psixologik resurslari bilan pedagogik muhitning o‘zaro aloqasini tahlil qilish zarur.

O‘zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonunida insonparvarlik, tizimlilik, ishontirishning ustuvorligi va individual yondashuv asosiy prinsiplar sifatida belgilangan. Ta’lim muassasalarining o‘quvchilar hamda ota-onalar bilan profilaktik ishlar olib borishi ham nazarda tutilgan [1; 5-, 17-moddalar]. «Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonun rivojlanish, xulq yoki o‘qishdagi qiyinchiliklarda ijtimoiy-psixologik va pedagogik yordam ko‘rsatishni belgilaydi [2; 13-modda]. Ushbu normalar pedagogik profilaktikani bolaning ehtiyojlarini hisobga oluvchi yordam bilan bog‘lashga asos bo‘ladi.

Maqolaning maqsadi ijtimoiy-emotsional ta’limning barvaqt profilaktikaga aloqador pedagogik-psixologik omillarini, ularning taxminiy mexanizmlarini va maktab amaliyotida kuzatilishi mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlashtirishdir. Asosiy masala alohida mashg‘ulotni huquqbuzarlik kamayishiga tenglashtirish emas, o‘quvchi ko‘nikmasining qaysi sharoitda mas’uliyatli xatti-harakatga bog‘lanishini tushuntirishdan iborat.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Sakkiz xorijiy ilmiy va konseptual manba hamda ikkita qonun mazmuniy va qiyosiy tahlil qilindi. Manbalar SEL tushunchasi, dasturlar natijalari, uzoq muddatli bog‘lanishlar va amalga oshirish shartlariga aloqadorligi bo‘yicha maqsadli tanlandi. Tahlilda tadqiqot turi, o‘rganilgan natija va xulosani boshqa sharoitga tatbiq etish chegarasi hisobga olindi. Ish tizimli sharh yoki yangi meta-tahlil sifatida taqdim etilmaydi. Umumlashtirishda omil, mexanizm, faoliyat va natija o‘rtasidagi bog‘lanish tahlil birligi sifatida olindi. Omil psixologik resurs yoki pedagogik sharoitni, mexanizm uning ta’siri qanday yuzaga chiqishi mumkinligini, faoliyat esa rejalashtiriladigan amaliy ishni ifodalaydi. Natija alohida kuzatiladigan o‘zgarishdir. Muallif tomonidan yangi so‘rov yoki eksperiment o‘tkazilmagan; quyidagi tasnif manbalar asosida ishlab chiqilgan nazariy-metodik umumlashtirishdir.

CASEL doirasida ijtimoiy-emotsional ta’lim o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlarni qurish va mas’uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini qamrab oladi. Ularning rivojlanishi sinf, maktab, oila va jamoa bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi [3; 2–4-b.]. Mazkur doira maqoladagi omillarni tizimlashtirish uchun tushunchaviy asosdir; taklif etilayotgan yetti omil CASELning beshta kompetensiyasiga aynanlashtirilmaydi.

Durlak va hammualliflar meta-tahlilida universal maktab SEL dasturlarining ko‘nikma, munosabat, xulq va o‘quv natijalariga oid umumlashtirilgan ijobiy ko‘rsatkichlari qayd etilgan [4; 412–413-b.]. Taylor va hammualliflar ayrim ijobiy

natijalarning keyingi kuzatuvda saqlanishini ko‘rsatadi [5; 1163-b.]. Cipriano va hammualliflar sintezida esa dastur mazmuni hamda amalga oshirish sharoitlariga ko‘ra natijalar farqlanishi ham ta’kidlanadi [6]. Bu dalillar SELni rivojlantirishga asos beradi, biroq barcha maktabda bir xil ta’sirni kafolatlamaydi.

Jones, Greenberg va Crowley tadqiqotida bolalikdagi ijtimoiy kompetensiya keyingi ta’lim, bandlik va ayrim jinoyatga oid ko‘rsatkichlar bilan bog‘langan [7]. Bu longitudinal assotsiatsiya mashg‘ulotning sababiy ta’siri yoki alohida bolaning kelgusidagi xulqini bashorat qilish vositasi emas. Fast Track tajribasida zo‘ravonlik va giyohvand moddalarga oid jinoyatlar bo‘yicha hukmlarning og‘irlik bilan vaznlangan ko‘rsatkichlari pasaygan. Bunda ijtimoiy ko‘nikmalar ota-onalarni tayyorlash, uy tashriflari, tengdosh ko‘magi, sinf dasturi va o‘qishga yordam bilan birlashtirilgan [8]. Natijani faqat SEL darsiga nisbat berish mumkin emas.

Pedagogik-psixologik omillar. Nazariy tahlil asosida o‘zaro bog‘liq yetti omil ajratildi. Dastlabki omillar o‘quvchining hissiy va ijtimoiy tajribasiga, keyingilari esa tengdoshlar, maktab, pedagog va oila munosabatlariga taalluqlidir. Ular mustaqil diagnostik belgilar yoki qat’iy sabablar ro‘yxati emas. Bir o‘quvchi ko‘nikmani vaziyatli topshiriqda namoyon etib, kundalik muhitda uni qo‘llash uchun qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezishi mumkin.

Hissiy o‘zini boshqarish. Zo‘riqish belgilarini anglash va keskin javob oldidan to‘xtash imkoniyati nizoli vaziyatdagi tanlovga aloqador psixologik resursdir. Uning taxminiy mexanizmi hissiyotni nomlash, tanaffus qilish va javobni qayta tanlash orqali ochiladi. Pedagog shartli vaziyatda shu harakatlarni mashq qildirishi mumkin. Kuzatuvda hissiyotning mavjudligi emas, o‘quvchining zarar yetkazmaydigan muqobil harakatni topishi va izohlashi e’tiborga olinadi.

Ijtimoiy vaziyatni talqin qilish. Tengdosh harakatiga berilgan ma’no o‘quvchining javobiga ta’sir qilishi mumkin. Taxmin bilan dalilni farqlash noaniq hodisani bir yoqlama tushuntirishdan saqlanishga yordam beradi. Masalan, kulgi yoki qisqa xabarning bir necha ehtimoliy ma’nosi qiyoslanadi. «Nimani ko‘rdim?» va «Nimani taxmin qilyapman?» savollari orqali o‘quvchi aniqlashtiruvchi murojaat tuzadi. Bu mashq real kamsitish holatini inkor etish uchun qo‘llanmaydi.

Empatiya va mas’uliyatli tanlov. Boshqa inson ehtiyojini anglash qarorning unga ta’sirini hisobga olish bilan bog‘lanadi. Empatik munosabat bilan asoslangan qaror aynan bir ko‘nikma emas, biroq pedagogik vaziyatda ular bir-birini to‘ldiradi. O‘quvchilar zararli tasvirni tarqatish, tarqatmaslik yoki yordam so‘rash variantlarini qiyoslaydi. Kuzatiladigan belgi tayyor javobni takrorlash emas, tanlovni xavfsizlik, qadr-qimmat va oqibatlar asosida tushuntirishdir.

Tengdoshlar munosabati va bosimi. Guruhning ma’qullashi, masxaralashi yoki qo‘llab-quvvatlashi tanlov amalga oshadigan ijtimoiy sharoitni belgilaydi. Ushbu omilni o‘rganishda faqat individual qat’iyatga talab qo‘yish yetarli emas; guruh me’yorlari ham muhokama qilinadi. Hurmatli rad javobi, tengdoshni qo‘llab-

quvvatlash va birgalikdagi kelishuv mashqlari taklif etiladi. O‘quvchining bosim mavjud vaziyatda o‘z fikrini asoslash usuli faoliyat dalili sifatida qayd etilishi mumkin.

Maktabga mansublik va yordamga ishonch. Tinglanish, adolatli munosabat va murojaatga javob olish tajribasi o‘quvchining maktabdagi yordamdan foydalanishiga aloqador. Yordam so‘rashni o‘rgatish uchun mas’ul kattalar va murojaat yo‘llari tushunarli bo‘lishi kerak. Pedagog shartli vaziyatda kimga, qanday va nima uchun murojaat qilishni muhokama qiladi. WHOning INSPIRE yondashuvida ham ta’lim va hayotiy ko‘nikmalar xavfsiz muhit, ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash hamda yordam xizmatlari bilan birgalikda ko‘riladi [9].

Pedagog tayyorgarligi va amalga oshirish sifati. Ko‘nikmani rivojlantirishga ajratilgan vaqt, namuna, faol mashq va izchil qayta aloqa pedagogik omildir. Durlak va hammualliflar muhokama qilgan SAFE tamoyillari ketma-ket faoliyat, faol o‘rganish, ko‘nikmaga yo‘naltirilgan tarkib va aniq maqsadni birlashtiradi [4; 408, 410-b.]. Pedagog uchun namuna dars, hamkasb kuzatuvi va uslubiy maslahat rejalashtirilishi mumkin. Amalga oshirish sifati dastur natijasidan alohida qayd etiladi [10; 337–339-b.].

Oila–maktab hamkorligi. Turli muhitlarda hurmatli muloqot va yordamning davomiyligi o‘quvchi ko‘nikmasini qo‘llash sharoitini kengaytiradi. Hamkorlik barcha oilalardan bir xil imkoniyatni talab qilish emas, umumiy tarbiyaviy vazifani tushunarli shaklda kelishishdir. Oilaga bolaning xatolari ro‘yxati o‘rniga qiyin vaziyat va zarur yordam haqidagi qisqa suhbat namunasi taklif etiladi. Pedagog oilaviy fikrni tinglab, maktabdagi qo‘llab-quvvatlashni mavjud sharoitga moslashtiradi.

Omillarning pedagogik ish bilan aloqasi 1-jadvalda umumlashtirilgan. Mexanizm ustunida taxminiy jarayon, faoliyat ustunida tavsiya etiladigan mashq, oxirgi ustunda esa kuzatuv uchun dalil beriladi. WHOning yetti profilaktika strategiyasi bilan ushbu mualliflik tasnifidagi yetti omil turli tushunchalardir.

1-jadval.

Pedagogik-psixologik omillar va ularning faoliyatdagi ifodasi

Omil	Taxminiy mexanizm	Taklif etiladigan faoliyat	Kuzatiladigan belgi
Hissiy boshqaruv	Zo‘riqishni anglash va javobni qayta tanlash	Hissiyotni nomlash, tanaffus, rolli mashq	Tanaffusdan keyingi muqobil javobni izchil tushuntirish
Vaziyatni talqin qilish	Dalil va taxminni ajratish	Hodisaning turli izohlarini dalil bilan qiyoslash	Vaziyatga mos aniqlashtiruvchi savol tuzish
Empatiya va tanlov	Boshqalarga ta’sirni hisobga olish	Qaror va oqibatlarni tomonlar nuqtayi nazaridan muhokama qilish	Tanlovni qadr-qimmat va xavfsizlik bilan asoslash

Tengdoshlar munosabati	Guruh me’yorlarining tanlovga ta’siri	Hurmatli rad javobi, kelishuv va hamkorlik	Guruh bosimida o‘z fikrini izchil asoslash
Mansublik va yordam	Ishonchli ko‘makdan foydalanish	Yordam so‘rash vaziyatini mashq qilish	Kimga va qanday murojaat qilishni tushuntirish
Pedagogik ish sifati	Namuna, faol mashq, qayta aloqa	Namuna dars, hamkasb kuzatuvi, uslubiy maslahat	Mashq va qayta aloqaning izchilligini qayd etish
Oila–maktab hamkorligi	Yordamning davomiyligini muvofiqlashtirish	Amaliy suhbat va kelishilgan ko‘mak	Uy va maktabdagi kelishilgan yordamni izohlash

Taklif etilgan tuzilmada psixologik resurs bilan muhit shartini bir xil mezonda baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi. O‘quvchi rad javobini tuza olishi individual ko‘nikma dalili bo‘lsa, pedagogning bu javobni tinglashi va guruhdagi masxarani to‘xtatishi faoliyat sharoitini ifodalaydi. Birinchi dalil vaziyatli topshiriqda, ikkinchisi esa dars kuzatuvida o‘rganilishi mumkin. Shu ajratish yordamida qiyinchilikning qaysi qismi mashq mazmuniga, qaysi qismi munosabat va tashkiliy sharoitga tegishli ekanini aniqlashtirish taklif etiladi. Omillar o‘rtasidagi bog‘lanishni tekshirishda ularning boshlang‘ich holati va keyingi o‘zgarishi alohida qayd etilishi zarur.

Pedagogik ishni rejalashtirishda maktabdagi kelishmovchiliklar, o‘quvchilar foydalanadigan yordam va mashg‘ulot uchun mavjud vaqt aniqlashtiriladi. Qisqa fikr-mulohaza va umumiy kuzatuv mazmun tanlashga xizmat qiladi. Keyingi faoliyatda bitta aniq ko‘nikma ajratilib, o‘qituvchi namunasi, o‘quvchi mashqi va qayta aloqa birlashtiriladi. Mazkur tashkil etish qat’iy bosqichli model sifatida emas, turli omillarni hisobga oluvchi ish sharti sifatida taklif etiladi. Ko‘nikmaning kundalik vaziyatga bog‘lanishi fanlararo hamkorlikda davom ettirilishi mumkin. Adabiyotda qahramon qarori, tarixda ziddiyat oqibati, jamoaviy topshiriqda vazifa taqsimoti muhokama qilinadi. Mahalliylashtirishda misollar va til o‘quvchiga tushunarli qilinadi, faol mashq va aniq maqsad saqlanadi [10; 343–344-b.]. Qo‘shimcha yordam zarur bo‘lgan holatda maktab psixologi yoki tegishli mutaxassis bilan qo‘llab-quvvatlash muvofiqlashtiriladi. Jiddiy zo‘ravonlik holati oddiy rolli mashq bilan cheklanmaydi. Masalan, sinf suhbatida bir tengdoshning suratini uning roziligisiz tarqatish taklif etilgan shartli vaziyatdan foydalanish mumkin. O‘quvchi dastlab hissiyotini nomlaydi, xabardagi dalil va taxminni ajratadi, tasvirdagi insonning ehtimoliy kechinmalarini izohlaydi. Keyin guruh bosimiga hurmatli rad javobini tuzib, zarur yordam yo‘lini ko‘rsatadi. Pedagog turli yechimlarni qiyoslashga undaydi va zararli mazmunning o‘zini qayta tarqatmaydi. Mashqdan keyingi qisqa refleksiyada har bir ishtirokchi tanlovining sababini yozadi. Bunday topshiriq bir necha omilni bog‘laydi, lekin kuzatuvda har bir ko‘nikma bo‘yicha alohida dalil qayd etiladi.

Natijalarni baholash va umumlashtirish chegaralari. Omillarni amaliy tekshirishda uch natija qatlami ajratilishi zarur: ko‘nikmaning o‘quv vaziyatida

namoyon bo‘lishi, maktabdagi munosabat va xulq, huquqiy natija. Ushbu qatlamlar bir-biriga aloqador bo‘lsa-da, o‘zaro almashtirilmaydi. 2-jadval baholash manbasi va xulosa chiqarish chegarasini ko‘rsatadi; u birinchi jadvaldagi mashqlar ro‘yxatini takrorlamaydi.

Mashg‘ulotning bajarilishi, faol mashq va berilgan yordam natijadan alohida qayd etiladi. O‘quvchi izohi, pedagog kuzatuvi va mavjud hodisa ma’lumoti birgalikda tahlil qilinadi. Bir xil pedagogning dars berishi va yagona baholovchi bo‘lishi xulosani og‘dirishi mumkin. Intizomiy qayd kamayishini yashirilgan hodisadan farqlash uchun xavfsizlik hissi va yordam olish tajribasi ham o‘rganiladi. Shu bois murojaatlar sonining o‘zi profilaktika samaradorligi mezoni bo‘la olmaydi.

Taqqoslanadigan topshiriqlarda til murakkabligi, vaziyat mazmuni va pedagog bergan ko‘mak qayd qilinishi kerak. Aks holda mustaqil javob bilan yo‘naltiruvchi savoldan keyingi javob farqi ko‘rinmay qoladi. Kuzatuv varag‘ida umumiy sifat bahosi o‘rniga aniq harakat, uning sharoiti va berilgan yordam yoziladi. Shunday dalillar ko‘nikmaning qaysi vaziyatda barqaror qo‘llanishini muhokama qilish hamda keyingi mashqni tanlash uchun asos bo‘lishi mumkin.

2-jadval.

Natija qatlamlari va dalillarni talqin qilish

Natija qatlami	Dalil manbasi	Talqin chegarasi
Pedagogik-psixologik	Vaziyatli topshiriq, kuzatuv, asoslangan o‘quvchi izohi	Ko‘nikma namoyoni barcha kundalik xulqni ifodalamaydi
Maktabdagi xulq	Turli vaziyatdagi takroriy kuzatuv, xavfsizlik bahosi, hodisa qaydlari	Murojaatlar ko‘payishi ishonch ortishini ham anglatishi mumkin
Huquqiy natija	Alohida ta’riflangan va tasdiqlangan qaydlar, davomiy keyingi kuzatuv	Intizomiy hodisa huquqbuzarlikka teng emas; sababiy ta’sir alohida tekshiriladi

Kelgusi tadqiqotda boshlang‘ich va keyingi vaziyatlar, taqqoslash sharoiti, amalga oshirish sifati va davomiy kuzatuv rejalashtirilishi lozim. Yosh, til, individual ehtiyoj va oilaviy imkoniyatlar hisobga olinadi. Xorijiy natijalar O‘zbekiston maktablariga bevosita ko‘chirilmaydi. Alohida hissiyot yoki topshiriq bahosidan bolaning kelgusidagi huquqbuzarligini bashorat qilishga asos yo‘q; pedagogik xulosa muayyan vaziyatda qanday yordam va sharoit zarurligini aniqlashtirishga yo‘naltiriladi.

Xulosa, Ijtimoiy-emotsional ta’lim orqali barvaqt pedagogik profilaktikani tushuntirishda psixologik resurslar bilan tengdoshlar, maktab, pedagog va oila munosabatlarini birgalikda ko‘rib chiqish muhim. Ajratilgan yetti omil ko‘nikma mashqini xavfsiz muloqot, ishonchli yordam va izchil pedagogik ish bilan bog‘lash uchun nazariy tayanch beradi. Ularning amaliy ifodasi omil, mexanizm, faoliyat va kuzatiladigan belgi o‘rtasidagi moslikda ochiladi. Maktab amaliyotida aniq ko‘nikma maqsadi, faol mashq, qayta aloqa va hamkorlikdagi ko‘makni

muvofiqlashtirish tavsiya etiladi. Kompetensiyadagi o‘zgarish, maktab xulqi va huquqiy natijalar alohida baholanishi kerak. Taklif etilgan umumlashtirishning mahalliy sharoitdagi amaliy qiymati omillarning o‘zaro aloqasi, pedagogik ish sifati va keyingi natijalarni o‘rganuvchi tajriba-sinov orqali aniqlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/-2387357
2. O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi O‘RQ-263-son «Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-1685726
3. CASEL. CASEL’s SEL Framework: What Are the Core Competence Areas and Where Are They Promoted? – 2020. – URL: https://files.casel.org/CASEL-SEL-Framework-11.2020.pdf
4. Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432. – DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x
5. Taylor R. D., Oberle E., Durlak J. A., Weissberg R. P. Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects // Child Development. – 2017. – Vol. 88, No. 4. – P. 1156–1171. – DOI: 10.1111/cdev.12864
6. Cipriano C., Strambler M. J., Naples L. H., Ha C., Kirk M., Wood M., Sehgal K., Zieher A. K., Eveleigh A., McCarthy M., Funaro M., Ponnock A., Chow J. C., Durlak J. The State of Evidence for Social and Emotional Learning: A Contemporary Meta-Analysis of Universal School-Based SEL Interventions // Child Development. – 2023. – Vol. 94, No. 5. – P. 1181–1204. – DOI: 10.1111/cdev.13968
7. Jones D. E., Greenberg M., Crowley M. Early Social-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship Between Kindergarten Social Competence and Future Wellness // American Journal of Public Health. – 2015. – Vol. 105, No. 11. – P. 2283–2290. – DOI: 10.2105/AJPH.2015.302630
8. Dodge K. A., Bierman K. L., Coie J. D., Greenberg M. T., Lochman J. E., McMahon R. J., Pinderhughes E. E., for the Conduct Problems Prevention Research Group. Impact of Early Intervention on Psychopathology, Crime, and Well-Being at Age 25 // American Journal of Psychiatry. – 2015. – Vol. 172, No. 1. – P. 59–70. – DOI: 10.1176/appi.ajp.2014.13060786
9. World Health Organization. INSPIRE: Seven Strategies for Ending Violence Against Children. – Geneva: WHO, 2016. – ISBN 978-92-4-156535-6. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241565356
10. Durlak J. A., DuPre E. P. Implementation Matters: A Review of Research on the Influence of Implementation on Program Outcomes and the Factors Affecting Implementation // American Journal of Community Psychology. – 2008. – Vol. 41, No. 3–4. – P. 327–350. – DOI: 10.1007/s10464-008-9165-0

RAQAMLASHAYOTGAN TA’LIM SHAROITIDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINING FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH SHAKLLARI, METODLARI VA VOSITALARI

Otayev Umidbek Matyaqubovich
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522320

Annotatsiya. *Maqolada umumta’lim maktablari o‘quvchilarining faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish shakllari, metodlari va vositalari o‘rtasidagi pedagogik bog‘liqlik tahlil qilinadi. Xalqaro konseptual hujjatlar va ilmiy tadqiqotlarni qiyoslash asosida dars, o‘quv forumi, loyiha mashg‘uloti hamda o‘quvchilar maslahatlashuvini vaziyat tahlili, dalilli muhokama, loyihalash va refleksiya bilan uyg‘unlashtirish taklif etiladi. Manba to‘plami, vaziyat kartochkalari, qaror jadvali va portfolio ushbu faoliyatning didaktik vositalari sifatida tavsiflanadi. Amaliy misol hamda to‘rtta baholash mezoni orqali o‘quvchining individual harakatini kuzatish yo‘llari ko‘rsatiladi. Yondashuv nazariy-metodik xarakterga ega; taklif etilgan yechimlarning samaradorligi empirik sinovdan o‘tkazilmagan.*

Kalit so‘zlar: *faol fuqarolik kompetensiyasi, ta’lim shakli, o‘qitish metodi, didaktik vosita, o‘quvchi ishtiroki, dalillash, mediasavodxonlik, refleksiya.*

Аннотация. *В статье анализируется педагогическая взаимосвязь форм, методов и средств развития активной гражданской компетентности учащихся общеобразовательных школ. На основе сопоставления международных концептуальных документов и научных исследований предлагается сочетать урок, учебный форум, проектное занятие и консультации с учащимися с анализом ситуаций, аргументированным обсуждением, проектированием и рефлексией. Подборки источников, ситуационные карточки, таблица решений и портфолио рассматриваются как дидактические средства этой деятельности. Практический пример и четыре критерия оценивания раскрывают способы наблюдения за индивидуальными действиями учащегося. Подход имеет теоретико-методический характер; эффективность предложенных решений не проверялась эмпирически.*

Ключевые слова: *активная гражданская компетентность, форма обучения, метод обучения, дидактическое средство, участие учащихся, аргументация, медиаграмотность, рефлексия.*

Abstract. *The article examines the pedagogical relationship between organisational forms, teaching methods and resources for developing active citizenship competence among school students. Comparing international frameworks and educational research, it proposes combining lessons, student forums, project sessions and student consultations with case analysis, evidence-based discussion, project planning and reflection. Source collections, scenario cards, decision matrices and portfolios are described as resources supporting these activities. A practical example and four assessment criteria illustrate ways to observe individual student actions. The approach is theoretical and methodological; the effectiveness of the proposed arrangements has not been empirically tested.*

Keywords: *active citizenship competence, organisational form, teaching method, learning resource, student participation, argumentation, media literacy, reflection.*

Umumta’lim maktabida fuqarolik tarbiyasining mazmuni huquq va majburiyatlarni bilish, jamoat manfaatlarini anglash hamda boshqalar bilan

mas’uliyatli munosabat o‘rnatishda namoyon bo‘ladi. O‘quvchi qoidani aytib berishi, biroq umumiy resursdan foydalanish, qarama-qarshi fikrni tinglash yoki ishonchsiz xabarni tekshirish vaziyatida uni qo‘llashga qiynalishi mumkin. Shu sababli faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda bilimni tushuntirish, mustaqil tanlovni mashq qilish va amaliy ishtirokni tashkil etish o‘zaro bog‘lanishi zarur. Bu bog‘lanish ta’lim shakli, o‘qitish metodi va didaktik vositaning tarbiyaviy maqsadga muvofiq tanlanishini talab qiladi.

UNESCO fuqarolik ta’limining kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulqiy sohalarini birgalikda rivojlantirishni nazarda tutadi [1; 22-b.]. Yevropa Kengashi modelida qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar hamda bilim va tanqidiy tushunish o‘zaro bog‘liq tarkiblar sifatida ajratiladi [2; 38-b.]. Mazkur yondashuvlar asosida maqolaning maqsadi umumta’lim maktablari o‘quvchilarining faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish shakllari, metodlari va vositalarining vazifalarini aniqlashtirish hamda ularni dars va maktab hayotida uyg‘un qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqola konseptual qiyoslash, pedagogik talqin va metodik loyihalashga asoslangan nazariy-tahliliy ishdir. Manbalar fuqarolik ta’limi, o‘quvchi ishtiroki, axborotni baholash va kompetensiyani kuzatishga bevosita aloqadorligi bo‘yicha maqsadli tanlandi. Xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari hamda taqrizli ilmiy maqolalar o‘rganildi. Manbalar tanlovi barcha tadqiqotlarni qamrab oluvchi tizimli sharh sifatida talqin qilinmaydi. Birlamchi so‘rov, dars kuzatuvi yoki tajriba-sinov o‘tkazilmagan; keltirilgan jadvallar va mashg‘ulot misoli muallifning metodik taklifini ifodalaydi.

Tahlilda konseptual hujjatning ta’lim maqsadi, empirik tadqiqotning kuzatilgan natijasi va muallif taklifi farqlandi. ICCS doirasida fuqarolik bilimi, munosabat va ishtirok, shuningdek, ta’lim konteksti alohida baholanadi [3; 16–17-b.]. Bu farqlash bilim testidagi muvaffaqiyatni haqiqiy ishtirokka tenglashtirmaslikka yordam beradi. ICCSning asosiy maqsadli guruhi 8-sinf o‘quvchilari bo‘lgani sababli uning tuzilmasidan foydalanish barcha sinflar uchun tayyor baholash shkalasi mavjudligini anglatmaydi [3; 14-b.]. Takliflar o‘quvchilarning yoshi, tayyorgarligi va maktab imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim.

Faol fuqarolik kompetensiyasi mazkur maqolada o‘quvchining ijtimoiy vaziyatni tushunishi, manba va dalillarni baholashi, huquq hamda mas’uliyatlarni hisobga olishi, hamkorlikda asosli qaror qabul qilishi va o‘z hissasini tahlil qila olishi sifatida talqin etiladi. Kompetensiyaning faolligi qatnashilgan tadbirlar soni bilan cheklanmaydi. Yetarli dalil bo‘lmaganda xulosani kechiktirish, zararli taklifni rad etish yoki jamoaviy qarorga asosli tuzatish kiritish ham mas’uliyatli harakatni ifodalashi mumkin. Baholashda ushbu harakatning asoslanishi va boshqalarga ta’siri o‘rganiladi.

Westheimer va Kahne shaxsan mas’uliyatli, ishtirokchi hamda adolat masalalarini tahlil qiluvchi fuqarolik tasavvurlarini farqlaydi; ular ketma-ket rivojlanish darajalari emas, fuqarolik ta’limining turli maqsadlarini ifodalaydi [4; 240–242-b.]. Masalan, kutubxonaga kitob topshirish shaxsiy yordamni, kitob almashuvini tashkil etish hamkorlikni, undan foydalanishdagi to‘siqlarni aniqlash esa muammo sabablarini o‘rganishni talab qiladi. Ushbu misolda bir xil faoliyat mavzusi turli o‘quv harakatlariga yo‘naltiriladi. Shuning uchun o‘qituvchi mashg‘ulotdan oldin aynan qaysi harakat rivojlantirilishini va uning dalili qanday olinishi mumkinligini belgilashi kerak.

Ta’lim shakli ishtirokchilar, vaqt va makon bo‘yicha faoliyatning tashkiliy tuzilishini bildiradi. Dars, o‘quv forumi, loyiha mashg‘uloti va o‘quvchilar bilan maslahatlashuv shu jihatdan farqlanadi. Metod maqsadga erishish uchun o‘qituvchi va o‘quvchi bajaradigan o‘zaro bog‘liq harakatlar tizimidir: vaziyatni tahlil qilish, dalillarni muhokama qilish, muqobil yechimlarni loyihalash yoki bajarilgan ishni refleksiv baholash. Vosita esa bu harakatlarni bajarishga xizmat qiladigan mazmun, material va tayanchdir: hujjat parchasi, vaziyat kartochkasi, savollar, jadval yoki portfolio. Portfolio individual ish va refleksiyalarni jamlash vositasi bo‘lib, uning mavjudligi o‘z-o‘zidan kompetensiya rivojini isbotlamaydi.

Shakl va metodni ajratishda ularning vazifasi hisobga olinadi: loyiha mashg‘uloti vaqt, ishtirokchi va vazifalarni tashkiliy birlashtiradi, loyihalash metodi esa muammoni aniqlash, yechimni tanlash va harakatni rejalashtirishni ta’minlaydi. Bir shaklda bir necha metod qo‘llanishi, bir metod esa turli shakllarda ishlatilishi mumkin. UNESCO faol ishtirok, hamkorlik, muammoli va loyiha asosidagi ta’limni sinf, maktab va jamoa muhitlari bilan bog‘laydi [1; 52–54-b.]. Mazkur yo‘nalishlardan kelib chiqib, 1-jadvalda shakl, metod, vosita va kuzatiladigan o‘quv harakati muvofiqlashtirildi.

1-jadval.

Faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning taklif etilayotgan metodik uyg‘unligi

Tashkiliy shakl	**Yetakchi metod**	**Didaktik vosita**	**Kuzatiladigan o‘quv harakati**
Muammoli dars	Vaziyatni tahlil qilish	Vaziyat kartochkasi; huquq va majburiyatga oid hujjat parchasi	Muammoni ifodalaydi, tegishli huquq va mas’uliyatni tushuntiradi
O‘quv forumi	Dalilli muhokama; rolli mashq	Manba to‘plami; manfaatdor tomonlar kartochkasi; muhokama qoidalari	Dalil keltiradi, boshqa fikrni tinglaydi va qarorini izohlaydi
Loyiha mashg‘uloti	Loyihalash; muqobillarni qiyoslash	Kuzatuv varag‘i; qaror jadvali; harakat rejasi	Yechimlarni mezon bo‘yicha qiyoslaydi, o‘z vazifasini bajaradi

O‘quvchilar bilan maslahatlashuv	Takliflarni tahlil qilish; refleksiya	Kun tartibi; taklif varag‘i; asosli javob va individual qayd	Taklifini asoslaydi, berilgan javobni tahlil qilib, keyingi qadamni belgilaydi

Jadvaldagi uyg‘unlik universal yoki tajribada tasdiqlangan tasnif sifatida berilmaydi; u o‘quv harakatini rejalashtirishga xizmat qiladi. Shaklning tanlanishi kerakli natijani kafolatlamaydi: forum dalilsiz fikr almashishga, loyiha esa vazifalarni bir necha faol o‘quvchi bajaradigan mashg‘ulotga aylanishi mumkin. Bunday holatni kamaytirish uchun topshiriq mazmuni, har bir ishtirokchining vazifasi va olinadigan individual dalil oldindan belgilanadi. O‘qituvchining savollari tayyor xulosani aytishga emas, dalilning yetarliligi va tanlov oqibatini tushuntirishga yo‘naltiriladi.

Yoshga moslashtirishda boshlang‘ich sinflar uchun yaqin muhitdagi sodda vaziyat, og‘zaki izoh va ko‘rgazmali material; keyingi sinflar uchun bir necha manfaat va manbani qiyoslash; yuqori sinflar uchun dalillangan tavsiya hamda cheklovlarni tahlil qilish taklif etiladi. Bu farqlash empirik aniqlangan yosh me’yori emas, topshiriqni moslashtirish usulidir. O‘qish tezligi, muloqot tajribasi yoki texnik imkoniyatlar turlicha bo‘lganda yozma va og‘zaki javob, qog‘oz va raqamli materiallar mazmunan tenglashtiriladi. Bir topshiriqning barcha sinflarda bir xil bajarilishi talab qilinmaydi.

Vaziyat tahlilida o‘quvchi muammoni aniqlaydi, manfaatdor tomonlarni ajratadi, huquq va mas’uliyatlarni izohlaydi hamda muqobil qarorlarning oqibatlarini qiyoslaydi. Dalilli muhokamada esa har bir fikrning manbasi, qarshi dalilga munosabat va kelishuvning asosi ochib beriladi. O‘quvchi avval individual javob tayyorlab, keyin juftlik va umumiy muhokamada qatnashishi mumkin. Rolli mashq boshqa tomon ehtiyojini tushunishga xizmat qiladi; yakuniy refleksiyada o‘ynalgan rol bilan o‘quvchining shaxsiy fikri ajratiladi. Kotib, dalil tekshiruvchi va taqdimotchi vazifalari almashishi har bir o‘quvchiga turli harakatlarni mashq qilish imkonini beradi.

Kahne va Sporte tadqiqotida fuqarolikni o‘rganish imkoniyatlari bilan kelgusida ishtirok etishga tayyorlik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik kuzatilgan; o‘quvchilarning o‘z javoblariga asoslangan ma’lumotlar haqiqiy keyingi ishtirokni tasdiqlamaydi [5; 754, 757-b.]. Shuning uchun loyiha tashkiliy jihatdan bajarilgani va o‘quvchi faol fuqarolik harakatini namoyon etgani alohida tahlil qilinadi. UNICEF tavsiyalarida ishtirok uchun tushunarli axborot, ixtiyoriylik, inklyuzivlik va takliflarga qayta aloqa muhim shartlar sifatida ko‘rsatiladi [6; 9–11-b.]. Maktabda maslahatlashuv tashkil etilganda o‘quvchi qaysi masalaga ta’sir qilishi, qarorni kim qabul qilishi va javob qachon berilishi avvaldan aniqlashtiriladi.

Amaliy misol sifatida yuqori sinflarda “Maktab kutubxonasidan foydalanishni yaxshilash” loyihasi taklif etiladi. O‘quvchilar tasdiqlangan foydalanish tartibini o‘rganadi, shaxsiy ma’lumot yig‘masdan mavjud sharoitni kuzatadi va muammoni

savol shaklida ifodalaydi. Keyin axborot stendini yangilash, jadval bo‘yicha taklif kiritish yoki kitob almashuvini tashkil etish muqobillari qulaylik, xarajat va teng foydalanish mezonlari bo‘yicha qiyoslanadi. Har bir o‘quvchi dastlab individual tavsiya yozadi, guruh esa umumiy taklifni mas’ul xodim ko‘rib chiqishi uchun taqdim etadi. Qabul qilinmagan taklifga ham sabablar tushuntirilishi va uni qayta ishlash imkoniyati berilishi nazarda tutiladi.

Loyihada qaror jadvali tanlangan yechimning asosini, harakat rejasi vazifalar va muddatlarni, kuzatuv varag‘i esa bajarilgan harakatni qayd etadi. Yakunda “Qaysi dalil fikrimni o‘zgartirdi?”, “Kimning ehtiyoji hisobga olinmadi?” va “Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” savollari bo‘yicha individual refleksiya olinadi. Darsdan tashqari faoliyat uchun imkoniyati cheklangan o‘quvchiga sinf ichida teng qiymatli vazifa taqdim etiladi. Ishtirokni baholash o‘qituvchining fikriga qo‘shilish yoki ixtiyoriy jamoat ishiga majburan qatnashish bilan bog‘lanmaydi; asosiy e’tibor dalillash, hurmatli muloqot va mas’uliyatli bajarishga qaratiladi.

Axborotni tekshirish ham fuqarolik qarorining sifatini ta’minlaydigan metodik yo‘nalishdir. McGrew tadqiqoti internetdagi axborot manbasini, dalilini va boshqa manbalardagi tasdig‘ini tekshirishni maxsus o‘rgatish imkoniyatini ko‘rsatadi [7]. Taklif etilayotgan mashqda bir mavzudagi ikki xabar berilib, muallif, e’lon sanasi, birlamchi dalil va mustaqil tasdiq tekshiriladi. O‘quvchi sayt ko‘rinishiga tayanish bilan cheklanmay, uning ortidagi tashkilot haqidagi tashqi ma’lumotni ham izlaydi. Internet bo‘lmasa, oldindan tayyorlangan qog‘oz manba to‘plami qo‘llanadi. Tekshirish natijasi fuqarolik kompetensiyasining axborot bilan ishlash jihatini ko‘rsatadi, biroq uning barcha tarkiblarini baholamaydi.

O‘quv harakatlarini mezon asosida baholash. Baholash shakl va metod orqali tashkil etilgan faoliyatning qaysi o‘quv harakatiga olib kelganini aniqlashga qaratiladi. Yevropa Kengashi deskriptorlari kuzatiladigan xulqni ifodalash, turli vaziyatlarda takroriy kuzatish va yozma qayd orqali ta’lim ehtiyojini belgilashga xizmat qiladi [8; 13–14-b.]. Shu tamoyil asosida 2-jadvalda to‘rtta ishchi mezon taklif etildi. Uchinchi mezonda qarorni asoslash va hamkorlik alohida ko‘rsatkichlar orqali kuzatiladi; ulardan biridagi muvaffaqiyat ikkinchisining o‘rnini bosmaydi.

2-jadval.

Faol fuqarolik kompetensiyasiga oid harakatlarni baholashning taklif etilayotgan mezonlari

Mezon	**Kuzatiladigan ko‘rsatkich**	**Individual dalil**	**Talqin chegarasi**
Vaziyatni tushunish	Muammoni ifodalaydi; huquq va mas’uliyatni vaziyat bilan bog‘laydi	Vaziyatli topshiriqqa yozma yoki og‘zaki javob	Ta’rifni yoddan aytish uni qo‘llashga teng emas

Manba va dalilni baholash	Manbani aniqlaydi; tekshiruv yo‘lini izohlaydi; dalil yetishmasligini ko‘rsatadi	Tekshiruv varag‘i va individual izoh	To‘g‘ri xulosa tekshirishsiz olingan bo‘lishi mumkin
Qarorni asoslash va hamkorlik	1) Muqobilni mezon bo‘yicha tanlaydi; 2) boshqa fikrga javob beradi va o‘z vazifasini bajaradi	Individual qaror izohi; muloqot va vazifa qaydi	Guruh mahsuloti har bir a’zoning harakatini isbotlamaydi
Natija va o‘z hissasini tahlil qilish	Natijani maqsadga qiyoslaydi; o‘z hissasi va keyingi qadamini tushuntiradi	Individual refleksiya va ishlar portfoliosi	Bir martalik javob barqaror kompetensiyani tasdiqlamaydi

Mezonlar bo‘yicha topshiriqni ko‘mak bilan bajarish, mustaqil bajarish va yangi vaziyatga ko‘chirib asoslash holatlarini qayd etish mumkin. Ular muallifning ishchi tavsiflari bo‘lib, mahalliy sharoitda validlangan shkala yoki muayyan sinfga tegishli tayyor darajalar emas. Boshlang‘ich va yakuniy topshiriqlar murakkabligi yaqin bo‘lishi, ko‘mak hajmi qayd etilishi hamda o‘qituvchilar namunaviy ishlarni birgalikda muhokama qilishi tavsiya etiladi. Kuzatuv, individual javob va refleksiya birgalikda talqin qilinadi; chiroyli taqdimot yoki sust og‘zaki ishtirokdan o‘quvchi haqida doimiy xulosa chiqarilmaydi.

Taklif etilgan metodik uyg‘unlikni tekshirish uchun turli maktablarda sinov, dars kuzatuvi, o‘quvchi fikr-mulohazasi va baholovchilar kelishuvini o‘rganish zarur. Tahlilda avvalgi tayyorgarlik, til, resurs, topshiriq mazmuni va o‘qituvchi ko‘magi hisobga olinishi kerak. Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda ishtirokning xavfsizligi va tegishli rozilik shartlari ta’minlanadi. O‘quvchilarning shaxsiy yoki oilaviy siyosiy qarashlari majburiy yig‘ilmaydi. Mazkur maqola takliflarning konseptual va metodik asoslarini belgilaydi; ularning samaradorligi haqidagi yakuniy xulosa keyingi empirik tekshiruvga bog‘liq.

Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda shakl faoliyatning tashkiliy sharoitini, metod o‘quv harakatining izchilligini, vosita esa uni bajarish uchun zarur mazmun va tayanchni ta’minlaydi. Ularni muvofiqlashtirish vaziyatni tushunish, dalilni tekshirish, asosli qaror chiqarish, hamkorlik va refleksiyani bir pedagogik jarayonda bog‘lash imkonini beradi. Taklif etilgan uyg‘unlikda dars, forum, loyiha mashg‘uloti va maslahatlashuv aniq individual harakat hamda uni ko‘rsatuvchi dalil bilan rejalashtiriladi.

Amaliyot uchun topshiriqlarni yosh va tayyorgarlikka moslashtirish, o‘quvchi taklifining ta’sir doirasini aniqlashtirish, qarorlarga asosli javob berish, manbalarni tekshirish vositalarini taqdim etish hamda individual baholash dalillarini yig‘ish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuvda rivojlanish tadbirlar soni bilan emas, o‘quvchining tanlovni asoslash va uning boshqalarga ta’sirini anglash sifati orqali

o‘rganiladi. Shakl, metod va vositalarning taklif etilgan uyg‘unligi keyingi tajriba-sinovda tekshirilishi lozim bo‘lgan metodik yechimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2015. – DOI: 10.54675/DRHC3544. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993
2. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, Concepts and Model. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. – URL: https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c
3. Schulz W., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Ainley J., Damiani V., Friedman T. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 Assessment Framework. – Cham: Springer, 2023. – DOI: 10.1007/978-3-031-20113-4
4. Westheimer J., Kahne J. What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy // American Educational Research Journal. – 2004. – Vol. 41, No. 2. – P. 237–269. – DOI: 10.3102/00028312041002237
5. Kahne J. E., Sporte S. E. Developing Citizens: The Impact of Civic Learning Opportunities on Students’ Commitment to Civic Participation // American Educational Research Journal. – 2008. – Vol. 45, No. 3. – P. 738–766. – DOI: 10.3102/0002831208316951
6. UNICEF. Engaged and Heard! Guidelines on Adolescent Participation and Civic Engagement. – New York: UNICEF, 2020. – URL: https://www.unicef.org/documents/engaged-and-heard-guidelines-adolescent-participation-and-civic-engagement
7. McGrew S. Learning to Evaluate: An Intervention in Civic Online Reasoning // Computers & Education. – 2020. – Vol. 145. – Article 103711. – DOI: 10.1016/j.compedu.2019.103711
8. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 2: Descriptors of Competences for Democratic Culture. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. – URL: https://rm.coe.int/prems-008418-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-2-8573-co/16807bc66d

O‘SMIR QIZLARDA RAQAMLI GIGIYENA VA SOG‘LOM HAYOTIY ODATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Ruziboeva Nigina Nodir qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti
niginaroziboeva@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522489

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘smir qizlarda raqamli gigiyena va sog‘lom hayotiy odatlarni rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning o‘smirlar hayotidagi o‘rni, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyati, axborot xavfsizligi hamda raqamli muhitning jismoniy va psixologik farovonlik bilan bog‘liq jihatlari yoritilgan. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishda oila, ta’lim muassasasi, mahalla va sog‘liqni saqlash tashkilotlari hamkorligining ahamiyati asoslangan. O‘smir qizlarda raqamli gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik mexanizmlar va ularning samaradorligini baholash mezonlari taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘smir qizlar, raqamli gigiyena, sog‘lom turmush tarzi, raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi, pedagogik mexanizm, ijtimoiy hamkorlik, sog‘lom hayotiy odatlar.*

Аннотация: *В статье анализируются педагогические основы развития цифровой гигиены и здоровых жизненных привычек у девочек-подростков. Рассматриваются особенности использования цифровых технологий, интернета и социальных сетей, вопросы информационной безопасности, а также влияние цифровой среды на физическое и психологическое благополучие подростков. Обосновывается значение сотрудничества семьи, образовательных учреждений, махалли и организаций здравоохранения. Предлагаются педагогические механизмы формирования навыков цифровой гигиены и критерии оценки их эффективности.*

Ключевые слова: *девочки-подростки, цифровая гигиена, здоровый образ жизни, цифровая грамотность, информационная безопасность, педагогический механизм, социальное сотрудничество.*

Abstract: *This article examines the pedagogical foundations for developing digital hygiene and healthy lifestyle habits among adolescent girls. It explores the use of digital technologies, the internet and social media, information security, and the relationship between digital environments and adolescents’ physical and psychological well-being. The importance of cooperation among families, educational institutions, mahalla communities and healthcare organizations is discussed. The article proposes pedagogical mechanisms for developing digital hygiene skills and criteria for evaluating their effectiveness.*

Keywords: *adolescent girls, digital hygiene, healthy lifestyle, digital literacy, information security, pedagogical mechanisms, social cooperation.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim-tarbiya jarayoni, shaxslararo muloqot va kundalik turmush tarzining ajralmas qismiga aylanmoqda. Internet, mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va elektron ta’lim platformalari o‘smirlarning axborot olish, bilimlarini mustahkamlash va bo‘sh vaqtini tashkil etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish madaniyati, axborotni tanqidiy baholash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va sog‘lom kun tartibiga rioya etish masalalarining dolzarbligi ortib bormoqda.

O‘smirlik davri insonning jismoniy, fiziologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, uyqu, shaxsiy gigiyena va ruhiy farovonlikka oid odatlar shakllanadi. O‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirish jarayonida raqamli muhitning imkoniyatlari va xavflarini hisobga olish zarur. Raqamli vositalar orqali sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy gigiyena va salomatlikni muhofaza qilishga oid ma’lumotlarni taqdim etish mumkin. Biroq internetdagi barcha ma’lumotlar ham ilmiy asoslangan emas. Noto‘g‘ri tibbiy tavsiyalar, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy taqqoslashlar, kiberbulling va raqamli qurilmalardan me’yordan ortiq foydalanish ayrim o‘smirlarning jismoniy hamda psixologik farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.Shu sababli o‘smir qizlarda raqamli gigiyenani rivojlantirish sog‘lom turmush tarzi madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi.Shunday qilib, o‘smir qizlarda sog‘lom hayotiy odatlarni rivojlantirish oila, maktab, mahalla va sog‘liqni saqlash tizimining o‘zaro hamkorligi asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.**Raqamli gigiyenani rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari**.O‘smir qizlarda raqamli gigiyenani rivojlantirish samaradorligi ta’lim mazmuni, qo‘llaniladigan metodlar, ijtimoiy hamkorlik va natijalarni baholashning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Birinchi mexanizm - mazmuniy mexanizm. U raqamli gigiyena, axborot xavfsizligi, sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, uyqu gigiyenasi va ruhiy farovonlikka oid materiallarni o‘quvchilarning yoshiga mos holda ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Ikkinchi mexanizm -motivatsion mexanizm. Uning asosiy vazifasi o‘smir qizlarda sog‘lom turmush tarziga nisbatan ijobiy munosabat va o‘z salomatligi uchun mas’uliyatni rivojlantirishdan iborat. Buning uchun shaxsiy maqsadlar belgilash, sog‘lom odatlarning foydasini tushuntirish va kichik ijobiy o‘zgarishlarni rag‘batlantirish mumkin.

Uchinchi mexanizm -faoliyatga yo‘naltirilgan mexanizm. Bunda muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar, interaktiv topshiriqlar va kichik loyihalardan foydalaniladi. Masalan, o‘quvchilarga internetda tarqalgan sog‘liq haqidagi tavsiyaning ishonchliligini tekshirish topshirig‘i berilishi mumkin. Ular muallif, manba, dalillar va ma’lumotning yangiligini tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

To‘rtinchi mexanizm - ijtimoiy hamkorlik mexanizmi. Oila, maktab, mahalla va tibbiyot mutaxassislarining vazifalarini muvofiqlashtirish sog‘lom odatlarni kundalik hayotda mustahkamlashga yordam beradi. Maktab ta’limiy mashg‘ulotlarni tashkil etsa, oila ushbu ko‘nikmalarning kundalik hayotda qo‘llanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Mahalla ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda, tibbiyot mutaxassislari esa ishonchli sog‘liq ma’lumotlarini taqdim etishda ishtirok etishi mumkin.Beshinchi mexanizm - diagnostik-baholash mexanizmi. U

o‘quvchilarning bilimlari va amaliy ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Baholashda raqamli xavflarni aniqlash, ishonchli axborotni tanlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va kun tartibini rejalashtirish kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Mazkur mexanizmlarni amalga oshirishda xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini hisobga olish muhimdir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining yoshlar ehtiyojlariga yo‘naltirilgan raqamli sog‘liqni saqlash intervensiyalari bo‘yicha qo‘llanmasi raqamli yechimlarni ishlab chiqish va joriy etishda yoshlarning ehtiyojlari, xavfsizligi hamda ishtirokini hisobga olishga urg‘u beradi[1].Bundan tashqari, WHO va UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan sog‘lomlashtiruvchi maktablar bo‘yicha xalqaro standartlar ta’lim muassasalarida salomatlikni qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish muhimligini ko‘rsatadi [2].Pedagogik mexanizmlarning samaradorligini aniqlash uchun dastlabki va yakuniy diagnostikani tashkil etish, natijalarni taqqoslash hamda zarur hollarda tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish lozim. Bunda o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari maxfiyligi va psixologik xavfsizligi ta’minlanishi kerak.

Xulosa:O‘smir qizlarda raqamli gigiyena va sog‘lom hayotiy odatlarni rivojlantirish zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar sog‘lom turmush tarzi haqidagi ma’lumotlarni kengaytirish va mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini oshirish bilan birga, axborot xavfsizligi, uyqu, jismoniy faollik va ruhiy farovonlik bilan bog‘liq masalalarga ham e’tibor qaratishni talab qiladi.Raqamli gigiyena sog‘lom turmush tarzi madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, axborotni tanqidiy baholash, vaqtni boshqarish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ko‘nikmalarini qamrab oladi. O‘smir qizlarda sog‘lom hayotiy odatlarni rivojlantirishda oila, maktab, mahalla va sog‘liqni saqlash muassasalari hamkorligini kuchaytirish zarur.Pedagogik jarayonda raqamli content. Mazmuniy, motivatsion, faoliyatga yo‘naltirilgan, ijtimoiy hamkorlik va diagnostik-baholash mexanizmlarini uyg‘unlashtirish raqamli gigiyena ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Taklif etilgan pedagogik mexanizmlarning samaradorligi amaliyotga joriy etish va tajriba-sinov natijalari asosida baholanishi kerak.Umuman olganda, o‘smir qizlarda raqamli gigiyena va sog‘lom hayotiy odatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat ularning raqamli muhitda xavfsiz ishtirok etishi, salomatlikka oid mas’uliyatli qarorlar qabul qilishi va sog‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishiga ko‘maklashadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Youth-centred Digital Health Interventions: A Framework for Planning, Developing and Implementing Solutions with and for Young People. Geneva: WHO, 2021.
2. World Health Organization, UNESCO. Making Every School a Health-Promoting School: Global Standards and Indicators. Geneva: WHO and UNESCO, 2021.
3. World Health Organization. WHO Guideline: Recommendations on Digital Interventions for Health System Strengthening. Geneva: WHO, 2019.
4. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. Geneva: WHO, 2020.
5. UNICEF. The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017.
6. UNICEF. The State of the World's Children 2021: On My Mind-Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health. New York: UNICEF, 2021.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023.
8. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.
9. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
10. Nutbeam D. Health Literacy as a Public Health Goal: A Challenge for Contemporary Health Education and Communication Strategies into the 21st Century. Health Promotion International. 2000;15(3):259-267.

TA’LIMDA GEYMIFIKATSIYA ORQALI RAQAMLI MADANIYAT, AXLOQIY QADRIYATLAR VA IJTIMOIY MA’SULIYATNI SHAKLLANTIRISH

Erkayev Xusan Axmadaliyevich
Toshkent shahri Bektemir tumani 291-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta’lim maktabi informatika va axborot texnologiyalari fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522540

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida geymifikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish va ularni xalqaro standartlar asosida ta’lim amaliyotiga joriy etish masalalari yoritilgan. Geymifikatsiyaning o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish, mustaqil fikrlash, hamkorlik, mas’uliyat, raqamli madaniyat va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. UNESCO, Yevropa Ittifoqi hamda Yevropa Kengashining raqamli kompetensiyalar, pedagoglarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari va raqamli fuqarolik ta’limiga oid yondashuvlari asosida raqamli ta’lim resurslarini takomillashtirishning amaliy mexanizmlari taklif etilgan. Shuningdek, milliy ta’lim muhitiga mos, xavfsiz, inklyuziv va tarbiyaviy ahamiyatga ega geymifikatsiyalashgan ta’lim modelining asosiy tarkibiy qismlari ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *geymifikatsiya, raqamli ta’lim, xalqaro standartlar, shaxs tarbiyasi, raqamli kontent, raqamli kompetensiya, raqamli fuqarolik, ta’lim motivatsiyasi, axborot xavfsizligi, inklyuziv ta’lim.*

Abstract. *This article explores the use of gamification in modern education and the development of personality-oriented digital content in accordance with international frameworks and educational practices. It examines the potential of gamification to enhance learning motivation, critical thinking, collaboration, responsibility, digital citizenship, and ethical behaviour. Drawing on UNESCO’s ICT Competency Framework for Teachers, the European Union’s DigComp framework, and the Council of Europe’s Digital Citizenship Education approach, the article proposes practical mechanisms for integrating safe, inclusive, and pedagogically meaningful gamified resources into educational practice. Particular attention is given to balancing academic achievement with personal development, digital well-being, privacy, and responsible participation in the digital environment.*

Keywords: *gamification, digital education, international frameworks, personal development, digital content, digital competence, digital citizenship, learning motivation, cybersecurity, inclusive education.*

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimining mazmuni, shakli va metodlarini yangilashni talab etmoqda. An’anaviy ta’lim usullarini interaktiv raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish, ularning mustaqil faoliyatini rivojlantirish va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Biroq raqamli ta’limning samaradorligi faqat zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash yoki elektron resurslar sonini ko‘paytirish bilan belgilanmaydi. Raqamli kontent o‘quvchining intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda, uning axloqiy

qarashlari, ijtimoiy mas’uliyati, muloqot madaniyati va raqamli muhitdagi xulq-atvoriga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, ta’limda geymifikatsiyadan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Geymifikatsiya o‘yinlarga xos ball, bosqich, topshiriq, mukofot, fikr-mulohaza va jamoaviy hamkorlik kabi elementlarni o‘yin bo‘lmagan faoliyatga, jumladan, o‘quv jarayoniga tatbiq etishni anglatadi. Uning asosiy maqsadi darsni shunchaki qiziqarli tashkil etish emas, balki o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish va mazmunli o‘rganish uchun sharoit yaratishdan iborat.

“Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarning xalqaro standartlari va amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish” mavzusi doirasida geymifikatsiyani pedagogik, axloqiy, texnologik va tashkiliy jihatlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

1. Ta’limda geymifikatsiyaning pedagogik imkoniyatlari

Geymifikatsiya o‘quv jarayonida o‘quvchini bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi subyektdan faol ishtirokchi, muammoni hal qiluvchi va o‘z natijalarini tahlil qiluvchi shaxsga aylantirishga yordam beradi.

Uning pedagogik imkoniyatlari quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, ta’lim motivatsiyasini oshirish. Bosqichma-bosqich topshiriqlar, erishilgan natijalar to‘g‘risidagi tezkor fikr-mulohazalar va aniq maqsadlar o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunda tashqi rag‘batlar bilan bir qatorda, o‘quvchining yangi bilimni egallashdan oladigan ichki qoniqishiga ham e’tibor berish zarur.

Ikkinchidan, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish. Mantiqiy topshiriqlar, vaziyatli masalalar, simulyatsiyalar va interaktiv ssenariylar o‘quvchilardan muammoni tahlil qilish, muqobil yechimlarni taqqoslash hamda asoslangan qaror qabul qilishni talab etadi.

Uchinchidan, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish. Jamoaviy vazifalar o‘quvchilarda o‘zaro yordam, tinglash, fikr almashish, umumiy natija uchun javobgarlik va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

To‘rtinchidan, o‘zini o‘zi baholash va refleksiya. Raqamli platformalarda bajarilgan ishlar tarixi, natijalar dinamikasi va individual tavsiyalar o‘quvchiga o‘z yutuqlari hamda rivojlantirilishi kerak bo‘lgan jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, geymifikatsiya barcha o‘quvchilar uchun bir xil natija berishini oldindan kafolatlab bo‘lmaydi. Uning samarasi yosh xususiyatlari, o‘quv maqsadi, topshiriqning murakkabligi, pedagogik yondashuv va texnologiyadan foydalanish sharoitlariga bog‘liq. Shu sababli geymifikatsiya ta’lim mazmunining o‘rnini egallamasligi, balki uni chuqurroq o‘zlashtirishga xizmat qilishi kerak.

2. Raqamli ta’lim kontentlarini yaratishda xalqaro yondashuvlar

Xalqaro miqyosda raqamli ta’limni tashkil etish faqat texnik imkoniyatlarni kengaytirish bilan cheklanmaydi. Unda raqamli kompetensiyalar, pedagogik sifat, axborot xavfsizligi, inklyuzivlik, shaxs huquqlari va mas’uliyatli raqamli xulq-atvor muhim o‘rin tutadi.

Ushbu masalalarni hal etishda quyidagi xalqaro asoslar muhim metodologik yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

2.1. UNESCOning pedagoglar uchun AKT kompetensiyalari doirasi

UNESCOning *ICT Competency Framework for Teachers* hujjati pedagoglarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta’lim jarayonida samarali foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Ushbu doira raqamli texnologiyalarni o‘qitish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va pedagoglarning kasbiy rivojlanishi bilan bog‘laydi [1].

Mazkur yondashuv asosida geymifikatsiyalashgan kontent yaratuvchi pedagog quyidagilarga e’tibor qaratishi lozim:

raqamli vositani aniq pedagogik maqsadga muvofiq tanlash;

o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasini hisobga olish;

interaktiv topshiriqlarni o‘quv dasturi bilan uyg‘unlashtirish;

raqamli natijalarni tahlil qilish va o‘qitish usullarini takomillashtirish;

texnologiyalardan xavfsiz va mas’uliyatli foydalanishni o‘rgatish.

Demak, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi faqat dasturlarni ishlata olish bilan emas, balki ularni ta’lim va tarbiya maqsadlariga muvofiq qo‘llay bilishi bilan belgilanadi.

2.2. Yevropa Ittifoqining DigComp doirasi

Yevropa Ittifoqining *DigComp 2.2* raqamli kompetensiyalar doirasi fuqarolarning raqamli muhitda ishonchli, tanqidiy va xavfsiz faoliyat yuritishi uchun zarur bilim, ko‘nikma va munosabatlarni tavsiflaydi [2].

Mazkur doira raqamli savodxonlikning quyidagi yo‘nalishlarini qamrab oladi:

axborot va ma’lumotlar bilan ishlash;

raqamli muhitda muloqot va hamkorlik;

raqamli kontent yaratish;

kiberxavfsizlik va raqamli farovonlik;

muammolarni hal qilish.

Geymifikatsiya elementlarini ushbu yo‘nalishlar bilan birlashtirish orqali o‘quvchilar nafaqat fan bo‘yicha bilim oladi, balki raqamli muhitda to‘g‘ri qaror qabul qilishni ham o‘rganadi.

Masalan, informatika darsida o‘quvchilarga “Raqamli xavfsizlik bo‘yicha mutaxassis” vazifasini berish mumkin. Ular shubhali havolalarni aniqlaydi, kuchli parol yaratish tamoyillarini o‘rganadi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga oid vaziyatlarni tahlil qiladi va har bir to‘g‘ri qaror uchun izoh beradi. Natijada bilim, amaliy ko‘nikma va mas’uliyatli xulq-atvor birgalikda rivojlanadi.

2.3. Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik ta’limi yondashuvi

Yevropa Kengashining *Digital Citizenship Education Handbook* qo‘llanmasida raqamli fuqarolik ta’limi onlayn muhitda faol, mas’uliyatli va huquqlarni hurmat qiladigan shaxsni shakllantirish bilan bog‘lanadi [3].

Ushbu yondashuv raqamli faoliyatni uchta asosiy yo‘nalishda ko‘rib chiqadi:

Onlayn muhitda bo‘lish — axborotdan foydalanish, raqamli savodxonlik va ijodkorlik.

Onlayn muhitda farovonlik — raqamli muloqot madaniyati, axloq, empatiya va ruhiy-jismoniy farovonlik.

Onlayn huquqlar — shaxsiy daxlsizlik, xavfsizlik, huquq va majburiyatlarni anglash.

Mazkur yo‘nalishlarni geymifikatsiyalashgan darslarga tatbiq etish o‘quvchilarning faqat bilimini emas, balki raqamli muhitdagi xulq-atvorini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan, “Raqamli fuqarolik” nomli jamoaviy o‘yinda o‘quvchilar kiberbulling, soxta axborot, shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi va internetdagi muloqot odobi bilan bog‘liq vaziyatlarni yechadilar. Har bir vaziyatda ular qarorning to‘g‘riligini izohlashi va uning boshqa insonlarga ta’sirini baholashi kerak.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, mazkur hujjatlar geymifikatsiyaning o‘zi uchun maxsus majburiy standartlar emas. Ular geymifikatsiyalashgan raqamli ta’lim kontentini loyihalash va baholashda foydalanish mumkin bo‘lgan xalqaro metodologik asoslar hisoblanadi.

3. Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan geymifikatsiyalashgan kontentning asosiy tamoyillari

Raqamli ta’lim kontenti o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qilishi uchun uning mazmuni, mexanikasi va baholash tizimi tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

1. Maqsadga yo‘naltirilganlik. Har bir o‘yin elementi aniq ta’limiy yoki tarbiyaviy natijaga xizmat qilishi kerak. Masalan, jamoaviy topshiriq o‘zaro yordam va mas’uliyatni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

2. Shaxsga yo‘naltirilganlik. O‘quvchilarning qobiliyati, qiziqishi, individual o‘rganish sur’ati va ehtiyojlari hisobga olinishi zarur. Bunda barcha o‘quvchilarni bir xil tezlikda ishlashga majburlash maqsadga muvofiq emas.

3. Inklyuzivlik va teng imkoniyatlar. Raqamli kontent imkon qadar turli qurilmalarda ishlashi, sodda interfeysga ega bo‘lishi va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun ham qulay bo‘lishi kerak. Internetga ulanish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun oflayn topshiriqlar yoki muqobil usullar ko‘zda tutilishi mumkin.

4. Axloqiy va tarbiyaviy mazmun. Topshiriqlarda halollik, adolat, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, ekologik mas’uliyat va jamoa oldidagi burch kabi qadriyatlar aks etishi kerak.

5. Raqamli xavfsizlik va maxfiylik. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari, natijalari va onlayn faoliyatiga oid ma’lumotlarni himoya qilish, ortiqcha ma’lumot yig‘maslik va xavfsiz platformalardan foydalanish zarur.

6. Refleksiya va mazmunli fikr-mulohaza. O‘quvchiga faqat ball yoki mukofot berish yetarli emas. U nima uchun to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri qaror qabul qilganini tushunishi, xatolaridan xulosa chiqarishi va keyingi faoliyatini rejalashtirishi lozim.

7. Madaniy va lingvistik moslik. Raqamli kontent milliy qadriyatlar, mahalliy ta’lim dasturlari va o‘quvchilarning til xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Xalqaro tajribani o‘zlashtirish mahalliy tarbiyaviy mazmunni chetga surishni anglatmaydi.

4. Geymifikatsiyalashgan raqamli kontentni ta’lim amaliyotiga joriy etish mexanizmlari

Xalqaro yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish uchun texnologik vositalarni tanlash bilan birga, metodik, tashkiliy va baholash mexanizmlarini ham takomillashtirish zarur.

4.1. Pedagogik loyihalash mexanizmi

Dastlab o‘quv maqsadi, kutilayotgan natija va shakllantiriladigan tarbiyaviy kompetensiyalar belgilanadi. Keyin shu maqsadlarga mos o‘yin elementlari tanlanadi.

Masalan, agar maqsad o‘quvchilarda kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish bo‘lsa, topshiriqlar parol xavfsizligi, fishing xabarlarini aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash va onlayn muloqot odobi bilan bog‘lanishi mumkin.

Bunda asosiy savol “Qanday o‘yin yaratish mumkin?” emas, balki “Qanday bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarni rivojlantirish kerak?” bo‘lishi lozim.

4.2. Raqamli kontentni ishlab chiqish mexanizmi

Geymifikatsiyalashgan resurslar quyidagi elementlarni o‘z ichiga olishi mumkin:

mavzuga mos interaktiv topshiriqlar;
bosqichlar va murakkablik darajalari;
individual va jamoaviy vazifalar;
tezkor izoh va tavsiyalar;
o‘zini o‘zi baholash vositalari;
tarbiyaviy vaziyatlar va muammoli ssenariylar.

Ball, nishon va reytinglardan foydalanish mumkin, biroq ular yagona muvaffaqiyat mezoniga aylanmasligi kerak. O‘quvchining rivojlanishi, harakati, hamkorligi va o‘z xatosini tuzatishga intilishi ham e’tiborga olinishi lozim.

4.3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish

Geymifikatsiya samaradorligi ko‘p jihatdan pedagogning metodik tayyorgarligiga bog‘liq. Shu sababli o‘qituvchilar uchun raqamli kontent yaratish, interaktiv platformalardan foydalanish, o‘quv natijalarini tahlil qilish va raqamli xavfsizlik bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Bunday seminarlar faqat nazariy ma’ruza bilan cheklanmasdan, o‘qituvchilarning o‘z fanlari bo‘yicha geymifikatsiyalashgan topshiriqlar yaratishi, ularni sinovdan o‘tkazishi va natijalarni hamkasblari bilan muhokama qilishini nazarda tutishi kerak.

4.4. Xavfsizlik va etik ekspertiza mexanizmi

Raqamli kontentni joriy etishdan oldin quyidagi jihatlarni tekshirish zarur:

o‘quvchining shaxsiy ma’lumotlari himoyalanganmi;

platforma yosh xususiyatlariga mosmi;

kontentda kamsituvchi yoki zararli materiallar mavjud emasmi;

mukofot tizimi ortiqcha raqobat yoki ruhiy bosimni keltirib chiqarmaydimi;

reklama, tashqi havolalar va uchinchi tomon xizmatlari xavfsizmi;

raqamli vositadan foydalanish teng imkoniyatlarni ta’minlayaptimi.

Sun’iy intellekt asosidagi vositalardan foydalanilganda ham mazkur masalalar muhimdir. UNESCOning generativ sun’iy intellektni ta’lim va tadqiqotda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalari inson manfaatlari, maxfiylik, inklyuzivlik va yoshga mos foydalanishga alohida e’tibor qaratadi [4].

4.5. Monitoring va samaradorlikni baholash mexanizmi

Geymifikatsiyaning natijadorligini faqat to‘plangan ballar yoki topshiriqlar soni orqali baholash yetarli emas. Baholash tizimi bilim, amaliy ko‘nikma va tarbiyaviy natijalarni qamrab olishi kerak.

Buning uchun quyidagi vositalardan foydalanish mumkin:

mavzu oldidan va undan keyin o‘tkaziladigan bilim sinovlari;

o‘quvchilarning amaliy topshiriqlarni bajarish natijalari;

hamkorlik va mas’uliyatni kuzatish mezonlari;

refleksiya yozuvlari va o‘zini o‘zi baholash;

o‘quvchi va pedagoglarning fikr-mulohazalari;

imkon qadar anonim shaklda yig‘ilgan umumlashtirilgan natijalar tahlili.

Baholash natijalari raqamli kontentni takomillashtirish, topshiriqlar murakkabligini moslashtirish va o‘quvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan yangi metodlarni ishlab chiqishda qo‘llanilishi lozim.

5. Amaliy model: “Raqamli mas’uliyat” geymifikatsiyalashgan ta’lim loyihasi

Yuqoridagi nazariy yondashuvlarni ta’lim amaliyotida qo‘llash uchun informatika fanidan “Raqamli mas’uliyat” nomli geymifikatsiyalashgan loyiha taklif etiladi.

Loyihaning maqsadi: o‘quvchilarda raqamli xavfsizlik, axborotni tanqidiy baholash, internetdagi muloqot madaniyati, mas’uliyatli qaror qabul qilish va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Ishtirokchilar: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7–9-sinf o‘quvchilari.

Davomiyligi: 4 ta mashg‘ulot, har biri 20–30 daqiqalik o‘yin yoki amaliy faoliyatdan iborat bo‘lishi mumkin.

Beshinchi yo‘nalish — ota-onalar bilan hamkorlik. Raqamli madaniyat, ekran vaqtini muvozanatli tashkil etish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va internetdagi xavf-xatarlarni aniqlash masalalarida ota-onalar uchun tushuntirish ishlari olib borish zarur.

Oltinchi yo‘nalish — natijalarni uzluksiz takomillashtirish. Raqamli kontentni bir marta yaratib, o‘zgartirmasdan foydalanish o‘rniga, o‘quvchilarning fikr-mulohazalari, monitoring natijalari va texnologik yangiliklar asosida uni muntazam ravishda yangilab borish lozim.

Muhokama

Ta’limda geymifikatsiyani qo‘llashning asosiy muammolaridan biri o‘yin elementlari va pedagogik maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Agar darsdagi asosiy e’tibor faqat ball to‘plash, reytingda yuqori o‘rin egallash yoki mukofot olishga qaratilsa, o‘quvchilar mazmunli o‘rganishdan ko‘ra tashqi rag‘batlarga ko‘proq yo‘nalib qolishi mumkin.

Yana bir muhim masala — raqamli tengsizlik. Barcha o‘quvchilar bir xil qurilma, internet tezligi yoki texnik imkoniyatga ega emas. Shu sababli geymifikatsiyalashgan kontentning muqobil, oflayn va kam resurs talab qiladigan shakllarini ham ishlab chiqish zarur.

Shuningdek, o‘quvchilarni ochiq reytinglarda taqqoslash ayrim hollarda ruhiy bosim yoki o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shaxsiy rivojlanishni kuzatish, individual yutuqlarni e’tirof etish va hamkorlikka asoslangan topshiriqlardan foydalanish bu xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentning samaradorligi o‘quvchining faqat texnologiyadan foydalanish darajasi bilan emas, balki uning real hayotda mas’uliyatli qaror qabul qilishi, boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi, axborotni tanqidiy baholashi va o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila olishi bilan ham baholanishi lozim. Demak, xalqaro tajribani milliy amaliyotga moslashtirish jarayonida inson manfaatlari, pedagogik maqsadlar va tarbiyaviy natijalar markaziy o‘rinda turishi kerak.

Xulosa. Ta’limda geymifikatsiyadan foydalanish raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Biroq uning haqiqiy samarasi o‘yin elementlarining ko‘pligi bilan emas, balki ta’lim va tarbiya maqsadlariga qay

darajada xizmat qilishi bilan belgilanadi. UNESCOning pedagoglar uchun AKT kompetensiyalari doirasi, Yevropa Ittifoqining DigComp raqamli kompetensiyalar modeli va Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik ta’limiga oid yondashuvlari geymifikatsiyalashgan kontentni ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo‘la oladi. Ushbu hujjatlar pedagogik sifat, raqamli savodxonlik, xavfsizlik, mas’uliyat va inklyuzivlik masalalariga tizimli yondashish imkonini beradi.

Maqola doirasida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi:

Geymifikatsiyalashgan raqamli kontentni yaratishda ta’limiy natijalar bilan bir qatorda, axloqiy, ijtimoiy va raqamli kompetensiyalar ham aniq belgilanishi lozim.

Xalqaro hujjatlardagi yondashuvlarni milliy ta’lim amaliyotiga moslashtirish uchun metodik tavsiyalar, sifat mezonlari va pedagogik baholash vositalarini ishlab chiqish zarur.

O‘quvchilarni faqat ball va reytinglar asosida baholash o‘rniga, individual rivojlanish, hamkorlik, mas’uliyat va refleksiyani ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Raqamli kontentni joriy etishda axborot xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, inklyuzivlik va yoshga moslik ustuvor talablar sifatida qaralishi kerak.

Geymifikatsiyaning samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlari, tizimli monitoring va ta’limiy hamda tarbiyaviy natijalarni birgalikda baholash zarur.

Umuman olganda, shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni takomillashtirish texnologik yangilanish bilan cheklanmasligi, balki ta’limning insonparvarlik, axloqiy mas’uliyat va raqamli madaniyat tamoyillariga tayanishi lozim. Geymifikatsiya ana shu maqsadlarga xizmat qilgan taqdirdagina zamonaviy ta’limning samarali pedagogik vositasiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3.* Paris: UNESCO, 2018. https://www.unesco.org/en/digital-competencies-skills/ict-cft
2. Vuorikari, R., Kluzer, S., Punie, Y. *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens — With New Examples of Knowledge, Skills and Attitudes.* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. DOI: 10.2760/115376
3. Richardson, J., Milovidov, E., Schmalzried, M. *Digital Citizenship Education Handbook: Being Online, Well-being Online, Rights Online.* Council of Europe, 2022 edition. https://www.coe.int/en/web/education/-/digital-citizenship-education-handbook
4. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research.* Paris: UNESCO, 2023. https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research
5. Council of Europe. *Digital Citizenship Education: Resources for Educators and Policymakers.* https://www.coe.int/en/web/education/digital-citizenship-education

PISA TURIDAGI TOPSHIRIQLAR ASOSIDA MATEMATIKA TA’LIMIDA RAQAMLI KONTENTLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI ANIQLASH

Qalandarova Shaxnoza Olim qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktatanti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522597

Annotatsiya. *Maqolada matematika darslarida qo‘llaniladigan raqamli kontentlarning 8-sinf o‘quvchilariga pedagogik, psixologik va axloqiy ta’sirini baholash muammolari tahlil qilingan. Baholash mezonlarining yagona tizimi mavjud emasligi, ta’sirlarni o‘zaro farqlash qiyinligi va axloqiy jihatlarni o‘lchash vositalarining cheklanganligi asosiy muammolar sifatida ko‘rsatilgan. Ushbu muammolarni hal etish uchun PISA tipidagi topshiriqlarga asoslangan uch o‘lchovli baholash modeli hamda “Raqamli kontekst – Matematik tafakkur – Tanqidiy baholash” (RMT) texnologiyasi taklif etilgan. Shuningdek, tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, natijalarni statistik tahlil qilish va raqamli kontentlarni ekspertizadan o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli kontent, pedagogik va psixologik ta’sir, raqamli etika, PISA, matematik savodxonlik, RMT texnologiyasi, 8-sinf.*

Bugungi kunda matematika darslarida dinamik dasturlar, elektron jadvallar, video darslar, interaktiv testlar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish kengaymoqda. O‘zbekistonda ta’limni raqamlashtirish va uning sifatini xalqaro mezonlar asosida oshirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi [1]. Biroq raqamli kontent ta’lim samaradorligini avtomatik ravishda oshirmaydi, uning ta’siri tanlash va qo‘llash usullariga bog‘liq.

PISA-2022 natijalarida raqamli qurilmalar sabab chalg‘igan o‘quvchilarning matematik natijalari pastroq bo‘lgani qayd etilgan [3]. O‘zbekiston o‘quvchilarining matematik savodxonlik natijasi 364 ballni, OECD o‘rtacha ko‘rsatkichi esa 472 ballni tashkil etgan [4]. Bu raqamli resurslardan foydalanishda ularning ta’limiy, psixologik va axloqiy ta’sirini baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Raqamli kontentning **pedagogik ta’siri** bilim va ko‘nikmalar, **psixologik ta’siri** motivatsiya, diqqat va kognitiv yuklama, **axloqiy ta’siri** esa raqamli mas’uliyat, axborotga tanqidiy munosabat va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi bilan belgilanadi. Ushbu jihatlar multimedia orqali o‘qitish, kognitiv yuklama va raqamli madaniyatga oid ilmiy yondashuvlarda yoritilgan [5]. Biroq ularni birgalikda baholash, qisqa va uzoq muddatli natijalarni farqlash hamda axloqiy ta’sirni o‘lchash metodikasi yetarlicha takomillashmagan.

8-sinf matematika darslarida raqamli kontentlarning pedagogik, psixologik va axloqiy ta’sirini baholash muammolarini aniqlash hamda ularni PISA tipidagi kontekstual topshiriqlar va RMT pedagogik texnologiyasi asosida hal etish yo‘llarini asoslash.

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, konstruktivistik va tizimli yondashuvlar, kognitiv yuklama nazariyasi hamda raqamli etika tamoyillari tashkil etadi. Kompetensiyaviy yondashuv raqamli kontent ta’sirini o‘quvchining bilimni real vaziyatda qo‘llay olish darajasi orqali baholashni talab qiladi. Bu PISA konsepsiyasiga to‘liq mos keladi: PISA-2022 matematika ramkasi matematik savodxonlikni vaziyatni matematik shakllantirish, matematik usullarni qo‘llash hamda natijani talqin qilish va baholash jarayonlari orqali ifodalaydi. G.Brousseauning didaktik vaziyatlar nazariyasi esa raqamli kontent o‘quvchini tayyor javobga emas, balki mustaqil izlanishga undashi kerakligini asoslaydi [3].

Ilmiy adabiyotlar va maktab amaliyotini tahlil qilish natijasida raqamli kontent ta’sirini baholashda uchraydigan beshta asosiy muammo aniqlandi. Raqamli kontent ta’sirini baholashda yagona mezonlarning yo‘qligi, ta’sir omillarining o‘zaro bog‘liqligi, qisqa va uzoq muddatli natijalarni farqlash qiyinligi, o‘z-o‘zini baholashning subyektivligi hamda axloqiy ta’sirni aniqlash vositalarining yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Ularni bartaraf etish uchun kompleks mezonlar tizimini joriy etish, turli diagnostika vositalaridan foydalanish va takroriy baholashni tashkil etish zarur.

Shu asosda raqamli kontent ta’sirini baholashning uch o‘lchovli modeli ishlab chiqildi. Model pedagogik, psixologik va axloqiy o‘lchovlarni qamrab oladi. Pedagogik o‘lchov matematik savodxonlik, modellashtirish va raqamli vositalardan foydalanishni PISA formatidagi topshiriqlar orqali baholaydi. Psixologik o‘lchov motivatsiya, kognitiv yuklama va diqqat barqarorligini anketa hamda kuzatuv yordamida aniqlaydi. Axloqiy o‘lchov esa shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqiga rioya etish, manipulyativ axborotni aniqlash va akademik halollikni vaziyatli topshiriqlar orqali baholashga yo‘naltiriladi.

Mazkur model raqamli kontentning ta’lim natijalari, psixologik holat va axloqiy xulq-atvorga ta’sirini kompleks baholash hamda ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun ilmiy-metodik asos yaratadi.

Psixologik o‘lchovda kognitiv yuklama F. Paas tomonidan taklif etilgan to‘qqiz ballik subyektiv shkala asosida baholanadi. O‘quvchilar topshiriqdan so‘ng sarflagan aqliy kuchini baholaydilar. Ushbu ko‘rsatkich test natijalari bilan birgalikda tahlil qilinib, raqamli kontent samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi. Bir xil natijaga kamroq kognitiv yuklama bilan erishilishi kontentning samarali tashkil etilganligini ko‘rsatadi.

Axloqiy o‘lchovda raqamli vaziyatlarga oid topshiriqlar uch darajali rubrika asosida baholanadi: noto‘g‘ri qaror yoki muammoni aniqlamaslik — 0 ball; muammoni aniqlab, qarorni asoslay olmaslik — 1 ball; to‘g‘ri qaror qabul qilish va uni dalillar bilan asoslash — 2 ball. Masalan, so‘rovnoma natijalarini e’lon qilishda ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish zarurligini anglash yuqori

baholanadi. Bu yondashuv o‘quvchilarning axloqiy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llashini baholash imkonini beradi.

Raqamli kontent ekspertizasi to‘rt bosqichda amalga oshiriladi: ta’lim maqsadiga muvofiqligini aniqlash, matematik mazmun va PISA kontekstlarini baholash, multimedia vositalari hamda kognitiv yuklamani tahlil qilish, axloqiy talablar va axborot xavfsizligini tekshirish. Barcha mezonlarga javob beradigan kontentni dars jarayonida qo‘llash tavsiya etiladi.

Taklif etilgan model “Raqamli kontekst – Matematik tafakkur – Tanqidiy baholash” (RMT) pedagogik texnologiyasi bilan uyg‘unlashtirildi. U raqamli vaziyat bilan tanishish, matematik model tuzish va masalani yechish, natija hamda manbaning ishonchliligini tanqidiy baholash bosqichlarini qamrab oladi. Ushbu jarayon pedagogik natijalar, psixologik holat va axloqiy munosabatni kompleks o‘rganishga imkon beradi.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik va normativ manbalarni tahlil qilish, ekspert baholash, anketa, pedagogik kuzatuv, PISA formatidagi testlar, vaziyatli topshiriqlar, pedagogik tajriba-sinov va matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Raqamli ta’lim resurslarini pedagogik, psixologik va axloqiy mezonlar asosida ekspertizadan o‘tkazish hamda tavsiya etilgan resurslar ro‘yxatini ta’lim portalida e’lon qilish.

2. O‘qituvchilar uchun kontentning ta’lim maqsadi, kognitiv yuklamasi, manbalari va shaxsiy ma’lumotlar himoyasini tekshiruvchi nazorat varag‘ini ishlab chiqish.

3. Kontent samaradorligini test natijalari, motivatsiya va kognitiv yuklama ko‘rsatkichlari asosida baholash hamda kechiktirilgan nazorat o‘tkazish.

4. Matematika darslarida shaxsiy ma’lumotlar, mualliflik huquqi va sun’iy intellektdan halol foydalanishga oid vaziyatli topshiriqlarni qo‘llash.

5. O‘qituvchilar malakasini oshirish kurslariga raqamli kontent ta’sirini baholash va multimedia tamoyillariga oid amaliy modul kiritish.

6. Raqamli qurilmalardan maqsadli foydalanish qoidalarini belgilash va o‘quvchilarning chalg‘ishini kamaytirish choralarini ko‘rish.

O‘tkazilgan tadqiqot raqamli kontentning ta’lim jarayoniga ta’siri bir tomonlama emasligini ko‘rsatdi: to‘g‘ri tanlangan va metodik jihatdan asoslangan kontent matematik savodxonlik va motivatsiyani oshirsa, tanlovsiz qo‘llanilgan kontent diqqatni chalg‘itishi, kognitiv yuklamani oshirishi va o‘quvchilarda axborotga tanqidsiz munosabatni shakllantirishi mumkin. Shu bois raqamli kontent ta’sirini pedagogik, psixologik va axloqiy o‘lchovlarda yaxlit baholash zarur.

Raqamli kontent ta’sirini baholashdagi asosiy muammolar – yagona mezonlarning yo‘qligi, ta’sir turlarining o‘zaro bog‘liqligi, qisqa va uzoq muddatli

ta’sirni ajratish qiyinligi, o‘z-o‘zini baholashning sub’ektivligi va axloqiy ta’sirni o‘lchash vositalarining yetishmasligi aniqlandi. Ularni hal etish uchun PISA tipidagi kontekstual topshiriqlarga tayanuvchi, har bir o‘lchov uchun alohida ko‘rsatkich va diagnostika vositalariga ega uch o‘lchovli baholash modeli taklif etildi.

Modelning RMT pedagogik texnologiyasi bilan uyg‘unlashtirilishi raqamli kontentni nafaqat o‘qitish vositasi, balki o‘quvchilarda raqamli madaniyat, tanqidiy fikrlash va raqamli mas’uliyatni tarbiyalash vositasi sifatida qo‘llash imkonini beradi. Tadqiqotni davom ettirish yo‘nalishlari sifatida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalarining ta’sirini baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda diagnostika jarayonini raqamli platforma orqali avtomatlashtirish belgilandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – URL: https://lex.uz/docs/5030957
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. – URL: https://lex.uz/docs/5841063
3. OECD. PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption. – Paris: OECD Publishing, 2023. – DOI: https://doi.org/10.1787/a97db61c-en
4. Prensky M. Digital natives, digital immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No. 5. – P. 1–6.
5. Mayer R. E. Multimedia Learning. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
6. Ishmuhamedov R. J., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013.
7. Muslimov N. A., Usmonboyeva M. H., Sayfurov D. M., To‘rayev A. B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015.

PEDAGOGNING RAQAMLI IMIJINI QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH — UNING KASBIY MAQOMI VA IJTIMOIY NUFUZINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Karaboyeva Mahliyo Kodirjonovna
Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522662

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogning raqamli imijini qadriyatli yondashuv asosida shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari, uning kasbiy maqomi hamda ijtimoiy nufuzini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida pedagogning kasbiy kompetensiyasi, muloqot madaniyati, axloqiy mas’uliyati va ma’naviy qiyofasini namoyon etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Pedagog raqamli imijini rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish, raqamli muloqot odobiga rioya qilish hamda jamoatchilik ishonchini mustahkamlashning ahamiyati asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *pedagog, raqamli imij, qadriyatli yondashuv, kasbiy maqom, ijtimoiy nufuz, kasbiy kompetensiya, raqamli ta’lim muhiti, ma’naviy qiyofa, muloqot madaniyati.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования цифрового имиджа педагога на основе ценностного подхода, а также его значение для повышения профессионального статуса и общественного авторитета педагога. Анализируются возможности цифровой образовательной среды для демонстрации профессиональной компетентности, культуры общения, нравственной ответственности и духовного облика педагога. Обосновывается значимость опоры на национальные и общечеловеческие ценности, соблюдения этических норм цифрового общения и укрепления общественного доверия при формировании цифрового имиджа педагога.*

Ключевые слова: *педагог, цифровой имидж, ценностный подход, профессиональный статус, общественный авторитет, профессиональная компетентность, цифровая образовательная среда, духовный облик, культура общения.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of developing teachers’ digital image through a value-based approach and its significance in enhancing their professional status and social prestige. It analyzes the opportunities provided by the digital educational environment for demonstrating teachers’ professional competence, communication culture, ethical responsibility, and moral character. The article substantiates the importance of national and universal human values, adherence to digital communication ethics, and strengthening public trust in the process of developing teachers’ digital image.*

Keywords: *teacher, digital image, value-based approach, professional status, social prestige, professional competence, digital educational environment, moral character, communication culture.*

Jahon miqyosida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, virtual madaniyat ijtimoiy hayotning ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi hamda kiberpedagogika sohasining takomillashuvi ta’lim jarayonida pedagog shaxsining namoyon bo‘lish shakllarini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda pedagog nafaqat ta’lim muassasasida bilim beruvchi mutaxassis, balki raqamli makonda ham o‘zining kasbiy kompetensiyasi, ma’naviy qiyofasi, axloqiy pozitsiyasi va ijtimoiy mas’uliyati bilan namuna bo‘luvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan,

pedagoglarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati, ularda e’lon qilinayotgan kontentlar mazmuni va raqamli muloqot madaniyati jamiyatning pedagog kasbiga munosabati, ta’lim tizimiga bo‘lgan ishonchi hamda ta’lim jarayoni ishtirokchilarida shakllanadigan ijobiy hissiy munosabatlarga ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biriga aylanmoqda. Mazkur sharoitda pedagogning raqamli imijini shakllantirish jarayonida qadriyatli yondashuvdan foydalanish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki raqamli makonda tarqatilayotgan axborot va kontentlar nafaqat ma’lumot yetkazish, balki shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori, axloqiy mezonlari va ijtimoiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ham ega.

Pedagoglarning ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, kasbiy etika, halollik, adolat, mas’uliyat, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillarining aks etishi ularning raqamli imijini mazmunan boyitish bilan birga, pedagogik kasbning ijtimoiy nufuzini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunda pedagog tomonidan yaratiladigan raqamli kontentlarning mazmuni, ifoda uslubi, auditoriyaga ta’siri hamda ularda ilgari surilayotgan qadriyatlarning ta’lim-tarbiya maqsadlariga muvofiqligini o‘rganish muhimdir. Shuningdek, pedagoglarning raqamli imijini qadriyatli yondashuv asosida shakllantirish masalasi ta’lim tizimiga nisbatan ijobiy hissiy munosabatni rivojlantirish bilan ham uzviy bog‘liq. Pedagoglarning kasbiy yutuqlari, samarali pedagogik tajribalari, o‘quvchilarning rivojlanishiga qaratilgan tashabbuslari va ma’naviy-ma’rifiy faoliyatini aks ettiruvchi kontentlar jamoatchilikda ta’lim sohasi va pedagogik kasbga nisbatan hurmat, ishonch, qiziqish hamda ijobiy munosabatni shakllantirishga ko‘maklashishi mumkin. Biroq bunday natijaga erishish faqat kontentlar soni yoki auditoriya e’tiborining ortishi bilan belgilanmaydi; ularning mazmuniy sifati, qadriyatlar bilan uyg‘unligi, pedagogning kasbiy etika me’yorlariga rioya qilishi va raqamli muloqotdagi mas’uliyati bilan ham belgilanadi.[2]

J.S. Davisning 2016-yilda nashr etilgan Building a Professional Teaching Identity on Social Media: A Digital Constellation of Selves asarida ijtimoiy tarmoqlarning pedagog kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish, kasbiy tajriba almashish va turli auditoriyalar bilan muloqot qilishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Muallifning yondashuvidan kelib chiqib, pedagogning raqamli makondagi faoliyati tasodifiy axborot almashinuvi bilan cheklanmasligi, balki kasbiy maqsad, auditoriya ehtiyojlari va axborotning ishonchliligini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Bu yondashuv qadriyatli kontent yaratish, pedagogik tajribalarni ommalashtirish va pedagog kasbiga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi[4].

Yadi Supriadi, Ratu Sarah Pujasari va Ruslan Ruslan tomonidan 2022-yilda e’lon qilingan Teachers Digital Identity Management towards Their Current e-Professionalism: A Case in Indonesian EFL Context nomli tadqiqotda

pedagoglarning raqamli identifikatsiyasi va elektron kasbiyligi o‘rganilgan. To‘rt nafar ingliz tili o‘qituvchisi ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlarni tanlash, kasbiy rivojlanish faoliyati va raqamli identifikatsiya haqidagi xabardorlik masalalari tahlil qilingan. Mualliflar aniqlagan muhim jihatlardan biri — pedagoglarning raqamli identifikatsiyani boshqarish borasidagi tushuncha va tajribasi bir xil emasligidir. Bu esa pedagoglarni raqamli imijni ongli ravishda shakllantirishga, o‘z kontentlarining kasbiy va axloqiy mazmunini baholashga o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi[5].

Shuningdek, UNESCO tomonidan 2024-yilda e’lon qilingan Global citizenship education in a digital age: teacher guidelines qo‘llanmasida raqamli davrda ta’lim oluvchilarda bilim, qadriyat, ko‘nikma va mas’uliyatli munosabatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Qo‘llanmada pedagoglarning o‘quvchilarni jismoniy va raqamli muhitda axloqiy, mas’uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlashdagi o‘rni ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv pedagogning raqamli imijini qadriyatli mazmun bilan boyitish, raqamli muloqot madaniyatini rivojlantirish va ta’limga nisbatan ijobiy munosabatni qo‘llab-quvvatlash bilan bevosita bog‘liq. Raqamli kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi sharoitida milliy madaniyat, ma’naviy meros va tarbiya an’analarini saqlash hamda ularni zamonaviy avlodga yetkazish masalasi yangi mazmun kasb etmoqda. Virtual makon turli madaniyatlar, dunyoqarashlar va axborot oqimlari o‘zaro ta’sirlashadigan muhitga aylangani sababli pedagoglarning raqamli faoliyatini milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish zarurati ortib bormoqda. Bunday sharoitda pedagogning raqamli imiji uning shaxsiy yoki kasbiy qiyofasinigina emas, balki ta’lim-tarbiya jarayonida namoyon etadigan qadriyatlari, madaniy mansubligi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini ham ifodalovchi vosita sifatida qaralishi lozim[6].

Milliy madaniyat va tarbiyaning o‘ziga xosligini saqlash deganda, faqat tarixiy urf-odatlarni namoyish etish yoki an’anaviy marosimlarni yoritish tushunilmaydi. Bu, avvalo, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, ustozga ehtirom, halollik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlarni zamonaviy ta’lim mazmuni hamda raqamli muloqotda izchil namoyon etishni anglatadi. Ushbu qadriyatlarning raqamli kontentlarda hayotiy misollar, pedagogik tajribalar, o‘quvchilarning ijodiy ishlari, ma’rifiy videolar va interaktiv materiallar orqali yoritilishi ularning yosh avlod uchun tushunarli va amaliy ahamiyatga ega bo‘lishiga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, qadriyatli kontent yaratish pedagogning raqamli imijini shakllantirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Bunda kontentning mazmuni milliy madaniyatga mosligi, tarbiyaviy ahamiyati, ilmiy va axborot ishonchliligi, inson qadr-qimmatiga hurmat hamda zamonaviy auditoriya ehtiyojlariga muvofiqligi asosida baholanishi lozim. Milliy qadriyatlarni umuminsoniy tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish esa pedagogning raqamli faoliyatini tor doiradagi an’analarni targ‘ib qilish bilan cheklab qo‘ymasdan,

turli madaniyat vakillari bilan o‘zaro hurmat va muloqotga asoslangan holda rivojlantirish imkonini beradi. Demak, pedagoglarning raqamli imijini qadriyatli kontentlar orqali rivojlantirish milliy madaniy merosni raqamli avlodga yetkazish, tarbiyaviy g‘oyalarni zamonaviy shakllarda ommalashtirish, pedagog kasbiga nisbatan jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va ta’lim tizimining ijtimoiy nufuzini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq mazkur natijalarga erishish uchun qadriyatli kontent yaratish tasodifiy faoliyat emas, balki aniq maqsad, mazmun, auditoriya, kasbiy etika va samaradorlik mezonlariga tayangan tizimli pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi zarur.

Xulosa. Olib borilgan nazariy tahlil asosida pedagogning raqamli imijini qadriyatli yondashuv asosida rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ma’naviy-tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi istiqbolli yo‘nalish, degan xulosaga kelish mumkin. Raqamli makonda pedagog tomonidan yaratiladigan kontentlar uning kasbiy kompetensiyasi, muloqot madaniyati, axloqiy mas’uliyati va milliy qadriyatlarga munosabatini namoyon etadi. Shu sababli raqamli imijni shakllantirishda faqat texnologik ko‘nikmalar yoki tashqi jozibadorlikka emas, balki kontentning tarbiyaviy mazmuni, ma’naviy qiymati va ijtimoiy ta’siriga ham ustuvor ahamiyat berish zarur. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan raqamli kontentlar pedagogik tajribalarni ommalashtirish, yosh avlodda ijobiy axloqiy qarashlarni rivojlantirish, milliy madaniy merosga hurmatni mustahkamlash hamda pedagog kasbiga nisbatan ijobiy jamoatchilik munosabatini shakllantirish imkoniyatiga ega. Biroq bu imkoniyatlarning amaliy samarasi kontentning sifati, pedagogning raqamli savodxonligi, auditoriya bilan muloqot xususiyati va qadriyatlarning izchil namoyon etilishiga bog‘liq. Pedagoglar uchun milliy meros, ustoz-shogird an’analari, halollik, mehr-oqibat, kitobxonlik, vatanparvarlik, kasbiy etika va zamonaviy tarbiya masalalarini qamrab oluvchi kontent yo‘nalishlarini ishlab chiqish. Zamonaviy raqamli formatlardan foydalanish Qisqa ma’rifiy videolar, infografikalar, podkastlar, pedagogik voqealar tahlili va interaktiv materiallar orqali qadriyatlarni yoshlar uchun tushunarli shaklda yoritish; Raqamli etika mezonlarini joriy etish; Axborotning haqqoniyligi, o‘quvchilar shaxsiy ma’lumotlarining daxlsizligi, mualliflik huquqi, hurmatli muloqot va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik talablariga amal qilish; Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish; Malaka oshirish dasturlariga raqamli imijni boshqarish, qadriyatli kontent yaratish, media va axborot savodxonligi hamda auditoriya bilan samarali muloqot qilish bo‘yicha mashg‘ulotlarni kiritish. UNESCOning o‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari doirasi bu yo‘nalishda moslashtirish mumkin bo‘lgan manbalardan biridir. Shu bois pedagoglarning raqamli imijini shakllantirishda qadriyatli yondashuvning imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, ijtimoiy tarmoqlarda e’lon qilinayotgan kontentlarning pedagog kasbiga bo‘lgan munosabat va ta’lim tizimiga nisbatan ijobiy hissiy idrokni shakllantirishdagi rolini aniqlash

dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar pedagogning raqamli makondagi kasbiy va ma’naviy qiyofasini takomillashtirish, uning ijtimoiy nufuzini mustahkamlash hamda raqamli madaniyat sharoitida ta’lim-tarbiya jarayonining qadriyatli asoslarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O‘RQ-901-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. 2019-yil 31-dekabr, 1059-son.
4. Davis J.S. Building a Professional Teaching Identity on Social Media: A Digital Constellation of Selves. – Rotterdam: SensePublishers, 2016. – 116 p. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-702-3.
5. Supriadi Y., Pujasari R.S., Ruslan R. Teachers’ Digital Identity Management towards Their Current e-Professionalism: A Case in Indonesian EFL Context // Journal of Education, Language Innovation, and Applied Linguistics. – 2022. – Vol. 1, No. 1. – P. 45–55.
6. UNESCO. Global Citizenship Education in a Digital Age: Teacher Guidelines. – Paris: UNESCO, 2024. – 60 p. ISBN 978-92-3-100658-6.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ИСТОЧНИКИ В ВАРИАНТАХ ПЕРЕВОДНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТОГАЯ МУРАДА. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна
Преподаватель, Навоийский государственный университет, Навои, Республика Узбекистан
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522722

Аннотация: *В статье систематизируются лингвокультурные источники художественного мира Тагая Мурада и предлагается методика исследования их репрезентации в русскоязычных переводах. Рассматриваются фольклорная образность, этнографические реалии, формы обращения, фразеологические модели, символы земли и коня, народно-разговорная речь и ритмико-синтаксическая организация прозы. Разграничиваются переводной вариант и редакционная версия, предлагается многоуровневая матрица сопоставления оригинала и перевода. Выводы имеют теоретико-методологический характер; не заявляются результаты непроведённого корпусного эксперимента.*
Ключевые слова: *Тогай Мурад, лингвокультурология, художественный перевод, национальная картина мира, реалии, фольклор, переводческие трансформации, узбекский язык, русский язык.*
Annotatsiya: *Maqolada Tog‘ay Murod badiiy olamining lingvomadaniy manbalari tizimlashtirilib, ularning rus tilidagi tarjimalarda aks etishini tadqiq etish metodikasi taklif etiladi. Folklorga xos obrazlilik, etnografik realiyalar, murojaat shakllari, frazeologik modellar, yer va ot timsollari, xalq so‘zlashuv nutqi hamda nasrning ritmik-sintaktik tuzilishi tahlil qilinadi. Tarjima varianti va tahririy versiya o‘rtasidagi farqlar aniqlashtirilib, asl matn va tarjimani ko‘p bosqichli qiyosiy tahlil qilish matritsasi taklif etiladi. Tadqiqot xulosalari nazariy-metodologik xususiyatga ega bo‘lib, amalga oshirilmagan korpus tadqiqotining natijalari sifatida talqin etilmaydi.*
Kalit so‘zlar: *Tog‘ay Murod, lingvomadaniyatshunoslik, badiiy tarjima, milliy olam manzarasi, realiyalar, folklor, tarjima transformatsiyalari, o‘zbek tili, rus tili.*
Abstract: *The article systematizes the linguocultural sources underlying Togay Murod’s prose and proposes a framework for examining their representation in Russian literary translations. It focuses on folklore imagery, ethnographic realia, forms of address, phraseological patterns, symbolic images of land and horses, colloquial language, and rhythmic syntax. The study distinguishes independent translations from editorial versions and outlines semantic, stylistic, pragmatic and cultural criteria for parallel-text analysis. Its findings are methodological rather than claims of completed empirical comparison.*
Keywords: *Togay Murod, linguoculturology, literary translation, cultural realia, folklore, translation shifts, Uzbek, Russian.*

Художественный перевод является пространством встречи языковых систем и культурных способов интерпретации мира. Его задача не исчерпывается поиском словарных соответствий: переводчик воссоздаёт культурно обусловленную образность, социальные роли участников общения, интонационную структуру повествования и ценностную перспективу автора. В узбекско-русском переводе эти задачи приобретают особую остроту

вследствие различий грамматического строя, речевого этикета и ассоциативных систем двух языков.

Проза Тогая Мурада представляет значительный интерес для такого анализа. В её художественном строе существенны устно-повествовательная традиция, народный юмор, локальные формы речи, предметный мир сельской жизни, ритмическая организация фразы. Произведения «От кишнаган оқшом», «Ойдинда юрган одамлар» и «Отамдан қолган далалар» позволяют исследовать культурную семантику не только в отдельных словах, но и на уровне мотива, речевой характеристики и композиции. Сведения об изданиях оригиналов и русском сборнике «Тарлан» подтверждаются библиографическими каталогами [7–9].

Актуальность работы определяется потребностью в воспроизводимой методике, которая позволила бы описывать культурно маркированные элементы оригинала и оценивать их судьбу в переводе без подмены текстового анализа общими суждениями о «национальном колорите». Цель исследования — типологизировать лингвокультурные источники прозы писателя и разработать систему параметров их сопоставления с русскими переводами. Объект — оригинальные и переводные художественные тексты; предмет — способы репрезентации национально-культурной семантики и художественной функции языковых единиц.

Под лингвокультурным источником в настоящей работе понимается культурная практика, традиция, система представлений либо коммуникативная норма, из которой художественная единица получает дополнительное значение. Источник не следует отождествлять с самой единицей: например, слово обращения является языковым выражением, тогда как возрастная иерархия и нормы уважения образуют его культурную основу. Такое различение позволяет связать текстовую форму с историко-социальным контекстом.

Лингвокультурологическая перспектива опирается на исследования культурной коннотации и фразеологической семантики В. Н. Телия [3], положения В. А. Масловой о языке как носителе культурной информации [4], концепцию межкультурной коммуникации С. Г. Тер-Минасовой [5]. Переводоведческий инструментарий включает разграничение эквивалентности и адекватности, анализ трансформаций и учёт прагматического эффекта, разработанные в трудах В. Н. Комиссарова [1] и А. В. Фёдорова [2]. Классификация реалий соотносится с подходом С. Влахова и С. Флорина [6].

Методы исследования — описательный, контекстуальный, компонентный, функционально-стилистический и сравнительно-сопоставительный анализ; дополнительно применяется моделирование

процедуры разметки параллельного корпуса. Статья не приписывает конкретным переводчикам решений, которые не были проверены по печатным страницам. Иллюстративные узбекские выражения ниже служат демонстрацией методики и не выдаются за дословные цитаты из произведений.

При создании корпуса необходимо фиксировать произведение, язык, год и место издания, переводчика, редакцию, номер страницы и границы контекста. Для русского сборника «Тарлан» (2018) указаны переводчики Сухбат Афлатуни, В. Муратханов и Г. Власов [9]; распределение конкретных текстов по переводчикам устанавливается по титульным данным соответствующих разделов издания.

Первую группу образуют фольклорно-повествовательные источники: традиции дастана, пословично-поговорочная речь, формульные повторы, ритм устного рассказывания. Их значение проявляется не только в тематике, но и в характере авторского синтаксиса. В переводе передача предметного смысла без воспроизведения повторов способна сделать речь более нейтральной и ослабить впечатление устного повествования.

Вторую группу составляют этнографические и предметно-бытовые источники. Наименования одежды, пищи, утвари, традиционных состязаний, обрядов и хозяйственных практик несут информацию о материальной культуре. Их перевод требует выбора между заимствованием, пояснением, описанием и функциональным аналогом. При этом сохранение чужой формы само по себе ещё не гарантирует понятности культурной функции предмета.

Третья группа — социально-коммуникативные источники, связанные с возрастной и семейной иерархией, уважительными обращениями, благопожеланиями, речевыми запретами и косвенными способами оценки. Для узбекской культуры важны обращения ака, опа, ота, она, болам, способные выходить за пределы буквального родства. Их значение устанавливается по статусу адресата, ситуации и интонации.

Четвёртая группа — фразеологические и образно-оценочные источники. Фразеологизм объединяет переносное значение, образную мотивировку и стилистическую окраску. При замене узбекской идиомы русским устойчивым выражением может сохраняться коммуникативная цель, но изменяться исходная метафорическая модель. Именно поэтому следует раздельно оценивать семантическую, образную и прагматическую эквивалентность.

Пятая группа включает символико-ценностные источники: землю, коня, труд, дом, родовую память, достоинство. В романе «Отамдан қолган далалар» образ земли соотносится с историей крестьянского труда и наследованием жизненного опыта; в повести «От кишнаган оқшом» конь формирует важный предметно-образный центр. Конкретная интерпретация каждого мотива

должна выводиться из его повторяемости и связей в тексте, а не из заранее приписанного символу универсального значения.

Шестая группа — регионально-речевые и индивидуально-авторские источники. Диалектизмы, разговорные частицы, неполные конструкции и авторские словообразовательные решения участвуют в создании голосов персонажей. Механическое использование русских диалектизмов несёт риск ложной локализации: читатель может связать узбекского героя с определённой русской территорией. Более продуктивно искать функциональный баланс разговорности и национальной маркированности.

Перевод культурно маркированной единицы может строиться через транскрипцию или транслитерацию, кальку, описание, родо-видовую замену, функциональный аналог, компенсацию либо опущение. Эти приёмы не образуют шкалу от «хорошего» к «плохому»: их уместность зависит от локальной функции единицы и от того, как решение действует на протяжении всего произведения.

Например, обозначение традиционной одежды чопон допускает передачу через заимствование «чапан» с пояснением или через родовое «верхняя одежда»; второй вариант доступнее, но менее конкретен. Узбекское обращение ака в одних случаях может быть передано как «старший брат», а в других — как уважительное обращение, не связанное с родством. Выражение кўнгли тоғдек кўтарилди может быть передано русским «воспрянул духом», но при этом исчезнет образ горы. Примеры являются языковыми моделями, а не проверенными парами из конкретных изданий Мурада.

Предлагается оценивать каждую пару «оригинал — перевод» по шести параметрам: денотативная точность; культурная специфичность; образная структура; регистр и экспрессия; прагматическая функция; связь с авторским ритмом и системой повторов. В карточке анализа следует отмечать, какой параметр сохранён, изменён или компенсирован в соседнем контексте. Такая процедура делает интерпретацию прозрачнее и уменьшает произвольность экспертных выводов.

Существенно различать независимые переводы одного текста и редакционные варианты одного перевода. Если два русских издания воспроизводят одну переводческую работу с небольшими правками, их сравнение выявляет редакционную историю, но не конкуренцию двух переводческих стратегий. Поэтому установление текстологического статуса варианта должно предшествовать подсчёту переводческих решений.

Для систематизации данных может применяться матрица «источник — единица — функция — способ передачи — потери/компенсации». Единицей выборки рекомендуется считать минимальный контекст, достаточный для распознавания культурной функции: иногда это слово, иногда реплика, а для

символического мотива — несколько связанных эпизодов. Принудительное сведение всех наблюдений к отдельному слову искажает картину художественного перевода.

Существенная часть культурной специфики художественного текста заключена в способе говорения. Повтор глагольной формы, параллелизм, цепочка коротких фраз, эмоциональные восклицания и вопросно-ответные конструкции способны моделировать устную интонацию. В прозе, ориентированной на народное рассказывание, ритм участвует в создании художественного образа не менее активно, чем лексика.

При переводе узбекского предложения на русский синтаксическая перестройка нередко обусловлена типологическими различиями языков. Однако необходимая грамматическая трансформация не тождественна стилистической нейтрализации. Переводчик может изменять порядок слов, сохраняя число смысловых тактов, повторяющуюся конструкцию или интонационный акцент. Анализ должен разграничивать обязательные изменения и факультативные стилистические решения.

Практическая процедура включает выделение ритмических сегментов оригинала, подсчёт повторов, описание синтаксического параллелизма и сопоставление с русской версией. Для проверки результатов полезно читать оба фрагмента вслух и учитывать паузацию. Акустическое впечатление при этом остаётся вспомогательным методом и должно сопровождаться формальным описанием языковых средств.

На первом этапе формируется библиографически проверенный список произведений и переводов. На втором этапе тексты сегментируются по абзацам и репликам, устанавливаются соответствующие фрагменты, фиксируются пропуски и перестановки. На третьем этапе составляется реестр культурно маркированных единиц с указанием типа источника, контекста и функции. На четвёртом этапе кодируются переводческие приёмы и наблюдаемые изменения.

Для повышения надёжности исследования рекомендуется использовать двух независимых экспертов при классификации неоднозначных случаев. Расхождения обсуждаются по заранее определённым критериям; при достаточном объёме корпуса возможно рассчитывать коэффициент согласованности. Частотные показатели следует приводить как долю от числа размеченных единиц, а не как долю от всех слов текста, если задача связана именно с переводческими решениями.

Сравнение результатов по произведениям требует учёта жанра, повествовательной перспективы и состава персонажей. Например, высокий удельный вес обращений в диалогической повести не означает автоматически большей «культурности» текста по сравнению с романом, в котором

культурная информация преимущественно передаётся через повествовательную символику. Количественные данные нуждаются в функциональном толковании.

Ограничением настоящего исследования является отсутствие полностью выверенного параллельного корпуса и постраничной выборки. Поэтому предложенная типология рассматривается как рабочая аналитическая модель, подлежащая проверке на конкретных переводах. Её ценность заключается в операционализации понятий и в разграничении наблюдаемого текстового факта и исследовательской интерпретации.

Рассмотренный материал показывает, что лингвокультурный источник не сводится к перечню экзотических слов. Культурное содержание может сохраняться при отсутствии реалии и, наоборот, утрачиваться при формальном сохранении национального термина. Следовательно, центральным объектом переводческого анализа должна становиться функция единицы в художественной системе.

Для произведений Тогая Мурада особенно перспективно изучение взаимосвязи фольклорного ритма и социального голоса героя. Перевод, сохраняющий бытовые реалии, но выравнивающий интонацию, может создавать иную модель повествователя. Напротив, передача разговорного ритма при умеренном количестве заимствований способна поддерживать культурную узнаваемость произведения.

Предлагаемый подход также позволяет различать культурную адаптацию и культурную утрату. Адаптация является осмысленной стратегией, когда переводчик перестраивает средство ради сходного художественного воздействия; утрата констатируется тогда, когда значимая функция исчезает без компенсации. Оценка должна опираться на последовательность решений в тексте, а не на единичное расхождение.

Практическая значимость модели связана с возможностью её использования в курсах сопоставительного языкознания, теории перевода, лингвокультурологии и стилистики. Разметка параллельных фрагментов может служить основой для учебных заданий, диссертационного корпуса и электронного глоссария культурно маркированных единиц.

Теоретический вывод состоит в том, что адекватность передачи национального художественного мира нельзя устанавливать по одному признаку буквальной точности. Необходимо исследовать соотношение предметного значения, культурной функции и авторской поэтики. Методологическая новизна предлагаемой схемы заключается в последовательном переходе от выявления культурного источника к фиксации его языкового выражения, переводческого решения и функционального результата.

Следующий этап исследования — формирование проверенного корпуса оригинальных произведений Тогая Мурада и конкретных русских переводов, постраничное сопоставление фрагментов, экспертная разметка и анализ частотности трансформаций. Только после такой проверки возможно формулировать эмпирические выводы о переводческих предпочтениях отдельных авторов русских версий.

Список литературы

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — М.: Высшая школа, 1990.
2. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). — М.: Высшая школа, 1983.
3. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово/Slovo, 2000.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. — М.: Международные отношения, 1980.
7. Мурод Т. От кишнаган оқшом: қиссалар. — Тошкент: Шарқ, 1994. — 460, [1] с.
8. Мурод Т. Отамдан қолган далалар: роман. — Тошкент: Шарқ, 1994. — 272 б.
9. Мурад Т. Тарлан / пер. с узб. С. Афлатуни, В. Муратханова, Г. Власова. — М.: РИПОЛ классик, 2018. — 318 с.
10. Давронова Ш. Тоғай Мурод ижодида фольклор анъаналари // Ўзбек тили ва адабиёти. — 2003. — № 2.
11. Национальные и общечеловеческие традиции, характерные для стиля Тогая Мурада // Международный журнал «Искусство слова». — 2023. — Т. 6, № 2. — URL: https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/7811 (дата обращения: 14.10.2026).
12. Российская государственная библиотека. Каталожная запись: Мурод Т. От кишнаган оқшом. — URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01009420995 (дата обращения: 14.10.2026).

LIRO-EPIK DOSTONLARNING RAQAMLI TA’LIM MUHITIDAGI PEDAGOGIK, ESTETIK VA MADANIY SALOHIYATI

Ж.Байниязов
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали ассистент ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522790

Annotaciya: *Достонларнинг тарбиявий салоҳиятини янада бойитади: қаҳрамонлик достонлари ёшларда ватанпарварлик ва мардлик туйғусини, романик достонлар садоқат ва инсонпарварлик ғояларини, тарихий достонлар эса миллий ўзликни англаш ҳиссини шакллантиришга хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, лиро-эпик достонларни бир қолипдаги дидактик восита сифатида эмас, балки ҳар бири ўзига хос педагогик функцияга эга бўлган тизимли маънавий мерос сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Мақолада лиро-эпик достонларнинг педагогик, эстетик ва маданий салоҳияти тадқиқот қилинди.*

Калт сўзлар: *лиро-эпик достон, бадиий тасаввурлар, бадиийлик, педагогик жиҳат, фольклоршунос, замонавий педагогика, ватанпарварлик*

Халқ оғзаки ижодининг энг йирик ва мураккаб жанрларидан бири бўлган достон ўзида халқнинг тарихий тафаккури, дунёқараши, ахлоқий-эстетик идеаллари ва бадиий тасаввурларини мужассам этган синкретик санъат намунаси ҳисобланади. “Достон” сўзининг форс тилидан кириб келгани ва “қисса”, “ҳикоя”, “тарих” маъноларини англатиши бежиз эмас — бу жанр ўз табиатига кўра тарихийлик, бадиийлик ва ахлоқийликни узвий бирлаштиради [1]. Филология фанлари доктори, профессор М.Саидовнинг таърифича, оғзаки ижоддаги достонлар шеърий ва насрий парчалардан иборат бадиий матн бўлиб, бу хусусият уларни ёзма адабиёт намуналаридан — жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ёки Навоийнинг “Хамса”сидаги достонлардан — фарқлаб турувчи муҳим белгидир [1]. Демак, лиро-эпик достон тушунчаси ўзида икки хил бадиий тизимни — эркин оғзаки ижрочилик анъанасини ва қатъий шеърий-услубий тартибни — уйғунлаштиради, бу эса уни педагогик жиҳатдан ўзгарувчан ва турли ёш гуруҳларига мослаштириш мумкин бўлган ноёб восита сифатида намоён этади.

Фольклоршунос олимларнинг таъкидлашича, достон жанридаги асарлар сўз санъати, куйчилик, ҳофизлик, бадиий ўқиш, нотиқлик ва актёрлик санъатларининг уйғун намоён бўлишини ифодалайдиган синкретик ҳодиса ҳисобланади [2]. Бу синкретиклик достонни оддий бадиий матндан фарқли ўлароқ, ёшларга бир вақтнинг ўзида бир нечта таъсир каналлари — эшитиш (мусиқа, оҳанг), кўриш (ижрочининг ҳаракати, мимика) ва ҳиссий-семантик идрок (сюжет, образлар) — орқали таъсир кўрсатиш имкониятига эга мураккаб тарбия воситасига айлантиради. Айнан шу кўп қиррали таъсир

механизми лиро-эпик достонларни замонавий педагогикада қўлланиладиган мультисенсор таълим воситалари билан бир қаторга қўйиш имконини беради.

Мазкур жанрий хилма-хиллик достонларнинг тарбиявий салоҳиятини янада бойитади: қаҳрамонлик достонлари ёшларда ватанпарварлик ва мардлик туйғусини, романик достонлар садоқат ва инсонпарварлик ғояларини, тарихий достонлар эса миллий ўзликни англаш ҳиссини шакллантиришга хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, лиро-эпик достонларни бир қолипдаги дидактик восита сифатида эмас, балки ҳар бири ўзига хос педагогик функцияга эга бўлган тизимли маънавий мерос сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, туркий халқлар достончилигининг қиёсий таҳлили шуни кўрсатадики, лиро-эпик сюжетлар — масалан, қозоқ халқининг “Қозиз Кўрпеш — Баён сулув” достони ёки умумтуркий “Тоҳир-Зуҳра” достони — ўзбек, туркман ва татар халқлари орасида ўхшаш сюжет ва образлар тизими асосида тарқалган бўлиб, бу умумтуркий эстетик-ахлоқий қадриятларнинг барқарорлигидан далолат беради [3].

Ж.Эшонқулов ўзининг “Алпомиш” достони бўйича тадқиқотларида эпик анъананинг маросимий илдизларини очиб бериш баробарида, достоннинг қирқдан ортиқ вариант ва версияда сақланиб қолгани унинг халқ ҳаётидаги узвий ва барқарор ўрнидан далолат беришини таъкидлайди. Бундай кўп вариантлилик, ўз навбатида, достоннинг ҳар бир авлод учун янгича педагогик-эстетик идрок этилиш имкониятини сақлаб қолганини кўрсатади.

Лиро-эпик достонларнинг тарбиявий имкониятлари, аввало, уларда мужассамлашган ахлоқий-эстетик идеаллар — мардлик, садоқат, инсонпарварлик, адолат ва гўзаллик тушунчалари орқали намоён бўлади. “Алпомиш” достони мисолида кўрсатилганидек, бундай асарлар ёшларда шарқона одоб-ахлоқ меъёрларига мос хислатларни тарбиялаш билан бирга, уларда халқлар ўртасидаги умуминсоний қадриятларни ҳам тараннум этади. Шу билан бирга, қорақалпоқ халқининг “Қирқ қиз” достони алоҳида эътиборга лойиқ: бахши Қурбонбой Тожибоевдан ёзиб олинган ушбу достонда қизлар жамоасининг ватанини чет эл босқинчиларидан ҳимоя қилиши тасвирланиб, у нафақат қаҳрамонлик, балки аёл образи орқали жасорат ва ватанпарварликни тараннум этувчи ноёб намуна сифатида қорақалпоқ достончилигида алоҳида ўрин тутади. Бу мисол лиро-эпик достонларнинг гендер жиҳатдан ҳам мувозанатли тарбиявий салоҳиятга эга эканини кўрсатади — уларда нафақат эркак қаҳрамонлар, балки аёл образлари орқали ҳам мардлик ва фидойилик ғоялари намоён бўлади.

Бу ҳолат лиро-эпик достонларни нафақат миллий, балки умуминсоний тарбия воситаси сифатида ҳам қараш зарурлигини кўрсатади. Айни пайтда, эпос жанрининг эртак жанри билан ғоявий уйғунлиги бўйича олиб борилган қиёсий тадқиқотларда таъкидланганидек, бу икки жанр бир-бирини тарбиявий

жиҳатдан тўлдиради: эртак ёш болаларда дастлабки ахлоқий тасаввурларни шакллантирса, достон катта ёшдаги ўсмир ва ёшларда мураккаброқ ахлоқий-фалсафий тушунчаларни — масалан, шахс ва жамият, эрк ва масъулият муносабатларини — англатишга хизмат қилади [4]. Шу боис таълим-тарбия жараёнида достонлардан фойдаланишни ёш хусусиятларига мослаштирилган босқичма-босқич тизим сифатида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Достонларнинг миллий маънавий мерос тизимидаги ўрнини белгилашда шуни таъкидлаш лозимки, улар авлоддан-авлодга оғзаки шаклда ўтиб, халқнинг тарихий хотирасини сақлаш ва узатиш вазифасини бажарган ноёб маданий кодекс ҳисобланади. Айнан шу боис Ўзбекистон Республикасининг таълим-тарбия соҳасидаги меъёрий ҳужжатларида миллий маънавий меросдан тарбия жараёнида фойдаланиш алоҳида таъкидланади [5]. Достонлар нафақат тарихий манба, балки ёш авлодга миллий қадриятларни ҳиссий-эстетик йўл билан етказувчи жонли педагогик восита ҳамдир.

Достонларнинг эстетик тарбиядаги аҳамиятини назарий жиҳатдан асослашда, аввало, эстетик таъсир назариясининг илдизларига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ. Қадимги юнон файласуфи Аристотель ўзининг “Поэтика” асарида санъат асари инсон қалбида қўрқув ва раҳм-шафқат туйғулари орқали “катарсис” — яъни руҳий тозаланиш ва тарбиявий таъсир — ҳосил қилишини асослаб берган эди. Бу қадимий назария лиро-эпик достонларнинг таъсир механизмини тушунишда ҳам муҳим аҳамиятга эга: достонлардаги қаҳрамонларнинг синовлари, жасорати ва фидойилиги тингловчида ҳиссий-эстетик кечинма уйғотиб, уни маънавий жиҳатдан юксалтиради.

МДҲ педагогика фанида эстетик тарбия назарияси Б.Т.Лихачевнинг фикрича, шахснинг гўзалликни идрок этиш, тушуниш ва яратиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган яхлит тизим бўлиши лозим [6], бу эса лиро-эпик достонларнинг бадиий тили, оҳанги ва образлар тизими орқали амалга оширилиши мумкин бўлган вазифадир.

Ушбу назарий қарашларнинг қиёсий таҳлили шуни кўрсатадики, антик давр эстетик-фалсафий тафаккуридан (Аристотель) тортиб то замонавий психологик (Виготский) ва педагогик (Лихачев, Неменский, Read) назарияларгача бўлган илмий йўналишларда санъат ва фольклор орқали тарбиялаш ғояси узвий давомийликка эга. Миллий достончилик анъаналари билан ушбу назарий мерос уйғунлаштирилган ҳолда ёндашув ишлаб чиқиш илмий жиҳатдан долзарб ва методологик жиҳатдан асосли йўналишдир.

Юқорида баён этилган таҳлиллар асосида хулоса қилиш мумкинки, лиро-эпик достонлар ўзининг синкретик бадиий табиати, жанрий хилма-хиллиги, минтақавий бойлиги ва чуқур ахлоқий-эстетик мазмуни билан ёшларда эстетик ва маданий қадриятларни шакллантиришнинг бетакрор педагогик

воситаси ҳисобланади. Уларнинг таъсир механизми қадимий эстетик-фалсафий назариялардан (катарсис) тортиб замонавий психологик-педагогик концепцияларгача бўлган илмий негизга эга бўлиб, бу уларни тасодифий эмас, балки илмий асосланган тарзда тарбия жараёнига жалб этиш заруратини кўрсатади. Шу билан бирга, мавжуд тадқиқотларда бу салоҳият кўпроқ фольклоршунослик ва адабиётшунослик нуқтаи назаридан ўрганилган бўлиб, уни аниқ педагогик компонентлар, мезонлар ва технологиялар асосида тизимлаштирилган муаллифлик механизмига айлантириш масаласи алоҳида илмий ишланмани тақозо этади — бу эса мазкур тадқиқотнинг иккинчи бобида изчил ёритилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Оллоёров А. “Ўзбек лиро-эпик достонларининг ономастик, лексик-семантик хусусиятлари”: PhD диссертацияси автореферати. — Тошкент, 2019.
2. Bonk C.J., Graham C.R. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs. – San Francisco: Pfeiffer, 2006. – 624 p.
3. Толипов Ў. Қ., Рўзиева Д.И. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Тошкент, 2016. – 320 б.
4. Зиёмуҳамедов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технологиялар. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2001. – 192 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил, ЎРҚ-637-сон. — Тошкент, 2020.
6. Саидов М. Достон тушунчаси ва унинг филологик таърифи (Филология фанлари доктори, профессор М.Саидовнинг таърифи асосида) // Ўзбек тили ва адабиёти илмий журнали, 2020 йил, №4 сон

ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА: РАЗРАБОТКА МЕТАПРОМПТА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ ИГРЫ

Sabirova Madina Madaminovna
Lecturer, Perfect-university Email: sabirovamadina2002@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522848

Annotatsiya. *Maqolada generativ sun’iy intellekt yordamida rus tili bo‘yicha o‘quv materiallarini interaktiv ta’limiy o‘yinga aylantirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi o‘quv motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlaydigan, bilish faoliyatini faollashtiradigan va mustaqil mashq qilish imkonini beradigan raqamli vositalarni izlash bilan belgilanadi. O‘quv materiali bilan izchil ishlashni tashkil etuvchi metaprompt taqdim etiladi. U materialni tahlil qilish, didaktik parametrlarni aniqlashtirish, o‘yin ssenariysini tanlash va HTML-ilovani loyihalash bosqichlarini qamrab oladi. Amaliy jihatlar rus tili orfografiyasi va punktuatsiyasiga oid o‘quv materiallari asosida interaktiv ta’limiy o‘yin yaratish misolida yoritiladi. Ilova yaratish metodik tekshiruv o‘rnini bosmasligi, uning pedagogik samaradorligi esa alohida sinovdan o‘tkazilishi zarurligi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *generativ sun’iy intellekt, metaprompt, interaktiv ta’limiy o‘yin, o‘qitishning o‘yin metodlari, raqamli ta’lim texnologiyalari, rus tili, orfografiya, punktuatsiya.*

Аннотация. *В статье рассматривается применение генеративного искусственного интеллекта для преобразования учебных материалов по русскому языку в интерактивную образовательную игру. Актуальность исследования связана с поиском цифровых инструментов, поддерживающих учебную мотивацию, активизирующих познавательную деятельность и обеспечивающих самостоятельную практику. Представлен метапромпт, организующий последовательную работу с учебным материалом: его анализ, уточнение дидактических параметров, выбор игрового сценария и проектирование HTML-приложения. рактическая реализация представлена на примере создания интерактивной образовательной игры на основе учебных материалов по русской орфографии и пунктуации.. Подчёркивается, что генерация приложения не заменяет методической проверки, а его педагогическая эффективность требует отдельной апробации.*

Ключевые слова: *генеративный искусственный интеллект, метапромпт, интерактивная образовательная игра, игровые методы обучения, цифровые образовательные технологии, русский язык, орфография, пунктуация.*

Abstract. *The article examines the use of generative artificial intelligence to transform Russian-language learning materials into an interactive educational game. The relevance of the study lies in the search for digital tools that support learning motivation, stimulate cognitive activity, and enable independent practice. The article presents a metaprompt that organizes a structured workflow for processing educational materials, including material analysis, clarification of didactic parameters, selection of a game scenario, and design of an HTML application. The practical implementation is illustrated by the development of an interactive educational game based on learning materials on Russian spelling and punctuation. The article emphasizes that application generation does not replace methodological review and that its pedagogical effectiveness requires separate empirical testing.*

Keywords: *generative artificial intelligence, metaprompt, interactive educational game, game-based learning methods, digital educational technologies, Russian language, spelling, punctuation.*

Игра в методике преподавания русского языка выполняет дидактическую функцию: она помогает активизировать познавательную деятельность, организовать применение знаний и создать условия для анализа языковых явлений. В контексте компетентностно ориентированного обучения игровые задания могут побуждать учащихся не только воспроизводить правила, но и объяснять выбор написания, сопоставлять языковые варианты и исправлять ошибки. В образовательных документах Республики Узбекистан обозначены задачи развития качества образования и совершенствования подготовки обучающихся, что задаёт общий контекст для поиска эффективных форм учебной работы [1–3].

В методической литературе игра рассматривается как метод обучения иностранному языку [4; 5], педагогическая технология [6; 13], средство реализации игровых приёмов [7–9], основа практических игровых заданий по русскому языку [10], а также способ организации нетрадиционного урока [11; 12]. Эти работы описывают различные варианты включения игры в учебный процесс. Вместе с тем при переходе к цифровой среде возникает отдельная практическая задача: организовать не только игровое упражнение, но и последовательный процесс его проектирования на основе конкретного учебного источника. В предлагаемом подходе генеративный искусственный интеллект рассматривается не как самостоятельная педагогическая методика, а как инструмент подготовки и технической реализации игровых материалов.

Для решения этой задачи разработан метапромпт «Трансформатор учебных материалов в интерактивные веб-приложения». Он задаёт последовательность действий и помогает связать исходный учебный материал, цели обучения и параметры будущей игры. Реализация метапромта состоит из нескольких этапов

На первом этапе пользователь загружает учебник или его фрагмент в формате PDF, DOCX, в виде изображений страниц либо отдельных упражнений. ИИ анализирует доступный материал, определяет его тематическую структуру, выделяет правила и типы заданий, а также устанавливает возможности для игровой переработки. При работе с объёмным изданием уточняются разделы, которые необходимо включить в проект.

На втором этапе уточняются дидактические параметры: возраст и уровень подготовки учащихся, формируемые навыки, предполагаемые результаты, формат работы и временные ограничения. Это позволяет адаптировать игровую модель к конкретной аудитории и условиям занятия.

На третьем этапе предлагаются варианты сценария, например языковой детектив, интерактивный тренажёр с подсказками или квест с последовательным прохождением уровней. После выбора сценария

согласуются структура заданий, правила перехода, система обратной связи и способы поощрения.

На четвёртом этапе формируется HTML-приложение. В него могут включаться интерактивные задания, автоматическая проверка ответов, подсказки, возможность исправления ошибок, игровые награды и отслеживание прогресса. При этом необходимо проверять, соответствует ли содержание заданий исходному материалу и не искажены ли языковые правила.

Полная версия метапромпта «Трансформатор учебных материалов в интерактивные веб-приложения» доступна по ссылке: https://docs.google.com/document/d/1Let6JR0HptorB9TZs8tnH3KhcMgRdg_iNqwzYdbzPjo/edit?usp=sharing – или по QR-ниже (*QR-код Метопромта)*.

QR-код Метопромта

Практическая реализация метапромпта представлена в интерактивной игре «Малиновые тропинки: путешествие по стране русского языка» реализованная с помощью моделИ генеративного искусственного интеллекта ChatGPT (OpenAI, модель GPT-6). В качестве содержательной основы использованы темы пособия А. А. Штоля «Русский язык в таблицах. Орфография и пунктуация» [13]. Игровая среда оформлена как сказочное путешествие по карте страны русского языка и включает 49 тематических глав, посвящённых орфографии и пунктуации. В приложении предусмотрены памятки, задания, сюжетные испытания, планировщик и сохранение игрового прогресса.

Игровая механика предполагает последовательное прохождение тематических этапов. Обучающийся выполняет задания, получает обратную связь и может возвращаться к материалу для исправления ошибок. За успешные действия начисляются игровые награды – «малинки»; интерфейс отображает продвижение по маршруту. Такое построение создаёт условия для самостоятельной практики и самоконтроля, однако само наличие игровых элементов не позволяет автоматически заключить, что мотивация или учебные результаты повысились.

Технически продукт реализован как HTML-приложение с интерактивными элементами и механизмами отслеживания прогресса. Демонстрационная версия доступна по ссылке: https://deft-puffpuff-77dc4c.netlify.app/ или по QR-ниже (*QR-код Развернутого приложения*)

QR-код Развернутого приложения

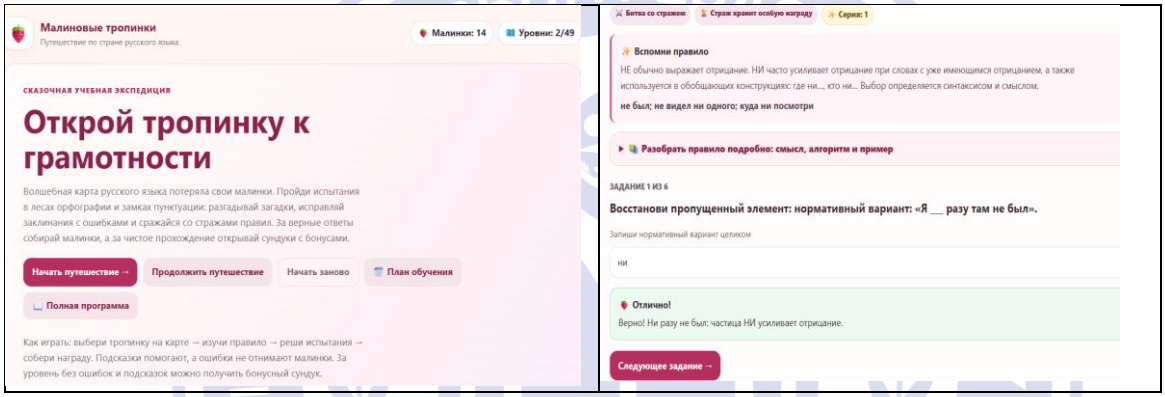

Рисунок 1. Примеры интерфейса интерактивной игры.

Разработанный метапромпт представляет собой алгоритм методически ориентированного взаимодействия с генеративным искусственным интеллектом, позволяющий преобразовывать учебные материалы в интерактивные игровые приложения. Его особенность заключается в объединении анализа исходного материала, уточнения дидактических параметров, выбора сценария и проектирования цифрового продукта в последовательный процесс. Практическая реализация на примере игры «Малиновые тропинки» демонстрирует возможность объединения языковых заданий, подсказок, игровых наград и отслеживания прогресса в единой цифровой среде**.** Методическая значимость подхода состоит в систематизации этапов разработки игры с помощью генеративного ИИ при сохранении ориентации на содержание учебного источника и цели обучения. Метапромпт может адаптироваться к другим темам и пособиям по русскому языку. Вместе с тем качество созданного приложения зависит от полноты исходных материалов, точности инструкций и последующей проверки заданий и ответов преподавателем. Для оценки педагогической эффективности необходима

апробация в учебной группе с анализом выполнения заданий, динамики учебных результатов и отзывов обучающихся.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 24 мая 2023 года № ПП-162 «О мерах по расширению охвата и повышению качества цифровых услуг, а также цифровой трансформации сфер, отраслей и регионов». URL: https://lex.uz/ru/docs/6472568
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года № УП-5847 «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года». URL: https://lex.uz/uz/docs/4545887.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 22 января 2022 года № УП-60 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы». URL: https://lex.uz/uz/docs/5841077.
4. Конышева, А. В. Игровой метод в обучении иностранному языку : учебно-методическое пособие для учителей общеобразовательной школы / А. В. Конышева. – Санкт-Петербург : КАРО, 2008. – 179 с.
5. Надирова, Г. Х. Методика применения игровых методов в обучении русскому языку в начальной школе / Г. Х. Надирова // Современная наука и исследования. – 2025. – Т. 4, № 9. – С. 202–207.
6. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие / Г. К. Селевко. – Москва : Народное образование, 1998. – 256 с. – ISBN 5-87953-127-9.
7. Букатов В. М., Ершова А. П. Я иду на урок. Хрестоматия игровых приёмов обучения: Кн. для учителя / В. М. Букатов, А. П. Ершова. – Москва : Первое сентября, 2000. - 220 с.0
8. Махмудова, Д. С. Игровые приёмы в обучении русскому как иностранному / Д. С. Махмудова, М. Махамаджонова, Р. Абдулазизова, М. Шарипова, Н. Тошходжаева // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – Т. 4, № 11. – С. 68–70.
9. Бессонова, Е. Б. Игровые приёмы на уроках русского языка : методическое пособие [Электронный ресурс]. – 2016–2017. – URL: https://infourok.ru/metodicheskoe-posobie-igrovie-priemi-na-urokah-russkogo-yazika-1530005.html (дата обращения: 10.10.2026).
10. Акишина, А. А. Игры на уроках русского языка : учебное наглядное пособие / А. А. Акишина, Т. Л. Жаркова, Т. Е. Акишина. – Москва : Русский язык, 1990. – 94 с.
11. Гафурова, Б. М. Нетрадиционные формы урока русского языка / Б. М. Гафурова // Мировая наука. – 2020. – № 5 (38). – С. 144–147.
12. Кудекина, Е. А. Нетрадиционные уроки русского языка при подготовке к ОГЭ / Е. А. Кудекина // Наука в мегаполисе. Science in the Megapolis. – 2019. – № 8 (16). – URL: https://mgpu-media.ru/issues/issue-16/methods-and-technologies-teaching/non-traditional-russian-lessons.html (дата обращения: 14.10.2026).Уминова, Н. В. Игровые технологии на уроках литературы в старших классах / Н. В. Уминова // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. – 2016. – № 3 . – С. 31–34.
13. Штоль А. А. Русский язык в таблицах. Орфография и пунктуация. – 7-е изд., испр. – Новосибирск: Норматика, 2012. – 64 с.

RAQAMLI MUHITDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING G‘OYAVIY ASOSLARI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Salimov Ma’ruf Eshdavlat o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti “Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrasining mustaqil tadqiqotchisi
tel: +99895-024-42-95 E-mail: smarufe1995@gamil.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522897

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish, vatanparvarlik hislarini tarbiyalash asnosida bevosita bu tuyg‘ularini va e’tiqodini uyg‘otishning g‘oyaviy asoslari, bu borada yurtimiz maktablari hamda jamoat tashkilotlari bilan olib borilayotgan hamkorligini tashkil etish faoliyati haqida fikr yuritilgan. Haqiqiy vatanparvar o‘quvchi-yoshlar bilishi lozim bo‘lgan tarbiyaviy fazilatlarga izoh berilgan.*
Kalit so‘zlar: *vatanparvarlik, harbiy vatanparvarlik, globallashuv, harbiy burch, milliy armiya, milliy manfaat, an’ana, qadriyat, vatanni himoya qilish.*

Yosh avlodning vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish va amalga oshirish muammosi hamma zamonlarda dolzarb ahamiyat kasb etgan. Vatanning kelajagini belgilash, taraqqiyotda yuksalish bevosita yosh avlodning Vatanni qanchalik sevishi, uni himoya qilishi va uning manfaatlari yo‘lida fido bo‘la olishiga bog‘liqdir.

Shu sabab vatanparvarlik va uni o‘stirish borasida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan, sohaga doir faoliyat ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Biroq zamon, tuzum, avlodlar dunyoqarashi o‘zgargani, ilgarilagani sari vatanparvarlik borasidagi harakatlarga ham yangicha ruh bag‘ishlanishi talab etiladi.

Avvalo, vatanparvarlik degan tushunchaga aniqlik kiritib olsak. Ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida vatanni suymakni yaxshi xulqlar sirasiga kiritib, quyidagicha ta’riflaydi: “Har bir kishining tug‘ulub o‘skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug‘ulgan, o‘sgan yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg‘usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o‘z vatanidan – uyuridan ayrilsa, o‘z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo‘lub, har vaqt dilining bir go‘shasida o‘z vatanining muhabbati turar”.

Bu ta’rifdan anglashiladiki, inson o‘z farog‘ati uchun ham “tug‘ulgan, o‘sgan yerini” nafaqat sevmog‘i, balki himoya qilmog‘i ham zarur bo‘ladi. Shu o‘rinda biz fikr yuritayotgan vatanparvarlik tushunchasi qamrovi harbiy vatanparvarlik darajasiga qadar kengayadi. Bu istiloh orqali inson nafaqat o‘zi ma’nan hamda moddiyatan birlashgan makonni sevishi, balki uning davlat chegarasi, hududi

daxlsizligi va bo‘linmasligi yo‘lida hissa qo‘shishi, jonini fido etishga ham tayyorligi anglashiladi.

Sobiq ittifoq davrida harbiy vatanparvarlik tushunchasi siyosiy qarashlar asosiga qurilgan, vatan sifatida SSR, aniqroq qilib aytganda, Rossiya manfaatlari ustuvor ko‘rilgan. “Hamma narsa Rossiya uchun” yashirin g‘oyasi singdirilgan. Shu nuqtayi nazardan ayrim olimlar harbiy vatanparvarlik tushunchasini axloqiy tarbiya qamrovida izohlasalar, ayrimlar g‘oyaviy-siyosiy tarbiya doirasida izohlaganlar.

Bizning fikrimizcha, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimi uzluksiz jarayon bo‘lib, unda siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, g‘oyaviy-mafkuraviy, madaniy-ma’rifiy tadbirlar to‘la qamrab olinishi kerak.

Chunki bugungi kunda globallashuv fonida g‘arbcha andoza asosida madaniy unifikatsiyalash, turli xalqlarning rang-barang madaniyatini inkor etish asnosida yagona jahon madaniyatini shakllantirishga bo‘lgan harakatlar, yoshlarni bir qolipga tushirish siyosati hamda turli yot va buzg‘unchi g‘oyalardan asrash bizdan ayni sohada tizimli ishlar olib borishni talab etmoqda. Yosh avlodning Vatanga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish, ularni o‘z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarish, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalash, bu borada muayyan konsepsion harakatni tashkil etish orqaligina biz yuqoridagi muammolarni hal etishimiz mumkin. Shu bilan birga, bu borada davlat organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlarning ko‘p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatini tashkil etish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Xavfsizlik kengashi yig‘ilishlaridagi nutqlarida va 14-yanvar – Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan yo‘llagan tabriklarida vatanparvarlik hamda harbiy-vatanparvarlik mavzusiga alohida urg‘u berilganligi tilga olinayotgan mavzuning muhimligini yana bir bor isbotlaydi.

Bugungi kunda oiladagi tarbiya muhitining susayib borayotganligi, ota-onalar o‘zlari sezmagan holda farzand tarbiyasini maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilari va maktab o‘qituvchilariga yuklab qo‘yayotganligi asosiy kamchiliklardan biri bo‘lmoqda. Yosh bolalar asosiy tarbiya ozuqasini o‘zlarining ota-onasi yoki bobo-buvilari, amaki-tog‘alaridan olmasliklari ham yoshlarning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, yoshlarning ma’naviy bo‘shlig‘i milliy qadriyatlar urf-odatlar orqali shakllanish o‘rniga, ommaviy madaniyat, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan turli rang-barang materiallar, foto va videolar, insonning ongiga ta’sir o‘tkazuvchi virtual o‘yinlar orqali to‘ldirilmoqda. Bir qarashda bu muammoga yechim topish osondek ko‘rinadi, ya’ni internet saytlari ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlardagi xabarlar va ma’lumotlarni to‘liq filtrlashning iloji yo‘q. Yoshlarni vatanparvar qilib tarbiyalashning usullaridan biri sifatida ota-onalarning farzand tarbiyasiga alohida e’tibor qaratishi, qayg‘urishi kerakligi va shu orqali vataniga muhabbat tuyg‘usini

paydo qilish, vatanparvarlik fikrlarni shakllantirishni ko‘rsatish mumkin. Buning uchun ommaviy axborot vositalarida g‘oyaviy-mafkuraviy immunitet ko‘rsatuvlarini efirga uzatish va ota-onalarga farzand tarbiyasini o‘rgatish bo‘yicha o‘quv markazlarini tashkil etish va maktablarda o‘quvchilarning uyali aloqalardan foydalanmaslik rejimi, ya’ni dars boshlanishidan oldin o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning uyali aloqa vositalarini yig‘ib olib, oxirgi dars soati tugaganidan so‘ng qaytarib berish, o‘zbek tarixi, o‘zbek ma’naviy qadriyatlari darslarini ko‘paytirish va turli xil metod, usullar orqali qiziqarli qilib o‘tish, chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik fanini faqat 10-11-sinf o‘qvchilariga emas, balki 8-sinfdan boshlab o‘qitish, chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik fanidagi ma’lumotlarni yangilash va boshqa qiziqarli ma’lumotlarni ko‘paytirish hamda chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik fanidagi amaliy darslarni ham ko‘paytirish, yoshlarni vatanparvarlik va harbiy vatanparvarlik sifatlarini paydo bo‘lishi harbiy kasbiga bo‘lgan qiziqishning paydo bo‘lishiga, ortishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Авлоний А. Танланган асарлар. 2 томлик. – Тошкент: Маънавият, 1998.
2. Негматов Б. Ўзбекистонда ҳарбий ишлар тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2010.
3. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Тошкент: Ўзбекистон, 2013.
4. Умаров Э., Абдуллаев М. Маънавият асослари. – Тошкент: Шарқ, 2005.
5. Bumber G. The Great Voghuls. – London, 1985.

ШАХС ТАРБИЯСИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН РАҚАМЛИ КОНТЕНТЛАРНИ ЯРАТИШ ВА АМАЛИЁТГА ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ТЕХНОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ: МИЛЛИЙ ТАРБИЯ МАЗМУНИДАГИ ПОДКАСТ ВА ВИДЕОКОНТЕНТЛАР МИСОЛИДА

Махмудов Абдувохид Хамидович
Андижон вилояти Кўрғонтепа туман 1 сон техникуми, махсус фан ўқитувчиси.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522982

Аннотация. *Мақолада шахс тарбиясига йўналтирилган рақамли контентларни яратиш ва амалиётга жорий этишнинг технологик механизмлари миллий тарбия мазмунидаги подкаст ва видеоконтентлар мисолида таҳлил қилинган. Шунингдек, миллий қадриятлар ва маънавий гояларни рақамли воситалар орқали етказиш, контентларни ишлаб чиқишда замонавий мультимедиа технологияларидан фойдаланиш, уларни таълим-тарбия жараёнига интеграция қилиш ҳамда педагогларнинг рақамли компетенцияларини ривожлантириш масалалари ёритилган.*

Калит сўзлар: *рақамли контент, шахс тарбияси, миллий тарбия, подкаст, видеоконтент, мультимедиа технологиялари, рақамли компетенция, технологик механизмлар, таълим-тарбия жараёни, инновацион таълим ресурслари.*

Аннотация. *В статье анализируются технологические механизмы создания и внедрения в практику цифрового контента, направленного на воспитание личности, на примере подкастов и видеоконтента национально-воспитательной направленности. Освещаются вопросы передачи национальных ценностей и духовно-нравственных идей посредством цифровых средств, использования современных мультимедийных технологий при разработке контента, его интеграции в образовательный и воспитательный процесс, а также развития цифровых компетенций педагогов.*

Ключевые слова: *цифровой контент, воспитание личности, национальное воспитание, подкаст, видеоконтент, мультимедийные технологии, цифровая компетентность, технологические механизмы, образовательный и воспитательный процесс, инновационные образовательные ресурсы.*

Abstract. *The article examines the technological mechanisms for creating and implementing digital content aimed at personal development and education, using podcasts and video content focused on national upbringing as examples. It discusses the delivery of national values and spiritual and moral ideas through digital media, the use of modern multimedia technologies in content development, the integration of digital content into educational and воспитательный processes, and the development of teachers’ digital competencies.*

Keywords: *digital content, personal development and education, national upbringing, podcast, video content, multimedia technologies, digital competence, technological mechanisms, educational and воспитательный process, innovative educational resources.*

Бугунги кунда рақамли технологиялар таълим тизимини тубдан ўзгартирмоқда ва билим бериш жараёнини ёшлар учун интерактив, қизиқарли ва самарали ташкил этиш имконини бермоқда. Шу билан бирга, рақамли муҳит шахс тарбиясига йўналтирилган миллий қадриятлар ва маънавий ғояларни тарғиб қилишда ҳам муҳим воситага айланмоқда. Миллий тарбия — бу ёш авлодни ўз халқининг тарихий мероси, маданий анъаналари, урф-

одатлари ва маънавий қадриятлари асосида тарбиялаш жараёнидир. Ҳар бир замонавий педагог ва таълим муассасаси раҳбари учун миллий тарбия мазмунидаги рақамли контентларни технологик жиҳатдан самарали ташкил этиш долзарб вазифа ҳисобланади [1].

Рақамли платформалар ва контентлар орқали миллий тарбия ғояларини ёш авлодга етказишнинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат: ўқувчиларнинг билим олиш жараёнига қизиқиши ва мотивацияси ошади, уларда миллий ўзлик ва маънавий қадриятларга ҳурмат шаклланади, шунингдек, индивидуал ва психологик ривожланиш хусусиятларига мос интерактив ресурслар орқали таълим-тарбия самарадорлиги оширилади. Подкаст ва видеоконтентлар бу жараёнда қулай воситалардан бири бўлиб, улар ёшларга маънавий ва билишга оид мазмунни бир вақтда етказиш имконини беради.

Бундан ташқари, рақамли контентларни яратиш жараёнида замонавий технологик ва инновацион ёндашувлардан фойдаланиш талаб этилади. Масалан, подкастлар орқали суҳбатлар, интервьюлар ва маънавий-маърифий дастурлар ёшларга етказилади, видеоконтентлар эса визуал ва аудио элементларни уйғунлаштириб, миллий анъаналар ва тарихий воқеаларни кўргазмали намойиш қилади. Шунингдек, бундай контентларга интерактив элементларни киритиш ёшларнинг мустақил фикрлашини ривожлантириш, ахборотни ўзлаштириш ва ижодий қобилиятларини оширишга ёрдам беради.

Шу боис, шахс тарбиясига йўналтирилган рақамли контентларни, хусусан, миллий тарбия мазмунидаги подкаст ва видеоконтентларни яратишнинг технологик механизмлари ҳамда уларни таълим-тарбия амалиётига самарали жорий этишнинг методологик асосларини ўрганиш илмий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Ушбу мақолада замонавий педагогик ёндашувларни рақамли технологиялар билан интеграциялаш жараёнидаги асосий босқичлар ва муаммолар таҳлил қилинади.

Подкаст ва видеоконтентлар рақамли таълим муҳитида ахборотни тез ва самарали етказиш имконини беради. Ушбу форматлар ёшларнинг ахборотни қабул қилиш хусусиятларига мос келади ва уларнинг таълим-тарбия жараёнига қизиқишини оширади.

Масалан, миллий тарбияга бағишланган подкастларда мутахассислар, педагоглар ёки жамоат арбоблари иштирокида суҳбатлар ташкил этиш мумкин. Бу орқали миллий қадриятлар, ахлоқий меъёрлар ва маданий анъаналар ҳақидаги маълумотлар тизимли ва қизиқарли шаклда тақдим этилади.

Видеоконтент эса визуал ва аудио элементларни бирлаштирган ҳолда миллий маданият, тарих ва урф-одатларни кўргазмали шаклда намойиш

қилиш имконини беради. Бундай контентлар ёшларда миллий ўзликни англаш ва маданий меросга ҳурмат туйғусини шакллантиришга хизмат қилади.

Рақамли муҳитда шахс тарбиясига йўналтирилган подкаст ва видеоконтентларни яратишда бир қатор технологик босқичлар муҳим аҳамиятга эга.

Контент концепциясини ишлаб чиқиш. Контент концепциясини ишлаб чиқиш жараёнида материалнинг тарбиявий ва педагогик йўналишига алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Подкаст ва видеоконтентларда миллий тарбия ғоялари қай шаклда акс эттирилиши аниқланади: улар миллий қадриятлар, тарихий мерос, урф-одатлар ва ахлоқий меъёрларни қамраб олиши керак. Шунингдек, контент ёшлар учун тушунарли ва қизиқарли бўлиши лозим, бу эса аудио, визуал ва интерактив элементлар орқали таъминланади. Масалан, подкастларда маънавий суҳбатлар, тарихий воқеалар ҳақида интервьюлар ёки ҳаётий мисоллар тақдим этилиши мумкин, видеоконтентларда эса анимация, инфографика ва визуал эффектлар орқали маълумотлар ёшларга самарали етказилади. Бундан ташқари, контентнинг формати, давомийлиги, услуби ва визуал хусусиятлари аудиториянинг ёш ҳамда когнитив хусусиятларига мос равишда танланиши унинг самарадорлигини таъминлайди [2].

Сценарий ва контент дизайни. Сценарий ва контент дизайни подкаст ва видеоконтент яратиш жараёнининг муҳим босқичларидан бири бўлиб, материал мазмунини тузиш, визуал ва аудио элементларни уйғунлаштириш ҳамда тарбиявий вазифаларни самарали етказиш имконини беради. Сценарий ишлаб чиқишда контентнинг мақсади, аудиториянинг ёши ва психологик хусусиятлари ҳисобга олинади. Масалан, бошланғич синф ўқувчилари учун қисқа ва интерактив видеороликлар ёки савол-жавоб элементлари билан бойитилган подкастлар самарали бўлса, юқори синф ўқувчилари ва коллеж ёшидаги ёшлар учун таҳлилий мазмундаги видеоматериаллар ва мураккаброқ аудиосюжетлар танланиши мақсадга мувофиқдир. Шу тариқа, сценарий аудиториянинг қизиқиши ва ахборотни қабул қилиш хусусиятларига мос равишда тузилади [3].

Контент дизайни эса сценарийда белгиланган ғоя ва тарбиявий мақсадларни визуал ҳамда аудио жиҳатдан ифодалашни қамраб олади. Унда график элементлар, анимация, инфографика ва визуал эффектлардан фойдаланиш орқали маълумотларни ёшлар учун тушунарли ва қизиқарли шаклда тақдим этиш таъминланади. Шунингдек, интерактив элементлар, овоз ва фон мусиқасини танлаш, субтитрлар ҳамда анимациялар контент самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бундай уйғунлаштирилган дизайн ёшларнинг миллий қадриятларни англашини осонлаштириб, уларнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади [4].

Техник воситалардан фойдаланиш. Подкаст ва видеоконтент яратишда замонавий техник воситалардан фойдаланиш контент сифати ва самарадорлигини белгилайди. Аудио ёзиш учун микрофонлар, аудио интерфейслар ва подкаст платформалари, видеоконтент учун эса камералар, дронлар, студия ёритиш ускуналари ва монтаж дастурлари асосий ўринни эгаллайди. Шунингдек, график дизайн ва анимация платформалари орқали видеоконтент визуал жиҳатдан бойитилиб, ёшлар учун қизиқарли ва тушунарли қилинади. Техник воситалардан тўғри фойдаланиш контент сифати, аудио ва визуал элементлар уйғунлиги ҳамда маълумотларни ёшларга самарали етказишни таъминлайди.

Шу билан бирга, техник воситалардан фойдаланишда педагоглар ва контент яратувчиларнинг рақамли компетенцияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Агар улар замонавий аудио-видео технологиялар ва мультимедиа платформаларидан самарали фойдалана олмаса, контентнинг визуал ва тарбиявий самараси пасаяди. Шунинг учун таълим муассасаларида педагогларнинг техник билим ва кўникмаларини ривожлантириш, уларни замонавий монтаж дастурлари, аудио ва видео студия ускуналари ҳамда интерактив платформалардан фойдаланишга ўргатиш муҳим ҳисобланади. Бу эса миллий тарбия мазмунидаги подкаст ва видеоконтентларни педагогик мақсадларга мувофиқ яратиш ва самарали тарқатишни таъминлайди.

Контентни тарқатиш ва интеграция қилиш. Тайёрланган подкаст ва видеоконтентнинг самарадорлиги унинг кенг аудиторияга етиб бориши ва таълим-тарбия жараёнига интеграция қилинишига боғлиқ. Контентни тарқатишда таълим платформалари, электрон кутубхоналар, мобил иловалар ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш мумкин. Масалан, подкастларни Spotify, Apple Podcasts ёки маҳаллий таълим платформаларида жойлаштириш, видеороликларни YouTube, Telegram каналлари ёки мактабнинг электрон ресурсларида тарқатиш орқали кенг аудиторияга етказиш мумкин. Бу воситалар ёшларнинг таълим-тарбия жараёнига қизиқишини ошириб, миллий қадриятлар ва тарбиявий ғояларни самарали етказиш имконини беради.

Шу билан бирга, контентнинг таълим-тарбия жараёнига интеграция қилиниши унинг самарадорлигини оширади. Подкаст ва видеоматериаллар дарс жараёнида интерактив ўйинлар, топшириқлар ва муҳокамалар билан уйғунлаштирилиши мумкин. Масалан, видеороликлар ёки аудиосюжетлардан сўнг савол-жавоб машғулотларини ташкил этиш, ишчи дафтарларда амалий машқлар бериш ёки онлайн викториналар орқали материални мустақил ўзлаштиришни таъминлаш мумкин. Шу тариқа, контент нафақат ахборот етказувчи восита, балки таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисмига айланади, бу эса ёшларнинг маънавий, интеллектуал ва ижтимоий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Подкаст ва видеоконтент яратиш жараёнида айрим муаммолар кузатилади. Жумладан, техник имкониятларнинг чекланганлиги, педагогларнинг рақамли компетенцияси етарли эмаслиги ва методик қўлланмаларнинг камлиги шулар жумласидандир [5].

Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун педагогларнинг рақамли технологиялар бўйича малакасини ошириш, таълим муассасаларида мультимедиа студияларини ташкил этиш ҳамда миллий тарбия мазмунидаги рақамли контентларни ишлаб чиқишни қўллаб-қувватлаш зарур.

Рақамли муҳитда шахс тарбиясига йўналтирилган контентларни яратишда подкаст ва видеоконтентлар муҳим восита ҳисобланади. Замонавий мультимедиа технологиялари орқали миллий қадриятлар ва маънавий меросни ёш авлодга самарали етказиш мумкин. Шунингдек, подкаст ва видеоконтентларни яратиш жараёнини технологик жиҳатдан тўғри ташкил этиш, педагогларнинг рақамли компетенцияларини ривожлантириш ва инновацион таълим ресурсларини жорий этиш шахс тарбияси самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Uzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomilashtirish chora-tadbirlari tugrisida"gi PK-5040 karori. https://lex.uz/docs/5344692
2.Jabborov, X.X., Samatova, S. G‘ Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari // Orienss. 2022. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarda-milliy-tarbiya-shakllanishining-psixologik-qonuniyatlari.
3. Куронов М. Хар бир ота-она педагог булиш керак. Макола. http: //www.adolatnashr.uz/uploads/ 17.0ila.2016. pdf.
4.Махмудов А.Х., Фефелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва // Современное образование (Узбекистан). 2019. №6 (79). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-puti-pedagogicheskogo-proryva
5.Махмудов А. Х. Компетентностный подход к подготовке магистров технических специальностей (методологические и дидактические аспекты): Монография //Т.: «Fan va texnologiya. – 2012.-168 б.

INTELLEKTUAL-VIZUAL TA’LIM MUHITI TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MOHIYATI VA EVOLYUTSIYASI

Muxammadxo‘jayeva Zuxra Raxmatullayevna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti, p.f.f.d.,PhD, dotsent
Bobomuxamedova Shoira Agzamdjan qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti, p.f.f.d.,PhD, dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522987

Annotatsiya. *Mazkur maqolada intellektual-vizual ta’lim muhiti tushunchasining pedagogik mohiyati, nazariy asoslari va tarixiy evolyutsiyasi tahlil qilingan. Ta’lim jarayonida intellektual faoliyatni vizual vositalar bilan uyg‘unlashtirish, raqamli texnologiyalar, multimedia resurslari, interaktiv modellar hamda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning didaktik ahamiyati yoritilgan. Intellektual-vizual ta’lim muhitining shakllanishi an’anaviy ko‘rgazmali ta’limdan raqamli, interaktiv va adaptiv ta’lim tizimlariga o‘tish jarayoni bilan bog‘liq holda izohlangan.*

Kalit so‘zlar: *intellektual-vizual ta’lim muhiti, pedagogik muhit, vizualizatsiya, raqamli ta’lim, multimedia, interaktiv ta’lim, sun’iy intellekt, bilish faoliyati, ta’limni individuallashtirish, refleksiya, pedagogik texnologiyalar.*

Аннотация. *В статье анализируются педагогическая сущность понятия интеллектуально-визуальной образовательной среды, её теоретические основы и историческая эволюция. Раскрывается дидактическое значение интеграции интеллектуальной деятельности с визуальными средствами в образовательном процессе, а также использования цифровых технологий, мультимедийных ресурсов, интерактивных моделей и возможностей искусственного интеллекта. Формирование интеллектуально-визуальной образовательной среды рассматривается в контексте перехода от традиционного наглядного обучения к цифровым, интерактивным и адаптивным образовательным системам.*

Ключевые слова: *интеллектуально-визуальная образовательная среда, педагогическая среда, визуализация, цифровое образование, мультимедиа, интерактивное обучение, искусственный интеллект, познавательная деятельность, индивидуализация обучения, рефлексия, педагогические технологии.*

Zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi, bilimlarni taqdim etish shakllarining takomillashuvi hamda ta’lim oluvchining o‘quv jarayonidagi faolligini oshirish zarurati bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda ta’lim samaradorligi nafaqat o‘quv materialining mazmuniga, balki uning qanday muhitda, qanday vositalar orqali va qanday pedagogik yondashuvlar asosida o‘zlashtirilishiga ham bog‘liq. Shu jihatdan intellektual-vizual ta’lim muhitini shakllantirish ta’lim nazariyasi va amaliyotining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

An’anaviy ta’limda bilimlarni o‘qituvchi tomonidan og‘zaki tushuntirish, matn, jadval, chizma va boshqa ko‘rgazmali vositalar orqali yetkazishga alohida e’tibor qaratilgan. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida vizual axborotni

yaratish, o‘zgartirish, modellashtirish va interaktiv tarzda o‘rganish imkoniyatlari kengaydi. Natijada ta’lim muhiti oddiy axborot uzatish vositalari majmuasidan o‘quvchining mustaqil bilish faoliyatini tashkil etuvchi va uning ehtiyojlariga moslashuvchi murakkab pedagogik tizimga aylanmoqda. [1; 2]

Intellektual-vizual ta’lim muhiti — ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, bilimlarni vizual shakllarda idrok etish va qayta ishlash, mustaqil fikrlash hamda ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik, axborotiy, texnologik va kommunikativ komponentlarning o‘zaro integratsiyalashgan tizimidir. Maqolaning maqsadi ushbu tushunchaning pedagogik mohiyatini ochib berish, tarixiy rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish va zamonaviy ta’limdagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

Intellektual-vizual ta’lim muhitida intellektual komponent fikrlash, tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish, muammolarni hal etish, bilimlarni tizimlashtirish va refleksiyani qamrab oladi. Vizual komponent esa bilimlarni rasm, diagramma, infografika, animatsiya, konseptual xarita, uch o‘lchamli model, simulyatsiya va boshqa ko‘rgazmali shakllar orqali ifodalashni anglatadi. Ularning uyg‘unligi ta’lim oluvchining axborotni shunchaki qabul qilishi bilan cheklanmay, uni faol qayta ishlashi va yangi bilimlarni shakllantirishiga imkon yaratadi[3].

Masalan, biologiya fanida hujayraning tuzilishini statik rasm orqali namoyish etish vizual idrokni qo‘llab-quvvatlasa, uch o‘lchamli interaktiv model hujayra organoidlarining tuzilishi va o‘zaro munosabatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Dasturlash fanida algoritmni blok-sxema ko‘rinishida ifodalash esa dastur bajarilish ketma-ketligini anglash, xatolarni aniqlash va algoritmik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Mazkur muhitning asosiy pedagogik xususiyatlari quyidagilardan iborat: bilish faoliyatini faollashtirish; bilimlarni tizimlashtirish; ta’limni individuallashtirish; interaktiv hamkorlikni rivojlantirish; refleksiv faoliyatni shakllantirish. Bunda vizual vositalar faqat ma’lumotni namoyish etish vazifasini bajarmaydi, balki tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarishga xizmat qiladi.

Intellektual-vizual ta’lim muhitini oddiy elektron resurslar yoki ko‘rgazmali vositalar majmuasi bilan tenglashtirish mumkin emas. Uning samaradorligi texnologiyalarning mavjudligi bilan emas, balki ularning pedagogik maqsadlar, o‘quv mazmuni, faoliyat turlari va baholash mexanizmlari bilan uyg‘unlashuvi orqali belgilanadi.

Intellektual-vizual ta’lim muhitini beshta o‘zaro bog‘liq komponent asosida tavsiflash mumkin. Maqsadli-motivatsion komponent ta’lim maqsadlari, kutilayotgan natijalar va motivatsiyani qamrab oladi. Mazmuniy komponent o‘quv materiallari, ilmiy tushunchalar va amaliy topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Texnologik-vizual komponent elektron darsliklar, infografikalar, animatsiyalar, interaktiv doskalar, raqamli modellar va sun’iy intellekt vositalaridan tashkil topadi.

Faoliyat-kommunikativ komponent hamkorlik, loyiha faoliyati va muammoli topshiriqlarni qamrab oladi. Baholash-refleksiv komponent esa natijalarni aniqlash, xatolarni tahlil qilish va keyingi o‘quv faoliyatini rejalashtirishga xizmat qiladi.

Intellektual-vizual ta’lim muhitini rivojlantirish ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muammolarni hal etish qobiliyati va refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunda texnologik imkoniyatlar pedagogik maqsadlar bilan muvofiqlashtirilib, ilmiy aniqlik, inklyuzivlik, axborot xavfsizligi va akademik halollik talablariga rioya etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Comenius, J. A. Didactica Magna. 1657. Elektron qidiruv: https://archive.org/search?query=Comenius+Didactica+Magna
2. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan, 1916. https://www.gutenberg.org/ebooks/852
3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. https://www.hup.harvard.edu/

RAQAMLI MUHITDA MUSIQA FANI ORQALI O‘QUVCHILARDA AXLOQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

Yuldashev G‘ayratjon Ne’matjon o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523003

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli muhitda musiqa fani orqali o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Milliy musiqa merosi, mumtoz va xalq musiqasi namunalarining tarbiyaviy mazmuni hamda ularni zamonaviy raqamli vositalar yordamida o‘rganish masalalari yoritiladi. Shuningdek, audio va videomateriallar, interaktiv topshiriqlar, elektron ta’lim resurslari va multimedia dasturlaridan foydalanishning o‘quvchilarning musiqiy idroki, estetik didi, tinglash madaniyati va axloqiy mushohadasini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalarni musiqa darslariga maqsadli integratsiya qilish zarurati asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli muhit, musiqa ta’limi, axloqiy madaniyat, milliy musiqa merosi, musiqiy tarbiya, raqamli texnologiyalar, audio-videomateriallar, multimedia resurslari, estetik did, tinglash madaniyati.*

Аннотация. *В статье анализируются педагогические возможности развития нравственной культуры учащихся посредством предмета музыки в цифровой среде. Рассматриваются воспитательное содержание национального музыкального наследия, образцов классической и народной музыки, а также возможности их изучения с использованием современных цифровых средств. Особое внимание уделяется значению аудио- и видеоматериалов, интерактивных заданий, электронных образовательных ресурсов и мультимедийных программ для развития музыкального восприятия, эстетического вкуса, культуры слушания и нравственного осмысления учащихся. Обосновывается необходимость целенаправленной интеграции цифровых технологий в уроки музыки.*

Ключевые слова: *цифровая среда, музыкальное образование, нравственная культура, национальное музыкальное наследие, музыкальное воспитание, цифровые технологии, аудиовидеоматериалы, мультимедийные ресурсы, эстетический вкус, культура слушания.*

Abstract. *This article examines how music education in a digital environment can develop students’ moral culture. It discusses the educational value of national musical heritage, including classical and folk music, and ways to study these works using digital tools. It highlights the role of audio and video materials, interactive tasks, electronic learning resources, and multimedia programs in developing musical perception, aesthetic taste, listening culture, and moral reflection.*

Keywords: *digital environment, music education, moral culture, national musical heritage, music upbringing, digital technologies, audio-video materials, multimedia resources, aesthetic taste, listening culture.*

Bugungi shiddatli davr barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim tizimida ham jahon miqyosida kechayotgan o‘zgarishlarga mos ravishda o‘qitishni taqozo etmoqda. Mamlakatimizning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida tub islohotlar amalga oshirilayotgan jarayonda jamiyatimizda milliy madaniyat va san’at, ma’naviyat va ma’rifat hamda taraqqiyot omillariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ota-bobolarimizdan meros bo‘lib kelayotgan bebaho milliy qadriyatlar va an’analarni imkon qadar to‘liq tiklash, tarixiy-madaniy yodgorliklarimizni,

jumladan, musiqiy merosimizni mufassal o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarning har tomonlama yetuk va barkamol bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qilish har bir ustozning dolzarb vazifasidir. Vatanparvar, fidoyi, tashabbuskor va ma’naviy yetuk avlodni shakllantirish, egallangan bilimlarni keyingi avlodlarga yetkaza oladigan komil shaxsni tarbiyalash asosiy maqsadlardan biridir. Milliy musiqa xalqimizning tarixiy hayoti, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va ma’naviy tajribasining so‘z hamda ohanglardagi o‘ziga xos ifodasidir. Bugungi kunda milliy o‘zlik va milliy g‘oya masalalariga alohida e’tibor qaratilayotgan bir sharoitda milliy musiqa vositasida o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni rivojlantirish, musiqiy merosimizni chuqur o‘rganish va uni raqamli muhit orqali keng targ‘ib qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Musiqa inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, ajdodlarimizdan asrlar davomida bizgacha yetib kelgan, sayqal topib, tadrijiy ravishda rivojlangan ma’naviy merosdir. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Najmiddin Kavkabiy, Darvish Ali Changiy kabi buyuk allomalarning risolalarida sozandalik san’ati, musiqani tinglash madaniyati va musiqa ilmi to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlar bayon etilgan. O‘rta Osiyo xalqlari tarixida musiqa va adabiyot yuksak darajada rivojlangan bo‘lib, milliy musiqiy meros og‘zaki an’analar va tarixiy manbalar asosida avloddan avlodga o‘tib kelgan. Ushbu meros tarkibida xalq qo‘shiqlari, dostonlar, maqom namunalari va turli marosimlarga oid musiqiy asarlar alohida o‘rin egallaydi. Ularning mazmunida xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, ezgulik, halollik, mehnatsevarlik va insonparvarlik kabi fazilatlar mujassam. Shu sababli mazkur musiqiy namunalarni raqamli ta’lim muhitida o‘rganish o‘quvchilarning musiqiy bilimlarini boyitish bilan birga, ularda axloqiy madaniyatni rivojlantirish imkonini ham beradi.

Jamiyatimizda milliy musiqani rivojlantirish va ta’lim jarayoniga tatbiq etish, shuningdek, yangi musiqiy asarlar yaratish o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Milliy musiqani qayta tiklash, o‘rganish va targ‘ib qilishda tarixiy xususiyatlarni hisobga olish o‘zbek xalqining tarixini, axloqiy qadriyatlarini va milliy ruhini asrab-avaylashda muhim ahamiyatga ega. Sharq mutafakkirlari Forobiy va Ibn Sino kabi Alisher Navoiy ham musiqaning cholg‘u va ashula shakllariga e’tibor qaratgan. So‘z va musiqa o‘zaro uyg‘unlashganda, ularning mazmuniy hamda badiiy ta’sir imkoniyatlari yanada kengayadi. Sharq mutafakkirlari qarashlarida musiqa insonning tafakkur qilishi, his-tuyg‘ularini anglash va ma’naviy kamolotga intilishiga ta’sir etuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa musiqa ta’limining o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlarga qiziqishni oshirish va estetik didni shakllantirishdagi ahamiyatini belgilaydi. Raqamli vositalar yordamida mumtoz musiqa namunalarini tinglash, ularning mazmunini tahlil qilish va tarbiyaviy xususiyatlarini muhokama etish ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda barcha fan va ta’lim sohalari qatori musiqa ta’limiga ham innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ulardan foydalanish orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari, jumladan, 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan oliy ta’lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqot hamda innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini yaratishga doir vazifalar ta’limni modernizatsiya qilish uchun muhim asos bo‘ldi. Ta’lim sohasidagi eksperimental va innovatsion faoliyat yangi ta’lim texnologiyalari hamda resurslarini ishlab chiqish, ularni sinovdan o‘tkazish va ta’lim jarayoniga tatbiq etishga yo‘naltiriladi. Ta’limni yangi bosqichga ko‘tarish, jahon standartlariga mos va raqobatbardosh ta’lim tizimini shakllantirish pedagoglar oldiga muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Innovatsion ta’lim texnologiyalari o‘quv jarayonini qulaylashtirish, o‘quvchilarning mustaqil o‘rganishini tashkil etish va ta’lim mazmunini tushunarli hamda qiziqarli shaklda yetkazish imkonini beradi. Musiqa fanida bunday texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning musiqiy asarlarni idrok etishi, mazmunini tahlil qilishi va ularda ifodalangan axloqiy g‘oyalarni anglashiga ko‘maklashadi.

Milliy musiqamizni o‘rganish va o‘qitish tarixiy hamda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg‘ulotlarga ham asoslanadi. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar milliy musiqa san’atining rivojlanishi, uning avlodlar o‘rtasida davomiyligini ta’minlash va tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash uchun zarurdir. Raqamli ta’lim resurslari milliy musiqiy merosni mustaqil o‘rganish, turli ijro namunalarini taqqoslash va ularning mazmunini chuqurroq anglashda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Xususan, audioyozuvlar, videomateriallar, elektron o‘quv qo‘llanmalar va interaktiv topshiriqlar orqali o‘quvchilar milliy musiqa namunalarini tinglash, ijro xususiyatlarini kuzatish va asarlarda ifodalangan axloqiy mazmunni tahlil qilishlari mumkin. Bunday faoliyat musiqiy bilimlarni mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilarning tinglash madaniyati, estetik qarashlari va axloqiy mushohadasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bolalarni qo‘shiq matnini tez va oson eslab qolishga o‘rgatish, matnning murakkabligiga qarab so‘zlarni izchil o‘zlashtirishiga ko‘maklashish musiqa ta’limining muhim jihatlaridan biridir. Qo‘shiq bandlarini birgalikda takrorlash, so‘zlarni to‘g‘ri, ta’sirli va aniq talaffuz qilishga o‘rgatish o‘quvchilarning ijro ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Matnni jarangdor qilib o‘qib berish artikulyatsiya apparatini faollashtirish, nafas olishni boshqarish va ovoz imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanishga yordam beradi. Matnni zanjirband usulida takrorlash, ya’ni bir o‘quvchining birinchi satrni, ikkinchisining keyingi satrni va boshqa o‘quvchilarning navbat bilan davom ettirishi orqali butun she’rni o‘zlashtirish usuli

diqqatni jamlash va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu jarayonda qo‘shiq matnida ifodalangan mazmunni tushuntirish, undagi axloqiy g‘oyalarni muhokama qilish ham muhimdir. Raqamli muhitda matn va audioyozuvlarni birgalikda taqdim etish o‘quvchilarning so‘zlarni to‘g‘ri o‘zlashtirishi hamda qo‘shiq mazmunini anglashini yengillashtiradi.

Yuqori sinf o‘quvchilaridan o‘rganilayotgan asarlar matnini mashq daftarlariga yozib olish talab etilishi mumkin. Boshlang‘ich sinflarda esa asar matnlarini doska yoki maxsus plakatlarga yozib o‘rgatish tavsiya etiladi. Shuningdek, kuylanadigan asar matnining qismlarini tarqatma materiallar va kartochkalarga yozish ham ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi. Ushbu jarayonni kompyuter va boshqa raqamli vositalar yordamida tashkil etish ham zamonaviy ta’lim talablaridan biridir. Qo‘shiq matni uning kuy-ohangi bilan birgalikda o‘zlashtiriladi. O‘ynaylik omon, xalfa qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari, yalla va terma janridagi namunalar milliy musiqiy merosning muhim qismini tashkil etadi. Bunday asarlarni o‘rganishda ularning mazmuni, xalq hayotidagi o‘rni va axloqiy tarbiyaga oid jihatlarini yoritish o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishga yordam beradi.

Qo‘shiq kuyini o‘rgatish uning bandlarini matn bilan birgalikda o‘zlashtirish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, bu ish o‘quvchilar va o‘qituvchidan diqqat-e’tibor talab qiladi. Kuyni o‘rgatishdan oldin uni biror musiqa asbobida ijro etish, qo‘shiqning birinchi bandini kuylab berish yoki turli texnik vositalar, audio va video yozuvlar yordamida o‘quvchilarga eslatish samaradorlikni oshiradi. Raqamli audioyozuvlar orqali asarning ijro xususiyatlarini qayta tinglash, ohang va ritmni farqlash hamda ijro jarayonini kuzatish o‘quvchilarning musiqiy idrokini rivojlantiradi. Shu bilan birga, asarning mazmuniga e’tibor qaratish, unda ifodalangan insoniy munosabatlar va axloqiy qarashlarni anglash uchun sharoit yaratiladi.

O‘qituvchi har bir bandni ifodali ijro etib berganidan so‘ng, o‘quvchilardan qo‘shiqni ma’lum sur’at va ohangda birgalikda kuylashni talab qiladi. Dastlab o‘quvchilar qo‘shiqni dadil ijro eta olmasliklari mumkin, biroq takroriy mashqlar natijasida ularning ijro ishonchi ortadi. Agar o‘rganilayotgan tartib o‘quvchilarga yetarli darajada tushunarli bo‘lmasa, kuyni cholg‘u asbobida qayta ijro etish yoki qo‘shiqni yana bir bor kuylab berish mumkin. Biroq mashg‘ulotda uzoq tanaffuslarga yo‘l qo‘ymaslik lozim, chunki bu o‘quvchilarning diqqatini susaytirishi mumkin. Qo‘shiqning qiyin qismlarini alohida o‘rgatish yaxshi natija beradi. Raqamli vositalardan foydalanganda murakkab ohanglarni qismlarga ajratib tinglash va qayta ijro etish imkoniyati o‘quvchilarning mustaqil mashq qilishiga yordam beradi. Asar mazmuni bilan bog‘liq savol va topshiriqlar esa ularning axloqiy mushohada yuritish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mahalliy uslublarga xos, ijro jihatidan murakkab bo‘lgan qo‘shiqlar yuqori sinflarda ham o‘rgatiladi. Ayniqsa, oltinchi sinf musiqa dasturiga kiritilgan asarlar o‘quvchilarning avval egallagan bilim va ko‘nikmalarini namoyon etish imkonini

beradi. Musiqa darsligida 30 ta asar berilgan bo‘lib, shundan 7 tasi qadimdan shakllangan milliy musiqa merosimizga tegishlidir. Qolgan 23 tasi bolalar kompozitorlari hamda jahon klassik musiqasi namoyandalari ijodiga mansub. Ushbu asarlarning xilma-xilligi va murakkabligi o‘quvchilarning musiqiy dunyoqarashini kengaytirish imkonini beradi. Yettinchi sinfda turli vohalarga xos musiqiy janrlar o‘zlashtiriladi. Musiqa darsligida jami 44 ta asar taqdim etilgan bo‘lib, shundan 20 tasi milliy mumtoz musiqa namunalarini, qolgan 24 tasi esa o‘zbek kompozitorlari tomonidan yaratilgan asarlarni qamrab oladi. Xususan, Surxondaryo–Qashqadaryo mahalliy uslubiga xos cholg‘u musiqasi, mehnat qo‘shiqlari, lola sayli qo‘shiqlari, bahor mavsum-marosim qo‘shiqlari va baxshichilik san’ati bilan bir qatorda cho‘pon qo‘shiqlari ham o‘rin olgan. Buxoro–Samarqand mahalliy uslubiga xos “Bog‘bon qiz”, “Qarsak” janri, “Besh qarsak”, yallachilik san’ati, “Buy-buy”, “Dilbar”, “Mavrigi” va “Buxorcha” kabi namunalarni ham o‘rganish o‘quvchilarning milliy musiqiy meros haqidagi bilimlarini boyitadi. Mazkur asarlarni raqamli audio va videomateriallar orqali tinglash hamda taqqoslash ularning musiqiy xususiyatlarini anglashga, milliy qadriyatlarga hurmat va axloqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yettinchi sinfda Farg‘ona–Toshkent va Xorazm mahalliy uslublariga xos qo‘shiq hamda kuylar ham o‘rganiladi. Bu hududlarning o‘ziga xos musiqiy va adabiy an’analari mavjudligini ko‘rsatadi. Turli mahalliy uslublarga mansub asarlarni tinglash, ularning ijro xususiyatlarini o‘zaro taqqoslash va mazmunini tahlil qilish o‘quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Raqamli ta’lim muhitida bunday materiallarni audioyozuvlar, videolavhalar va elektron resurslar orqali taqdim etish o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, milliy musiqa namunalarida aks etgan urf-odatlar, insoniy munosabatlar va axloqiy qarashlarni muhokama qilish orqali o‘quvchilarda milliy madaniyatga hurmat hamda axloqiy madaniyatni rivojlantirish mumkin.

O‘tgan davrda fan va texnologiyalarni rivojlantirish sohasida turli ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha zarur infratuzilmalar yaratilmoqda, muayyan intellektual va texnologik salohiyat shakllantirilmoqda. Bu, o‘z navbatida, ta’limni modernizatsiya qilish, yangi ta’lim texnologiyalari va resurslarini ishlab chiqish, ularni sinovdan o‘tkazish hamda ta’lim jarayoniga joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq musiqa ta’limida tizimli muammolar, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda tatbiq etish uchun mavjud imkoniyatlardan yetarli foydalanmaslik holatlari kuzatilishi mumkin. Birinchidan, musiqa ta’limida zamonaviy fan va innovatsion texnologiyalarning yutuqlari hamda rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish va o‘rganish borasida ayrim kamchiliklar mavjud. O‘qituvchilar darslarni qiziqarli tashkil etish va o‘z fikrlarini tushunarli yetkazish uchun texnologik vositalardan samarali foydalanishlari kerak. Buning uchun pedagogik bloglar va forumlar orqali hamkasblar tajribasini o‘rganish, onlayn

kurslarda qatnashish hamda yangi dasturiy vositalarni o‘zlashtirish mumkin. Raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish musiqa darslarining mazmunini boyitish bilan birga, o‘quvchilarning asarlarda ifodalangan axloqiy g‘oyalarni anglashiga ham ko‘maklashadi.

Art-texnologiyalarga asoslangan musiqa ta’limi texnologiyalarni musiqa faniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarga interaktiv va qiziqarli tajribalarni taqdim etish imkonini beradi. Masalan, turli musiqa janrlari, uslublari va cholg‘u asboblarini o‘rganish uchun raqamli platformalar yoki dasturiy vositalardan foydalanish o‘quvchilarning milliy va xalq musiqasi haqidagi tushunchalarini kengaytiradi. Kompyuter dasturlari yordamida tayyorlangan didaktik vositalar, o‘quv-metodik materiallar, elektron adabiyotlar, o‘rgatuvchi tizimlar va multimedia resurslaridan dars jarayonida foydalanish mumkin. Musiqa madaniyati darslarida PowerPoint, Sibelius va Audacity kabi dasturlardan samarali foydalanish musiqa asarlarini tinglash, tahlil qilish, ijro jarayonini o‘rganish va o‘quv materiallarini raqamli shaklda taqdim etishga yordam beradi. Elektron ta’lim dasturlari asosida musiqa ta’limining mazmuni milliy musiqiy merosga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiqa boyligini idrok etadigan madaniyatli insonni voyaga yetkazishga yo‘naltiriladi. Mazkur tadqiqotning amaliy qismi umumta’lim maktabi o‘quvchilarining milliy musiqa merosini asrab-avaylagan holda o‘rganishi va uning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishiga qaratilgan. Raqamli dasturiy vositalar o‘quvchilarda milliy musiqaga hurmat, insoniy qadriyatlarga e’tibor va axloqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Raqamli muhitda musiqa fani orqali o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni rivojlantirish milliy musiqa merosini zamonaviy ta’lim vositalari yordamida o‘rganish, musiqiy asarlarning mazmunini anglash va ularda ifodalangan axloqiy g‘oyalarni tahlil qilish bilan chambarchas bog‘liq. Audio va videomateriallar, interaktiv topshiriqlar hamda elektron ta’lim resurslaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning musiqiy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning tinglash madaniyati, estetik didi va axloqiy mushohadasini rivojlantirishga imkon beradi. Shu sababli musiqa ta’limida raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish va milliy musiqiy merosni ta’lim jarayoniga izchil integratsiya qilish o‘quvchilarning axloqiy madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent, 2018.
2. Yo‘ldoshev J.G. *Zamonaviy ta’lim texnologiyalari*. – Toshkent, 2020.
3. UNESCO. *ICT in Education*. – Paris, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

RAQAMLI MUHITDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOGNITIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNIY-DIDAKTIK ASOSLARI

Meyliyeva Nafosat Gulomovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523052

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni raqamli kontentdan foydalanish va fanlararo hamkorlik bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. 2024–2026-yillardagi mahalliy va xorijiy tadqiqotlar asosida metakognitiv bilim, rejalashtirish, monitoring, baholash va korreksiya o‘rtasidagi munosabatlar yoritiladi. Ilmiy dalillarni qiyoslash orqali o‘quv mazmuni, amaliy vazifa va baholash indikatorlarini uyg‘unlashtiruvchi tizim taklif etiladi. Raqamli tarbiyaviy kontent yaratish loyihasi ushbu tizimning amaliy namunasi sifatida beriladi. Taklif etilgan yondashuv nazariy sintez natijasi bo‘lib, uning mahalliy sharoitdagi samaradorligi empirik tekshiruvni talab qiladi.*
Kalit so‘zlar: *metakognitiv kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli kontent, o‘zini boshqarib o‘rganish, monitoring, refleksiya, fanlararo hamkorlik.*
Аннотация. *В статье анализируется содержание развития метакогнитивной компетентности будущих учителей во взаимосвязи с использованием цифрового контента и междисциплинарным сотрудничеством. На основе исследований узбекских и зарубежных авторов 2024–2026 годов рассматриваются метакогнитивные знания, планирование, мониторинг, оценивание и коррекция. Предлагается система, объединяющая учебное содержание, практические задания и показатели оценивания. Проект создания цифрового воспитательного контента представлен как пример её применения. Эффективность предлагаемого подхода в местных условиях требует эмпирической проверки.*
Ключевые слова: *метакогнитивная компетентность, будущий учитель, цифровой контент, саморегулируемое обучение, мониторинг, рефлексия, междисциплинарное сотрудничество.*
Abstract. *This article examines the content of metacognitive competence development in future teachers in relation to digital content and interdisciplinary collaboration. Research published by Uzbek and international authors in 2024–2026 informs an analysis of metacognitive knowledge, planning, monitoring, assessment, and adjustment. A system connecting learning content, practical tasks, and assessment indicators is proposed. A digital educational content project illustrates its application. The approach represents a theoretical synthesis and requires empirical testing in the local context.*
Keywords: *metacognitive competence, future teacher, digital content, self-regulated learning, monitoring, reflection, interdisciplinary collaboration.*

Kirish. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchi tayyor ma’lumotni o‘zlashtirish bilan birga uning ishonchliligini tekshirishi, pedagogik maqsadga mosligini aniqlashi va qo‘llangan resursning natijasini baholashi kerak. Kontentning tashqi jozibadorligi uning tarbiyaviy foydasini o‘z-o‘zidan tasdiqlamaydi. Talabaning “bu material foydali” degan xulosasi qaysi dalilga asoslangani va qanday sharoitda o‘zgarishi mumkinligini anglash metakognitiv tayyorgarlikning amaliy mazmunini ko‘rsatadi.

Metakognitiv kompetentlik ushbu maqolada shaxsning o‘z bilish jarayonini anglash, uni maqsadga muvofiq rejalashtirish, jarayonni kuzatish va dalillarga ko‘ra o‘zgartirish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Pedagogik faoliyatda bu qobiliyat o‘quvchilarning tushunishini kuzatish va o‘z metodik qarorlarini qayta ko‘rib chiqish bilan to‘ldiriladi. Shuning uchun uni rivojlantirish mazmuni talabaning shaxsiy o‘rganishi va kelajakdagi o‘qitish faoliyatini bog‘lashi lozim.

Tadqiqot uslubi. Ish nazariy tahliliy tadqiqot bo‘lib, 2024–2026-yillarda nashr qilingan sakkizta mahalliy va xorijiy manbaning maqsadli qiyosiy tahliliga asoslangan. Tanlashda pedagogik tayyorgarlik, metakognitiv monitoring, raqamli yordam va refleksiyaning mavzuga aloqadorligi hamda bibliografik ma’lumotning tekshirilishi hisobga olindi. Manbalar tadqiqot turi, ishtirokchilar konteksti va natijaning tatbiq chegarasi bo‘yicha qiyoslandi. Bu ish barcha adabiyotlarni qamrab oluvchi tizimli sharh yoki yangi meta-tahlil emas.

Muallifning natijasi empirik foizlar emas, balki o‘quv mazmuni, topshiriq va kuzatiladigan indikatorlarni bog‘lovchi konseptual tizimdir. Adabiyotlarda qayd etilgan statistik dalillar asl tadqiqotlarga havola bilan beriladi. Mahalliy nazariy tavsiyalar, xorijiy tajriba natijalari va muallif takliflari o‘zaro farqlanadi.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili. G. Sattorova 2025-yilgi ishida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining metakognitiv kompetentligini metakognitiv bilim, monitoring va nazorat bilan bog‘liq holda muhokama qilgan. Mustaqil ishlar va interaktiv loyihalar kasbiy tayyorgarlikni boyituvchi yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan [1]. Ushbu ish mazmunni alohida nazariy mavzu bilan cheklamasdan, topshiriq jarayonidagi ongli qarorlar bilan bog‘lashga yo‘nalish beradi. Uning tavsiyalarini boshqa pedagogik mutaxassisliklarga tatbiq etishda fan xususiyatlari hisobga olinishi kerak.

B. A. Umirbekovaning 2025-yilgi maqolasida kognitiv kompetentlikning pedagogik mazmuni kognitiv, metakognitiv va kommunikativ ko‘nikmalar bilan birgalikda yoritilgan [2]. S. S. Sharopovning 2026-yilgi nazariy tahlilida esa refleksiv mashg‘ulotlar, o‘zini baholash va pedagogik-psixologik mexanizmlarni uyg‘unlashtirish muhokama qilingan [3]. Bu manbalar fanlararo hamkorlikning nazariy asosini boyitadi; ulardan aniq ta’sir kattaligi yoki barcha talabalarga xos empirik natija chiqarilmaydi.

A. Fernández Ortube, E. Panadero va Ch. Dignathning 2024-yilgi tizimli sharhiga bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorgarligiga oid 66 ta aralashuv tadqiqoti kiritilgan. Sharhda kognitiv va metakognitiv jarayonlarga aniq e’tibor qaratish, talabaning o‘zini boshqarib o‘rganishini bunday o‘rganishni o‘rgatish bilan birlashtirish va o‘zini baholash istiqbolli yo‘nalishlar sifatida ajratilgan [4]. Demak, pedagogik tayyorgarlik mazmunida “men qanday o‘rganaman?” savoli “men bu jarayonni o‘quvchiga qanday o‘rgataman?” savoli bilan bog‘lanishi kerak. O‘zini

boshqarib o‘rganish metakognitsiyadan kengroq tushuncha bo‘lib, motivatsiya va xulq-atvorni boshqarishni ham qamrab oladi.

N. Janssen va A. W. Lazonderning 2024-yilgi meta-tahlili muammoli vazifalarda monitoring aniqligini yaxshilashga qaratilgan 35 tadqiqotni umumlashtirgan. Umumiy ta’sir kichik ijobiy qiymatni tashkil etgan: Hedges g = 0,25. Butun topshiriq, metakognitiv bilim va tashqi mezonlarga yo‘naltirilgan aralashuvlar ijobiy natija ko‘rsatgan [5]. Bu ko‘rsatkich 25 foizlik o‘sishni anglatmaydi. U metakognitiv rivojlanish uchun mezon va taqqoslash asoslari zarurligini ko‘rsatadi, ammo har qanday refleksiv mashq bir xil samara beradi degan xulosani tasdiqlamaydi.

T. Michalskyning 2024-yilgi tadqiqotida bo‘lajak tabiiy fan o‘qituvchilari uchun metakognitiv yordamli va bunday yordamsiz kurslar qiyoslangan. IMPROVE usulidagi o‘ziga savol berish yordamidan foydalangan guruhda yuqori darajadagi fikrlash vazifalarini tushunish va loyihalash ko‘nikmalari yaxshiroq rivojlangan [6]. Bu dalil yo‘naltiruvchi savollarni kasbiy vazifaga kiritish imkoniyatini asoslaydi. Natijani boshqa fanlar yoki mahalliy talabalar uchun tayyor samaradorlik kafolati sifatida qabul qilish mumkin emas.

B. Ortega-Ruipérez, A. Pereles va M. Lázaroning 2025-yilgi MetaDig tadqiqotida ta’lim texnologiyalari magistraturasida o‘qiyotgan 252 pedagog ishtirok etgan. Raqamli vositadan muntazam foydalanganlar tanlanmaning 42 foizini tashkil etgan; ular ayrim o‘zini boshqarib o‘rganish ko‘rsatkichlarida, ayniqsa axborot izlashda, muntazam foydalanmaganlarga nisbatan yaxshiroq o‘zgarish ko‘rsatgan [7]. Muntazam foydalanish guruhlari o‘rtasidagi farqni faqat vositaning sababiy ta’siri deb talqin qilish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Biroq ish raqamli faoliyatni rejalashtirish, monitoring va o‘zini baholash bilan bog‘lashning amaliy namunasini beradi.

D. D. D. Fahrni va hammualliflarning 2025-yilgi tizimli sharhida maktab o‘qituvchilarining raqamli texnologiyalar orqali o‘zini boshqarib o‘rganish va metakognitsiyani qo‘llab-quvvatlashiga oid 45 tadqiqot ko‘rib chiqilgan [8]. Raqamli va an’anaviy pedagogik yordamni uyg‘unlashtirishga e’tibor qaratilgan. Oliy ta’lim uchun bundan chiqariladigan metodik xulosa shuki, platformadagi tugma, statistika yoki avtomatik javobning o‘zi yetarli emas: talaba ularni maqsad, mezon va keyingi harakat bilan bog‘lay olishi kerak.

Metakognitiv kompetentlikni rivojlantirish mazmuni. Ko‘rib chiqilgan dalillar asosida mazmun beshta o‘zaro bog‘liq komponentga tizimlashtirildi. Metakognitiv bilim strategiyaning nimaga va qachon xizmat qilishini anglashga; rejalashtirish maqsad hamda muvaffaqiyat mezonini belgilashga; monitoring amaldagi faoliyatni dalillar bilan tekshirishga; baholash natijani mezonga qiyoslashga; refleksiya va korreksiya esa qarorni asosli o‘zgartirishga yo‘naltiriladi.

Quyidagi jadval muallif sintezidir va standartlashtirilgan diagnostik shkala hisoblanmaydi.

Mazmun komponenti	Kasbiy topshiriq	Kuzatiladigan indicator
Metakognitiv bilim	Ikki raqamli resursni qiyoslash	Tanlov shartini asoslaydi
Rejalashtirish	Kontent maqsadi va mezonini belgilash	Maqsadni tekshirish usuli bilan bog‘laydi
Monitoring	Loyiha davomida dalillarni qayd etish	Fakt va taxminni farqlaydi
Baholash	Natijani rubrika bilan qiyoslash	Baho uchun aniq dalil keltiradi
Refleksiya va korreksiya	Kontentni qayta ishlash	O‘zgartirish sababini izohlaydi

1-jadval. Mazmun, topshiriq va baholash indikatorlarining uyg‘unligi

Komponentlar alohida mavzular ro‘yxati sifatida o‘tilishi mumkin, ammo kasbiy vazifada ular ketma-ket bog‘lanishi lozim. Talaba kontentni avval pedagogik maqsadga ko‘ra tanlaydi, foydalanish rejasini ishlab chiqadi, sinov ma’lumotlarini qayd etadi va shundan keyin materialni o‘zgartiradi. Bunday tartibda refleksiya ish tugagach yoziladigan umumiy hisobot emas, keyingi qarorni belgilovchi jarayon bo‘ladi.

Raqamli loyiha va fanlararo hamkorlik. Amaliy namuna sifatida “Raqamli hikoya orqali mas’uliyatli tanlovni muhokama qilish” loyihasi taklif etiladi. Talabalar muayyan yosh guruhiga mos qisqa interaktiv hikoya ishlab chiqadi: qahramon tengdoshiga yordam berish yoki o‘yin qoidasiga rioya qilish vaziyatida tanlov qiladi. Loyiha maqsadi “chiroyli video yaratish” bilan cheklanmaydi; o‘quvchining tanlov sababini tushuntirishi kuzatiladigan natija sifatida belgilanadi. Shunday qilib, texnik mahsulot tarbiyaviy vazifa bilan bog‘lanadi.

Pedagogika yo‘nalishidagi ish maqsad, savol va baholash mezonlarini; psixologik tahlil yoshga moslik va vaziyatning hissiy mazmunini; axborot texnologiyalari bilan hamkorlik esa interfeys, foydalanish qulayligi va javoblarni qayd etish usulini qamrab oladi. Har bir ishtirokchi o‘z qarorini boshqa yo‘nalish vakillariga tushuntiradi. Natijada fanlararo hamkorlik faqat vazifalarni taqsimlashdan iborat bo‘lmay, pedagogik taxminlarni o‘zaro tekshirishga xizmat qiladi.

Kontent yaratilishidan oldin talaba “Bu savol qaysi ko‘nikmani ko‘rsatadi?” deb so‘raydi. Sinovda “Javob tushunishga dalilmi yoki tugmani taxminiy bosishmi?” savoli qo‘yiladi. Yakunda “Qaysi kuzatuv materialni o‘zgartirishimga asos bo‘ldi?” savoliga javob yoziladi. Talabalar bilan mikroo‘qitish o‘tkazilsa, uning natijasi bolalar bilan sinov natijasi sifatida ko‘rsatilmaydi. Bolalar ishtirokidagi tekshiruv alohida rejalashtiriladi.

Raqamli kontentdan foydalanish madaniyati ham mazmunning kasbiy qismidir. Talaba ma’lumotning manbasini tekshiradi, tasvir va matn muallifligini hisobga oladi, kerak bo‘lmagan shaxsiy ma’lumotlarni yig‘maydi. Sun’iy intellekt taklif etgan material pedagogik asos va tekshiriladigan dalilsiz tayyor yechim sifatida qabul qilinmaydi. Bu tavsiyalar metakognitiv nazoratni raqamli mas’uliyat bilan bog‘lash uchun muallif tomonidan taklif etiladi.

Baholash va tadqiqot chegaralari. Baholashda loyiha mahsuloti, qarorlar qaydi va individual refleksiv izoh birgalikda ko‘rib chiqiladi. Guruh ishining sifati har bir ishtirokchining kompetentligi bilan tenglashtirilmaydi. Talaba o‘z dastlabki taxmini, mavjud dalil va kiritgan o‘zgartirishini ko‘rsata olishi kerak. So‘rovnomaga qo‘shimcha amaliy topshiriq va kuzatuvdan foydalanish o‘zini baholashni xatti-harakat dalili bilan qiyoslash imkonini beradi.

Taklif etilgan mazmun tizimining samaradorligini tekshirishda boshlang‘ich va yakuniy vazifalar, qiyoslash guruhi, baholovchilar kelishuvi hamda yangi vaziyatga ko‘chirish topshirig‘i zarur. Platformaga kirish soni yoki ekranda o‘tkazilgan vaqt mustaqil ravishda metakognitiv rivojlanishni tasdiqlamaydi. Mahalliy manbalarning ko‘pi nazariy tavsiyalar beradi; xorijiy natijalar esa turli tanlanma va sharoitlarda olingan. Shu sababli ushbu maqolada mahalliy talabalarning umumiy rivojlanish darajasi yoki muallif modelining isbotlangan samarasi haqida da’vo qilinmaydi.

Xulosa. Bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni strategiya haqidagi bilimni rejalashtirish, monitoring, mezonlarga tayangan baholash va korreksiya bilan bog‘lashi lozim. Raqamli tarbiyaviy kontent yaratish ushbu komponentlarni kasbiy vazifada qo‘llash imkonini beradi. Fanlararo hamkorlik esa talabaning pedagogik, psixologik va texnologik qarorlarini turli nuqtai nazardan asoslashga xizmat qiladi.

Maqolaning nazariy natijasi mazmun, topshiriq va indikatorlarning muvofiqlashtirilgan tizimidir. Uni pedagogik fanlar, mustaqil ta’lim va amaliyotda uzviy qo‘llash tavsiya etiladi. Asosiy e’tibor raqamli mahsulot yaratish bilan birga talabaning nima uchun shunday qaror qilganini, qaysi dalilga tayanganini va qarorini qanday o‘zgartirganini aniqlashga qaratiladi. Ushbu tizimning amaliy samaradorligi keyingi empirik tadqiqotning vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sattorova G. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida metakognitiv kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodik xususiyatlari // Maktabgacha va maktab ta’limi. — 2025. — 3(12). — DOI: 10.5281/zenodo.17971631.
2. Umirbekova B. A. Kognitiv kompetentlikning ilmiy-nazariy asoslari va uning pedagogik jarayonda tutgan o‘rni // Ta’lim maydoni tendensiyalari: kompetentsiyalar, innovatsiyalar va texnologiyalar. — 2025. — 1(1). — B. 270–272. — DOI: 10.5281/zenodo.15385216.
3. Sharopov S. S. Talabalarning kognitiv va metakognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari // Academic Spectrum. — 2026. — № 1. — B. 61–64. — https://aspec.uz/public/article/29/

4. Fernández Ortube A., Panadero E., Dignath C. Self-Regulated Learning Interventions for Pre-service Teachers: a Systematic Review // Educational Psychology Review. — 2024. — Vol. 36. — Article 113. — DOI: 10.1007/s10648-024-09919-5.
5. Janssen N., Lazonder A. W. Meta-analysis of Interventions for Monitoring Accuracy in Problem Solving // Educational Psychology Review. — 2024. — Vol. 36. — Article 96. — DOI: 10.1007/s10648-024-09936-4.
6. Michalsky T. Metacognitive scaffolding for preservice teachers’ self-regulated design of higher order thinking tasks // Heliyon. — 2024. — Vol. 10, № 2. — e24280. — DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e24280.
7. Ortega-Ruipérez B., Pereles A., Lázaro M. Self-directed study in online teacher education with MetaDig: a digital tool for self-regulated learning // Revista Complutense de Educación. — 2025. — Vol. 36, № 3. — P. 289–300. — DOI: 10.5209/rced.93803.
8. Fahrni D. D. D., Iten G., Prasse D., Hascher T. Teachers’ practices in the use of digital technology to promote students’ self-regulated learning and metacognition: A systematic review // Teaching and Teacher Education. — 2025. — Vol. 165. — Article 105150. — DOI: 10.1016/j.tate.2025.105150.

SHAXS TARBIYASIDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN PEDAGOGIK KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH MEXANIZMLARI

Sanjarbek Shotemirov
Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi v/b, dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523119

Annotatsiya. *Mazkur maqolada shaxs tarbiyasida muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik kontentlarni ishlab chiqish mexanizmlari tahlil qilinadi. Muloqot madaniyatining mazmuni, uning o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi o‘rni hamda raqamli ta’lim muhitidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kontent maqsadini belgilash, mazmunini yosh va psixologik xususiyatlarga muvofiq tanlash, interaktiv topshiriqlar va vaziyatli mashqlardan foydalanish, axborot xavfsizligini ta’minlash hamda tarbiyaviy natijalarni baholash masalalari ko‘rib chiqiladi. Pedagogik kontentlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarda tinglash, fikrni asoslash, boshqalarga hurmat va nizolarni madaniyatli hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *muloqot madaniyati, pedagogik kontent, shaxs tarbiyasi, raqamli ta’lim muhiti, kommunikativ kompetensiya, axloqiy tarbiya, interaktiv topshiriqlar, vaziyatli mashqlar, faol tinglash, nizolarni hal etish, axborot xavfsizligi, tarbiyaviy natijalar.*

Аннотация. *В статье анализируются механизмы разработки педагогического контента, направленного на формирование культуры общения в процессе воспитания личности. Раскрываются содержание культуры общения, её значение для личностного и социального развития учащихся, а также особенности её формирования в цифровой образовательной среде. Рассматриваются определение воспитательных целей, отбор материалов с учётом возраста и психологических особенностей обучающихся, использование интерактивных заданий и ситуационных упражнений, обеспечение информационной безопасности и оценка воспитательных результатов. Обосновывается, что целенаправленное применение педагогического контента способствует развитию навыков слушания, аргументации собственной позиции, уважительного отношения к другим и конструктивного разрешения конфликтов в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *культура общения, педагогический контент, воспитание личности, цифровая образовательная среда, коммуникативная компетентность, нравственное воспитание, интерактивные задания, ситуационные упражнения, активное слушание, разрешение конфликтов, информационная безопасность, воспитательные результаты.*

Abstract. *This article examines mechanisms for developing pedagogical content to foster communication culture in personal education. It outlines the concept’s meaning, its importance for students’ personal and social development, and its formation in digital learning environments. It discusses setting educational objectives, selecting materials suited to learners’ age and psychological characteristics, using interactive tasks and situational exercises, ensuring information safety, and assessing educational outcomes. The article argues that purposeful pedagogical content can develop students’ listening, reasoned expression, respect for others, and constructive conflict-resolution skills.*

Keywords: *communication culture, pedagogical content, personal development, digital learning environment, communicative competence, moral education, interactive tasks, situational exercises, active listening, conflict resolution, information safety, educational outcomes.*

KIRISH. Bugungi kunda jamiyatda kechayotgan ijtimoiy va raqamli transformatsiya ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini, balki muloqot madaniyatini ham rivojlantirishni taqozo etmoqda. Muloqot madaniyati shaxsning o‘z fikrini aniq va odob doirasida ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, boshqalarning qarashlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi hamda ijtimoiy munosabatlarda mas’uliyatni namoyon etishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, pedagogik kontentlarni ishlab chiqishda tarbiyaviy maqsadlarni raqamli vositalar imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, ta’lim sifati va uni tashkil etish bilan bog‘liq huquqiy asoslar belgilangan [1]. Mazkur normativ asos ta’lim mazmunini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash va o‘quvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni tashkil etish uchun muhim ahamiyatga ega. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan media va axborot savodxonligiga oid o‘quv materiallarida ham raqamli platformalardagi muloqot xususiyatlarini anglash, muloqot shakllarini tahlil qilish va ulardan ongli foydalanish masalalariga e’tibor qaratilgan [2].

Raqamli muhitda muloqot madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari bilan birga, muayyan pedagogik va axloqiy muammolar ham yuzaga keladi. Xususan, kiberbulling, haqoratli ifodalar, noto‘g‘ri axborot tarqalishi va boshqalarning shaxsiy chegaralariga rioya qilmaslik holatlari raqamli muloqot mazmuniga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. UNICEFning raqamli ta’limda bolalarni himoya qilishga oid materiallarida raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida mavjud xavflarni hisobga olish va ta’lim oluvchilar xavfsizligini ta’minlash zarurligi ta’kidlangan [3].

Shu sababli shaxs tarbiyasida muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik kontentlarni ishlab chiqishning maqsadi, mazmuni, metodik yondashuvlari va texnologik mexanizmlarini ilmiy asosda belgilash muhimdir. Bunday kontentlar videodarslar, vaziyatli topshiriqlar, interaktiv ssenariylar, audio materiallar hamda muammoli muloqot holatlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan mashqlarni qamrab olishi mumkin. Mazkur maqolaning maqsadi muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik kontentlarni ishlab chiqish mexanizmlarini aniqlash va ularni ta’lim-tarbiya amaliyotida qo‘llashning pedagogik asoslarini yoritishdan iborat.

ASOSIY QISM. Shaxs tarbiyasida muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik kontentlarni ishlab chiqish o‘zaro bog‘liq pedagogik, metodik va texnologik jarayonlarni qamrab oladi. Ushbu jarayonda kontentning maqsadi, mazmuni, shakli va undan kutiladigan tarbiyaviy natijalar o‘zaro muvofiqlashtirilishi lozim. Muloqot madaniyati o‘quvchining fikrini odob bilan

ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, turli qarashlarga hurmat ko‘rsatishi va kelishmovchiliklarni madaniyatli hal etishida namoyon bo‘ladi. Shu bois pedagogik kontentlar faqat nazariy ma’lumotlarni yetkazish bilan cheklanmay, o‘quvchilarning amaliy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qilishi zarur.

Pedagogik kontentlarni ishlab chiqishning dastlabki mexanizmi tarbiyaviy maqsad va vazifalarni aniqlashdan iborat. Bunda o‘quvchilarda rivojlantirilishi lozim bo‘lgan kommunikativ ko‘nikmalar, axloqiy munosabatlar va xulq-atvor mezonlari belgilanadi. Kontent mazmunini tanlashda o‘quvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi hamda raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari hisobga olinadi. UNESCOning raqamli davrda fuqarolik ta’limiga oid metodik ko‘rsatmalarida ham bilim, qadriyat, ko‘nikma va munosabatlarni uyg‘un rivojlantirishga e’tibor qaratiladi [2]. Bu yondashuv pedagogik kontentning axborot berish bilan bir qatorda tarbiyaviy vazifani bajarishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kontentning samaradorligi uning mazmuni va taqdim etilish shakliga ham bog‘liq. Jumladan, videodarslar, podkastlar, interaktiv topshiriqlar, vaziyatli mashqlar va raqamli hikoyalar orqali muloqotning turli holatlarini yoritish mumkin. Masalan, o‘quvchilarga suhbatdoshning fikrini bo‘lmaslik, bahs davomida dalillarga tayanish, murosaga kelish yoki raqamli yozishmalarda hurmat me’yorlariga rioya qilish bilan bog‘liq vaziyatlar taqdim etiladi. O‘quvchi vaziyatni tahlil qilib, muqobil xatti-harakatlarni taqqoslaydi va o‘z tanlovini asoslaydi. Bunday topshiriqlar muloqot qoidalarini shunchaki yodlashdan ko‘ra, ularni kundalik munosabatlarda qo‘llashga yo‘naltiriladi.

Raqamli kontentlarni loyihalashda texnologik va metodik uyg‘unlik ham muhimdir. Matn, ovoz, tasvir va animatsiyadan maqsadga muvofiq foydalanish mazmunni tushunarli yetkazishga yordam beradi. Shu bilan birga, interaktiv elementlar o‘quvchining faol ishtirokini, mustaqil fikrlashini va o‘z xatti-harakatlarini baholashini rag‘batlantirishi lozim. Yevropa Kengashining raqamli fuqarolik ta’limiga oid yondashuvi raqamli muloqot, axloq va empatiya, huquq hamda mas’uliyatni o‘zaro bog‘liq kompetensiyalar sifatida ko‘rib chiqadi [3]. Demak, kontentda yuzma-yuz muloqot qoidalari bilan bir qatorda onlayn muloqot madaniyati ham yoritilishi zarur.

Pedagogik kontentlarni ishlab chiqishda axborot xavfsizligi va o‘quvchilarning psixologik himoyasini ta’minlash ham zarur. UNICEF materiallarida raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishda bolalarni kiberbulling, zararli mazmun va boshqa ehtimoliy xavflardan himoya qilish muhimligi ta’kidlanadi [4]. Shu sababli kontentlarda haqoratli muomala, kamsitish va nizoli vaziyatlar yosh xususiyatlariga mos yoritilishi, ularni muhokama qilishda esa o‘quvchilarning sha’ni va shaxsiy daxlsizligi hurmat qilinishi kerak. Bu talablar pedagogik kontentning tarbiyaviy maqsadiga muvofiq va xavfsiz qo‘llanilishini ta’minlaydi.

Kontentni ishlab chiqishning yakuniy mexanizmi uning tarbiyaviy samaradorligini baholash bilan bog‘liq. Baholashda o‘quvchilarning suhbatdoshni tinglashi, fikrini asoslab berishi, boshqalarning qarashlarini hurmat qilishi va nizoli vaziyatlarda maqbul yechim tanlashi kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratiladi. Buning uchun vaziyatli topshiriqlar, kuzatish, o‘z-o‘zini baholash va refleksiv savollardan foydalanish mumkin. Shunday qilib, pedagogik kontentlarni maqsadli loyihalash, interaktiv shaklda taqdim etish, xavfsiz foydalanish va natijalarini baholash shaxs tarbiyasida muloqot madaniyatini rivojlantirishning o‘zaro bog‘liq mexanizmlarini tashkil etadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, shaxs tarbiyasida muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik kontentlarni ishlab chiqish izchil, maqsadli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Bunda kontentning tarbiyaviy maqsadi, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, raqamli muhit talablari hamda axborot xavfsizligi birgalikda hisobga olinishi lozim. Videodarslar, podkastlar, vaziyatli topshiriqlar va interaktiv mashqlar orqali tinglash, fikrni asoslash, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va nizolarni madaniyatli hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Kontent samaradorligini muntazam baholash esa ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, pedagogik kontentlar o‘quvchilarning muloqot madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishning muhim vositasiga aylanadi. Ularni amaliyotga joriy etish pedagog va o‘quvchi hamkorligini ta’lim jarayonida samarali mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. — URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 18.10.2026).
2. UNESCO. Global Citizenship Education in a Digital Age: Teacher Guidelines. — Paris: UNESCO, 2024. — DOI: https://doi.org/10.54675/BBSJ1884.
3. Richardson J., Milovidov E. Digital Citizenship Education Handbook: Being Online, Well-being Online, Rights Online. — 2022 ed. — Strasbourg: Council of Europe, 2022. — 136 p. — ISBN 978-92-871-8779-6. — URL: https://rm.coe.int/1680ab222c.
4. UNICEF. Child Protection in Digital Education: Policy Brief. — UNICEF, 2023. — URL: https://www.unicef.org/media/134121/file/Child%20Protection%20in%20Digital%20Education%20Policy%20Brief.pdf.

O‘SMIRLARDA RAQAMLI HUQUQIY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHDA MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Xayrullayev Axror Aktam o‘g‘li
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523155

Annotatsiya. *Maqolada raqamli jamiyat sharoitida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy mas’uliyatini rivojlantirishda maktab, oila va mahalla hamkorligining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Huquqiy tarbiya jarayonida ta’lim subyektlari faoliyatini muvofiqlashtirish, huquqiy qadriyatlarni kundalik ijtimoiy tajriba bilan uyg‘unlashtirish hamda mas’uliyatli raqamli xulq-atvorni shakllantirishning tashkiliy-metodik jihatlari asoslangan. Hamkorlikning axborot-ma’rifiy, faoliyatli-amaliy va refleksiv-profilaktik yo‘nalishlari yoritilgan.*
Kalit so‘zlar: *huquqiy mas’uliyat, raqamli jamiyat, o‘smirlar, huquqiy madaniyat, maktab, oila, mahalla, pedagogik hamkorlik, huquqiy tarbiya.*

Аннотация

В статье анализируются педагогические возможности сотрудничества школы, семьи и махалли в развитии правовой ответственности подростков в цифровом обществе. Обосновываются организационно-методические аспекты координации воспитательной деятельности, интеграции правовых ценностей с социальным опытом и формирования ответственного цифрового поведения. Рассматриваются информационно-просветительское, практическое и рефлексивно-профилактическое направления педагогического взаимодействия.
Ключевые слова: *правовая ответственность, цифровое общество, подростки, правовая культура, школа, семья, махалля, педагогическое сотрудничество, правовое воспитание.*

Abstract. *The article analyzes the pedagogical potential of cooperation among schools, families, and mahalla communities in developing adolescents' legal responsibility in a digital society. It examines organizational and methodological approaches to coordinating educational activities, integrating legal values with social experience, and promoting responsible digital behavior. Particular attention is paid to informational, practical, and reflective-preventive dimensions of educational cooperation.*
Keywords: *legal responsibility, digital society, adolescents, legal culture, school, family, mahalla, educational cooperation, legal education.*

Raqamli jamiyatning rivojlanishi o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning ijtimoiylashuv jarayoniga yangi mazmun olib kirmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va elektron kommunikatsiya vositalari o‘quvchilarning axborot olish, muloqot qilish va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, huquqiy mas’uliyatga oid yangi pedagogik vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, raqamli axborotdan qonuniy foydalanish, boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qilish va onlayn muloqotda mas’uliyatli harakat qilish masalalari o‘smirlarning huquqiy tarbiyasida muhim o‘rin egallamoqda. Huquqiy mas’uliyat shaxsning o‘z huquq va majburiyatlarini anglash, huquqiy me’yorlarga ongli rioya qilish va xatti-harakatlarining ehtimoliy oqibatlarini

baholashga tayyorligini ifodalaydi. Raqamli huquqiy mas’uliyat esa ushbu sifatlarning virtual muloqot, axborot almashinuvi va raqamli resurslardan foydalanish jarayonida namoyon bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan ushbu sifatni rivojlantirish huquqiy bilim, qadriyatli munosabat va amaliy xulq-atvorni o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. O‘smirlarning huquqiy mas’uliyatini rivojlantirishda maktab, oila va mahalla hamkorligi muhim ijtimoiy-pedagogik omil hisoblanadi. Chunki o‘quvchining huquqiy qarashlari faqat ta’lim mashg‘ulotlarida emas, balki oilaviy munosabatlar, tengdoshlar bilan muloqot va ijtimoiy faoliyat jarayonida ham shakllanadi. Shu sababli tarbiyaviy ta’sirlarning izchilligi, huquqiy qadriyatlarning kundalik hayot bilan bog‘liqligi va pedagogik talablarning muvofiqligi alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro yondashuvlarda bolalarning raqamli muhitdagi huquqlarini ta’minlash masalasi himoya, ta’lim va ijtimoiy ishtirok bilan uzviy bog‘liq holda qaraladi. BMT Bola huquqlari qo‘mitasining 25-sonli umumiy sharhida bolalarning raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari bilan birga, ularning huquqlarini himoya qilish zarurligi ta’kidlangan. Ushbu yondashuv huquqiy tarbiya jarayonida nazorat bilan bir qatorda tushuntirish, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham e’tibor qaratishni talab etadi. Maktab huquqiy mas’uliyatni rivojlantirishda maqsadli pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi asosiy ta’lim muassasasidir. Uning vazifasi o‘quvchilarga huquqiy bilim berish, qonuniylikka hurmatni shakllantirish va raqamli muhitdagi huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda tarbiya mashg‘ulotlari, fanlararo integratsiya, muammoli vaziyatlar, huquqiy mavzudagi loyihalar va interaktiv metodlardan foydalanish mumkin.

Maktabda huquqiy tarbiyani tashkil etishda o‘quvchilarning kundalik raqamli tajribasiga yaqin vaziyatlardan foydalanish muhimdir. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma’lumotlarni tarqatish, onlayn muloqotda boshqalarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish yoki raqamli kontentdan foydalanish qoidalariga oid topshiriqlar o‘quvchilarning huquqiy fikrlashini faollashtiradi. Bunda pedagog huquqiy tushunchalarni izohlash bilan birga, o‘quvchilarni mustaqil xulosa chiqarish va qarorlarini asoslashga yo‘naltirishi lozim. Oila o‘smirning huquqiy qadriyatlari va mas’uliyatli xulq-atvorini rivojlantirishda dastlabki ijtimoiy tajriba shakllanadigan muhit hisoblanadi. Oiladagi o‘zaro hurmat, muloqot madaniyati, shaxsiy chegaralarni tan olish va mas’uliyatli munosabatlar o‘quvchining huquqiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli jamiyat sharoitida ushbu tarbiyaviy vazifalar internetdan foydalanish madaniyati, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va xavfli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatish bilan boyiydi. Oilaviy tarbiyada nazorat va mustaqillik o‘rtasidagi muvozanatga rioya qilish zarur. O‘smirning raqamli faoliyatini doimiy cheklash uning mustaqil mas’uliyatini rivojlantirish uchun yetarli emas. Aksincha,

internetdan foydalanish qoidalarini tushuntirish, muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish va ishonchli muloqotni yo‘lga qo‘yish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Maktab va oila hamkorligida ota-onalar uchun raqamli huquqiy savodxonlikka oid suhbatlar va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish mumkin. Ularda shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, kiberzo‘ravonlikning oldini olish, onlayn muloqot madaniyati va o‘smirlarning huquqiy manfaatlarini himoya qilish masalalariga e’tibor qaratiladi. Ushbu faoliyat pedagogik talablarning uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mahalla huquqiy tarbiya jarayonida maktab va oilaning ijtimoiy hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim institutlardan biridir. Mahalla doirasida yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish, ijtimoiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va oilalar bilan ma’rifiy hamkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Bunda mahallaning vazifasi maktabdagi ta’lim faoliyatini takrorlash emas, balki huquqiy tarbiyani o‘quvchilarning ijtimoiy tajribasi bilan bog‘lashga ko‘maklashishdan iborat. Mahalla bilan hamkorlikda «Raqamli makonda huquq va mas’uliyat», «Yoshlarning axborot xavfsizligi», «Internetda huquqiy madaniyat» kabi mavzularda uchrashuvlar va ijtimoiy-ma’rifiy loyihalarni tashkil etish mumkin. Bunday tadbirlarga pedagoglar, ota-onalar va tegishli mutaxassislarni jalb etish o‘quvchilarning huquqiy savollariga asoslangan javoblar berish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini kengaytiradi.

Maktab, oila va mahalla hamkorligini tashkil etishda uchta o‘zaro bog‘liq pedagogik yo‘nalishni ajratish mumkin. Birinchi yo‘nalish – axborot-ma’rifiy hamkorlik, ya’ni o‘quvchilar va ota-onalarning huquqiy hamda raqamli savodxonligini oshirish. Ikkinchi yo‘nalish – faoliyatli-amaliy hamkorlik, ya’ni huquqiy mavzudagi loyihalar, vaziyatli topshiriqlar va ijtimoiy tashabbuslarni tashkil etish. Uchinchi yo‘nalish – refleksiv-profilaktik hamkorlik, ya’ni o‘quvchilarning xatti-harakatlarini ongli baholash, raqamli xavflarni anglash va muammoli vaziyatlarning oldini olishga ko‘maklashish. Ushbu yo‘nalishlarni uyg‘unlashtirish huquqiy tarbiya jarayonining uzluksizligini ta’minlash uchun pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Maktab tizimli bilim va metodik faoliyatni tashkil etadi, oila kundalik tarbiyaviy qo‘llab-quvvatlashni amalga oshiradi, mahalla esa ijtimoiy-ma’rifiy resurslarni jalb etishga ko‘maklashadi. Hamkorlikda har bir subyektning vazifasi va mas’uliyat chegaralari aniq belgilanishi lozim. Huquqiy mas’uliyatni rivojlantirishning natijadorligini baholashda o‘quvchilarning huquqiy bilimlari, qadriyatli munosabati, vaziyatli topshiriqlardagi qarorlari va refleksiv faoliyatini o‘rganish muhimdir. Buning uchun pedagogik kuzatish, suhbat, so‘rovnoma va amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin. Baholash jarayonida o‘tkazilgan tadbirlar sonidan ko‘ra, o‘quvchilarning huquqiy fikrlashi va mas’uliyatli qaror qabul qilishga tayyorligiga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Raqamli jamiyat sharoitida o‘smirlarning huquqiy mas’uliyatini rivojlantirish maktab, oila va mahalla hamkorligini tizimli pedagogik asosda tashkil etishni talab qiladi. Ushbu hamkorlik huquqiy bilimlarni o‘zlashtirish, huquqiy qadriyatlarni anglash, raqamli muhitdagi xavflarni baholash va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi zarur. Axborot-ma’rifiy, faoliyatli-amaliy va refleksiv-profilaktik hamkorlik yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish huquqiy tarbiyaning uzluksizligi va amaliy mazmunini ta’minlashga xizmat qiladi. Bunda o‘smirlarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, ularning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish va mustaqil huquqiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlash ustuvor pedagogik vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni. 2017-yil 8-sentabr, O‘RQ-444-son.
3. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. Full Findings. – London: EU Kids Online, London School of Economics and Political Science, 2011.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI

Usmanov Abdulla Abdimanopovich
Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523198

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Unda ijtimoiy –pedagogik muammolarni aniqlash, bolalarning sotsial muhitga moslashuvi hamda bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan pedagogic – psixologik yondashuvlar yoritilgan.*

Аннотация: *В статье проанализированы теоретико-методологические основы подготовки будущих воспитателей в системе дошкольного образования. Рассмотрены подходы к выявлению социально-педагогических проблем, адаптации детей к социальной среде и повышению профессиональной готовности будущих педагогов.*

Abstract: *The article analyzes the theoretical and methodological foundations of preparing future educators in the preschool education system. It examines approaches to identifying social and pedagogical problems, adapting children to the social environment, and enhancing the professional readiness of future teachers.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, bo‘lajak tarbiyachi, ijtimoiy-pedagogik muammolar, nazariy asoslar, ijtimoiylashuv, kasbiy kompetensiya, tizimli yondashuv, shaxs kamoloti.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, будущий воспитатель, социально-педагогические проблемы, теоретические основы, социализация, профессиональная компетентность, системный подход, развитие личности.*

Keywords: *preschool education, future educator, social and pedagogical problems, theoretical foundations, socialization, professional competence, systemic approach, personality development.*

Insoniyat sivilizatsiyasining barcha davrlarida barkamol avlod tarbiyasi, uning jamiyatda munosib o‘rin egallashi va sotsial munosabatlar tizimiga muvaffaqiyatli kirib borishi davlat va jamiyat taraqqiyotining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelgan. Zero, har qanday jamiyatning kelajagi, uning intellektual va ma’naviy salohiyati bevosita maktabgacha yoshdagi bolalik davridanoq shakllana boshlaydigan inson kapitaliga bog‘liqdir. Maktabgacha ta’lim Yoshi – inson shaxsiyatining poydevori, uning dunyoqarashi, xarakteri, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvor qoliplari shakllanadigan eng sezgir va mas’uliyatli davr hisoblanadi.

Bugungi shiddatli globallashuv, axborot texnologiyalarining mislsiz darajada rivojlanishi va sotsial munosabatlarning murakkablashuvi davrida maktabgacha ta’lim tashkilotlari oldiga mutlaqo yangicha vazifalar qo‘yilmoqda. Hozirgi kunda tarbiyachi nafaqat bolaga oddiy gigiyenik talablarni o‘rgatuvchi yoki dars o‘tuvchi shaxs, balki bolaning ichki imkoniyatlarini kashf etuvchi, oila va bog‘cha o‘rtasidagi sotsial ko‘prikni bunyod etuvchi hamda bola atrofidagi har qanday salbiy ijtimoiy-

pedagogik ta’sirlarni bartaraf etuvchi tizimli tadqiqotchi sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Shu bois, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida ularning ijtimoiy-pedagogik muammolarni tadqiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik jihatlarini tizimli o‘rganish, mavjud nazariy yondashuvlarni konseptual tahlil qilish hamda ushbu yo‘nalishdagi pedagogik qonuniyatlarni umumlashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Bo‘lajak tarbiyachilarda tadqiqotchilik madaniyati va ijtimoiy-pedagogik muammolarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muammosi klassik va zamonaviy pedagogik ta’limotlarda keng o‘rganilgan.

L.S.Vigotskiyning "Yaqindagi rivojlanish zonasi" va ijtimoiy taraqqiyot konsepsiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik va sotsial shakllanishida kattalar, xususan, tarbiyachilarning roli naqadar muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, bolaning har qanday intellektual va ijtimoiy funksiyasi dastlab sotsial darajada (odamlar o‘rtasidagi munosabatda), so‘ngra individual darajada shakllanadi. Demak, bo‘lajak tarbiyachi boladagi sotsial o‘zgarishlarni tushunishi uchun chuqur sotsial-pedagogik bilim va tahlil ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur.

Metodologik nuqtai nazardan bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash tizimini quyidagi fundamental pedagogik yo‘nalishlar tashkil etadi:

1. Tizimli yondashuv: Bo‘lajak tarbiyachini tayyorlash jarayonini yaxlit, ko‘p komponentli va dinamik tizim sifatida o‘rganadi. Bu yondashuv ta’lim mazmuni, shakli, metodlari va nazorat vositalarining uzviyligini ta’minlaydi.

2. Kompetensiyaviy yondashuv: Talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni yodlatish, balki ularda real hayotiy va professional vaziyatlarda muammolarni aniqlash hamda yechish qobiliyatini (kompetensiyasini) birinchi o‘ringa qo‘yadi.

3. Akmeologik yondashuv: Talabaning doimiy ravishda o‘z устида ишлаши, касбий камолотнинг энг юқори чўққисига ("акме" даражасига) интилиши ва ўзини-ўзи ижодий ривожлантириш механизмларини очиб беради.

Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy-pedagogik muammolarni tadqiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish – bu ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, o‘z ichiga keng qamrovli nazariy qarashlarni jamlaydi. Nazariy jihatdan ushbu muammo uchta asosiy yo‘nalishning birlashmasidan iborat:

Ijtimoiylashuv – bu shaxsning jamiyat madaniyati, me’yorlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollarini o‘zlashtirishi hamda ularni faol ravishda qayta ishlab chiqish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning sotsializatsiyasi oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi munosabatlar ta’sirida kechadi. Bo‘lajak tarbiyachining asosiy nazariy vazifasi – ushbu ikki sotsial institut o‘rtasidagi muvozanat va hamkorlikni ilmiy baholay olishdir. U sotsial pedagogikaning asosiy prinsiplarini bilishi, bolaning sotsial muhitga moslashishidagi qiyinchiliklarni (deviant xulq-atvor, tajovuzkorlik, o‘ziga yopilib olish) ilmiy – metodik jihatdan

tahlil qila olishi zarur. Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy-pedagogik muammolarni tadqiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish – bu ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, o‘z ichiga keng qamrovli nazariy qarashlarni jamlaydi. Nazariy jihatdan ushbu muammo uchta asosiy yo‘nalishning birlashmasidan iboratdir.

Ijtimoiylashuv – bu shaxsning jamiyat madaniyati, me’yorlari, qadriyatlari va ijtimoiy rollarini o‘zlashtirishi hamda ularni faol ravishda qayta ishlab chiqish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning sotsializatsiyasi oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi munosabatlar ta’sirida kechadi. Bo‘lajak tarbiyachining asosiy nazariy vazifasi – ushbu ikki sotsial institut o‘rtasidagi muvozanat va hamkorlikni ilmiy baholay olishdir. U sotsial pedagogikaning asosiy prinsiplarini bilishi, bolaning sotsial muhitga moslashishidagi qiyinchiliklarni (deviant xulq-atvor, tajovuzkorlik, o‘ziga yopilib olish) ilmiy – metodik jihatdan tahlil qila olishi zarur.

Pedagogik tadqiqot – bu ta’lim-tarbiya jarayonidagi muammolarning ob’ektiv qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan ijodiy-ilmiy faoliyatdir. Bo‘lajak tarbiyachida bu madaniyatni rivojlantirish uchun uning ongiga "tarbiyachi – passiv ijrochi emas, balki faol ijodkor va Shifokor – pedagog" degan falsafani singdirish kerak. Nazariy jihatdan tadqiqotchilik ko‘nikmalari quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Muammoni ko‘ra olish (empatiya va observatsiya);

Muammoning sabab – oqibat zanjirini tahlil qilish (analitik tahlil);

Faraz (gipoteza) shakllantirish va uni amaliyotda tekshirish (pedagogik eksperiment);

O‘z faoliyati natijalarini xolisona baholash (refleksiya).

Akmeologik nuqtai nazardan, bo‘lajak tarbiyachining rivojlanishi – bu uning talabalik davridan professional faoliyatgacha bo‘lgan shaxsiy va kasbiy evolyutsiyasidir. Nazariy jihatdan Adaptiv-kasbiy, Kasbiy shakllanish (konstruktiv), Professional kamolot (akme) bosqichlarni qamrab oladi.

Pedagogik ta’lim tizimida talabalarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini faqatgina alohida to‘garaklarda emas, balki barcha o‘quv fanlarining mazmuniga singdirilgan tizimli modul sifatida rivojlantirish nazariy jihatdan eng to‘g‘ri strategik yo‘l hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy-pedagogik muammolarni tadqiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish – bu maktabgacha ta’lim sifatini oshirishning strategik omilidir. Ushbu muammoning nazariy jihatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bugungi kun pedagogidan faqat dars o‘tish metodikasini bilish emas, balki chuqur sotsiologik, psixologik va diagnostik bilimlarga ega bo‘lish talab etilmoqda. Tizimli, kompetensiyaviy va akmeologik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi talabani reproduktiv darajadan ijodiy-konstruktiv hamda professional-akmeologik darajaga olib chiqish imkonini beradi. Bo‘lajak tarbiyachilarni tadqiqotchi sifatida tayyorlashning nazariy poydevorini

mustahkamlash kelajakda maktabgacha ta’lim tizimiga har qanday ijtimoiy muammoni ilmiy asosda hal eta oladigan, sadoqatli va yuksak kasbiy mahoratli mutaxassislar kirib borishini ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova, F.Toshpo‘latova, Sh.Kayumova, N.Azamova, Maktabgacha ta’lim pedagogikasi Toshkent-2019
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yilgan davlat talablari
3. Karimova V.M “ Ijtimoiy Psixologiya” . Darslik- T.: “Fan va texnologiya ”, 2012 https://idum.uz/uz/archives/11203

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

MILLIY HUNARMANDCHILIK VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA IJODKORLIK VA IQTISODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI TA’LIM KONTENTLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdujalolov Sardorbek Abdujalol o‘g‘li
Andijon davlat universiteti “Tasviriy va amaliy san’at”
Kafedra mudiri, Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523223

Annotatsiya: *Maqolada milliy hunarmandchilikka asoslangan ta’lim faoliyatining o‘quvchilarda ijodkorlik va iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Hunarmandchilik mahsulotini yaratish jarayoni g‘oya ishlab chiqish, material tanlash, ishni rejalashtirish, sifatni nazorat qilish va mahsulotning foydasini tushuntirish kabi faoliyatlarni birlashtiradi. Ushbu jarayon o‘quvchilarning muammoga turli yechimlar topishi, resurslarni taqqoslashi, tanlovini asoslay olishi va o‘z faoliyatini baholashiga sharoit yaratadi. Maqolada hunarmandchilik mashg‘ulotlarini muammoli topshiriqlar, kichik loyihalar, mahsulot prototiplari va guruhiy muhokamalar bilan boyitish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, milliy madaniy merosga hurmatni ijodiy izlanish va amaliy fikrlash bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan tavsiyalar beriladi.*
Kalit so‘zlar: *milliy hunarmandchilik, ijodkorlik, iqtisodiy tafakkur, amaliy ta’lim, muammoli topshiriq, loyiha faoliyati, resurslardan foydalanish, milliy meros.*

Аннотация: *В статье рассматриваются возможности образовательной деятельности, основанной на национальных ремёслах, для развития у учащихся творческих способностей и экономического мышления. Процесс создания изделия народного промысла объединяет такие виды деятельности, как разработка идеи, выбор материалов, планирование работы, контроль качества и объяснение практической пользы изделия. Данный процесс создаёт условия для поиска учащимися различных решений проблем, сравнения ресурсов, обоснования своего выбора и оценки собственной деятельности. В статье освещаются способы обогащения занятий по народным ремёслам проблемными заданиями, небольшими проектами, прототипами изделий и групповыми обсуждениями. Также предлагаются рекомендации, направленные на сочетание уважения к национальному культурному наследию с творческим поиском и практическим мышлением.*
Ключевые слова: *национальные ремёсла, творческие способности, экономическое мышление, практическое обучение, проблемное задание, проектная деятельность, использование ресурсов, национальное наследие.*

Abstract: *The article examines the potential of educational activities based on national handicrafts to develop students’ creativity and economic thinking. The process of creating a handicraft product combines activities such as generating ideas, selecting materials, planning work, monitoring quality, and explaining the product’s practical value. This process creates opportunities for students to find different solutions to problems, compare resources, justify their choices, and evaluate their own activities. The article discusses ways to enrich handicraft lessons through problem-based tasks, small-scale projects, product prototypes, and group discussions. It also offers recommendations for combining respect for national cultural heritage with creative exploration and practical thinking.*
Keywords: *national handicrafts, creativity, economic thinking, practical education, problem-based task, project-based learning, resource utilisation, national heritage.*

Ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki ularni yangi vaziyatlarda qo‘llashi, muammolarni mustaqil tahlil qilishi va o‘z g‘oyalarini amaliy natijaga aylantirishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodkorlik va iqtisodiy tafakkur bu jarayonda o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar sifatida namoyon bo‘ladi. Ijodkorlik muqobil g‘oyalar yaratish, shakl va vazifalarni yangicha uyg‘unlashtirish hamda muammoga noodatiy yechim topishga yordam beradi. Iqtisodiy tafakkur esa tanlangan g‘oyani amalga oshirishda vaqt, material, mehnat va boshqa resurslarni hisobga olish, variantlarni qiyoslash va qarorni asoslashni talab etadi. Milliy hunarmandchilik mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun tabiiy amaliy muhit yaratadi. Hunarmand buyum tayyorlashda nafaqat texnologik amallarni bajaradi, balki materialning xususiyatlarini hisobga oladi, shakl va bezakni tanlaydi, ish tartibini rejalashtiradi hamda tayyor mahsulotning sifati va foydasini baholaydi. O‘quvchilar hunarmandchilik faoliyatida ishtirok etish orqali milliy madaniy meros bilan tanishish bilan birga, ijodiy tanlov va amaliy qarorlarning natijasini ham ko‘rishlari mumkin. Biroq ijodiy mahsulot yaratishning o‘zi iqtisodiy tafakkur yoki ijodkorlikning barcha jihatlarini avtomatik rivojlantirmaydi. Mashg‘ulotlar o‘quvchiga mustaqil g‘oya taklif qilish, bir nechta variantni solishtirish, mavjud resurslarni hisobga olish, mahsulotni sinash va natijani tahlil qilish imkonini berishi lozim. Maqolaning maqsadi milliy hunarmandchilik faoliyati orqali o‘quvchilarda ijodkorlik va iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini ochib berish hamda mashg‘ulotlarni tashkil etish bo‘yicha tavsiyalarni bayon qilishdan iborat. Ijodkorlikni faqat tasviriy yoki badiiy qobiliyat bilan cheklab bo‘lmaydi. U muammoni ko‘ra bilish, mavjud ma’lumotlar asosida yangi fikr ishlab chiqish, bir nechta yechimni taklif qilish va ularning orasidan maqsadga muvofiq variantni tanlash jarayonlarini ham qamrab oladi. Hunarmandchilik mashg‘ulotlarida bu sifatlar buyumning shakli, bezagi, materiali, vazifasi yoki tayyorlash usulini tanlashda namoyon bo‘ladi. O‘quvchi namunani aynan takrorlash o‘rniga uning asosiy xususiyatlarini saqlagan holda yangi yechim taklif qilishi mumkin.

Iqtisodiy tafakkur esa mavjud resurslarning cheklanganligini anglash va ulardan oqilona foydalanish bilan bog‘liq. O‘quvchi mahsulot tayyorlash uchun qancha material kerakligini, qaysi variantni bajarish osonroq yoki mustahkamroq ekanini, ishga qancha vaqt ajratilishini va mahsulot kim uchun mo‘ljallanganini hisobga oladi. Bu jarayonda asosiy maqsad o‘quvchini tijorat faoliyatiga majburlash emas, balki uni o‘z qarorlarining amaliy oqibatlarini tushunishga o‘rgatishdir. Ijodkorlik va iqtisodiy tafakkur bir-birini to‘ldiradi. Faqat ijodiy g‘oya resurslar va bajarish shartlari hisobga olinmasa, amaliy natijaga aylanmasligi mumkin. Aksincha, faqat tejamkorlikka asoslangan, yangilikka imkon bermaydigan yondashuv o‘quvchining ijodiy izlanishini cheklaydi. Shu sababli pedagogik

topshiriqlar yangicha g‘oya ishlab chiqish bilan birga, uni mavjud imkoniyatlar doirasida amalga oshirishni ham talab qilishi maqsadga muvofiq.

Milliy hunarmandchilik buyumlari xalqning estetik qarashlari, turmush tarzi, materiallardan foydalanish tajribasi va hududiy an’analarini aks ettiradi. Ularni o‘rganish o‘quvchilarda madaniy merosga hurmatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, hunarmandchilik mahsulotining yaratilish jarayoni o‘quvchini amaliy kuzatish va tahlilga jalb qiladi: nima uchun aynan shu material tanlangan, buyumning shakli uning vazifasiga qanday mos, bezak mahsulotning umumiy ko‘rinishiga qanday ta’sir qiladi, material sarfini qanday kamaytirish mumkin kabi savollar yuzaga keladi. Hunarmandchilikning yana bir muhim imkoniyati — ko‘rinadigan va baholash mumkin bo‘lgan natijaning mavjudligidir. O‘quvchi eskizdan boshlab prototip yoki tayyor buyumgacha bo‘lgan jarayonni kuzatadi, o‘z qarorlarini qayta ko‘rib chiqadi va mahsulotni takomillashtiradi. Agar mashg‘ulotda o‘quvchilarga bir xil topshiriq doirasida bir nechta yechim tanlash imkoniyati berilsa, ular o‘z g‘oyalarini taqqoslash, asoslash va boshqalarning fikridan foydalanishni o‘rganadilar. Milliy hunarmandchilikda ustoz-shogird tajribasi ham muhim pedagogik resurs hisoblanadi. Usta ishini kuzatish, uning material va texnologiya tanlash sabablarini muhokama qilish, keyin esa ayrim amallarni mustaqil bajarish o‘quvchiga amaliy bilimni o‘zlashtirish imkonini beradi. Bunda an’anaviy usullarni aynan takrorlash bilan cheklanmay, ularning vazifasi va mohiyatini tushungan holda yangi g‘oyalar bilan uyg‘unlashtirishga e’tibor berish lozim.

Birinchi metodik yo‘l- muammoli savollar orqali kuzatish va tahlilni faollashtirish. O‘quvchilarga hunarmandchilik buyumi namoyish etilgach, uning materiali, shakli, bezagi, vazifasi va tayyorlash usuli haqida savollar beriladi. Keyin o‘quvchilar buyumni boshqa material yoki shaklda yaratish mumkinmi, qaysi o‘zgarish uning foydasini oshiradi, qanday bezak milliy o‘ziga xoslikni saqlab qoladi kabi masalalarni muhokama qiladilar.

Ikkinchi yo‘l- kichik loyiha faoliyati. O‘quvchilar muayyan vazifa uchun buyum yoki prototip loyihalaydilar. Masalan, mahalliy hunarmandchilik naqshlaridan ilhomlangan foydali buyum, sovg‘a yoki sinf uchun bezak yaratish mumkin. Loyiha bosqichlarida g‘oya tanlash, eskiz tayyorlash, materiallar ro‘yxatini tuzish, ish ketma-ketligini belgilash, mahsulotni tayyorlash va taqdim etish amalga oshiriladi.

Uchinchi yo‘l- resurslarni taqqoslash. O‘quvchilarga bir xil mahsulotni yaratish uchun ikki xil material yoki ikki xil texnologik yechim taklif qilinadi. Ular variantlarni mustahkamlik, estetik ko‘rinish, material sarfi, bajarish vaqti va xavfsizlik jihatidan qiyoslaydilar. Bu topshiriq oddiy hisob-kitob va dalillash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

To‘rtinchi yo‘l- prototiplash va qayta ishlash. Dastlabki mahsulot sinovdan o‘tkazilib, kamchiliklari aniqlanadi. O‘quvchilar tengdoshlar fikri va o‘z

kuzatuvlariga asoslanib mahsulotni takomillashtiradilar. Bu jarayonda xato muvaffaqiyatsizlik sifatida emas, yechimni yaxshilashga yordam beradigan ma’lumot sifatida qaraladi.

Beshinchi yo‘l- taqdimot va refleksiya. O‘quvchi yaratgan buyumini ko‘rsatib, nima uchun shu g‘oyani tanlagani, qaysi resurslardan foydalangani, qanday muammolarga duch kelgani va natijani qanday yaxshilashi mumkinligini tushuntiradi. Bunday taqdimot og‘zaki nutq, dalillash va o‘z faoliyatini baholashni rivojlantiradi.

Ijodkorlik va iqtisodiy tafakkurni baholashda faqat yakuniy buyumning tashqi ko‘rinishiga tayanish yetarli emas. O‘quvchining fikrlash va qaror qabul qilish jarayoni ham hisobga olinishi kerak. Ijodkorlikni baholashda g‘oyaning mustaqilligi, bir nechta variant taklif qilish, milliy an’analarni mazmunli qo‘llash va muammoni yangicha hal etish kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Iqtisodiy tafakkurda esa material va vaqtni rejalashtirish, variantlarni qiyoslash, resurslardan oqilona foydalanish va tanlovni asoslash e’tiborga olinadi.

Baholash vositalari sifatida eskizlar, loyiha rejalari, materiallar ro‘yxati, prototiplar, kuzatuv varaqalari, tengdoshlar fikri va refleksiv yozuvlardan foydalanish mumkin. O‘qituvchi baholash mezonlarini mashg‘ulot boshida tushuntirsa, o‘quvchi o‘z faoliyatini aniq maqsadlar bilan muvofiqlashtira oladi. Baholashning vazifasi o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishdan ko‘ra, har bir o‘quvchining g‘oya ishlab chiqish, rejalashtirish va natijani takomillashtirishdagi o‘sishini aniqlashdan iborat.

Milliy hunarmandchilik o‘quvchilarda ijodkorlik va iqtisodiy tafakkurni birgalikda rivojlantirish uchun mazmunli amaliy muhit yaratadi. Buyum yaratish jarayonida o‘quvchi milliy meros namunalari bilan tanishadi, material va shakl tanlaydi, muqobil g‘oyalarni ko‘rib chiqadi, resurslarni rejalashtiradi hamda tayyor natijani baholaydi. Shu sababli hunarmandchilik mashg‘ulotlarini faqat texnologik amallarni bajarish bilan cheklamasdan, izlanish, tanlov va refleksiya elementlari bilan boyitish lozim.

Ta’lim amaliyotida muammoli savollar, kichik loyiha topshiriqlari, materiallarni qiyoslash, prototiplash va taqdimotdan izchil foydalanish tavsiya etiladi. Topshiriqlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi, xavfsiz faoliyatni ta’minlashi va mustaqil qaror qabul qilishga imkon berishi kerak. Milliy hunarmandchilik an’analarini ijodiy yondashuv bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning madaniy merosga hurmati bilan birga, amaliy fikrlashi, resurslarga mas’uliyatli munosabati va o‘z g‘oyasini asoslash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-iyundagi PF-91-son Farmoni. Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar.
3. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
4. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
5. Bacigalupo M., Kampylis P., Punie Y., Van den Brande G. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.
6. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future // The Clearing House. 2010. Vol. 83, No. 2. P. 39–43.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929

IJTIMOIY VA RAQAMLI MUHITNING KORRUPSIOGEN HOLATLAR SHAKLLANISHIGA TA’SIRI VA UNI BARTARAF ETISHNING HUQUQIY-MA’RIFIY MEXANIZMLARI

Suyunova Barchinoy Shuhrat qizi
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi “Korupsiyaga qarshi kurashish “ yo‘nalishi magistranti
Barchinoysuyunova998@gmail.com *Tel: (33)932 21 05*
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523258

Annotatsiya. *Maqolada ijtimoiy muhitning korrupsiogen holatlar shakllanishiga ta’siri, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishning huquqiy va institutsional mexanizmlari tahlil qilingan. O‘zbekistonda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ijtimoiy muhitdagi korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillar – huquqiy madaniyatning yetishmasligi, ijtimoiy bag‘rikenglik, shaxsiy munosabatlarning rasmiy tartibdan ustunligi va jamoatchilik nazoratining zaifligi bilan bog‘liq holda tizimlashtirilgan. Korrupsiya haqida xabar bergan shaxslarni rag‘batlantirish, manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish, daromadlarni deklaratsiya qilish va samaradorlikni reyting asosida baholash mexanizmlarining profilaktik salohiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijasida ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirishga qaratilgan huquqiy, institutsional va ma’rifiy choralarning uyg‘un tizimi taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *korrupsiya, korrupsiogen omil, ijtimoiy muhit, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, manfaatlar to‘qnashuvi, jamoatchilik nazorati, halollik standartlari, profilaktika.*

Korrupsiya faqat ayrim mansabdor shaxslarning xatti-harakati emas, balki muayyan ijtimoiy muhitda shakllanadigan va qayta ishlab chiqariladigan ijtimoiy hodisadir. Agar jamiyatda pora berish «muammoni tez hal qilish usuli» sifatida qabul qilinsa, «tanish-bilish» rasmiy tartibdan ustun tursa, fuqaro o‘z huquqini bilmasa va himoya qila olmasa, eng mukammal qonun ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois korrupsiyaga qarshi kurashning samaradorligi ko‘p jihatdan ijtimoiy muhitning holatiga, jamiyatdagi huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasiga bog‘liq.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda korrupsiya ko‘lamini keskin qisqartirish va unga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»da davlat xizmatida halollik standartlarini joriy etish, daromad va mol-mulkni deklaratsiya qilish tizimini bosqichma-bosqich yaratish, manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish, korrupsiyaga qarshi kurashda ochiqlikni ta’minlash va jamoatchilik ishtirokini kengaytirish vazifalari belgilangan. Mazkur vazifalar korrupsiyaga qarshi kurashning jazolovchi modeldan profilaktik, ya’ni korrupsiyani keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan modelga o‘tayotganini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi ijtimoiy muhitning korrupsiogen holatlar shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarini aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan milliy huquqiy-institutsional mexanizmlarning profilaktik salohiyatini baholashdan iborat. Tadqiqotning yangiligi shundaki, milliy korrupsiyaga qarshi mexanizmlar alohida hujjatlar yig‘indisi sifatida emas, balki ijtimoiy muhitdagi aniq korrupsiogen omillarga javob beruvchi yaxlit tizim sifatida tahlil qilinadi.

Korrupsiyaning institutsional tabiatini ochib berishda R.Klitgaardning mashhur formulasi muhim metodologik ahamiyatga ega: korrupsiya monopol vakolat va ixtiyoriy qaror qabul qilish erkinligi ortganda kuchayadi, hisobdorlik esa uni kamaytiradi (C = M + D – A) [4]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy yo‘nalishi mansabdor shaxsning monopol holatini cheklash, qaror qabul qilishdagi sub’yektivlikni kamaytirish va hisobdorlikni kuchaytirishdan iborat.

S.Rouz-Akkerman va B.Palifka korrupsiyani iqtisodiy rag‘batlar, institutlar sifati va madaniy-ijtimoiy me’yorlar kesishmasida tahlil qilib, ijtimoiy me’yorlar korrupsiyani «odatiy holat» sifatida qabul qilgan jamiyatda faqat jazo choralari yetarli emasligini asoslaydi [5]. BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi ham profilaktika siyosatini, jamiyatning korrupsiyaga qarshi kurashdagi faol ishtirokini (13-modda) va korrupsiya haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilishni (33-modda) davlatlarning muhim majburiyatlari sifatida belgilaydi [3].

Milliy qonunchilikda ushbu yondashuvlar O‘zbekiston Respublikasining «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonunida [1] va Prezidentning 2021-yil 6-iyuldagi PF-6257-son Farmonida [2] o‘z aksini topgan. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni qiyosiy-huquqiy tahlil qilish, tizimli-strukturaviy tahlil va institutsional yondashuv usullaridan foydalanildi.

Tahlil ijtimoiy muhitda korrupsiogen holatlarni yuzaga keltiruvchi to‘rtta asosiy omilni ajratish imkonini berdi.

Birinchi omil – huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yetarli emasligi. O‘z huquqini bilmagan fuqaro mansabdor shaxsning noqonuniy talabiga oson bo‘ysunadi. Shu bois Prezidentning 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni bilan «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi» tasdiqlangan. Konsepsiyada yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini bolalikdan singdirish, davlat xizmatchilarida korrupsiyaga nisbatan murosasizlik munosabatini shakllantirish, har bir davlat organida «Huquqiy madaniyat oyligi», «Odob-axloq oyligi» va «Korrupsiyaga qarshi kurashish oyligi» tadbirlarini o‘tkazish vazifalari belgilangan. Bu choralar korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omillarni uning ildizi – inson ongi darajasida bartaraf etishga qaratilgan.

Ikkinchi omil – korrupsiyaga nisbatan ijtimoiy bag‘rikenglik va «jimlik madaniyati». Jamiyatda korrupsiya haqida xabar berish ko‘pincha «chaqimchilik» deb qabul qilinadi, bu esa korrupsionerga himoya muhitini yaratadi. Ushbu

muammoni hal etish uchun Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 829-son qarori bilan korrupsiyaga oid huquqbuzarlik haqida xabar bergan yoki korrupsiyaga qarshi kurashishda boshqacha tarzda ko‘maklashgan shaxslarni rag‘batlantirish tartibi to‘g‘risidagi nizom tasdiqlangan. Nizomga ko‘ra, bunday shaxslar bazaviy hisoblash miqdorining 3 baravaridan 25 baravarigacha bir martalik pul mukofoti bilan, pora yoki zarar summasi bazaviy hisoblash miqdorining yuz baravaridan oshgan hollarda esa mulk qiymatining muayyan foizi miqdorida rag‘batlantiriladi. Xorijiy tajriba (AQSH, Buyuk Britaniya, Koreya, Qozog‘iston va boshqa davlatlar) bunday mexanizmlar fuqarolarning faolligini oshirishini va korrupsiyaga oid jinoyatlar sonining qisqarishiga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan, bu mexanizmning asosiy qiymati pul mukofotida emas, balki korrupsiya haqida xabar berishni fuqarolik burchi sifatida qayta baholashdadir.

Uchinchi omil – shaxsiy munosabatlarning rasmiy tartibdan ustunligi va manfaatlar to‘qnashuvi. Qarindoshlik va yaqinlik munosabatlari kuchli bo‘lgan jamiyatda mansabdor shaxsning xizmat burchi va shaxsiy manfaati osongina to‘qnashadi. Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 2-martdagi 62-son qarori bilan tasdiqlangan davlat xizmatchilarining odob-axloq namunaviy qoidalarida manfaatlar to‘qnashuviga yo‘l qo‘ymaslik prinsipi belgilangan. PF-6257-son Farmon esa bu yo‘nalishni yangi bosqichga ko‘tardi: barcha davlat organlarida korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalarini joriy etish, «Manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solish to‘g‘risida»gi Qonunni ishlab chiqish, davlat xizmatchilari va ularning oila a’zolari daromadlari va mol-mulkini majburiy deklaratsiya qilish, davlat organlariga ishga qabul qilishni ochiq tanlov asosida o‘tkazish vazifalari belgilandi [2].

To‘rtinchi omil – jamoatchilik nazorati va institutsional hisobdorlikning zaifligi. Prezidentning 2020-yil 29-iyundagi PF-6013-son Farmoni va PQ-4761-son qarori asosida Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi. Agentlik davlat organlari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlarining birgalikdagi faoliyatini ta’minlovchi maxsus vakolatli organ bo‘lib, qonuniylik, xolislik, hisobdorlik, ochiqlik va shaffoflik prinsiplari asosida ishlaydi. 2021-yil 18-noyabrdagi qonun bilan Agentlik har yili korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi milliy ma’ruzani tayyorlab, parlamentga taqdim etishi belgilandi. Prezidentning 2022-yil 12-yanvardagi PQ-81-son qarori bilan esa davlat organlarida korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini besh yo‘nalish – huquqiy asoslar, korrupsiyaviy xavflarni baholash, rahbarlarning murosasiz munosabati, xodimlarning xabardorligi va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha reyting asosida baholash tizimi joriy etildi.

Ushbu omillar o‘zaro bog‘liq holda «korrupsiyaviy aylana»ni hosil qiladi: fuqaro boshqalar ham pora beradi deb o‘ylagani uchun o‘zi ham pora beradi, bu esa korrupsiyani ijtimoiy me’yor sifatida yanada mustahkamlaydi. Mazkur aylanani

uzish uchun huquqiy choralar korrupsiyaviy xavflarni oldindan kamaytiruvchi tizimli mexanizmlar bilan to‘ldirilmoqda. Xususan, 2019-yil 10-mayda qabul qilingan «Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida»gi Qonunda korrupsiyaga yo‘l qo‘ymaslik maxsus prinsip sifatida mustahkamlangan va sheriklik tartib-taomillari korrupsiyaga sabab bo‘luvchi omillarning oldini olishni ta’minlashi shartligi belgilangan. Taraqqiyot strategiyasida esa korrupsiyaga qarshi kurashga zamonaviy axborot texnologiyalarini, shu jumladan, sun’iy intellektni joriy etish, normativ-huquqiy hujjatlarni «korrupsiyadan xoli qonunchilik» tamoyili asosida ishlab chiqish, aholi va davlat xizmatchilarining bu sohadagi bilimlarini uzluksiz oshirish vazifalari qo‘yilgan. Raqamlashtirish fuqaro va mansabdor shaxs o‘rtasidagi bevosita muloqotni qisqartirib, korrupsiyaviy munosabatlarning moddiy asosini yo‘qotadi.

Tahlil natijalari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Ijtimoiy muhitdagi korrupsiogen omillar va ularni bartaraf etish mexanizmlari

Korrupsiogen omil	Ijtimoiy namoyon bo‘lishi	Huquqiy-institutsional mexanizm
Huquqiy ong va madaniyatning yetishmasligi	Fuqaroning o‘z huquqini bilmasligi, noqonuniy talabga bo‘ysunishi	PF-5618: huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi, tematik oyliklar, huquqiy ta’lim
Korrupsiyaga nisbatan ijtimoiy bag‘rikenglik	«Jimlik madaniyati», xabar berishni qoralash	VM 829-son qarori: xabar beruvchilarni rag‘batlantirish; BMT konvensiyasining 13 va 33-moddalari
Shaxsiy munosabatlarning rasmiy tartibdan ustunligi	Qarindoshlik, «tanish-bilish», manfaatlar to‘qnashuvi	VM 62-son qarori; PF-6257: ichki nazorat, deklaratsiya, ochiq tanlov
Jamoatchilik nazorati va hisobdorlikning zaifligi	Qarorlarning yopiqligi, natija uchun mas’uliyatning susligi	PF-6013, PQ-4761: Agentlik; milliy ma’ruza; PQ-81: reyting baholash

Jadvaldan ko‘rinadiki, milliy huquqiy mexanizmlar R.Klitgaard formulasining uchala tarkibiy qismiga ta’sir ko‘rsatadi: ochiq tanlov va elektron xizmatlar monopol vakolatni cheklaydi, manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solish qoidalari ixtiyoriy qarorlar doirasini toraytiradi, milliy ma’ruza, reyting va deklaratsiya tizimi esa hisobdorlikni kuchaytiradi. Biroq ijtimoiy muhitning o‘zi o‘zgarmasa, bu mexanizmlar rasmiy hisobotlar darajasida qolib ketishi xavfi mavjud.

O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi. Birinchidan, ijtimoiy muhit korrupsiogen holatlarning shakllanishida hal qiluvchi omil bo‘lib, uning asosiy tarkibiy qismlari huquqiy madaniyat darajasi, korrupsiyaga nisbatan

ijtimoiy bag‘rikenglik, shaxsiy munosabatlarning rasmiy tartibdan ustunligi va jamoatchilik nazoratining holatidan iborat. Ikkinchidan, O‘zbekistonda shakllangan huquqiy-institutsional mexanizmlar ushbu omillarning barchasini qamrab olgan va korrupsiyaga qarshi kurashni profilaktik modelga o‘tkazishga xizmat qilmoqda. Uchinchidan, bu mexanizmlarning samaradorligi ularning ijtimoiy muhitdagi qadriyatlar va me’yorlar bilan qay darajada uyg‘unlashishiga bog‘liq.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta’lim muassasalarida halollik va akademik halollikka oid mazmunni uzluksiz ta’limning barcha bosqichlariga tizimli singdirish, korrupsiyaga qarshi ma’rifatni bir martalik tadbirlardan muntazam tarbiyaviy jarayonga aylantirish.

2. Korrupsiya haqida xabar beruvchilarni rag‘batlantirish bilan birga ularning shaxsiy himoyasini kafolatlovchi mexanizmlarni kuchaytirish va bu haqda aholi o‘rtasida maqsadli targ‘ibot olib borish.

3. PQ-81-son qaror asosidagi reyting baholash tizimiga aholining korrupsiyaga munosabatini o‘lchovchi mustaqil ijtimoiy so‘rovlar natijalarini indikator sifatida kiritish.

4. Mahalla instituti va fuqarolik jamiyati tashkilotlari ishtirokida jamoatchilik nazoratining mahalliy darajadagi shakllarini rivojlantirish.

Korrupsiyaga qarshi kurashda huquqiy mexanizm va ijtimoiy muhit bir-birini to‘ldiruvchi ikki omildir: qonun korrupsiyani jazolaydi, sog‘lom ijtimoiy muhit esa uni tug‘dirmaydi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonuni. 2017-yil 3-yanvar, O‘RQ-419-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/3088008
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatda bo‘lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. 2021-yil 6-iyul, PF-6257-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/5495529
3. United Nations Convention against Corruption. – New York: United Nations Office on Drugs and Crime, 2004.
4. Klitgaard R. Controlling Corruption. – Berkeley: University of California Press, 1988.
5. Rose-Ackerman S., Palifka B.J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

O‘QUVCHILARNING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI VA TABIIY-ILMIY EKSKURSIYALARNI INTEGRATSIYALASH MEXANIZMLARI

Quldosheva Dilso‘z Sunnatovna
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523288

Annotatsiya. *Ushbu tezisda umumta’lim maktab o‘quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishda tabiiy-ilmiy ekskursiyalarning didaktik hamda tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi ekskursiya asosida bilim, munosabat va xulq komponentlarini integratsiyalab rivojlantirish mexanizmlarini asoslashdir. Metodologiya sifatida kuzatuv, suhbat, pedagogik diagnostika va taqqoshlash yondashuvlari qo‘llanadi. Ilmiy yangilik ekskursiya ssenariysi, xavfsizlik va baholash mezonlarini yagona modelda uyg‘unlashtirishdadir.*

Аннотация. *В тезисе анализируется дидактический и воспитательный потенциал естественно-научных экскурсий в развитии экологической культуры школьников. Цель исследования состоит в обосновании механизмов интеграции знаний, ценностных установок и поведенческих практик на основе экскурсионной деятельности. Методология включает наблюдение, беседу, педагогическую диагностику и сравнительный анализ. Научная новизна заключается в объединении сценария экскурсий, требований безопасности и критериев оценивания в единую модель.*

Abstract. *This thesis examines the didactic and educational potential of natural science field trips for developing environmental culture among general school students. The study aims to justify mechanisms that integrate knowledge, values, and behavior through excursion-based learning. Methods include observation, interviews, pedagogical diagnostics, and comparative analysis. Scientific novelty is presented as a unified model that combines field-trip сценарio design, safety requirements, and assessment criteria for measurable educational outcomes.*

Kalit so‘zlar: *ekologik madaniyat; tabiiy-ilmiy ekskursiya; tajribaviy o‘qitish; barqaror rivojlanish; kompetensiya; ekologik xulq; monitoring*

Ключевые слова: *экологическая культура; естественно-научная экскурсия; опытное обучение; устойчивое развитие; компетентность; экологическое поведение; мониторинг*

Keywords: *environmental culture; natural science field trips; experiential learning; sustainable development; competency-based education; pro-environmental behavior; educational monitoring*

Ekologik madaniyat tushunchasi umumta’lim tizimida o‘quvchining tabiat haqidagi ilmiy bilimi, tabiatga nisbatan qadriyatli munosabati va kundalik amaliy xulq me’yorlarining bir butun integratsiyasi sifatida talqin etiladi. Ushbu ta’rifning mexanizmi shundan iboratki, bilim komponenti kuzatuv va tushuntirish orqali faktlarga tayansa, munosabat komponenti emotsional-qadriyatli tajriba bilan mustahkamlanadi, xulq komponenti esa takroriy amaliy mashqlar va ijtimoiy mas’uliyat vaziyatlari orqali barqarorlashadi. Masalan, maktab yaqinidagi ariq yoki kichik soy bo‘yida o‘tkazilgan ekskursiyada o‘quvchi suvning tiniqligi, hid va rang ko‘rsatkichlarini kuzatadi, keyin ifloslanish manbalarini muhokama qiladi va

yakunda chiqindini saralash hamda hududni tozalash bo‘yicha jamoaviy reja tuzadi. Ta’lim amaliyotida ekskursiya bilan boyitilgan sinflarda tabiatga mas’uliyatli munosabat indikatorlari odatda yuqoriroq bo‘lishi qayd etiladi; pedagogik diagnostika shkalalarida motivatsion ko‘rsatkichlarning 15–25 foiz oralig‘ida o‘sishi kuzatilishi mumkin. Ilmiy izoh shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyatning uch komponenti bir vaqtda faollashganda, kognitiv dissonans kamayadi va o‘quvchi ekologik me’yorni “bilim” sifatida emas, balki “shaxsiy norma” sifatida qabul qiladi, bu esa keyingi xulq barqarorligini ta’minlaydi [3].

Tabiiy-ilmiy ekskursiya ta’lim jarayonida rejalashtirilgan, maqsadli va xavfsiz tashkillashtirilgan dala sharoitidagi o‘quv faoliyati bo‘lib, unda o‘quvchi real obyektlar bilan bevosita muloqotda bo‘ladi. Mexanizm nuqtayi nazaridan ekskursiya sinfdagi abstrakt tushunchalarni tabiiy muhitdagi real belgilar bilan bog‘laydi: o‘quvchi ko‘radi, o‘lchaydi, qayd etadi, taqqoslaydi va natijani izohlaydi, ya’ni ilmiy bilishning empirik bosqichini o‘quv faoliyatiga ko‘chiradi. Misol tariqasida, botanika bo‘limi doirasida park yoki dala uchastkasida “o‘simliklar xilma-xilligi” mavzusida transekt usuli bilan kuzatuv o‘tkazilib, 10 metrli chiziq bo‘ylab uchragan turlar sanaladi va gerbariy materiallari o‘rniga foto-katalog tuziladi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida bir sinfda 25 nafar o‘quvchi ishtirok etgan ekskursiyada kamida 50–80 ta kuzatuv yozuvi (har bir o‘quvchidan 2–3 ta) yig‘ilishi, keyinchalik esa 5–7 toifaga ajratilgan ma’lumotlar bazasiga aylantirilishi mumkin, bu baholashning ob’ektivligini oshiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, dala kuzatuvlari o‘quvchining ilmiy savodxonligini kuchaytiradi, chunki u dalil va xulosa o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishini real holatda ko‘radi; bu esa kompetensiyaviy yondashuv talablariga mos keladi [1].

Ekologik madaniyatni rivojlantirishda ekskursiyalarning o‘rni ularning integrativ didaktik funksiyasi bilan belgilanadi, ya’ni fanlararo bog‘liqlikni tabiiy sharoitda ko‘rsatish imkonini beradi. Mazkur mexanizmda biologiya, geografiya, kimyo va fizika mazmuni bir obyekt atrofida uyg‘unlashadi: masalan, suv havzasida biologik indikatorlar (suv o‘tlari, hasharot lichinkalari), kimyoviy ko‘rsatkichlar (pH, nitratlar), fizik jarayonlar (oqim tezligi) va geografik omillar (relyef, yer foydalanish) birgalikda tahlil qilinadi. Misol sifatida, oddiy dala testi orqali pH ko‘rsatkichi aniqlanib, 6,5–8,5 oralig‘i me’yoriy diapazon sifatida muhokama qilinadi, nitratlar esa test-lenta bilan taxminiy baholanadi; bu jarayonda o‘quvchi kimyoviy tushunchalarni amaliy ma’noda anglaydi. Raqam/statistika nuqtayi nazaridan, fanlararo ekskursiya ssenariysi qo‘llanganda yakuniy nazorat savollarida kompleks masalalarni yechish ko‘rsatkichi odatda 10–20 foizga yaxshilanishi mumkin, chunki o‘quvchi “parcha-parcha bilim” o‘rniga tizimli model quradi. Ilmiy izoh shuni asoslaydiki, ekskursiya jarayoni konstruktivistik ta’lim nazariyasiga muvofiq ravishda bilimni tayyor shaklda berishdan ko‘ra, o‘quvchining o‘zi

tomonidan qurilishini rag‘batlantiradi va shu orqali ekologik mas’uliyatni kuchaytiradi [6].

Ekologik madaniyatning amaliy komponenti ko‘pincha “ekologik xulq” sifatida o‘lchanadi va u chiqindini kamaytirish, resursni tejash, yashil hududni asrash kabi kundalik amallarni anglatadi. Ushbu xulqning shakllanish mexanizmi ijtimoiy o‘rganish va mustahkamlash tamoyillariga tayangan bo‘lib, ekskursiya davomida jamoaviy qoidalar, rol taqsimoti va natijaga javobgarlik orqali odatga aylanishi mumkin. Masalan, “toza hudud” mini-loyihasida o‘quvchilar 30 daqiqalik marshrut bo‘ylab chiqindi turlarini ajratib, plastmassa, qog‘oz va organik fraksiyalarni alohida paketlarga yig‘adi, so‘ngra massa yoki hajm bo‘yicha taqqoslaydi va manbani aniqlashga harakat qiladi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida bir marotabalik ekskursiyada 8–12 kg aralash chiqindi yig‘ilishi va uning 40–60 foizi qayta ishlanadigan fraksiya ekanini aniqlash mumkin, bu raqamlar o‘quvchilarda muammoning ko‘lamini aniq tasavvur ettiradi. Ilmiy izoh shuni ko‘rsatadiki, “ko‘rish va bajarish” tajribasi abstrakt nasihatga qaraganda kuchliroq ta’sirga ega bo‘lib, odatiy xulqni shakllantirishda affektiv va irodaviy omillarni birlashtiradi [2].

Ekskursiyalarni loyihalashda metodik model “maqsad–mazmun–metod–vosita–natija” zanjiri asosida quriladi va ekologik madaniyat indikatorlari bilan bog‘lanadi. Mexanizm sifatida har bir ekskursiya ssenariysi oldindan diagnostika (kirish so‘rovnoma), jarayon monitoringi (kuzatuv varaqasi) va yakuniy refleksiya (mini-hisobot) bosqichlariga ajratiladi, bu esa ta’lim natijasini o‘lchashga yordam beradi. Misol tariqasida, “o‘rmon ekotizimi” ekskursiyasida o‘quvchilar 1) turlar xilma-xilligini ro‘yxatga oladi, 2) antropogen ta’sir belgilarini (chopiq izlari, gulxan qoldiqlari) belgilaydi, 3) himoya takliflarini asoslaydi; yakunda har bir guruh 200–250 so‘zli ilmiy uslubdagi xulosani taqdim etadi. Raqam/statistika sifatida baholash mezonlari rubrikasi 4 darajali shkala bilan tuzilsa, kognitiv to‘g‘rilik, dalillash, jamoaviy hamkorlik va ekologik taklifning realizmi bo‘yicha 16 ballik umumiy natija olinadi, bu esa sinf bo‘yicha taqqosiy tahlilga imkon beradi. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, rubrika asosidagi baholash o‘quvchining “nimaga o‘rgandim” savoliga aniq javob beradi va metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi, chunki u o‘z ishini mezon bilan taqqoslashni o‘rganadi [5].

Xavfsizlik va etik me’yorlar ekskursiyaning ajralmas pedagogik sharti bo‘lib, ekologik madaniyatni shakllantirishning o‘zi ham tabiatga zarar yetkazmaslik tamoyiliga tayanishi kerak. Mexanizm sifatida “iz qoldirmaslik” qoidalari, marshrut pasporti, meteorologik sharoitni hisobga olish, allergiya va birinchi yordam bo‘yicha yo‘riqnoma ekskursiya oldidan qisqa instrukta joriy etilishini talab qiladi. Masalan, suv bo‘yida ishlashda minimal masofa, qo‘lqopdan foydalanish, noma’lum o‘simliklarni uzmaslik, hayvonotga tegmaslik, o‘choq yoqmaslik kabi qoidalar amalda namoyish etiladi va o‘quvchi ularni “ekologik etik kodeks” sifatida qabul qiladi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida 20–30 daqiqalik yo‘riqnoma va 10 bandli chek-

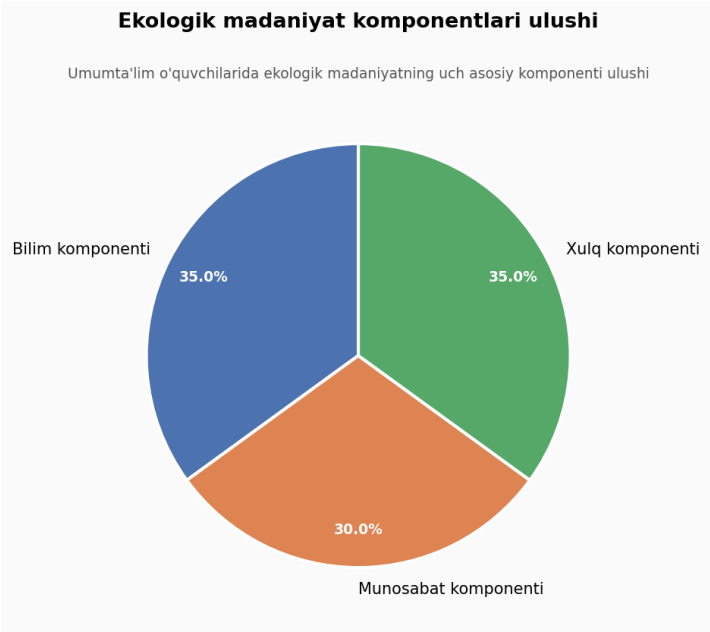
list qo‘llanganda jarohatlanish va intizomiy holatlar keskin kamayishi, ekskursiya protokollarida qayd etiladigan xavfli epizodlar 0–1 taga tushishi mumkin. Ilmiy izoh shundan iboratki, xavfsizlik madaniyati ekologik madaniyat bilan uzviy bog‘liq, chunki har ikkisi ham mas’uliyat, ehtiyotkorlik va oqibatni oldindan ko‘ra bilish kompetensiyalariga tayangan holda shakllanadi [4].

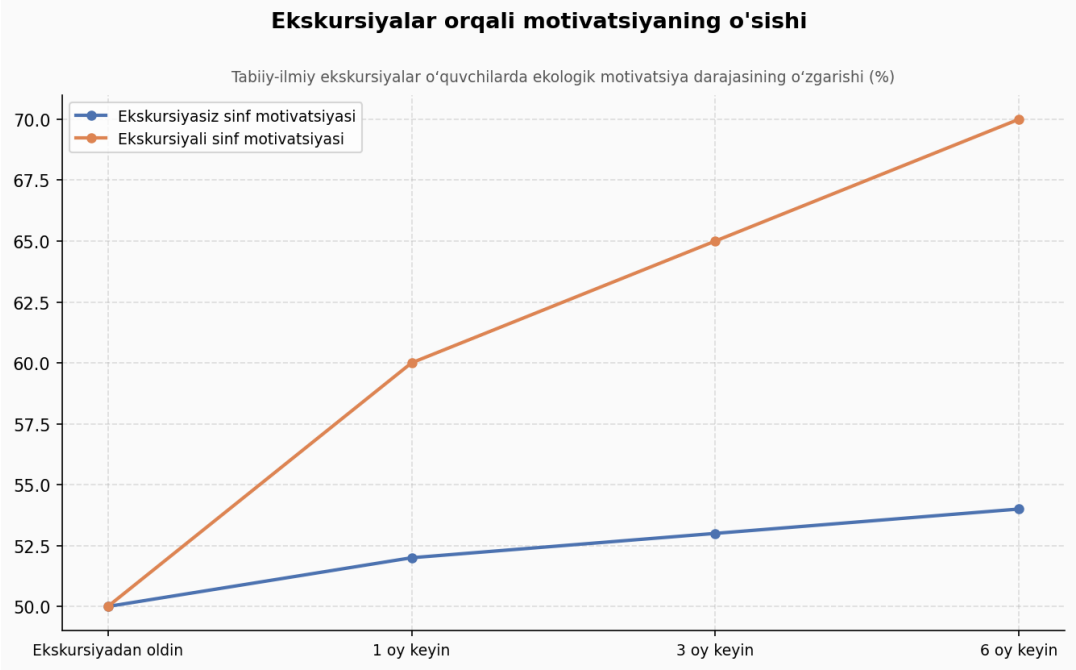
Ekskursiya materiallarini sinfda qayta ishlash bosqichi ekologik madaniyatni chuqurlashtiruvchi didaktik “ikkinchi sikl” hisoblanadi. Mexanizm shundayki, dala ma’lumotlari sinfda jadval, diagramma, xarita va qisqa ilmiy matn ko‘rinishida qayta quriladi, natijada o‘quvchi kuzatgan hodisani umumlashtirish va ilmiy tilda ifodalashni o‘rganadi. Misol sifatida, o‘quvchilar “suv sifati” bo‘yicha natijalarni quyidagi ko‘rinishda keltirishi mumkin: Namuna A pH 7,4; Namuna B pH 6,8; ko‘rinuvchanlik mos ravishda 40 sm va 25 sm, bu esa loyqalikka ishora qiladi; nitratlar bo‘yicha Namuna B nisbatan yuqori darajani ko‘rsatadi. Raqam/statistika nuqtayi nazaridan, 2–3 ta nuqtadan olingan namunalar bo‘yicha o‘rtacha qiymat va tarqalish (minimum–maksimum) hisoblash o‘quvchilarning matematik savodxonligini ham kuchaytiradi, chunki ular oddiy statistika amallarini real muammoga tatbiq qiladi. Ilmiy izoh shuni ko‘rsatadiki, ma’lumotlarni qayta ishlash bosqichi bo‘lmasa, ekskursiya “taassurot” darajasida qolib ketadi; tahlil esa ekologik muammolarni dalilga asoslangan holda anglash va qaror qabul qilish madaniyatini shakllantiradi [6].

Ekskursiya jarayonida kimyoviy va biologik mazmunni uyg‘unlashtirish ekologik madaniyatning ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi, chunki ko‘plab muammolar aynan modda aylanishi va ifloslantiruvchi birikmalar xulqi bilan izohlanadi. Mexanizm sifatida o‘quvchi oddiy reaksiyalarni muhit bilan bog‘laydi: masalan, fotosintez va nafas olish jarayonlarini CO_2 almashinuvi bilan, suvning qattiqligini Ca^{2+} va Mg^{2+} ionlari bilan tushuntiradi. Misol qilib, fotosintezning umumiy tenglamasi $6CO_2 + 6H_2O \rightarrow C_6H_{12}O_6 + 6O_2$ ko‘rsatiladi va o‘simliklar yashil hududlarda karbonat angidridni yutib, kislorod ajratishi orqali havo sifatiga ta’siri muhokama qilinadi. Raqam/statistika sifatida bitta yetuk daraxt yiliga taxminan 10–20 kg CO_2 ni o‘zlashtirishi mumkinligi haqidagi ma’lumotlar o‘quvchilarga yashil hududning amaliy qiymatini son bilan anglashga yordam beradi va loyiha takliflarini aniqroq qiladi. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, tenglama va miqdoriy baho ekologik madaniyatni romantik tasavvurlardan xoli etib, ilmiy dalil bilan mustahkamlaydi, bu esa o‘quvchining tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi [3].

Taqqoshlash tahlili ekskursiyalarning samaradorligini asoslashda muhim bo‘lib, u sinf ichida yoki parallel sinflar kesimida “ekskursiyali” va “ekskursiyasiz” o‘qitish natijalarini qiyoslashga imkon beradi. Mexanizm shundan iboratki, bir xil mavzu bo‘yicha bir guruhga dala mashg‘uloti bilan boyitilgan ta’lim, ikkinchi guruhga esa faqat sinf darsi berilib, keyin bilim testi, munosabat shkalasi va xulq niyati indikatorlari o‘lchanadi. Misol sifatida, “mahalliy ekotizimdagi antropogen

ta’sir” mavzusida ekskursiya o‘tkazilgan guruhda o‘quvchilar muammo manbalarini (transport, maishiy chiqindi, suv oqiziqlari) aniqroq ajratishi va yechimni real sharoitga mosroq taklif qilishi kuzatiladi. Raqam/statistika nuqtayi nazaridan, test natijalarida o‘rtacha ball farqi 0,6–1,2 ball (5 ballik tizimda) bo‘lishi yoki munosabat shkalasida ijobiy javoblar ulushi 12–18 foizga oshishi qayd etilishi mumkin, bu esa pedagogik ta’sir mavjudligini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh shuni bildiradiki, ekskursiya faqat “ko‘ngilochar” shakl emas, balki o‘quv faoliyatining to‘laqonli turi bo‘lib, u nazariy bilimni kontekstga joylaydi va shaxsiy ma’no hosil qiladi, shuning uchun natija barqarorroq bo‘ladi [1].

Fanlararo tabiiy-ilmiy ekskursiya ko‘rsatkichlari

Fan nomi	Asosiy o‘rganilayotgan parametrlar	O‘quvchi kuzatuvlari soni	Nazorat savollarida yaxshilanish (%)
Biologiya	Organizmlar turlari, biologik indikatorlar	60	15
Kimyo	pH darajasi, nitrat konsentrasiyasi	55	18
Geografiya	Relyef, yer foydalanish	50	12
Fizika	Oqim tezligi, fizik jarayonlar	45	10
Integratsiyalashgan	Yuqoridagi barcha parametrlar	210	20

Xulosa qilib aytkanda, tabiiy-ilmiy ekskursiyalar umumta’lim maktab o‘quvchilarida ekologik madaniyatni rivojlantirishda bilim, munosabat va xulq komponentlarini bir vaqtning o‘zida faollashtiradigan samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ekskursiya real obyektlar bilan bevosita ishlash orqali ilmiy bilishning empirik bosqichini o‘quv jarayoniga olib kiradi va fanlararo integratsiyani kuchaytiradi. Metodik jihatdan maqsadli ssenariy, xavfsizlik protokoli va rubrika asosidagi baholash tizimi qo‘llanganda ekskursiya natijalari o‘lchanuvchi va taqqoslanadigan ko‘rinishga keladi. Dala ma’lumotlarini sinfda tahlil qilish va umumlashtirish bosqichi ekskursiyani taassurot darajasidan ilmiy xulosa darajasiga ko‘taradi. Shunday qilib, ekskursiyalar ekologik savodxonlikni, mas’uliyatli qaror qabul qilishni va barqaror ekologik xulqni shakllantirishga xizmat qiluvchi kompleks didaktik yechim sifatida tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ибрагимов Х. И., Юлдашев У. Э. Педагогика: теория и практика: учебник. Ташкент: Fan va texnologiya, 2017. 560 с.
2. Абдукаримов Б. А. Экологик таълим ва тарбия назарияси: ўқув қўлланма. Тошкент: Ўқитувчи, 2019. 240 б.
3. Palmer J. A. Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise. London: Routledge, 1998. 256 p.
4. Dillon J., Rickinson M., Teamey K., Morris M., Choi M. Y., Sanders D., Benefield P. The value of outdoor learning: evidence from research in the UK and elsewhere. Reading: National Foundation for Educational Research, 2006. 98 p.
5. Колесникова И. А. Педагогическое проектирование: учебное пособие. Москва: Академия, 2013. 288 с.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2017. 62 p.

KASBIY-TEXNIK TA’LIM RIVOJLANISHINI DALILLARGA ASOSLANGAN BOSHQARISH MODELI VA DIAGNOSTIK BAHOLASH MEXANIZMI

Naxanboev Zoir Orlovich
P.M.Masherov nomidagi Vitebsk davlat universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523319

Annotatsiya. *Maqolada kasbiy-texnik ta’lim rivojlanishini boshqarishda qaror, ijro va natija o‘rtasidagi uzilishlarni kamaytirishga qaratilgan mazmuniy-jarayoniy model asoslandi. Modelning markaziy birligi «dalil bilan bog‘langan boshqaruv qarori» sifatida belgilandi. Ehtiyojni dalillash, dastur va baholashni moslashtirish, resurs hamda mas’uliyatni kelishtirish, amaliy tayyorgarlikni muvofiqlashtirish, natijani tekshirish va qarorni yangilash bosqichlari ishlab chiqildi. To‘rtta mezonli uch darajali diagnostik rubrika, indikatorlar pasporti va bosqichli tatbiq algoritmi taklif qilindi. Modelning ilmiy-amaliy chegaralari ko‘rsatilib, empirik sinovdan oldin sababiy samaradorlik haqida qat’iy da’vo qilish mumkin emasligi asoslandi.*

Kalit so‘zlar: *dalillarga asoslangan boshqaruv, kasbiy-texnik ta’lim, boshqaruv qarori, diagnostik rubrika, indikator, ichki monitoring, qayta aloqa.*

Аннотация. *В статье обоснована содержательно-процессуальная модель, направленная на сокращение разрывов между управленческим решением, исполнением и результатом в профессионально-техническом образовании. Центральной единицей модели определено управленческое решение, связанное с доказательством. Разработаны этапы обоснования потребности, согласования программы и оценивания, обеспечения ресурсами и ответственностью, координации практической подготовки, проверки результата и пересмотра решения. Предложены четырехкритериальная трехуровневая рубрика, паспорт индикаторов и поэтапный алгоритм внедрения. Обозначены ограничения модели и необходимость эмпирической проверки до формулирования выводов о причинной эффективности.*

Ключевые слова: *доказательное управление, профессионально-техническое образование, управленческое решение, диагностическая рубрика, индикатор, внутренний мониторинг.*

Abstract. *The article substantiates a content-and-process model designed to reduce gaps between management decisions, implementation and outcomes in vocational and technical education. An evidence-linked management decision is defined as the model’s central unit. The proposed cycle includes substantiating needs, aligning curriculum and assessment, coordinating resources and responsibilities, organising workplace learning, verifying outcomes and revising decisions. A four-criterion, three-level diagnostic rubric, indicator specifications and a phased implementation algorithm are presented. The paper also defines the model’s limitations and explains why causal effectiveness should not be claimed before empirical validation.*

Keywords: *evidence-informed management, vocational education, management decision, diagnostic rubric, indicator, internal monitoring, feedback.*

Kasbiy-texnik ta’limni rivojlantirishga oid strategik hujjatlar ko‘pincha dasturlarni yangilash, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kengaytirish, moddiy bazani mustahkamlash va bitiruvchilar bandligini oshirish kabi vazifalarni belgilaydi. Biroq umumiy maqsadning o‘zi muassasa darajasida qaysi harakat bajarilishi, kim javob berishi va natija nimaga qarab tekshirilishini ko‘rsatmaydi. Natijada reja bandlari

bajarilgan deb qayd etilishi mumkin, ammo ularning o‘quv natijasiga ta’siri noma’lum qoladi. Mazkur muammo boshqaruvni ko‘proq hujjat tuzish bilan emas, qaror va dalil o‘rtasidagi izchil aloqa bilan takomillashtirishni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi kasbiy-texnik ta’lim rivojlanishini boshqarishning mazmuniy va jarayoniy elementlarini yagona siklga birlashtiruvchi model hamda uning ishlashini baholash vositalarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot savoli quyidagicha ifodalandi: ehtiyoj haqidagi ma’lumot qanday qilib dastur, resurs, amaliy topshiriq, baholash va qayta ko‘rib chiqiladigan boshqaruv qaroriga aylantirilishi mumkin? Ushbu savolga javob berish uchun modelning tarkibi, diagnostik mezonlari, indikatorlari va tatbiq bosqichlari o‘zaro muvofiqlashtirildi.

Dalillarga asoslangan boshqaruvda ma’lumot qarorning o‘rnini egallamaydi; u muammoni tushuntirish, muqobil sabablarni tekshirish va harakat natijasini qayta ko‘rish uchun xizmat qiladi. Hallinger ta’limdagi liderlikni o‘quv jarayoni va tashkilotning o‘rganish qobiliyati bilan bog‘laydi [10]. Bu nuqtayi nazardan ichki monitoring nazoratning yakuniy nuqtasi emas, balki boshqaruvning yangi siklini boshlovchi qayta aloqa hisoblanadi. Hamkorlikdagi boshqaruv bo‘yicha Ansell va Gash ishonch, aniq qoida hamda manfaatdor tomonlarning mazmunli ishtiroki zarurligini ko‘rsatadi [11].

Xalqaro TVET tadqiqotlarida tizimning mehnat bozori talabiga javob berishi, ish joyidagi o‘rganish sifati va institutlarning islohotni amalga oshirish salohiyati ustuvor masalalar sifatida ajratiladi [12; 13]. ILOning sifatli shogirdlikka oid 208-son tavsiyasida tuzilgan dastur, xavfsiz sharoit, ishtirokchilar huquqlari va ustozlikning ahamiyati belgilangan [14]. Ushbu yondashuvlar tayyor shaklda ko‘chirilmaydi; ular milliy huquqiy vakolatlar va muassasaning real resurslari bilan muvofiqlashtirilgan funksional mezon sifatida qo‘llanadi.

O‘zbekistonda «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun, professional ta’limni tashkil etish, dual ta’lim, kredit-modul tizimi, ko‘p tarmoqli texnikumlar va boshqaruv samaradorligiga oid hujjatlar modelning normativ chegarasini belgilaydi [1–8]. Model yangi vakolat yoki tashkilot yaratishni nazarda tutmaydi. Uning vazifasi mavjud vakolat doirasida qaror uchun kirish ma’lumoti, ijro mahsuloti, mas’ul subyekt va tekshirish shartini aniqlashtirishdir.

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniy tahlili, jarayonli modellashtirish, funksional dekompozitsiya va mezonli loyihalash usullari qo‘llandi. Hujjatlardan «talab», «mas’uliyat», «resurs», «dalil» va «qayta aloqa» kodlari ajratildi. Har bir kod boshqaruv siklidagi savolga bog‘landi: nima talab etiladi; kim javob beradi; qanday sharoit zarur; bajarilish nimaga qarab tasdiqlanadi; natija keyingi qarorga qanday ta’sir qiladi?

Modelni tuzishda uchta cheklov saqlandi. Birinchidan, normativ talab rejalashtirilgan faoliyat yoki kuzatilgan natija bilan tenglashtirilmadi. Ikkinchidan, ma’lumotning yo‘qligi salbiy holat sifatida kodlanmadi; «ma’lumot yetarli emas»

alohida toifa bo‘ldi. Uchinchidan, ishlab chiqilgan rubrika va indikatorlar empirik validatsiyadan o‘tmagan mualliflik vositalari sifatida taqdim etildi. Shu bois maqoladagi natija modelning nazariy va metodik asoslanganligini ko‘rsatadi, amaliy sababiy samaradorligini emas.

Modelning markaziy birligi «dalil bilan bog‘langan boshqaruv qarori» deb belgilandi. Bunday qaror beshta savolga javob beradi: muammo qaysi dalil bilan aniqlangan; qaysi o‘quv yoki boshqaruv natijasi o‘zgarishi kerak; kim va qanday resurs bilan harakat qiladi; ijro qaysi mahsulot yoki ko‘rsatkich orqali tekshiriladi; qaysi shartda qaror davom ettiriladi, o‘zgartiriladi yoki to‘xtatiladi? Savollardan birining ochiq qolishi qarorning mantiqiy zanjirida uzilish mavjudligini bildiradi.

1-jadval.

Dalillarga asoslangan boshqaruv siklining tarkibi

Bosqich	Asosiy savol	Yakuniy mahsulot	Tekshirish sharti
1. Ehtiyojni dalillash	Qaysi kasbiy vazifa yoki muammo o‘zgarishni talab qiladi?	Manbasi va sanasi ko‘rsatilgan ehtiyoj pasporti	Talab umumiy ibora emas, bajariladigan faoliyat orqali ifodalangan
2. Dastur va baholashni moslashtirish	O‘quv natijasi qanday topshiriq va mezon bilan tasdiqlanadi?	Natija–topshiriq–rubrika mosligi	O‘qitilgan mazmun va baholash vazifasi o‘zaro mos
3. Resurs va mas’uliyatni kelishtirish	Kim bajaradi va qaysi resurs zarur?	Mas’ul, muddat va resurs ko‘rsatilgan reja	Vakolat hamda resurs manbai aniqlangan
4. Amaliy tayyorgarlikni muvofiqlashtirish	Korxonadagi vazifa dastur natijasiga qanday xizmat qiladi?	Topshiriq xaritasi va ustoz qaydi	Vazifa, xavfsizlik va baholash oldindan kelishilgan
5. Natijani tekshirish va qarorni yangilash	Harakat muammoni kamaytirdimi?	Daliliy xulosa va yangilangan qaror	Muqobil izohlar hamda qayta tekshirish sanasi qayd etilgan

Ehtiyojni dalillash bosqichida «zamonaviy mutaxassis zarur» kabi umumiy talab aniq operatsiya, texnologiya, sifat mezoni va mehnat sharoitiga ajratiladi. Bir nechta ish beruvchining talabi farq qilsa, qarama-qarshilik yo‘qotilmaydi; har bir talabning sohasi va dalil kuchi ko‘rsatiladi. Bunday yondashuv dastur mazmunini bitta manfaatdor tomon fikriga mutlaq bo‘ysundirishning oldini oladi. Ma’lumot noaniq bo‘lsa, keng ko‘lamli o‘zgarish o‘rniga kichik modul yoki cheklangan sinov tanlanishi mumkin.

Dastur va baholashni moslashtirishda natija kuzatiladigan faoliyat orqali yoziladi. «Xavfsizlikni biladi» degan umumiy ifoda o‘rniga ta’lim oluvchining xavfni aniqlashi, himoya chorasi tanlashi va talab buzilganda ishni to‘xtatishi kabi

harakatlar belgilanishi mumkin. Mazkur misol aniq kasb bo‘yicha rasmiy standart o‘rnini bosmaydi; u natijani tekshiriladigan shaklga keltirish usulini ko‘rsatadi. Pedagog, ishlab chiqarish ta’limi ustasi va ish beruvchi vakili bir xil natija turli sharoitda qanday dalil bilan tasdiqlanishini oldindan kelishadi.

Resurs va mas’uliyatni kelishtirish jarayonida jihozning mavjudligi bilan undan foydalanish imkoniyati farqlanadi. Resursni baholash uch savolni qamrab oladi: u bormi; texnik va tashkiliy jihatdan foydalanish mumkinmi; u kerakli o‘quv natijasiga xizmat qilyaptimi? Faqat inventar sonini ko‘rsatish uchinchi savolga javob bermaydi. Xuddi shuningdek, vazifani bir necha kishi bajarishi mumkin, biroq natijani birlashtiruvchi va tegishli qarorga taqdim etuvchi mas’ul subyekt aniq bo‘lishi lozim.

Amaliy tayyorgarlikda topshiriq xaritasi ta’lim tashkiloti va korxona faoliyatini bitta o‘quv natijasiga bog‘laydi. Xarita natija, ish vazifasi, bajarish sharti, xavfsizlik talabi, baholovchi va dalil turini qamrab oladi. Korxonaning yirikligi yoki obro‘si amaliyot sifati uchun yetarli mezon emas; o‘rgatish imkoniyati, malakali ustoz, dasturga mos vazifa va qayd etiladigan natija muhim. Hamkorlik memorandumi ana shu pedagogik majburiyatlar bilan to‘ldirilgandagina boshqaruv vositasiga aylanadi.

Natijani tekshirish bosqichida past yoki yuqori ko‘rsatkichning muqobil izohlari ko‘rib chiqiladi. Masalan, amaliy topshiriq natijasining pasayishi pedagog metodikasi, material yetishmasligi, baholash mezonining noaniqligi yoki guruhning boshlang‘ich tayyorgarligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Sabab tekshirilmasdan o‘tkazilgan umumiy seminar yoki yangi jihoz xaridi muammoga mos kelmasligi ehtimoli bor. Shu sababli qaror pasportida dalil manbai, muqobil izoh, harakat, resurs va qayta ko‘rib chiqish sanasi qayd etiladi.

2-jadval.

Boshqaruv muvofiqligini diagnostik baholash rubrikasi

Mezon	**Quyi daraja**	**O‘rta daraja**	**Yuqori daraja**
Maqsad va qaror dalili	Qaror ehtiyoj daliliga bog‘lanmagan	Dalil mavjud, natija yoki asos qisman aniqlangan	Ehtiyoj, natija va qaror to‘liq bog‘langan
Dastur va resurs	Muhim natija uchun topshiriq yoki resurs ta’minlanmagan	Moslik mavjud, ayrim bo‘g‘inlar izchil emas	Natija, topshiriq, resurs va baho muvofiq
Hamkorlik mas’uliyati	Amaliy vazifa yoki mas’ul aniqlanmagan	Vazifa kelishilgan, ijro dalili qisman	Vazifa, mas’ul va ijro o‘zaro tasdiqlangan
Natijadan foydalanish	Bahodan keyingi qaror bog‘lanishi yo‘q	Tuzatish bor, natijasi qayta tekshirilmagan	Tuzatish va qayta tekshirish dalili mavjud

Rubrika shaxs yoki tashkilotga yakuniy reyting berish uchun emas, tanlangan jarayondagi uzilgan bog‘lanishni aniqlash uchun mo‘ljallangan. Barcha mezonlar yuqori bo‘lsa - yuqori, kamida bitta mezon quyi bo‘lsa - quyi, quyi mezon bo‘lmay, kamida bittasi o‘rta bo‘lsa - o‘rta holat qayd etilishi taklif qilinadi. Biror mezon

bo‘yicha ma’lumot yetarli bo‘lmasa, umumiy daraja chiqarilmaydi. «Eng zaif bog‘lanish» tamoyili jiddiy uzilishni boshqa kuchli ko‘rsatkichlar hisobiga yashirishga yo‘l qo‘ymaydi, biroq kichik farqlarga sezgir emas; shu sababli natija mezonlar profili va izoh bilan beriladi.

Indikator pasporti ko‘rsatkich nomi, hisoblash asosi, qamrov, manba, davr, mas’ul va talqin chegarasini belgilaydi. Masalan, «dalillangan qarorlar ulushi» ehtiyoj va kutiladigan natija ko‘rsatilgan qarorlar sonining tahlilga kiritilgan qarorlarga nisbatidir. Biroq faqat foiz qaror mazmunining sifatini tasdiqlamaydi; qaror pasportlari mazmunan ham tekshiriladi. Maxraj nol bo‘lsa ko‘rsatkich «qo‘llanilmaydi», maxraj noma’lum bo‘lsa foiz hisoblanmaydi. Kichik guruhlarda ulush mutlaq son bilan birga beriladi.

Bitiruvchilarni kuzatishda qamrov natijaning ajralmas qismi hisoblanadi. Aloqaga chiqmagan shaxs avtomatik ravishda ishsiz yoki band deb belgilanmaydi. «Band», «ta’limni davom ettirmoqda», «ish qidirmoqda», «mehnat bozorida hozir qatnashmayapti» va «holati aniqlanmagan» toifalari farqlanadi. Kasbiga mos bandlik umumiy bandlikdan alohida ko‘rsatiladi. Ushbu ehtiyotkorlik muassasa boshqaruvini tashqi iqtisodiy omillar bilan aralashtirib yubormaslikka yordam beradi.

3-jadval.

Modelni cheklangan sinovda tatbiq etish ketma-ketligi

Bosqich	**Tavsiya etiladigan muddat**	**Asosiy harakat**	**Yakuniy mahsulot**
Tayyorlov	1–2-haftalar	Qamrov, vakolat va mavjud ma’lumotni aniqlash	Kelishilgan vazifa va ma’lumotlar ro‘yxati
Boshlang‘ich tahlil	3–4-haftalar	Hujjat, suhbat va amaliy dalilni solishtirish	Mezonlar profili va muammo reyestri
Loyihalash	5–6-haftalar	Topshiriq, resurs va hamkorlikni kelishtirish	Qaror pasporti va indikatorlar
Cheklangan sinov	7–18-haftalar	Tanlangan jarayonda modelni qo‘llash	Ijro dalillari va parallel o‘zgarishlar jurnali
Qayta baholash	19–20-haftalar	Bir xil vosita bilan qayta o‘lchash	Daliliy tahlil va davom ettirish qarori

Empirik tekshiruvda boshlang‘ich va yakuniy holat bir xil vosita bilan o‘lchanishi, imkon bo‘lsa, sharoiti o‘xshash qiyoslash guruhi tanlanishi lozim. Guruhlar dastur, ta’lim darajasi, resurs, hudud va boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘yicha tavsiflanadi. Faqat o‘rtacha qiymatning o‘sishi model samaradorligini isbotlamaydi; pedagog almashishi, yangi jihoz, qabul tarkibi yoki hududiy bozor kabi parallel o‘zgarishlar ham qayd etiladi. Rubrika va so‘rovnoma keng qo‘llanishidan oldin mazmuniy ekspertiza, kichik sinov va baholovchilararo moslik tekshiruvidan o‘tkaziladi.

Modelni tatbiq etishning asosiy xavfi monitoringning qo‘shimcha hisobotga aylanishidir. Uni kamaytirish uchun avval mavjud ma’lumotlar reyestri tuziladi va bir marta yig‘ilgan ma’lumotdan bir necha qonuniy maqsadda foydalanish tartibi belgilanadi. Ikkinchi xavf ko‘rsatkichni yaxshilash uchun uning mazmunini buzishdir; bunga qarshi ulush, mutlaq son va bevosita dalil birgalikda ko‘riladi. Uchinchi xavf muvaffaqiyatli sinov shartlarini hisobga olmasdan modelni barcha dasturlarga yoyishdir; kengaytirishdan oldin resurs, xodim va hamkorlik shartlari qayta baholanadi.

Taklif etilgan model ehtiyojdan boshlab qarorni qayta ko‘rib chiqishgacha bo‘lgan jarayonni aniq mahsulot, mas’ul subyekt va tekshirish sharti orqali bog‘laydi. Uning ilmiy yangiligi odatiy boshqaruv funksiyalarini qayta nomlashda emas, har bir bo‘g‘inning kirish ma’lumoti va chiqish dalilini o‘zaro muvofiqlashtirishdadir. Diagnostik rubrika rasmiy reytingni almashtirmaydi; u muassasa ichida qaysi bog‘lanish bo‘yicha tuzatish zarurligini aniqlashga xizmat qiladi.

Texnikumlarga bitta ustuvor dasturdan boshlab hujjatli diagnostika o‘tkazish, qaror pasportini joriy etish, topshiriq va baholash mezonini ish beruvchi bilan kelishish, indikatorlar ta’rifini birxillashtirish hamda har bir tuzatish uchun qayta tekshirish sanasini belgilash tavsiya etiladi. Modelning ta’lim natijasi va bandlikka ta’siri tegishli empirik dizayn asosida tekshirilgandan keyingina sababiy xulosa chiqarilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori. 2020-yil 7-avgust, 466-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida»gi qarori. 2021-yil 29-mart, 163-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Professional ta’limda kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. 2023-yil 7-dekabr, 648-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. 2024-yil 16-oktabr, PF–158-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kasbiy ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. 2025-yil 23-oktabr, PF–190-son.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kasbiy ta’lim tizimida islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. 2025-yil 23-oktabr, PQ–316-son.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Kasbiy ta’lim agentligi hamda Kasbiy ta’limni rivojlantirish jamg‘armasi nizomlarini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori. 2026-yil 30-aprel, 216-son.
9. O‘zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 2-iyul, O‘RQ–547-son.

10. Hallinger P. Leadership for learning: Lessons from 40 years of empirical research // Journal of Educational Administration. 2011. Vol. 49, No. 2. P. 125–142. DOI: 10.1108/09578231111116699.
11. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice // Journal of Public Administration Research and Theory. 2008. Vol. 18, No. 4. P. 543–571. DOI: 10.1093/jopart/mum032.
12. World Bank, ILO, UNESCO. Building Better Formal TVET Systems: Principles and Practice in Low- and Middle-Income Countries. Washington, DC: World Bank, 2023.
13. OECD. Building Future-Ready Vocational Education and Training Systems. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/28551a79-en.
14. International Labour Organization. Quality Apprenticeships Recommendation, 2023 (No. 208). Geneva, 2023.

РАҚАМЛИ МУҲИТДА ПЕДАГОГИК ЛИДЕРЛИКНИНГ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР СИФАТИНИ БОШҚАРИШДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА ТАШКИЛИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Жалилова Севара Олимжоновна
Тошкент шаҳар Чилонзор тумани 462 давлат мактабгача таълим ташкилоти директори
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523360

Аннотация. *Мақолада педагогик лидерликнинг тарбиявий ишлар сифатини бошқаришдаги имкониятлари назарий-таҳлилий ёндашув асосида очиб берилган. Педагогик лидерлик маъмурий назоратдан фарқли равишда тарбиявий мақсадларни аниқлаш, педагогик амалиётни кузатиш, ривожлантирувчи қайта алоқа бериш, педагогларнинг касбий ўрганишини ташкил этиш ва жамоавий масъулиятни шакллантиришга қаратилган бошқарув фаолияти сифатида талқин қилинган. Маҳаллий ва хорижий тадқиқотлар қиёсий таҳлили натижасида педагогик лидерликнинг олтита функционал имконияти ҳамда уни амалга ошириш учун зарур бўлган ташкилий шарт-шароитлар тизимлаштирилган. «Мақсад - диагностика - жамоавий режалаштириш - кузатув - ривожлантирувчи қайта алоқа - қарорни янгилаш» циклига асосланган бошқарув механизми таклиф этилган.*

Калит сўзлар: *педагогик лидерлик, тарбиявий ишлар, сифатни бошқариш, таълим ташкилоти, педагогик кузатув, ривожлантирувчи қайта алоқа, касбий ўрганиш, тақсимланган лидерлик.*

Аннотация. *В статье на основе теоретико-аналитического подхода раскрыты возможности педагогического лидерства в управлении качеством воспитательной работы. Педагогическое лидерство рассматривается как управленческая деятельность, ориентированная на согласование воспитательных целей, наблюдение педагогической практики, развивающую обратную связь, профессиональное обучение педагогов и распределённую ответственность. По результатам сравнительного анализа отечественных и зарубежных исследований систематизированы шесть функциональных возможностей лидерства и организационные условия их реализации. Предложен управленческий цикл «цель - диагностика - совместное планирование - наблюдение - развивающая обратная связь - обновление решения».*

Ключевые слова: *педагогическое лидерство, воспитательная работа, управление качеством, образовательная организация, педагогическое наблюдение, развивающая обратная связь, профессиональное обучение, распределённое лидерство.*

Abstract. *The article examines the potential of pedagogical leadership in managing the quality of educational and character-building work through a theoretical and analytical approach. Pedagogical leadership is interpreted as management practice focused on aligning educational goals, observing pedagogical practice, providing developmental feedback, organising teachers’ professional learning and building distributed responsibility. A comparative review of national and international research identifies six functional opportunities of pedagogical leadership and the organisational conditions required for their implementation. A management cycle based on goal setting, diagnosis, collaborative planning, observation, developmental feedback and decision renewal is proposed.*

Keywords: *pedagogical leadership, educational work, quality management, educational organisation, pedagogical observation, developmental feedback, professional learning, distributed leadership.*

Кириш. Таълим ташкилотида тарбиявий ишлар сифати ўтказилган тадбирлар сони ёки ҳисобот ҳажми билан эмас, балки таълим олувчининг қадриятли муносабати, масъулиятли хулқи, жамоадаги иштироки, хавфсиз ва ҳурматга асосланган муҳитдаги ривожланиши билан баҳоланиши лозим. Шунинг учун раҳбарнинг вазифаси тадбирларни маъмурий мувофиқлаштириш билан чекланмайди; у тарбиявий мақсадни педагоглар кундалик амалиёти, оила ва жамоатчилик ҳамкорлиги ҳамда текшириладиган натижалар билан боғлайдиган педагогик лидер сифатида ҳаракат қилиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2026 йил 30 сентябрда педагоглар билан учрашувда: «Бироқ ҳеч бир технология боланинг қалбига устоз каби йўл топиб, унга Ватанга муҳаббат ва масъулият туйғусини сингдира олмайди», деб таъкидлади [3]. Ушбу фикр тарбия сифати технология ёки ҳужжатнинг ўзи билан эмас, педагогнинг касбий таъсири ва уни қўллаб-қувватлайдиган раҳбарлик муҳити билан таъминланишини кўрсатади. Давлат раҳбари 2024 йилда таълим сифати кўп жиҳатдан мураббийларнинг билим ва маҳоратига боғлиқлигини, педагогларнинг малакасини ошириш учун зарур шароит яратиш лозимлигини ҳам қайд этган [4]. Демак, педагогик лидерлик раҳбарнинг шахсий фаоллиги эмас, педагоглар салоҳиятини тарбиявий натижага йўналтирадиган ташкилий механизм сифатида тадқиқ этилиши зарур.

Мавзунинг долзарблиги тарбиявий ишларни бошқариш амалиётида учрайдиган тўртта узилиш билан белгиланади. Биринчидан, умумий қадриятлар аниқ кузатиладиган хулқ ва фаолият натижаларига айлантирилмайди. Иккинчидан, режа ва тадбирлар педагогик диагностикадан эмас, тақвимий талабдан келиб чиқиши мумкин. Учинчидан, назорат натижаси педагогга ривожлантирувчи қайта алоқа ва касбий ёрдамга айланмайди. Тўртинчидан, якуний ҳисобот кейинги бошқарув қарорини ўзгартириш учун етарли далил бермайди. Шу сабабли педагогик лидерлик имкониятларини ҳамда уни самарали қиладиган ташкилий шартларни яхлит тизимда асослаш мақсадга мувофиқ.

Тадқиқотнинг мақсади педагогик лидерликнинг тарбиявий ишлар сифатини бошқаришдаги функционал имкониятларини аниқлаш, уларнинг ишлаш механизмини тавсифлаш ва амалга ошириш учун зарур ташкилий шарт-шароитларни тизимлаштиришдан иборат. Тадқиқот вазифалари сифатида тушунчалар чегарасини белгилаш, маҳаллий ва хорижий ёндашувларни қиёслаш, лидерлик амалиётлари билан тарбиявий натижа ўртасидаги воситачи жараёнларни очиш, бошқарув цикли ва текшириладиган кўрсаткичларни таклиф этиш белгиланди.

Маҳаллий педагогик адабиётларда таълим ташкилотини бошқаришнинг тизимли хусусияти Р.Х.Жўраев ва С.Т.Турғуновнинг таълим менежментига оид ишларида режалаштириш, ташкил этиш, назорат ва таҳлил функцияларининг ўзаро боғлиқлиги орқали ёритилган [5]. Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалилов сифатни бошқаришни фақат якуний натижани текшириш эмас, балки мақсад, жараён, ресурс, баҳолаш ва тузатиш ишларини бирлаштирадиган узлуксиз цикл сифатида талқин қилади [6]. Бу ёндашувлар тарбиявий ишда ҳам натижани жараёндан ажратмаслик, назоратни эса жазоловчи эмас, тузатувчи ва ривожлантирувчи воситага айлантириш зарурлигини англатади.

Сўнгги маҳаллий тадқиқотларда раҳбарнинг лидерлик компетенциялари стратегик фикрлаш, жамоани бирлаштириш, ўзгаришларни бошқариш ва таълим сифатига масъулият билан боғланмоқда. А.А.Исмаилов мактаб раҳбарининг лидерлик компетенцияларини таълим сифатига таъсир этувчи бошқарув омили сифатида таҳлил қилади [7]. И.И.Шарипов раҳбар педагогик компетентлигининг таркибида педагогик билим, бошқарув ҳаракати ва маънавий-ахлоқий позициянинг бирлигини таъкидлайди [8]. Мазкур ишлар раҳбар компетенцияларини очиб беради, бироқ тарбиявий ишнинг муайян циклида лидерлик ҳаракати, далил манбаи ва тузатиш қарори қандай боғланишини алоҳида моделлаштириш зарурлигича қолмоқда.

Хорижий тадқиқотларда педагогик лидерлик натижага тўғридан-тўғри эмас, педагогларнинг касбий ўрганиши, ишончи, жамоавий самарадорлик ҳисси ва ташкилот маданияти орқали таъсир қилиши кўрсатилади. ЮНЕСКОнинг 2024/2025 йилги Глобал таълим мониторинги ҳисоботида самарали таълим лидерлигининг тўрт ўлчови - кутилмаларни белгилаш, таълим ва ривожланишга эътибор қаратиш, ҳамкорликни кучайтириш ва инсонлар салоҳиятини ривожлантириш - ажратилган [9]. OECD «Starting Strong VI» ҳисоботида, айниқса мактабгача таълим контекстида, бола ривожи кундалик ўзаро муносабатлар сифати билан боғланиши, раҳбар эса бу муносабатлар учун ташкилий шароит яратиши таъкидланади [10]. А.Дугласснинг таҳлили педагогик лидерлик жараён сифатини барқарор яхшилашда марказий аҳамиятга эга эканини, лекин бундай таъсир раҳбарни тайёрлаш, вазифа дизайни, касбий ривожланиш ва қўллаб-қувватлаш тизимига боғлиқлигини кўрсатади [11].

В.Робинсон, К.Ллойд ва К.Роу 27 тадқиқот натижаларини умумлаштириб, ўқитиш ва педагоглар касбий ривожланишига бевосита йўналган лидерлик амалиётлари умумий трансформацион даъватларга нисбатан натижа билан кучлироқ боғланишини аниқлаган [12]. К.Лейтвуд, А.Харрис ва Д.Хопкинс самарали лидерлик умумий асосларга эга бўлса-да, унинг амалий шакли ташкилот контекстига мослашиши кераклигини асослайди [13]. Ф.Халлингер,

Ш.Лю ва Л.Ченнинг 68 тадқиқотни қамраб олган мета-таҳлилида педагогик лидерлик билан педагогларнинг ишонч, касбий самарадорлик, жамоавий самарадорлик, садоқат ва ишдан қониқиш кўрсаткичлари ўртасида ўртача кучли ижобий боғланиш аниқланган (умумий r=0,450); энг юқори боғланиш ишонч кўрсаткичида кузатилган (r=0,615) [14]. Бу натижа тарбиявий ишлар сифатини оширишда раҳбарнинг асосий воситаси буйруқ эмас, ишончли ва касбий муносабат эканини кўрсатади, бироқ корреляциянинг ўзи сабабий таъсирни тўлиқ исботламаслигини ҳисобга олиш лозим.

Тадқиқот назарий-таҳлилий дизайнда бажарилди. Ўзбекистондаги норматив ҳужжатлар, таълим менежментига оид маҳаллий адабиётлар, ЮНЕСКО ва OECD ҳисоботлари ҳамда педагогик лидерлик бўйича мета-таҳлил ва илмий мақолалар мазмуний таҳлил қилинди. Қиёсий таҳлил орқали маҳаллий бошқарув ёндашувларидаги «режалаштириш - ташкил этиш - назорат - таҳлил» занжири хорижий адабиётлардаги «мақсад - педагогик амалиёт - касбий ўрганиш - ҳамкорлик - қайта алоқа» йўналишлари билан солиштирилди.

Таҳлил бирлиги сифатида раҳбарнинг лавозим вазифаси эмас, тарбиявий ишлар сифатига таъсир этувчи аниқ лидерлик ҳаракати олинди. Ҳар бир ҳаракат тўрт савол асосида баҳоланди: у қайси муаммони ҳал қилади; қайси воситачи жараён орқали таъсир кўрсатади; натижа қайси далил билан текширилади; камчилик аниқланса қандай бошқарув қарори қабул қилинади? Шу асосда функционал имкониятлар матрицаси, ташкилий шартлар жадвали ва циклик бошқарув механизми ишлаб чиқилди. Таклиф этилган конструкциялар муаллифлик назарий синтези бўлиб, стандартлаштирилган баҳолаш воситаси сифатида қўллашдан олдин эксперт баҳоси ва эмпирик апробациядан ўтказилиши керак.

Педагогик лидерликни тарбиявий ишлар сифатини бошқариш нуқтаи назаридан қуйидагича таърифлаш мумкин: у раҳбар ва жамоа аъзоларининг тарбиявий мақсадларни келишиш, педагогик амалиётни далиллар асосида таҳлил қилиш, педагогларнинг касбий ўрганишини қўллаб-қувватлаш ва натижага доир жамоавий масъулиятни таъминлашга қаратилган ўзаро боғлиқ ҳаракатлар тизимидир. Ушбу таърифда учта чегара муҳим. Биринчидан, лидерлик лавозимга тенг эмас: методик бирлашма раҳбари, тажрибали педагог, психолог ёки тарбиячи ҳам муайян жараёнда лидерлик функциясини бажариши мумкин. Иккинчидан, лидерлик назоратни инкор этмайди, балки уни кузатув, мулоқот ва тузатиш циклига киритади. Учинчидан, харизматик таъсирнинг ўзи етарли эмас; ҳар бир қарор текшириладиган натижа ва қайта кўриб чиқиш санаси билан боғланиши лозим.

Тарбиявий ишлар сифати ҳам кўп қатламли тушунчадир. Кириш шароитларига педагоглар салоҳияти, вақт, методик ресурс ва ҳамкорлик

имкониятлари киради. Жараён сифати педагог-таълим олувчи мулоқоти, иштирок, хавфсизлик, инклюзивлик, мазмуннинг ёш ва эҳтиёжга мослиги орқали намоён бўлади. Натижа сифати эса қадриятни тушуниш, шахсий муносабатни асослаш, ахлоқий танлов қилиш, жамоага фойдали фаолиятда иштирок этиш каби кузатиладиган белгилар билан ифодаланади. Шу боис тадбирлар сони фақат қамровни кўрсатади; у мазмун, таъсир ва барқарор хулқий ўзгаришнинг етарли далили эмас.

1-жадвал.

Педагогик лидерликнинг тарбиявий ишлар сифатини бошқаришдаги функционал имкониятлари

Лидерлик йўналиши	**Бошқарув имконияти**	**Текшириладиган далил**
Қадриятли мақсадни аниқлаш	Умумий ғояни ёшга мос, кузатиладиган тарбиявий натижага айлантириш	Мақсад ва вазифалар мослиги; натижа индикаторининг аниқлиги
Педагогик кузатув ва диагностика	Тадбир ёки машғулотнинг реал жараёнини ҳужжат, кузатув ва иштирокчилар фикри орқали ўрганиш	Кузатув қайдлари; иштирок даражаси; хавфсизлик ва инклюзивлик белгиси
Ривожлантирувчи қайта алоқа	Шахсни баҳолаш ўрнига амалиётдаги кучли томон ва тузатилиши керак бўлган ҳаракатни кўрсатиш	Келишилган тузатиш; қайта кузатув санаси; амалга оширилган ўзгариш
Касбий ўрганишни ташкил этиш	Муаммога мос микротренинг, коучинг, ўзаро кузатув ва методик таҳлилни йўлга қўйиш	Ўқув маҳсулоти; янгиланган сценарий; амалиётда қўллаш далили
Тақсимланган лидерлик	Ваколат, ресурс ва жавобгарликни методик тузилмалар ва педагоглар ўртасида натижага мувофиқ тақсимлаш	Вазифа эгаси; ижро маҳсулоти; қарор қабул қилишда иштирок
Далилга асосланган қарор	Қамров, жараён ва натижа маълумотларини бирлаштириб, давом эттириш, тузатиш ёки тўхтатиш ҳақида қарор қабул қилиш	Қарор баённомаси; далил манбаи; кейинги текшириш муддати

Биринчи жадвалдаги имкониятлар алоҳида чоралар эмас, бир-бирини тўлдирувчи занжирдир. Масалан, раҳбар «масъулиятли фуқароликни ривожлантириш» мақсадини белгилаб, уни кузатиладиган ҳаракатларга ажратмаса, педагог қайси вазиятни ташкил этиши ва натижани қандай қайд этишини билмайди. Кузатув бўлмаса, қайта алоқа умумий мулоҳазага айланади. Қайта алоқа касбий ўрганиш ва ресурс билан таъминланмаса, педагогдан талаб қилинган ўзгариш амалга ошмайди. Якуний маълумот қарорни янгиламаса, мониторинг ҳисобот учун маълумот йиғиш даражасида қолади.

Педагогик лидерликнинг таъсири, асосан, воситачи жараёнлар орқали юзага чиқади. Раҳбар мақсадни аниқлаштирганда педагогнинг ишида устуворлик пайдо бўлади; кузатув ва қайта алоқа орқали касбий рефлексия

кучаяди; очиқ мулоқот ишончни оширади; биргаликда режалаштириш жамоавий самарадорлик ҳиссини шакллантиради; ресурс ва вақт ажратилиши эса келишилган ғояни амалиётга ўтказиш имконини беради. Шу нуқтаи назардан, тарбиявий натижадаги ўзгаришни фақат раҳбар шахси билан боғлаш методологик жиҳатдан нотўғри: оралиқ жараёнлар ва ташқи омиллар ҳам қайд этилиши керак.

2-жадвал.

Педагогик лидерликни амалга оширишнинг ташкилий шарт-шароитлари

Ташкилий шарт	**Минимал талаб**	**Шарт таъминланмаса юзага келадиган хавф**
Ваколат ва жавобгарлик аниқлиги	Қарор қабул қилувчи, ижрочи, маслаҳатчи ва натижани тасдиқловчи субъектлар белгиланган	Вазифа билан ваколат ўртасидаги номутаносиблик; формал ижро
Ягона сифат мезонлари	Қамров, жараён ва натижа кўрсаткичлари олдиндан келишилган; ҳар бир кўрсаткич манбага эга	Тадбирлар сонини сифат билан тенглаштириш; субъектив баҳо
Вақт ва ресурс	Кузатув, жамоавий таҳлил, педагогларнинг ўзаро ўрганиши ва тузатиш ишларига ҳимояланган вақт ажратилган	Лидерлик вазифаларининг маъмурий юклама остида қолиши
Психологик хавфсизлик ва ишонч	Хато жазо учун эмас, ўрганиш учун муҳокама қилинади; педагог фикр билдириш ва муаммони очиқ айтиш имконига эга	Маълумотни яшириш; сохта ижобий ҳисобот; пассив қаршилик
Ахборот ва қайта алоқа тизими	Маълумот таърифи, даври, манбаи, махфийлик қоидаси ва қайта кўриб чиқиш муддати белгиланган	Такрорий ҳисобот; нотўлиқ қамров; шахсий маълумотлар хавфи
Жамоавий ва ижтимоий ҳамкорлик	Педагог, психолог, ота-она, таълим олувчи ва ҳамкор ташкилотларнинг мазмунли иштироки таъминланган	Масъулиятнинг тарқалиб кетиши; бир томонлама қарор; формал ҳамкорлик

Ташкилий шартлар лидернинг шахсий компетенциясини реал таъсирга айлантиради. Масалан, раҳбар педагогик кузатув методикасини билса-да, уни ўтказиш учун вақт ва ҳуқуқий жиҳатдан аниқ тартиб бўлмаса, кузатув эпизодик бўлиб қолади. Маълумотлар тизими мавжуд, лекин психологик хавфсизлик бўлмаса, педагоглар муаммони яшириши ёки кутилган жавобни бериши мумкин. Ваколат берилган, аммо ягона сифат мезонлари белгиланмаган бўлса, бўлимлар бир хил натижани турлича талқин қилади. Демак, педагогик лидерликни фақат малака ошириш курси билан ривожлантириш етарли эмас; иш жойидаги вазифа дизайни, ресурс, маълумот ва муносабатлар муҳитини ҳам қайта ташкил этиш керак.

1-расм. Педагогик лидерлик орқали тарбиявий ишлар сифатини бошқариш механизми

Таклиф этилган механизмда цикл қадрият ва кутилган натижани аниқлашдан бошланади. Мақсад «ватанпарварликни кучайтириш» каби умумий иборада қолмасдан, таълим олувчининг билим, муносабат, танлов ва ижтимоий фаолиятидаги кузатиладиган белгиларга ажратилади. Бошланғич диагностика мавжуд ҳолатни кўрсатади ва режанинг тахмин эмас, эҳтиёжга таянишини таъминлайди. Жамоавий режалаштиришда вазифа, ресурс, муддат ва далил манбаи келишилади. Кузатув жараёнида раҳбар педагогнинг шахсий хусусиятига эмас, олдиндан келишилган мезонга мувофиқ амалиётга эътибор қаратади.

Ривожлантирувчи қайта алоқа икки қисмдан иборат бўлиши лозим: далилга таянган таҳлил ва кейинги ҳаракат бўйича келишув. «Тадбир яхши ўтди» ёки «фаоллик паст бўлди» каби умумий хулоса қайси амалиётни сақлаш ёки ўзгартириш кераклигини кўрсатмайди. Аксинча, «муаммоли вазият муҳокамасида иштирокчиларнинг бир қисми қарорини асослай олмади; кейинги машғулотда далил келтириш учун йўналтирувчи саволлар ва жуфтликда муҳокама қўлланади» каби қайта алоқа педагогик қарорни аниқлаштиради. Қайта кузатув эса тузатиш амалга ошгани ва натижа ўзгарганини текширади.

Механизмда оила ва жамоатчилик ҳамкорлиги ҳам натижага боғланиши керак. Ота-она йиғилиши ёки ҳамкорлик меморандуми мавжудлиги ўз-ўзидан сифат белгиси эмас. Ҳамкорликнинг педагогик қиймати томонлар қайси тарбиявий натижа учун қандай вазифа бажариши, ахборотни қай тартибда алмашиши ва боланинг ҳуқуқи ҳамда махфийлиги қандай муҳофаза қилиниши билан белгиланади. Таълим олувчининг фикри ҳам диагностика ва баҳолаш манбаларидан бири бўлиши мумкин, бироқ у ёш хусусиятига мос, ихтиёрий ва хавфсиз тартибда олиниши зарур.

Таҳлил педагогик лидерликни баҳолашда учта методик хатодан сақланиш зарурлигини кўрсатди. Биринчиси - фаолликни таъсир билан тенглаштириш: кўп йиғилиш ва кузатув сифат ошганини англатмайди. Иккинчиси - ўзгаришни фақат раҳбарга нисбат бериш: кадр алмашинуви, ресурс, оилавий муҳит ёки ташқи дастурлар ҳам натижага таъсир қилиши мумкин. Учинчиси - маълумот йўқлигини салбий натижа деб қабул қилиш: қайд мавжуд эмаслиги фаолият бажарилмаганини эмас, далил тизими етарли эмаслигини кўрсатиши мумкин. Шу боис баҳолашда ҳужжат, кузатув, суҳбат, иштирокчи маҳсулоти ва динамик кўрсаткичларни бирлаштириш мақсадга мувофиқ.

Таклиф этилган ёндашувнинг илмий аҳамияти педагогик лидерликни раҳбарнинг умумий шахсий фазилатлари рўйхати эмас, балки «мақсад - амалиёт - далил - қайта алоқа - янгиланган қарор» боғланишини таъминловчи жараён сифатида ифодалашдадир. Амалий аҳамияти эса тарбиявий ишлар режасини тузиш, педагогик кенгаш муҳокамасини ташкил этиш, ички мониторинг ўтказиш ва педагогларнинг касбий ривожланиш эҳтиёжини аниқлашда фойдаланиш мумкин бўлган мезонларни таклиф этиши билан белгиланади. Бироқ механизмнинг самарадорлиги турли таълим босқичларида тажриба-синов орқали текширилмагунча, у назарий-методик таклиф мақомида қолади.

Педагогик лидерлик тарбиявий ишлар сифатини бошқаришда умумий қадриятларни аниқ натижаларга айлантириш, педагогик амалиётни кузатиш, ривожлантирувчи қайта алоқа бериш, педагогларнинг касбий ўрганишини ташкил этиш, лидерликни жамоа аъзолари ўртасида тақсимлаш ва қарорларни далиллар асосида янгилаш имконини беради. Унинг таъсири раҳбарнинг шахсий фаоллиги билан эмас, ваколат ва жавобгарлик аниқлиги, ягона сифат мезонлари, вақт ва ресурс, психологик хавфсизлик, ишончли маълумот ҳамда мазмунли ҳамкорлик каби шартларнинг бирлиги билан таъминланади.

1. Таълим ташкилотининг тарбиявий иш режасида ҳар бир устувор қадрият учун кузатиладиган натижа, далил манбаи, масъул субъект ва қайта кўриб чиқиш муддати белгилансин.

2. Педагогик кузатув жазоловчи текширувдан ажратилиб, олдиндан келишилган мезон, қисқа таҳлил, амалий тузатиш ва қайта кузатувдан иборат ривожлантирувчи цикл сифатида ташкил этилсин.

3. Педагогларнинг касбий ривожланиш дастурлари умумий мавзулар рўйхатига эмас, диагностикада аниқланган тарбиявий муаммо ва кузатилган педагогик эҳтиёжга боғлансин.

4. Тақсимланган лидерликда вазифа билан бирга қарор қабул қилиш ваколати, ресурс, якуний маҳсулот ва ҳисобдорлик чегараси ҳам аниқ белгилансин.

5. Ички мониторингда тадбирлар сонидан ташқари жараён сифати, таълим олувчилар иштироки, хавфсизлик, қадриятли танлов ва амалиётда намоён бўлиш кўрсаткичлари қўллансин.

6. Таклиф этилган механизм чекланган миқёсда апробация қилиниб, бошланғич ва якуний ҳолат бир хил воситалар билан баҳолансин; натижаларга таъсир этувчи ташқи ўзгаришлар алоҳида қайд этилсин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. 2019 йил 31 декабрь, 1059-сон.
3. Мирзиёев Ш.М. Президентимиз устоз ва мураббийлар билан учрашиб, таълим соҳасидаги янги ташаббусларни белгилаб берди. 30.09.2026. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. URL: https://president.uz/uz/lists/view/9678
4. Таълим сифатини ошириш бўйича таклифлар кўриб чиқилди. 19.06.2024. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. URL: https://president.uz/uz/lists/view/7328
5. Жўраев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти. - Тошкент: Voris-Nashriyot, 2006. - 263 б.
6. Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим сифатини бошқариш. - Тошкент: Turon-Iqbol, 2006. - 168 б.
7. Ismailov A.A. Demografik o‘sish sharoitida maktab rahbarining liderlik kompetensiyalari va ta’lim sifati // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. - 2026. - Vol. 8, No. 2, Series C. - B. 351-359. DOI: 10.70728/c.series.v08.i02.052.
8. Sharipov I.I. Ta’lim tashkiloti rahbarining pedagogik kompetentligi: nazariy tahlil // Maktab ta’limi: muammo, izlanishlar, yechimlar. - 2026. DOI: 10.66023/MT/v2026_i243/252.
9. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024/5: Leadership in Education - Lead for Learning. - Paris: UNESCO, 2024. URL: https://www.unesco.org/reports/gem-report/en/2024
10. OECD. Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care. - Paris: OECD Publishing, 2021. DOI: 10.1787/f47a06ae-en.
11. Douglass A.L. Leadership for Quality Early Childhood Education and Care // OECD Education Working Papers. - 2019. - No. 211. DOI: 10.1787/6e563bae-en.
12. Robinson V.M.J., Lloyd C.A., Rowe K.J. The Impact of Leadership on Student Outcomes: An Analysis of the Differential Effects of Leadership Types // Educational Administration Quarterly. - 2008. - Vol. 44, No. 5. - P. 635-674. DOI: 10.1177/0013161X08321509.
13. Leithwood K., Harris A., Hopkins D. Seven Strong Claims about Successful School Leadership Revisited // School Leadership & Management. - 2020. - Vol. 40, No. 1. - P. 5-22. DOI: 10.1080/13632434.2019.1596077.
14. Hallinger P., Liu S., Chen L. Principal Instructional Leadership and Teacher Attitudes: A Meta-Analytic Review, 1989-2024 // European Journal of Education. - 2025. - Vol. 60, No. 4. - e70199. DOI: 10.1111/ejed.70199.

RESTORATIV YONDASHUV ASOSIDA TENGDOSHLAR O‘RTASIDAGI ZO‘RAVONLIK PROFILAKTIKASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLAR VA IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUHITNI TAKOMILLASHTIRISH

Jumabayev Amir Darmenbay uli
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti katta ilmiy xodimi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23523399

Annotatsiya. *Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik (bulling va kiberbulling) profilaktikasida raqamli tarbiyaviy kontentlardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari restorativ yondashuv nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Xalqaro tajriba va standartlar o‘rganilib, restorativ tamoyillarni raqamli kontentga ko‘chirishning pedagogik, psixologik va axborot-texnologik talablari asoslangan. Raqamli kontentlarni maktab ijtimoiy-pedagogik muhitiga profilaktikaning uch darajasida integratsiya qilish mexanizmi, ularning ta’sirini baholash indikatorlari hamda axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash yo‘nalishlari taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *restorativ yondashuv, tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik, bulling, kiberbulling, raqamli tarbiyaviy kontent, ijtimoiy-pedagogik muhit, mediamadaniyat.*
Аннотация. *В статье с позиций восстановительного подхода анализируются теоретико-методологические основы использования цифрового воспитательного контента в профилактике насилия среди сверстников (буллинга и кибербуллинга) в общеобразовательных школах. Рассмотрены международный опыт и стандарты, обоснованы педагогические, психологические и информационно-технологические требования к переносу восстановительных принципов в цифровой контент. Предложены механизм интеграции цифрового контента в социально-педагогическую среду школы на трёх уровнях профилактики, индикаторы оценки его влияния, а также направления обеспечения информационной безопасности и медиакультуры.*
Ключевые слова: *восстановительный подход, насилие среди сверстников, буллинг, кибербуллинг, цифровой воспитательный контент, социально-педагогическая среда, медиакультура.*
Abstract. *The article analyses, from the perspective of the restorative approach, the theoretical and methodological foundations for using digital upbringing content to prevent peer violence (bullying and cyberbullying) in general secondary schools. International experience and frameworks are reviewed, and the pedagogical, psychological and information-technology requirements for translating restorative principles into digital content are substantiated. A mechanism for integrating digital content into the school’s socio-pedagogical environment at three levels of prevention, indicators for assessing its impact, and directions for ensuring information security and media culture are proposed.*
Keywords: *restorative approach, peer violence, bullying, cyberbullying, digital upbringing content, socio-pedagogical environment, media culture.*

Maktab bolaning bilim oladigan joyigina emas, balki u ijtimoiy munosabatlarni o‘rganadigan, o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qiladigan muhitdir. Bu muhit xavfsiz bo‘lmasa, ta’lim ham, tarbiya ham o‘z maqsadiga erisha olmaydi. YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha o‘quvchilarning qariyb uchdan bir qismi so‘nggi bir oy ichida tengdoshlari tomonidan tazyiqqa uchragan [11].

Bulling oqibatlari faqat jabrlanuvchi bilan cheklanmaydi: u o‘zlashtirishning pasayishi, maktabdan begonalashish, xavotir va depressiya, keyinchalik esa zo‘ravonlikni me’yor sifatida qabul qilish kabi uzoq muddatli muammolarni keltirib chiqaradi.

Raqamli texnologiyalar bu muammoga yangi o‘lcham qo‘shdi. Bir tomondan, tazyiq maktab devoridan chiqib, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarga ko‘chdi: kiberbulling kecha-kunduz davom etishi, anonim bo‘lishi va bir zumda keng auditoriyaga yetib borishi mumkin. Ikkinchi tomondan, aynan raqamli vositalar zo‘ravonlik profilaktikasining kuchli resursiga aylanishi mumkin: interaktiv ssenariylar, raqamli hikoyalar, qisqa filmlar va xavfsiz murojaat platformalari o‘quvchilarda empatiya, mas’uliyat va nizolarni tinch hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq bu salohiyat raqamli kontent aniq tarbiyaviy yondashuv asosida yaratilgandagina ro‘yobga chiqadi.

O‘zbekiston Respublikasida bola huquqlarini himoya qilish va xavfsiz ta’lim muhitini yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi [1] bolani har qanday jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikdan himoya qilishni, maktab intizomini esa uning inson qadr-qimmatiga mos usullarda ta’minlashni talab etadi. «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi [2] va «Ta’lim to‘g‘risida»gi [3] qonunlar ham ta’lim muassasalarida bolaning shaxsiy daxlsizligi va xavfsizligini kafolatlaydi, «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasi [20] esa ta’lim jarayonini raqamlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Shunga qaramay, maktab amaliyotida tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlikka ko‘pincha jazo — tanbeh, ota-onani chaqirish, intizomiy hay’atda ko‘rib chiqish — orqali javob beriladi, raqamli vositalar esa asosan nazorat va taqiqlash maqsadida qo‘llaniladi. Bunday choralar qoidabuzarlikni vaqtincha to‘xtatishi mumkin, lekin buzilgan munosabatlarni tiklamaydi va o‘quvchiga o‘z xatti-harakatining oqibatini chuqur anglash imkonini bermaydi. Bu holat maktab ijtimoiy-pedagogik muhitini va unda qo‘llaniladigan raqamli kontentlarni restorativ tamoyillar asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqot maqsadi — restorativ yondashuv asosida tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik profilaktikasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish va ularni maktab ijtimoiy-pedagogik muhitiga joriy etishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash.

Bulling hodisasining mohiyati. Bulling tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan D. Olveus uni bir yoki bir necha o‘quvchining boshqa o‘quvchiga nisbatan muntazam, qasddan va kuchlar nomutanosibligi sharoitida salbiy harakatlar qilishi sifatida ta’riflaydi [5]. Bu ta’rifdagi uch belgi — takrorlanuvchanlik, qasddanlik va kuch nomutanosibligi — bullingni tengdoshlar o‘rtasidagi oddiy nizodan farqlaydi. K. Salmivalli va hammualliflar bullingni guruh jarayoni sifatida tadqiq etib, unda

faqat tajovuzkor va jabrlanuvchi emas, balki yordamchilar, qo‘llab-quvvatlovchilar, himoyachilar va befarq kuzatuvchilar ham ishtirok etishini ko‘rsatgan [6]. S. Hinduja va J. Patchin kiberbullingning o‘ziga xos xususiyatlarini — anonimlik, uzluksizlik, keng auditoriya va kontentning uzoq saqlanishini — tahlil qilib, uning profilaktikasi maktab, oila va raqamli platformalar hamkorligini talab qilishini asoslagan [16].

Restorativ adolat nazariyasi. X. Zer restorativ adolatni huquqbuzarlikka qoidaning buzilishi sifatida emas, balki odamlarga va munosabatlarga yetkazilgan zarar sifatida qarash orqali ta’riflaydi [7]. Bu yondashuvda markaziy savollar «Qaysi qoida buzildi va kim aybdor?» emas, balki «Kimga zarar yetdi, ularning ehtiyojlari qanday va zararni tiklash kimning burchi?» degan savollardir. J. Breytveyt stigmatizatsiyalovchi uyaltirish va qayta integratsiyalovchi uyaltirishni farqlab, ikkinchisi — harakatni qoralash, lekin shaxsni jamoadan chetlatmaslik — qoidabuzarlikni kamaytirishda samaraliroq ekanini ko‘rsatgan [8].

Restorativ amaliyotlarning maktabga tatbiqi. T. Vaxtel va P. MakKold «ijtimoiy intizom oynasi» modelida kattalarning bolaga munosabatini nazorat va qo‘llab-quvvatlash darajasiga ko‘ra to‘rt turga ajratadi: jazolovchi, ruxsat beruvchi, befarq va restorativ; restorativ uslubda yuqori talabchanlik yuqori qo‘llab-quvvatlash bilan uyg‘unlashadi [9]. B. Xopkins [10] va B. Morrison [12] restorativ yondashuvni butun maktab madaniyatini o‘zgartiruvchi tizim sifatida joriy etish modelini ishlab chiqqan, K. Pranis esa restorativ doira jarayonining nazariy asoslari va metodikasini tavsiflagan [13].

Profilaktika dasturlarining samaradorligi va raqamli vositalar. X. Gaffni, M. Ttofi va D. Farringtonning meta-tahlili maktabga asoslangan bulling profilaktikasi dasturlari tajovuz va jabrlanish holatlarini o‘rtacha sezilarli darajada kamaytirishini, eng yaxshi natijani esa butun maktab jamoasini qamrab olgan kompleks dasturlar berishini ko‘rsatgan [14]. Finlyandiyada ishlab chiqilgan KiVa dasturi bu borada alohida e’tiborga loyiq: unda sinf mashg‘ulotlari kompyuter o‘yini va virtual o‘quv muhiti bilan to‘ldirilgan bo‘lib, o‘quvchilar raqamli vaziyatlarda kuzatuvchi sifatida jabrlanuvchini qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini mashq qiladi. A. Kyarnya va hammualliflar keng ko‘lamli tajriba asosida dasturning bulling holatlarini kamaytirishdagi samaradorligini tasdiqlagan [17].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda restorativ amaliyotlarning nazariy asoslari ham, bulling profilaktikasida raqamli vositalardan foydalanish tajribasi ham mavjud, biroq bu ikki yo‘nalish ko‘pincha alohida rivojlanmoqda. Restorativ tamoyillarga asoslangan raqamli tarbiyaviy kontent yaratish va uni o‘zbek maktabining ijtimoiy-madaniy sharoitiga — mahalla instituti, oilaviy tarbiya an’analari va milliy qadriyatlarga — moslashtirish masalasi hali yetarli o‘rganilmagan. Shu bilan birga, restorativ yondashuvning asosiy g‘oyalari — kechirim, yarashuv, mehr-oqibat va jamoaviy mas’uliyat — o‘zbek xalqining

ma’naviy merosiga yaqin bo‘lib, ularni tarbiya amaliyotiga joriy etish uchun qulay madaniy zamin yaratadi.

Soha bo‘yicha izlanishlar, bir necha o‘zaro bog‘liq yondashuvlarga tayanadi.

Restorativ yondashuv tadqiqotning yetakchi metodologik asosi bo‘lib, qoidabuzarlikka munosabatda diqqatni jazodan zararni tiklashga, aybdorni izlashdan mas’uliyatni anglashga, tomonlarni ajratishdan munosabatlarni qayta tiklashga ko‘chiradi. Raqamli kontentga nisbatan bu yondashuv shuni anglatadiki, kontent zo‘ravonlikni faqat qoralash yoki qo‘rqitish bilan cheklanmasligi, balki zarar, uning oqibatlari va uni tiklash yo‘llari haqida fikrlashga undashi kerak.

Ijtimoiy-ekologik yondashuv U. Bronfenbrenner nazariyasiga [4] tayanib, o‘quvchi xulq-atvorini oila, sinf, maktab, mahalla va raqamli muhit tizimlarining o‘zaro ta’siri natijasi sifatida tahlil qiladi. Zo‘ravonlikning sababi faqat alohida bola shaxsida emas, u o‘sayotgan muhitning xususiyatlarida ham yotadi; demak, profilaktika ham muhitni, shu jumladan, raqamli muhitni o‘zgartirishga yo‘naltirilishi kerak.

Butun maktab yondashuvi restorativ amaliyotlar va raqamli kontentlarni alohida tadbir sifatida emas, maktab rahbariyati, pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalarni birlashtiruvchi yagona tizimning qismi sifatida ko‘radi.

Integrativ yondashuv raqamli kontent yaratishda pedagogik, psixologik va axborot-texnologik talablarni uyg‘unlashtirishni taqozo etadi. Bu talablarning birortasi e’tibordan chetda qolsa, kontent yo tarbiyaviy jihatdan samarasiz, yo psixologik jihatdan xavfli, yo texnik jihatdan foydalanishga noqulay bo‘lib qoladi.

Xalqaro tajriba tahlili raqamli profilaktika kontentlari uchun bir necha umumiy tamoyilni ajratish imkonini beradi. YUNESKO hisoboti [11] samarali profilaktika butun maktab yondashuvi, o‘quvchilar ishtiroki va kiberbullingni ham qamrab oluvchi siyosatga tayanishini ta’kidlaydi. KiVa dasturi tajribasi [17] raqamli vositalar sinfdagi jonli mashg‘ulotni almashtirmasligi, balki uni davom ettirishi va mustahkamlashi kerakligini ko‘rsatadi. Yevropa Ittifoqining DigComp 2.2 ramkasi [19] raqamli kompetensiya tarkibida onlayn muloqot odobi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli farovonlikni alohida soha sifatida belgilaydi. S. Livingston va hammualliflarning tadqiqoti [18] esa onlayn xavflarni to‘liq bartaraf etib bo‘lmasligini, shuning uchun bolalarda ularni yengish ko‘nikmasini shakllantirish muhimligini ko‘rsatadi. Biroq bu manbalarning hech biri restorativ tamoyillarni raqamli kontentga ko‘chirish metodikasini bermaydi va milliy tarbiya mazmunini nazarda tutmaydi — bu vazifa milliy pedagogika zimmasiga tushadi.

Restorativ tamoyillarni raqamli kontentga ko‘chirish metodologiyasi. Restorativ yondashuvga asoslangan raqamli kontent uch komponentning uyg‘unligida yaratilishi lozim.

Pedagogik komponent kontent mazmunini restorativ savollar mantiqiga bo‘ysundiradi: nima sodir bo‘ldi, bu kimga va qanday ta’sir qildi, ishtirokchilar

nimani his qildi, vaziyatni to‘g‘rilash uchun nima qilish kerak. Kontent zo‘ravonlik holatini tasvirlash bilan tugamasligi, balki zararni tiklash va munosabatlarni qayta qurish yo‘lini ko‘rsatishi kerak. Salmivallining guruh rollari haqidagi xulosalariga [6] tayanib, kontentda kuzatuvchi roliga alohida e’tibor qaratish lozim, chunki kuzatuvchining pozitsiyasi o‘zgarganda bulling o‘z «tomoshabinini» yo‘qotadi. Mazmun milliy qadriyatlar — kechirim so‘rash va kechira olish, katta-kichikka hurmat, mehr-oqibat, jamoaviy mas’uliyat — bilan bog‘lanadi.

Psixologik komponent kontentning empatiya va boshqa odam nuqtayi nazarini tushunish qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilishini talab qiladi. Bunda o‘quvchi bir vaziyatni jabrlanuvchi, zarar yetkazgan o‘quvchi va kuzatuvchi ko‘zi bilan ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishi samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, psixologik xavfsizlik talablariga qat’iy rioya etiladi: zo‘ravonlik tafsilotlari bilan haddan tashqari tasvirlanmaydi, tajovuzkor «kuchli» yoki «qiziqarli» qahramon sifatida ko‘rsatilmaydi, real o‘quvchilar va real holatlar kontentda aks ettirilmaydi. Kontent o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga ko‘ra tabaqalashtiriladi: kichik yoshdagilar uchun syujetli va obrazli, o‘smirlar uchun esa muammoli, munozarali va ular hayotiga yaqin vaziyatlarga asoslangan bo‘ladi.

Axborot-texnologik komponent kontentning interaktivligi va xavfsizligini ta’minlaydi. Restorativ maqsadlar uchun eng samarali shakllar quyidagilar hisoblanadi: o‘quvchi har bir bosqichda qaror qabul qiladigan va uning oqibatini ko‘radigan tarmoqlangan interaktiv ssenariylar; sinf doirasida muhokama uchun mo‘ljallangan qisqa filmlar; o‘quvchilarning o‘zi yaratadigan raqamli hikoyalar va ijtimoiy roliklar; zo‘ravonlik haqida xavfsiz va maxfiy xabar berish imkonini beruvchi platformalar. Barcha holatlarda kontent reklamasiz bo‘lishi, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishi va foydalanuvchini nomaqbul resurslarga yo‘naltirmasligi shart.

Raqamli kontentlarni ijtimoiy-pedagogik muhitga integratsiya qilish mexanizmi. Maktabning ijtimoiy-pedagogik muhiti me’yoriy-qadriyatli, munosabatlar, tashkiliy-boshqaruv, makon va raqamli qismlardan iborat yaxlit tizim sifatida qaraladi. Raqamli kontent bu tizimning har bir qismiga ta’sir qiladi va uning integratsiyasi restorativ profilaktikaning uch darajasiga muvofiq tashkil etiladi.

Universal darajada raqamli kontent butun maktab jamoasi uchun ijobiy munosabatlar muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu darajada qisqa film yoki interaktiv ssenariy restorativ doiraning boshlanish nuqtasi sifatida qo‘llaniladi: o‘quvchilar kontentni ko‘rgach, doira shaklida o‘tirib, navbat bilan o‘z fikrini bildiradi, qahramonlar o‘rnida o‘zlari nima qilishlarini muhokama qiladi [13]. Sinf xulq qoidalarini, shu jumladan, onlayn muloqot qoidalarini o‘quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqish ham shu darajaga kiradi. Muhim tamoyil shundaki, raqamli kontent jonli muloqotni almashtirmaydi, balki unga turtki beradi.

Selektiv darajada raqamli kontent zo‘ravonlik xavfi yuqori bo‘lgan o‘quvchilar va guruhlar bilan ishlashda qo‘llaniladi. Bular jamoadan chetlashgan, sinfga yangi kelgan yoki ilgari tajovuzkor xulq namoyon qilgan o‘quvchilar bo‘lishi mumkin. Maktab psixologi kichik guruh mashg‘ulotlarida empatiya va hissiyotlarni boshqarishga oid interaktiv mashqlardan foydalanadi, o‘quvchilar esa o‘z tajribasi asosida raqamli hikoyalar yaratib, o‘zini anglash va ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Indikativ darajada, ya’ni zo‘ravonlik holati yuz bergandan keyin, asosiy vosita yuzma-yuz restorativ suhbat, maktab mediatsiyasi yoki restorativ konferensiya bo‘lib qoladi. Raqamli vositalar bu yerda yordamchi rol o‘ynaydi: xavfsiz murojaat platformasi holatni o‘z vaqtida aniqlashga, tayyorgarlik materiallari esa ishtirokchilarni restorativ uchrashuvga tayyorlashga xizmat qiladi. Restorativ uchrashuv faqat jabrlanuvchining ixtiyoriy roziligi bilan o‘tkaziladi; agar uning xavfsizligiga tahdid saqlanib qolsa yoki kuchlar nomutanosibligi juda katta bo‘lsa, avval himoya choralari ko‘riladi.

Integratsiya jarayonida har bir subyektning roli aniq belgilanadi. Maktab rahbariyati restorativ siyosatni qabul qiladi va tasdiqlangan raqamli resurslar bazasini shakllantiradi. Pedagoglar kontentni mashg‘ulotlarga kiritadi va doiralarni olib boradi. Maktab psixologi va ijtimoiy pedagog kontentning psixologik xavfsizligini nazorat qiladi va murakkab holatlarda moderator vazifasini bajaradi. Tayyorlangan tengdosh mediatorlar va faol o‘quvchilar ijtimoiy roliklar yaratishda ishtirok etadi. Ota-onalar uyda farzandi bilan kontentni muhokama qilishga jalb etiladi, mahalla esa o‘zbek jamiyatidagi kelishtirish va yarashtirish an’anasining tashuvchisi sifatida maktab va oila o‘rtasida ko‘prik bo‘ladi. Mamlakatimizda «Mediatsiya to‘g‘risida»gi Qonunning [15] qabul qilingani nizolarni kelishuv yo‘li bilan hal etish madaniyati shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash. Kiberbulling profilaktikasi faqat texnik cheklovlar bilan ta’minlanmaydi. Hinduja va Patchin ta’kidlaganidek [16], ijtimoiy tarmoqlarni taqiqlash o‘quvchini raqamli muhitdan ajratolmaydi, aksincha, muammoni kattalar ko‘zidan yashiradi. Shu sababli axborot xavfsizligi ikki darajada ta’minlanishi lozim. Himoya darajasida maktab foydalanadigan raqamli platformalar va kontentlar xavfsizlik talablariga javob berishi, murojaat tizimi esa xabar beruvchining maxfiyligini kafolatlashi kerak. Mediamadaniyat darajasida o‘quvchilarda onlayn muloqot odobi, shaxsiy ma’lumotni himoya qilish, tazyiq dalillarini saqlash va kattalarga murojaat qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Restorativ yondashuv kiberbullingga ham tatbiq etiladi: onlayn zarar yetkazgan o‘quvchidan nomaqbul kontentni o‘chirish, jabrlanuvchidan kechirim so‘rash va yetkazilgan zararni amalda tiklash talab etiladi. Bu jarayon o‘quvchiga raqamli muhitdagi har bir harakat real insonga ta’sir qilishini anglatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, birinchidan, tengdoshlar o‘rtasidagi zo‘ravonlik bugungi kunda maktab hududi bilan cheklanmay, raqamli muhitga ham ko‘chgan. Shu sababli uning profilaktikasi maktab ijtimoiy-pedagogik muhitini, shu jumladan, uning raqamli qismini tizimli o‘zgartirishni talab qiladi. Ikkinchidan, restorativ yondashuv zararni tiklash, mas’uliyatni anglash va munosabatlarni qayta qurish orqali jazoga asoslangan choralarga qaraganda barqarorroq natija beradi. Uning asosiy g‘oyalari — kechirim, yarashuv, mehr-oqibat va jamoaviy mas’uliyat — milliy qadriyatlarimizga yaqin bo‘lib, uni o‘zbek maktabiga joriy etish uchun qulay zamin yaratadi. Uchinchidan, raqamli kontent restorativ profilaktikaning samarali vositasiga aylanishi uchun uning mazmuni restorativ savollar mantiqiga bo‘ysundirilishi, psixologik xavfsizlik talablariga javob berishi va jonli muloqotni almashtirmasdan, unga turtki berishi lozim.

Shuningdek, taklif etilgan uch komponentli metodologiya, profilaktikaning uch darajasiga muvofiq integratsiya mexanizmi, muhit, shaxs va raqamli xulq darajasidagi indikatorlar hamda ikki darajali xavfsizlik tizimi maktablarda restorativ muhitni shakllantirishning nazariy asosini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
4. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
5. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. — Oxford: Blackwell, 1993.
6. Salmivalli C., Lagerspetz K., Björkqvist K., Österman K., Kaukiainen A. Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group // Aggressive Behavior. — 1996. — Vol. 22, No. 1. — P. 1–15.
7. Zehr H. The Little Book of Restorative Justice. — Intercourse, PA: Good Books, 2002.
8. Braithwaite J. Crime, Shame and Reintegration. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
9. Wachtel T., McCold P. Restorative justice in everyday life // Strang H., Braithwaite J. (eds.). Restorative Justice and Civil Society. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — P. 114–129.
10. Hopkins B. Just Schools: A Whole School Approach to Restorative Justice. — London: Jessica Kingsley Publishers, 2004.
11. UNESCO. Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying. — Paris: UNESCO, 2019.
12. Morrison B. Restoring Safe School Communities: A Whole School Response to Bullying, Violence and Alienation. — Sydney: Federation Press, 2007.
13. Pranis K. The Little Book of Circle Processes: A New/Old Approach to Peacemaking. — Intercourse, PA: Good Books, 2005.

14. Gaffney H., Ttofi M.M., Farrington D.P. Effectiveness of school-based programs to reduce bullying perpetration and victimization: An updated systematic review and meta-analysis // Campbell Systematic Reviews. — 2021. — Vol. 17, No. 2. — e1143.
15. O‘zbekiston Respublikasining «Mediatsiya to‘g‘risida»gi Qonuni. 2018-yil 3-iyul, O‘RQ-482-son.
16. Hinduja S., Patchin J.W. Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying. — Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2009.
17. Kärnä A., Voeten M., Little T.D., Poskiparta E., Kaljonen A., Salmivalli C. A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: Grades 4–6 // Child Development. — 2011. — Vol. 82, No. 1. — P. 311–330.
18. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. — London: EU Kids Online, 2011.
19. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARI O‘QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA TEXNOLOGIK YONDASHUV

Radjabov Sardor Baxtiyorovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.23552601

Annotatsiya. *Maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarida tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari hamda texnologik yondashuvga tayangan pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Tadbirkorlik kompetensiyasining mazmuni va tarkibiy tuzilmasi (motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlar) aniqlashtirilib, Yevropa Ittifoqining EntreComp modeli bilan qiyosiy tahlil qilingan. Motivatsion-diagnostik, axborot-tushunchaviy, loyiha-amaliy va refleksiv-baholovchi bosqichlardan iborat shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqilib, har bir bosqichning maqsadi, metod va vositalari hamda kutilayotgan natijalari asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *tadbirkorlik kompetensiyasi, texnologik yondashuv, pedagogik texnologiya, umumiy o‘rta ta’lim, loyiha faoliyati, dizayn-fikrlash, moliyaviy savodxonlik, EntreComp, refleksiya, baholash mezonlari.*

Аннотация. *В статье раскрываются теоретико-методологические основы и педагогические механизмы формирования предпринимательских компетенций у учащихся общеобразовательных учреждений на основе технологического подхода. Уточнены содержание и структура предпринимательской компетенции (мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический и рефлексивно-оценочный компоненты), проведён сравнительный анализ с европейской моделью EntreComp. Разработана технология формирования, включающая мотивационно-диагностический, информационно-понятийный, проектно-практический и рефлексивно-оценочный этапы; обоснованы цели, методы, средства и ожидаемые результаты каждого этапа.*

Ключевые слова: *предпринимательская компетенция, технологический подход, педагогическая технология, общее среднее образование, проектная деятельность, дизайн-мышление, финансовая грамотность, EntreComp, рефлексия, критерии оценки.*

Abstract. *The article examines the theoretical and methodological foundations and the pedagogical mechanisms of developing entrepreneurial competences in general secondary school students on the basis of a technological approach. The content and structure of entrepreneurial competence (motivational-value, cognitive, activity-practical and reflective-evaluative components) are specified and compared with the European EntreComp framework. A formation technology is designed that comprises motivational-diagnostic, informational-*

conceptual, project-practical and reflective-evaluative stages, and the aims, methods, tools and expected outcomes of each stage are substantiated.

Keywords: *entrepreneurial competence, technological approach, educational technology, general secondary education, project-based learning, design thinking, financial literacy, EntreComp, reflection, assessment criteria.*

XXI asrda jamiyat taraqqiyoti va mehnat bozoridagi tub o‘zgarishlar ta’lim natijalariga qo‘yiladigan talablarni ham yangilamoqda. Raqamli iqtisodiyot, avtomatlashtirish va global raqobat sharoitida bitiruvchidan nafaqat muayyan bilimlar majmuasini egallash, balki imkoniyatlarni ko‘ra bilish, tashabbus ko‘rsatish, resurslarni oqilona boshqarish, tavakkalchilik va noaniqlik sharoitida qaror qabul qilish, o‘z g‘oyasini amaliy natijaga aylantira olish talab etilmoqda. Shu bois tadbirkorlik kompetensiyasi xalqaro ta’lim siyosatida umrbod ta’lim uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilgan: Yevropa Ittifoqi Kengashining 2018-yil 22-maydagi tavsiyanomasida u sakkiz tayanch kompetensiya qatoriga kiritilgan, OECD ning “Ta’lim 2030” konsepsiyasida esa o‘quvchining yangi qadriyat yaratish, ziddiyatlarni muvozanatlash va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyati kelajak ta’limining asosiy maqsadlari sifatida belgilangan.

Biroq maktab amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlikka oid mazmun asosan texnologiya, iqtisodiy mazmundagi fanlar va ayrim sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda parcha-parcha, axborot berish shaklida taqdim etilmoqda. O‘quvchilar “biznes”, “foyda”, “bozor” kabi tushunchalarni bilsalar-da, real muammoni aniqlash, g‘oya ishlab chiqish, uni sinovdan o‘tkazish va natijani tahlil qilish tajribasiga ega bo‘lmayapti. Boshqacha aytganda, tadbirkorlik haqida o‘qitish ustunlik qilib, tadbirkorlik orqali o‘qitish yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Mazkur muammoni hal etish tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish jarayonini maqsadi diagnostik belgilangan, bosqichlari aniq, natijasi kafolatlangan va takrorlanuvchan tizim ya’ni pedagogik texnologiya sifatida loyihalashni taqozo etadi.

Kompetensiya tushunchasi pedagogik adabiyotlarda shaxsning bilim, ko‘nikma, tajriba va qadriyatlarini muayyan faoliyat sohasida samarali qo‘llashga tayyorligi va qobiliyati sifatida talqin etiladi. A.V.Xutorskoy tayanch kompetensiyalarni shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmasining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, ularni o‘quvchining real voqelik obyektlariga nisbatan faoliyat tajribasi bilan bog‘laydi. I.A.Zimnyaya esa kompetensiyani ta’lim natijasining yangi paradigmasi sifatida baholab, uning motivatsion, kognitiv, xulq-atvor va qadriyat-ma’noviy jihatlarini ajratadi. Bu yondashuvlar tadbirkorlik kompetensiyasini ham faqat iqtisodiy bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki shaxsning integrativ sifati sifatida tadqiq etishga asos bo‘ladi.

Xalqaro miqyosda eng keng qo‘llanilayotgan model Yevropa Komissiyasining Qo‘shma tadqiqot markazi tomonidan ishlab chiqilgan EntreComp

ramkasidir. Unda tadbirkorlik qadriyat yaratish maqsadida imkoniyat va g‘oyalarga asoslanib harakat qilish sifatida ta’riflanadi hamda kompetensiya uch soha bo‘yicha tasniflanadi: “G‘oyalar va imkoniyatlar”, “Resurslar” va “Harakatga o‘tish”. Har bir sohada beshtadan, jami 15 ta kompetensiya (imkoniyatni ko‘rish, ijodkorlik, istiqbolni ko‘ra bilish, g‘oyalarni baholash, axloqiy va barqaror fikrlash, o‘zini anglash va o‘ziga ishonch, motivatsiya va qat'iyat, resurslarni safarbar etish, moliyaviy va iqtisodiy savodxonlik, boshqalarni jalb qilish, tashabbus ko‘rsatish, rejalashtirish va boshqarish, noaniqlik va tavakkalchilik bilan ishlash, jamoa bilan ishlash, tajribadan o‘rganish) ajratiladi. Muhim jihati shundaki, EntreComp tadbirkorlikni faqat foyda keltiruvchi biznes bilan cheklamay, ijtimoiy, madaniy va ekologik qadriyat yaratishni ham qamrab oladi. Bu umumta’lim maktabi uchun nihoyatda muhim: o‘quvchi uchun "qadriyat" sinfdagi muammoni hal qilish, mahalladagi ehtiyojga javob berish yoki maktab yarmarkasida mahsulot taqdim etish bo‘lishi mumkin.

M.Lackéus tadbirkorlik ta’limining uch shaklini farqlaydi: tadbirkorlik *haqida* (nazariy bilim berish), tadbirkorlik *uchun* (kelajakdagi tadbirkorni tayyorlash) va tadbirkorlik *orqali* (o‘quvchini real qadriyat yaratish jarayoniga jalb etish) o‘qitish [10]. A.Gibb ham an'anaviy "biznes-reja yozish"ga asoslangan ta’lim tadbirkorlik xulq-atvorini shakllantira olmasligini ta’kidlab, noaniqlik va murakkablik sharoitida o‘rganishga asoslangan yangi paradigmani taklif etadi [12]. A.Fayolle va B.Gailly tadqiqoti esa tadbirkorlik ta’limining o‘quvchilar munosabati va niyatiga ta’siri, ayniqsa, ilgari bunday tajribaga ega bo‘lmaganlarda yuqori bo‘lishini ko‘rsatgan [13]. Bu xulosalar maktab bosqichida tadbirkorlik ta’limini erta va tajribaga asoslangan holda boshlash zarurligini tasdiqlaydi.

Yuqoridagi yondashuvlarni umumlashtirib, umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchisining tadbirkorlik kompetensiyasini biz quyidagicha ta’riflaymiz: bu – o‘quvchining atrof-muhitdagi ehtiyoj va muammolarni imkoniyat sifatida ko‘ra bilishi, ularni hal etishga qaratilgan g‘oyalarni ijodiy ishlab chiqishi, mavjud resurslarni rejalashtirib safarbar etishi, jamoa bilan hamkorlikda g‘oyani amaliy natijaga aylantirishi va o‘z faoliyatini axloqiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan baholay olishini ta’minlovchi motivatsiya, bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarning integrativ birligidir. Kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi 1-jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval

O‘quvchilar tadbirkorlik kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi

Komponent	Mazmuni	EntreComp bilan muvofiqligi
Motivatsion-qadriyatli	Tashabbuskorlikka ichki ehtiyoj; mehnatga, halollik va ijtimoiy mas'uliyatga ijobiy munosabat; o‘ziga ishonch; muvaffaqiyatsizlikka chidamlilik	Motivatsiya va qat'iyat; o‘zini anglash va o‘ziga ishonch; axloqiy va barqaror fikrlash

Komponent	Mazmuni	EntreComp bilan muvofiqligi
Kognitiv	Bozor, talab va taklif, xarajat, daromad, foyda, raqobat, iste'molchi, risk tushunchalari; moliyaviy savodxonlik asoslari; biznes-g‘oya modelining tuzilishi	Moliyaviy va iqtisodiy savodxonlik; g‘oyalarni baholash
Faoliyatli-amaliy	Muammoni aniqlash, g‘oya generatsiyasi, prototip yaratish, oddiy hisob-kitob va rejalashtirish, taqdimot qilish, jamoada ishlash, raqamli vositalardan foydalanish	Imkoniyatni ko‘rish; ijodkorlik; resurslarni safarbar etish; rejalashtirish; jamoa bilan ishlash
Refleksiv-baholovchi	O‘z faoliyati natijasini tahlil qilish, xatolardan saboq chiqarish, qarorlar oqibatini baholash, keyingi harakatni tuzatish	Tajribadan o‘rganish; noaniqlik va tavakkalchilik bilan ishlash

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, taklif etilayotgan tuzilma EntreComp ramkasining barcha uch sohasini qamrab oladi, ammo uni maktab o‘quvchisining yosh xususiyatlari va milliy ta’lim an'analariga moslashtiradi. Xususan, motivatsion-qadriyatli komponentga halollik, mehnatsevarlik, ota-bobolarimizning hunarmandchilik va savdo madaniyatidagi “halol luqma” tamoyili kabi milliy qadriyatlar kiritilganligi tadbirkorlik tarbiyasini ma’naviy-axloqiy tarbiya bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Texnologik yondashuv ta’lim jarayonini oldindan loyihalash, uning har bir bosqichini maqsad va natija bilan aniq bog‘lash hamda kafolatlangan natijaga erishishni nazarda tutadi. V.P.Bespalko pedagogik texnologiyani amaliyotda amalga oshiriladigan muayyan pedagogik tizim loyihasi sifatida ta’riflab, uning asosiy belgisi sifatida maqsadning diagnostik qo‘yilishi va natijaning obyektiv nazorat qilinishini ko‘rsatadi [14]. G.K.Selevko pedagogik texnologiyaning konseptuallik, tizimlilik, boshqaruvchanlik, samaradorlik va takrorlanuvchanlik mezonlarini ajratadi [19]. Mahalliy olimlardan O‘.Q.Tolipov va M.Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslarini [8], J.G‘.Yo‘ldoshev va S.A.Usmonov ilg‘or pedagogik texnologiyalarning tasnifi va qo‘llanish shartlarini [7], N.S.Saidahmedov yangi pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyotini [6], N.A.Muslimov va hammualliflar esa innovatsion ta’lim texnologiyalarini loyihalash masalalarini [5] tadqiq etganlar. R.Ishmuhamedov va boshqalar interfaol metodlarni o‘quvchi faolligini oshiruvchi texnologik vosita sifatida tavsiflaydi [9].

Tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasi uchun ushbu umumiy talablar quyidagi uch nazariy manba bilan to‘ldiriladi. D.Kolbning tajribaviy o‘rganish nazariyasi bo‘lib, unga ko‘ra o‘rganish aniq tajriba, refleksiv kuzatish, abstrakt tushunchalashtirish va faol tajriba-sinov bosqichlaridan iborat sikl

sifatida kechadi [20]. Tadbirkorlik faoliyati aynan shu siklga mos keladi: o‘quvchi g‘oyani sinab ko‘radi, natijani tahlil qiladi, xulosa chiqaradi va yangi qadamni rejalashtiradi. S.Sarasvathyning effektuatsiya nazariyasi [21]. Tajribali tadbirkorlar oldindan aniq maqsad qo‘yib, unga resurs izlashdan ko‘ra, qo‘ldagi mavjud vositalardan (“kimman, nimani bilaman, kimlarni bilaman”) boshlab, yo‘qotish mumkin bo‘lgan chegarani belgilab, hamkorlar bilan birgalikda imkoniyatlarni yaratadilar. Bu tamoyil maktab sharoitida ayniqsa qimmatli: o‘quvchi katta sarmoyasiz, o‘z bilimi, sinfdoshlari va mahalla resurslari asosida kichik qadriyat yaratishni o‘rganadi. Dizayn-fikrlash metodologiyasi bo‘lib, u empatiya, muammoni aniqlash, g‘oya generatsiyasi, prototiplash va sinovdan o‘tkazish bosqichlari orqali iste'molchiga yo‘naltirilgan yechim yaratishni o‘rgatadi.

Shunday qilib, texnologik yondashuv doirasida tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish quyidagi tamoyillarga tayanadi: diagnostik maqsad qo‘yish (har bir bosqich natijasi o‘lchanadigan ko‘rsatkichlarda ifodalanadi); tajribaga asoslanganlik (bilim real yoki modellashtirilgan tadbirkorlik vaziyatida egallanadi); bosqichma-bosqichlik va uzluksizlik (5–11-sinflar kesimida murakkablashib boruvchi mazmun); fanlararo integratsiya (matematika, informatika, texnologiya, ona tili, tarix fanlari imkoniyatlaridan foydalanish); ijtimoiy hamkorlik (oila, mahalla, mahalliy tadbirkorlar bilan aloqa); refleksivlik (har bir faoliyat siklining tahlil bilan yakunlanishi).

Yuqoridagi tamoyillar asosida to‘rt bosqichli shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqildi. Uning mazmuni 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasining bosqichlari

Bosqich	Maqsadi	Metod va vositalar	Kutilayotgan natija
I. Motivatsion-diagnostik	Boshlang‘ich darajani aniqlash, tadbirkorlikka qiziqish va ichki motivatsiyani uyg‘otish	Diagnostik so‘rovnoma va o‘z-o‘zini baholash varaqasi; "Mening orzuim – mening ishim" suhbati; muvaffaqiyatli mahalliy tadbirkor bilan uchrashuv; "Imkoniyatlar xaritasi"	O‘quvchilarning individual profili tuzilgan; tadbirkorlikka ijobiy munosabat shakllangan
II. Axborot-tushunchaviy	Tadbirkorlik va moliyaviy savodxonlikka oid tayanch	Keys-stadi; "Klaster", "Insert", "Venn diagrammasi"; ta’limiy o‘yinlar	O‘quvchi asosiy iqtisodiy tushunchalarni izohlaydi va oddiy

Bosqich	Maqsadi	Metod va vositalar	Kutilayotgan natija
	tushunchalarni tizimli egallash	("Bozor", "Byudjet"); onlayn simulyatorlar va interaktiv testlar	hisob-kitoblarni bajaradi
III. Loyiha-amaliy	G‘oyani tanlash, ishlab chiqish va amaliy sinovdan o‘tkazish	Dizayn-fikrlash sikli; "Biznes-g‘oya kanvasi"; "Mini-kompaniya" loyihasi; maktab yarmarkasi; raqamli vositalar (elektron jadval, grafik dizayn va taqdimot dasturlari)	Jamoaviy loyiha va mahsulot/xizmat prototipi yaratilgan, xarajat-daromad hisobi tuzilgan, taqdimot o‘tkazilgan
IV. Refleksiv-baholovchi	Natijalarni tahlil qilish, yutuq va xatolardan saboq chiqarish, keyingi rivojlanish yo‘nalishini belgilash	Loyiha himoyasi; portfolio; rubrika asosida o‘zaro va o‘z-o‘zini baholash; "Nima ishladi? Nima ishlamadi? Endi nima qilamiz?" refleksiya texnikasi	Kompetensiya darajasi qayta o‘lchangan, individual rivojlanish rejasi tuzilgan

Motivatsion-diagnostik bosqichda asosiy e’tibor o‘quvchining shaxsiy ma’no va qiziqishlarini anglashiga qaratiladi. Diagnostik so‘rovnoma va o‘z-o‘zini baholash varaqasi 1-jadvaldagi to‘rt komponent bo‘yicha boshlang‘ich holatni aniqlash imkonini beradi. “Imkoniyatlar xaritasi” mashg‘ulotida o‘quvchilar o‘z maktabi, mahallasi va oilasidagi kundalik muammolarni (masalan, maktab oshxonasidagi navbat, eskirgan sport anjomlari, keksalarga yordam ehtiyoji) qayd etadi va ularni "kimdir hal qilsa, qadriyat yaratiladigan imkoniyat" sifatida qayta talqin qiladi. Mahalliy tadbirkor ayniqsa, shu maktab bitiruvchisi bilan uchrashuv tadbirkorlikni o‘quvchi uchun yaqin va erishish mumkin bo‘lgan yo‘lga aylantiradi.

Axborot-tushunchaviy bosqichda tadbirkorlikka oid tayanch tushunchalar quruq ta’rif shaklida emas, balki tanish hayotiy vaziyatlar orqali o‘zlashtiriladi. Masalan, "Bozor" ta’limiy o‘yinida o‘quvchilar xaridor va sotuvchi rollarida talab va taklif o‘zgarishining narxga ta’sirini amalda kuzatadi; “Oila byudjeti” topshirig‘ida daromad va xarajatlarni rejalashtirishni, zarur va istalgan xaridlarni farqlashni o‘rganadi. Keys-stadi uchun o‘zbek tadbirkorlari, hunarmandlar va oilaviy biznes tajribasidan olingan vaziyatlar tanlanadi. Bu bosqichda matematika (foiz, nisbat, diagramma), informatika (elektron jadval) va tarix (Buyuk Ipak yo‘li savdo madaniyati) fanlari bilan integratsiya ta’minlanadi.

Loyiha-amaliy bosqich texnologiyaning markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi. O‘quvchilar 4–5 kishilik jamoalarga bo‘linib, birinchi bosqichda aniqlangan muammolardan birini tanlaydi va dizayn-fikrlash sikli bo‘yicha ishlaydi: muammo egasi bilan suhbat orqali uning ehtiyojini o‘rganadi (empatiya), muammoni aniq ifodalaydi, “aqliy hujum” orqali g‘oyalar yaratadi, eng maqbulini tanlab, oddiy prototip tayyorlaydi va uni potensial iste'molchilarda sinab ko‘radi. G‘oya “Biznes-g‘oya kanvasi” Lean Canvas modelining o‘quvchilar uchun soddalashtirilgan varianti yordamida tizimlashtiriladi: muammo, yechim, iste'molchi, qadriyat taklifi, zarur resurslar, xarajatlar va daromad manbalari. Effektuatsiya tamoyiliga ko‘ra jamoa avval “qo‘limizda nima bor?” savoliga javob beradi va “yo‘qotishga tayyor bo‘lgan” chegarani (vaqt, minimal mablag‘, materiallar) belgilaydi. Bosqich maktab yarmarkasi yoki “Startap kuni” tadbirida mahsulot/xizmat taqdimoti bilan yakunlanadi; olingan daromad shaffof hisob qilinib, bir qismi xayriya yoki sinf ehtiyojlariga yo‘naltirilishi o‘quvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni tarbiyalaydi.

Raqamli vositalar bu bosqichda muhim o‘rin tutadi: elektron jadvallar yordamida xarajat-daromad hisobi va zararsizlik nuqtasi aniqlanadi, grafik dizayn dasturlarida logotip, qadoq va reklama materiallari tayyorlanadi, onlayn so‘rovnoma platformalari orqali iste'molchilar fikri o‘rganiladi, ijtimoiy tarmoqlarda maktab sahifasi orqali mahsulot taqdimoti amalga oshiriladi. Bu tadbirkorlik kompetensiyasini raqamli savodxonlik bilan uyg‘un rivojlantirish imkonini beradi.

Refleksiv-baholovchi bosqichda jamoalar loyihani himoya qiladi, natijalar oldindan e'lon qilingan rubrika asosida baholanadi. Muhim jihat shundaki, baholash faqat moliyaviy natijaga emas, balki jarayonning sifatiga muammoni to‘g‘ri tanlash, iste'molchini o‘rganish, jamoaviy ish, xatolardan saboq chiqarishga qaratiladi. Muvaffaqiyatsiz loyiha ham, agar jamoa uning sabablarini to‘g‘ri tahlil qilib, asosli xulosa chiqara olsa, yuqori baholanishi mumkin. Bu o‘quvchilarda tadbirkorlik uchun muhim bo‘lgan xatoga nisbatan konstruktiv munosabat va qat'iyatni shakllantiradi.

Texnologiya o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga ko‘ra tabaqalashtiriladi: 5–7-sinflarda u asosan o‘yin, ijodiy topshiriq va qisqa muddatli mini-loyihalar shaklida; 8–9-sinflarda chorak davomida amalga oshiriladigan jamoaviy loyihalar va "Mini-kompaniya" ko‘rinishida; 10–11-sinflarda esa kasbiy yo‘naltirish bilan uyg‘unlashgan startap-loyiha, biznes-reja tuzish va mahalliy tadbirkorlar mentorligidagi amaliyot shaklida tashkil etiladi.

O‘quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyasining shakllanganlik darajasini aniqlash uchun kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasiga mos mezon va ko‘rsatkichlar ishlab chiqildi (3-jadval).

3-jadval

Tadbirkorlik kompetensiyasining shakllanganligini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

Mezon	Ko‘rsatkichlar	Darajalar tavsifi
Motivatsion	Tadbirkorlikka qiziqish; tashabbus ko‘rsatish chastotasi; o‘ziga ishonch; ijtimoiy mas'uliyat	**Yuqori:** mustaqil tashabbus ko‘rsatadi, boshqalarni ergashtiradi. **O‘rta:** topshiriq berilganda faol ishlaydi. **Past:** tashqi rag‘batsiz faollik ko‘rsatmaydi.
Kognitiv	Tayanch iqtisodiy tushunchalarni bilish; moliyaviy hisob-kitob; biznes-g‘oya tuzilmasini tushunish	**Yuqori:** tushunchalarni yangi vaziyatda qo‘llaydi. **O‘rta:** tushunchalarni izohlaydi, namuna asosida qo‘llaydi. **Past:** tushunchalarni yuzaki biladi.
Faoliyatli	Muammoni aniqlash; g‘oya yaratish; rejalashtirish; jamoada ishlash; taqdimot	**Yuqori:** loyihani to‘liq sikl bo‘yicha mustaqil olib boradi. **O‘rta:** o‘qituvchi yordamida loyiha bosqichlarini bajaradi. **Past:** jamoaviy ishda passiv ishtirok etadi.
Refleksiv	O‘z faoliyatini tahlil qilish; xatolardan xulosa chiqarish; keyingi harakatni tuzatish	**Yuqori:** asosli tahlil qiladi, takomillashtirish rejasini tuzadi. **O‘rta:** yutuq va kamchiliklarni qisman anglaydi. **Past:** natijani tahlil qila olmaydi.

Baholash vositalari sifatida diagnostik so‘rovnoma va testlar (kognitiv mezon), kuzatish varaqalari va loyiha rubrikalari (faoliyatli mezon), o‘z-o‘zini baholash anketalari va refleksiv kundaliklar (motivatsion va refleksiv mezonlar), shuningdek, o‘quvchining tadbirkorlik portfoliosi tavsiya etiladi. Portfolioda o‘quvchi ishtirok etgan loyihalar, biznes-g‘oya kanvaslari, hisob-kitoblar, taqdimotlar va refleksiv yozuvlar jamlanib, kompetensiyaning dinamik rivojini kuzatish imkonini beradi. Natijalarni EntreComp ramkasidagi rivojlanish darajalari (“kashf etish”, “o‘rganish”, “tajriba qilish”) bilan solishtirish esa xalqaro qiyosiylikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarida tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning iqtisodiy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish,

tashabbuskorlik, ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy mas’uliyat kabi sifatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur jarayonda tadbirkorlikni faqat nazariy bilimlar asosida o‘rgatish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarni real hayotiy muammolarni aniqlash, innovatsion g‘oyalar ishlab chiqish, loyihalarni amalga oshirish va natijalarni tahlil qilishga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, EntreComp ramkasi, tajribaviy o‘rganish, effektuatsiya va dizayn-fikrlash yondashuvlarini uyg‘unlashtirish asosida ishlab chiqilgan to‘rt bosqichli pedagogik texnologiya tadbirkorlik kompetensiyasining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy hamda refleksiv-baholovchi komponentlarini izchil rivojlantirish imkonini beradi. Texnologiyaning diagnostik maqsadga yo‘naltirilganligi, bosqichma-bosqichligi, fanlararo integratsiyasi, raqamli vositalardan foydalanish va ijtimoiy hamkorlikka asoslanganligi uning amaliy ahamiyatini oshiradi. O‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan mini-loyihalar, jamoaviy faoliyat, maktab yarmarkalari va startap tashabbuslari orqali ularning tadbirkorlik tajribasi kengayib, o‘z g‘oyalarini amaliy natijaga aylantirish qobiliyati rivojlanadi. Taklif etilgan mezon va ko‘rsatkichlar asosida kompetensiyaning shakllanganlik darajasini muntazam baholash esa ta’lim jarayonining samaradorligini aniqlash, individual rivojlanish dinamikasini kuzatish va pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020, 03/20/637/1313.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmoni. 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "'O‘zbekiston – 2030' strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.

5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 208 b.

6. Saidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003. – 172 b.

7. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – 104 b.

8. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.

9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.

10. Lackéus M. Entrepreneurship in Education: What, Why, When, How. Entrepreneurship 360 Background Paper. – Paris: OECD, 2015. – 45 p.

11. Bacigalupo M., Kampylis P., Punie Y., Van den Brande G. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. – Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2016. – 36 p.

12. Gibb A. In pursuit of a new 'enterprise' and 'entrepreneurship' paradigm for learning: creative destruction, new values, new ways of doing things and new combinations of knowledge // International Journal of Management Reviews. – 2002. – Vol. 4, No. 3. – P. 233–269.

13. Fayolle A., Gailly B. The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: hysteresis and persistence // Journal of Small Business Management. – 2015. – Vol. 53, No. 1. – P. 75–93.

14. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

15. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

16. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.

17. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01) // Official Journal of the European Union. – 2018. – C 189. – P. 1–13.

18. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes. – Paris: OECD Publishing, 2019.

19. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

20. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. – 256 p.

21. Sarasvathy S.D. Effectuation: Elements of Entrepreneurial Expertise. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2008. – 368 p.

MUNDARIJA | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
1	**Ibraimov Xolboy Ibragimovich.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH MASALALARI	3-9
2	**R.X.Djurayev.** RAQAMLI KONTENTLAR VOSITASIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH	10-14
3	**Muxammad Quronov.** RAQAMLI AVLODNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MAKTAB MA’NAVIYAT SEKTORINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK FUNKSIYALARI	15-19
4	**А. Махмудов.** КВАЛИМЕТРИЧЕСКИЙ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД ПРИ РАЗРАБОТКЕ КРИТЕРИЕВ И ИНДИКАТОРОВ КАЧЕСТВА ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА, НАПРАВЛЕННОГО НА ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ	20-25
5	**Nasimov Xilol To‘lqunovich.** TARBIYA YO‘NALISHLARIDA TAYYORLANAYOTGAN KONTENTLARNING BADIIY VA ESTETIK XUSUSIYATLARI	26-33
6	**Musurmonkulov Oybek Urolovich.** MAHALLA VA TA’LIM TASHKILOTLARI HAMKORLIGIDA RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI YARATISH VA ULARDAN XAVFSIZ FOYDALANISH MEXANIZMLARI	34-40
7	**Beknazarova Saida Safibullayevna, Beknazarova Kamilla Kamoliddinova.** RAQAMLI MEDIA RESURSLARINING TALABALARNING AXBOROT SAVODXONLIGI VA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI SAMARADORLIK INDIKATORLARI	41-44
8	**Saydaliyev Abbosxon Ibroximxon o‘g‘li.** TARIXIY VAZIYATLARNI TANQIDIY BAHOLASH YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRUVCHI RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH	45-50

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
9	**Karimov Komiljon Abduraximovich.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI STANDARTLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-METODOLOGIK ASOSLARI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY MODEL	51-60
10	**Abdug‘aniyev Ozod Tursunboy o‘g‘li.** TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIKNI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY STRATEGIYALARI	61-68
11	**Umaraliyeva Muxayo Abdugaparovna.** SUNIY INTELLEKT ASOSIDA INKLYUZIV TA’LIMGA MO‘LJALLANGAN RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH TEXNOLOGIYASI	69-74
12	**Qoraxonova Lobarxon Musaxonovna.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNI MAHALLA-OILA-MAKTAB HAMKORLIGI ASOSIDA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	75-79
13	**Xudayberdiyev Mirolim Iskandar o‘g‘li.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	80-84
14	**Xoshimov Lutfullo Xabibullo o‘g‘li.** IMPROVING THE METHODOLOGY FOR FOSTERING STUDENTS’ RESPECT FOR NATIONAL VALUES THROUGH DIGITAL CONTENT	85-90
15	**X.M.Tojiboyeva.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA TA’LIM JARAYONIGA JORIY ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI	91-96
16	**Shukurullo Mardonov, Umar Shukurullaev.** RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA O‘Z-O‘ZINI ANGLASH JARAYONLARI	97-102
17	**Алейникова Ольга Валентиновна.** ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ГОТОВНОСТЬ К САМОРАЗВИТИЮ: МЕЖДУНАРОДНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА ДЛЯ ОСОЗНАННОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ ЧЕЛОВЕКА	103-108

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
18	**Usmanova Z.B.** IJTIMOIY TARMOQLARDAGI TURLI MAVZUDAGI KONTENTLARNING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK VA AXLOQIY TA’SIRINI BAHOLASHDAGI MUAMMOLAR	109-114
19	**Saydullayev Nurmuhammad Ziyodulla o‘g‘li.** MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR DIALEKTIKASI: O‘ZBEK FALSAFIY TAFAKKURI VA ERKIN YUSUPOV QARASHLARI MISOLIDA	115-122
20	**Qo‘ziyev Ravshanbek Bakhtiyarovich.** O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISH JARAYONIDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	123-128
21	**Ahmadova Kamola Ahmad qizi, Turabova Lobar Xusen qizi.** INFORMATIKA DARSLARIDA RAQAMLI AXLOQ ASOSIDA O‘QUVCHILARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	129-131
22	**Фазилов Джамолиддин Камолитдинович, Низамова Фариза Джамолиддиновна.** МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА БИЛИМГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ МИЛЛИЙ ҒУРУР ТУЙҒУЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ СИНГДИРИШ (2022-2025 ЙИЛЛЛАР ДАВОМИДА ЎТКАЗИЛГАН ФАН ОЛИМПИАДАЛАРИНИНГ НАТИЖАЛАРИ МИСОЛИДА)	132-136
23	**Choriyeva D.I.** RAQAMLI KONTENTLAR VOSITASIDA O‘SMIR QIZLARDA O‘ZIGA BO‘LGAN ISHONCHNI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO STANDARTLARI VA PEDAGOGIK MEXANIZMLARI	137-141
24	**Achilova Sevara Djasirkulovna.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH (OG‘IR NUTQ NUQSONLI BOLALAR BILAN LOGOPEDIK KORREKSION ISHLASH MISOLIDA)	142-149

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
25	**Xidirova Maftuna Ilhom qizi.** MAKTAB DIREKTORLARINING MEDIA KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH - SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARDAN SAMARALI FOYDALANISH OMILI SIFATIDA	150-154
26	**F.X.Ibragimova.** MILLIY TARBIYA JARAYONINI BOSHQARISH MEXANIZMLARI VA UNI RAQAMLI MUHITDA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	155-158
27	**D.Xojimetova.** RAQAMLI TA’LIM KONTENTINI YARATISHDA XALQARO STANDARTLAR VA UNIVERSAL DIZAYN TAMOYILLARINI QO‘LLASH	159-162
28	**Boqiyev Farxod Esanovich.** O‘ZBEK XALQINING TARIXIY-MADANIY MEROSI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI	163-170
29	**Xulkaroy Atayeva Murod qizi.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING UMUMINSONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI	171-177
30	**Ibodullayeva Dildora Shukrulla qizi.** SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA ULARNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI	178-182
31	**Сайфуллаева Исмигуль Кадыровна, Дехконова Муборак Гиёсиддиновна.** РОЛЬ ПЕДАГОГОВ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ	183-188
32	**Yo‘ldashev Axrorjon Egamnazar o‘g‘li.** RAQAMLI KONTENTNI SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRISH: INTERAKTIV QAYTA ALOQA PLATFORMALARI ASOSIDA XALQARO STANDARTLARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMI	189-192
33	**Tayirova Muhabbat Ataxanovna.** SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA TARBIYAVIY KONTENTLARNI YARATISH MUAMMOLARI	193-196

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
34	**Xakimova B.M.** RAQAMLI KONTENT TA’SIRINI SEL ASOSIDA BAHOLASH VA KIBERBULLINGNING OLDINI OLISH	197-199
35	**Yusupov Ma’mur Ma’rufovich.** JADIDLAR MEROSI ASOSIDA UMUMTA’LIM MUASSASALARI RAHBARLARINI TAYYORLASH: KADRLAR, KOMPETENSIYALAR VA FANLARARO HAMKORLIK MUAMMOLARI	200-211
36	**Qulmatov Norqobil Eshmamatovich.** IJTIMOIYLASHUV DAVRIDA O‘QUVCHI YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA RAQAMLI KONTENTLARNING O‘RNI VA ROLI	212-216
37	**Комилова Муяссар Мавжудовна.** МЕТОДИКА ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО КОНТЕНТА НА ОСНОВЕ СИСТЕМНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО И ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДОВ	217-223
38	**Sobirova Moxira Rasulovna.** TA’LIMDA RAQAMLI KONTENTLARNI BAHOLASHDA EKLEKTIK YONDASHUV	224-227
39	**Umirova Marxabo Abdimannobovna.** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KITOBXONLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA XIZMAT QILUVCHI RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA JORIY ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI.	228-234
40	**Rajabov Azizjon Xusanovich.** UMUMIY O‘RTA TA’LIM O‘QUVCHILARINING AXBOROTNI SARALASH KO‘NIKMALARINI DIAGNOSTIKA QILISH MEZONLARI VA DARAJALARI	235-240
41	**Землина Юлия Вячеславовна.** МЕТОДИКА РАЗРАБОТКИ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ КАРТ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ	241-245

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
42	**Qodirova Nargiza Raxmatillo qizi.** 6–7 YOSHLI BOLALAR BILISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	246-249
43	**Kudratova Dilafro‘z To‘lqin qizi.** MAKTABGACHA TA’LIMDA TARBIYAVIY RAQAMLI KONTENTLAR SIFATINI OSHIRISH: “RAQAMLI METODIK YORDAMCHI” PLATFORMASINI JORIY ETISH MODELI	250-258
44	**Gulyamova Aziza Otabek qizi.** INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA RAQAMLI KONTENTNING O‘QUVCHILAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA’SIRINI BAHOLASH	259-263
45	**Raximbayeva Feruza Rustamjon Qizi.** BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA YARATILGAN RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH	264-268
46	**Холматова Мусабехон.** СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТИЛЯ ХОДЖИ НАСИР АД-ДИНА ТУСИ И МЫСЛИТЕЛЕЙ ЕГО ЭПОХИ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА, НАПРАВЛЕННОГО НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ	269-276
47	**Atenov Jandarbek Dayrabay o‘g‘li.** BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA STEAM YONDASHUVINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	277-280
48	**Xalimov Muhammad Raximberdiyevich, Qo‘ldosheva Dilorom Abduxamidovna, Xodiyeva Gulhayo Hasan qizi.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	281-286
49	**Xaydarova Nilufar Voxid qizi.** BO‘LAJAK “TARBIYA” FANI O‘QITUVCHILARINI RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTNI GEYMIFIKATSIYA ASOSIDA LOYIHALASHGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI	287-292

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
50	**Mutallibjonov Ma’rufjon Mutallibjon o‘g‘li.** IJTIMOIY TARMOQLARDAGI “OSON DAROMAD” KONTENTINING O‘QUVCHILARNING MEHNAT VA KASBGA MUNOSABATIGA TA’SIRI: PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TAHLIL	293-297
51	**Dilfuza Urinbayeva.** 10–11-SINF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK-YOSH XUSUSIYATLARI VA HARBIY-VATANPARVARLIK MAZMUNIDAGI RAQAMLI KONTENTNI IDROK ETISHI	298-302
52	**Turdaliyev Kamronbek Ilhomjon o‘g‘li, Isoqjonov Shohjaxon Bahodirjon o‘g‘li, Tolibjonova Shohista Ulug‘bek qizi.** RAQAMLI KONTENT VA SUN’IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN MATERIALLARNING AXLOQIY TA’SIRINI BAHOLASH: NOXOLISLIK, DEZINFORMATSIYA VA QADRIYATLAR XAVFI	303-306
53	**Маджитова Ситора Собит кизи.** МЕХАНИЗМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ВОСПИТАННИКОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ	307-314
54	**Amirova Maxfirat Muzaffar qizi.** OILA-MAKTAB HAMKORLIGIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIY MAS’ULIYATINI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI TAKOMILLASHTIRISH	315-318
55	**Умаров Фарход Умирович.** ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБУЧЕНИИ АВИАЦИОННЫМ ДИСЦИПЛИНАМ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ	319-324
56	**Shodiyeva Ra’noxon Abdumajid qizi.** INNOVATSION RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI	325-329
57	**Xudayberdiyeva Xolida Baxtiyor qizi.** KO‘P TILDA MULOQOTNI ERTA RIVOJLANTIRISH VA MEROS TILNI SAQLASH INTEGRATSIYASI: MULTIMEDIA VA MILLIY MADANIYAT	330-333

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
58	**Olimjonova Nozimaxon Dilshod qizi.** MILLIY KONTENTLAR VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SOG‘LOM DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI VA UNI TANLASH PRINSIPLARI	334-340
59	**Asqarova Shahnozaxon To‘lqinjon qizi.** RAQAMLI TARBIYA VOSITALARI ORQALI O‘QUVCHILARDA ONGLI TANLOV VA JAVOBGARLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	341-345
60	**Kamoljonova Iroda Niyazjon qizi.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	346-349
61	**Жуманиёзов Раҳимбой Маткаримович.** ГЕРМЕНЕВТИК ҚОБИЛИЯТ: РАҚАМЛИ ТАЪЛИМДА ШАХС ТАРБИЯСИНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛИ	350-356
62	**Niyazbekova Maftuna Akrom qizi.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNING XALQARO STANDARTLARI VA AMALIYOTGA JORIY ETISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	357-361
63	**Raxmatova Ozoda Burxon qizi, Umarov Farxod Umirovich.** OILA VA MAKTAB HAMKORLIGIDA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA: O‘QUVCHI SHAXSI TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN TAKOMILLASHGAN PEDAGOGIK MODEL	362-367
64	**Abduraxmanov Rustam Maxmudovich.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA SHAXS TARBIYASI: MEDIA SAVODXONLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI	368-374
65	**Qosimova Muattarxon Shokirjon qizi.** RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MULTIMEDIAVIY ERTAKLARNING BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKTIGA TA'SIRINI BAHOLASH STANDARTLARI	375-379
66	**п.ф.н, доц. С.Р. Абдалова.** ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КИБЕР-ЭТИКАСИ ВА РАҚАМЛИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ТАРБИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИНГ РОЛИ	380-383

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
67	**Zulfiya Abdurakhmanovna Karimova.** TECHNOLOGIES FOR PREPARING FUTURE SPECIAL EDUCATION TEACHERS TO DEVELOP STUDENTS’ PERCEPTUAL SKILLS IN INCLUSIVE EDUCATION	384-387
68	**Matayev Elyor Dilmonovich.** SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI TA’LIM RESURSLARINI TANLASH VA TIZIMLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI	388-393
69	**Matyakubova Nuriya Azimbayevna.** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI RAQAMLI FORMATDA RIVOJLANTIRISH.	394-398
70	**Djumanov Jamoljon Xudaykulovich, Irmuxamedova Navruza Abdullajonovna.** KOMPYUTER TARMOQLARI FANINI O‘QITISHDA XALQARO SERTIFIKATLASH DASTURLARIGA ASOSLANGAN RAQAMLI KONTENT ORQALI TALABALARNING KASBIY-SHAXSIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI	399-403
71	**Ахунова Умида Ойбековна.** ЦИФРОВИЗАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЁЖИ	404-408
72	**Sherzod Jumanov.** YUQORI SINF O‘QUVCHILARIGA MO`LJALLANGAN TARBIYAVIY KONTENTLARINING METODOLOGIK MUAMMOLARI	409-413
73	**Il’yasova Dilshoda Akmal qizi.** RAQAMLI KONTENT VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING ESTETIK DIDINI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	414-417
74	**Turg‘unboyeva Nasiba Rustam qizi.** INKLYUZIV TA’LIMDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY SUBYEKTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH	418-422

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
75	**Rustamov Ramziddin Abdullayevich.** RAQAMLI TARBIYAVIY KONTENTLARNI STANDARTLASHTIRISH SHAROITIDA O‘QUVCHILARDA TARIXIY VOQELIKNI OB’EKTIV BAHOLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.	423-426
76	**Normuxamedov Zarif Normo‘minovich.** RAQAMLI KONTENTNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA’SIRINI BAHOLASH MUAMMOLARI VA IMOM AL-BUXORIY MEROSI ASOSIDA TARBIYAVIY TRANSFORMATSIYA MEXANIZMLARI.	427-429
77	**Бабашев Фархад Айтмуратович.** ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР (PR) ФАОЛИЯТИНИНГ ТАРИХИЙ ШАКЛЛАНИШИ ВА БУГУНГИ РАҚАМЛИ МУҲИТДАГИ РИВОЖЛАНИШИ: ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛ	430-434
78	**Fayzullayev Farrux Maxsud o‘g‘li.** O‘QUVCHILARNING O‘ZLIGINI ANGLASH VA O‘Z-O‘ZINI TARBIYALASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISH MEXANIZMLARI	435-439
79	**Камилова Аида Бахтияровна.** РАЗВИТИЕ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО ШАХМАТНОГО КОНТЕНТА	440-445
80	**Ibragimova Saodat Ozod qizi.** «TARBIYA» FANI DARSLARIDA RAQAMLI MILLIY KONTENTLARDAN FOYDALANISH ORQALI 7–9-SINF O‘QUVCHILARIDA KIBERAXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	446-452
81	**Xushvaktov Babur Muxitdinovich.** RAQAMLI RIVOJLANISH MUHITIDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI	453-459
82	**Qodirjonov Kamoliddin Kaxramonovich.** DINIY BAG‘RIKENGLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI: RAQAMLASHUV MUHITIDAGI TAHLILLAR	460-467

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
83	**Uzakov Arslon Avazovich.** OILA-MAKTAB-MAHALLA HAMKORLIGIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHNING RAQAMLI MUHITD SHAROITIDAGI IJTIMOIY-PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	468-474
84	**Boltayev Faxriddin Azamatovich.** RAQAMLI MUHIT RIVOJLANISH FONIDA IJTIMOIY-EMOTSIONAL TA’LIM ORQALI HUQUQBUZARLIKLARNI BARVAQT PROFILAKTIKA QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI	475-481
85	**Otayev Umidbek Matyaqubovich.** RAQAMLASHAYOTGAN TA’LIM SHAROITIDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINING FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH SHAKLLARI, METODLARI VA VOSITALARI	482-488
86	**Ruziboeva Nigina Nodir qizi.** O‘SMIR QIZLARDA RAQAMLI GIGIYENA VA SOG‘LOM HAYOTIY ODATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI	489-492
87	**Erkayev Xusan Axmadaliyevich.** TA’LIMDA GEYMIFIKATSIYA ORQALI RAQAMLI MADANIYAT, AXLOQIY QADRIYATLAR VA IJTIMOIY MA’SULIYATNI SHAKLLANTIRISH	493-500
88	**Qalandarova Shaxnoza Olim qizi.** PISA TURIDAGI TOPSHIRIQLAR ASOSIDA MATEMATIKA TA’LIMIDA RAQAMLI KONTENTLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI ANIQLASH	501-504
89	**Karaboyeva Mahliyo Kodirjonovna.** PEDAGOGNING RAQAMLI IMIJINI QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH — UNING KASBIY MAQOMI VA IJTIMOIY NUFUZINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA	505-509
90	**Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна.** ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ИСТОЧНИКИ В ВАРИАНТАХ ПЕРЕВОДНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТОГАЯ МУРАДА. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	510-516

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
91	**Ж.Байниязов.** LIRO-EPIK DOSTONLARNING RAQAMLI TA’LIM MUHITIDAGI PEDAGOGIK, ESTETIK VA MADANIY SALOHIYATI	517-520
92	**Sabirova Madina Madaminovna.** ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА: РАЗРАБОТКА МЕТАПРОМПТА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИНТЕРАКТИВНОЙ ИГРЫ	521-525
93	**Salimov Ma’ruf Eshdavlat o‘g‘li.** RAQAMLI MUHITDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING G‘OYAVIY ASOSLARI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	526-528
94	**Махмудов Абдувохид Хамидович.** ШАХС ТАРБИЯСИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН РАҚАМЛИ КОНТЕНТЛАРНИ ЯРАТИШ ВА АМАЛИЁТГА ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ТЕХНОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ: МИЛЛИЙ ТАРБИЯ МАЗМУНИДАГИ ПОДКАСТ ВА ВИДЕОКОНТЕНТЛАР МИСОЛИДА	529-533
95	**Muxammadxo‘jayeva Zuxra Raxmatullayevna, Bobomuxamedova Shoira Agzamdjan qizi.** INTELLEKTUAL-VIZUAL TA’LIM MUHITI TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MOHIYATI VA EVOLYUTSIYASI	534-536
96	**Yuldashev G‘ayratjon Ne’matjon o‘g‘li.** RAQAMLI MUHITDA MUSIQA FANI ORQALI O‘QUVCHILARDA AXLOQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH	537-542
97	**Meyliyeva Nafosat Gulomovna.** RAQAMLI MUHITDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOGNITIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNIY-DIDAKTIK ASOSLARI	543-548
98	**Sanjarbek Shotemirov.** SHAXS TARBIYASIDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN PEDAGOGIK KONTENTLARNI ISHLAB CHIQISH MEXANIZMLARI	549-552

№	Muallif va maqola nomi	Sahifa
99	**Xayrullayev Axror Aktam o‘g‘li.** O‘SMIRLARDA RAQAMLI HUQUQIY MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHDA MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	553-556
100	**Usmanov Abdulla Abdimanopovich.** BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI	557-560
101	**Abdujalolov Sardorbek Abdujalol o‘g‘li.** MILLIY HUNARMANDCHILIK VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA IJODKORLIK VA IQTISODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI TA’LIM KONTENTLARINI TAKOMILLASHTIRISH	561-565
102	**Suyunova Barchinoy Shuhrat qizi.** IJTIMOIY VA RAQAMLI MUHITNING KORRUPSIOGEN HOLATLAR SHAKLLANISHIGA TA’SIRI VA UNI BARTARAF ETISHNING HUQUQIY-MA’RIFIY MEXANIZMLARI	566-570
103	**Quldosheva Dilso‘z Sunnatovna.** O‘QUVCHILARNING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI VA TABIIY-ILMIY EKSKURSIYALARNI INTEGRATSIYALASH MEXANIZMLARI	571-576
104	**Naxanboev Zoir Orlovich.** KASBIY-TEXNIK TA’LIM RIVOJLANISHINI DALILLARGA ASOSLANGAN BOSHQARISH MODELI VA DIAGNOSTIK BAHOLASH MEXANIZMI	577-583
105	**Жалилова Севара Олимжоновна.** РАҚАМЛИ МУҲИТДА ПЕДАГОГИК ЛИДЕРЛИКНИНГ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР СИФАТИНИ БОШҚАРИШДАГИ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА ТАШКИЛИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ	584-592
106	**Jumabayev Amir Darmenbay uli.** RESTORATIV YONDASHUV ASOSIDA TENGDOSHLAR O‘RTASIDAGI ZO‘RAVONLIK PROFILAKTIKASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLAR VA IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUHITNI TAKOMILLASHTIRISH	593-600
107	**S.B. Rajabov.** UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARI O‘QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHGA TEXNOLOGIK YONDASHUV	601-610